

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α',
ΕΤΟΣ Ι',
ΤΕΥΧΟΣ ΙΘ',
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-
ΙΟΥΝΙΟΣ
2018

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α', ΕΤΟΣ Ι', ΤΕΥΧΟΣ ΙΘ',
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2018

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΩΝ ΕΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΩ
ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Α΄, ΕΤΟΣ Ι΄, ΤΕΥΧΟΣ ΙΘ΄

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2018

ISSN: 1792-0507

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ

Διευθυντής Συντάξεως
Μητροπολίτης Ρόδου Κύριλλος

Μέλη:

1. Ἀθανάσιος Μουστάκης
Ἱερά Μητρόπολις Κώου καί Νισύρου
2. Πρωτοπρεσβύτερος Ἀμφιλόχιος Σακαλλέρος
Ἱερά Μητρόπολις Λέρου, Καλύμνου καί Ἀστυπалаίας
3. Ἀρχιμανδρίτης Καλλίνικος Μαυρολέων
Ἱερά Μητρόπολις Καρπάθου καί Κάσου
4. Γεώργιος Πετρόπουλος
Ἱερά Μητρόπολις Σύμης
5. Ἀρχιμανδρίτης Πολύκαρπος Γρύλλης
Πατριαρχική Ἐξαρχία Πάτμου

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

«ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ»

Ἱερά Μητρόπολις Ρόδου - Πλατεία Ἐλευθερίας - Τ.Κ. 85 100 Ρόδος

Τηλ. 22410-45555, Fax 22410-73480

e-mail: imrodou@gmail.com

Ἑκδοτική Παραγωγή

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Ἀρδητιοῦ 12-16, 116 36 Ἀθήνα

Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033

www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Πατριαρχικά Μηνύματα

Λόγος Κατηχητήριος επί τη ἐνάρξει τῆς Ἀγίας καί Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς	9
Πατριαρχική Ἀπόδειξις ἐπί τῷ Ἀγίῳ Πάσχα	13

ΜΕΡΟΣ Β΄

Μελέτες

Ἡ συμπόρευση Ἐθνους καί Ἐκκλησίας στή Δωδεκάνησο. Ἡ συμβολή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στήν παιδεία καί στό ἐθνικό ζήτημα καί τό εἰδικό καθεστώς τῆς Δωδεκα- νήσου σήμερα Θεόδωρος Μιχ. Παπαγεωργίου	19
Ὁ Μητροπολιτικός Ἱερός Ναός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ στήν Πόθια τῆς νήσου Καλύμνου Μιχαήλ Ι. Κουτελλᾶς	35
Ὑμνολογώντας τή Γραφή καί κηρύσσοντας τόν Λόγο Δήμητρα Α. Κούκουρα	59
Ὁ Ἅγιος Λεωνίδης ὑπό Μιχαήλ Χωνιάτου ἐγκωμιαζόμενος Ἀρχιμ. Νεκτάριος Καρσιώτης	73
Ἡ ἀθυμία κατά τόν ἅγιο Ἰωάννη Κασσιανό Λεωνίδας Β. Κατσίρας	137
Ἐκκλησιαστικά Χρονικά.....	453

A wide, ornate decorative border with intricate floral and scrollwork patterns frames the entire page.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΗΧΗΤΗΡΙΟΣ
ΕΠΙ Τῆς ΕΝΑΡΞΕΩς
ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΣ
ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗΣ

† ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ

ΕΛΕΩ^ι ΘΕΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩ^ι ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, ΧΑΡΙΣ ΕΙΗ ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΗ
ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ,
ΠΑΡ' ΗΜΩΝ ΔΕ ΕΥΧΗ, ΕΥΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΩΡΗΣΙΣ

Ἀδελφοί καί Τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά,

“Υμνον εὐχαριστίας ἀναπέμπομεν εἰς τόν ἐν Τριάδι Θεόν, τόν ἀξιώσαντα ἡμᾶς νά φθάσωμεν καί πάλιν εἰς τήν Ἁγίαν καί Μεγάλην Τεσσαρακοστήν, διά νά ἀγωνισθῶμεν τόν καλόν ἀγῶνα τῆς ἀσκήσεως, διά νά στραφῶμεν εἰς τό «ἐν, οὗ ἐστι χρεία» (πρβλ. Λουκ. ι', 42).

Μέσα εἰς ἓνα ἀντιασκητικόν κόσμον, ἐνώπιον τοῦ συγχρόνου ἀποαγιασμοῦ τῆς ζωῆς καί τῆς κυριαρχίας ἀτομοκεντρικῶν καί εὐδαιμονιστικῶν προτύπων, ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐπιμένει εἰς τήν τεσσαρακονθήμερον περίοδον πνευματικῶν ἀγώνων καί «πανσέπτου ἐγκρατείας» διά τά τέκνα αὐτῆς, ὡς προετοιμασίας διά τήν Ἁγίαν καί Μεγάλην Ἑβδομάδα, τά Πάθη καί τόν Σταυρόν τοῦ Χριστοῦ, διά νά καταστῶμεν θεωροί καί κοινωνοί τῆς ἐνδόξου Ἀναστάσεως Αὐτοῦ.

Κατά τήν Μεγάλην Τεσσαρακοστήν καλούμεθα νά βιώσωμεν βαθύτερα τήν δημιουργικήν καί σωστικήν Οἰκονομίαν τοῦ Τριαδικοῦ

Θεοῦ καί νά μετάσχωμεν έναργέστερα εἰς τήν ἐσχατολογικήν ἀναφοράν, κατεύθυνσιν καί ὁρμήν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί πνευματικῆς ζωῆς.

Συνειδητοποιοῦμεν τό τραγικόν ἀδιέξοδον τῆς αὐτοσωτηρικῆς ὑψηγορίας τοῦ Φαρισαίου, τῆς σκληροκαρδίας τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τῆς παραβολῆς τοῦ Ἀσώτου, τῆς ἀναλγῆτου ἀδιαφορίας διά τήν πείναν, τήν δίψαν, τήν γυμνότητα, τήν ἀσθένειαν, τήν ἐγκατάλειψιν τοῦ συνανθρώπου, συμφώνως πρός τήν εὐαγγελικήν διήγησιν περί τῆς μελλούσης κρίσεως. Προτρεπόμεθα νά μιμηθῶμεν τήν μετάνοιαν καί τήν ταπείνωσιν τοῦ τελώνου, τήν ἐπιστροφὴν τοῦ ἀσώτου υἱοῦ εἰς τόν οἶκον τοῦ Πατρός καί τήν ἐμπιστοσύνην εἰς τήν Χάριν Του, τοὺς ποιοῦντας τό ἔλεος πρός τοὺς ἐνδεεῖς, τήν ζωὴν τῆς προσευχῆς τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τήν ἄσκησιν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου καί τῆς Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, καί ἐνισχυόμενοι διά τῆς προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν εἰκόνων καί τοῦ τιμίου Σταυροῦ, νά φθάσωμεν εἰς προσωπικήν συνάντησιν μέ τόν ἀναστάντα ἐκ τάφου ζωοδότην Χριστόν.

Κατά τήν εὐλογημένην αὐτὴν περίοδον ἀποκαλύπτεται μέ ἰδιαίτεραν ἔμφασιν ὁ κοινοτικός καί κοινωνικός χαρακτήρ τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Δέν εἴμεθα μόνοι, δέν ἰστάμεθα μόνοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Δέν εἴμεθα ἄθροισμα ἀτόμων, ἀλλὰ κοινωνία προσώπων, διά τὰ ὅποια «εἶναι» σημαίνει «συν-εἶναι».

Ἡ ἄσκησις δέν εἶναι ἀτομικόν, ἀλλὰ ἐκκλησιαστικόν γεγονός καί κατόρθωμα, μετοχή τοῦ πιστοῦ εἰς τό μυστήριον καί τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ἀγών κατά τῆς φιλαυτίας, ἄσκησις τῆς φιλανθρωπίας, εὐχαριστιακὴ χρῆσις τῆς δημιουργίας, συμβολὴ εἰς τήν μεταμόρφωσιν τοῦ κόσμου. Εἶναι κοινὴ ἐλευθερία, κοινὴ ἀρετὴ, κοινόν ἀγαθόν, κοινὴ ὑπακοή εἰς τόν κανόνα τῆς Ἐκκλησίας.

Δέν νηστεύομεν ὅπως ἀτομικῶς ἐπιθυμοῦμεν, ἀλλὰ ὅπως ὀρίζει ἡ Ἐκκλησία. Ἡ ἀσκητικὴ μας προσπάθεια λειτουργεῖται ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν σχέσεων μας μέ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ὡς μετοχή εἰς τὰ γεγονότα καί τὰ δρώμενα, τὰ ὅποια συγκροτοῦν τήν Ἐκκλησίαν ὡς κοινότητα ζωῆς, ὡς «ἀληθεύειν ἐν ἀγάπῃ» (πρβλ. Ἐφεσ. δ', 15). Ἡ ὀρθόδοξος πνευματικότης εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μέ τήν μετοχήν εἰς τήν ὅλην λειτουργίαν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὅποια κορυφοῦται εἰς τήν Θεῖαν Εὐχαριστίαν, εἶναι εὐσέβεια ἐκκλησιοτραφῆς καί ἐκκλησιοδιάστατος.

Τό στάδιον τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς δέν εἶναι περίοδος θρησκευογενῶν ψυχικῶν ἐξάρσεων καί ἐπιφανειακῶν συγκινήσεων. Ἡ πνευματικότης, ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου, δέν σημαίνει στροφήν πρὸς τό πνεῦμα καί τήν ψυχήν, ἡ ὁποία τρέφεται ἀπό μίαν διῴστικὴν ὑποτίμησιν τῆς ὕλης καί τοῦ σώματος.

Πνευματικότης εἶναι ὁ διαποτισμός ὁλοκλήρου τῆς ὑπάρξεώς μας, τοῦ πνεύματος, τοῦ νοός καί τῆς βουλήσεως, τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματός μας, ὁλοκλήρου τῆς ζωῆς μας, ἀπό τό Ἅγιον Πνεῦμα, τό ὁποῖον εἶναι πνεῦμα κοινωνίας. Πνευματικότης σημαίνει, κατὰ ταῦτα, ἐκκλησιαστικοποίησιν τῆς ζωῆς μας, ζωὴν ἐμπνεομένην καί κατευθυνομένην ἀπό τόν Παράκλητον, πραγματικὴν πνευματοφορίαν, ἡ ὁποία προϋποθέτει τήν ἰδικήν μας ἐλευθέραν συνεργίαν, τήν μετοχήν εἰς τήν μυστηριακὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καί ἐνθεον βιοτήν.

Τιμιώτατοι ἀδελφοί καί τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά,

Δέν ὑπάρχει γνησία καί ταυτοχρόνως ἄκαρπος πνευματικότης. Ὁ ἀγαπῶν ἀληθῶς τόν Θεόν, ἀγαπᾷ καί τόν πλησίον καί τόν μακράν, καί ὁλόκληρον τήν κτίσιν. Αὕτη ἡ «οὐδέποτε ἐκπίπτουσα» (πρβλ. Α΄ Κορ. ιγ', 8) θυσιαστικὴ ἀγάπη εἶναι εὐχαριστιακὴ πρᾶξις, πλήρωμα ζωῆς ἐνταῦθα, πρόγευσις καί ἀλήθεια τῶν ἐσχάτων. Ἡ Ὁρθόδοξος ἡμῶν πίστις εἶναι πηγὴ ἀνεξαντλήτου δυναμισμού, ἱκανώσεως πρὸς ἀγῶνας πνευματικούς, φιλόθεον καί φιλόανθρωπον δρᾶσιν, δαψιλῇ καρποφορίαν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπ' ἀγαθῷ. Πίστις καί ἀγάπη ἀποτελοῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐνιαίαν καί ἀδιάσπαστον ἐμπειρίαν ζωῆς. Ἡ ἐν τῇ ἀγιοπνευματικῇ κοινωνίᾳ τῆς Ἐκκλησίας βίωσις τῆς ἀσκήσεως, τῆς νηστείας καί τῆς φιλάνθρωπίας ἀποτελεῖ φραγμόν εἰς τήν θρησκευοποίησιν καί τήν μετατροπὴν τῆς ἐκκλησιογενοῦς εὐσεβείας εἰς ἄγονον ἐσωστρέφειαν καί εἰς ἀτομικόν ἐπίτευγμα.

Τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πνέει ἀδιαλείπτως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὁ Θεός εἶναι ἀεὶ «μεθ' ἡμῶν» – μαζί μας. Κατὰ τὰς ἀγίας ἡμέρας τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καλούμεθα νά ἐντείνωμεν τόν ἀσκητικόν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ἐγωτικοῦ φρονήματος, «τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες» (Ρωμ. ιβ', 12), «ἐν ταπεινοφροσύνῃ διάγοντες καί ποιοῦντες ἔλεος» (Αββᾶς Ποιμὴν), ζῶντες φιλοκαλικῶς καί οἰκτιρμόνως, συγχωροῦντες ἀλλήλους καί ἀσκοῦντες τήν εἰς ἀλλήλους ἀγάπην, δοξολογοῦντες τόν ἀγαθοδότην Θεόν καί εὐχαριστοῦντες

διά τας πλουσίας Αὐτοῦ δωρεάς. «Ἴδου νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας» (Β΄ Κορ. στ΄, 2).

Ἐπὶ δέ τούτοις, ἐπικαλούμενοι τὴν ἄνωθεν ἐνίσχυσιν διὰ νά ὑποδεχθῶμεν ἅπαντες, πόθῳ ζέοντι καὶ εὐφροσύνως, τὴν Ἁγίαν καὶ Μεγάλην Τεσσαρακοστήν καὶ εὐχόμενοι «εὐδρομον τό τῆς νηστείας στάδιον», ἀπονέμομεν εἰς τοὺς τιμιωτάτους ἐν Χριστῷ ἀδελφούς καὶ τὰ ἀνά τὴν οἰκουμένην προσφιλεῖς τέκνα τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας τὴν Πατριαρχικὴν ἡμῶν εὐλογίαν.

Ἁγία καὶ Μεγάλη Τεσσαρακοστή ,βιη΄

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως
διάπυρος πρὸς Θεὸν εὐχέτης πάντων ὑμῶν

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΕΠΙ Τῷ ΑΓΙῳ ΠΑΣΧΑ

† ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ

ΕΛΕΩ^ι ΘΕΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩ^ι ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ,
ΧΑΡΙΝ, ΕΙΡΗΝΗΝ ΚΑΙ ΕΛΕΟΣ
ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝΔΟΞΩΣ ΑΝΑΣΤΑΝΤΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ

Ἀδελφοί καί τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά,

Ἡ ἐμπειρία τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, τῆς πανσωστικῆς νίκης τῆς Ζωῆς ἐπὶ τοῦ Θανάτου, εἶναι ὁ πυρὴν τῆς πίστεως, τῆς θείας λατρείας, τοῦ ἡθους καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ χριστεπωνύμου ὀρθοδόξου λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ζωὴ τῶν Ὁρθοδόξων πιστῶν, εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις καὶ τὰς διαστάσεις αὐτῆς, διαποτίζεται καὶ τρέφεται ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὴν Ἀνάστασιν, ἀποτελεῖ καθημερινόν Πάσχα. Τό πασχάλιον αὐτό βίωμα δέν εἶναι ἀπλῶς ἀνάμνησις τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ βίωσις καὶ τῆς ἰδικῆς μας ἀνακαινίσεως καὶ ἀκλόνητος βεβαιότης περὶ τῆς ἐσχατολογικῆς τελειώσεως τῶν πάντων.

Κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν εὐχαριστιακὴν Λειτουργίαν, ἡ ὁποία συνδέεται ἀρρήκτως μέ τὴν «κλητὴν καὶ ἀγίαν ἡμέραν» τῆς Κυριακῆς, ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐορτάζει αὐτὴν τὴν ὑπαρξιακὴν μετοχὴν εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἐμπειρικὴν πρόγευσιν τῶν εὐλογιῶν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἐντυπωσιάζει ὁ ἀναστάσιμος καὶ εὐφρόσυνος χαρακτήρ τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἡ ὁποία τελεῖται πάντοτε ἐν ἀτμοσφαίρᾳ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως καὶ εἰκονίζει τὴν τελικὴν καινοποίησιν τῶν ὄντων, τὴν πεπληρωμένην χαράν, τὴν πληρότητα τῆς ζωῆς, τὴν μέλλουσαν ὑπέρχυσιν τῆς ἀγάπης καὶ τῆς γνώσεως.

Πρόκειται περί τῆς λυτρωτικῆς θεάσεως τοῦ παρόντος ὑπό τό φῶς τῶν Ἑσχάτων καί τῆς δυναμικῆς πορείας πρὸς τὴν Βασιλείαν, περί τῆς ἀκαταλύτου σχέσεως καί συνυφάνσεως τῆς παρουσίας καί τοῦ ἐσχατολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία δίδει εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν μοναδικόν δυναμισμόν καί λειτουργεῖ διὰ τοὺς πιστοὺς ὡς ἔναυσμα καλῆς μαρτυρίας ἐν τῷ κόσμῳ.

Ὁ Ὀρθόδοξος πιστός ἔχει ἰδιαίτερον λόγον καί ἰσχυρόν κίνητρον διὰ νὰ ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ κοινωνικοῦ κακοῦ, διότι ζῇ ἐντόνως τὴν ἀντίθεσιν μεταξύ τῶν Ἑσχάτων καί τῶν ἐκάστοτε ἱστορικῶν δεδομένων. Ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου, ἡ φιλάνθρωπος διακονία, ἡ βοήθεια πρὸς τόν ἐμπερίστατον ἀδελφόν, κατὰ τό Κυριακόν «ἐφ' ὅσον ἐποίησατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποίησατε» (Ματθ. κέ', 40), καί ἡ ἔμπρακτος ἀγάπη τοῦ Καλοῦ Σαμαρείτου (βλ. Λουκ. ι' 30-37), συμφώνως καί πρὸς τό Πατερικόν «Ἐκεῖνον μάλιστα ἡγοῦ εἶναι πλησίον, τόν δεόμενον, καί αὐτεπάγγελτος ἐπὶ τὴν βοήθειαν βάδιζε» (Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης), ἀποτελοῦν προέκτασιν καί ἔκφρασιν τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἡθους τῆς Ἐκκλησίας, ἀποκάλυψιν ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ βιωματικὴ πεμπτουσία τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, ἐν τε τῷ παρόντι καί ἐν τῇ Βασιλείᾳ τῶν Ἑσχάτων.

Ἐν τῇ συναφείᾳ ταύτῃ κατανοεῖται καί τό γεγονός ὅτι ἡ λειτουργικὴ ζωὴ εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν δονεῖται ἀπὸ τὴν βίωσιν τῆς «κοινῆς σωτηρίας», τῆς δωρεᾶς τῆς «κοινῆς ἐλευθερίας» καί τῆς «κοινῆς βασιλείας», καί ἀπὸ τὴν προσδοκίαν τῆς «κοινῆς ἀναστάσεως». Κυριαρχοῦν τό «ἡμεῖς», ἡ κοινότης τῆς ζωῆς, ἡ συμμετοχὴ καί τό σύν-εἶναι, ἡ ἀγιαστικὴ ταύτισις τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας μέ τὴν θυσιαστικὴν καί δοξολογικὴν ἀγάπην. Αὐτό εἶναι καί τό συγκλονιστικόν μήνυμα τῆς ὁλολάμπρου εἰκόνης τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς τόν Ἄδην. Ὁ Κύριος τῆς δόξης, κατελθὼν ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς καί συντρίψας τὰς πύλας τοῦ Ἄδου, ἀναδύεται νικηφόρος καί ὀλόφωτος ἐκ τοῦ τάφου, ὃχι μόνος καί φέρων τό λάβαρον τῆς νίκης, ἀλλὰ ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἀδάμ καί τῆς Εὔας, συνανιστῶν, συγκρατῶν καί κρατύνων αὐτούς καί, ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῶν, ἅπαν τό ἀνθρώπινον γένος καί ὁλόκληρον τὴν κτίσιν.

Τό εὐαγγέλιον τῆς Ἀναστάσεως, τῆς «κοινῆς τῶν ὅλων πανηγύρεως», τῆς καταργησάσης τό κράτος τοῦ θανάτου πανσθενοῦς

Ἀγάπης, ἡχεῖ σήμερον εἰς ἓνα κόσμον σοβούσης κοινωνικῆς ἀδικίας, φαλκιδεύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, εἰς μίαν οἰκουμένην – Γολγοθᾶν προσφύγων καί μυριάδων ἀθώων παιδίων. Ἀναγγέλλει ἐκ βαθέων ὅτι, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν. Διακηρύττει ὅτι τὰ παθήματα καὶ τὰ δεινὰ, ὁ σταυρός καὶ ὁ Γολγοθᾶς, δέν ἔχουν τὸν τελευταῖον λόγον. Δέν εἶναι δυνατόν νὰ θριαμβεύσουν οἱ σταυρωταὶ ἐπὶ τῶν τραγικῶν θυμάτων των. Εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ὁ Σταυρός εὐρίσκεται εἰς τὸ κέντρον τῆς εὐσεβείας, δέν εἶναι ὅμως ἡ ἐσχάτη πραγματικότης, αὐτός πού ὀρίζει καὶ τὸ τελικόν σημεῖον προσανατολισμοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς.

Τό οὐσιώδες νόημα τοῦ Σταυροῦ εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ ὁδόν πρὸς τὴν Ἀνάστασιν, πρὸς τὸ πλήρωμα τῆς πίστεως ἡμῶν. Ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς, οἱ Ὁρθόδοξοι ἀναφωνοῦμεν: «*Ἰδού γάρ ἦλθε διὰ τοῦ Σταυροῦ χαρὰ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ*». Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἡ Ἀκολουθία τῶν Παθῶν δέν εἶναι καταθλιπτική, ἀλλὰ σταυροαναστάσιμος, ἀφοῦ τὸ Πάθος προσεγγίζεται καὶ βιοῦται διὰ μέσου τῆς Ἀναστάσεως, ἡ ὁποία εἶναι «*λύτρον λύπης*». Διὰ τὸ Ὁρθόδοξον αἰσθητήριον, ἡ ἀμετάθετος σύνδεσις Σταυροῦ καὶ Ἀναστάσεως εἶναι ἀσυβίβαστος μέ κάθε μορφῆς ἐσωτερικὴν φυγὴν εἰς μυστικισμούς ἢ εἰς ἓνα αὐτάρεσκον εὐσεβισμόν, οἱ ὁποῖοι συνήθως εἶναι ἀδιάφοροι διὰ τὰ παθήματα καὶ τὰς περιπετείας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἰστορίᾳ.

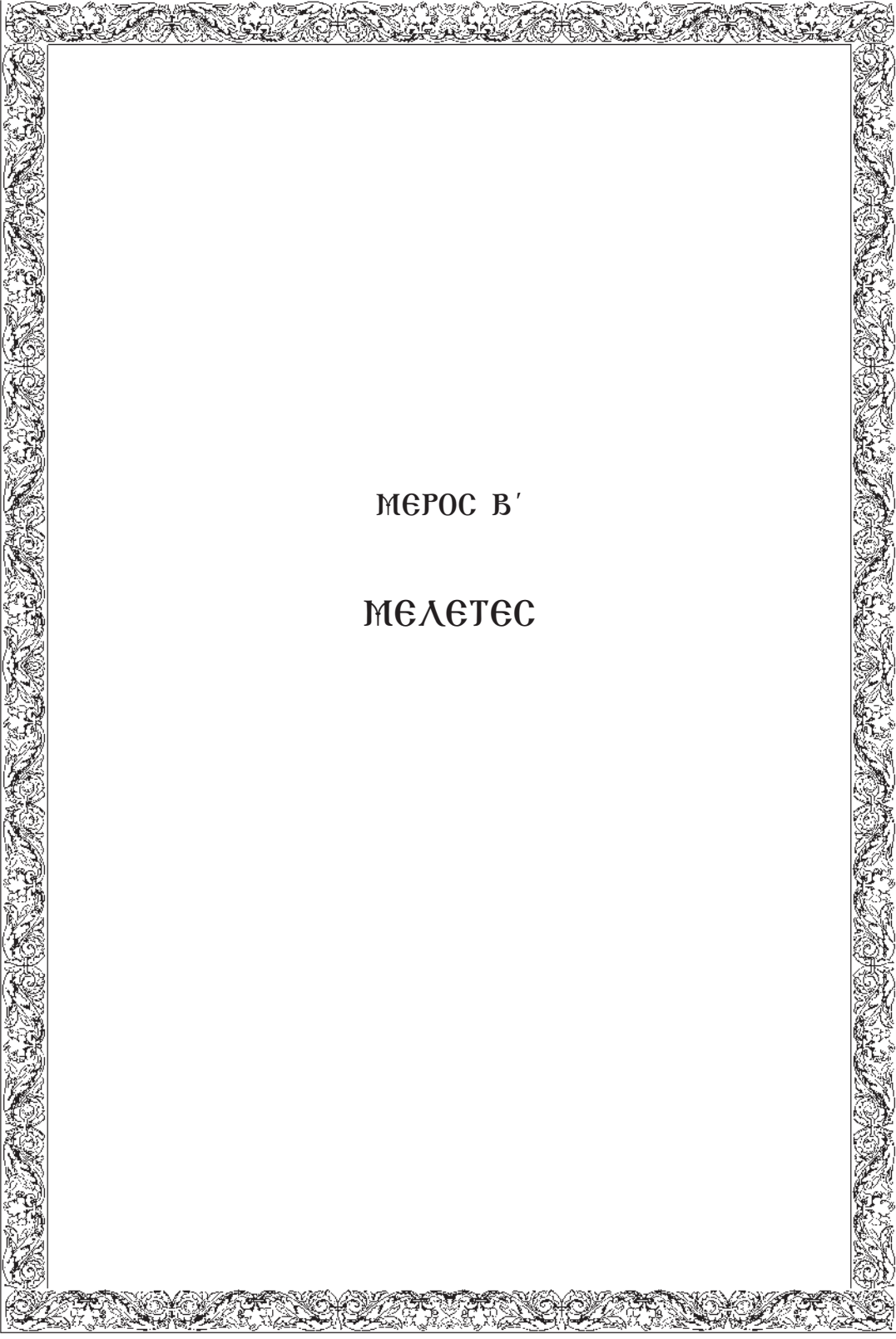
Τό κήρυγμα τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως εὐρίσκεται, εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ἐπίσης ἀντιμέτωπον τόσον μέ τὴν ἀλαζονικὴν αὐτοαποθέωσιν τοῦ συγχρόνου ἐκκοσμικευμένου, λογοκρατουμένου, πεπεισμένου διὰ τὴν παντοδυναμίαν τῆς ἐπιστήμης, ἐαυτοκεντρικοῦ καὶ προσκεκολλημένου εἰς τὰ γεῶδη καὶ πρόσκαιρα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου χωρὶς πόθον τῆς αἰωνιότητος, ὅσον καὶ μέ τὴν ἀπώθησιν συνόλου τῆς Ἑνσάρκου Θείας Οἰκονομίας καὶ τοῦ «*σκανδάλου*» τοῦ Σταυροῦ, ἐν ὀνόματι τῆς ἀπολύτου ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀγεφυρώτου χάσματος οὐρανοῦ καὶ γῆς.

Ἐπὶ πᾶσι τούτοις, ἡμεῖς οἱ Ὁρθόδοξοι πιστοί, τιμιώτατοι ἀδελφοί καὶ πεφιλημένα τέκνα ἐν Κυρίῳ, ἔμπλεοι τῆς πείρας τῆς λαμπροφύρου Ἀναστάσεως, λαβόντες φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτός, ἐν παντί εὐχαριστοῦντες, τὰ ἄνω φρονοῦντες, ἔχοντες δέ ἐντεῦθεν ἤδη τὸν ἀρραβῶνα καὶ τὰ ἐνέχυρα τῆς ἐσχατολογικῆς πληρώσεως τῆς Θείας Οἰκονομίας, ἀναβοῶμεν, ἐν Ἐκκλησίᾳ, τὸ «*Χριστὸς Ἀνέστη!*», δεό-

μενοι ὅπως ὁ παθών, ταφείς καί ἀναστάς Κύριος καταυγάζη τάς διανοίας, τάς καρδίας καί πᾶσαν τήν ζωήν ἡμῶν, κατευθύνη δέ τά διαβήματα ἡμῶν πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθόν καί ἐνισχύη τόν λαόν Αὐτοῦ πρὸς μαρτυρίαν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Ἀγάπης «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Πράξ. α', 8), εἰς δόξαν τοῦ «ὑπὲρ πάν ὄνομα» ὀνόματος Αὐτοῦ.

Φανάριον, Ἅγιον Πάσχα ,βιή'

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως
διάπυρος πρὸς Χριστόν Ἀναστάντα
εὐχέτης πάντων ὑμῶν

A highly detailed, black and white ornate border surrounds the entire page. It features intricate floral, scrollwork, and foliate patterns, typical of classical book design. The border is composed of repeating motifs that create a rich, textured frame.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΙΧ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

*Δικηγόρου, Προϊσταμένου Νομικής Υπηρεσίας Δήμου Ρόδου
Άρχοντα Δικαιοφύλακα τής Μ.τ.Χ.Ε.*

Η ΣΥΜΠΟΡΕΥΣΗ ΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΗ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟ

**Ἡ συμβολή τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας
στήν παιδεία καί στό ἐθνικό ζήτημα καί
τό εἰδικό καθεστώς τῆς Δωδεκανήσου σήμερα**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

**Ὁ ἄρρηκτος δεσμός Ἐθνους καί Ἐκκλησίας
στή Δωδεκάνησο καί ἡ ἀποφασιστική πολιτική
τῆς Ἐκκλησίας στήν παιδεία στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας**

Στόν τόπο τῆς καταγωγῆς μου, στή μικρή Κοινότητα Βατίου τῆς Νότιας Ρόδου, στόν κτισμένο τό 1856 Ἐνοριακό Ναό καί σημερινό Καθολικό τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, στόν θόλο τοῦ Ἱεροῦ πάνω ἀπό τήν Ἁγία Τράπεζα, ὑπάρχει κάτι τό ξεχωριστό. Ἀπό τά χρόνια τῆς ἀνέγερσης τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἡ Πλατυτέρα παραχώρησε τή θέση της καί ἀντὶ ἀγιογραφίας τῆς Παναγίας εἶναι ζωγραφισμένες δύο μεγάλες Γαλανόλευκες Σημαῖες μέ τόν Σταυρό.

Ἐπίσης σέ ἓνα ἀπό τά μοναστήρια τοῦ ἴδιου τόπου τῆς καταγωγῆς μου, στό Ἐξωκλήσι τοῦ Ἀρχάγγελου Μιχαήλ τοῦ Παραλιμιώτη, σῶζεται στό τέμπλο μιᾶ παλιά περίοπτη εἰκόνα τῆς Παναγίας.

Μέ ἀναγραφόμενο ἀγιογράφο τόν Ἱερομόναχο Παρθένιο ἀπό τή Χίο καί χρονολογία ἀγιογράφησης τό ἔτος 1702, ἡ εἰκόνα αὐτῆ τῆς

Παναγίας, πάνω δεξιά μέ μεγάλα κεφαλαία γράμματα φέρει ένα προσωνόμιο: *ΕΛΠΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ*.

Καί τὰ δύο αὐτὰ σύμβολα οἱ *Γαλανόλευκες Σημαῖες* μέ τόν Σταυρό ἀπεικονισμένες τό 1856 στόν θόλο τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ναοῦ καί τό προσωνόμιο τῆς Παναγίας *ΕΛΠΙΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ* ἀγιογραφημένο τό 1702 στό τέμπλο ἑνός μοναστηριοῦ σέ ἕνα ἀπομακρυσμένο χωριό τῆς Νότιας Ρόδου, μέ τόν πιό χαρακτηριστικό τρόπο, δείγμα ἀσφαλῶς ἀνάλογων ἐκκλησιαστικῶν συμβόλων σέ ὅλη τή Δωδεκάνησο, περιγράφουν θεωρῶ τόσο περιεκτικά καί γλαφυρά ὅλη τήν ἱστορία, τήν πίστη, τήν ταυτότητα, τίς ιδέες, τόν ψυχισμό τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων καί ἑνός ὁλόκληρου λαοῦ σπαρμένου στό Νότιο Αἰγαῖο. Ἐνός λαοῦ πού μέσα στούς τόσους αἰῶνες σκλαβιάς καί ἀπομόνωσης μέ μοναδικό πολύτιμο στήριγμα τή θρησκεία, τίς ἀρετές καί τὰ σύμβολα τῆς Ὁρθοδοξίας μπόρεσε καί κράτησε τὰ ἐθνικά χαρακτηριστικά του. Τά χαρακτηριστικά τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς καί Ἐθνότητος.

Ἀκριβῶς λοιπόν αὐτά τὰ ἱστορικά πλαίσια ἀναδεικνύει σάν ἀπλό παράδειγμα καί ἡ προαναφερόμενη τόσο ἰσχυρά δοσμένη σύζευξη ἐθνικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς σημειολογίας μέσα σέ καθιερωμένα κτίσματα τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀποδίδοντας γιά μιά ἀκόμη φορά μιά περὶ τανη ἱστορικὴ ἀλήθεια ὄχι μόνο γιά τή Ρόδο, τὰ Δωδεκάνησα, τό Αἰγαῖο, τήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί τήν ἀπανταχοῦ ἐλληνικότητα. Καί ἡ ἀλήθεια αὐτή δέν εἶναι ἄλλη παρά τό γεγονός τῆς δημιουργίας μέσα ἀπό αἰῶνων διεργασίες τοῦ ἄρρηκτου πλέον δεσμοῦ καί τῆς ἀναλλοίωτης πλέον ταυτοποίησης Ἑλληνικοῦ Ἑθνους καί Ὁρθόδοξης Θρησκείας. Ἡ ἐπικράτηση δηλαδή τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους στόν χῶρο καί τόν χρόνο μέσα ἀπό τή Θρησκεία τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ.

Μιά ἐπικράτηση μέ τέτοιου μεγέθους μάλιστα ἀμφίδρομη σχέση πού ὁ συντακτικὸς νομοθέτης, ὡς αὐτονόητο ὄρο, τήν ἀνέδειξε ὡς ἐθνικὸ χαρακτηριστικὸ πού ἀναμφισβήτητα εἶναι, ἤδη ἀπὸ τό πρῶτο Σύνταγμα τοῦ ἔτους 1828 στήν Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδάουρου. Τό Σύνταγμα δηλαδή πού καθιέρωσε ἐθνικὸ σύμβολο τή γαλανόλευκη σημαία μέ τόν χριστιανικὸ σταυρό, ἀφοῦ πρὶν μέ τό πρῶτο κιόλας ἄρθρο ἀναγνώρισε ὅτι ἐπικρατοῦσα θρησκεία στήν Ἑλλάδα εἶναι τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

Μιά ἀναγνώριση πού χωρὶς ἄλλο, ἀνεξάρτητα πολιτικῶν μεταβολῶν, ὡς αὐτονόητη μεταφέρθηκε καί σέ ὅλα τὰ ἄλλα στή συνέ-

χεια Συντάγματα της Έλληνικής Πολιτείας, όπως βέβαια και σήμερα ορίζεται στο άρθρο 3 και θα ορίζεται εσχάτως πάντοτε. Έφ' όσον βέβαια θέλουμε και οφείλουμε να περιγράψουμε και όχι για κάποιους λόγους να διαγράψουμε τα ούσιώδη χαρακτηριστικά της ταυτότητας του ελληνικού γένους, τα χαρακτηριστικά που συνέβαλαν στη δημιουργία και θα συνεχίσουν να συμβάλλουν αποφασιστικά και στη διαρκώς απαιτούμενη μέσω της κοινωνίας συνοχή του Έλληνικού Κράτους.

Και στη Δωδεκάνησο λοιπόν ήδη από τα πολύ παλιά χρόνια, πρίν δηλαδή ακόμη την τουρκοκρατία, ή θρησκευτικότητα των νησιών της, με χαρακτηριστική αναφορά της Ρόδου, του μεγαλύτερου και πολυπληθέστερου νησιού της, ήταν γεγονός ήδη κατεγγραμμένο στην ιστορία ως αξιοθαύμαστο. Ειδικότερα τό έτος 1191 κατά την τρίτη σταυροφορία, ό Άγγλος βασιλιάς Ριχάρδος ό Λεοντόκαρδος ταξιδεύοντας για τους Άγιους Τόπους πέρασε από τή Ρόδο και διαμένοντας για ένα ικανό διάστημα, σύμφωνα μέ τό «Όδοιπορικό» που συνέγραψε αυτό που του έκανε ιδιαίτερη έντύπωση ήταν ό αυτόχθων θρησκευτικός πολιτισμός. Δηλαδή ή έντονη έσωτερικά καλλιεργημένη θρησκευτικότητα του λαού, όπως μάλιστα τήν παρατήρησε ό Άγγλος βασιλιάς και από τά πολλά όπως συνέγραψε τοιχογυρισμένα μοναστήρια, που βρήκε τότε στην ύπαιθρο του νησιού.

Πράγματι, αν πάρουμε ως παράδειγμα τή Μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στον Άρταμίτη, στίς παρυφές του Άττάβυρου όπως καταγράφεται στην ιστορία, εκεί μεταξύ 9ου και 10ου αιώνα ιδρύθηκε και έκτοτε λειτουργούσε μέχρι τήν ίπποτική περίοδο Κέντρο Έλληνικών Σπουδών.

Στό Κέντρο αυτό όπως επίσης καταγράφεται έπιτεύχθηκαν δύο πράγματα. Αφ' ενός μέν Έλληνες και Λατίνι οι ασχολήθηκαν μέ τή μελέτη και αντιγραφή χειρογράφων και αφετέρου δημιουργήθηκε εκεί ένας πολύτιμος για όλο τό νησί πνευματικός και χριστιανικός πυρήνας γνώσης και καταφυγής.

Αυτή ακριβώς λοιπόν ή τόσο μεγάλη θρησκευτικότητα, μέ τά συνωδά ξεχωριστά χαρακτηριστικά της πνευματικότητας και της καταφυγής στη γνώση και στη σοφία που διακρίνει φανερότατα τή θρησκεία του Χριστού απέναντι στον φονταμενταλισμό, ιδιαίτερα τον μουσουλμανικό, ήταν και ή αίτία της δημιουργίας και στά Δωδεκάνησα ενός μοναδικού άρρηκτου δεσμού και μιās αναλλοίωτης

ταυτοποίησης Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καί Ὁρθόδοξης Θρησκείας. Ἐνός ἄρρηκτου δεσμοῦ μέ ἀλυσίδα αὐτοῦ τό πλεόν πολύτιμο ἐργαλεῖο γιά τήν καλλιέργεια τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρώπων καί τοῦ μέλλοντος καί τῆς ἀπό κάθε ἀποψη προκοπῆς κάθε κοινωνίας καί λαοῦ. Τήν παιδεία.

Σύμφωνα μέ τό ὀθωμανικό σύστημα διοίκησης γιά τούς ἄλλοεθνεῖς, ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς μακραίωνης ὀθωμανικῆς σκλαβιάς οἱ κοινωνίες ὄλων τῶν νησιῶν τῆς Δωδεκανήσου ἦσαν χωρίς σχολεῖα καί χωρίς τήν ἐλάχιστη μέριμνα γιά ἐκπαίδευση, μέ προφανῆ σκοπό τήν ἀλλοίωση καί τελικά τήν ἀπώλεια τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τους καί τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς.

Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως, κατά ὑποκατάσταση τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης τά νησιά καί τοῦ Νοτίου Αἰγαίου πελάγους, μέσω τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανοσύνης καί τῆς παρεχόμενης ἀπό αὐτήν παιδείας, κατάφεραν καί κράτησαν ἀλλά καί περαιτέρω ἀνέδειξαν τόν δικό τους πολιτισμό. Ἐναν πολιτισμό μπολιασμένο στέρεα πάνω στόν μεγαλειώδη κορμό τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, γιά νά καλλιεργηθεῖ ἔτσι ἀνά τούς αἰῶνες βαθειά στίς ψυχές τῶν Δωδεκανησίων, ἀπό γενεά σέ γενεά, ἡ ἐθνική συνείδηση τῆς ἑλληνικότητας, ἡ ὑπερηφάνεια τῆς ἐθνικῆς καί φυλετικῆς καταγωγῆς, τό αἶσθημα τῆς ἀπελευθέρωσης καί ὁ διαρκῆς πόθος τῆς ἔνωσης μέ τή Μητέρα Ἑλλάδα.

Φτάνοντας ἔτσι αἰῶνες μετά, τό ἔτος 1929 σκλαβωμένα δηλαδή ἀκόμη τά Δωδεκάνησα, νά καταγράφεται μέ τόν πιό ἐπίσημο τρόπο σέ ἐπίσημο ὑπόμνημα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδας ἡ ἐξῆς βαρυσήμαντη παραδοχή γιά ὁλόκληρη τή Δωδεκάνησο:

Ἡ Ὁρθοδοξία ἀποτελεῖ τό κυριώτερον ἔρεισμα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῶν ὑποδούλων νήσων.

Γιά νά ὑπάρξει ὅμως τό ἀποτέλεσμα αὐτό μέσα ἀπό τόσους αἰῶνες σκλαβιάς χρειάσθηκε ἀπό πλευρᾶς Ἐκκλησίας μεθοδικότητα, πίστη ἀλλά καί αὐταπάρνηση. Αὐταπάρνηση συγκεκριμένα ἀπό τούς σέ κάθε ἐπίπεδο Ποιμένες τῆς ὀρθόδοξης πίστες τοῦ λαοῦ στή Δωδεκάνησο, ἀφοῦ πέρα ἀπό τά θρησκευτικά καθήκοντά τους οἱ Κληρικοί πῆραν ἀποφασιστικά καί τήν εὐθύνη γιά τήν παιδεία τοῦ σκλαβωμένου λαοῦ.

Ἀπό τήν πρώτη κιόλας περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς σκλαβιάς, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως μέ ὄργανα καί μέσα τίς Μητροπόλεις, τίς Ἐνοριακές Ἐκκλησίες καί τά Μοναστήρια τῶν

νήσων τοῦ Νοτίου Αἰγαίου Πελάγους, ἔδωσε ὅλο του τό βάρος στήν ἑλληνορθόδοξη ἐκπαίδευση τοῦ λαοῦ.

Μιάς ἐκπαίδευσης δηλαδή ἄψυχης, ἀφηρημένης καί χωρίς ἠθικές ἀρχές ἀλλά οὐσιαστικῆς καί ἀνθρωπιστικῆς μέ ἀμιγῶς ἑλληνορθόδοξο περιεχόμενο. Μιάς ἐκπαίδευσης ἐπίσης παρεχόμενης μοιραία στήν πρώτη περίοδο τῆς σκλαβιάς, κάτω ἀπό ἀντιξοότητες καί σκληρές συνθήκες μέ ὑποτυπώδη μέν τρόπο. Μέ τά γνωστά δηλαδή στήν ἱστορία *κολλυβογράμματα*.

Ἀπλοί Καλόγηροι στούς θόλους τῶν μοναστηριῶν καί ἀπλοί παπάδες στούς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν, στόν διπλό ρόλο τοῦ *Παπαῖ καί τοῦ Δάσκαλου*, δίδασκαν στά παιδιά τά *κολλυβογράμματα*.

Ἐν τούτοις ἀπό τόν 16ο/17ο πιά αἰώνα καί πιό ἔντονα ἀκόμη ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα πού στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία ἄλλαξαν τά πράγματα γιά τίς ξένες ἐθνικοθρησκευτικές κοινότητες, οἱ Μητροπόλεις στά Δωδεκάνησα πῆραν ἀκόμη πιό μεθοδικά τήν εὐθύνη τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ἑλληνοπαίδων.

Ἐνδεικτικά στή Ρόδο ἀπό τό ἔτος 1870 ἐπὶ Μητροπολίτη Ρόδου *Γερμανοῦ* καί μέ κορύφωση στή συνέχεια ἀπό τό ἔτος 1900 ἐπὶ Μητροπολίτη Ρόδου *Ἀγαπίου*, ὑπό τήν ἐπιστασία τῆς Μητροπόλεως Ρόδου τά *Ἐκκλησιαστικά Συμβούλια* τῶν Ἐνοριῶν ἀνέλαβαν δράση καί ὀργάνωσαν τήν ἑλληνική παιδεία κατά τρόπο σύμφωνα μέ τίς συνθήκες ἀπαράμιλλο.

Ἀρχικά στή *Χώρα* στήν πρωτεύουσα τῆς Ρόδου καί στή συνέχεια σταδιακά καί ξεκινώντας ἀπό τά μεγαλύτερα χωριά, σέ ὅλο τό νησί τῆς Ρόδου, τά *Ἐκκλησιαστικά Συμβούλια* τῶν Ἐνοριῶν ἵδρυσαν καί συντηροῦσαν σχολεῖα καί μισθοδοτοῦσαν κανονικούς πιά δασκάλους.

Σύμφωνα μέ τούς *Κώδικες τῶν Λογαριασμῶν τῶν Ἐνοριῶν* πού σώζονται στή Μητρόπολη Ρόδου, τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐνοριακῶν ἐσόδων ἐκείνη τήν περίοδο, προοριζόταν ὄχι γιά ἀμιγῶς θρησκευτικούς σκοπούς, ἀλλά γιά τήν ἵδρυση σχολείων καί τήν πληρωμή τῶν δασκάλων.

Ἐτσι πλέον ἡ δεκαετία 1870-1880 ἐπὶ Μητροπολίτη Ρόδου *Γερμανοῦ*, καταγράφεται ὡς ἡ περίοδος τῆς συστηματικῆς ἵδρυσης τῶν σχολείων στά χωριά τῆς Ρόδου.

Γιά νά φθάσουμε μάλιστα σέ ἐπόμενη δεκαετία (1900-1910) πού ὁ τότε Μητροπολίτης Ρόδου *Ἰωακείμ*, καταγράφεται ὡς ὁ μεγάλος ἀναμορφωτής τῆς παιδείας, καθώς ποιμεναρχοῦσε πιστεύοντας πῶς

πρυτάνευε ή ίδρυση και ή λειτουργία τών σχολείων, περισσότερο ακόμη και από τήν ίδρυση και τή συντήρηση τών ναών.

Έχοντας αυτή τήν πεποίθηση ό Μητροπολίτης Ρόδου *Ίωακείμ* συνέταξε *Κανονισμούς* και εκπαιδευτικά προγράμματα μέ τά όποια λειτουργούσε τά σχολεία, διόριζε και επιμόρφωνε δασκάλους και επέβαλε ύποχρεωτική παρακολούθηση τών μαθημάτων από όλους τούς μαθητές μέχρι 12 έτών. Επί Μητροπολίτη *Ίωακείμ* ήταν πού τό 1909 έπесе και ό θεμέλιος λίθος του *Βενετοκλείου Γυμνασίου Ρόδου*, έμπνευσμένη από τό έργο του προσφορά τών Μεγάλων Εϋεργετών αδελφών *Δημητρίου* και *Μίνωα Βενετοκλή*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Ίστορία τής Όρθόδοξης Κοινότητας Ρόδου κατά τήν όθωμανοκρατία

Όπως αναδείχθηκε στό προηγούμενο κεφάλαιο, από τήν αρχή τής όθωμανικής περιόδου τήν εκπαίδευση τών έλληνορθόδοξων κοινωνιών τής Δωδεκανήσου είχαν αναλάβει αποφασιστικά οί θεσμοί τής Όρθόδοξης Έκκλησίας. Όστόσο δέν άργησε νά έλθει τό πλήρωμα του χρόνου πού πλέον και ή έσωτερική διοικητική όργάνωση τους νά βρεθεί επίσης κάτω από τόν έλεγχο τής Έκκλησίας.

Αυτό πío συγκεκριμένα συνέβη στή Ρόδο και τήν Κω, στά δύο δηλαδή μεγαλύτερα πληθυσμιακά νησιά πού διαβίωναν μέ καθεστώς διαφορετικό από τό ισχύον στα λοιπά νησιά τής Δωδεκανήσου.

Ειδικότερα σέ σχέση μέ τό ειδικό και κατά πολύ δυσμενέστερο καθεστώς πού είχαν τά διά τών όπλων *δοριαλώς* ύποταχθέντα στόν όθωμανό κατακτητή μεγαλύτερα νησιά τής Ρόδου και τής Κω, όλα τά άλλα μικρότερα και περισσότερα νησιά τής Δωδεκανήσου βρέθηκαν σέ εϋμενέστερη κατάσταση σύμφωνα μέ τά *προνόμια* πού ειδικά τό όθωμανικό σύστημα προέβλεπε γιά τά *μή δοριάλωτα* νησιά. Στα πλαίσια ακριβώς αυτών τών προνομίων τήν έσωτερική διοικητική όργάνωση αυτοδιοίκησης είχαν κατά κάποιο τρόπο τά όνομαζόμενα *Κοινά*, πού δέν ήταν άλλα από τίς μετέπειτα όνομασθεϊσες *Δημογεροντίες*. Τά *Κοινά* αυτά στα μικρότερα νησιά τά συγκροτούσαν κυρίως προύχοντες λαϊκοί, χωρίς ώστόσο νά λείπει και σέ αυτά ή πολύτιμη συμβολή τής Έκκλησίας, ιδιαίτερα στους

τομείς της εκπαίδευσης τῶν παιδιῶν καί τῆς λαϊκῆς ἐπιμόρφωσης τοῦ ἐνήλικου πληθυσμοῦ.

Χαρακτηριστικά καί ἐξαιρετικά εὐγλωττα τέτοια παραδείγματα ὑπῆρξαν στή Σύμη ἡ *Σχολή τῆς Ἀγίας Μαρίνας*, ἡ *Σχολή τοῦ Κάστρου* καί τό Ἀναγνωστήριο *Αἰγλή*, θεσμοί πού ἰδρύθηκαν καί λειτουργοῦσαν ἀντίστοιχα ἤδη ἀπό τά ἔτη 1765, 1855 καί 1872.

Ἀντίθετα ὅμως στή Ρόδο καί Κῶ, τήν κυρίαρχη θέση στήν ἐσωτερική διοικητική ὀργάνωση τῶν κοινωνιῶν τῶν ἐλλήνων ὀρθοδόξων κατοίκων, πού συνιστοῦσαν καί τή συντριπτική πλειοψηφία τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τους, ἀνέλαβε μαζί μέ τήν ἐκπαίδευση ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Εἰδικότερα μάλιστα αὐτό παγιώθηκε ἐπίσημα ἀπό τόν 16ο αἰῶνα μέ τήν ἐγκαθίδρυση ἀπό τό ὀθωμανικό διοικητικό σύστημα τοῦ αὐτοδιοίκητου τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων (*μιλλέτ*), ὅποτε μέ ἐπίκεντρο γιά τήν Ὁρθόδοξία τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, δημιουργήθηκαν οἱ *Ὁρθόδοξες Κοινότητες*.

Κατ' αὐτόν τόν τρόπο καί οἱ κοινωνίες τῶν νησιῶν τῆς Ρόδου καί τῆς Κῶ αἰσθάνθηκαν μιά σχετική ἀποκατάσταση, ἡ ὁποία ἐγινε ἀκόμη πιό οὐσιαστική ἀπό τόν Νοέμβριο τοῦ ἔτους 1839 μέ τίς Μεταρρυθμίσεις (*Τανζιμάτ*) πού διαδραματίστηκαν στό ὀθωμανικό διοικητικό σύστημα. Τότε ἀκριβῶς συστάθηκαν καί τά *Συμβούλια τῶν Χριστιανικῶν Κοινοτήτων*, μέ ἀνάλογες ἀρμοδιότητες τῶν *Δημογεροντιῶν*. Συγκεκριμένα τά Συμβούλια αὐτά τῶν Ὁρθοδόξων Κοινοτήτων εἶχαν πλέον μετά τοῦ οἰκείου Μητροπολίτη/Ἀρχιεπισκόπου, τή συναποφασιστική ἀρμοδιότητα (*Χάτι Σερίφ* τοῦ *Γκιουλχανέ*) γιά ἄσκηση διοικητικῶν, δικαστικῶν καί φορολογικῶν ἐξουσιῶν, εὐθυνομένων μάλιστα τῶν μελῶν τους ἀλληλεγγύως γιά τήν ταμειακή διαχείριση, τήν ὁποία εἰδικότερα ἀνέθεταν στούς ἀποκαλούμενους *σφραγιδοφύλακες*.

Ἡ ἵδρυση καί συγκρότηση τῆς *Ὁρθοδόξου Κοινότητος Ρόδου*, μέ θεσμικό περίβλημα σημερινοῦ σωματείου, ἐγινε τό ἔτος 1843, ὅπως ὑποθετικά ὑπολογίζεται καθὼς δέν ἔχουν διασωθεῖ ἀκριβεῖς γραπτές πηγές. Ὑπολογίζεται ὅμως συγκεκριμένα τό ἔτος 1843 διότι ἡ ἵδρυση καί συγκρότηση τῆς *Ὁρθοδόξου Κοινότητος Ρόδου* ἦταν σύγχρονη μέ τήν ἀντίστοιχη τῆς Κῶ, γιά τήν ὁποία ὑπάρχουν διασωθεῖσες καταγραφές τῆς ἵδρυσής της.

Περαιτέρω καί ὕστερα ἀπό διάφορες ἀκόμη θεσμικές μεταλλαγές πού ἐγιναν κατά τή διάρκεια τοῦ δεύτερου ἡμίσεως τοῦ 19ου αἰῶνα,

οί έλληνορθόδοξες κοινότητες τέθηκαν κάτω από τόν άποκαλούμενο *Όργανικόν Νόμον* (1862-1863), πάντοτε όμως ως Χριστιανικές Όρθόδοξες Κοινότητες, ανεξάρτητα από τίς όποιεσδήποτε έσωτερικές ίσορροπίες. Συγκεκριμένα σύμφωνα μέ σωζόμενες γραπτές πηγές προκύπτει ότι ήδη από τό έτος 1862 ή Όρθόδοξη Κοινότητα Ρόδου λειτουργούσε βάσει *Κανονισμού*.

Αναλυτικότερα σύμφωνα μέ τόν *Νόμον περί Βιλαετίων* (1865) ή έλληνορθόδοξη Κοινότητα τής πόλεως τής Ρόδου διαιρέθηκε σέ δύο *Κοινοτικές Περιφέρειας*. Μιά μέ τίς περίξ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ συνοικίες (*Μαράσια*, προάστια τοῦ Κάστρου), όπου κατοικοῦσαν τά 4/5 τῶν χριστιανῶν τής πόλεως. Καί μία ἄλλη στή διαχωριζόμενη από τίς λοιπές συνοικίες καί από τό Κάστρο δημιουργηθεῖσα νέα συνοικία, πού ὀνομάσθηκε *Νεοχώριον*.

Τήν ἴδια παραπάνω περίοδο στήν Όρθόδοξη Κοινότητα Ρόδου ὑπῆρξε έντονη παρουσία μελῶν έλληνικῆς ὑπηκοότητας ἢ διπλῆς ὑπηκοότητας (έλληνικῆς/όθωμανικῆς), γεγονός τό όποιο αποφασιστικά συνέδραμε ως πρός τό έθνικό ζήτημα καί τήν πτυχή της καί τυπικά όμοιογενοποίησεως καί ταυτοποίησεως τοῦ έλληνικοῦ πληθυσμοῦ τής νήσου.

Στά ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια θεσπίσθηκε καί ἐφαρμόσθηκε ό Κανονισμός *περί Συνελεύσεως τῆς Όρθοδόξου Κοινότητας τῆς πρωτεύουσας Ρόδου*. Ό Κανονισμός αὐτός θεσπίστηκε στίς 11-7-1876 καί εἶναι ό ἀρχαιότερος σχετικός πού διασώθηκε. Τότε οἱ περιφέρειες ἐπανασυγκροτήθηκαν σέ τέσσερις (Μητροπόλεως, Αγίων Ἀναργύρων, Αγίου Γεωργίου καί Νεοχωρίου) μέ *Πρόεδρο τῆς Συνελεύσεως τόν Μητροπολίτη*.

Ἡ *Συνέλευσις* αὐτή συνεδρίαζε μαζί μέ δεκαέξι ἐκλεγμένους κοινοτικούς ἄρχοντες, ἐκλεγμένους ἐτησίως στή *δεύτερη Κυριακή τῶν Νηστειῶν* ἀνάμεσα σέ ἄτομα «ἀμέμπτου καί ἐγνωσμένης φιλοπατρίας».

Ό Κανονισμός ἔτυχε στή συνέχεια πολλῶν βελτιωτικῶν τροποποιήσεων καί συμπληρώσεων πού ἔγιναν κατά τά ἔτη 1879, 1880, 1891, 1893, 1910, 1911 ὅχι μόνο ἐπί τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς Συνέλευσης ἀλλά καί σέ ἄλλες οὐσιαστικές μεταβολές. Όπως π.χ. ὅτι ό Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως Μητροπολίτης Ρόδου σέ περίπτωση ίσοψηφίας εἶχε τήν «νικῶσαν ψῆφον», ὅτι ἐκλογικό δικαίωμα εἶχαν οἱ ἄνω τῶν 21 ἐτῶν «χριστιανοί ὀρθόδοξοι ἀπολαύοντες τῶν πολιτῶν καί ἀστικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων» πού θά κατέβαλαν

«ένιαυσίως ἕνα ἀργυροῦν μετζίτιον», ὅτι ἐκλεξιμότητα εἶχαν οἱ ἄνω τῶν 35 ἐτῶν «ὑπήκοοι ὀθωμανοί» καταβάλλοντας καί αὐτοί «πέντε τουλάχιστον ἀργυρούς μετζιτιέδες», ὅτι θεσπίζεται ἐκλογή Ἑκκλησιαστικοῦ Μικτοῦ Δικαστηρίου «πρός ἐκδίκασιν πασῶν τῶν εἰς τήν δικαιοδοσίαν καί ἀρμοδιότητα αὐτοῦ ἀναγομένων δικῶν κατά τό ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἰσχύον διαδικαστικόν σύστημα» κ.λπ.

Σύμφωνα εἰδικότερα μέ τό ἄρθρο 10 τοῦ Κανονισμοῦ τῆς 11-7-1876: «Σκοπός τῆς συνελεύσεως ἦταν ἡ προαγωγή καί ἡ βελτίωση ὅλων γενικά “τῶν καταστημάτων τῆς κοινότητος” καί ὅτι αὕτη ἀποφασίζει «περί ἐκποιήσεως καί ἐνεχειρίσεως κινητῶν καί ἀκινήτων κτημάτων... περί νέων συνδρομῶν καί ἐκτάσεων ἐπισκευῶν, περί δανείων δοθησομένων ἐκ τῆς περιουσίας τῶν Ἑκκλησιῶν καί τῶν ἄλλων καταστημάτων καί περί δανείων ληφθησομένων εἰς βάρος αὐτῶν». Παράλληλα ἡ συνέλευσις «διορίζει Ἐφόρους σχολείων, Ἐπιτρόπους Ἑκκλησιῶν, Νοσοκομείων, Νεκροταφείων καί παντός ἄλλου δημοσίου καταστήματος καί κανονίζει τήν δικαιοδοσίαν αὐτῶν. Ἐξελέγχει ἐτησίως τοὺς λογαριασμοὺς αὐτῶν, προνοεῖ πῶς λυσιτελέστερον νά διαθέσῃ τὰ περισσεύματα τῶν κοινῶν ταμείων, σκέπτεται ἐν ἀνάγκῃ περί ἐξευρέσεως πόρων πρὸς διατήρησιν τῶν δημοσίων καταστημάτων».

Τέλος ἐπὶ ὀθωμανοκρατίας τό ἔτος 1895 προέκυψαν σοβαρές δυσχέρειες ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ ἀνεφάρμοστου μέχρι τότε νόμου τοῦ 1891, ὁ ὁποῖος ἀπαγόρευε τὴ συμμετοχὴ ἐλλήνων ὑπηκόων γιὰ τὴν ὑπέρβαση τοῦ ὁποῖου ἀποφασίσθηκε ἡ παράτασις τῆς θητείας τῆς «Γενικῆς Συνέλευσης», ἡ ὁποία πλέον ἀπὸ τό 1898 ὀνομάσθηκε «Δημογεροντία».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ἡ ἀποφασιστικὴ στάσις τῆς Ὁρθόδοξης Ἑκκλησίας
στά Δωδεκάνησα ἀπέναντι στή σκληρὴ πολιτικὴ
τῶν Ἰταλῶν κατακτητῶν

Μέ τὴν ἑναρξὴ τῆς πρώτης περιόδου τῆς ἰταλοκρατίας στά Δωδεκάνησα, δηλαδή ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῶν νησιῶν ἀπὸ τὴν Ἰταλία τό 1912 μέχρι τό 1923, ἡ Ὁρθόδοξη Ἑκκλησία ἐπιτελώνοντας τό ἐθνικὸ ἔργο τῆς ἐπιδίωξε κατ' ἀρχὴν τὴν ἄσκησις συναινετικῆς πολιτικῆς ἀνάδειξης τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος, σύμφωνα μέ τίς ἀρχικὲς

δηλώσεις του εκπροσώπου των κατακτητών στρατηγού Αμέλιο προς τη Δημογεροντία ότι «οί κατεχόμενοι νήσοι θά ἔπρεπε νά λάβωσι αὐτόνομον πολίτευμα....».

Ὅργανωτικά τήν περίοδο αὐτή ὁ Μητροπολίτης Ρόδου διατήρησε τήν Προεδρία τῆς Συνέλευσης (Δημογεροντίας) τῆς Ὁρθόδοξης Κοινότητος Ρόδου μαζί μέ αὐτήν τῶν Σχολικῶν Ἐφοριῶν. Μάλιστα ἀπό τό 1915 ἡ Δημογεροντία ἔγινε «Ἐπαρχιακή» μέ τή συμμετοχή σ' αὐτήν καί εκπροσώπων τῶν χωριῶν κατ' ἀπαίτηση τῶν κατοίκων τους, κυρίως γιά τή διαχείριση τῶν κτημάτων τῶν Μονῶν, ὁ δέ Κανονισμός τῆς Κοινότητος ἔγινε πλέον «Ἐπαρχιακός Κανονισμός».

Ὡστόσο τά πράγματα μέ τούς ἰταλούς κατακτητές γρήγορα ἀποδείχθηκε ὅτι κάθε ἄλλο θά ἐξελίσσονταν εὐνοϊκά γιά τό ἔθνικό ζήτημα ὅπως στήν ἀρχή ἔδειχναν.

Ξεκινώντας κιόλας ἀπό τό ἔτος 1913 μέ τά γεγονότα πού διαδραματίσθηκαν στίς θρησκευτικές τελετές τῶν Θεοφανείων. Στίς ὁποῖες πρωτοστατοῦντος τοῦ κλήρου, ὁ λαός μέ ἐνθουσιασμό καί δίνοντας πίστη στίς ἰταλικές ὑποσχέσεις εἶχε προετοιμασθεῖ ξεδιπλώνοντας ἑλληνικές σημαῖες νά ζητωκραυγάσει γιά τήν ἔνωση μέ τήν Ἑλλάδα. Πλήν ὅμως αὐτό παρεμποδίστηκε βίαια τήν τελευταία στιγμή ἀπό τούς κατακτητές, ἀφυπνίζοντας ὥστόσο ἔθνικά ὅλο τό νησί τῆς Ρόδου μέ διαμαρτυρίες καί συλλαλητήρια.

Τά ἴδια γεγονότα ἀκόμη πιό ἔντονα ἐπαναλήφθηκαν καί στά ἔθνικά συλλαλητήρια πού ἔγιναν τό αἵματηρό Πάσχα τοῦ 1919, στίς αὐλές τῶν ἐκκλησιῶν ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Μητροπολίτη Ρόδου Ἀποστολου καί πρωτοστατούντων ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν Ἐφημερίων. Γεγονότα δυστυχῶς πού σημαδεύτηκαν μέ τήν ἡρωϊκή θυσία καί ἐκτέλεση ἀπό τούς ἰταλούς κατακτητές τοῦ Παπά-Λουκά καί τῆς Ἀνθούλας Ζερβοῦ στή Βιλλανόβα, στό Παραδείσι.

Τά πράγματα ἔγιναν ἀκόμη πιό δύσκολα ἀλλά καί ὁ ρόλος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ὅμως ἀκόμη πιό καταλυτικός ἀπό τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τῆς Λωζάνης (1923) καί τή μεταβίβαση τῶν τουρκικῶν δικαιωμάτων στή Δωδεκάνησο πρὸς τήν Ἰταλία ὁπότε ξεκίνησε καί ἡ δεύτερη περίοδος τῆς ἰταλοκρατίας. Ἡ πιό σκληρή περίοδος καταπίεσης καί συστηματικῆς πολιτικῆς ἀφελληνισμοῦ γιά τά σκλαβωμένα Δωδεκάνησα.

Στά ἐξαιρετικά δύσκολα αὐτά χρόνια καταργήθηκαν οὐσιαστικά

οί *Ὁρθόδοξες Κοινότητες*, πλὴν ὅμως καὶ πάλι ἡ Ἐκκλησία στάθηκε στό ὕψος. Μὲ λεπτές ἰσορροπίες καὶ κατάλληλους χειρισμούς καὶ μὲ διακινδύνευση τῆς ζωῆς τους οἱ κληρικοί κατάφεραν μὲ τὰ *Κατηχητικά* νὰ συνεχίσουν νὰ καλλιεργοῦν μαζί μὲ τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἔθνικὴ συνείδηση τῶν παιδιῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους.

Συγκεκριμένα τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Κοινότητα Ρόδου ἀπώλεσε βῆμα-βῆμα ὅλα τὰ ἐναπομείναντα «προνόμια» τῆς τουρκοκρατίας. Μὲ τὸ Κυβερνητικὸ Διάταγμα τῆς 29-3-1930 καταλύεται ἡ κοινοτικὴ αὐτονομία τῶν νησιῶν καὶ ἔτσι ὁ Μητροπολίτης Ρόδου δέν εἶναι πιά Πρόεδρος τῆς «Κοινοτικῆς Ρόδου», οὔτε τῶν Σχολικῶν Ἐφοριῶν. Ἀπαγορεύεται ἐπίσης στήν Ἐκκλησία νὰ ἀπασχολεῖται μὲ τὴν ἐκπαίδευση, ἀπαγορεύοντας ἀκόμη καὶ τὰ μαθητικά συσσίτια. Καταργεῖται ἡ δικαστικὴ καὶ συμβολαιογραφικὴ ἐξουσία τῶν Μητροπόλεων. Ἀπαγορεύεται ὁ διορισμός κληρικῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ «Κοινοτικὸ Συμβούλιο» τῆς Ὁρθόδοξης Κοινοτικῆς Ρόδου, μετατράπηκε σὲ ἐξαμελές, μὲ ἔλεγχο τῆς ἐκλογῆς του ἀπὸ τὸν κατακτητὴ καὶ περαιτέρω: Μὲ πλήρη ἔλεγχο τῆς ἐκπαίδευσης, τῶν προγραμμάτων καὶ τοῦ προσωπικοῦ των σχολείων καὶ τῶν πόρων αὐτῶν. Μὲ ἐπιβολὴ τῆς διδασκαλίας τῆς ἰταλικῆς. Μὲ ἀπαγόρευση στοὺς διδάσκοντες νὰ ἀναμειγνύονται μὲ τὴν πολιτικὴ, δηλαδή μὲ τὸ ἔθνικὸ ζήτημα. Μὲ ὑποχρεωτικὴ καθιέρωση γιὰ τοὺς διδάσκοντες ἰταλικῶν κρατικῶν ἐξετάσεων. Μὲ τὴν ἵδρυση ἰταλικοῦ Διδασκαλείου.

Μὲ κάθε μέτρο πού ἀνοιχτά πλέον σκόπευε στὸν ἐξιταλισμὸ τῶν νησιῶν, πρᾶγμα πού ἦταν ὀλοφάνερο πιά ἀπὸ τὸ 1937 πού ὁ ἰταλὸς διοικητὴς τῆς Δωδεκανήσου καὶ μέλος τῆς φασιστικῆς ἰταλικῆς τετραρχίας *De Vecchi*, ἀνέλαβε τίς πιὸ σκληρὲς πολιτικές ἀφελληνισμοῦ.

Μὲ τὴν ἵδρυση στρατοπέδων συγκέντρωσης γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὑπηκόους καὶ τοὺς ἀγωνιστές. Μὲ τὴν ἵδρυση τῶν *Dopolavoro* γιὰ νὰ ποδηγετήσῃ ὁ κατακτητὴς τὴν ἑλληνικὴ νεολαία στὰ ἔθνικιστικά καὶ φασιστικά πρότυπα. Μὲ τὸ κλείσιμο τῶν δύο ἑλληνικῶν ἐφημερίδων, τῆς *Νέας Ρόδου* καὶ τῆς *Ροδιακῆς*, ἀλλὰ καὶ τοῦ Περιοδικοῦ ὀρθόδοξης διδαχῆς τῆς Μητροπόλεως Ρόδου. Μὲ τὴν κατάργηση τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ τὴ μετατροπὴ τους σὲ καθαρὰ καὶ ἐπίσημα ἰταλικά κρατικὰ σχολεῖα μὲ ἐκπαιδευτικούς μόνο ἀποφοίτους ἰταλικῶν σχολαρχείων. Μὲ γλώσσα τὴν ἰταλικὴ καὶ μὲ διδασκαλία τῶν ἑλληνικῶν χωρὶς βιβλία, μόνο 2 ὥρες τὴν ἐβδομάδα καὶ

μόνο στό γυμνάσιο καί ὄχι στά δημοτικά. Μέ προγράμματα διδασκαλίας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας τῆς Ἰταλίας. Μέ πρόσθεση ἑνός νέου μαθήματος τῆς *cultura fascista* καί μέ ἀναρτημένη σημαία τήν ἰταλική. Μιά ξένη σημαία ὅμως τήν ὁποία ἐπίμονα τά γαλουχημένα ἑλληνόπουλα ἀρνιόντουσαν νά σηκώσουν στίς παρελάσεις καί στίς γιορτές.

Διότι καί ἐπὶ τοῦ *De Vecchi* ἀκόμη ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μεγαλούργησε καί δέν πτοήθηκε. Στή Ρόδο ἤδη ἀπό τό 1934 ὑποτυπωδῶς καί ἀπό τό 1938 πιό ὁργανωμένα, μέ πρωτοβουλία τοῦ Μητροπολίτη Ρόδου Ἀπόστολου Τρύφωνος καί τήν ἐποπτεία τοῦ Πρωτοσύγκελλου Ἀπόστολου Παπαϊωάννου, ἡ Μητρόπολη ὀργάνωσε καί λειτούργησε Κατηχητικά σέ ὅλη τήν Ἐπαρχία Ρόδου. Τά Κατηχητικά αὐτά γρήγορα μετατράπηκαν σέ ἑλληνικά δημοτικά σχολεῖα πού τά παιδιά διδάσκονταν ἑλληνικά, θρησκευτικά, ἀριθμητική, ἱστορία, γεωγραφία. Οἶονεῖ ἑλληνικά σχολεῖα, ἐπικαλυπτόμενα ἐπιμελῶς ὡς Κατηχητικά, στά ὁποῖα κανονικότερα τηροῦνταν φύλλα προόδου καί μοιράζονταν συνόψεις καί ἄλλα θρησκευτικά βιβλία γιά νά χρησιμοποιοῦνται σάν ἀναγνωστικά. Τό 1943 μάλιστα καί ἀφοῦ πλέον οἱ Γερμανοί κατακτητές διαδέχθηκαν τοὺς Ἰταλούς, τό Βενετόκλειο Γυμνάσιο ἄρχισε νά λειτουργεῖ ὡς Ἀνώτερο Κατηχητικό, μέσα στόν Ναό τῶν *Εἰσοδίων* τοῦ Νιοχωρίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ἡ ἐπικράτηση Ἑθνους καί Ὁρθοδοξίας μέσα ἀπό
Συμπληγάδες Πέτρες καί τό εἰδικό Πατριαρχικό Καθεστῶς
τῆς Δωδεκανήσου σήμερα

Ὅλα αὐτά πού πολύ συνοπτικά ἀναφέρθηκαν στό προηγούμενο κεφάλαιο, τά κατάφερε ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία περνώντας κυριολεκτικά μέσα ἀπό *Συμπληγάδες Πέτρες*.

Ἦδη ἀπό τό 1925 διαπιστώνοντας οἱ Ἰταλοί κατακτητές τήν ἐθνική δραστηριότητα τῶν Μητροπόλεων Δωδεκανήσου, ὄχι μόνο γιά ἀντιπερισπασμό ἱδρυσαν Καθολική Ἀρχιεπισκοπή καί καθολικές ἐκκλησίες καί ἱδρύματα, ἀλλά περαιτέρω ἐπιδίωξαν νά παρέμβουν καί στά ἐσωτερικά τῶν Μητροπόλεων Δωδεκανήσου ἀποβλέποντας νά τίς διασπάσουν ἀπό τό καθοδηγητικό κέντρο τους, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Μέ δόλια ὑπόσχεση τή

διατήρηση τῶν δικαστικῶν καί ἐκπαιδευτικῶν προνομίων πού εἶχαν οἱ Μητροπόλεις τῆς Δωδεκανήσου ἀπό τουρκοκρατίας, οἱ κατακτητές προσπάθησαν νά δημιουργήσουν ἐκ τοῦ μηδενός ζήτημα ἵδρυσης Αὐτοκέφαλῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας Δωδεκανήσου.

Ἀντίστοιχο δηλαδή ζήτημα μέ αὐτό τῆς Αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πού τό 1833 ἐπὶ βασιλείας Ὁθωνα δημιούργησε ὁ γερμανός ἀντιβασιλέας Μάουρερ καί ὁ ὁποῖος ὁμως τελικά, μέ εἰσπήδηση τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στά ἐσωτερικά τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, κατάφερε πραξικοπηματικά νά ἱδρύσει, ἄσχετα πού χάρη τῆς ἐνότητάς τῆς Ὁρθοδοξίας αὐτό ἀναγνωρίσθηκε ἀργότερα μέ τόν Πατριαρχικό Τόμο τοῦ 1850.

Ὡστόσο στή Δωδεκάνησο οἱ ἰταλοί κατακτητές δέν τά κατάφεραν. Ὁλόκληρος ὁ δωδεκανησιακός λαός ἐπαναστάτησε, φθάνοντας μάλιστα στήν Κάλυμνο σέ πράξεις ἀληθινῆς ἐξέγερσης, προσβλέποντας ὁ λαός ὅπως πάντα στίς μεγάλες δυσκολίες σέ βοήθεια ἀπό τό Κέντρο τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀπό τό Φῶς τοῦ Φαναρίου.

Καί πράγματι τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἀφουγκραζόμενο τόν ἐθνικό παλμό τῶν Δωδεκανησίων πού ἄλλωστε ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἦταν αὐτή πού τόσους αἰῶνες τροφοδοτοῦσε, καλλιεργοῦσε καί διέγειρε, γιά ἄλλη μιά φορά στάθηκε ἀποφασιστικά δίπλα στό ποίμνιό του καί μέ σοφία, σύνεση καί ψυχραιμία διαχειρίσθηκε τό ζήτημα. Ἐπιτυγχάνοντας μέ τούς κατάλληλους χειρισμούς καί κινήσεις νά μὴν ἐπιτραπεῖ ἐπ' οὐδενί στούς Ἰταλούς κατακτητές νά ὑλοποιήσουν τούς δόλιους σκοπούς τους, νά ἀπομακρύνουν τή Δωδεκάνησο καί νά διαρρήξουν κάθε δεσμό καί σχέδιο ἔνωσης μέ τήν Ἑλλάδα, σκοπούς δηλαδή εὐθέως ἐναντίον τοῦ δικαιώματος αὐτοδιάθεσης τοῦ δωδεκανησιακοῦ λαοῦ.

Γιά νά συνεχίσει ἔτσι πλέον σήμερα ἡ ἐλεύθερη Δωδεκάνησος, στέρα δεμένη μέ τόν ἐθνικό κορμό μετά τήν ἐνσωμάτωση καί τιμώντας τίς ἰδιαίτερες σχέσεις πού ἀναπτύχθηκαν μέσα ἀπό τόσους αἰῶνες σκλαβιάς μέ τόν Μπροστάρη τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων της τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, νά ἔχει ἕνα ξεχωριστά τιμητικό, ἱστορικό καί οὐσιαστικό ἐκκλησιαστικό καθεστώς.

Ἐνα καθεστώς πού σάν κόρη ὀφθαλμοῦ πρέπει νά διαφυλαχθεῖ, ὡς κρίσιμο οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς ἱστορίας καί τῆς ταυτότητας τῶν Νήσων τοῦ Νοτίου Αἰγαίου Πελάγους.

Τό καθεστώς πού ἀπό τῆς ἐνσωμάτωσης τῆς Δωδεκανήσου μέχρι

σήμερα είναι διασφαλισμένο από διατάξεις του Έλληνικού Συντάγματος (σήμερα άρθρο 3.2 Σύντ.), σύμφωνα με τις όποιες στά νησιά μας δεν υπάρχει πολιτειοκρατική διοικητική εξάρτηση. Απολαμβάνει δηλαδή τό Κλίμα τῶν Ἐπαρχιῶν τῆς Δωδεκανήσου οὐσιαστικοῦ διαχωρισμοῦ σχέσεων κράτους καί ἐκκλησίας στά ἐκκλησιαστικά διοικητικά πράγματα καί παράλληλα ὑφίσταται τόσα χρόνια μέ ἀπόλυτη ἐπιτυχία ἀμοιβαῖος σεβασμός καί ἰσότιμη συνεργασία.

Ἦτοι ἡ Δωδεκάνησος διοικούμενη τελείως διακριτῶς ἀπό τὰ ἄλλα κλίματα σύμφωνα μέ τό ἀναγνωρισμένο πανταχόθεν Δίκαιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (ΣτΕ 1999/2018, 3003/2014, 3768/2009), ἐπιβάλλεται ὄχι μόνο πνευματικά ἀλλά καί στά ἐκκλησιαστικά διοικητικά πράγματα νά συνεχίσει νά υπάγεται ἄμεσα στό ἰδιαιτέρως ὑψηλοῦ κύρους ὡς Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου (ΣτΕ 1999/2018, ἄρ. 1.γ, Καν. Ι. Μονῆς Πανορμίτου ΦΕΚ Β 1764/2016 κ.λπ.) **Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως**, ἀποφασίζοντας ἔτσι ἡ ἴδια Ὁρθόδοξη Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία γιά τὰ τοῦ οἴκου της. Μέ τήν ἰδιαίτερη ἐντεῦθεν μάλιστα τιμή καί τό κύρος τῆς τακτικότητας συμμετοχῆς τῶν Μητροπολιτῶν τῆς Δωδεκανήσου στήν Ἀγία καί Ἱερά Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, συναποφασίζοντας ἔτσι ἡ Δωδεκάνησος γιά κρίσιμα θέματα πού ἀπασχολοῦν τήν ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης Ὁρθοδοξία. Ὅπως π.χ. ἔγινε καί πρόσφατα μέ τήν ἱστορική ἵδρυση τῆς Αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Οὐκρανίας, κατά τήν ἐλεύθερη ἐπιθυμία καί ἀξίωση τοῦ κυρίαρχου οὐκρανικοῦ λαοῦ καί ποιμνίου, πρᾶγμα πού ἐπετεύχθη καί μέ τήν ψῆφο δύο Μητροπολιτῶν τῆς Δωδεκανήσου πού ἦταν μέλη τῆς συγκεκριμένης Συνόδου.

Ἄς ἀφεθεῖ λοιπόν ἡ Δωδεκάνησος, ἀθόρυβα, λαμπρά καί ἀποφασιστικά, κλείνοντας πλέον 70 χρόνια λευτεριάς καί ἔνωσης μέ τή Μητέρα Ἑλλάδα, νά συνεχίσει νά γράφει μέ χρυσά γράμματα τήν ἐκκλησιαστική ὀρθόδοξη ἱστορία της ὑπό τήν εὐλογημένη σκέπη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, κοσμούμενου ἐν Θεῷ ἀπό τήν ἐξέχουσα διεθνῶς προσωπικότητα καί τή σοφία τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Χ. Ί. Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου*.
Γ. Θ. Βεργωτή, *Η Έκπαίδευση στο Κοινό της Ρόδου κατά την Όθωμανοκρατία και «Τό Κοινό» της Σύμης και η Έκπαίδευσή του*.
Π. Σαβοριανάκη, *Νησιώτικες Κοινωνίες στο Αίγαίο, Ρόδος και Κως 18ος-19ος αιώνας*.
Ζαχαρία Τσιρπανλή, *Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα 1912-1943*.
Κ. Τσαλαχούρη, *Η Οικονομική Πολιτική της Ιταλίας στα Δωδεκάνησα*.
Π. Θεοδωρόπουλου, *Τό Ίσχυον έν Δωδεκανήσω δίκαιον*.
Μιχ. Θ. Παπαγεωργίου, *Οί Σχέσεις Έκκλησίας και Πολιτείας, «Δωδεκάνησος» τ. ΙΔ'.*
Μ. Λογοθέτη, *Οί Κοινοτικοί Θεσμοί της Δωδεκανήσου*.

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΚΟΥΤΕΛΛΑΣ

Αρχαιολόγος στην Έφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

**Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ
ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ
ΣΤΗΝ ΠΟΘΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΑΛΥΜΝΟΥ**

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ἡ μελέτη ἀφορᾷ τόν Μητροπολιτικό Ναό τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ ἓνα ἰδιαίτερης ἱστορικής, θρησκευτικῆς καί πολιτιστικῆς ἀξίας νεότερο μνημεῖο γιά τό νησί τῆς Καλύμνου. Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 2011 στόν 19ο τόμο τῆς σειρᾶς ἐκδόσεων Καλυμνιακά Χρονικά τοῦ Ἀναγνωστηρίου Καλύμνου «ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ». Ἡ παρούσα μορφή τῆς ἔχει ἐμπλουτιστεῖ μέ τά νέα στοιχεῖα πού προέκυψαν ἀπό τήν ἔρευνα τοῦ συγγραφέα στήν ὑπάρχουσα βιβλιογραφία καί στό ἀρχεῖο τῆς Τοπικῆς Ἀρχεῖακῆς Συλλογῆς τοῦ Δήμου Καλυμνίων. Οἱ φωτογραφίες πού τή συνοδεύουν εἶναι τοῦ Καλύμνιου φωτογράφου Νικολάου Σμαλιοῦ (ἀριθ. 1, 15-31) καί τοῦ συγγραφέα (ἀριθ. 2-14, 32-33).

ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Ὁ ἱερός μητροπολιτικός ναός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ (εἰκ. 1) βρίσκεται στό μέσον τῆς παραλιακῆς ζώνης τοῦ λιμανιοῦ τῆς Πόθιας, πρωτεύουσας τῆς νήσου Καλύμνου. Ἀνάμεσα σέ αὐτόν καί τή θάλασσα παρεμβάλλονται, στά ἀνατολικά τό κτίριο τῆς Βουβαλείου Ναυτικῆς – Ἐπαγγελματικῆς Σχολῆς (σήμερα Ναυτικό καί Λαογραφικό Μουσεῖο), ἐνῶ στά νότια τό πρῶην Ἰταλικό Διοικητήριο (σήμερα στεγάζει τά γραφεῖα τῆς Περιφερειακῆς Ἐνό-

Είκ. 1. Ὁ μητροπολιτικός ναός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καί τό κωδωνοστάσιό του. Ἀποψη ἀπό τά νοτιοδυτικά.

τητας Καλύμνου). Νότια τοῦ ναοῦ διαμορφώνεται ἐκτεταμένος αὐλῆος χώρος, καλυμμένος ἀπό βοτσαλωτή διακόσμηση. Στό νοτιο-ανατολικό τμήμα τῆς αὐλῆς βρίσκεται τό ὑπερύψηλο μαρμάρينو κωδωνοστάσιο, στήν κορυφή τοῦ ὁποίου εἶναι τοποθετημένο ρολόι.

Ἀρχικά κατασκευάστηκε στόν χώρο τό ναῦδριο τοῦ «Μικροῦ Χριστοῦ», στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα, περίοδο κατά τήν ὁποία ἄρχισε νά κατοικεῖται συστηματικά ἡ παραθαλάσσια περιοχή τῆς Πόθιας. Στή συνέχεια ὅμως, λόγω τῆς ἐπακόλουθης πληθυσμιακῆς ἀνάπτυξης τῆς πόλης καί γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν θρησκευτικῶν ἀναγκῶν τῶν κατοίκων, ἀκολούθησε ἡ ἀνέγερση τοῦ μεγαλύτερου ναοῦ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.

Στά πλαίσια τῆς γενικότερης ἀνάπτυξης τοῦ νησιοῦ ἡ Πόθια ἀναδεικνύεται στό β' μισό τοῦ 19ου αἰώνα ὡς ἡ νέα πρωτεύουσα τῆς Καλύμνου, ἀντί τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Χώρας. Αὐτό ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀνύψωση τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτῆρος σέ μητροπολιτικό ναό τό 1889, μέ Πράξη τοῦ πρώτου Μητροπολίτη Λέρου καί Καλύμνου, Χρύσανθου Βυζάντιου. Στό μαρμάρينو ὑπέρθυρο τῆς δυτικῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ ὑπάρχει ἐγχάρακτη ἐπιγραφή (εἰκ. 2), στήν ὁποία ἀναγράφεται «Αὐγούστου, 1 1861». Ἡ χρονολογία αὐτή

Είκ. 2. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού. Έπιγραφή πάνω από τη δυτική είσοδο του ναού, με τη χρονολογία έναρξης της κατασκευής του (1 Αύγουστου 1861).

αναφέρεται στην έναρξη των οικοδομικῶν ἐργασιῶν καί ὄχι στήν ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία ὁλοκληρώθηκε λίγα χρόνια ἀργότερα, μέσα πάντως στή δεκαετία τοῦ 1860.

Ἡ ἀνέγερση τοῦ ἐπιβλητικοῦ ναοῦ συνδέεται μέ τή γενικότερη οἰκονομική, πνευματική καί δημογραφική ἀνάπτυξη τῆς Καλύμνου, πού ἐπέφερε ἡ συστηματική ἐνασχόληση τῶν κατοίκων μέ τή σπογγαλιεία καί τό σπογγεμπόριο. Ἡ πρόοδος καί ἡ εὐημερία ἀντικατοπτρίζεται στά ἰδιωτικά καί τά δημόσια οἰκοδομήματα τοῦ νησιοῦ. Ἰδιαίτερα οἱ ἐνοριακοί ναοί εἶναι κατά πολύ μεγαλύτεροι σέ μέγεθος ἀπό τοὺς προϋπάρχοντες μικρότερους. Εἶναι δέ διακοσμημένοι μέ περίτεχνα τέμπλα, ἄμβωνες καί ἐπισκοπικούς θρόνους φτιαγμένους στή Σμύρνη καί τήν Τήνο, καθὼς καί μέ ζωγραφικά ἔργα σπουδαίων Καλυμνίων ζωγράφων, ὅπως ὁ Σακελλάριος Μαγκλῆς, ὁ Γεώργιος Οἰκονόμου, ὁ Μιχαήλ Ἀλαχοῦζος, ὁ Τιμόθεος Κουρούνης καί ἄλλοι. Ἐντυπωσιακή ὑπῆρξε καί ἡ ἀλματώδης πληθυσμιακή ἄνοδος τοῦ νησιοῦ. Σύμφωνα μέ τά ἐπίσημα στατιστικά στοιχεῖα, ἐνῶ ὁ πληθυσμός στά 1850 ἦταν 7.600 κάτοικοι, τό 1900 ἔφτασαν τίς 19.400 καί τό 1912 τίς 23.200.

*Εικ. 3. Ὁ Μητροπολιτικός ναός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.
Πανοραμική ἐσωτερική ἄποψη ἀπὸ τὰ δυτικά.*

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Ὁ ναός τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἀνήκει στὸν ἀρχιτεκτονικὸ τύπο τῆς μονόκλιτης τρουλλαίας βασιλικῆς, μέ ἐνσωματωμένα νεοκλασικά στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα τὸν καθιστοῦν μοναδικῆς ἀξίας ἀρχιτεκτονικὸ κόσμημα τοῦ νησιοῦ. Πρόκειται γιὰ ὀρθογώνιας κάτοψης κτίσμα, μέ ἐνιαῖο ἐσωτερικὰ κυρίως ναό (εἰκ. 3), χωρὶς νάρθηκα στὰ δυτικά. Οἱ ἐξωτερικὲς διαστάσεις του εἶναι 28,70 μέτρα μῆκος (μαζί μέ τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος) ἐπὶ 14,50 μέτρα πλάτος.

Στὴ θέση τοῦ νάρθηκα στὰ δυτικά διαμορφώνεται ἀνοιχτὴ στοά (εἰκ. 4), διαστάσεων 4x14,50 μέτρα, μέ ὑπερῶο – γυναικωνίτη. Αὕτὴ στηρίζεται στὰ ἀνατολικά ἐπὶ τῆς τοιχοποιΐας τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐνῶ στὰ δυτικά ἐπὶ πέντε μαρμάρινων ἀρράβδωτων κιόνων, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους οἱ δύο ἀκραῖοι ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στοὺς ἐκεῖ ὀγκῶδεις γωνιακοὺς πεσσούς. Ἡ στέγαση τῆς στοᾶς γίνεται μέ τέσσερα σταυροθόλια. Μέ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο στεγάζεται καὶ τὸ ὑπερῶο – γυναικωνίτης πού εἶναι ἀνοιχτός πρὸς τὴ μεριά τοῦ κυρίως ναοῦ, λειτουργώντας ὡς ἐξώστης, γιὰ τὴν παρακολούθηση τῶν τελετουργιῶν.

Στὰ βόρεια ὁ ναός διαθέτει πρόσκτισμα, ἐξωτερικῶν διαστάσεων

*Είκ. 4. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Η δυτική ανοιχτή στοά με τό βοτσαλωτό δάπεδό της (1880).
Άποψη από νότια.*

11,50x3,50 μ. Αυτό επικοινωνεί με τόν ναό μέσω ενδιάμεσης εισόδου, αλλά διαθέτει καί ξεχωριστή εξωτερική είσοδο, από τήν πλευρά της ανοιχτής στοάς στά δυτικά. Αρχικά αποτελούσε συνέχεια της ανοιχτής δυτικής στοάς, πού όμως κλείστηκε στή συνέχεια. Ό χώρος πού διαμορφώθηκε χρησιμεύει έκτοτε ως βοηθητικός – αποθηκευτικός γιά τίς ανάγκες του ναού. Παράλληλα από τήν ανατολική έσωτερική πλευρά του ξεκινά τό κλιμακοστάσιο ανόδου πρός τό υπέρωο – γυναικωνίτη.

Ό ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος διαθέτει συνολικά τέσσερις εξωτερικές εισόδους. Από αυτές, δύο βρίσκονται στή δυτική πλευρά, μία στή νότια καί μία παράπλευρη στά νότια του Ίερού Βήματος. Η κύρια είσοδος είναι αυτή της νότιας πλευράς, ή όποία επιστέφεται από μαρμάρινη περίτεχνη κορνίζα μέ ανάγλυφη σπείρα (είκ. 5). Άριστερά της υπάρχει έντοιχισμένη αρχαία ανάγλυφη έπι-

τύμβια στήλη (εἰκ. 6), ἐνῶ στὰ δεξιὰ τῆς ἀρχαία μαρμάρινη ἐπιγραφή. Παράθυρα ὁ ναὸς διαθέτει συνολικά τριάντα τέσσερα.

Στὸ ἀνατολικό μέρος τοῦ ναοῦ διαμορφώνεται ὁ χώρος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Αὐτὸ εἶναι ὑπερυψωμένο κατὰ τρεῖς βαθμίδες σέ σχέση μέ τόν κυρίως ναό. Στό μέσο του κυριαρχεῖ ἡ μεγάλη ἀψίδα ἢ κόγχη ἡ ὁποία ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά εἶναι ἡμικυκλική. Στό κέντρο τῆς ὑπάρχει μονόλοβο παράθυρο. Ἐσωτερικά τῆς ἀψίδας ὑπάρχει ὑπερυψωμένο σύνθρονο, μέ τόν ἐπισκοπικό θρόνο στή μέση καί ἐκατέρωθεν μαρμάρινα καθίσματα γιά τόν κλῆρο.

Ἡ στέγαση τοῦ κυρίως ναοῦ γίνεται μέ κτιστή ἡμικυλινδρική καμάρα, στό μέσον τῆς ὁποίας ὑψώνεται ψηλός καί ὀγκώδης ἡμισφαιρικός τροῦλλος. Αὐτός στηρίζεται πάνω σέ ψηλό δωδεκάεδρο τύμπανο, τό ὁποῖο διαθέτει ἰσάριθμα μονόλοβα παράθυρα. Ἀνάμεσα στά παράθυρα, τόσο ἐσωτερικά ὅσο καί ἐξωτερικά, ὑπάρχουν διακοσμητικοί ἀνάγλυφοι πεσίσκοι ἰωνικοῦ ρυθμοῦ. Τό τύμπανο μέ τή σειρά

Εἰκ. 5. Μητροπολιτικός ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Ἡ νότια εἴσοδος μέ τή χρονολογία κατασκευῆς (1900) τοῦ ἀρχικοῦ βοτσαλωτοῦ δαπέδου τῆς νότιας αὐλῆς.

Εἰκ. 6. Μητροπολιτικός ναὸς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Ἀρχαία μαρμάρινη ἐπιτύμβια στήλη τοῦ 2ου-1ου π.Χ. αἰ., ἐντοιχισμένη δίπλα στή νότια εἴσοδο τοῦ ναοῦ.

του πατᾶ ἐπὶ τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων τὰ ὅποια εἶναι ἐγκιβωτισμένα σέ κτιστό ὀρθογώνιο παραλληλεπίπεδο πού ὑπερέχει ἔξωτερικά τῆς καμάρας τῆς στέγης τοῦ ναοῦ. Τά σφαιρικά τρίγωνα στηρίζονται πάνω σέ τέσσερις κτιστούς πεσσούς, ἐνσωματωμένους στοὺς πλευρικούς τοίχους τοῦ οἰκοδομήματος. Οἱ πεσσοὶ αὐτοὶ ἐπιστέφονται ἀπὸ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ κιονόκρανα, ἀπὸ τὰ ὅποια καὶ ξεκινοῦν τὰ τέσσερα τόξα πού ὀρίζουν τὴ βάση τοῦ τρούλλου.

Τίς ἐξωτερικές ἐπιφάνειες τῶν τοίχων κοσμοῦν ἀνάγλυφα διακοσμητικά, ὅπως ἐνσωματωμένοι ἡμικίονες καὶ πεσσοὶ (ἀπλοῦ καὶ ἰωνικοῦ ρυθμοῦ), τόξα, κορνίζες, τυφλά μονόλοβα παράθυρα, ὀδοντωτές ταινίες περιμετρικά τῆς κορυφῆς τῆς στέγης καὶ τοῦ τρούλλου. Τίς κορνίζες τῆς στέγης, τοῦ τρούλλου καὶ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἐπιστέφουν διακοσμητικές σειρές μέ ἡμικυκλικά κεραμίδια. Περιμετρικά ὁ ναὸς φέρει ἔξωτερικά στὸ κάτω μέρος του ἐπένδυση ἀπὸ πωρολιθικές πλάκες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν προσθήκη τῶν νεοτέρων χρόνων.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τὰ τόξα, τὰ γείσα, ἡ βάση τοῦ τρούλλου, τὰ περιγράμματα τῶν ζωγραφικῶν πινάκων καὶ ὀρισμένων παραθύρων εἶναι τονισμένα μέ ἀνάγλυφη, ἐπίχρυση καὶ γραπτὴ διακόσμηση. Τὸ δάπεδο εἶναι στρωμένο μέ δίχρωμες πλάκες, ἀπὸ λευκὸ καὶ βαθυγάλαζο μάρμαρο, ἐναλλάξ τοποθετημένες σέ ρομβοειδῆ διάταξη (εἰκ. 3). Στὸ κέντρο ὑπάρχει ἀκτινωτὸ ὁμόφαλλο, ἐγγεγραμμένο σέ διπλὸ πλαίσιο, κυκλικὸ ἐσωτερικὰ καὶ ρομβοειδὲς ἔξωτερικὰ.

Ο ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Τὴν ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμηση τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος συμπληρώνουν ἀρμονικὰ τρεῖς μαρμαρόγλυπτες κατασκευές, τὸ ἐπιβλητικὸ τέμπλο, ὁ περίτεχνος δεσποτικὸς θρόνος καὶ ὁ ἄμβωνας, πού δεσπόζουν καὶ κοσμοῦν τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ (εἰκ. 7).

Τὸ Τέμπλο

Τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ περίτεχνα σκαλισμένο τέμπλο (εἰκ. 8), κατασκευασμένο ἀπὸ τηνιακὸ καὶ πεντελικὸ μάρμαρο, προκαλεῖ τὸ δέος καὶ τὸν θαυμασμό. Πρόκειται γιὰ δημιούργημα τοῦ φημισμένου ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι μέχρι τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴ Σμύρνη Τήνιου μαρμαρογλύπτη Ἰωάννη Χαλεπᾶ (1834-1900), πατέρα τοῦ διάσημου γλύπτη Γιαννοῦλη Χαλεπᾶ. Ἀποτελεῖ ἔργο μοναδικῆς καλλιτεχνικῆς πνοῆς καὶ ἑκφρασης, τὸ ὁποῖο κατασκευάστηκε στὰ 1877, ὅπως

Εικ. 7. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού. Έσωτερική άποψη από τα δυτικά. Διακρίνονται τό τέμπλο, ό επισκοπικός θρόνος καί μέρος του άμβωνα (άριστερά).

Εικ. 8. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού. Τό μαρμαρόγλυπτο τέμπλο, έργο του Ιωάννη Χαλεπά (1877).

ἀναφέρεται σέ σχετικό συμφωνητικό καί στήν ἐγχάρακτη ἐπιγραφή στή βόρεια παρειά τῆς Ὠραίας Πύλης, ὅπου ἀναγράφεται «ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΛΕΠΑΣ ΕΠΟΙΕΙ 1877».

Τό τέμπλο κλείνει ἐγκάρσια τό ἀνατολικό τμήμα τοῦ κυρίως ναοῦ, σέ ὁλόκληρο τό πλάτος του, ὁριοθετώντας τόν χώρο τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Εἶναι εὐθύγραμμο σέ διάταξη καί κάθετο. Παρουσιάζει μορφολογικά στοιχεῖα τῆς νεοκλασικῆς καλλιτεχνικῆς τεχνοτροπίας. Οἱ ἐπιφάνειές του εἶναι στιλβωμένες. Κατά τόπους στά ἀνάγλυφα διακοσμητικά μέρη του τό τέμπλο εἶναι ἐπιχρυσωμένο, ἐνῶ οἱ μεγαλύτερες ἐπιφάνειες ἔχουν ἀφεθεῖ στό φυσικό τους χρῶμα.

Καθ' ὅψος χωρίζεται σέ τέσσερις κύριες διακοσμητικές ζώνες, πάνω ἀπό τήν τρίβαθμη βάση του. Αὐτές πλαισιώνουν ἁρμονικά τριάντα ἐνσωματωμένες ἀγιογραφίες. Ἡ πρώτη (κατώτερη) ζώνη ἀποτελεῖται ἀπό στενοὺς ὀρθογώνιους πεσίσκους καί πλατιά θωράκια, τό ἐσωτερικό τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται ἀπό βαθυγάλαζο χρώματος μάρμαρο, γιά τή δημιουργία χρωματικῆς ἀντίθεσης μέ τά ὑπόλοιπα μέρη του πού συνίστανται ἀπό λευκό μάρμαρο. Ἡ δεύτερη ζώνη περιλαμβάνει ραδινούς ἡμικίονες κορινθιακοῦ ρυθμοῦ, οἱ ὁποῖοι πλαισιώνουν τίς ἑξι μεγάλες δεσποτικές εἰκόνες. Πάνω ἀπό αὐτές ὑπάρχει πλατύ προεξέχον γεῖσο μέ σειρά ἀπό ἀνάγλυφα στεφάνια καί στό μέσον αὐτοῦ τά ἀποκαλυπτικά γράμματα Α καί Ω κάτω ἀπό τό ὑπερέχον ἀέτωμα μέ τόν ἀκτινοβόλο θεϊκό ὀφθαλμό στό κέντρο, πάνω ἀπό τήν Ὠραία Πύλη. Ἡ τρίτη ζώνη περιλαμβάνει στό μέσον κορινθιακοῦ ρυθμοῦ κιονόκρανο καί τίς εἰκόνες τοῦ Δωδεκαόρτου ἀνά ζεύγη, μέ ἀετωματικές σταυροφόρες ἐπιστῆψεις. Ἡ τέταρτη ζώνη φέρει ἑννέα συνολικά εἰκόνες προφητῶν, πλαισιωμένες ἀπό κιονίσκους καί περίτεχνη ἀνάγλυφη σπειροειδῆ φυτική διακόσμηση. Στήν κορυφή τοῦ τέμπλου ὑπάρχει ἡμικυκλικό πλαίσιο μέ τήν προτομή τοῦ Χριστοῦ, τό ὁποῖο χρησιμεύει ὡς βάση τοῦ ἐκεῖ μαρμάρινου σταυροῦ.

Ὁ Ἄμβωνας

Στή βόρεια πλευρά τοῦ ναοῦ βρίσκεται ὁ μαρμάρινος ἄμβωνας (εἰκ. 9), ἐνσωματωμένος στήν ἐκεῖ τοιχοποιΐα. Τό πάνω μέρος, ὁ ἐξώστης, ἀποτελεῖ πενταεδρική κατασκευή, στήν κάθε ἔδρα τῆς ὁποίας καί ἀνάμεσα σέ κορινθιακοὺς ἡμικιονίσκους, ὑπάρχει ἀπό μία ἀπεικόνιση τοῦ Χριστοῦ μέ σκηνές ἀπό τά θαύματά του. Τό κάτω μέρος τοῦ ἄμβωνα ἀποτελεῖ ἡμιχωνοειδής, ἐπίσης πενταεδρική κατασκευή,

Εικ. 9, 10. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
 Ὁ ἄμβωνας (ἀριστερά) καὶ ὁ δεσποτικός θρόνος (δεξιὰ).

τό «κοφίνι» ἢ ἀλλιῶς «γλάστρα», πού εἶναι διακοσμημένη μέ ἀνάγλυφα φυτικά σχέδια. Στή βάση τοῦ ἄμβωνα, κάτω ἀπό τή στενή ἀπόληξη μέ τά ὀξυκόρυφα ἀνάγλυφα φύλλα, ὑπάρχει προμετωπίδα μέ ἐγχάρακτη ἐπιγραφή (εἰκ. 11), πού ἀναφέρει «ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΣΦΟΥΓΓΑΡΑΔΩΝ ΘΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΑΜΒΩΝΟΣ ΕΝ ΕΤΕΙ 1875 ΙΟΥΛΙΟΥ 10». Δυστυχῶς στήν ἐπιγραφή αὐτή δέν ἀναφέρεται τό ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ τῶν δύο ἔργων. Ὁ ἄμβωνας θεωρεῖται ἔργο τοῦ Τήνιου γλύπτη Φίλιππου Παλαμάρη ἢ Σκούγιου (1869-1929).

Ὁ Δεσποτικός Θρόνος

Ἀντιδιαμετρικά τοῦ ἄμβωνα, στή νότια πλευρά τοῦ ναοῦ εἶναι τοποθετημένος ὁ δεσποτικός θρόνος (εἰκ. 10). Διαθέτει τρίβαθμη βάση, πλαϊνά συμπαγῇ ἐρεισίχερα - παραπέτα μέ ἀνάγλυφο φυτικό διάκοσμο, ψηλό ἐρεισίνωτο καί ἐπιστέφεται ἀπό βαρὺ πολυγωνικό κιβώριο. Τό κιβώριο ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς βαθμίδες, διακοσμημένες μέ ὀλόγλυφα καί ἀνάγλυφα ἀνθέμια, τροῦλλο σέ μορφή ἀνθοκάλυκα καί σταυρό στήν κορυφή. Τά ἐρεισίχερα - παραπέτα φέρουν στό

Είκ. 11. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού. Ἡ ἐπιγραφή στή βάση τοῦ μαρμαρίνου ἄμβωνα, μέ τή χρονολογία κατασκευῆς τοῦ θρόνου καί τοῦ ἄμβωνα (10 Ἰουλίου 1875).

κέντρο τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειάς τους καί ἐντός ἀνάγλυφου πλαισίου, ἀπό ἓνα μεγάλο ἀνάγλυφο ἄνθινο κόσμημα καί ἄλλα μικρότερα στίς τέσσερις γωνίες. Ἀνάγλυφα φύλλα ἄκανθας καλύπτουν τή στενή ἐξωτερική τους πλευρά. Στή βάση τους ὑπάρχει ἀπό ἓνας σέ κάθε πλευρά ἡμίσωμος γλυπτός λέοντας, ἀπό τοὺς ὁποίους ὁ ἀριστερός παριστάνεται σέ ἐπαγρύπνηση, ἐνῶ ὁ δεξιός κοιμισμένος (εἰκ. 12-13). Ὁ δεσποτικός θρόνος φέρει κατὰ τόπους ἐπιχρυσώσεις, στά ἀνάγλυφα μέρη του.

Σύμφωνα μέ τήν προαναφερθεῖσα ἐπιγραφή στὸν ἄμβωνα, ὁ δεσποτικός θρόνος κατασκευάστηκε καί αὐτός στά 1875.

Ὡστόσο ὁμως ὁ δεσποτικός θρόνος πιθανολογεῖται ὡς ἔργο εἴτε τοῦ γλύπτη τοῦ τέμπλου Ἰωάννη Χαλεπᾶ (1834-1900), εἴτε τοῦ γλύπτη τοῦ ἄμβωνα Φίλιππου Παλαμάρη ἢ Σκούγιου (1869-1929) πού συνδεόταν ὁμως μέ τό ἐργαστήριό τοῦ Ἰ. Χαλεπᾶ.

Η ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Τή διακόσμηση τοῦ ναοῦ ὁλοκληρώνουν ὑψηλῆς ποιότητος ἀναγεννησιακῆς τεχνοτροπίας ζωγραφικὲς συνθέσεις, οἱ ὁποῖες συνδυ-

Εικ. 12, 13. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Ανάγλυφοι λέοντες στη βάση του μαρμάρινου επισκοπικού θρόνου.

άζονται άρμονικά με τη συνολική αρχιτεκτονική διαμόρφωση και τό γλυπτό διάκοσμο του ναού, δημιουργώντας ένα μοναδικά υποβλητικό κλίμα θρησκευτικής εϋλάβειας και κατάνυξης. Πρόκειται για ζωγραφικούς πίνακες και εικόνες των μεγάλων Καλυμνίων ζωγράφων του 19ου και 20ού αιώνα, Σακελλάριο Μαγκλή, Γεωργίου Οικονόμου, Τιμόθεου Κουρούνη, Μιχαήλ Άλαχούζου και άλλων, πού καθιστούν τόν μητροπολιτικό ναό του Σωτήρος μοναδική πινακοθήκη ύψηλης αισθητικής άξίας.

Συνολικά τό έσωτερικό του ναού κοσμούν 68 συνολικά παλαιές άγιογραφίες, οί όποιες βρίσκονται: 30 στό τέμπλο (μαζί με τη συρόμενη της Ώραιάς Πύλης), 2 στό θόλο πάνω άπό τό τέμπλο, 1 έντός του Ίεροϋ Βήματος (οί υπόλοιπες 6 άποτελούν σύγχρονες δημιουργίες), 5 στόν τρουλλο (Παλαιός των Ήμερών και Εϋαγγελιστές), 6 στη νότια πλευρά, 1 στόν επισκοπικό θρόνο, 8 στη βόρεια πλευρά, 5 στόν άμβωνα, 1 στη δυτική πλευρά, 1 στό δυτικό τμήμα του θόλου, 6 επί του στηθαίου του υπέρωου – γυναικωνίτη, 1 στό προσκυνητάρι και 1 στό ισόγειο του βόρειου προσκτίσματος.

Δύο πρακτικά της Δημογεροντίας Καλύμνου, της 8ης Ίουνίου 1879 αναφέρονται στην άγιογράφιση του ναού άπό τόν φημισμένο

σέ Σμύρνη καί Κωνσταντινούπολη, Καλύμνιο ζωγράφο Σακελλάριο Άντ. Μαγκλή (1844-1886), ό όποϊος ανέλαβε επίσης τήν επιχρύσωση τοῦ τέμπλου, τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου καί τοῦ ἁμβωνα. Δυστυχῶς ὁμως ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ καλλιτέχνη τό 1886, σέ ἡλικία μόλις 42 ἐτῶν, δέν τοῦ ἐπέτρεψε νά ὁλοκληρώσει τό ἔργο πού εἶχε ἀναλάβει. Ἡ συνέχιση τῆς ἀγιογράφησης ἀνατέθηκε ἔξι χρόνια μετά, τό 1892, στόν ἄλλο μεγάλο Καλύμνιο ζωγράφο καί μαθητή τοῦ Μαγκλή, τόν Γεώργιο Οἰκονόμου (1861-1935), ό όποϊος ὁλοκλήρωσε τήν εἰκονογράφηση τοῦ ναοῦ καί τήν επιχρύσωση τοῦ τέμπλου, τοῦ ἁμβωνα καί τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου.

Ἔργα τοῦ Σακελλαρίου Μαγκλή εἶναι ὁ Παντοκράτορας στόν τύπο τοῦ Παλαιοῦ τῶν Ἡμερῶν καί οἱ τέσσερις Εὐαγγελιστές στόν τροῦλλο (εἰκ. 14-18), ὁ Χριστός (εἰκ. 19), ἡ Παναγία (εἰκ. 20), ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής (εἰκ. 21) καί ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (εἰκ. 22) στό τέμπλο, ὁ ὀρθιος Χριστός εὐλογῶν μέ τόν οὐράνιο Πατέρα Ἐποπτεύοντα (εἰκ. 29), ὁ Τελώνης μέ τόν Φαρισαῖο καί ὁ Ἅγιος Γρηγόριος σέ πίνακες τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ὁ Καλός Σαμαρεΐτης, ὁ Ἰώβ καί ἡ Ἐξωση τῶν Πρωτοπλάστων ἀπό τόν Παράδεισο σέ πίνακα τῆς νότιας πλευρᾶς. Τά περισσότερα ἔργα τοῦ Μαγκλή εἶναι ἀντίγραφα ἔργων διάσημων ζωγράφων, ἐκτός ἀπό τόν Παντοκράτορα καί τοὺς τέσσερις Εὐαγγελιστές στόν τροῦλλο. Γιά τίς μορφές μάλιστα τῶν Εὐαγγελιστῶν, ὅπως καί τοῦ Προδρόμου, χρησιμοποίησε ὡς φυσιογνωμικά μοντέλα γνωστά του πρόσωπα.

Ὁ Γεώργιος Οἰκονόμου φιλοτέχνησε τόν Ἅγιο Βασίλειο (εἰκ. 23), τόν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ (εἰκ. 24), τοὺς δώδεκα Ἀποστόλους, ἔξι μετάλλια καί τρεῖς ὁλόσωμους Προφῆτες, τό Ἅγιον Μανδήλιον μέ τήν προτομή τοῦ Χριστοῦ καί τόν Ἐσταυρωμένο στό τέμπλο, πέντε εἰκόνες μέ τόν Χριστό νά εὐλογεῖ στό κέντρο καί ἐκατέρωθεν σκηνές ἀπό τά θαύματά του στόν ἁμβωνα, μία τοῦ Χριστοῦ ὡς Μεγάλου Ἀρχιερέα στήν πλάτη τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου, τά διακοσμητικά καί ἔξι εἰκόνες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπὶ τοῦ γυναικωνίτη, δύο ρομβοειδῆ διακοσμητικά, ἕνα πάνω ἀπό τό τέμπλο μέ τίς σκηνές τῆς δημιουργίας τῆς Εὐας καί τῆς πάλης τῶν Ἀγγέλων μέ τόν δράκοντα τοῦ σκότους καί ἕνα πάνω ἀπό τό παγκάριο μέ τήν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, τή Γέννηση καί τήν Ἀποκαθήλωση (εἰκ. 25) σέ πίνακες τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, τόν Ἰησοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Πιλάτου καί τόν Ἐπιτάφιο Θρῆνο (εἰκ. 26) σέ πίνακες τῆς βόρειας πλευρᾶς.

Είκ. 14-18. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Ο Θεός στον τύπο του Παλαιού των Ημερών στον τρούλλο (κέντρο) και οι
τέσσερις Ευαγγελιστές (Μάρκος, Λουκάς, Ματθαῖος και Ἰωάννης) στα σφαιρικά
τρίγωνα της βάσης του τρούλλου, ἔργα του Σακελλαρίου Μαγκλή.

Είκ. 19, 20. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Οί δεσποτικές εικόνες του Χριστού και της Παναγίας στο τέμπλο,
έργα του Σακελλαρίου Μαγκλή.

Είκ. 21, 22. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Οί δεσποτικές εικόνες του Ἰωάννη του Βαπτιστή και του Ἁγίου Ἰωάννη του
Χρυσοστόμου στο τέμπλο, έργα του Σακελλαρίου Μαγκλή.

Εικ. 23, 24. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Οι δεσποτικές εικόνες του Αγίου Βασιλείου και του Αρχάγγελου Μιχαήλ
στο τέμπλο, έργα του Σακελλαρίου Μαγκλή.

Εικ. 25. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Η Αποκαθήλωση του Χριστού, πίνακας του Γεωργίου Οικονόμου
στή νότια πλευρά του ναού.

*Είκ. 26. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Ο Έπιτάφιος Θρήνος, πίνακας του Γεωργίου Οικονόμου
στή βόρεια πλευρά του ναού.*

Άπό τίς υπόλοιπες άγιογραφίες του ναού, ό Μιχαήλ Άλαχοϋζος (1870-1934) φιλοτέχνησε τόν ὄρθιο Προφήτη Ἡλία (είκ. 27), ό Τιμόθεος Κουρούνης τόν Νυμφίο (είκ. 28) κι ἕνα ζωγράφος μέ δυσδιάγνωστη ὑπογραφή τόν Χριστό καί τή Μοιχαλίδα του 1964, σέ πίνακες τῆς βόρειας πλευρᾶς, ό Μ. Κουφός τό 1916 τόν Χριστό προσευχόμενο στόν Κῆπο τῆς Γεθσημανῆς (είκ. 30) στή νότια πλευρά, ἡ Ἱερά Σκήτη Ἀγίας Ἀννας στό Ἅγιο Ὅρος τήν Πλατυτέρα ανάμεσα σέ δύο ἀγγέλους ἔργο του 1966 στό Ἱερό Βῆμα καί ό Τήνιος Ἱ. Ζωγράφος τήν εἰκόνα τῆς Μεταμορφώσεως στό προσκυνητάρι.

Ο ΠΕΡΙΒΑΛΛΩΝ ΧΩΡΟΣ

Τόσο τό δάπεδο τῆς άνοιχτῆς στοᾶς στή δυτική πλευρά του ναού, ὅσο καί ό μεγάλος αὐλειος χώρος, καλύπτονται άπό περίτεχνα βοτσαλωτά.

Αὐτό τῆς δυτικῆς στοᾶς άποτελεῖται άπό βότσαλα λευκοῦ καί μαύρου χρώματος καί περιλαμβάνει μεγάλα ὀρθογώνια πλαίσια, τά ὁποῖα στό ἔσωτερικό τους περικλείουν φυλλόσχημες συνθέσεις, ἕνα δικέφαλο άετό, άγγεῖα καί ἰχθύες (είκ. 4-5). Βόρεια του δικέ-

Εικ. 27, 28. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Ο Προφήτης Ἡλίας του Μιχαήλ Αλαχούζου και ὁ Νυμφίος
του Τιμόθεου Κουρούνη, στη βόρεια πλευρά του ναού.

φαλου αέτου πού βρίσκεται ἔμπροσθεν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ, ὑπάρχει καί βοτσαλωτή ἐπιγραφή μέ τή χρονολογία 1880, ἔτος κατασκευῆς τοῦ βοτσαλωτοῦ δαπέδου.

Ὁλόκληρη ἡ νότια αὐλή εἶναι καλυμμένη μέ βοτσαλωτό (εἰκ. 31). Αὐτό ἀποτελεῖται ἀπό δύο πανομοιότυπα μεγάλα ὀρθογώνια διαχωρα, τά ὁποῖα φέρουν στό κέντρο ἀπό ἓνα δεκαεξάκτινο ἀστέρι, περικλειόμενο ἀπό μαιάνδρους, σπεῖρες, φυτικά διακοσμητικά στίς γωνίες καί ταινιωτά πλαίσια. Τά βασικά χρώματά τους εἶναι τό λευκό καί τό μαῦρο, ἐνῶ μέ ἐρυθρό τονίζονται ὀρισμένα κεντρικά σημεία τῶν διακοσμητικῶν σχεδίων.

Τό δυτικό τμήμα τοῦ βοτσαλωτοῦ εἶναι ἔργο τοῦ 1900, ὅπως ἀναφέρει σχετική ἐπιγραφή ἔμπροσθεν τῆς νότιας εἰσόδου τοῦ ναοῦ (εἰκ. 5). Σέ αὐτήν ἀναγράφεται «ΕΝ ΕΤΕΙ 1900 / ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ / Η. Ι. ΚΑΡΠΑΘΙΟΥ». Τό ἀνατολικό τμήμα κατασκευάστηκε ἀρκετά χρόνια ἀργότερα, τό 1989, σύμφωνα μέ βοτσαλωτή ἐπιγραφή στήν ἀνατολική πλευρά του, ἔμπροσθεν τοῦ κωδωνοστασίου, πού ἀναφέρει «ΕΝ ΕΤΕΙ 1989 / ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΝΟΡΙΤΩΝ / ΚΑΙ Β. Ε. ΚΑΡΠΑΘΙΟΥ».

Είκ. 29, 30. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού. Χριστός Εὐλογῶν μέ τόν Ἐποπτεύοντα Πατέρα, ἔργο τοῦ Σ. Μαγκλή στή βόρεια πλευρά τοῦ ναοῦ καί ὁ Προσευχόμενος Χριστός στόν κήπο τῆς Γεθσημανῆς, ἔργο τοῦ Μ. Κουφοῦ, στή δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ.

ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ

Τήν ἐξωτερική μεγαλοπρέπεια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ συμπληρώνει τό μνημειακό μαρμάρινο κωδωνοστάσιο (είκ. 32), τό ὁποῖο εἶναι οἰκοδομημένο σέ ἀπόσταση 10,50 μέτρων, στό ἀνατολικό ἄκρο τοῦ νότιου αὐλίου χώρου. Αὐτό δέν εἶναι σύγχρονο μέ τόν ναό, ἀλλά ἀποτελεῖ μεταγενέστερη προσθήκη, πού χρονολογεῖται ὅμως σέ δύο χρονικές περιόδους, στίς ἀρχές καί στά μέσα τοῦ 20οῦ αἰώνα. Τό κωδωνοστάσιο ἀποτελεῖται συνολικά ἀπό τρία τετραεδρικά ἐπίπεδα, τό πλάτος τῶν ὁποίων μειώνεται προοδευτικά πρός τά πάνω.

Τό κατώτερο, πού εἶναι καί τό μεγαλύτερο σέ ὕψος, συνιστᾷ οὐσιαστικά μία ἐνιαία, στιβαρή κατασκευή, κτισμένη κατὰ τό ψευδοϊσόδομο σύστημα τοιχοδομίας, μέ ἐναλλάξ στρώσεις μαρμαροπλίνθων διαφορετικοῦ ὕψους. Τό ὑλικό κατασκευῆς εἶναι γαλάζιο καί λευκό μέ φλεβώσεις μάρμαρο. Στή δυτική πλευρά του βρίσκεται ἡ ἐντυπωσιακή νεοκλασική εἴσοδος γιά τόν ἐσωτερικό χώρο, ὅπου

*Εικ. 31. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού.
Τό βοτσαλωτό δάπεδο στη νότια αύλη του ναού.*

περιλαμβάνεται ή κλίμακα ανόδου. Στην κορυφή φέρει προεξέχον γείσο, τό όποιο ύποστηρίζεται από μικρά φουρούσια, διακοσμημένα στό κάτω μέρος μέ ανάγλυφα ανθέμια. Τό τμήμα αυτό, πού εΐναι καί τό αρχικό του κωδωνοστασίου, κατασκευάστηκε στίς αρχές του 20ου αιώνα, όπως πληροφορούμαστε από σχετικό έγγραφο του Αρχείου της Δημογεροντίας Καλύμνου, της 3ης Ίουλίου του 1906. Σύμφωνα μέ αυτό, ή ανέγερση του κωδωνοστασίου εΐχε αρχικά ανατεθεί στον αρχιτέκτονα Άγγελο Άγγελίδη από τή Σάμο. Έπειδή όμως αυτός άδυνατούσε νά τό έκτελέσει, ή Κοινότητα ανέθεσε τελικά τό έργο στον Κερκυραίο αρχιτέκτονα Άλέξανδρο Άνδρή, ό όποιος έργαζόταν στην Κάλυμνο ως Δημομηχανικός. Τά δέ μάρμαρα του κωδωνοστασίου εΐχαν αναλάβει τήν προηγούμενη χρονιά νά μεταφέρουν από τό Βαθύ της Σάμου στην Κάλυμνο οί οίκοδόμοι Γεώργιος Ζαβόλας καί οί άδελφοί Μιχαήλ καί Νικόλαος Νταβέλης.

Τό άνωτερο τμήμα του κωδωνοστασίου εΐναι κατασκευασμένο από λευκό μέ γαλάζιες φλεβώσεις μάρμαρο καί αποτελείται από δύο επίπεδα. Τό κάτω περιλαμβάνει από ένα δίλοβο παράθυρο σέ κάθε πλευρά μέ ύπερκείμενο διάτρητο κυκλικό φεγγίτη μέ χριστόγραμμα,

Εικ. 32. Μητροπολιτικός ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού. Τό μαρμάρινο κωδωνοστάσιο στη νοτιοανατολική γωνία του νότιου αψιδιού χώρου του ναού. Άποψη από τά δυτικά.

γωνιακές παραστάδες καί αετωματική επίστεψη. Έδω έχουν τοποθετηθεῖ καί οἱ μεταλλικές καμπάνες. Τό ἄνω ἐπίπεδο ἀποτελεῖ ἀπλούστερη ἀπόδοση τοῦ κάτω. Ἐπιστέφεται ἀπό μαρμάρινο σταυρό. Έδω εἶναι ἐνσωματωμένο μεγάλο τετράπλευρο ρολόι. Τό διπλό ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ κωδωνοστασίου κατασκευάστηκε τό 1953 ἀπό τόν Τήνιο μαρμαρογλύπτη Ἰωάννη Εὐστρ. Φιλιππότη (1912-2002).

Τό κωδωνοστάσιο ὑπέστη σοβαρές ζημιές λόγω τοῦ ἰσχυροῦ σει-

σμού της Σαντορίνης της 9ης Ιουλίου του 1956, πού έπληξε καί τήν Κάλυμνο. Οί ζημιές έπισκευάστηκαν από τόν Ίωάννη Φιλιππότη. Οί επιδιορθώσεις όμως δέν έλυσαν τά προβλήματα καί έτσι τό 2002, γιά τήν άρση της επικινδυνότητας καί του έπισφαλοϋς χαρακτήρα της κατασκευής, μεγάλο μέρος του κωδωνοστασίου καθαίρέθηκε καί έπανακατασκευάστηκε στην αρχική μορφή του από τό έργαστήριο του Τήνιου γλύπτη Ίωάννη Κυραρίνη, μέ τή συνδρομή του Δήμου Καλυμνίων, επί δημαρχίας Δημητρίου Διακομιχάλη καί της εκκλησίας. Η άναμνηστική έπιγραφή στή δυτική πλευρά του, πάνω από τήν είσοδο, άναφέρει «ΧΑΡΙΤΙ ΘΕΙΑ ΑΝΑΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΘΗ / ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΗΝΙΟ ΓΛΥΠΤΗ Ι. Α. ΚΥΡΑΡΙΝΗ / ΣΩΤΗΡΙΩ ΕΤΕΙ 2001 / ΕΠΙΧΟΡΗΓΗΣΕΙ ΔΗΜΟΥ ΚΑΛΥΜΝΙΩΝ / ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΠΙΣΤΩΝ / ΜΕΡΙΜΝΗ / ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΟΥ Ι. Μ. ΚΑΛΥΜΝΟΥ / ΑΡΧΙΜ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΑΛΕΥΡΟΦΑ / ΠΡΟΙΣΤΑΜΕΝΟΥ Ι. Ν. Μ. Σ. ΧΡΙΣΤΟΥ / ΑΠΟ 1-1-1968 / ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ / ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΜΠΑΛΑΛΗ / ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΙΧ. ΖΩΓΡΑΦΑΚΗ / ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Ι. ΠΕΡΡΑΚΗ / ΠΑΝΟΡΜΙΤΟΥ Σ. ΤΗΛΙΑΚΟΥ».

Στά άριστερά του κωδωνοστασίου ύπάρχει ειδικά διαμορφωμένος καί ύπερυψωμένος χώρος, όπου έχει στηθεί μαρμάρινη προτομή του Πατριάρχη Δημητρίου Α΄.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γουλάκη-Βουτυρά Άλ., *Τό έργαστήριο μαρμαρογλυπτικής του Ίωάννη Χαλεπά*, Θεσσαλονίκη 1989.
- Ζερβός Γ., *Ιστορικά Σημειώματα*, Άθήνα 1961.
- Ζερβός Δ., δημοσιεύσεις στην έφημερίδα ΑΡΓΩ ΤΗΣ ΚΑΛΥΜΝΟΥ, φύλλα 213 καί 214 των μηνών Μαρτίου καί Απριλίου 2008, 236 καί 237 μηνών Φεβρουαρίου καί Μαρτίου 2010, στή στήλη ΨΑΧΝΟΝΤΑΣ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ.
- Θεοδωρίδου-Μαμή Π., «Οί μεγάλοι Καλύμνιοι άγιογράφοι», στή συλλογική έκδοση *Ιστορία καί Πολιτισμός της Καλύμνου, 4000 π.Χ.-1947 μ.Χ.*, Άθήνα 1997, σ. 187-197.
- Καλυμνιακό Ημερολόγιο, συλλογικός τόμος μελετών, επιμέλεια Θ. Καβάσιλας, Άθήνα 1958.
- Κουκούλης Γ., *Η Κάλυμνα των Έπιγραφών*, Άθήνα 1980.
- Κουτελάκης Χ., «Ιστορική καί άρχαιολογική διερεύνηση του ναού “Παναγιά του Κάστρου” Λέρου», συλλογικός τόμος *Η Παναγιά του Κάστρου*, Άθήνα 1989, σ. 43-85.
- Κουτελλάς Μ., *Κάλυμνος, Ιστορία – Αρχαιολογία – Πολιτισμός*, Κάλυμνος 2006.

- Κουτελλᾶς Μ., «Ὁ Μητροπολιτικός Ἱερός Ναός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ στήν Πόθια», *Καλυμνιακά Χρονικά* τόμος ΙΘ' (2011), σ. 59-87.
- Μπούρας Χ., Ὁ ἀρχιτεκτονικός τύπος τῆς βασιλικῆς κατὰ τήν Τουρκοκρατία καί ὁ Πατριάρχης Καλλίνικος, *Ἐκκλησίες μετά τήν Ἄλωση*, τ. Α', Ἀθήνα 1979, σ. 159-166.
- Μπούρας Χ., *Βυζαντινὴ καί μεταβυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ στήν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 2001.
- Ὀλυμπίτου Εὐδ., «Ἀπὸ τὴν ὄρεινὴ Χώρα στήν παραλιακὴ Σκάλα. Παρατηρήσεις γιὰ τὴ διαμόρφωση μιᾶς νησιωτικῆς πόλης», *Ἰόνιος Λόγος* Α' (2007), σ. 153-179.
- Πατέλλης Γ., «Ἡ καλλιτεχνικὴ παράδοση στήν ἀγιογράφηση τῶν ναῶν τῆς Καλύμνου, οἱ μεγάλοι Καλύμνιοι ζωγράφοι», συλλογικός τόμος *Κάλυμνος Ἑλληνορθόδοξος Ὁρισμός τοῦ Αἰγαίου*, Ἀθήνα 1994, σ. 536-560.
- Ρεῖσης Δ., *Περιγραφή τῆς νήσου Καλύμνου*, Ἀθήνα 1913.
- Segre M., «Tituli Calymnii», περιοδικό *Annuario della Scuola Archeologica di Atene VI-VII* (1944-45).
- Σακελλαρίδης Γ., «Ἡ ἐπίδραση τῆς σπογγαλιείας στὴ διαμόρφωση τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς τῆς Καλύμνου», *Καλυμνιακά Χρονικά Β'* (1981), σ. 111-119.
- Σακελλαρίδης Γ., «Ἡ πληθυσμιακὴ ἐξέλιξη τῆς Καλύμνου καί τὰ αἰτίαι της», *Καλυμνιακά Χρονικά Δ'* (1984), σ. 69-73.
- Σακελλαρίδης Γ., «Αὐτοδιοίκηση στὰ χρόνια τῆς δουλείας», *Καλυμνιακά Χρονικά ΣΤ'* (1986), σ. 61-68.
- Ταρσούλη Ἀθ., *Δωδεκάνησα*, τ. Β', Ἀθήνα 1948.
- Τοπικὴ Ἀρχιεακὴ Συλλογὴ Δήμου Καλυμνίων.
- Τσουκαλᾶς Θεόφιλος, 1997, σ. 122, 128.
- Τρικοίλης Σ., *Νεότερη ἱστορία τῆς Καλύμνου – κοινωνικὴ διαστρωμάτωση*, Ἀθήνα 2007.
- Φλέγελ Κ., *Ἡ Νῆσος Κάλυμνος*, Κωνσταντινούπολη 1896.
- Φλωράκης Ἀλ., *Σχέδια Τηνιακῆς Μαρμαρογλυπτικῆς, 19ος καί 20ός αἰώνας*, Ἀθήνα 1993.
- Φλωράκης Ἀλ., *Μαρμάρου τέχνη καί τεχνικὴ. Ὁ Ἴω. Φιλιππότης καί τὸ ἐργαστήριό του*, Ἀθήνα 1995.
- Φραγκόπουλος Ἱππ., *Ἱστορία τῆς Καλύμνου*, 2η ἐκδοση Ἀθήνα 1995.
- Χαραμαντᾶς Γ., *Ἡ νῆσος Κάλυμνος τῆς Δωδεκανήσου, συμβολὴ στήν ἐκκλησιαστικο-ιστορικὴ ἔκφρασή της*, Ἀθήνα 1989.
- Χαραμαντᾶς Γ., *Χώρα, ἡ πρώτη πρωτεύουσα τῆς νήσου Καλύμνου, κομμάτια καί σελίδες ἀπὸ τὴν ἱστορία της καί τὴν παράδοσή της*, Ἀθήνα 1989.

Χατζηδάκης Κ., Ἀπό τήν ἔρευνα τῶν ἀρχείων τῆς Δημογεροντίας Καλύμνου, *Καλυμνιακά Χρονικά, Ε'* (1985), σ. 275-282.

Χατζηδάκης Κ., «Ἡ Κάλυμνος στά τέλη τῆς Τουρκοκρατίας», *Καλυμνιακά Χρονικά Η'* (1986), σ. 59-90.

Χατζηδάκης Κ., «Ἡ Σπογγαλιεία στίς Νότιες Σποράδες στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα», *Καλυμνιακά Χρονικά ΙΓ'* (1999), σ. 229-240.

ΔΗΜΗΤΡΑ Α. ΚΟΥΚΟΥΡΑ

Καθηγήτρια Όμιλητικής στο Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ

ΥΜΝΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗ ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΚΗΡΥΣΣΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΛΟΓΟ¹

1. Ἡ ἀνάγνωση καί ἡ ὑμνολογία βιβλικῶν χωρίων

Σύμφωνα μέ τίς πρώτες μαρτυρίες γιά τή λατρεία τῶν Χριστιανῶν, στά μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα, ἡ Γραφή ἀναγινώσκεται κατά τήν τέλεση τῆς θείας εὐχαριστίας καί τό κήρυγμα στηρίζεται στά βιβλικά ἀναγνώσματα. Ὁ μάρτυς Ἰουστίνος στήν Α' Ἀπολογία του² εἶναι σαφής: κατά τήν ἡμέρα τοῦ ἡλίου, ὅταν οἱ χριστιανοί ἀπό τήν πόλη καί τήν ὑπαιθρο προσέρχονται στή σύναξη («συνέλευση»), «τά ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἢ τά συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. Εἷτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος ὁ προεστώς διά λόγου τήν νουθεσίαν καί τήν πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως τόν λόγον ποιεῖται». Ἀκολουθοῦν οἱ εὐχές τῆς εὐχαριστίας καί ἡ συμμετοχή τοῦ λαοῦ μέ τήν ἐπευφημία Ἀμήν.³

1. Εἰσήγηση στό Διεθνές Ἐπιστημονικό Συνέδριο «Βιβλικός Λόγος καί Λειτουργική Ὑμνογραφία», Θεσσαλονίκη, 14-15 Φεβρουαρίου 2017.

2. Ἰουστίνου, Ἀπολογία, 1, 67, 1-6, ΒΕΠΕΣ 3, Ἀθῆναι 1955, σελ. 198. Ἐκτός ἀπό τό « Ἀμήν» ἄλλο ὑμνολογικό στοιχεῖο δέν ἀναφέρεται.

3. «ἔπειτα ἀνίστάμεθα κοινῇ πάντες καί εὐχάς πέμπομεν· καί, ὡς προέφημεν, παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς ἄρτος προσφέρεται καί οἶνος, καί ὁ προεστώς εὐχάς ὁμοίως καί εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτῷ, ἀναπέμπει, καί ὁ λαός ἐπευφημεῖ λέγων τό Ἀμήν...» ὁ.ἀν.

Στίς Ἀποστολικές Διατάξεις,⁴ κείμενο πού χρονολογεῖται τόν 4ο αἰῶνα, ἐκτός ἀπό τίς πληροφορίες γιά τήν τέλεση τῶν ἱερῶν μυστηρίων καί τή ζωή τῶν χριστιανῶν, διασώζονται καί ἀποσπασματικά ὕμνων πού ἀπηχοῦν προγενέστερη λειτουργική παράδοση. Γιά παράδειγμα: Ὁ **Τρισάγιος ὕμνος** στήν ἀναφορά τῆς θείας Λειτουργίας:⁵ «Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος Κύριος σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ» (Ἦσ. 6:3), «εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν (Ρωμ. 1:25). Καί ὁ λαός ὑπακούετω· εἰς ἄγιος, εἰς Κύριος (Ἐφ. 4:5), Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός ἐν ἀγίῳ Πνεύματι· εὐλογητός εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν (Ρωμ. 1:25). Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία (Λουκ. 2:14). Ὡσαννά τῷ Θεῷ Δαβίδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεός Κύριος (Μτ. 21:9, Ψαλμ. 117:26) καί ἐπέφανεν ἡμῖν (Ψαλμ. 117:27), ὡσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις» (Μτ 21:9).⁶

Ἀκολουθεῖ ψαλμός μελοποιημένος: «ψαλμός δέ λεγέσθω ὁ λγ' ἐν τῷ μεταλαμβάνειν πάντας τοὺς λοιπούς... (8:13) καί ὁ διάκονος λεγέτω παυσάμενου τοῦ ψάλλοντος...» (8:14).

Στή θεία Λειτουργία τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἀπαντᾷ ὁ στίχος τοῦ Ἠσαΐα 6:3 σέ συνδυασμό μέ τόν στίχο Μρ. 11:9-10: «Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος Κύριος σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ τῆς δόξης σου. Ὡσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις».⁷

4. Ἀποστολικαί Διατάξεις, *Les Constitutions Apostoliques*, Tome III, Livre VII-VIII, Introduction, texte critique, traduction et notes par Marcel Metzger, Sources Chrétiennes No 336, Paris 1987.

5. «Καί ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτως· τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις καί ὁ λαός ὑπακούετω εἰς ἄγιος... καί μετὰ τοῦτο μεταλαμβανέτω...», Ἀποστολικαί Διατάξεις 8,13,12.

6. Ἀποστολικαί Διατάξεις 8, 13,13.

7. Περισσότερα γιά τήν ἐρμηνεία τοῦ τρισαγίου ὕμνου καί τή θέση του στή θεία λειτουργία βλέπε εἰσήγηση τοῦ Bruce Beck "When shall I come and see the face of God?" The Exegetical and Historical Genesis of the Trisagion Hymn, *The Eastern and Oriental Orthodox Traditions Unit of the Society of Biblical Literature (SBL)*, at the November 2010 Annual Meeting in Atlanta, Georgia. Ὁ συγγραφέας παραθέτει θέσεις βιβλικῶν ἐρμηνευτῶν γιά τήν προέλευση τοῦ ὕμνου ἀπό τή λατρεία τῆς Συναγωγῆς (ἀπό τήν ἀναφορά τῆς λειτουργίας τῶν Ἀσσυρίων Addai καί Mari, ἡ ὁποία δέχτηκε ἐπιδράσεις ἀπό τήν εὐλογία τῆς πρωινῆς προσευχῆς *Yotzer Or* τῆς Συναγωγῆς καί μεταφέρθηκε ἀπό τοὺς Σύριους Χριστιανούς τοῦ 3ου αἰ. πού μιλοῦσαν ἀραμαϊκά). Ὁ ἴδιος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ τρισά-

Αυτό τό μικρό παράδειγμα τῶν ὕμνων εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι βιβλικά κείμενα⁸ τόν 4ο αἰῶνα ἦταν ἤδη ἐνσωματωμένα στή λατρεία τῶν χριστιανῶν καί ὑμνολογήθηκαν. Ἐκτός ἀπό τά πεζά βιβλικά ἀναγνώσματα καί τό βιβλικό ὑπόβαθρο πολλῶν εὐχῶν, πολλά κείμενα ἐπενδύθηκαν μέ τή μελωδία καί μετατράπηκαν ἀτόφια ἢ μέ μικρές παραλλάξεις ἀπό πεζά σέ ποιητικά.

Ἐμφανής στόχος τῆς ὑμνολογίας εἶναι ἡ δόξα, ἡ εὐχαριστία καί ἡ προσκύνηση τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καί ὅπωςδήποτε ἡ μετάδοση τοῦ μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου καί τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἡ «Θάλεια» καί τά ἀδόμενα μονόστιχα

Θάλεια σημαίνει ἀφθονία, εὐωχία ἢ καί συμπόσιο.⁹ Τόν τίτλο αὐτό φέρει τό ποιητικό ἔργο πού δημιούργησε ὁ Ἄρειος, μέ στόχο τά εὐρύτερα λαϊκά στρώματα νά προσλάβουν εὐχερέστερα τήν αἵρετική του διδασκαλία γιά τό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τή σχέση του μέ τόν Θεό Πατέρα. Ὁ Ἄρειος μιμήθηκε τήν ὑμνογραφική δραστηριότητα τῶν Γνωστικῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἤδη γνωρίσει ἐπιτυχία στή διάδοση τῶν πεποιθήσεών τους μέ τή μελωδική τους ἐπένδυση. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν στούς πρώτους αἰῶνες γνώση καί ποίηση νά ταυτίζονται.¹⁰ Ὅπως διασώζει ὁ εὐνομιανός Φιλοστόρ-

γιος ὕμνος εἶναι μία σύνθεση πού χρησιμοποιεῖ μία οἰκεία πατερική ἐξηγητική μέθοδο, μέσα σ' ἓνα ἰδιαίτερο ἱστορικό περιβάλλον, στό ὅποιο ἐν προκειμένῳ ἡ Ἐκκλησία χρειαζόταν νά ἐπιβεβαιώσει τή νίκη τῶν εἰδώλων.

8. Οἱ ψαλμοί ἀπό ἐπίδραση τῆς λατρείας τῆς Συναγωγῆς εἶναι τά πρῶτα βιβλικά κείμενα πού υἰοθετήθηκαν στή λατρεία τῶν Χριστιανῶν, στήν ἀρχή ὡς πεζά μέ ἀπολογητικό καί διδακτικό χαρακτήρα καί στή συνέχεια μελοποιημένοι σέ ἀντιδιαστολή μέ τούς γνωστικούς λατρευτικούς ὕμνους, Βλέπε Π. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία*, Τόμος Β', ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 71-73. Βλέπε ἐπίσης Καριοφίλη Μητσάκη, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία, Τόμος Α' ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη ἕως τὴν Εἰκονομαχίαν*, Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη, 1971, σελ. 53-57, ὅπου γίνεται ἀναφορά στό ἐφύμνιο, «τό ὅποιο στούς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες ἀντιπροσωπεύει ἓνα στερεότυπο στίχο πού τόν ἐπαναλαμβάνει ὅλο τό ἐκκλησίασμα μετὰ τὴν ἐκτέλεση (ἀπαγγελία ἢ τραγούδι) ἐνός στίχου τῶν Ψαλμῶν τοῦ Δαβίδ, εἴτε μιᾶς στροφῆς κάποιου ὕμνου τῆς Γραφῆς ἢ καί νεώτερου, ὅπως λ.χ. τό κοινωνικό».

9. Liddel and Scott, ἐκδ. Σιδέρη, τόμος 4ος, σελ. 45.

10. Βλέπε Μητσάκη, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία*, ὁ.ἀν., σελ. 144, ὅπου παραπομπή σε Α. Hahn, *Bardanes, gnosticus Syrorum primus hymnologus. Commentatio Historico-theologica*, Λειψία, 1819, σελ. 28.

γιος, ὁ Ἄρειος εἶχε κατορθώσει τό ἴδιο θαυματικό ἀποτέλεσμα μέ τούς Γνωστικούς. Ἐκτός ἀπό τή «Θάλεια» καί τά ἄλλα τραγούδια πού εἶχε συνθέσει εἶχαν εὐρεία κυκλοφορία ἀνάμεσα στίς ἀμαθεῖς ἐργατικές τάξεις: «φησί ἄσματά τε ναυτικά καί ἐπιμύλια καί ὁδοιπορικά γράψαι καί τοιαῦθ' ἕτερα συντιθέντα εἰς μελωδίας ἐντεῖναι ἐκάστοις ἀρμόζειν, διά τῆς ἐν ταῖς μελωδίαις ἡδονῆς ἐκκλέπτων πρὸς τὴν οἰκείαν ἀσέβειαν τούς ἀμαθεστέρους τῶν ἀνθρώπων».¹¹

Ἡ «Θάλεια», τό κύριο ἔργο του ὅπου ἐκθέτει τίς δοξασίες του, σώθηκε σέ ἐλάχιστα ἀποσπάσματα ἀπό ἔμμεσες πηγές, συγκεκριμένα ἀπό δύο ἀναφορές τοῦ μεγάλου του ἀντιπάλου, τοῦ Μ. Ἀθανασίου: α) *Κατὰ Ἀρειανῶν* 1,5-6 καί β) *Περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀριμνίῳ καί Σελευκείᾳ Συνόδων*, 15.

Τά σχόλια τοῦ Μ. Ἀθανασίου εἶναι καυστικά ὄχι μόνον γιά τό αἰρετικό περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρείου, ἀλλά καί γιά τὴν ποιητική τους μορφή: «Σωτάδης τις ἐξεύρηται ὁ καί παρ' Ἑλληνισι γελώμενος, καί ἡ θυγάτηρ Ἡρωδιάδος· τοῦ μὲν τό κεκλασμένον καί θηλυκόν ἦθος μεμίμηται γράφων ὁ Ἄρειος καί αὐτός Θαλείας, τῆς δέ τὴν ὄρχησιν ἐζήλωσεν ἐξορχούμενος καί παίζων ἐν ταῖς κατὰ τοῦ Σωτῆρος δυσφημίαις. Ἄρειος οὐδέν σεμνόν μιμησάμενος τὴν τοῦ Σωτάδου μόνου γελοιολογίαν ἐζήλωσε. τί γάρ ἔπρεπεν ποιεῖν αὐτόν ἢ θέλοντα κατὰ τοῦ Σωτῆρος ὀρχήσασθαι, τὰ δύστηνα ἑαυτοῦ ῥημάτια τῆς ἀσεβείας ἐν ἐκλύτοις καί παρειμένοις μέλεσιν σημαίνειν; ἡ μὲν οὖν ἀρχὴ τῆς Ἀρειανῆς Θαλείας καί κουφολογίας, ἦθος ἔχουσα καί μέλος θηλυκόν αὕτη».¹²

Κατὰ τόν Μ. Ἀθανάσιο, πού γνώριζε τό κείμενο τῆς Θαλείας καί προφανῶς τό παραθέτει χωρὶς ἐπεμβάσεις,¹³ ἡ μετρικὴ τῶν στίχων της θυμίζει τὴν ποίηση τοῦ Σωτάδου,¹⁴ ἐνῶ τό ρυθμικὸ τους ἀποτέλεσμα τόν χορὸ τῆς Ἡρωδιάδας. Ὁ Σωτάδης ἐξῆσε τόν 3ο αἰῶνα καί ἐγίνε γνωστός γιά τό ἄσεμνο περιεχόμενο τῶν ἔργων του καί

11. Φωτίου, *Βιβλιοθήκη*, ἐκδ. R. Henry, τ. I, Παρίσι 1959, σ. 23 (II. 3).

12. *Κατὰ Ἀρειανῶν*, ι' 2-5.

13. Βλέπε σχετικὴ συζήτηση M. L. West, *The Metre of Arius' Thalia*, *The Journal of Theological Studies*, New Series, Volume XXXVIII, 1982, p. 98-105.

14. Οἱ εἰδικοί στὴν ἀρχαία μετρικὴ ἔχουν κατὰ καιροὺς ἀμφισβητήσει ἂν ὄντως ἡ «Θάλεια» ἀκολουθεῖ τὴ μετρικὴ τοῦ Σωτάδου, ὑποστηρίζοντας ὅτι πρόκειται γιά στίχους μέ δακτυλικὸ ἐξάμετρο ἢ γιά ἀναπαιστούς. Ἡ νεώτερη ὁμως ἐρευνα κλίνει πρὸς τὸν ἰωνικὸ πόδα, πού εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ στιχουργία τοῦ Σωτάδου. Βλέπε West, *The Metre*, σελ. 103-104.

τήν καινοτομία στή μετρική. Τοῦ ἀποδίδεται τό λεγόμενο Σωτάδειο μέτρο, ἰωνικός τετράμετρος στίχος γιά μονόστιχα ποιήματα σέ δύο παραλλαγές:

α) Ἴωνικός ἀπ' ἐλάσσονος (a minore): U U — — καί

β) Ἴωνικός ἀπό μείζονος (a maiore): — — U U (περίπτωση Θά-
λειας). Π.χ.:

«ἀρχὴν τῶν γεννητῶν ἔθηκεν ὁ ἄναρχος
καί ἤνεγκεν εἰς υἱόν αὐτῷ τόνδε τεκνοποιήσας
ἴδιον οὐδέν ἔχει τοῦ θεοῦ καθ' ὑπόστασιν ἰδιότητος·
οὐδέ γάρ ἔστι ἴσος, ἀλλ' οὐδέ ὁμοούσιος αὐτῷ».¹⁵

β) Ἡ ἀναφορά στόν ἐξίσου ἄσεμνο χορό τῆς Ἡρωδιάδος προφανῶς ὑπαινίσσεται τό ρυθμικό ἀποτέλεσμα τῶν στίχων, τοὺς ὁποίους τό ἀκροατήριο μπορεῖ νά συνοδεύσει μέ ἐλαφροὺς κτύπους τῶν ποδιῶν καί τῶν δακτύλων δημιουργώντας χορευτική διάθεση. Ὅλη αὐτή ἄλλωστε ἡ ἀκουστική καί κινητική εἰκόνα συμβαδίζει καί μέ τόν τίτλο τοῦ ἔργου «Θάλεια», δηλαδή εὐφροσύνη ἢ συμπόσιο. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἡ «Θάλεια» εἶχε εὐρύτατη διάδοση κυρίως στά λαϊκά στρώματα, πού σιγοτραγουδοῦσαν στίς καθημερινές τους ἐργασίες φιλοσοφικές ἐπεξεργασίες γιά «τόν ἄναρχον Θεόν καί τόν, κατά τόν Ἄρειο, ἐν χρόνῳ Υἱόν τοῦ Θεοῦ». Ἡ λογοτεχνική ἐπιλογή νά χρησιμοποιήσει ἓνα δημοφιλῆ τρόπο γιά τήν ἀποτελεσματική διάδοση τῆς διδασκαλίας του πιθανόν νά ἀπετέλεσε κι ἓνα ἐπαρκέστατο λόγο γιά τήν εἰσαγωγή τῶν ὕμνων στή χριστιανική λατρεία.¹⁶ Βασικός στόχος ὑπῆρξε ἡ ἄμυνα μέ τά ἴδια μέσα κατά τῶν αἵρετικῶν διδασκαλιῶν καί ἡ ἐμπέδωση τῆς ἀληθείας.¹⁷

15. West, *The Metre*, σελ. 103.

16. Σωκράτη Σχολαστικοῦ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, PG, 67, 689B (VI 8) «περί τῶν συνάξεων τῶν νυκτερινῶν ὕμνων τῶν Ἀρειανῶν, καί τῶν τό ὁμοούσιον πρεσβεύοντων, καί περί τῆς γενομένης ἐν αὐτοῖς συμβολῆς· καί ὅτι ἡ τῶν ἀντιφώνων ὕμνωδία ἀπό Ἰγνατίου τοῦ θεοφόρου ἔσχεν τήν ἀρχήν».

17. Τήν ἴδια πρακτική ἀκολούθησε μέ ἐπιτυχία καί ὁ Μαρτῖνος Λούθηρος (1483-1546), ὁ ὁποῖος στήριξε τή διάδοση τῆς θεολογικῆς του διδασκαλίας στήν ἀρχή *Sagen und Singen*, δηλαδή στό κήρυγμα καί στόν ὕμνο. Χρησιμοποίησε ὕμνους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς παράδοσης πού τοὺς μετέφρασε στά Γερμανικά ἢ συνέγραψε καινούριους ὁ ἴδιος καί ἄλλοι ὁπαδοί τῆς Μεταρρύθμισης. Οἱ ὕμνοι προορίζονταν νά ψαλοῦν ἐντός ἢ ἐκτός τοῦ ναοῦ καί διαδίδονταν εὐρύτατα μέ φυλλάδια πού σκορποῦσαν στοὺς δρόμους καί τίς πλατεῖες τῆς Βυρτεμβέργης,

3. Ὑμνολογώντας τή Γραφή

Ὁ ρόλος τῆς μελωδίας καί τοῦ στίχου γιά τήν πρόσληψη τοῦ μηνύματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας οὐδόλως διαφεύγει ἀπό τόν Ἀπ. Παῦλο, ὁ ὁποῖος τονίζει χαρακτηριστικά στούς Κολοσσαεῖς (3:16) «Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ· διδάσκοντες καί νουθετοῦντες ἑαυτούς ψαλμοῖς καί ὕμνοις καί ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ». Μαζί μέ τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἀπόλυτης ἐξοικείωσης μέ τόν λόγο τοῦ Χριστοῦ, μέ τή διδασκαλία καί τήν ἐφαρμογή της, τά ἄσματα ἐπι-σφραγίζουν τή βίωση τοῦ εὐαγγελίου, ἐκδηλώνοντας τήν εὐγνωμοσύνη τοῦ πιστοῦ πρὸς τόν Θεό. Ὁ λόγος λοιπόν τοῦ Θεοῦ βιώνεται, κηρύττεται, ἐφαρμόζεται καί ὑμνολογεῖται.

Καί εἶναι γνωστό ὅτι, ἐκτός ἀπό αὐτήν τή μαρτυρία τοῦ Ἀπ. Παύλου, στήν Καινή Διαθήκη περιλαμβάνονται πολλοί ἀρχαῖκοι ὕμνοι πού φανερώνουν τή χρήση τους ἀπό τίς πρῶτες χριστιανικές κοινότητες στήν κοινή λατρεία καί τήν ἀτομική προσευχή¹⁸.

Στούς τρεῖς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες ἡ ὑμνολογία δέν εἶναι ἄγνωστη, ἀλλά δέν εἶναι καί ἰδιαίτερα διαδεδομένη, ἐνῶ στούς μονα-στικούς κύκλους τῆς Αἰγύπτου ἔθεωρεῖτο ὡς συνήθεια τῶν πόλεων, μέ στόχο νά προσελκύονται οἱ πιστοί στή λατρεία. Ἀντιθέτως στούς μοναχοὺς πού εἶναι μακριά ἀπό τόν κόσμο εἶναι ἀσύμφορο καί ἐπι-βλαβές νά ἀκοῦν ὕμνους.¹⁹ Στούς ἐπόμενους ὡστόσο αἰῶνες τό κλίμα ἄλλαξε καί οἱ μοναχοί διέπρεψαν ὡς ὑμνογράφοι καί μελωδοί.

4. Ἡ χριστιανική ὁμιλία, τό νέο λογοτεχνικό εἶδος γιά τό κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας

Τόν 4ο αἰῶνα, ἐποχή πού ἡ Ἐκκλησία ἀνθεῖ καί ἀκτινοβολεῖ, διαμορφώνεται ὀριστικά καί ἡ χριστιανική ὁμιλία. Εἶναι ἓνα καινού-ριο λογοτεχνικό εἶδος, ὡς πρὸς τό περιεχόμενο, τοὺς ἀποδέκτες καί

χάρη στήν τυπογραφία. Βλέπε James Lyon, Martin Luther, Fondateur de l'hymnologie moderne, *Foi et Vie*, Volume CIX, n. 3, Juin 2010, p. 18-32.

18. Βλέπε Μητσάκη, *Βυζαντινή...*, ὁ.ἀν., σελ. 41-42.

19. «Τά τροπάρια καί κανόνας ψάλλειν καί ἤχους μελίζειν τοῖς κατὰ κόσμον ἱερεῦσι τε καί λοιποῖς ἀρμόζον· διά τοῦτο γάρ καί ὁ λαός ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συνα-θροίζεσθαι εἰώθη τοῖς δέ μοναχοῖς, τοῖς μακράν κατὰ τῶν τοῦ κόσμου θορύβων διάγουσι, τό τοιοῦτον οὐ μόνον ἀσύμφορον ἐστί ἀλλά καί βλάβης πολλάκις γίνεται πρόξενον» J. B. Pitra, *Hymnographie del'eglise grecque*, Ρώμη 1867, σελ. 43.

τούς στόχους.²⁰ Ἑρμηνεύει τή Γραφή, στηριγμένη στή Γραφή, ἀπευθύνεται σέ πιστούς καί ὁ στόχος της εἶναι ἡ πρόσληψη τοῦ μεγάλου μυστηρίου τῆς εὐσεβείας καί ἡ πνευματική οἰκοδομή τῶν πιστῶν. Τό πρῶτο δείγμα πού διασώζει ἡ λεγόμενη Β΄ Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή χρονολογεῖται στίς ἀρχές τοῦ 2ου αἰ. Εἶναι γραμμένη στήν Ἑλληνιστική Κοινή καί περιέχει τά σταθερά ἐκφραστικά χαρακτηριστικά αὐτοῦ του λογοτεχνικοῦ εἴδους: διάλογο μέ ἓνα εἰκονικό συνομιλητή στό β΄ πρόσωπο, (φῆς), ἐρωτήσεις καί ἀποκρίσεις, χρήση ἑνός τρίτου μή συγκεκριμένου προσώπου (φησίν). Οἱ ἐκφραστικοί αὐτοί τρόποι ἐπὶ δεκαετίες ἀποδίδονταν ἀπό τούς ἐρευνητές σέ ἐπιδράσεις τῆς προφορικῆς διδασκαλίας τῶν Κυνικῶν καί εἰδικότερα στό λογοτεχνικό εἶδος τῆς διατριβῆς, πού πιστευόταν πώς ἦταν δική τους λογοτεχνική δημιουργία.²¹ Σημειώνουμε ὅτι ἡ νεώτερη ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι «διατριβή» δέν ὑπῆρξε ποτέ ὡς λογοτεχνικό εἶδος,²² ἐνῶ τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά ἀνήκουν στόν προφορικό λόγο καί ἀνάγονται στούς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἦταν οἰκεῖος στόν γενάρχη τῶν Κυνικῶν.²³ Ἀπό τά τέλη τοῦ ἴδιου αἰῶνα σώζεται ἓνα ἀκόμη δείγμα χριστιανικῆς ὁμιλίας, ἡ γνωστή περὶ Πάσχα Ὁμιλία τοῦ Μελίτωνος Σάρδεων, πού διατηρεῖ τίς ἰδιαιτερότητες τῆς Β΄ Κλήμεντος. Ἑρμηνεύει τό χωρίο τῆς Ἐξόδου 12:17, ἀκολουθεῖ ὅμως τή μίμηση τῆς ἀττικῆς διαλέκτου στή γραμματική, σύνταξη καί τό λεξιλόγιο (ἀττικισμός)²⁴ καί ἀπο-

20. Γιά τή γένεση καί διαμόρφωση τῆς χριστιανικῆς ὁμιλίας βλέπε Δήμητρας Κούκουρα, *Ἡ χριστιανική ὁμιλία*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2014, σελ. 171-213 καί τῆς ἰδίας, *Ἡ Ρητορική καί ἡ Ἐκκλησιαστική Ρητορική*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 183-280.

21. Rudolf Karl Bultmann, *Der Stil der paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe*, ἐκδ. Vandenhoeck a Ruprecht, Göttingen 1910.

22. H. D. Jocelyn, *Diatribes and Sermons*, *Liverpool Classical Monthly (LCM)* 7, 1 (Jan. 1982), p. 3-7. "Diatribes" and the Greek book-title «Διατριβαί», *LCM* 8.6 (June 1983) σελ. 89-91.

23. Ὁ ρήτορας Ἀντισθένης (444-365 π.Χ.), ἰδρυτής τῶν Κυνικῶν, ὑπῆρξε μαθητής τοῦ Γοργία καί τοῦ Σωκράτη..

24. Ὁ ἀττικισμός ἦταν ἓνα φιλολογικό ρεῦμα πού ἐμφανίστηκε στήν Ἀλεξάνδρεια κατά τούς Ἑλληνιστικούς χρόνους καί προέτρεπε τή μίμηση τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, προκειμένου νά παραχθοῦν λογοτεχνικά ἔργα ἀντάξια μέ ἐκεῖνα τῶν κλασικῶν χρόνων. Ἐπικράτησε στόν γραπτό λόγο ὡς μίμηση μιᾶς παρωχημένης μορφῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἐνῶ ἡ ζωντανή της μορφή παρέμενε μόνον προφορική, ἡ γνωστή Ἑλληνιστική Κοινή, στήν ὁποία καταγράφηκαν τά Βιβλία τῆς

τελεῖ δεῖγμα ἐπιτηδευμένου ρητορικοῦ ὕφους, κατά τὰ παραγγέλματα τοῦ ἀσιανισμοῦ,²⁵ ἐνός πληθωρικοῦ σέ ρητορικά σχήματα λογοτεχνικοῦ ρεύματος τῆς ἐποχῆς. Γιά παράδειγμα:

«Παλαιόν μὲν κατά τόν νόμον, καινόν δέ κατά τόν λόγον.

Πρόσκαιρον διά τόν τύπον, αἰδιδιον διά τήν χάριν.

Φθαρτόν διά τήν τοῦ προβάτου σφαγήν, ἄφθαρτον διά τήν τοῦ Κυρίου ζωήν.

Θνητόν διά τήν ἐν τῇ γῇ ταφήν, ἀθάνατον διά τήν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν».²⁶

Εὐκόλα ἀναγνωρίζονται τὰ χαρακτηριστικά «γοργία σχήματα», ὅπως τό ἰσόκωλον, τό ὁμοιοτέλετον μέ ἀντιθέσεις, παρηχήσεις καί τό ὑπερβατό, πού ὅλα προσδίδουν ρυθμό στίς προτάσεις.

Τήν ἴδια ἐποχή στήν περιρρέουσα λογοτεχνική ἀτμόσφαιρα τῆς ἑλληνιστικῆς οἰκουμένης ὁ ἀττικισμός ὡς Hochschprache ἐπιδρά κατ' ἀποκλειστικότητα στό λογοτεχνικά εἶδη τῆς περιωπῆς (Hochliteratur) καί τὰ παραγγέλματα τῆς Β' Σοφιστικῆς²⁷ στό γλωσσικό ὕφος τῶν γραπτῶν λογοτεχνικῶν κειμένων. Ἡ χριστιανική ὁμιλία δέν ἔμεινε ἀνέπαφη ἀπό αὐτές τίς ἐπιδράσεις καί στή γραφίδα τοῦ Ἰωάννη Χρυσοστόμου καί τῶν Καππαδοκῶν βρῆκε τήν ὀριστική της μορφή. Οἱ μεγάλοι διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας υἱοθέτησαν τόν Ἀττικισμό στόν γραπτό λόγο καί τὰ σχήματα τῆς ἐπιδεικτικῆς ρητορείας στό γλωσσικό τους ὕφος.

Οἱ λόγοι τῆς γλωσσικῆς πολιτικῆς τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας ἦταν καθαρῶς ἱεραποστολικοί, προκειμένου τό κήρυγμα τοῦ λόγου νά προσεγγίσει καί τοὺς διανοούμενους τῆς ἐποχῆς καί νά ἀποφευχθεῖ ἢ ἐκ τῶν προτέρων ἀπόρριψή του. Ἡ ἑλληνιστική Κοινή καί τό ἀνεπιτήδευτο ὕφος τῶν βιβλικῶν ἱερῶν κειμένων τῶν Χριστιανῶν ἦταν ἐκ τῶν προτέρων ἀπαράδεκτα, ἐφόσον μία ἀσή-

Καινῆς Διαθήκης καί μεταφράστηκαν ἀπό τοὺς Ἑβδομήκοντα τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς. Δημήτρα Κούκουρα, *Ρητορική*, σελ. 77-83.

25. George A. Kennedy, *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition, from Ancient to Modern Times*, The University of North Caroline Press, 1980, p. 136.

26. *Περὶ Πάσχα*, *Sources Chrétiennes*, 3, 13-19, σελ. 61-63.

27. Βλέπε περισσότερα George A. Kennedy, *Ἱστορία τῆς Κλασσικῆς Ρητορικῆς*, σ. 366-407 καί Graham Anderson, *The Second Sophistic. A Cultural Phenomenon in the Roman Empire*, Routledge, London 2006, σελ. 47-69.

μαντη γλῶσσα, ὅπως θεωροῦσαν τὴν Κοινὴ οἱ ἀττικιστὲς λόγιοι, ἀδυνατεῖ κατὰ τὸ ἀξίωμα τῆς Ρητορικῆς νὰ ἐκφράσει ὑψηλά νοήματα καὶ ἀλήθειες.²⁸

Ἡ Β' Σοφιστικὴ, πού κυριαρχοῦσε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὡς λογοτεχνικὸ καὶ φιλοσοφικὸ κίνημα, μέ κύριο θεωρητικὸ της διδάσκαλο τὸν Ἑρμογένη, ἔδινε ἰδιαίτερη σημασίαν στό προσεγμένο ὕφος, πού προσέδιδε στοὺς λόγους ἕνα ἄψογο αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα. Οἱ ρίζες αὐτοῦ τοῦ ρεύματος ἀπλώνονται στὸν Γοργία καὶ τὸν Ἰσοκράτη, γνωστούς ρήτορες τῶν κλασικῶν χρόνων γιὰ τὴν ἐνασχόληση μέ τὸ ἐπιδεικτικὸ εἶδος τῆς ρητορείας καὶ τὴν χρῆση σχημάτων πού προσδίδουν ρυθμὸ καὶ ποιητικότητα στὸν λόγο: ἰσόκωλο, ἀντιθέσεις, πάρισο, ὁμοιοτέλευτο, ὁμοιοκάταρκτο, παρηχήσεις κ.ο.κ. Γιὰ παράδειγμα: «Ἄξιον καὶ δίκαιον σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ αἰνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σὲ προσκυνεῖν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς δεσποτείας σου. Σὺ γάρ... (ἄσύνδετο, ὁμοιοτέλευτο [-ον,-ιν], ὁμοιοκάταρκτο (σέ), ἑτερόπτωτο (σε, σοῖ, σοῦ, σύ), (εὐχὴ θείας Λειτουργίας Ἰωάννου Χρυσοστόμου).

5. Ἡ ποιητικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας καὶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ὁμιλίας στὴν ὕμνογραφία

Τὸν 4ο αἰῶνα τὸ κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ καταγράφεται στὴν ἀττικίζουσα γλῶσσα, τὴ μόνη διδασκόμενη γλῶσσα, λαμπρύνεται ἀπὸ ρητορικὰ σχήματα καὶ μέ ἕνα καλλιεργημένο ἔως καὶ μεγαλειώδες γλωσσικὸ ὕφος ἐρμηνεύει τὴ Γραφή μέ τὴν ἴδια τὴ Γραφή, ἐκφράζοντας τὴν πνευματικὴ ἐμπειρία τῶν πιστῶν ἀπὸ τὴ μετοχὴ τους στὴ δόξα τοῦ Κυρίου. Αὕτὴ ἡ ἀριστοτεχνικὴ χρῆση τῆς ποιητικῆς λειτουργίας τῆς γλώσσας²⁹ στὸν πεζὸ λόγο διευκόλυνε τὴ μεταφορὰ ἀπὸ ἕνα λογοτεχνικὸ εἶδος σ' ἕνα ἄλλο (*translatio generis*)³⁰: συγκεκριμένα ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ ὁμιλία

28. Πρόκειται γιὰ τὸ «πρέπον» (*decus*) τοῦ Ἀριστοτέλη. Βλέπε σχετικὰ Δήμητρα Κούκουρα, *Ρητορικὴ*, σελ. 199-273.

29. Ἡ ποιητικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας ἐμπλέκεται, ὅταν τὸ ὕφος τοῦ μηνύματος ἀποκτᾷ ἐξίσου ἀξία ὅπως καὶ τὸ περιεχόμενό του. Ἡ λειτουργία αὐτὴ δὲν εἶναι παρoῦσα μόνον στὰ ποιητικὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ στὸν πεζὸ λόγο. Στὰ νεώτερα χρόνια εἶναι ἐμφανὲς στὶς διαφημίσεις, στὰ συνθήματα τῶν πολιτικῶν κ.ο.κ. Βλέπε περισσότερα Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, 1. *Les fondations du langage*, éd. du Minuit, Paris 1963, Chap. X, Linguistique et poétique, p. 201-248.

30. Γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ διαχρονικὸ αὐτὸ φαινόμενο, βλέπε τὴν ἐνδιαφέρουσα

στούς ύμνους της Ἐκκλησίας καί ἀπό τό κείμενο τῆς Γραφῆς, τό ὁποῖο ἐρμηνεύεται μέ ποιητικό ὕφος στή χριστιανική ὁμιλία, πρὸς τὰ ὕμνολογικά κείμενα. Μεταφέρονται ὄχι μόνον τὰ βιβλικά χωρία πού περιλαμβάνουν οἱ ὁμιλίες τῶν θεοφόρων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καί ἡ διδασκαλία τους πού στηρίζεται στή Γραφή:

Α. «Χριστός γεννᾶται δοξάσατε. Χριστός ἐξ οὐρανῶν ἀπαντήσατε. Χριστός ἐπὶ γῆς ὑψώθητε. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ ... εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιᾶσθω ἡ γῆ» (Ψαλμ. 95,1,11), Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνεια*, Λόγος λη', ΒΕΠΕΣ, 60, σ. 64.

Α1. «Χριστός γεννᾶται δοξάσατε. Χριστός ἐξ οὐρανῶν ἀπαντήσατε. Χριστός ἐπὶ γῆς ὑψώθητε. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ καὶ ἐν εὐφροσύνῃ ἀνυμνήσατε λαοὶ ὅτι δεδόξασται», *Μηναῖον Δεκεμβρίου*, εἰρμός α' ὠδῆς, κανόνας Χριστουγέννων.

Β. «Ἀναστάσεως ἡμέρα καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιὰ καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει καὶ ἀλλήλους περιπτυξώμεθα. Εἵπωμεν, ἀδελφοί, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς ... Συγχωρήσωμεν πάντα τῇ ἀναστάσει. Δῶμεν συγγνώμην ἀλλήλοις...», Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τό Πάσχα Α'*, ΒΕΠΕΣ 58, σελ. 243.

Β1. «Ἀναστάσεως ἡμέρα καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει καὶ ἀλλήλους περιπτυξώμεθα. Εἵπωμεν, ἀδελφοί, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς. Συγχωρήσωμεν πάντα τῇ ἀναστάσει καὶ οὕτω βοήσωμεν. Χριστός ἀνέστη ἐκ νεκρῶν...», *Δοξαστικό τῶν αἰνῶν τοῦ Πάσχα*.

Γ. «Δι' ἡμᾶς θεός ἐν ἀνθρώποις· διὰ τὴν καταφθαρεῖσαν σάρκα ὁ Λόγος σάρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν (Ἰω. 1,14). Μετά τῶν ἀχαρίστων ὁ εὐεργέτης· πρὸς τοὺς καθημένους ἐν σκότει ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης· ἐπὶ τόν σταυρόν ὁ ἀπαθής· ἐπὶ τόν θάνατον ἡ ζωὴ· ἐπὶ τόν Ἄδην τό φῶς· ἡ ἀνάστασις διὰ τοὺς πεσόντας. Τί ἀνταποδώσωμεν τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν;» (Ψαλμ. 115, 3), Μ. Βασιλείου, *Εἰς μάρτυρα Ἰουλίτταν 6-7*, ΒΕΠΕΣ 54, σελ. 54.

Γ1. «Τί ἀνταποδώσωμεν τῷ Κυρίῳ, περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν; δι' ἡμᾶς θεός ἐν ἀνθρώποις· διὰ τὴν καταφθαρεῖσαν σάρκα ὁ Λόγος σάρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν (Ἰω. 1,14). Μετά τῶν ἀχαρίστων ὁ εὐεργέτης· πρὸς τοὺς καθημένους ἐν σκότει ὁ ἥλιος

τῆς δικαιοσύνης· ἐπὶ τόν σταυρόν ὁ ἀπαθής· ἐπὶ τόν θάνατον ἡ ζωή· ἐπὶ τόν Ἄδην τό φῶς· ἡ ἀνάστασις διὰ τοὺς πεσόντας. Τί ἀνταποδώσωμεν τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν; (Ψαλμ. 115, 3). Παρακλητική, ἀναστάσιμο στιχηρῶν τῶν Αἰνῶν τῆς Κυριακῆς, ἦχος βαρύς.

Μέ αὐτόν τόν τρόπο, ὅταν ἀναπτύχθηκε ἡ ὑμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας καί ἡ θεία λατρεία ἐμπλουτίστηκε ἀπὸ πλῆθος ὑμνολογικῶν κειμένων. Ἡ ὁρολογία τοὺς³¹ προέρχεται εἴτε ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴ εἴτε ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ γραμματεία (ὕμνος, ᾠδή, ᾠσμα, αἶνος, ψαλμός). Ἐπίσης εἰσάγονται νέοι ὅροι, ὅπως τό τροπάριον, τρόπος, τό ἀντίφωνον, τό ἰδιόμελον, τό αὐτόμελον, τό δοξαστικόν, τό προσόμοιον ἢ ἐπίσης μεταφράζονται ἀπὸ τὴ συριακὴ, ὅπως ὁ οἶκος κ.ο.κ.

Ἡ Γραφή, λοιπόν, ὑμνολογεῖται, μέ στόχο τὴν εὐχερέστερη μετάδοση καὶ πρόσληψη τοῦ μηνύματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἀπὸ τοὺς πιστοὺς: εἴτε μέ ἀτόφιους στίχους π.χ. «χαῖρε καὶ χαριτωμένη ὁ Κύριος μετὰ σοῦ (Λουκ. 1, 28, ἐφύμνιο Ἀκαθίστου), εἴτε μέ παραλλαγμένους (Θεοτόκε Παρθένε, χαῖρε Κεχαριτωμένη Μαρία ὁ Κύριος μετὰ σοῦ (Θεοτοκίο, ἦχος πλ. α'). Ὁμοίως, στόχος εἶναι καὶ ἡ καταπολέμηση τῶν αἵρετικῶν διδασκαλιῶν, οἱ ὁποῖες διατυπώνονταν μέ φιλοσοφικὲς ὁρολογίες. Τότε ἡ ὑμνογραφία περιλαμβάνει τὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως διατυπώθηκε στὶς Οἰκουμενικὲς Συνόδους, ὅπου ἡ Γραφή ἀποτελεῖ τό στέρεο ὑπόστρωμά της: «Ὡς ἄνθρωπος ὑπάρχω οὐσία, οὐ φαντασία, οὕτω θεός τῷ τρόπῳ τῆς ἀντιδόσεως ἡ φύσις ἡ ἐνωθεῖσά μοι. Χριστόν ἕνα διό με γινώτε, τὰ ἐξ ὧν, ἐν οἷς, ἅπερ πέφυκα σώζοντα» (9ῃ ᾠδῇ κανόνα Μ. Τετάρτης).

Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ διδασκαλία ἀποτυπώνεται μέ ἔννοιες κλειδιά, ἐκ τῶν ὁποίων δεσπόζουσα θέση ἔχει ὁ ὅρος «ἀντίδοσις», πού χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς θεοφόρους πατέρες στὴ διατύπωση τῆς Χριστολογίας, γιὰ νὰ δηλώσουν «τὴν ἐνοποιημένη δράση τοῦ Χριστοῦ, ἀνθρωπίνων καὶ θείων πράξεων».³²

31. Νικολάου Τωμαδάκη, *Ἡ Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ Ποίησις*, Ἀθῆναι, 1965, σελ. 45–53.

32. Νίκου Μαρτσούκα, *Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση στοὺς ἐκκλησιαστικούς ἱστορικούς τοῦ Δ', Ε', Στ' αἰῶνα*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 294–255: «Ἐξαιτίας τῆς ὑποστατικῆς ἑνώσεως εἶναι πάντοτε ὁ ἴδιος πού πράττει τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα ὡς Θεάνθρωπος. Ὅταν πεινάει ἢ δακρύζει λόγου χάρι καὶ ὅταν παθαίνει στὸν σταυρό, ὁ ἴδιος ὁ Λόγος παθαίνει ὅλα αὐτά (σαρκί), γιὰτί εἶναι

6. Τά όμιλητικά χαρακτηριστικά τής ύμνολογίας καί ή πρόσληψη τοῦ μηνύματος³³

Ἐάν πάρουμε ὡς παράδειγμα τήν ύμνολογία τής Μ. Ἑβδομάδας, διαπιστώνουμε ὅτι βρίθεται ἀπό τροπάρια μέ ἔντονο όμιλητικό χαρακτήρα.³⁴ Ἡ παρουσία τῶν βιβλικῶν κειμένων εἶναι ἐμφανέστατη, ἐφόσον οἱ τρεῖς τελευταῖες ἡμέρες τής (Πέμπτη, Παρασκευή καί Σάββατο) ἀναπτύχθηκαν μέ τή σειρά τῶν γεγονότων τοῦ πάθους καί τής ἀναστάσεως, ὅπως καταγράφηκαν στό κατά Ἰωάννη Εὐαγγέλιο, ἐνῶ οἱ τρεῖς πρῶτες ἡμέρες (Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη) ἔχουν ἐπιδράσεις ἀπό τούς λόγους τοῦ Κυρίου καί τά γεγονότα τής ζωῆς του, πού προηγήθηκαν πρὶν ἀκριβῶς ἀπό τό Πάθος καί ἔχουν καταγραφῆ στα Συνοπτικά Εὐαγγέλια.³⁵

Ἡ ύμνολογία ἔχει ἐπὶ τό πλεῖστον βιβλικό περιεχόμενο καί οἱ ἐκφραστικοί τής τρόποι παραπέμπουν στά κύρια χαρακτηριστικά τής χριστιανικῆς όμιλίας. Π.χ.

«Ποῖός σε τρόπος, Ἰούδα, προδότην τοῦ Σωτῆρος εἰργάσατο; μή τοῦ χοροῦ τῶν Ἀποστόλων ἐχώρισε; μή τοῦ χαρίσματος τῶν ἱαμάτων ἐστέρησεν; μή συνδειπνήσας ἐκείνοις τῆς τραπέζης ἀπόσαστο; μή τῶν ἄλλων νίψας τούς πόδας τούς σους ὑπερεῖδεν; (διαδοχικές ἀναπάντητες ἐρωτήσεις, διάλογος μέ β' ἐνικό πρόσωπο), Ὡ πόσων ἀγαθῶν ἀμνήμων ἐγένου! (ἐπιφώνηση) Καί σοῦ μέν ἡ ἀχάριστος στηλιτεύεται γνώμη, αὐτοῦ δέ ἡ ἀνείκαστος μακροθυμία

σαρκωμένος. Ὅταν θαυματουργεῖ καί ἀνασταίνεται, λόγου χάρι, πάλι ὁ ἴδιος ὁ σαρκωμένος Λόγος, ὡς Θεάνθρωπος, πραγματοποιεῖ αὐτά τά ἔργα. Ἡ ἐνοποιημένη τούτη δράση τοῦ Χριστοῦ, ἀνθρωπίνων καί θείων πράξεων, λέγεται ἀντίδοση τῶν ιδιωμάτων».

33. Βλέπε πληρέστερη προσέγγιση γι' αὐτό τό θέμα στίς μελέτες μας: «Ἡ όμιλητική διάσταση τῆς ύμνογραφίας» καί «Τό γλωσσικό ἀπρόσιτο τῶν ἑλληνοφώνων λειτουργικῶν κειμένων καί ὁ ἀτελέσφορος όμιλητικός τους στόχος» στόν τόμο *Ἐκκλησία καί γλῶσσα, ἐπικοινωνιακή προσέγγιση*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 105-187.

34. Βλέπε σχετικά Ἀρχιμ. Σιλουανοῦ Οner, *Νῦν Μητροπολίτη Βρετανικῶν Νήσων καί Ἰρλανδίας, Ἡ όμιλητική διάσταση τῆς ύμνογραφίας τῆς Μ. Ἑβδομάδας*, διδακτορική διατριβή πού ὑποβλήθηκε στό Τμήμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2010.

35. Βλέπε Πρωτοπρ. Ἀλκιβιάδης Καλύβας, *Ἡ Μεγάλη Ἑβδομάδα καί τό Πάσχα στήν Ἑλληνορθόδοξη Ἐκκλησία*, μτφρ. Δήμητρας Κούκουρας, ἐκδ. Πουρναρά, Β' ἐκδοση, Θεσσαλονίκη 1996.

κηρύττεται καί τό μέγα ἔλεος» (ἀντίθεση). Κάθισμα στί ἀντιφώνου, Μεγάλη Πέμπτη ἐσπέρας.

Ὅμως ὀρισμένα τροπάρια εἶναι αὐτά τά ἴδια μικρά μελοποιημένα κηρύγματα, ὅπως γιά παράδειγμα:

«Δεῦτε πιστοί, ἐπεξεργασώμεθα τῷ Δεσπότῃ· νέμει γάρ τόν πλοῦτον καί ἀναλόγως ἕκαστος πολυπλασιάζωμεν τό τῆς χάριτος τάλαντον. Ὁ μέν σοφίαν κομιέτω δι' ἔργων ἀγαθῶν, ὁ δέ λειτουργίαν λαμπρότητος ἐπιτελείτω, κοινωνεῖτω δέ τοῦ λόγου πιστός τῷ ἀμυήτῳ καί σκορπιζέτω τόν πλοῦτον πένησιν ἄλλος· οὕτω γάρ τό δάνειον πολυπλασιάζωμεν καί ὡς οἰκονόμοι πιστοί τῆς χάριτος, δεσποτικῆς χαρᾶς ἀξιοθῶμεν. Αὐτῆς ἡμᾶς καταξιώσον, Χριστέ ὁ Θεός, ὡς φιλόανθρωπος» (Ἀπόστιχο ἰδιόμελο πλ. β' Μεγάλη Δευτέρα ἐσπέρας).

Ὁ ἀκέραιος ὁμιλητικός χαρακτήρας διασφαλίζεται ἀπό τά ρήματα πού χρησιμοποιεῖ ὁ μελωδός στήν προστακτική ἐγκλιση σέ β' πληθυντικό (δεῦτε) καί γ' ἐνικό πρόσωπο (κομιέτω, ἐπιτελείτω, κοινωνεῖτω, σκορπιζέτω), καθὼς ἐπίσης καί ἀπό τήν προτρεπτική ὑποτακτική (ἐπεξεργασώμεθα, πολυπλασιάζωμεν, ἀξιοθῶμεν).

Ὁ ποιητής ἐρμηνεύει τήν παραβολή τῶν ταλάντων καί ἀπαριθμεῖ στούς πιστούς ποικιλία ἐπιλογῶν κατὰ τά χαρίσματα τοῦ καθενός γιά τόν πολλαπλασιασμό τῶν ταλάντων, πού θά τούς ὀδηγήσουν στή δεσποτική χαρά. Ἡ εὐποιΐα, ἡ λατρεία στόν Θεό, ὁ εὐαγγελισμός καί ἡ φιλοανθρωπία προσδιορίζονται ὡς προϋποθέσεις τῆς κοινωνίας μέ τόν Θεό.

Ὁ βιβλικός λόγος καί ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας γιά τό μέγα μυστήριον τῆς πίστεως ὑμνολογήθηκαν στή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας, μέ στόχο τήν εὐχερέστερη πρόσληψή τους, χάρις στόν ἐξαίρετο ποιητικό στίχο στήν πλειονότητα τῶν ὑμνογραφικῶν κειμένων καί τήν πλούσια σέ ἀποχρώσεις βυζαντινῆ μουσική. Ὅμως ὁ ἐπιθυμητός αὐτός στόχος παραμένει ἐπὶ τό πλεῖστον ἀτελέσφορος, ὡς πρός τό σύγχρονο ἑλληνόφωνο ἐκκλησίασμα. Εἶναι θέμα γλωσσικοῦ κώδικα πού ὀφείλει νά εἶναι προσιτός στόν ἀκροατή, ὥστε νά ἀποκωδικοποιεῖ τό μήνυμά τους. Καί στήν ἑλληνόφωνη πραγματικότητα αὐτό δέν ἰσχύει.³⁶ Ἰσχυε σέ μία παλαιότερη ἐποχή.

36. Βλέπε σχετικά Δήμητρα Κούκουρα, Τό γλωσσικό ἀπρόσιτο τῶν ἑλληνοφώνων λειτουργικῶν κειμένων, Ἐκκλησία καί γλῶσσα, σελ. 175-194.

ΑΡΧΙΜ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΚΑΡΣΙΩΤΗΣ

Δρ Βυζαντινῆς Φιλολογίας, Θεολόγος, Φιλόλογος

**Ο ΑΓΙΟΣ ΛΕΩΝΙΔΗΣ
ΥΠΟ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΟΥ
ΕΓΚΩΜΙΑΖΟΜΕΝΟΣ**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ ἐγκωμιαστικὸς λόγος τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου πρὸς τὸν ἅγιο Λεωνίδα καὶ τὴν συνοδίᾳ του ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς παρούσης Διπλωματικῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ὑποβλήθηκε, τὸ 2014, στὸ Τμῆμα Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Ἀναπληρωτοῦ Καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας κ. Διονυσίου Χ. Καλαμάκη.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ ἐγκωμίου ἐγίνε ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρο, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χειρογράφου κώδικος Laurentianus Plut. 59,12 φφ. 38r – 39v, τοῦ 13ου αἰῶνος. Δημοσιεύθηκε στὸν πρῶτο τόμο τοῦ δέιγματος ἔργου του, ποὺ περιέχει τὰ σωζόμενα τοῦ Χωνιάτου.¹

Τὸ ἀγιολογικὸ αὐτὸ ἐγκώμιο θὰ ἐξετάσουμε ἀπὸ φιλολογικῆς, ἀγιολογικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως.

Στὴν εἰσαγωγὴ θὰ ἀσχοληθοῦμε γενικῶς μὲ τὸ ἐγκώμιο ὡς φιλολογικὸ εἶδος καὶ θὰ παρατεθεῖ βιογραφικὸ σχεδιάγραμμα τοῦ συγγραφέως τοῦ λόγου Μιχαὴλ Χωνιάτου. Ἀκολουθῶς θὰ περιγραφεῖ ὁ κώδικας Laurentianus Plut. 59,12 (ἐφεξῆς L. Plut.), θὰ γίνῃ περιληπτικὴ ἀναφορὰ στὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἐγκωμίου καὶ θὰ ἐπιχειρηθεῖ

1. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, σ. 150-156.

ἀπόδοση στὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα τοῦ πρωτοτύπου κειμένου, συνοδευόμενη ἀπὸ σχολιασμὸ καὶ ὑπόμνημα πηγῶν, γλωσσικὲς καὶ ὑφολογικὲς παρατηρήσεις.

Ἐν συνεχείᾳ, θὰ ἐξετασθεῖ τὸ ἀκανθῶδες ἀγιολογικὸ ζήτημα τῆς συγχύσεως μεταξὺ τῶν δύο ὁμωνύμων ἀγίων, τοῦ Λεωνίδου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Τροιζηνίου, μὲ βάση πληροφορίες ποὺ θὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ ἀρχαῖες συναξαριακὲς πηγὲς καὶ σχετικὰ ὑμνογραφικὰ ἔργα.

Τέλος, θὰ γίνει σύντομος λόγος γιὰ τοὺς τρεῖς παλαιοχριστιανικοὺς ναοὺς, βασιλικοῦ ρυθμοῦ, ποὺ ἦσαν ἀφιερωμένοι στὸν μάρτυρα Λεωνίδα. Μετὰ τὴν ὥς ἄνω διερεύνηση τοῦ ἐγκωμίου, θὰ καταγράψουμε τὰ συμπεράσματα ποὺ προκύπτουν καὶ τὶς προσωπικὲς μας κρίσεις.

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α.1 Τὸ ἐγκώμιο ὡς φιλολογικὸ εἶδος

Ἐνα ἀπὸ τὰ φιλολογικὰ εἶδη ποὺ ἰδιαίτερος καλλιεργήθηκε στοὺς κλασικοὺς χρόνους ἀλλὰ καὶ ἀργότερα στὴν βυζαντινὴ περίοδο, εἶναι ὁ ἐγκωμιαστικὸς λόγος. Δηλαδή ὁ ἔπαινος, τὸ ἐγκωμιαστικὸ ποιητικὸ ἢ πεζὸ ἔργο ποὺ ἀναφέρεται σὲ πρόσωπα ἢ τύπους ἀνθρώπων, σὲ ἔργα καὶ σὲ πράξεις τους, ἀλλὰ καὶ σὲ ιδιότητες, ὅπως δικαιοσύνη, ἀνδρεία κλπ..

Ἄλλη κατηγορία ἐγκωμίων, ἀφήνοντας τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο, ἀσχολεῖται μὲ τὸν ἔπαινο ζώων, φυτῶν, κτηρίων, ἔργων τέχνης, μὲ τὶς ἐποχὲς τοῦ ἔτους ἢ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως.

Δίνοντας ἓνα ὅρισμὸ τοῦ ἐγκωμίου ὁ Ἑρμογένης ὁ Ταρσεὺς (β' γ' αἰ. μ.Χ.), λέγει ὅτι εἶναι παράσταση τῶν καλῶν ιδιοτήτων (ἐκθεσις τῶν προσόντων ἀγαθῶν) τοῦ ἐγκωμιαζόμενου. Συμπληρώνει δὲ τὰ ἐξῆς σταθερὰ συστατικὰ (τόπους) τοῦ ἐγκωμίου: ἐθνικότητα, κράτος ἢ πόλη, οἰκογένεια, σημεῖα στὴν γέννηση, ἀνατροφή, σωματικὲς καὶ ψυχικὲς ιδιότητες, τρόπος ζωῆς, ἐπιτεύγματα, ἐξωτερικὲς συνθήκες καὶ παράγοντες (συγγενεῖς, φίλοι, ιδιοκτησία, τύχη), ἡλικία, συνθήκες θανάτου, σύγκριση μὲ πρότυπα.²

Ὅπως δὲ ἐπέσημανε ὁ Ἰωάννης Σάρδεων (θ' αἰ. μ.Χ.), τὸ ἐγκώμιο ἀνήκει σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ τρία εἶδη ρητορικῆς, δηλαδή στὸ γένος πανηγυρικόν, τὸ ὁποῖο καλεῖται καὶ ἐπιδεικτικὸν ἢ ἐγκωμιαστικόν, καὶ ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει πολλαπλότητα ἀξιολόγων θεμάτων.³

Τὰ ἴδια περίπου τονίζει καὶ ὁ σοφιστὴς Νικόλαος Μύρων (γ' αἰ. μ.Χ.): ...καὶ γὰρ οἱ ἐπιβατήριοι καὶ οἱ προσφωνητικοὶ καὶ [οἱ] ἐπιθαλάμιοι καὶ οἱ ἐπιτάφιοι καὶ μέντοι γε καὶ οἱ εἰς θεοὺς ὕμνοι καὶ πάντες ἀπλῶς οἱ εὐφημίαν ἔχοντες λόγοι ὑπὸ τοῦτο τὸ εἶδος τάττονται.⁴

Ὁ ρήτορας Μένανδρος ὁ Λαοδικεὺς (περ. 300 μ.Χ.), μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου ἔχουν διασωθεῖ δύο ἀξιόλογα ἔργα σχετικὰ μὲ τὴν θεωρία τῆς ἐπιδεικτικῆς ρητορείας, ἐπέδρασε καταλυτικὰ στὴν ρητορικὴ φιλολογία τῶν Βυζαντινῶν. Παραθέτει ὅλους ἐκείνους τοὺς

2. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, τ. Α', σ. 177.

3. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, τ. Α', σ. 161-162. (Τὰ εἶδη τῆς ρητορικῆς εἶναι τὸ συμβουλευτικόν, τὸ δικανικόν καὶ τὸ πανηγυρικόν).

4. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, τ. Α', σ. 161.

τύπους τῶν ἐπιδεικτικῶν λόγων ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν σπονδυλική στήλη τῆς αὐλικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ρητορικῆς στὸ Βυζάντιο: βασιλικὸς λόγος, ἐπιτάφιος, μονωδία (θρῆνος), προσφωνητικὸς λόγος, ἐπιβατήριος λόγος, παραμυθητικὸς λόγος κ.ἄ..

Οἱ ἀναλύσεις βυζαντινῶν λόγων δείχνουν κατὰ κανόνα σαφῆ προσήλωση τῶν συντακτῶν τους στὶς ὁδηγίες τοῦ Μενάνδρου, ἐνῶ ὅλους τοὺς λόγους ποὺ ἀνήκουν στὸ γένος πανηγυρικόν, ἔστω κι ἂν ἔχουν τόσο διαφορετικὰ ὀνόματα, πρέπει νὰ τοὺς ἐννοήσουμε ὡς ἐπαινετικούς- ἐπιδεικτικούς λόγους· ὡς ἐγκώμια.⁵

A.2 Τὸ ἀγιολογικὸ ἐγκώμιο

Οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ πατέρες τῆς ἐκκλησίας (Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Γρηγόριος Νύσσης κ.ἄ.), ὡς μαθητὲς Ἑλλήνων ρητοροδιδασκάλων, ἀκολουθοῦν τὴν πορεία ποὺ χάραξαν ἐκεῖνοι. Ἔτσι, λόγου χάριν, γράφει τὸ λεξικὸ τῆς Σούδας γιὰ τὸν Γρηγόριο Ναζιανζηνό: *ἠκολούθησε δὲ τῷ Πολέμῳ χαρακτηρισμῶν τοῦ Λαοδικέως, τοῦ σοφιστεύσαντος ἐν Σμύρνῃ· ὃς ἐγεγόνει διδάσκαλος Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος*.⁶ Μάλιστα ὁ ἐπιτάφιος λόγος τοῦ ἀνωτέρω πατρὸς πρὸς τὸν Μ. Βασίλειο ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἀξεπέραστο πρότυπο πρὸς μίμηση.

Ἐπομένως, μέσῳ τοῦ ἔργου τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τοῦ δ' αἰῶνος, συντελέσθηκε κυρίως ὁ «ἐκχριστιανισμὸς» τῶν κανόνων τῆς ἐπιδεικτικῆς ρητορικῆς.

Τὰ ἀγιολογικὰ ρητορικὰ ἐγκώμια ἀφοροῦν σὲ πρόσωπα τῆς ἀγίας Γραφῆς, σὲ μάρτυρες τῆς πίστεως, σὲ πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ γενικώτερα στὶς μορφὲς ἐκεῖνες ποὺ μὲ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου τους κατεστάθησαν ὑποδείγματα γιὰ τοὺς πιστοὺς χριστιανούς.

Αὐτὰ τὰ ἐγκώμια ἀκολουθοῦν λίγο ὥς πολὺ τὶς ὁδηγίες τῶν κλασικῶν ἐπαινετικῶν λόγων, ἀναπτύσσουν ὅμως καὶ ἰδιαίτερα χαρα-

5. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, τ. Α', σ. 156-157.

6. Λεξικὸ Σουίδα, εἰς. Β. Κατσαρός, *Θεσσαλονίκη* 2002, σ. 282. Ὁ σοφιστὴς Πολέμων μὲ ἐντολὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἐκφωνεῖ τὸ 131 μ.Χ., μπροστὰ στὸ Ὀλυμπιεῖο τῆς Ἀθήνας, τὸν πανηγυρικὸ γιὰ τὰ ἐγκαίνιά του. Ἐπίσης, ἔχουμε δύο ἐπιδεικτικούς λόγους του, στοὺς ὁποίους παρουσιάζει δύο πατέρες φονευθέντων ἀγωνιστῶν τοῦ Μαραθῶνος νὰ διεκδικοῦν τὴν τιμὴ ποιὸς θὰ ἀπαγγεῖλει τὸν ἐπιτάφιο. Βλ. Α. Lesky, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 1102.

κτηριστικά. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ρήτορας ἐνδιαφέρεται πρῶτιστα γιὰ τὶς ψυχικὲς ἀρετὲς τοῦ ἐγκωμιαζομένου ἀγίου, ἀξιοποιεῖ βιβλικὰ καὶ πατερικὰ χωρία καὶ τὸν συγκρίνει κυρίως μὲ προγενέστερα ἀγιογραφικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα - πρότυπα.

Τοιοιουτρόπως ἡ χριστιανικὴ ρητορικὴ τοῦ δ' αἰῶνος δὲν εἶναι ὑποδουλωμένη ὀλοκληρωτικῶς στοὺς κανόνες καὶ τὰ ρητορικὰ σχήματα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ἄν ἡ ρητορεία τοῦ Βασιλείου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν λογικὴ ἀρμονία καὶ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἀπὸ τὸ πάθος τῆς ἀγάπης, τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ διακρίνεται γιὰ τὴν συναισθηματικὴ συγκίνηση.⁷ Παρόμοια, κάθε ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς ἀποτυπώνει στὰ κείμενά του τὰ ἰδιαίτερα προσωπικὰ καὶ ὑφολογικὰ του χαρακτηριστικά. Διὰ τοῦ ἔργου τους θεμελιώνεται μία παραδεκτὴ βάση συνθέσεως τῶν κλασικῶν ἑλληνικῶν προτύπων μὲ τὴν νέα λειτουργία τοῦ λόγου, ἡ ὁποία κατευθύνεται πρὸς τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἰδανικοῦ, γιὰ τὸν χριστιανὸ ἄνθρωπο.

Ἔτσι, ἀναπτύσσεται καὶ ὁ κλάδος τοῦ ἀγιολογικοῦ ἐγκωμίου, ὅπου συχνὰ ὁ ἱστορικὸς πυρήνας τῆς διηγήσεως συρρικνώνεται ἢ παραθεωρεῖται, χάρις στὰ μέρη ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἐγκωμιαστικά καὶ στολισμένα, ὅχι σπάνια, μὲ πολλὴ φαντασία, προκειμένου νὰ ἀποκομίσουν οἱ ἀκροατὲς τὴν μεγίστη ἠθικὴ καὶ ψυχικὴ ὠφέλεια.

Πάντως ἔχει διατυπωθεῖ καὶ τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἡ πληθωρικότητα τῆς ἑλληνιστικῆς ρητορικῆς τέχνης συμβιβάζεται μὲ τὴν ἀπλότητα τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος· θέμα ποὺ ἀπασχόλησε καὶ τοὺς ἰδίους τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρες. Ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι καὶ τὰ ἀραμαϊκὰ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χριστοῦ χαρακτηρίζονται ἀπὸ καλλιέπεια στὸν πεζὸ λόγο καὶ ἐμφανίζουν διαρθρωτικὰ στοιχεῖα ποὺ μποροῦμε νὰ τὰ ἀνιχνεύσουμε καθαρὰ στὴν Καινὴ Διαθήκη, ὅσο καὶ σὲ ἐδάφια ἐπιστολῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Δηλαδή, ἀκόμη καὶ στὶς ἴδιες τὶς λιτὲς πηγὲς τοῦ ἀρχέγονου χριστιανισμοῦ βρίσκουμε ρητορικὰ στοιχεῖα.⁸

Ἐπομένως, ὅλα τὰ μέσα τῆς τέχνης τοῦ λόγου, στὰ ἀγιολογικὰ ἐγκώμια καὶ γενικώτερα στὰ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ἡ χρῆση εἰκόνων, ἡ ἐπεξήγηση μὲ παραδείγματα κ.ἄ., ἐξυπηρετοῦν τὴν ἐρμηνεία τοῦ βιβλικοῦ καὶ κηρυκτικοῦ λόγου τῆς ἐκκλησίας.⁹

7. Π. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1989, σ. 119.

8. Beck, *Βυζαντινὴ Χιλιετία*, σ. 210.

9. Beck, *Βυζαντινὴ Χιλιετία*, σ. 209-221.

Α.3 Βιογραφικά Μιχαήλ Χωνιάτου

Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαήλ Χωνιάτης γεννήθηκε τὸ ἔτος 1138 στὶς Χῶνες τῆς Φρυγίας,¹⁰ πόλη κοντὰ στὶς ἀρχαῖες Κολοσσές στὴν ΝΔ Μικρὰ Ἀσία,¹¹ γνωστὴ ἀπὸ τοὺς πρωτοβυζαντινοὺς χρόνους κυρίως γιὰ τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸ τοῦ προστάτου τῆς ἀρχαγγέλου Μιχαήλ.¹² Τὸ οἰκογενειακὸ προσωνύμιο Ἀκομινᾶτος,¹³ ποὺ

10. Κολοβοῦ, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 10. Περὶ τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτου βλ. Α. Kazhdan, *Michael Choniates*, O.D.B. 427-428· Ν. Wilson, *Οἱ λόγιοι στὸ Βυζάντιο*, μτφρ. Ν. Κονομῆς, Ἀθήνα 1991, σ. 262-263· Μ. Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni 1081-1261*, Cambridge 1995, σ. 197-213.

11. Ἡ πόλη τῶν Κολοσσῶν (ἢ Κολασσῶν) βρισκόταν στὴν Ν. Φρυγία, 110 χλμ. ἀνατολικῶς τῆς Ἐφέσου, στὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Λύκου σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὶς ἐκβολές του στὸν ποταμὸ Μαίανδρο. Στὰ ἀρχαῖα χρόνια, 4ος-5ος αἰ. π. Χ., ἦταν πλούσιο ἐμπορικὸ κέντρο, ἐνῶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας παρήκμασε, μᾶλλον ἐξαιτίας ἐνὸς σφοδροῦ σεισμοῦ τὸ 60/61 μ.Χ.. Οἱ κάτοικοι τότε μετώκισαν σὲ ἀσφαλέστερη γειτονικὴ περιοχὴ καὶ ἵδρυσαν νέα πόλη. Ἀπὸ τοὺς πρωτοβυζαντινοὺς ὅμως χρόνους οἱ δύο πόλεις θεωροῦνταν μία καὶ ἐκ τούτου ὁ Μιχαήλ Χωνιάτης γράφει: Κολασσαὶ πόλις ἐστὶ Φρυγίας... Οἶδε τὴν πόλιν καὶ Ξενοφῶν καὶ Ἡρόδοτος οἱ καλοὶ, εὐδαίμονά τε καὶ μεγάλην... κοσμεῖ δὲ καὶ ὁ σοφώτατος Παῦλος· πολιουχεῖ δὲ Μιχαήλ ὁ αὐλῶν οὐσιῶν ἡγεμῶν. Ἡ σημερινὴ ὀνομασία τῶν Χωνῶν εἶναι Kaya – dīri. Βλ. Ἰ. Παναγοπούλου, *Εἰσαγωγή στὴν Κ.Δ.*, Ἀθήνα 1995, σ. 272, Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 35-36.

12. Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ ἐθεωρεῖτο προστάτης τῆς πόλεως ἐξ αἰτίας ἐνὸς μεγάλου θαύματός του, διὰ τοῦ ὁποῖου μετωνομάσθηκαν οἱ Κολοσσές σὲ Χῶνες. Ἔσωσε δηλαδὴ τὸν ἐκεῖ εὐρισκόμενον ναὸ του κάνοντας τὰ νερὰ τῶν ποταμῶν, ποὺ μὲ φράγμα εἶχαν στρέψει πρὸς αὐτὸν οἱ ἔθνη οἱ γιὰ νὰ τὸν καταστρέψουν, νὰ καταποθοῦν ἀπὸ βραχῶδες ρῆγμα τὸ ὁποῖο ἀνοίχθηκε ὑπερφυῶς. Γι' αὐτό, σημειώνει ὁ Χωνιάτης: καὶ ταῖς πάλαι Κολασσαῖς οἰκειότερον τῇ περιπτώσει τῆς μεγαλουργίας δέδωκεν ὄνομα (Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 36) (Χῶναι – χο-άνη – χέω) . Ἀνάμνηση αὐτοῦ τοῦ θαύματος ἐπιτελεῖται ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν στὶς 6 Σεπτεμβρίου. Βλ. *Μηναῖον Σεπτεμβρίου*, σ. 109.

13. Ἡ ἐπωνυμία Ἀκομινᾶτος ἢ Ἀκομινᾶτος, ποὺ παλαιότερα ἐθεωρεῖτο ὡς οἰκογενειακὸ προσωνύμιον τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτη, εἶναι ἐσφαλμένη. Ἀρχικῶς ὁ Hieronymus Wolf, τὸ 1557, τὴν ἀπέδωσε στὸν ἱστορικὸ Νικήτα Χωνιάτη, ἀδελφὸ τοῦ Μιχαήλ, ὅταν ἐξέδωσε τὸ περίφημο ἔργο του ὑπὸ τὸν τίτλον Nicetae Acominati Choniata Historia, καὶ ἔκτοτε τὸν ἀκολούθησαν ἐκδότες καὶ μελετητές. Τὸ ἄτοπο κατέδειξε πρῶτος, τὸ 1934, ὁ Georg Stadtmüller στὴν γνωστὴ μονογραφία του γιὰ τὸν Μ. Χωνιάτη. Τὴν δὲ πιθανὴν προέλευση αὐτῆς τῆς πλάνης ἐξηγεῖ μὲ πνευματώδη τρόπο ὁ V. Grumel, ἡ ὁποία, σύμφωνα μὲ τὴν γνώμη του, ὀφείλεται σὲ παρανόληση βραχυγραφιῶν καὶ συντμήσεων τοῦ τίτλου χειρογράφων ποὺ εἶχε ὑπόψη του ὁ Wolf· πχ.: Νική(τα) τοῦ ἀ(πὸ) κώμιν α(ὐ)τοῦ Χωνιάτου. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι καὶ σπουδαῖοι φιλόλογοι, ὅπως ὁ Allatius, ὁ Posseuius καὶ ὁ

συχνὰ παλαιότερα τοῦ ἀποδιδόταν, δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ὀφείλεται μᾶλλον σὲ παρανόληση.

Ὁ Μιχαὴλ ὑπῆρξε πρωτότοκος βλαστὸς πολυμελοῦς καὶ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας¹⁴ καὶ εἶχε προορισθεῖ παιδιόθεν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του γιὰ τὸ στάδιο τῆς ἱερωσύνης.¹⁵ Πρῶτος διδάσκαλος καὶ παιδαγωγός του χρημάτισε ὁ μητροπολίτης Χωνῶν Νικήτας,¹⁶ στὸν ὁποῖον ὁ Μιχαὴλ ἀφιέρωσε ἐγκωμιαστικὸ λόγο,¹⁷ ὅπου ἐκθειάζει τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου του καὶ τὸ προφητικὸ του χάρισμα. Σὲ ἐφηβικὴ ἡλικία, περὶ τὸ 1154, ὁ φιλόστοργος καὶ φιλόλογος πατὴρ του, μὲ τὴν σύμπραξη τοῦ ἱεράρχη Νικήτα,¹⁸ τὸν στέλνει ἐξ Ἀσίας εἰς Βυζάντιον κατ' ἔρωτα παιδείσεως, καὶ τὸν παραδίδει διατριβαῖς διδασκόντων τὴν τε γραμματικὴν προπαίδειαν καὶ τὴν τοῦ ἐπικοῦ κύκλου χρηστομάθειαν.¹⁹ Ἐκεῖ, στὴν βασιλίδα τῶν πόλεων, ὀλοκληρώνει τὶς σπουδές του στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή, μὲ διδάσκαλο τὸν σημαντικότερο λόγιο τῆς ἐποχῆς, τὸν Εὐστάθιο, περίφημο ὑπομνηματιστὴ τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Πινδάρου, μαῖστορα τῶν ῥητόρων στὴν βυζαντινὴ αὐλὴ καὶ μετέπειτα μητροπολίτη Θεσσαλονίκης (1175/77-1195/98), μὲ τὸν ὁποῖον ἀπέκτησε σύνδεσμο ἀρρήκτου φιλίας.²⁰

Παράλληλα, ὅπως συνάγεται ἀπὸ ἐπιστολές του, συνδέεται στενὰ μὲ τοὺς κατοπινούς πατριάρχες Θεοδόσιο Α' Βοραδιώτη (1178/79-1183) καὶ Μιχαὴλ Δ' Αὐτωρειανὸ (1208-1214), μὲ τὸν ἀρχιμανδρίτη τῆς μονῆς Στουδίου Λουκιανὸ κ.ἄ..

Προσέτι, ἂς σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφός του Νικήτας,²¹

καρδινάλιος Μαί ἄσκησαν σοβαρὴ κριτικὴ στὸν Wolf καὶ ἐπεσήμαναν τὶς ἐλλείψεις του στὴν ἄρτια γνώση τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς. Βλ. Stadtmüller, *Michael Choniates*, σ. 274-278· V. Grumel, *De l'origine du nom Ἀκομινᾶτος*, Ε.Ε.Β.Σ. ΚΓ' (1953), σ. 165-167· Μανάφη, *Γραμματολογικά*, σ. 153.

14. Laurent, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, στ. 1204-1206.

15. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 349.2-3: Ἐκ παιδὸς τῷ ἱερῷ βήματι.

16. Γράφει ὁ Μιχαὴλ γιὰ τὸν Νικήτα Χωνῶν: Οἶδα καὶ αὐτός, τῶν οὐρανίων ἐκείνων ἀκροασάμενος φθόγγων, ἔτι παιδάριον ὢν, καὶ τῆς δηλώσεως τῶν λόγων ἐκείνου φωτιζούσης καὶ συνετιζούσης νηπίους συνιείς, ὡς ἔξην. Βλ. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 46.12-14.

17. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 24-71.

18. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 61.2-3.

19. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 347.17-22.

20. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 1στ' (εἰσαγ.).

21. Ὁ Νικήτας Χωνιάτης γεννήθηκε στὶς φρυγικὲς Χῶνες περὶ τὸ 1155/57. Ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων βρέθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ σπουδές, κοντὰ στὸν ἀδελ-

μόλις στὰ έννέα του χρόνια, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1164/66, μεταβαίνει στήν Κωνσταντινούπολη γιά ἀνώτερες σπουδές. Ὁ Μιχαήλ γίνεται γι' αὐτὸν τὰ πάντα· γράφει μὲ νοσταλγία στήν μονωδία ποὺ συνέγραψε πολλὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1217, γιά τὸν θάνατο τοῦ Νικήτα τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: *χερσὶ ταῖς ἐμαῖς φέρων παρέθετο (ὁ πατέρας τὸν Νικήτα) ἐπισκῆψας (μὲ τὸ χρέος) πάντα γενέσθαι οἱ καὶ πατὴρ καὶ τροφεὺς καὶ παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος· ἃ δὴ πάντα καὶ γέγονα τ' ἀδελφῶ... εἰς ἀκροτάτην φιλαδελφίαν ἐλήλακα.*²²

Ὁ Μιχαήλ Χωνιάτης μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν σπουδῶν καὶ τὴν συγκατάλεξή του στὸν κλῆρο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀνέλαβε καθήκοντα πατριαρχικοῦ ὑπογραμματέως, ὅπως ἀναφέρει σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν πνευματικό του ἀδελφὸ²³ Μιχαήλ Αὐτωρειανό:²⁴ *πρόσθετες οὖν ταῖς ἤδη συμπαθούσαις ἡμῖν ὁμοιότησιν καὶ τὸ ὑπογραμματέας γενέσθαι πατριαρχικῆς ἀμφοτέρους μεγαλειότη-*

φό του Μιχαήλ. Ἡ πολιτική του ἀνοδος ὑπῆρξε ραγδαία. Διορίσθηκε σὲ διάφορες κρατικές θέσεις καὶ ὡς βασιλικὸς γραμματικὸς στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ (1180-1183). Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου Α' Κομνηνοῦ (1183-1185) ἀπεχώρησε ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα, ἐνῶ ἐπὶ Ἰσαακίου Β' Ἀγγέλου (1185-1195) ἀνέλαβε ἐκ νέου τὰ καθήκοντά του ὡς λογοθέτης τῶν σεκρέτων καὶ μέλος τῆς συγκλήτου. Ὅμως τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1204 ἡ ἐπέλαση τῆς Δ' σταυροφορίας ἐπέφερε τὴν ἀπόλυτη καταστροφή... Μετὰ ἀπὸ σύντομη παραμονὴ αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του στήν Σηλυβρία, προσέφυγε στὸν βασιλέα Θεόδωρο Α' Λάσκαρη (1204-1222) στήν βιθυνικὴ Νίκαια. Ἐκεῖ ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ τοὺς πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ ἰσχυροὺς μᾶλλον μὲ ἀδιαφορία καὶ τालαιπωρεῖται ἀπὸ τὴν πενία. Γιά τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του δὲν διαθέτουμε πληροφορίες. Πέθανε μεταξύ τῆς ἀνοίξεως καὶ τοῦ θέρους τοῦ 1217. Τὸ ἔργο του Χρονικὴ Διήγησις τὸν καταξιώνει ὡς τὸν σημαντικότερο ἱστορικὸ τῆς περιόδου 1118-1206. Συνέγραψε ἐπίσης διαφόρους λόγους, ἐπιστολὲς καὶ ἀσχολήθηκε μὲ θεολογικὲς πραγματεῖες. Βλ. J. van Dieten, *Nicetae Choniatae historia*, pars prior [Corpus fontium historiae Byzantinae 11.1. Series Berolinensis], Berlin, De Gruyter, 1975· Ἀπ. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Γ', Ἀθήνα 2009, σ. 699-718· Α. Kazhdan, *Μελέτες στήν βυζαντινὴ λογοτεχνία τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰ.*, Ἀθήνα 2010, σ. 287-288.

22. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 347.23-28.

23. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 7.19-20.

24. Ὁ Μιχαήλ Αὐτωρειανὸς (1208-1214) ἦταν ὁ πρῶτος ἐξόριστος πατριάρχης μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους τῆς Δ' σταυροφορίας (1204). Ἐξελέγη ἀπὸ σύνοδο ποὺ συνεκάλεσε ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρης (1204-1222), τὸν ὁποῖο ὡς πατριάρχης ἔστειψε αὐτοκράτορα, γεγονὸς ποὺ εἶχε μεγάλη σημασία ἀπὸ θεσμικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ἄποψη γιά τὴν αὐτοκρατορία. Ὁ Μιχαήλ συμπαρατάχθηκε σθεναρῶς στοὺς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν τῆς αὐτοκρατορίας, θέτοντας ὡς πρωταρχικὸ στόχο τὴν ἐνότητα τοῦ κα-

τος.²⁵ Λόγω τῆς θέσεώς του απέκτησε μεγάλη ἐμπειρία σὲ ἐκκλησιαστικά, διοικητικά καὶ νομικά θέματα, ἐφόδια ἀπαραίτητα γιὰ τὴν μετέπειτα σταδιοδρομία του.

Ἐπὶ βασιλείας Ἀλεξίου Β΄ Κομνηνοῦ (1180-1183) καὶ πατριαρχίας Θεοδοσίου Α΄ Βοραδιώτου, ἐξελέγη καὶ χειροτονήθηκε μητροπολίτης Ἀθηνῶν²⁶ τὸ 1182 σὲ ἡλικία 44 ἐτῶν, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι, καθὼς γράφει, ἦταν νεώτερος ἄλλων ὑποψηφίων γι' αὐτὴν τὴν θέση.²⁷ Ὁ Μιχαήλ, ὅπως ἀναφέρθηκε, συνδεόταν μὲ τὸν πατριάρχη Θεοδόσιο ἀπὸ ἐτῶν, μὲ μία ἰσχυρὴ πνευματικὴ σχέση, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος παρομοιάζει μὲ τὸν σύνδεσμο τοῦ ἀποστόλου Παύλου μὲ τὸν μαθητὴ του Τιμόθεο. Ἐνδεικτικὰ εἶναι τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα ἀπὸ γράμματά του πρὸς τὸν Θεοδόσιο: *Ἀλλὰ στηρίζεις μὲν προσευχαῖς, παρηγοροῖς δὲ καὶ γραφαῖς τὸν σὸν Τιμόθεον. Αἱ σαὶ γὰρ χεῖρες ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με.*²⁸ Καὶ ἄλλοι: *ὅπερ πάλοι τοῖς*

ταλυθέντος βυζαντινοῦ κράτους, ὑπὸ τὸν Θεόδωρο Λάσκαρη. Βλ. Ἡλ. Γιαρένη, *Ἡ συγκρότηση καὶ ἐδραίωση τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας*, Ἀθήνα 2008, σ. 245-250.

25. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β΄, σ. 66.25-26, 67.9-12.

26. Ὡς χριστιανικὴ κοινότητα ἡ ἀποστολικὴ ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν ἀρχικῶς, ὅπως γενικῶς ἴσχυε, ἦταν αὐτόνομη ἐπισκοπή. Ἀπὸ τὸν 2ο αἰῶνα καὶ ὡς τις ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰῶνος, ἀπετέλεσε τὴν πρώτη ἐπισκοπὴ τῆς μητροπόλεως Κορίνθου, ποὺ καὶ αὕτῃ μὲ τὴν σειρά της, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος, ὑπήχθη στὴν μητρόπολη καὶ ἐξαρχία Θεσσαλονίκης καὶ δι' αὐτῆς στὴν ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Τὸ ἔτος 733, μὲ ἀπόφαση τοῦ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου (717-740), ἡ ἐξαρχία Θεσσαλονίκης ἀπεσπάσθη ἀπὸ τὴν Ρώμη ἐξ ἀφορμῆς τῆς εἰκονοφυλικῆς στάσεως ποὺ ἀκολουθοῦσε ἡ δεύτερη, καὶ ὑπήχθη στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως μαζί μὲ τὶς μητροπόλεις καὶ ἐπισκοπὲς ποὺ τῆς ἀνήκαν. Ἀνάμεσά τους φυσικὰ καὶ αἱ Ἀθῆναι, πόλη ποὺ περὶ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνος προήχθη σὲ αὐτοκέφαλη ἐπισκοπή, κατόπιν σὲ ἀρχιεπισκοπὴ καὶ τέλος σὲ μητρόπολη. Σὲ νέα ἀναγραφὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ πραγματοποιήθηκε ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (886-912), ἡ μητρόπολη Ἀθηνῶν τάσσεται 28η, σειρά ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχει ἕως καὶ τὸν 12ο αἰῶνα, ἐπὶ Μιχαήλ Χωνιάτου. Οἱ ἐπισκοπὲς ποὺ ὑπάγονταν σὲ αὐτὴν ἀπὸ τὸν ὕστερο 10ο αἰῶνα ἕως καὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος, ἦταν οἱ κατωτέρω: Εὐρίπου, Δαυλείας, Κορωνεῖας, Ἀνδρου, Ὠρείου, Σκύρου, Καρύστου, Πορθμοῦ, Αὐλῶνος, Σύρας, Μουντινιτῆς, Μεγάρων καὶ Κέας – Θερμῶν, μὲ ἐφήμερη ὁμως ὑπαγωγὴ τῆς τελευταίας στὴν Ἀθήνα. Βλ. Παπαδοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν*, σ. 30-31· Γ. Σωτηρίου, Ἀθῆναι, Θ.Η.Ε., τ. 1, στ. 637-639, Δημητρακοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν*, σ. 53-57· Herrin, *The Ecclesiastical Organisation*, σ. 131-137.

27. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α΄, σ. 96.1-27.

28. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β΄, σ. 56.12-15.

σοῖς λόγοις ἐδιδασκόμενην, μακαριώτατε δέσποτα, νῦν δὲ καὶ ἔργοις αὐτοῖς μανθάνω σαφέστερον.²⁹

Ὁ Χωνιάτης διαδέχθηκε στὸν θρόνο τῶν Ἀθηνῶν τὸν Γεώργιο Δ΄ Βούρτζη καὶ ἀνέλαβε τὴν πνευματικὴ προστασία καὶ διοίκηση μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας μὲ ἔνδοξο ἱστορικὸ παρελθὸν καὶ οἰκουμένην ἀκτινοβολία. Γαλουχημένος καθὼς ἦταν μὲ τὴν κλασικὴ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἠθικὰ ιδεώδη τῆς ἀρχαιότητος, εἶχε σχηματίσει μία ἐξιδανικευμένη εἰκόνα γιὰ τὴν Ἀθήνα ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἔδρα τῶν γραμμάτων καὶ τῆς σοφίας. Γι' αὐτὸ καὶ ὅταν ἔφθασε στὴν μητρόπολή του κατὰ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 1182, ἦταν μεγάλη ἡ ἀπογοήτευσή του ἀπὸ τὴν ἀπαιδευσίαν καὶ τὴν γλωσσικὴν πτωχείαν ποὺ συνάντησε.³⁰ Τὸ κλεινὸν ἄστυ δὲν διέσωζε πλέον τὴν μορφὴ τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος. Ἡ πόλη ἔφθινε· οἱ κάτοικοι ἐξαιτίας τῆς ἀβάστακτης φορολογίας καὶ τῶν συχνῶν πειρατειῶν ἔρρεπαν πρὸς τὴν ἀποδημίαν. Τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Μιχαὴλ δὲν ἄγγιζαν τοὺς Ἀθηναίους,³¹ οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ἦσαν ἀμαθεῖς καὶ πτωχοὶ μὲ ἄλλες ἀνάγκες καὶ ἀσχολίες.³²

Ὅμως ὁ νέος ἐπίσκοπος ἀγάπησε πολὺ τὴν πόλιν του καὶ ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατόν γιὰ νὰ βελτιώσει τὶς ὑλικὲς καὶ πνευματικὲς συνθήκες διαβίωσης τοῦ ποιμνίου του. Πρώτιστα τὸν συνεῖχε δέος γι' αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν «ιδέα» τῶν Ἀθηνῶν καὶ εἶχε τὸ ἐξαιρετικὸ προνόμιο γιὰ ἀρκετὰ χρόνια, ὡς τὸ 1204, νὰ ἱεουργεῖ στὸν Παρθενῶνα, ποὺ ἀπὸ τὰ τέλη περίπου τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος ἦταν ὁ καθεδρικὸς ναὸς τῆς πόλεως.³³ Ἀφιερωμένος στὴν Θεοτόκον τὴν Ἀθηνιώτισσα, συμβόλιζε τὴν συνύφανση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὶς ἀρετὲς καὶ τὴν σοφίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ἐξ

29. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 38.20-21.

30. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, τ. Γ1, Ἀθήνα 2001, σ. 103.

31. Ὁ Χωνιάτης θεωρήθηκε πάντα κύριος μάρτυρας γιὰ τὸν πολιτιστικὸ μαρasmus τῶν Ἀθηνῶν στὸν μεσαίωνα. Σ' ἓνα χωρίο του λέγει ὅτι λησμόνησε τὴν γλῶσσα του καὶ ἔγινε βάρβαρος μὲ τὴν μακρὰ παραμονή του στὴν Ἀθήνα: βεβαρβάρωμαι χρόνιος ὢν ἐν Ἀθήναις (Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 44.1). Ὅταν ὅμως διαπιστώνουμε πὼς μὲ τὴν φράση του αὐτὴ παραθέτει ἓνα στίχο ἀπὸ τὸν Ὁρέστη τοῦ Εὐρύπιδου (στ. 485: βεβαρβάρωσαι χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις), μᾶς δημιουργοῦνται ἀμφιβολίες γιὰ τὴν εἰλικρίνεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ του. Πάντως γενικῶς ὁ ἀλληλογράφος ποὺ δὲν ζοῦσε στὴν πρωτεύουσα εἶχε συνεχῶς τὴν τάση νὰ θίγει στὶς ἐπιστολές του καὶ αὐτὸ τὸ θέμα. Βλ. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σ. 342.

32. Μανάφη, *Γραμματολογικά*, σ. 150.

33. Μπούρα, *Βυζαντινὴ Ἀθήνα*, σ. 53.

ἀπαλῶν ὀνύχων ὁ Μιχαήλ θαύμαζε καὶ σπούδαζε. Ἀποτελοῦσε ἀκόμη τὴν γέφυρα, ἡ ὁποία ἔνωνε τοὺς δύο πόλους τῆς ἠθικῆς τοῦ ὑπάρξεως· τὸν ἑλληνικὸ καὶ τὸν χριστιανικόν.³⁴

Ὁ ναὸς αὐτὸς ἦταν γιὰ τὸν Μιχαήλ μία συνεχῆς πηγὴ ἐμπνεύσεως καὶ ἀγαλλιάσεως ὡς *Τέμενος περικαλλές, εὐφεγγές, ἀνάκτορον τῆς φωτοδόχου Παρθένου καὶ φωτοδότιδος χάριν, τὸ τοῦ λάμπαντος ἐξ αὐτῆς ἀληθινοῦ φωτὸς ἅγιον σκῆνωμα, οὗ τὴν τερπνότητα ἐπισκέπτεσθαι λαχόντες παρὰ Θεοῦ, εὐλαβώμεθα, μήποτε νυκτὸς ἔργοις μελαινώμεθα, ἀλλ' ἐν τῷ φωτὶ τὸ φῶς ὀπτανώμεθα, τῷ τῶν ἀρετῶν τὸ τῆς ἐντεῦθεν ἐλλάμψεως*,³⁵ ὅπως λέγει κατὰ τὸν εἰσβατήριον λόγον του, ὅτε *πρῶτον ταῖς Ἀθήναις ἐπέστη*.

Μάλιστα, κατέβαλε κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν λαμπρὴ διακόσμησή του, καὶ βεβαίως θὰ ἐνατένιζε ἐκστατικὰ αὐτὴν τὴν «ἀνταύγεια» τοῦ θείου κάλλους, δεδομένου ὅτι ὑποστηρίζεται πῶς ἡ ἐπισκοπικὴ κατοικία βρισκόταν κοντὰ του, στὴν Πινακοθήκη τῶν Προφυλαίων τῆς Ἀκροπόλεως.³⁶ Ἐδῶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ περίφημος ναὸς τῆς Παναγίας Γοργοεπηκόου ὑπῆρξε ἔργο τοῦ φιλοκάλου Μητροπολίτη τῶν Ἀθηνῶν.³⁷

Ἦταν ἐξαιρετικὴ τύχη γιὰ τὴν μικρὴ ἐπαρχιακὴ πόλη, σκιά τῆς παλαιᾶς τῆς δόξας, νὰ ἔχει ὡς ποιμενάρχη ἓνα ἀπὸ τοὺς πιὸ καλλιεργημένους καὶ μορφωμένους ἀνθρώπους ἐκείνων τῶν καιρῶν, ὁ ὁποῖος κατέλιπε καὶ πολύτιμες ἱστορικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Συγκεκριμένα, περιγράφει παραστατικὰ τὴν καταθλιπτικὴ κατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας πρὶν τὴν κατάρρευση, ὅπως καὶ τὶς συνθήκες μετὰ τὴν ἄλωσή της ἀπὸ τοὺς Λατίνους (1204).

Ὡς μητροπολίτης διακρίθηκε γιὰ τὴν θεολογικὴ του κατάρτιση. Τὸ σπουδαιότερο ἐκκλησιαστικὸ ἔργο του εἶναι οἱ *Κατηχήσεις*, δηλαδή οἱ ὁμιλίες του μὲ θεολογικὸ καὶ ἠθικὸ περιεχόμενο. Ἡ δὲ ἐμβριθεία του τόσο στὴν ἐκκλησιαστικὴ ὅσο καὶ στὴν ἀρχαία κλασικὴ γραμματεία καὶ τὴν φιλολογία εἶναι ἄξια κάθε θαυμασμοῦ.

Βεβαίως εἶναι πιθανὸν ὁ κλασικιστὴς ἱεράρχης νὰ μὴ ἐντυπωσιάσει τὸ σχετικὰ ἀπλοϊκὸ ποίμνιό του μὲ τὶς πνευματικὲς τοῦ ἐπιδόσεις,

34. Καλδέλλη, *Ὁ Βυζαντινὸς Παρθενώνας*, σ. 247.

35. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. 105.22-28.

36. Μποῦρα, *Βυζαντινὴ Ἀθήνα*, σ. 267· Καλδέλλη, *Ὁ Βυζαντινὸς Παρθενώνας*, σ. 254.

37. M. Chatzidakis, *Byzantine Monuments en Attique et Béotie*, Ἀθήναι 1956, σ. 23.

ὅπως οἱ ἀττικίζοντες λόγοι ποὺ ἐκφωνοῦσε, ἢ λόγια ποίηση ποὺ συνέθετε, ἢ ἀρχαιογνωσία του ἢ ἡ ἐκπληκτικὴ βιβλιοθήκη του.

Θεωρεῖται ὅμως γεγονὸς ὅτι συγκίνησε τὸν ἀθηναϊκὸ λαὸ μὲ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐθύτητα ποὺ τὸν διέκρινε, μὲ τὴν ἐκδηλῆ ἀγιότητα τοῦ βίου του καὶ μὲ τὶς συνεχεῖς ἐκκλήσεις του στοὺς ἰσχυροὺς τῆς κεντρικῆς διοικήσεως γιὰ περισσότερη δικαιοσύνη, μικρότερη καταπίεση στοὺς φόρους καὶ μεγαλύτερη στοργὴ στὴν ἐπαρχία.³⁸ Δυστυχῶς αὐτὴν τὴν περίοδο τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν πολιτικῶν περιστάσεων στὴν αὐτοκρατορία ἦταν ἡ ἐξαθλίωση καὶ ἡ χρεοκοπία τῶν κατωτέρων τάξεων. Ἡ αὔξηση τῶν μεγαλογαιοκτημόνων ποὺ παρατηρεῖται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μανουῆλ Α΄ Κομνηνοῦ (1143-1180) καὶ συνεχίζεται ἐπὶ Ἀλεξίου Β΄ Κομνηνοῦ (1180-1183), ἀπετέλεσε τὴν βασικὴ αἰτία παρακμῆς.³⁹

Τὸ 1183 ἀνέρχεται στὸν θρόνο ὁ Ἀνδρόνικος Α΄ Κομνηνός, ὁ ὁποῖος ἔχοντας θέσει ὡς στόχο του τὴν ἀνανέωση τῆς αὐτοκρατορίας, ἀκολουθεῖ πολιτικὴ σκληρῶν μέτρων. Τὰ μέτρα ποὺ ἔλαβε γιὰ τὶς ἐπαρχίες ἐπέφεραν ἀποτελεσματικὴ βελτίωση, ἢ ὁποία ὅμως ἦταν πρόσκαιρη.⁴⁰ Ἡ δὲ τραγικὴ πτώση του ἐπεσφράγισε τὴν ἀποτυχία μιᾶς ἀνανεωτικῆς κινήσεως.

Μὲ δεδομένη τὴν χαλεπότητα τῶν καιρῶν γίνεται κατανοητὸς ὁ διαμεσολαβητικὸς ρόλος τοῦ ποιμενάρχῃ τῶν Ἀθηνῶν, γιὰ νὰ πείσει ἀρχικῶς τὸν πραίτωρα τοῦ θέματος Ἑλλάδος Νικηφόρο Προσοῦχ (1182-1183) καὶ ἔπειτα τὸν πραίτωρα Δημήτριο Δριμὺ (1183-1185), καθὼς καὶ τὸν αὐτοκρατορικὸ ὑπάλληλο Θεοδόσιο Ματζούκη, νὰ συμμερισθοῦν τὴν δεινὴ οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς ἐπαρχίας του καὶ νὰ τὴν ἀπαλλάξουν ἀπὸ ἄδικες φορολογίες.⁴¹ Μετὰ τὴν ἄνοδο στὸν θρόνο τοῦ Ἰσακίου Β΄ Ἀγγέλου (1185-1195), ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης ἐπισκέφθηκε, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1187, τὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἐκεῖ ἐξεφώνησε καὶ ἐγκωμιαστικὸ λόγο πρὸς τὸν νέο αὐτοκράτορα,⁴² ἐνῶ στιγματίσε μὲ μελανὰ χρώματα τὸν νεκρὸ πλέον Ἀνδρόνικο,

38. Ντ. Μουρίκη, *Οἱ βυζαντινὲς τοιχογραφίες τῶν παρεκκλησίων τῆς Σπηλιᾶς τῆς Πεντέλης*, Δ.ΧΑΕ 7 (1974), σ. 97-98.

39. Ostrogorsky, *Ιστορία*, σ. 62.

40. Ostrogorsky, *Ιστορία*, σ. 66.

41. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 13.

42. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α΄, σ. 208-258.

τὸν ὁποῖο εἶχε ἐπαινέσει κατὰ τὸ παρελθόν. Ἡ φαινομενικὰ ἀπάδουσα στάση του ὄχι σπάνια παρερμηνεύεται, γιατί δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ βαθύτερα αἰτία της, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ γνωστὴ ἀντιφατικότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἴδιο τὸν Ἀνδρόνικο καὶ τὴν πολιτική του, στὸν ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ ὁ μεγαλύτερος ἔπαινος ἢ ὁ χειρότερος ψόγος,⁴³ ἀναλόγως τῆς ὀπτικῆς γωνίας ὑπὸ τὴν ὁποία αὐτὸς ἐθεωρεῖτο.⁴⁴

Ἀτυχῶς ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση στὴν Ἀττικὴ καὶ στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰσαακίου Β' παραμένει ἡ ἴδια, ἐνῶ οἱ συνθήκες ζωῆς γίνονται ἀκόμη χειρότερες ἐπὶ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου (1195-1203). Διαμαρτυρόμενος καὶ πάλιν ὁ Χωνιάτης γιὰ τὴν βαρεῖα φορολογία, ἀπέστειλε μὲ τὸν γραμματέα του Θωμᾶ, περὶ τὰ τέλη τοῦ 1198 ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1199, τὸ *Ὑπομνηστικὸν πρὸς τὸν βασιλέα κύρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν*.⁴⁵ Πρόκειται περὶ ἐπίσημης ἀναφορᾶς μὲ αἰτητικὸ χαρακτήρα, γιὰ ἀπονομὴ δικαιοσύνης καὶ προστασία ἀπὸ ὑπερβολικὲς φορολογικὲς ἀξιώσεις. Ἐπιστολὲς γιὰ δίκαιη φορολόγηση δὲν ἔπαυσε νὰ στέλνει σὲ ἀξιωματοῦχους, ὅπως στοὺς Δημήτριο Τορνίκη, Θεόδωρο Εἰρηνικό, Κωνσταντῖνο Μεσοποταμίτη, τοὺς ἀδελφοὺς Βελισσαριῶτες κ.ἄ., καθὼς καὶ πρὸς τὸν μέγα δοῦκα

43. Ostrogorsky, *Ἱστορία*, σ. 295 (σημ.).

44. Ὁ Χωνιάτης ἐκτίμησε ἀρχικῶς τὴν ἀντιλατινικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀνδρονίκου, τὴν ἀδυσώπητη καταπολέμηση κάθε εἶδους διαφθορᾶς καὶ προπάντων τῶν καταχρήσεων στὴν συλλογὴ φόρων. Δεδομένου ὅτι διακήρυττε ἀπερίφραστα πρὸς τοὺς ὑπαλλήλους του: ἢ τὸ ἀδικεῖν ἐάσατε ἢ τὸ ζῆν (Ostrogorsky, *Ἱστορία*, σ. 66). Ὡστόσο πολὺ σύντομα ἄρχισε νὰ διαφαίνεται ὅτι ἡ διακυβέρνησή του στηριζόταν στὴν ὠμὴ βία στὴν ὁποία ἀντιτάχθηκε βία. Οἱ ἐξεγέρσεις, οἱ συνωμοσίες καὶ οἱ φόνοι ἦταν καθημερινὸ φαινόμενο. Ἡ καταιγίδα ξέσπασε στὶς 12 Σεπτεμβρίου τοῦ 1185. Ὁ Ἀνδρόνικος, λαϊκὸ ἵνδαλμα μέχρι πρὶν λίγα χρόνια, κομματιάστηκε ἀπὸ τὸν ἐξαγριωμένο ὄχλο στοὺς δρόμους τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Ostrogorsky, *Ἱστορία*, σ. 69-70). Ὁ Μιχαὴλ δὲν ἐνεργεῖ μὲ ἰδιοτελεῖς σκοποὺς, παρορμητικὰ ἢ ἀπερίσκεπτα. Πολλῶ μάλλον οἱ εὐαγγελικὲς του ἀρχὲς δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἐκδικεῖται ἢ νὰ κολακεύει. Πρώτιστα τὸν ἐνδιαφέρει τὸ καλῶς ἐννοούμενο συμφέρον τῆς ἐπαρχίας ὅπου προῖσταται. Ἀναγκάζεται νὰ οἰκονομεῖ τὰ πράγματα, καὶ ὡς ἐκ τούτου γνωρίζει πότε πρέπει νὰ σιωπῇ καὶ πότε νὰ μιλήσει· πότε πρέπει νὰ εἶναι δριμύς καὶ πότε θωπευτικός. Ἄραγε θὰ ἦταν λάθος νὰ θεωρηθεῖ ἡ φαινομενικὰ σκληρὴ στάση του ἐναντὶ τοῦ νεκροῦ Ἀνδρονίκου καὶ ὡς ἔμμεση προτροπὴ πρὸς τὴν νέα βασιλικὴ ἀρχὴ γιὰ ἀποφυγὴ παρομοίων λαθῶν καὶ ἐγκλημάτων;

45. Stadtmüller, *Michael Choniates*, σ. 283-286· σχετικῶς μὲ τὴν χρονολόγηση τοῦ *Ὑπομνηστικοῦ*, σ. 249-250. Δενδρινοῦ, *Τὸ Ὑπομνηστικόν*, σ. 189-207.

Μιχαήλ Στρυφνὸ (1198-1204), ἀπὸ τὸν ὁποῖο αἰτεῖται τὴν αὐτοκρατορικὴ εὐνοία γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς.⁴⁶

Καὶ σὰν νὰ μὴ ἔφθαναν αὐτά, οἱ περιστάσεις στὴν ἐπαρχία του ἐπιδεινώνονται τόσο ἀπὸ τὶς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς τοῦ Γενουάτη πειρατῆ Καφούρη,⁴⁷ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἔλευση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ναυάρχου Στειριόνη.⁴⁸ Ὁ Στειριόνης, παράλληλα μὲ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν πειρατῶν (1197-1198), εἰσέπραττε καὶ τοὺς «πλωῖμους»,⁴⁹ φόρο πού οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ καταβάλλουν ἀργότερα, ἐκ νέου, στὸν συνοδὸ τοῦ πραίτωρα τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ στὸν Λέοντα Σγουρό,⁵⁰ τοπικὸ ἄρχοντα Ναυπλίας καὶ Κορίνθου. Ὁ Σγουρὸς ἔχοντας ἀποστατήσει ἀπὸ τὴν κλυδωνιζόμενη ἐξουσία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ταλάνιζε, ὅπως πρὶν ὁ πατέρας του, τοὺς Θηβαίους, τοὺς Εὐβοεῖς καὶ ἰδίως τοὺς Ἀθηναίους μὲ φόρους πού ἐλάμβανε διὰ τῆς βίας.⁵¹ Μάλιστα μετὰ τὸ 1202⁵² ἡ ἐπεκτατικὴ του δραστηριότητα ἀπειλῆσε ἀκόμη καὶ αὐτὴν τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ὁποία ὁ ἀπειροπόλεμος ἱεράρχης τῆς ὑπερασπίσθηκε μὲ ἐπιτυχία. Ἔστησε πολεμικὲς μηχανὲς στὶς ἐπάλξεις τῆς καὶ ὅπλισε τοὺς προασπιστὲς τῆς, ἐξεγείρων τὴν αὐτῶν φιλοπατρίαν.⁵³ Ὁ Σγουρὸς ἀναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πολιορκία καὶ ἐξοργισμένος πυρπόλησε τὴν κάτω πόλη, παίρνοντας μαζί του τὰ κοπάδια καὶ τὰ ὑποζύγια τῶν κατοίκων.⁵⁴ Λίγο ἀργότερα, τὸ 1206, ἴσως ἐκδικήθηκε τὸν Χωνιάτη στὸ πρόσωπο ἑνὸς παιδιοῦ, τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ

46. Κολοβοῦ, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 15-16.

47. Γιὰ τὴν δραστηριότητα τοῦ Καφούρη βλ. Ahrweiler, *Byzance*, σ. 290 κ.έ.

48. Γιὰ τὸν γνωστὸ ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἀλεξίου Γ' πειρατῆ Στειριόνη βλ. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 609 καὶ νεώτερα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Ahrweiler, *Byzance*, σ. 290, σημ. 1 καὶ 2.

49. Εἰδικῶς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιβάρυναν οἱ πλώμοι φόροι. Ὑπεχρεοῦντο δηλαδὴ νὰ καταβάλλουν ποσὰ πού καθορίζονταν αὐθαιρέτως γιὰ τὴν ναυπήγηση πολεμικῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε κατασκευάζονταν· τὰ δὲ εἰσπραχθέντα χρήματα δὲν ἔφθαναν ποτὲ στὸ δημόσιο ταμεῖο, ἀλλὰ κατέληγαν στοὺς ὑπαλλήλους. Βλ. Δενδρινοῦ, *Τὸ Ὑπομνηστικόν*, σ. 190.

50. Κολοβοῦ, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 16.

51. Δενδρινοῦ, *Τὸ Ὑπομνηστικόν*, σ. 190.

52. Κολοβοῦ, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 16.

53. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. κγ' (εἰσαγ.).

54. Καλδέλλη, *Ὁ Βυζαντινὸς Παρθενώνας*, σ. 277.

άνεψιού του Γεωργίου, πού φόνευσε στὸν Ἀκροκόρινθο με ἀφάνταστη σκληρότητα καὶ γιὰ ἀσήμαντη ἀφορμή.⁵⁵

Φυσικά, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἦταν ἀδύνατον νὰ ἀποκρουσθοῦν οἱ Λατῖνοι ἐπιδρομεῖς τῆς Δ' σταυροφορίας, οἱ ὅποιοι ἀφοῦ ἄλωσαν τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὑπέταξαν τὴν Θεσσαλία, τὴν Φθιώτιδα, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Βοιωτία, εἰσῆλθαν καὶ στὴν Ἀθήνα, στὰ τέλη τοῦ 1204, ὅπου ἱδρυσαν δουκάτο ὑπὸ τὸν Ὅθωνα de la Roche,⁵⁶ ὑπαγόμενο στὸν βασιλέα τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφάτιο τὸν Μομφερρατικό.⁵⁷

Λίγο καιρὸ μετὰ τὴν ἐγκατάστασή τους, ὁ κανονικὸς ἐπίσκοπος Μιχαὴλ ἀναγκάσθηκε νὰ πάρει τὸν δρόμο τῆς ἐξορίας, καθότι δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀσκεῖ τὰ ποιμαντικά του καθήκοντα, πνευματικά καὶ διοικητικά. Οἱ ἴδιοι χωρὶς νὰ σεβασθοῦν τὴν ἐκκλησία τῶν ὀρθόδοξων, μετὰ τὴν ὁποία ἦταν ἀρρήκτως συνδεδεμένος ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἐγκαθίδρυσαν λατινικὴ ἐκκλησία μετὰ παρείσακτο ἀρχιεπίσκοπο τὸν Γάλλο στὴν καταγωγή Βεράρδο.⁵⁸

Ὁ Χωνιάτης εἶχε τὴν μεγίστη ἀτυχία νὰ δεῖ «ἰδίους ὄμμασι» τὴν λεηλασία τοῦ περικαλλεστάτου ναοῦ τοῦ Παρθενῶνος, τὴν σύληση τῆς περιφήμης προσωπικῆς του βιβλιοθήκης μετὰ βιβλία πού καθὼς γράφει: *ἔκ τε τῆς μεγαλοπόλεως* (ἐνν. Κωνσταντινουπόλεως) *κατήγαγον καὶ ἐν Ἀθήναις προσεκτησάμην*,⁵⁹ καὶ κυρίως τὸν λαὸ τῶν Ἀθηνῶν νὰ χειμάζεται ἀπὸ τὴν ἀναπάντεχη συμφορά. Ὁ λογιώτατος καὶ καθ' ὑπερβολὴν βιβλιόφιλος ἱεράρχης περιγράφει ἐπιγραμματικῶς ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλὴ εἰρωνεία τὴν ἀμάθεια καὶ βαρβαρότητα τῶν κατακτητῶν ὡς ἐξῆς: *μᾶλλον γὰρ ὄνοι λύρας καὶ κάνθαροι μύρου αἰσθήσονται ἢ οὗτοι ἀρμονίας λόγου καὶ χάριτος*.⁶⁰

55. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 163.24-31, 164.1-15.

56. Κατὰ τὴν Δ' σταυροφορία ἡ Ἀθήνα περιῆλθε στὸν οἶκο τῶν Δελαρὸς (1205-1308) καὶ ἐν συνεχείᾳ στὸν κόμη τῆς Βριέννης Βάλθερο Α'. Τὸ 1311 κατέλαβαν τὴν πόλη οἱ Καταλανοί, τοὺς ὁποίους τὸ 1387 διαδέχθηκαν οἱ Ἀτζαῖῶλες ἀπὸ τὴν Φλωρεντία. Ἡ κυριαρχία τους κράτησε ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1456, ὅποτε οἱ Τοῦρκοι κυρίευσαν καὶ τὴν Ἀθήνα. Βλ. Δημητρακοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν*, σ. 35. Γενικώτερα περὶ τῆς Δ' σταυροφορίας βλ. Σ. Ράνσιμαν, *Ἱστορία τῶν Σταυροφοριῶν*, τ. III, Ἀθήναι 1979, σ. 109-130.

57. Laurent, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, στ. 1205.

58. Παπαδοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν*, σ. 40.

59. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 295.21-22.

60. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 296.2-3.

Ὁ Μιχαὴλ ἀναμφισβήτητα ὑπῆρξε ἰδεολόγος· ἡ ἰδεολογία του συχνὰ συγκρουόταν μὲ τὴν σκληρὴν πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα προσδοκοῦσε φῶς ποὺ ὅμως εἶχε σβησθεῖ: *Οἰκῶν Ἀθήνας οὐκ Ἀθήνας που βλέπω*, γράφει σὲ στιχούργημά του.⁶¹ Καὶ καθὼς φαίνεται, σὲ δύσκολες στιγμὲς τῆς ἀρχιερατείας του πρέπει νὰ εἶχε μεταγνώσει γιὰ τὴν ἀπόφασή του νὰ δεχθεῖ τὴν μητροπολιτικὴ του ἔδρα.⁶² «Τὸν σεβαστὸν ἱεράρχην πολεμεῖ ὁ φθόνος καὶ ἡ πόλις ἀποδίδει αὐτῷ οὐχὶ σπανίως ἀντὶ τοῦ μάννα χολήν... ὁ βίος αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις ἦτο ἀγὼν συνεχῆς τοῦ δικαίου κατὰ τῆς ἀδικίας, τῆς ἀρετῆς κατὰ τῆς κακίας», σημειώνει ἓνας ἀπὸ τοὺς πρὸ σημαντικοὺς μελετητὲς του, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος.⁶³

Κατὰ τὴν ἀναγκαστικὴ αὐτοεξορία του ἀρχικῶς κατευθύνθηκε στὴν Θήβα⁶⁴ καὶ ἔπειτα στὴν Θεσσαλονίκη. Ἐκεῖ συναντήθηκε μὲ τὸν καρδινάλιο Βενέδικτο, παπικὸ ἀπεσταλμένο, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐπιφορτισμένος μὲ τὸ ἔργο τοῦ προσηλυτισμοῦ στὸν καθολικισμὸ ὀρθοδόξων κληρικῶν καὶ μοναχῶν. Καμία πηγὴ δὲν μᾶς παρέχει πληροφορίες γιὰ τὴν ἔκβαση αὐτῆς τῆς συναντήσεως ποὺ ἐντάσσεται προφανῶς στὶς ἀνεπιτυχεῖς προσπάθειες γιὰ μερικὴ ἔστω προσέγγιση τῶν δύο ἐκκλησιῶν.⁶⁵

Στὸ ἐπόμενο διάστημα κατέφυγε στὸν Εὐριπο, στὴν Αὐλίδα, στὴν Ἑρέτρια καὶ τὴν Κάρυστο, τῆς ὁποίας ὁ ἐπίσκοπος Δημήτριος ἦταν φίλος του, ὁ δὲ υἱὸς του Γεώργιος Βαρδάνης⁶⁶ μαθητὴς του. Στὴν Κάρυστο ὁ Χωνιάτης εἶχε ὑπὸ τὴν κατοχὴ του καὶ ἀγροὺς

61. Λάμπρος, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 398.17.

62. Γράφει πρὸς τὸν πατριάρχη Θεοδόσιο Βοραδιώτη: Καί μοι πολλὰς πολ-
λάκις πικρίας ἐπενεγκὼν ἐξ οὗ περ προπετῶς ἱερωσύνην ἐθάρρησα, καὶ ταῦτα
ἀφ' ἐστίας καὶ παρὰ τοῦ διδασκάλου τὴν ἐργωδιὰν μανθάνων τοῦ λειτουργήμα-
τος, νῦν καὶ τὸ θανάτου πικρότερον προσεπήνεγκεν (βλ. Λάμπρος, *Τὰ σωζόμενα*,
τ. Β', σ. 569-12). Καὶ ἀλλοῦ: τὴν κινδυνώδη καταθαρσῆσαντες ἀρχιερωσύνην, μηδὲ
τῷ κατὰ σὲ ὑποδείγματι σωφρονιζόμενοι μηδὲ τοῦ θράσους ἀνακοπτόμενοι (βλ.
Λάμπρος, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 102.6-8).

63. Λάμπρος, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. κα'-κβ' (εἰσαγ.).

64. Μανάφη, *Γραμματολογικά*, σ. 151.

65. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 17.

66. Ὁ Γεώργιος Βαρδάνης, υἱὸς τοῦ ἐπισκόπου Καρύστου Δημητρίου, διετέ-
λεσε μαθητὴς τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, ὑπομνηματογράφος καὶ χαρτοφύλαξ τῆς
μητροπόλεως Ἀθηνῶν. Κατὰ τὸ ἔτος 1219 ἐξελέγη μητροπολίτης Κερκύρας. Στοι-
χεῖα γιὰ τὴν προσωπικότητά του, τὸ συγγραφικὸ ἔργο καὶ τὴν δραστηριότητά
του πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψη τῶν μητροπολιτικῶν καθηκόντων του στὴν Κέρ-

δημητριακῶν καρπῶν. Στὰ μέρη αὐτὰ ὅπου περιοδεύει ἐπὶ ἓνα ἔτος (1204-1205) καὶ τὰ ὅποια ἀνῆκαν σὲ ἐπισκοπὲς τῆς μητροπόλεώς του, ἀναζητεῖ ἀσφαλῆ τόπο διαμονῆς καὶ δαπανᾷ τὰ λίγα, ἄλλωστε, χρήματα ποὺ κατεῖχε.

Σὲ μία ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Καισαριανῆς, ἡ ὁποία θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ὑπόδειγμα ἀφιλαργυρίας καὶ ἐμπιστοσύνης στὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ, ἀναφέρεται στὶς κατηγορίες κάποιων, Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ὅτι τάχα κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας του εἶχε συνάξει πολὺν πλοῦτο.

Ἄς παραθέσουμε ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμά της: *Ἴσως γὰρ καὶ σὺ τὰ καθ' ἡμᾶς ἀγνοεῖς καὶ νομίζεις ὥσπερ καὶ τῶν Λατίνων καὶ τῶν Ῥωμαίων τινές, ὅτι τὸν τοσοῦτον χρόνον ὃν ἐν Ἀθήναις ἀρχιερατεύων διεγενόμην, πλείστα ἐταμιευσάμην ἀποθησαυρίζων χρήματα, ἃ καὶ φεύγων αὐτόθεν ἐπεφερόμην ὑπερορίας ἐφόδια... Ἀλλ' εἴπερ τοιαῦτα καὶ σὺ διαλογίζῃ περὶ ἡμῶν, εὖ ἴσθι ὅτι πεπλάνησαι, ἀδελφέ... ἀργύριον ἢ χρυσίον οὐκ ἐπεθύμησα ἀποθησαυρίσαι ὥστε ἔχειν εἰς ἔπειτα, ἀλλ' ἅμα τῷ εἰσκομισθῆναι, πολλάκις καὶ πρὶν εἰσκομισθῆναι τὰς τῆς ἐκκλησίας εἰσόδους, εἰς τὰς δεούσας χρείας ἀνήλiskon... Ἐκτοτε δὲ εἰς τοὺς ἀκενώτους τῆς θείας Προνοίας θησαυροὺς ἀπείδομεν καὶ οὐδενὸς τῶν ἀναγκαίων ἄχρι τοῦ δεῦρο καιροῦ ἐστερήθημεν...⁶⁷*

Τελικῶς, τὸ 1205 καταφθάνει στὸ ἀντικρινὸ μὲ τὴν Ἀττικὴ νησὶ τῶν Κυκλάδων, τὴν Κέα, ἡ ὁποία μαζὶ μὲ τὴν ὁμορὴ Κύθνο ἀποτελοῦσε ἔδρα ἐπισκοπῆς ὑπαγομένης στὴν μητρόπολη Ἀθηνῶν. Ἐκεῖ ὑπῆρχαν οἱ προϋποθέσεις νὰ παραμείνει μακριὰ ἀπὸ τοὺς Λατίνους, ποὺ δὲν ἔπαυσαν ποτὲ νὰ τὸν ὑποπτεύονται καὶ νὰ τὸν θεωροῦν ἐπικίνδυνο. Στὴν Κέα θὰ ἐγκαταβιώσει γιὰ δώδεκα χρόνια καταβάλλοντας κάθε προσπάθεια, ὥστε καὶ ἀπὸ μακριὰ νὰ ποιμαίνει τὴν ἐκκλησίαν του,⁶⁸ παρότι σὲ ἐπιστολές του μὲ βαθεῖα αἵσθηση

κυρα παρατίθενται ἀπὸ τὸν Τωμαδάκη, *Οἱ λόγοι*, σ. 43-56. Βλ. καὶ Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 87-93.

67. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 312.1-18.

68. Στὰ περισσότερα χρόνια τῆς λατινοκρατίας στὴν Ἀθήνα (1204-1456), ὁ ὀρθόδοξος μητροπολίτης ἦταν ἀδύνατον νὰ ἐξασκήσει ἐλεύθερα τὰ καθήκοντά του. Βεβαίως τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπαυσε νὰ χειροτονεῖ μητροπολίτες Ἀθηνῶν, οἱ ὅποιοι ὅμως ἢ διέμεναν στὴν Κωνσταντινούπολη ἢ μὲ τὸν τίτλο τοῦ Προέδρου ποίμαιναν ἄλλες μητροπόλεις. Οἱ ἱερεῖς ἐχειροτονοῦντο ἀπὸ διερχομένους ὀρθοδόξους ἐπισκόπους, ἀλλὰ ὑπεχρεοῦντο νὰ ἀναγνωρίζουν

χριστιανικής μετριοφροσύνης ἀποκαλεῖ τὸν ἑαυτοῦ ἀνάξιο ποιμένα.⁶⁹

Τὰ πρῶτα τουλάχιστον χρόνια φιλοξενήθηκε ἀπὸ τὸν ἐπιχώριο ἐπίσκοπο καὶ ἄλλους. Ὁ εὐγενὴς ιεράρχης θεωρεῖ ὅτι τοὺς ἐπιβαρύνει⁷⁰ γι' αὐτὸ μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς ἀργότερα διέμεινε σὲ «ἴδιον» ἐνδιαίτημα – οἰκίσκο. Πάντως δὲν ὑπάρχει καμία μαρτυρία ὅτι ἔζησε σὲ κάποια μονὴ τῆς νήσου. Καὶ ναὶ μὲν ἔχει γραφεῖ ἀπὸ μελετητὲς⁷¹ πὼς τὰ χρόνια τῆς ἐξορίας του τὰ πέρασε στὴν μονὴ τοῦ Προδρόμου Κέας· πρόκειται ὁμως περὶ συγχύσεως μὲ τὴν ὁμώνυμη μονὴ τῶν Θερμοπυλῶν, στὴν ὁποία ὄντως διέμεινε τὴν τελευταία πενταετία τῆς ζωῆς του. Πρῶτος ὁ G. Stadtmüller ἀποσαφηνίσαι αὐτὸ τὸ θέμα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ κατέδειξε ὅτι στὰ χωρία τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Χωνιάτου ὅπου κατονομάζεται ἡ μονὴ τοῦ Προδρόμου, γίνεται ἀναφορὰ σὲ αὐτὴν τῶν Θερμοπυλῶν καὶ ὄχι σὲ μονὴ τῆς Κέας, πού ὑποτίθεται πὼς τὸν φιλοξένησε.⁷² Ὡς ἐκ τούτου, καὶ ἀφοῦ μέχρι τότε δὲν ἔζησε σὲ μοναστήρι, γράφει τὸ 1217, πρῶτο ἔτος ἐγκαταβιώσεώς του στὴν μονὴ Προδρόμου Θερμοπυλῶν πρὸς τὸν ἡγούμενο τοῦ ἁγίου Μελετίου Κιθαιρώνας Ἰωαννίκιο: *ἄγευστος μὲν εἰμι τῆς μοναχικῆς φιλοσοφίας τὸ παρ' ἅπαν... ὡς ἐν κοσμικῷ τυρβασμῷ παρ' ὅλον μου τὸν βίον πολιτευσάμενος*.⁷³

Ἡ Κέα γίνεται τὸ κέντρο τῶν δραστηριοτήτων του· ἀπὸ ἐκεῖ ἐπηρεάζει κατὰ τὸ δυνατόν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῶν Ἀθηνῶν, τελεῖ χειροτονίες κληρικῶν⁷⁴ καὶ δὲν παύει νὰ ἀλληλογραφεῖ μὲ φίλους, συγγενεῖς καὶ σημαίνοντα πρόσωπα. Σ' αὐτὲς τὶς ἐπιστολές, μεταξὺ ἄλλων, κάνει λόγο γιὰ τὴν κακὴ κατάστασι τῆς υἱείας του, τὴν πενία του, τὴν ἀγριότητα τῶν Λατίνων δυναστῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀντιτίθεται ἀπερίφραστα καὶ τοὺς ἐπικρίνει δηκτικώτατα. Ἀκόμη ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ὁμώνυμο ἀνεψιό του, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκρύψει τὴν δυσθυμία του γιὰ τὴν πρὸς αὐτὸν φορτικότητα μελῶν τοῦ ἀθηναϊκοῦ κλήρου ποὺ ἐπιδιώκουν, ἀπὸ

τὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο καὶ νὰ δηλώνουν τὴν ὑπακοή τους ἀσπαζόμενοι τὸ χέρι του. Βλ. Παπαδοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν*, σ. 42.

69. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 313.1-7.

70. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 240.20-31.

71. Κατσαροῦ, *Ἡ βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου*, σ. 123, σημ. 119.

72. Κατσαροῦ, *Ἡ βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου*, σ. 102.

73. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 319.8-10 καὶ 314.1-3.

74. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 254.18-20.

ἐμπερίστατο καὶ ἐξόριστο μητροπολίτη, ἀπόκτηση προνομίων, ὀφφικίων κ.ἄ., καὶ εὐχεται ἀπαλλαγῆναι τῆς παπαδικῆς τῶν Ἀθηναίων μοχθηρίας.⁷⁵

Διαμαρτύρεται γιὰ τὴν ἀναχώρηση οἰκείων προσώπων ἀπὸ κοντά του, ἐνῶ χαίρεται γιὰ τὴν εὕρεση συληθέντων ἀπὸ τοὺς Λατίνους βιβλίων του καὶ παρακαλεῖ γιὰ τὴν ἐπαναπόκτησή τους. *Εἰ δὲ καὶ ἐτέρας βίβλους* –γράφει στὸν Γεώργιο Βαρδάνη– *δυνηθῆς ἀναρρύσασθαι ἀπὸ τοῦ ἐπιχαίνοντος αὐταῖς κήτους* (ἐνν. Λατίνων) *ἀπλήστου πάλιν...* *Πρόσχες δὲ ἵνα πρώτην τὴν Γεωμετρίαν σπουδάσης ἐκσπᾶσαι...*, *εἴτα τοῦ Βουλγαρίας* (Θεοφυλάκτου) *Ἐξήγησιν εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ ἁγίου Παύλου, ιδιόγραφον ἐμῆς χειρός*,⁷⁶ *ποὺ ὅπως λέγει σὲ ἄλλο σημεῖο εἰδικῶς γιὰ τὸ τελευταῖο, ἡλπιζον ἐν γήρᾳ παραμυθίαν ἔχειν*.⁷⁷

Τὴν δὲ παραμονή του στὸ κυκλαδίτικο νησὶ παρομοιάζει μὲ τὴν ἔξωση τοῦ Ἀδάμ ἀπὸ τὸν παράδεισο: *Ὡσπερ καὶ αὐτός, ἅτε ὁμοιοπαθῆς ὢν τῷ προπάτορι, ἀπέναντι τῆς Ἀττικῆς, ὡς ἐκεῖνος τῆς Ἑδέμ, παροικῶ δεῦρο φθειρόμενος*.⁷⁸

Τὸ 1208, στὰ ἐβδομήντα του χρόνια, ἔγραφε ἀπὸ τὴν Κέα στὸν πατριάρχη Μιχαὴλ Αὐτωρειανὸ ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν πρόσκληση ποὺ τοῦ ἀπηύθυνε, δύο φορές μάλιστα, νὰ διαποιμάνει τὴν ἐπισκοπὴ Νάξου,⁷⁹ ἐξαιτίας τῆς κακῆς υἱείας του, γιὰ τὴν ὁποία λέγει: *Τοσούτων πρεσβυτικῶν κακῶν ὑπέραντλος γέγονα, ὥστε καὶ τοῦ κοιτωνίσκου προκύπτειν ἐκβιαζόμενος οἶον ἀσκωλιάζω, καμπύλαις βακτηρίαις διεριδόμενος*.⁸⁰

Ὁ Χωνιάτης ἀποποιήθηκε ἐπίσης καὶ τὶς δύο προσκλήσεις τοῦ βασιλέως Θεοδώρου Α΄ Λάσκαρη (1204-1222), νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν νέα ἔδρα τῆς αὐτοκρατορίας τὴν Νίκαια,⁸¹ ἐπικαλούμενος *σωματικὰς ἀσθενείας*, παρότι ἐκεῖ ζοῦσε καὶ ὁ ἀγαπημένος του ἀδελφὸς Νικήτας. Παρόμοια, δὲν συγκατένευσε καὶ στὴν πρόσκληση, ἴδια μὲ τὴν βασιλική, τοῦ Βασιλείου Καματηροῦ⁸² νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Κέα

75. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 240.16-21.

76. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 242.8-19.

77. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 296.11.

78. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 148.15-17.

79. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 155.14-17.

80. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 154.13-16.

81. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 150.2-4 καὶ 152.8.

82. Ὁ Βασίλειος Καματηρὸς λογοθέτης τοῦ δρόμου (κυρίως εἰσηγητὴς στὸν

καὶ νὰ προσφύγει στὴν πρωτεύουσα. Ὁ ἐξόριστος ἱεράρχης διατηροῦσε μέχρι τέλους τὴν συνείδηση πὼς ἦταν ὁ κανονικὸς ἐπίσκοπος τῶν Ἀθηνῶν· καὶ αὐτὸς πρέπει νὰ ἦταν ὁ κυριώτερος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἀποδέχεται τὴν πρόσκληση τόσων ἰσχυρῶν καὶ σημαντικῶν προσώπων, τόσο ἐκκλησιαστικῶν ὅσο καὶ πολιτειακῶν. Ἡ Κέα βρισκόταν πλησίον τῆς ἐπισκοπῆς του, ἐκεῖ ποὺ ἦταν τὸ πνεῦμα του καὶ τὸ ποιμαντικὸ του χρέος. Καὶ γιὰ πολλὰ χρόνια δὲν ἔπαυσε νὰ ἐλπίζει πὼς οἱ κατακτητὲς δὲν θὰ ἀργοῦσαν νὰ φύγουν καὶ ὅτι θὰ ἀναλάμβανε ἐκ νέου τὰ καθήκοντά του. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν δίστασε νὰ θυσιάσει τὸ ὑψηλὸ βιοτικὸ, κοινωνικὸ καὶ πνευματικὸ ἐπίπεδο ποὺ θὰ τοῦ προσέφερε ἡ βασιλικὴ αὐλὴ τῆς Νικαίας, χάριν τοῦ ταλαιπωρημένου ποιμνίου του.

Γιὰ τὴν στάση του αὐτὴ ἔναντι τοῦ αὐτοκράτορος ἀλλὰ καὶ τοῦ Καματηροῦ, ζητεῖ συγγνώμη καὶ παρακαλεῖ τὸν δεύτερο τὸν θεϊότατον ἐκμειλίξασθαι αὐτοκράτορα,⁸³ ἐνῶ τὸν διαβεβαιώνει γιὰ τὶς ὑπὲρ αὐτῶν εὐχές του: οὐ παύομαι μέντοι καὶ δεῦρο κατήμενος τοῦ δεῖσθαι τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ὑμᾶς ἡγεμόνας γενέσθαι πρὸς τοῖς ἄλλοις καλοῖς καὶ τῆς ἐπὶ τὸ Βυζάντιον ἐπανόδου.⁸⁴

Τὸ 1216, γιὰ ἀγνώστους λόγους, ἐπεχείρησε νὰ ταξιδεύσει κρυφὰ στὴν Ἀθήνα, ἀπ' ὅπου σύντομα ἀπεχώρησε, καθὼς γράφει ὁ ἴδιος: *πέρυσι γὰρ τολμήσας ἀφικόμην Ἀθήναζε καὶ εἰ μὴ θᾶττον ἐκεῖθεν ἀπέπτην, τοῖς ἰταλικοῖς ἂν ὁδοῦσιν ἐγεγόνειν κατάβρωμα καὶ αὐτός.*⁸⁵

Ἀφοῦ ἐπέστρεψε καὶ πάλι στὸ ἀσφαλὲς καταφύγιο τῆς Κέας, σύντομα μετὰ ἀπὸ δωδεκαετῇ σ' αὐτὴν παραμονὴ ἀναχώρησε, ὀριστικῶς πλέον καὶ καταβεβλημένος ὅσο ποτέ, γιὰ νὰ μονάσει καὶ νὰ διέλθει ἐν ἡσυχίᾳ τὸν ὑπόλοιπο χρόνο τῆς ζωῆς του. Κατ' ἀρχὰς πέρασε ἀπὸ τὴν Εὐβοία καὶ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1217 ἐγκαταστάθηκε

αὐτοκράτορα γιὰ θέματα ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, ὑπεύθυνος γιὰ τὴν σύνταξη ἐγγράφων σχετικῶν μὲ τὰ ἀνωτέρω θέματα κ.ἄ.) ἦταν «γυναικόθειος» τοῦ βασιλέως Θεοδώρου Α' Λάσκαρη. Ὑπῆρξε υἱὸς τοῦ μεγάλου δρουγγαρίου (ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου) Ἀνδρονίκου Καματηροῦ καὶ ἀδελφὸς τῆς Εὐφροσύνης Δούκαινας, συζύγου τοῦ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου. Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης εἶχε νυμφευθεῖ τὴν ἀνεψιὰ τοῦ Βασιλείου Καματηροῦ Ἄννα, ἡ ὁποία ἦταν δευτερότοκη θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου, ἐξ οὗ καὶ θεῖος τῆς συζύγου τοῦ Λάσκαρη. Βλ. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 150-151.

83. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 260.15.

84. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 260.20-22.

85. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 327.8-10.

στήν μνημονευθεῖσα μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου⁸⁶ στήν Μενδενίτσα, τοποθεσία πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν στὶς βόρειες ὑπώρειες τοῦ Καλλιδρόμου (οἰκισμὸς Δρακοσπηλιάς).

Μὲ τὸ ἐν λόγῳ μοναστήρι διατηροῦσε πνευματικούς δεσμούς, δεδομένου ὅτι τόσο αὐτό, ὅσο καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Μουντινιτῆς (Βοδονίτσα – Μενδενίτσα) ὑπαγόταν στήν κυριαρχία τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν,⁸⁷ ἐνῶ σώζεται καὶ ἐπιστολὴ του, ἴσως τῶν ἐτῶν 1202/3-1205, ὅπου μαρτυρεῖται ἡ γνωριμία του μὲ τὸν ἡγούμενο τῆς ὡς ἄνω μονῆς Ἀθανάσιο, πρὸς τὸν ὁποῖο λέγει: *Ἐν Ἀθήναις γὰρ τυρβαζόμενος, τί γὰρ ἄλλο ἢ κατ' ἐμὲ ζωὴ ἢ τύρβη καὶ τοῦ νοοῦ ἐπισκότησις; φαντάζομαι τὸ κατὰ σὲ φροντιστήριον, τὸ πάσης ἀρετῆς ἐργαστήριον... Μακαρία ἡ ὑπὸ σοὶ ὁδηγῶ τὸν καλὸν δρόμον τρέχουσα συνοδιά... Ἀλλ' ἐπεὶ κάμῃ ζηλωτὴν καὶ ἐραστὴν καὶ ὁπαδὸν τῇ προαιρέσει ἔσχες καὶ*

86. Ἡ μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ἢ Κομνηνοῦ Μενδενίτσης ιδρύθηκε ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081-1118) καὶ βρισκόταν 6 περίπου χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὴν θέσιν τῶν Θερμοπυλῶν. Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης σὲ ἐπιστολὲς του κάνει συχνὰ λόγο γι' αὐτὴν τὴν μονή. Πολλοὶ δὲ μελετητές του, μὲ πρῶτον τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρο, ὑπέθεσαν ὅτι πρόκειται γιὰ κάποια μονὴ τῆς Κέας στήν ὁποία ὁ ἐξόριστος μητροπολίτης ἔζησε καὶ ἀπεβίωσε. Ὅμως εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς δὲν ἔλαβαν ὑπόψη μία ἀπολύτως κατηγορηματικὴ καὶ διαφωτιστικὴ πληροφορία, ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀποκαύκου πρὸς τὸν Χωνιάτη, τὴν ὁποία ἐξέδωσε τὸ 1902 ὁ Ἀθανάσιος Παπαδόπουλος – Κεραμεύς: Τοῦ αὐτοῦ πανυπερτίμου μητροπολίτου Ναυπάκτου κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἁγιώτατον Ἀθηνῶν, τὸν Χωνιάτην, ὅτε ἀπὸ τῆς Κέας ἦλθεν εἰς τὴν ἐν Μουντινίτῃ μονὴν τοῦ Προδρόμου, κατωτέρω δὲ προβῆναι οὐδόλως ἠθέλησεν. Πάντως τὸ 1934 ὁ G. Stadtmüller στήν μελέτη του γιὰ τὸν Μιχαὴλ Χωνιάτη, ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ διευκρίνιζε τὸ θέμα τῆς παραμονῆς τοῦ ἱεράρχου στήν Κέα καὶ τῆς μετακινήσεώς του ἀργότερα (1217) στήν Μενδενίτσα. Παραλλήλως, ὑποστήριζε ὅτι τὰ χωρία τῶν πηγῶν στὰ ὁποία κατονομάζεται ἡ μονή, ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς στήν ἐν Μουντινίτῃ μονὴν τῶν Θερμοπυλῶν, ἐπειδὴ ἀπὸ καμίας μαρτυρία δὲν φαίνεται ὅτι ἔνα ὁμώνυμο μοναστήρι τῆς Κέας τὸν φιλοξένησε. Σημαντικὴ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ καθηγητοῦ Β. Κατσαροῦ στὸ Α' Πανελλήνιο Ἱστορικὸ Συνέδριο, τὸ 1979 στήν Θεσσαλονίκη. Βλ. Ἀθ. Παπαδοπούλου – Κεραμέως, *Ἀθηναϊκὰ ἐκ τοῦ β' καὶ γ' αἰῶνος*, Ἀρμονία 3 (1902), σ. 285, ἀριθ. 4· Stadtmüller, *Michael Choniates*, σ. 205-212· Κατσαροῦ, *Ἡ βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου*, σ. 101-103. Σήμερα σώζεται τὸ Καθολικὸ τῆς διαλελυμένης πλέον μονῆς, ποὺ τιμᾶται στὸν ἅγιον Ἰωάννη τὸν Θεολόγο.

87. Herrin, *The Ecclesiastical Organisation*, σ. 252-257.

διὰ μόνης έντεύξεως, έπισκέπτου καί τὰ καθ' ήμᾶς καί πρὸς τὸ καλὸν έπίστρεφε λόγοις τε έπιστολιμαίοις καί προσευχαῖς.⁸⁸

Όπως δὲ μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος, ἡ μονὴ Προδρόμου, ἢ ἄλλως Κομνηνοῦ, ιδρύθηκε παρὰ τοῦ μακαρίτου κύρ Ἀλεξίου,⁸⁹ δηλαδὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α΄ τοῦ Κομνηνοῦ (1081-1118), ἐξ οὗ καί ἡ δεύτερη ὀνομασία της.

Ό τόπος αὐτὸς ἔμελλε νὰ εἶναι ὁ τελευταῖος σταθμὸς τῆς πολυκύμαντης ζωῆς του. Ἡ ἄφιξή του προκάλεσε ἀνησυχία στοὺς Λατίνους κατακτητές, οἱ ὅποιοι ὑπέθεσαν πὼς κατέφυγε ἐκεῖ, σὲ περιοχὴ ποὺ γειτνίαζε μὲ τὸ κράτος τῆς Ἡπείρου, γιὰ νὰ συνεργασθεῖ μὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς βασικοὺς ἀντιπάλους τους, τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἡπείρου Θεόδωρο Ἀγγελὸ Δοῦκα Κομνηνὸ (1215-1224).

Σαφεῖς πληροφορίες γιὰ τὰ ἀνωτέρω μᾶς παρέχει ὁ ἴδιος ὁ Χωνιάτης σὲ ἀπαντητικὴ έπιστολὴ του πρὸς τὸν ἡγεμόνα Θεόδωρο Δοῦκα, λίγο μετὰ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασή του (1217), οἱ ὁποῖες ἔχουν ὡς ἐξῆς: ἀρχικῶς ἐκφράζει τὴν ἐκπληξή του καθότι ὁ ἐκ τοῦ ἀξιώματος του πολυάσχολος ἡγεμόνας δὲν τὸν λησμόνησε, ἀλλὰ τὸν προσεκάλεσε νὰ μεταβεῖ κοντὰ τοῦ ἀνθρώπου πάλαι μὲν τῷ βίῳ τεθνηκότα καί ἀπὸ καρδίας μικροῦ πάντων ἐπιλελησμένον ὡσεὶ νεκρόν.⁹⁰

Ἐπειτα ἐξιστορεῖ καί τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν Κέα: Ὡς οὖν ἔγνω ὅψε μήτε τούμῳ κλήρῳ (ένν. ἐπισκοπῇ) ὄφελός τι γινόμενος καί ἐμαυτῷ διὰ κενῆς παρέχων πράγματα, ἐμάκρυνα φυγαδεύων ἐκεῖθεν καί δεῦρο ἐκκομισθεὶς ὡς ἓν τινι σορῷ τῷ ἱερῷ τῷδε φροντιστηρίῳ οἶον ἐντέταμμαι καί συνδιάγω τῷ τε πανοσιωτάτῳ καθηγουμένῳ καί τῇ ὑπ' αὐτὸν ἀδελφότητι.⁹¹

Ἀκολούθως ἐξηγεῖ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἀποποιεῖται τὴν πρόσκληση τοῦ Θεοδώρου Δούκα· δηλαδὴ τὸ γῆρας, τὴν κακὴ κατάσταση τῆς υἱείας του καί κυρίως τὴν κατ' αὐτοῦ ἐχθρότητα τῶν Λατίνων. Αὐτοὶ ἔφθασαν στὸ σημεῖο νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς ἀνεψιούς του, ποὺ τὸν συνόδευσαν στὸ ταξίδι, ἀλλὰ καί τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Προδρόμου, νὰ ἐγγυηθοῦν ὅτι δὲν θὰ ἀπομακρυνόταν πορρώτέρω τῆς μονῆς τοῦ Κομνηνοῦ, καί οὕτω τὸ ἀγριαῖνον αὐτοὺς

88. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 128.11-24.

89. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 355.17-19.

90. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 15-17.

91. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 327.11-15.

σκάνδαλον διεπράνναν.⁹² Σὲ περίπτωσιν ποὺ παρέβαινε τοὺς ὅρους καὶ προσέφευγε στὴν ἡγεμονικὴ αὐλή, οἱ συνέπειες θὰ ἦταν οἰκτρὲς τόσο γι' αὐτὸν καὶ τοὺς ἀνεψιούς του, ὅσο καὶ γιὰ τὴν μονὴ ποὺ τὸν φιλοξενοῦσε: *Εἴπερ κατὰ τὸ ἐπίταγμα τῆς αὐθεντίας σου ἐνθένδε μεταχωρήσω αὐτόθι, τῷ μὲν μεγαλείῳ τῆς σῆς ἀντιλήψεως εἰς οὐδὲν ὄφελος ἔσομαι, τοῖς δὲ προσγενέσι (ἐνν. ἀνεψιοῖ) παραίτιος ὀλέθρου γενήσομαι, οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ τῇ σεβασμίᾳ τῇδε μονῇ ὄχλησιν προξενήσας, οὐκ ἀγαθὰς τῆς εἰς ἐμὲ φιλοφροσύνης καὶ παντοίας δεξιώσεως ἀποδώσω χάριτας, λαβὰς διαβολῆς δεδοκῶς κατ' αὐτῆς τοῖς Ἰταλοῖς, οἱ καὶ ἄλλως αἰεὶ ἐνεδρεύουσι ταύτῃ καὶ διψῶσι πρὸς τὸ κακοποιῆσαι ὅποιασοῦν λαβέσθαι προφάσεως.*⁹³ Ἐν κατακλείδι ἐκφράζει τὴν εὐνοϊκὴ του διάθεσιν πρὸς τὸν Θεόδωρο, τὸν ὁποῖο ἀποκαλεῖ καλλώπισμα Κομνηνῶν, Δουκάδων δόξα, Ῥωμαίων καύχημα.⁹⁴

Πάντως οἱ πραγματικὲς σχέσεις τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἡπείρου καὶ τοῦ ἱεράρχη δὲν ἦταν ἰδιαίτερος στενές, ἀλλὰ μᾶλλον τυπικές, καὶ ὄχι ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες ποὺ τὸν συνέδεαν μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας Θεόδωρο Α' Λάσκαρη. Λόγου χάριν οὐδέποτε προσεφώνησε σὲ ἐπιστολές του τὸν Θεόδωρο Δούκα ὡς «δεσπότην», «βασιλέα» ἢ «αὐτοκράτορα», ὅπως πράττει μὲ τὸν Λάσκαρη, ἀλλὰ μόνον ὡς «κράτιστον» καὶ «κύριον»· δεῖγμα τῆς πολιτικῆς του ἐπιλογῆς μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων ποὺ διεκδικοῦσαν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνον της.

Τὸ διάστημα ποὺ ἔζησε ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης στὴν μονὴ Προδρόμου δὲν ἦταν μακρό· παρέμεινε ἐκεῖ γιὰ μία πενταετία (1217-1222). Ἦταν μάλιστα ἐπιθυμία του νὰ τελειώσει ἐκεῖ τὴν ζωὴ του, ὅπως γράφει στὸν πρῶτο τῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου Ἰωάννη Ἀπόκαυκο,⁹⁵ μητροπολίτη Ναυπάκτου: *Εἶη δὲ μηκέτι παροικίαν ἐκ παροικίας ἀμοίβειν, ἀλλὰ τὰς λοιπὰς τῶν παλαισטיαίων ἡμερῶν μου σκιάς ἐκμετρήσαι δεῦρο.*⁹⁶

Ἡ μονὴ αὐτὴ ἀποτελοῦσε ἓνα ἐπιβλητικὸ μοναστικὸ καὶ πνευματικὸ κέντρο, τὸ ὁποῖο παρότι πλούσιο, δὲν συλήθηκε ἀπὸ τοὺς

92. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 328.17-19.

93. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 328.20-28.

94. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 329.20-21.

95. Περὶ τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου βλ. Τωμαδάκη, *Οἱ λόγιοι*, σ. 8-42.

96. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 331.22-24.

κατακτητές. Ὁ ἡγούμενος τοῦ ὁσίου Μελετίου στὸν Κιθαιρῶνα Ἰω-
αννίκιος χαριτολογώντας παραπονεῖται στὸν ἐπιφανῆ ιεράρχη πὼς
δῆθεν, φεύγοντας ἀπὸ τὴν Κέα, δὲν προτίμησε νὰ μονάσει στὴν
δική του πτωχὴ μονή, ἀλλὰ ἐπέλεξε τὴν εὐπορή τοῦ Προδρόμου.
Ὁ Χωνιάτης ὁμως τοῦ ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ ἀπόφασή του αὐτὴ καθο-
ρίσθηκε ἀπὸ ἄλλους λόγους: *ἀλλ' ἕτερα παρεβιάσαντο, ὧν ἓνια οὐδὲ
ἡ σὴ σύνεσις ἀγνοήσασα παρεδήλωσεν.*⁹⁷

Ἡ ἐγκαταβίωσή του σὲ πλησιόχωρη μὲ τὴν Ἀθήνα μονή, θὰ ἦταν
ἀδύνατον νὰ μὴ προκαλέσει τοὺς Λατίνους. Ἄλλωστε, λίγους μῆνες
ἐνωρίτερα, κατὰ τὸν ἐρχομό του στὴν Ἀθήνα, κινδύνευσε σοβαρὰ
καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ φύγει, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε.

Γιὰ τὴν ἀπόφασή του νὰ ἐφησυχάσει στὴν μονὴ τοῦ Προδρόμου
τὸν καλοτυχίζει ὁ μαθητὴς του Εὐθύμιος Τορνίκης, πρὸς τὸν ὁποῖο
μὲ σύνεση ἀπαντᾷ: *Οὐκοῦν μηδὲ ἡμᾶς τῆς εἰς τὸ σεμνεῖον μετοικί-
σεως μακάριζε, ἀλλ' ὑπερέυχου μᾶλλον μὴ ἀναξίως τοῦ ἱεροῦ χώρου
ἀναστρεφόμενοι πολὺν ὀφλήσωμεν τὸν κατάγελων.*⁹⁸ Ἐδῶ, λίγο
μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του θὰ πληροφορηθεῖ τὸν θάνατο τοῦ ἀδελ-
φοῦ του Νικήτα, γεγονὸς ποὺ τὸν ἔθλιψε βαθύτατα καὶ ἐπιβάρυνε
τὴν ἤδη πολὺ κακὴ ὑγεία του.

Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν, νωθὴς ὑπὸ τοῦ γήρως καὶ νωδὸς καὶ
φαλακρὸς καὶ δυσκίνητος, ταλαιπωρεῖται ἀφάνταστα ἀπὸ τοὺς ρευ-
ματισμοὺς καὶ τὴν ἡμιπληγία, ποὺ εἶχε ἀπονεκρώσει τὸ δεξιὸ μέρος
τοῦ σώματός του.⁹⁹ Ἐνδεικτικὰ τῆς καταστάσεώς του εἶναι ὅσα
γράφει πρὸς τὸν ἐξ ἀγχιστείας συγγενῆ του Νικηφόρο Βεριβόη:
*Ζητεῖς, ὦ φίλη μοι ψυχὴ, παρ' ἡμῶν γράμματα, δι' ὧν τὰς ἐμὰς νό-
σους ἔχεις μαθεῖν... Ἰστω δὲ ἡ σὴ ἀγάπη, τὰ τῆς νόσου μεγάλης
δεῖται τραγωδίας πρὸς τὸ λεπτότερον διηγῆσασθαι... Τό τε γὰρ
μνημονευτικὸν καὶ τὸ ὀρθολεκτικὸν ἀπέσβη τὸ παράπαν, ὅς καὶ
ταῦτα βίᾳ γράφειν ἀναγκάζομαι καὶ διὰ τὸ σὸν συνεχὲς τῶν γραμ-
μάτων, νομίζοντος, ὡς ἔοικεν, ὡς ἐκεῖνός εἰμι ὁ πάλαι Ἀθηνῶν. Οὐκ
εἰμι δέ γε, ἀλλ' εἶδωλον ἀμαυρόν.*¹⁰⁰

Ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν ἐπιστολῶν τῆς τελευταίας περιόδου τῆς
ζωῆς του διαφαίνεται ἡ εἰκόνα ἐνὸς ἐξασθενημένου ἀνθρώπου, ὁ

97. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 319.25, 320.1.

98. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 336.15-18.

99. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 352.17-20, σ. 353.1-6.

100. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 352.1-10.

όποιος όμως διέγραψε μία φωτεινή πορεία ως ἀληθινὸς ἐκκλησιαστικὸς ποιμὴν καὶ διδάσκαλος, ὡς κατ' ἐξοχὴν θεράπων τῶν γραμμάτων καὶ τῆς σοφίας, ὡς ἐμψυχωτὴς τῶν χειμαζομένων Ἑλλήνων, ὡς πολὺπλευρη χαρισματικὴ προσωπικότητα μὲ ὀξυδέρκεια, σύνεση, εὐαίσθησία πνεύματος καὶ πίστη θερμουργό. Σὺν τῷ χρόνῳ ὁ πάλαι Ἀθηνῶν περνᾷ στὸ περιθώριο... Ἐλάχιστα πλέον δύναται νὰ ἐπηρεάσει τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, μὲ ἐξαίρεση τὴν περίπτωση τοῦ μαθητῆ του Γεωργίου Βαρδάνη, γιὰ τὸν ὁποῖο ζήτησε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο νὰ προκριθεῖ στὴν κενὴ ἐπίσκοπικὴ ἔδρα τῆς Κερκύρας.¹⁰¹

*Ἦκω νεκρῶν κευθμῶνα καὶ σκότου πύλας λιπῶν.*¹⁰² Ὁ πολυπαθὴς ἱεράρχης σὲ ἐπιστολὴ του,¹⁰³ στὰ 1217-1218,¹⁰⁴ δὲν διστάζει νὰ παρομοιάσει τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ «εἶδωλον» τοῦ νεκροῦ Πολυδώρου τῆς εὐριπιδείας Ἑκάβης. Καὶ προφανῶς δὲν εἶχε ἄδικο... Σὲ Συνοδικὸ γράμμα τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου ὑπάρχει μία σημείωση τῆς ἀκριβοῦς ἡμερομηνίας θανάτου τοῦ παναγιωτάτου καὶ σώμα καὶ ψυχὴν Ἀθηνῶν. 28 Φεβρουαρίου ἡμέρα δευτέρᾳ καὶ ἰνδικτιῶνι δεκάτῃ τοῦ ἔτους 1222,¹⁰⁵ μετέστη ἀπὸ τὴν ἐνθαδικότητα πρὸς τὴν ἀγήρω μακαριότητα, ἡ ἀκτίδα ποὺ φώτισε τὸ σκοτάδι τῶν Ἀθηνῶν τοῦ μεσαίωνα, ὁ τελευταῖος μέγας πολίτης καὶ τελευταία δόξα αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν σοφῶν (Φερδινάνδος Γρηγορόβιος).

«Ὁ θάνατος», γράφει ὁ ἀοίδιμος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ὄνομα τοιοῦτου μεγάλου Ἱεράρχου, ὅστις ἀνεδείχθη καὶ συγγραφεὺς ἑξοχος, πολλὰ καὶ σπουδαῖα καταλιπὼν συγγράμματα, εἰδικωτέραν ἔχοντα σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, ἧς σέμνυμα καὶ μεγάλη δόξα ὑπῆρξεν ὁ Μιχαήλ.¹⁰⁶

101. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 82.

102. Βλ. Εὐριπίδου, *Ἑκάβη*, Πολυδώρου εἶδωλον· Ἦκω νεκρῶν κευθμῶνα καὶ σκότου πύλας λιπῶν, ἴν' Ἄιδης χωρὶς ὤκισται θεῶν, Πολύδωρος..., στίχ. 1-5.

103. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Β', σ. 350.4.

104. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 81.

105. Ἀθ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Συνοδικὰ γράμματα Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου, μητροπολίτου Ναυπάκτου, Βυζαντίς Α'* (1909), σ. 11.17-18· Κατσαροῦ, *Ἡ βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου*, σ. 126-127.

106. Παπαδοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν*, σ. 40.

Α.4 Τὸ συγγραφικὸ ἔργο του

Ὅπως ἀναφέρθηκε, τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτου ἔχει πολλαπλὴ σημασία καὶ μεγάλη ἀξία γιὰ τὴν φιλολογία, τὴν ἱστορία, τὴν ἐκκλησία, τὴν θεολογία. Μᾶς παρέχει πολύτιμες καὶ συχνὰ μοναδικές πληροφορίες σχετικὰ μὲ γεγονότα, πρόσωπα, καταστάσεις, θεσμούς. Καὶ ἐκτὸς τούτου, ἀποτελεῖ μαρτυρία περὶ «τῆς λογιότητος καὶ ἀρχαιογνωσίας τόσο τοῦ συγγραφέως ὅσον καὶ τῶν προσώπων μετὰ τῶν ὁποίων ἀλληλογραφεῖ οὗτος καὶ σχετίζεται».¹⁰⁷

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο του¹⁰⁸ περιλαμβάνει:

α'. Ρητορικοὺς λόγους ὅπως: *Πρὸς τοὺς αἰτιωμένους τὸ ἀφιλέν-δεικτον καὶ τὸν Εἰσβατήριον ὅτε πρῶτον ταῖς Ἀθήναις ἐπέστη.*

β'. Ὅμιλεις ἐπ' εὐκαιρία ἐκκλησιαστικῶν ἑορτῶν ἢ θεολογικῶν καὶ ἠθικῶν θεμάτων ὡς: *Ὅμιλία εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Βαΐων, Εἰς τὴν τριήμερον καὶ ζωαρχικὴν Ταφὴν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.*

γ'. Λόγους ὅπως: *Εἰς τὸν πατριάρχην κύρ Μιχαήλ ἐκδοθείς τινι τῶν ῥητορευόντων.*

δ'. Προσφωνήματα ὡς: *Εἰς τὸν प्रातिपदिक κύρ Νικηφόρον τὸν Προσοῦχον ταῖς Ἀθήναις ἐπιστάντα, Εἰς τὸν γυναικάδελφον τοῦ βασιλέως καὶ λογοθέτην κύρ Βασίλειον τὸν Καματηρόν, Εἰς τὸν μέγαν δοῦκα τὸν Στρυφνόν.*

ε'. Ἐγκώμια ὅπως: *Εἰς τὸν μακάριον μητροπολίτην Χωνῶν κύριον Νικήταν, Εἰς τὸν βασιλέα κύρ Ἰσαάκιον τὸν Ἄγγελον, Εἰς τὸν ἱερομάρτυρα Λεωνίδην καὶ τὴν συνοδίαν αὐτοῦ. στ'. Μονωδίες ὡς: Εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ κύρ Νικήταν τὸν Χωνιάτην, Εἰς τὸν ἀγιώ-τατον Θεσσαλονίκης κύρ Εὐστάθιον, καὶ*

ζ'. Κατηχήσεις στὴν ὀρθόδοξη εὐσέβεια καὶ τὸ εὐαγγελικὸ ἥθος, οἱ ὁποῖες ἀνέρχονται στὸν ἀριθμὸ 22.

ἡ' Ἐπιπροσθέτως, ὁ Μιχαήλ ὑπῆρξε καὶ σημαντικώτατος ἐπιστο-λογράφος. Ἔχουν διασωθεῖ 181 ἐπιστολές του, μνημεῖα λόγου καὶ ἱστορίας, καὶ

θ' τέλος, Ποιήματά του σὲ δακτυλικούς ἢ ἱαμβικούς στίχους, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται σὲ θύραθεν ἢ θεολογικὰ θέματα, ὅπως: *Θεανῶ, Εἰς τὴν Δευτέραν Παρουσίαν, Εἰς Θεοτόκον, Εἰς τὸν μονόκερων,*

107. Μανάφη, *Γραμματολογικά*, σ. 151.

108. Κολοβοῦ, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 25-44.

Στίχοι τοῦ σοφωτάτου μητροπολίτου Ἀθηνῶν κυροῦ Μιχαήλ τοῦ Χωνιάτου ἐπὶ τῇ ἀρχετύπῳ ἀνιστορήσει αὐτῶν τουτέστι τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.¹⁰⁹

Α.5 Ὁ Μιχαήλ Χωνιάτης στὴν Ὑμνογραφία καὶ τὴν Τέχνη

Ὁ Μιχαήλ Χωνιάτης, μετὰ τὸν θάνατό του, τιμήθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Ἀττικῆς ὡς ἅγιος. Ἀπόδειξη τοῦτου εἶναι δύο τοιχογραφικὲς ἀπεικονίσεις του μὲ φωτοστέφανο σὲ ναοὺς τῆς ἐπισκοπῆς του.

Ἡ μία βρίσκεται στὴν μικρὴ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Πέτρου στὰ Καλύβια Κουβαρᾶ τῆς Λαυρεωτικῆς (12ος-13ος αἰ.) καὶ ἡ ἄλλη ὑπῆρχε στὸ νότιο παρεκκλήσιο τῆς Σπηλιᾶς Πεντέλης (1233/1234), ἡ ὁποία ἀποτοιχισμένη σώζεται σήμερα στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν.

Περιγράφοντας τὴν ἀπεικόνισή τοῦ Χωνιάτου στὸν ἅγιο Πέτρο Καλυβίων, ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας Ἀναστάσιος Ὁρλάνδος σημειώνει καὶ τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ τοιχογραφία αὐτὴ εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τοίχου, τοῦ χωρίζοντος τὸ κυρίως ἱερὸν ἀπὸ τοῦ διακονικοῦ... Ὁ ἱεράρχης περιβαλλόμενος ἀπὸ ἀέρα βαθυγάλανον εἶναι ἐνδεδυμένος φελόνιον λευκόν, κοσμούμενον διὰ μεγάλων, μελανῶν σταυρῶν περικλειομένων ἐντὸς γαμαδίων καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὠμοφόριον κοσμούμενον ὡσαύτως διὰ μεγάλων σταυρῶν... Ἡ ἐπιμήκης κεφαλὴ τοῦ ἱεράρχου, κλίνουσα πρὸς τὰ ἔμπρός, περιβάλλεται ὑπὸ φωτοστεφάνου. Τὸ καστανόν του πρόσωπον παρουσιάζει πλατὺ μέτωπον, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου καταπίπτει ἡ λευκὴ κόμη φθάνουσα μέχρι τοῦ αὐχένος. Ὁφθαλμοί, γαλανοὶ καὶ ἥρεμοι, προβάλλουν κάτω ἀπὸ πυκνὰς ὀφρῦς· ἡ ρίς εἶναι ἐπιμήκης καὶ τὰ λευκὰ γένεια, στρογγυλὰ καὶ περιποιημένα, δίδουν εἰς τὴν ὅλην κεφαλὴν σχῆμα ἀκόμη περισσότερον ἐπίμηκες...».¹¹⁰

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν δεύτερη ἀπεικόνισή του, στὸ ἀσκητήριον τῆς Πεντέλης, σημειώνει τὰ κάτωθι: «Δυστυχῶς ἀπὸ τὴν ὅλην εἰκόνα σώζεται μόνον μέρος τῆς κεφαλῆς μὲ τὸν φωτοστέφανον καὶ παρ' αὐτὸν ἡ διὰ λευκῶν γραμμάτων ἐπὶ κυανοῦ ἐδάφους ἐπιγραφή: Ὁ Ἀθηνῶν Μιχαήλ. Τὰ μάτια εἶναι δυστυχῶς βγαλμένα ὑπὸ τῶν Τούρκων ἢ τῶν ποιμένων, ἀλλὰ ἡ κλίσις τῆς κεφαλῆς, τὸ εὐρὺ ἡύλακωμένον μέτωπον

109. Περὶ τῶν ἔργων τοῦ Χωνιάτου βλ. καὶ C. Livanos, *Michael Choniates, Poet of Love and Knowledge*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 30 (2006), σ. 103-114.

110. Ὁρλάνδου, *Προσωπογραφία*, σ. 210-211.

καὶ ἡ διάταξις τῆς κόμης εἶναι ἀκριβῶς ὁμοία πρὸς τ' ἀντίστοιχα τῆς εἰκόνης τοῦ ἁγίου Πέτρου... αἱ λεπτομέρειαι ἃς παρέχει ἡ τοιχογραφία μας ἔρχονται ἐπικουροὶ εἰς τὴν ταύτισιν τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου πρὸς τὸν Μιχαὴλ Χωνιάτην. Πράγματι τὸ εὐρὺ μέτωπον τῆς μορφῆς μᾶς μαρτυρεῖ περὶ ἄνδρὸς διανοομένου, ὡς ἦτο πράγματι ὁ Χωνιάτης· ἀφ' ἑτέρου τὸ ἥρεμον καὶ πρᾶον βλέμμα του καὶ τὸ καστανὸν χρῶμα τοῦ προσώπου του ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ προσηνὲς ὄμμα καὶ τὴν ἡλιώδη ὄψιν τὰ ὁποῖα τοῦ ἀποδίδει ὁ ἀνεψιὸς του εἰς τὴν διασωθεῖσαν μονωδίαν ἣν συνέγραψεν ἐπὶ τῷ θανάτῳ του... Προσθέτω ἀκόμη ὅτι τὴν Παναγίαν κρατοῦσαν τὸ παιδίον Ἰησοῦν εἶχεν εἰκονίσει καὶ ἐπὶ τῆς διασωθείσης βούλλας του ὁ Χωνιάτης». ¹¹¹

Ὑπάρχει ὁμως καὶ ἓνα ἀκόμη σημαντικὸ τεκμήριον ποὺ καταδεικνύει τὴν συνείδηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος περὶ τῆς ἁγιότητός του. Ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης στὸ Ἀγιολόγιόν του μᾶς γνωστοποιεῖ ὅτι ἡ μνήμη τοῦ Μιχαὴλ ὡς ἁγίου «ἀπαντᾷ ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης ἐν Βατοπεδινῷ Κώδικι μετὰ κοινῆς ἀκολουθίας», ¹¹² εἰδηση ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ Τυπικὰ τοῦ Δημητριάδου. ¹¹³

Ἐπομένως, ἡ ὑπαρξὴ τῶν σπουδαίων αὐτῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῆς ἀκολουθίας πρὸς τιμὴν του μαρτυροῦν τὴν ἀναγνώρισή του ὡς ἁγίου τῆς ἐκκλησίας.

Καὶ ναὶ μὲν δὲν ἀνεκηρύχθη διὰ πράξεως τῆς ἐπισήμου ἐκκλησίας, ὁμως εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ συνήθεια αὐτὴ ἐπεκράτησε σταδιακῶς μετὰ τὸν 13ο-14ο αἰῶνα. ¹¹⁴ Ἡ τοπικὴ ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν ἀνεγνώρισε ὅτι «Κατὰ τὰ 18 ἔτη τῆς ἐξορίας του ὁ Μιχαὴλ ὑπέφερε πολὺ, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε μαχόμενος ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, διαρκῶς ἐμψυχώνων καὶ στηρίζων τὸ πνευματικόν του ποίμνιον κατὰ τῶν ξένων κυριάρχων. Ἐκέρδησεν οὕτω τὸν βαθὺν σεβασμὸν τοῦ ἁττικοῦ λαοῦ, εἰς τὰ ὅμματα τοῦ ὁποῖου θὰ ἐθεωρήθη, εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατόν του, ὡς ἅγιος, ὅπως ἀκριβῶς ὀλίγα ἔτη πρότερον εἶχε θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν Θεσσαλονικέων ἅγιος ὁ διδάσκαλος καὶ φίλος τοῦ Χωνιάτου ὁ πολὺς ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος». ¹¹⁵

111. Ὁρλάνδου, *Προσωπογραφία*, σ. 213-214.

112. Σ. Εὐστρατιάδου, *Ἀγιολόγιον*, Ἀθήνα 1995 (ἀνατ.), σ. 338.

113. Δημητριάδου, *Τυπικὰ Β'*, Πέτρογκραντ 1917, σ. 754. Ὁ κώδικας αὐτός, κατὰ προφορικὴ πληροφῶρ, ἔχει δυστυχῶς ἀπολεσθεῖ ἐδῶ καὶ πολλὰ ἔτη.

114. Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, *Ἡ ἀνακήρυξις τῶν ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, Θεολογία 19 (1948), σ. 18-52.

115. Ὁρλάνδου, *Προσωπογραφία*, σ. 212.

B. ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

B.1 Ὁ κώδικας Laurentianus Plut. 59,12 (L)
καὶ ἡ ἔκδοση τοῦ ἐγκωμίου ὑπὸ Σπ. Λάμπρου

Ὁ λόγος τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου *Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Λεωνίδην καὶ τὴν συνοδίαν αὐτοῦ*, σώζεται σὲ ἓνα καὶ μόνον κώδικα, στὸν Laurentianus Plut. 59,12, φφ. 38r-39v, τοῦ 13ου αἰῶνος. Ἀπόκειται δ' οὗτος ἐν Φλωρεντία ἐν τῇ παρὰ τῷ ἀγίῳ Λαυρεντίῳ μεδικεῖα βιβλιοθήκῃ.¹¹⁶

Ὁ κώδικας αὐτός, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς ὁ κυριώτερος καὶ πληρέστερος ἀπ' ὅσους περιέχουν ἔργα τοῦ Χωνιάτου, περιγράφεται ὡς ἐξῆς: L = Laurentianus Plut. 59,12, βομβύκινο χαρτί, φφ. VI, 238, V' mm 256X210 (οἱ ἀρχικὲς διαστάσεις τοῦ χφ. ἦταν μεγαλύτερες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἵχνη κολοβωμένων παρασελιδίων σημειώσεων).

Χαρτί: Βομβύκινο (φφ. 1-102, 104-172, 174-237), δυτικὸ χαρτί τὰ ὑπόλοιπα φύλλα (μὲ ὑδατόσημα φφ. III, III', 103, 238).¹¹⁷

Μελάνι: Σκοῦρο καστανὸ μελάνι γιὰ τὸ κείμενο (ἐκτὸς ἀπὸ τὰ φφ. 103, 173, 238 μὲ μαῦρο μελάνι ἀπὸ μεταγενέστερα χέρια)· ἀνοικτόχρωμο ἐρυθρὸ μελάνι γιὰ τὴν σποραδικὴ διακόσμηση, τὴν διακόσμηση στὴν παρυφὴ τοῦ φ. 1r, τὸν τίτλο καὶ τὰ ἀρχικά, ὅμοιο μὲ τὸ μελάνι καὶ τὴν γραφὴ στὴν σημείωση (φ. 232v) τοῦ κτήτορα τοῦ κώδικα Μεσοποταμίτη· σκοῦρο ἐρυθρὸ μελάνι (σπάνιες ἐξαιρέσεις πχ. φ. 185v) ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ γραφέα Νικάνδρου.¹¹⁸

Γραφέας: Τὸ χειρόγραφο αὐτό, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἔργο τῆς χειρὸς τοῦ μοναχοῦ Νικάνδρου, ὁ ὁποῖος κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἐργαζόταν ὡς γραφέας γιὰ τὸν Ἰσαὰκ Μεσοποταμίτη (φ. 232v)· σκοῦρο καστανὸ μελάνι· τὰ φφ. 103, 173 προέρχονται ἀπὸ χέρι τοῦ 15ου αἰῶνος, τὸ φ. 238 ἀπὸ ἓνα μεταγενέστερο χέρι τοῦ 17ου αἰῶνος.¹¹⁹

Στάχωση: Ἡ στάχωση εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν Βιβλιοθήκη

116. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. νγ' (εἰσαγ.).

117. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 47.

118. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 48.

119. P. Gautier, *Théophylacte d'Achrida, Discours, Traités, Poésies* [CFHB 16, I], Θεσσαλονίκη 1980, σ. 41.

τῆς Φλωρεντίας. Βαθυκόκκινο δέρμα με ανάγλυφη διακόσμηση ἐπάνω σὲ ξύλινο κάλυμμα με δεσίματα μεταλλικά.

Ὁ κώδικας Laurent. Plut. 59,12 εἶναι γραμμένος με πολλὴ ἐπιμέλεια ὑπὸ νήφοντος βιβλιογράφου,¹²⁰ με ἐλάχιστες ὀρθογραφικὲς ἀποκλίσεις.

Παραδίδει δὲ κατὰ χρονικὴ σειρὰ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Χωνιάτου (πλὴν τῆς 164 καὶ τῆς 181), τοὺς λόγους (ἐκτὸς τῶν κατηχήσεων) καὶ ποιητικὰ ἔργα του.

Παραδίδει ἀκόμη ἔργα τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ τοῦ Θεοφυλάκτου Ἀχρίδος.¹²¹

Τὸ ἐγκώμιο στὸν ἅγιο Λεωνίδα, ὡς καὶ τὰ περισσότερα ἔργα τοῦ Χωνιάτου, ἐξέδωσε ὁ διαπρεπὴς φιλόλογος καὶ ἱστορικὸς Σπυρίδων Λάμπρος (1851-1919) στὴν Ἀθήνα, σὲ δύο τόμους,¹²² με βάση τὸν κώδικα Laurentianus Plut. 59,12. Ἡ ἔκδοση τοῦ Λάμπρου, παρὰ τὶς ὁποῖες ἀδυναμίες της,¹²³ ἀνοιξε νέους ὁρίζοντες στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα καὶ ἔκανε προσιτὸ τὸ ἔργο τοῦ λησμονημένου λογίου ἱεράρχη.

Τὸ ὑπὸ ἐξέταση ἐγκώμιο δημοσιεύθηκε στὸν Α΄ τόμο τῆς ἐκδόσεως Λάμπρου, σ. 150-156, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δεκαεπτὰ σύντομες παραγράφους. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ περιεχόμενο, σαφῶς διαφαίνεται ὅτι ὡς πρότυπο ἔχει τοὺς ἀρχαίους ἐπιταφίους λόγους (Θουκυδίδου, Δημοσθένους κλπ.), καθὼς καὶ τὰ ἀγιολογικὰ ρητορικὰ ἐγκώμια τῶν μεγάλων πατέρων τοῦ 4ου αἰῶνος (Βασίλειος Καισαρείας, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Γρηγόριος Νύσσης, Ἰωάννης Χρυσόστομος). Ὁ Χωνιάτης δίνει ἔμφαση στὶς ψυχικὲς καὶ πνευματικὲς ἀρετὲς τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐγκωμιαζομένων μαρτύρων, τοὺς συγκρίνει με διάφορα πρόσωπα τῆς ἀγίας Γραφῆς (Μωυσῆς, Πέτρος κ.ἄ.) καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας (Λεωνίδας Σπάρτης), ἐνῶ ἀξιοποιεῖ ἀρκετὰ βιβλικὰ καὶ ἀρχαιοελληνικὰ ἐδάφια. Στόχος του δὲν εἶναι ἡ καταγραφή τῶν

120. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α΄, σ. νζ' (εἰσαγ.).

121. Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 49. Στὸ ἔργο αὐτὸ βλ. καὶ τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία, σ. 50.

122. Τὸ μέγιστο μέρος τῶν ἔργων τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου ἐκδόθηκε ὑπὸ τοῦ Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α΄-Β΄. Περὶ τῆς ἐκδόσεως ἄλλων ἔργων τοῦ Χωνιάτου βλ. Μανάφη, *Γραμματολογικά*, σ. 153 καὶ Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*, σ. 25-44.

123. Βλ. τὴν καυστικὴ βιβλιοκρισία τοῦ κλασικοῦ φιλόλογου Π. Παπαγεωργίου, *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου Τὰ σωζόμενα ἐκδοθέντα ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ Λαυρεντιακὸς κώδιξ*, Ἀθήναι 1883, σ. 176, με χρήσιμες παρατηρήσεις γιὰ τὶς κριτικὲς ἐκδόσεις.

ιστορικῶν δεδομένων τῆς ζωῆς τοῦ Λεωνίδη καὶ τῶν μαρτύρων γυναικῶν· ἐπιδιώκει νὰ ἐγκωμιάσει τοὺς ἄθλους τοὺς καὶ νὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πιστῶν, νὰ ἐπαναφέρει στὸ προσκήνιο τὴν τιμὴ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ξεχασμένους ἁγίους.

Χρησιμοποιεῖ βεβαίως ἐπιλεκτικῶς ἀπὸ προγενέστερα κείμενα κάποια σημεῖα τοῦ μαρτυρίου τους, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν οἰκοδομεῖ τὸν ἐγκωμιαστικὸ λόγο του. Οἱ λεπτομέρειες τοῦ βίου τους δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν καταγράφει τὰ τοπωνύμια τῆς δράσεως καὶ τοῦ μαρτυρίου τους (Τροιζήνα, Κόρινθος), τὰ ὀνόματα τῶν συμμαρτύρων γυναικῶν, μὲ ἐξαίρεση αὐτὸ τῆς Χαριέσσης, ἣ τοῦ Ρωμαίου διοικητῆ τῆς Κορίνθου (Βενοῦστος), τὸν τόπο ποὺ ἐρρίφθησαν τὰ σώματά τους κ.ἄ..¹²⁴

Τέλος, σχετικῶς μὲ τὸν ἅπαξ εἰρημένο προσδιορισμὸ τοῦ Λεωνίδου ὡς ἱερομάρτυρος στὸν τίτλο τοῦ ἐγκωμίου, ἴσως θὰ μπορούσε νὰ γίνεи δεκτό πὼς δὲν ἀνήκει στὴν γραφίδα τοῦ Χωνιάτου, δεδομένου ὅτι ἱερομάρτυς καλεῖται ὁ κληρικὸς (διάκονος, πρεσβύτερος, ἐπίσκοπος) ποὺ μαρτύρησε γιὰ τὴν εἰς Χριστὸν πίστη. Ὅμως, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε, καμία ἐσωτερικὴ μαρτυρία τοῦ κειμένου μας δὲν παρέχει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Λεωνίδης ἦταν κληρικὸς καὶ μάλιστα ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν.¹²⁵

Ἐὰν ὁ Χωνιάτης δεχόταν ὅτι ὁ ἐγκωμιαζόμενος μάρτυς ἦταν ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Λεωνίδης (ὅπως μὲ προχειρότητα ἔχει γραφεῖ ἀπὸ ἀρκετοὺς¹²⁶), θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ μὴ τὸ ἀναφέρει ἔστω καὶ ἀκροθιγῶς· καὶ τοῦτο, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν εἶναι γεγονὸς μεγίστης σημασίας γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἡ μνηεῖα τῶν προγενεστέρων στὴν ἐπισκοπικὴ ἀλυσίδα διαδοχῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν θὰ μπορούσε νὰ μὴ ἀναφέρει τὴν ἐπισκοπικὴ ιδιότητα τοῦ Λεωνίδου γιὰ ἓνα ἀκόμη ἰσχυρὸ λόγο: τὴν ὀφειλομένη ἐκ μέρους τῶν Ἀθηναίων τιμὴ πρὸς αὐτὸν ποὺ χρημάτισε ἐπίσκοπος τῆς πόλεώς τους, πνευματικὸς τους πατήρ, ποιμὴν καὶ διδάσκαλος καί, τὸ σημαντικότερο, μάρτυς· τοῦτο θὰ κέντριζε ὅλως ἰδιαιτέρως τὸ ἐνδιαφέρον τους.

Δὲν θὰ ἦταν ἀπίθανο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἀντιγραφεάς τοῦ

124. Γόννη, *Ὁ ἅγιος Λεωνίδης*, σ. 284.

125. Βλ. κεφ. Γ.1 τῆς παρούσης μελέτης, σ. 61.

126. Βλ. λ.χ. Γερασίου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, *Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ἱερομάρτυρος Λεωνίδου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτύρων*, Ἀθῆναι 1955, σ. 22, σημ. ὑπὸ Λ. Ἰ. Φιλίππιδου.

ἔργου, προκειμένου νὰ διευκρινισθεῖ σὲ ποιὸν Λεωνίδη ἀναφέρεται ὁ λόγος, προσέθεσε στὸν τίτλο τὸ ἐπίθετο ἱερομάρτυς, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ὑστεροβυζαντινὴ περίοδο, καὶ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Χωνιάτου (1222), ἔχουμε τὴν προοπτικὴ τῆς μετατροπῆς τοῦ ἁγίου Λεωνίδου σὲ ἐπίσκοπο Ἀθηνῶν.¹²⁷

Ἐξάλλου ἂς σημειωθεῖ ὅτι καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς ὁμιλιῶν τοῦ Χωνιάτου μὲ τὸν τίτλο *Κατήχησις* εἶναι μεταγενέστερος. Ὁ ἴδιος ἀναφέρεται σὲ αὐτὲς μὲ τοὺς ὅρους *προσλαλιαί, λόγοι, ὁμιλίες*.¹²⁸

B.2 ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΡΑ ΛΕΩΝΙΔΗΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΣΥΝΟΔΙΑΝ ΑΥΤΟΥ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ – ΣΧΟΛΙΑ – ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΗΓΩΝ

1. Τότε, σὲ παλαιοὺς χρόνους, ὑπῆρχε νόμος¹²⁹ στὴν Ἀθήνα νὰ ἀξιώνονται δημοσίας ταφῆς ὅσοι μὲ γενναιότητα σκοτώνονταν στοὺς πολέμους.¹³⁰ καὶ μαζὶ μὲ ἄλλες τιμὲς νὰ δοξάζονται καὶ μὲ ἐπι-

127. Halkin, *Saint Léonide*, σ. 220.

128. Κ. Δυοβουνιώτη, *Αἱ ἀνέκδοτοι κατηχήσεις τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου*, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 3 (1928), σ. 296-315. Κολοβοῦ, Μιχαὴλ Χωνιάτης, σ. 25, σημ. 2.

129. Ὁ νόμος γιὰ τὸν ὁποῖο κάνει λόγο ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου (Θουκ., Περικλέους Ἐπιτάφιος, II, 34,1), ὅπου ὁ μεγάλος ἱστορικὸς τὸν χαρακτηρίζει ὡς πάτριον. Πρόκειται περὶ τῆς ὅπωςδήποτε μακρόχρονης παραδόσεως τῶν Ἀθηνῶν γιὰ δημόσια ταφή καὶ ἄλλες τιμὲς τῶν νεκρῶν πολέμιστῶν· τῶν ὁποίων ἡ τέφρα καὶ τὰ ὑπολείμματα τῶν ὀστέων μεταφέρονταν στὴν Ἀθήνα, χωρὶς βέβαια νὰ λείπουν καὶ οἱ ἐξαιρέσεις, ὅπως στὸν Μαραθῶνα (490 π. Χ.), ὅπου οἱ νεκροὶ ἐτάφησαν στὸ πεδίο τῆς μάχης, καθὼς γράφει ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης (Θουκ., Περικλέους Ἐπιτάφιος, II, 34,5). Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων-κρατῶν ἔθους, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐκαυχῶντο οἱ Ἀθηναῖοι, ἀνάγεται στὸν 6ο αἰ. π. Χ., ἢ καὶ ἀκόμη παλαιότερα, καὶ ἐκφράζει τὴν ἠθικὴ ὑποχρέωσή τους ἔναντι τῶν νεκρῶν ποὺ θυσιάστηκαν γιὰ τὴν πατρίδα. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὁ νόμος αὐτὸς νὰ ἐπισημοποιήθηκε καὶ νὰ ρυθμισθῇ ἀπὸ τὸν Σόλωνα (640-560 π. Χ.). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τοὺς νεωτέρους μελετητὲς ἄλλοι ἀποδέχονται καὶ ἄλλοι ἀπορρίπτουν τὴν ἀποψη αὐτή. Πάντως ἐπισφράγιση τῆς ὅλης τελετῆς ἦταν ὁ ἐπιτάφιος λόγος. Βλ. Θουκυδίδου, *Ἱστορία*, Εἰσαγωγή – μετάφραση – σημειώσεις, Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Ἀθήνα 2011· Γ. Μαρκαντωνάτου, *Περικλέους Ἐπιτάφιος*, Ἀθήνα 1986, σ. 16-19· Διονυσίου Ἀλικαρνασσεύς, *Τέχνη Ρητορικὴ* VI· Διογένης Λαερτίου, *Βίοι Φιλοσόφων*, Σόλων 55.

130. Θουκυδίδου, *Περικλέους Ἐπιτάφιος*, II, 34,1-2.

ταφίους λόγους. Καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο εἶναι βραβεῖο ἀρετῆς γι' αὐτοὺς ποὺ ἐνδόξως ἀναχώρησαν (ἀπ' τὴν ζωὴ), ἐνῶ γιὰ ὅσους παρέμειναν προτροπὴ νὰ ζοῦν μὲ ἀρετὴ. Ἐμεῖς ὅμως τόσο πολὺ θὰ ἀμελήσουμε γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ θὰ φανοῦμε ράθυμοι γιὰ τὴν πρόθυμη ἄμιλλα τοῦ καλοῦ, ὥστε νὰ παραβλέπουμε χωρὶς νὰ δοξάζουμε τοὺς καλλινίκους μάρτυρες ποὺ βρίσκονται ἐδῶ, καὶ νὰ μὴ τοὺς ἀποδίδουμε τὶς ἅγιες τιμὲς ποὺ τοὺς ἀναλογοῦν;

2. Καὶ πῶς δὲν θὰ τιμωρηθοῦμε ὅταν ὑστεροῦμε στὸν ζῆλο γιὰ τὴν ἀρετὴ ἀπὸ τοὺς ἐθνικούς, ἐὰν στ' ἀλήθεια ἐκεῖνοι σχεδὸν θεοποιοῦσαν κάποιους ριψοκινδύνους καὶ ἀσημάντους ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀπέδιδαν ἰσόθεες τιμὲς μὲ ἀνδριάντες καὶ μεγαλοπρεπῆ ἡρώα, καὶ τοὺς δόξαζαν μὲ ἐτησίους ἐορτασμοὺς γιὰ ὅσα ὑπέστησαν πολέμωντας γιὰ τὴν πατρίδα, καὶ ἔτσι εὐκλεῶς τελείωσαν τὴν ζωὴ τους; Ἐμεῖς ὅμως ἐπιδεικνύουμε ἀδιαφορία γιὰ τοὺς τόσο ἐξόχους καὶ πολλοὺς μάρτυρες τῆς ἀληθείας, ποὺ βρίσκονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐδῶ (διὰ τῶν λειψάνων τους), καὶ οἱ ὅποιοι ἔκαναν τοὺς ἀγῶνες ὄχι πρὸς αἷμα καὶ σάρκα,¹³¹ οὔτε πολέμησαν γιὰ κάποια πατρίδα ἀπὸ αὐτές ποὺ κατοικοῦνται στὴν γῆ, ἀλλὰ παρατάχθηκαν ἐναντίον τῶν ἐχθρικών ἀσωμάτων ἀρχῶν τοῦ σκοτόυς, φέροντας οἱ ἴδιοι θνητὰ σώματα, ἐνῶ ἔπесαν γιὰ τὴν πατρίδα ποὺ ἔχει τὰ θεμέλια σὲ ἐκείνη τὴν πόλη, τῆς ὁποίας τεχνουργὸς καὶ δημιουργὸς εἶναι ὁ Θεός;

3. Αὐτῶν λοιπὸν (τῶν μαρτύρων) οἱ ψυχὲς εἶναι στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ· ὁ θάνατος δὲν τὶς ἄγγιξε, ὅπως λέγει ὁ Σολομών.¹³² Πολύτιμη ὅμως κόνις¹³³ (μέρος ἀπὸ τὰ λείψανά τους) ἔχει ἀποθησαυρισθεῖ ὡς

131. Ἐφεσίους 6,12.

132. Σοφία Σολομώντος 3,1.

133. Στὴν ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα τῶν πρώτων αἰώνων λείψανα ἄγια ἢ ἱερὰ (reliquiae) ὀνομάζονται κατὰ κύριο λόγο τὰ νεκρὰ σώματα καὶ τὰ ὀστά τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως, τῶν ἁγίων καὶ τῶν ἱερῶν προσώπων, ἢ καὶ τμήματα μόνον καὶ κόνις αὐτῶν. Ἐπίσης καὶ τὰ παντὸς εἶδους ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα μεταχειρίσθηκαν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ζωῆς τους ἢ ἦλθαν σὲ ὁποιαδήποτε σχέση ἢ ἐπαφῇ μετὰ τῶν ζώντων ἢ νεκρῶν σωμάτων τους. Οἱ χριστιανοὶ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ β' αἰῶνος, ἐπεδείκνυναν ὅλους ἰδιαίτερη τιμὴ πρὸς τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων, τὰ ὁποῖα χαρακτήριζαν ὡς τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ πίστευαν πὺς εἶχαν ἰδιαίτερες ὑπερφυσικὲς δυνάμεις καὶ ὅτι ὠφελοῦν ἢ βοηθοῦν καθ' οἷον-δήποτε τρόπο τοὺς ἐπιζῶντες πιστοὺς. Ὁ Μ. Βασίλειος π.χ. διδάσκει ὅτι ὁ ἀψάμενος ὁστέων μάρτυρος, λαμβάνει τινὰ μετουσίαν ἁγιασμοῦ ἐκ τῆς τῷ σώματι παρεδρευούσης χάριτος (Ὁμιλ. στὸν 115 Ψαλμ., PG 30, στ. 112). Βλ. Ἀ. Φυτράκη,

ἐμᾶς ἐδῶ, ὅχι σὰν κάτι γήινο τὸ ὁποῖο χάνεται ἐδῶ κάτω· γιατί καὶ αὐτὴ συμμετέχει στὴν δόξα, ὅπως καὶ στοὺς ἀγῶνες τῶν μακαρίων καὶ μαρτυρικῶν πνευμάτων (τῶν ἀγίων), καθὼς ἀπέβαλε τὴν θνητότητα μὲ τὰ παθήματα καὶ τὶς πληγὲς χάριν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔλαβε πείρα τῆς μελλοντικῆς ἀθανασίας καὶ συμμετέχει σ' ἓνα ἀνώτερο τρόπο τελευτῆς· καὶ μάλιστα γιὰ νὰ ἔχουμε μαζὶ (μὲ τὰ λείψανά τους) καὶ τὴν ἀνάμνηση τῶν μαρτυρικῶν ἀγώνων τους καὶ τὸν ἀγιασμὸ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματός μας. Καὶ αὐτὸς ποὺ καυχήθηκε ὅτι ἐνθρονίσθηκε στοὺς οὐρανοὺς¹³⁴ παύει τὴν ἔπαρσή του (ταπεινώνεται), μᾶλλον δὲ ἀπομακρυνόμενος φεύγει ἀπὸ τὴν οἰκουμένη, γιατί δὲν ὑποφέρει νὰ βλέπει τὰ σώματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα νικήθηκε καὶ συντρίφθηκε, καὶ σὰν χνοῦδι ἀποδιώχθηκε ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς.¹³⁵

4. Καὶ τὰ λείψανα τῶν μαρτύρων χωρισμένα ἀπὸ τὶς μακάριες ψυχές τους δὲν βρίσκονται σὲ ἐμᾶς μόνο γιὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἐπιθυμοῦν οἱ μάρτυρες ἀπὸ κοινοῦ μαζὶ μὲ ἐμᾶς νὰ ἀπολαύσουν τὴν πλήρη ἀφθαρσία καὶ τὴν θέωση· γιὰ τοῦτο παραμένουν ἐδῶ μὲ τὰ λείψανά τους, ἐνῶ μετέβησαν ἀπὸ τὴν γῆ στὰ καλύτερα (μὲ τὶς ψυχές τους).

5. Ἄλλ' ὦ τῆς μεγάλης φιλαδελφίας ἐκείνων καὶ τῆς δικῆς μας ἀδυναμίας!¹³⁶ διότι, ἐὰν ἐκεῖνοι, ἐπειδὴ μᾶς ἀγαποῦν, ἀνέχονται νὰ μένουν στὴν γῆ μὲ τὰ σώματά τους καὶ δὲν μικροψυχοῦν γιὰ τὴν ἀνάσταση ποὺ ἐπιβραδύνεται, ὥστε νὰ μὴ φθάσουν στὴν τελειότητα χωρὶς ἐμᾶς,¹³⁷ ἐμεῖς ὅμως παραμελοῦμε μὲ ὀκνηρία νὰ ἐρχόμαστε ἐδῶ, λίγο πιὸ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη, καὶ νὰ προστρέχουμε στὸ ἱερὸ αὐτὸ πολυάνδριο¹³⁸ καὶ νὰ ἀντλοῦμε ἀπὸ ἐδῶ τὸν φωτισμό.

Λείψανα καὶ Τάφοι Μαρτύρων, Ἀθῆναι 1955. Προφανῶς μέρος τῶν λειψάνων τοῦ Λεωνίδου ἢ τῶν συμμαρτύρων του ἀνακομίσθηκαν ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Ἀθήνα, μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς μεγάλης βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου ἀπὸ τὸν σεισμὸ τοῦ 551, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ προγενέστερη μεταφορὰ τους. Βλ. Τ. Χριστοπούλου, *Ἡ ἐν Ἀθήναις βασιλικὴ τοῦ ἀγίου Λεωνίδου*, Θ.Η.Ε., τ. 8, στ. 284.

134. Ἡσαΐας 14, 13-14. Στὸ χωρίο αὐτὸ οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς βλέπουν τὴν ἐπιθυμία τοῦ Ἑωσφόρου, τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν δαιμόνων, γιὰ αὐτοθέωση.

135. Ψαλμὸς 1,4.

136. Θουκυδίδου, *Περικλέους Ἐπιτάφιος*, II, 40,1.

137. Ἑβραίου 11,40.

138. Πρόκειται περὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἰλισσοῦ. Τὰ ἐρείπιά της βρίσκονται ἀνατολικά τῶν Στύλων τοῦ Ὀλυμπίου Διός, στὴν ὁδὸ Ἀρδηττοῦ 5, δίπλα ἀπὸ τὸ Ἑθνικὸ Κολυμβητήριο. Λόγος γιὰ τοῦτο τὸ μνημεῖο, ποὺ ἦταν ἀφιερωμένο στὸν

6. Ἄλλ' ἐὰν μέχρι καὶ τώρα τοιουτοτρόπως μὲ ἀμέλεια εἴμαστε διατεθειμένοι πρὸς τοὺς μάρτυρες –γιατὶ βέβαια διστάζω νὰ πῶ ἀστόργως– ἐξάπαντος στὸ ἐξῆς ἂς προσερχόμαστε πρὸς αὐτοὺς καὶ ἂς φωτιζόμαστε. Αὐτὸς ποὺ ἀγαπᾷ τοὺς μάρτυρες γίνεται συμμέτοχος τῆς δόξης τῶν μαρτύρων, διότι γίνεται οἰκεῖος μὲ τὸν Θεὸ τῶν μαρτύρων. Ὁ φιλομάρτυς λοιπὸν εἶναι καὶ φιλόχριστος, ὁ δὲ φιλόχριστος καὶ τὴν ζωὴ του θὰ θυσιάζε γι' αὐτὸν ποὺ ἀγαπᾷ,¹³⁹ καὶ ἔτσι ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τοὺς μάρτυρες προχώρησε στὴν μεγαλύτερη καὶ θεϊκὴ· ποιὸς λοιπὸν εἶναι τόσο νωθρὸς καὶ βαρυκάρδιος, ποὺ θὰ ἀκουμπήσει σὲ μαρτυρικὰ ὁστᾶ ἢ σὲ ἀγία κόνι καὶ ἀμέσως δὲν θὰ φωτισθεῖ ἐσωτερικὰ καὶ ἡ ψυχὴ του δὲν θὰ ὑψωθεῖ μὲ θεϊκὴ ἀγάπη; Οἱ τάφοι¹⁴⁰ τῶν μαρτύρων εἶναι θησαυρὸς ἀναστάσεως, θησαυροφυλάκιο ἀθανασίας, ὑπόμνηση ἀφθαρσίας, στήλη μαρτυρικῆς καρτερίας, σύμβολο νίκης τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸ (φιλοθεΐας). Ἐὰν μάλιστα ὁ τάφος ἔχει δεχθεῖ πολλοὺς μάρτυρες καὶ καυχᾶται γιὰ τὰ λείψανα καὶ τῶν δύο φύλων, αὐτὸ εἶναι ἤδη μεγάλος καὶ

μάρτυρα Λεωνίδη καὶ οἰκοδομήθηκε στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος, θὰ γίνεи σὲ ἐπόμενο κεφάλαιο αὐτῆς τῆς μελέτης. Στὰ χρόνια τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου (1182-1204), φαίνεται πὼς ἡ βασιλικὴ εἶχε καταρρεύσει καὶ εἶχε λησμονηθεῖ ἡ τιμὴ τοῦ ἁγίου Λεωνίδου καὶ τῆς συνοδίας του, παρότι ἀποτμήματα τῶν λειψάνων τοὺς βρίσκονταν στὸ Πολυάνδριον· σὲ τετράγωνο δηλαδὴ χριστιανικὸ Μαρτύριο (μαυσωλεῖο), ποὺ ἴσως ἀποτελεῖ καὶ τὸ παλαιότερο κτίσμα τῆς βασιλικῆς.

139. Ἰωάννης 15,13.

140. Οἱ χριστιανοὶ ἀνέκαθεν περιέβαλλαν τοὺς τάφους τῶν μαρτύρων μὲ ιδιαίτερη εὐλάβεια καὶ τιμὴ. Μάλιστα ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 8' αἰῶνος ἄρχισε, σὲ εὐρεῖα πλέον κλίμακα, ἡ ἱδρυση ἐπιτυμβίων ναῶν Μαρτυρίων ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε μαρτυρικὸς τάφος. Τὰ λείψανά τους ἐν θήκαις φιλοκάλοις ἀποτιθέμεθα καὶ οἶκους τῆς ἀναπαύσεως ἐγείρομεν ταῖς κατασκευαῖς μεγαλοπρεπεῖς, γράφει ὁ Ἀστέριος Ἀμασειᾶς (4ος αἰ.) (*Εἰς Μάρτυρας*, PG 40, στ. 321-324). Πράγματι, σὲ ὁλόκληρὴ τὴν χριστιανικὴ οἰκουμένη ἄρχισαν νὰ ἱδρύονται μνημειώδεις ναοί, στοὺς ὁποίους ἡ περιεκλείσθησαν τὰ ἀρχικὰ οἰκοδομήματα ποὺ περιεῖχαν τὸν μαρτυρικὸ τάφο ἢ παρέμειναν ὡς προσκτίσματά τους ἢ, τὸ καὶ συνηθέστερο, χρησιμοποιήθηκαν ὡς κρύπται κάτω ἀπὸ τὸ θυσιαστήριον, σύμφωνα μὲ τὴν περιφώνημ. εἰκόνα τῆς Ἀποκαλύψεως: Εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, Ἀποκ. 6,9. Βλ. καὶ Γ. Σωτηρίου, *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία*, Ἀθῆναι 1942, σ. 72-75, 364. Ἀ. Φυτράκη, *Λείψανα καὶ Τάφοι, Μαρτύρων*, Ἀθῆναι 1955, σ. 43-63. Σταδιακῶς μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς μετακομιδῆς τῶν ἁγίων λειψάνων ἔχουμε τὴν ἱδρυση καὶ ἄλλων πρὸς τιμὴν τοὺς Μαρτυρίων, ὅπου κατετίθετο μέρος τῶν ὁστών τους, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ ἁγίου Λεωνίδου καὶ τῆς συνοδίας του.

παντοειδής πνευματικός θησαυρός, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τοῦτος ὁ πλοῦτος ποὺ βρίσκεται σὲ ἐμᾶς.

7. Ἀλλὰ ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ βρίσκονται ἐδῶ; Ἐπειδὴ μοῦ φαίνεται πῶς ἀγνοεῖτε, ἂν καὶ ὄχι ὅλοι, τὸν κρυμμένο θησαυρό μας· εἶναι ὁ μέγας Λεωνίδης καὶ ὁ πέριξ αὐτοῦ ὄμιλος τῶν γενναίων γυναικῶν.¹⁴¹ Γιατὶ καὶ οἱ γυναῖκες ἀπέκτησαν γενναῖο φρόνημα στοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν εὐσέβεια, ἀπὸ τότε μάλιστα ποὺ ὁ Χριστὸς γεννήθηκε ἀπὸ παρθένο Μητέρα. Ὅμως ἀπὸ ποιοῦ μέρος (κατάγονταν) καὶ πῶς ἐξυψώθηκαν στὸ ὕψος τοῦ μαρτυρίου; Τῆς Ἑλλάδος¹⁴² γεννήματα καὶ θρέμματα ἦσαν οἱ μακάριοι, ἀφοῦ δὲ ἀναγνώρισαν τὸν Χριστὸ ὡς τὸν ἕνα καὶ μοναδικὸ Θεό, ἀπήλλαξαν τὴν πατρίδα τους ἀπὸ τὴν πολυαρχία στὴν ὁποία εἶχε ὁδηγηθεῖ, χωρὶς νὰ καταλύσουν ἐκείνη ἢ τὴν ἄλλη τυραννία, ἀλλὰ ἀνατρέποντας τὴν ἴδια τὴν πολυθεΐα. Διότι ἐφόσον συνελήφθησαν ἀπὸ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ δὲν πείσθηκαν νὰ ἀρνηθοῦν τὸν ἀληθινὸ Θεό, κυρίευσαν αὐτοὶ μᾶλλον ἐκείνους καὶ κατέστρεψαν καὶ αὐτὰ τὰ εἰδῶλα καὶ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς, ὄχι μὲ τὸ νὰ κατορθώσουν κάτι παίρνοντας τὰ ὅπλα ἢ μὲ τὸ νὰ συγκρουσθοῦν σὲ μάχη, ἀλλὰ μὲ ὅσα ὑπέφεραν μὲ γενναιότητα καὶ μὲ τὸ νὰ ὑπομείνουν τὶς δίκες γιὰ τὴν εὐσέβεια.¹⁴³

8. Ὁ καρτερώτατος¹⁴⁴ λοιπὸν Λεωνίδης κρεμάται καὶ σηκώνεται ψηλὰ καὶ συνυψοῦται μὲ τὸ δεσποτικὸ (σταυρικὸ) πάθος· καὶ μὲ τὰ ὄργανα ποὺ μὲ ἀγριότητα καταξέεται, συνενώνεται μὲ τὸν Χριστό· καὶ τόσο περισσότερο συνάπτεται ὡς τίμιο μέλος μὲ τὴν κεφαλὴ τῶν πάντων¹⁴⁵ (Χριστό), ὅσο πιὸ πολὺ διασκορπίζονται οἱ σάρκες του μὲ τὸν καταξεσμό. «Νὰ ξέεται λοιπόν», λέγει αὐτὸς ποὺ δικάζει, «τοῦτος ὁ ἀνυποχώρητος, καὶ νὰ συντρίψετε τὶς σάρκες του καὶ

141. Synaxarium, σ. 609-610. Τὰ ὀνόματα τῶν γυναικῶν ποὺ μαρτύρησαν μαζὶ μὲ τὸν ἅγιο Λεωνίδα, σύμφωνα μὲ τὸ ὡς ἄνω συναξάριο ἔχουν ὡς ἑξῆς: Χαρίεσσα, Νουνεχία, Βασίλισσα, Νίκη, Γαλήνη, Κάλλις καὶ Θεοδώρα.

142. Ὁ ὅρος Ἑλλάς στὸ συγκεκριμένο χωρίο τοῦ Χωνιάτη δηλώνει τὴν Ἑλλάδα ὡς εὐρύτερο γεωγραφικὸ χῶρο καὶ ὄχι τὸ θέμα τῆς Ἑλλάδος (σημ. Στερεὰ Ἑλλάδα). Βλ. Γόνι, Ὁ ἅγιος Λεωνίδης, σ. 282-286· Γ. Κόλια, *Ιστορικὴ Γεωγραφία τοῦ Ἑλληνικοῦ Χώρου*, Ἀθῆναι 1968, σ. 74.

143. Ἐδῶ ἐπισημαίνεται ἡ προφανὴς ἀντίθεση τῶν χριστιανῶν μαρτύρων, οἱ ὁποῖοι θυσιάστηκαν ὑπὲρ πίστεως, πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Σπαρτιατῶν Λεωνίδα ποὺ ἀντιμετώπισε ἥρωικὰ τοὺς Πέρσες καὶ ἔπεσε μαχόμενος στὶς Θερμοπύλες, τὸ 480 π. Χ., ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

144. Πρβλ. Ἰωβ 2,5.

145. Κολοσσαεῖς 1,18.

ἀφοῦ δὲν μποροῦμε νὰ κυριεύσουμε τὴν βούλησή του, μὴ λυπηθεῖτε οὔτε αὐτὰ τὰ ὅστᾱ του. Ἄς πέσουν κάτω οἱ σάρκες του, ἄς διαλυθοῦν τὰ ὅστᾱ καὶ ἄς γυμνωθεῖ ἀπὸ τὸν φυσικὸ χιτῶνα ἡ ἀλύγιστη ψυχὴ του». Αὐτὰ διέταξε καὶ τὸ πρόσταγμα γινόταν πράξη καὶ ὁ ἀθλητὴς ἐνῶ ἔπασχε, νόμιζε πὼς δὲν πάσχει· μᾶλλον δὲ στενοχωριόταν, γιατί δὲν ὑπέφερε περισσότερα καὶ χειρότερα.

9. Ὡ γενναῖο φρόνημα, ὦ ἀνίκητη ψυχὴ! Κομματιάζονταν οἱ σάρκες τοῦ μάρτυρος καὶ οἱ φλέβες του σχίζονταν καὶ συντρίβονταν καὶ ποταμοὶ αἱμάτων κατέκλυζαν τὸν ἀθλητὴ, ρέοντας ἀπ' ὅλο τὸ σῶμα του· καθότι παντοῦ εἶχε τρυπηθεῖ ἀπὸ τοὺς ξεσμούς. Αὐτὸς ὅμως χαίροταν πολὺ, γιατί πίστευε πὼς χωριζόμενος ἀπὸ τὸ σῶμα συνενώνεται μὲ τὸν Χριστὸ καὶ ἀποστερούμενος τὴν σάρκα ἐνδύεται τὸν Χριστὸ καὶ συνδοξάζεται μὲ τὸν Χριστὸ βαπτιζόμενος στὰ αἵματα ποὺ χύνονταν γιὰ τὸν Χριστό· καὶ ὅτι τόσο πολὺ θὰ ἔχει σμιλευθεῖ στὴν κατὰ Χριστὸν ωραιότητα, ὅσο ἀπογυμνώνεται ἀπὸ τὸ ὑλικὸ σῶμα· καὶ ὅσο περισσότερο ἔχει βασανισθεῖ ἀπὸ τὰ τιμωρητικὰ ὄργανα, τόσο ωραιότερος θὰ ἐξέλθει καὶ θὰ ἔχει τελειοποιηθεῖ ὡς εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἔχοντας στὴν ψυχὴ του ὡς ἐγκαλλώπισμα τὴν ὁμοιότητα ποὺ εἶναι σύμφωνη μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ.¹⁴⁶

10. Καὶ ὁ γενναῖος, λοιπόν, Λεωνίδης ἔτσι σφοδρότατα κομματιαζόταν ἀπὸ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ τοιουτοτρόπως μὲ μεγαλοψυχία ὑπέφερε τὸν διαμελισμὸ του. Τί ὅμως συνέβαινε ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μὲ τίς μάρτυρες γύρω ἀπὸ τὴν κεχαριτωμένη Χάρισσα; Ἄρα ἀπέβλεψαν πρὸς τοὺς ἀγῶνες μὲ μαλθακότητα ἢ θεωροῦσαν μὲ τρόμο τὴν ἀδύναμη φύση τους ἢ ὑποχώρησαν ἀπὸ τὸν φόβο τῶν βασανιστηρίων ἢ δειλίασαν ἀπὸ τὴν σκληρότητα τῶν ἀσεβῶν; Ὁχι, μὰ τοὺς ἰσαξίους πρὸς τοὺς ἄνδρες ἀγῶνες ἐκείνων (τῶν γυναικῶν) καὶ τὴν ἐναντίωσή τους μέχρις αἵματος.

Προσλαμβάνοντας ἀνδρική θέληση ἐνίσχυσαν τὸν τρυφερό θηλυκό τους λογισμό, οὕτως ὥστε νὰ προχωρήσουν σὲ συνάντηση τῶν κινδύνων καὶ νὰ ὁμολογήσουν τὸν ἀθάνατο νυμφίό τους μὲ ἀτρόμητη φωνή. Γιατί, ἀφοῦ πλήττονταν ἀπὸ τὸν θεῖο ἔρωτα Ἐκείνου, θεωροῦσαν ὡς βέλη νηπίων τὰ κτυπήματα τῶν ἀσεβῶν.

11. «Καὶ μὴ νομίζεις», λέγουν πρὸς τὸν δικαστή, «ὅτι ξεσήκωσες αὐτὸν τὸν ἀγῶνα πρὸς τρυφερὲς γυναῖκες· γιατί, ἂν καὶ γυναῖκες κατὰ τὰ φαινόμενα, εἴμαστε ὅμως πολὺ πιὸ γενναῖες ἀπὸ τὴν γυ-

146. Κολοσσαεῖς 3,10.

ναικεία φύση μας καὶ ἀπὸ τὴν πλέον σταθερὴ σκληρότητα. Ἐμεῖς κυριευθήκαμε ἀπὸ τὸ κάλλος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔχουμε ἀναρτήσῃ τὶς ζωές μας ἀπὸ τὸν ἔρωτα Ἐκείνου. Μέσα σὲ Ἐκεῖνον ζοῦμε,¹⁴⁷ μὲ Ἐκεῖνον συνυπάρχουμε καὶ ἐπιθυμοῦμε μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη συγγένεια νὰ ἐνωθοῦμε μὲ τὸν Χριστὸ μὲ μόνες τὶς ψυχές μας.

12. Ἐχουμε ἀποστραφεῖ αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ ἀνυπομονοῦμε τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὰ δεσμά του. Γι' αὐτό, ἐὰν μᾶς βασανίσῃς, μᾶλλον θὰ μᾶς λαμπρύνῃς καὶ θὰ μᾶς κάνῃς περισσότερο ἀγαπητὸς στὸν ἐραστή μας μὲ τὶς πληγές, διὰ τῶν ὁποίων θὰ στολισθοῦμε χάριν αὐτοῦ. Ἐὰν μᾶς κομματιάσῃς μέλος πρὸς μέλος, ἀπὸ ἄνω ἕως κάτω, οὔτε ἔτσι θὰ μᾶς χωρίσῃς ἀπὸ τὸν Χριστό,¹⁴⁸ μὲ τὸν ὁποῖο συνδεόμαστε διὰ τῆς πίστεως. Ἐὰν ταχύτερα μᾶς φονεύσῃς, ταχύτερα θὰ μᾶς ὀδηγήσῃς στὸν Ἀγαπώμενο. Κάνε νὰ ἀπέλθουμε ἀπ' αὐτὴν τὴν ζωὴ ὅσο πιὸ γρήγορα γίνεται, σὺ ὁ διώκτης μας, ὥστε ταχύτερα νὰ ἀνεβοῦμε στοὺς οὐρανίους θαλάμους».

13. Ὁ τύραννος ἔμενε κατάπληκτος μὲ τὸ θάρρος τῶν παρθένων, καὶ ἀφοῦ νικήθηκε ἀπὸ τὴν ἐναντίωση τῶν γενναίων αὐτῶν, προστάζει νὰ ριφθοῦν στὸν βυθὸ τῆς θάλασσας καὶ νὰ ἐξαφανισθοῦν στὴν λησμονιὰ τοῦ πυθμένα της, γιὰ νὰ μὴ φαίνονται ὡς ἐνδοξα σύμβολα τῆς ἐναντίον του νίκης. Ὁδηγοῦνταν λοιπὸν οἱ περὶ τὸν θεῖο Λεωνίδη γενναῖες μάρτυρες χωρὶς νὰ εἶναι θλιμμένες ἢ καὶ ταραγμένες σὰν νὰ στέλνονται πρὸς τὸν θάνατο, ἀλλὰ περισσότερο χαρούμενες καὶ ψάλλουσες, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι μὲ τὴν ἀντίστασή τους νίκησαν τὸν δικαστὴ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπειδὴ κρίθηκαν ἄξιες νὰ πιοῦν μέσα στὰ ἀλμυρὰ ὕδατα¹⁴⁹ τὸ γλυκὺ ποτὴριο τοῦ μαρτυρίου.¹⁵⁰ Καὶ ἀπόδειξη αὐτῶν εἶναι ὁ ὕμνος ἐκεῖνος, αὐτὸς ἀκριβῶς ποὺ ἔψαλλε ἡ μακαρία Χάρισσα,¹⁵¹ καὶ μὲ ἀρμονία συνέψαλλε ὁ ὑπόλοιπος χορὸς τῶν μαρτύρων. Εἶναι δὲ ὁ ἀκόλουθος· καθότι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μεταβληθεῖ ἔστω καὶ ἐλάχιστα ὁ ὕμνος ποὺ ἐψάλη· «Ἐνα μίλι¹⁵² διήνυσα, Κύριε, καὶ μὲ κατεδίωξε δύναμη στρατιωτικὴ,

147. Πράξεις 17, 28.

148. Πρβλ. Ῥωμαίους 8, 35-39.

149. Ἔξοδος 15, 23.

150. Ματθαῖος 20, 22.

151. Ἐδῶ ἡ Χαρίεσσα παραλληλίζεται πρὸς τὴν βιβλικὴ Μαριάμ, τὴν ἀδελφὴ τοῦ Μωυσέως, ἡ ὁποία, μετὰ τὸν καταποντισμὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Φαραῶ στὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα, ἔψαλλε ὕμνους στὸν Θεό. Βλ. Ἔξοδος 15, 20.

152. Μίλι(ον): μονάδα μήκους μεγάλων ἀποστάσεων ποὺ ποικίλλει κατὰ τό-

Κύριε, καὶ δὲν σὲ ἀρνήθηκα. Κύριε, σῶσε μου τὸ πνεῦμα». Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση αὐτῆς τῆς ψαλμωδίας μεταφερόμενοι, ὅπως ἀκριβῶς σὲ ὄχημα, χαρούμενοι οἱ ἅγιοι, φθάνουν στὴν θάλασσα¹⁵³ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ὁδηγοῦνται σὲ πλοῖο καὶ ρίπτονται στὰ κύματα· καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου διέβησαν τὴν ἀθεΐα, σὰν ἄλλη Ἐρυθρὰ θάλασσα,¹⁵⁴ καὶ ἀμέσως μετέβησαν στὴν γῆ τῆς ἐπαγγελίας.¹⁵⁵

14. Αὐτὸς ὑπῆρξε ὁ περὶ τὸν μέγα Λεωνίδη μαρτυρικός ὁμιλος· γιὰ τὸν ὁποῖο περισσότερο ἄς καυχᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ σημερινὴ εὐσεβὴς Ἑλλάς, παρὰ ἐκείνη τῶν παλαιῶν χρόνων γιὰ τοὺς γύρω ἀπὸ τὸν Λεωνίδη τὸν Λάκωνα, ποὺ ἀντιστάθηκαν πρὸς τὶς περσικὲς δυνάμεις στὰ στενὰ τῶν Θερμοπυλῶν¹⁵⁶ καὶ ἔπεσαν ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους γιὰ τὴν κοινὴ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων, καθὼς μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὰ ἐπιγράμματα¹⁵⁷ τοῦ πολυανδρίου τους: «ὦ

πους καὶ ἐποχές. Βλ. Δ. Δημητράκου, *Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. 9, Ἀθῆναι 1964, σ. 4696-97.

153. Ὁ μάρτυς Λεωνίδης καὶ οἱ συμμαρτυρήσασες ἑπτὰ γυναῖκες ἐρρίφθησαν ὑπὸ τῶν ὀργάνων τοῦ ἡγεμόνος τῆς Κορίνθου Βενοῦστου στὴν θάλασσα, ἐπὶ σταδίου τριάκοντα (4 μίλια) ἀπὸ τῆς Κορίνθου, ὅπου βρῆκαν τὸν θάνατο. (Προφανῶς στὸν Κορινθιακὸ, δεδομένου ὅτι τὰ λείψανά τους βρέθηκαν στὸ Λέχαιον Κορινθίας). Βλ. *Synaxarium*, σ. 610. Σύμφωνα μὲ τὸν πατριακὸ κώδικα 254, φ. 144 κ. ἐπ., ποὺ δημοσίευσε ὁ F. Halkin, Saint Léonide, σ. 220-223, τὰ σώματά τους περισυνέλεξαν ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἀκτὴ ἄνδρες εὐλαβεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐντίμως κηδεύσαντες ἀπέθεντο ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ ναὸν ἅγιον δομησάμενοι, ἔνθα καὶ σεπτῶς προσκυνούμενά τε καὶ δοξαζόμενα ἀενάως τοῖς προσιοῦσι πιστῶς τὰς ἱάσεις ἐκβλύζουσιν ἐκάστοτε. (Πρόκειται περὶ τῆς περιφημῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαιίου γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνῃ λόγος σὲ οἰκεῖο κεφάλαιο). Ἐτελειώθησαν δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι μηνὶ ἀπριλλίῳ ιθ'. Σημαντικὴ πληροφορία γιὰ τὴν ἡμερομηνία θανάτου τους, ποὺ μᾶς παρέχει μόνον αὐτὸς ὁ κώδικας.

154. Ἔξοδος 14,22.

155. Γένεσις 12,7. Μὲ ἀλληγορικὴ βεβαίως σημασία. Ὑπονοεῖται ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

156. Ἡροδότου, *Ἱστορίαι*, 7, 223-229.

157. Καὶ τὰ δύο ἐπιγράμματα ποὺ παραθέτει ὁ Χωνιάτης ἀποδίδονται στὸν Σιμωνίδη τὸν Κεῖο (556-468 π. Χ. περ.). Ἐνδεχομένως νὰ τὰ κατέγραψε ἀπὸ μνήμης ἢ νὰ εἶχε ὑπ' ὄψιν ἄλλους κώδικες καὶ ὡς ἐκ τούτου παρατηροῦνται διαφορὲς μὲ αὐτὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου (484-413 π. Χ.), ποὺ ἔχουν ὡς ἀκολουθως:

α' ὦ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῇδε
κείμεθα, τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

β' μυριάσιν ποτὲ τῇδε τριηκοσίαις ἐμάχοντο
ἐκ Πελοποννήσου χιλιάδες τέτορες.

Βλ. Ἡροδότου, *Ἱστορίαι*, 7, 228· Greek Lyric III, Stesichorus, Ibycus,

ξέν',...»,¹⁵⁸ καὶ ἐκτὸς τούτου: «μυριάσιν ποτέ...».¹⁵⁹ Τί μεγάλο λοιπὸν ἐπέδειξαν οἱ περὶ τὸν Λεωνίδα ἐκεῖνον στρατιῶτες, συγκριτικὰ μὲ τὴν γύρω ἀπὸ τὸν δικό μας ἀριστέα καλλίνικη στρατιά;

15. Ἄν καὶ ἐκεῖ ἦσαν ἐπιδέξιοι καὶ ἱκανοὶ στρατιῶτες στοὺς πολέμους, οἱ ὅποιοι φύλασσαν τὰ στενὰ¹⁶⁰ καὶ ἐμπόδιζαν τὴν διάβαση στοὺς βαρβάρους, θάφτηκαν ὅμως κάτω ἀπὸ τὰ βέλη τῶν τοξοτῶν καὶ ἔτσι ἀνοίχθηκαν οἱ πύλες γιὰ τοὺς ἐχθρούς. Ἀλλὰ ἐδῶ, γυναῖκες θεοσεβεῖς, μὲ ἀνδρεία ποὺ ὑπερβαίνει τὴν φύση τους, ἔφθασαν στὸν ἔσχατο βαθμὸ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεό, καὶ ὄχι μόνο εἰσῆλθαν στὴν στενὴ πύλη¹⁶¹ τῆς ὁμολογίας, ἀλλὰ καὶ τὴν διαφύλαξαν, καθὼς δὲν παραχώρησαν στοὺς ἐχθροὺς οὔτε γιὰ λίγο τὴν δυνατότητα νὰ ὑπερισχύσουν ἢ νὰ ἀνακάμψουν. Καὶ ἐκεῖ βεβαίως οἱ ἀντίπαλοι εἶχαν τὴν ἴδια φύση· γιατί ἐμάχοντο ἀληθῶς ἄνθρωποι πρὸς ἄνθρώπους. Ἐδῶ, ὅμως, ἀφ' ἐνὸς ἡ μάχη πρὸς τοὺς τυράννους γινόταν διὰ τοῦ λόγου, ἀφ' ἑτέρου πρὸς τοὺς ἀσάρκους καὶ χωρὶς αἷμα¹⁶² (δαίμονες) διὰ τοῦ μαρτυρίου. Καθότι οἱ δυνάμεις ποὺ συναποστάτησαν¹⁶³ κοντὰ στὸν κοσμοκράτορα ἐξεστράτευσαν ἐναντίον τῶν μαρτύρων καὶ συμμάχησαν μὲ τοὺς τυράννους καὶ ἀπὸ τοὺς τυράννους ἐβοηθοῦντο. Καὶ ναὶ μὲν εἶναι πολλοὶ αὐτοὶ ποὺ πολεμοῦν ἀπὸ ψηλὰ καὶ πλήττουν ἀοράτως, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ αὐτοὶ ποὺ ὀλοφάνερα εἰσπορμοῦν καὶ μὲ ποικίλα τεχνάσματα παρασκευάζουν τὴν συμπλοκή, κατ' ἀρχὰς κινοῦντες τὴν πειθῶ, ἔπειτα τὴν βία, ἀκολουθῶς τὴν κολακεία· μετὰ ἀπ' αὐτά, τίς ἀπειλές, ὕστερα τίς κακώσεις καὶ τελευταῖο τὸν θάνατο. Καὶ ὅλα αὐτὰ βεβαίως εἶναι ἀνίσχυρα καὶ τίποτε δὲν εἶναι ἀποτελεσματικό.

16. Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους νικᾶται ὁ ἀσεβὴς ἡγεμόνας, ὅπως

Simonides, and others, edited and translated by D. Campbell, London 1991, σ. 540· P. Waltz, Anthologie Grecque, ed. Les Belles Lettres, vol. II, Paris 1960, σ. 191· Λάμπρου, Τὰ σωζόμενα, τ. Β', σ. 437. Σημειωτέον ὅτι ὁ Λάμπρος στὴν ἔκδοσή του διώρθωσε τὰ δύο ἐπιγράμματα.

158. Μτφρ.: Διαβάτη, μήνυμα νὰ στέλνεις στοὺς Λακεδαιμονίους πὼς σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν γῆ πέσαμε καὶ κειτόμαστε στὸν νόμο τους πιστοί.

159. Μτφρ.: Σ' αὐτὸ τὸ μέρος, κάποτε, οἱ τέσσερες χιλιάδες ἀπ' τὸ νησί τοῦ Πέλοπος μὲ τρία ἑκατομμύρια ἐχθρῶν δώσανε μάχη.

160. Ἡροδότου, *Ἱστορίαι*, 7, 201.

161. Ματθαῖος, 7, 13.

162. Ἐφεσίους 6, 12.

163. Ἰούδας 6· Λουκᾶς 10, 18.

ἐκεῖνος ὁ Φαραώ,¹⁶⁴ καὶ χωρὶς νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ὑποδουλώσει τὴν βούληση τῶν μαρτύρων, παραδίδει τὰ σώματά τους στὸν βυθό· οἱ δὲ μάρτυρες ἀποφεύγοντας τὴν Αἴγυπτο τῆς ἀσεβείας¹⁶⁵ καὶ τὸν ἄρχοντά της μεταφέρονται διὰ θαλάσσης στὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ,¹⁶⁶ ψάλλοντες στὸν δοξασμένο μὲ κάθε δόξα Κύριο τὸν ἐπινίκιο (ὕμνο) μὲ περισσότερη εὐχαριστία ἀπὸ ὅση ὁ ἰσραηλιτικὸς λαός.¹⁶⁷ Καθόσον ἀπ' τὴν μία πλευρὰ οἱ Ἰσραηλίτες, πρὶν ἀκόμη διαπεράσουν τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα, κατεγόγγυζαν¹⁶⁸ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Μωυσέως, ἐπεὶ ἐξαιτίας τῆς φιλοζωίας τους ἐφοβοῦντο τοὺς Αἰγυπτίους ποὺ τοὺς ἐδίωκαν. Ὅμως τοῦτοι ἀντιθέτως, ἐνῶ ἐρρίπτοντο ἀπὸ τοὺς διώκτες στὸν βυθό, ἐπιδοκίμαζαν μὲ μεγαλοψυχία καὶ χαίρονταν μὲ τὸν θάνατο¹⁶⁹ καὶ ἐπικαλοῦνταν τὸν Θεό, ὅχι γιὰ νὰ ὑπερβοῦν τὰ κύματα, ἀλλὰ γιὰ νὰ πιοῦν ταχύτερα τὰ ἄλμυρὰ ὕδατα καὶ ἔτσι νὰ κοιμηθοῦν τὸν πλήρη ζωῆς καὶ γλυκύτητας θάνατο.

17. Ὡς οἱ γενναῖες ψυχές, ὧς οἱ φιλόθεοι μάρτυρες ποὺ διψοῦν τὸν θάνατο χάριν τοῦ Χριστοῦ! Λίγο ἀκόμη καὶ θὰ ἔβαζαν οἱ ἴδιοι τοὺς ἑαυτοὺς τους στὴν θάλασσα, ἐπεὶ πίστευσαν ὅτι ἔτσι θὰ συναντόνταν μὲ τὸν Κύριο. Καὶ γιὰ νὰ φθάσουν σὲ Αὐτόν, ἔσπευσαν κολυμβώντας, μὲ περισσοτέρη θερμότητα ἀπ' αὐτὴν τοῦ Πέτρου,¹⁷⁰ καὶ δὲν ἀνέχονταν νὰ περιζωστοῦν τὸν φυσικὸ χιτῶνα, τὸ σῶμα, ἀλλὰ ποθοῦσαν περισσότερο νὰ τὸν ἀφαιρέσουν καὶ νὰ εἶναι ἐνδεδυμένοι μὲ μόνες τὶς ψυχές χωρὶς τὸ βάρος τῆς σαρκός. Γιατὶ δὲν δίσταζαν,¹⁷¹ ὅπως οἱ ὀλιγόπιστοι, ὅταν ἐκβάλλονταν ἀπὸ τὸ πλοῖο,

164. Ὁ Ρωμαῖος διοικητὴς τῆς Κορίνθου καὶ διώκτης τῶν μαρτύρων παρομοιάζεται μὲ τὸν Φαραώ τῆς Αἰγύπτου ποὺ καταδίωκε ἀπηνῶς τοὺς Ἰσραηλίτες κατὰ τὴν διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Βλ. Ἔξοδος 14.

165. Ἡ Αἴγυπτος στὴν χριστιανικὴ – ἀσκητικὴ γραμματεία συμβολίζει τὸν ἐμπαθὴ καὶ φιλόυλο βίο· ἀντιθέτως, ἡ Ἱερουσαλήμ τὴν ἀπάθεια καὶ τὴν κατὰ Θεὸν ζωὴ. Ἡ εἰδωλοατρικὴ Κόρινθος στὸ κείμενό μας εἰκονίζει τὴν Αἴγυπτο τῆς ἀσεβείας.

166. Γαλάτας 4,26.

167. Ἔξοδος 15,1-21.

168. Ἔξοδος 14,10-14.

169. Ἡ ζωὴ τῶν χριστιανῶν μαρτύρων ὑπῆρξε μελέτη θανάτου, τὸν ὁποῖο θεωροῦσαν μετάβαση στὴν ὄντως ζωὴ. Πρβλ. καὶ τοὺς λόγους τοῦ Σωκράτους στὸν πλατωνικὸ Φαῖδωνα (67e): ...οἱ ὀρθῶς φιλοσοφοῦντες ἀποθνήσκουν μελετώσι, καὶ τὸ τεθνᾶναι ἤκιστα αὐτοῖς ἀνθρώπων φοβερὸν.

170. Ἰωάννης 21,7.

171. Ματθαῖος 14,31.

ὅτι θὰ κινδυνεύσουν στὰ ὕδατα καὶ δὲν θὰ φθάσουν στὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ, ὄντας ἀνάλαφροι ἀπὸ τὴν μεγάλη τους πίστη, ἔφεραν εἰς πέρας μὲ ἀσφάλεια τὸ ὑπερπόντιο ταξίδι ποὺ ὁδηγεῖ στὸν Κύριο. Καὶ ὄχι μόνον ὥρμησαν μὲ γενναιότητα ἀπὸ τὸ πλοῖο πρὸς τὴν θάλασσα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἀκόμη τὰ βάρη τῶν σωμάτων τους χαρούμενοι ἀπαλλάχθηκαν, καὶ τώρα ἀπολαμβάνουν ἐκείνη τὴν μακαριότητα· τῆς ὁποίας εἶθε νὰ ἀξιωθοῦμε καὶ ἐμεῖς διὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ μας, στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν: ~

Β.3 Γλωσσικὲς καὶ ὑφολογικὲς παρατηρήσεις

Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης, ὅπως εἶναι γνωστό, ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς λογιώτερους ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του. Θεωρεῖται ὡς ὁ σημαντικότερος μαθητὴς τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης. Ὡς ἐκ τούτου, χειρίζεται τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ ἐξαιρετικὴ εὐκολία καὶ εὐστροφία.

Ὁ προκείμενος ἐγκωμιαστικὸς λόγος εἶναι γραμμένος σὲ ἄττικὴ διάλεκτο· σὲ γλῶσσα ποὺ τὴν χαρακτηρίζει ἡ καλλιπεία, ἡ χάρη καὶ ἡ ἀκρίβεια στὴν ἔκφραση καὶ τὸ νόημα. Ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης εἶναι ἄττικιστῆς, λάτρης τῆς ἄττικῆς διαλέκτου, ὁ ὁποῖος συχνὰ παραπονεῖται στὰ κείμενά του γιὰ τὴν γλωσσικὴ κατὰπτωση τῆς ἐποχῆς του.

Ὅμως τὸ ὕφος του, ὄχι σπάνια, ἐκφεύγει τῆς ἄττικῆς λιτότητας. Διανθίζεται μὲ πολλὲς ποιητικὲς ἐκφράσεις καὶ σπάνιες λέξεις, ποὺ συνήθως συναντῶνται μόνον στὸν Εὐστάθιο. Μάλιστα συχνὰ ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ λέγειν καὶ γράφειν εἶναι πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ σοφοῦ διδασκάλου τοῦ Εὐσταθίου.¹⁷²

Ὁ λόγος του γενικώτερα καθίσταται ἀκόμη πολυπλοκώτερος, ἐξαιτίας τῶν πολλῶν ὑπαινιγμῶν σὲ μυθολογικὰ θέματα καὶ ρήσεις ἀρχαίων συγγραφέων. Γι' αὐτὸ ἡ ἀνάγνωση καὶ κατανόησή του προϋποθέτει ἀνάλογη παιδεία.¹⁷³

Στὸ παρὸν ἐγκώμιο παραθέτει θαυμάσιες εἰκόνες,¹⁷⁴ τῶν ὁποίων προκαλεῖ ἐντύπωση ἡ ἔντονη περιγραφικότητα, ἐπιτυχεῖς παρομοιώσεις,¹⁷⁵

172. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. λζ' (εἰσαγ.).

173. Μανάφη, *Γραμματολογικά*, σ. 152.

174. Ὅπως πχ. ὁ διάλογος τῶν μαρτύρων μὲ τὸν τύραννο, σ. 153-154· ἡ ρίψη τους στὴν θάλασσα, σ. 154· τὸ φοβερὸ μαρτύριο τοῦ ἁγίου Λεωνίδου, σ. 152-153 κ.ά..

175. Ὅπως αὐτὴ τῆς Χαριέσσης μὲ τὴν βιβλικὴ Μαριάμ, σ. 154.

παρηχήσεις,¹⁷⁶ συμβολισμούς, συγκρίσεις,¹⁷⁷ αλληγορίες¹⁷⁸ και μεταφορές. Ἡ ρητορική δεινότητα ποὺ τὸν διακρίνει, καθιστᾷ σὲ κάποια σημεῖα τὸν πεζὸ λόγο, μελωδικὸ καὶ λυρικό. Τὸ ὕφος εἶναι περίτεχνο· χαρακτηρίζεται ἀπὸ εὐαισθησία, διαύγεια, γλαφυρότητα καὶ παραστατικότητα. Ὁ ἐκφραστικὸς πλοῦτος, ἡ εὐγένεια, οἱ ζωηροὶ ἐσωτερικοὶ διάλογοι καὶ ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὰ ἐγκωμιαζόμενα μαρτυρικὰ πρόσωπα γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν γενναιοφροσύνη τους, ἐντυπωσιάζουν τὸν ἀναγνώστη.

Ὁ Χωνιάτης γιὰ νὰ οἰκοδομήσῃ τὸν λόγο του, ἀντλεῖ τὸ κατάλληλο ὕλικὸ ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη, τὰ συναξαριακὰ ὑπομνήματα καὶ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ὕφος τούτου τοῦ ἁγιολογικοῦ ἐγκωμίου ἀποπνέει τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ βιβλικὴ φρασεολογία καὶ ἀποτελεῖ τρανὸ δεῖγμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας του καὶ τῆς ἄρτιας φιλογολικῆς του καταρτίσεως.

Τέλος, καθὼς γράφει ὁ Σπ. Λάμπρος: «Ὁ λόγος του πλέκεται ἐνίοτε περὶ χρυσᾶ τινὰ νήματα... δηλ. λέξεις καὶ ῥήσεις τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς Γραφῆς. Αἱ δύο αὗται βίβλοι, ἡ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ τῆς θεολογικῆς παιδείας, εἶνε πάντοτε ἀνοικταὶ πρὸ τῶν νοερῶν αὐτοῦ ὀφθαλμῶν... Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄλλη ἐκκλησιαστικὴ καὶ θύραθεν παιδεία παρέχει τὰς ἑαυτῆς συμβολάς... Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Βασίλειος ὁ μέγας καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐκ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὁ Πίνδαρος, ὁ Δημοσθένης, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῶν κλασσικῶν συγγραφέων...».¹⁷⁹

Γ. ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Γ.1 Λεωνίδης Ἀθηνῶν καὶ Λεωνίδης ὁ Τροιζήνιος

Μεταξὺ τῶν ἁγίων ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα Λεωνίδης δύο εἶναι οἱ περισσότεροι γνωστοί· ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Λεωνίδης καὶ ὁ ὁμώνυμος μάρτυρας ἀπὸ τὴν Τροιζήνα τῆς Ἀργολίδος (Ν. Ἐπίδauρος). Οἱ δύο αὐτοὶ ἅγιοι σαφέστατα διακρίνονται στοὺς χειρόγραφους καὶ ἐντύπους

176. Βλ. σ. 153, στ. 10-15.

177. Συγκρίνονται οἱ ἐγκωμιαζόμενοι μάρτυρες μὲ τὸν Λεωνίδη τὸν Λάκωνα καὶ τοὺς στρατιῶτες του, σ. 155· μὲ τὸν ἀπόστολο Πέτρο, σ. 156 κλπ.

178. Διάβαση τῆς θαλάσσης τοῦ μαρτυρίου τους γιὰ νὰ φθάσουν στὸν Ἰησοῦ, σ. 156 κ.ἄ.

179. Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', σ. μ' (εἰσαγ.).

συναξαριστές. Σὲ ὁκτὼ συναξαριακοὺς κώδικες γίνεται ἀναφορὰ στὸν Λεωνίδη Ἀθηνῶν καὶ σὲ δεκαῆξι στὸν Λεωνίδη τὸν Τροιζήνιο.¹⁸⁰

Ἡ μνήμη τοῦ πρώτου τιμᾶται στίς 15 Ἀπριλίου· τοῦ δευτέρου στίς 16 ἢ 17 ἢ καὶ στίς 19 Ἀπριλίου. Σὲ δύο ὑμνογραφικὰ πρὸς τιμὴν τοῦ δευτέρου ἔργα ὀρίζεται στίς 11 Δεκεμβρίου ἢ στίς 20 Ἰουνίου.

Γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Ἀθηνῶν Λεωνίδη δὲν διασώθηκε κανένα ὑπόμνημα καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀγνοοῦμε τὸν χρόνο τῆς ἀκμῆς καὶ τοῦ θανάτου του.¹⁸¹ Στοὺς συναξαριστὲς γίνεται μνεία τοῦ ὀνόματός του καὶ σημειώνεται ἀπλῶς ὅτι *έκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ*. Τοῦτο βεβαιώνει καὶ τὸ ἀφιερωμένο σὲ αὐτὸν δίστιχο:

*Σκότος συνέσχε τὰς Ἀθήνας ἀθρόον
δύσαντος αὐταῖς ἡλίου Λεωνίδους.*¹⁸²

Ὅμως συχνὰ καὶ ἀπὸ πολλοὺς ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Λεωνίδης συγχέεται ἢ ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμο μάρτυρα τῆς Τροιζήνος, προφανῶς ἐλλεῖπει ἱστορικῶν καὶ ἄλλων περὶ αὐτοῦ πληροφοριῶν. Ἀφετηρία αὐτῆς τῆς συγχύσεως, ὅχι ἀσυνήθιστης σὲ ἀγιολογικὰ κείμενα, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὁ Συναξαριστὴς τοῦ ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (1749-1809), ὁ ὁποῖος ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατό του, τὸ 1819 στὴν Βενετία. Ἐκεῖ, χωρὶς νὰ παρατίθεται κάποιο ὑπόμνημα, γράφεται τὸ ἐξῆς ὁξύμωρο, μᾶλλον ἐξ ἀβλεψίας: *Ὁ ἅγιος μάρτυς Λεωνίδης ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν ἐν εἰρήνῃ τελειοῦται.*¹⁸³

Ὅμως ἡ ἔκφραση *ἐν εἰρήνῃ* δηλώνει φυσικὸ θάνατο καὶ ὄχι μαρτυρικὸ· χρησιμοποιεῖται δὲ στίς μνήμες τῶν ὁσίων καὶ τῶν ἁγίων ποὺ ἔζησαν κατὰ Χριστὸν καὶ εἶχαν εἰρηνικὸ τέλος. Γράφει σχετικῶς ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης: «Ὁ Νικόδημος εἰς τὸν Συναξαριστὴν αὐτοῦ καὶ ἄλλους γνωστοὺς ὁσίους ἄνδρας χαρακτηρίζει ὡς μάρτυρας χωρὶς νὰ ὦσι τοιοῦτοι, καὶ τὸ ἀστεióτερον ὅτι μετὰ τὸ φανταστικὸν μαρτύριον προσθέτει ἐν τέλει καὶ τὸ «ἐν εἰρήνῃ ἐτελειώθη», ὡς ἔπραξε καὶ διὰ τὸν Ἀθηνῶν Λεωνίδην, τὸν μὴ μάρτυρα».¹⁸⁴

Πάντως ὁ ὁσιος Νικόδημος μὲ τὴν συγγραφὴ τοῦ συναξαριστοῦ του ἐπετέλεσε ἓνα σπουδαῖο καὶ πρωτοποριακὸ ἔργο, παρότι δὲν

180. *Synaxarium*, σ. 603-606.

181. Εὐστρατιάδου, *Λεωνίδης*, σ. 170.

182. *Μηναῖον Ἀπριλίου*, σ. 61.

183. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τ. 2, ἐν Βενετίᾳ 1819, σ. 512.

184. Εὐστρατιάδου, *Λεωνίδης*, σ. 170-171.

διέθετε τὰ ἀπαραίτητα μέσα ἐπιστημονικῆς ἔρευνας· ἡ δὲ πρόσβασή του στὸ σύνολο τῶν κωδίκων δὲν ἦταν δυνατή, καὶ σκοπὸς του βεβαίως ἦταν ἡ ψυχικὴ ὠφέλεια τῶν ἀναγνωστῶν, καὶ ὄχι πάντα ἡ ἱστορικὴ ἀκρίβεια. Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐρμηνεύονται κάποια συγγραφικὰ του ὀλισθήματα.

Ἀτυχῶς καὶ μετέπειτα μελετητές, ὅπως ὁ Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος (+1939),¹⁸⁵ ὁ καθηγητὴς Λ. Φιλιππίδης (+1973) κ.ἄ., ἀναπαρήγαγαν τὸ θρυλούμενο μαρτύριο τοῦ Ἀθηνῶν Λεωνίδου καὶ τελικῶς συνταύτισαν καὶ ἔνωσαν τοὺς δύο ὁμωνύμους ἀγίους σὲ ἓνα: τὸν ἐπίσκοπο Ἀθηνῶν Λεωνίδη. Μάλιστα ὁ Λ. Φιλιππίδης ἐξέδωσε καὶ ἀσματικὴ ἀκολουθία πρὸς τιμὴν τοῦ «ἱερομάρτυρος» Λεωνίδου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν,¹⁸⁶ ὅπου ὡς ἱστορικὴ πηγὴ χρησιμοποιεῖται τὸ συναξάριο τοῦ μάρτυρος Λεωνίδου τοῦ Τροιζηνίου.

Ἀντιθέτως, γιὰ τὸν μάρτυρα Λεωνίδη τὸν Τροιζήνιο ἔχουν σωθεῖ ἀρχαία καὶ σχεδὸν ὁμοιόμορφα συναξαριακὰ ὑπομνήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Σύμφωνα μὲ αὐτά, ὁ Λεωνίδης ἦταν ἐπικεφαλῆς ἑνὸς πνευματικοῦ χοροῦ ἑπτὰ γυναικῶν, τῆς Χαριέσσης, τῆς Νουνεχίας, τῆς Βασιλίσσης, τῆς Νίκης, τῆς Γαλήνης, τῆς Κάλλιδος καὶ τῆς Θεοδώρας, οἱ ὁποῖες κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ διωγμοῦ τοῦ Δεκίου (249-251) ἐπέμεναν καρτερικὰ νὰ ἐργάζονται ἱεραποστολικά καὶ κατηχητικά μέσα στὴν ἐκκλησία, παρὰ τὶς ἀπειλὲς τῶν ἐθνικῶν.

Ἐν τέλει συνελήφθησαν στὴν Τροιζήνα, λίγες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὸ Πάσχα, καὶ ὁδηγήθηκαν στὴν Κόρινθο ἐνώπιον τοῦ διοικητοῦ Βενούστου. Αὐτὸς βασάνισε ποικιλοτρόπως τὸν Λεωνίδη καὶ διέταξε νὰ ριφθεῖ μαζί μὲ τὶς γυναῖκες τῆς συνοδίας του στὴν θάλασσα, ἀφοῦ προηγουμένως τοὺς ἔδεσαν βαρεῖες πέτρες γύρω ἀπὸ τὸν λαιμό. ... γενέσθαι δὲ τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν πρὸ μιᾶς τοῦ πάσχα ἡμέρας.¹⁸⁷

Τὸν θάνατο τοῦ Λεωνίδου, γιὰ τὸν ὁποῖο καμία πηγὴ δὲν ἀναφέρει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ πρεσβύτερο ἢ ἐπίσκοπο, γεγονὸς ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὴν διάκρισή του ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο ἐπίσκοπο Ἀθηνῶν, ἐπιμαρτυρεῖ καὶ τὸ ἀκόλουθο δίστιχο:

*Κόλποις θαλάσσης ἐκδοθεὶς Λεωνίδης
φθάνει κολυμβῶν Ἀβραὰμ κόλπων ἄχρι.*¹⁸⁸

185. Παπαδοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν*, σ. 21-22.

186. Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, *Ἀκολουθία*, σ. 1-31.

187. *Synaxarium*, σ. 610.

188. *Μηναῖον Ἀπριλίου*, σ. 65.

Γ.2 Συναξάρια Λεωνίδου Τροιζηνίου και ὁ Πατμιακὸς κώδικας ΣΝΔ', ἐκδοθεὶς ὑπὸ Fr. Halkin

Τὰ γνωστὰ συναξαριακὰ ὑπομνήματα καὶ τὰ ἄλλα ἀγιογραφικὰ κείμενα ποὺ ἀφοροῦν στὸν ἅγιο Λεωνίδη τὸν Τροιζήνιο καὶ τὴν συνοδίᾳ του, μέχρι σήμερα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Α'. Ἀναφορὲς γι' αὐτοὺς γίνονται στὰ ἀρχαιότερα μαρτυρολόγια, δηλαδή ἀφ' ἑνὸς στὴν Συριακὴ Σύνοψη ποὺ ἀναφέρει, ἤδη ἀπὸ τὸ 411, ὅτι στὴν Κόρινθο τῆς Ἀχαΐας, ὁ Λεωνίδης καὶ ὁκτὼ ἀκόμη μάρτυρες...,¹⁸⁹ καὶ ἀφ' ἑτέρου στὸ Ἱερωνυμικὸ Μαρτυρολόγιο ποὺ ἀναφέρει ὅτι στὴν Ἀχαΐα, στὴν πόλιν τῆς Κορίνθου ὁ Λεωνίδης, ἡ Χαρίεσσα, ἡ Γαλήνη, ἡ Θεοδώρα, ἡ Νίκη, ἡ Νουνεχία, ἡ Κάλλις, ἡ Βασίλισσα ἐπνίγησαν ὅλοι στὴν θάλασσα...¹⁹⁰

Ἡ δὲ μνήμη τους ὀρίζεται στίς 16 Ἀπριλίου.

Β'. Ἐπειτα ὑπάρχουν οἱ σύντομες περὶ αὐτῶν ἀναφορὲς τῶν συναξαρίων¹⁹¹ καὶ τῶν μηνολογίων τῆς 16ης καὶ 17ης Ἀπριλίου, ὅπου πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Λεωνίδης συνελήφθη τὸ Μ. Σάββατο στὴν ἐκκλησία τῆς Τροιζηνίας¹⁹² στὴν Ἀργολίδα καὶ ὁδηγήθηκε μαζί με τίς ἐπτὰ γυναῖκες τῆς συνοδίας του στὴν Κόρινθο. Ἐκεῖ βασανίσθηκε ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα Βενοῦστο, ἐνῶ καταδικάσθηκαν ἐν τέλει καὶ οἱ ὁκτὼ νὰ ριφθοῦν στὴν θάλασσα. Πρὶν ἀπὸ αὐτό, μία ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἀκολουθίας του, ἡ Χαρίεσσα, μιμούμενη τὴν ἀδελφὴ τοῦ προφήτου Μωυσέως Μαριάμ,¹⁹³ ἔψαλλε ἕνα ὕμνο πρὸς τὸν Θεό, καὶ συνέψαλλαν μαζί της καὶ οἱ λοιπὲς μάρτυρες.

189. AASS, Nov. t. II, 1 (1894), σ. LV-LVI. Ὁ ἀντιγραφέας ἀπὸ προφανὲς λάθος, δεδομένου ὅτι ὁ ἐορταστικὸς κατάλογος τοποθετεῖται μεταξὺ 15ης καὶ 18ης Ἀπριλίου, σημείωσε τὴν μνήμη τους τὴν 19 ἀντὶ τῆς 16 Ἀπριλίου. Τὸ λάθος διόρθωσε ὁ F. Nau στο *Un Martyrologe douze ménologies syriaques, Martyrologes et Ménologies Orientaux*, *Patrol. Orient.* X (1915), σ. 15. Σημειωτέον ὅτι αὐτὸ τὸ κείμενο εἶναι τὸ μόνο ποὺ ἀποδίδει στὸν Λεωνίδη ὁκτὼ συντρόφους ἀντὶ γιὰ ἐπτὰ· ἴσως πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς ἑξῆς: ὅτι ὁ Λεωνίδης καὶ ἡ συνοδία του σχηματίζουν στὸ σύνολο ὁκταμελὴ μαρτυρικὸ χορό. Βλ. Halkin, *Saint Léonide*, σ. 217.

190. AASS, Nov. t. II, 2 (1931), σ. 193-194.

191. *Synaxarium*, σ. 605-606, 609-610.

192. Πολύτιμη τοπογραφικὴ ἔνδειξη ποὺ συμβάλλει στὴν διάκριση τῶν δύο ὁμωνύμων ἁγίων· τοῦ Λεωνίδου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Λεωνίδου Τροιζηνίας. Βλ. Halkin, *Saint Léonide*, σ. 217, σημ. 6.

193. Ἔξοδος 15,21.

Γ'. Ὁ γνωστὸς Ἐγκωμιαστικὸς Λόγος τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτου ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς μελέτης.

Στόχος βεβαίως τοῦ Χωνιάτου δὲν εἶναι, ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ παράθεση ἱστορικῶν στοιχείων γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ Λεωνίδη καὶ τῶν μαρτύρων γυναικῶν. Ἐπιδιώξῃ του εἶναι νὰ ἐγκωμιάσει τὴν πίστη καὶ τοὺς ἄθλους τοὺς καὶ νὰ κεντρίσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν του γιὰ τὴν ἀναζωπύρωση τῆς πρὸς αὐτοὺς λησμονημένης τιμῆς. Γι' αὐτὸ καὶ ἐπιλέγει ἀπὸ προγενέστερα συναξαριακὰ κείμενα βασικὰ σημεῖα τοῦ μαρτυρίου τοὺς, χωρὶς νὰ ἀσχολεῖται μὲ λεπτομέρειες. Ὡς λάτρης ὅμως τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, δράττεται τῆς εὐκαιρίας καὶ τοὺς ὑπενθυμίζει σχετικὰ θέματα, ὅπως τὸν ἥρωισμό τοῦ ὁμωνύμου βασιλέως τῆς Σπάρτης ποὺ δοξάσθηκε στὶς Θερμοπύλες κ.ἄ..

Δ'. Τέλος, μία ἀκόμη ἀξιόλογη ἀναφορὰ γιὰ τὸν Λεωνίδη γίνεται στὸ μαρτύριο τοῦ ἀγίου Κοδράτου τοῦ ἐν Κορίνθῳ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ποὺ μαρτύρησαν στὴν Κόρινθο τὸν καιρὸ τῶν διωγμῶν τοῦ Δεκίου (249-251) καὶ τοῦ Οὐαλεριανοῦ (253-259), καὶ τῶν ὁποίων ἡ μνήμη τελεῖται στὶς 10 Μαρτίου.

Τὸ μαρτύριό τοὺς¹⁹⁴ συνέγραψε ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους πολυῖστορες τοῦ ἰδ' αἰῶνος, ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (1294-1359 περ.). Μία σημαντικὴ καὶ ἴσως μοναδικὴ πληροφορία ποὺ μᾶς παρέχει τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ὅτι μεταξὺ τῶν συντρόφων-μαρτύρων τοῦ Κοδράτου συγκαταλέγεται καὶ ὁ δικός μας Λεωνίδης, ὡς ἓνας μάλιστα ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του.¹⁹⁵ τούτου διηγεῖται τὴν σύλληψη, τὸ μαρτύριο καὶ τὸν θάνατο, ὡς καὶ τῶν συμμαρτύρων γυναικῶν. Τοποθετεῖ δὲ τὰ γεγονότα αὐτὰ ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας Βενούστου, παρόμοια μὲ τὰ προηγούμενα ὑπομνήματα.

Τὰ ἀνωτέρω συναξάρια προϋποθέτουν ἓνα ἀρχικὸ πυρῆνα, δηλαδή ἓνα *Μαρτύριον*, μία πηγὴ ἀπ' ὅπου ἀντλήθηκαν αὐτὲς οἱ πληροφορίες. Ὅμως αὐτὴ ἡ πηγὴ δυστυχῶς φαίνεται νὰ ἔχει ἀπωλεσθεῖ.

Ὁ σπουδαῖος ἀγιολόγος Fr. Halkin ἤλπιζε ὅτι θὰ τὴν ἀνακάλυπτε στὸ χειρόγραφο 254 τῆς μονῆς Πάτμου, ἓνα πολῦτιμο μνηνολόγιο τοῦ Ἀπριλίου, ποὺ μεταξὺ ἄλλων ἀγιολογικῶν κειμένων περιέχει

194. BHG, 358.

195. AASS, Martii, t. II (1668), σ. 699 § 12-13. PG, τ. 149, στ. 516-517, §11-13: Συλλαμβάνει σὺν πᾶσι τούτοις καὶ ἑτέροις οὐκ ὀλίγους θιασώτας τῆς ἱεράς τοῦ Κοδράτου σχολῆς. Ὡν Λεωνίδης πρῶτος ἐς τὸ μαρτυρικὸν ἀπαντήσας στάδιον...

καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ Λεωνίδου. Τὸ μηνολόγιο αὐτὸ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Ἰω. Σακκελίωνα στὴν *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη* ὡς ἐξῆς:

ΣΝΔ' (254)

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ (δηλαδή Συμεών τοῦ Μεταφραστοῦ) *Τεῦχος ἐν φύλλῳ περὶ τὴν ΙΑ' γεγραμμένον ἑκατονταετηρίδα. Περιέχει ἐν φύλλοις 319 τοὺς Βίους τῶν ἁγίων ὅλου τοῦ Ἀπριλίου.*¹⁹⁶

Ἀτυχῶς ὅμως τὸ κείμενο τοῦ μαρτυρίου τοῦ Λεωνίδου ἀπὸ τὸν πατμιακὸ 254 (φφ. 144v-147r) δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἀρχικὴ ἀρχαία πηγή· πρόκειται περὶ μιᾶς ἐπεξεργασμένης ἐπιτομῆς του, ποὺ ἀνήκει στὸ γνωστὸ εἶδος τῶν *βίων ἐν συντόμῳ*, τὴν ὁποία συνέταξε, καθὼς πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν κώδικα 254, ὁ Συμεών Μεταφραστῆς.¹⁹⁷ Τὸ μαρτύριο αὐτὸ ἐξέδωσε ὁ F. Halkin τὸ 1953.¹⁹⁸

Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Συμεών Μεταφραστοῦ ἐπικεντρώνεται στὸν ἐγκωμιασμό τοῦ Λεωνίδου καὶ τῆς συνοδίας του, στὴν σταθερότητα καὶ τὴν ὁμολογία τῆς πίστεώς τους, καὶ πρώτιστα στὴν ἡθικὴ οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν.¹⁹⁹ Γι' αὐτὸ καὶ δὲν παραθέτει τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς ἁγίους τοπωνύμια ἢ τὴν ὀνομασία τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῶν στρατιωτῶν, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει μὲ τὸν γενικὸ ὄρο *ὑπηρέτας τοῦ διαβόλου*.²⁰⁰ Ἐπίσης, δὲν κατονομάζει παρὰ μόνο μία φορὰ στὸν τίτλο τοῦ κειμένου τὶς ἐξὶ συντρόφους τοῦ Λεωνίδου καὶ τῆς Χαριέσσης.

Ἀπλοποιεῖ δὲ τὴν ὁμάδα τῶν μαρτύρων γυναικῶν, ὅταν τὴν προσδιορίζει μὲ τὴν κοινὴ ὀνομασία *αἱ ἅγαι παρθένοι, αἱ λοιπαὶ*

196. Ἰ. Σακκελίωνος, *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη*, Ἀθήνησιν 1890, σ. 125.

197. Ὁ Συμεών Μεταφραστῆς ὑπῆρξε ὁ ὀνομαστότερος βυζαντινὸς ἀγιολόγος. Ἐζήσε κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 10ου αἰῶνος. Συνέλεξε καὶ συνέταξε ὑπὸ νέα μορφή περὶ τοὺς 146 βίους ἁγίων, οἱ περισσότεροι τῶν ὁποίων ὑφίσταντο μὲν προηγουμένως, ἀλλὰ συχνὰ ἦσαν γραμμένοι σὲ μία γλῶσσα ποὺ δὲν ἱκανοποιοῦσε τὸ λεπτὸ, φιλόκαλο αἶσθημα τῶν Βυζαντινῶν τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς μεταφράσεως, τοῦ μεταπλασμοῦ δηλαδή, τῆς συμπληρώσεως καὶ τῶν διορθώσεων, ἔλαβε τὸ προσωνύμιο τοῦ Μεταφραστοῦ. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ νέου μηνολογίου ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ σταματήσῃ σχεδὸν παντοῦ ἡ ἀντιγραφή τῶν παλαιῶν συλλογῶν. Ἔτσι ὅμως δυστυχῶς ἐξαφανίσθηκαν πολλὰ πρὸ αὐτοῦ τεκμήρια καὶ ἀρχαῖες ἀγιολογικὲς πηγές. Βλ. F. Halkin, *Συμεών ὁ Μεταφράστης*, Θ.Η.Ε., τ. 11, στ. 536.

198. Μαρτύριον τῶν ἁγίων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων Λεωνίδους καὶ τῶν ἐπτὰ παρθένων Νίκης, Χαριέσσης, Νουνεχίας, Βασιλίσσης, Γαλήνης, Καλλίδος καὶ Θεοδώρας, ἔκδ. Halkin, *Saint Léonide*, σ. 220-223.

199. Halkin, *Saint Léonide*, σ. 219.

200. Μαρτύριον Λεωνίδου, σ. 221 §3.

παρθένοι, αἱ παρθένοι, ἐνῶ γνωρίζουμε πὼς μία ἀπὸ αὐτές, ἡ Βασίλισσα, ἦταν μητέρα τῆς Νουνεχίας,²⁰¹ καὶ μία ἄλλη, ἡ Κάλλις, ἦταν χήρα.²⁰²

Ὡστόσο, ἀκόμη κι ἂν χαρακτηρίζε κάποιος ὡς ἄχρωμη αὐτὴν τὴν ἐπιτομή, δὲν στερεῖται ἐνδιαφέροντος, ὅχι μόνον ἐπειδὴ εἶναι τὸ μοναδικὸ μαρτύριο τοῦ ἀγίου Λεωνίδου ποὺ ἔφθασε ἀκέραιο ἕως ἐμᾶς, ἀλλὰ ἀκόμη, γιατί καθορίζει τὴν ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του καὶ τῆς ἐορτῆς του στὶς 19 Ἀπριλίου²⁰³ καὶ ὅχι στὶς 16 ἢ 17, ὅπως στὰ ἄλλα συναξάρια.

Ἐπίσης, ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπιτομή ἀρυόμαστε τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Λεωνίδης δὲν εἶχε κάποιο ἱερατικὸ ἀξίωμα καὶ ὡς ἐκ τούτου κατονομάζεται τρεῖς φορές ὡς νεανίας,²⁰⁴ χωρὶς νὰ τοῦ ἀποδίδεται κάποιος ἐκκλησιαστικὸς τίτλος, ὅπως διάκονος ἢ πρεσβύτερος κ.ἄ.. Μάλιστα ἡ ὀνομασία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀρχαία παράδοση ποὺ ἐβλεπε σὲ αὐτὸν ἕνα ἀπλὸ μάρτυρα καὶ ὅχι ἕνα ἱερομάρτυρα.²⁰⁵

Τέλος, τὸ κείμενο αὐτὸ μᾶς γνωστοποιεῖ τὰ μετὰ τὸν μαρτυρικὸ θάνατο τῶν ἀγίων, ὅπως τὴν ταφή τους, τὴν ἀνέγερση ναοῦ, τὴν ἐπιτέλεση θαυμάτων κλπ.²⁰⁶ Στὸν τόπο τοῦ μαρτυρίου, στὸ Λέχαιο δηλαδὴ τῆς Κορινθίας, οἰκοδομήθηκε ἀργότερα, περὶ τὸ 450, περίφημη βασιλικὴ ἀφιερωμένη στοὺς μάρτυρες, ἡ ὁποία περιέλαβε ἢ ἀντικατέστησε πλήρως τὸν παλαιότερο ναό.²⁰⁷ Περὶ τῆς ἐν λόγω βασιλικῆς λόγος γίνεται στὸ κεφ. Δ.2, σ. 77-78 τῆς παρούσης.

Γ.3 Ὑμνολογικὰ ἔργα πρὸς τιμὴν τοῦ ἀγίου Λεωνίδου τοῦ Τροιζηνίου

Τὰ ἐν χρήσει ἐκκλησιαστικὰ Μηναῖα δὲν περιέχουν καμία ἀκολουθία πρὸς τιμὴν τοῦ ἀγίου Λεωνίδου τοῦ Τροιζηνίου ἢ τοῦ ὁμωνύμου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν.

Ὅμως ἤδη τὸν 10ο αἰῶνα, ὁ Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος εἶχε συντάξει μία ἀκολουθία πρὸς τὸν ἐκ Τροιζῆνος ἅγιο Λεωνίδα καὶ τὶς σὺν αὐτῷ

201. *Synaxarium*, στ. 609.

202. *Pitra, Analecta*, σ. 632, θ'.

203. *Μαρτύριον Λεωνίδου*, σ. 223 §8.

204. *Μαρτύριον Λεωνίδου*, σ. 221-222 §3-5.

205. *Halkin, Saint Léonide*, σ. 219.

206. *Μαρτύριον Λεωνίδου*, σ. 223 §8.

207. Τ. Χριστοπούλου, *Ἡ ἐν Λεχαίῳ Κορίνθου βασιλική*, Θ.Η.Ε., τ. 8, στ. 281-283.

έπτα μάρτυρες γυναίκες· γεγονός που καταδεικνύει την προσπάθεια αναβιώσεως της λειτουργικής τιμής πρὸς τοὺς ἀρχαίους αὐτοὺς ἀγίους κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχή, ἀλλὰ καὶ τὴν μετάβαση ἀπὸ ἓνα ὑμνογραφικὸ εἶδος σὲ ἓνα ἄλλο· δηλαδή ἀπὸ τὸ Κοντάκιον στὸν Κανόνα, δεδομένου ὅτι ἔχουν ἐπισημανθεῖ σπαράγματα κοντακίου ἀφιερωμένου στὸν ἅγιο Λεωνίδα καὶ τὴν ἐπτάριθμη συνοδία του.

Τὸ κοντάκιο αὐτὸ ἐξεδόθη ἀπὸ τὸν J. B. Pitra, στὰ *Analecta Sacra*,²⁰⁸ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικα Corsini 366. Μάλιστα ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὺς εἶναι ἡ μοναδικὴ λειτουργικὴ πηγὴ πού ὀρίζει τὴν ἑορτὴ τῶν μαρτύρων μας στὶς 11 Δεκεμβρίου. Στὸ ἐν λόγω κοντάκιο συναντῶνται σχεδὸν ὅλες οἱ γνωστὲς εἰδήσεις τῶν συναξαριακῶν διηγήσεων γιὰ τὸν μάρτυρα Λεωνίδα καὶ τὴν συνοδία του, ἐνῶ παρέχονται καὶ κάποιες νέες, ὅπως τὸ τοπωνύμιο *Τραϊανούπολις* πού ἀντικαθιστᾷ τὴν παραδεδομένη ὡς γενέτειρα τοῦ Λεωνίδου *Τροιζήνα*. Ὁ Halkin θεωρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ λανθασμένης ἀναγνώσεως: *Τραϊανόπολις – Τροιζήνω πόλει*²⁰⁹ (τὸ ὀρθόν: *Τροιζήνι*). Ἐπίσης, γίνεται ἀναφορὰ σὲ ἓνα ὄραμα τῆς νεαρῆς Χαριέσσης κ.ἄ.. Τὸ ὑμνογραφικὸ αὐτὸ ἔργο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα προοίμιο καὶ ὀκτὼ οἴκους. Μάλιστα, ἂν δὲν εἶναι ποίημα Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, εἶναι πάντως τῆς αὐτῆς ἀξίας καὶ ἐποχῆς.

Καθὼς πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὸν *Συμπληρωματικὸν κατάλογον χειρογράφων κωδίκων ἱερᾶς μονῆς Μεγίστης Λαύρας* (φ. 168β'),²¹⁰ στὸν ὑπ' ἀριθμ. 268 – Γ28 μεμβράνινο κώδικα τοῦ ια' αἰῶνος τῆς μονῆς αὐτῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, σώζονται τέσσερα σπαράγματα (ἓνα προοίμιο καὶ τρεῖς οἴκοι) ἀπὸ τὸ ὡς ἄνω κοντάκιο πού ἐξέδωσε ὁ Pitra. Ὁ δὲ κώδικας αὐτὸς τοποθετεῖ τὴν μνήμη τους στὶς 20 Ἰουνίου.

Ἄς ἐπανέλθουμε ὅμως στὴν μνημονευθεῖσα ἀκολουθία Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου, ἡ ὁποία ἐξεδόθη ἀπὸ τὸν λόγιο ἱεράρχη πρ. Λεοντοπόλεως Σωφρόνιο Εὐστρατιάδῃ (+1947),²¹¹ ἀπὸ τοὺς κώδικες α') 1564φ. 41 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων καὶ β') Λαυριωτικὸ Δ37φ. 126. Στὸ ὑμνογραφικὸ αὐτὸ ἔργο, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία Στιχηρὰ τοῦ ἑσπερινοῦ, ἓνα Κάθισμα τοῦ ὁρθοῦ καὶ τὸν

208. Pitra, *Analecta*, σ. 630-632.

209. Halkin, *Saint Léonide*, σ. 218, σημ. 4.

210. Παντελεήμονος Λαυριώτου, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων κωδίκων ἱερᾶς μονῆς Μεγίστης Λαύρας*, ΕΕΒΣ 28 (1958), σ. 145.

211. Εὐστρατιάδου, *Λεωνίδης*, σ. 172-179.

Κανόνα με τις έννέα ώδες, ό ύμνολογούμενος παρίσταται άπλως ως μάρτυς και άθλοφόρος και όχι ως ιερομάρτυς επίσκοπος, στοιχειό τό όποιο «μετ' έμφάσεως θα έτονίζετο, ως παρατηρεΐται τó τοι-οϋτον εις πάσας τας Άκολουθίας τών μαρτύρων ιεραρχών».²¹²

Πάντως πρόκειται περι ένός άκόμη σημαντικóτατου τεκμηρίου για την σαφή διάκριση τών δύο όμωνύμων άγίων. Τό «πολύτιμον τούτο άγιολογικόν μνημείον» δημοσίευσε τó 1935 ό Σωφρόνιος Εϋστρατιάδης στην Θεολογία,²¹³ «ως συμβολήν εις την άγιολογίαν τής αρχιεπισκοπής Άθηνών και άρσιν πεπαλαιωμένης πλάνης».²¹⁴

Τήν άκολουθία αύτή παραθέτουμε στο τέλος τής ανά χείρας με-λέτης μας.

Δ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Δ.1 Βασιλική Ίλισσου

Στό τελευταίο αύτό κεφάλαιο τής έργασίας μας, θα γίνει σύντομη άναφορά στις τρεις αρχαίες βασιλικές τού Ίλισσου, τού Λεχαίου και τού Κλαυσείου, πού ήσαν άφιερωμένες στον άγιο Λεωνίδα.

Κατ' αρχάς ή έλληνική όνομασία *βασιλική*, είναι άπόδοση τής λατινικής λέξεως *basilica*, πού προσδιορίζει επιθετικά τó οϋσιαστικό *porticus* (= στοά, θύρα, ναός). Άλλά και τó επίθετο *basilicus*, -a, -um είναι άπόδοση τού έλληνικου *βασιλική* (βασίλειος στοά – έκκλησία). Συνεπώς άπό τούς έλληνικούς όρους *βασιλική στοά* – *έκκλησία*, προήλθαν ως δάνειο οί λατινικοί *basilicus porticus* και έν τέλει επεκράτησε ως άντιδάνειο μόνον ό όρος *basilica* – *βασιλική*, πού άπό επίθετο έγινε οϋσιαστικό.²¹⁵

Στήν χριστιανική λατρεία, ό έκκλησιαστικός αύτός όρος συνδέθηκε με τόν βασιλέα τών βασιλευόντων Ίησου Χριστό.²¹⁶

Σύμφωνα δέ με την επικρατέστερη άποψη, ή αρχιτεκτονική μορφή τής βασιλικής προήλθε άπό τά αρχαιοελληνικά και ρωμαϊκά κτήρια – αίθουσες πού χρησίμευαν για δικαστήρια ή αυτοκρατο-

212. Εϋστρατιάδου, *Λεωνίδης*, σ. 172.

213. Εϋστρατιάδου, *Λεωνίδης*, σ. 172-179.

214. Εϋστρατιάδου, *Λεωνίδης*, σ. 172.

215. Βλ. Α. Λαζάρου, *Η άκτινοβολία τής Έλληνικής γλώσσης διά τού όρου Βασιλική – Basilica*, Πλάτων 26 (1974), σ. 277-288.

216. Άντουράκη, *Αρχαιολογία*, σ. 59.

ρικές (βασιλικές) έκδηλώσεις, καί τῆς ὁποίας ὁ ρυθμός εἶναι ὄντως ἐντυπωσιακός καί μεγαλοπρεπής.²¹⁷

Μεταξὺ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῶν Ἀθηνῶν δεσπόζουσα θέση κατεῖχε αὐτὴ τοῦ Ἰλισσοῦ, ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Λεωνίδη. Ἐρείπιά της σώζονται ἀνατολικά τῶν Στύλων τοῦ Ὀλυμπίου Διός, δίπλα ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Κολυμβητήριον, καί μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος.²¹⁸ Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα νὰ οἰκοδομήθηκε καί νὰ διακοσμήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀθηναῖδα – Εὐδοκία, θυγατέρα τοῦ Ἀθηναίου σοφιστοῦ Λεοντίου, ἡ ὁποία, ὅταν ἔγινε σύζυγος (423) τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β' (408-450), κόσμησε τὴν γενέτειρά της μὲ χριστιανικὲς ἐκκλησίες.²¹⁹

Ἐχει παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ ἐν λόγω βασιλικὴ κατασκευάσθηκε βιαστικά, κάτι ποὺ διαπιστώνεται κυρίως ἀπὸ τὴν ἀργολιθοδομὴ τῶν σωζομένων θεμελίων καί τὸ διαφορετικὸ πάχος τῶν τοίχων. Τοῦτο ἴσως νὰ ὀφείλεται στὴν ἰσχὺ ποὺ διατηροῦσε ἀκόμη κατὰ τὸν 5ο αἰῶνα στὴν Ἀθήνα ἡ ἀρχαία θρησκεία, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν δυσκολία τῶν χριστιανῶν στὴν ἀνέγερση τῶν ναῶν τους.²²⁰

Ὁ ναὸς κτίσθηκε ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως,²²¹ σὲ νησίδα τοῦ Ἰλισσοῦ, ποὺ εἶχε σχηματισθεῖ ἀπὸ τοὺς δύο βραχίονες τοῦ ποταμοῦ, ὁ ὁποῖος τότε δὲν εἶχε καλυφθεῖ. Πρόκειται, σύμφωνα μὲ τὸν Γ. Σωτηρίου²²² ποὺ ἀνέσκαψε καί ἐρεύνησε τὸ μνημεῖο στὰ 1916-1917, γιὰ ἑλληνιστικὴ τρίκλιτη βασιλική, μεγάλων διαστάσεων (62X84 μ.), μὲ ἐγκάρσιο κλίτος, ξυλίνη στέγη καί ἀξιόλογα προσκτίσματα: παστοφόρια, νάρθηκα, βαπτιστήριον, μεγαλόπρεπο αἶθριον, τάφους κλπ.. Ἀπὸ τὰ κλίτη τὸ μεσαῖο ἦταν ὑπερυψωμένο καί χωριζόταν ἀπὸ τὰ πλαῖνὰ μὲ κιονοστοιχίες.

217. Ἀ. Ὁρλάνδου, *Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς μεσογει-
ακῆς λεκάνης*, τ. Α', Ἀθῆναι 1952, σ. 60-79· Ἀντουράκη, *Ἀρχαιολογία*, σ. 59-75·
Κ. Καλοκύρη, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Χριστιανικὴν καὶ Βυζαντινὴν Ἀρχαιολογίαν*, Θεσ-
σαλονίκη 1970, σ. 45-50.

218. Γκιολέ, *Ἡ Ἀθήνα*, σ. 45.

219. Ἀντουράκη, *Ἀρχαιολογία*, σ. 80.

220. Ἀντουράκη, *Ἀρχαιολογία*, σ. 81.

221. Γκιολέ, *Ἡ Ἀθήνα*, σ. 45. Ἡμεῖς δὲ μικρὸν πρὸ τῆς πόλεως δεῦρο βαδίζειν
ὀκνοῦμεν καὶ τῷ ἱερῷ τούτῳ πολυανδρίῳ προστρέχειν. Βλ. Λάμπρου, *Τὰ σωζό-
μενα*, τ. Α', σ. 151.22.

222. Γ. Σωτηρίου, *Παλαιὰ Χριστιανικὴ Βασιλικὴ Ἰλισσοῦ*, Α.Ε. (1919), σ. 1-31.

Τὸ δάπεδό της καλυπτόταν μὲ θαυμάσια ψηφιδωτά, ὅπως σταυρούς, στεφάνια, κληματίδες, πτηνά, ὑδρόβια κ.ἄ., μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκτίθενται στὸ Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν. Ἡ βασιλικὴ εἶχε καὶ πλούσιο γλυπτὸ διάκοσμο, καθὼς μαρτυροῦν τὰ θραύσματα ποὺ ἔχουν βρεθεῖ.

Τὶς ἐργασίες ἀνασκαφῆς συμπλήρωσε στὰ 1948-1950 ὁ Μ. Χατζηδάκης,²²³ ἐνῶ γιὰ τὴν ἱστορία πρέπει νὰ γραφεῖ πὼς τὴν ὑπαρξη τοῦ μνημείου ἐντόπισε πρῶτος, τὸ 1893, ὁ Ἀ. Σκιαῆς,²²⁴ καὶ μελέτησε ὁ Κ. Κωνσταντόπουλος.²²⁵

Στὸ ἀριστερὸ (βόρειο) παστοφόριο τῆς βασιλικῆς ὑπάρχει τὸ *Πολυάνδριον*, ὅπως ἀποκαλεῖ ὁ Χωνιάτης τὴν ὑπόγεια κρύπτη – μαρτύριο. Χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνος, καὶ ἦταν προορισμένο νὰ δεχθεῖ στοὺς τρεῖς ἀψιδωτοὺς τάφους τοῦ ἀποτμήματα λειψάνων τοῦ μάρτυρα Λεωνίδου καὶ τῶν συναθλητριῶν του, τὰ ὁποῖα μετεκομίσθηκαν ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὴν Ἀθήνα μετὰ τὸν θρίαμβο τοῦ χριστιανισμοῦ ἢ ἔπειτα ἀπὸ τὸν καταστρεπτικὸ γιὰ τὴν Πελοπόννησο σεισμὸ τοῦ 551.

Τὸ μαρτύριο αὐτὸ εἶναι πιθανὸν τὸ ἀρχαιότερο ἀμιγῶς χριστιανικὸ κτίσμα στὴν πόλη. Ἔχει σχῆμα τετράγωνο (3,80X3,87 μ.) καὶ καλυπτόταν μὲ χαμηλὸ σφαιρικὸ θόλο, τοῦ ὁποῖου τὸ ἐσωρράχιον ἔφθανε σὲ ὕψος 3,36 μ. ἀπὸ τὸ δάπεδο.²²⁶ «Εἰς τὴν Κρύπτην κατέρχεται τις δι' ὀκτὼ βαθμίδων εἰλημμένων ἐξ ἀρχαίων κατὰ τὸ πλεῖστον

223. Μ. Χατζηδάκης, *Ἀνασκαφὴ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν Βασιλικὴν τοῦ Ἰλισοῦ*, Π.Α.Ε. (1948), σ. 69-80, (1949), σ. 44, (1950), σ. 144.

224. Σωτηρίου, *Βασιλικὴ Ἰλισοῦ*, σ. 11 (σημ.).

225. Κ. Κωνσταντοπούλου, *Συμβολὴ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῶν Χριστιανικῶν Ἀθηνῶν*. Τὸ Μαρτύριον τοῦ ἐπισκόπου Λεωνίδου, Ἡμερολόγιον τῶν φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων Κωνσταντινουπόλεως (1906), σ. 331-334. «Ὁ Κ. Κωνσταντόπουλος ὅστις ἐζήτησε πρῶτος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ κτίσμα τοῦτο καὶ ἰδίᾳ τὴν Κρύπτην, ἥς μέγα μέρος δὲν εἶχεν ἐπιχωσθῇ μέχρι τοῦ 1906, ἐξέφερε τὴν γνώμην, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἱερομάρτυρος Λεωνίδου καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ, ἥτοι περὶ τοῦ τόπου, ἔνθα ὁ περίφημος μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτος τὸν εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Λεωνίδην καὶ τὴν συνοδίαν αὐτοῦ λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ δίδονται καὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ μέρους τῆς πόλεως ἔνθα τὸ Μαρτύριον τοῦτο ἔκειτο. Ἡ σκαφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου καὶ ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἀκριβοῦς κατόψεως τῆς Βασιλικῆς καὶ τῆς συνεχομένης πρὸς ταύτην Κρύπτης ἐνισχύουσι πράγματι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην». Βλ. Σωτηρίου, *Βασιλικὴ Ἰλισοῦ*, σ. 11.

226. Μπούρα, *Βυζαντινὴ Ἀθήνα*, σ. 187.

ένεπιγράφων ἐπιτυμβίων λίθων, ὁδηγεῖ δ' εἰς αὐτὴν χαμηλὴ θυρὶς ἐπὶ τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς αἰθούσης ἀνοιγομένη...». ²²⁷

Οἱ τοῖχοι ἐκοσμοῦντο μὲ τοιχογραφίες καὶ ὀρθομαρμαρώσεις, ἔχνη τῶν ὁποίων διατηροῦνται ἀκόμη. Ἄγνωστο εἶναι πότε ἀκριβῶς καὶ γιατί ἐγκαταλείφθηκε καὶ καταστράφηκε τόσο ἡ κρύπτη, ὅσο καὶ ἡ βασιλική. Πάντως στὴν ἐποχὴ τοῦ Χωνιάτου (12ος αἰ.) ἦταν ἤδη σὲ κακὴ κατάσταση.

Ἄς σημειωθεῖ, τέλος, πὼς ἐξαιτίας τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ της ρυθμοῦ ἡ ἐκκλησία αὕτη ἦταν γνωστὴ καὶ ὡς *οἶκος βασιλικός*. ²²⁸

Δ.2 Βασιλικὴ Λεχαίου

Ἡ βασιλικὴ στὸ Λέχαιον τῆς Κορίνθου βρίσκεται στὸν δυτικὸ βραχίονα τοῦ ἀρχαίου λιμανιοῦ τοῦ Λεχαίου.

Τὸ περίφημο αὐτὸ μνημεῖο ἀνέσκαψε συστηματικῶς καὶ μελέτησε εἰς βάθος ὁ Δημ. Πάλλας (1995), ²²⁹ κατὰ τὰ ἔτη 1956-1961, ὁ ὁποῖος γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Εἰς τὴν προκειμένην ἔρευναν παρεκινήθη ἐξ ἐσχάτως ἐλθούσης εἰς φῶς πληροφορίας περὶ ὑπάρξεως παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Κορίνθου. Ἡ πληροφορία περιέχεται εἰς τὸ περιλαμβανόμενον εἰς τὸ μηνολόγιον τοῦ Πατμιακοῦ Κώδικος 254 φ. 144 κ.έ. μαρτύριον τοῦ Λεωνίδου καὶ τῶν ἑπτὰ συμμαρτύρων του γυναικῶν..., θανατωθέντων διὰ ποιντισμοῦ εἰς τὴν θάλασσαν. Ἡ πηγὴ αὕτη ὁμιλεῖ περὶ ναοῦ ἐγερθέντος πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων εἰς τὸν αἰγιαλόν, ἐπὶ τῆς θέσεως ὅπου εἶχον ταφῇ τὰ σώματά των ἐπὶ τόπου, εὐθὺς ὡς ἐξεβράσθησαν ὑπὸ τῆς θαλάσσης». ²³⁰

Ἀποκαλύφθηκε λοιπὸν μεγίστη τρίκλιτη βασιλικὴ μὲ πενταμερὲς ἐγκάρσιο κλίτος καὶ πλάγια προσκτίσματα πλάτους 59,20 μ.. Πρὸ τοῦ κυρίως ναοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει μῆκος 105,50 μ., ἐκτείνεται πενταμερὴς νάρθηκας. Ὁ ναός, ὡς καὶ ἡ μικρότερη καὶ ἀπλούστερη βασιλικὴ τοῦ Ἰλισσοῦ, ἀνοικοδομήθηκε πρὸς τιμὴν τοῦ μάρτυρος Λεωνίδου καὶ τῆς συνοδίας του. Πιθανῶς δὲ μέρος τῶν λειψάνων τους, ὅπως εἰπώθηκε, νὰ μετακομίσθηκε στὴν Ἀθήνα, μετὰ τὴν κατα-

227. Σωτηρίου, *Βασιλικὴ Ἰλισσοῦ*, σ. 8.

228. Ἀντουράκη, *Ἀρχαιολογία*, σ. 81.

229. Πάλλα, *Ἀνασκαφὴ* (1956), σ. 164-178· (1957), σ. 95-104· (1959), σ. 126-150· (1961), 137-154.

230. Πάλλα, *Ἀνασκαφὴ* (1956), σ. 164.

στροφή της βασιλικής τοῦ Λεχαίου ἀπὸ τὸν σεισμό τοῦ 551. Οἱ συνολικὲς διαστάσεις τῆς βασιλικῆς ἦταν ἐκπληκτικὲς. Ἐξετείνετο σὲ μῆκος 220 μ. κατὰ τὸν ἄξονά της, καὶ περιελάμβανε ἑκταση 11.000 τ.μ.· εἶχε δὲ σπουδαῖα προσκτίσματα μὲ κυριώτερο τὸ συγκρότημα βαπτιστηρίου βορείως τοῦ νάρθηκα. Πάνω ἀπὸ τὸ ἱερὸ Βῆμα ὑπῆρχε τροῦλλος. Ἦταν πλούσια διακοσμημένη μὲ πλάκες, μαρμαροθετήματα, κιονόκρανα, θωράκια, σύνθρονο, αἶθριο κλπ.²³¹

Σύμφωνα μὲ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια, ἡ θεμελίωση τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκα ἐγιναν ἐπὶ αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ (450-457). Μετὰ τὴν καταστροφή τῆς βασιλικῆς, ἡ λατρεία ἐτελεῖτο στὸ ἀνθεκτικὸ ὀκτάγωνο βαπτιστήριον, ἡ ἀψίδα τοῦ ὁποῖου μετετράπη σὲ ἱερὸ Βῆμα, ἐνῶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰῶνος ἡ τιμὴ τῶν μαρτύρων λησμονήθηκε παντελῶς.²³²

Μεταξὺ τῶν πολλῶν εὐρημάτων ποὺ ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεχαίου, ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν καὶ τὰ ἑξῆς: «...ὕπερ-άνω τῶν τριῶν ἀκεραίων κιόνων, τῶν τοποθετημένων ἔξω τοῦ νοτίου κλίτους, παρατηρήθη εἰς ἑκτασιν περίπου 4X1 μ. στρῶμα πάχους περίπου 0,10 μ., σχηματισθὲν ἐξ ὑπολειμμάτων νηστησίμων θαλασσίων τροφῶν: ἐκ κελυφῶν ἀχινῶν, ἀχιβάδων, καλογνώμων, μιδίων (sic) ἐντελῶς θρυμματισμένων. Θὰ ἦτο θελκτικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ στρῶμα τοῦτο ἐσχηματίσθη εἰς ἐποχὴν συρροῆς πιστῶν κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς μνήμης τοῦ μάρτυρος Λεωνίδου, ὡς ἂν ἡμέρα αὕτη ἐπιπτεν ἐντὸς τῆς Μ. Ἑβδομάδος».²³³

Δ.3 Βασιλικὴ τοῦ Κλαυσείου

Στὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ εὐρυτανικοῦ χωρίου Κλαυσείου, τὸ ὁποῖο ἀπέχει ἑπτὰ χλμ. ἀπὸ τὸ Καρπενήσι, καὶ κοντὰ στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Καρπενησιώτου, ὑψωνόταν μεγαλοπρεπὴς βασιλικὴ ἀφιερωμένη καὶ αὐτὴ στὸν μάρτυρα Λεωνίδα καὶ τὴν συνοδίαν του, ποὺ οἰκοδομήθηκε στὸ τέλος τοῦ 5ου ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰῶνος.²³⁴

Σὲ ἀνασκαφὴ ποὺ ἐγινε κατὰ τὰ ἔτη 1957-1959 στὸν χώρον αὐτό, ἀπὸ τοὺς Π. Λαζαρίδη καὶ Μ. Χατζηδάκη,²³⁵ ἀποκαλύφθηκε τὸ με-

231. Ἀντουράκη, *Αρχαιολογία*, σ. 86.

232. Τ. Χριστοπούλου, *Ἡ ἐν Λεχαίῳ Κορίνθου βασιλική*, Θ.Η.Ε., τ. 8, στ. 282.

233. Πάλλα, *Ἀνασκαφή*, 1956, σ. 176.

234. Π. Βασιλείου, *Κλαυσείου Βασιλική*, Θ.Η.Ε., τ. 7, στ. 612-613.

235. Μ. Χατζηδάκη, Π.Α.Ε. (1958), σ. 58-63.

γίστης άξίας ψηφιδωτό της δάπεδο, τοῦ οἱοῦ ἔχει διασωθεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος.

[...] ΟΥ Α[...] ΣΘΗ Ο ΑΓΙ	[κλήρ]ου ἀ[νεκαινί]σθη ὁ ἅγι-
[...]Ο Ο [...] ΝΕΝΔΟΞΟΥ	[ος ναὸς] ο[ὔ]τος τοῦ πα[νε]νδόξου
[...]Υ ΛΕ[...] ΔΟΥ ΚΑΙ ΕΓΕΝΕ	[ἅγιο]υ Λε[ωνί]δου καὶ ἐγένε-
ΤΟ [...] Σ ΧΑΜΟΚΕΝΤΗΣΕΩΣ	το [τὸ τῆς] χαμοκεντήσεως
ΕΡΓ(ΟΝ)	ἔργ(ον) ²³⁶

Τὸ ψηφιδωτὸ πρέπει νὰ κατασκευάσθηκε σταδιακῶς, καθὼς μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ τὶς διαφορὲς στὴν ποιότητα καὶ τὴν τεχνοτροπία, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς πολýτιμες ἱστορικὲς ἀφιερωτικὲς ἐπιγραφὰς οἱ οἱοῦς μᾶς παρέχουν σπουδαῖες πληροφορίες, ὅπως ἡ ἀκόλουθη ἀπὸ τὸ ἱερὸ Βῆμα τοῦ ναοῦ:

ΕΠ [8-10 γρ.] ΑΝ	Ἐπ[ι Εὐτυχι]αν-
ΝΟ [10-12 γρ.] ΝΘΕ	νο[ῦ καὶ Πολυκάρπου τῶ]ν θε-
ΟΦΙΑ [...] ΠΡΕΣ	οφιλ[εστάτων ἡμῶν] πρεσ-
ΒΥΤΕΡΩΝ [...] ΛΙΣΣΟΥ	βυτέρων [καὶ Με]λισσοῦ
ΤΟΥ ΘΕΟΦ [...] ΣΤΑΤΟΥ	τοῦ θεοφ[ιλε]στάτου
ΑΝΑΓΝΟΣΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟ	ἀναγνώστου καὶ οἴκο-
ΝΟΜΟΥ ΤΗΣ ΕΝΘΑΔΕ	νόμου τῆς ἐνθάδε
ΑΓΙΩΤΑΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ	ἀγιωτάτης ἐκκλησίας
ΚΕ ΠΑΝΤΟΣ [...] ΘΕΟΦΙΛΗ	καὶ παντὸς [τοῦ] θεοφιλῆ

Τὰ θέματα ποὺ περιλαμβάνει τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο εἶναι «διὰ τὰ περιθώρια μὲν οἱ πλοχομοὶ εἰς ἱκανὴν ποικιλίαν, διὰ τὰ διάχωρα δὲ κόμβοι, φολιδωτὰ καὶ ἄλλα ὀλιγώτερον συνήθη θέματα, κυριαρχεῖ ὅμως ὁ ζωικὸς διάκοσμος παριστῶν παγῶνια, χῆνας καὶ ἄλλα πτηνὰ καὶ ἐκ τῶν τετραπόδων ἀγριοχοίρους, κύνας, λαγούς. Δὲν λείπει ἐπίσης καὶ ἡ θαλασσία πανὶς μὲ ποικιλίαν ἰχθύων εἰς πρωτοτύπους συνθέσεις».²³⁷

Ὅσον ἀφορᾷ στὸ οἰκοδόμημα τοῦ ναοῦ, ἔχει τὸν ρυθμὸ τρίκλιτης βασιλικῆς μὲ ἐγκάρσιο κλίτος ποὺ ἀπολήγει σὲ κόγχες. Τὸ συνολικὸ μῆκος του εἶναι 28 μ. καὶ τὸ μέγιστο πλάτος 18,50 μ.. Στὸ

236. Μ. Χατζηδάκη, Π.Α.Ε. (1958), σ. 61.

237. Α. Ὁρλάνδου, *Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1958*, Ἀθῆναι, 1959, σ. 63 κ.έ..

ιερό Βῆμα ὑπῆρχε σύνθρονο καὶ στήν ἁγία Τράπεζα κιβώριο, τοῦ ὁποίου βρέθηκαν οἱ βάσεις.²³⁸

Τὸ μέγεθος καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς βασιλικῆς τοῦ Κλαυσείου²³⁹ πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν μέσα στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, δεδομένου ὅτι ἡ λαμπρὴ ναοδομία ἀποτελοῦσε ἔκφραση τῆς δυνάμεως τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς καλῆς τῆς καταστάσεως καὶ ἀποσκοποῦσε στὴν ἐνότητα τῶν ὑπηκόων.

Δυστυχῶς καὶ ἡ βασιλικὴ αὕτὴ καταστράφηκε κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ τὸν σεισμό τοῦ 551. Ἰχνη τῆς πυρκαϊᾶς ποὺ ἐπακολούθησε εἶναι ἐμφανῆ ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν καταστροφῶν τοῦ 6ου αἰῶνος ἦταν καὶ ἡ λησμοσύνη τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς λατρείας τοῦ νεανίου ἁγίου στήν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς βασιλικῆς.²⁴⁰

Ε. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μὲ τὴν ὁλοκλήρωση αὐτῆς τῆς ἐργασίας, θὰ μπορούσαμε νὰ καταλήξουμε στὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὰ παρατεθέντα στοιχεῖα τοῦ πρώτου κεφαλαίου, ὁ συγγραφέας τοῦ ἐγκωμιαστικοῦ λόγου, μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης, ὑπῆρξε κορυφαία προσωπικότητα τόσο στὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο, ὅσο καὶ σ' αὐτὸν τῶν γραμμάτων. Μαθήτευσε κοντὰ στὸν σημαντικότερο λόγιό τῆς ἐποχῆς, τὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης, καὶ ἐμπνεύσθηκε ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν σοφία του. Ἀγάπησε πολὺ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία, ἐνῶ ἀξιοποίησε στὸ ἔπακρο κάθε προσωπικὸ του χάρισμα καὶ κάθε δυνατότητα, προκειμένου νὰ καλλιεργηθεῖ, νὰ καλλιεργήσει καὶ νὰ στηρίξει τὸ λογικὸ ποίμνιό του.

Ὅσον ἀφορᾷ στὸν ἐγκωμιαστικὸ λόγο του πρὸς τὸν ἅγιο Λεωνίδη καὶ τὴν συνοδίά του, ὁ ὁποῖος ἐξετάσθηκε στὸ δεύτερο κεφάλαιο, διαπιστώνουμε ὅτι εἶναι ἓνα ρητορικὸ κείμενο, ποὺ ἀξιοποιεῖ ἀγιογραφικὰ καὶ ἀρχαιοελληνικὰ ἱστορικὰ θέματα, μὲ σκοπὸ τὴν

238. Μ. Χατζηδάκη, Π.Α.Ε. (1958), σ. 59-60.

239. Περὶ τῆς βασιλικῆς τοῦ Κλαυσείου βλ. τὸ βιβλίο τοῦ Δ. Φαλλῆ, *Ὁ ἅγιος Λεωνίδης ὁ Μάρτυς. Ἡ ταυτότητά του. Ὁ παλαιοχριστιανικὸς ναὸς του στὸ Κλαψὶ (Κλαυσεῖον) Εὐρυτανίας*, Ἀθῆναι 1999. Κριτικὴ τοῦ βιβλίου μὲ πολλὰ παρατηρήσεις ἐδημοσίευσε ὁ Δ. Γόνης στὸ *Ὁ ἅγιος Λεωνίδης*, σ. 281-299.

240. Μ. Χατζηδάκη, Π.Α.Ε. (1958), σ. 63.

μεγίστη ήθικη ώφέλεια τών άκροατών και την παρακίνηση του έκκλησιαστικού ζήλου τους, για την έπαναφορά της λησμονημένης τιμής τών άγίων.

Έν συνεχεία, στο τρίτο κεφάλαιο, καταβλήθηκε προσπάθεια για να διαλευκανθεί το πρόβλημα της συγχύσεως μεταξύ τών δύο όμωνύμων άγίων, του Λεωνίδου Άθηνών και του Λεωνίδου Τροιζηνίου. Άρκετοι μελετητές που άποδίδουν το μαρτύριο του Τροιζηνίου μάρτυρος στον έπίσκοπο Άθηνών, για τον όποιο δεν σώζεται κανένα συναξαριακό υπόμνημα ή κάποια ακολουθία, στηρίζουν την άποψη τους στον άνωτέρω λόγο του Χωνιάτου.

Όταν όμως μελετήσει κανείς με προσοχή την όμιλία, διαπιστώνει ότι δεν υπάρχει καμία έμμεση ή άμεση άναφορά σε ιερατική ιδιότητα του Λεωνίδου. Έάν ο Χωνιάτης δεχόταν ότι ο ύπ' αυτού έγκωμιαζόμενος μάρτυς Λεωνίδης ήταν έπίσκοπος και μάλιστα προκάτοχός του στον άποστολικό θρόνο τών Άθηνών, θα ήταν παντελώς αδύνατο να μη το άναφέρει. Βεβαίως ο Λεωνίδης προσδιορίζεται ως ιερομάρτυς μία και μόνη φορά, στον τίτλο του έγκωμίου. Σχηματίσαμε όμως την άποψη ότι ο χαρακτηρισμός αυτός προσετέθη άργότερα, από τον άντιγραφέα, ό όποιος προφανώς θεώρησε πως ό Λεωνίδης ό Τροιζήνιος ταυτίζεται με τον Λεωνίδα Άθηνών.

Πρός επίρρωση τών άνωτέρω, γίνεται άναφορά στα αρχαιότερα σχετικά συναξάρια και στα ύμνολογικά έργα προς τιμήν του Λεωνίδου του Τροιζηνίου.

Τέλος, και οι τρεις βασιλικές, για τις όποιες γίνεται λόγος στο τέταρτο κεφάλαιο, φανερώνουν την διάδοση της τιμής του Λεωνίδου του Τροιζηνίου στην νότιο Ελλάδα ως τοπικού άγίου. Ειδικότερα, ή Άθήνα μέχρι και τον δ' αιώνα ύπαγόταν έκκλησιαστικώς στην Κόρινθο. Έπομένως, ήταν φυσικό να έπηρεάζεται και από την άγιολογία της και να τιμά τους μάρτυρές της· έξ ου και ό σύνδεσμος με τον Τροιζήνιο μάρτυρα, που θανατώθηκε στην Κόρινθο και οίκοδομήθηκε εκεί προς τιμήν του κρύπτη – μαρτύριο, και άργότερα ή βασιλική του Ίλισσοϋ.

Σχετικώς με τους λόγους οίκοδομήσεως της μεγαλοπρεπούς βασιλικής του Λεχαίου και την αφιέρωσή της στον Λεωνίδα τον Τροιζήνιο, διαθέτουμε τις άδιάσειστες μαρτυρίες του Πατμιακού Κώδικος 254, οι όποιες έπιβεβαιώθηκαν και από την άρχαιολογική έρευνα του καθηγητού Δ. Πάλλα.

Καὶ ἡ βασιλικὴ τοῦ Κλαυσείου, μετὰ τὴν περίφημη *χαμοκέντησιν* καὶ τὶς ἐκεῖ σωζόμενες ἐπιγραφές, ποὺ καταδεικνύουν ὅτι καὶ αὐτὴ ἦταν ἀφιερωμένη στὸν Λεωνίδη τὸν Τροιζήνιο (δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀναφορὰ σὲ ὑποτιθέμενη ιδιότητά του ὡς κληρικοῦ), ἀποτελεῖ ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν σπουδαία αὐτὴ μαρτυρικὴ προσωπικότητα τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας.

Ἐπομένως, ἄλλος εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Λεωνίδης, ἄγνωστο πότε ἐν εἰρήνῃ ἀποθανών, καὶ ἄλλος ὁ μάρτυς Λεωνίδης, ὁ ὁποῖος τελειώθηκε μαρτυρικῶς μετὰ τὴν συνοδία τῶν ἀγίων ἑπτὰ γυναικῶν, στὸν ὁποῖο ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης ἀφιέρωσε τὴν ὁμιλία του καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποῖου ἀνηγέρθησαν οἱ βασιλικές τοῦ Ἰλισσοῦ, τοῦ Λεχαίου καὶ τοῦ Κλαυσείου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀλιβιζάτου Ἀμ., *Ἡ ἀνακήρυξις τῶν ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ*, Θεολογία 19 (1948), σ. 18-52.
- Ἀντουράκη Γ., *Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία*, τ. Α', Ἀθήνα 1984 (= Ἀντουράκη, *Ἀρχαιολογία*).
- Βασιλείου Π., *Κλαυσείου Βασιλική*, Θ.Η.Ε., τ. 7, Ἀθήναι 1965, σσ. 612-613.
- Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, *Ἀκολουθία τοῦ ἀγίου ἐνδόξου ἱερομάρτυρος Λεωνίδου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτύρων*, Ἀθήναι 1955 (= Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, *Ἀκολουθία*).
- Γιარένη Ἥλ., *Ἡ συγκρότησις καὶ ἐδραίωσις τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας*, Ἀθήνα 2008.
- Γκιολέ Ν., *Ἡ Ἀθήνα στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες*, Ἀθήνα 2005 (= Γκιολέ, *Ἡ Ἀθήνα*).
- Γόννη Δ., *Ὁ ἅγιος Λεωνίδης ἢ πῶς οὐ δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν*, Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. ΛΕ' (2000), σ. 281-299 (= Γόννη, *Ὁ ἅγιος Λεωνίδης*).
- Δενδρινοῦ Γ., *Τὸ Ὑπομνηστικὸν τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, Εἰσαγωγή – νεοελληνικὴ ἀπόδοσις – σχόλια*, Βυζαντινὸς Δόμος 5-6 (1992) (=Δενδρινοῦ, *Τὸ Ὑπομνηστικόν*).
- Δημητρακοπούλου Σ., *Ἡ Ὁρθόδοξος Ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 2004 (= Δημητρακοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἀθηνῶν*).
- Δημητριάδης, *Τυπικὰ Β'*, Πέτρογκραντ 1917.
- Δυοβουνιώτη Κ., *Αἱ ἀνέκδοτοι κατηχήσεις τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου*, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 3 (1928), σ. 296-315.
- Εὐστρατιάδου Σ., *Ἀγιολόγιον*, Ἀθήνα 1995 (ἀνατ.).
- Εὐστρατιάδου Σ., *Λεωνίδης ὁσῖος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ Λεωνίδης μάρ-*

- τους ὁ ἐν Τροιζῆνι, Θεολογία ΙΓ', τεύχ. Ν' (1935), σ. 170-179 (= Εὐστρατιάδου, Λεωνίδης).
- Θουκυδίδου, *Ιστορία*, Εἰσαγωγή – μετάφραση – σημειώσεις, Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Ἀθήνα 2011.
- Καλδέλλη Α., *Ὁ Βυζαντινὸς Παρθενώνας*, Ἀθήνα 2013 (=Καλδέλλη, *Ὁ Βυζαντινὸς Παρθενώνας*).
- Καλοκύρη Κ., *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Χριστιανικὴν καὶ Βυζαντινὴν Ἀρχαιολογίαν*, Θεσσαλονίκη 1970.
- Καρπόζηλου Ἀπ., *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Γ', Ἀθήνα 2009.
- Κατσαροῦ Β., *Ἡ «κατὰ τὴν Ἑλλάδα» βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου τελευταῖος σταθμὸς τῆς ζωῆς τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη*, Βυζαντιακά 1 (1981), σ. 101-137 (= Κατσαροῦ, *Ἡ βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Προδρόμου*).
- Κόλια Γ., *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τοῦ Ἑλληνικοῦ Χώρου*, Ἀθήναι 1968.
- Κολοβοῦ Φ., *Μιχαὴλ Χωνιάτης, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του. Τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν*, ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1999 (= Κολοβοῦ, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*).
- Κωνσταντοπούλου Κ., *Συμβολὴ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῶν Χριστιανικῶν Ἀθηνῶν. Τὸ Μαρτύριον τοῦ ἐπισκόπου Λεωνίδου*, Ἡμερολόγιον τῶν φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων Κωνσταντινουπόλεως (1906), σ. 331-334.
- Λαζάρου Α., *Ἡ ἀκτινοβολία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης διὰ τοῦ ὅρου Βασιλική – Basilica*, Πλάτων 26 (1974), σ. 277-288.
- Λάμπρου Σπ., *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1879 (= Λάμπρου, *Τὰ σωζόμενα*).
- Λεξικὸ Σουΐδα, εἰς. Β. Κατσαρός, Θεσσαλονίκη 2002.
- Μανάφη Κ., *Γραμματολογικὰ καὶ κείμενα συγγραφέων IB' αἰῶνος*, ἐν Ἀθήναις 1979 (= Μανάφη, *Γραμματολογικά*).
- Μαρκαντωνάτου Γ., *Περικλέους Ἐπιτάφιος*, Ἀθήνα 1986.
- Μαρτύριον τῶν ἀγίων τοῦ Χριστοῦ μαρτύρων Λεωνίδους καὶ τῶν ἑπτὰ παρθένων Νίκης, Χαριέσσης, Νουνεχίας, Βασιλίσσης, Γαλήνης, Καλλίδος καὶ Θεοδώρας*, ἔκδ. Halkin, Saint Léonide et ses sept compagnes martyrs a Corinthe, ΕΕΒΣ ΚΓ' (1953), σ. 220-223 (= *Μαρτύριον Λεωνίδου*).
- Μηναιὸν Ἀπριλίου*, ἔκδ. Α.Δ.Ε.Ε., ἐν Ἀθήναις 1975 (= *Μηναιὸν Ἀπριλίου*).
- Μηναιὸν Σεπτεμβρίου*, ἔκδ. Α.Δ.Ε.Ε., ἐν Ἀθήναις 2002 (= *Μηναιὸν Σεπτεμβρίου*).
- Μουρίκη Ντ., *Οἱ βυζαντινὲς τοιχογραφίαι τῶν παρεκκλησίων τῆς Σπηλιᾶς τῆς Πεντέλης*, Δ.ΧΑΕ 7 (1974), σ. 79-119.
- Μπούρα Χ., *Βυζαντινὴ Ἀθήνα*, Ἀθήνα 2010 (= Μπούρα, *Βυζαντινὴ Ἀθήνα*).
- Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τ. 2, ἐν Βενετίᾳ 1819.
- Ὅρλάνδου Α., *Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης*, τ. Α', Ἀθήναι 1952.

- Όρλάνδου Α., *Η προσωπογραφία Μιχαήλ τοῦ Χωνιάτου*, Ε.Ε.Β.Σ. ΚΑ' (1951), σ. 210-214 (= Όρλάνδου, *Προσωπογραφία*).
- Όρλάνδου Α., *Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1958*, Ἀθήναι 1959.
- Πάλλα Δ., *Ἀνασκαφὴ Βασιλικῆς ἐν Λεχαίῳ*, Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (= Π.Α.Ε.) (1956), σ. 164-178, (1957), σ. 95-104, (1959), σ. 126-150 καὶ (1961), σ. 137-154 (= Πάλλα, *ἀνασκαφὴ*).
- Παναγοπούλου Ἰ., *Εἰσαγωγή στὴν Κ.Δ.*, Ἀθήναι 1995.
- Παντελεήμονος Λαυριώτου, *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων κωδίκων ἱερᾶς μονῆς Μεγίστης Λαύρας*, Ε.Ε.Β.Σ. 28 (1958).
- Παπαγεωργίου Π., *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου Τὰ σωζόμενα ἐκδοθέντα ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου καὶ ὁ ἐν Φλωρεντία Λαυρεντιακὸς κῶδιξ*, Ἀθήναι 1883.
- Παπαδοπούλου – Κεραμέως Ἀθ., *Ἀθηναϊκὰ ἐκ τοῦ ιβ' καὶ ιγ' αἰῶνος*, Ἀρμονία 3 (1902), σ. 209-224, 273-294.
- Παπαδοπούλου – Κεραμέως Ἀθ., *Συνοδικὰ γράμματα Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου, μητροπολίτου Ναυπάκτου, Βυζαντίς Α'* (1909), σ. 3-30.
- Παπαδοπούλου Χρ., *Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν*, ἐν Ἀθήναις 1928 (= Παπαδοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν*).
- Ράνσιμαν Σ., *Ἱστορία τῶν Σταυροφοριῶν*, τ. ΙΙΙ, Ἀθήναι 1979.
- Σακκελίωνος Ἰ., *Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη*, Ἀθήνησιν 1890.
- Σωτηρίου Γ., *Ἀθήναι*, Θ.Η.Ε., τ. 1, Ἀθήναι 1962, στ. 616-670.
- Σωτηρίου Γ., *Παλαιὰ Χριστιανικὴ Βασιλικὴ Ἰλισοῦ*, Α.Ε. (1919), σ. 1-31 (= Σωτηρίου, *Βασιλικὴ Ἰλισοῦ*).
- Σωτηρίου Γ., *Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία*, Ἀθήναι 1942.
- Τωμαδάκη Ν., *Οἱ λόγοι τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου*, ΕΕΒΣ 27 (1957), σ. 3-62 (=Τωμαδάκη, *Οἱ λόγοι*).
- Φαλλῆ Δ., *Ὁ ἅγιος Λεωνίδης ὁ Μάρτυς. Ἡ ταυτότητά του. Ὁ παλαιοχριστιανικὸς ναὸς του στὸ Κλαψὶ (Κλαυσεῖον) Εὐρυτανίας*, Ἀθήναι 1999.
- Φυτράκη Ἀ., *Λεῖψανα καὶ Τάφοι Μαρτύρων*, Ἀθήναι 1955.
- Χατζηδάκη Μ., *Ἀνασκαφὴ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν Βασιλικὴν τοῦ Ἰλισοῦ*, Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (= Π.Α.Ε.) (1948), σ. 69-80, (1949), σ. 44 καὶ (1950), σ. 144.
- Χατζηδάκη Μ., *Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (= Π.Α.Ε.)* (1958), σ. 58-63.
- Χρήστου Π., *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1989.
- Χριστοπούλου Τ., *Ἡ ἐν Λεχαίῳ Κορίνθου βασιλική*, Θ.Η.Ε., τ. 8, Ἀθήναι 1966, στ. 281-283.
- Χριστοπούλου Τ., *Ἡ ἐν Ἀθήναις βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Λεωνίδου*, Θ.Η.Ε., τ. 8, Ἀθήναι 1966, στ. 283-284.
- Χριστοφιλοπούλου Αἰκ., *Βυζαντινὴ Ἱστορία*, τ. Γ1, Ἀθήνα 2001.

- Acta Sanctorum = AASS, τ. 1-67, Bruxellis, Venetiis, Parisiis 1643-1940.
- Ahrweiler H., *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe- XVe siècles*. Paris, Presses Universitaires de France, 1966. (= Ahrweiler, *Byzance*).
- Angold M., *Church and Society in Byzantium under the Comneni 1081-1261*, Cambridge 1995.
- Beck H.-G., *Ἡ Βυζαντινὴ Χιλιετία*, ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ. Ἀθήνα 2005 (= Beck, *Βυζαντινὴ Χιλιετία*).
- Chatzidakis M., *Byzantine Monuments en Attique et Béotie*, Ἀθήναι 1956, σ. 23.
- Gautier P., *Théophylacte d'Achrida, Discours, Traités, Poésies* [CFHB 16, I], Θεσσαλονίκη 1980.
- Greek Lyric* III, Stesichorus, Ibycus, Simonides, and others, edited and translated by D. Campbell, London 1991.
- Halkin F., *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, I-III, [Subsidia Hagiographica 8], Bruxelles 1957 (= BHG).
- Halkin F., *Saint Léonide et ses sept compagnes martyrs a Corinthe*, ΕΕΒΣ ΚΓ' (1953), σ. 217-223 (= Halkin, *Saint Léonide*).
- Halkin F., *Συμμεῶν ὁ Μεταφράστης*, Θ.Η.Ε., τ. 11, Ἀθήναι 1967, στ. 536.
- Herrin J., *The Ecclesiastical Organisation of Central Greece at the Time of Michael Choniates: New Evidence from the Codex Atheniensis 1371*, Actes du XVe Congr. Intern. Ét. Byz. IV, Ἀθήνα 1976 (=Herrin, *The Ecclesiastical Organisation*).
- Hunger H., *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. Α', ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 2010 (= Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, τ. Α').
- Kazhdan A., *Μελέτες στὴν βυζαντινὴ λογοτεχνία τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰ.*, Ἀθήνα 2010.
- Kazhdan A., *Michael Choniates*, Oxford Dictionary of Byzantium (= O.D.B.) 427-428.
- Laurent V., *Μιχαὴλ ὁ Χωνιάτης*, Θ.Η.Ε., τ. 8, Ἀθήναι 1966, στ. 1204-1206 (= Laurent, *Μιχαὴλ Χωνιάτης*).
- Lesky A., *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 2014.
- Livanos C., *Michael Choniates, Poet of Love and Knowledge*, Byzantine and Modern Greek Studies 30 (2006), σ. 103-114.
- Migne J.P., *Patrologiae Graecae Cursus Completus*, Παρίσι 1857-1866 (= PG).
- Nau F., *Un Martyrologe douze ménologes syriaques, Martyrologes et Ménologes Orientaux*, Patrol. Orient. X (1915).
- Ostrogorsky G., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τ. 3, Ἀθήνα 1981 (= Ostrogorsky, *Ἱστορία*).

- Pitra J.B., *Analecta Sacra spicilegio salesmensi parata*, τ. I, Παρίσι 1876, σ. 630-632 (= Pitra, *Analecta*).
- Stadtmüller G., *Michael Choniates, metropolit von Athen, ca. 1138 – ca. 122* [Orientalia Christiana, vol. XXXIII-2, No 91], Roma 1934. ExKurs 4: Der Pseudo- Familiennamen Akominatos, σ. 274-278 (=Stadtmüller, *Michael Choniates*).
- Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, έκδ. H. Delehaye [Propylaeum ad Acta SS. Novembris], Bruxellis 1902 (= *Synaxarium*).
- V. Grumel, *De l'origine du nom Ἀκομινᾶτος*, E.E.B.Σ. ΚΓ' (1953).
- Van Dieten J., *Nicetae Choniatae historia*, pars prior [Corpus fontium historiae Byzantinae 11.1. Series Berolinensis], Berlin, De Gruyter, 1975.
- Waltz P., *Anthologie Grecque*, ed. Les Belles Lettres, vol. II, Paris 1960.
- Wilson N., *Οἱ λόγοι τοῦ Βυζάντιο*, μτφρ. Ν. Κονομῆς, Ἀθήνα 1991.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Β. ΚΑΤΣΙΡΑΣ

Η ΑΘΥΜΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΚΚΙΑΝΟ*
ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

*Στόν μακαριστό ἅγιο γέροντα,
Ἰάκωβο (Τσαλίκη), ἡγούμενο τῆς Ἱ. Μονῆς
ὁσίου Δαυῖδ τοῦ Γέροντος, πού ἐπὶ σαράντα
χρόνια ἀσκήτεψε ὡς οἰκονόμος πιστός,
ἀπαλύνοντας τόν πόνο χιλιάδων
προσφευγόντων πιστῶν πρὸς δόξα Θεοῦ.*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἀγάπη καί ὁ θαυμασμός μου γιά τή μοναστηριακή ζωή καί τήν ἐν γένει Νηπτική Θεολογία, τά *Γεροντικά* τῶν Πατέρων τῆς ἐρήμου, ὅπως καί ἡ βαθύτροπη *θέωση*, πού ἐπιτυγχάνεται μέσῳ τῆς νήψης καί τῆς προσευχῆς, ἀπέβησαν ἰσχυρά συναισθήματα, πού ἀνέκαθεν μέ διακατεῖχαν, ἰδιαίτερα μάλιστα κατά τή διάρκεια τῶν θεολογικῶν μου σπουδῶν στή Θεολογική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ σημερινή παγκόσμια πολιτική κατάσταση, μέ τά τόσα οἰκονομικά καί ὑπαρξιακά ἀδιέξοδα τῶν ἀνθρώπων, τά ποικίλα ψυχολογικά καί κοινωνικά προβλήματα, πού ὁδηγοῦν τελικά στήν ἀπόγνωση καί τήν ὀδύνη, παρά τίς μεγάλες προόδους τῆς Ψυχολογίας καί τῆς Ψυχιατρικῆς, ἔχει ὄντως καταστεῖ ἀνυπόφορη,

* Διατριβή ἐπὶ διδακτορία ὑποβληθεῖσα στή Θεολογική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

καί ὁ σημερινός ἄνθρωπος βρίσκεται –χωρίς ὑπερβολή– σέ κατάσταση χαοτικῆς ἀπελπισίας. Ἡ σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, παρά τίς ἀλματώδεις προόδους τῆς Τεχνολογίας, τῆς Βιοϊατρικῆς καί τῆς Ψυχοθεραπείας, δέν κατάφερε νά ἀπαλύνει τόν ἀνθρώπινο πόνο καί νά βγάλει τόν ἄνθρωπο ἀπό τό ὑπαρξιακό ἀδιέξοδο, τήν ἐπιδερμική ξηρότητα (ἐπιφανειακότητα), τή θλίψη, τήν ἀθυμία καί τήν «ἐρημία» τῆς καρδίας: πνευματική ἀνεστιότητα καί πνευματικός λιμός, μελαγχολία καί πνευματικό σκοτάδι παντοῦ· ἀπόγνωση, ἐγκατάλειψη, μοναξιά, ἄγχος, ἀγωνία, ἀνασφάλεια καί κατάθλιψη!

Ἡ Ἐκκλησία, ὡς ἓνα παγκόσμιο καί διαχρονικό «νοσοκομεῖο ψυχῶν», κατά τόν ἱερό Χρυσόστομο, παρέχει στά τέκνα της καταφυγή, ἀσφάλεια, προστασία, θαλπωρή, συμπαράσταση καί, γενικά, ἔμπρακτη ἀγάπη, βοήθεια καί αἰώνια σωτηρία. Πιστεύουμε, μαζί μέ πολλούς ἄλλους, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Παράδοση μπορεῖ νά εἰσφέρει μεγάλως στήν ἐποχή μας, γιατί εἶναι ἡ μόνη πού ἐλευθερώνει ὑπαρξιακά τόν ἄνθρωπο καί τόν θεραπεύει ἀπό τό ἄγχος καί τήν ἀνασφάλεια, πού προέρχονται ἀπό τόν (πνευματικό) θάνατο τῆς ψυχῆς. Οἱ Ἅγιοι ὡς ὑγιεῖς ψυχο-πνευματικά ὑπάρξεις ἀποτελοῦν τίς ζωντανές μαρτυρίες αὐτῆς τῆς εὐλογημένης καί μακάριας ζωῆς, πού ἀρχίζει ἀπό αὐτόν ἐδῶ τόν κόσμο καί συνεχίζεται ἀτελεύτητα στήν Αἰώνια Βασιλεία.

Τό ἐν λόγῳ θέμα τῆς παρούσας διδακτορικῆς διατριβῆς «*Ἡ ἀθυμία κατά τόν ἅγιο Ἰωάννη Κασσιανό*» συνδέεται ἄμεσα μέ τά ὡς ἄνω αὐτά ψυχικά προβλήματα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Σκοπός τῆς μελέτης μας αὐτῆς εἶναι – μέσα ἀπό τούς διαμειβόμενους διαλόγους (*collationes*), πού ὁ ἅγιος Κασσιανός εἶχε μέ τούς συνασκητές καί ἐρημίτες τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλά καί ἀπό τούς σχετικούς μοναστικούς κανόνες (*De Coenobiorum Institutiones*) νά ἀναδειχθοῦν τά ψυχολογικά στοιχεῖα τοῦ πάθους τῆς ἀθυμίας καί οἱ ψυχολογικές μέθοδοι διάγνωσης καί θεραπείας τοῦ πνευματικοῦ νοσήματος αὐτοῦ τοῦ «πεπτωκότος» ἀνθρώπου.

Ἡ ζωή τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ καί τά ἔργα του, ὁ ὁποῖος μετέφερε βασικά τή σοφία καί τούς ἀσκητικούς ἀγῶνες τῶν *Γερόντων* τῆς Ἀνατολῆς στή Λατινική Δύση (Freud, p. 742), μᾶς διδάσκουν κρυστάλλινα καί αὐθεντικά πῶς ὁ ἄνθρωπος ὅποιασδήποτε ἐποχῆς διακατέχεται ἀπό λογισμούς, πού τόν κατευθύνουν ἔμμονα καί κατα-

ναγκαστικά προς τή λύπη καί τήν άθυμία, μέ άποτέλεσμα –πολλές φορές– νά όδηγεΐται στήν άπογοήτευση καί τήν άπόγνωση. Ή θεωρηση του άγίου Κασσιανου γιά όλα τά ψυχικά προβλήματα αυτά πραγματοποιεΐται, βέβαια, μέσα πάντοτε άπό τήν όπτική τής Όρθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας.

Ή έρευνα αύτή έλπίζουμε νά συμβάλει –έστω κατ' έλάχιστον– τόσο στήν ιστορική καί πατρολογική άποτύπωση τής έποχής του άγίου Κασσιανου, όσο καί στήν πρακτική, συμβουλευτική καί ποιμαντική ψυχολογία τής Έκκλησίας, όσον άφορά στήν άντιμετώπιση τής άθυμίας ή καί τής άκηδίας, πού μαστίζει τόν σύγχρονο άνθρωπο. Μέσα άπό τή θεραπευτική πράξη τής αγάπης, πού κυρίως τονίζει ό άγιος Κασσιανός, οί άνθρωποι μπορεΐ νά ξανανιώσουν τήν αΐσθηση τής βοήθειας, του ενδιαφέροντος έκ μέρους των συνανθρώπων τους καί τής γενικότερης αλλά καί βαθύτερης ύπαρξιακής επικοινωνίας τους.

Κατά τή συγγραφή τής διατριβής άντιμετώπισα πολλές δυσκολίες, κυρίως λόγω τής ιστορικο-φιλολογικής καί θεολογικής διεργασίας καί άνάλυσης των πηγών, πού εΐναι γραμμένες στή Λατινική γλώσσα. Οί δυσκολίες όμως αυτές ύπερκεράσθηκαν χάρη στή βοήθεια του επιβλέποντα Άν. Καθηγητή κ. Σ. Τσιτσιγκου, ό όποΐος μέ ύπομονή καί αγάπη μου συμπαραστάθηκε όλα αυτά τά χρόνια τής εκπόνησης τής εργασίας μου καί μέ ενθάρρυνε, έτσι ώστε νά συνεχίσω τήν έρευνα μου.

Εύχαριστίες άπό τή θέση αύτή όφείλω επίσης στήν Έπίκουρη Καθηγήτρια τής Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Άθηνών κ. Πανωραΐα Κουφογιάννη, όπως καί στον Έπίκουρο Καθηγητή κ. Άθανάσιο Γλάρο, γιά τίς έποικοδομητικές παρατηρήσεις καί επισημάνσεις τους, ως μελών τής Τριμελούς Έπιτροπής.

Έπίσης, θά ήθελα νά εύχαριστήσω θερμά καί έκ βάθους καρδίας όλο τό προσωπικό τής Βιβλιοθήκης τής Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Άθηνών γιά τήν ύπομονή καί, γενικότερα, τήν εξυπηρέτηση, πού πρόθυμα επέδειξε κατά τίς επανειλημμένες επισκέψεις μου. Ίδιαιτέρως δέ, τούς κ. Χρήστο Χαλεπλή καί Θεόδωρο Πανταζή εύχαριστώ θερμά καί άπό αύτήν τή θέση.

Λ. Β. Κ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΜΗΣΕΩΝ

αι.	=	αἰῶνα
APA	=	American Psychologist Association.
ΒΕΠΕΣ	=	<i>Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων</i> , Ἀθῆναι 1955.
Βλ.-βλ.	=	βλέπε
CSEL	=	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Vienna 1866.
Δηλ.-δηλ.	=	δηλαδή
D.O.R.	=	Un moine de l'Église d'Orient.
DS	=	<i>Dictionnaire de Spiritualité</i> , Paris 1937 ἔξ.
D.S.M.-IV	=	Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, American Psychiatric Association (APA), Washington DC, 1994.
Eccl. Theol.:	=	Ecclesiastica Theologia, Ecclesiastical Theology.
ΕΕΘΣΑ	=	<i>Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν</i> .
ΕΕΘΣΘ	=	<i>Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.</i>
ΕΕΨΘ	=	<i>Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Τμήματος Ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης</i> .
ἐκδ.-ἐκδ.	=	ἐκδοσις, ἐκδόσεις
ἐξ.	=	ἐξῆς
ΕΟ	=	<i>Échos d'Orient</i> , Paris 1897-1940.
ἐφημ.	=	ἐφημερίς
Ε.Π.Ε.	=	<i>Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας</i> , Θεσσαλονίκη 1972.
ΘΗΕ	=	<i>Θρησκευτική καὶ Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία</i> , Ἀθῆναι 1962.
JCD	=	Journal of Chronic Diseases.
J ECS	=	Journal of Early Christian Studies.
ICD-10	=	<i>Ταξινόμηση ICD-10 ψυχικῶν διαταραχῶν καὶ διαταραχῶν τῆς συμπεριφορᾶς – Κλινικές περιγραφές καὶ ὁδηγίες γιὰ τὴ διάγνωση</i> (1992), ἀπόδοση στὰ Ἑλληνικά καὶ ἐπιμέλεια: Κ. Στεφανῆς, Κ. Σολδάτος, Β. Μαυρέας, ἐκδ. ΒΗΤΑ, Ἀθήνα 1997.
κ.λπ.	=	καὶ λοιπά
κ.τ.λ.	=	καὶ τὰ λοιπά
κ.ο.κ.	=	καὶ οὕτω καθεξῆς
Κ.Δ.	=	Καινή Διαθήκη
λ.χ.	=	λόγου χάριν

MOXE	=	Μεγάλη Ὁρθόδοξη Χριστιανική Ἐγκυκλοπαιδεία, Ἀθήνα 2010.
μτφρ.	=	μετάφραση
MPG	=	Migne J.-P., <i>Patrologiae cursus completus; series Graeca</i> , Paris 1857-1866.
MPL	=	Migne J.-P., <i>Patrologiae cursus completus; series Latina</i> , Paris 1844-1864.
ὅπ.π.	=	ὅπου παραπάνω
OCF	=	Orientalia Christiana Periodica, Roma 1935 ἔξ.
Πρβλ.-πρβλ.	=	πράβαλε
π.χ.	=	παραδείγματος χάριν
Π.Δ.	=	Παλαιά Διαθήκη
RAM	=	<i>Revue d'Ascétique et de Mystique</i> , Toulouse 1920 ἔξ.
RTAM	=	<i>Recherches de théologie ancienne et medieval</i> , Louvain.
σ.	=	σελίδα
SC	=	<i>Sources Chrétiennes</i> , Paris 1941.
scr.	=	<i>Corpus Scriptorum</i> .
S.E.	=	The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmud Freud, (24 tom.), London, 1953-1973.
SSM	=	<i>Social Science and Medicine</i> .
τεϋχ.	=	τεϋχος
τ.-τόμ.	=	τόμος
TLG	=	Thesaurus Linguae Graecae.
ύποσ.	=	ύποσημείωση
Φ.Θ.Β.	=	Φιλοσοφική καί Θεολογική Βιβλιοθήκη.
χ.χ.	=	χωρίς χρονολογία
Ψ.Ν.Π.Ο.	=	Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Πέτρας Ὀλύμπου (Κατερίνη).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Γενικά.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ εἶναι μέν ὄντολογικῶς Ἁγία, ἀλλά, στήν ἐδῶ ζωή, δέν περιλαμβάνει μόνο ὑγιή πνευματικῶς μέλη· ὡς σαγήνη καί κυρίως ὡς πανδοχεῖο καί ἰατρεῖο, ἐργάζεται τήν πνευματική ἀποτοξίνωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τοὺς μεταπτωτικούς λογισμούς καί τὰ πάθη του¹. Ὡστόσο, τὰ ἱερά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, πού συνιστοῦν ἀληθῆ φάρμακα καί μάλιστα «ἀντίδοτα τοῦ μὴ ἀποθανεῖν»², δέν λειτουργοῦν αὐτόματα καί μαγικά· οἱ δέ ἱερεῖς, ὡς πνευματικοὶ ὁδηγοὶ καί θεραπευτές τῶν ψυχῶν, «ὑποδεικνύουν στά πνευματικά τους παιδιὰ τὸν τρόπο τῆς θεραπείας ἀπὸ τὰ πάθη»³, βοηθώντας «τόν ἄνθρωπο νὰ φθάσει ἀπὸ τὸ 'κατ' εἰκόνα' στοῦ 'καθ' ὁμοίωσιν'», δηλ. τῇ θέωσῃ⁴.

Σκοπὸς τῆς παρούσας ἐργασίας εἶναι ἡ συνθετική προσέγγιση τῆς Πατερικῆς σκέψης καί ἐμπειρίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννη Κασσιανοῦ, προ-

1. Ἱερ. Βλάχου, *Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία (πατερική θεραπευτική ἀγωγή)*, Ἱερά Μονὴ Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), Λεβάδεια, 1992⁴, σ. 14. Ὁ Μητρ. Ἱερ. Βλάχος σημειώνει χαρακτηριστικά: «Μιλώντας γιὰ τὰ πάθη πρέπει νὰ ἐντοπίσουμε τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτά. Εἶναι δυνάμεις πού εἰσῆλθαν στήν ψυχὴ μας καί τίς ὁποῖες πρέπει νὰ ξεριζώσουμε ἢ εἶναι φυσικὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς πού διεστράφησαν μέ τὴν ἁμαρτία καί τὴν ἀπομάκρυνσή μας ἀπὸ τὸν Θεό; Ὅλη ἡ βιβλιοπατερική παράδοση πιστεύει τὸ δεύτερο»· βλ. Ἱερ. Βλάχου, *Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, Ἱ. Μ. Τιμίου Σταυροῦ, Ἔδεσσα 1996, σ. 232 ἐξ.

2. Ἱγνατίου, *Πρὸς Ἐφεσίους*, 1, 20, ed. P. T. Camelot καί MPG 5, 756A: «εἰς τὸ ὑπακοῦν ὑμᾶς τῷ ἐπισκόπῳ καί τῷ πρεσβυτερίῳ ἀπερισπάστῳ διανοίᾳ, ἕνα ἄρτον κλώντες, ὅς ἐστιν φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ μὴ ἀποθανεῖν, ἀλλὰ ζῆν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ παντός». Πρβλ. Σ. Παπαδόπουλου, *Πατρολογία*, Ἀθήνα 1984, τ. Α', σ. 178 ἐξ.

3. Ἱερ. Βλάχου, ὅπ.π., σ. 42. Πρβλ. Συμεών Ν. Θεολόγου, Λόγος στ' (226): *Περὶ ἀπαθείας καί ἐναρέτου ζωῆς. Καί ὅπως χρή τὸ οἰκεῖον ἐκκόπτειν θέλημα καί εἰς ὕψος ἀνέρχεσθαι τελειότητος. Καί περὶ συναφείας Θεοῦ πρὸς ψυχὴν καί ψυχῆς πρὸς σῶμα καί ἐνώσεως τῶν τριῶν παραδόξου. Καί πρὸς τούτοις περὶ πνευματικῆς ἰατρείας καί ὅπως χρή θεραπεύειν τοὺς ψυχικῶς ἀσθενοῦντας*, 235: «Βλέπει τοῦτον ὁ φιλάνθρωπος καί συμπαθὴς ἰατρός, κατανοεῖ τοῦ ἀδελφοῦ τὴν ἀσθένειαν, τοῦ πάθους τὴν φλεγμονήν, τὸν ὄγκον, ὁρᾷ τὸν νοσοῦντα ὅλον τοῦ θανάτου γινόμενον».

4. Ἱερ. Βλάχου, ὅπ.π., σ. 58.

κειμένου νά διαπιστωθεῖ ἀφ' ἑνός μὲν τό ψυχολογικό βάθος τῆς πνευματικότητας τῶν ἔργων του καί οἱ ἀνθρωπολογικές Ἀρχές⁵, πού διέπουν τήν Πατερική Παράδοση, ἀφ' ἑτέρου δέ οἱ τρόποι, πού μποροῦν νά ἀξιοποιηθοῦν αὐτές, ἀκόμα καί σήμερα, ὥστε νά ἀναπτυχθεῖ ἕνας γόνιμος διάλογος μεταξύ τῆς Θεολογίας καί τῆς Ψυχολογίας (ἐπιστημῶν τῆς συμπεριφορᾶς), καθόσον οἱ μεταξύ τους ἀντιθέσεις μπορεῖ νά ὀφείλονται «περισσότερο στήν ἄγνοια καί τίς προκαταλήψεις, παρά σέ ἐπιστημολογικά ἐμπόδια ἢ σέ κακή προαίρεση»⁶.

Ἐδῶ, ὅμως, ἀναφύεται ἕνας προβληματισμός· κατά πόσο τό ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ, πού ἀπευθύνεται κατά βάση σέ μοναχοὺς, μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γιά κάθε ἄνθρωπο ἐγκλωβισμένο στίς τύρβεις καί τίς βιοτικές μέριμνες τῆς ἀστικής καθημερινότητας;

Βέβαια, ἂν μείνουμε μόνο στό γράμμα τῶν κειμένων τοῦ ἀββᾶ Κασσιανοῦ, θά ἀπαντούσαμε ὅτι ὁ Ἅγιος ἀπευθύνεται ἀποκλειστικά σέ μοναχοὺς, ἀσκητές καί ἀναχωρητές. Ἄν, ὅμως, προσεγγίσουμε βαθύτερα τό ἔργο του, θά κατανοήσουμε τίς ἀνθρωπολογικές προεκτάσεις, τόν ἀνθρωπολογικό χαρακτήρα του καί τίς «θεραπευτικές» τεχνικές, πού προτείνει, πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι, ὅσα ἀναφέρονται, εἶναι ἐφαρμόσιμα γιά κάθε ἄνθρωπο, συμπεριλαμβανομένης τῆς δικῆς μας κοινωνίας.

Τό ὅλο ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ εἶναι μεγάλο, ὄχι μόνον διότι ἀγγίζει τήν ψυχο-λογία καί παρέχει μιᾶ συστηματική προσέγγιση στά θέματα, πού χειρίζεται, ἀλλά καί γιά τίς λεπτομέρειες τοῦ βάθους τῶν θεμάτων, πού πραγματεύεται. Γιά παράδειγμα, τό ἔργο του *“Institutiones”* ἀποτελεῖ μέρος τῶν *“Conferences”*⁷, καί αὐτό πάλι συνιστᾷ ἕνα μόνο μέρος τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Ἀγίου⁸.

5. Βλ. J. Kim, *The Spiritual Anthropology of John Cassian* (Unpublished thesis submitted for a PhD in Christian Spirituality at the University of Leeds), 2013.

6. π. Ἀδ. Αὐγουστίνου, *Ἡ ἀνθρώπινη ἐπιθετικότητα [ποιμαντικοψυχολογική προσέγγιση στήν Κλίμακα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτη (Διδάκτ. Διατριβή)]*, Ἀθήνα 1997, σ. 40.

7. Βλ. A. De Vogüé, “Understanding Cassian: A survey of the Conferences”, *Cistercian Studies Quarterly* 19 (1984) 101-121, O. Chadwick, *Introduction in Cassian, J. Conferences*, Mahwah NJ: Paulist Press, 1985.

8. B. Ramsey O.P. (*Translated and annotated*), *John Cassian: The Institutes, [Ancient Christian Writers. The works of the Fathers in translation]*, The Newman Press, Editor: D. D. McManus, edit. Board: W. Burghardt, J. Dillion, N. Jersey, No 58, 2000, p. 8.

Στήν παρούσα μελέτη θά διερευνήσουμε τό πάθος τῆς ἀθυμίας σέ ὅλο τό ἔργο τοῦ Ἀγίου. Θεωρεῖται αὐτονόητο, τό ὅποιο μάλιστα διαπερνᾷ τήν ὅλη μας ἔρευνα, ὅτι τά αἷτια, οἱ θεραπευτικές μέθοδοι, οἱ ἀνθρωπολογικές προεκτάσεις καί οἱ συνέπειες τῆς ἀθυμίας τίθενται στή διάθεση τῆς Ἐπιστήμης, προκειμένου ἡ Πατερική σοφία νά ἀποτελέσει πραγματική συμβολή στόν διάλογο μεταξύ Θεολογίας καί Ψυχολογίας⁹.

Στό πρῶτο Κεφάλαιο (*Τό πολιτισμικό καί θεολογικό περιβάλλον τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ*), παραθέτουμε σύντομη βιογραφία τοῦ Ἀγίου καί ἀναλύουμε ἐν συντομίᾳ τό πολιτισμικό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς του¹⁰, ἀπαραίτητο γιά μιά ἱστορική καί σφαιρική κατανόηση τοῦ ὅλου τρόπου σκέψης καί θεολογίας του. Εἰδικότερα, στό Κεφάλαιο αὐτό, ἐξετάζουμε τήν κατάσταση τοῦ δυτικοῦ Μοναχισμοῦ κατά τούς 3ο καί 4ο αἰῶνες, δεδομένου ὅτι, ὄχι μόνο ἡ ἀσκητική τῆς ἀθυμίας καί τῶν λοιπῶν παθῶν καλλιιεργήθηκε μέσα σέ αὐτόν τόν χῶρο καί σέ αὐτήν τήν πνευματική ἀτμόσφαιρα, ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ Κασσιανός ἐζησε, ἔγραψε καί ἔδρασε πρωτίστως ὡς ἀσκητής. Μάλιστα δέ, στόν αἰῶνα του ἀρχίζει οὐσιαστικά ἡ πρώτη σοβαρή ἀλληλογνωριμία καί θεολογική ἀντιμεταχώρηση μεταξύ ἀνατολικοῦ καί δυτικοῦ Μοναχισμοῦ¹¹.

Στό δεύτερο Κεφάλαιο (*Ἡ Πρακτική Θεολογία τοῦ ἁγίου Ἰωάννη Κασσιανοῦ*), ἀναφερόμαστε στό ὅλο ἔργο τοῦ Ἀγίου, συμπεριλαμβανομένων τῶν πηγῶν τῆς διδασκαλίας του, ἐκθέτοντας, ἐν ολίγοις, τήν «ἠθική» (βλ. *πρακτική*), βασικά, Θεολογία του. Μιά σύνολη τέτοια θεώρηση κρίνεται ὡς ἀναγκαία, προκειμένου νά κατανοηθεῖ βαθύτερα ἡ ἔννοια τοῦ πάθους τῆς ἀθυμίας, ὅπως αὐτό λειτουργεῖ στήν ἐνιαία ψυχοσωματική ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ, κατά τούς Ἀνατολικούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, *δόγμα καί ἥθος*, ἐνῶ διακρίνονται, δέν διαχωρίζονται. Ἐξ ἄλλου, στό ἴδιο Κεφάλαιο ἀντιπαραβάλλουμε, ἀπό τή μιά, τίς θεωρίες τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου καί τοῦ Πελάγιου (πού σπάραζαν τότε τή δυτική Θεολογία), καί, ἀπό τήν ἄλλη, τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ.

Στό τρίτο Κεφάλαιο (*Κριτήρια καί γνωρίσματα τῆς πνευματικῆς υγείας*), ἐπιχειροῦμε, κατ' ἀρχήν, μιά γενική εἰσαγωγή στήν Ἀσκητι-

9. π. Ἀδ. Αὐγουστίδης, *Ἡ ἀνθρώπινη ἐπιθετικότητα*, ὅπ.π., σ. 42.

10. Βλ. S. D. Driver, *John Cassian and the reading of Egyptian monastic culture*, New York: Routledge, 2002.

11. Βλ. S. D. Driver, *Jean Cassien entre l'Orient et l'Occident*, Beauchesne, Iasi Polirom, Paris 2003.

κή Θεολογία τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων γιά τήν ἔννοια τῆς πνευματικῆς ὑγείας καί τόν κυρίαρχο ρόλο τῆς ἀγάπης στό ὑγιές ψυχο-πνευματικά πρόσωπο.

Στό τέταρτο Κεφάλαιο (*Τά πάθη*), ἐξετάζουμε φιλολογικά, θεολογικά καί ψυχολογικά τό πάθος τῆς ἀθυμίας, καθώς καί τή σχεσιοδυναμική ἀλλά καί τή λειτουργικότητά του μέ τήν τριμερή *κίνηση* τῆς ψυχῆς [λογικό (“*id est rationabile*”), *θυμικό* (“*id est irascibile*”) καί *ἐπιθυμητικό* (“*id est concupiscibile ejus*)”], γιά τήν ὁποία (σχέση) ἀφιερώνει ἰκανό μέρος τῆς διδασκαλίας του ὁ Ἅγιος. Ἐπίσης, στό ἴδιο Κεφάλαιο, ἀσχολούμαστε μέ τίς ὁμοιότητες καί τίς διαφορές τῶν ποικίλων παθῶν (*λογισμῶν*) μεταξύ τους.

Στό πέμπτο Κεφάλαιο (*Ὅριζοντας τήν ἀθυμία*), ἀνακρίνουμε σηματολογικά ὅλους τούς συναφεῖς καί συνώνυμους ὅρους τῆς ἀθυμίας, πού χρησιμοποιοῖ ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀπό ὅλο του τό ἔργο, προκειμένου νά ἀνιχνεύσουμε σαφέστερα τήν ἐννόηση τοῦ ὅρου (ἡ ὁποία πολλές φορές ἐναλλάσσεται μέ τούς λοιπούς συναφεῖς ὅρους), μελετοῦμε τίς εἰδικότερες σχέσεις τῶν παθῶν μεταξύ τους καί ἀναλύουμε σέ πλάτος καί βάθος τό συγκεκριμένο πάθος τῆς ἀθυμίας.

Στό ἕκτο Κεφάλαιο (*Αἷτια καί σκοπός τῆς ἀθυμίας*), ἐπισκοποῦμε καί ἐντοπίζουμε τά βαθύτερα αἷτια, ὅπως, ἄλλωστε, δηλώνεται ἀπό τόν τίτλο, τά κίνητρα (ἐλατήρια), καθώς καί τά ἀποτελέσματα, τῆς ἀθυμίας στήν ἀνθρώπινη ψυχή, τόσο σέ προσωπικό, ὅσο καί σέ συλλογικό ἐπίπεδο, σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, καθώς καί τόν βαθύτερο σκοπό, πού ἡ νόσος αὐτή «οἰκονομεῖ» στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου, ἐφόσον τήν ἐπιτρέπει ὁ Θεός.

Στό ἕβδομο Κεφάλαιο (*Ἀποτελέσματα τῆς ἀθυμίας*), καταγράφουμε τά ὀλέθρια ἀποτελέσματα τῆς ἀθυμίας στή ζωή τῶν ἀνθρώπων, ὅπως λ.χ. εἶναι ἡ ἀπόγνωση, ἀπαριθμοῦμε γενικά τά χαρακτηριστικά της γνωρίσματα καί ἀναφερόμαστε στά συμπαρομαρτοῦντα ἐπακόλουθά της.

Τέλος, τό ὄγδοο Κεφάλαιο (*Ἡ θεραπεία τῆς ἀθυμίας*), περιλαμβάνει:

α) μιὰ γενική θεώρηση τῆς Πατερικῆς θεραπευτικῆς καί μιὰ σχετική διερεύνηση τῆς ἡθικο-πνευματικῆς ψυχο-θεραπείας τοῦ Κασσιανοῦ,

β) ἀνάλυση τῆς θεολογικῆς ἔννοιας τῆς Θε-ανθρώπινης συνέργειας, ὅπου ἐπισημαίνεται ὁ θεμελιακός ρόλος τῆς ἀνθρώπινης βούλησης στή λειτουργία τῆς θεανθρώπινης συνέργειας γιά τήν ἀποτελεσματική (ὀρθό-δοξη) καταπολέμηση (ἀπόκρουση) καί ἐκρίζωση τῶν παθῶν,

- γ) παράθεση τῶν σταδίων τῆς πνευματικῆς θεραπείας,
 - δ) ἔκθεση τῶν διαφορῶν προληπτικῶν καὶ θεραπευτικῶν μέσων (φάρμακα) κατὰ τῶν παθῶν καὶ ιδίως τῆς ἀθυμίας, στὰ πλαίσια τῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς τοῦ Κασσιανοῦ,
 - ε) τίς εἰδικές πρακτικές γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἀθυμίας, καὶ
 - στ) τὰ ψυχο-πνευματικά ὀφέλη ἀπὸ τὴν θεραπεία τῆς ἀθυμίας.
- Ἡ ὅλη μελέτη κατακλείεται μὲ Συμπεράσματα καὶ Βιβλιογραφία.

2. Ἡ σχέση ψυχικῶν νοσημάτων καὶ πνευματικῶν λογισμῶν (παθῶν).

Ἡ ἐποχή μας, παρὰ τὰ ἐντυπωσιακά τεχνολογικά ἐπιτεύγματα, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὑψηλά ποσοστά ἄγχους, ψυχικῶν διαταραχῶν καὶ κατάθλιψης, καί, ὡς ἐκ τούτου, ἀντιλαμβανόμεθα τὴν κατάσταση, πού βιώνει ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐλπίζει σέ καλύτερες καὶ ὑγιεινότερες συμπεριφορικές σχέσεις¹², ὅπως καὶ σέ ποιοτικότερες συνθηκὲς ζωῆς.

Ἐχοντας ὁ ἄνθρωπος ἀπολέσει, ἐξαιτίας τῆς ἁμαρτίας, τὸ μόνο φυσικό καὶ πραγματικό ὑπαρξιακὰ ἔρεισμα (θεμέλιο) τῆς ὑπάρξεώς του, πού εἶναι ἡ ζωσα κοινωνία του μὲ τὸν Θεό καὶ Δημιουργό του, κλονίζεται καὶ διαταράσσεται συθέμελα ὅλη ἡ ἐσωτερικὴ του τάξη καὶ ἁρμονία, ἐνῶ οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς¹³ του ἐξασθενοῦν· τὸν κατακλύζει ἡ ταραχή, ὁ φόβος, τὸ ἄγχος. Ζητώντας, ὡστόσο, ἀπεγνωσμένα νὰ βασταχτεῖ ἀπὸ κάπου ἢ νὰ αὐτοβασταχτεῖ (δηλ. ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του), σάν «τὸν πνιγμένο ἀπὸ τὰ μαλλιά του», παραδίδεται στὰ διάφορα πάθη, καὶ ιδιαίτερα τῇ φιλαυτίᾳ καὶ τὸν ἐγωκεντρισμό, δουλεύοντας κυριολεκτικά σ' αὐτά.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας χαρακτηρίζουν τὴν Ἐκκλησία ὡς «νοσοκομεῖο»¹⁴. Ὁ π. Ἱ. Ρωμανίδης, μάλιστα, μὲ βάση κυρίως τὸν ἱερό

12. K. I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, Guilford Press, New York, 1997, p. 246 ff., K. S. Masters, et al., "An Interpersonal Approach to Religiousness and Spirituality: Implications for Health and Well-Being", *Journal of personality*, Wiley Periodicals, Inc. (2013). Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, «Τὸ κατὰ Θεὸν 'ἀντεπεξέρχεσθαι' (Coping) στὸν ἱερό Χρυσόστομο», http://iorthodoxitheologia.blogspot.gr/p/blog-page_22.html

13. Γιὰ τὴν Πατερικὴ ἔννοια τῆς ψυχῆς, βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο*, Ἀθήνα 2000, κεφ. Β': «Ἡ φύση τῆς ψυχῆς», σ. 42 ἐξ.

14. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου*, ὅπ.π., σ. 240 ἐξ.

Χρυσόστομο, όρίζει τήν Ἐκκλησία ὡς ψυχιατρική-νευρολογική κλινική καί ἐντοπίζει τή θεραπεία στή στροφή τῆς ἀγάπης ἀπό τήν ἀτομικιστική εὐδαιμονία τοῦ κάθε ἀνθρώπου (βλ. Ναρκισσισμό) στή διακονία τοῦ ἄλλου¹⁵.

Πολύς λόγος καί ἐντονες συζητήσεις διεξάγονται τά τελευταῖα χρόνια γιά τή σχέση ἀνάμεσα στή σύγχρονη (ἐπιστημονική) Ψυχολογία/Ψυχιατρική καί στή θεραπευτική ποιμαντική τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας¹⁶. Ἡ συνάντηση τῆς Ὁρθοδοξίας μέ τήν Ψυχολογία, ιδίως στή δεκαετία τοῦ 1980, ὁπότε καί ἡ τελευταία ἔφτασε στό ζενίθ της, βοήθησε κατ' ἀρχάς τήν πρώτη νά ἀποβάλλει ὀριστικά ἀπό τά σπλάχνα της τόν Σχολαστικισμό καί τήν ἰδεαλιστική Μεταφυσική, καί νά ἀνακαλύψει, ιδίως μέσω τῆς *Φιλοκαλίας*, τῆς νηπτικῆς δηλ. Παράδοσης τῶν Πατέρων τῆς Ἑρήμου, τήν ἐπιστημονική – πρακτική ψυχο-θεραπευτική της διάσταση¹⁷.

Ἐντούτοις, πρέπει νά προσεχθεῖ, ὥστε ἡ θρησκευτικότητα καί τό θρησκευτικό συναίσθημα στόν Χριστιανισμό νά μὴ χάσουν τή γνήσια καί σωτηριολογική τους φύση, καί καταντήσουν ἀπλῶς ἀνασταλτικοί παράγοντες τῆς ψυχικῆς υἰείας. Πολλές θεωρίες τῆς σύγχρονης Ψυχολογίας δέν συμπίπτουν μέ τά «Πιστεύω» τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, διότι ἔχουν ὡς βάση διαφορετικές κοσμολογικές

15. Ἰ. Ρωμανίδη, «Ἡ θρησκεία ὡς νευροβιολογική ἀσθένεια, ἡ δέ Ὁρθόδοξία ἡ θεραπεία της» στό: *Ὁρθόδοξία-Ἑλληνισμός, Πορεία στήν Τρίτη Χιλιετία*, Α. Λεβιθοπούλου - Σ. Παπαγιάννη (ἐπιμ.), Β' Τόμος, Ἅγιον Ὅρος, 1996, σ. 67-87.

16. Μ. Κρητικοῦ, Ἀρχιμ., *Α' Εἰσήγηση: «Ἡ ἁμαρτία καί οἱ ψυχικές διαταραχές»*, στήν: Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή ἐπὶ Εἰδικῶν Ποιμαντικῶν Θεμάτων καί Καταστάσεων, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/pastoral/methodios_kritikos_amartia.html 1/5/2014.

17. Πρβλ. Ἱερ. Βλάχου, *Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία (Πατερική θεραπευτική ἀγωγή)*, Ἱ. Μ. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), τοῦ ἰδίου, *Ἀνατολικά Α*, Λεβαδεία 1989, σ. 327-349 τοῦ ἰδίου, *Συζητήσεις γιά τήν «Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία»*, 1992, τοῦ ἰδίου, *Ψυχική ἀσθένεια καί υἰεία*, 1995, τοῦ ἰδίου, *Ἐκκλησία καί ἐκκλησιαστικό φρόνημα*, 1990, σ. 244 ἑξ., τοῦ ἰδίου, *Ὑπαρξιακή ψυχολογία καί Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, 1997. Ἐπίσης, Ἀθηναγόρα Ζακόπουλου, *Ψυχανάλυση: Μύθος ἢ Ἐπιστήμη;* Ἄμφισσα 1990, π. Β. Θερμοῦ, «Θεωρία καί πράξη τῆς Ποιμαντικῆς ἀπέναντι στήν Ψυχολογία», *Σύναξη* 25 (1988) 43 ἑξ., τοῦ ἰδίου, *Ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης*, Ἀρμός, Ἀθήνα 1996. Ἀκόμη, ἀξιόλογες εἶναι καί οἱ μεταφράσεις τῶν βιβλίων, ὅπως: G. W. Allport, *Τό άτομο καί ἡ θρησκεία του*, Ἀθήνα 1960, W. L. Northridge, *Ψυχολογία καί τό ἔργον τῆς καθοδηγήσεως τῶν ψυχῶν* (μτφρ. Σ. Ἀγουρίδη), Θεσσαλονίκη 1959, J. Kristeva, *Στήν ἀρχή ἦταν ἡ ἀγάπη. Ψυχανάλυση καί πίστη*, Ἀθήνα 1988.

καί ἀνθρωπολογικές προϋποθέσεις καί προσεγγίσεις, μὴ λαμβάνον-
τας ὑπ' ὄψη τὸν παράγοντα Θεό (τό Ὑπερβατικό) καί τὴν πνευμα-
τική ψυχή (soul). Μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι ἐπιβεβλημένη ἀνάγκη ἡ
Ἐκκλησία, ἀφ' ἑνός μὲν νὰ μὴν ἀποκλίνει ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη αὐτο-
συνειδησία καί τὴ φιλοκαλική της Παράδοση, μεγέθη, πού καθορί-
ζουν καί τίς ἀντιλήψεις τῆς περὶ ψυχο-πνευματικῆς ὑγείας, ἀσθένει-
ας καί θεραπείας τοῦ πνευματικά πάσχοντος ἀνθρώπου¹⁸, ἀφ' ἑτέ-
ρου δέ νὰ μὴν παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸν πειρασμό ἑνός δυτικώτροπου
ἀκτιβισμοῦ, πού –ἔμμεσα ἢ ἄμεσα– παραθεωρεῖ τὸν βασικό της
ποιμαντικό στόχο, πού εἶναι ἡ, κατὰ Χάρη, θεοποίηση τοῦ ἀνθρώ-
που. «Τὰ πνευματικά νοσήματα ... εἶναι νοσήματα τῆς σχέσης μας
μέ τὸν Θεό, συμπεριλαμβάνοντας τόσο τίς δραστηριότητες τοῦ σώ-
ματός μας ὅσο καί τοῦ ψυχισμοῦ μας. Συνεπῶς, τὰ πνευματικά νο-
σήματα δέν εἶναι ἀπλά νοσήματα τοῦ νοῦ, τοῦ πνεύματος πού βρί-
σκεται πέραν τοῦ σώματος καί τῆς ψυχῆς¹⁹ σέ τρίτο ἐπίπεδο, ἀλλὰ
περιλαμβάνουν τὴν ὁλότητα τῆς υπάρξεώς μας, στή σχέση αὐτῆς,
θετική ἢ ἀρνητική, μέ τὸν Θεό»²⁰.

3. Ἡ σύγχρονη πνευματική ψυχοθεραπεία.

Ἡ μάχη τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοῦ «σαρκικοῦ φρονήματος», τουτέστι
τῆς πνευματικῆς καί ἠθικῆς δια-φθορᾶς (ἀμαρτίας), καί ἡ ἀνάδειξη
ἐκείνων τῶν ἱκανοτήτων καί ἀρετῶν τοῦ ἀνθρώπου, πού τὸν ὠθοῦν νὰ
ἀτενίζει πρὸς τὰ «ἄνω», νὰ ἀγωνίζεται, νὰ δημιουργεῖ καί νὰ ἐλπίζει,
περιγράφεται ἀνάγλυφα σέ ὅλο τό ἔργο τοῦ ἀββᾶ Κασσιανοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος διαθέτει ἀπὸ τὴ φύση του τὴν ἱκανότητα νὰ συνει-
δητοποιεῖ καί ἀπολαμβάνει τὰ Θεῖα ἀγαθὰ. Ἀποστρέφοντας, ὅμως,
ἐκούσια τοὺς ὀφθαλμούς του ἀπὸ τὸν Θεό, προσανατολίζεται στὰ
αἰσθητὰ, τὰ κτιστά, τὰ ἐφήμερα καί τὰ σχετικά. Ἐντούτοις, μέσα του,
ὅπως πολλές φιλοσοφικές καί ψυχολογικές Σχολές στίς μέρες μας

18. Πρβλ. Ἱ. Ζηζιούλα, *Νόσος καί θεραπεία στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία. Θεολογία καί Ψυχιατρική σέ διάλογο*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1999, σ. 133 ἔξ.

19. Ἐπειδὴ διαπιστώθηκε ὅτι ἡ ψυχή, ὡς ὑπερβατική ἔννοια, εἶναι κάτι ἀσύλλη-
πτο, ἀκόμη καί γιὰ τὴν ἴδια τὴν Ψυχολογία, συνήθως σέ αὐτὴν (ἡ ψυχολογία) ὁ
ὅρος ψυχὴ ὑποκαθίσταται ἀπὸ τὴ λέξη συνείδηση (βλ. Γ. Κ. Παΐδαρου, *Ἡ ψυχοσω-
ματικὴ υπόσταση τοῦ ἀνθρώπου στὸν Ὅμηρο*, ἀδημ. διδ. διατριβή, Ἀθήνα 2003).

20. Συνέντευξη τοῦ Jean Claude Larchet γιὰ τὴ ραδιοφωνικὴ ἐκπομπή τῆς
Ἀποστολικῆς Διακονίας «Ταξιδεύοντας στὸν κόσμο τοῦ βιβλίου» (3/4/2009).

έπιμαρτυρούν έμπειρικά, συνεχίζει –έστω καί άσυνείδητα– νά νοσταλγεί τό Άπειρο, καθώς μέ τήν Πτώση (Προπατορικό Άμάρτημα) ή έμφυτη θεόσδοτα αὐτή όρμή του δέν άλλοτριώθηκε παντελώς²¹. Έτσι, ό άνθρωπος διαρκώς όδηγεῖται συγκρουσιακά στό άνικανοποίητο καί στά σημερινά αδιέξοδα· άπομακρυσμένος άπό τόν Θεό, βιώνει τήν άνυπαρξία τοῦ Θεοῦ, ή όποία τοῦ αφήνει ένα τεράστιο (ύπαρξιακό) κενό, τήν έλλειψη τοῦ «Πατέρα» (κατά τόν Lacan) καί τήν άπουσία τοῦ «Άπόλυτου». Η άπουσία αὐτή ένέχει, βέβαια, καί τήν έλλειψη αγάπης, ή όποία άσφαλώς όδηγεῖ στήν άπογοήτευση· μιά άπογοήτευση, ή όποία όμως καθίσταται μῖσος κατά τοῦ όποιοιδήποτε έαυτοῦ καί συνανθρώπου²². Πράγματι, ό σύγχρονος άνθρωπος δίνει καθημερινά πληθωρικές άποδείξεις γιά τό γεγονός ότι άποφεύγει τόν έαυτό του· εἶναι παγιδευμένος σέ ένα φαῦλο κύκλο: τελείως μόνος μέ τόν έαυτό του καί συγχρόνως άφάνταστα μακριά άπό τόν έαυτό του! Ό διάλογος μέ τόν έαυτό του, όσάκις τόν άπειλεῖ, τόν άναστατώνει καί τόν τρομάζει. Αδιάψευστος μάρτυρας τοῦ γεγονότος αὐτοῦ τυγχάνει ή Ψυχολογία τοῦ Βάθους, ένῳ «δημόσιος κατήγορος» ή άντικοινωνική του «κοινωνικότητα»²³.

Φαίνεται πώς ή «καθιερωμένη» εὐσέβεια πολύ λίγα πράγματα μπορεῖ νά προσφέρει στή δυναμική καί αὐθεντική άνανέωση τῆς έσωτερικότητάς του. Γι' αὐτό, περισσότερο γιά τόν σύγχρονο Χριστιανό εἶναι άναγκαία ή αὐτοθεώρηση, πού πηγαία βιώνεται στ' άχνάρια τῆς φιλοκαλικῆς (έρημικῆς) έσωτερικότητας²⁴.

Οί έκδηλώσεις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν δέν έξαντλοῦνται άπλῶς στό επίπεδο τῶν γονιδίων καί τῶν νευροδιαβιβαστῶν, ή σπουδαιότητα τῶν όποίων δέν άμφισβητεῖται, αλλά «τό σύγχρονο μοντέλο διαγνωστικῆς καί θεραπευτικῆς προσέγγισης στηρίζεται στή λεγόμενη 'βίο-ψυχο-κοινωνική' άντιμετώπιση τῆς ψυχιατρικῆς πάθησης.

21. Βλ. J.-C. Larchet, *Η θεραπευτική τῶν πνευματικῶν νοσημάτων: Εἰσαγωγή στήν άσκητική παράδοση τῆς Όρθοδόξου Έκκλησίας*, τόμοι Α' καί Β', έκδ. Άποστολική Διακονία, μτφρ. Χρ. Κούλας, Αθήνα 2008, σ. 129.

22. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Θρησκευτικότητα καί έπιθυμία*, σ. 151. Πρβλ. Μ. Μαρκίδη, *Η Ψυχανάλυση τοῦ διχασμένου ύποκειμένου – εἰσαγωγή στό έργο τοῦ J. Lacan*, έκδ. Έρασμος, Αθήνα 1977, σ. 74, André Godin, *Psychologie des expériences religieuses. Le désir et la réalité*, Édition Centurion, Paris 1983², p. 116.

23. Ι. Κορναράκη, *Φιλοκαλικά Θέματα*, έκδ. Όρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, σ. 94.

24. Ι. Κορναράκη, *Φιλοκαλικά Θέματα*, όπ.π., σ. 94.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι λαμβάνονται ὑπόψη οἱ βιολογικοί παράγοντες (κληρονομικότητα, νευροενδοκρινολογία, βιοχημεία τοῦ νευρικοῦ συστήματος κ.τ.λ.), ὅσο καί οἱ ψυχολογικοί καί κοινωνικοί παράγοντες»²⁵. Πράγματι, ἐπειδή ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μιά πολυσύνθετη καί μοναδική πραγματικότητα, ἡ σύγχρονη Ψυχολογία καί Ψυχιατρική ὑποστηρίζουν ὅτι τό ἄτομο σάν ἓνα σύστημα, πού γεννιέται μέ ὀρισμένη γενετική κληρονομιά, ἀναπτύσσεται μέσα σέ ἓνα εἰδικό οἰκογενειακό καί κοινωνικό περιβάλλον, χαρακτηρίζεται ἀπό ἓνα σύστημα ἀξιών καί πνευματικοῦ προσανατολισμοῦ καί ἀντιδρᾷ ἀνάλογα στίς συγκεκριμένες περιστάσεις, πού ἀντιμετωπίζει. Ὅλοι αὐτοί οἱ κοινωνικο-ψυχο-βιολογικοί παράγοντες ἀλληλεπιδροῦν μεταξύ τους, μέ τελικό ἀποτέλεσμα τήν ψυχική ἁρμονία ἢ δυσἁρμονία τοῦ ἀνθρώπου²⁶. Γι' αὐτό, ἡ σύγχρονη θεραπευτική τῶν ἀσθενειῶν τῆς ψυχῆς –ἐκτός τῶν ψυχιατρικῶν μεθόδων καί θεραπειῶν– θεωρεῖ ἐπιβεβλημένη τή συνεργασία καί μέ ἄλλες «θεραπεῖες» καί θεραπευτικά μοντέλα ἢ καί ὑποστηρικτικά συστήματα, ὅπως λ.χ. εἶναι ἡ Ὁρθόδοξη ψυχο-θεραπεία, πρᾶγμα, πού θά μπορούσε νά ἀποδειχθεῖ εὐεργετικό καί ἐπωφελές γιά τήν ψυχιατρική ἐπιστήμη.

Ὅλοι οἱ Πατέρες, ιδίως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὁμιλοῦν γιά μιά πνευματική θεραπεία, καί στό θέμα αὐτό μπορεῖ νά θεωρηθοῦν πρωτοπόροι μιᾶς ιδιότυπης ψυχο-λογίας καί, γενικά, ποιμαντικῆς ἐπιστήμης. Ἔτσι, ὡς ἔμπειροι πνευματικοί ἰατροί προτείνουν τά κατάλληλα πνευματικά φάρμακα καί προβαίνουν σέ ὁδηγίες παροχῆς αὐτῶν τῶν φαρμάκων, τουτέστι σέ μεθόδους καί τεχνικές, πού μπορεῖ νά ἀκολουθήσει ὁ πιστός, προκειμένου οἱ τελευταῖες νά ἀποβοῦν ἀποτελεσματικές²⁷. Κατά συνέπεια, ἡ σύγχρονη πνευματική Ψυχοθεραπεία συνδέεται μέ τή χριστιανική πνευματικότητα, γιά τήν ὁποία, τά τελευταῖα χρόνια, ἔχουν γραφεῖ πολλά ἔργα. Ἐπειδή δέ ὁ ὀρισμός τῆς πνευματικότητος φαίνεται ἀδύνατος ἀπό πολλούς συγγραφεῖς

25. Βλ. π. Ἀδ. Αὐγουστίδη, *Ποιμένας καί θεραπευτής (Ζητήματα ποιμαντικῆς ψυχολογίας καί ποιμαντικῆς πρακτικῆς)*, ἐκδ. Ἀκρίτας, 1999, σ. 70. Πρβλ. Η. Ι. Kaplan, Β. J. Sadock, *Intermittent Disorder, Synopsis of Psychiatry*, The Williams & Wilkins, USA, 1988, p. 328.

26. Π. Κυμίσση, Καθ. Ψυχιατρικῆς, *Συνάντηση Ψυχιατρικῆς καί Πίστης*, ἐκδ. Ο.Χ.Α. «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη χ.χ., σ. 36 ἐξ.

27. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, «Διάγνωση καί θεραπεία τῶν πνευματικῶν νοσημάτων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου κατά τήν ἐποχή τοῦ ἀποστόλου Παύλου σύμφωνα μέ τούς Τρεῖς Ἱεράρχες», *ΕΕΘΣΠΑ*, τ. ΛΘ' (2004) 473-497.

καί έρευνητές, πολλοί έξ αὐτῶν ἔχουν ἐπιμένει στόν ἐντοπισμό διαφόρων παραμέτρων τῆς πνευματικότητας²⁸. Κατά τόν Ε. Rogers²⁹, ἡ πνευματικότητα στήν Ὁρθόδοξη χριστιανική Ἐκκλησία ἐπικεντρώνεται στή θεραπεία τῆς ψυχῆς, στή ἀποκατάσταση τῆς «εἰκόνας» τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καί στήν πραγμάτωση τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν». Ἐπίσης, ὁ Γάλλος Ὁρθόδοξος θεολόγος L. Gillet ἀναφέρει ὡς χαρακτηριστικά τῆς Ὁρθόδοξης πνευματικότητας τά ἑξῆς: Βιβλικότητα, πρωτοχριστιανικότητα (διαρκῆς ἀναφορά στήν ἀρχαία Ἐκκλησία τῶν μαρτύρων καί Ὁμολογητῶν), νοησιαρχικότητα, μοναστικότητα (διατηρεῖ τό πνεῦμα τοῦ Ἡσυχασμοῦ³⁰ καί Προφητισμοῦ), λειτουργικότητα (ἐννοεῖ τή συμμετοχή τοῦ πιστοῦ στή λειτουργική ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας) καί θεωρητικότητα (θεωρία τοῦ Θεοῦ)³¹. Ἡ Ὁρθόδοξη πνευματικότητα εἶναι «ἀποδεκάτωσις» τῆς ζωῆς, «ἀτενῆς ἐνόρασις»³² καί «καῦσις καρδίας»³³, εἶναι θεολογική, ἀσκητική/μυστική-νηπτική (ταπείνωση, ψυχοσωματική ἄσκηση, νηστεία, κατάνυξη, μετάνοια, χαροποιοῦ πένθος, ἀπάθεια, τίς «ὑπέρ φύσιν ἐμπειρίες»), μυστηριακή, λειτουργική καί ἐκκλησιαστική³⁴.

Ὁ διακεκριμένος Ἀμερικανός ψυχίατρος Μ. Peck³⁵ σέ ὁμιλία του στόν Σύλλογο Ἀμερικανῶν Ψυχιάτρων (Washington, 4/5/1992) εἶχε

28. Ν. Χατζηνικολάου, Μητρ., «Ίατρική τεχνολογία – Γενετική μηχανική – Ἄνθρωπος τοῦ 2001 καί πρόσωπο τοῦ μέλλοντος αἰῶνος», ΕΤΑΟ, Διεθνές ἐπιστημονικό συνέδριο, ΕΚΕΦΕ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ», Ἀθήνα 2002, σ. 392 ἑξ: «... ὁ πνευματικός ἄνθρωπος εἶναι ν-διάστατος.. ἡ πρώτη διάσταση εἶναι ἡ διάσταση τῆς χωροχρονικῆς ὑπέρβασης, ἐνῶ ἡ δεύτερη εἶναι ἡ διάσταση τῆς ὑπέρβασης τῶν φυσικῶν νόμων».

29. Ε. F. Rogers, *After the Spirit*, The Perseus Books group, 2001.

30. Βλ. G. Wunderle, *Zur Psychologie des hesychastischen Gebets*, 1947, Wurzburg: Augustinus, 1949². Ὁ Wunderle μάλιστα σημειώνει ὅτι πολλοί στήν Εὐρώπη δέν μελετοῦν μόνο ἐπιστημονικά τή Φιλοκαλία, ἀλλά καί ἀσκοῦνται πνευματικά σύμφωνα μέ αὐτήν.

31. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θέματα Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας*, σ. 231 ἑξ.

32. Συμεών Θεσσαλονίκης, *Ἀποκρίσεις*, νς', MPG 155, 908D.

33. Γρηγορίου Παλαμά, *Ὁμιλία Θ'*, ΕΠΕ 9, σ. 244-245.

34. Εἰδικά γιά τήν πνευματικότητα στό ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ βλ. τή διπλωματική ἐργασία τοῦ J. M. Cashmore, *The Value of the Spirituality of John Cassian (c 365-435) for Contemporary Christian Communities*, MA, University of South Africa, 2014.

35. Μ. S. Peck, *Ὁ δρόμος ὁ λιγότερο ταξιδεμένος (συνεχίζεται) - Τό ἀτελείωτο ταξίδι πρὸς τήν πνευματική ἀνάπτυξη*, μτφρ. Σ. Ἀνδρεοπούλου, ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα 1996, σ. 226-240.

δηλώσει: «Ἡ Ψυχιατρική ὄχι μόνο ἔχει παραμελήσει, ἀλλὰ ἐνεργά ἔχει ἀγνοήσει τό θέμα τῆς πνευματικότητας³⁶ καί τῆς θρησκευτικότητας». Ὁ ἴδιος ὑποστήριξε, ἐπίσης, ὅτι «οἱ πιό σημαντικές συμβολές στή θεωρία τῆς προσωπικότητας καί στήν ψυχοδυναμική θεωρία στήν τελευταία γενιά δέν ἔγιναν ἀπό ψυχιάτρους. Ἔγιναν ἀπό ποιμαντικούς συμβούλους, ἀπό συμβούλους ἐπιχειρήσεων ... καί ἀπό θεολόγους καί ποιητές». Ὁμοίως, ἡ Ἐπίκουρη Καθηγήτρια κ. Π. Κουφογιάννη³⁷ ἀναφέρει σχετικά: «Ἡ ψυχολογία καί ἡ ψυχιατρική δέν ἀσχολοῦνται μέ τήν πνευματική διάσταση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ... Ὡστόσο τά τελευταία χρόνια ἀνεγνώρισαν ἕναν ὑποτιμημένο καί παρεξηγημένο στό παρελθόν παράγοντα, ἐκεῖνο τῆς πνευματικότητας καί θρησκευτικότητας τοῦ ἀτόμου. Ἀπόδειξη αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἡ καθιέρωση μαθημάτων σχετικῶν μέ τήν πνευματικότητα καί τή θρησκεία στήν ψυχιατρική εἰδικότητα, καθὼς καί ἡ ἀξιολόγηση ἐκ μέρους τῶν εἰδικῶν τῆς πνευματικότητας καί θρησκευτικότητας τοῦ ἀτόμου»³⁸.

36. Περισσότερα γιά τό θέμα τῆς πνευματικότητας βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θέματα Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 221 ἐξ., ὅπου ἐκτίθεται πλούσια βιβλιογραφία. Πρβλ. E. F. Rogers, *After the Spirit, The Perseus Books group*, 2001. L. Gillet, *Orthodox Spirituality, an Outline and Mystical Tradition*, London 1945, μτφρ. Σ. Ἀγουρίδη, Ἀθῆναι χ.χ., p. 15 ἐξ., Γ. Α. Στογιόγλου, «Πνευματικότης, Ὁρθόδοξος», *ΘΗΕ* 10 (1966) 467-471.

37. Π. Κουφογιάννη, *Ἐκπαιδεύοντας Θεολόγους στή Συμβουλευτική καί τή Συμβουλευτική Ψυχολογία*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2009, σ. 17, τ ἡ ς ἰ δ ἱ α ς, Ὁρθόδοξη Πίστη καί Ἐπιστημονική Ψυχολογία. Σέ ἀναζήτηση τῆς ἀκεραιότητος, Ἀθήνα 2012², σ. 17 ἐξ. Πρβλ. Β. Γιούλση, *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 70: «ὅταν μιά κοινωνία ἀρνεῖται, ἀδιαφορεῖ ἢ ἀπλά δέν προσφέρει στά μέλη της δοξασίες, πίστεις καί πράξεις, γιά νά ἀντιμετωπίσουν μέ αὐτές τά προβλήματα αὐτά, τότε προσθέτει μεγαλύτερο βάρος στό ἄγχος τῆς ζωῆς, κάνει ἀφόρητη τήν τραγωδία της καί φυσικά ἀπεριόριστη τή διανθρώπινη ἐχθρότητα».

38. Πρβλ. A. J. Weaver et al., «An analysis of research on religions and spiritual variables in three major mental health nursing journals», *Issues in Mental Health Journals*, 1998, 19:263-276: «Οἱ πνευματικές ἀξίες ὀρίζονται ἀπό τήν αἴσθηση ὅτι ὑπάρχει νόημα καί σκοπός στή ζωή τοῦ καθενός ἀπό ἐμᾶς, ὅτι δέν εἴμαστε τυχαῖες, μόνες ὑπάρξεις. Οἱ πνευματικές ἀξίες διδάσκουν ὅτι ὑπάρχει κάτι πέρα ἀπό τήν ὕλη καί τίς πέντε μας αἰσθήσεις κι ὅτι ὑπάρχει παρηγοριά, καί ὑποστήριξη στήν ὁποία ἔχουμε πάντα πρόσβαση... Ἡ πνευματική ἐργασία, ὡς ἐσωτερικό βίωμα, μπορεῖ νά ἀποτελέσει καταφύγιο ἀνακούφισης κι ἐνδυνάμωσης...». Πρβλ. Λ. Β. Κατσίρα, *Θρησκεία-Πολιτεία-Ἐκπαίδευση. Ἐκπαιδευτικές καί παιδαγωγικές προσεγγίσεις. Ἡ εἰκόνα τοῦ Ἰσλάμ στά πανεπιστημιακά ἐγχειρίδια τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Παῦλος, Ἀθήνα 2008, σ. 8 ἐξ.

Ὡς ἐκ τούτου, ἡ σύγχρονη Ψυχοθεραπεία ἔχει ἤδη ἀρχίσει νά ἐντάσσει στίς μεθόδους καί τεχνικές της τή *θρησκευτικότητα* καί τήν *πνευματικότητα*. Οἱ θρησκευτικές καί πνευματικές ἰδιαιτερότητες τοῦ ατόμου ἔχουν ἤδη ἐνταχθεῖ ἀπό τό 1992 στό DSM-IV (*Diagnostic Statistic Manual*), μέ στόχο τήν εὐαισθητοποίηση τῶν ψυχιάτρων στά πολιτισμικά χαρακτηριστικά τοῦ ὑπό ἐξέταση ὑποκειμένου. Ἐξ ἄλλου, ἡ θρησκευτικότητα τοῦ ατόμου δέν ἀντιμετωπίζεται πλέον ἀρνητικά, ἀλλά, πολλές φορές, μάλιστα θεωρεῖται ὡς ἕνα ἐπιπλέον ἐπικουρικό στοιχεῖο, πού μπορεῖ νά συμβάλλει στήν ταχύτερη θεραπεία του³⁹. Ἔτσι, ψυχολόγοι καί ψυχαναλυτές στέκονται σήμερα θετικά σ' αὐτήν τή διεπιστημονική προσέγγιση⁴⁰. Σύγχρονοι ἐπαγγελματίες τῆς ψυχικῆς υἰείας ἔχουν δείξει ὅτι ἡ θεραπευτική προσπάθεια στόν δυτικό κόσμο ἦταν πάντοτε ἕνας συνδυασμός στοιχείων τεχνικῶν καί θρησκευτικῶν⁴¹. Μάλιστα δέ, κορυφαῖοι ψυχίατροι ἀναφέρουν ὅτι ἡ κύρια καί βαθύτερη αἰτία τῶν νευρώσεων καί ψυχικῶν παθήσεων εἶναι ἡ ἔλλειψη θρησκευτικότητας⁴².

Ὁ C. Jung, γιά παράδειγμα, στηριζόμενος στήν ψυχοθεραπευτική του πεῖρα, τονίζει τή σημασία, πού ἔχει γιά τή ζωή ἡ ἐπιδίωξη ἐνός σκοποῦ, «καί σκοπό τῆς ζωῆς μπορεῖ μόνον ἡ θρησκεία νά δώσει. Ἕνας δυνατός μπορεῖ νά ὀδηγήσει ἕναν, χωρίς περιεχόμενο ἄνθρωπο, στό ψυχιατρεῖο, ἐνῶ ὁ πόνος, πού ἀντιμετωπίζεται, ἐλευθερώνει τόν ἄνθρωπο ἀπό πολλά δεινά»⁴³. Ὁμοίως, ὁ γνωστός φιλόσοφος καί ψυχολόγος Karl Jaspers διακηρύσσει πώς τό θρησκευτικό συναίσθημα, πού συνοδεύεται ἀπό τήν ἠθικο-ψυχική γαλήνη καί τήν ἐλ-

39. Βλ. D. L. F. Lukoff, R. P. Turner, "Toward a more culturally sensitive DSM-IV: Psychoreligious and psychospiritual problems", *Journal of Counseling & Development* 80/11 (1992) 673-682.

40. Πρβλ. Κ. Κιούλου, «Θρησκευτικότητα, πνευματικότητα καί ψυχοθεραπεία», *Ψυχιατρική* 21/3 (2010) 240-246.

41. W. A. Clebsch & Ch. R. Jaekle, *Pastoral Care in Historical Perspective*, Englewood Cliffs., N.J., Prentice Hall, 1964· βλ. ἐπίσης, E. Mansell Pattison, *Psychiatry and religion circa 1978: Analysis of a decade*, part I, p. 13.

42. Γ. Κούναβη, Ὁ πόνος, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1994, σ. 49. Πρβλ. Μ. Γερουλάνου, *Αἱ ψυχικαί ἐπιδράσεις ὡς νοσογόνος παράγων*, Ἀθήναι 1948, σ. 19: «ὅλες οἱ ὀργανικές λειτουργίαι ... Διατελοῦν κάτω ἀπό ἀδιάλειπτες ψυχικές ἐπιδράσεις».

43. C. Jung, *Ἀναλυτική Ψυχολογία*, μτφρ. Π. Ἱερομνήμονος, ἐκδ. Γκοβόστης, Ἀθήναι, σ. 34.

πίδα, αποτελεί τό βασικότερο μέσο ψυχοθεραπείας⁴⁴. Άλλά καί ἡ «άνθρωπιστική» (οὐμανιστική) Ψυχολογία (μέ κύριους ἐκπροσώπους τούς Fromm, Rogers, Maslow καί R. May)⁴⁵, ὅπως, ἄλλωστε, ἡ ὑπαρξιακή, περσοναλιστική, φαινομενολογική, γνωσιακή, ἀντικειμενότροπη, συνθετική κ.ἄ., μολονότι φαίνεται νά ὑποκαθιστᾷ τή θρησκευτική πίστη⁴⁶, κινεῖται θετικά πρός μιά «πνευματική» (μέ τήν εὐρύτερη σημασία τοῦ ὅρου) θεραπεία. Πρός μιά τέτοια κατεύθυνση κινοῦνται καί οἱ θέσεις καί ἀπόψεις τῶν Ronald Fairbairn⁴⁷, Donald Winnicott⁴⁸, Lewis Kirshner⁴⁹ κ.ἄ.

Συνεπῶς, δέν ἀμφισβητεῖται πλέον ἡ πνευματική ἐμπειρία, ὅπως αὕτη μπορεῖ νά παρατηρηθεῖ ἄλλωστε καί μέ σύγχρονες ἐπιστημονικές μεθόδους ἢ καί νά καταγραφεῖ ὡς ἰδιαίτερη ἐγκεφαλική νευρωνική δραστηριότητα. Ἡ σύγχρονη (μάλιστα ἡ γνωσιακή) Ψυχοθεραπεία μπορεῖ νά ἀλλάξει τόν τρόπο σκέψης τοῦ ἀνθρώπου, ἔτσι ὥστε ὁ τελευταῖος νά αἰσθανθεῖ καλύτερα⁵⁰. Πολλές μοντέρνες «πνευματικές» ἢ μή θεραπείες προτείνουν τή Συμπληρωματική ἢ/καί Ἐναλλακτική Ἱατρική (*Complementary and Alternative Medicine: CAM*), ἡ ὁποία θά διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στήν Πρακτική Ψυχολογία γιά τά ἐπόμενα χρόνια, δίνοντας ἔμφαση στίς ἀνάγκες

44. Χ. Τομασίδη, *Εἰσαγωγή στήν Ψυχολογία*, Ἀθήνα 2002, σ. 515. Πρβλ. π. Ἀδ. Αὐγουστίδη, *Ἐκκλησία καί ψυχική υἰεία*, ἐκδ. Ἐννοια, Ἀθήνα 2008, σ. 26, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἡ Ὅρθόδοξη Θεολογία ἔχει καθήκον νά διατηρήσει ἕνα σοβαρό ἐπιστημονικό διάλογο μέ τήν Ψυχιατρική καί τήν Ψυχολογία, ὥστε νά προσφέρει στά μέλη της ἔγκυρες καί πρακτικές γνώσεις.

45. Χαρακτηριστικό τῆς ἀνθρωπιστικῆς ψυχολογίας εἶναι ἡ ἔμφαση, πού δίνει στήν εὐρεση νοήματος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου (βλ. W. E. Glassmat, & M. Haddad, *Approaches to Psychology*, Open University Press/McGraw-Hall Education, Berkshire, London, 2009⁶).

46. Π. Κουφογιάννη, *Ἡ Συμβουλευτική Ψυχολογία στή Χριστιανική ἀγωγή*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2001, σ. 97.

47. R. W. Fairbairn, "On the nature and aims of psycho-analytical treatment", *The International Journal of Psychoanalysis* 39 (1958) 374-385.

48. D. W. Winnicott, "The use of an object", in: *Playing and reality*, London: Tavistock Publ., pp. 374-386.

49. L. A. Kirshner, "The good object, and the symbolic: A theoretical integration", *The International Journal of Psychoanalysis* 75/2 (1994) 235-242.

50. "... Psychotherapy also may help because it can actually change the biology of the brain...", βλ. M. E. Thase & S. Lang, *Beating the blues. New Approaches to Overcoming Dysthymia and Chronic Mild Depression*, Oxford University Press, Inc., New York, 2004, p. 86 ἔξ.

καί τίς προτιμήσεις τῆς ταχέως διαφοροποιημένης κοινωνίας καί ἔμφαση στήν προαγωγή τῆς ψυχικῆς υἰείας, τήν ποιότητα ζωῆς, τήν εὐεξία καί τήν πνευματικότητα⁵¹. Ἡ πνευματικά ὀλοκληρωμένη ψυχοθεραπεία (Spiritual and Religious Beliefs and Practices: SRBP) περιλαμβάνει τή χρησιμοποίηση SRBP, γιά νά βελτιώσει τή συναισθηματική δυσφορία τῶν ἀσθενῶν. Στή θεραπεία αὐτήν παρουσιάζονται συγκεκριμένες προτάσεις καί γιά τό πῶς πνευματικά μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ⁵².

Εἰδικότερα, σύγχρονες ἔρευνες στόν χῶρο τῆς σωματικῆς καί ψυχικῆς υἰείας δείχνουν ὅτι ἡ προσευχή λ.χ. μπορεῖ νά εἶναι μιά μορφή ψυχοθεραπευτικῆς στρατηγικῆς μαζί μέ τήν ψυχοθεραπεία, χωρίς ἡ μιά νά συγκρούεται μέ τήν ἄλλη, ἀλλά ἡ καθεμιά νά ἐνισχύει τήν ἄλλη⁵³. Πολλοί δέ θεραπευτές δέν διστάζουν πλέον νά προτείνουν τήν προσευχή στούς πελάτες τους ὡς μιά θεραπευτική στρατηγική ἐπιπλέον τῆς κλασικῆς θεραπευτικῆς σχέσης, καί αὐτό καλύπτει ἕνα μεγάλο φάσμα σχέσεων, ὅπως π.χ. ἀτόμων, πού βρίσκονται σέ πορεία ἀπεξάρτησης οὐσιῶν⁵⁴, ἀτόμων, πού ὑποφέρουν ἀπό μετατραυματικό σύνδρομο⁵⁵, καθὼς ἐπίσης καί χρονίων ψυχικά ἀσθενῶν⁵⁶.

51. Βλ. J. E. Barnett & A. J. Shale, "The integration of Complementary and Alternative Medicine (CAM) into the practice of psychology: A vision for the future", *Professional Psychology: Research and Practice*, Vol. 43 (6), PsycINFO Database Record, APA, Dec. 2012, 576-585.

52. Βλ. S. M. Saunders, et al., "Spiritually conscious psychological care", *Professional Psychology: Research and Practice*, APA, 41/5 (Oct. 2010) 355-362.

53. Β. Χριστοδούλου, «Ἡ προσευχή ὡς ψυχοθεραπευτική στρατηγική – Ἐπιστημονική καί πνευματική ἐμπειρία», Ἀφιερῶματα/Ὁρθοδοξία καί Δύση/Ψυχολογία - Ψυχιατρική, *Πεμπτουσία*, 16-9-2011.

54. Βλ. S. Carrol, "Spirituality and purpose in life in alcoholism recovery", *Journal of Studies on Alcohol* 54 (1993) 297-301, E. Johnsen, "The role of spirituality in recovery from chemical dependency", *Journal of Addictions and offender Counseling* 13 (1993) 56-61.

55. M. J. Jimenez, "The spiritual healing of post-traumatic stress disorder at the Menlo Park Veterans Hospital", *Studies in Formative Spirituality* 14 (1993) 175-187.

56. V. Carson, & K. Huss, "Prayer: An effective therapeutic and teaching tool", *Journal of Psychiatric Nursing* 17 (1979) 34-37.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο

ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ ΑΓ. ΚΑΣΣΙΑΝΟΥ

1. Σύντομη βιογραφία του ἁγίου Ἰωάννου Κασσιανού.

Τό πολιτισμικό πλαίσιο¹ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ –ιδίως σέ ἐπίπεδο χριστιανικῆς Θεολογίας καί ἐκκλησιαστικῆς Παράδοσης– ἦταν ἀκόμα κοινό μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης. Ὡστόσο, κάποιες ἐρμηνευτικές διαφοροποιήσεις εἶχαν ἀρχίσει ἀμυδρά ἤδη νά ἐμφανίζονται. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τῆς Θεολογίας πραγματοποιεῖται ἐντός τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, ἐντός δηλ. τῆς Ἱστορίας, ἀπό τήν ὁποία ἐπηρεάζεται καί τήν ὁποία ἐπηρεάζει: «Πολιτιστικές, πολιτικές, πολιτισμικές, κοινωνικές καί οἰκονομικές συνθήκες διαμορφώνουν τόν χῶρο, τή μήτρα, ἐντός τῆς ὁποίας ἀναπτύσσεται ἡ θεολογία τῆς ἐκκλησίας καί ἐπηρεάζουν τήν πορεία της...»².

Ὁ ἀκριβῆς χρόνος γέννησης τοῦ Ἀγίου καί ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα του δέν μπόρεσαν μέχρι στιγμῆς νά καθοριστοῦν, ἂν καί ἔχουν διατυπωθεῖ, κατὰ καιροῦς, πάνω σ' αὐτό τό θέμα ποικίλες ὑποθέσεις διαφόρων μελετητῶν, οἱ ὁποῖες, σχεδόν συμπίπτουν, τοποθετώντας τον ἄλλοι στό ἔτος 360³, ἐνῶ ἄλλοι στό ἔτος 365⁴. Ἀκόμα, ἄλλοι συγγραφεῖς ἀφήνουν ἀνοικτό τό ζήτημα τῆς γέννησής του, πού τό

1. Βλ. R. Goodrich, *Contextualizing Cassian: Aristocrats, Asceticism and Reformation in Fifth Century Gaul*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

2. Χ. Σταμούλη, «Στόν Παράδεισο σκανδαλωδῶς», ἐφημ. *Καθημερινή*, 5/2/06.

3. P. Schaff, "The Works of John Cassian – Prolegomena", in: P. Schaff, *Nicene and post-Nicene Fathers: Second Series*, Vol. XI, Sulpitius Severus, Vincent of Lerins, John Cassian, transl. by E. C. S. Gibson, Cosimo, Inc., 2007, p. 184. Τήν ἴδια γνώμη ἐκφράζει καί ὁ H. Holze ("Johannes Cassianus", in: *Religion in Geschichte und Gegenwart*, Band 4, I-K, Mohr Siebeck Tübingen 2001, στ. 524-525). Ἐνῶ ὁ O. Chadwick ("Cassianus Joannes" in: *Theologische Realenzyklopadie*, Band VII, Bohmische Bruder – Chinesische Religionen, Walter de Gruyter-Berlin-New York 1981, S. 650-657, ιδίως S. 650), διερωτᾶται γιά τήν ἡμερομηνία γέννησής του ("Cassianus wurde um 360 in der Dombruderschaft...").

4. E. Pichery, "John Cassian", *SC* 42. 9: "... il semble qu'il soit possible de s'areter sans temelirite aux environs de l' an 365".

υπολογίζουν μεταξύ τῶν ἐτῶν 360 καί 365⁵. Ἀπό ὅλες τίς παραπάνω, ὁμως, αὐτές ὑποθέσεις καμιά δέν ἔχει γίνει ἀπόλυτα ἀποδεκτή.

Ὁ Gennadius (Γεννάδιος)⁶ τόν ἀποκαλεῖ «Σκύθη» στήν καταγωγή. Ὁ ἅγιος Κασσιανός⁷ εἶχε λάβει εὐρεία μόρφωση, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ στό ἔργο του, καί ἡ προσήλωσή του στή συνεχή μελέτη ἀπορρόφησε πολύ τίς πνευματικές του δυνάμεις, ὥστε ὁ νοῦς του ἦταν γεμάτος μέ «ποιήματα». Συγκεκριμένα, ἀναφέρει ὅτι «ὁ νοῦς μου ἐπειδή εἶναι πλημμυρισμένος ἀπό λογοτεχνικά ἔργα καί ποιήματα καί ἐπειδή εἶναι φορτωμένος... μέ ἱστορίες καί πολεμικές διηγήσεις... ἀπό τήν τρυφερή μου ἡλικία, βρίσκεται σέ συνεχή περισπασμό»⁸.

Τό ὕφος τῶν ἔργων του, ὁμως, δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι ὑπῆρξε Σκύθης στήν καταγωγή. Πιθανόν ὁ Γεννάδιος «νά ἐννοεῖ κάποιον πού προέρχεται ἀπό τήν ἔρημο τῆς Σκήτης, ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ὁ Κασσιανός πέρασε πολλά χρόνια τῆς ζωῆς του σ' αὐτό τόν χῶρο»⁹. Ἐπίσης, ὁ Μ. Φώτιος τόν ἀποκαλεῖ «Ρωμαῖο»,

5. R. Nurnberg, "Johannes Cassianus" in: *Lexikon Fur Theologie und Kirche*, S. 888-889, ἰδίως S. 888, Funfter Band, Hermeneutik bis Kirchengemeinschaft, Herder 4, Freiburg-Basel-Wien, Sonderausgabe 2009.

6. Βλ. Γ. Μπεμπή, «Γεννάδιος», *ΘΗΕ* 4 (1962) 272: «Πρεσβύτερος ἐν Μασσαλία. Ἐκκλησιαστικός ἱστορικός, ἐξῆσε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τό β' ἡμισυ τοῦ Ε' αἰῶνος, ἀπέθανεν μεταξύ τῶν ἐτῶν 492-505. Γνωστός ἐκ τῆς συνέχσεως τοῦ ἔργου τοῦ Ἱερωνύμου *De viris Illustribus*, catalogus, c, LXII (Περί ἐπιφανῶν ἀνδρῶν)...», στό ὁποῖο ἀναφέρει χαρακτηριστικά: "Cassians, natione Scytha", ἐνῶ στό ἔργο του *De scriptoribus ecclesiasticis* 61, MPL 58, 1094-1095: "Cassianus natione Scytha, Constantinopoli a Joanne Magno episcopo diaconus ordinatus...". Τό ἀνωτέρω ἔργο ἐξέδωσαν οἱ C. A. Bernouli καί E. C. Richardson, *Texte und Untersuchungen*, XXV [1] 1896.

7. Βλ. P. Munz, "John Cassian", *The Journal of Ecclesiastical History* 11/1 (1960) 1-22, B. Griffiths, "John Cassian", in: J. Walsh (Ed.), *Spirituality Through the Centuries*, New York: P. J. Kenedy, 1964, pp. 25-41, O. Chadwick, *John Cassian*, London: Cambridge University Press, 1968, K. S. Frank, "John Cassian on John Cassian", *Studia Patristica* 30 (1996) 418-433.

8. *Collatio* (ἐφεξῆς Coll.) 974-975: "Interrogatio, quomodo ad obliiviorum saecularium carminum perneniri", "...quippe cui ptaeter illas genetales animae captivates, quibus non dubito infirmos quosque pulsari extrinsecus, speciale impedimentum salutis accedit, pro illa quam tenuiter videor attigisse motitia letterarum, in qua ita vel instantia paedagogi, vel continuae lectionis velut infecta carminibus...".

9. P. Schaff, "The Works of John Cassian – Prolegomena", in: P. Schaff, *Nicene and post-Nicene Fathers: Second Series*, Vol. XI, Sulpitius Severus, Vincent of Lerins, John Cassian, transl. by E. C. S. Gibson, Cosimo, Inc., 2007, pp. 183-184.

πραγμα πού ἐνδέχεται νά σημαίνει ὅτι γεννήθηκε μέσα στά ὅρια τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας¹⁰.

Ὑπάρχει, ἐξ ἄλλου, ἡ ἀποψη ὅτι τό «Σκύθης» σήμαινε ὅτι κατάγεται ἀπό τή Σκυθόπολη τῆς Παλαιστίνης¹¹. Ἄλλοι, πάλι, ἀναφέρουν ὅτι εἶχε γεννηθεῖ στή Ρωμαϊκή Μικρή Σκυθία¹². Πάντως, οἱ περισσότερες γνώμες συγκλίνουν στήν ἀποψη ὅτι καταγόταν ἀπό ἐκεῖ¹³. Ἄλλοι, τέλος, ἀναζητοῦν ὡς τόπο καταγωγῆς του τή Ν. Γαλλία¹⁴.

Φιλομόναχος ἀπό μικρός, κατέφυγε νωρίς σέ μοναστήρι τῆς Βηθλεέμ, ὅπου «ἐμόνασεν ἐπὶ δεκαετίαν εἰς Αἴγυπτον»¹⁵ μαζί μέ τόν ἐπιστήθιο, καί λίγο μεγαλύτερό του, φίλο του Γερμανό. Φαίνεται, ὅτι κατά τή διαμονή του στή χώρα αὐτή μορφώθηκε πνευματικά καί διέτρεξε λίαν ἐπιτυχῶς τήν ἀσκητική ὁδό, ὥστε ἀργότερα νά ἀποτυπώσει στό συγγραφικό ἔργο του τόν προσωπικό του αὐτόν πνευματικό πλοῦτο¹⁶.

10. P. Schaff, ὁπ.π., p. 183.

11. Π. Κ. Χρήστου, «Ἰωάννης ὁ Κασσιανός», *ΘΗΕ* 6 (1965) 1194.

12. Ἰωάννου μοναχοῦ, Ἀγιαννανίτη, «Ἀββᾶ Κασσιανοῦ Κοινοβιακές διατυπώσεις. Ἡ Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου πρότυπο γιά τά μοναστήρια τῆς Δύσεως», *Ἀγιορείτικη μαρτυρία* (Τριμηνιαία Ἑκδόσις Ἱερᾶς Μονῆς Ξηροποτάμου), Ἔτος Β', 6/6 (Ἰανουάριος - Μάρτιος, 1990) 33: Scythia Minor: «Ρωμαϊκή ἐπαρχία στή δυτική παραλία τοῦ Εὐξείνου Πόντου στή Ρουμανία». Τήν ἴδια γνώμη ἐκφράζουν οἱ R. Nurnberg ("Johannes Cassianus", in: *Lexikon Fur Theologie und Kirche*, στ. 888) καί H. Holze ("Johannes Cassianus", in: *Religion in Geschichte und Gegenwart*, S. 523). Ἐπίσης, τήν ἴδια γνώμη ἔχει καί ὁ O. Chadwick ("Cassianus, Joannes", in: *Theologische Realenzyklopadie*, Band VII, S. 650).

13. Τήν ἀποψη αὐτή ὑποστηρίζει ὁ E. Pichery. Συγκεκριμένα ἀναφέρει: «Καμία ἀμφιβολία ὅτι στή σκέψη τοῦ Γεννάδιου ὁ Κασσιανός ἦταν Σκύθης. Ποιός μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ μιά τόσο ξεκάθαρη θέση; Σ' αὐτή τήν ἀποψη προσχωρήσαμε καί ἐμεῖς, ἐνῶ παλαιότερα πιστεύαμε τό ἀντίθετο. Εὐκόλα καταλαβαίνει κανεῖς ὅτι σ' αὐτό τό περιβάλλον, ὅπου ἑλληνικά καί λατινικά ἦταν ἐξίσου ἐν χρήσει, ἕνα ἐξαιρετικά προικισμένο παιδί μέ ὁδηγούς καλούς δασκάλους μπόρεσε νά εἰσδύσει στό πνεῦμα καί τῶν δύο γλωσσῶν» ["John Cassian", *SC* 42, 8-9 (Sa famille et sa patriae), Les Editions du Cerf, 29, ba de la Tour-Maubourg, Paris 1955].

14. Βλ. A. Hoch, "Zur Heimat des Johannes Cassianus", *Theologische Quatral-schrift* 82 (1900) 43-69, H. Marrow, "La patrie de Jean Cassien", *Orientalia Christiana Periodica* 13 (1947) 588-596, H. O. Weber, *Die Stellung des Johannes Cassianus zur ausserpachomianischen Monchstradition*, Münster Wetsf., 1952, J.-C. Guy, *Jean Cassien, Vie et doctrine spirituelle*, Paris 1961.

15. Π. Κ. Χρήστου, *Πατέρες καί Θεολόγοι τοῦ Χριστιανισμοῦ*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1971, σ. 204.

16. Κ. Χαραλαμπίδη, «Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανός καί τό δίσεκτο ἔτος», *Ἐφημέριος*, Μάρτιος 2008. Πρβλ. Φ. Ἰωαννίδη, *Πατέρες καί Ἐκκλησιαστικοί Συγγραφεῖς τῆς Δύσης*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 216-218.

Περί τό έτος 400 μ.Χ., φθάνει στην Κωνσταντινούπολη καί «άφοσιώθη εις τόν Χρυσόστομον»¹⁷ καί «έχειροτονήθη ύπό αύτου διάκονος, βραδύτερον δέ μετέβη μετά του συμφοιτητου του καί φίλου του Γερμανου εις Ρώμην διά νά μεσιτεύσει ύπέρ του Χρυσοστόμου»¹⁸. Άργότερα, μετά την έξορία του ιερού Χρυσοστόμου «μετέβησαν πάλιν όμοϋ (ένν. μετά του Γερμανου) διά νά μεσιτεύσουν ύπέρ αύτου (ένν. του Χρυσοστόμου) παρὰ τῷ πάπα Ίννοκεντίω,... πιθανόν επέστρεψε πάλιν εις την Κωνσταντινούπολιν, αλλά δυσηρεστημένος έκ του διωγμου κατά του ποιμενάρχου του έγκατεστάθη έπειτα μονίμως εις την Δύσιν»¹⁹.

Του Ίωάννη Κασσιανου άνατέθηκε νά προσκομίσει έπιστολή στον έπίσκοπο Ρώμης ύπέρ του άγίου Ίωάννου του Χρυσοστόμου καί εκεί, στη Λατινική Δύση, άνακάλυψε ό Κασσιανός μιά καινούρια ζωή· έγινε φίλος του Λέοντα, πού έπρόκειτο μετέπειτα νά γίνει πάπας, ως Λέων ό Μέγας. Του ζητήθηκε, επίσης, του Άγίου νά μεταβεί στη Νότια Γαλατία, γιά νά βάλει μιά τάξη στην εκεί χαοτική μοναστική κατάσταση. Ό Κασσιανός έζησε στη Δύση γιά πολλά χρόνια, αλλά πνευματική πατρίδα του υπήρξε άνέκαθεν ή Όρθόδοξη Άνατολή. Αύτός ό Άγιος, άσημος στους Ρωμαιοκαθολικούς, βρέθηκε νά είναι ό μόνος ίσως «έκπρόσωπος», κατά τή χρονική περίοδο εκείνη, της Όρθόδοξης Παράδοσης στην έλληνική περιφέρεια της διασποράς. Ό Κασσιανός άσκησε μεγάλη επίδραση στον δυτικό Μοναχισμό, μετά από συστάσεις του Βενέδικτου (*Benedictus de Nursia*) καί του Κασσιόδωρου (*Cassiodorus Flavius Magnus*), όσον άφορὰ στη μελέτη των έργων του²⁰.

Η φήμη του σπουδαίου αύτου άνδρα υπήρξε τόσο μεγάλη στη Ν. Γαλλία, πού ό πάπας Ρώμης Κελεστίνος (422-432) «ζήτησε τή γνώμη καί του γνωστου από την έριδα του Πελαγιανισμού μοναχου της Μασσαλίας Κασσιανου», ό όποιος καί τελικά «είσηγήθηκε την καταδίκη της αίρετικής διδασκαλίας του Νεστορίου», μέ την πραγματεία του <*De Incarnationis Christi*>, παρὰ τό γεγονός ότι ή «χριστολογική του διδασκαλία παρέμεινε στην ασάφεια της παλαι-

17. Π. Κ. Χρήστου, «Ίωάννης ό Κασσιανός», *ΘΗΕ* 6 (1965) 1194.

18. Π. Κ. Χρήστου, *Πατέρες καί Θεολόγοι...*, όπ.π., σ. 204.

19. Π. Κ. Χρήστου, «Ίωάννης ό Κασσιανός», *ΘΗΕ* 6 (1965) 1194.

20. W. Buchwald, A. Hohlweg & O. Prinz, *Tusculum - Λεξικόν Έλλήνων καί Λατίνων συγγραφέων της αρχαιότητας καί του μεσαίωνα*, μτφρ. Άθ. Φούρλας, έπιμέλεια Άν. Λώλος, Άθήνα 1993-2003, σ. 607.

ότερης όρολογίας καί περιείχε νεστοριανικές διατυπώσεις, όπως φιλός άνθρωπος (*homo solitarius*)»²¹.

Ο Άγιος μετέβη σέ διάφορους τόπους καί αντάμωσε Αγίους καί γνωστότατους Όσίους. Ως νεαρός μοναχός επισκέφθηκε τίς αϊγυπτιακές σκήτες καί τά μοναστικά κέντρα τής Νιτρίας περί τό 380 μ.Χ.²². Συνάθροισε δέ τίς άρετές όλων, ως φιλόπονη μέλισσα, τίς όποίες μάλιστα καί κατέγραψε (μαζί μέ τή Λειτουργική Παράδοση τής Άνατολικής Έκκλησίας καί τούς κοινοβιακούς κανόνες)²³, έτσι ώστε καί αυτός νά καταστεί στους άλλους κοινοβιάτες²⁴ καί ήσυχαστές πρότυπο καί παράδειγμα κάθε είδους άρετής, τόσο μέ τόν λόγο του, όσο καί μέ τό συγγραφικό έργο του, παρακινώντας όλους πρός τόν δικό του ζήλο καί τή μίμηση, καί παρέχοντάς τους μεγάλη ωφέλεια. Έτσι, περιήλθε γιά έφτά χρόνια όλα τά μοναστήρια καί τά άσκητήρια²⁵, πού βρίσκονταν στήν Αίγυπτο, τή Θηβαΐδα, τή Νητρία, τήν Άσία, τόν Πόντο καί τήν Καππαδοκία. Μέ τό παράδειγμα καί τή μίμηση τής ζωής τών άγίων άσκητών καί τής άκρίβειας τής μοναστικής πολιτείας, υπερέβη τά ανθρώπινα πάθη του, καθάρισε τόν νοϋ του καί γνώρισε έμπειρικά τή Χάρη τοϋ Αγίου Πνεύματος. Άπλως καί μόνο ή παρουσία καί ή μορφή του άσκοϋσαν πολλή ωφέλεια καί πνευματική ήδονή. Άκόμα καί όταν σιωπούσε, αυτό άποτελοϋσε μεγάλη διδασκαλία καί συμβουλή γιά τούς άλλους. «Ήταν συγχρόνως καί άπλούστατος καί διακριτικότατος», σημειώνει ο άγιος Ιωάννης τής Κλίμακος²⁶.

21. Βλ. Β. Φειδᾶ, *Έκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α΄, Αθήνα 1995, σ. 607.

22. Βλ. Α. G. Martimort, *L'Église en priere (La liturgie et le temps)*, Belgique, Desclée, 1983², p. 251.

23. Ιω. Κασσιανού, «Κανόνες», Βιβλίο Β΄, έκδ. *Sources Chrétiennes* 109, Paris, Cerf, 1965, pp. 58-89.

24. Βλ. J. Leroy, "Le cénobitisme chez Cassien", *RAM* 43 (1967) 155.

25. Βλ. Β. Ward, "Cassian John", in: G. S. Wakefield (Ed.), *A Dictionary of Christian Spirituality*, SCM Press Ltd, London 1983, p. 77.

26. Ιω. Σιναΐτη, *Κλίμαξ*, όπ.π., Λόγος Δ΄, «Περί ύπακοής», σ. 104: «Άπό τήν ύπακοή γεννᾶται ή ταπείνωσις. Άπό τήν ταπείνωσι γεννᾶται ή διάκρισις. Άπό τή διάκριση γεννᾶται ή διόρασις καί από αυτήν ή προόρασις». Περί αυτού όμιλεί πολύ έξοχα καί βαθυστόχαστα καί ο Κασσιανός στον λόγο του «Περί διακρίσεως» («Collatio β΄ μέ τόν άββά Μωϋσή)· βλ. «Περί διακρίσεως», *Φιλοκαλία*, τ. Α΄, έκδ. Αστέρως, Αθήνα 1992, σ. 81-93.

Ὁ Κασσιανός κοιμήθηκε «ἐν Κυρίῳ» τὸ ἔτος 435 καὶ ὁ τάφος του βρίσκεται στὴ Μασσαλία²⁷. Ὑπόλοιπο τοῦ ἱεροῦ λειψάνου (τὸ κρανίον καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρα) του βρίσκονται στὸ παρεκκλήσι τοῦ Μοναστηριοῦ τοῦ ἁγίου Βίκτωρα στὴ Μασσαλία²⁸.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀποτελεῖ ἓνα μεγάλο πνευματικὸ ἀνάστημα τῆς Ἐκκλησίας μας, πού, ἂν καὶ τιμᾶται ἀπὸ αὐτὴν ὡς Ἅγιος, ἐν τούτοις παραμένει μέχρι τῶν ἡμερῶν μας –στὸ εὐρύ, τουλάχιστον, πλήρωμα– ἀρκετὰ ἄγνωστος. Αὐτὸ θεωροῦμε ὅτι, κατὰ κύριο λόγο, συμβαίνει, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρξε ἀνά τούς αἰῶνες πρόσβαση στὸ συγγραφικὸ του ἔργο ἀπὸ ὅλους τούς Χριστιανούς, δεδομένου ὅτι ὁ ἅγιος Κασσιανός συνέγραψε στὴ Λατινικὴ. Κανένα, γιὰ παράδειγμα, ἀπὸ τὰ ἔργα του, πλὴν ὀρισμένων μικρῶν τμημάτων ἐξ αὐτῶν, δὲν ἔχει μεταφραστεῖ ἕως σήμερα στὴν Ἑλληνικὴ²⁹. Ἀντίθετα, ἔχουν γίνει

27. Φ. Δημητρακόπουλου, *Σελίδες γιὰ τὸν ἅγιο Κασσιανὸ τὸ Ρωμαῖο στὴν παλιὰ πόλη τῆς Λευκωσίας*, ἐκδ. Ἀκτὴ, Λευκωσία 1997, σ. 3. Σημειωτέον ὅτι στὸν ἱερό ναὸ τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ, στὴν παλαιὰ Λευκωσία, κοντὰ στὴ γραμμὴ ἀντιπαράταξης, βρίσκεται τὸ πολυτιμότερο κειμήλιο, ἓνα ἀσημένιο κράνος, τὸ ὁποῖο πιστεύεται ὅτι χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἅγιο Κασσιανό. Ἐπίσης, στὴν ἴδια ἐκκλησία βρίσκεται καὶ ἓνα ἐπίχρυσο Εὐαγγέλιο τοῦ ἁγίου Ἰωάννη γραμμένο στὰ Ἑλληνικά, τὸ ὁποῖο τυπώθηκε στὴ Βενετία τὸ 1781 (<http://www.churchofcyprus.org.cy/article.php?articleID=2213>).

28. «Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἀμερικῆς» (<http://www.oca.org>). Πρβλ. Β. Κουκουσᾶ, *Ἱστορία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀμερικῆς, μέ βάση τίς πηγές: Οἱ Ἕλληνες στὸν Νέο Κόσμο: Ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση* (ἐπιμ. Ε. Χ. Λιανός-Λιαντῆς), ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2010.

29. Ὅπως δὴποτε, συνιστᾶ, ὄντως, λιαν ἐπαινετὴ προσπάθεια ἡ ὑπὸ τῶν μοναζουσῶν τῆς Ἱ. Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Καρέα, κατὰ τὸ ἔτος 2004, ἀπόδοση στὰ Ἑλληνικά μέρους τοῦ ἔργου τοῦ Κασσιανοῦ σέ δύο τόμους, μέ βάση τὴ MPL καὶ τὴ SC. Εἰδικότερα, ἔχουν μεταφραστεῖ α) οἱ «Συνομιλίες» (Ἀββᾶ Κασσιανοῦ, *Συνομιλίες μέ τούς Πατέρες τῆς ἐρήμου*, ἐκδ. Ἐτοιμασία, τ. Α') καὶ β) πάλι οἱ «Συνομιλίες» ὡς συνέχεια (Ἀββᾶ Κασσιανοῦ, *Συνομιλίες μέ τούς Πατέρες τῆς ἐρήμου. Μοναχικοὶ κανονισμοί. Τὰ ὀκτώ βασικά πάθη*, ἐκδ. Ἐτοιμασία, τ. Β'). Ὡστόσο, ἡ ἀπόδοση αὐτὴ ἀφ' ἐνός μὲν δὲν καλύπτει ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Ἀγίου, ἀφ' ἐτέρου δὲ δὲν ἀποτελεῖ μιὰ ἀκριβὴ καὶ ἐπὶ λέξει φιλολογικὴ ἐπιστημονικὰ μετάφραση, ἀλλὰ μιὰ ἐλεύθερη μεταγλώττιση, κυρίως γιὰ ἐποικοδομητικούς ἠθικο-πνευματικὰ λόγους. Συγκεκριμένα, α) ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ "*Institutiones*" δὲν ἔχουν μεταφραστεῖ 1) τὰ *Prolegomena* (*Noticia historic – letteraria in J. Cassianum*) [MPL 49, 1-26A], 2) τὸ *Praefatio* τοῦ R. D. H. Cuychii (26B-30A), 3) τὸ *Praefatio* τοῦ A. Gazei (29B-46B) καὶ 4) τὸ *Illustium Virorum* ἀπὸ τὰ *testimonia* (45C-52D) τοῦ J. Cassiano, εἰμὴ μόνον στὴν Εἰσαγωγή τοῦ Α' τόμου ἀναφέρονται κάποια στοιχεῖα ἀπὸ αὐτά, β) ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ

πολλές μεταφραστικές προσπάθειες και αντίστοιχες θεολογικές μελέτες πάνω στο έργο και την έν γενει προσωπικότητα του Αγίου από αρκετούς και έγκριτους έπιστήμονες τής Δύσεως. Παρόλο, όμως, πού τά έπιστημονικά αυτά έργα τών Δυτικών για τόν άγιο Κασσιανό είναι άκρως σημαντικά, έν τούτοις πρέπει νά σημειώσουμε ότι αρκετά σημεία τους φέρουν ένίοτε άποχρώσεις, οί όποιες προσδίδουν τίς δογματικές τοποθετήσεις του έκάστοτε μελετητή.

Άπό τόν *Συναξαριστή* του αγίου Νικοδήμου του Άγιορείτη λαμβάνουμε περισσότερες πληροφορίες για τή ζωή του ιεροϋ αυτού Πατέρα³⁰. Όσον άφορα στην τέλεση τής μνήμης του Αγίου κάθε τέσσερα χρόνια, όπως και στην προσπάθεια νά έξηγηθεί τό γεγονός αυτό μέσα από ποικίλους μύθους και δοξασίες, άσχολήθηκε ό Ο. Looritz³¹. Οί πηγές μās πληροφοροϋν ότι «διέπρεψεν έπ' άρεταίς και άσκήσει,

“*Collationes*” πολλά κεφάλαια έχουν συμπτυχθεί σέ ένα, γ) δέν έχουν μεταφρασθεί τά σημαντικά σχόλια του σχολιαστή του Κασσιανού, Α. Gazei, τά όποία είναι έκτενέστατα, καλύπτοντας, πολλές φορές, τό μεγαλύτερο μέρος τών στηλών τής MPL, και δ) δέν έχει μεταφρασθεί τό τρίτο μεγάλο έργο του Κασσιανού, “*De Incarnationis Christi, Contra Nestorium haereticum*”.

30. Νικόδημου Άγιορείτη, *Συναξαριστής τών δώδεκα μηνών του ένιαντου*, τ. Γ', Αθήνα 2005, έκδ. Δόμος, σ. 343-344: «Ό όσιώτατος πατήρ ήμών Κασσιανός καταγόταν από τή Ρώμη, υίός εύσεβών και ένδόξων γονέων, από τούς όποιους παραδόθηκε σέ διδάσκαλο και εκπαιδεύτηκε στή Φιλοσοφία, διότι όχι μόνο είχε όδυτάτη εύφυΐα, αλλά και σπουδή θερμότητά και έπιμέλεια. Έπειτα έπιδόθηκε στά ιερά και θεϊα μαθήματα τής Παλιάς και Νέας Γραφής. Έτσι έφτασε στο άκρο τής Θείας γνώσεως και έστόλισε τή ζωή του μέ άγνεία και καθαρότητα. Άφου άναχώρησε από τήν πατρίδα του, και άφου άρνήθηκε κάθε μάταιο τής ζωής αϋτής, έβάστασε στους ώμους του τόν σταυρό και άκολούθησε τόν Χριστό. Είσηλθε σέ μοναστήρι και έγινε μοναχός μέ άκρα ταπείνωση και ύπακοή, αλλά και σκληραγωγία του σώματος και έπρόσχε πάντοτε στον Θεόν διά τής προσευχής. Έξαιτίας αϋτής τής άκρας ταπεινώσεως και ύπακοής, έφθασε στο άκρον τής διακρίσεως και «οϋτως υπήγεν εις τήν ήσυχίαν»... [...]. Μέ τέτοιοι, λοιπόν, τρόπον όσίως ζήσας και φθάσας στο άκρον τής άπαθείας και λάμψας μέ προφητικό χάρισμα και φανείς παντου μέγας, έν ειρήνη προς τόν Κύριο έξεδήμησε. [...]. Τό δέ τίμιον αϋτου λείψανον άναβρύει πλουσίως διαφόρους ιατρείας εις τάς μετά πιστεως αϋτω πλησιάζοντας... [...]. σοφώς άγαν και ύψηλώς» συνέγραφε τά έργα του «περί τών όκτώ λογισμών» και «περί τής τάξεως τών έν Αιγύπτω και Άσία Κοινοβίων». Βλ. και Ό Μέγας Συναξαριστής τής όρθοδόξου Έκκλησίας, Μήν Φεβρουάριος, έπιμ.: Β. Ματθαίου, μοναχός, Αθήναι 2011, τ. Β', σ. 543-546.

31. Βλ. Ο. Looritz, *Der heilige Kassian und die Schaltjahrlegende*, Helsinki 1956.

πρότυπον καταστάς μοναχικῆς πολιτείας³². Ἐπίσης, ἀνήκε σέ ἐκείνους τούς περιηγητές μοναχοὺς, πού ἄφησαν ἔργο ψυχοφελές, ἔργο πού διαβαζόταν γιά αἰῶνες ἀπό τούς μοναχοὺς καί τούς ἀσκητές³³. Στὴ Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία, ὁ Κασσιανὸς δέν εἶναι ἄγνωστος. «εὐτύχησε νὰ ἔχει ὑμνητὴ τὸν πολυγραφότατο ποιητὴ κανόνων τοῦ Βυζαντίου, Ἰωσήφ τὸν Ὑμνογράφο», ὁ δέ κανόνας τοῦ αὐτοῦ περιλαμβάνεται σέ ὅλα τὰ Μηναῖα τοῦ Φεβρουαρίου³⁴.

Πρόσφατα, ἀνακαλύφθηκε ἱερά Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ, ἔργο κάποιου λόγιου ἱεράρχη τῆς Κρήτης, πού δέν κατονομάζεται³⁵. Ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου, πού, ὅπως ἀπεδείχθη, ὑπῆρξε ποίημα Νικηφόρου τοῦ Μοσχόπουλου, Μητροπολίτη Κρήτης, ἀποτελεῖ κείμενο μοναδικό, ἐντελῶς ἄγνωστο μέχρι σήμερα καί ἔρχεται νὰ διατρανώσει τὴ διαδεδομένη πίστη ὅτι «ἐκτός τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου λατρευτικὰ κέντρα τῆς Ἀνατολῆς μᾶς ἐπιφυλάσσουν πολλές ἐκπλήξεις»³⁶.

Πολλές φορές, ἐξ ἄλλου, ἡ σωζόμενη Ὑμνογραφία ἀποτελεῖ πηγὴ γιά πρόσωπα, πού κάποτε διέπρεψαν στό στερέωμα τῆς χριστιανικῆς Πίστεως καί ἀσκήσεως³⁷. Ὁ ἀνακαλυφθεὶς ὑμνογραφικὸς Κανόνας ἐκθειάζει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν τελειότητα, στήν ὁποία ἔφθασε ὁ Κασσιανός, ὅσο ἀκόμα ζοῦσε στήν παρούσα ζωὴ, ἀφ' ἑτέρου δέ τίς ἰδιαιτερές ἀσκητικὲς τοῦ ἀρετές, ὅπως λ.χ. τὴν ταπεινοφροσύνη, τὴν ἀδιάλει-

32. Σ. Εὐστρατιάδης, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθῆναι 1961, σ. 248. Πρβλ. Ἰωάννου Σιναΐτη, *Κλίμαξ*, μτφρ. Ἀρχ. Ἰγνατίου, ἐκδ. Ἱερά Μονὴ Παρακλήτου Ἀττικῆς, Ὠρωπὸς 1986³, *Λόγος ΚΣΤ*, «Περὶ διακρίσεως» (MPG 88, 717B), ὅπου ὁ Ἅγιος ἀποκαλεῖται «μέγας», «κάλλιστά τε καὶ ὑψηλότατα» φιλοσοφῆσας. Ἐξ ἄλλου, οἱ μοναστικοὶ κύκλοι ἔτρεφαν μεγάλο σεβασμὸν στό πρόσωπο τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ.

33. Βλ. G. Baudouin, *Études critiques d'hagiographie et d'iconologie* (Subsidia hagiographica 43), Brussels, 1967. Πρβλ. I. Coman, «Les 'Scythes' Jean Cassien et Denys le Petit et leurs relations avec le monde Méditerranéen», *Κληρονομία* 7 (1975) 33.

34. Ἐλ. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, *Ἀγνωστὴ Ἀκολουθία στὸν Ἅγιο Κασσιανὸ τὸ Ρωμαῖο*, ποίημα τοῦ «Κρήτης» (Νικηφόρου τοῦ Μοσχόπουλου), Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸν Β' τόμο τοῦ περιοδικοῦ «Δίπτυχα» τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν, Ἀθῆναι 1980-81, σ. 122.

35. Ὁπ.π., σ. 124.

36. Ὁπ.π., σ. 132.

37. Βλ. E. Follieri, «Problemi di agiografia bizantina: il contributo dell'innografia allo studio dei testi agiografici in prosa», *Bolletino della Badia Creca di Grottaferrata*, n.s. 31 (1977) 3-14.

πτη προσευχή³⁸, τήν ἀκτημοσύνη καί τήν ἐγκράτεια³⁹. «Μέ τοιοῦτον λοιπόν τρόπον ὁσίως ζήσας, καί εἰς ἄκρον ἀπαθείας φθάσας, καί μέ προφητικόν διαλάμψας χάρισμα, καί μέγας ἀναφανείς πανταχοῦ, ἐν εἰρήνῃ πρός Κύριον ἐξεδήμησε. Τό δέ τίμιον αὐτοῦ λείψανον ἀναβρῦει πλουσίως διαφόρους ἰατρείας εἰς τοὺς μετὰ πίστεως αὐτῷ πλησιάζοντας»⁴⁰. Ὁ Χριστιανός λογοτέχνης Ἰ. Χατζηφώτης ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «Ὅσον ἀφορᾷ τόν Κασσιανό μάλιστα, ἐν ἀντιθέσει μέ τήν παράδοση, πρόκειται γιά μία πολύ ἐνδιαφέρουσα μορφή, ὅπως ἀναφέρει τό συναξάρι του, ἦταν μεγάλη μορφή τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ, μέ συγγραφικό ἔργο πολύτιμο, ὅσον ἀφορᾷ τίς πληροφορίες πού μᾶς δίνει. Ὁ ἐορτασμός του στά μή δέσεκτα ἔτη μεταφέρεται στίς 28 Φεβρουαρίου. Ὅλα τά ἄλλα εἶναι λαϊκές δοξασίες...»⁴¹. Μαθητής καί κομιστής τῆς πνευματικῆς παραδόσεως τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ Κασσιανός μετέφερε τή Θεολογία τῶν Ἀνατολικῶν Πατέρων στή Δύση, γράφοντας στή λατινική γλῶσσα⁴², ὄντας, βέβαια, γνώστης τῆς ἑλληνικῆς⁴³.

Ἔτσι, ἀνεξαρτήτως τῆς καταγωγῆς τοῦ Κασσιανοῦ, ὁ Ἅγιος αὐτός ἐμφανίζεται ὡς ὁ τύπος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐκείνου ἄνδρα, πού

38. Βλ. J. J. Levko, "Incessant Prayer and John Cassian", *Diakonia* 28/2 (1995) 71-90. Πρβλ. *Εὐεργετινός ἦτοι συναγωγή τῶν θεοφθόγγων ρημάτων καί διδασκαλιῶν τῶν θεοφόρων καί ἁγίων πατέρων*, τ. 4, ἐκδ. Ἰ. Μ. Μεταμορφώσεως Σωτήρος, Κουβαρά Ἀττικῆς, Ἀθήναι 1977⁶, Ὑπόθεσις Η' «Ὅτι ἀδιαλείπτως προσεύχεται δεῖ, καί τι ἔσει τοῦτο, καί πῶς κατορθοῦται», σ. 213 ἔξ.

39. Ἐλ. Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου, ὅπ.π., σ. 125.

40. Νικόδημου Ἀγιορείτη, ὅπ.π., σ. 343.

41. Α. Βεβελάκη, «Ἐπιστημονικές ἐξηγήσεις, δεισιδαιμονίες καί λαϊκές δοξασίες πού περιβάλλουν τά δέσεκτα ἔτη. Μία ἡμέρα χαμένη στό... διάστημα. Τά ἡμερολόγια, οἱ ἀποκλίσεις στοὺς ὑπολογισμούς τοῦ Σωσιγένη, ὁ χρόνος τῶν 352 ἡμερῶν στήν Ἑλλάδα καί τό λάθος τῶν... τριῶν ὥρῶν πού συνεχίζεται ὡς σήμερα», ἐφημ. *Τό Βῆμα*, 27/2/2000.

42. C. Paucker, "Die Latinität des Johannes Cassianus", in: *Romanische Forschungen* 2 (1886) 391-448.

43. P. Courcelle, *Les Lettres grecques en Occident. De Macrobe a Cassiodore*, Paris 1948, pp. 212-213 καί 213-218. Στό παραπάνω ἔργο διαφαίνεται ἡ ἑλληνομάθεια τοῦ Κασσιανοῦ. Ἐξ ἄλλου, ἡ χρησιμοποίηση Ἑλλήνων Πατέρων στά συγγράμματά του, ὅπως τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Μ. Ἀθανασίου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Ὠριγένους κ.ἄ. Ἐπίσης, στό ἔργο του παρατηρεῖται ἡ στενή σχέση τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ μέ τοὺς ἀββάδες τῆς ἐρήμου, ὅπως τοῦ Μακάριου τοῦ Αἰγύπτου, τοῦ Μ. Ἀντωνίου καί τοῦ Εὐάγριου Ποντικοῦ, πράγμα πού προϋποθέτει ἑλληνομάθεια καί βαθιά γνώση τῶν συγγραμμάτων τους.

τελεῖ ὑπό τήν ἄμεση ἐπίδραση τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καί Διδασκάλων. Μαθήτευσε ἐπὶ πενταετία (400-405) πλησίον τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου στήν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ προηγουμένως εἶχε ἐπισκεφθεῖ ἀσκητές τῆς Παλαιστίνης καί τῆς Συρίας, ἀπό τοὺς ὁποίους συνέλεξε τή σοφία καί τό ἀσκητικό τους ιδεῶδες⁴⁴.

Στή νῆσο Κύπρο ὑπάρχει ὀρθόδοξος ναός ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁσίου Κασσιανοῦ, πού ἐορτάζει στίς 28 ἢ 29 Φεβρουαρίου· «κτίστηκε σέ ἐρείπια ἢ ἀπό τά ἐρείπια» παλαιότερου ναοῦ. Ὁ προηγούμενος ναός ὑπῆρξε «ἔργο Ἑλληνολατίνων ἢ ἐξελληνισμένων Λατίνων πού κατά τήν Τουρκοκρατία ἀφομοιώθηκαν ὀριστικά ἀπό τήν ἑλληνική πλειοψηφία καί συνέχισαν τή λατρεία τοῦ Ἁγίου στόν χώρο αὐτό....»⁴⁵. Ἀναφέρεται δέ καί ἐπίδραση τοῦ ἔργου τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ στόν Κυπριακό μοναστικό βίο, διότι πιθανόν «...θά γνῶριζε (σέ μονή κοινά στό σπήλαιο τῆς Βηθλεέμ, ὅπου ἔζησε) καί Κυπρίους ἀσκητές, ὅπως καί στήν Αἴγυπτο... μέ καρπό τίς εἴκοσι τέσσερις *Collationes*⁴⁶... πού ἔγραψε στή Νότια Γαλλία στά 429...»⁴⁷.

Ο ὁσιος Κασσιανός ἐορτάζεται ἀπό τή Δυτική, ὅπως καί τήν Ἀνατολική Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, στίς 28 ἢ 29 Φεβρουαρίου. Εἰδικά, ὅμως, στήν ἐπισκοπή Μασσαλίας τιμᾶται στίς 23 Ἰουλίου⁴⁸. Ἡ ἐορτή τοῦ

44. Κασσιανοῦ, *Inst.*, 301B, 302A.

45. Κ. Κύρρη, «Κασσιανός ὁ “Κύπριος”, ὁ ὁσιος καί Κασσιανός ὁ ὁμολογητής ὁ “Ρωμαῖος”», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου*, Λευκωσία 1996, σ. 100.

46. *Collationes* = Συμβολές (βλ. Ἱ. Σιδέρη, *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*, Ἀθήναι 1930). Πρβλ. Γ. Βαλσάμη, “*Sanctum Basilium dico*”: Διερεύνηση τῆς σχέσεως τῶν ἀσκητικῶν ἔργων τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τὰ τέσσερα βιβλία τοῦ ἁγ. Ἰωάννη Κασσιανοῦ περί κοινοβιακῶν θεσμῶν, Ἀθήνα 1998, σ. 29, ὑποσ. 50: «Ὁ ὅρος *collatio* προέρχεται ἀπὸ τὴ μετοχὴ ἀορίστου (*conlatus*) τοῦ ρήματος *confero/conferre* = συν-φέρω, συμβάλλομαι, συνάγω, συνάπτω, συμβάλλω, συγκρίνω. Ἑτυμολογικά, συνεπῶς, ὁ ὅρος *collatio* σημαίνει τὴ συνεισφορά, τὴ συμβολή, τὴ σύναψη καί τὴ σύγκριση».

47. Κ. Κύρρη, ὅπ.π., σ. 102.

48. Βλ. D. Farmer, *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford University Press, 1990², σ. 76. Πρβλ. Κ. Χαραλαμπίδη, «Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανός καί τό δίσεκτο ἔτος», *Ἐφημέριος*, (Μάρτιος) 2008: (ἀφήγηση πού ἀφορᾷ τοὺς ἁγίους Νικόλαο καί Ἰωάννη Κασσιανό) «Κάποτε οἱ δύο ἅγιοι κατέβηκαν ἀπὸ τὸν παράδεισο στή γῆ καί βαδίζοντας συνάντησαν ἕνα χωρικό, πού προσπαθοῦσε μέ ἀγωνία νά ἀπομακρύνει τήν ἄμαξά του, γεμάτη μέ χόρτα, ἀπὸ τό λασπωμένο ἔδαφος, πού εἶχε κολλήσει. Ἀμέσως ὁ ἅγιος Νικόλαος ἔσπευσε νά βοηθήσει τὸν ἄτυχο χωρικό καί ἀργά-ἀργά κατόρθωσαν καί οἱ δύο μαζί νά ἀπελευθερώσουν τήν ἄμαξα ἀπὸ τὴ λάσπη. Ὁ ἅγ. Κασσιανός παρατηροῦσε, θαυμάζοντας τὴ σκηνὴ αὐτή, φοβούμενος νά μὴ λασπώσει τὰ ροῦχα του. Κατὰ τήν ἐπιστροφή τῶν δύο Ἀγίων στόν

αγίου Κασσιανού μεταφέρθηκε στη Λευκωσία της Κύπρου επί Πέτρου Α΄ (1359-1369) στά μέσα του έτους 1365 και αναβίωσε τό έτος 1780. Ίσως, αυτό οφείλεται «στην πολυσχιδή πολιτιστική δραστηριότητα του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου και του κύκλου του ...πού είχαν στενές επαφές μέ την Εύρώπη...»⁴⁹. Αντίθετα, ή Δυτική Έκκλησία δέν τόν κατέταξε στό επίσημο Άγιολόγιο της και δέν τόν τιμά ως Άγιο, έκτός τοπικά της περιοχής της Μασσαλίας. Δυτικοί μελετητές θεωρούν ότι ό Άγιος έξαιτίας τών θεολογικών του θέσεων, «έχασε τή θέση ως Αγίου και την οικουμενική άξιοπρέπειά του (!), όπως και κάποιοι άλλοι πού προέρχονταν επίσης από την Ανατολή»⁵⁰.

2. Ό άββας Κασσιανός και ό Δυτικός Μοναχισμός κατά τούς 3ο και 4ο αιώνες.

Κατά τόν 3ο μ.Χ. αί., εμφανίζεται μία νέα τάξη Χριστιανών, οι Μοναχοί, οι όποιοι αποτελούσαν μία έκλεκτή μερίδα πιστών τέκνων της Έκκλησίας⁵¹. Παρατηρούμε ότι ό Μοναχισμός, κατά την Παράδοση της Έκκλησίας μας, περιβάλλει τόν άνθρωπο ως έκφραση της καταλύσεως τών καταστροφικών αποτελεσμάτων της άμαρτίας και του θανάτου. Ένεκα τούτου, «ή λάμψη του προσώπου πολλών αγίων άσκητών γίνεται δείκτης προσανατολισμού στην προσωπική ιστορία κάθε ανθρώπου και όλης της ανθρωπότητας»⁵².

παράδεισο, ύποχρεώθηκαν νά άκίνητοποιηθοϋν στην είσοδο, διότι ό άγ. Πέτρος έμεινε έκπληκτος, όταν είδε τόν άγ. Νικόλαο μέ λερωμένο τό ένδυμά του. Κατανοώντας όμως τί είχε συμβεί, αναφώνησε: Έπειδή σύ, Νικόλαε, δέν φοβήθηκες νά λασπώσεις τό ένδυμά σου γιά νά βοηθήσεις τόν πλησίον σου, θά έχεις δύο έορτές τόν χρόνο (6η Δεκεμβρίου, ήμέρα κοίμησης του Αγίου και 9η Μαΐου, μετακομιδή τών λειψάνων του). Αντίθετα, σύ, Κασσιανέ, παρηγορήσου μέ τό ένδυμά σου, διότι δέν λασπώθηκε, αλλά πρέπει νά γνωρίσεις ότι ή έορτή σου θά τελείται μόνο στά δισεκτα χρόνια (δηλ. κάθε τέσσερα έτη, στίς 29 Φεβρουαρίου)».

49. Κ. Κύρρη, όπ.π., σ. 101.

50. J. H. Newman, *Historical Sketches*, Paperback, Publisher: BiblioLife, Longmans, Green, & Co., 1909, vol. III, p. 307 ff.

51. Π. Χρήστου, όπ.π., σ. 236, M. Dunn, *The Emergence of Monasticism: From the Desert Fathers to the Early Middle Ages*, Malden MAS: Blackwell Publishing, 2003.

52. Γ. Πατρώνου, *Έκκλησία και κόσμος. Θέματα πνευματικού προβληματισμού*, έκδ. Άποστολική Διακονία, Άθήνα 2002, σ. 291.

Τέτοιες προσωπικότητες μνημονεύονται κατά τούς αιώνες αυτούς στην Ανατολή ο Μ. Βασίλειος, ο Γρηγόριος Νύσσης, ο Ίωάννης Χρυσόστομος, ο Μ. Ἀθανάσιος, ο Παχώμιος, ο Μ. Ἀντώνιος, ο Εὐάγριος Ποντικός, κ.ἄ., ἐνῶ στή Δύση ο ἱερός Αὐγουστίνος, καί, ἀπό τούς αἰρετικούς, ο Πελάγιος, ο Πρισκιλλιανός κ.ἄ. Ἀπό τούς μοναχούς τῆς Γαλλίας, ἀναφέρεται ὁ Ἰωάννης Κασσιανός⁵³. Ἀργότερα, κατά τούς 5ο καί 6ο αἰῶνες, ιδρύθηκαν πολλά μοναστικά κέντρα στή Δύση, στά ὁποῖα ἐγκαταβίωνε ἰκανός ἀριθμός μοναχῶν.

Τήν ἴδια ἐποχή (περί τό 415 μ.Χ.) βρίσκουμε τόν ἅγιο Κασσιανό στή Γαλλία, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γεννάδιος⁵⁴. Ἐκεῖ ὁ ἀββᾶς Κασσιανός ἱδρυσε δύο μοναστήρια (ἓνα ἀνδρικό καί ἓνα γυναικεῖο), στήν περιοχή (τῆς Μασσαλίας), πού εἶχε ἐπί Διοκλητιανοῦ μαρτυρήσει ὁ (στρατιωτικός) ἅγιος Βίκτωρ (μνήμη του 21η Ἰουλίου). Μολονότι ὁ Κασσιανός δέν ἦταν ὁ πρῶτος καί κύριος ἱδρυτής τῶν μοναστηριῶν στή Δύση, πρέπει, φρονοῦμε, νά τοῦ ἀναγνωρισθεῖ ὁ ρόλος τοῦ πρωτεργάτη στήν ὀργάνωση τῶν κοινοβιακῶν μοναστηριῶν στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Δύσης⁵⁵.

Ὡστόσο, ἡ τοπική ἀπομάκρυνση τῶν μοναχῶν/ἀναχωρητῶν ἀπό τά κέντρα τῶν ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων, πού ἦσαν, συνήθως, οἱ

53. Π. Χρήστου, ὅπ.π., σ. 271.

54. Gennadii (ὁ πρεσβύτερος), "De viris illustribus" (περί ἐπιφανῶν ἀνδρῶν), ed. C. A. Bernoulli (1895) καί E. C. Richardson, *Texte und Untersuchungen*, XIV (I) 1896.

55. Bl. Ph. Rousseau, "Cassian: Monastery and World in Fairburn", in: M. & Oliver, WH (Eds.), *The Certainty of Doubt. Tributes to Peter Munz*, Wellington: Victoria University Press, 1995, T. A. Greene, "Review of Merton, T (ed O'Connell, PF). Cassian and the Fathers: Initiation into the Monastic Tradition", *Mystics Quarterly* 33/1-2 (March/June 2007), Β. Φειδᾶ, *Μοναχισμός καί κόσμος*, Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, Ἀθήνα, σ. 44-45: «Ἡ διάδοση τοῦ μοναχισμοῦ ἀπό τήν Ανατολή στή Δύση μετέφερε σέ αὐτήν ὄχι μόνο τήν ἀσκητική πνευματικότητα, ἀλλά καί τά παρεπόμενα προβλήματα γιά τόν ἐκκλησιαστικό βίο. Στίς εὐρύτερες περιοχές τῶν μεγάλων πόλεων τῆς Δύσεως (Ρώμη, Μεδιόλανα, Μασσαλία, Καρθαγένη, Ἀρελάτη κ.λπ.) ιδρύθηκαν ἀξιόλογα μοναστήρια, στά ὁποῖα κατέφυγαν καί πολλοί ἀσκητές ἀπό τήν Ανατολή, εἶχαν δέ ὡς πρότυπα τούς ἀσκητικούς κανόνες τοῦ Μ. Βασιλείου καί τά ὀργανωμένα μοναστήρια τῆς Ανατολῆς. Ἡ ὑπαγωγή τῶν μοναστηριῶν ὑπό τήν ἐποπτεία τοῦ ἐπιχωρίου ἐπισκόπου μέ τούς Κανόνες καί τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, εἶχε βεβαίως ἄμεση ἀναφορά καί στόν Δυτικό μοναχισμό, ἀλλά ἐφαρμόσθηκε στήν πράξη μέ μεγαλύτερη ἐλαστικότητα. Ἡ ἀκμή τοῦ μοναχικοῦ βίου στά ἀκμαῖα μοναστήρια τῆς Μασσαλίας ἦταν τό ἐντυπωσιακό ἀποτέλεσμα καί τῶν προσπάθειῶν τοῦ καταφυγόντος στή Δύση διακόνου τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου Κασσιανοῦ, ὁ ὁποῖος προσάρμοσε τούς κανόνες τοῦ Μ. Βασιλείου στή δυτική πραγματικότητα».

μεγάλες πόλεις, καί ὁ νέος αὐτός, πρωτόγνωρος στόν Χριστιανισμό, τρόπος βιοτῆς ἄρχισε νά δημιουργεῖ κάποιες προστριβές μέ τήν ποιμένουσα Ἐκκλησία. Οἱ μοναχοί «ἀποκεκομμένοι κατά τό μᾶλλον ἢ ἦττον τῆς Ἐκκλησίας εἶχον ἀνάγκη ἰδιαίτερας φροντίδος πρός ἐνημέρωσιν ἐπὶ τῶν κανόνων τοῦ πνευματικοῦ καί τοῦ ἡθικοῦ βίου»⁵⁶. Ἔνεκα τοῦ γεγονότος τούτου «ἐγεννήθη μία ἐκτεταμένη καί εὐρωστος ἀσκητική γραμματεία, ἀποβλέπουσα ... εἰς τόν καθορισμόν τῶν διατάξεων, αἱ ὁποῖαι πρέπουν νά διέπουν τόν μοναχικόν βίον, εἰς τήν διατύπωσιν ὧρων οἱ ὁποῖοι προϋποτίθενται διά τήν κατάκτησιν ὑψηλοῦ πνευματικοῦ βίου...»⁵⁷.

Οἱ ἰδρυτές τῶν ἱερῶν μονῶν, προκειμένου νά ἀντιμετωπίσουν τόν κοινοβιακό τρόπο ὀργάνωσης, ἐξαιτίας καί τῆς –ὄλο καί μεγαλύτερης– προσέλευσης μοναχῶν, ὀδηγήθηκαν στήν ἀνάγκη νά ὀργανώσουν τόν μοναχικό βίο, συντάσσοντας ἕνα γραπτό κείμενο, πού νά ρυθμίζει τή ζωή τῶν μοναχῶν τοῦ κοινοβίου. Ἐναν τέτοιον 24ωρο κανονισμό (Ἀκολουθία τοῦ Νυχθημέρου)⁵⁸ συνέταξε καί ὁ ἅγιος Κασσιανός –πού μάλιστα συνέβαλε ἀποφασιστικά στή διαμόρφωση τῆς Ἀκολουθίας τοῦ νυχθημέρου στή Δύση– γιά τήν καθημερινή ὀργάνωση τοῦ μοναστικοῦ βίου, μέ βάση τόν Παχωμιανό Κανόνα⁵⁹. Εἶναι ἀπό τούς πρώτους καί σπουδαιότερους μοναστικούς Κανόνες μαζί μέ τοῦ Ὁνωράτου, τοῦ Καισάρου Ἀρελάνης, τοῦ ὀσίου Βενέδικτου, τοῦ Κασσιόδωρου καί τῆς “*Regula Magistri*”⁶⁰.

Τό ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ «Πρός τόν Κάστορα ... περί τῶν κανονικῶν τῶν κοινοβίων διατυπώσεων» καί «Πρός τόν αὐτόν... περί τῶν ὁκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν» ἀνήκει στά νόθα ἔργα τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Τό ὄλο, ὅμως, πνεῦμα τοῦ ἔργου ἀπηχεῖ τίς θέσεις τοῦ Κασσιανοῦ, τοῦ ὁποίου καί ἀποδείχθηκε τελικά ὅτι ἀποτελεῖ γνήσιο ἔργο⁶¹. Ἡ

56. Π. Χρήστου, ὁπ.π., σ. 236.

57. Π. Χρήστου, ὁπ.π., σ. 236.

58. Γιά τήν ψυχολογική σημασία τοῦ μοναστικοῦ νυχθημέρου βλ. Α. Γ. Μελισσάρη, *Ἡ ἀνθρωπολογική ἀξία τῆς Νυχθημέρου Ἀκολουθίας – Ποιμαντική καί ψυχολογική προσέγγιση*, Ἀθήνα 2004.

59. Βλ. Γ. Φίλια, «Οἱ Ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου κατά τούς τέσσερις πρώτους αἰῶνες», *Ἐκκλησία* 92/1 (2015) 42-51, σ. 46.

60. Φ. Ἰωαννίδη, «*Regula Magistri*, ἕνας ἀμφιλεγόμενος δυτικός μοναστικός κώδικας», *Κληρονομία* 26/Α'-Β' (Ἰούνιος-Δεκέμβριος 1994) 195.

61. Μ. Ἀθανασίου, *Πρός τόν αὐτόν Κάστορα περί τῶν ὁκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν*, ἐπιστολή β', MPG 28, 871-906. Πρβλ. Σ. Παπαδόπουλου, *Πατρολογία*, τ. Β', σ. 320-322.

ἀναδιοργάνωση τοῦ μοναχικοῦ βίου στή Δύση «[...] καί ὁ μοναχισμός τῆς Ν. Γαλλίας γνώρισε μεγάλη ἀνθηση μέ τήν παρουσία τοῦ Κασσιανοῦ στήν εὐρύτερη περιοχή τῆς Μασσαλίας ... προέκυψε ἀπό τίς ἀσκητικές ιδέες τοῦ Κασσιανοῦ καί πραγματοποιήθηκε ἀπό τόν ἅγιο Βενέδικτο»⁶².

Οἱ ἀνωτέρω μοναστικοί Κανόνες παρουσιάζουν πολλά κοινά στοιχεία· τό γεγονός αὐτό ὀφείλεται κυρίως στούς ἐξῆς δύο βασικούς παράγοντες:

α) οἱ μοναχοί ταξίδευαν συχνά σέ πολλά μοναστικά κέντρα «μεταφέροντες τίς ἐμπειρίες τους»⁶³. Ἐξ ἄλλου, «μεταξύ τῶν ἀσκητῶν κυκλοφοροῦσαν συνετά λόγια, συμβουλές, ὁδηγίες, ἀποφθέγματα γιά τήν ἀσκησιμότητα καί τόν μοναχικό βίο ... ὅλα αὐτά ἀποτελοῦσαν θησαυρό καί θαυμάσιο ὁδηγό γιά τούς πρακτικούς, τούς ἀρχάριους ἢ ἀναχωρητές»⁶⁴. Ὅλο αὐτό τό ὑλικό ὁ Εὐάγριος τό συνέλλεξε καί τό κατέταξε σέ σειρές Κεφαλαίων, ὅπως τά λεγόμενα «Ἑκατό Πρακτικά Κεφάλαια»⁶⁵, πού «ἔγινε προσφιλές ἀνάγνωσμα μοναστικῶν κύκλων», τό «Πρός τοὺς ἐν κοινοβίοις», ἢ «Ὑποτύπωση» καί τό «Περί Προσευχῆς» ἀπό τό ὑλικό αὐτό ἀξιοποίησε πολλά στοιχεῖα ὁ ἅγιος Κασσιανός, τόσο ὡς πρὸς τό περιεχόμενο (ψυχο-κοινωνικές καταστάσεις μοναχῶν κοινοβίων), ὅσο καί ὡς πρὸς τή μορφή (πού ἐκτίθεται ὑπὸ μορφή ἐρωταποκρίσεων καί διαλόγων, κατὰ τό Πλατωνικό πρότυπο), καί·

β) ὑπῆρχαν πολλά μοναστικά κείμενα, μεταφρασμένα στά Λατινικά, τῶν ὁποίων οἱ συγγραφεῖς εἶχαν προσλάβει καί ἀφομοιώσει στοιχεῖα τοῦ Ἀνατολικοῦ Μοναχισμοῦ, τά ὁποῖα καί μετέφεραν στή Δύση, «αὐτούσια ἢ μεταλλαγμένα, ἀνάλογα μέ τήν κρίση καί τήν ἐμπειρία τους»⁶⁶.

62. Β. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, τ. Α', Ἀθήνα 1995, σ. 947-948, Γ. Φίλια, ὅπ.π., σ. 46.

63. Φ. Ἰωαννίδης, «Ἐπιδράσεις τοῦ μοναχισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς στὸν κανόνα τοῦ ὁσίου Βενεδίκτου», *ΕΕΘΣΘ*, παράρτημα ἀρ. 2, Α' τόμ., Θεσσαλονίκη 1991, σ. 84.

64. Σ. Παπαδόπουλου, ὅπ.π., τ. Β', σ. 691.

65. Εὐάγριος Ποντικοῦ, *Κεφάλαια Πρακτικά πρὸς Ἀνατόλιον*, MPG 40, 1220-1236, 1244B-1252, 1272-1276. Οἱ στήλες 1272-1276 ἀπαρτίζουν τόν «Πρακτικό» τοῦ Εὐαγρίου, στὸν ὁποῖο διατυπώνεται ἐπιγραμματικά ἡ πρακτικὴ ὁδὸς καί ἡ πείρα τῶν ἀσκητῶν τῆς ἐρήμου. Πρβλ. Α. & C. Guillaumont, *Évagre le Pontique, Le Gnostique ou A celui qui est devenu digne de la science Sources Chrétiennes* no 356 (Paris, 1989) 88-193: *Περὶ τῶν ὀκτὼ λογισμῶν πρὸς Ἀνατόλιον* (MPG 40, 1272-1276). Πρβλ. Σ. Παπαδόπουλου, *Πατρολογία*, τ. Β', σ. 700.

66. Φ. Ἰωαννίδης, «Regula Magistri», ὅπ.π., σ. 195.

Ἄν συγκρίνουμε τὰ μοναχικά κοινόβια τῶν ἄλλων ἀσκητῶν Πατέρων μέ ἐκεῖνα τοῦ Κασσιανοῦ ἢ καί μέ ἄλλων, πού σύντομα ἐμφανίστηκαν καί λειτουργοῦσαν κατά τό υπόδειγμα τοῦ Κανόνα τοῦ Κασσιανοῦ, παρατηροῦμε ὅτι τὰ δεύτερα ἦταν καλύτερα ὁργανωμένα⁶⁷.

Οἱ μοναχικοί κανόνες τοῦ Κασσιανοῦ φέρουν ἐπιρροές κυρίως ἀπό τόν Εὐάγριο Ποντικό⁶⁸, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ὁ πρῶτος συστηματικός καταγραφέας τῆς κοινῆς πείρας τῶν ἀσκητῶν. Βεβαίως, «ἐκφραστής τῆς ἀσκητικῆς πείρας ἦταν καί ὁ Μ. Βασίλειος καί ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἐνῶ στόν Εὐάγριο ἐπικρατεῖ τό στοιχεῖο τῆς συλλογῆς καί καταγραφῆς ἄλλων»⁶⁹. Οἱ ιδέες τοῦ Εὐαγρίου ἐπηρέασαν τόν χριστιανικό μυστικισμό μέχρι καί τό τέλος τοῦ αἰῶνα, ὅπως ἀποδεικνύουν πρόσφατες ἐρευνες⁷⁰.

Ἐπηρεάστηκε, ἀσφαλῶς, ὁ Κασσιανός καί ἀπό ἄλλα σχετικά ἔργα, ὅπως τόν Κανόνα τοῦ Παχώμιου ἢ τό «Ὅροι κατ' ἐπιτομήν» τοῦ Μ. Βασιλείου καί «τῇ γνωμικῇ φιλολογία καί ἴσως ἀπό τὰ Πιρκέ Ἀβώθ (Κεφάλαια Πατέρων)⁷¹ τῶν Ἑβραίων»⁷².

Γενικά, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι τό ὅλο ἔργο τοῦ ἀγίου Κασσιανοῦ τό διακατέχει ἀφ' ἐνός μέν ἡ προστασία ἐνάντια στήν ὑπερβολή, ἀφ' ἐτέρου δέ μιὰ σταθερή ἀνάκληση στήν πρωτόγονη ἀπλότητα, πού βρισκόταν στή Δύση⁷³.

67. R. T. Smith, *The Church in Roman Gaul*, Society for Promoting Christian Knowledge, University of Princeton, Publisher: E. & J. B. Young, New York 1882, p. 245.

68. Ὁ Εὐάγριος (343-399) ἔζησε ἀσκητικό βίο στήν ἔρημο τῆς Νιτρίας καί, ιδίως, στά κελλιά τῶν Ὀριγενιστῶν Ὑακρῶν Ἀδελφῶν, πού ἦταν ὑπερήφανοι γιά τήν παιδεία τους, τήν ἀλληγορικῇ ἐρμηνεία τῶν Γραφῶν καί τῇ μελέτῃ τῶν ἔργων τοῦ Ὀριγένη» (βλ. Σ. Παπαδόπουλου, ὅπ.π., σ. 691).

69. Σ. Παπαδόπουλου, ὅπ.π., σ. 691.

70. J. Quasten: *Initiation aux Pères de l'Église. III, L'âge d'or de la littérature patristique grecque du concile de Nicée au concile de Chalcédoine*, 1963 [1987], pp. 247, 700.

71. Πρβλ. Α. Π. Χαστούπη, *Κεφάλαια Πατέρων*, ἐν Θεσσαλονίκη 1961.

72. Σ. Παπαδόπουλου, ὅπ.π., σ. 691.

73. C. Luiheid, *John Cassian: Conferences* (Classics of Western Spirituality Series) Paperback, 1985, Paulish Press, Mhwah, N. Jersey, p. 36. Πρβλ. J. Quasten, *Initiation aux Pères de l'Église. III, L'âge d'or de la littérature patristique grecque du concile de Nicée au concile de Chalcédoine*. 1963 [1987], p. 250: πρόσφατες ἐρευνες ἔδειξαν ὅτι οἱ ὀκτώ λογισμοί (reches capitaux) προηγούνται ἐκείνων τοῦ Κασσιανοῦ, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου, τοῦ Ἰωάννη τῆς Κλίμακος, τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ κ.ἄ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΓ. ΙΩ. ΚΑΣΣΙΑΝΟΥ

1. Πηγές και έργο του αγίου Κασσιανού.

Ός πηγές της διδασκαλίας του αγίου Κασσιανού, πέρα από την Αγία Γραφή (τήν οποία χρησιμοποιεί περίπου 1.800 φορές, κυρίως κατά την Αλεξανδρινή εξηγητική μέθοδο, μολονότι μαθητεύσας στον Αντιοχειανό άγιο Ίωάννη τον Χρυσόστομο, αποδεικνύοντας πόσο Βιβλικός Πατέρας είναι), αναφέρονται οι εκκλησιαστικοί Πατέρες και συγγραφείς Μέγας Βασίλειος, Ίερώνυμος, Παλλάδιος, Ρουφίνος, Μέγας Άθανάσιος, Ίωάννης ο Χρυσόστομος και, προπάντων, ο Εὐάγριος Ποντικός¹. Βέβαια, εκτός τῶν άνωτέρω, ό ίδιος χρησιμοποιεί, άναμφίβολα, τίς προσωπικές έπιλογές και πνευματικές έμπειρίες του.

Τό όλο έργο του Κασσιανού, άναμφίβολα, έχει δεχθεί ισχυρές έπιρροές από τον Εὐάγριο Ποντικό και τον Ώριγένη².

1. Οι διδασκαλίες του Κασσιανού, που περιγράφει στίς Κοινοβιακές διατάξεις αποδίδονται σε μεγάλο βαθμό σε εκείνες του Εὐάγριου. Άλλες προσθήκες προέρχονται από ένα εύρύ φάσμα συγγραφέων, συμπεριλαμβανομένων του Μ. Βασιλείου, Παχωμίου, Ίερωνύμου και Παλλάδιου· βλ. Giovanni Cassiano ed Evagrio Pontico: *Dottrina sulla carita e contemplazione* (Rome: Herde, 1935), Pierre Courcelle, *Les lettres grecques en Occident de Macrobe a Cassidore* (Paris: Boccard, 1943) 213, Adalbert de Vogüé, “Les sources des quatre premiers livres des Institutions de Jean Cassien. Introduction aux recherches sur les anciennes règles monastiques latines”, *Studia Monastica* 27 (1985) 241-311, R. Goodrich, *Contextualizing Cassian: Aristocrats, Asceticism and Reformation in Fifth Century Gaul*, Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 77.

2. Βλ. P. Tzamalikos, *The real Cassian revisited – monastic life, Greek paideia, and Origenism in the sixth Century*, Brill, Leiden – Boston 2012. Πρβλ. “Origen’s work likely provided the thematic infrastructure for Cassian’s own reflections.....” [βλ. C. Stewart, «John Cassian’s Schema of Eight Principal Faults and his Debt to Origen and Evagrius», in Cristian Badilita (ed.), *Jean Cassien entre Orient et Occident*, Paris: Beauchesne, 2003, pp. 205-219. Για την έπιρροή του Εὐάγριου στον Κασσιανό, βλ. επίσης, C. Stewart, *Cassian the Monk*, New York, NY: Oxford University Press, 1998. Για την άπάθεια βλ. M. Sheridan, “The Controversy over apatheia: Cassian’s sources and His Use of Them”, *Studia Monastica* 39 (1997) 287-310.

Ειδικότερα, τό ἔργο τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ “*De Incarnationis Christi, Contra Nestorium haereticum*” ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑπτὰ βιβλία (*libri septem* 7)³. Στόν πρόλογο τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου ἀναφέρεται ὅτι ἀπευθύνεται πρὸς τόν Λέοντα ἐπίσκοπο Ρώμης (*ad Leonem Romanae urbis Episcopum*)⁴.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Κασσιανός συνέγραψε λατινιστί⁵, μεταξύ ὄλων τῶν ἄλλων, καί δύο ἔργα, πού ἀναφέρονται στόν μοναστικό βίο, καί τά ὁποῖα εἶναι τά ἑξῆς:

α) *De coenobiorum institutes* (*Libri Duodecim*). Στό πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ αὐτοῦ ὁ Ἅγιος παραθέτει τοὺς Κανόνες, πού διέπουν τίς μοναχικές κοινότητες τῆς Παλαιστίνης καί τῆς Αἰγύπτου, ἐνῶ στό

3. Κασσιανοῦ, MPL 50, 9-272.

4. Τό ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ «Κατά Νεστορίου» ἀναλύεται στά ἑξῆς βιβλία: *Liber Primus* (*caput primum-vi*), MPL 50, 11-30: «Ἡ αἵρεσις ἑναντι τοῦ προμηθευτῆ τῶν ποιητῶν» (*Haeresishydrae poeticoe comparator*), *Liber Secundus* (*caput primum-vii*), MPL 50, 29-50: «Τά λάθη τῶν πρὸ πρόσφατων αἰρετικῶν ἔχουν καταδικαστεῖ καί ἔχουν ἀντικρουστεῖ στά πρόσωπα τῶν συντακτῶν καί τῶν δημιουργῶν τους» (“*Posteriorum hoereticorum errores in auctoribus at que inventoribus suis damnatos et confutatos esse*»), *Liber Tertius* (*caput primum-xvi*), MPL 49-76: «Ἐκεῖνος ὁ Χριστός, πού εἶναι ἀνθρώπος καί Θεός στήν ἐνότητα τοῦ προσώπου, ἀναπήδησε ἀπὸ τό Ἰσραήλ καί τήν Παρθένο Μαρία» (“*Christum eumdem hominem ac Deum secundum carnem ex Israel et virgine Maria editum esse*»), *Liber Quartus* (*caput primum-xiii*), MPL 50, 75-96: «Ὁ Χριστός, πρὶν τὴν ἐνσάρκωση, ἦταν ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα (ἀπ’ ἄκρη σέ ἄκρη) Θεός» (“*Christum ante carnis susceptionem, Deum ab aeterno fuisse*»), *Liber Quintus* (*caput primum-xv*), MPL 50, 95-136: «Καταφέρεται μέ ὀξύτητα ἐνάντια στό λάθος τῶν Πελαγιαλιστῶν, οἱ ὁποῖοι δήλωσαν ὅτι ὁ Χριστός ἦταν μόνο ἀνθρώπος» (“*Acerrime invehitur in errorem Pelagianistarum qui Christum solitarium hominem affirmaverunt*”), *Liber Sextus* (*caput primum-xxiii*), MPL 50, 135-196: «Τό θαῦμα τῆς σίτισης τοῦ πλήθους ἀπὸ πέντε ψωμιά κριθαριοῦ καί δύο ψάρια παρουσιάζει τὴ μεγαλειότητα τῆς Θείας δυνάμης» (“*Ex miraculo saturatae multitudinis e quinque panibus hordeaceis et duobus piscibus, divinae virtutis immensitatem ostendit*»), *Liber Septimus* (*caput primum-xxxi*), MPL 50, 195-270: «Δεδομένου ὅτι πρόκειται νά ἀπαντήσῃ στίς δυσφημήσεις τῶν ἀντιπάλων του, ἐκλιπαρεῖ τὴν ἐνίσχυση τῆς Θείας ἐπιείκειας, γιὰ νά διδάξῃ μιὰ προσευχή, γιὰ νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ ἐκείνους πού ἀναλαμβάνουν νά ἀμφισβητήσουν τοὺς αἰρετικούς» (“*Adversariorum calumniis responsurus divini numinis epem implorat, ut doceat orationem praemittendam esse ab his qui ad dispuntandum cum haereticis accedunt*”).

5. Ὡστόσο, τό ὅτι συνέγραψε τά ἔργα τοῦ στή Λατινική δέν σημαίνει ὅτι αὐτὴ ἦταν καί ἡ μητρική του γλώσσα. Τὴ λατινική γλώσσα γνώριζε ἀπὸ τὴν παραμονὴ τοῦ στό μοναστήριον τῆς Βηθλεέμ, ὅπου, λόγω ἀθροῦς συρροῆς δυτικῶν μοναχῶν, ἦταν ἡ ἐπικρατοῦσα κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γλώσσα.

δεύτερο, τή θεραπεία τῶν ὀκτώ κυριότερων κακιῶν (παθῶν). Τά δύο μέρη ἐνώθηκαν καί ἀποτελέσαν ἕνα ἐνιαῖο ἔργο (*corpus*)⁶, τό ὁποῖο ἐκτείνεται σέ 12 βιβλία⁷. Τό βιβλίον αὐτό γράφτηκε κατὰ παράκληση τοῦ ἐπισκόπου Ἀπτης Κάστορα (*Ad Castorem pontificem*), ὁ ὁποῖος ζήτησε ἀπό τόν Κασσιανό νά τόν βοηθήσει στήν ὀργάνωση τοῦ κοινοβίου, τό ὁποῖο ἐπρόκειτο νά ἰδρύσει στήν ἐπισκοπή του⁸ καί περιλαμβάνεται στή MPL 49, 53-476· καί

β) *Collationum partum xxiv, collectio in tres patres divina*⁹. Κάθε «συζήτηση» («διάλεξη») περιλαμβάνει καί ἕνα βιβλίον, τό ὁποῖο –

6. Π. Χρήστου, ὁπ.π., σ. 270.

7. Τό ἔργο αὐτό ἀναλύεται στά ἐξῆς βιβλία: Τό **πρῶτον βιβλίον** (*Liber Primus*), ἀποτελεῖται ἀπό 10 κεφάλαια (*Caput primum-caput x*), 53A-78B. Τό **δεύτερον βιβλίον** (*Liber Secundus*), *De canonico nocturnarum orationum et psalmodum modo*) ἀποτελεῖται ἀπό 17 κεφάλαια (*Caput primum-caput xvii*), 78C-112A. Τό **τρίτον βιβλίον** (*Liber Tertius*), ἀποτελεῖται ἀπό 12 κεφ. (*Caput primum-caput xii*) καί ἐπιγράφεται: «τό τυπικό τῶν Ἀκολουθιῶν πού τελοῦνται κατὰ τή διάρκειαν τῆς ἡμέρας» (*De canonico diurnarum orationum et psalmodum modo*), 112B-152B. Τό **τέταρτον βιβλίον** (*Liber Quartus*), «Περί τῆς ἀποταγῆς» (*De institutis renuntiantium*), ἀποτελεῖται ἀπό 43 κεφ. (*Caput primum-caput xliii*), 152C-202C. Τό **πέμπτον βιβλίον** (*Liber Quintus*), *Περί γαστριμαργίας* (*De spiritu gastrimargie*) ἀποτελεῖται ἀπό 41 κεφ. (*Caput primum-caput xli*, 201D-266B. Τό **ἕκτον βιβλίον** (*Liber Sextus*), *Περί τοῦ πνεύματος τῆς πορνείας* (*De spiritu fornicationis*), ἀποτελεῖται ἀπό 23 κεφ. (*Caput primum-caput xxiii*), 265C-292B. Τό **ἕβδομον βιβλίον** (*Liber Septimus*), *Περί τοῦ πνεύματος τῆς φιλαργυρίας* (*De spiritu philargiriae*) ἀποτελεῖται ἀπό 31 κεφ. (*Caput primum-caput xxxi*), 291C-322C. Τό **ὀγδοον βιβλίον**, (*Liber Octavus*), *Περί τοῦ πνεύματος τῆς ὀργῆς* (*De spiritu irae*) ἀποτελεῖται ἀπό εἴκοσι ἕνα κεφάλαια (*Caput primum-caput xxi*), 321D-352B. Τό **ἐνάτον βιβλίον** (*Liber Nonus*), *Περί τοῦ πνεύματος τῆς ἀθυμίας* (*De spiritu tristitiae*), ἀναλύεται σέ 13 κεφάλαια (*Caput primum-caput xiii*), 351D-360C καί τό **δέκατον βιβλίον** (*Liber Decimus*), *Περί τοῦ πνεύματος τῆς ἀκηδίας* (*De spiritu acediae*), ἀναλύεται σέ 25 κεφάλαια (*Caput primum-caput xxv*), 359D-398C. Τό **ἐνδέκατον βιβλίον** (*Liber Undecimus*), *Περί τοῦ πνεύματος τῆς κενοδοξίας* (*De spiritu cenodoxiae*), ἀναλύεται σέ 19 κεφάλαια (*Caput primum-caput xix*), MPL 49, 397D-420B. Τό **δωδέκατον βιβλίον** (*Liber Duodecimus*), *Περί τοῦ πνεύματος τῆς ὑπερηφάνειας* (*De spiritu superbiae*), ἀναλύεται σέ 33 κεφάλαια (*Caput primum-caput xxxiii*), MPL 49, 419C-476C.

8. Ἡ ἐπισκοπή τῆς Ἀπτης βρισκόταν σαράντα μίλια βορείως τῆς Μασσαλίας. Πρῶτος ὁ Κάστορας θέλησε νά ἰδρύσει ἐκεῖ μοναστήρι (βλ. O. Chadwick, *John Cassian*, p. 37).

9. Βλ. B. O. P. Ramsey, *Introduction and annotations in Cassian, J. The Conferences*, New York/Mahwah NJ: Newman Press, 1997.

μέ τη σειρά του— ύποδιαίρειται σέ κεφάλαια¹⁰. Τό πρώτο μέρος τῶν *Collationum* περιλαμβάνει τίς δέκα πρώτες συνομιλίες μέ τούς Πατέρες τῆς Σκυθίας (καί ἀφιερώνεται στόν ἐπίσκοπο Λεόντιο καί τόν Ἑλλάδιο) καί τίς «συνομιλίες» (*Abbatis Massiliensis*) μέ τόν μοναστή του Γερμανό (οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στή μοναχική τελειότητα)¹¹. Τό δεύτερο μέρος τῶν *Collationum* περιλαμβάνει ἄλλες συνομιλίες (ἀπό 11-17), πού εἶναι ἀφιερωμένες στόν ἐπίσκοπο Ὀνωράτο καί τόν (μετέπειτα ἐπίσκοπο) Εὐχέριο¹². Τό τρίτο μέρος (*pars*

10. Κασσιανοῦ, MPL 49 (Joannis Cassiani tomus prior), 477A-1328D, Parisus 1874.

11. **Πρώτη Συνομιλία** (*Collatio prima*) μέ τόν ἀββᾶ Μωυσή, *Περί τοῦ σκοποῦ καί τῆς τελειώσεως τῆς μοναχικῆς ζωῆς* (*De monachi intentione ac fine*)· τό βιβλίον αὐτό τῆς πρώτης συνομιλίας περιλαμβάνει 23 κεφάλαια (481-524). **Δεύτερη Συνομιλία** (*Collatio secunda*) μέ τόν ἀββᾶ Μωυσή, *Περί διακρίσεως* (*De discretione*)· τό βιβλίον αὐτό τῆς δεύτερης συνομιλίας περιλαμβάνει 26 κεφάλαια (523-558). **Ἡ Τρίτη Συνομιλία** (*Collatio tertia*) μέ τόν ἀββᾶ Παφνούτιο, *Περί τῶν τριῶν ἀποταγῶν* (*De tribus abrenuntiationibus*)· τό βιβλίον αὐτό τῆς τρίτης συνομιλίας περιλαμβάνει 22 κεφάλαια (557-584). **Ἡ Τέταρτη Συνομιλία** (*Collatio quarta*) μέ τόν ἀββᾶ Δανιήλ, *Γιά τήν ἐπιθυμίαν τῆς σάρκα καί τοῦ πνεύματος* (*De concupiscentia carnis et spiritus*)· τό βιβλίον αὐτό τῆς τέταρτης συνομιλίας περιλαμβάνει 21 κεφάλαια (583-610). **Ἡ Πέμπτη Συνομιλία** (*Collatio quinta*) μέ τόν ἀββᾶ Σεραπίωνα, *Γιά τά ὀκτώ βασικά πάθη* (*De octo principalibus vitiis*)· τό βιβλίον αὐτό τῆς πέμπτης συνομιλίας (*caput primum - caput xxvii*) περιλαμβάνει 27 κεφάλαια (609-642). **Ἡ Ἑκτη Συνομιλία** (*Collatio sexta*) μέ τόν ἀββᾶ Θεόδωρο (*abbatis Theodori*), *Γιά τό μαρτύριο τῶν Ἁγίων* (*De nece sanctorum*) διαίρειται σέ 17 (*caput primum-xxvii*) κεφάλαια (643-668). **Ἡ Ἑβδομη Συνομιλία** (*Collatio septima*) μέ τόν ἀββᾶ Σέρηνο, *Περί τῆς ἀστάθειας τοῦ ἀνθρώπου (εὐμεταβλησία τῆς ψυχῆς) καί γιά τά πονηρά πνεύματα* (*De animae mobilitate et spiritalibus nequitiiis*) διαίρειται σέ 34 (*caput primum-xxxiv*) κεφάλαια (667-720). **Ἡ Ὀγδοη Συνομιλία** (*Collatio octava*) μέ τόν ἀββᾶ Σέρηνο, *Περί ἀρχῶν καί ἐξουσιῶν* (*De principantibus seu potestatibus*), διαίρειται σέ 25 (*caput primum-xxv*) κεφάλαια (719-770). **Ἡ Ἐνάτη Συνομιλία** (*Collatio nona*) μέ τόν ἀββᾶ Ἰσαάκ, *Περί Προσευχῆς* (*De oratione*), διαίρειται σέ 36 (*caput primum-xxxvi*) κεφάλαια (769-818), ἐκ τῶν ὁποίων τό δεύτερο τμήμα (*Collatio Decima*) περιέχει συνομιλίαν μέ τόν ἀββᾶ Ἰσαάκ (*De oratione*) καί διαίρειται σέ 14 (*caput primum-xiv*) κεφάλαια (817-843).

12. *Συνομιλίαι 14 Γερόντων* (*Collationum xxiv*), 843C-1328D. Συγκεκριμένα: **Δεύτερο μέρος τῶν Συνομιλιῶν** περιλαμβάνει τίς *Collationes* 11-17. Ἀφιερώθηκε στόν ἐπίσκοπο Ὀνωράτο καί στόν μετέπειτα ἐπίσκοπο Εὐχέριο (843C-1328D). **Συνομιλία ἐνδέκατη** (*Collatio undecima*), πρώτη συνομιλία μέ τόν ἀββᾶ Χαϊρήμονα, *Περί τελειότητος* (*De perfectione*), διηρημένη σέ 15 (*caput primum-xv*) κεφάλαια (847B-870A). **Συνομιλία δωδέκατη** (*Collatio duodecima*), δεύτερη συνομιλία μέ τόν ἀββᾶ Χαϊρήμονα, *Περί ἀγνότητος* (*De castitate*), σέ 26 κεφάλαια (869B-898C). **Συ-**

tertia) τῶν *Collationum* περιλαμβάνει τίς *Collationes* 18-24, πού εἶναι ἀφιερωμένο στους Ἰουβενάριο, Μινέρβιο, Λεόντιο καί Θεόδωρο, τούς ὁποίους καί ἀποκαλεῖ ὁ Κασσιανός «ἀδελφούς»¹³.

Τά δύο αὐτά ἔργα τοῦ Κασσιανοῦ, λόγω τῆς ἀπλότητος καί γλαφυρότητάς τους, ἐξαπλώθηκαν ταχέως καί ἐγιναν προσφιλέστατο ἀνάγνωσμα τῶν μοναχῶν. Ὁ Εὐχέριος, πρὸς τόν ὁποῖο ὁ Κασσιανός εἶχε ἀφιερώσει τό δεύτερο μέρος τῶν *Collationum* (11-17) εἶχε φιλοπονήσει λατινική ἐπιτομή τῶν δύο πρώτων ἔργων του¹⁴, ἡ ὁποία, δυστυχῶς, χάθηκε. Ἡ λατινική ἐπιτομή, πού σώζεται, δέν εἶναι τοῦ

νομιλία δέκατη τρίτη (*Collatio decima tertia*), τρίτη συνομιλία μέ τόν ἀββᾶ Χαιρήμονα, *Περί προστασίας τοῦ Θεοῦ* (*De protectione Dei*), σέ 18 κεφάλαια (897D-954A). **Συνομιλία δέκατη τέταρτη** (*Collatio decima quarta*), πρώτη συνομιλία μέ τόν ἀββᾶ Νισθερώ, *Περί πνευματικῆς τελειότητος* (*De Spirituali scientia*) σέ 19 κεφάλαια (953B-988D). **Συνομιλία δέκατη πέμπτη** (*Collatio decima quinta*), δεύτερη συνομιλία μέ τόν ἀββᾶ Νισθερώ, *Περί τῶν Θεῶν Χαρισμάτων* (*De Charismatibus Divinis*), σέ 10 (*caput primum-x*) κεφάλαια (989A-1011C). **Συνομιλία δέκατη ἕκτη** (*Collatio decima sexta*), πρώτη συνομιλία μέ τόν ἀββᾶ Ἰωσήφ, *Περί φιλίας* (*De amicitia*), σέ 28 (*caput primum-xxviii*) κεφάλαια (1011C-1044D). **Συνομιλία δέκατη ἑβδομη** (*Collatio decima sexta*), δεύτερη συνομιλία μέ τόν ἀββᾶ Ἰωσήφ, *Περί ὑποσχέσεων* (*De Definiedo*) σέ 31 (*caput primum-xxxi*) κεφάλαια (1045A-1090B).

13. **Τρίτο Μέρος Συνομιλιῶν** (ἀφιερωμένο στὸν Ἰουβενάριο, Μινέρβιο, Λεόντιο καί Θεόδωρο, τούς ὁποίους ἀποκαλεῖ «ἀδελφούς»). **Συνομιλίες:** 18-24. **Συνομιλία δέκατη ὄγδοη** (*Collatio decima octava*) μέ τόν ἀββᾶ Πιαμούν, *Γιά τὰ τρία εἶδη τῆς μοναχικῆς ζωῆς* (*De Tribus antiquis genetibus monachorum, et quarto nuper exorto*), σέ 17 (*caput primum-xvii*) κεφάλαια (1089C-1124D). **Συνομιλία δέκατη ἔνατη** (*Collatio decima nova*) μέ τόν ἀββᾶ Ἰωάννη, *Γιά τὸν στόχο τοῦ κοινοβιάτη καί τοῦ ἐρημίτη* (*De Fine coenobite et eremite*), σέ 16 (*caput primum-xvi*) κεφάλαια (1125A-1150A). **Συνομιλία εἰκοστή** (*Collatio vigesima*) μέ τόν ἀββᾶ Πινούφιο, *Γιά τὸν σκοπὸ τῆς μετανοίας καί ἀπολογίας* (*De Poenitentiae fine et satisfaction*), σέ 11 (*caput primum-xi*) κεφάλαια (1149B-1170B). **Συνομιλία εἰκοστή πρώτη** (*Collatio vigesima prima*) μέ τόν ἀββᾶ Θεωνᾶ, *Γιά τὴ χαλάρωση τῆς ἄσκησης κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Πεντηκοσταρίου* (*De Gemissione Quinquagesime*), σέ 36 (*caput primum-xxxvi*) κεφάλαια (1169C-1216D). **Συνομιλία εἰκοστή δεύτερη** (*Collatio vigesima secunda*), μέ τόν ἀββᾶ Θεωνᾶ, *Γιά τίς νυχτερινές φαντασίες* (*De Nocturnis Illusionibus*), σέ 16 (*caput primum-xvi*) κεφάλαια (1217A-1242C). **Συνομιλία εἰκοστή τρίτη** (*Collatio vigesima tertia*) μέ τόν ἀββᾶ Θεωνᾶ, *Γιά τὸ «ἀναμάρτητον»* (*De Velle Bonum et agree malum*), σέ 21 (*caput primum-xxi*) κεφάλαια (1241D-1280D). **Συνομιλία εἰκοστή τέταρτη** (*Collatio vigesima quarta*) μέ τόν ἀββᾶ Ἀβραάμ, *Γιά τὴν κατὰ κόσμον νέκρωση τοῦ μοναχοῦ* (*De Mortificatione*), σέ 26 (*caput primum-xxvi*) κεφάλαια (1279D-1328D).

14. Gennadii (ὁ πρεσβύτερος), *“De viris illustribus”* (περὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν), ed. C. A. Bernoulli (1895) καί E. C. Richardson, *Texte und Untersuchungen*, XIV (I) 69.

Ευχέρειου, αλλά μετάφραση τῆς ἑλληνικῆς ἐπιτομῆς¹⁵. Τὴν ἑλληνικὴ αὐτὴ μετάφραση γνώριζαν ὁ Ἰωάννης τῆς *Κλίμακος*¹⁶ καὶ ὁ Μ. Φώτιος¹⁷. Τό πρῶτο ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ σέ ἐπιτομή ἔχει ἐκδοθεῖ καί σέ ἑλληνικὴ μετάφραση στήν ἑλληνικὴ Πατρολογία τοῦ Migne, μέ τὴν ἐπιγραφή «*Τοῦ αὐτοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου πρὸς Κάστορα τὸν Μακαριώτατον περὶ τῶν κανονισμῶν τῶν κοινοβίων διατυπώσεων*»¹⁸.

Τό ἔργο τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ <*De institutis um vitiorum et octo principali um vitiorum remedies*>, ὅπως καὶ μέρος ἀπὸ τό δεύτερο ἔργο του «*Collationes partum*», «καὶ δὴ ἡ εἰσαγωγή τοῦ πρώτου μέρους αὐτῆς, ἡ πρώτη καὶ δευτέρα διάλεξις, ἡ μετὰ τοῦ ἡγουμένου Μωϋσέως, καὶ ἡ ἑβδόμη καὶ ὀγδόη, ἡ μετὰ τοῦ ἡγουμένου Σέρηνου», περιέχονται στὸν ὑπ' ἄρ. 573 (παλ. ἄρ. 108) κώδικα τῆς Ἰ. Μ. Μετεώρων¹⁹.

Ἐπίσης, στήν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν υπάρχουν πέντε χειρόγραφα, πού ἀναφέρονται στὰ ἔργα τοῦ Κασσιανοῦ. Τὰ ὑπ' ἄρ. 525 (14ος αἰ.), 543 (13ος αἰ.) χειρόγραφα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, περιέχουν μόνο τὴ μετάφραση τοῦ πρώτου ἔργου τοῦ Κασσιανοῦ, ἐνῶ τὰ ὑπ' ἄρ. 334 (16ος αἰ.), 423 (14ος αἰ.) καὶ 510 (13ος αἰ.) περιέχουν μόνον τίς δύο πρῶτες *Collationes* μετὰ τοῦ Ἀββᾶ Μωϋσῆ· δέν περιέχονται δηλ. ἡ ἑβδόμη καὶ ἡ ὀγδοή, ἡ μετὰ τοῦ ἡγουμένου Σέρηνου, πράγμα τό ὁποῖο σημαίνει ὅτι ἐκείνη τῆς Ἰ. Μονῆς Μετεώρων τυγχάνει ἀρχαιότερη, ὅπερ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Μ. Φώτιο²⁰.

15. Κ. Δυοβουνιώτη, *Διαλέξεις Πατέρων*, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, 1913, σ. 3.

16. Ἰω. Σιναιΐτη, *Λόγος Δ', Περὶ τῆς μακαρίας καὶ ἀειμνήστου ὑπακοῆς*, MPG 88, 677-727.

17. Μ. Φωτίου, *Μυριόβιβλος*, MPG 103, 661 καὶ 104, 197 ἑξ.

18. Μ. Ἀθανασίου, *Πρὸς Κάστορα τὸν μακαριώτατον περὶ τῶν κανονικῶν τῶν κοινοβίων διατυπώσεων*, MPG 28, 849-906.

19. Κ. Δυοβουνιώτη, ὅ.π.π., σ. 6.

20. Πρβλ. Μ. Φωτίου, *Μυριόβιβλος*, ed. R. Henry, Paris, 197: «Ἀνεγνώσθη βιβλιδάριον ἐν ᾧ Κασσιανοῦ μοναχοῦ, Ῥώμην λαχόντος πατρίδα, περιῆσαν λόγοι β'. Ὡς ὁ μὲν Κάστορι ἐπισκόπῳ ἀνεγέγραπτο, αὐτῷ πεποιημένῳ τὴν τῶν γεγραμμένων αἴτησιν. Τύπους δ' οὗτος καὶ κανόνας ἀπαγγέλλει καθ' οὓς ἐβίου τὸ ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ συστήματα μοναδικόν· κοινόβια δὲ αὐτὰ ὁ ἐκ τῆς ἐτυμότητος ὀνομάζει λόγος· καὶ ὁ δεύτερος δὲ τῷ αὐτῷ προσπεφωνημένος ἐστί, περὶ τῶν ὀκτῶ δὲ λογισμῶν τὴν ἐπιγραφὴν φέρει, οἷς γαστριμαργίαν, πορνείαν, φιλαργυρίαν, ὀργήν, λύπην καὶ ἀκηδίαν, κενοδοξίαν τε καὶ ὑπερηφανίαν ἐξάπτει. Χρήσιμα δέ, ὑπὲρ τι ἄλλο, τὰ λόγια ταῦτα τοῖς αἰρουμένοις τὸν ἀσκητικὸν ἀναδέχεσθαι ἀγῶνα. Καὶ ἐπὶ τοσοῦτον τὸ δυνατόν

Τά κείμενα τοῦ ὁσίου Κασσιανοῦ «μεταφέρουν σχεδόν αὐτούσιο στή Δύση τό μοναστικό γίνεσθαι τῆς Ἀνατολῆς»²¹. Πράγματι, τό ὅλο ἔργο τοῦ Ἁγίου ἐνέχει μεγάλο μυστικό βάθος καί ὁ ἴδιος ἔφθασε σέ ὑπέρμετρο πνευματικό ὕψος, πρᾶγμα τό ὁποῖο τόν ἀνέδειξε σέ σπουδαῖο θεωρητικό τοῦ Μοναχισμοῦ στήν ἀρχαία Ἐκκλησία, κινούμενος πάντα μέσα σέ ἑλληνικά (ἀνατολικά) πρότυπα· καί αὐτό τό κατόρθωσε τόσο μέ τή θεολογική του μαθητεία σέ Ἀνατολικούς ἐκκλησιαστικούς Πατέρες, ὅσο καί μέ τή μεταλαμπάδευση σ' αὐτόν τοῦ μοναστικοῦ ἀσκητικοῦ ιδεώδους τῶν μοναχῶν τῆς Συρίας, Πα-

αὐτοῖς καί θεῖον περίεστιν, ὥστε καί μέχρι νῦν, εἴ τι κατὰ τοὺς τύπους τουτουοῖ καί τὰ διατάγματα μοναστικὸν σύστημα πολιτεύοιτο, ἀνθεῖ τε ὡς ἀληθῶς καί τῶν ἄλλων προλάμπει καί τῶν ἀρετῶν ὁράται ἐργαστήριον, ὃς δὲ τούτους διεγράψατο, ἐπὶ μικροῖς τισι λειψάνοις τῶν ἀρετῶν σαλεύει ἢ καί ναυαγίῳ περιδύεται. Διὸ χρεὼν ἐστὶ μὴδὲν τῶν ἐν αὐτοῖς παραδεδομένων παρορᾶν· δεσποτικῆς γὰρ ταῦτα νομοθεσίας καί τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας ἐστὶν ἀνάπτυξις τε καί ἐξάπλωσις. Ἔστι δὲ αὐτῷ οἰκεῖα τοῖς διανοήμασι καί τὰ ῥήματα, τό τε σαφὲς ἀποστίλβοντα, καί τὸ ῥαδίως ταῖς ψυχαῖς καί ἀνεπαχθῶς ἐγχαράσσεσθαι τὴν χάριν κληρωσάμενα, ἅμα καί τοῦ συμπεῖθαι καί ἔλκειν αὐτὰς πρὸς τὸ σπουδαζόμενον. Καὶ οὕτω πάντα σοφῶς τε καί δεξιῶς κέκρται καί διαμεμόρφωται ὥστε καί τροπολογίας ὁ δεύτερος λόγος ὑποβαλλόμενος, καί πολὺ τὸ ἐπαγωγὸν ἔχων καί θελκτήριο, πλέον παρέχεται τὸ φοβοῦν τε καί καταπληκτικὸν καί δυνατόν ἐπιστρέφειν πρὸς μετάνοιαν. Καί τρίτον δ' ἐπὶ τούτοις λογίδιον συναγεγνώσθη, ὃ μετὰ τελευτὴν Κάστορος τοῦ ἐπισκόπου τῷ διαδεξαμένῳ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς μονῆς, δι' ἣν καὶ οἱ κανόνες ἐστάλησαν, προσπεφώνηται. Ἔστι μὲν συγγενὲς τοῖς προειρημένοις, διδάσκει δὲ τί τέ ἐστὶ διάκρισις, καί ὅτι μείζων αὕτη τῶν ἄλλων ἀρετῶν, καί ὅθεν τίκεται, καί ὡς τὸ πλέον τῆς ἀνωθὲν ἐστὶ δωρεᾶς. Καί περὶ ἐξαγγελίας γραφικαῖς πίστεσιν, ὡς δεῖ ταύτην πράττειν, κατασκευάζει, καί τίς ὁ σκοπὸς καί τί τὸ τέλος τῶν ἐν τοῖς ἀσκητικοῖς ἀγῶσιν ἐξαταζομένων. Ταῦτα Μωσῆα τινὰ θαυμαστὸν ταῖς ἀρεταῖς εἰσάγει διδάσκοντα καί πράγμασιν αὐτοῖς, μικροῦ κειμένους ὑπ' ὅψιν τὰ ῥήματα βεβαιούμενον. Εἶτα Σερήνον οὐ δεύτερον τῇ πολιτείᾳ καί τῇ ὁμοίᾳ χρώμενον διδασκαλίᾳ παριστάνει, ὡς τὸ μὲν μὴ παρενοχλεῖσθαι τὴν διάνοιαν ὑπὸ τῶν δαιμονίων ἀδύνατον εἶναι, τὸ δὲ συνωθεῖσθαι καί ἀναγκάζεσθαι καταπίπτειν πρὸς τὰ φαῦλα οὐκέτι, ἀλλ' ἡμέτερον καί τὸ διωθεῖσθαι τὴν ὀχλησιν καί τὸ παραδέχεσθαι αὐτήν· καί ὡς οὐ χωροῦντα διὰ τῆς ψυχῆς τὰ δαιμόνια τοὺς ἀνθρωπίνους οἶδε λογισμούς, ἀλλ' ἀπὸ τινων τεκμηρίων ἔξωθεν θηρᾷ τούτους· μόνης γὰρ εἶναι τῆς ἁγίας τριάδος τὸ διὰ ψυχῆς καί τῶν ἄλλων ἀπάντων χωρεῖν. Καί ὡς διάφορα φῦλα δαιμονίων, καί τὰ μὲν αὐτῶν ἄγρια καί κακωτικά λίαν, ἃ δ' ἦττον, καί ἄλλα εὐτράπελα. Οἷς καί ὁ τρίτος συμπληροῦται λόγος, ἐπαγγελλομένου διαλαβεῖν τοῦ Σερήνου ἐν καιρῷ καί περὶ τοῦ ἡρωτημένου, ὅπερ ἦν “Οὐ γάρ ἐστὶν ἡμῖν ἡ πάλῃ, πρὸς αἷμα καί σάρκα” καί ἐξῆς. Λεόντιος δ' ἦν ὄνομα ᾧ τουτὶ τὸ τρίτον λόγιον προσεφωνήθη.

21. Φ. Ἰωαννίδης, «Ὁ πνευματικὸς Γέροντας στὰ ἀσκητικά ἔργα τοῦ Ἰωάννη Κασσιανοῦ καί τῇ *Regula Magistri*», *Γρηγόριος Παλαμᾶς* 776 (1999) 39. Πρβλ. Β. Altaner, *Patrologie*. Freiburg 1938 (= Herders Theologische Grundrisse), s. 290 ἐξ.

λαιστίνης καί Αιγύπτου, ὅπως, ἄλλωστε, καί μέ τή μαθητεία του κοντά στόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο.

Ἡ καλύτερη συγκεντρωτική ἔκδοση τῶν ἔργων του ἔγινε ἀπό τόν Gazeus τό 1616, ἡ ὁποία ἔχει ἀνατυπωθεῖ συχνά· τελευταία, στή Λειψία τό ἔτος 1733. Μιά ἀκριβής ἀνάλυση τοῦ ἔργου του ἔγινε ἀπό τόν Fr. Wiggers στό ἔργο του “*Darstellung des Augustinismus und Pelagianismus*”, τό ἔτος 1833 (II), pp. 6-183²².

Ἐπίσης, τά ἀνωτέρω συγγράμματα «ὑπῆρξαν γιά μεγάλο χρονικό διάστημα κείμενα-ὁδηγοί σέ πολλά κοινόβια μοναστήρια τῆς Ν. Γαλλίας καί τό περιεχόμενό τους ἐφαρμόστηκε στήν πράξη»²³. Οἱ <Collationes> «ἀνεγιγνώσκοντο ἀπλήστως ὑπό τῶν χριστιανῶν κατὰ τόν μεσαίωνα, μεταφράστηκαν ἐνωρίς εἰς τήν ἑλληνικήν»²⁴.

Στή συγγραφή τῆς παρούσας μελέτης θά μᾶς ἀπασχολήσουν περισσότερο τά δύο αὐτά ἔργα τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ. Στά ἔργα αὐτά, ὁ Κασσιανός προσεγγίζει ὁρισμένα πνευματικά ζητήματα, πού –ἀπό ἄποψη περιεχομένου– εἶναι κοινά, βέβαια, καί στά δύο ἔργα, ἀλλά παρουσιάζουν «διαφορετικό τρόπο ἀντιμετώπισης». Αὐτό φαίνεται ἀπό τό ὅτι, ἐνῶ στίς <Collationes> κυριαρχεῖ περισσότερο τό φιλόανθρωπο πνεῦμα πού ἀντιμετωπίζεται τό ἁμάρτημα ἑνός μοναχοῦ, ἀντίθετα στό *De institutis* τό ἴδιο ἁμάρτημα ἀντιμετωπίζεται νομικά καί ... μέ περίσσια αὐστηρότητα»²⁵. Ἐτσι, στό πρῶτο ἔργο φαίνεται καθαρά ὁ συμβουλευτικός - πνευματικός χαρακτήρας τοῦ Γέροντα²⁶ (ἐδῶ κυριαρχεῖ, κυρίως, ἡ ἐμπειρία τοῦ Ἀνατολικοῦ Μοναχισμοῦ), ἐνῶ τό ἄλλο ἔργο του (“*De institutis coenobiorum*”) ἐμφορεῖται, βασικά, ἀπό ἕνα νομικό/δικανικό πνεῦμα²⁷. Ἀπό αὐτά, συνάγεται ὅτι

22. H. W. J. Thiersch, “Cassianus Johannes”, in: Philip Schaff (ed.), *A Religious Encyclopaedia or Dictionary of Biblical, Historical, Doctrinal, and Practical Theology*, 3rd ed., Vol. 1, Toronto, N. York & London: Funk & Wagnalls Company, 1894, p. 413.

23. Ὁπ.π., σ. 39.

24. Π. Χρήστου, Ὁπ.π., σ. 270.

25. Φ. Ἰωαννίδη, Ὁπ.π., σ. 40.

26. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, XI, 538B ἐξ: “Absolvit te ab hac captivitate etiam me tacente confessio tua. Victorem namque adversarium tuum hodie triumphasti, vauidius eum tua confessioni prostemens quam ipse fueras ab eo tua taciturnitate deiectus”.

27. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, XXVI, 174A: “extraordinaria, ac furtiva cibi refectio, et his similia, non illa increpatione, quam diximus, spiritali, sed vel plagis emendantur, vel expulsiōne purgantur”.

ὁ ἅγιος Κασσιανός προσπαθεῖ νά συνδυάσει τό Δυτικό νομικό πνεῦμα μέ τήν ἐμπειρική πνευματικότητα τῆς Ἀνατολῆς²⁸. Ὅμοια, στά ἔργα του αὐτά ὁ Ἅγιος ἐκθειάζει τήν ἀσκητική ζωή τῆς Αἰγύπτου, ὡς μέρος τῆς σύνολης Ἀνατολικῆς ἀσκητικῆς Παράδοσης, ἡ ὁποία, κατά τήν ἀποψή του, ἔπρεπε, ὅπωςδῆποτε, νά ἀκολουθηθεῖ καί ἀπό τή Δύση. Ὁ Κασσιανός, ἐνῶ ἐξύμνησε τό ἀναχωρητικό πρότυπο, προτίμησε νά συμβουλευεῖ γιά τόν κοινοβιακό βίο μιά πύο μετριοπαθή ὁδό.

Τά ὡς ἄνω δύο αὐτά ἔργα συνιστοῦν καί τά σημαντικότερα ἔργα τοῦ Ἀγίου, ἐνῶ ἀποτελέσαν τομή στή χριστιανική θεολογική (ἀσκητική) Γραμματεία. Ἡ σχέση τῶν δύο αὐτῶν ἔργων μεταξύ τους περιγράφεται ἀπό τόν ἴδιο τόν Κασσιανό στόν δεῦτερο τόμο τῶν “*De coenobiorum institutiones*” ὡς ἐξῆς: «Αὐτά τά βιβλία ... ἀσχολοῦνται, κυρίως, μέ ὅ,τι ἀνήκει στόν ἐξωτερικό ἄνθρωπο καί τά ἔθιμα τῶν κοινοβίων, τά ἄλλα [δηλ. οἱ *Collationes*] ἀσχολοῦνται μᾶλλον, μέ τήν κατάρτιση τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου καί τήν τελειότητα τῆς καρδιάς²⁹». Μέ αὐτά τά βιβλία εἰσήγαγε τόν Μοναχισμό στή Δυτική Ἐκκλησία³⁰.

Ὁ ἄββᾶς Κασσιανός στό πρῶτο ἔργο του “*De caenobiorum...*” καί ἀπό τό πέμπτο ἕως τό δωδέκατο βιβλίο του³¹ ἀναλύει τοὺς ὀκτώ λογισμούς κατά τῶν παθῶν. Ἀπό τοὺς Ἑλλήνες ἀσκητικούς συγγραφεῖς διαμορφώθηκε ἡ σταθερή διδασκαλία «περί τῶν ὀκτώ λογισμῶν», ὅπως λέγονταν τά θανάσιμα ἁμαρτήματα³². Ἐκτοτε πολ-

28. Φ. Ἰωαννίδη, ὅπ.π., σ. 40.

29. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 197B : “ac perfectionem cordis”.

30. H. W. J. Thiersch, “Cassianus Johannes”, ὅπ.π., p. 413: “...In the former of these works he gives first the external rules after which a hermit’s life is led, and then he describes the internal labor by which the final goal is reached. In the latter he gives his experiences from the Egyptian hermits. By these books, and by his two foundations, he introduced monasticism in the Western Church”.

31. Κασσιανοῦ, MPL 49, IV, 201D-476C.

32. Ὀριγένη, *Φιλοσοφούμενα ἢ κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἔλεγχος*, βιβλ. Θ’, MPG 16, 3386. Πρβλ. Ε. Παντελάκη, «Κασσιανός Ἰωάννης», *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, ἐκδ. «Ὁ Φοῖνιξ», τ. ΙΓ’, 948: «Μεγάλο ζήτημα διατάραξε τήν ἀρχαία Ἐκκλησία ὅσον ἀφορᾷ ἄν τά θανάσιμα ἁμαρτήματα ἔμπορουν νά συγχωροῦνται ἀπό τήν Ἐκκλησία ἢ ὄχι. Πολλοί φρονοῦσαν ὅτι μόνον ὁ Θεός μπορεῖ νά συγχωρήσει αὐτά καί κάκιζαν τήν Ἐκκλησία, διότι παρεῖχε μετάνοια στοὺς βαριά ἁμαρτάνοντες, ἔκ τοῦ λόγου δέ τούτου κυρίως προέκυψαν τά τόσον ταραξάντα τήν ἀρχαία Ἐκκλησία σχίσματα τῶν Μοντανιστῶν, Νοουατιανῶν κ.λπ. Ἰκανοί δέ τῶν

λοιί ἐκκλησιαστικοί συγγραφείς ἀσχολήθηκαν συστηματικά καί ἀναλυτικά μέ αὐτά τά λεγόμενα «θανάσιμα ἁμαρτήματα»³³.

Ὁ Κασσιανός μετέφερε τήν ἄποψη αὐτήν στή Δύση, ὅπου –ὑπό τήν ἐπίδραση τῆς ιερότητος τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτά (7)– ὀρίστηκαν ἐπίσημα ἀπό τόν Γρηγόριο τόν Μεγάλο (540-604) ὡς ἑπτά τά «θανάσιμα

ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἶχαν τή γνώμη αὐτήν, ὅπως ὁ Τερτυλλιανός καί ὁ Ἰππόλυτος, ὁ ὁποῖος κατηγορήσε τόν πάπα Κάλλιστο, πού ἀποδεχόταν τή συγχώρηση τῶν βαριά ἁμαρτανόντων».

33. Στόν Ποιμένα τοῦ Ἑρμᾶ (MPG 2, 821B) γίνεται διάκριση μεταξύ τεσσάρων «δυνατοτέρων» ἁμαρτιῶν (ἀπιστία, ἀκρασία, ἀπειθεια, ἀπάτη) καί ὀκτώ «ἀκολούθων» αὐτῶν (λύπη, πονηρία, ἀσέλγεια, ὀξυχολία, ψεῦδος, ἀφροσύνη, καταλαλιά, μῖσος). Ἡ διάκριση, ὅμως, αὐτή δέν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τίς θανάσιμες καί μὴ ἁμαρτίες, ἀλλὰ σημαίνει ἀπλῶς ὅτι οἱ δεύτερες προκύπτουν ἀπὸ τίς πρῶτες· ὅλες, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀποκλείουν τήν εἴσοδο στή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ὁ Τερτυλλιανός χαρακτηρίζε ὡς θανάσιμο ἁμάρτημα κάθε ἁμάρτημα πρὸς τόν Θεό καί τόν ναό αὐτοῦ [“delicta in Deum et in templum ejus”, *De pudicitia* (MPL 21, 2)], δηλ. τό ἀνθρώπινο σῶμα, καί ὡς τέτοιο θεωροῦσε τήν εἰδωλολατρία, τή βλασφημία, τόν φόνο, τή μοιχεία, τήν πορνεία, τήν ψευδομαρτυρία καί τήν ἀπάτη (*Adversus Marcionem*, MPL 4, 9). Ὁ Εὐάγριος Ποντικός, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ., στό διασωθέν λείψανο τοῦ ἔργου του, *Ἀντιρρητικός* (MPG 40, 1272-1277), πραγματεύεται «*Περὶ τῶν ὀκτῶ λογισμῶν*». Ὡς «θανάσιμα ἁμαρτήματα» χαρακτηρίζει ὁ Εὐάγριος τή γαστριμαργία, τήν πορνεία, τή φιλαργυρία, τή λύπη, τήν ὀργή, τήν ἀκηδία, τήν κενοδοξία καί τήν ὑπερηφάνεια. Καί τό μέν νά παρενοχλεῖται ἡ ψυχὴ μας ὑπὸ τῶν πονηρῶν αὐτῶν λογισμῶν, χαρακτηρίζει ὁ Εὐάγριος ὡς κάτι πού δέν ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἐμᾶς («*τῶν οὐκ ἐφ’ ἡμῖν ἐστίν*»), ἀλλὰ τό νά καθίστανται αὐτά πάθη καί νά χρονίζουν «*τῶν ἐφ’ ἡμῖν ἐστίν*». Πρβλ. Σ. Παπαδοπούλου, ὅπ.π., σ. 700 ἐξ. Ἐπίσης, ὁ Νεῖλος († 430) στήν πραγματεία του «*Περὶ τῶν ὀκτῶ πνευματικῶν τῆς πονηρίας*» (MPG 79, 1145-1165) κατονομάζει ὡς «θανάσιμα ἁμαρτήματα», ὅσα καί ὁ Εὐάγριος ἀναφέρει. Πρέπει, βέβαια, νά σημειωθεῖ ὅτι «ὁ Εὐάγριος δέν ὁμιλεῖ γιὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα, ἀλλὰ γιὰ λογισμούς, οἱ ὁποῖοι πλήττουν τοὺς μοναχοὺς στήν πάλῃ τους μέ τοὺς δαίμονες· γιastreύονται δέ μέ τήν ἀνάπτυξη ὀκτῶ κατάλληλων φαρμάκων, ἕνα γιὰ κάθε λογισμό, πού ὁδηγοῦν τόν μοναχό στήν ἀπάθεια καί τέλος στήν πολυπόθητη ἀγάπη» (βλ. Χ. Σταμούλη, «Στόν Παράδεισο σκανδαλωδῶς», ἐφημ. *Καθημερινή*, 5/2/06). Ὁ ἱερός Αὐγουστίνος χαρακτηρίζει ὡς θανάσιμο ἁμάρτημα πᾶσα πράξι προσκρούουσα στόν Δεκάλογο (*The works of Saint Augustine: a translation for the 21st century, Sermons* (341-400) on Various Subjects, New City Press, 1994, p. 351 ἐξ.). Ὁ Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος ἀναφέρει ὅτι ἡ πληγὴ, πού ὁδηγεῖ στόν θάνατο, εἶναι ἡ κάθε ἀμετανόητη καί ἀνεξαγόρευτη ἁμαρτία, πέρα ἀπὸ ὁποιαδήποτε διάκριση μικρῶν ἢ μεγάλων, θανάσιμων ἢ μὴ θανάσιμων, σπουδαίων ἢ ἀσήμαντων [*Κατηχήσεις* 3, 347-349, SC 96 (1963) 308]. Πρβλ. Μ. W. Bloomfield, *The Seven Deadly Sins*, Michigan State College Press 1952, S. Blackburn, *Τὰ Ἑπτὰ Θανάσιμα Ἅμαρτήματα*, μτφρ. Δ. Ρισσάκη, Ε. Μαρωνίτη κ.ἄ., ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 2006.

ἀμαρτήματα»³⁴: ὑπερηφάνεια, φιλαργυρία, πορνεία, ὀργή, γαστριμαργία, φόνος καὶ ἀκηδία. Ἀπό δυτική επίδραση καθιερώθηκε καὶ στήν Ἀνατολή ὁ ἀριθμός ἐπτά³⁵. Τό περίεργο, ὅμως, εἶναι ὅτι ἀπό τὰ θανάσιμα αὐτά ἀμαρτήματα λείπει ἐκεῖνο, πού, κατ' ἐξοχήν, χαρακτηρίζει ἡ Ἁγία Γραφή ὡς «θανάσιμο» ἀμάρτημα³⁶, ἥτοι ἡ βλασφημία κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος³⁷. Καί τήν ἔλλειψη αὐτήν ἀναπλήρωσε ὁ

34. Ἀμάρτημα (τό). σφάλμα, πταῖσμα, πλημμέλημα, λάθος· ||παράπτωμα, ἀμαρτία, παράβαση νόμου θρησκευτικοῦ, κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ· ||ἀμάρτημα προπατορικό· βλ. ἀμαρτία [Θρησκ.], Πηγή: *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, τ. Δ', σ. 172, Σ. Κ. Τσιτσιγκου, «Ἀμαρτία», *ΜΟΧΕ* 1 (2010) 394-395, ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία.

35. Πρβλ. Ἰω. Συναῖτη, *Κλίμαξ, Λόγος ΚΒ'*, «Περὶ τῆς πολυμόρφου κενοδοξίας», (ἐκδ. Ἱ. Μονῆς Ὁρωποῦ, Ὁρωπός 1986) σ. 237, MPG 88, 948D-949A: «Μερικοὶ συνηθίζουν, ὅταν ὁμιλοῦν περὶ τῶν παθῶν καὶ τῶν λογισμῶν, νά κατατάσσουν τήν κενοδοξία σέ ἰδιαίτερη τάξη, χωριστά ἀπὸ τήν ὑπερηφάνεια. Γ' αὐτό καὶ λέγουν ὅτι εἶναι ὁκτώ οἱ πρωτεύοντες καὶ κυρίαρχοι πονηροὶ λογισμοί. Ἀντιθέτως, ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ ἄλλοι ἀπὸ τοὺς διδασκάλους τοὺς μέτρησαν σέ ἐπτά. Σ' αὐτοὺς περισσότερο πείθομαι καὶ ἐγώ. Γιατί ποιός μπορεῖ νά ἔχει ὑπερηφάνεια, ἀφοῦ νίκησε τήν κενοδοξία;». Ὁ ὅσιος «φαίνεται νά ἀσπάζεται τόν ἀριθμό ἐπτά, τόν ὁποῖο θεωρεῖ καταλληλότερο ἀπὸ τόν ἀριθμό ὁκτώ» (βλ. Χ. Σταμούλη, «Στόν Παράδεισο σκανδαλωδῶς», ἐφημ. *Καθημερινή*, 5/2/06).

36. Πρβλ. Α' Ἰωάν. 5, 16-17: «Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἀμαρτάνοντα ἀμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσῃ, καὶ δώσῃ αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἀμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον· ἔστιν ἀμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ. πᾶσα ἀδικία ἀμαρτία ἐστὶ· καὶ ἔστιν ἀμαρτία οὐ πρὸς θάνατον». Βλ. Χ. Σταμούλη, ὅπ.π.: «Γίνεται διάκριση ἀμαρτίας πρὸς θάνατο Καίτοι δηλ. πᾶσα ἀμαρτία ὡς παράβαση τοῦ Θεοῦ Νόμου εἶναι κάτι κακό, ὑπάρχει διάκριση μεταξύ βαρύτερων καὶ ἐλαφρότερων παραβάσεων καὶ συνεπῶς βαρύτερων καὶ ἐλαφρότερων ἀμαρτιῶν. Οἱ βαρύτερες ἀμαρτίες ὀνομάσθηκαν θανάσιμες, ὅχι διότι, ἅπαξ γινόμενες ὁδηγοῦν ἀσφαλῶς στόν πνευματικό θάνατον ἄνευ ἐλπίδος σωτηρίας, ἀλλὰ διότι ἡ ἐμμονὴ σέ αὐτές, ἐφόσον ὁ δράστης δέν μετανοεῖ εἰλικρινά καὶ ἐμπράκτως, ἐπιφέρει τὸν θάνατο ... Θά πρέπει, λοιπόν, εὐθύς ἐξαρχῆς, νά τονιστεῖ μέ ἔμφαση ὅτι ἡ θεολογία γιὰ τὰ ἐπτὰ θανάσιμα ἀμαρτήματα δέν εἶναι γέννημα τῆς Βίβλου. Ὁ λόγος τῆς Α' Ἐπιστ. Ἰωάννη γιὰ “ἀμαρτία πρὸς θάνατο” (5, 16-17), πού συχνά χρησιμοποιήθηκε γιὰ νά ὑποστηριχθοῦν τὰ λεγόμενα θανάσιμα ἀμαρτήματα, δέν ἀφορᾷ συγκεκριμένη ἀμαρτία, ἀλλὰ, ὅπως εὐκόλα γίνεται κατανοητό ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα, ἀναφέρεται στήν ἄρνηση τῆς ἐνανθρώπησης. Ἡ μόνη ἀμαρτία, πού ὁδηγεῖ στόν θάνατο, εἶναι, λοιπόν, σύμφωνα μέ τήν Καινὴ Διαθήκη, ἡ ἄρνηση τῆς σάρκωσης τοῦ Θεοῦ Λόγου...».

37. Πρβλ. Ματθ. 12, 31: «Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πᾶσα ἀμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις». Τὰ λεγόμενα «θανάσιμα ἀμαρτήματα» ξεκινοῦν ἀπὸ τῆ σχετικῆς διάκριση τοῦ Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη (Α' Ἰω. 5, 16), κατὰ μὲν τίς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*

Λούθηρος και η θεολογία του, στην οποία ο Λούθηρος θεώρησε από τὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα, τὴν ἀπιστία, ὡς τὴ ρίζα ὅλων τῶν ἄλλων ἁμαρτημάτων. Ἡ θέση αὐτὴ στηρίζεται στὴ νομικὴ καὶ ἄκρως ἠθικιστικὴ κατανόηση τῆς σχέσης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου³⁸.

Ἡ χρησιμότητα καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ Κασσιανοῦ φαίνεται ἀπὸ τίς μεταφράσεις, πού ἐκπονήθηκαν εὐθύς ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατό του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπισήμανση, πού κάνει ὁ Μ. Φώτιος, γιὰ τὴ χρησιμότητα τῶν ἔργων του³⁹.

Ἐκεῖνο πού, κατ' ἐξοχὴν, διακρίνει τὸ ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ, εἶναι ἡ σημασία τοῦ εἰδικοῦ Χαρίσματος, πού πρέπει νὰ διαθέτει ἕνας πνευματικός Γέροντας, δηλ. τὴ χαρισματικότητα καὶ τὴν ἐμπειρία στὴ μέριμνα καὶ τὴ διαποίμανση τῶν ψυχῶν⁴⁰. σέ ὅλο τὸ ἔργο του, ἐπικρατεῖ κυρίως τὸ πὼς μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ παραμείνει προσκολλημένος στὴ θεωρία τοῦ Θεοῦ. Ἄν παραμένει ὅμως ἡ καρδιά μας μέσα στὴν ἀδικία καὶ στὴ θανατηφόρα θλίψη⁴¹, τότε εἴμαστε ὑποτελεῖς στὴ βασιλεία τοῦ διαβό-

(15, 29) καὶ τὴν Ἀρχαία Ἐκκλησία ἦταν στὴν ἀρχὴ τρία (φόνος, πορνεία καὶ εἰδωλολατρία - εἰδωλόθυτα) καὶ στὴ συνέχεια ὀρίστηκαν ἀπὸ (*Διαθήκη τῶν 12 Πατριαρχῶν*) τὸν Γρηγόριο τὸν Μέγα καὶ τὸν Bonaventura (1274) σέ ἑπτὰ (ἀκηδία, γαστριμαργία, ὀργή, πορνεία, ὑπερηφάνεια, φθόνος καὶ φιλαργυρία) ἀπὸ ὀκτώ (+ λύπη) τοῦ Εὐάγγελου, κατὰ δὲ τὸν Εὐαγγελιστὴ Ματθαῖο, ἡ «βλασφημία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (12, 31), δηλ., κατὰ τοὺς Χρυσόστομο, Εὐσέβιο καὶ Ἰουστῖνο (βλ. Ἦσ. 6, 9), ἡ ἄρνηση τῆς μαρτυρίας τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστῆ Ἰωάννου γιὰ τὴ θεότητα τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, καί, κατ' ἐπέκταση, ὅποιαδήποτε διαστρεβλωτικὴ διδασκαλία - αἵρεση, δηλ. ἡ ἀμετανοησία (5ος Κανὼν τῆς Ζ' Οἰκ. Συνόδου).

38. Πρβλ. Ἰ. Κουρεμπιλέ, «Ἱστορία καὶ δόγμα μετὰξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* (Μάιος-Αὐγουστος 2004) 426.

39. Μ. Φωτίου, *Μυριόβιβλος*, MPG, 104, 197 καὶ 103, 661: «[...] χρήσιμα, εἰ πέρ' τι ἄλλο, τὰ λόγια αὐτὰ τῆς αἰρουμένοις τὸν ἀσκητικὸν ἀναδέχεσθαι ἀγῶνα· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον τὸ δυνατόν καὶ θεῖον αὐτοῖς περίεστιν, ὥστε καὶ μέχρι νῦν, εἴ τι κατὰ τύπους τουτουσὶ καὶ τὰ διατάγματα μοναχικὸν σύστημα πολιτεύοιτο, ἀνθεῖ τε τέως ἀληθῶς καὶ τῶν ἀρετῶν ὁρᾶται ἐργαστήριον δεσποτικῆς γὰρ ταῦτα νομοθεσίας καὶ τῆς εὐαγγελικῆς ἐστὶν ἀνάπτυξις τε καὶ ἐξάπλωσις πολιτείας. Ἔστι δ' αὐτῷ οἰκεία τοῖς, διανοήμασι καὶ τὰ ῥήματα, τὸ τε σαφὲς ἀποστίλβοντα καὶ τὸ ῥαδίως καὶ ἀνεπαχθῶς ἐγχαράσσεσθαι ταῖς ψυχαῖς τὴν χάριν κληρωσάμενα [...]».

40. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XII, 494A: "mederi protimus vulneri et extrahere de corde consuevit".

41. Ἡ δυσθυμία διαχέει τὴν ἐνέργεια καὶ τὴ συμπεριφορὰ μας. Πρόκειται γιὰ ἕνα «ἀντιτορπλικό» τοῦ τρόπου ζωῆς, πού προκαλεῖ δυσφορία, παραμορφώνει τὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ μας, καὶ διαταράσσει τίς διαπροσωπικὲς σχέσεις. Μπορεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ σέ πύλη, πού θὰ ἐπιφέρει πολλὰ ἄλλα προβλήματα, πού θὰ ὀδηγήσουν στὴν κακὴ ὑγεία καὶ ἀπελπισία. (It can be a gateway to a myriad of other

λου, στην Κόλαση καὶ τὸν θάνατο. Αὐτὰ εἶναι τὰ διακριτικά γνωρίσματα, πού διακρίνουν τὴ *Βασιλεία τοῦ Θεοῦ* ἀπὸ ἐκείνην τοῦ διαβόλου⁴². Ἐπίσης, ὁ Ἅγιος ἀναφέρεται καὶ στὴ μεγάλη Πατερικὴ ἀρετὴ τῆς *διάκρισης*, τὴν ὁποία θεωρεῖ ὡς τὸ ὕψιστο βραβεῖο, πού παρέχει ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο δέν ἀποκτιέται μόνο μέ τὴν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ⁴³. Πάντως, ἡ προχωρημένη ἡλικία ἐνός πνευματικοῦ Γέροντα δέν ἐξασφαλίζει αὐτόματα καὶ τὴν πνευματικὴ σοφία καὶ *τελείωσή* του, διότι, κάτω ἀπὸ τὰ λευκά μαλλιά του, μπορεῖ νὰ κρύβεται κάποιον ὄργανον τοῦ διαβόλου⁴⁴.

Ἐπίσης, ὁ πνευματικὸς Γέροντας θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἰκανὸς νὰ μπορεῖ νὰ διακρίνει ἂν ὅλα τὰ ἁμαρτήματα ἐξαγορεύτηκαν ἢ εἶναι προϊόντα κάποιος δαιμονικῆς ἐπήρειας. Ἀκόμα, ὁ Γέροντας θὰ πρέπει νὰ διαθέτει τὸ Χάρισμα τῆς *διακρίσεως*, ἔτσι ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ διακρίνει ἂν λ.χ. οἱ τυχόν *λογισμοί* ἐνός ἀνθρώπου προέρχονται ἀπὸ Θεῖο ζῆλον ἢ ὄχι⁴⁵. Τὴ διάκριση ὁ Ἅγιος ἀποκαλεῖ «ρίζα» ὅλων τῶν ἀρετῶν⁴⁶. Κατὰ τὸν ἅγιον Βαρσανούφιο, ἡ διάκριση εἶναι δωρεὰ τοῦ Θεοῦ, πού βυθομετρώντας τὴν ποιότητα καὶ τὴν προέλευση τῶν λογισμῶν, ἀπλώνει

problems bearing ill health and despair)· βλ. M. E. Thase M.D., S. Lang, *Beating the blues. New Approaches to Overcoming Dysthymia and Chronic Mild Depression*, Oxford University Press, Inc., New York, 2004, p. 6 ἔξ.

42. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 542C-543A, 497A-499A καὶ 497D-498A: «Ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ προσέχουμε εἶναι τὸ ποῦ ἔχουμε στραμμένο τὸν νοῦ μας καὶ ποῖο εἶναι τὸ ζητούμενο, στοῦ ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ στοχεύουμε καὶ νὰ ἐπαναφέρουμε τὴν πνευματικὴ μας ὄραση....» (*“Divitiae enim senum non sunt canitie capitis, sed industria juventutis ac praeteritorum laborum stipendiis metiendae...”*).

43. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 524B καὶ 525A.

44. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 542C καὶ 543A.

45. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 537B: “quemadmodum possideatur vera discretion”.

46. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, *De Discretion*, 536B: «quodammodo atque radicem cunctarum esse virtutum» (IX. «Interrogatio de acquirenda vera discretion». Πρβλ. Μιχαὴλ Μοναχοῦ, *Διάκριση: Μειζων ἀρετὴ ἢ ἐνοχο καταφύγιον*, ἐκδ. Δορκάς, Ἀθήνα 2007, Κ. Χρ. Καρακόλη, *Τὸ χάρισμα τῆς διάκρισης στὴν Ὁρθόδοξη Πνευματικὴ Καθοδήγηση (Πατερικὲς παρεμβολές στοῦ συμβουλευτικοῦ ἔργου τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων)*, ἐκδ. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρος, Μήλεσι Ἀττικῆς, 2011, σ. 4. «...ἡ διάκριση εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ δοθεῖ ἡ σωστὴ ἀπάντηση στὰ πνευματικὰ ζητήματα. Γιὰ τὴν ἀπόκτηση καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς πνευματικῆς διάκρισης, πολὺ βοηθεῖ ἡ μελέτη τῆς ζωῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας μας ... ».

παντοῦ τό φῶς τοῦ Θεοῦ⁴⁷. εἶναι πρόγευση τῶν ἐσχάτων, χαρίζοντας τό ἀνέσπερο φῶς τῆς Ἀνάστασης, πού φέγγει ἀνέσπερο μέσα στίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων⁴⁸.

Ἡ πνευματική πατρότητα (ἀββᾶς ἢ γέρων στήν ἀσκητική ὀρολογία) εἶναι μιᾶ χαρισματική καί προφητική λειτουργία στή μοναστική Παράδοση, καθόσον «οὐ πάντων ἐστὶ ὁδηγῆσαι καὶ ἄλλους, ἀλλ' οἷς ἐδόθη ἡ θεία διάκρισις κατὰ τὸν Ἀπόστολον, διάκρισις πνευματική, ἡ διαιρούσα τὸ χεῖρον ἀπὸ τοῦ κρείτονος τῇ μαχαίρᾳ τοῦ λόγου»⁴⁹.

Ὁ Κασσιανός φαίνεται ὅτι εἶχε στό μυαλό του τό πρότυπο τοῦ σοφοῦ πνευματικοῦ ἀναχωρητῆ τῆς Παλαιστίνης ἢ τῆς Αἰγυπτιακῆς ἐρήμου, τό ὁποῖο «προσπάθησε νά μεταφέρει στό δυτικό κοινόβιο», συνδέοντας, ἔτσι, μέ πλήρη ἐπιτυχία τούς «δύο τύπους ἀσκητείας, τήν ἔρημο καί τό μοναστήρι»⁵⁰. Κατά τόν Κασσιανό, ἡ πνευματική τελειότητα εἶναι ὁ ἐσχάτος σκοπός ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ πνευματικοῦ βίου. Προϋπόθεση γι' αὐτόν τόν σκοπό θεωρεῖ ὁ Ἅγιος «τήν ἀγάπη, τή μελέτη τῆς Γραφῆς⁵¹, τή θερμή προσευχή⁵² καί τήν ἡσυχία»⁵³.

2. Ὁ Ἰωάννης Κασσιανός καί οἱ θεωρίες τῶν Αὐγουστίνου καί Πελάγιου.

Ὡς γνωστό, ὁ ἱερός Αὐγουστίνος, σύγχρονος τοῦ Κασσιανοῦ, διατύπωσε τήν περί Ἀπολύτου Προορισμοῦ διδασκαλία του καί τήν ἀνάλογη θεολογία, ἡ ὁποία, λόγω τῆς παντελοῦς καταστροφῆς τοῦ «κατ' εἰκόνα»

47. Βαρσανούφιου, Ἀπόκρισις 405, τ. Β', σ. 14. Πρβλ. Ἀπόκρισις 60 Α', σ. 160, Ἀπόκρισις 84, σ. 206: «Δέδωκεν δὲ ὁ θεὸς σύνεσιν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ διακρίναι». Πρβλ. Ἀββᾶ Δωρόθεου, «Περὶ τοῦ μή ὀφείλειν τινά», *Φιλοκαλία* 12, σ. 373.

48. Σ. Ράμφου, *Πελεκάνοι ἐρημηκοί. Ξενάγησι στό Γεροντικόν*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθῆναι 1994, σ. 373-388.

49. Γρηγόριου Σιναΐτη, «Κεφάλαια πάνυ ὠφέλιμα», *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τ. Δ', σ. 86.

50. Φ. Ἰωαννίδη, «Ὁ πνευματικός Γέροντας...», ὅπ.π., σ. 42.

51. «Ὁ Θεὸς Λόγος κρύβεται κατὰ κάποιον τρόπο στὰ λόγια τῆς Γραφῆς», βλ. Στ. Γιαγκάζογλου, «Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησία καί Παράδοση», *Θεολογία* 85/2 (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 2014) 4.

52. Τ. Γκορίτσοβα, *Ἡ τρέλλα νά εἶσαι Χριστιανός. Ἡ παραφροσύνη τῆς πίστεως καί ἡ ἀφροσύνη τῆς ἀθεΐας*, μτφρ. Πρωτ. Γ. Μεταλληνοῦ - Α. Μεταλληνοῦ, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1988, σ. 164: «Ἡ προσευχή εἶναι ἀνίκητη... ἀντιστέκεται στὸν παρασιτισμὸ τῆς σύγχρονης καταναλωτικῆς κοινωνίας. Μπορεῖ νά οἰκοδομήσει καί νά ἐποικοδομηθεῖ...».

53. Π. Χρήστου, ὅπ.π. σ. 270.

καί τῆς ἐξαφανίσεως τῆς ἐλευθερίας βουλήσεως στὸν μεταπτωτικό ἄνθρωπο, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μὴ δυνατότητα τῆς συμβολῆς τοῦ τελευταίου στὴ σωτηρία του. Ἔτσι, δὲν μπορούσε νὰ δεχθεῖ τὴν ἰσότιμη *συνέργεια* τοῦ ἀνθρώπου⁵⁴, ὅσον ἀφορᾷ στὴ σωτηρία του, τονίζοντας τὸ παντελῶς ἀνίατο τοῦ ἀνθρώπου μὲ μόνες τίς δικές του δυνάμεις, ὅπως καί τὴ σημασία τῆς Θείας Χάρης ὡς ἐλεύθερου δωρήματος ἀπὸ τὸν Θεό⁵⁵. Γι' αὐτό, κατέληξε στὴν ἰδέα τοῦ Ἀπόλυτου Προορισμοῦ⁵⁶.

Ἡ διδασκαλία αὐτὴ διατυπώθηκε σέ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴ διδασκαλία τοῦ Πελάγιου, ὁ ὁποῖος διατύπωσε τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη ἄποψη, ὅτι δηλ. ἡ ἁμαρτία τοῦ Ἀδάμ δὲν μεταδόθηκε στὸν μεταπτωτικό ἄνθρωπο, καί ἔτσι ὁ θάνατος ἀποτελεῖ φυσικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ ἀνθρώπινου γένους καί ὄχι συνέπεια τῆς ἁμαρτίας. Ἀρνούμενος ὁ Πελάγιος τὴ συμβολὴ τῆς Θείας Χάρης (βλ. *Ἀχάριστοι*⁵⁷), δεχόταν ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνον μὲ τὴν ἐλεύθερη βούλησή του μπορούσε νὰ σωθεῖ⁵⁸, ἂν αὐτὴ ἡ βούλησή του κατευθύνεται καί ἐκφράζεται μὲ «καλὰ ἔργα» ἀντίθετα, μπορούσε νὰ ὀδηγηθεῖ στὴν ἀπώλεια, ἂν ἡ βούλησή του ἐκφραζόταν μὲ κακές καί ἄδικες πράξεις.

Ἐντούτοις, καί ἡ ἀκραία διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου δὲν ἀναγνωρίστηκε οὐσιαστικά ποτέ στὴ Δύση ὡς πρὸς τὴν ὁλότητά της⁵⁹.

54. Ἡ *συνεργία*, κατὰ τὸν Ἰω. Χρυσόστομο, συνοψίζεται στὴν ἐξῆς πρόταση: «οὐκ ἀρκεῖ προθυμία ἀνθρώπου, ἂν μὴ τῆς ἄνωθεν ἀπολαύει ῥοπῆς, καί ὅτι πάλιν οὐδὲν κερδανοῦμεν ἀπὸ τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς, προθυμίας οὐκ οὔσης» (Ἰ. Χρυσόστομος, *Εἰς Ματθ.*, 82, 4, MPG 58, 742. 45, 1, MPG 58, 471, *Εἰς τὸν ἅγιον Ἀπόστολον Παῦλον*, 7, 3, MPG 50, 505. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου...*, «Β': Ἡ θεανθρώπινη συνεργία στὴ θεραπεία τῆς ψυχῆς», σ. 215 ἐξ.

55. Περὶ τῆς σημασίας τῆς Χάρης, κατὰ τὸν ἱερό Αὐγουστίνου, βλ. Ἰω. Καλογήρου, «Ἡ χάρις κατὰ τὸν ἱερόν Αὐγουστίνον. Ἡ περαιτέρω κατανόησις καί ἀποτύπωσις τῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἰς τὸν δυτικόν Χριστιανισμόν», *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 283-304.

56. Βλ. R. H. Weaver, "The Experience of Scripture: The Anti-predestinarian Argument of John Cassian", *Insights* 109/2 (1994) 39-47. Ἐμπεριστατωμένη ἀνάπτυξη γιὰ τὸ θέμα τοῦ Ἀπολύτου Προορισμοῦ, βλ. Νικ. Ματσούκα, «Προϋποθέσεις καί χαρακτήρ τοῦ "ἀπολύτου προορισμοῦ" ἐν σχέσει πρὸς τὴν περὶ 'ἐκλογῆς' καί 'προορισμοῦ' βιβλικὴ διδασκαλίαν» (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικό *Θεολογία*), Ἀθῆναι 1968.

57. Prosper Aquitanus, "Carmen de ingratiss", MPL 51, 91-148.

58. Περὶ τῆς ἐλεύθερης *συνεργίας* τοῦ ἀνθρώπου στό ἔργο τῆς σωτηρίας βλ. Ch. Economou, "The meaning of salvation in St. Paul's Epistles", *Κληρονομία*, ἐκδ. Π.Ι.Π.Μ., Θεσσαλονίκη 1983, p. 47.

59. B. Altaner - A. Stuiber, *Patrologie* 7, Auff., 1966, σ. 442: «Ἡ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου περὶ Χάριτος,... βρῆκε ἐξ ἀρχῆς ἀντίρρηση μέσα στὴν Ἐκκλησία καί ἀργότερα προκάλεσε μεγάλες πλάνες».

Τήν εποχή εκείνη, όπου είχε προκύψει τό μεγάλο καί φλέγον θεολογικό ζήτημα μεταξύ Πελάγιου καί Αύγουστίνου, εκείνος πού βρισκόταν πλησιέστερα στήν Ὁρθόδοξη ἐκκλησιαστική διδασκαλία καί στήν ἀρχαία Πατερική Παράδοση, ἦταν ὁ Κασσιανός⁶⁰, ὁ ὁποῖος «ἴσταται στό μέσον τῶν δύο ἀκραίων ἀντιλήψεων» τῆς ἐποχῆς του ὡς ἄριστος σχοινοβάτης, ἀφοῦ ἀνέπτυξε τήν περί σωτηρίας διδασκαλία του, ὅπως ἀκριβῶς τή διδάχθηκε ἀπό τούς Ἀνατολικούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τούς ὁποῖους ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ συνεργία τῆς Θείας Χάρης «στήν διά τῶν ἔργων ἐλεύθερη βούληση τοῦ ἀνθρώπου»⁶¹.

Ὁ Κασσιανός εἶχε λάβει ἐντολή ἀπό τόν ἐπίσκοπον Ἀπτης (Apta Julia) Κάστορα (419-426) νά συντάξει μοναστικούς κανόνες καί ἕνα ὁδηγό πνευματικῆς τελειότητος τῶν μοναχῶν, προκειμένου νά τακτοποιηθοῦν ζητήματα, πού εἶχαν ἀνακύψει σέ μοναστική ἀδελφότητα, τήν ὁποία εἶχε ιδρύσει ὁ Κάστορας, κατὰ τό πρότυπο τῶν μονῶν τῆς Παλαιστίνης, Συρίας καί Αἰγύπτου. Ἔτσι, προέκυψαν τό πρῶτο (*“De institutes coenobiorum ...”*)⁶² καί τό δεύτερο (*Collationes partum*)⁶³ ἀπό τά ἔργα τοῦ Κασσιανοῦ.

Σῶζεται καί ἡ πολεμική συγγραφή τοῦ Κασσιανοῦ κατὰ τοῦ Νεστόριου, στήν ὁποία καταπολεμεῖται συγχρόνως καί ὁ Πελάγιος. Ὁ

60. Δ. Μπαλάνου, «Εἶναι κακόδοξος ἡ περί Χάριτος διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Κασσιανοῦ;», (Ἀνάτυπο ἀπό τήν *ΕΕΘΣΙΑ*), Ἀθῆναι 1936, σ. 60-69.

61. J. D. McQueen, “John Cassian on Grace and free Will with Particular”, *RTAM* 44 (1977) 5-28, D. Ogliari, “The conciliation of grace and free will. Cassian’s ‘Conlatio’ 13 revisited”, *Augustinianum* 50 (2000) 141-173. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ὁμιλία εἰς Ψαλμούς*, MPG 29, 353D: «Ἡ σωτηρία ἐστίν ἐν τῇ Χάρτι τοῦ Θεοῦ». Πρβλ. Ἀ. Θεοδώρου, *Ἡ περί θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ*, (διατριβή ἐπί ὑφηγ.), Ἀθήνα 1956, σ. 39, κατὰ τόν ὁποῖον ἡ ἔννοια τῆς ὁμοίωσης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τόν Θεόν ἐνέχει «ἠθικόν δυναμισμόν καί διαρκή ἐλευθέραν κίνησιν, τείνουσαν πρὸς τήν μεταμόρφωσιν τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, δυνάμει τῆς ἐν αὐτῷ παρουσίας τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ τῆς Χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».

62. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, I-XII, 53-476. Πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, *Πρὸς Κάστορα τὸν μακαριώτατον περὶ τῶν κανονικῶν τῶν κοινοβίων διατυπώσεων* (νόθο), MPG 28, 849-905.

63. Κασσιανοῦ, *Collationes* (τοῦ λοιποῦ *Coll.*), *Collection in tres parties divina*, MPL 49, 478. Ἀπό τίς συζητήσεις αὐτές οἱ ὑπ’ ἀριθμ. 1, 2, 7 καί 8 δημοσιεύτηκαν σέ ἐπιτομή ἀπό τόν Καθηγητὴ Κ. Δουβουνιώτη τό 1913, μέ τίτλο: *Ἰωάννου Κασσιανοῦ, διαλέξεις Πατέρων, νῦν τό πρῶτον ἐκδιδόμεναι ἐξ ἀρχαίου χειρογράφου*, Ἀλεξάνδρεια 1913.

Κασσιανός θεωρούσε ὀρθά ὅτι ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ κακοδοξία τοῦ Πελάγιου ἀποτελέσει τὸν πρόδρομο τῆς κακοδοξίας τοῦ Νεστόριου⁶⁴.

Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς Παναγιώτης Τρεμπέλας ἔβλεπε τὸν Κασσιανὸ ὡς ἡμιπελαγιανιστὴ, στηριζόμενος σὲ παλαιότερους Ρωμαιοκαθολικοὺς ἱστορικο-δογματικούς συγγραφεῖς⁶⁵. *Ἡμιπελαγιανισμός* (Pelagianorum reliquiae) χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς Δυτικούς κάθε αἵρετικὴ συναφὴς διδασκαλία, πού ἀντιτίθεται στὴ διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου. Ὁ ὅρος αὐτός πρωτοεμφανίστηκε κατὰ τὸν 16ο αἰ., σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἡ εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν Αὐγουστίνου Σύνοδος τῆς Ὁράγγης (529) εἶχε καταδικάσει στὴ Ν. Γαλλία τὶς διδασκαλίες Δυτικῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ μοναχῶν, συγχρόνων τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐπιχείρησαν νὰ μετριάσουν τὶς ἀκρότητες τοῦ Αὐγουστίνου. Ὡστόσο, ὅ,τι σημαίνεται μὲ τὸν ὅρο *Ἡμιπελαγιανισμός*, εἶναι ἡ Ὁρθόδοξη ἄποψη, μολονότι ὡς ὅρος δὲν ἀπαντᾷ στὴν Ἀνατολικὴ Παράδοση⁶⁶.

Ὁ Κασσιανὸς προσπάθησε νὰ διασαφηνίσαι τὰ πράγματα ὡς πρὸς τὴ σημασία τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντα στό ἔργο τῆς σωτηρίας, χωρὶς νὰ ὑποτιμῇ καὶ τὴ σημασία τῆς Θείας Χάρης. Ἐξ ἄλλου, τὸ ὅτι τιμᾶται ὡς Ἅγιος στὴ Ν. Γαλλία δεικνύει ὅτι δὲν ἀναγνωρίζεται ἐκεῖ ἡ καταδίκη τῆς διδασκαλίας του ὡς ἡμιπελαγιανιστὴ. Τὰ στοιχεῖα, πού περιέχονται στὴ διδασκαλία τοῦ Κασσιανοῦ, εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένα μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ διδασκάλου του ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου⁶⁷, τὴν ὁποία (διδασκαλία) μετέφερε ὁ Κασσιανὸς στὴ Δύση, ἀντιτάσσοντάς την τόσο πρὸς τὴν ἀκραία διδασκαλία τοῦ Αὐγουστίνου, ὅσο καὶ πρὸς ἐκείνην τοῦ Πελάγιου⁶⁸.

64. Κασσιανοῦ, MPL 50, VII., *De Incarnationis Domini Christi contra Nestorium haereticum*. Πρβλ. J. W. C. Wand, *The four Great Heresies*, London 1955, p. 101.

65. Π. Ν. Τρεμπέλα, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Β', Αθῆναι 1959. Πρβλ. Fr. Worter, *Beitrage zur Dogmengeschichte des Semipelagianismus*, Paderhorn 1898.

66. Π. Κ. Χρήστου, «Ἰωάννης Α' ὁ Χρυσόστομος», *ΘΗΕ* 6 (1965) 1190.

67. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς Θείας Χάρης τονίζεται ἀπὸ τὸν ἱερό Χρυσόστομο, προκειμένου νὰ περιοριστεῖ κάθε αὐταρέσκεια καὶ ὑπερηφάνεια τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος θὰ νόμιζε ὅτι οἱ δυνάμεις του ἐπαρκοῦν γιὰ τὸν ἁγιασμό καὶ τὴ σωτηρία του, οἱ ὁποῖες ὅμως, δυνάμεις δὲν ἐπέτρεψε ὁ Θεὸς νὰ ἐξαφανιστοῦν μετὰ τὴν Πτώση (*Εἰς Ρωμαίους* 18, 6, MPG 60, 581).

68. Πρβλ. Χ. Κοντάκου, *Αἱ ἐν τῇ Δύσει διατυπωθεῖσαι διδασκαλαὶ περὶ σωτηρίας (Πελάγιος-Αὐγουστίνος-Κασσιανός)*, Θεσσαλονίκη 2004.

Όλα τὰ παραπάνω μπορούν νά μᾶς ἐξηγήσουν τή στάση τοῦ Κασσιανοῦ μεταξύ Αὐγουστινιανισμοῦ καί Πελαγιανισμοῦ⁶⁹, θεολογικοῦ προβλήματος, πού προέκυψε στή Δύση, καί τό ὅποιο εἶχε προσλάβει τή μορφή μεγάλου οἰκουμενικοῦ ζητήματος ὅσον ἀφορᾷ στή σωτηριολογία.

Ὁ Κασσιανός ἀνέπτυξε διδασκαλία Ἀνατολικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τύπου⁷⁰, ἐξαίροντας τήν ἡθική ἐλευθερία ὡς χαρακτήρα καί ιδιότητα τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως τόνιζαν οἱ Ἑλληνες Πατέρες, δηλ. ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση δέν εἶχε ἀποκόψει ἐξ ὀλοκλήρου τόν δεσμό της –μετά τήν Πτώση της– πρὸς τό Ἀγαθό, ἥτοι τόν Θεό. Φυσικά, ὁ Κασσιανός δέν παραδέχεται, ὅπως οἱ Γνωστικοί, τήν ὑπό τοῦ Θεοῦ οὐσιαστική, ὄντολογική, ὑπαρξη τοῦ κακοῦ, ἀποκρούοντας τήν ιδέα ὅτι ὁ Θεός δημιούργησε κάτι πού εἶναι φύσει κακό⁷¹. Τίποτα καθεαυτό ὡς πάθος δέν εἶναι ἀπό τή φύση του κακό, «μπορεῖ ὅμως, νά τραπεῖ σέ καλή ἀλλοίωση ἢ σέ κακή, πρᾶγμα πού εἶναι σύμφωνο μέ τήν ἀντίληψη τῆς ἐπιστήμης»⁷². Τό κακό πρέπει νά ἀποδοθεῖ στήν ἀνθρώπινη «ραθυμία τῆς προαιρέσεως»⁷³ καί ὅτι τὰ πάντα δημιουργήθηκαν ἐξ ἀρχῆς τέλεια, διακανονίζονται δέ ἀπό τόν «φυσικό νόμο» καί ἀπό τή συνδρομή τῆς Θείας Χάρης ὡς καθοδηγητικῆς καί διαφωτιστικῆς δύναμης τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν τὰ δημιουργήματα εἶχαν παραμείνει στήν πρωτογενή τους κατάσταση, δέν θά χρειαζόταν ὁ «γραπτός νόμος»⁷⁴.

Ἡ περί ἐπιθυμίας (*De concupiscentiae*) ἀντίληψη τοῦ Κασσιανοῦ ἔλκει τήν καταγωγή της ἀπό τίς ἀνάλογες ἀπόψεις ἀσκητῶν τῆς Ἀνατολῆς, πού διαφέρουν ἀπό τίς ἀντίστοιχες περί *Concupiscentiam* (ἐφάμαρτη ἐπιθυμία, πού, κατ' αὐτόν, ὑφίσταται στόν ψυχισμό τοῦ

69. Πρβλ. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, «Πελάγιος», ΘΗΕ 10 (1960) 255-258. Πρβλ. Β. Α. Γκρίλλα, *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Πελαγιανισμοῦ – Προπατορικό Ἀμάρτημα καί σωτηρία*, Ἀθήνα 2010.

70. Βλ. Α. Hoch, *Die Lehre des Johannes Cassianus von Natur und Gnade*, Freiburg in Br. 1895.

71. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VIII, 730. Πρβλ. Μεθόδιου ὀλυμπίου, *Περί αὐτεξουσίου*, MPG 18, 264Α: «ὅτι τῇ φύσει κακόν οὐδέν ἐστίν, ἀλλά τῇ χρήσει γίνεται κακά τὰ κακά».

72. Ν. Ματσούκα, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία, Ἑκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σέ ἀντιπαράθεση μέ τή δυτική χριστιανοσύνη*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1999, σ. 507. Πρβλ. Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητῆ, *Περί διαφορῶν ἀποριῶν* MPG 90, 500C.

73. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 672.

74. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VIII, 766.

άνθρώπου καί μετά τό βάπτισμα) τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Ὁ ἅγιος Κασσιανός τονίζει ὅτι ἀπό τόν Θεό παρέχεται μέν ἡ Θεία Χάρη, ἀπό δέ τόν ἄνθρωπο ἡ ἀπαραίτητη πίστη· δέν ἀρνεῖται τήν ἀλλοτρίωση (διαστρέβλωση) τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται στήν ἐπιθετικότητα (Φροῦδικά) τῆς γενετήσιας ὁρμῆς (*Libido*). Τήν *Concupiscentia* ὁ Κασσιανός ἀντιλαμβάνεται ὅπως ὁ διδάσκαλός του ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος⁷⁵, δηλ. ὡς διπλή (συγκρουσιακή) ἐπιθυμία τῆς «σάρκας» (*σαρκικοῦ φρονήματος* = ἁμαρτητικῆς ροπῆς γενικά) ἐναντίον τοῦ «πνεύματος», ὅπως γράφει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, καί, κατά συνέπεια, τήν ἀντίσταση τοῦ πνεύματος κατά τῆς σάρκας. Ἔτσι, τό μέν θέλημα τῆς «σαρκός» εἶναι οἱ χεῖριστες ἐπιθυμίες⁷⁶, τό δέ «πνεῦμα», πού ἀντιστοιχεῖ (Νέο)Πλατωνικά –μέσω τοῦ Αὐγουστίνου, δηλ. δυσιστικά– πρὸς τίς ἀγαθές καί πνευματικές ἐφέσεις τῆς ψυχῆς⁷⁷, ἀναζητεῖ κάτι περισσότερο ἀπό τόν «ἐπιούσιο ἄρτο»· ἀναζητεῖ τή δόξα του στήν ταπείνωση καί τόν διωγμό⁷⁸. Ἔτσι, ἡ μεταπτωτική ἐπιθυμία ἐκλαμβάνεται, κατ' οὐσίαν, ὡς αὐτοσύγκρουση ἐνδοψυχικά καί ὡς δυσαρμονία μεταξύ τῶν φυσικῶν στοιχείων τοῦ ἀνθρώπου⁷⁹. Μετά τό Προπατορικό Ἀμάρτημα, κατοικεῖ πλέον μέσα στόν ἄνθρωπο αὕτη ἡ δυσαρμονία, ὡς δεύτερος φυσικός νόμος, ὡς νόμος τῆς ἁμαρτίας (*“lex peccati”*)⁸⁰. Ὁ Κασσιανός δέν θεωρεῖ τήν ἐπιθυμία καθαυτή ὡς ἁμαρτία⁸¹. Ὡστόσο, κατ' ἐπίδραση τοῦ Αὐγουστίνου, ὁ Κασσιανός δέχεται ὅτι ἡ ἁμαρτητική

75. Βλ. Ἰ. Ρωμανίδη, *Τό Προπατορικό Ἀμάρτημα*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010³, σ. 161 ἐξ., 173. Πρβλ. Θ. Ζήση, *Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου*, σ. 59, 81, Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τόν ἱερό Χρυσόστομο*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, σ. 138 ἐξ. καί σ. 310-312.

76. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 584: “Voluntas carnis, desideria pessima” (De concupiscentiae carnis et spiritus). Πρβλ. Εὐέλ. Λιβεριάτου, *Ἑσωτερικαὶ ἀνταύγειαι τοῦ πνεύματος*, Ἀθῆναι 1976, σ. 65: «(ἡ ταπείνσις)... εἶναι ἐν τῇ οὐσίᾳ τῆς ... ἀνάβασις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τόν ἐγωκεντρισμόν εἰς τήν σφαῖραν τῆς ἀγάπης».

77. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 596: “Animae desideria bona et spiritualia”.

78. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 597.

79. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, «Ὁ ‘ἐμφύλιος’ πόλεμος τῆς ψυχῆς κατὰ τόν ἱερό Χρυσόστομο», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 802 (2004) 199-221.

80. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, 1234. Ἐπειδὴ ὁ νόμος αὐτός ἔχει τήν ἔδρα του στό σῶμα, γι' αὐτό καί χαρακτηρίζεται (τό σῶμα) ὡς «σῶμα τῆς ἁμαρτίας». Παρά τήν ἐσωτερικὴ τῆς συνάφεια (ἐνν. τῆς ἐπιθυμίας) μέ τήν ἁμαρτία, ὡς συνέπεια τοῦ Προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καί ὡς ἔναυσμα γιὰ νέες ἁμαρτίες.

81. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXVIII, 1142C, βλ. καί *Inst.* V. 258.

ἐπιθυμία (*Concupiscentia*) αὐτή ὑπάρχει καί μετά τήν ἐξάλειψη τοῦ Προπατορικοῦ Ἀμαρτήματος διά τοῦ ἀγίου βαπτίσματος⁸². Γί' αὐτόν τόν λόγο, πρέπει νά διεξάγεται ἀδιάλειπτος ἀγώνας καί συνεχῆς προσοχή καί ἄσκησις⁸³.

Πάντως, γιά τόν Κασσιανό, ὅπως καί γιά τόν ἱερό Χρυσόστομο, ἡ ἀμαρτητική ἐπιθυμία στόν μεταπτωτικό ἄνθρωπο στερεῖται τοῦ ἐνοχικοῦ χαρακτήρα της καί καθίσταται ἀπλά μέσο ἡθικῆς *κάθαρσης* πρὸς πνευματική τελείωση. Ἀντίθετα, ὁ Αὐγουστίνος ἐβλεπε σ' αὐτήν ὄχι μόνο ἐνοχή, ἀλλά καί ποινή καί καταδίκη (τιμωρία). Τέλος, ἡ *Concupiscentia* χαρακτηρίζεται ἀπό τόν Κασσιανό ὡς ἕνα, κατά βάθος, ἀγαθό κίνητρο, ὅπως, ἄλλωστε, ἐμφαίνεται ἀπό τή μελέτη τῆς πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῆς (5, 17) τοῦ ἀπόστολου Παύλου⁸⁴.

Ὁ Κασσιανός δέχεται, μαζί μέ τόν ἱερό Χρυσόστομο, ὅτι μετά τήν Πτώση (Προπατορικό Ἀμάρτημα) παραμένει στόν ἄνθρωπο ἡ δυνατότητα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεώς του, καί μάλιστα πρὸς τήν κατεύθυνση (ἐπιθυμία) τοῦ ἀγαθοῦ. Μέ βάση δέ τήν ἄποψη αὐτήν, προσφέρεται ἀπό τόν Θεό ἡ Χάρη πρὸς σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου, καί ἔτσι ἐκδηλώνεται ἕνα εἶδος *συνεργίας* τῆς Θείας Χάρης καί τῆς ἐλεύθερης βούλησης τοῦ ἀνθρώπου⁸⁵. Τελικά, μέ τή θέση του αὐτήν ὁ Κασσιανός διαφοροποιεῖται ἀπό τόν Αὐγουστίνο, κατά τόν ὁποῖο ἡ Πτώση ἐπιφέρει τόν ὀλοκληρωτικό ἀφανισμό καί τήν πλήρη καταστροφή τῆς ἀνθρώπινης ψυχοσωματικῆς φύσης, θεωρώντας ὅτι ἡ Πτώση συνιστᾷ μιά βαριά ἀσθένεια καί φθορά τοῦ ἀνθρώπου, καί, ὡς ἐκ τούτου, μιά πλήρη ἐξασθένηση τῆς βούλησός του. Ἔτσι, ὁ Κασσιανός, κυρίως στή *Conference XIII*, δέχεται τήν ἀναγκαιότητα τόσο τῆς Θείας Χάρης, ὅσο καί τῆς ἐλεύθερης συμμετοχῆς τῆς ἀνθρώπινης βούλησης στό ἔργο τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου· ἀπο-

82. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIII, 1270B καί 1271B.

83. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XIX, 1141B-1142D.

84. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 591, 13, στό ἴδιο, 600C-601A καί 653AB.

85. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, III, XIII, 575AB, 932B, καί 906A-907B καί MPL 49, *Inst.*, XIV, 444A-448A. Στό τελευταῖο τονίζεται ὅτι, ἄνευ βοηθείας τοῦ Θεοῦ, κανένα ἀγαθό δέν ἐπιτυγχάνεται. Ἐξ ἄλλου, «χωρίς τίς προοπτικές τῆς Θείας Χάριτος γιά τήν ἀναγέννηση καί κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου, χωρίς τήν κατανόηση τῆς πνευματικῆς ρίζας τῶν συμπτωμάτων, χωρίς τήν ἐμπνευση τῆς ἐλπίδας καί ἀγάπης... ἡ ψυχολογία θά ἀγωνίζεται πάντα μέ τά ὅπλα τῶν φυσικῶν δυνατοτήτων καί τῶν καλῶν διαθέσεων. Πρβλ. J. Margolis, *Psychotherapy and Morality: A Study of Two Concepts*, New York, Randon House, p. 175.

κρούει, όμως, τήν απόλυτη ισομοιρία (βλ. *Synergism* του Ἰωάννου Χρυσοστόμου) τῆς Θ. Χάρης καί τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας, λόγω τῶν συνεπειῶν, πού προέκυψαν στήν ἀνθρώπινη φύση ἀπό τό Προπατορικό Ἠμάρτημα⁸⁶.

Σέ πλεῖστα χωρία τοῦ ἔργου τοῦ Κασσιανοῦ ὑπογραμμίζεται ἡ ἀναγκαιότητα τῆς Θ. Χάρης, προκειμένου νά τεθεῖ σέ λειτουργία ἡ βούληση πρὸς τό ἀγαθό⁸⁷. Σέ ἄλλα δέ χωρία, ἐξαίρεται ἡ ἀνθρώπινη ἐπιθυμία καί ἡ νοσταλγία τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. ἡ βούλησή του⁸⁸. Γενικά, ὁ Ἅγιος τονίζει τή βαρύτητα τοῦ ρόλου τῆς Θείας Χάρης, ἀλλά δέν καταφρονεῖ καί τήν ἀνθρώπινη βούληση⁸⁹. Ἡ ἀνθρώπινη συμμετοχή στήν πραγματοποίηση τῆς σωτηρίας ἐκτιμᾶται πολύ ἀπό τόν Κασσιανό, ὅπως, ἄλλωστε, καί ἀπό τόν ἱ. Χρυσόστομο⁹⁰, ὡς αἰτία γιά τήν ἐνεργοποίηση τῆς Θείας Χάρης⁹¹.

Ὁ Κασσιανός δέν ἐνδιαφερόταν, βέβαια, νά καθορίσει *ad hoc* δογματολογικά μέσα σέ ἓνα θεολογικό σύστημα τήν ἀμοιβαία σχέση Χάρης καί ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου⁹², γι' αὐτό, σάν τόν διδάσκαλό του Ἰω. Χρυσόστομο, ἄλλοτε τονίζει ἠθικο-πρακτικά τή Θεία Χάρη, καί ἄλλοτε τόν ἀνθρώπινο παράγοντα, στό σχέδιο τῆς Θείας Οἰκονομίας, ἀφοῦ δέχεται τόσο τήν ἀναγκαιότητα τῆς πρώτης, ὅσο καί τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἀνθρώπινης βούλησης, ἀποκρούει, ὅμως – ἀντίθετα ἀπό τόν ἱερό Χρυσόστομο– τήν ισομοιρία Χάρης καί ἐλευθερίας, λόγω τῆς καί μετὰ Χριστό (τουτέστι καί μετὰ τό βάπτισμα)

86. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XIII, 932 ἐξ: “Quod gratiam humani conatus consensare non possint” («Τά ἀθλήματα τοῦ ἀνθρώπου δέν μποροῦν νά ἰσοσταθμίσουν τή Χάρη»).

87. Βλ. L. Pristas, *The Theological Anthropology of John Cassian*, Boston College, 1993, A. Casiday, *Tradition and Theology in St. John Cassian*, Oxford University Press 2007, p. 103.

88. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, III., 223, ὅπου γράφεται ὅτι στήν περίπτωση τοῦ ἀπόστολου Παύλου καί τοῦ τελώνη Ματθαίου τήν ἀρχή τήν ἔκανε ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ στήν περίπτωση τοῦ Ζακχαίου, ἡ ἀρχή ἐγίνε ἀπό τόν ἄνθρωπο. Πρβλ. C. Luibheid, *John Cassian Conferences*, Paulist Press, New Jersey 1985.

89. Βλ. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XIII, 924AB (“De protection Dei”).

90. Ἰω. Χρυσόστομο, *Εἰς Γένεσιν* 42, 1, MPG 54, 385-386. Πρβλ. *Εἰς Γένεσιν* 9,1, MPG 53, 76-77.

91. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XII, 439A-441A.

92. Πρβλ. Δ. Τσελεγγίδη, *Χάρις καί ἐλευθερία κατὰ τήν πατερική παράδοση τοῦ ἸΔ' αἰῶνα, Συμβολή στή σωτηριολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1987.

ἐπενέργειας τοῦ Προπατορικοῦ Ἀμαρτήματος στήν ἀνθρώπινη φύση, ἄν καί οἱ σχολιαστές τοῦ ἔργου του διχάζονται ἐπ' αὐτοῦ⁹³.

Πάντως, ἡ θέση τοῦ Κασσιανοῦ βρίσκεται στό μέσον μεταξύ Πελάγιου (Πελαγιανισμοῦ) καί Αὐγουστίνου (Αὐγουστিনিανισμοῦ). Τήν ἀκραία καί μονομερή «βουλησιαρχική θεωρία» τοῦ Πελάγιου «ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι κατόρθωμα μόνον τοῦ ἀνθρώπου ἐθεώρει αἰρετικήν, τήν δέ θεωρία τοῦ Αὐγουστίνου, ὅτι ἡ σωτηρία εἶναι ἔργον μόνον τοῦ Θεοῦ καταναγκάζοντος εἰς αὐτήν τόν ἄνθρωπον, ἐθεώρει ἱερόσυλον»⁹⁴. Ὁ Κασσιανός φρονοῦσε ὅτι ἡ Χάρις τοῦ Θεοῦ καί ἡ βούληση τοῦ ἀνθρώπου συνεργάζονται, καί ἡ βούληση προέρχεται ἀπό τόν ἄνθρωπο, ἐνῶ ἡ προκοπή στό ἀγαθό ἐπιτυγχάνεται μέ τή βοήθεια τῆς Θείας Χάρης.

Ἡ ὡς ἄνω διδασκαλία αὐτή τοῦ Κασσιανοῦ κρίνεται ὡς Ὁρθόδοξη, ἀφοῦ –πλήν τοῦ σημείου τῆς ἰσομοιρίας τοῦ Θεοῦ καί ἀνθρώπινου παράγοντα– ἀναφέρεται καί καταγράφεται καί στόν πνευματικό του πατέρα, ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο⁹⁵, καταδικάσθηκε ὁμως στή Δύση, ὅπως προαναφέραμε, ὡς Ἡμιπελαγιανισμός, δεδομένου ὅτι ἐκεῖ ἡ ἐπιρροή τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου ὑπῆρξε ἰσχυρή.

Ὁ Κασσιανός, ὡς μαθητής τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, «κατέληξε στό μέσον τῶν δύο ἀντιθέτων διδασκαλιῶν (Πελάγιου καί Αὐγουστίνου), ἐπειδὴ γνώριζε τή συγγένεια Πελαγιανισμοῦ καί Νεστοριανισμοῦ»⁹⁶. Ἐξ ἄλλου, στό τελευταῖο του βιβλίο (*Contra Nestorium*), «κατέδειξε τήν μεταξύ πελαγιανισμοῦ καί νεστοριανισμοῦ ὑπάρχουσαν συγγένειαν. Ἡ διδασκαλία τοῦ Κασσιανοῦ κατεῖχεν ἀκριβῶς τό μέσον μεταξύ τῶν δύο ἀντιθέτων διδασκαλιῶν τοῦ Πελαγίου καί τοῦ Αὐγουστίνου, ἐδέχετο διά τῆς πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων ἀπλήν ἐξασθένησιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καί ἐν τῇ σωτηρίᾳ παραγματική συνεργασία τῆς ἀνθρωπίνης

93. Βλ. Α. Hoch, *Die Lehre des Johannes Cassianus von Natur und Gnade*, Freiburg in Br. 1895, J. Laugier, *Saint Jean Cassien et la doctrine sur la grace*, Lyon 1908.

94. Π. Χρήστου, ὅπ.π., σ. 271.

95. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τόν ἱερό Χρυσόστομο*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2000, σ. 185, καί 199: «Ὁ ἱ. Χρυσόστομος μπορεῖ μὲν νά ἐξαίρει τόσο πολύ τήν ἐλευθερία βούλησης τοῦ μεταπτωτικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡστόσο, δέν μπορεῖ νά συγκαταλεγεί στοὺς Πελαγιανιστές ἢ στοὺς Ἡμιπελαγιανιστές...».

96. Περὶ σσότερα γιὰ τή στάση τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου πάνω στόν Πελαγιανισμό, βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ ψυχὴ...*, ὅπ.π., σ. 198-199, ὑποσ. 23.

θελήσεως καί τῆς Θείας Χάριτος καί ἄλλοτε μέν κάμνει ἀρχήν ἡ Θεία Χάρις, ἄλλοτε δέ ἡ ἀνθρωπίνη θέλησις»⁹⁷.

Ὁ Κασσιανός, ἐνοχλημένος ἀπό τίς ἀκραῖες θέσεις τοῦ Αὐγουστίνου, ἀντιπρότεινε αὐτήν τή μέση λύση, ὑπό μορφή θεολογικοῦ διαλόγου μέ τούς μοναχούς τῆς Αἰγύπτου, γιά τήν ἐναρμόνιση τῶν δύο ἀκραίων θεολογικῶν ἀντιθέσεων. Στήν *Collatio* XIX, ἀνέπτυξε ἐκτενῶς τή θεολογική αὐτήν προβληματική καί «παρουσίασε τίς συνέπειες τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος ὡς ἀπλή ἐξασθένηση τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καί ὑποστήριξε τήν πραγματική καί ἰσότιμη συνεργία τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως καί Θείας Χάριτος»⁹⁸. Ὁ ἴδιος ὁ Κασσιανός στήν πραγματεία του *Collationes* XII ἀναλύει, ἐπίσης, τό θέμα αὐτό ὑπό μορφή θεολογικοῦ διαλόγου⁹⁹.

Ἡ δυνατότητα, πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος νά ἀντισταθεῖ στή Θεία Χάρη, ἦταν ἀποδεκτή στήν Πατερική Θεολογία τῆς Ἀνατολῆς, ὅχι ὅμως καί στή Θεολογία τῆς Δύσης. Ὁ Κασσιανός «τόνισε περισσό-τερο τήν αὐτονομία τῆς ἀνθρώπινης θελήσεως, τή συνεργασία της μέ τή Θεία Χάρη, γιά νά ἀντικρούσει ... τίς ἀκραῖες θέσεις τοῦ Αὐγουστίνου», ἐνῶ «τό κρίσιμο στοιχεῖο τῆς διδασκαλίας του βρίσκεται» στό ὅτι «ἡ ἀνθρώπινη θέληση μπορεῖ νά κινηθεῖ αὐτόνομα καί πρώτη πρός τή σωτηρία»¹⁰⁰. Αὐτή ἡ «ἀρχή τῆς ἀγαθῆς θελήσεως» (*initium bonae voluntatis*) «ἂν μπορεῖ μόνη της», ἀναρωτιέται ὁ Καθηγητής Β. Φειδᾶς, «νά κινηθεῖ πρός τή σωτηρία, τότε μένει μετέωρη ἡ ἀναγκαιότητά της, ὅχι μόνον τῆς Θείας Χάρης, ἀλλά καί τό ὅλο ἔργο τῆς Θείας Οἰκονομίας»¹⁰¹. Ὁ Κασσιανός ἀκολουθεῖ, ὅπως εἶδαμε, μιᾶ μέση ὁδό, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ σωτηρία τοῦ

97. Β. Στεφανίδη, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* (ἀνατύπωσης ἐκ τῆς ἀναθεωρημένης ἐκδόσεως τοῦ ἔτους 1959), ἐκδ. Παπαδημητρίου, Ἀθήναι 1998, σ. 252. Πρβλ. J. Plagnieux, "Le grief de complicité entre erreur nestorienne et pélagienne d'Augustin à Cassien par Prosper d'Aquitaine", *Revue des Études Augustiniennes* 2 (1956) 391-403.

98. Βλ. Β. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, τ. Α', Ἀθήνα 1995, σ. 575.

99. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XIII, 932A, "De Protectione Dei": «Ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ συνεργάζεται πάντοτε μέ τό αὐτεξούσιό μας γιά τήν ἐπιτέλεση τοῦ καλοῦ ... Ἡ θέληση παραμένει πάντοτε ἐλεύθερη στόν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά ἀδιαφορήσῃ ἢ νά φωτισθῇ ἀπό τή Χάρη τοῦ Θεοῦ» ("Inteligens eam se non sua deligentia, sed Domini meseticordia consecutum; nec contra alios immiti rigore moveatur, sciens humanam nihil esse virtutem, si eam divina non juverit").

100. Βλ. Β. Φειδᾶ, ὅπ.π., σ. 575.

101. Ὁπ.π., σ. 575.

άνθρώπου επιτυγχάνεται με τή θέλησή του, αλλά, ταυτόχρονα, και με τή συνδρομή τῆς Θείας Χάρης¹⁰², πράγμα τό ὁποῖο πρεσβεύει

102. Ἀναφέρει, συγκεκριμένα: *Γιά τίς τρεῖς ἀποταγές (De tribus abrenuntianibus):* “Quod nihil in hoc mundo sine Deo genatur” (τίποτα δέν μπορεῖ νά γίνει χωρίς τόν Θεό)· βλ. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., III, 582A: «Περί τῆς δυνάμεως τοῦ αὐτεξουσίου» (Objectio super liberi potestate), MPL 49, Coll., III, 583A: «Πῶς λοιπόν νά μή θεωρήσουμε τή σωτηρία ὡς κάτι πού ἐξαρτᾶται ἀπό ἐμᾶς, ἐφόσον ὁ ἴδιος ὁ Θεός μᾶς ἔδωσε τή δυνατότητα νά Τόν ὑπακούουμε ἢ ὄχι (“Quomodo igitur non in nobis nostra salus est collacanda, cum vel audeindi vel non audiendi ipse nobis concesserit facultatem”). Βλ. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., III, 583A: «Τό αὐτεξούσιό μας χρειάζεται πάντοτε τή βοήθεια τοῦ Κυρίου» (“Responsio, quod liberum arbitrium nostrum adjutorio Domini semper indigeat”), MPL 49, Coll., III, 584B: «δέν εἶχα τήν πρόθεση, μέ τά κείμενα πού παρέθεσα, νά ἀναιρέσω τήν ὑπαρξη τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλά, ἤθελα νά ἀποδείξω, ὅτι κάθε μέρα καί κάθε στιγμή ἡ βοήθεια τῆς Χάρης τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά προχωρήσει ὁ ἄνθρωπος» (“Nos enim per haec quae protulimus, non liberum arbitrium hominis volumes submovere sed huic adjutorium et gratiam Dei per singulos dies ac momenta necessariam comprobare...”). Πρβλ. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., III, 575A: «Πῶς οἰκονομεῖ ἡ Θεία Χάρη τή σωτηρία, χωρίς νά παραγκωνίζεται τό αὐτεξούσιο» (“Responsio de dispensatione divinae gratiae, manente arbitrii lebertate”), MPL 49, Coll., III, 576A: «Ξέρουμε ὅτι ὁ Θεός προνοεῖ καί δίνει στόν καθένα μέ διαφορετικό τρόπο τίς εὐκαιρίες τῆς σωτηρίας του. Ἀλλά, τό πῶς ἐμεῖς θά ἀνταποκριθοῦμε σ’ αὐτήν τήν προσφορά, τό ἄν δηλ. ἐπιδείξουμε ζῆλο ἢ ἀδιαφορία, αὐτό ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικά ἀπό ἐμᾶς» (“Itaque sicut occasionem salutis diversis modis Deum cognoscimus operari, ita nostrum est occasionibus a Divinitatae concessis, vel enixius vel remissius famulari - vide annotationem quintam in fine operas”). Ἐπίσης: «Κάνεις ἀπό τούς δίκαιους δέν κατορθώνει νά ἀποκτήσει τήν ἀρετή μέ τίς δικές του δυνάμεις. Ἀλλά, καθένas ἔχει ἀνάγκη τόν Θεό, χρειάζεται τή Θεία βοήθεια... μήπως καί ἡ ἀνικανότητα τῆς ἐλεύθερης βούλησης κάνει τόν ἄνθρωπο νά χάσει τήν ἰσορροπία του καί πέφτοντας ἔτσι, νά χαθεῖ γιά πάντα» (“Nullus iustorum sibi sufficit ad obtinendam justitiam, nisi per momenta singula titubanti ei et corruenti fulcimenta manus suae supposuerit divina clementia, ne prostratus intereat penitus cum fuerit liberi arbitrii infirmitate collapsus”), MPL 49, Coll., III, 581A: «Ἡ καλή μας προαίρεση καί ἡ ὁλοκλήρωσή της εἶναι δῶρο τοῦ Θεοῦ» (“Quod initium voluntatis bonae et consummatio ejus a Domino sit”) καί «ἡ πρώτη κίνηση καλῆς θέλησης μᾶς ἔρχεται ἀπό τόν Θεό σάν ἐμπνευση, εἴτε κατευθεῖαν ἀπό τόν ἴδιο, εἴτε ἀπό κάποια ἀνθρώπινη παρότρυνση... Ἡ τελείωση πάντως τῶν ἀρετῶν εἶναι δικό Του δῶρο.... Ἡ αἰώνια καταδίκη ἢ σωτηρία θά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τό ἄν ἐγκολπωθήκαμε τή διδασκαλία Του καί τήν κάναμε νόμο τῆς ὑπαρξῆς μας ἢ ἄν ἀμελήσαμε νά συμμορφωθοῦμε... στά σωτήρια σχέδια τῆς Πρόνοιας του γιά ἐμᾶς» (“Quibus manifestissime perdocemur, et initium voluntatis bonae nobis Domino inspirante concedi, cum aut per se, aut per exhortationem cujuslibet hominis, aut per necessitatem nos ad salutis attrahit viam, et perfectionem virtutum ab eodem

σύνολη ἡ Ὁρθόδοξη διδασκαλία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, ὁ ἱερός αὐτός Πατήρ «τονίζει», ὅπως καί ὁ Βικέντιος –μοναχός τῆς μονῆς Λειρίνου τῆς Ν. Γαλλίας– «τὴν συμβολὴν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ εἶναι γνήσιος ἐκπρόσωπος τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος εἰς τὸ σωτηριολογικὸν πρόβλημα ἀκολουθῶν τὰς γραμμάς τῆς ἐλληνικῆς θεολογίας»¹⁰³.

Ἡ Σύνοδος τῆς Orange (Arausio, 529 μ.Χ.) καταδίκασε τὸν Ἡμιπελαγιανισμό καὶ ἀποφάνθηκε ὅτι «ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ οὐχ ἡμεῖς ἀρχόμεθα καὶ εἴτα διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ εὐσπλαχνίας βοηθούμεθα, ἀλλ' αὐτὸς ἐν ἡμῖν... καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρότερον ἐμπνέει»¹⁰⁴.

similiter condonari nostrum vero hoc esse, ut exhortationem auxiliumque Dei vel remissius vel enixius exsequamur...”), MPL 49, Coll., III, 576D: «Ὁ Κύριος χαρίζει τὴν κατανόηση τῶν ἐντολῶν Του καὶ τὴ θέληση νὰ τίς τηροῦμε» (“Quod intellectus, quo mandata Dei possimus agnoscere, et bonae voluntatis affectus a Domino donetur”) καὶ «χωρὶς τῆ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, δέν εἴμαστε ἱκανοὶ νὰ καταβάλλουμε καμία προσπάθεια, ἀλλὰ καὶ οὔτε οἱ προσπάθειές μας ἀπὸ μόνες τους θὰ φέρουν κανένα ἀποτέλεσμα. Πρέπει ὅπωςδῆποτε ὁ Κύριος νὰ μᾶς δώσει τὸ ἔλεος καὶ τὴ βοήθειά του, ὥστε νὰ ἀξιωθοῦμε νὰ φθάσουμε στὸ ἀνέκφραστο ἀγαθὸ τῆς καθαρότητος» (“Haec autem dicimus, non ut studium nostrum vel laborem atque industriam quasi inaniter et superflue impendendo vacuemus; sed ut noverimus nos sine auxilio Dei, nec adniti posse, nec efficaces nostros esse conatus ad capessendum tam immane praemium puritatis, nisi nobis adiutorio Domini ac misericordia fuerit contributum”), MPL 49, Coll., III, 578C-579A: «ἔτσι οἱ Ἀπόστολοι καὶ Εὐαγγελιστές κατανόησαν βαθιά ὅτι κάθε καλὸ ἐπιτυγχάνεται μονάχα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ. Γ' αὐτό, οὔτε κἂν εἶπαν ποτέ ὅτι μπορούσαν νὰ διατηρήσουν σταθερὴ τὴν πίστη τους μὲ τίς δικές τους δυνάμεις καὶ μὲ τὴν ἐλευθερία πού ἔδινε τὸ αὐτεξούσιο, ἀλλὰ ζητοῦσαν ἀπὸ τὸν Κύριο νὰ τοὺς στηρίζει καὶ νὰ τοὺς αὐξάνει τὴν πίστη» (“In tantum itaque senserunt evangelici et apostolici viri universa quae [0579B] bona sunt auxilio Domini consummari, et ne ipsam quidem fidem suam confessi sunt illaesam se posse suis viribus vel arbitrii libertate servare, ut hanc vel adjuvari in se, vel donari sibi, a Domino postularent”), MPL 49, Coll., IV, 587B: «Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐγκατάλειψη οὔτε οἱ στεναγμοί, οὔτε ἡ προσωπικὴ μας ἐπιμέλεια εἶναι ἱκανὰ νὰ μᾶς ἐπαναφέρουν στὴν πρώτη χαρὰ καὶ καθαρότητα· συνειδητοποιοῦμε ὅτι ἡ ἀγαλλίαση πού αἰσθανόμασταν πρὶν, δέν ἦταν καρπὸς τοῦ δικοῦ μας ζήλου, ἀλλὰ δῶρο τῆς εὐσπλαχνίας Του» (“nullatenus extollamur, probantesque nos ab eodem derelictos, gemitibus nostris et industria illum laetitiae ac puritatis statum recuperare non posse intelligamus et praeteritam cordis alacritatem non nostro studio, sed illius dignatione nobis fuisse collatam”).

103. Π. Χρήστου, ὅπ.π., σ. 271.

104. Β. Στεφανίδη, ὅπ.π., σ. 253. Πρβλ. Ph. Schaff, *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, Vol. II: Basilica - Chambers, Baker Book House, Grand Rapids, Michigan 1954, “Hefele, Conciliengeschichte”, p. 736: “in

Ὁ Καθηγητής Φειδᾶς ἀναφέρει ὅτι ὁ Κασσιανός «...σχετικοποιοῦσε ... τὴν καθολικὴ ἀναγκαιότητα τῆς Θείας Χάριτος γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου»¹⁰⁵ καὶ δικαιολογεῖ αὐτὴν τὴ θέση τοῦ Ἀγίου ἀπὸ τὸ ὅτι «ἦταν (ὁ Κασσιανός) ἐγκλωβισμένος στὴν ιδιότυπη συλλογιστικὴ τῆς ἐποχῆς του καὶ δὲν ἀντιμετώπιζε ὅλες τὶς προεκτάσεις τῆς προτεινόμενης λύσεως, ἐνῶ ὁ θάνατός του, τὸ 435, δὲν τοῦ ἔδωσε τὴν δυνατότητα νὰ διορθώσει τὶς θέσεις του, ὅπως ἔπραξε ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος»¹⁰⁶.

Ὅπως εἶδαμε, τὰ θέματα, πού ἐνδιέφεραν καὶ ἀπασχόλησαν περισσότερο τὸν Κασσιανό, ἦταν ἠθικά καὶ πρακτικά (ἀνθρωπολογία, ἠθικὴ, ψυχολογία, πνευματικότητα καὶ ἀσκητικὴ ζωὴ)¹⁰⁷. Βασικὴ παράμετρος τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας εἶναι ἡ θέση τῆς ἀνθρώπινης βούλησης στὴ λειτουργία τῆς θεοτικῆς (ἁκτιστης) ἐνέργειας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος καί, συνεπῶς, τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτό, ἡ διδασκαλία τοῦ ἀγίου Κασσιανοῦ εἶναι κατὰ πάντα Ὁρθόδοξη, διότι, ὅχι μόνον, συμφωνεῖ μὲ «τὰ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τοῦ Χρυσοστόμου λεγόμενα (τὸ μὲν γὰρ ἐστὶ, τὸ δοῦναι τὴν χάριν, τὸ δὲ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ παραχωρεῖν τὴν πίστιν»¹⁰⁸), ἀλλὰ καὶ μὲ ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν παράδοσιν»¹⁰⁹.

Ἀντίθετα, στὴ Δύση, ἡ διδασκαλία τοῦ ἀγίου Κασσιανοῦ καταπολεμήθηκε, ὅπως εἶπαμε, ὡς αἰρετικὴ. Ἡ πρώτη πολεμικὴ ἐναντίον του ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Πρόσπερο (390-455)¹¹⁰, μαθητὴ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου (354-430). Ἀκολούθησε ἡ πολεμικὴ τοῦ πάπα Κελεστίνου Α΄ (422-432), ὁ ὁποῖος μὲ ἐγκύκλιο ἐπιστολὴ του πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Γαλλίας συνιστοῦσε τὴν ἀποφυγὴ τῆς ἀναγνώσεως τῶν βιβλίων τοῦ Κασσιανοῦ. Ἀργότερα, ἐκδόθηκε τὸ διάταγμα τοῦ πάπα Γελάσιου (492-496), μὲ τὸ ὁποῖο, ὁ ἐν λόγῳ πάπας συνιστοῦσε τὴν ἀποχὴ τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ἀπὸ τὴ διδασκαλία καὶ τὰ ἔργα τοῦ Κασσιανοῦ. Τέλος, ἡ Σύνοδος τῆς Ὁράγγης (529) ἀπαρίθμησε

omni opere bono non nos incipimus et postea per dei misericordiam adjuvamus, sed ipse nobis ... et fidem et amorem sui prius inspirat”.

105. Β. Φειδᾶ, ὅπ.π., σ. 575.

106. Ὅπ.π., σ. 575.

107. Βλ. E. Pichery, “Les idées morales de Jean Cassien”, *Mélanges de Science Religieuse* 14 (1957) 5-20.

108. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς Γένεσιν* 57, MPG 54, 497.

109. Π. Χρήστου, «Ἰωάννης ὁ Κασσιανός», *ΘΗΕ* 6 (1965) 1195.

110. Βλ. Prosper Aquitanus, “De gratia Dei et libero arbitrio liber contra collatorem”, MPL 51, 213-276.

ἐπακριβῶς τὰ ἀπορριπτέα βιβλία, μεταξύ τῶν ὁποίων κατατάσσονται καί τὰ ἔργα τοῦ Κασσιανοῦ¹¹¹, δηλ. «...αἱ παρ' αὐτοῦ συγγραφεῖσαι διατυπώσεις, πάσης ἀκριβείας καί σοφίας καί ὠφελείας οὔσαι πεπληρωμέναι, καί ἄλλαι ὅσαι παρ' αὐτοῦ συνεγράφησαν, καί συνετέθησαν διδασκαλαί»¹¹².

Ὁ θάνατος τοῦ Εὐάγριου Ποντικοῦ (345-399) γλύτωσε τόν Κασσιανό ἀπό μιά μεγάλη ταραχή. Πρό τοῦ τέλους ἐκείνου τοῦ ἔτους (399), οἱ ὀπαδοί καί σύντροφοι τοῦ Εὐάγριου, οἱ ὀνομαζόμενοι «Ὡριγενιστές», ἐξορίστηκαν ἀπό τήν Αἴγυπτο μέ διαταγή τοῦ Πατριάρχου Θεόφιλου. Μεταξύ αὐτῶν ὑπῆρξαν καί οἱ λεγόμενοι *Μακροί ἀδελφοί* (Παλλάδιος, Κασσιανός καί Γερμανός)¹¹³. Πολλοί ἀπό ἐκείνους πού ἐξορίστηκαν ἀπό τήν Αἴγυπτο, βρῆκαν καταφύγιο στήν Κωνσταντινούπολη κοντά στόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο. Αὐτό ἐνίσχυσε τό μένος τοῦ Θεόφιλου Ἀλεξανδρείας (385-412) κατά τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (398-404), τό τελικό ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ θρίαμβος τοῦ Θεόφιλου καί ἡ ἐξορία τοῦ Χρυσόστομου, πού τελικά τόν ὀδήγησε μέχρι καί αὐτόν τόν θάνατό του. Ἀλλ' αὕτη ἀκριβῶς ἡ ἐξορία συνέβαλε πολύ στήν ἐξάπλωση τῶν ιδεῶν τοῦ Εὐάγριου.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανός, ὡς ἀληθινός μοναχός, ἔχει κατά νοῦ βασικά τίς δύο θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας, δηλ. τή *θεωρία* (contemplatio) καί τόν *πρακτικό βίο* (vita actualis), πού ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιά τή *θεωρία*¹¹⁴. Τά κύρια μέσα ἐπίτευξης

111. Π. Χρήστου, ὁ.π.π.

112. *Μηναῖον τοῦ Φεβρουαρίου* περιέχον ἄπασαν τήν ἀνήκουσαν αὐτῷ Ἀκολουθίαν, μετά καί τῆς προσθήκης τοῦ *Τυπικοῦ*, κατά τήν ἀρχαίαν μέν, νεωστί δέ τυπωθεῖσαν διάταξιν τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας. Διορθωθέν καί, ὡς ἦν δυνατόν, ἐξακριβωθέν ὑπό Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἱμβρίου, Ἔκδοσις δευτέρα, ἀναθεωρηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ, ἐπιδιορθωθείσα τε, καί πολλοῖς προσθήκαις πλουτισθεῖσα. Ἐπιστάσις τυπογραφική Ἰωάννου καί Σπυρίδωνος τῶν αὐταδέλφων ἐξόδων ἐν Βενετίᾳ, ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, 1862, σ. 157.

113. Πρβλ. I. X. Κωνσταντινίδη, «Μακροί ἀδελφοί», *ΘΗΕ* 8 (1966) 529-530. Γιά μιά ἐκτενῆ συζήτηση γιά τήν ἐξορία τῶν Ὡριγενιστῶν ἀπό τήν Αἴγυπτο καί τή συνάντηση αὐτῶν μέ τούς Ἀνθρωπομορφίτες· βλ. G. Florovsky, «Οἱ Ἀνθρωπομορφίτες τῆς Αἰγυπτιακῆς Ἐρήμου καί Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας καί ὁ ἀββᾶς Ἀπφύ τῆς Remdje», στό: *Οἱ Βυζαντινοί Ἀσκητικοί καί Πνευματικοί Πατέρες* (μτφρ: Παναγιώτη Κ. Πάλλη), ἐκδ. Πουρναρά, τ. 4, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 204-219.

114. Βλ. Ph. Rousseau, «Cassian, Contemplation of the Cenobitic Life», *Journal of Ecclesiastical History* 26 (1975) 113-126.

τοῦ σκοποῦ τοῦ κοινοβιάτη μοναχοῦ εἶναι ἡ νηστεία (jejunitas), ἡ ἀγρυπνία (vigilia), ἡ πτώχεια (paupertas), ἡ ἐργασία (labor), ἡ συ-
χνή ἀνάγνωσις καὶ ἡ μελέτη τῶν Θείων Γραφῶν (lectio ac meditatio
scripturarum), ἡ συνεχὴς ᾠδή τῶν Ψαλμῶν (decantatio crebra psal-
morum) καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῶν προσευχῶν (orationumque sedulitas
adhibetur). Ὁ ὑψηλότερος καρπὸς τοῦ πρακτικοῦ βίου εἶναι ἀσφα-
λῶς ἡ καθαρότητα τῆς καρδίας (puritas cordis)¹¹⁵.

Ὁ Κασσιανὸς δὲν ἀναφέρει θαύματα στὰ ἔργα του, ἀπηχώντας
καὶ ἐδῶ θέσεις τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, διότι θεωρεῖ ὅτι τό θαῦμα,
ὄχι ὅτι δὲν συμβαίνει, ἀλλὰ πέρα ἀπὸ τὸν ἐντυπωσιασμό, πού προ-
καλεῖ, δὲν βοηθᾷ στὴν τέλεια πνευματικὴ ζωὴ¹¹⁶.

Τὸ ἔργο “*De coenobiorum institutes*” ἐνέχει περιγραφικὸ χαρα-
κτήρα ὅσον ἀφορᾷ στὴν ιδεώδη μοναχικὴ πολιτεία καὶ τὰ καταπο-
λεμούμενα ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς ὀκτῶ πάθη. Στὸ δέ ἔργο του
“*Collationum partum xxiv, collectio in tres patres divina*”, ὁ Κασ-
σιανὸς ἀναλαμβάνει νὰ μετριάσει τίς ἀκρότητες, τόσο τοῦ Πελάγι-
ου, ὅσο καὶ τοῦ Νεστόριου, μέσα ἀπὸ τίς συζητήσεις μὲ τοὺς ἀββά-
δες τῶν ἐρήμων Παλαιστίνης καὶ Νιτρίας.

115. Βλ. R. L. Wilken, “Toward Purity of Heart [A review of C. Stewart 1998. Cassian the Monk & Cassian, J 1997 (translated and annotated Ramsey, B)]”, *First Things* November 48-51, 2000, K. Χαραλαμπίδη, «Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανὸς καὶ τὸ δίσεκτο ἔτος», *Ἑφημέριος*, Μάρτιος 2008.

116. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 58AB, *Praefatio ad Castorem pontificem*: “Nec plane mirabilium Dei, signorumque narrationem studebo contexere: quae quamvis multa per seniores nostros et incredibilia non solum audierimus, verum etiam sub obtutibus nostris perspexerimus impleta: tamen his omnibus praetermissis, quae legentibus praeter admirationem nihil amplius ad instructionem perfectae vitae conferunt, instituta eorum tantummodo, ac monasteriorum regulas, maximeque principalium vitiorum, quae octo ab eis designantur, origines et [0058B] causas, curationesque secundum traditiones eorum, quantum Domino adjuvante potuero, fideliter explicare contendam. Propositum siquidem mihi est, [0059A] non de mirabilibus Dei, sed de correctione morum nostrorum et consummatione vitae perfectae, secundum ea quae a senioribus nostris accepimus, pauca disserere.”. Πρβλ. A. M. C. Casiday, *Tradition and Theology in St John Cassian*, Oxford University Press, 2007, pp. 267-269: “For my purpose is to report a few things, not about the miracles of God, but about the correction of our habits and attainment of the perfect life, in accordance with what we learnt from our elders”.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

1. Ἡ πνευματική υγεία.

α) Γενικά.

Προκειμένου νά διερευνήσουμε τό πνευματικό νόσημα (πάθος) τῆς ἀθυμίας, καλούμαστε ἐν συντομίᾳ νά ἐξετάσουμε τήν ἔννοια τῆς ψυχο-πνευματικῆς υγείας, γενικά καί εἰδικά, τόσο ἀπό τήν πλευρά τῆς θύραθεν Ἱατρικῆς καί Ψυχολογίας, ὅσο καί ἀπό τήν πλευρά τῆς Πατερικῆς Ἀνατολικῆς Παράδοσης. Ἡ σύγχρονη Ψυχολογία¹, ἡ Οἰκονομία² καί ἡ Κοινωνιολογία συνέβαλαν ἀποφασιστικά στόν ἐννοιολογικό προσδιορισμό τῆς εὐεξίας, θεωρώντας ὅτι ἡ υγεία συνιστᾷ ἓνα πολυδιάστατο φαινόμενο³. Σύμφωνα μέ τήν αὐτοσυνειδησία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, σωτηριολογικό καί ζωτικό «σχέδιο ζωῆς» παρέχει κατ' ἐξοχήν ἡ Πατερική Παράδοση, ἡ ὁποία βοηθᾷ τόν ἄνθρωπο νά βιώνει μιά ἰσορροπη ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό του καί τοὺς ἄλλους, καί νά πορεύεται στή ζωή, διασφαλίζοντας τήν ἀπό τίς ἀπειλές τοῦ θανάτου καί τῶν κάθε μορφῆς μηδενισμῶν, πού ὀρθώνονται γύρω του⁴.

1. A. P. Brief, A. H. Butcher, J. M. George, K. E. Link, "Integrating bottom-up and top-down theories of subjective well-being: The case of health", *APA, Journal of Personality and Social Psychology* 64/4 (1993) 646-653.

2. G. W. Torrance, "Utility approach to measuring health-related quality of life" *Journal of Chronic Diseases* 40 (1987) 593-600.

3. J. E. Jr. Ware & D. C. Sherbourne, "The MOS 36-Item Short-Form Health Survey (SF-36): I. Conceptual Framework and Item Selection", *Medical Care*: 30/6 (1992) 473-483.

4. Α. Μ. Σταυρόπουλου, Εἰσήγηση σέ Συμπόσιο τοῦ 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψυχολογίας τῆς Ὑγείας: Σύγχρονες ψυχολογικές ἐρευνες καί ἐφαρμογές στόν τομέα τῆς υγείας, τῆς ἀσθένειας καί τῆς φροντίδας τῆς υγείας (21-24 Ὀκτωβρίου 2004, Πάντειο Πανεπιστήμιο), «Ἡ υγεία ὑπό τό πρίσμα τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Θεολογίας». Πρβλ. Α. Μ. Σταυρόπουλου, «Τό μυστήριο τῆς υγείας καί τῆς ἀρρώστιας», *Ἐφημέριος*, 1983, σ. 160-162, τοῦ ἰδίου, *Στιγμιότυπα καί περιπλανήσεις σέ δρόμους ποιμαντικῆς διακονίας*, Ἀθήνα 1983, σ. 116-126.

Σύμφωνα με τούς Πατέρες της Ἐκκλησίας, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ψυχο-πνευματικά ὑγίης, ὅταν σέ κάθε στιγμή βρίσκεται σέ κατάσταση, πού ἀντιστοιχεῖ στήν πλήρη ἀνάπτυξη τῆς ὅλης ὑπαρξῆς του, ἡ ἰσοδύναμα στό πλήρωμα τῆς ἀληθινῆς φύσης του. Αὐθεντική φύση του καί πραγματική ζωή εἶναι ἡ ἐπιτέλεση τῆς τελειότητας τῆς ὑπαρξῆς του, κατὰ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, μέ τό νά παραμένει ἔτσι σύμμορφος τοῦ Χριστοῦ «ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι»⁵. Ἡ μετοχή αὐτῆ συνιστᾷ τόν φυσιολογικό σκοπό τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Πράγματι, οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἶναι ὑγιεῖς, ὅταν κινοῦνται κατὰ φύση. Καί, κατὰ τήν Ὁρθόδοξη αὐτοσυνειδησία, ἡ κατὰ φύση κίνηση τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς εἶναι νά πορεύονται πρὸς τόν Θεό καί νά Τόν ἀναζητοῦν⁶. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι λογικό ὄν, δηλ. εἶναι δημιουργημένος «κατ' εἰκόνα» τοῦ Θ. Λόγου. Γι' αὐτό, ἡ πνευματική ὑγεία ἐναρμονίζεται χριστιανικά σ' αὐτήν τή Θεία εἰκόνα, δηλ. τόν Χριστό⁷. Ἐπίσης, οἱ Πατέρες μᾶς διαβεβαιώνουν ὅτι ἡ κατάσταση τῆς ἀρετῆς ἀντιστοιχεῖ μέ τήν ἀληθινή ὑγεία τῆς ψυχῆς (*anima*)⁸, διότι ἡ θρησκεία καί γενικά ἡ ὁρθή (Ὁρθόδοξη) θρησκευτικότητα/πνευματικότητα ἐπιδρᾷ θετικά στή βιολογική καί ψυχική ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου⁹.

Ἡ ψυχολογία τῶν παθῶν ἀποτελεῖ βασική σπουδή τῆς Νηπτικῆς Θεολογίας. Οἱ «λογισμοί», κατὰ βάθος, ἀποτελοῦν τὰ θανάσιμα λεγόμενα πάθη¹⁰, ὅταν, ἀπό τή μὴ σωστή χρήση τους, σταδιακά καθί-

5. J.-C. Larchet, *Ἡ Θεραπευτική τῶν πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στήν Ἀσκητική Παράδοση τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας*, τ. Α', μτφρ. Χ. Κούλας, ἐκδ. Αποστολική Διακονία, Ἀθήνα, σ. 53. Πρβλ., Μητρ. Ν. Χατζηνικολάου, *Ἀπό τό καθ' ἡμέραν στό καθ' ὁμοίωσιν*, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2008 «...Τί φοβερό πρᾶγμα ὅμως, νά ζεῖ κανεῖς ἀπὸ τώρα, μέσα ἀπὸ τήν καλλιέργεια τοῦ φρονήματος τῶν ἀρετῶν, στήν κατάσταση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Αὐτὴ εἶναι ἡ σχέση μας μέ τὸν χρόνο: νά τὸν μεταμορφώνουμε σὲ αἰωνιότητα».

6. Βλ. Ἱερ. Βλάχου, *Συζητήσεις γιὰ τήν «Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία»*, 3, Β' ἐκδοση, Ἱ. Μ. Γενεθλίου Θεοτόκου (Πελαγίας), Λεβάδεια 1992, σ. 83.

7. Ὁπ.π., σ. 83.

8. J.-C. Larchet, ὁπ.π., σ. 55.

9. Βλ. G. W. Comstock & K. B. Partridge, "Church attendance and health", *JCD* (1972) 665-672, J. S. Slevin & H. Vanderpool, "Is frequent religious attendance really conducive to better health", *SSM* 24 (1987) 589-600. C. Rapp, "Storytelling as Spiritual Communication in Early Greek Hagiography: The Use of Diegesis", *Journal of Early Christian Studies* 6 (1998) 431-448.

10. Γιά τὰ πάθη γενικότερα βλ. Ἀ. Κεσελόπουλου, *Πάθη καί ἀρετές στή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, Ἀθήνα 1982, 1986, σ. 23, Τζ. Πολίτη, *Περὶ ἁμαρτίας, πάθους, βλέμματος καί ἄλλων τινῶν*, Ἀθήνα 2006, σ. 65 ἐξ., Θ. Πελεgrίνη,

στανται ἔξεις, ἀποκτώντας δύναμη· μέ ἄλλα λόγια, στερεώνονται στήν ψυχή, ἀναχωνεύονται μέ τή νοερή οὐσία της καί μεταβάλλονται σέ «σκληρές οὐσίες», κατά τήν ἔκφραση τοῦ Ἀββᾶ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου¹¹. Ἄρρωστη καί τραυματισμένη εἶναι ἡ καρδιά ἐκείνη πού κοιτάζει μέ πονηρή ἐπιθυμία (καί ἔτσι δημιουργοῦνται οἱ κακοί λογισμοί). Ἡ ψυχή ἐκείνη κάνει τότε κακή χρήση τῆς δωρεᾶς τῆς ὁρασης, πού τῆς χάρισε ὁ δημιουργός της, καί χρησιμοποιοῖ τά μάτια της ὡς ὄργανο πρὸς ἱκανοποίηση τῆς φαύλης ἐπιθυμίας¹², πρᾶγμα πού καταχρᾶται τῇ φυσιολογική (προπτωτικά) λειτουργία τῶν ὀφθαλμῶν¹³, δεδομένου ὅτι καθετί φυσικό, εἶναι καί καλό: «οὐδὲν γάρ ἐστὶ φυσικὸν κακόν», ἐνῶ ἡ ὑγεία ταυτίζεται μέ τό «κατὰ φύσιν»¹⁴. Τά πάθη, πού εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἁμαρτωλῶν λογισμῶν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἐκεῖνα πού γεμίζουν τήν ἀνθρώπινη ψυχή μέ πόνο καί, τελικά, βλάπτουν τήν ψυχική του ὑγεία.

Ἡ ὑγεία ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τά βασικότερα στοιχεῖα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑγιής, τότε μπορεῖ καί ἀνταποκρίνεται πλήρως καί ἐπαρκῶς στίς ἐργασιακές, κοινωνικές καί οἰκογενειακές του ὑποχρεώσεις. Ἡ ὑγεία εἶναι ὁ παράγοντας, πού μετρᾷ τή φυσική, ψυχολογική ἢ ἀκόμα καί τήν πνευματική κατάσταση ἑνός ζῶντος ὁργανισμοῦ. Σύμφωνα μέ τόν Παγκόσμιον Ὁργανισμό Ὑγείας, «*ὑγεία εἶναι ἡ κατάσταση τῆς πλήρους σωματικῆς, ψυχικῆς*

Ἐγχειρίδιον παθῶν, Ἀθήνα 2008. Ν. Νησιώτη, *Προλεγόμενα εἰς τήν θεολογικήν γνωσιολογίαν. Τό ἀκατάληπτο τοῦ Θεοῦ καί ἡ δυνατότης γνώσεως αὐτοῦ*, Ἀθήναι 1965, σ. 131: «ἡ πτώση εἶναι ὄντολογικὸ πρόβλημα, ἀλλὰ αὐστηρά ἀνθρωπολογικόν». Τά πάθη, ὡς ἐφάμαρτες καταστάσεις, ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος ἐκτροπῆς ἀπὸ τό «φυσιολογικόν», μιά κατάσταση, χαρακτηριστική τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου.

11. Ἰσαάκ Σύρου, Λόγ. ΞΘ', σ. 271. Πρβλ. Δ. Χρ. Καλλιντέρη (1995), *Πάθη καί ἀπάθεια κατά τήν διδασκαλίαν τοῦ Ἀββᾶ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου*, ἐκδ. Βρυέννιος, 1997, σ. 46. Κατά τόν Καθηγητὴ Ἡ. Μουτσούλα (*Ἡ Σάρκωσις τοῦ Λόγου καί ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατά τήν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης*, Ἀθήνα 1965, σ. 95), «αἱ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς δύνανται νά ὀνομαστοῦν 'πάθη' ὑπὸ τήν εὐρείαν ἔννοιαν τῆς λέξεως. Αὗται δὲν εἶναι καθεαυταὶ κακαί. Δύνανται νά μεταμορφωθοῦν εἰς ἀρετάς ἢ εἰς πάθη, ἀναλόγως τῆς χρήσεως, τήν ὁποίαν θά κάμῃ ὁ ἄνθρωπος». Πρβλ. Ἱ. Κορναράκη, *Στοιχεῖα Νηπτικῆς Ψυχολογίας*, Ἀθήνα 1982, σ. 36 ἐξ.

12. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 228A.

13. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 228B.

14. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς Ἐφεσίους* 5, 4, MPG 62, 41. Πρβλ. Κ. Ε. Παπαπέτρου, *Ἡ ἰδιοτροπία ὡς πρόβλημα ὄντολογικῆς ἠθικῆς: Συμβολὴ εἰς τήν μελέτην τῆς σχέσεως μεταξὺ τῆς καθολικότητος τοῦ προσώπου καί τῶν ἐξ αὐτῆς ἀτομικῶν ἀποκλίσεων*. Ἀθήναι 1973, σ. 29. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου...*, σ. 201 ἐξ.

καί κοινωνικής ευεξίας καί ὄχι μόνο ἡ ἀπουσία ἀσθένειας ἢ ἀναπηρίας»¹⁵. Ἡ ψυχική υἡγεία ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο κομμάτι τῆς γενικότερης κατάστασης τῆς υἡγείας ἑνός ἀτόμου καί ὀρίζεται μέ διαφορετικό τρόπο, ἀνάλογα μέ τό ἐκάστοτε κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο· εἶναι μιά ἔννοια, πού χρησιμοποιεῖται γιά νά περιγράψει τό ἐπίπεδο γνωστικῆς καί συναισθηματικῆς ευεξίας, τήν ἀπουσία ψυχικῆς διαταραχῆς καί ἀναφέρεται στή συναισθηματική καί ψυχολογική ὁλοκληρία τοῦ ἀνθρώπου¹⁶.

Ἀνεξαρτήτως φύλου, ἐθνικότητας, οἰκογενειακῆς καί ἐπαγγελματικῆς κατάστασης, οἱ ἄνθρωποι ἀναζητοῦν τήν εὐτυχία καί τήν εὐεξία, ἐνῶ ἐπιδιώκουν νά συλλάβουν τό νόημα τῆς ζωῆς τους¹⁷, βρισκόμενοι, ἔτσι, σέ ἕνα διαρκή ἀγῶνα ἀναζήτησης αὐτοῦ τοῦ νοήματος. Ἡ (ὑποκειμενική) αὐτοαντίληψη (αὐτοϊδέα), δηλ. ἡ εἰκόνα, πού διαμορφώνει τό κάθε ἄτομο γιά τόν ἑαυτό του καί τήν κατάσταση τῆς ζωῆς του, ἐπηρεάζεται ἀπό ἕνα πλέγμα παραγόντων. Ἐνας ἀπό αὐτούς τούς παράγοντες εἶναι καί ἡ θρησκευτική/πνευματική του ταυτότητα, δηλ. ἡ πίστη του σέ μιά ἀνώτερη, ὑπερφυσική, ὑπερβατική καί ὑπερκόσμια δύναμη¹⁸.

Σύμφωνα μέ τήν *Παγκόσμια Ὁργάνωση Ὑγείας*, δέν ὑπάρχει ἕνας ἐπίσημος ὀρισμός τῆς ψυχικῆς υἡγείας. Πολιτισμικές διαφορές, ὑποκειμενικές ἐκτιμήσεις καί ἀνταγωνιστικές ἐπαγγελματικές θεωρίες ἐπηρεάζουν τόν τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ὀρίζεται κάθε φορά ἡ ψυχική υἡγεία.

Πάντως, σήμερα ὅλο καί περισσότεροι ἐπιστήμονες, ἐρευνητές καί λειτουργοί τῆς υἡγείας συμφωνοῦν στήν ἄποψη ὅτι ἡ ψυχοσωματική υἡγεία στηρίζεται σέ μιά ἰσορροπία, πού βασιζεται σέ ψυχικούς, περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς παράγοντες, ἀλλά καί σέ πολιτιστικούς, μεταξύ τῶν ὁποίων ξεχωριστή θέση κατέχει ὁ θρησκευτικός.

15. *International Health Conference*, WHO (1946), New York.

16. Ὁ Παγκόσμιος Ὁργανισμός Ὑγείας, τό 1948, προσδιόρισε τήν Ψυχική Ὑγεία ὡς «μιά κατάσταση συναισθηματικῆς ευεξίας στήν ὁποία τό ἄτομο συνειδητοποιεῖ τίς δικές του ἱκανότητες, μπορεῖ νά ἀντιμετωπίσει τά καθημερινά ἀγχη τῆς ζωῆς, νά ζεῖ καί νά ἐργάζεται παραγωγικά καί μέ ἀνεση καί εἶναι σέ θέση νά συνεισφέρει στήν κοινότητά του».

17. D. G. Myers & E. Diener, "Who is happy?", *Psychological science*, 6 (1995) 10-19. N. Nason-Clark, *The Battered Wife: How Christians Confront Family Violence*, Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 1995.

18. S. Joseph, P. A. Linley, J. Maltby, "Positive psychology, religion and spirituality", *Mental Health, Religion and Culture* 9/3 (2006) 209-212.

Ἐπομένως, ἡ ἐπίτευξη τῆς ὑγείας, πιστεύεται πλέον σήμερα, ὅτι βασίζεται στήν ἁρμονική συν-εργασία τοῦ κάθε ἀνθρώπου μέ τό περιβάλλον του, ὥστε νά πετύχει τή φυσική καί ψυχική του εὐεξία¹⁹. Ἡ διευρυμένη αὐτή ἀντίληψη γιά τήν ὑγεία, θά πρέπει νά περιλαμβάνει ὡς ἀναγκαῖο ἓνα «σχέδιο ζωῆς», μιά ὑγίή *θρησκευτικότητα/πνευματικότητα*, πού νοσηματοδοτεῖ τήν ὑπαρξη τοῦ ὅλου ἀνθρώπου καί τή διασφαλίζει ἀπέναντι στήν ἀπελπισία καί τό χάος, ἀπό τή μιά πλευρά, ἀλλά καί τή θρησκοληψία, ἀπό τήν ἄλλη. Ἐξαιρετικῆς σημασίας τυγχάνει τό γεγονός ὅτι διάφορες σήμερα σημαντικές Ἱατρικές Σχολές ἀνά τόν κόσμο περιλαμβάνουν στό Πρόγραμμα τους μαθήματα σχετικά μέ τή Θρησκεία καί τήν πνευματικότητα²⁰. Ὁμοίως, ψυχίατροι καί ψυχολόγοι στρέφονται πρὸς τή λεγόμενη πνευματική ψυχοθεραπεία²¹.

Οἱ δύο σχετικές ἔννοιες (*θρησκευτικότητα καί πνευματικότητα*) κάθε Θρησκείας εἶναι ἀλληλένδετες καί χαρακτηρίζονται ἀπό ἀρκετά κοινά στοιχεῖα, ἐνῶ παραμένουν διακριτές μεταξύ τους²².

19. Α. Μ. Σταυρόπουλου, «Ἡ ὑγεία ὑπό τό πρῖσμα τῆς Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς θεολογίας», Εἰσήγηση σέ Συμπόσιο τοῦ 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψυχολογίας τῆς Ὑγείας: Σύγχρονες ψυχολογικές ἔρευνες καί ἐφαρμογές στόν τομέα τῆς ὑγείας, τῆς ἀσθένειας καί τῆς φροντίδας τῆς ὑγείας (21-24 Ὀκτωβρίου 2004, Πάντειο Πανεπιστήμιο)· βλ. Συνοδική Ἐπιτροπή ἐπὶ τῆς Θείας Λατρείας καί τοῦ Ποιμαντικοῦ Ἔργου 2011-2015 στό: <http://www.ecclesia.gr>

20. Βλ. D. Matthews, M. McCullough, D. Larson, H. Koenig, J. Swyers, "Positive and Negative Effects of Religion on Health and healing", *Handbook of Religion and Health* (2001), Oxford University Press, New York, p. 58: «In 1992 only four of 125 medical schools in the United State offered courses on religion and medicine. By 1999, more than 60 medical schools offered such courses and today virtually all medical schools have courses on religion and medicine. Among medical schools offering courses on religion/spirituality and medicine include: Harvard, Johns Hopkins, University of Pennsylvania, Western Reserve University, George Washington University».

21. Πρβλ. H. Kohut, *The restoration of the self*, N. York 1977, A. Strindberg, *Plays of confession and therapy*, transl. W. Johnson, 1979, R. L. Prost, *Psychotherapy in a religious framework: Spirituality in the emotional healing process*, N. York: Human Sciences Press, 1988, L. Payne, *The healing presence: How God's grace can work in you to bring healing in your broken places and the joy of living in his love*, Westchester, IL: Crossway, 1989.

22. Βλ. Εὐδοξία Ἡρακλῆ, *Ἐμπειρική διερεύνηση τῆς ὑποκειμενικῆς εὐζωίας σέ σχέση μέ τή θρησκευτικότητα καί πνευματικότητα σέ ἐνήλικες 25-40 ἐτῶν* (Μεταπτυχιακή διπλωματική ἐργασία), Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2009.

Ἡ *θρησκευτικότητα* καί τό *θρησκευτικό συναίσθημα* εἶναι σημαντικοί συντελεστές τῆς ἀνάπτυξης καί ὀλοκλήρωσης τῆς προσωπικότητας, διότι παρέχουν νόημα στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ *θρησκεία* ἐξασφαλίζει –μεταξύ τῶν ἄλλων– στό ἄτομο τό *συναίσθημα* τῆς ἀσφάλειας καί ἐμπιστοσύνης στόν ἑαυτό του, πράγμα πού ἀποτελεῖ βασική προϋπόθεση τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας καί πνευματικῆς του, γενικότερα, ὑγείας²³. Πράγματι, ἡ *θρησκευτικότητα*, σφυρηλατούμενη μέσα ἀπό τήν ἐμπειρία τοῦ πόνου καί τοῦ ἀπρόοπτου, ἐμπλέκεται ἀναπόφευκτα στό φιλοσοφικό – θεολογικό (ὕπαρξιακό) νόημα τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου. Ἐξ ἄλλου, ὠθούμενη ἡ *θρησκευτικότητα* ἀπό τήν ἐπιθυμία γιά εὐτυχία καί χαρά, ἀναζητεῖ νά ἐλέγξει ἢ νά μεταμορφώσει τά ἀνθρώπινα πάθη. Ἔτσι, ἡ *θρησκευτικότητα* ἐπεκτείνεται καί εἰσέρχεται μέχρι καί σέ αὐτόν τόν πυρήνα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης²⁴.

Πολλαπλές ἐμπειρικές ἔρευνες ἔχουν δείξει ὅτι ἡ *θρησκευτική πίστη* ἀποτελεῖ ἕνα μονοπάτι, πού ὁδηγεῖ τόν ἄνθρωπο στήν ἐσωτερική εὐτυχία. Τόσο ἡ κοινωνική ὑποστήριξη, πού μπορεῖ νά ἀποκομίσει κάποιος ἀπό τά μέλη τῆς *θρησκευτικῆς κοινότητας*, στήν ὁποία ἀνήκει, ὅσο καί ἡ αἴσθηση τοῦ νοήματος καί τῆς καθοδήγησης, πού παράγουν οἱ *θρησκευτικές διδασκαλίες*, μποροῦν νά συμβάλουν, ὥστε τό ἄτομο νά αἰσθάνεται πιό ἀσφαλές καί πιό εὐτυχισμένο²⁵. Εἰδικές σύγχρονες *θρησκευτοψυχολογικές μελέτες* ἔχουν διαπιστώσει ὅτι «ἀσθενεῖς μέ ἔντονη *θρησκευτική πίστη* ζοῦν περισσότερο»²⁶ καί ὅτι «κατά τήν *προσευχή* παράγονται ἐνδορφίνες, γνωστές καί ὡς ὁρμόνες τῆς εὐτυχίας, πού μπλοκάρουν τό αἶσθημα τοῦ (ψυ-

23. Χ. Τομασίδη, *Εἰσαγωγή στήν Ψυχολογία*, ἐκδ. Δίπτυχο, Ἀθήνα 2002, σ. 515. Πρβλ. Τ. Β. Smith, Μ. Ε. McCullough, J. Poll, (2003), "Religiousness and Depression: Evidence for a Main Effect and the Moderating Influence of Stressful Life Events", *Psychological bulletin* 129/4 (2003) 614-636. Κ. F. Ferraro & J. A. Kelley-Moore, "Religious consolation among men and women: Do health problems spur seeking", *Journal for the Scientific Study of Religion* 39 (2000) 220-234.

24. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκού, *Θρησκευτικότητα καί ἐπιθυμία*, σ. 114.

25. Μ. Πλατσίδου & Εὐδοξία Ἡρακλῆ, «Θρησκευτικότητα, Πνευματικότητα καί Ὑποκειμενική Εὐζωία», στό Μ. Πλατσίδου, Β. Δαγδιλέλης (ἐπιμ. ἐκδ.), *Ἡ σύγχρονη ἐκπαιδευτική πραγματικότητα καί τό πλαίσιο της: Συλλογή ἐργασιῶν πρὸς τιμὴ τοῦ καθηγητῆ Ἀχιλλέα Καψάλη*, ἐκδ. Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 179-194.

26. Γ. Τούντα, «Πνευματικότητα καί ὑγεία», ἐφημ. *Ἐλευθεροτυπία*, 6/11/ 2010.

χικοῦ ἢ σωματικοῦ) πόνου, προκαλώντας ἔτσι, ἓνα αἶσθημα ἡρεμίας καί στωικότητος»²⁷.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, σύμφωνα μέ τήν Ὁρθόδοξη χριστιανική Ἀνθρωπολογία, ἡ ἔννοια τῆς υἰείας γενικά τοῦ ἀνθρώπου ἔχει στενότατη συνάφεια μέ τήν πνευματικότητα, ἡ ὁποία ὁμως, δέν ταυτίζεται ἀπόλυτα μέ τή θρησκευτικότητα²⁸: «εἶναι συνδεδεμένη μέ τήν υἰεία τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ πρώτου Ἀδάμ, μέ τή συνεργασία τῆς ἐλεύθερης βούλησης καί τῆς Θείας Χάρης, καί ἔχει ὡς προορισμό της νά βρεῖ σ' Αὐτόν τό πλήρωμά της»²⁹, πού εἶναι ἡ θέωση.

Γιά τήν πνευματικότητα, οἱ διάφοροι θρησκευτικοψυχολόγοι ἔχουν, κατά καιροῦς, διατυπώσει ποικίλους θεωρητικούς καί λειτουργικούς ὁρισμούς³⁰. Σύμφωνα μάλιστα μέ τήν Bregman³¹, ὑφίστανται 92 ὁρισμοί τῆς πνευματικότητας. Ἐπειδή, συνεπῶς, ἡ διατύπωση ἑνός πλήρους καί ἀκριβοῦς ὁρισμοῦ τῆς πνευματικότητας φαίνεται ἀδύνατη, πολλοί ἐρευνητές ἔχουν ἐπιμείνει στόν ἐντοπισμό διαφόρων παραμέτρων τῆς πνευματικότητας.

Ἡ πνευματικότητα συνδέει –μέσῳ τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας– τό Ὑπερβατικό μέ τήν πραγματικότητα σέ ἓνα ὑψηλότερο ἐπίπεδο συνείδησης, παρέχοντας ἔτσι στό ἄτομο τή δυνατότητα νά σχετίζεται μέ τούς ἄλλους καί μέ τό περιβάλλον του, μέ πειστικούς καί ἀξιακούς δεσμούς³². Ἡ πνευματικότητα (spirituality)³³ συνιστᾷ μιά θετι-

27. Γ. Τούντα, ὅπ.π.

28. «Ἡ πνευματικότητα εἶναι ἐγγενῆς διαλογισμική ἐμπειρία, ἐνῶ ἡ θρησκευτικότητα ἀπορρέει κυρίως ἀπό τήν πίστη. Πολλοί θεωροῦν τή θρησκευτικότητα βασική μορφή πνευματικότητας. Ἀνεξάρτητα ὁμως, ἀπό τό πῶς σχετίζονται μεταξύ τους, τόσο ἡ πνευματικότητα, ὅσο καί ἡ θρησκευτικότητα φαίνεται νά ἐπιδροῦν στήν υἰεία» (Γ. Τούντα, «Πνευματικότητα καί υἰεία», ὅπ.π.).

29. Βλ. J.-C. Larchet, *Ἡ Θεραπευτική τῶν πνευματικῶν νοσημάτων. Εἰσαγωγή στήν Ἀσκητική Παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τ. Α', μτφρ. Χ. Κούλας, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα, σ. 16.

30. D. W. Klaassen, M. D. Graham, R. A. Young, "Spiritual/Religious Coping as Intentional Activity: An Action Theoretical Perspective", *Archive for the Psychology of Religion* 31/1 (2009) 3-33.

31. L. Bregman, "Spirituality: A glowing and useful term in search of a meaning", *Omega* 53/1-2 (2006) 5-26. Πρβλ. T. L. Gall, J. Malette, et al., "Spirituality and Religiousness: A Diversity of Definitions", *Journal of Spirituality in Mental Health* 13/3 (2011) 158-181.

32. Γ. Τούντα, «Πνευματικότητα καί υἰεία», ὅπ.π.

33. Ὁ ὁρισμός τῆς ἔννοιας τῆς πνευματικότητας ἔχει στά χρόνια μας μεταβληθεῖ. Ἀπό ἐκεῖ πού παραδοσιακά θεωρεῖτο ἀμιγῶς θρησκευτικός, σήμερα ἔχει κατα-

κή ανθρώπινη αξία, «μιά όντολογική καί ύπαρξιακή διάσταση τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀνάγκη γιά ὀλοκλήρωση καί ἀναζήτηση νοήματος καί σκοποῦ τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης. Ἡ ἀναζήτηση αὐτή ἀποτυπώθηκε γραπτά σέ ὅλους τοὺς μεγάλους πολιτισμούς τῆς ἀρχαιότητος... ὡς μία ἀέναη ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νά θέτει καί νά ἀπαντᾷ σέ ὑπαρξιακά καί ἠθικά ἐρωτήματα»³⁴.

Ὁ Beck³⁵, συνοψίζοντας τίς περισσότερες ἀπόψεις, δέχεται ὅτι ὁ πνευματικός ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται ἀπό αὐτεπίγνωση, εὐρύτητα πνεύματος, ὀλιστική καί ἐνοποιητική διάθεση, ἱκανότητα τοῦ «θαυμάζειν», εὐγνωμοσύνη, ἐλπίδα, κουράγιο, ἐνεργητικότητα, ἀμεριμνησία, δεκτικότητα, ἀγάπη καί προσήνεια. Κατά τόν Κασσιανό, ἡ πνευματική ὑγεία ἐμφαίνεται κυρίως ἀπό τήν ἀπάθεια, τήν ἐσωτερική μαρτυρία καί τήν ἄδολη ἔκφραση τῆς ἀγάπης.

β) Ἡ ἀπάθεια.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός συνήθιζε νά μεταγράφει τοὺς βασικούς ἐλληνικούς ὅρους, ὥστόσο δέν χρησιμοποιοῖ οὔτε τόν ὅρο ἀπάθεια, οὔτε τόν ἀντίστοιχο λατινικό ὅρο *impassibilitas*, ἀλλ' ἀντ' αὐτῶν τοὺς ὅρους *puritas* ἢ *tranquillitas mentis*³⁶. Ἡ ἀπάθεια³⁷ δηλ. ταυτίζεται –σέ μεγάλο βαθμό– μέ τήν καθαρότητα τῆς καρδίας. Μέ ἄλλα λό-

στεῖ ἰδεολογικο-φιλοσοφικός, ψυχο-βιολογικός καί κοινωνικο-πολιτισμικός· βλ. H. G. Koenig, *Religion, Spirituality and Health: Research and Clinical Applications Research and Clinical Applications*, North American Association of Christians in Social Work (NACSW), Duke University Medical Center, N. Carolina, USA, 2008. Πρβλ. Baetz M., Griffin R., Bowen R., et al., “Spirituality and psychiatry in Canada: psychiatric practice compared with patient expectations”, *Canadian Journal of Psychiatry* 49 (2004) 265-267. Ἀπό πολλοὺς καί ἀξιόλογους ψυχολόγους (Jung, 1933. Maslow, 1964. May, 1982. Myers et al., 2000. Meyers, 2007) ἔχει δοθεῖ, τά τελευταῖα χρόνια, σημαντική προσοχή στήν ἐννοία τῆς πνευματικότητας· βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ Ψυχολογία τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Tremendum, Ἀθήνα 2011².

34. Γ. Τούντα, «Πνευματικότητα καί ὑγεία», ἐφημ. *Ἐλευθεροτυπία*, 6/11/ 2010.

35. C. Beck, “Education for Spirituality” *Interchange*, 17 (1986) 148-156.

36. Ἐξηγεῖται, βέβαια, τό γεγονός αὐτό γιά ἱστορικούς λόγους, καθώς γνωρίζουμε, ὁ ἅγιος Ἰερώνυμος στοὺς «διαλόγους» του μέ τόν Πελαγianiσμό, δέχθηκε ἐπίθεση γιά τήν ἐννοία τῆς ἀπάθειας, πού ὡς ἀποτέλεσμα εἶχε τόν ἀποκλεισμό τῆς ἐννοίας αὐτῆς ἀπό τήν ἀσκητική λατινική παράδοση· βλ. A. & C. Guillaumont, *Introduction a Evagre le Pontique* 103-110, No. 6 (1971) 98-100, G. Bardy, “Apatheia”, *Dictionnaire de spiritualite*, I, στ. 727-746.

37. Bλ. A. M. Casiday, “Apatheia and Sexuality in the Thought of Augustine and Cassian”, *St. Vladimir's Theological Quarterly* 45/4 (2001) 359-394.

για, ἡ ἀπάθεια³⁸ καί οἱ λοιπές ἀρετές (ἰδιαίτερα, ἡ ἀγάπη³⁹), μόλις «ἐγκατασταθοῦν στόν ἄνθρωπο, τοῦ ἐπιτρέπουν νά πετύχει τήν καθάρά προσευχή»⁴⁰. Ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος ὑποτάξει ὅλα τά πάθη καί στή θέση τους τοποθετήσει ὅλες τίς ἀντίστοιχες ἀρετές, φθάνει στήν ἀπάθεια⁴¹, ἡ ὁποία ὑπάρχει στήν κατάσταση τῆς καθαρότητος· ἡ καθαρότητα προκύπτει, ὅταν ὅλες οἱ ἐμπαθεῖς κινήσεις τῆς ψυχῆς, τά πάθη, οἱ ἐπιθυμίες καί οἱ λογισμοί ἔχουν ἀπαλειφθεῖ ἐντελῶς ἀπό τήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου⁴². Ἔτσι, πολλοί Πατέρες, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανός, χρησιμοποιοῦν τόν ὅρο *καθαρότητα* γιά νά ὀρίσουν τήν ἀπάθεια. Ἐντούτοις, ἀπάθεια δέν εἶναι ἡ καθαρότητα γιά μικρό χρονικό διάστημα, ἀλλ' ἡ διαρκῆς ψυχική καθαρότητα καί τό «ἄτρωτον τῆς ψυχῆς ἐκ μέρους δαιμονικῶν προσβολῶν ἢ ... διεγειρομένων ἐμπαθῶν λογισμῶν»⁴³.

38. Ἡ ἔννοια τῆς ἀπάθειας στόν Χριστιανικό καί πνευματικό χώρο παραμένει ἴδια σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες τῆς Χριστιανοσύνης. Εἶναι, ὅμως, ἀδύνατον «νά ἀναλυθεῖ πλήρως καί νά περιγραφεῖ ἀκριβῶς, διότι ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς σύνδεσιν μυστικῶν καί ἁγίων βιωμάτων, μὴ δυναμένων νά ἐκφραστοῦν» (Ἰω. Κορναράκη, *Στοιχεῖα Νηπτικῆς Ψυχολογίας*, ἐκδ. Ἀφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 46).

39. Ὁ ἅγ. Μάξιμος ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ τήν ἀπάθεια γεννιέται ἡ ἀγάπη· βλ. Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητῆ, *Κεφάλαια ἀγάπης* (Massimo Confessore), I, πᾶ'. Ἐκδ. Aldo Ceresa-Gastaldo, Studium, Rome 1962.

40. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 771A, 771B. Πρβλ. Πρωτ. Κ. Φούσκα, *Ἡ ἀτομικὴ Προσευχή: Ἡ Ἀτομικὴ Προσευχή κατὰ τήν διδασκαλίαν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καί ἐκκλ. Συγγραφέων μέχρι τοῦ Δαμασκηνοῦ*, Ἀθῆναι 1982², σ. 269-270: «Ὁ πλήρης συντονισμός νοῦ, καρδίας καί σώματος συνιστᾷ τήν τέλεια προσευχή». Βλ. καί Ἀ. Γλάρου, *Θεῖα Παιδαγωγία*, σ. 66. Π. Α. Παλούκα, *Ἡ προσευχή ὡς ψυχολογικό, θρησκευτικό, κοινωνικό καί βιολογικό γεγονός καί ἡ πολύπλευρη σημασία της*, Ἀθῆναι 1996.

41. Πρβλ. Χ. Σωτηρόπουλου, «Ἡ διὰ τῶν ἀρετῶν ἀπάθεια κατὰ τόν ἅγιον Μάξιμον τόν Ὁμολογητήν», *Θεολογία* 50 (1979) 571 ἐξ., τ ο ὕ ι δ ι ο υ, *Συμewόν ὁ Νέος Θεολόγος*, Ἀθῆναι 1986, σ. 100, 140 ἐξ.

42. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 594AB, 669A. Πρβλ. Κασσιανοῦ, *Πρὸς Κάστορα ἐπίσκοπον*. «Περὶ ἐγκρατείας γαστρός», *Φιλοκαλία* τ. Α', σ. 62, 20 ἐξ. Πρβλ. Ἰω. Χρυσόστομου, *Εἰς τό κατὰ Ματθαῖον*, ὁμιλία ΙΕ', δ, MPG 57, 227: «... τοὺς καθολικὴν ἀρετὴν κεκτημένους καί μηδὲν ἑαυτοῖς συνειδότες πονηρὸν ἢ τοὺς ἐν σκότει διάγοντας», τ ο ὕ ι δ ι ο υ, MPG 57, 231.

43. Βλ. Ἰω. Κορναράκη, *Στοιχεῖα Νηπτικῆς Ψυχολογίας*, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 45.

γ) Ἡ ἐσωτερικὴ μαρτυρία.

Πῶς, ὅμως, ἓνας ἄνθρωπος μπορεῖ νά διαπιστώσει ἂν ζεῖ μέσα στή Θεία Χάρη⁴⁴; Πρόκειται γιά ἓνα κύριο πρόβλημα στή Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας, τήν Ψυχολογία τῆς Θρησκείας, τήν Ἠθική, τήν Ποιμαντική Ψυχολογία καί τήν Ἐξομολογητική· μέ ἄλλα λόγια, ποιά εἶναι τά κριτήρια τῆς πνευματικῆς αὔξης, ωριμότητας καί τελείωσης; Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, ὁ πιστός, πού προσπαθεῖ νά ἐπιτύχει στήν πράξη τήν τελειότητα τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου, παραμένει κάτω ἀπό τή Θεία Χάρη (χαριτωμένος)⁴⁵, ὅποτε ἡ δύναμη τῆς ἁμαρτίας δέν μπορεῖ νά τόν καταβάλει. Ὅταν, ὅμως, ἀρνούμαστε νά κάνουμε βιώμα μας τήν πληρότητα τῶν Εὐαγγελικῶν ἐντολῶν, τότε μάταια καυχόμαστε ὅτι εἴμαστε βαπτισμένοι Χριστιανοί ἢ μοναχοί.

Ὁ Κύριος τιμᾷ μέ τή Χάρη τῆς *υἰοθεσίας*⁴⁶, ὅσους δέχονται τόν λόγο Του καί ἡ Χάρη Του ἀποκαλύπτεται σ' αὐτούς πού ἔχουν κάνει τό Εὐαγγέλιο τρόπο ζωῆς τους, δηλ. σέ ὅσους ἔχουν ὑποτάξει –μέ τήν ἄσκηση τῶν Θείων ἐντολῶν– τόν νόμο τῆς ἁμαρτίας. Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι πλέον δέν ἔχουν ἀνάγκη νά ταλαιπωροῦνται καί νά προσπαθοῦν νά κατανοήσουν διανοητικά μιά συζήτηση μέ ἀνθρώπινους (συλ)λογισμούς, ἐφόσον τό ἔχουν ἤδη βιώσει προσωπικά, μάλιστα δέ αὐτήν τους τή Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος φοβοῦνται ἀκόμα καί οἱ δαίμονες.

2. Ἡ τέλεια ἀγάπη ὡς γνώρισμα τῆς πνευματικῆς υἱείας καί Πρόληψη ἐκδήλωσης πνευματικῆς νόσου.

Σύνολη ἡ πνευματική ζωή, ὡς ἀποτέλεσμα συνειδητῆς καί Ὁρθόδοξης χριστιανικῆς Πίστεως, ἔχει τή δυνατότητα νά προλαμβάνει τήν πιθανότητα ἐκδήλωσης τοῦ νοσήματος τῆς ἀθυμίας καί, βέβαια, ἡ πρόληψη εἶναι προτιμότερη ἀπό τή θεραπεία. Ἄλλωστε, «ἡ Ὁρθόδοξία δέν ἀρκεῖται στό νά θεραπεύει τήν ἀσθένεια. Φροντίζει, κυρίως, νά τήν προλαμβάνει, ἐφαρμόζουσα προληπτική πνευματική ἱατρική»⁴⁷.

44. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, XXI, 1169-1216.

45. Βλ. Β. Ν. Τατάκη, *Θέματα Χριστιανικῆς καί Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας*, Αθῆναι 1952, σ. 28 ἐξ. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θρησκεία καί Ἐπιστήμη*, σ. 173.

46. Πρβλ. Ἀρχιμ. Λ. Κ. Διαμαντόπουλου, *Ἡ υἰοθεσία τῶν Χριστιανῶν*, Αθῆναι 1984.

47. Σπ. Λογοθέτη, Ἀρχιμανδρίτου, *Ἡ κατάθλιψις (Ἕνας ὀρθόδοξος πνευματικός ὁδηγός)*, ἐκδ. Ἀδελφότης Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Ναυπάκτου, Ναύπακτος 2002, σ. 48.

α) Ἡ θεραπευτική ἰσχὺς τῆς ἀγάπης.

Στὴν παράγραφο αὐτήν, μέ βάση τὰ κείμενα τοῦ ἁγίου Ἰωάννη Κασσιανοῦ, θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν ὑγιεινὴ πνευματικὰ ἀξία τῆς ἀγάπης ἔναντι τοῦ πάθους τῆς ἀθυμίας, στό μεγαλειῶδες ὕψος τῆς πνευματικῆς τελειότητάς της, καθὼς καὶ στὴ θεραπευτικὴ τῆς ψυχο-πνευματικὰ ἀξία γενικότερα⁴⁸.

Στὴ συνομιλία του μέ τόν ἄββᾶ Ἀβραάμ, ὁ ἅγιος Κασσιανός γράφει ὅτι ὁ μοναχὸς μοιάζει μέ ἓνα ἄνθρωπο, πού θέλει νά κτίσει μιὰ θολωτὴ στέγη· γιὰ νά κτίσει ὅμως τὴ στέγη, θὰ πρέπει νά ὑπολογίσει τίς διαστάσεις τοῦ θόλου καὶ κυρίως νά ἐντοπίσει τὸ κέντρο, πρᾶγμα ἐξαιρετικὰ λεπτό. Ἄν δέν ὑπολογίσει τὸ κέντρο τοῦ θόλου, δέν θὰ μπορέσει νά κατασκευάσει ἓνα ἰσομετρικὸ καὶ ἀκριβὴ θόλο⁴⁹. Αὐτὸ τὸ κέντρο εἶναι τὸ νευραλγικὸ σημεῖο, τὸ μόνον σημαντικὸ σημεῖο, πού θὰ τοῦ ἐπιτρέπει νά ἐκτιμᾷ κατὰ πόσο βαδίζει στὸν σωστὸ δρόμο⁵⁰.

Ἔτσι, συμβαίνει καὶ μέ τὴν ψυχὴ μας. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρέπει νά εἶναι τὸ σταθερὸ κέντρο (τὸ σχέδιο ζωῆς μας), γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ κινοῦνται σάν ἀκτίνες ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ἔργα μας. Ἄν δέν διορθώσει τοὺς λογισμοὺς του ὁ μοναχὸς καὶ δέν πορευτεῖ μέ βάση τὴν πυξίδα τῆς ἀγάπης, δέν θὰ ἐπιτύχει νά κατασκευάσει σωστά τὸ πνευματικὸ του οἰκοδόμημα⁵¹. Ἄν δέν συμβεῖ αὐτό, τότε θὰ ἀνυψώ-

48. Σ. Ράμφου, *Πελεκάνοι ἐρημικοί. Ξενάγησι στό Γεροντικόν*, ἐκδ. Ἀρμός, 1994, σ. 419, 433, 429: «ὕψιστη στὴν ἀσκητικὴ –καὶ ἀνθρωπίνων– ἀρετῶν εἶναι ἡ ἀγάπη, ἐξ οὗ καὶ ὁ Σιναιτῆς τὴν τοποθετεῖ στὸν τριακοστὸ ἀναβαθμὸ τῆς κλίμακος». Καὶ «ἡ ἀγάπη ἀποτελεῖ προσκομιδὴ τοῦ Ἐγὼ στὸν Θεό, ἐσωτερικὴ καὶ ὄχι ἐξωτερικὴ ἀνατίναξι του» ἀκόμη, «ὁ ἄνθρωπος ἀνταποδίδει στὸν Θεό τὴ δωρεὰ τῆς ἀγάπης Του μέ δικό του τρόπο, ἐννοῶ τὴ βαθύτερη ἐκείνη ἐκφρασὴ τῆς, ὅπως τὴ συναντᾶμε σὲ ἀποφθέγματα σάν τοῦ ἄββᾶ Ἀπολλῶ, τοῦ Κασσιανοῦ ... Στὰ ἀποφθέγματα αὐτὰ ἡ ἀγάπη φανερώνεται μέγα παράδοξο τῆς ὑπάρξεως, συστατικὸ στοιχεῖο μιᾶς γνησιότητος, πλουσιότερο τοῦ ὁποιοῦδήποτε συναισθήματος».

49. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1295A: "De mortificatione".

50. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1295A.

51. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1295B. Πρβλ. Α΄ Κορ. 3, 10: «Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ· ἕκαστος δὲ βλέπῃ πῶς ἐποικοδομεῖ» καὶ Ψαλμ. 25, 8: «Κύριε, ἡγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου καὶ τόπον σκηνώματος δόξης σου».

σει στην καρδιά του ένα ἀκαλαίσθητο οἰκοδόμημα, πού ἀναπόφευκτα σέ λίγο θά καταρρεῦσει (*sed ruina constructionis*)⁵².

Ἐπομένως, ἡ τελειότητα δέν ἀποκτᾶται οὔτε μέ τήν αὐταπάρνηση, οὔτε μέ τή διάθεση τοῦ πλούτου στούς πτωχοῦς, οὔτε μέ τήν καταφρόνηση τῆς δόξας καί τῶν τιμῶν⁵³, ἀλλά μόνο μέ τήν ἀγάπη (*“nisi cor perfectum ac mundissimum”*).

Εἶδαμε προηγουμένως ὅτι σκοπός μας ὡς Χριστιανῶν εἶναι νά παραδώσουμε στόν Θεό μιά «καθαρή καρδιά» (*sola cordis puritate*) καί νά ἀγωνιζόμαστε νά τή διατηρήσουμε εἰρηνική⁵⁴. Δέν μπορεῖ, ὅμως, νά φθάσει κανεῖς στήν «καθαρότητα» τῆς καρδιάς, ἂν, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, δέν σηκώνουμε ὁ ἕνας τό φορτίο τοῦ ἄλλου⁵⁵, δηλ. ἂν δέν ἔχουμε στήν καρδιά μας ἀγάπη⁵⁶. Τέλεια ἀγάπη εἶναι νά προσεύχεται κανεῖς γιά τούς ἐχθρούς του, σημειώνει ὁ ἱερός Πατέρας καί συμπληρώνει: ὅταν φθάσει κάποιος στήν ἀγάπη τῆς ἀρετῆς καί στήν ὁμοίωση τοῦ Θεοῦ, θά τοῦ δοθεῖ ὡς δωρεά ἡ μακροθυμία, πού εἶχε ὁ Κύριος γιά τούς διώκτες του⁵⁷. Φανερή

52. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1295B: “sed indecoram in corde suo atque indignam Spiritu sancto domum, continuoque lapsuram”.

53. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 488C: “non aemulari, non inflari, non irritari, non agere perperam, non quaerere quae sua sunt, non gaudere super iniquitate, non cogitare malum, et reliqua ...”.

54. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 488C.

55. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 861A. Πρβλ. Γαλ. 6, 2: «ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καί οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ».

56. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 861B. Βλ. Α΄ Κορ. 13, 4-7: «Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ· πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει», Α΄ Κορ. 13, 13: «νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μεῖζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη», Α΄ Ἰω. 4, 16: «καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ». Πρβλ. Ἰω. Σιναῖτη, *Κλίμαξ, Λόγος Α΄*, «Περὶ ἀγάπης», σ. 373: «Ἐγὼ ὅμως τὴν μίαν τὴν βλέπω σὰν ἀκτίνα, τὴν ἄλλην σὰν φῶς καὶ τὴν τρίτην σὰν ἡλιακὸ δίσκο, καὶ ὅλες μαζί σὰν ἕνα φωτεινὸ ἀπαύγασμα καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν λαμπρότητα». Ἡ ἀγάπη «εἶναι μιά χωρὶς προϋποθέσεις καὶ ὅρους προσφορά στόν ἄλλο χάριν τοῦ ἄλλου» (Φιλ. Φάρου, *Ὁ μύθος τῆς ψυχικῆς νόσου*, σ. 56).

57. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 860C-861A. Πρβλ. Λουκ. 23, 34: «ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε· Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι. διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἔβαλον κλῆρον».

ἀπόδειξη ὅτι μιά ψυχή δέν ἔχει καθαρθεῖ ἀπό τὰ κατακάθια τῆς κακίας, εἶναι ὅτι αὕτη «δέν εὐσπλαγχνίζεται καί δέν συγκαταβαίνει στόν συνάνθρωπο πού βρίσκεται ἀκόμη κάτω ἀπό τή δουλεία τῆς ἁμαρτίας, ἀλλά ἀντιμετωπίζει αὐτόν πού ἁμαρτάνει μέ φρόνημα δικαστή»⁵⁸ καί καταδικάζει μέ ἄκαμπτη καί ἀπάνθρωπη σκληρότητα στό πρόσωπο τῶν ἄλλων, ἀδυναμίες, πού ὅλοι ἔχουμε (*inclementi atque inhumana severitate*)⁵⁹.

Ἀντιδιαστέλλοντας ὁ Κασσιανός τήν ἀθυμία πρὸς τήν ἀγάπη, γράφει νά μή θεωροῦμε τίποτα ὡς ἀνώτερο ἀπό τήν ἀγάπη καί τίποτα ὡς πιό ὀλέθριο ἀπό τόν θυμό καί τήν ἀθυμία⁶⁰. Γι' αὐτό, ὁ Ἅγιος μᾶς συμβουλεύει νά ἀποδεχόμαστε καθετί, ὅσο βαρύ καί ἄν εἶναι, ὥστε νά διατηρήσουμε τήν ἀγάπη καί τήν εἰρήνη. Ἡ ἀγάπη δέν εἶναι μιά ιδιότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ (χριστιανικοῦ) Θεοῦ⁶¹. Γι' αὐτό ὁ ἀπόστολος Παῦλος θεωρεῖ τήν ἀγάπη πιό μεγάλη ἀπό ὅλα τὰ ἄλλα Χαρίσματα· τή χαρακτηρίζει μάλιστα ὡς τή μοναδική ὁδὸ ἀνάμεσα σ' ὅλες τίς ἄλλες⁶².

58. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 861A: “Caeterum evidens indicium est animae necdum vitiorum faecibus eliquatae, in criminibus alienis affectu misericordiae non condolare, sed rigidam judicantis tenere censuram” [0861C].

59. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 861B.

60. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XVI, 1023A: “De Amicitia”. S. Freud, *Εἰσαγωγή* στόν *ναρκισσισμό*, «*Ναρκισσισμός, μαζοχισμός, φετιχισμός*», ἐκδ. Ἐπίκουρος, Ἀθήνα 1991, σ. 22: «Πρέπει νά ἀρχίσει κανεὶς νά ἀγαπᾷ, γιὰ νά μὴν ἀρρωστήσει».

61. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XVI, 1023A: “De Amicitia”. Στους «*Ἀδελφούς Καραμαζώφ*» τοῦ F. Dostoyevski, ὁ στάρετς Ζωσιμᾶς, ἀπευθυνόμενος στή Χοχλάκοβα, λέει γιὰ τήν ἀγάπη σέ ἀναφορὰ μέ τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ: «Προσπαθήστε νά ἀγαπήσετε τόν πλησίον σας δραστήρια καί ἀκούραστα. Ὅσο περισσότερο θά προοδεύσετε στήν ἀγάπη, τόσον καί σταθερότερα θά πείθεστε γιὰ τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ καί τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς»· βλ. F. Dostoyevski, *Bratya Karamazovy*, Publisher The Planet, 2013, Μέρος Α', βιβλίο II, κεφ. 4. Πρβλ. Μ. Μακράκη, *Ψυχολογία τῆς Θρησκείας. Εἰσαγωγή, ἱστορία καί θεματολογία: Ἡ ψυχικὴ πηγὴ τῆς θρησκείας καί ἡ ἐκφρασὴ τῆς ὡς βίωμα*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1999¹, σ. 201.

62. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 865A. Πρβλ. Α' Κορ. 13, 1-3: «Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καί τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἢ ἤχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. καὶ ἔὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἔὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι», Α' Κορ. 13, 8: «Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει. εἴτε δὲ προφητεῖαι, καταργηθήσονται· εἴτε γλώσσαι, παύσονται· εἴτε γνῶσις, καταργηθήσεται».

Ἡ ἀγάπη μεταβάλλει τούς δούλους σέ υἱούς καί συμβάλλει στήν ἐκπλήρωση τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ Θεοῦ⁶³. Ἄρα, ἡ ἀγάπη «ἡθικοποιεῖ» καί «ἀνθρωποποιεῖ» τούς ἀνθρώπους· γεννιέται ἀπό τήν ἀρετή, ἡ ὁποία σώζει πραγματικά τούς ἀνθρώπους, καθιστώντας τους πιά ἐνάρετους⁶⁴ καί συμβάλλοντας ἔτσι στή συνοχή τοῦ κοινωνικοῦ ἵστοῦ. Γιά νά ἀποκτήσουμε, ὅμως, τήν ἀγάπη, θά πρέπει νά ἀποκόψουμε τά πάθη, καί ἕνας ἄριστος τρόπος ἀπόκτησης τῆς ἀγάπης εἶναι, κυρίως, τό ἐνδιαφέρον μας γιά τή σωτηρία τῶν συνανθρώπων μας⁶⁵.

Υπάρχουν ἄνθρωποι, ἀναφέρει ὁ ἀββᾶς Κασσιανός, πού, ἐνῶ ἀπαρνοῦνται τόν κόσμον καί στοχεύουν στήν τελείωση, ἐντούτοις δέν διαθέτουν ἀγάπη (*“sine charitate contendunt”*)⁶⁶. Πολλές φορές, συνεχίζει ὁ ἱερός Πατέρας, διά στόματος ἀββᾶ Μωυσῆ, συμβαίνει πλούσιοι ἄνθρωποι, πού ἔχουν ἐγκαταλείψει ὅλα τά ὑπάρχοντά τους, νά ἀναστατώνονται καί νά φιλονικοῦν μέ τούς ἄλλους γιά εὐτελεῖ πράγματα, ὅπως π.χ. γιά ἕνα μολύβι⁶⁷, μιά βελόνα κ.λπ., καί, βέβαια, δέν θά συνέβαινε αὐτό, ἂν αὐτοί «διατηροῦσαν τόν νοῦ τους σταθερά προσηλωμένο στόν στόχον τους, πού εἶναι ἡ ἀπόκτηση τῆς καθαρῆς καρδιάς»⁶⁸ (ἀπό πειρασμούς καί, κατ' ἐπέκταση, ἀπό κακοὺς λογισμούς). Οἱ μοναχοί αὐτοί, ἂν καί ἔχουν ἐγκαταλείψει τά ἐγκόσμια γιά τόν Χριστό, παραμένουν μὴ ἔχοντας ἀγάπη, ἄγονοι καί πνευματικά ἄκαρποι, πρᾶγμα τό ὁποῖο τονίζει ὁ ἀπόστολος Παῦλος⁶⁹.

63. Κασσιανού, MPL 49, Coll., XI, 855B: “quod caritas non solum servis faciant, sed etiam imaginem Dei ac similitudinem ferat”.

64. Ὁ Ἰω. Χρυσόστομος ἀναφέρει ὅτι εἶναι πιά εὐκολο ἕνα μικρό φρύγανον νά ἀντισταθεῖ στή μεγάλη φωτιά, παρά ἡ φύση τῆς ἁμαρτίας στή δύναμη τῆς ἀγάπης· βλ. Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς Ἀ' Κορινθίους* 33, 9, MPG 61, 286, *Εἰς Ἐφεσίους* 9, 3, MPG 62, 72. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, ὅπ.π., σ. 98.

65. Πρβλ. Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς Γένεσιν*, Λόγος 9, 2, MPG 54, 623.

66. Κασσιανού, MPL 49, Coll., I, 488A: “De monachi intentione ac fine”.

67. Κασσιανού, MPL 49, Coll., I, 488A.

68. Κασσιανού, MPL 49, Coll., I, 488B: “...unde monentur stipendia patientiae et charitatis acquirere”.

69. Κασσιανού, MPL 49, Coll., I, 488B. Πρβλ. Α' Κορ. 13, 3-6: «καί ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καί ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται, ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ, ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἄσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ».

Ἡ ἀγάπη ἀπό μόνη της ἀποκρούει ὅλες τίς δαιμονικές προσβολές καί θεραπεύει ὅλα τὰ ψυχικά πάθη⁷⁰. Ὅπως ἡ βία ὁρμή τοῦ ἀνέμου ἀποδιώχνει τήν ἐνοχλητική σκόνη, ἔτσι καί ἡ δύναμη τῆς ἀγάπης συνηθίζει ν' ἀποδιώχνει ὅλα τὰ πάθη⁷¹. Συνεπῶς, ἡ μετάδοση τῆς ἀγάπης λειτουργεῖ θεραπευτικά. Ἡ προσφορά τῆς θεωρεῖται ὡς τό καλύτερο φάρμακο κατὰ τῆς ἀθυμίας⁷². Ἀνακουφίζει ψυχικά τοὺς ἀνθρώπους, ἀποδιώχνοντας κάθε θλίψη καί ὀδύνη ἀπό τήν ψυχή τους. Ὁ ἀγαπῶν σκορπίζει παντοῦ καί πάντα χαρά καί εὐχαρίστηση στοὺς συνανθρώπους του⁷³.

Ἐπίσης, ἡ διαπροσωπική ἀγάπη φέρνει τήν κοινωνική εἰρήνη, ἀφοῦ υπερβαίνεται τό ἀτομικό Ἐγώ⁷⁴. Ὅταν ὑπάρχει σέ μιά κοινωνία,

70. Πρβλ. C. A. Seguin, *Love and Psychotherapy (Αγάπη καί Ψυχοθεραπεία)*, 1965, μτφρ. Γ. Μηνᾶ, ἐκδ. Ταμασός, Ἀθήνα 1977.

71. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς Α' Τιμόθεον* 2, 1, MPG 62, 607, *Εἰς Ἐφεσίους* 3, 1, MPG 62, 75. 13. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Τό Χρυσοστομικό ἥθος. Οἱ ἀρετές κατὰ τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο*, σ. 98.

72. Βλ. Π. Γ. Στάμου, *Ἐπιστολαί πρὸς τήν διακόνισσαν Ὀλυμπιάδα*, 8, 118', 12α, MPG 52, 560. Πρβλ. C. A. Seguin, *Love and Psychotherapy*, Libra Publisher, Inc. N. York, 1965.

73. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς Ψαλμούς*, 132, MPG 55, 385.

74. Ὁ Alfred Adler ἀναφέρει τήν υπέρβαση τῆς ἀτομικότητας καί τό αἶσθημα τῆς κοινότητος (Τό αἶσθημα τῆς κοινότητος, γιά τόν Adler, εἶναι τό βαρόμετρο τῆς ψυχικῆς υἰείας. Τό ψυχικά υἰιές ἄτομο ἐναρμονίζει τοὺς προσωπικούς στόχους του μέ τό καλό τῆς κοινότητος. Ἐγκληματική συμπεριφορά, ἀλκοολισμός, νευρωσικές καί ἀκόμη ψυχωσικές διαταραχές προκύπτουν, ὅταν τό ἄτομο ὀρθώνει τὰ αἰσθήματα ὑπεροχῆς του πάνω ἀπό τίς ἀξίες καί τό καλό τῆς κοινότητος. Αὐτό τό αἶσθημα τῆς κοινότητος, σημειώνει ὁ Adler, λειτουργεῖ ὡς ἀντίδοτο στά συλλογικά συμπλέγματα κατωτερότητας καί ὑπεροχῆς πού μαστίζουν τὰ ἔθνη – ιδεῶδες, ἴσως οὐτοπικό πού καθιστᾶ τή σκέψη τοῦ Ἄντλερ ἰδιαίτερα ἐπικαίρη γιά τήν ἐποχή μας, βλ. Β. Σιωμόπουλου, «Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ Ἄλφρεντ Ἄντλερ. 50 χρόνια μετά τόν θάνατο τοῦ αὐστριακοῦ θεμελιωτῆ τοῦ συστήματος τῆς Ἀτομικῆς Ψυχολογίας», *Τό Βῆμα. Γνώμες*, 23/3/1997). Τό πρόσωπο ἀπομακρύνεται ἀπό τόν ἀτομισμό – ἐγωκεντρισμό, τήν αὐθαιρεσία, τό μῖσος καί τή μοναξιά καί εἰσέρχεται στήν προσωπική ζωή τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης καί τῆς κοινωνίας (Κ. Κωστόπουλου, Ἱεροκήρυκας Ἰ. Μ. Πατρῶν, «Ἄτομο καί πρόσωπο», ἐφημ. «Πελοπόννησος» Πάτρα, 4/3/2012, Ν. Πετρούλακη, «Ἡ προσωπική καί ἡ κοινωνική μας συμπεριφορά, Ἄτομο καί πρόσωπο. Ἐγώ καί ἐσύ», *Ἐφαρμοσμένη Παιδαγωγική, Ἑλληνικό Ἰνστιτοῦτο Ἐφαρμοσμένης Παιδαγωγικῆς καί Ἐκπαίδευσης*, (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), ἐκδ. Ἡλεκτρον, τεῦχος 2, Ἀθήνα 2011, Ἰ. Ζηζιούλα, Μητρ. Περγᾶμου, *Ἀπό τό προσωπεῖον εἰς τό πρόσωπον: Ἡ συμβολή τῆς πατερικῆς θεολογίας εἰς τήν ἔννοιαν τοῦ προσώπου*, (ἀνατύπωση στό *Ἡ ἰδιοπροσωπεῖα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, τ. Β' 1983, σ. 300 ἐξ.), Σ. Κ. Τσιτσιγκου,

έξασφαλίζεται προσωπικά και ή έσωτερική ειρήνη και νεκρώνονται τά πάθη τής ψυχής, ενώ σταματούν οι παράλογες κινήσεις τής ψυχής⁷⁵. Αυτή ή διαπροσωπική αγάπη και ή ύπαρξη ύγιων κοινωνικών σχέσεων προσδίδει στο άτομο ένα αίσθημα ήρεμίας και μεγαλύτερη έμπιστοσύνη στις προσωπικές του δυνατότητες. Μάλιστα δέ, ή αίσθηση του «άνηκιν» σέ μιά ύποστηρικτική κοινωνική ομάδα μάς κάνει νά αισθανόμαστε πιό κοντά στον ίδιο τον Θεό, έναν προσωπικό Θεό, πού μάς προστατεύει και αγαπά⁷⁶. Έτσι, φαίνεται διαχρονικά ότι «ή αγάπη είναι ή ουσιαστική απάντηση τής Έκκλησίας στην έναγώνια κραυγή τής ανθρωπότητας για έπιβίωση και λύτρωση»⁷⁷.

β) Τά είδη τής αγάπης και οι τρεις πνευματικές βαθμίδες.

Τά είδη τής αγάπης⁷⁸ είναι πολλά, όπως, άλλωστε, και ή διάθεση τής ψυχής μας έκφράζεται ποικιλόμορφα: άλλη πρós τούς γονείς, άλλη πρós τούς αδελφούς, φίλους, συζύγους κ.λπ.⁷⁹ Κατά τον άγιο Κασσιανό

«Τό πρόσωπο», στο <http://www.scribd.com/doc/58412840/%CE%A4%CE%BF%CE%A0%CF%81%CF%8C%CF%83%CF%89%CF%80%CE%BF>.

75. Ίω. Χρυσοστόμου, *Είς τήν αγίαν Πεντηκοστήν* 2, 3, MPG 60, 648. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Τό Χρυσοστομικό ήθος*, σ. 100.

76. Μ. Πλατσίδου & Εύδοξία Ήρακλή, «Θρησκευτικότητα, Πνευματικότητα και Ύποκειμενική Εύζωία», σ. 187.

77. Βλ. Γ. Πατρώνου, *Έκκλησία και κόσμος*, όπ.π., σ. 46. Η αγάπη όχι μόνον δέν αγοράζεται, αλλά ούτε και ζητιέται. Η αγάπη μόνον προσφέρεται. Ο άνθρωπος έχει ανάγκη από τήν ελεύθερη προσφορά τής αγάπης μιάς εκκλησιαστικής κοινότητας και δέν υπάρχει άλλη θεραπεία για τά δεινά του σύγχρονου ανθρώπου. Ο ύπαρξιακός άνθρωπος δημιουργεί μιά καινούργια θεώρηση τής ζωής και γι' αυτό χρειάζεται νέα θεραπευτικά βιώματα, πού βρίσκονται στις ύπαρξιακές και θρησκευτικές θεραπείες (βλ. Φ. Φάρου, *Ο μύθος τής ψυχικής νόσου. Μιά πρόταση για μιά διαφορετική θεώρηση και ψυχοθεραπευτική προσέγγιση τής ψυχικής διαταραχής*, έκδ. Αρμός, Αθήνα 2002, σ. 254 και 256). Πρβλ. Γέροντος Παΐσιου Αγιορείτη, *Λόγοι Ε', Πάθη και Άρετές*, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2007, σ. 209: «Η αληθινή αγάπη είναι άγκυλωμένη μέ τήν ταπείνωση σάν δύο αδελφια δίδυμα, πολύ αγαπημένα. Η αγάπη δέν χωρίζει από τήν ταπείνωση. Μέσα στην αγάπη βρίσκεις τήν ταπείνωση και μέσα στην ταπείνωση βρίσκεις τήν αγάπη... Ο εύκολότερος δρόμος για νά σωθούμε είναι ή αγάπη και ή ταπείνωση, γι' αυτά θά κριθούμε», Συμείων του Νέου Θεολόγου, *Ήθικός ΙΑ'* 67-68, SC 129, σ. 334: «τούτων τών άρετών ούν απάντων αρχή ... ή μακαρία ταπείνωσις».

78. Για τά είδη τής αγάπης βλ. Α. Μ. Σταυρόπουλου, *Τά έξι είδη τής αγάπης του Εύαγγελίου τής Κρίσεως*, Αθήνα 2000.

79. Κασσιανού, MPL 49, Coll., XVI, 1023B: "De Amicitia".

νό, υπάρχουν τρεις λόγοι, πού συγκρατοῦν τόν ἄνθρωπο ἀπό τοῦ νά παραδοθεῖ στό κακό καί τήν ἁμαρτία, καί, ἐν προκειμένῳ, τήν *ἀθυμία*:

Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ φόβος τῆς Κολάσεως ἢ τῶν ἀνθρώπινων (κοινωνικῶν) συνθηκῶν (βλ. *δοῦλο*)· ὁ δεύτερος εἶναι ἡ ἐλπίδα ἢ ὁ πόθος γιά τή *Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν* (βλ. *μισθωτό*), καί ὁ τρίτος εἶναι ἡ διάθεση γιά τό ἀγαθό (ἐπειδὴ μόνο καί μόνο αὐτό εἶναι καλό) καί γενικά ἡ ἀγάπη γιά τήν ἀρετή (βλ. *υἱό*)⁸⁰, κυρίως δέ τήν *πίστη*, τήν *ἐλπίδα* καί τήν *ἀγάπη*⁸¹, πού ὁ ἀπόστολος Παῦλος θεωρεῖ ὡς προϋποθέσεις καί ταυτόχρονα ὡς περιεχόμενο τῆς σωτηρίας μας. Ἔτσι, μέ τήν πίστη, τήν ἐλπίδα καί τήν ἀγάπη ὅχι μόνο γνωρίζουμε ὅτι διαθέτουμε πνευματική ὑγεία, ἀλλά καί προστατευόμαστε ἀπό τυχόν προσβολές τῶν παθῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἀθυμία.

Ἡ *πίστη* στόν Θεό συντελεῖ στήν ἀποφυγή τῆς ἁμαρτίας ἐξαιτίας τοῦ φόβου τῆς μέλλουσας/ἐσχατολογικῆς (Τελικῆς) Κρίσης· ἡ *ἐλπίδα* ἀνακαλεῖ στό μυαλό μας τήν προσδοκία τῆς οὐράνιας ἀνταμοιβῆς, μέ ἀποτέλεσμα νά περιφρονοῦμε τίς ἡδονές τοῦ σώματος· τέλος, ἡ *ἀγάπη* ἀνάβει μέσα μας τήν ἱερή φλόγα γιά τόν Χριστό καί μᾶς ἀποτρέπει ἀπό καθετί πού ἀντιτίθεται σ' αὐτήν. Ὁ ἄνθρωπος μέσῳ τῆς χριστιανικῆς Πίστεως ἀντλεῖ νόημα καί σκοπό στή ζωή του, ἀκόμη καί «ἐντός μιᾶς χαοτικῆς καί ἀ-λόγου φαινομενικά κατάστασης»⁸². Αὐτή ἡ πίστη στόν Κύριο καί ἡ ἀποδοχή τοῦ ἀνθρώπου ὅτι ὁ Θεός καθορίζει τή ζωή του, ἀναδεικνύει τό ἀνθρώπινο *πρόσωπο*, πού προσεγγίζει ἐρμηνευτικά τό βαθύτερο νόημα τῆς ἀσθένειας καί συμβάλλει πνευματικά στή θεραπεία του⁸³.

Αὐτές οἱ καταστάσεις (βαθμίδες τῆς *τελειότητος*) ἀποτελοῦν –τρόπον τινά– πνευματικούς ἀναβαθμούς, ἕνα εἶδος δηλ. πνευματικῆς (καί θεραπευτικῆς προληπτικῆς) ἀγωγῆς. Τά συναισθήματα

80. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 852A: “Propositio abbatis Chaeremonis, quod tribus modis vitia vincantur” (“De perfectione”).

81. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 852B: “Manent fides, spes, charitas”.

82. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκού, *Τό κατὰ Θεόν «ἀνταπεξέρχεσθαι» (coping)*, ὅπ.π. Πρβλ. L. K. George, D. B. Larson, H. G. Koenig, M. E. McCullough, “Spirituality and health: What we know, what we need to know”, *Journal of social and clinical psychology* 19 (1) 102-116. D. A. Matthews, M. E. McCullough, D. B. Larson, H. G. Koenig, J. P. Swyers, “Religious commitment and health status: a review of the research and implications for family medicine”, *Archives of Family Medicine* 7 (2) 118.

83. Α. Σαραντουλάκου, «Πρακτικές ἀσκήσεως θεραπευτικοῦ ἔργου», *ΕΕΘΣΑ*, τ. ΜΣΤ', ἐν Ἀθήναις 2011, σ. 473-493.

τοῦ φόβου καί τῆς ἀνταμοιβῆς θεωροῦνται ἀτελῆ⁸⁴. Τόσο ἡ αἰώνια Κόλαση, ὅσο καί ἡ μακάρια ἀνταμοιβή, εἶναι καταστάσεις εἰσαγωγικές, πού ὁδηγοῦν στίς πρῶτες βαθμίδες τῆς τελειότητος. Ὁ φόβος Κυρίου⁸⁵ καί ἡ ἐλπίδα τῆς αἰώνιας ἀνταπόδοσης ἀναφέρονται ἀπό τόν προφητάνакта Δαβίδ στούς Ψαλμούς⁸⁶, ὅπως καί ἀπό τόν ἀπόστολο Παῦλο⁸⁷. Ὁ Δαβίδ καυχίεται ὅτι ἐπιτέλεσε τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ καί, γι' αὐτό, ἀνέμενε ἀνταμοιβή. Σύμφωνα μέ τή διδασκαλία τοῦ Κασσιανοῦ, ὅπου ὑπάρχει ἐντολή, ὑπάρχει καί ἀναγκαιότητα· ὅπου ὑπάρχει παράβαση, ὑπάρχει καί τιμωρία. Ὁ ἄνθρωπος, πού προσπαθεῖ νά ἀκολουθήσει τήν τελειότητα τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου, παραμένει κάτω ἀπό τή Χάρη τοῦ Θεοῦ καί τότε ἡ ἐξουσία τῆς ἁμαρτίας (καί τῶν παθῶν) δέν τόν ἀγγίζουν. Ἄν, ὅμως, δέν βρίσκεται κάτω ἀπό τή Χάρη τοῦ Θεοῦ, λόγῳ τοῦ ὅτι δέν μπόρεσε νά ἀνέβει στίς ὑψηλότερες κορυφές τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου, οὔτε ζεῖ κάτω ἀπό τόν Νόμο (τοῦ Εὐαγγελίου), λόγῳ τοῦ ὅτι ἀρνεῖται τίς ἐντολές τοῦ Κυρίου, τότε αὐτός ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται δύο φορές τήν τυραννία τῆς ἁμαρτίας. Ἡ Ἁγία Γραφή ἐπαινεῖ αὐτούς πού φοβοῦνται τόν Θεό καί δέν αἰσθάνονται καμιά ἀγωνία⁸⁸, καί, γι' αὐτόν τους μάλιστα τόν φόβο, τοὺς ὑπόσχεται τήν ἀπόλυτη μακαριότητα.

84. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XI, 861B: "De perfectione".

85. Βλ. Θ. Χ. Βάρελη, *Ψυχολογική καί Παιδαγωγική θεώρηση τῆς ἀνάπτυξης τῆς θρησκευτικότητας τοῦ παιδιοῦ στή σχολική ἡλικία*, Ἀθήνα 2000, σ. 166, 337, Ἀπ. Νικολαΐδη, *Θρησκεία καί φόβος. Ὁ φόβος τῆς θρησκείας καί ἡ θρησκεία τῆς τρομοκρατίας*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2003, Σ. Κ. Τσιτσιγκου, «Φόβος καί τρόμος κατά τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες», *Ὁρθοδοξία & Παιδεία* 2 (2004) 115-169.

86. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XI, 862B. Πρβλ. Ψαλμ. 33, 10: «φοβήθητε τὸν Κύριον πάντες οἱ ἅγιοι αὐτοῦ, ὅτι οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν» καί Ψαλμ. 118, 17: «Ἀνταπόδος τῷ δούλῳ σου· ζήσομαι καί φυλάξω τοὺς λόγους σου».

87. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XI, 862B. Πρβλ. Ἑβρ. 11, 24-26: «Πίστει Μωϋσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραῶ, μᾶλλον ἐλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν, μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν Αἰγύπτου θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμόν τοῦ Χριστοῦ, ἀπέβλεπεν γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν».

88. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XI, 863A. Πρβλ. Ψαλμ. 127, 1: «Μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, οἱ πορευόμενοι ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ». Πρβλ. Τ. Γκορίτσου, *Ἡ τρέλλα νά εἶσαι χριστιανός. Ἡ παραφροσύνη τῆς πίστεως καί ἡ ἀφροσύνη τῆς ἀθεΐας*, μτφρ. πρωτ. Γ. Μεταλληνοῦ - Α. Μεταλληνοῦ, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1988, σ. 105: «τῇ διάκριση φόβου καί ἀγωνίας τῇ βρίσκουμε στοὺς φιλοσόφους Κίρκεγκωρ, Χάιντεγκερ, Γιάσπερς, Μαρσέλ, Σάρτρ...».

Μολονότι σκοπός όλων είναι ή άποφυγή της άμαρτίας, ή διαφορά μεταξύ τελείων (*perfectos*) και άτελών (*imperfectos*) έγκειται άκριβώς στο ότι στους μέν πρώτους ή αγάπη του Θεού είναι βαθιά ριζωμένη μέσα τους μέ άκλόνητη σταθερότητα, κρατώντας τους πιο στέρεα και πιο άνετα μέσα στην αγιότητα⁸⁹, ενώ στους δεύτερους (τούς άτελείς), ή αγάπη προς τον Θεό είναι αδύναμη, ψύχεται πολύ εύκολα, και, γι' αυτό, τούς ρίχνει πιο εύκολα και πιο γρήγορα στα δίχτυα της άμαρτίας (*peccatorum laqueis*)⁹⁰. Διαφέρουν, συνεπώς, ή μιά από την άλλη οι τρεις αυτές κατηγορίες ως προς τό ότι οι δύο πρώτες χαρακτηρίζουν τούς ανθρώπους, πού αναζητούν την πνευματική πρόοδο (αύξηση), αλλά δέν νιώθουν αληθινή αγάπη για την άρετή.

Έτσι, ό άγιος Κασσιανός ξεχωρίζει βασικά δύο είδη ανθρώπων: αυτούς πού νιώθουν μέσα τους τή Θεία αγάπη και δέν αφήνουν νά βεβηλωθεί ή ψυχή τους μέ πονηρούς λογισμούς, και αυτούς πού χαλιναγωγούν τά πάθη τους, είτε μέ τον φόβο της Κολάσεως, είτε γιατί αναμένουν κάποια ανταμοιβή. Προσέχουν «τίς αἰτίες και τάς αφορμάς της άμαρτίας. Προσέχουν άκόμη και τούς λογισμούς έκ των οποίων γεννᾶται ή πράξις»⁹¹. Ανάμεσα σ' αυτούς τούς δύο τύπους ανθρώπων διακρίνεται ή ύπεροχή εκείνων πού απομακρύνονται από τίς κακίες, έπειδή έπιθυμούν πολύ την αγάπη⁹². Αυτός πού νιώθει μέσα του τή Θεία αγάπη (*divinae charitatis*), άκόμα και άν ζούσε μόνος του, χωρίς κανείς νά τον παρακολουθεί, θά έπραττε τό ίδιο και δέν θά άφηνε ποτέ νά βεβηλωθεί ή ψυχή του μέ πονηρούς λογισμούς, γιατί ή αγάπη της άρετής έχει εισδύσει μέσα του και όλόκληρος έξεγείρεται στίς προκλήσεις του Πονηρού⁹³.

Σύμφωνα μέ τον άγιο Κασσιανό, άλλο πράγμα είναι νά μισεί κανείς τή διαφθορά, έπειδή γεύεται την παρουσία ήδη της άρετής, και άλλο είναι νά χαλιναγωγεί τίς κακές έπιθυμίες και τούς λογισμούς του, αποβλέποντας σέ κάποια ανταμοιβή, ή έπειδή διατηρεί τον φόβο της Κολάσεως⁹⁴. Η αντίσταση του τελευταίου βασίζεται στον

89. Κασσιανού, MPL 49, Coll., IX, 770A: "De oratione".

90. Κασσιανού, MPL 49, Coll., 770A.

91. Γ. Καψάνη, *Η ποιμαντική διακονία κατά τούς ιερούς Κανόνες*, Αθήνα 2003, σ. 142. Πρβλ. Ί. Κορναράκη, *Στοιχεία Νηπτικής Ψυχολογίας*, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 19-24.

92. Κασσιανού, MPL 49, Coll., IX, 853A: "De perfectione".

93. Κασσιανού, MPL 49, Coll., IX, 855B.

94. Κασσιανού, MPL 49, Coll., IX, 855B.

φόβο της τιμωρίας ή στην επιθυμία για ανταμοιβή. Αὐτός ὁ ἄνθρωπος, πού ἀποφεύγει τὰ θέλητρα τῆς ἁμαρτίας ἀπό φόβο, θά ἐπιστρέψει στήν ἐπιθυμία του, ὅταν ἐξαφανιστεῖ ὁ φόβος καί, κατά συνέπεια, δέν διαθέτει σταθερότητα στήν ἀρετή, ἀλλά καί δέν ἀναπαύεται στίς προσβολές τῶν πειρασμῶν.

Ὁ ἄνθρωπος τῆς τρίτης κατηγορίας ἔχει γίνει ὅλος ἀγάπη καί ζεῖ γιά τήν ἀρετή καί μόνο, καί θά παραμείνει σταθερός στό Ἄγαθό, γιατί εἶναι ὀλοκληρωτικά δοσμένος σ' αὐτό⁹⁵. Ἡ παρουσία ἄλλων ἀνθρώπων δέν ἀπειλεῖ τήν ταπεινοφροσύνη⁹⁶ του, γιατί παντοῦ καί πάντα κουβαλᾷ μαζί του τόν ἐπόπτη τῆς ζωῆς, τῶν πράξεων του καί τῶν λογισμῶν του, δηλ. τήν ἠθική συνείδησή του (*conscientiam*)⁹⁷. πράγματι, τό κυρίαρχο μέλημα ἑνός τέτοιου ἀνθρώπου εἶναι τό πῶς θά ἀρέσει σ' αὐτόν τόν ἀδέκαστο κριτή⁹⁸, πού ἔχει μέσα του, πού δέν μπορεῖ νά τόν παραπλανήσει, οὔτε νά τόν ἐξαπατήσει, οὔτε νά τοῦ ξεφύγει⁹⁹. Αὐτός ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἀληθινός ἄνθρωπος («*υἱός*») τοῦ Θεοῦ (δηλ. Ἅγιος), πού ἔχει φθάσει στό «*καθ' ὁμοίωσιν*»¹⁰⁰, γιατί ὁ Θεός δέν εὐεργετῇ οὔτε ἀπό φόβο, οὔτε ἀπό ανταμοιβή, ἀλλά μόνο ἀπό ἀγάπη, χαρίζοντας τὰ ἀγαθὰ Του σέ δικαίους καί ἀδίκους¹⁰¹.

Ἔτσι, ὅποιος πορεύεται πρὸς τήν *τελειότητα*, ξεκινᾷ ἀπό τό πρῶτο στάδιο, πού ἀποφεύγει τό κακό γιά τόν φόβο τῆς τιμωρίας,

95. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 856B.

96. Μέ τήν ταπεινοφροσύνη συμφιλωνόμαστε μέ τόν Θεό, ἐνῶ ἡ ἴδια θεωρεῖται καρπός τῆς προσευχῆς. Ἡ ταπεινοφροσύνη λειτουργεῖ ὡς ἀμυντικό σύστημα κατὰ τῶν θλίψεων καί δοκιμασιῶν τῆς ζωῆς καί ὡς ἐκ τούτου διασφαλίζει τήν ἀντικειμενικότητα καί ψυχική υἰεία τῶν ἀνθρώπων· πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Τό Χρυσόστομικό ἥθος*, σ. 163. Κ. Σ. Βλάχου, *Τό «μή μέγα φρονεῖν»* (Ἡ κατὰ τόν ἱερόν Χρυσόστομον προσέγγις τῶν ἐπαγγελιῶν τῆς Π. Διαθήκης, Β'), *Θεολογία* 63/2 (1992) 481.

97. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 857A.

98. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 855B-C.

99. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 856C-857A: "...nec falli, nec subterfugere se posse cognoscit".

100. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 852C: "Tertium specialiter Dei est, et eorum qui in sese".

101. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 852C: "omnem bonorum copiam dignis indignisque largitur". Στό σημεῖο αὐτό βλέπουμε ὅτι ὁ ἅγιος Κασσιανός διαφοροποιεῖται ἀπό τόν δάσκαλό του ἱερό Χρυσόστομο, γινόμενος ἴσως πῶς αὐστηρός, ἀφοῦ ὁ Χρυσόστομος (*Εἰς Ρωμαίους* 11, 5, MPG 60, 490. 14, 1, MPG 48, 677, *Εἰς τήν Πεντηκοστήν* 1, 1, MPG 50, 454) δεχόταν ὅτι καί οἱ τρεῖς κατηγορίες πιστῶν (δοῦλος, μισθωτός καί υἱός) τελικά θά σωθοῦν, ἂν καί μέ βάση κάποια ἀξιολογική ιεράρχηση.

δηλ. μιά κατάσταση δουλική, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Κύριος¹⁰². Μετά, προοδεύοντας πνευματικά, θά φθάσει σέ μιά υψηλότερη βαθμίδα, πού εἶναι ἡ ἐλπίδα. Ὅποιος ἐλπίζει, δέν ἔχει τόν φόβο τῆς τιμωρίας, ἀλλ' ἀναμένει τήν ἀνταμοιβή, πού ὁ Θεός ἔχει ὑποσχεθεῖ σ' ὅλους τούς ἐργάτες τοῦ ἀγαθοῦ· αὐτός πού ἐλπίζει, δέν εἶναι πλέον δούλος, ἀλλά μισθωτός¹⁰³, πού δέν ἔχει φθάσει ἀκόμα στήν ἀγάπη¹⁰⁴, δηλ. στήν κατάσταση τοῦ υἱοῦ, ὅπου ὅτιδήποτε ἀνήκει στόν Πατέρα, ἀνήκει καί σ' αὐτόν¹⁰⁵.

Ἡ ἀγάπη κάνει μερικούς νά μεταπηδήσουν ἀπό τόν φόβο τοῦ «δούλου» στήν ἐλπίδα τοῦ «μισθωτοῦ», καί ἀπό ἐκεῖ στήν υἱοθεσία τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Στήν Εὐαγγελική Παραβολή τοῦ Ἀσώτου¹⁰⁶ βλέπουμε, σημειώνει ὁ ἅγιος Κασσιανός, ὁ πατέρας νά ἀποκαθιστᾷ στό ἀξίωμα τοῦ «υἱοῦ» ἀπ' εὐθείας τόν Ἄσωτο, ἀνεβαίνοντας μονομιᾶς τίς δύο προηγούμενες βαθμίδες¹⁰⁷. Ἀφοῦ ἀποφύγουμε τό κακό ἀπό τόν φόβο τῆς τιμωρίας ἢ ἀπό τήν ἐλπίδα τῆς ἀνταμοιβῆς, ὕστερα ὁδηγούμεθα στή βαθμίδα τῆς ἀγάπης. Ὁ Εὐαγγελιστής Ἰωάννης ἀναφέρει ὅτι «ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τόν φόβον»¹⁰⁸. Δέν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος γιά νά φθάσουμε στήν ἀληθινή ἀγάπη¹⁰⁹.

Σέ αὐτήν τήν τρίτη βαθμίδα, τοῦ «υἱοῦ», ὅπου, ὅπως εἴπαμε, κυριαρχεῖ ἡ ἀγάπη, ὁ πιστός ἀνάγεται στό «καθ' ὁμοίωσιν» μέ τόν

102. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 853A. Πρβλ. Λουκ. 17, 10: «οὕτω καί ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε ὅτι δούλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὅτι ὁ ὠφείλομεν ποιῆσαι πεποιήκαμεν».

103. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 853A.

104. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 853C-854A. Πρβλ. Α' Ἰω. 4, 18-19: «φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τόν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ. Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς».

105. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 853. Πρβλ. Α' Κοριν. 1, 21-23: «ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας. ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν».

106. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 853B. Πρβλ. Λουκ. 15, 17-18: «εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν εἶπε· πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῶ ἀπόλλυμαι».

107. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 853B.

108. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 863B. Πρβλ. Α' Ἰω. 4, 18.

109. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 855A. Πρβλ. Α' Ἰω. 4, 18-19.

οὐράνιο Πατέρα¹¹⁰. Στήν κατάσταση αὐτήν, ὁ ἄνθρωπος ἀπομακρύνεται ἀπὸ τίς κακίες, ἐπειδὴ ἐπιθυμεῖ πολὺ τὴν ἀγάπη¹¹¹, ἀφοῦ ἔχει ἀποκτήσει τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας μόνο ἀπὸ ἀγάπη καὶ πόθο γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἀγνότητα. Ἔτσι, δέν ἀγωνίζεται, γιατί ἀποβλέπει σέ μιὰ μελλοντική ἀμοιβή, πού τοῦ ἔχει ὑποσχεθεῖ ὁ Θεός, ἀλλὰ τό κάνει, γιατί ζεῖ ἤδη ἀπὸ τώρα στήν εὐφρόσυνη αἴσθηση τῆς ζωντανῆς παρουσίας Του. Τέλος, προτρέπει ὁ Κασσιανός καὶ ἐμᾶς νά ἀνεβοῦμε αὐτά τά πνευματικά σκαλοπάτια καὶ νά φθάσουμε στήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν μας¹¹² δηλ. νά γίνουμε ὁλοκληρωμένες *προσωπικότητες*¹¹³, οἱ ὁποῖες θά διαθέτουν αὐθεντικά πνευματικό νόημα γιὰ τὴ ζωὴ τους¹¹⁴. Ἡ πρόταση αὐτὴ σημαίνει τὴ στε-

110. Α' Κορ. 13, 13: «νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη».

111. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 855B: "quod charitas non solum de servis filios faciat, sed etiam emaginem Dei ac similitudinem ferat".

112. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 855C: "ut de hoc timore ad spem, de spe ad charitatem Dei, vel ipsarum virtutum amorem, perfecto mentis conscendamus ardore".

113. Βλ. Ἱερ. Βλάχου, *Ποιότητα ζωῆς*, Ἱ. Μ. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, Λεβάνεια, 1996, σ. 114-116: «Τό πρόσωπο, ὅμως, εἶναι ἀκατάληπτο καὶ ἀκατανόητο, χωρὶς τὴν ἀγάπη, τὴν οὐσιαστική κοινωνία μέ τούς ἀνθρώπους».

114. Βλ. Ἀντ. Ἀλεβιζόπουλου, *Τό νόημα τῆς ζωῆς στό φῶς τῆς Ὁρθοδοξίας*, Ἀθήνα 1996, σ. 365. Ὁ V. Frankl ἀναφέρει συγκεκριμένα: «Χωρὶς τὴ συνειδητοποίηση ἑνός νοήματος στή ζωὴ, ὁ κρατούμενος ἦταν γρήγορα χαμένος. Ἡ εὕρεση ἀπὸ τόν ἄνθρωπο τοῦ δικοῦ του ἀτομικοῦ σκοποῦ, τοῦ «λόγου», μέ τὴ σημασία τοῦ νοήματος ἢ σκοποῦ στή ζωὴ, ἐπιδιώκει νά βοηθήσει τόν ἄνθρωπο νά ἀνακαλύψει ἓνα νόημα καὶ σκοπό στή δική του ὑπαρξη. Καὶ ὁ καλύτερος σκοπός δέν εἶναι ἐκεῖνος πού ἀναφέρεται στήν πραγμάτωση τῶν τάσεων καὶ δυνατοτήτων τοῦ ἐγώ, ἀλλὰ ἐκεῖνος πού ξεπερνάει τά στενά ὅρια τοῦ ἀτομικοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ γίνεται ὑπερατομικός. Γιατί ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη, οὐσιαστικά βρίσκεται στήν «αὐτοὑπέρβαση» (self-transcendence) καὶ ὄχι στήν «αὐτοπραγμάτωση»· βλ. V. E. Frankl, *Ἀναζητώντας νόημα ζωῆς καὶ ἐλευθερίας. Σ' ἓνα στρατόπεδο συγκεντρώσεως*, μτφρ. Τ. Εὐδόκα-Κ. Χριστοφίδου, ἐκδ. Ταμασός, Ἀθήνα 1979, σ. 149, σ. 69: «Τό κύριο πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου», ὑποστηρίζει ὁ Frankl, «εἶναι ἡ ἔλλειψη σκοποῦ καὶ "λόγου" ἄξιου νά τόν κάνει νά ζεῖ, καθώς καὶ ἡ γιγάντωση τῆς ἀλλοτρίωσης πού τοῦ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀδυναμία του νά ἀποφασίσει γιὰ τόν ἑαυτό του, γιὰ τὴ ζωὴ του, γιὰ τὴν τύχη του κ.τ.λ. στή σημερινή κοινωνία». Τό κενό πού προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη «λόγου» τό ὀνόμασε ὑπαρξιακό κενό, τό ὁποῖο ἐκδηλώνεται κυρίως στήν πράξη γιὰ τὴ ζωὴ, μέ τὴν ἀνία, μέ τὴν ἀπογοήτευση καὶ τό ὁποῖο καταλήγει στή μορφή τῆς νευρώσεως («νεύρωση τῆς Κυριακῆς» εἶναι ὁ ὅρος πού χρησιμοποιεῖ ὁ Frankl). Τὴ ματαίωση δὲ πού νοιώθει τό ἄτομο ἐξαιτίας τοῦ κενοῦ αὐτοῦ τὴν ὀνομάζει ὁ Frankl «ὑπαρξιακή ματαίωση», ἡ ὁποία μπορεῖ νά ὀδηγήσει τό ἄτομο στήν πνευματική καταστροφή (πού δέν εἶναι «νοητική καταστροφή»). Ἡ νευρωτική κα-

νή διασύνδεση ψυχο-πνευματικής υγείας και ύπαρξιακού νοήματος ζωής¹¹⁵.

γ) Ὁ φόβος τῆς ἀγάπης καὶ ἡ πνευματικὴ νόσος.

Ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Κασσιανός, ἡ *τελειότητα* διαθέτει πάλι διάφορους βαθμούς (*perfectionum gradus esse diversos*)¹¹⁶. Ὁ Κύριος Ἰ. Χριστός μᾶς καλεῖ νά δρασκελλίσουμε τὰ πνευματικά μήκη καὶ πλάτη ἀπὸ τῇ μιᾷ κορυφῇ στὴν ἄλλη. Μολονότι, σημειώνει ὁ Κασσιανός, κάποιοι μπορεῖ νά εἶναι *τέλειοι* μέ τὴν ἀγάπη, ὅμως ὁ Θεός τοὺς καθιστᾷ ἀκόμα πιὸ *τέλειους*¹¹⁷. Ὅπως εἶδαμε στὴν προηγούμενη παράγραφο, ὅποιος ἐγινε μακάριος μέ τὸν φόβο τοῦ Θεοῦ, θά βαδίσει σέ μιᾷ ἄλλῃ *τελειότητα*, πού εἶναι ἡ ἐλπίδα καὶ ἔτσι θά προχωρεῖ ἀπὸ τῇ μιᾷ «δύναμη» στὴν ἄλλη¹¹⁸. Ὑστερα, θά ἀκούσει τῇ φωνῇ τοῦ Θεοῦ νά τὸν καλεῖ σέ μιᾷ κατάσταση πιὸ ἅγια, πού εἶναι ἡ ἀγάπη¹¹⁹.

Ὅταν σταθεροποιηθεῖ κανεὶς στὴν *τελειότητα* αὐτῆς τῆς ἀγάπης, ἀναγκαστικά θά ἀνέβει σέ μιᾷ βαθμίδα πιὸ ξεχωριστὴ καὶ ἀκό-

τάσταση πού ὀδηγεῖται ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ύπαρξιακὸ ἄγχος καὶ ἡ ύπαρξιακὴ μελαγχολία, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ ύπαρξιακὲς συγκρούσεις καὶ αὐτὲς μέ τῇ σειρά τους σέ νεύρωση ἢ ψύχωση διαφόρων μορφῶν.

115. V. Frankl, *Κραυγὴ ἀπόγνωσης γιὰ νόημα στὴ ζωὴ. Ψυχοθεραπεία καὶ ἀνθρωπισμός*, ἐκδ. Ταμασός, Λευκωσία, 2002, σ. 30, 35.

116. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XI, 864A: “*De perfectionis*” (Περὶ τῆς τελειότητος).

117. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XI, 864B: “*ad dilectionem Dei et adoptionem transfert filiorum, et quodammodo perfectiores facit de perfectis*”.

118. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XI, 864A. Βλ. Ψαλμ. 83, 8: «Καὶ γὰρ εὐλογίας δώσει ὁ νομοθετῶν· πορεύσονται ἐκ δυνάμεως εἰς δύνανιν». Πρβλ. Ἀββᾶ Ναζαρίου, ἀπό: Π. Μπότση, *Φιλοκαλία τῶν Ῥώσων Νηπτικῶν* (μτφρ. Π. Μπότση), Ἀθήνα 1997³, σ. 35: «...πρέπει κανεὶς νά διατηρεῖ ἀδιάλειπτα στὴ μνήμη τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ νά ἐπιδιώκει νά ἀποκτήσει τέλεια ἀγάπη γιὰ Ἐκεῖνον... καὶ ἀποκτᾶται μέ τὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν Του».

119. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XI, 864A. Πρβλ. Ἰω. Σιναΐτη, *Κλίμαξ, Λόγος Α΄*, «Περὶ ἀγάπης, ἐλπίδος καὶ πίστεως», σ. 378: «Ἡ ἀγάπη χορηγεῖ τὴν χάρι τῆς προφητείας, ἡ ἀγάπη παρέχει τὴν δύναμι τῆς θαυματουργίας, ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ ἄβυσσος τῆς θείας ἐλλάμψεως, ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ θείκου πυρός· ὅσο περισσότερο πῦρ ἀναβλύζει, τόσο περισσότερο καταφλέγει ἐκεῖνον πού διψᾷ. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ στάσις καὶ ἡ ἐδραίωσις τῶν Ἀγγέλων, ἡ πρόοδος εἰς τοὺς αἰῶνες ὄλων τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ». Ν. Μπερδιάγιεφ, *Περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου*, μτφρ. Μητρ. Σάμου Εἰρηναίου, Ἀθήνα 1950, σ. 246: φόβος εἶναι «ἡ κατάστασις τοῦ τρέμοντος καὶ ἐκπεσμένου δημιουργήματος, τὸ ὁποῖον, ἀπορριφθέν εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τοῦ ὄντος, αἰσθάνεται πανταχόθεν νά παραμονεύουν κίνδυνοι...».

μη πιό ύψηλη. Αὐτή ἡ βαθμίδα εἶναι ὁ φόβος, πού αἰσθάνεται κανεὶς μήπως καὶ πληγώσει τὸν ἀγαπημένο του¹²⁰. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐσωτερικὴ πνευματικὰ ἐγρήγορση, κατὰ τὴν ὁποία ὁ πιστὸς φοβᾶται ἀνὰ πᾶσα στιγμή τὴν πτώση του. Αὐτὸς ὁ φόβος, ἂν δέν καταστεῖ –μέ τὴ συνδρομὴ τοῦ Πειρασμοῦ– ψυχαναγκαστικός (ὁδηγώντας στὴν ἀκηδία καὶ τὴν ἄθυμία), εἶναι σωτήριος καὶ χρησιμεύει στὴ διατήρηση τῆς ψυχοσωματικῆς καὶ πνευματικῆς μας ἰσορροπίας μεταξὺ τοῦ Ἐγὼ μας καὶ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ὑγιὴς (ὀρθό-δοξος), λοιπόν, φόβος τῆς ἀγάπης δέν γεννιέται ἀπὸ τὸν τρόπο γιὰ τὴν τιμωρία, οὔτε ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀνταμοιβῆς, ἀλλ' ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο τῆς ἀγάπης· εἶναι μείγμα αὐτοσεβασμοῦ καὶ τρυφερῆς στοργῆς. Συνεπῶς, δέν μπορεῖ νὰ ὁδηγήσει στὴν ἄθυμία ἢ/καὶ τὴ μελαγχολία· ἀντίθετα, ἐνθαρρύνει τὸν πιστό νὰ στέκεται ὀρθὸς καὶ ἄγρυπνος γιὰ τὴ διατήρηση (καὶ ὄχι συντήρηση) τῆς ἀγάπης του. Τέτοια ἀγάπη διαθέτει ὁ καλὸς γιὸς γιὰ τὸν πατέρα, ὁ καλὸς σύζυγος γιὰ τὴ σύζυγο, ὁ καλὸς φίλος γιὰ τὸν φίλο, ὁ καλὸς ἀδελφός γιὰ τὸν ἀδελφό. Κανένας ἀπὸ αὐτοὺς δέν φοβᾶται τὰ χτυπήματα, οὔτε τίς ἐπιτιμήσεις· φοβᾶται μόνο μήπως πληγώσει τὴν ἀγάπη. Ὁ προφήτης Ἡσαΐας ἐκφράζει πολὺ ὠραία τὸ μεγαλεῖο αὐτῆς τῆς ἀγάπης, δηλ. τοῦ φόβου γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ἀγάπης¹²¹. Ἐπίσης, ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἶχε ξεπεράσει τὴ βαθμίδα τοῦ δουλικοῦ φόβου καὶ εἶχε φθάσει στὴν ἀρετὴ τῆς τέλειος ἀγάπης¹²². Ὁμοίως, ὁ ἀπόστολος Πέτρος ὁμιλεῖ γιὰ τὸν φόβο τῶν τελείων¹²³.

120. Ὡς φόβο ἐδῶ ἐννοοῦμε τὸν φόβον «ὀφειλόμενον εἰς τὸν κίνδυνον ἐκπτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ Θεοῦ» καὶ «... ἀπομακρύνεται διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ οἰκειώσεως τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ» (Γ. Μαντζαρίδης, *Μέθεξις Θεοῦ*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 63-64, 486).

121. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 865C, 867AB. Πρβλ. Ἡσ. 33, 6, 11, 2-3: «καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει».

122. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 866C. Πρβλ. Ρωμ. 8, 15: «οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· ἀββᾶ ὁ πατήρ».

123. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XI, 867B. Πρβλ. Α' Πέτρ. 2, 21-22: «εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ὑμῶν, ὑμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ· ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ». Πρβλ. *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Ἀστήρ, τ. Δ', σ. 219-220, ὅπου, οἱ ἀδελφοὶ Ἰγνάτιος καὶ Κάλλιστος Ξανθόπουλοι ἀναφέρονται στὸν φόβο τῶν ἀρχαρίων καὶ στὸν φόβο τῶν τελείων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

ΤΑ ΠΑΘΗ

1. Γενικά.

Όπως ήδη έχουμε αναφέρει, η *ἀθυμία* συνιστᾶ γιὰ τόν ἅγιο Κασσιανό ἓνα σοβαρό πάθος. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανός, βλέπουν τὰ πνευματικά νοσήματα γενικά, δηλ. τήν «*πεπτωκυῖαν*» ἀνθρώπινη φύση, πολύμορφα, γνωρίζοντας ὅτι αὐτά προσβάλλουν ὁλόκληρη τήν ψυχοσωματική ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου, διασπώντας την.

Ὁ Κασσιανός, ὅπως ἄλλωστε καί ὁ πνευματικός πατέρας καί διδάσκαλός του, ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, δέχεται τήν ψυχοσωματική ὑφή τῶν παθῶν, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μέ τό βαθύτατο «εἶναι» τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ἡ ἀναφορά του γιὰ τὰ ἀσυνείδητα, μερικές φορές, κίνητρα, ἐνισχύουν τήν ἄποψή μας γιὰ τήν –ἀπό τόν ἅγιο Κασσιανό– γνώση τοῦ ἀσυνείδητου τῆς ψυχῆς. Στό ἀσυνείδητο ἀνήκουν οἱ διαφορές ἐκεῖνες ἀντιδράσεις (αὐτόματες ἐνέργειες), ὅπου ἀντιλαμβανόμαστε μέν ὅτι συμβαίνουν, ἀλλά δέν τίς ἐλέγχουμε, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ παρορμητική συμπεριφορά (αἰφνίδια ἀλλαγή συναισθημάτων)¹.

Ἀναφερόμενος ὁ Κασσιανός στά ὀκτώ πάθη (λογισμούς) τῆς ψυχῆς, τὰ χαρακτηρίζει ὡς *θανάσιμα*, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἀποτελοῦν θανάσιμες ψυχικές ἀρρώστιες, πού θολώνουν, σκοτίζουν τή διάνοια καί τή σκέψη τοῦ ἀνθρώπου, ὁδηγοῦν τήν ψυχή σέ «παρά φύσιν» ἐνέργειες, σέ πράξεις, πού ἀπομακρύνουν τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν Θεό, τόν αἰχμαλωτίζουν σέ ἐμπαθεῖς καταστάσεις, τῶν ὁποίων ἡ μή ἔγκαιρη διάγνωση καί θεραπεία, ὁδηγεῖ στόν θάνατο τῆς ψυχῆς καί τόν αἰώνιο χωρισμό τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν Θεό.

Θά ἦταν αὐταπάτη, ἀναφέρει ὁ ἅγιος Κασσιανός, νά θεωρήσει κανεῖς ὅτι εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀπό κάποιο πάθος². Ἐνα πάθος μπο-

1. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκού, *Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τόν ἱερό Χρυσόστομο*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2000, σ. 99 ἐξ.

2. Πάθος εἶναι νά ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή κάτι ἀντίθετο πρὸς τή φύση της· βλ. Κλήμη Ἀλεξανδρέα, *Στρωματεῖς Β'*, 13, *ΒΕΠΕΣ*, σ. 332, MPG 8, 997B. Ἐπίσης, ὁ ἅγιος

ρεῖ νά φαίνεται ὅτι ἀπουσιάζει ἀπό ἐμᾶς, ἀλλ' ἡ μή ἐκδήλωσή του ἀφορᾷ σέ ἓνα συγκεκριμένο χρόνο. Αὐτό, ὅμως, δέν σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχει βαθιά (ἀσυνείδητα) στήν ψυχή μας καί ἐνδέχεται νά ἐκδηλωθεῖ σέ κάποια χρονική περίοδο τῆς ζωῆς μας, ὅταν οἱ περιστάσεις τό εὐνοήσουν νά ἐκδηλωθεῖ, ἔστω καί σέ μικρό βαθμό³.

Μιά ἐπιθυμία μπορεῖ ἄλλοτε νά εἶναι κακή, καί ἄλλοτε ἀγαθή. Ἀπό τίς συζητήσεις τοῦ ἀγίου Κασσιανοῦ μέ τούς Γέροντες ἀσκητές τῆς ἐρήμου προκύπτει τό ἐρώτημα: τά πάθη σέ ποιά κατηγορία ἀνήκουν⁴; Ἐνα πρᾶγμα, ἀναφέρει ἡ Ἁγία Γραφή, μπορούμε νά τό θεωρήσουμε ὡς ἀγαθό καί χρήσιμο, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ὑπάρχει, γιά νά ἐξυπηρετεῖ κάποιο σκοπό⁵. Ἔτσι, τό ἴδιο φαινόμενο, συμβάν ἢ γεγονός μπορεῖ νά εἶναι ἐπωφελές, ὅταν γίνεται στήν κατάλληλη στιγμή, ἐνῶ μπορεῖ νά ἀποβεῖ ἄχρηστο, ἢ, ἀκόμη, καί ἐπιζήμιο, ὅταν τό ἐπιχειρήσει κανεῖς παράκαιρα καί σέ ἀκατάλληλη στιγμή. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν μόνο αὐτά πού εἶναι ἀγαθά ἢ κακά καθαυτά καί ὡς πρὸς τήν οὐσία τους, δηλ. ὅσα δέν μποροῦν νά στραφοῦν πρὸς τήν ἀντίθετή τους φορά ἢ νά ἀλλάξουν φύση, ὅπως π.χ. εἶναι ἡ δικαιοσύνη, ἡ σωφροσύνη κ.λπ., δηλ. ὅλες οἱ ἀρετές.

Κατ' οὐσίαν, κακά εἶναι τά πάθη· τόσο οἱ ἀρετές, ὅσο καί τά πάθη, δέν μποροῦν νά μεταλλαγοῦν στά ἀντίθετά τους, παραμένοντας αὐστηρά ἀμετακίνητα σέ κάθε ἀλλαγῇ. Ὑπάρχουν, ὅμως, καί ἐκεῖνα πού μποροῦν νά πάρουν εἴτε τή μιά, εἴτε τήν ἄλλη κατεύθυνση, καί ἡ ποιότητά τους ἐξαρτᾶται ἀπό τήν πρόθεση αὐτοῦ πού τά πράττει⁶. Ἔτσι, ἄλλοτε γίνονται ἀγαθά, καί ἄλλοτε κακά· αὐτά δέν τά θεωροῦμε ὡς κατ' οὐσίαν καί ἀπολύτως ὠφέλιμα ἢ βλαβερά. Ἡ ἀξιολόγησή τους καθορίζεται ἀνάλογα μέ τήν πρόθεση ἐκείνου πού τά διέπραξε, ἢ ἀνάλογα μέ τήν περίσταση, πού αὐτά συνέβησαν. Γιά παράδειγμα, ἡ νηστεία δέν εἶναι ἀπό τή φύση της ἀγαθό καθαυτό καί πρέπει νά συνοδεύεται καί ἀπό ἄλλα καλά ἔργα⁷. Ἡ νηστεία θά πρέπει νά θεω-

Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ὁμιλεῖ γιά «παράχρησι» τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς (Ἑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων 2,2,19, ἐκδ. Π. Χρήστου, τ. Α', σ. 527). Πρβλ. Ἀχ. Πίλτσι-κα, *Γένεσις καί θεραπεία τῶν παθῶν κατὰ τήν διδασκαλίαν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου Κλίμακος*, Λάρισα 1984.

3. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., V, 629C: "De varia oppugnatione omnium vitiorum".

4. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXI, 1169C-1216C.

5. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXI, 1187A.

6. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκίου, *Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου...*, σ. 290.

7. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXII, 1240B, 1190C.

ρείται ως ένα μέσο (έργαλειο) και νά μὴν προτιμᾶται ἀπὸ ἄλλες ἀρετές, πού εἶναι ἀπὸ τή φύση τους ἀγαθές καθαυτές⁸.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐκδήλωση τῶν παθῶν δέν εἶναι ἴδια σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Μολονότι ὁ καθένας μας μπορεῖ νά δοκιμάζεται ἀπὸ πολλά πάθη, ὅμως δέν μᾶς βασανίζουν ὅλους, οὔτε μέ τόν ἴδιο τρόπο, οὔτε μέ τήν ἴδια σειρά⁹. δηλ. δέν ἐκδηλώνονται στὸν καθένα μας μέ τόν ἴδιο τρόπο. Ἄλλος ἀνθρώπος διακατέχεται περισσότερο ἀπὸ τό πάθος τῆς πορνείας, ἄλλος ἀπὸ τό πάθος τῆς κενοδοξίας ἢ τοῦ θυμοῦ¹⁰ κ.ο.κ. Στόν ἕνα τὰ σκῆπτρα διεκδικεῖ ἡ κενοδοξία, στόν ἄλλον ἡ ὑπερηφάνεια, καί αὐτό συμβαίνει, γιατί εἶναι διαφορετική ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ κάθε ἀνθρώπου.

Ἡ ἰδιοσυγκρασία σχετίζεται μέ τή διάθεση· ἀποτελεῖ τή μόνιμη διάθεση, ἢ ἡ διάθεση ἀποτελεῖ προσωρινή ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἀτόμου¹¹. Ὁ E. Hilgard (1962)¹² ὀρίζει τήν ἰδιοσυγκρασία ὡς τό «χαρακτηριστικό ἐπίπεδο τῆς τάσης τοῦ ἀτόμου γιά συναισθηματική ἢ συγκινησιακή ἀντίδραση» καί διακρίνει τή διάθεση ὡς «μιά πιό προσωρινή κατάσταση αὐτῆς τῆς τάσης γιά συναισθηματική ἀντίδραση...».

Ἡ ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου στά πάθη γενικῶς, ἀλλά καί, εἰδικότερα, στά πάθη τοῦ θυμοῦ, τῆς ὀργῆς, τῆς μνησικακίας¹³, τῆς κενοδοξίας, τῆς γαστριμαργίας καί τῆς πορνείας, συνιστᾷ τήν κύρια πηγὴ τῆς ἀθυμίας, ὅπως θά ἀναλύσουμε ἐκτενέστερα στά ἐπόμενα Κεφάλαια.

8. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXII, 1241A. Πρβλ. X. Μ. Ἐνισλείδου, *Ὁ θεσμός τῆς νηστείας*, Ἀθῆναι 1985.

9. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, V, 629BC: “*De octo principatus vitiis*”.

10. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.* VII, 673B-675A: “*de animae mobilitate et spiritalibus nequitias*” (περί τοῦ εὐμετάβολου τοῦ ἀνθρώπου).

11. E. Hilgard, *Introduction to Psychology*, New York Harcourt Brace and World Inc., 1962, p. 179.

12. E. Hilgard, ὁπ.π., p. 179.

13. Σύγχρονοι ψυχαναλυτές πιστεύουν ὅτι ἡ μνησικακία καί ὁ φθόνος ἐμφανίζονται ἐνωρίς κατὰ τήν ψυχική ἐξέλιξη, ἐνῶ κύριο χαρακτηριστικό τους εἶναι τό καταστροφικό μῖσος (“Destructive primal hatred”). Ἀργότερα, ὅταν τό ἄτομο ὠριμάσει, ὁ φθόνος ὑποχωρεῖ σέ ἔνταση, διότι ἀναπτύσσονται οἱ ἀντικειμενοτρόπες σχέσεις (“object relations”) καί ὁ φθόνος καί ἡ μνησικακία μετασχηματίζεται, κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος, σέ ζήλεια. Βλ. L. Shengold, “Envy and Maligand Envy”, *Psychoanalytical Quarterly* 63 (1994) 615 ff., G. Bychowski, “Patterns of Anger”, *Psychoanalytical Study of the child* 21 (1966) 172 ff.

2. Τά πάθη καί τό τριμερές τῆς ψυχῆς.

Ὁ Κασσιανός, μιλώντας ἐξ ὀνόματος τοῦ ἀββᾶ Ἀβραάμ, ἀναφέρει ὅτι ὅλα τά πάθη ἔχουν τήν ἴδια πηγὴ καί προέλευση, ἡ ὁποία ὅμως λαμβάνει διαφορετικές ὀνομασίες, προσδιορίζοντας τίς ποικίλες πνευματικές ἀσθένειες, ἀνάλογα μέ τό σέ ποιό μέρος τῆς ψυχῆς ἐνεργοῦν καί προσβάλλουν¹⁴. Αὐτό, γιά παράδειγμα, τό βλέπουμε ξεκάθαρα νά συμβαίνει καί μέ τίς σωματικές ἀσθένειες, διότι καί σ' αὐτές, ἂν καί ἡ γενεσιουργός αἰτία εἶναι μία, ἡ ἀσθένεια ἐκδηλώνεται ποικιλόμορφα, ἀνάλογα μέ τό μέρος τοῦ σώματος, πού βλάπτει¹⁵. Ἔτσι, ἂν λ.χ. ἡ βλαβερή οὐσία προσβάλλει τόν ἐγκέφαλο, αἰσθανόμαστε πονοκέφαλο, ἂν προσβάλλει τά μάτια ἢ τά αὐτιά μας, ἔχουμε ἀντίστοιχους πόνους στά ὄργανά μας αὐτά· ἂν, πάλι, προσβάλλει τά χέρια ἢ τά πόδια μας, ὑποφέρουμε ἀπό ἀρθρίτιδα κ.ο.κ.¹⁶

Τό ἴδιο, λοιπόν, συμβαίνει καί μέ τά πνευματικά ζητήματα. Σύμφωνα μέ τούς Πατέρες τῆς ἐρήμου, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἅγιος Κασσιανός, ἡ ἐνέργεια τῶν παθῶν ἔχει τήν ἐστία της στά τρία, κατά Πλάτωνα, «μόρια» (μέρη) τῆς ψυχῆς¹⁷ (*tripartitae definiant esse virtu-*

14. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXVI, 1306A: “*De Mortificatione*”, “...pro qualitate membrorum que fuerint occupata”.

15. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXVI, 1306A: “*De Mortificatione*”. Ἡ παρατήρηση αὐτή τοῦ Ἀγίου ἀναποκρίνεται στή λεγόμενη ὀλιστική ἢ ψυχοσωματική Ἰατρική, ἢ Ἰατρική τῆς προσωπικότητας, πού implicitly ἐφαρμοζόταν τόσο ἀπό τοὺς ἀρχαίους γιατροὺς, ὅσο καί ἀπό τοὺς Ἀνατολικούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ τά τελευταῖα χρόνια ἐπισημαίνεται ὅλο καί περισσότερο ἀπό τήν παγκόσμια ἱατρική κοινότητα. Πρβλ. J. C. Coleman, J. N. Butcher, & R. C. Carson, *Abnormal Psychology and Modern Life*, Scott, Foresman and Company, London 1984⁷, p. 273: “although an illness may be primarily physical or primarily psychological, it is always a disorder of the whole person”, γιατί “the overall life situation of an individual has much to do with the onset of a disorder”. συνεπῶς, “the individual is a biopsychosocial unit”.

16. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXVI, 1306B: “*De Mortificatione*”.

17. Ἀριστ. Εὐτυχιάδης, *Ἀρχές Φιλοσοφίας καί Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς*, ἐκδ. ΒΗΤΑ, Ἀθήνα 2001, σ. 198: «Ἡ τριμερὴς διαίρεση τῆς ψυχῆς τῇ βυζαντινῇ περίοδῳ, σέ θυμικό, ἐπιθυμητικό καί λογικό (ἢ ἡγεμονικό), παρουσιάζει πολλές ὁμοιότητες μέ τὴν πρώτη θεωρία τοῦ Freud. Τό θυμικό ὁμοιάζει μέ τό ἀσυνείδητο, τό ἐπιθυμητικό μέ τό προσυνείδητό καί τό λογικό ἢ ἡγεμονικό μέ τό συνείδητό. Στὴν καθημερινὴ ἐμπειρία τῆς πνευματικῆς καί τῆς σωματικῆς ἀσκήσεως παρατηρεῖται ἔντονη ὁμοιότητα μέ τὴ νεότερη Ψυχολογία τοῦ Βάθους». Πρβλ. Πλουτάρχου, *Περὶ Εὐθυμίας*, Εἰσαγωγή - Σύγχρονη ἀπόδοση - Σχόλια, Γ. Λαθούρης, ἐκδ. Ἡλιοδρόμιον, Ἀθήνα 2002. Ἐπίσης, ὁ Πλούταρχος [Ι. Σ. Χριστοδούλου, Δ. Λυπουρλή, Κ. Ζήτρου (ἐπιμ.)],

tis)¹⁸, ἥτοι στό λογιστικόν (*id est rationabile*), στό θυμικόν (*id est irascibile*) καί στό ἐπιθυμητικόν (*id est concupiscibile ejus*)¹⁹. Τό θυμικό²⁰ καί τό ἐπιθυμητό ἀποτελοῦν τό λεγόμενο «παθητικό» μέρος τῆς ψυχῆς²¹ καί εἶναι στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους²². Ἄλλωστε,

Πλατωνικά ζητήματα. Γυναικῶν ἀρεταί, μτφρ. Κ. Α. Μόσχου, ἐπιμ. Ι. Σ. Χριστοδούλου, ἐκδ. Ζήτηρος, Ἀθήνα 2002, *Ζήτημα Θ'*, σ. 117-125] ἀποσαφηνίζει περαιτέρω τό εἶδος τῆς σχέσεως μεταξύ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, λέγοντας ὅτι χαρακτηριστικό τοῦ θυμοειδοῦς ἢ θυμικοῦ μέρους εἶναι νά κυβερνᾶται καί νά κυβερνᾷ, τοῦ λογιστικοῦ μέρους μόνο νά κυβερνᾷ, ἐνῶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μέρους μόνο νά κυβερνᾶται. Ἔτσι, ἀναδεικνύεται ἡ ἐνδιάμεση φύση τοῦ θυμικοῦ καί γίνεται φανερός ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἀποτελεῖ τό «κλειδί» γιά τήν ἐνοποίηση τοῦ συνόλου τῆς ψυχῆς. Ὁ Πλάτων μᾶς παραδίδει τή διαίρεση τῆς ψυχῆς σέ τρία κύρια μέρη (*λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν*) καί δίνει μιᾶ παραστατική εἰκόνα περί τῆς φύσεως ἐκάστου μέρους καί τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο συνδέονται μεταξύ τους (βλ. Πλάτων, *Φαῖδρος ἢ Περὶ Καλοῦ*, μτφρ. Π. Δόικος, ἐπιμ. Π. Δόικος, ἐκδ. Ζήτηρος, Ἀθήνα 2000, σ. 286 ἐξ.). Βλ. Η. Α. Wolfson, *La filosofia dei padri della Chiesa*, paedeia Brescia, 1978, p. 360. Πρβλ. Νεμέσιου Ἐδέσσης, *Περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου*, MPG 40, 540B. Εὐσεβίου, *Preparatio evangelica* XV, 10. MPG 21, 1333A.

18. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXVI, 1306B: “*De Mortificatione*”.

19. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXVI, 1307A: “*De Mortificatione*”. Πρβλ. Μάξιμου Ὁμολογητῆ, *Φιλοκαλία*, τ. Β', σ. 49, π': «Τὸ θυμικόν τῆς ψυχῆς, ἀγάπη χαλίνωσον· καί τὸ ἐπιθυμητικόν αὐτῆς, ἐγκρατεία καταμαράναν· καί τὸ λογιστικόν αὐτῆς, προσευχὴ πτέρωσον καί τὸ φῶς τοῦ νοῦ οὐκ ἀμαυροῦται ποτέ», Εὐάγγελιου Ποντικοῦ, MPG 40, 1236B, ΞΑ'. Ἐπίσης, ὁ Νικήτας Στηθαῖος (Νικήτα μοναχοῦ καί πρεσβυτέρου τῆς εὐαγεστάτης μονῆς τῶν Στουδίων τοῦ Στηθαίου), *Πρακτικῶν Κεφαλαίων ἑκατοντάς πρώτη*, MPG, 120, 857D-860A, ιστ', ἀναφέρει μιᾶ διαφωτιστικὴ περιγραφὴ τῆς λειτουργίας τοῦ θυμικοῦ. Τό θυμικό τοποθετεῖται στό «μεθόριον» μεταξύ λογιστικοῦ καί ἐπιθυμίας, καί ἀποτελεῖ ὄπλο, πού χρησιμοποιεῖται εἴτε κατὰ φύση, εἴτε παρὰ φύση. Ὅταν τὸ λογιστικό καί ἐπιθυμητό κινοῦνται πρὸς τὸν Θεό, τότε τὸ θυμικό ἀποτελεῖ ὄπλο ἐναντίον τῶν πειρασμῶν. Στὴν ἀντίθετη περίπτωση γίνεται ὄπλο γιὰ τὴ διάπραξη τῆς ἁμαρτίας.

20. Ὡς πρὸς τὸ θυμικό, ὁ μὲν ἅγιος Συμεὼν σημειώνει Πλατωνικά ὅτι τοῦτο εὐρίσκεται «μέσον τούτων», ἥτοι τοῦ λογιστικοῦ καί τοῦ ἐπιθυμητοῦ, «ὥσπερ τις ὑπηρέτης», ὁ δὲ μαθητὴς του, Νικήτας Στηθαῖος, ἀναφέρει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο διὰ τοῦ ὅρου «μεθόριον» μεταξύ λογιστικοῦ καί ἐπιθυμητοῦ (Νικήτα Στηθαίου, «Πρώτη πρακτικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάς», πθ', *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν*, τ. Γ', σ. 276).

21. Νεμέσιου Ἐδέσσης, «Περὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου», MPG 40, 504-817. Πρβλ. Ν. Στηθαίου, *Φιλοκαλία*, τ. Γ', σ. 328.

22. Ἡ βασικὴ διαφορὰ ἐδῶ μέ τὴ Φροῦδική θεωρία εἶναι ὅτι ὁ Freud δέχεται ὅτι τὸ προσυνειδητό ἀναπτύσσεται παράλληλα μέ τὸ Ἐγώ, μέ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν, καί κυρίως, κατὰ τὴν παιδικὴ καί ἐφηβικὴ ἡλικία [βλ. Ν. Θεοχαράκη κ.ἄ., «Στοιχεῖα τῆς Φροῦδικῆς θεωρίας στό Βυζάντιο», *Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Ἰατρικῆς* 21/4 (2004) 391-396].

σύμφωνα καί μέ τούς Στωϊκούς, ἡ ψυχὴ ἐκτείνεται σ' ὁλόκληρο τό σῶμα καί κατανέμεται σέ ὀκτώ μέρη, μέ τόν δικό του ρόλο τό καθέ-
να²³. Ὡς γνωστό, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀξιοποίησαν τά ἐπι-
στημονικά καί φιλοσοφικά δεδομένα καί τίς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς
τους, ἐνῶ εἰσήγαγαν μικρές ἢ μεγάλες διαφοροποιήσεις ὡς πρός τήν
ὀρολογία, πού δανείστηκαν²⁴.

Στά ὡς ἄνω τρία αὐτά μέρη τῆς ψυχῆς ἀναφέρονται, βέβαια, καί
ἄλλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, θέλοντες νά δείξουν τή σπουδαιότη-
τα τούτων, ὅσον ἀφορᾷ στήν καλή ἢ κακή κατάσταση τῆς ψυχῆς.
Συγκεκριμένα, τό τριμερές τῆς ψυχῆς ἀπαντᾷ ρητά στόν Μ. Ἀθανά-
σιο²⁵, στόν ψευδο-Ἀθανάσιο²⁶, στόν Μ. Βασίλειο²⁷, στόν Ἰωάννη

23. Αὐτά εἶναι τό «ἡγεμονικόν» ἢ ἡ «διάνοια» (κεντρικό ἢ κατευθυντήριο) καί
τό «φωνητικόν», τό ἀναπαραγωγικόν καί οἱ πέντε ἀσθήσεις, ἐν συνόλῳ ὀκτώ
μέρη, τά ὅποια πρέπει νά διακρίνονται ἀπό τίς τέσσερις «λειτουργικές» ικανότητες
τῆς ψυχῆς (φαντασία, ὁρμή, συγκατάθεσις, λόγος), βλ. J. B. Gourinat, *Οἱ Στωϊκοί
γιά τήν ψυχή*, ἐκδ. Καρδαμίτσας, Ἀθήνα 1999, σ. 33 ἐξ.

24. Ὁ Κάλλιςτος ὁ Καταφυγίωτης παραδέχεται τήν τριμερῆ διαίρεση τῆς
ψυχῆς, ὅχι ὅμως σέ λογιστικό, θυμικό καί ἐπιθυμητό. Θεωρεῖ ὅτι αὐτά ἔχουν
ἀντληθεῖ ἀπό τό ἄλογο μέρος τῆς ὑπαρξῆς μας, ἀλλά σέ νοῦ, λόγο καί πνεῦμα.
βλ. Κάλλιςτου Καταφυγίωτη, *Συλλογιστικῶν καί ὑψηλοτάτων κεφαλαίων τά σω-
ζόμενα, Περὶ θείας ἐνώσεως καί βίου θεωρητικοῦ*, MPG 147, 865C, λδ', λέ': «Λέγω
δὲ τριμερῆ τήν ψυχὴν οὐ κατὰ τὸ λογιστικὸν καί θυμικὸν καί ἐπιθυμητὸν κυρίως
γὰρ οὐκ ἔστιν ἐν τούτῳ τριμερὲς ἡ ψυχὴ, οὐ γὰρ πάνυ τοι οἰκείως ἔχει λογικὴ
ψυχὴ πρὸς ἐπιθυμίαν καί θυμόν. Ἔστιν δὲ ταῦτα ἐξ ἀλόγου μέρους παρελημμένα
διὰ τὴν παροῦσαν βιοτὴν παρυφιστάμενα ἄλογα, καί σκοτεινὰ καθ' αὐτά», «ἔστιν
δὲ τριμερὲς οἰκείως τῆς ἐαυτῆς ἀπλότῃ ἡ ψυχὴ, νοῦς οὖσα, χρωμένη λόγῳ καί
πνεύματι». Πρβλ. Κλήμη Ἀλεξανδρέα, *Παιδαγωγός, Λόγος Γ'*, Κεφ. Α', «Περὶ τοῦ
κάλλους τοῦ ἀληθινοῦ», MPG 8, 556A: «Τριγενοῦς οὖν ὑπαρχούσης τῆς ψυχῆς, τὸ
νοερὸν, ὃ δὴ λογιστικὸν καλεῖται, ...τὸ δὲ θυμικόν, θηριῶδες ὄν, μανίας οἰκεῖ.
Πολύμορφον δὲ τὸ ἐπιθυμητικόν...». Πρβλ. Γ. Βαρβατσούλια, «Τὸ τριμερές τῆς
ψυχῆς κατὰ τοὺς ἱερούς νηπτικούς», *Κοινωνία*, τεύχ. 4, σ. 492 ἐξ.

25. Μ. Ἀθανασίου, «Πρὸς Μαρκελλῖνον», *Ἐξηγήσεις εἰς τοὺς Ψαλμούς*, MPG
27, 40: «ἐπειδὴ καί ἐν τῇ ψυχῇ διάφορα κινήματα φαίνεται, καί ἔστιν ἐν αὐτῇ τὸ
λογίζεσθαι· καί τὸ ἐπιθυμεῖν· καί τὸ θυμοειδές· ἐκ δὲ τῆς τούτων κινήσεως καί ἡ
τῶν μελῶν γίνεται τοῦ σώματος ἐνέργεια».

26. Μ. Ἀθανασίου: *Περὶ ὄρων*, MPG 28, 28, 533-553: «Ἐχει δὲ ἡ ψυχὴ τρία
μέρη: λογικόν· θυμικὸν καί ἐπιθυμητικόν. Καί διὰ μὲν τοῦ λογικοῦ μέρους ἀγαπᾷ
τὸν Θεόν· διὰ τοῦ θυμικοῦ μέρους ὀργίζεται τοῖς δαίμοσιν, ἀνδριζομένη κατ'
αὐτῶν· διὰ δὲ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ μέρους ἐπιθυμεῖ τὰ αἰώνια ἀγαθὰ».

27. Μ. Βασιλείου, *Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν*, MPG 1,26 (30, 117-
688): «Οὐ γὰρ κριὸν τὸ ζῶον πάντως (φησὶν) ἐπεζήτησα, ἀλλὰ τὸν νοῦν τὸν
ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς, μὴ μεριζόμενον ταῖς γηϊναῖς μερίμναις, οἰονεῖ διὰ πυρὸς

τόν Δαμασκηνό²⁸ καί στον Μάξιμο τον Όμολογητή²⁹. Κάθε φορά που ένα πάθος μάς προσβάλλει, αλλοιώνεται αντίστοιχα και τό ανάλογο μέρος της ψυχής, δηλ. προκαλείται «ἀμάρτημα» από τή συγκεκριμένη προσβολή³⁰.

Τά τρία μέρη της ψυχής ό άγιος Κασσιανός, ακολουθώντας τον διδάσκαλό του ιερό Χρυσόστομο³¹, τά όνομάζει *θύρες*, που από κάποια από αυτές πολεμείται και αΐχμαλωτίζεται όλο τό ανθρώπινο γένος, δεδομένου ότι ή φύση τών ανθρωπίνων ψυχών είναι όμοια και κοινή ως προς τήν ούσία της³².

Πρώτα συνήθως πλήττεται τό *έπιθυμητικόν* (concupiscibile) μέρος της ψυχής³³, όποτε προκαλοΰνται τά πάθη (πνευματικά νοσή-

καθαρθέντα και δόκιμον αποδειχθέντα όλον έπιζητώ έμοι αναπεμφθηναι. Ουδέ στέαρ άρνών αποκνισσοΰσθαι πυρί προς τό λεπτότατον, αλλά τρόπων άπλόττητα από της άκάκου ψυχής έμοι ανατίθεσθαι. Και ούχι αίμα ταύρων και τράγων προσχεΐσθαι τή βάσει του θυσιαστηρίου· αλλά τό έπιθυμητικόν και θυμοειδές της ψυχής δια φιλοπόνου προσευχής, και της εις τά άγια προσεδρείας εξαναλίσκασθαι». Υπάρχουν, ωστόσο, άμφιβολίες για τήν πατρότητά του, βλ. Στ. Παπαδόπουλου, *Πατρολογία*, Αθήνα 1999, τ. 2, σ. 400.

28. Ίω. Δαμασκηνού, *Έκδοσις άκριβής της Όρθοδόξου πίστεως*, MPG 36, 50: «Τριμερή δέ λέγομεν τήν ψυχήν, έχουσαν λογικόν, θυμικόν και έπιθυμητικόν· ίνα δια μέν του λογικού λογίζεται· δια δε του θυμικού όργίζεται τοίς δαίμοσιν, άνδριζομένη κατ' αυτών· δια δε του έπιθυμητικού άγαπή τον Θεόν».

29. Βλ. Μητροπολίτου Αχελώου Ευθύμιου, *Κατ' εικόνα Θεού: Όρθόδοξη ανθρωπολογία*, έκδ. Τήνος, 2006, σ. 86.

30. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, XXVI, 1307A: “De Mortificatione”.

31. Και ό άγιος Ίωάννης ό Χρυσόστομος δανείστηκε τήν παρομοίωση αυτήν από τον Πλούταρχο (*Περί Ευθυμίας*, Αθήνα 2002)· βλ. Von A. K. Dannassis, *Johannes Chrysostomos – Pädagogisch-Psychologische Ideen in Seinem Werk*, Bouvier Verlag Herbert Grundmann – Bonn, 1971, Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Η ψυχή του ανθρώπου...*, όπ.π., σ. 63 έξ. Κατά τον ψευδο-Αθανάσιο, τρία είναι τά μέρη, όπου έδράζεται ή ψυχή: ή καρδιά, τό πίσω μέρος της κεφαλής (κότυλος) και οι βασιλικές φλέβες. Από τά τρία αυτά σημεία μεταδίδεται σ' όλο τό σώμα ή ζωτική δύναμη· βλ. Ψευδο-Αθανασίου, «Προς Αντίοχον τον Δούκαν», MPG 28, 553.

32. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Η ψυχή του ανθρώπου...*, όπ.π., σ. 59. Οι βυζαντινοί δέχονται ότι τά τρία μέρη της ψυχής υπάρχουν ταυτόχρονα και είναι αλληλένδετα μεταξύ τους, σέ αντίθεση με τή θεωρία του Freud. Βλ. Νικήτα Στηθάτου, *Φιλοκαλία*, τ. Γ', σ. 328. Ν. Καβάσιλα, *Φιλοκαλία*, τ. Γ', «Λόγος Β'», σ. 40.

33. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1309B: “De Mortificatione”. Πρβλ. Ματθ. 4, 3-5: «Και προσελθών αυτώ ό πειράζων είπεν· Εί υιός εί του Θεού, είπέ ίνα οι λίθοι οΰτοι άρτοι γένωνται. ό δε άποκριθείς είπε· Γέγραπται, ούκ έπ' άρτω μόνω ζήσεται άνθρωπος, άλλ' έπί παντί ρήματι έκπορευομένω δια στόματος Θεού». Τό έπιθυμητό είναι τό αντίστοιχο του προσυνειδητού της φροϋδικής θεωρίας. Υπα-

ματα) τῆς λαιμαργίας (gastrimargiam), τῆς μανίας, τῆς (ἠθικῆς) ἀκαθαρσίας (fornicationem), τῆς φιλοχρηματίας/φιλαργυρίας (phylargyriam), τῆς πλεονεξίας (avaritiam), καθώς καί ὅλες οἱ «ὀλέθριες καί γήινες ἐπιθυμίες»³⁴.

Στή συνέχεια, ἀκολουθεῖ ἡ προσβολή τοῦ θυμοειδοῦς (irascibilem), πού παρακινεῖ τόν ἄνθρωπο νά ἐπιθυμήσει τήν ἐξουσία τοῦ παρόντος κόσμου καί τήν κοσμική βασιλεία, ὅποτε γεννιοῦνται ἡ μανία, ἡ παραφορά, ἡ ἀθυμία, ἡ ἀκηδία, ἡ ὀλιγοψυχία καί ἡ ὠμότης³⁵.

Τέλος, τό λογιστικόν μέρος τῆς ψυχῆς (infirmior pars animae), ὡς πῶς εὐαίσθητο καί ἀσθενέστερο, «εἶναι τό πρῶτο πού ὑποκύπτει στίς ἐπιθέσεις τοῦ διαβόλου» (in nobis...infirmior est)³⁶ εὐκολότερα. Ἄν μολυνθεῖ τό μέρος αὐτό τῆς ψυχῆς, τότε ἡ ἀρρώστια ἐπεκτείνεται καί μολύνει καί τά ὑπόλοιπα μέρη τοῦ σώματος, πού εἶναι ὑγιῆ³⁷.

κούει στό λογικό (λογιστικό) καί τό χαρακτηρίζει ἡ «κατ' ὁρμήν κίνησις» (βλ. Νεμέσιος Ἐδέσσης, MPG, Κεφ. ΙΗ', 504-817) καί ἀποτελεῖ τόν συνδετικό κρίκο ἀνάμεσα στό ἄλογο (θυμικό) καί λογιστικό (λογικό)· βλ. Ἰουστίνου, Λόγος πρὸς Ἑλλήνες, ΒΕΠΕΣ, τ. 4Β, 5, σ. 29-35.

34. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXIV, 1307A: "desideria noxia terrenaque germinabit". Πρβλ. Coll., 1306B: "Responsio de tripartito animae motu".

35. Τό θυμοειδές ἢ θυμικό «κυριαρχεῖται ἀπό πάθη», ἀμέσως μόλις λειτουργήσει ἡ αἴσθησις, ἡ ἡδονή καί ὁ πόνος... χωρίς νά ὑπάρχει τρόπος νά ξεφύγουμε ἀπό αὐτό»· βλ. Θ. Μετοχίτη, *Ἠθικός ἢ Περί Παιδείας*, ἐκδ. Κανάκη, Ἀθήνα 1995, σ. 159. Τό θυμικό ὁμοιάζει μέ τό ἀσυνείδητο τῆς φροῦδικῆς θεωρίας, ἐξυπηρετεῖ ὅλες τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καί λειτουργεῖ βάσει τῶν αἰσθήσεων, μέ βασικό σκοπό τήν ἐκπλήρωση τῶν βιολογικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπάρχει ὁμοιότητα τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας ὡς πρὸς αὐτό τό σημεῖο.

36. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXIV, 1307: "De Mortificatione". Τό λογιστικό (λογικό) μέρος εἶναι τό ἀνώτατο μέρος τῆς ψυχῆς καί μποροῦμε νά τό παρομοιάσουμε μέ τό συνειδητό μέρος τῆς ψυχῆς, κατὰ τή φροῦδική θεωρία. Ἐδῶ ὑπάρχουν οἱ «...βασιλικώτεροι λογισμοί τῆς ψυχῆς... δι' αὐτῶν γάρ τό ἄρμα τῆς ψυχῆς κυβερνᾶται»· βλ. Δίδυμου Ἀλεξανδρείας, «Εἰς τόν Ἐκκλησιαστήν», ΒΕΠΕΣ, 146, τ. 50, σ. 31-32.

37. Κατά τόν Πλάτωνα (*Φαῖδρος ἢ Περί Καλοῦ*, σ. 286 ἐξ.), ἡ ψυχὴ μοιάζει μέ ἓνα ἄρμα, συρόμενο ἀπό ἓνα ζευγὸς πτερωτῶν ἵππων καί ὀδηγούμενο ἀπό ἓνα ἡνίοχο. Τό λογιστικόν καί κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινο μέρος ἐκφράζει ὁ ἡνίοχος, ἐνῶ τά δύο ἱππόμορφα μέρη ἐκφράζονται ἀπὸ τό θυμοειδές (λευκὸς ἵππος) καί τό ἐπιθυμητικόν (μαῦρος ἵππος). Ὁ πρῶτος «ἄπληκτος, κελεύσματος μόνον καί λόγῳ ἡνιοχεῖται», ἐνῶ ὁ δεύτερος «μάστιγι μετὰ κέντρων μόλις ὑπέικων» (μόλις πού συγκρατεῖται ἀπὸ τό μαστίγι καί τά κεντρίσματα). Ἡ ἀντίθεση αὐτὴ μεταξὺ τῶν δύο «ἀλόγων» μερῶν τῆς ψυχῆς γεννᾷ τό ἐσωτερικὸ δράμα τῆς ζωῆς τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Πρβλ. Στ. Ράμφου, *Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ κάλλους*, σ. 62, 65: «μποροῦμε

Ἡ προσβολή τοῦ λογιστικοῦ (*rationabilitatis*) μέρους τῆς ψυχῆς κάνει τόν ἄνθρωπο νά ἔχει συγκεχυμένη γνώση τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ, τόν ἀπομακρύνει ἀπό τή φρόνηση, καθιστώντας τον «ἄφρονα». Τότε προκαλοῦνται οἱ ἀσθένειες τῆς κενοδοξίας (*cenodoxiae*), τῆς ἔπαρσης (*invidiae*), τῆς ὑπερηφάνειας (*superbiae*), τῆς ἀλαζονείας (*praesumptionis*), τῆς ἔριδας (*contentionis*) καί τῆς αἵρεσης (*haereseos*)³⁸. Μέ λίγα λόγια, ὅταν τά πάθη κυριαρχήσουν στόν νοῦ, ἐξαγριώνουν τήν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, καί τότε ὁ ἄνθρωπος καθίσταται «δίποδο καί ἀνθρωπόμορφο θηρίο».

Ὅλοι, πάντως, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας συμφωνοῦν ὅτι τό λογιστικό μέρος τῆς ψυχῆς, πού κατέχει κεντρική θέση, θά πρέπει νά διατηρηθεῖ ὅπωςδῆποτε καθαρό, γιά νά μπορεῖ νά μεταδόσει αὐτήν του τήν καθαρότητα καί στά ἄλλα δύο μέρη (*ἐπιθυμητό καί θυμικό*), ἔτσι ὥστε νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ καλή φυσική κατάσταση τῆς ψυχῆς³⁹. Τό ἴδιο συμβαίνει καί στό σῶμα μας· ὅταν τό σῶμα κουραστεῖ ὑπερβολικά ἢ ἐκτεθεῖ σέ μολυσμένη ἀτμόσφαιρα, τότε πλήττονται καί ὑποκύπτουν ἄμεσα τά πιό ἀδύναμα μέλη του⁴⁰. Ἐτσι, ὅποιοδῆποτε ἵχνος φοβερῆς δυσωδίας τύχει νά περάσει, ἀναγκαστικά θά προσεγγίσει καί τό ἀδύναμο μέλος. Ἄν ἡ ἀρρώστια αὕτη δέν ἀντιμετωπιστεῖ ἔγκαιρα, τότε θά ἐπεκταθεῖ καί θά μολύνει καί τά ὑγιή μέρη τοῦ σώματός μας. Ὅταν, συνεπῶς, κάποια μολυσματική καί ἐμπαθῆς προσβολή διαπεράσει τήν ψυχή μας, αὕτη θά πλήξει ἀναπόφευκτα ἐκεῖνο τό μέρος τῆς ψυχῆς, πού εἶναι πιό εὐαίσθητο καί ἀδύναμο,

νά τήν παρομοιάσουμε, λέει ὁ Πλάτων, μέ σύμφυτη ἐνέργεια φτερωτῶν ἀλόγων καί ἡνίοχου.. ὁ ἡνίοχος τῆς δικῆς μας ψυχῆς διευθύνει ἕνα ἀγαθό καί ἕνα ἄγριο ἄλογο, ὥστε ἡ ἡνίοχησις γίνεται δύσκολη καί ἐπίπονη... ὁ ἡνίοχος συμβολίζει τόν λογικόν νοῦ καί τά ἄλογα τό θυμοειδές μέ ἐπιθυμητό μέρος τῆς ψυχῆς, τά δέ ἄλογα καί ὁ ἡνίοχος τό ὑποστατικόν τρισσόν τῆς ψυχῆς».

38. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XXIV, 1307A: “De spiritu fornicationis”.

39. X. Σωτηρόπουλου, *Θέματα ἀσκητικῆς ζωῆς εἰς τά «κεφάλαια ἀγάπης» τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Ἀθῆναι 1997, σ. 71. Πρβλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *De partibus animae (fragmentum)* [Dub.] V. 95, p. 232, line 6: «Τριμερῆ δὲ λέγομεν τὴν ψυχὴν, ἔχουσιν λογικόν, θυμικόν, καί ἐπιθυμητικόν· ἵνα διὰ μὲν τοῦ λογικοῦ λογίζεται διὰ δὲ τοῦ θυμικοῦ ὀργίζεται τοῖς δαίμοσιν, ἀνδριζομένη κατ’ αὐτῶν· διὰ δὲ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν. Τοῦτο δὲ τὸ ἐπιθυμητικόν διαιρεῖται εἰς τρία· εἰς θεϊκόν, φυσικόν, καί μέσον τὸ σαρκικόν, ὅπερ ἐστὶ τὸ διαβολικόν. Θεϊκόν μὲν, τὸ ἀγαπᾷν τὸν Θεόν· φυσικόν δέ, τὸ ἀγαπᾷν τὰ κατὰ φύσιν· σαρκικόν δὲ τὸ ἀγαπᾷν τὰ παρὰ φύσιν· οἶον, κατὰ φύσιν μὲν ὁ γάμος παρὰ φύσιν δέ, ἡ πορνεία, καί τὰ τοιαῦτα».

40. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1308B.

προβάλλοντας τή μικρότερη αντίσταση⁴¹, στά βίαια κτυπήματα τοῦ «ἐχθροῦ» (διαβόλου).

Ὁ ἅγιος Κασσιανός, πρὸς ἐπίρρωση τῶν λόγων του, ἀναφέρει δύο παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἀγία Γραφή: 1) ὁ μάντης Βαρλαάμ ἤξερε ὅτι οἱ Ἰσραηλίτες θὰ ὑπέκυπταν εὐκολα στὴν πορνεία· γνωρίζοντας, ἔτσι, τὴν ἀδυναμία τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ σ' αὐτό τό πάθος, πρότεινε νά παγιδευτοῦν οἱ Ἰσραηλίτες ἀκριβῶς στό ἀδύνατό τους αὐτό σημεῖο, πού ἦταν σίγουρο ὅτι θὰ ὑπέκυπταν, καί 2) τὴν ἴδια μέθοδο χρησιμοποίησαν καί οἱ Σύριοι, γιὰ νά ἐξαπατήσουν τὸν βασιλιά τοῦ Ἰσραὴλ Ἀχαάβ (873-854 π.Χ.)⁴². Αὐτὴν τὴ μέθοδο χρησιμοποιοῦν καί τὰ μοχθηρὰ Πνεύματα τοῦ κακοῦ, γιὰ νά πειράξουν τὸν ἄνθρωπο: τοποθετοῦν τίς παγίδες τους στό μέρος ἀκριβῶς ἐκεῖνο τῆς ψυχῆς, πού βρίσκουν ὡς πιό ἀδύνατο. Ὅταν, γιὰ παράδειγμα, βλέπουν ὅτι τό λογιστικόν μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι μολυσμένο, προσπαθοῦν νά μᾶς ξεγελάσουν ἐκεῖ.

3. Διαφοροποίηση καὶ διασύνδεση τῶν παθῶν.

Ὁ ἄββας Κασσιανός ὡς πρὸς τὴ διάκριση τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς ἀκολουθεῖ τὴν ἀνάλυση τῆς ψυχο-παθολογίας, πού εἶχαν πραγματοποιήσει προγενέστεροι ἀσκητές καί ἐρημίτες τῆς Αἰγύπτου, τοὺς ὁποίους εἶχε ἐπισκεφθεῖ καί συνομιλήσει μαζί τους. Ὡστόσο, συστηματοποιεῖ τὴ διδασκαλία τους, ὡς πρὸς αὐτό τό σημεῖο, καί ἔτσι καθίσταται πρωτοπόρος στό θέμα τῆς «διάκρισης τῶν ὀκτῶ θανάσιμων λογισμῶν» (γαστριμαργία, πορνεία, φιλαργυρία, ὀργή, θλίψη, ἀκηδία, κενοδοξία καί ὑπερηφάνεια)⁴³, τό ὁποῖο καί ἀποτελεῖ κεντρικό θέμα στὴν Πρακτικὴ Θεολογία τῶν Νηπτικῶν Πατέρων τῆς

41. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1308B: "validis inimici non tam fortiter resistit [1308B] impulsibus".

42. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1308C. Βλ. Γ' Βασ. 16, 21-32.

43. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 635A-635B: "De octo Principatus Viti". Τὰ ὀκτῶ πάθη ἀντιστοιχοῦν στά ἑπτὰ ἔθνη, πού πρόκειται νά νικηθοῦν καί νά ἀφανιστοῦν. Δέν συμπεριλαμβάνεται σ' αὐτά ἡ Αἴγυπτος, πού ἔχει ἤδη νικηθεῖ. Πρβλ. Δευτ. 7, 1: «Ἐὰν δὲ εἰσάγη σε Κύριος ὁ Θεός σου εἰς τὴν γῆν, εἰς ἣν εἰσπορεύῃ ἐκεῖ κληρονομήσαι αὐτήν, καὶ ἐξάρῃ ἔθνη μεγάλα ἀπὸ προσώπου σου, τὸν Χετταῖον καὶ Γεργεσσαῖον καὶ Ἀμορραῖον καὶ Χαναταῖον καὶ Φερεζαῖον καὶ Εὐαῖον καὶ Ἰεβουσαῖον, ἑπτὰ ἔθνη πολλὰ καὶ ἰσχυρότερα ὑμῶν».

Ὁρθόδοξης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας⁴⁴. Πολλοί μεταγενέστεροι Πατέρες ἀκολουθοῦν αὐτήν τῇ *διάκριση* τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς, σύμφωνα μέ τήν κατάταξη καί ταξινόμηση τοῦ Κασσιανοῦ, πρᾶγμα πού ἀποδεικνύεται ἀπό τήν παραπομπή πολλῶν ἐξ αὐτῶν, ἀκόμα καί ὀνομαστικά στόν Κασσιανό, ὅπως λ.χ. τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τῆς *Κλίμακος* καί τοῦ Μεγάλου Φωτίου⁴⁵.

Κατ' ἀρχήν, πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ σειρά, μέ τήν ὁποία τά πάθη ἐμφανίζονται καί γεννιοῦνται, ποικίλει, ἀνάλογα μέ τήν ψυχοσύνθεση τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Κασσιανός παρατηρεῖ ὅτι, νάί μέν τά ὀκτώ βασικά πάθη διεξάγουν ἀπό κοινοῦ τόν (ἀόρατο) πόλεμο κατά τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οἱ προσβολές τους δέν ἐμφανίζονται κατά τόν ἴδιο τρόπο σέ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀδιάκριτα⁴⁶. Στή μιά περίπτωση, ἐμφανίζεται π.χ. τό πάθος τῆς *πορνείας* καί τῆς *ἀσωτίας*, ἐνῶ σέ ἄλλη περίπτωση ὑπερισχύει ἡ *ὀργή*. Ἐπίσης, ἄλλοτε ἐπικρατεῖ ἡ *κενοδοξία*, καί ἄλλοτε ἡ *ὑπερηφάνεια*. Ἔτσι, ὁ καθένας μας, ἂν ὑφίσταται τίς προσβολές τῶν παθῶν, δέν τίς ἀντιμετωπίζει μέ τόν ἴδιο τρόπο, οὔτε καί μέ τήν ἴδια σειρά⁴⁷.

Ὅμως, κατά τόν Ἅγιο Κασσιανό (203B), ἀπό τά ὀκτώ πάθη, τά ἔξι πρῶτα [*γαστριμαργία/λαίμαργία* (*gastrimargia*), *πορνεία* (*fornicatio*), *φιλαργυρία* (*philargyria*), *ὀργή* (*ira*), *ἀθυμία* (*tristitia*) καί *ἀκηδία*

44. Ὁ Εὐάγγριος (Λόγος *πρακτικός*, MPG 40, 1244CD) ταξινομεῖ τά πάθη ὡς ἑξῆς: «Ὅκτώ εἰσιν πάντες οἱ γενικώτατοι λογισμοὶ ἐν οἷς περιέχεται πᾶς λογισμός. Πρῶτος ὁ τῆς γαστριμαργίας καί μετ' αὐτὸν ὁ τῆς πορνείας, τρίτος ὁ τῆς φιλαργυρίας, τέταρτος ὁ τῆς λύπης, πέμπτος ὁ τῆς ὀργῆς, ἕκτος ὁ τῆς ἀκηδίας, ἑβδομος ὁ τῆς κενοδοξίας, ὄγδοος ὁ τῆς ὑπερηφάνειας». Κατάλογο τῶν ὀκτώ βασικῶν παθῶν χρησιμοποιοῦν οἱ Κασσιανός, Ἰωάννης Σιναΐτης καί Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

45. *Epistulae ad Castorem* (Πρὸς Κάστορα τὸν Μακαριώτατον περὶ τῶν κανονικῶν τῶν κοινοβίων διατυπώσεων. Πρὸς τὸν αὐτὸν Κάστορα περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν), MPG 28, 849-905. Τό ἔργο αὐτό τοῦ Ψευδο-Ἀθανασίου περιέχει μιά περίληψη τοῦ ἔργου τοῦ Κασσιανοῦ ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ὀκτῶ λογισμοὺς (*De Octo vitiosis cogitationibus*). Βλ. J. Quasten: *Initiation aux Pères de l'Église. III, L'âge d'or de la littérature patristique grecque du concile de Nicée au concile de Chalcedoine*. 1963 [1987], p. 703.

46. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 588AB: "De concupiscentia carnis et spiritus".

47. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 600C-601A: "De concupiscentia carnis et spiritus". Ὁ Πέτρος Δαμασκηνός παραθέτει κατάλογο παθῶν, ἐν συνόλῳ 298, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἀγριότητα καί τελειώνει μέ τὴν αὐτοκτονία «καί ὅλων αὐτῶν ἡ ἐκπτώσις ἀπὸ τὸν Θεόν», *Φιλοκαλία*, ἐκδ. Ἀστήρ, σ. 178-179. Ἐπίσης, παραθέτει κατάλογο ἀρετῶν καί τίς ἀπαριθμεῖ σέ 238, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν «φρόνισι» καί τελειώνει μέ τὴν «υἰοθεσία», *Φιλοκαλία*, ὅπ.π., σ. 177.

(acedia)]⁴⁸ διαφοροποιούνται από τὰ λοιπά δύο (τὴν κενοδοξία καὶ τὴν ὑπερηφάνεια)⁴⁹. Τὰ ἔξι αὐτὰ πάθη εἶναι συνδεδεμένα μεταξύ τους μέ ἓνα εἶδος συγγενικοῦ δεσμοῦ, μέ μιά δηλ. (ἄλληλο)περιχώρηση, ἔτσι ὥστε ἡ ὑπέρμετρη λειτουργία τοῦ ενός νά ἐνισχύει τὴν ἐπέλευση τοῦ ἐπόμενου. Ἡ κατάχρηση λ.χ. στή γαστριμαργία ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴ γέννηση τῆς πορνείας· ἡ πορνεία –μέ τὴ σειρά της– γεννᾷ τὴ φιλαργυρία, καὶ αὐτή, ἀκολούθως, τὴν ὀργή, ἡ δέ ὀργή φέρει τὴ λύπη, ἡ δέ λύπη τὴν ἀθυμία. Μέ τὴν παραμονή, γιά παράδειγμα, στήν καρδιά μας τοῦ πάθους τῆς ὀργῆς, ἐξοικειώνεται ὁ ἄνθρωπος μέ αὐτήν καί, τελικά, ταυτίζεται μαζί της⁵⁰. ἔτσι, ὅμως, δίνει τροφή στοῦ πάθος του καί, ἐν τέλει, στήν ἀθυμία του. Ἡ τελευταία αὐτή παρατήρηση τοῦ Ἀγίου, πού συνδέει μέ τόση σαφήνεια τὴν ὀργή μέ τὴ θλίψη καὶ τὴν ἀθυμία, ὑποδεικνύει μιά καθόλου εὐκαταφρόνητη βαθυψυχολογική σκέψη καὶ γνώση⁵¹. Ὄντως, ἡ λύπη, πολλές φορές, προέρχεται ἀπό τὴν ὀργή, πού αἰσθάνεται κανεὶς, ἐξαιτίας τῆς ἀπώλειας κάποιας ἀπόλαυσης ἢ κάποιας ἐλπίδας ἀπολαβῆς.

Ὡστόσο, ὅπως ὅλες οἱ ἀρετές εἶναι ἀλληλέγγυες⁵², ἔτσι, κατὰ τόν ἅγιο Κασσιανό, καί ὅλα τὰ πάθη συνδέονται γενικά μεταξύ τους. Μάλιστα δέ, τὰ ἔξι βασικά πάθη συνενώνονται μεταξύ τους, μέ τέτοιο τρόπο πού ἡ ἐκδήλωση τοῦ ενός γίνεται ἡ ἀρχὴ τῆς γέννησης τοῦ ἄλλου.

Κατὰ τόν ἅγιο Κασσιανό, τὰ ὀκτώ πάθη μποροῦν νά διαιρεθοῦν σέ τέσσερα ζεύγη: γαστριμαργία-πορνεία, φιλαργυρία-ὀργή, λύπη-ἀκηδία καὶ κενοδοξία-ὑπερηφάνεια. Ὅλα δέ μαζί συγκροτοῦνται σέ μιά ἀδιάσπαστη ἀλυσίδα⁵³. Κάθε ἐμπαθὴς ἐξέγερση τῆς «ἐνώσεως»

48. Κασσιανού, MPL 49, Coll., V, 203B (*De spiritus gastrimargiae*) καὶ X, 203C.

49. Κασσιανού, MPL 49, Coll., V, 624A: «Ἡ προέλευση τῶν παθῶν καὶ τὰ ἰδιαιτέρα γνωρίσματα κάθε πάθους» (*De origine et qualitate uniuscujusque vitii*).

50. Κασσιανού, MPL 49, Inst., VIII, 341B.

51. Ἡ σχέση ὀργῆς (ἐπιθετικότητας) καὶ θλίψης, ἀθυμίας ἢ καὶ μελαγχολίας ἔχει ἀπασχολήσει ἐκτεταμένα τὴν Ψυχολογία καὶ τὴν Ψυχανάλυση· βλ. J. Deitz, "The Evolution of the Self-Psychological Approach", *American Journal of Psychotherapy*, XLIII, No 4, October 1989, p. 494 ἔξ., S. Freud, «Mourning and Melancholia», *S.E.* 14 (1915-17), A. Λιάκου, *Σχέσεις ἄγχους καὶ ἐπιθετικότητας εἰς τὴν Ψυχωσικήν μελαγχολίαν* (διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ), Ἀθῆναι 1977.

52. Κασσιανού, MPL 49, Inst., V, 225B, 226A καὶ Coll., XII, 878BC. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Τό Χρυσόστομικὸ ἥθος. Οἱ ἀρετές κατὰ τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 61 ἔξ.

53. Κασσιανού, MPL 49, Coll., XXII, 1220C.

(συμμαχίας) αὐτῆς ἐπιβαρύνει –χωρίς ἀμφιβολία– τό πνεῦμα μας. Τό πάθος λ.χ. τῶν νυχτερινῶν φαντασιώσεων (*De nocturnes illusionibus*), παραμένοντας ἀνικανοποίητο, λόγω τοῦ ὅτι δέν μπορεῖ νά ἐπιβάλλει τήν τυραννία του αὐτοδύναμα καί ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἄλλα πάθη, τά προσκαλεῖ καί τά συστρατεύει σέ μιά βίαιη καί συγχρονισμένη ἐπίθεση, καί, ἔτσι, ἡ ψυχὴ παραδίδεται σέ ἀμέτρητους τύραννους⁵⁴.

Γι' αὐτό, θά πρέπει πρῶτα νά κατανικήσουμε τή γαστριμαργία, γιά νά μή μᾶς κάνει σκλάβους τῶν ἄλλων παθῶν (τοῦ θυμοῦ, τῆς ὀργῆς⁵⁵, τῆς λύπης κ.λπ.)⁵⁶. Ἐφόσον ἡ φιλήδονη τροφή, ὡς βασιλίσσα τῶν πολυδάπανων καί περιττῶν ἐδεσμάτων, προκειμένου νά ἱκανοποιηθεῖ, ἀπαιτεῖ μεγάλες δαπάνες, ὁ ἄνθρωπος ἄγεται καί φέρεται ἀπό τό πάθος τῆς φιλαργυρίας· ἂν τό πάθος αὐτό μᾶς κυριεύσει, θά προσβληθοῦμε, ὅπωςδῆποτε, καί ἀπό τήν ὀργή⁵⁷. Συμπερασματικά, παρατηροῦμε ὅτι, ἂν ἓνα πάθος κυριαρχήσει πάνω μας, πολύ γρήγορα θά φροντίσει νά διευκολύνει τήν εἴσοδο καί ἐπιδρομή καί τῶν ὑπόλοιπων παθῶν⁵⁸, μέ κατάληξη τήν ἀθυμία.

54. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXII, 1221A: “...sed quia contentum non sit solum absque aliorum consortio dominari, sed intromisso omnium vitiorum diriore collegio...”.

55. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXII, 1221A.

56. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXII, 1221A.

57. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXII, 1221A: “Nec nos saeculi prosperitas corrumpat, nec adversitas frangat”.

58. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXII, 1222A: “... si vigere in nobis vel solum coeperit, etiam caeteris suggerit incrementa”.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΑΘΥΜΙΑ

1. Συναφεείς καί συνώνυμοι ὅροι τῆς ἀθυμίας.

Προκειμένου νά προσδιορίσουμε ἐπακριβῶς καί σέ βάθος τήν ἔννοια τοῦ πάθους τῆς ἀθυμίας, κατὰ τόν ἅγιο Κασσιανό, ἐπιβάλλεται νά διατρέξουμε προηγουμένως ὅλους τοὺς συναφεείς ὅρους, πού ἀπαντοῦν στήν Ἀγιογραφική καί Πατερική Γραμματεία, δεδομένου ὅτι: α) ὁ Ἅγιος δέν μεταγράφει στά Λατινικά (πού συντάσσει) τόν ἑλληνικό ὅρο αὐτούσια, ὅπως ἐπιχειροῦν ὅλα τά νεότερα ξένα λεξικά, καί β) ἡ σημασία τῆς λέξης ἀθυμία συνδέεται στενότερα μέ ἄλλους συναφεείς ἢ καί συνώνυμους ὅρους, ὁπότε μέ τή σύγκριση πρὸς αὐτοὺς μποροῦμε νά τήν κατανοήσουμε καλύτερα.

Πράγματι, ὁ ἅγιος Ἰωάννης συνδέει στενά τόν ὅρο ἀθυμία –τή νοσοῦσα αὐτήν ψυχο-πνευματική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου– μέ τήν ἀδημονία, τή λύπη, τήν πικρία, τή θλίψη, τήν ἀκηδία κ.λπ., συναισθήματα, πού ἐναλλάσσονται σέ μερικά –ὄχι, ὅμως, ὅλα– χωρία τοῦ ἔργου του καί δέν σχετίζεται μέ τήν κλινική κατάθλιψη. Ἐπομένως, ἐπιβάλλεται νά ἀσχοληθοῦμε καί μέ τοὺς παρεμφερεῖς τῆς ἀθυμίας ἐννοιολογικά αὐτοὺς ὅρους, προσπαθώντας ἀπὸ τή μελέτη μας αὐτήν νά διερευνήσουμε κυρίως τίς αἰτίες τῶν παθῶν αὐτῶν, ἀλλά καί τοὺς τρόπους ἀντιμετώπισής (θεραπείας) τους, ὅπως τοὺς προτείνει ὁ Ἰωάννης Κασσιανός.

α) Βαρυθυμία (*aegrimonia*).

Στήν Παλαιά Διαθήκη, ἀναφέρεται ἅπαξ ὁ ὅρος «βαρύθυμον» (בָּרִיזְמוֹן)¹ μέ τήν ἔννοια τῆς ξαφνικῆς καί μεγάλης ἀναισθητοποίησης ἀπὸ τρόπο. Ὁ ὅρος «θυμός» (< θύω, ινδ. *dhū-mós*, *dhūmáh*) στά Ἀρχαῖα Ἑλληνικά (Πλούταρχο, Ἀριστοτέλη κ.ἄ.), ἤδη ἀπὸ τήν ἐποχή τοῦ Ὁμήρου, χρησιμοποιεῖται μέ ποικίλες μορφές συνθέτων.

Στοὺς Πατέρες (Κλήμη Ἀλεξανδρέα, Μ. Βασίλειο, Εὐσέβιο, Ἰω. Χρυσόστομο, Κύριλλο Ἀλεξανδρείας κ.ἄ.) καί τοὺς βυζαντινοὺς ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, ὁμοίως, ἀπαντοῦν συχνά οἱ ὅροι βαρυ-

1. Γ' Μακ. 6, 20.

θυμία (ἀγγλικά *heaviness*), δυσθυμία (λατινικά *animi aegritudo/abjection*, coll. 872A) καὶ βαρύλυπος, μέ τή σύγχρονη νεοελληνική ἔννοια τῆς δυσθυμίας, σκυθρωπότητας², κατήφειας, λύπης καὶ μελαγχολίας.

β) Ἀδημονία (*anxietas* ἢ/καὶ *angor*).

Οἱ ὅροι αὐτοί –ὁ πρῶτος στά Λατινικά σημαίνει παράλληλα καὶ τὴν *περιέργεια*, ὑποδηλώνοντας ψυχολογικά ὅτι τό ψυχο-πνευματικό νόσημα αὐτό τῆς ἀδημονίας προκαλεῖται στὸν ἄνθρωπο (καί) λόγω ἰσχυρῆς *περιέργειας* (ἐνός ἀμαρτωλοῦ πάθους, κατὰ τὸν Κλήμη τὸν Ἀλεξανδρέα, τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο καὶ πολλοὺς ἄλλους Πατέρες) καὶ ὁ δεύτερος ὅ,τι καὶ σήμερα τό ἄγχος– χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Κασσιανό εἴτε ὡς οὐσιαστικά³, εἴτε ὡς ἐπίρρημα (*anxie*)⁴.

γ) Λύπη (*dolor*).

Ὁ ὅρος «λύπη» (ܠܝܬܐ) ἀπαντᾷ πολλές φορές τόσο στὴν Π.Δ., ὅσο καὶ στὴν Κ.Δ. Ὁμοίως, στά Ἀρχαῖα Ἑλληνικά εἶναι κοινότατος, ὅπως καὶ στοὺς Ἑλληνες καὶ Λατίνους (π.χ. Ἀμβρόσιος⁵) Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, μέ τή σημασία, πού ἔχει καὶ σήμερα στὴν Ἑλληνική.

2. Ὁ ὅρος «σκυθρωπότης» (*tetrica facies*) ἢ «σκυθρωπασμός» (ܬܝܬܪܝܩܐ ܕܦܝܥܝܐ) εἶναι Βιβλικός (ἀπαντᾷ περὶ τίς 11 φορές στὴν Π.Δ. καὶ τίς 2 στὴν Κ.Δ.), μολονότι δέν χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν ἅγιο Κασσιανό, μέ τὴν ἔννοια ἐνός ἀπογοητευμένου, θλιμμένου ἢ πενθοῦντος προσώπου: «καρδίας εὐφραينوμένης πρόσωπον θάλλει ἐν δὲ λύπαις οὕσης σκυθρωπάζει» (Παροιμ. 15, 13). Οἱ Ἀρχαῖοι Ἑλληνες (ιατροί, ρήτορες, ποιητές, φιλόσοφοι), ὁμοίως, ἔκαναν εὐρεία χρῆση τοῦ ὅρου αὐτοῦ, πού παράγεται ἀπὸ τό Ὀμηρικό ρῆμα «σκυδμαίνω». Στούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁ αὐτός ὅρος ἀναφέρεται κυρίως ἀπὸ τοὺς Ὀριγένη, Κλήμη Ἀλεξανδρέα, Εὐάγριο, Μ. Ἀθανάσιο, Εὐσέβιο, Μ. Βασίλειο, Γρηγόριο Θεολόγο, Γρηγόριο Νύσσης, Ἰω. Χρυσόστομο, Κύριλλο Ἀλεξανδρείας, Δίδυμο τὸν τυφλό, Ἐφραίμ τὸν Σύρο κ.ἄ., ἢ μέ τὴν ἴδια ἔννοια, ἢ μέ τὴ γενικότερη ἔννοια τῆς *sullenness*, θλίψης, λύπης, ματαίωσης (πού ὑποκρύπτει καὶ ὀργή), δυσαρέσκειας, κατήφειας καὶ ἀπογοήτευσης.

3. *Institutiones* 0203A, 0323D, *Collationes* 0550D, 0611A, 0627C, 1048A, 1293B.

4. *Institutiones* 0338C, 0417C, *Collationes* 0857C, 1151B, 1282A, *Incarnatione Christi* 0258B.

5. *Hehaemeron* VII 0168C, XXIV 0240D, *De Noe et Arca* XIV 0383A, *De Abraham* IV 0431C, V 0465B, *De bono mortis* IV 0546B, *De Jacob et vita beata* II 0600C, *De Joseph Patriarcha* VI 0656A, *De benedictionibus Patriarcharum* 0677A, *De Nabuthe Zezraelita* V 0736A, V 0736D κ.ἄ.

Ἡ λύπη⁶ (< λέπω) χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς, γιὰ νὰ ἐκφράσει, ἀφ' ἐνός μὲν ἓνα δυσάρεστο συναίσθημα, πού προέρχεται ἀπὸ σωματικό καί εἶναι ἀντίθετο τῆς ἡδονῆς, ἀφ' ἑτέρου δέ γιὰ νὰ ἐκφράσει ἓνα ψυχικό πόνο⁷.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανὸς χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο 5 φορές (Liber tertius VI 0219B, XX 0312B, Liber nonus II 0354C, XXXII 0475C καί VIII 0142A) στὰ *“Institutiones”*, 14 φορές (Praefatio 0478B, XIII 0498B, Collatio quinta V, XXI 0695C, XXI 0696A, XXII 0796D, XXIX 0805D, Collatio Decima X 0835A, Collatio Decima quinta II 0994D, Collatio Decima octava V 1097D, XV 1305C, XV ὑπόσημ. α, XV ὑπόσημ. d 1305C, XV ὑπόσημ. e 1305C) στὰ *“Collationes”* καί 2 φορές (VII 0158A καί X 0165A) στό ἔργο του *“Incarnatione Christi”*. Ὁ αὐτός ἱερός Πατέρας ἀναφέρει ὅτι τό πνεῦμα τῆς λύπης σκοτίζει ὅλη τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καί, ὅπως ὁ σκώληξ κατατρῶει τό ξύλο, ἔτσι καί ἡ λύπη τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου⁸.

6. Βλ. Ἀ. Φραγκοῦλη, *Λεξικό τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, Ἑρμηνευτικό-Ἑτυμολογικό*, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 2007, σ. 469, στ. 2: **Λύπη, -ης**, σωματικός πόνος/ἀθυμία, πίκρα, στενοχώρια, θλίψη/ἐνόχληση/ῥβρη. ρ. λυπέω-ῶ, προξενῶν λύπη, ἐνοχλῶ, νοιώθω λύπη, στενοχωριέμαι. Συνώνυμα: ἀνιώ, βλάπτω, ἐνοχλῶ, θλίβω. Ἀντίθετα: ἀγάλλομαι, ἡδομαι, τέρπομαι, χαίρω. Πρβλ. Δ. Δημητράκου, *Ἐκσυγχρονισμένον «1970» Νέον Ὁρθογραφικόν καί Ἑρμηνευτικόν Λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης (Ἀρχαίας-Μεσαιωνικῆς-Καθαρευούσης-Δημοτικῆς), Ἐπιτομή τοῦ 9τομοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (Ἀναθεώρησις, Συμπλήρωσις καί διόρθωσις ὑπὸ Θησεῶς Τζαννετάτου), ἐκδ. Γιοβάνης, Ἀθήναι 1969, σ. 870, στ. 2: **Λύπη**, δυσάρεστον συναίσθημα, προερχόμενον ἐκ σωματικοῦ πόνου, 2. ψυχικός πόνος, ἀθυμία, πικρία, ...5. οἶκτος, συμπόνια, 6. στενοχωρία διὰ γενόμενον ἄτοπον. Ἐπίσης στ. 2: **Λυπέω-ῶ**, προκαλῶ λύπη, δυσάρεστῶ, πικραίνω, ...3. συμπονῶ, οἰκτεῖρω, 4. παθητ. πικραίνομαι, αἰσθάνομαι πόνο, θλίψη.

7. Βλ. T. Gaisford, *Etymologican Magnum Lexicon*, Amsterdam 1967, p. 571.

8. Κασσιανοῦ, *De spiritu Tristitiae*, MPG 321B-352C: “Quinto nobis certamine edacis tristitiae stimuli [0352B] retundendi sunt. Quae si passim per singulos incursus [0353A] et incertos ac varios casus obtinendi animum nostrum habuerit facultatem, [a [0354C] De his aliisque tristitiae seu impatientiae nocumentis, vide D. Gregorium in Pastoralis parte III cap. 10.] ab omni nos per momenta singula separat divinae contemplationis intuitu, ipsamque mentem ab universo puritatis statu dejectam funditus labefactat ac deprimit. Non orationes eam explorare cum solita cordis alacritate permittit, non sacrarum lectionum sinit remediis incubare, tranquillum quoque ac mitem fratribus esse non patitur, et ad cuncta operationum vel religionis officia impatientem et asperum reddit; omnique perduto salubri consilio, et cordis constantia perturbata, velut amentem facit et ebrium sensum frangitque et obruit desperatione poenali”. Πρβλ. τ ο ὕ

Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, ἡ λύπη⁹ εἶναι τριῶν εἰδῶν: Τό πρῶτο εἶδος, μπορεῖ νά εἶναι γέννημα κάποιας ἀντίδρασης καί κάποιου θυμοῦ, πού ἔχει μέν κατασταλεῖ, ἀλλ' ἔχει ἐγκατασταθεῖ μέσα μας, ἢ νά προέρχεται ἀπό τό βίωμα κάποιας ἀπώλειας ἢ μιᾶς ἀπωθημένης ἐπιθυμίας¹⁰. Τό ἄλλο εἶδος λύπης, εἶναι ἔκφραση ἑνός κρυφοῦ ἐσωτερικοῦ ἄγχους ἢ ἑνός βιώματος ἀποκαρδίωσης ἢ ἀποτυχίας. Ὑπάρχει καί ἕνα ἄλλο εἶδος λύπης, πού ὑποκινεῖται ἀπό τόν διάβολο¹¹. Ὅταν κάποιος προσβληθεῖ ἀπό αὐτό τό εἶδος λύπης, δέν τρώγει καθόλου· παρ' ὅλο, ὅμως, τήν ἔλλειψη τροφῆς, πού μπορεῖ νά φθάσει καί μέχρι δύο ἡμέρες, γεγονός, πού κανονικά θά ἀνέμενε κανεῖς ὅτι θά τόν εἶχε ψυχοσωματικά ἐξαντλήσει, αὐτός χορταίνει τήν πείνα του μέ τόν θυμό¹². Νηστεῖες ὀφείλουμε νά προσφέρουμε στόν Θεό, οἱ ἀσθενεῖς, ὅμως, αὐτοί πνευματικά συνάνθρωποί μας, παρατηρεῖ ὁ Κασσιανός, τίς ὑπομένουν ἀκαταπόνητα, παρακινημένοι ἀπό τό διαβολικό πάθος, προσφέροντας ἔτσι –στήν πραγματικότητα– προσευχές καί θυσίες στούς δαίμονες.

Ὁ ἀββᾶς Κασσιανός, καταγράφοντας τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς κάθε μορφῆς λύπης, διδάσκει ὅτι ἡ λύπη εἶναι ὀξεία, ἀνυπόμονη, δύσκολη στήν ἀντιμετώπισή της, γεμάτη μνησικακία, πικρία, καί, συχνά, *ὁδυνηρή ἀπελπισία καί ἀπόγνωση*¹³, ἀκόμη δέ δυνάμενη νά ὀδηγήσει καί σέ ψυχοπαθολογικές καταστάσεις, ἂν δέν δαμαστεῖ ἀπό τό λογικό (λογιστικόν) μέρος τῆς ψυχῆς¹⁴. Αὕτη παραλύει τή

ἰ δ ί ο υ, «Περί λύπης», *Φιλοκαλία*, Α', σ. 74-75. Νείλου τοῦ ἀσκητῆ, *Περί τῶν ὀκτώ τῆς κακίας λογισμῶν*, MPG 79, 1453-1456, Ἀντίοχου Μοναχοῦ, *Περί ἀκηδίας*, MPG 89, 1513-1520, Ἀββᾶ Δωρόθεου, *Ἔργα ἀσκητικά*, σ. 178-180.

9. J. C. Larchet, *Ἡ θεραπευτική τῶν πνευματικῶν νοσημάτων*, τόμ. Α', ἐκδ. Αποστολική Διακονία, Ἀθήνα 2008, σ. 299: «ἡ λύπη ἐμφανίζεται ὡς κατάσταση τῆς ψυχῆς, πού περιλαμβάνει ἀποθάρρυνση καί ἀθυμία, ἀτονία καί ἀδυναμία, ψυχική ἐπιβάρυνση καί πόνο, κατάπτωση, στενόχωρη διάθεση, καταπίεση, κατάθλιψη, πού συχνότατα συνοδεύονται ἀπό ἔντονη ἀνυπομονησία ἀκόμη καί ἀγωνία».

10. Βλ. C. Folsam, "Anger, Dejection and Acedia in the Writings of John Cassian", *American Benedictine Review* 35 (1984) 219-248.

11. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 355B. «... ad hanc labem corruiere provocemur, inimici subtilis instinctu...».

12. Κασσιανοῦ, MPL 49, 367B (*De spiritu acediae*).

13. Κασσιανοῦ, "De spiritu tristitiae", MPL, 359A «... Haec vero asperima, impatiens, dura, plena rancore et moerore infructuoso, ac desperatione poenali ...».

14. Κασσιανοῦ, "De spiritu tristitiae", MPL, 359B, 360A καί *Φιλοκαλία*, «Περί λύπης», σ. 29 ἐξ. Ἡ λύπη, κατά τόν Ἰω. Χρυσόστομο, ἀποτελεῖ συστατικό τοῦ

δύναμη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ζωή καί δράση, καί τοῦ ἀποκρύβει κάθε ἐλπίδα¹⁵.

Ἡ λύπη εἶναι συζευγμένη μέ τή μνησικακία. Μέ ἄλλα λόγια, εἶναι ἡ ὀργή κατὰ τοῦ συνανθρώπου μας, ἡ ὁποία γεννᾷ τή λύπη. Ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀριθμεῖ τόν ἀγῶνα κατὰ τοῦ πάθους τῆς ὀργῆς ὡς τέταρτο καί ὡς πέμπτο κατὰ τοῦ πάθους τῆς λύπης, πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ ὀργή γεννᾷ τή λύπη¹⁶. Τό αὐτό ἀναφέρεται καί ἀπό τόν ἅγιο Μάξιμο τόν Ὁμολογητή¹⁷.

δ) Πικρία (*acerbum*) καί πικρότητα (*amaritudo* ἢ *amaror*).

Τούς ὅρους αὐτούς, μέ τήν ψυχολογική τους σημασία, δηλ. ὡς συνώνυμων τῆς ἀθυμίας, χρησιμοποιεῖ ὁ ἅγιος Κασσιανός, καί μάλιστα τήν *acerbum* μέ τήν ἐπιρρηματική της μορφή (*acerbe* = αὐστηρῶς, πικρῶς, δεινῶς, τραχέως, σκληρῶς, χαλεπῶς)¹⁸, ἐναλλάσσον-

ἐπιθυμητοῦ καί ἀποτελεῖ μὴ ἐκπλήρωση τῆς ἡδονῆς (κάτι, πού, ὡς γνωστό, διδάσκει ἡ Φροῦδική Ψυχανάλυση), συνδεόμενη μέ τό «κακόν τῇ ἐαυτῇ φύσει» ἡ ἐπικράτησή της ὁδηγεῖ στήν ἀθυμία· βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς τήν Γένεσιν* 1, Ε.Π.Ε., ἐκδ. Γρηγ. Παλαμάς, τ. 3, σ. 15-17.

15. Πρβλ. Π. Μπότση, *Φιλοκαλία τῶν Ῥώσων Νηπτικῶν: Διδαχές ὁσίου Σεραφείμ τοῦ Σάρωφ*, Α', σ. 54: «Μιά ὑγιής ψυχὴ δὲν ἀπελπίζεται στίς δυστυχίες, ὅποιες κι ἂν εἶναι... δὲν πρέπει νά ἀπαρνηθοῦμε τόν Χριστό, γιὰ ὅσο χρόνο Ἐκεῖνος ἐπιτρέπει στόν πειρασμό νά παραμένει μαζί μας, ἐμεῖς θά πρέπει νά περιμένουμε νά ἀναζωογονηθοῦμε μέ τήν ὑπομονή καί τήν ἀσφαλὴ ἀπάθεια».

16. Βλ. Π. Μπότση (μετάφραση – ἐπιμέλεια), *Φιλοκαλία τῶν Ῥώσων Νηπτικῶν*, Α', *Διδαχές ὁσίου Σεραφείμ τοῦ Σάρωφ*, γ' ἐκδοση, σ. 50: «Ὅταν ἡ λύπη κατακυριεύει τήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, «τήν γεμίζει μέ ὀδύνη καί στενοχώρια καί δὲν ἐπιτρέπει στόν ἄνθρωπο νά προσευχηθεῖ μέ τήν ἀπαραίτητη ἡρεμία, ἐμποδίζει τήν ἀνάγνωση τῶν Γραφῶν μέ τή δέουσα προσοχή, τόν στερεῖ ἀπό τήν μετριοπάθεια καί τόν σεβασμό στίς σχέσεις του μέ τούς ἄλλους ἀδελφούς καί τοῦ προκαλεῖ μιά ἀποστροφή γιὰ κάθε εἶδος συζήτησης». Ἀκόμη, «ἐκεῖνος πού ἔχει κατακυριευθεῖ ἀπό τή λύπη γίνεται ἕνας ἄνθρωπος τρελός καί ἐξαλλος, πού δὲν μπορεῖ νά δεχτεῖ μέ εἰρήνῃ μιά καλὴ συμβουλή οὔτε ν' ἀπαντήσῃ ἡρεμα σέ ἐρωτήσεις πού τοῦ ἀπευθύνονται. Ἀποφεύγει τούς ἀνθρώπους σάν νά ἦταν ἐκεῖνος ἡ αἰτία τῆς λύπης του καί δὲν μπορεῖ νά καταλάβῃ ὅτι ἡ αἰτία τῆς δοκιμασίας αὐτῆς βρίσκεται μέσα του. Ἡ λύπη εἶναι ἕνα σκουλήκι τῆς καρδιάς πού κατατρώγει τὴ μητέρα πού τό γέννησε. [...]».

17. Μάξιμου Ὁμολογητῆ, *Τὰ 400 Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, «Ἐκατοντάς τρίτη περὶ ἀγάπης», μτφρ. Εἰσαγωγή, σχόλια: Θεοκλήτου μοναχοῦ Διονυσίου, ἐκδ. Σπηλιώτη, 1978³, Ἀθήνα, σ. 100.

18. *Institutiones* 0172D, 0317C, 0331B, *De Incarnationis Christi* 0032A.

τάς την –όχι μόνο από τόν ἴδιο τόν Κασσιανό, ἀλλά καί από τόν σχολιαστή τοῦ Gazeum– μέ τό ἐπίρρημα “*amare*” (= πικρῶς)¹⁹, παράλληλα μέ τήν *amaritudo*²⁰.

ε) Ἀκηδία (*acedia*).

1) Γενικά.

Σχετικός ἢ μᾶλλον συγγενικός μέ τό γενικότερο πνεῦμα τῆς λύπης/θλίψης εἶναι καί ὁ λογισμός τῆς ἀκηδίας ἢ ἀκήδειας. Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ περί τίς 8 φορές (Ήσ. 61, 3, Ψαλμ. 118, 28, Σοφία Σειράχ 29, 5 κ.ά.) στή μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὑπό τῶν Ο΄, σέ συνδυασμό πάντα μέ τήν καρδιά (ψυχή): «[ἐν]έσταξεν ἡ ψυχή μου ἀπό ἀκηδίας βεβαίωσόν με ἐν τοῖς λόγοις σου» (Ψαλμ. 118, 28), μέ τήν ἔννοια τῆς ἀδιαφορίας, τῆς θλίψης καί τῆς ψυχο-πνευματικῆς χαυνότητος.

Στήν ἀρχαιοελληνική Γραμματεία, ὁ ὅρος ἀκηδία χρησιμοποιεῖτο εὐρέως ἀπό ρήτορες, σοφιστές, γραμματικούς, ιστορικούς, τραγικούς ποιητές, ἱατρούς κ.ἄ. Στό λεξικό μάλιστα τοῦ Σουῖδα, ἡ ἀκηδία φέρεται ὡς συνώνυμη τῆς ραθυμίας, τῆς ἀχθηδῶνος (< ἄχθος) καί τῆς λύπης.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (Ὠριγένης, Εὐάγριος, Μέγας Ἀθανάσιος, Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Γρηγόριος Νύσσης, Εὐσέβιος, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Δίδυμος ὁ τυφλός, Ἐφραίμ ὁ Σύρος, Μακάριος, Κασσιανός, Ἰωάννης Σιναΐτης, Ἰωάννης Δαμασκηνός, Μάξιμος Ὁμολογητής, Νικόλαος Μυστικός, Θωμᾶς Ἀκινάτης, Μέγας Φώτιος, Γρηγόριος ὁ Μέγας κ.ἄ.) ἀξιοποίησαν τόν Βιβλικό καί ἀρχαιοελληνικό αὐτόν ὅρο, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ στήν Πρακτική καί τή Νηπτική Θεολογία.

Στή Λατινική Γραμματεία, ἐνῶ ὁ ὅρος ἀκηδία ἀποδίδεται κανονικά μέ τούς ὅρους *incuria* (ἀμέλεια, ἀφροντισιά), τήν ὁποία μάλι-

19. *Institutiones* 0143C, 0296B, 0312D, 0331A, 0350B, *Collationes* 0798D, 0865D, 0929A, 0930C, 1005B, 1016C, 1020B, 1180C, 1316D, *De Incarnationis Christi* 0049C, 0059A, 0261B.

20. *Institutiones* 0329B, 0329C, 0330B, 0363B, 0470D, 0471A, *Collationes* 0623B, 0632D, 0633B, 0634C, 0636B, 0637C, 1263C, 1318A, 1034A, *De Incarnationis Christi* 0395C.

στα χρησιμοποιούν τόσο ο Άμβρόσιος²¹, όσο και ο Αύγουστίνος²², και *neglectus* (αμέληση, ολιγώρηση), οι μετέπειτα Δυτικοί εκκλησιαστικοί Πατέρες προσέδωσαν ένα σχολαστικιστικό θεολογικό (χριστιανικά) νόημα²³, μέ αποτέλεσμα ή *άκηδία* τελικά νά εκληφθεί ως *tristitia*²⁴, δηλ. ως *άθυμία*. Έτσι, ή *άκηδία* και ή λύπη συμπεριλήφθηκαν στά έπτά θανάσιμα άμαρτήματα, σύμφωνα μέ τή Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία²⁵. Παράλληλα, έλληνομαθείς Λατίνοι Ρήτορες (όπως λ.χ. ο Κικέρων²⁶) και Πατέρες τής Έκκλησίας (όπως λ.χ. ο Άμβρόσιος Μεδιολάνων) μετέγραψαν τήν έλληνική (Όμηρική) λέξη *άκηδία* (ά + κήδος) σέ *acedia*²⁷. Μάλιστα δέ, σύμφωνα μέ τόν σχολιαστή τοῦ Κασσιανού, Gazeum (Inst., *De acedia* 359D), ή *acedia*²⁸ θά πρέπει νά γράφεται μέ ένα c στά Λατινικά και όχι μέ δύο. Πάντως, οι δύο αρχικοί λατινικοί όροι (*incuria* και *neglectus*) διασώζουν τή διπλή σημασία, πού ο όρος είχε και έχει: τής άδιαφορίας – άμέλειας (λ.χ. ενός άταφου πτώματος) και τής άφροντισιάς – παραμέλησης²⁹.

21. *Liber quintus*, XV 0228B, *De Paradiso* III 0282D, *De Cain et Abel* 0336A, *De Abraham* II 0423B, *Liber primus* 1539C, *Liber secundus* VI 0467A, *De Joseph Patriarcha* V 0652D, *De Tobia* 0770C, *In Psalmum David*, *Sermo secundus* 1218A, *Sermo tertius* 1235D, *Liber tertius* 1603D, I 2067A, *Liber octavus* 1780C.

22. *Liber primus*, VII 0986, 0987, *Liber tertius* III 0067, IX 0380, V 1083, XXX 0350.

23. Σχόλια Gazei σέ ύποσ. Κασσιανού, *Inst.*, *De spiritu acediae*, MPL 49, 362A.

24. Για τή νοηματική εξέλιξη τών όρων *acedia* και *tristitia* βλ. D. Okholm, *Dangerous Passions, Deadly Sins – Learning from the Psychology of Ancient Monks*, Brazos Press, 2014.

25. Βλ. S. Blackburn, *Τά έπτά θανάσιμα άμαρτήματα*, μτφρ. Δ. Ρισσάκη, κ.ά, έκδ. Νεφέλη, Άθήνα 2006.

26. Πρβλ. J. Brachtendorf, “Cicero and Augustine on the Passions”, *Revue des Études Augustiniennes* 43 (1997) 289-308.

27. Για περισσότερα βλ. S. Wenzel, *The Sin of Sloth: Acedia in Mediaeval Thought and Literature*, 1967.

28. Περισσότερα γιά τήν *άκηδία* στους Λατίνους Πατέρες βλ. A. C. Maynard, *Saint Bonaventure (Cardinal)*, *Allart Gazet*, Cornell University 1932.

29. Σύμφωνα μέ τήν άσκητική διδασκαλία, ή *άκηδία* μπορεί νά άποδοθεί μέ δύο έννοιες [βλ. Π. Κουφογιάννη, «Άκηδία και κατάθλιψη. Μύθοι και πραγματικότητα», *ΕΕΘΣΠΑ*, τ. ΜΖ (2012) 358]: μέ τή στενή έννοια, *άκηδία* είναι ή άμέλεια, ή άδιαφορία, ή παραίτηση άπό κάθε πνευματική εργασία (ψαλμωδία, προσευχή, πνευματική μελέτη, έξαγόρευση λογισμών κ.λπ.) και αυτό μπορεί νά όφείλεται είτε στήν έμπάθεια και άνωριμότητα κάποιου, είτε στή συνέργεια τοῦ διαβόλου. Μέ τήν ευρύτερη έννοια, *άκηδία* είναι ή γενική ψυχосωματική κατάσταση, πού χαρακτηρίζεται άπό ύπαρξιακό άρνητισμό, άπό άϋπνία και άνορεξία, άπό άπελ-

Ειδικά, ως προς τόν ὄρο *incuria*, ο Κασσιανός τόν χρησιμοποιεῖ 3 φορές στό ἔργο του “De Coenobiorum Institutis”: α) *Libri Duodecim, Praefatio, Ad Castorem Pontificem* (56B), β) *Caput XIX, Sententia sancti Basilii episcopi adversus Syncleticum prolata* (312 A) καί ὑπόσημ. D (312C) καί γ) *Caput XXXVII, Abbatis Archebii humanitas commendatur*, ὑπόσημ. (257D)· 6 φορές στό ἔργο του “Collationes”: α) *Collatio Septima, Quod daemones cum hominibus non sine suo labore conflagant*, ὑπόσημ. B (698C), β) *Collatio Duodecima, Que est secunda abbatis Chaeremonis. De Castitate, Caput VIII, Quod de natura castitatis et effectibus ejus inexperti tractare non possint* (884B), γ) *Collatio Decima Octava, Quae est Piammonis abbatis, De tribus antiquis generibus monachorum, et quarto nuper exorto, Caput VII, De Sarabaitarum principio et conversatione* (1103A-C), δ) *Collatio Vigesima, Quae est abbatis Pinufii, De poenitentiae fine et satisfactione, Caput VI* (1155D), ε) *Collatio Vigesima prima, Quae est prima abbatis Theonae, De remissione quinquagesimae, Caput XXVIII*, καί στ) *Collatio Vigesima tertia, Quae est tertia abbatis Theonae, De velle bonum et agree malum, Caput XXI* (1280B) καί 1 φορά στό ἔργο του “De Incarnationis Christi Contra Nestorium Haereticum”, *Liber tertius, Caput Primum*, ὅπως καί στήν ὑποσημείωση τοῦ *Caput XV* (71D).

Ἐξ ἄλλου, ως προς τόν ὄρο *neglectus* (τόν παρεμφερή ὄρο *negligentia* χρησιμοποιεῖ 9 φορές στά *Institutiones* καί 21 φορές στά *Collationes*), ὁ Κασσιανός τόν χρησιμοποιεῖ 2 φορές: α) *Liber Septimus, De Spiritu Philargyriae, Caput II, Quod perniciosus sit morbus philargyriae* καί β) *Liber Decimus, De Spiritu Acediae, Caput primum* (366A), ὅπου ἀποδεικνύεται καλύτερα αὐτό, τό ὁποῖο προαναφέραμε, δηλ. ὅτι τήν *ἀκηδία* (*acedia*) ὁ Κασσιανός ἐκλαμβάνει καί ως *neglectus*, γεγονός πού τή διαφοροποιεῖ ἐννοιολογικά ὄχι μόνο ἀπό τή *λύπη* (*dolor*) καί τή *θλίψη* (*compression* ἢ *afflictio*), ἀλλά καί ἀπό τήν *ἀθυμία* (*tristitia*).

πισία καί μελαγχολία, ἀπό ἀνεργάτιστες καί «συγκεχυμένες» σκέψεις καί ἀπό τάση αὐτοκαστροφῆς, ἀπό κατάκριση «τῶν πάντων καί ἀπό ἀδράνεια ... σ' αὐτή τήν περίπτωση ἡ διαμονική κυριαρχία δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ, ἀλλά καί μεγάλα ὑπαρξιακά κενά εἶναι δυνατόν νά εἶναι τά αἷτια της» (Αββᾶ Δωρόθεου, *Ἔργα ἀσκητικά*, ἐκδ. Ἐτοιμασία, Ἀθήνα 1981, σ. 112-113).

Ἡ ἀκηδία εἶναι καί ἡ ἀνία, ἡ βαρεμάρα, ἡ ἀνησυχία τῆς καρδιάς ἢ τό ἄγχος, ἡ πλήξη, ἡ ληθαργική ἀδράνεια καί ἡ χάνωσις ὡς πρὸς τὰ πνευματικά καί ψυχωφελῆ. Μποροῦμε νά κατανοήσουμε τὴν ἀνία (βαρεμάρα) ὡς μιά δυσανεξία, ἐφόσον ἡ ὑπαρξιακὴ ἀνάγκη γιὰ νόημα στὴ ζωὴ δέν ἔχει ικανοποιηθεῖ³⁰. Κατὰ τὸν J. Larchet, μέ τὴν ἀκηδία «κατὰ κάποιο τρόπο συμβαίνει ἀφενὸς μὲν νάρκωση καὶ ἀδρανοποίηση, ἀφετέρου δέ διάχυσις ὅλων τῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες συμβάλλουν στὴν πνευματικὴ ζωὴ»³¹. Ἔτσι, συνεκδοχικά, ἡ ἀκηδία κατάντησε νά σημαίνει τὸν ψυχο-πνευματικὸ λήθαργο καί τὴν ἡθικο-πνευματικὴ ἀποχάνωσις, δηλ. —οὔτε λίγο, οὔτε πολὺ— ἐγινε συνώνυμο τῆς πλήξης καί τῆς ἀνίας³². Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅμως, ἐξαπατᾶ σάν μέ ψεύτικο πρόσωπο τὸν ἄνθρωπο. Πρὸς τοῦτοις, ἡ ἀκηδία ἀναπτύσσει ποικίλους ψυχικοὺς μηχανισμοὺς ἄμυνας (π.χ. ἐκλογίκευσις, κόπωσις, ἀνία, φυγὴ, ἤτοι περιδιαβάσεις σέ ἄλλα μοναστήρια ἢ σκῆτες κ.λπ.), προκειμένου ὁ μοναχὸς νά μὴ συνεχίσει τὴν πνευματικὴ του ἄσκησις.

Συνοψίζοντας ὁ J. Larchet τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἀκηδίας, σημειώνει ὅτι ἡ ἀκηδία παραπέμπει σέ κάποια κατάστασις ὀκνηρίας καί ἀνίας, ἀηδίας, ἀνορεξίας, ἀποστροφῆς, ἀτονίας, ἀθυμίας, ἀποθάρρυνσις, χάνωσις, ἀναισθησίας, νωχέλειας, νάρκωσις (ψυχικῆς καί φυσικῆς), ὑπνηλίας, νωθρότητας, αἴσθημα μὴ ικανοποίησης, ἀνησυχίας, ἀγωνίας καί ἄγχους, «σπρώχνει τὸν ἄνθρωπο σέ περιπλάνησις ψυχικὴ ἢ καί μετοίκισις σωματικῇ. Ὁ νοῦς του καθίσταται ἀργός, ἄπραγος καί ἀδύναμος γιὰ κάθε πνευματικὴ δραστηριότητα... παράγει βλάσφημους λογισμοὺς, συντρίβει τὴν κατάνυξις καί προκαλεῖ ὀξύθυμία. Ἐνωμένη μέ τὴ λύπη, μπορεῖ νά ὀδηγήσει στὴν ἀπελπισία»³³. Συμπερασματικά, ἡ ἀκηδία ἀπὸ μόνῃ τῆς, ἢ σέ συνδυασμὸ μέ τὴ λύπη, παραπέμπει σέ μιά δέσμη παθῶν καί εἰδικῶν συμπεριφορῶν.

30. L. Svendsen, *Ἡ φιλοσοφία τῆς βαρεμάρας*, μτφρ. Π. Καλαμαράς, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2006, σ. 244 ἐξ.

31. J. C. Larchet, *Ἡ θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων*, μτφρ. Χ. Κούλας, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2008, τ. Α', σ. 325.

32. Βλ. Εὐστρ. Τσακαλώτου, *Ἑλληνο-Λατινικὸ λεξικὸ (lexicon Graeco-Latinum)*, ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, Ἀθῆναι 1926 τίς ἐννοιες τῆς ἀνίας, πλήξης: *tristitia*, -ae; *maeror*, -oris; Ἀνιαρός: *moerens*, -ntis; *tristis*. Ἀνιαρῶς: *moeste*; *triste*, σ. 63.

33. J. C. Larchet, ὅπ.π., σ. 315-320.

Στή Νηπτική Παράδοση της Ὁρθόδοξης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἀκηδία θεωρεῖται τό πάθος ἐκεῖνο πού πολεμᾷ ιδιαίτερα τούς μοναχοὺς³⁴. Πράγματι, ἡ ἀκηδία φαίνεται ὅτι προσβάλλει πολύ συχνά τούς μοναχοὺς. Κυρίως, κατά τήν ἕκτη ὥρα τῆς ἡμέρας, οἱ μοναχοί ἢ οἱ ἐρημίτες δέχονται τήν ἐπίθεση τοῦ δαίμονα τῆς ἀκηδίας, γιατί αὐτό τό πάθος ἐπιτίθεται σέ συγκεκριμένες ὥρες καί πλήττει τήν ἄρρωστη ψυχή σάν ἓνας ὑψηλός πυρετός. Κάποιοι Πατέρες μάλιστα (βλ. Εὐάγριο Ποντικό) ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἀκηδία εἶναι τό λεγόμενο «δαιμόνιο μεσημβρινό» (*meridianum daemonem*), πού ἀναφέρει ὁ προφητάναξ Δαβίδ (Ψαλμ. 90, 6). Τότε ὁ ἀσκητής αἰσθάνεται ἐντελῶς ἀποκαμμένος, πεινασμένος καί ἐξαντλημένος, σάν νά ἔχει διανύσει μιά πολύ μεγάλη ἀπόσταση, πεζοπορώντας, ἢ σάν νά ἔχει ἐργασθεῖ σκληρά, ἢ σάν νά ἔχει νά φάει δύο-τρεῖς ἡμέρες.

2) Οἱ σημασίες τῆς ἀκηδίας.

Δέν θά πρέπει νά συγχέουμε ἐννοιολογικά τήν ἀκηδία οὔτε μέ τήν ψυχική ἐξουθένωση (*burn-out*), οὔτε μέ τήν ἀθυμία ἢ τήν κατάθλιψη. Ἡ Πατερική ἀκηδία δέν ταυτίζεται, ἐπίσης, οὔτε μέ τή θλίψη, οὔτε μέ τή μελαγχολία³⁵. Οἱ πολλαπλές ἐρμηνευτικές συγχύσεις καί παρανοήσεις τοῦ ὅρου ἐκ μέρους κυρίως τῶν Δυτικῶν ὀφείλονται ἐν πολλοῖς στή μὴ βίωση καί κατανόηση τοῦ πνεύματος τῆς Νηπτικῆς Θεολογίας τῆς Ἀνατολῆς ἀπό τούς μετὰ τήν Ἀναγέννηση καί τόν Διαφωτισμό Εὐρωπαίους Χριστιανούς³⁶. Ἡ ἔννοια τοῦ Κασσιανοῦ γιά τήν *acedia* σταδιακά ἐξαφανίστηκε ἀπό τήν κοινή χρήση μετὰ τόν 16ο αἰῶνα, θεωρούμενη (ἀπό σύγχυση) ὡς μιά μορφή γενικά κατάθλιψης³⁷.

34. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Τερά Παράλληλα*, MPG 95, 1212: «δεινὸς καὶ βαρύτατος δαίμων καὶ τοῖς μοναχοῖς αἰεὶ πολεμῶν». Ἐπίσης, Ἰω. Σιναῖτη, *Κλίμαξ*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Παρακλήτου, Ὁρωπὸς Ἀττικῆς, σ. 181 ἐξ: «Κοινόβιον ἀκηδίας ἀντίπαλον, ἀνδρὶ δὲ ἡσυχαστῇ σύζυγος αὐτῇ αἰώνιος». Γιά τόν ἅγιο Ἰωάννη Σιναῖτη, «ἀκηδία ἐστὶ πάρεσις ψυχῆς καὶ νοδὸς ἐκλυσίς, ὀλιγωρία ἀσκήσεως, μῖσος τοῦ ἐπαγγέλματος, κοσμικῶν μακαρίστρια, Θεοῦ διαβλήτωρ, ὡς ἀσπλάχνου καὶ ἀφιλανθρώπου, ἀτονία ψαλμωδίας, ἐν προσευχῇ ἀσθενοῦσα ... Τὰ μὲν λοιπὰ πάθη μᾶλλον τινὶ ἀρετῇ καταργεῖται καθ' ἕκαστον, ἀκηδία δὲ τῷ μοναχῷ, περιεκτικὸς θάνατος».

35. Βλ. Π. Κουφογιάννη, «Ἀκηδία καὶ κατάθλιψη. Μῦθοι καὶ πραγματικότητα», *ΕΕΘΣΑ*, τ. ΜΖ' (2012) 353-372.

36. Βλ. D. Okholm, *Dangerous Passions, Deadly Sins – Learning from the Psychology of Ancient Monks*, Brazos Press, 2014.

37. M. D. Altschule, "Acedia: Its Evolution from Deadly Sin to Psychiatric Syndrome", *British Journal of Psychiatry* 111/471 (1965) 117.

Σύμφωνα με τόν ἅγιο Κασσιανό, στά ιερά κείμενα, ἡ ἀκηδία σημαίνει κυρίως τή θλίψη, τήν ἀποστροφή, τή νωθρότητα καί τήν ἀνησυχία³⁸. Πράγματι, ἡ ἀκηδία σχετίζεται μέ ἕνα ιδιαίτερο εἶδος λύπης, τήν ἀποκαρδίωση, τή βαριεστιμάρια, τή νωθρότητα, τήν ἀδιαφορία, τήν ἀκεφία, τήν ἀπραξία³⁹, τή μείωση/ἐξάντληση τῆς ψυχικῆς ἐνέργειας, τήν ψυχική κόπωση, τή διάλυση τῆς πνευματικότητας, τήν παραμέληση τῆς μοναστικῆς ζωῆς, τή λιποταξία ἀπό τούς πνευματικούς ἀγῶνες⁴⁰, τήν κατάληψη τοῦ μίσους καί τήν ἀπόγνωση.

Υπάρχει, ὁμως, μιά εἰδοποιός διαφορά μεταξύ ἀθυμίας, λύπης καί ἀκηδίας. Ἡ λύπη/ἀθυμία βρίσκει θετική θεμελίωση στήν ἀνθρώπινη φύση· εἶναι δύναμη ψυχῆς καί ἡ ποιότητά της ἐξαρτᾶται ἀπό τήν προαίρεση. Ἀντίθετα, ἡ ἀκηδία δέν προκύπτει ἀπό τήν παρά φύση χρήση τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, καθώς δέν ἔχει στή φύση καμιά θετική θεμελίωση⁴¹. Ὁ σχολιαστής τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ ἐμβαθύνει στή λύπη τῆς ἀκηδίας, παραθέτοντας μάλιστα καί τήν ἄποψη τοῦ συγχρόνου του μοναχοῦ, Ἰσίδωρου τοῦ Πηλουσιώτη (370-435/449), γιά τή θλίψη, τήν ὁποία διακρίνει ἀπό τήν ἀκηδία, μέ βάση τό ἄν λ.χ., κατά τή στιγμή τοῦ ἐπικείμενου θανάτου κάποιου, παρατηρηθεῖ κάποια περίεργη (βίαιη, ἀγριωπή, παράφορη, μανιώδης κ.λπ.) συμπεριφορά, ἐνῶ, ἀντίθετα, θά περίμενε κανεῖς –ἀπό τήν ὅλη προηγούμενή του βιοτή– ἡ προσμονή τοῦ θανάτου του νά ἦταν ἡσυχη, γαλήνια, εὐχάριστη καί ἡρεμη· σέ μιά τέτοια περίπτωση ὑπέρμετρης ταραχῆς, ἀγωνίας καί φόβου τοῦ θανάτου, ἔχουμε νά κάνουμε ὅπωςδήποτε μέ ἀκηδία καί ὄχι μέ θλίψη, δεδομένου ὅτι, ὅπως ὀρθά παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Κασσιανός, ὅπου καί ὅταν κάποιος πραγματικά θρηνεῖ, ἡ ἀκηδία τό ἀγνοεῖ⁴², δηλ. δέν ἡρεμεῖ καί δέν ἡσυχάζει, ὅπως θά ἔπραττε ἡ αὐθεντική θλίψη.

Ἐξ ἄλλου, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Κασσιανός⁴³, καί ὁ Ἰσίδωρος (κατά τόν σχολιαστή του) διαχωρίζει τήν ἀθυμία (θλίψη) ἀπό τήν ἀκηδία, ἐφόσον ἡ καθεμία κατεργάζεται τόν ψυχο-πνευματικό θάνατο μέ διαφορετικό τρόπο: ὅταν ὁ ἄνθρωπος δέν ὑποκινεῖται ἀπό τή συνειδη-

38. Κασσιανού, *Inst.*, MPL 49, 361B.

39. Πρβλ. Ὁσίου Νεῖλου Σόρσκυ, *Περὶ νοερᾶς ἐργασίας*, ἐκδ. «Ὁρθόδοξος Κυψέλη», Θεσσαλονίκη 1985, σ. 64-74.

40. Κασσιανού, *Institutiones*, “De spiritu Acediae”, 10.3, MPL 49, 359D.

41. G. C. Larcet, ὁπ.π., σ. 325.

42. Κασσιανού, *Inst.*, MPL 49, 366B.

43. Κασσιανού, *Inst.*, MPL 49, 364D.

τή πρόθεσή του, τότε έχουμε νά κάνουμε μέ *ἀκηδία*. Μέ άλλα λόγια, ἡ *ἀκηδία* σχετίζεται περισσότερο μέ τό ἀσυνείδητο τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἴδιος ἅγιος Πατέρας, ἐνῶ διαχωρίζει τή *θλίψη* (ἀθυμία) ἀπό τήν *ἀκηδία*⁴⁴, σημειώνει ὅτι ἡ *ἀκηδία* εἶναι *θλίψη* (ἀθυμία), ἡ ὁποία –μέ τή σειρά της– ὁδηγεῖ στή *μελαγχολία* καί τή *σιωπή*. Σύμφωνα μέ τόν Gazeum, ἡ *ἀκηδία* χαρακτηρίζεται ἀπό ἀνυπομονησία, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπό ὀργή (*“inordinata animi aegritudo, moestitia”*).

3) Λειτουργία καί συμπτώματα τῆς *ἀκηδίας*.

Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, ἡ *ἀκηδία* συνοδεύεται ἀπό τήν ἀνησυχία, τή νευρικότητα (ὀργή), τήν κινητικότητα, τή φυγή καί τή φιλυποψία. Μέ άλλα λόγια, ὁ ἄνθρωπος, μολονότι ψυχο-πνευματικά παραλυμένος, καθίσταται φιλύποπτος καί ἀνήσυχος.

Σύμφωνα μέ τόν αὐτόν Ἅγιο, ὅταν ὁ ἄνθρωπος καταλαβαίνει ὅτι τοῦ ἔρχονται ἡ χαννότητα ἢ ἓνα εἶδος κόπωσης (ἤτοι ἡ *ἀκηδία*), δέν θέλει καί δέν ἀντιστέκεται νά τά ἀρνηθεῖ, λόγω ἑλλειψης πνευματικῆς σπουδῆς⁴⁵. Καταλήγει, λοιπόν, ὁ Κασσιανός⁴⁶ ὅτι ἡ *ἀκηδία* εἶναι συνεχόμενη τῆς *θλίψης* (ἀθυμίας) καί πιά ἀσαφῆς ψυχική κατάσταση, ἀλλά καί πιά δύσκολη στήν ἀντιμετώπισή της ἀπό τόν ἐχθρό (διάβολο), ὅπως καί πιά συχνή. Ὅταν δέ κάποιος ἀντιληφθεῖ ὅτι αὐτή ἀρχίζει νά ἐπενεργεῖ πάνω του, τότε ἢ θά πρέπει νά παλέψει, γιά νά τήν ἀρνηθεῖ, ἢ θά ἐγκαταλείψει παντελῶς τήν πνευματική του σπουδή. Συγκεκριμένα, ἀναφέρει ὁ Ἅγιος ὅτι κατά τόν πρῶτο καιρό τῆς παραμονῆς του στήν ἔρημο, εἶχε συναντήσῃ τόν ἀββᾶ Μωυσῆ, πού ἦταν ὁ πλέον ἐξαγιασμένος ἀνάμεσα στούς Πατέρες. Τήν προηγούμενη ἡμέρα βασανίζοταν πολύ ἀπό ἀθυμία, ἐνῶ δέν εἶχε καταφέρει νά ἀπαλλαγεῖ ἀπ’ αὐτήν μέ κανένα ἄλλον τρόπο, παρά μόνο, πηγαίνοντας, ὅσο πιά γρήγορα μπορούσε, στό κελλί τοῦ ἀββᾶ Παύλου. «Δέν ἀπαλλάχθηκες καθόλου ἀπό τό πάθος», τοῦ ἀπάντησε ὁ ἀββᾶς, «ἀλλά μᾶλλον ὑπέκυψες καί ὑποδουλώθηκες ἀπ’ αὐτό ἀκόμα περισσότερο. Γιατί ὁ ἐχθρός, βλέποντας ὅτι ἤσουν δειλός καί λιποτάκτης, καί τρέπεσαι σέ φυγή, θά σοῦ ἐπιτεθεῖ στή συνέχεια πιά βίαια, ἐκτός κι ἂν θελήσεις νά μήν ἀποφεύγεις στό ἐξῆς ἄμεσα τίς ἐπιθέσεις του

44. Κασσιανού, *Inst.*, MPL 49, 366B, 351C.

45. Κασσιανού, *Inst.*, 25, MPL 49, 398B.

46. Κασσιανού, *Inst.*, MPL 49, 621B.

καί ἔτσι νά ἐγκαταλείπεις τό κελλί σου ἢ νά πέφτεις γιά ὕπνο, ἀλλά νά ἐκπαιδευθεῖς, ὥστε νά τόν ὑπερνικᾷς μέ τή γενναία ἀντεπίθεση»⁴⁷.

Ἡ ἀκηδία προκαλεῖ σέ ὅλους τούς εὐλαβεῖς (λαϊκούς) Χριστιανούς ἀτονία καί ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος γιά κάθε εἶδους ἐργασία (σωματική ἢ πνευματική)· καθιστᾷ δέ ἀνυπόφορη τήν παρουσία καί τή συναναστροφή μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους, ὑποβάλλοντας (ὡς ἕνας ἀσυνείδητος ψυχολογικός μηχανισμός), πολλές φορές, λογισμούς ἀναχώρησης καί μετάβασης σέ ἄλλον τόπο (βλ. *φυγή*), δῆθεν γιά πνευματική ωφέλεια. Εἶναι μιά κατάσταση, ἡ ὁποία ὀνομάζεται ἀπό τήν Ψυχολογία ψυχοκινητική ἀνησυχία.

Εἰδικά, ὡς πρὸς τούς μοναχοὺς, ἡ ἀκηδία, κατὰ τόν ἅγιο Κασσιανό⁴⁸, ἐνεργεῖ συνήθως μέ δύο τρόπους:

α) προκαλεῖ καί βασανίζει τόν ἄνθρωπο ἀπό ἄγχος, γι' αὐτό, πολλές φορές, ὁ ἄνθρωπος, ἀπό ἀντίδραση, καταφεύγει στόν ὕπνο (βλ. *ὕπνηλία*). Ἐπίσης, σέ κάποιους τέτοιους πνευματικά ἀσθενεῖς, ἀντί τῆς ἀϋπνίας, παρατηρεῖται συχνά μιά ὑπερυπνία, καί

β) παρακινεῖ τόν ἄνθρωπο νά ἐγκαταλείψει τόν τόπο του (βλ. *φυγή*), ἢ, ἂν εἶναι μοναχός, τό κελλί του.

Ὡς πρὸς τόν πρῶτο τρόπο, στερεύει ἡ πηγή τῶν μυστικῶν βιωμάτων τῆς προσευχῆς τοῦ πνευματικά ἀσθενή μοναχοῦ, ἐνῶ τό κελλί του δέν τόν χωρᾷ πλέον, οὔτε θέλει νά μελετήσῃ, ο δέ νοῦς του διασπᾶται συνεχῶς κατὰ τήν ὥρα τῆς προσευχῆς καί τρέχει ἀκατάπαυστα ἐδῶ καί ἐκεῖ. Αἰσθάνεται μάλιστα σάν μεθυσμένος καί, ὅσο περισσότερο προσπαθεῖ νά ἐπαναφέρει τή *μνήμη τοῦ Θεοῦ*, τόσο πιό πολύ ὁ νοῦς του διασκορπίζεται καί ἀποσπᾶται σέ ἄσκοπες περιπλανήσεις, παραμένοντας ἄκαρπος⁴⁹. Ἀπό ὅποια μεριά καί ἂν ἀρχίσει νά κυριαρχεῖ ὁ ἐχθρός (διάβολος) τόν μοναχό, θά πασχίσει ἢ νά τόν ἀφήσει σάν

47. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XI, 398A: "... sed resistendo superandam", "De Spiritu Acediae".

48. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 368BC (caput III, "Quibus generibus monachum superet acedia").

49. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 777BC: *De oratione* (Περί Προσευχῆς): "Utrum maioris difficultatis sit custodire cogitationes bonas, quam parare?". «Ἡ θλίψη εἶναι ἢ κατάθλιψη, κατ' ἀναλογία μέ τήν περίσταση, ἡ δέ κατάθλιψη εἶναι θλίψη ἀπό τήν ἀναλογία μέ τήν περίσταση» (βλ. M. E. Thase, M.D. & S. Lang, *Beating the blues. New Approaches to Overcoming Dysthymia and Chronic Mild Depression*, Oxford University Press, Inc., New York, 2004, p. 25). Πρβλ. A. Solomon, *The Noonday Demon: An Atlas of Depression*. New York: Scribner's, 2001.

εύκολο θύμα στο κελλί του, αλλά χωρίς καμία πνευματική προκοπή, ή θά τόν έξωθήσει να τόν βγάλει από αυτό και να τόν γυρίζει από τόν ένα τόπο στον άλλο, «ἄεργο καί περιπλανώμενο» (*reddet ac vagum*) στα κελλιά τῶν ἄλλων μοναχῶν καί στά διάφορα Μοναστήρια, ράθυμο καί ἀδιάφορο γιά κάθε πνευματικό ἔργο, ἐκτός ἀπό τό τακτικό καί καλό φαγητό, διότι ὁ νοῦς τοῦ ἀργόσχολου δέν μπορεῖ νά σκεφθεῖ τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τό φαγητό, μέχρις ὅτου βρεῖ τή συντροφιά κάποιου ἄλλου, πού βρίσκεται στήν ἴδια κατάσταση μέ αὐτόν. «Τότε, ἐμπλέκεται στίς ὑποθέσεις τους, ἀσχολεῖται μέ τίς ἀνάγκες τους καί σιγά-σιγά αἰχμαλωτίζεται ἀπό αὐτές, σάν νά εἶναι σφικτά τυλιγμένος ἀπό ἕνα φίδι». Μέ αὐτόν τόν τρόπο χάνει τελείως τόν στόχο του καί τό ὄραμά του, πού εἶναι ἡ καθαρότητα τῆς καρδιάς καί ἡ θεωρία, προδίδοντας τίς μοναχικές του ὑποσχέσεις. Συνεχῶς παραπονιέται, κοιτάζοντας πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις μέ ἀγωνία, ὅτι κανένας ἀδελφός δέν ἔρχεται νά τόν ἐπισκεφθεῖ καί μπαινοβγαίνει στό κελλί του, παρατηρώντας συνεχῶς τόν ἥλιο, γιατί νομίζει ὅτι εἶναι ἀργοκίνητος ἐκεῖνη τήν ἡμέρα, καί, γι' αὐτό, καθυστερεῖ νά ἔλθει ἡ ἐνάτη ὥρα, ὥστε νά μπορέσει ἐπιτέλους καί αὐτός νά γευματίσει. Ἔτσι, ὁ νοῦς του εἶναι βαρὺς, ταραγμένος καί ἀνίκανος γιά κάθε πνευματική δραστηριότητα.⁵⁰ πείθεται δέ ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλο φάρμακο, γιά νά βγεῖ ἀπό αὐτήν τήν κατάσταση, ἐκτός ἀπό τό νά δεχθεῖ τήν ἐπίσκεψη ἑνός ἀδελφοῦ ἢ νά καταφύγει στήν παρηγοριά τοῦ ὕπνου. Τότε ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται δυστυχής, ἀπελπισμένος, ἀβοήθητος, ἀνασφαλής, ἀνίκανος. Ὑπάρχει «ἀνηδονία», δηλ. ἔλλειψη διάθεσης γιά εὐχαρίστηση καί ἀδυναμία ἀντλησης ἱκανοποίησης ἀπό καταστάσεις καί δραστηριότητες, οἱ ὁποῖες στό παρελθόν προσέφεραν χαρά⁵¹. Μπο-

50. Ὁ νοῦς τότε μετεωρίζεται, «βγαίνει» καί διασαλεύεται ἡ «φυσιολογία τῆς ὑπαρξης»· βλ. Ν. Ματσούκα, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία. Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σέ ἀντιπαράθεση μέ τή δυτική χριστιανοσύνη*, Τόμος Β', Θεσσαλονίκη 1999, σ. 507. Πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, *Βίος καί πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Ἀντωνίου*, ΜΡΓ 26, 877Α.

51. Πρβλ. J. D. Eastwood, A. Frischen, M. J. Fenske, "The Unengaged Mind: Defining Boredom in Terms of Attention", *Perspectives on Psychological Science* 7/5 (2012) 482-495. Πρβλ. K. B. Mercer-Lynn, J. A. Hunter and J. A. Eastwood, "Is Trait Boredom Redundant?", *Journal of Social and Clinical Psychology* 32/8 (2013) 897-916. Ὁ Πασκάλ ἀναφέρει ὅτι τότε ὁ ἄνθρωπος «νοιώθει τήν ἐγκατάλειψη, τήν ἀνεπάρκειά του, τήν ἀδυναμία του, τό κενό του καί παρευθὺς θά ξεπηδήσουν μέσα ἀπό τήν ψυχή του ἡ ἀνία, ἡ δολεροτότητα, ἡ θλίψη, ἡ λύπη καί ἡ ἀπελπισία» (B. Pascal, *Thoughts*, Harmondsworth, 1966 [ἐλλήν. ἐκδ.: Μπλέξ Πασκάλ, *Σκέψεις*,

ρεϊ νά συνυπάρχει ἄγχος καί ἀνησυχία. Αὐτή ἡ «ἀνηδονική» διάθεση θεωρεῖται ἀπό τήν ψυχαναλυτική θεωρία ἄμεσα σχετιζόμενη μέ τήν ἄρνηση καί τήν ἀπώθηση (repression), πού προκαλεῖται ἀπό κάποια συναισθηματική ἢ ἄλλη ματαίωση (Frustration).

Πολιορκημένη, λοιπόν, ἡ δυστυχημένη (*fatigata*) ψυχή, κατ' αὐτόν τόν τρόπο, καί ἀπό αὐτές τίς πονηρίες, ἡ τά τεχνάσματα τοῦ ἐχθροῦ καί πιεσμένη ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἀκηδίας, ὅπως ἀπό τά κτυπήματα ἑνός πολεμικοῦ κριοῦ, ὑποκύπτει στόν ὕπνο ἢ ἐγκαταλείπει τό κελλί του καί ἀναζητεῖ –μέσα ἀπό τήν ἐπίσκεψη σέ κάποιον ἀδελφό– τό φάρμακο τῆς λύτρωσής της ἀπό τό πάθος, πού τήν πνίγει⁵². «Τό φάρμακο ὅμως αὐτό δέν θά τήν ἀπαλλάξει, ἀλλά θά τήν ἀρρωστήσει περισσότερο»⁵³, γιατί ὁ ἀντίπαλος θά ἐπιτίθεται πλέον πιό συχνά καί πιό βίαια, ἐφόσον θά ξέρει ὅτι, μόλις ἀρχίσει ἡ μάχη, ὁ μοναχός θά στρέψει τά νῶτα καί θά λιποτακτήσει, γιατί στηρίζει τήν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας του ὄχι στήν ἀντίσταση, ἀλλά στή φυγή. Ἔτσι, σπρωγμένος ἀπό τήν ἀκηδία ἔξω ἀπό τό κελλί του, σιγά-σιγά θά λησμονήσει τόν στόχο του, πού δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τήν κάθαρση τῆς καρδιάς, «ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νά ἀποκτηθεῖ διαφορετικά, παρά μόνο μέ τή συνεχή παραμονή στό

μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, ἐκδ. Καστανιώτης, Ἀθήνα 2002, σ. 80). Ἐπίσης, ὁ Λεοπάρντι, τό 1818, ἐγραφε ὅτι θά προτιμοῦσε νά πονάει παρά νά ὑποφέρει ἀπό αὐτή τή «θανάσιμη βαρεμάρα, ἀνία, πλήξη» (βλ. G. Leopardi, *Gedichte und Prosa: Ausgewählte Werke*, Frankfurt, 1981, p. 253-254. Ὁ Νίτσε, ἐξ ἄλλου, ὀρίζει τήν ἀνία (βαρεμάρα) ὡς «δυσάρεστη ἄπνοια τῆς ψυχῆς», βλ. Fr. Nietzsche, «Menschliches, Allzumenschliches I», in *Kritische Studienausgabe*, Berlin/N. York 1988, vol. II, παρ. 369, καί «Der Wanderer und sein Schatten», § 56). Ἀκόμα, ὁ Δάντης στό ἔργο του «Θεία Κωμωδία» τοποθετεῖ τούς ἀκηδεῖς μέσα σέ βαθύ βοῦρκο, ὅπου κλαφουρίζουν γιά τήν τιμωρία τους, λόγω τῆς δυσάρεστης θέσης, στήν ὁποία ἔχουν περιέλθει, ἐνῶ θά ἔπρεπε νά ἀπολαμβάνουν τόν ἥλιο (βλ. D. Alighieri, *The Divine Comedy*, London 1814 [ἐλλην. ἐκδοση: *Ἡ Θεία Κωμωδία – Κόλαση*, μτφρ. Α. Ριζιώτης, ἐκδ. Τυπωθήτω, Ἀθήνα 2002, ἄσμα VII). Ὁ φιλόσοφος I. Kant ἀναφέρει ὅτι ὁδηγοῦμεθα στήν ἀνία, πλήξη μέσω τῆς ἐπιθυμίας νά δοκιμάζουμε νέες μορφές ἀπόλαυσης (I. Kant, «Anthropologie in pragmatischer Hinsicht», in *Kants gesammelte Schriften*, Berlin/N. York 1902, τόμ. VII, σ. 233). Ἔτσι, ὁ ἀνθρώπος αἰσθάνεται μιᾶ ἀποστροφή γιά τήν ἴδια του τήν ὑπαρξη, εἶναι ὁ τρόμος τοῦ κενοῦ (*honor vacui*). Ὁ Πασκάλ θεωροῦσε μάλιστα ὅτι χωρίς τόν Θεό εἴμαστε καταδικασμένοι στή θλίψη, τή βαρεμάρα, τήν ἀνία (B. Pascal, ὅπ.π., σ. 91).

52. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 367C: "... aut excussa claustris cellulae suae consolationem impugnationis hujus visitatione fratris consuescat acquirere, ...".

53. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 368B: "...hoc quo utitur ad praesens remedio, paulo post acrius infirmanda...".

κελλί, τή σιωπή⁵⁴, καί τήν ἄσκησιν⁵⁵ καί ὁ στρατιώτης τοῦ Χριστοῦ «γίνεται φυγὰς καί λιποτάκτης ἀπό τόν στρατό τοῦ Κυρίου (*atque ita militiae suae fugitivus [0369A] ac desertor Christi...*)⁵⁶, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἀπόστολος: «οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ» (Β΄ Τιμ. 2, 4). Ὅσοι (πνευματικά) ἀσθενεῖς νομίζουν ὅτι θά ἀποσβέσουν τόν καύσωνα τοῦ ὑψηλοῦ πυρετοῦ, πίνοντας δροσερό νερό, στήν πραγματικότητα, ἀναζωπυρῶνουν τήν ἐσωτερική φωτιά, ἀντί νά τή σβήνουν, καί τή στιγμιαία ἀνακούφισιν, πού αἰσθάνονται, τή διαδέχεται ὁ ἔντονος πόνος⁵⁷.

Ὡς πρός δέ τόν δεύτερο τρόπο, ἡ «φυγή» τῆς ἀκηδίας, ὅπως σημειώνει ὁ Κασσιανός, λειτουργεῖ μέσα στήν ψυχὴ μέ πολλοὺς τρόπους (*Quibus generibus monachum superet acedia*). Ὅταν αὐτό τό πάθος κυριαρχήσει στήν ψυχὴ τοῦ μοναχοῦ, γεννᾷ ἀφ' ἑνός μὲν ἀπέχθεια γιὰ τόν τόπο, πού ἔχει ἐγκατασταθεῖ καί ἰδίως γιὰ τό κελλί του, ἀφ' ἑτέρου δέ, τοῦ ἐμπνέει περιφρόνηση γιὰ τοὺς συνασκητές ἀδελφούς του, μέ τό πρόσχημα ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἀμελεῖς καί ἀδιάφοροι γιὰ τήν πνευματικὴ ζωή. Ὁ μοναχός, πού ἔχει καταληφθεῖ ἀπὸ τό πνεῦμα τῆς ἀκηδίας, παραπονιέται συχνά καί μεμψιμοιρεῖ ὅτι, ἂν συνεχίσει νά

54. «[...] Ἡ σιωπὴ συντροφεύει τίς μεγάλες ὥρες τῶν ἀγίων, τίς ἱερές ὥρες τῆς περισυλλογῆς, τῆς αὐτοσυγκέντρωσης, τῆς αὐτομεμψίας, τῆς μελέτης, τῆς προσευχῆς. Ἡ σιωπὴ καλύπτει τὴν ἔρευνα, τὴν ἀγρυπνία, τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ σοφοῦ ἐπιστήμονα. Ἡ σιωπὴ σκεπάζει τό μαρτύριον τοῦ πονεμένου, τοῦ ἀναγκασμένου, τοῦ δυστυχισμένου. Τίς ὥρες τῆς σιωπῆς τελειουργοῦνται τὰ μεγάλα θαύματα, οἱ ἀδι-αφήμιστες ἡρωϊκὲς πράξεις, οἱ μυστικὲς προσωπικὲς ἐπαναστάσεις, ἡ γνωριμία μέ τόν ἄγνωστο ἑαυτό μας. Ἔτσι ἔχουμε τὴ σημαντικὴ σιωπὴ τοῦ ἀγίου, τὴν κορυφαία σιωπὴ τοῦ σοφοῦ, τὴν ὑπομονετικὴ σιωπὴ τοῦ ἥρωα, τὴν ἀκριβὴ σιωπὴ τοῦ ὑπομονετικοῦ καί ἐπίμονου, τὴν εὐαγγελικὴ σιωπὴ τοῦ αὐτοθυσιαζόμενου» (βλ. Μοναχοῦ Μωυσέως Ἀγιορείτη, *Ἡ εὐλαλή σιωπὴ*, ἐκδ. Ἐν πλῶ, σ. 23).

55. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 0367D: "...sed de fuga sperare pervidet; donec paulatim protractus e cella...". Μέ τὴν ἄσκησιν ὁ πιστός ἀποβάλλει τό «ἴδιον θέλημα», δηλ. τὴν ὁποιαδήποτε προσωπικὴ ἢ ἰδεολογικὴ προκατάληψιν (ναρκισσιστικὴ αὐτοβεβαίωση τοῦ Ἑγώ), ζητώντας τόν φωτισμό τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀγωνίζεται νά τηρήσῃ τίς ἀρετές, μέ κύριες τὴν ταπεινοφροσύνη, τὴν πίστη, τὴν ἐλπίδα, τὴν ἀγάπη, τὴν καρτερίαν καί τὴν ὑπομονή· βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, «Φαινόμενα ἐπιστημονικῆς συγχύσης μεταξύ "θύραθεν" καί θεολογικῆς "γνώσιακότητος" (φιλοσοφικά καί ψυχολογικά) μεταξύ ἀκαδημαϊκῆς καί ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας», *ΕΕΘΣΠΑ*, τόμος ΜΣΤ', ἐν Ἀθήναις 2011, σ. 342.

56. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 368A.

57. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1293AB: "*De mortificatione fornicationis et immunditiae*".

παραμένει στό κελλί αυτό μέ τήν Ἀδελφότητα, δέν θά ἔχει καμιά πνευματική ὠφέλεια καί ἔτσι εἶναι πολύ λυπημένος, γιατί αἰσθάνεται ἄχρηστος στόν τόπο αυτό, πού κατοικεῖ, ἐνῶ, θά μπορούσε, ἂν βρισκόταν κάπου ἄλλου, νά ἦταν πολύτιμος· νομίζει, μάλιστα, ὅτι θά μπορούσε καί ἄλλους ἀδελφούς νά βοηθήσει πνευματικά μέ τήν ἐμπειρία του καί μέ τόν ὑποδειγματικό τρόπο ζωῆς του. Ἐπίσης, ὑπολήπτεται τά Μοναστήρια, πού βρίσκονται μακριά, καί τά θεωρεῖ εὐρυθμα καί πολύ πιό κατάλληλα γιά τήν πνευματική του πρόοδο καί σωτηρία τῆς ψυχῆς του, πιστεύοντας ὅτι οἱ σχέσεις του μέ τούς ἀδελφούς ἐκείνης τῆς μοναστικῆς Ἀδελφότητος θά ἦταν περισσότερο εὐχάριστες καί ἀπόλυτα πνευματικές ἀπό αὐτές, πού ἐπικρατοῦν ἐδῶ, ὅπου ὅλα εἶναι σκληρά καί ἄξεστα, καί οἱ ἀδελφοί δέν ἔχουν καμιά πνευματικότητα. Τέλος, θεωρεῖ ὅτι, ἂν παραμείνει στό Μοναστήρι του, δέν θά μπορέσει νά ἐξασφαλίσει τή σωτηρία του, καί, ἂν μείνει περισσότερο, γρήγορα θά ἀρρωστήσει καί θά πεθάνει.

Στό σημεῖο αὐτό φαίνεται ἡ δῆθεν ἀνωτερότητα τοῦ μοναχοῦ ἀπό τούς ἄλλους μοναχούς, πού βρίσκονται μακριά του καί πού θέλει νά «βοηθήσει». Αὐτή ἡ συνεχῆς συνειδητή ἢ, συνήθως ἀσυνείδητη, προσπάθεια νά αἰσθάνεται κάποιος ἀνώτερος ἀπό τούς ἄλλους, καταφεύγοντας στή δυσφήμιση καί τόν διασυρμό τῶν ἄλλων μοναχῶν, τήν κριτική ἢ τή μή ἀνεκτικότητα («δέν τούς ἀντέχω ἄλλο») ἐρμηνεύεται ἀπό τή σύγχρονη Ψυχολογία ὡς μηχανισμός *προβολῆς* (projection)⁵⁸, δηλ. ὡς ἓνας ἄλλος τρόπος νά μετατρέπεται ὁ ἄλλος σέ ὑποδοχέα τῶν δικῶν μας ἀνεπιθύμητων συναισθημάτων⁵⁹.

Ἐξ ἄλλου, ὁ πειρασμικός λογισμός τῆς ἀκηδίας ὑποβάλλει στόν μοναχό, ὡς κατάλληλο καί ἀναγκαῖο «φάρμακο» γιά τήν ἀνακούφισή του, νά ἐπισκεφθεῖ ἄλλους ἀδελφούς ἢ καί ἀρρώστους, ἔστω καί ἂν αὐτοί μένουν πολύ μακριά. Ἐπίσης, ὁ δαιμονικός αὐτός λογισμός

58. «Οἱ ἐπικριτικοί» τῆς θρησκείας ἀρνοῦνται τήν «ἀντικειμενική» ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ, καί, μέσω τῆς Ψυχολογίας, ἐπιτίθενται κατὰ τῆς Θρησκείας, ἐρμηνεύοντας τά πάντα ὡς *προβολές* (projections)· βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θέματα Ψυχολογίας τῆς θρησκείας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 68.

59. Εἶναι φαίνεται στή φύση τοῦ ἀνθρώπου νά κατασκευάζει (ἀνεπίγνωστα) μιὰ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του, πού εἶναι συνήθως ἄρτια ἀπό κάθε πλευρά, καί πού γι' αὐτό τόν λόγο δέν δέχεται νά τήν θίξει κανεὶς ἀπό καμιά τῆς πλευρά. Ἀλλά, ἡ ἰδιόμορφη αὐτή ἀντίδραση τοῦ ἑαυτοῦ μας στήν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του ἰσοδυναμεῖ μέ μιὰ προδοσία, μέ μιὰ ἀπάτη καί παραπλάνηση· πρβλ. Ἱ. Κορναράκη, *Φιλοκαλικά Θέματα*, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, 82 ἐξ.

τοῦ ὑπαγορεύει καθήκοντα ἀγάπης καί φιλάνθρωπίας, ὅπως, λ.χ. νά ζητήσῃ νά μάθῃ νέα γιά κάποιον συγγενή του, ἢ νά πηγαίνει νά τοὺς ἐπισκέπτεται συχνότερα, ἢ νά φροντίζει τήν τάδε εὐσεβή γυναικα, ἰδίως, ὅταν αὐτή στερεῖται βοήθειας ἀπό τοὺς οἰκείους της. Πιστεύει, μάλιστα, ἀκράδαντα ὅτι εἶναι καθήκον του νά τήν ἐπισκέπτεται συχνά καί νά τῆς προμηθεύῃ κάθε ἀπαραίτητο, ἐφόσον αὐτή εἶναι παραμελημένη καί περιφρονημένη ἀκόμα καί ἀπό τοὺς δικούς της. Θεωρεῖ δέ ὅτι θά ἦταν περισσότερο ἐπωφελές νά ἀναλωθεῖ σέ αὐτές τίς ἀγαθοεργίες ἀπό τό νά μένει ἄσκοπα στό κελλί του, χωρίς νά σημειώνει, μάλιστα, καμιά πνευματική πρόοδο.

4) Ἡ ἀκηδία ὡς θανάσιμο ἀμάρτημα.

Ἡ *acedia* θεωρεῖται ἀπό τόν Κασσιανό ὡς ἓνα ἀπό τά θανάσιμα ἀμαρτήματα (ἰδίως γιά τοὺς μοναχοὺς). Ἡ ἀκηδία κατεργάζεται τόν ψυχο-πνευματικό θάνατο καί ὁδηγεῖ στή φονική θλίψη. Ὁ ἅγιος Κασσιανός⁶⁰ διδάσκει ὅτι ἡ ἀκηδία συνιστᾷ θανάσιμο ἀμάρτημα, καθότι, διαθέτοντας ἀκόμα ὁ ἄνθρωπος τό αὐτεξούσιο, ἐξασθενεῖ τή λογική καί περιφρονεῖ τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ ἀκηδία ἀποτελεῖ τόν τελευταῖο προμαχῶνα, κατά τόν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ, ἂν τό θελήσῃ πραγματικά, νά πολεμήσῃ τόν διάβολο καί τά πάθη, γιατί, ἂν ἡττηθεῖ σέ αὐτό τό ψυχο-πνευματικό ἐπίπεδο, ἔπειτα ἡ ὅλη του ψυχοσωματική κατάσταση δέν μπορεῖ νά ἐλεγχθεῖ ἀπό τόν ἴδιο· περιπίπτει πλεόν σέ πραγματική ψυχο-σωματική νόσο καί ὄχι μόνο σέ ἀμαρτία. Τό ὅτι δέ ἀποτελεῖ θανάσιμο ἀμάρτημα ἡ ἀκηδία ἀποδεικνύεται ἐπιπλέον ἀπό τό γεγονός ὅτι τήν ἀκηδία ὑποβοηθοῦν τά ἑξῆς ἑπτὰ πάθη: ὀκνηρία, ἀδράνεια, ἀδιακρισία (πνεύματος), σωματική ἐνόχληση, ἀστάθεια, φλυαρία καί περιέργεια⁶¹.

Ἀντίθετα, αἰῶνες ἀργότερα, ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης (1225-1274)⁶², σύμφωνα μέ τόν ἐκδότη καί σχολιαστή τοῦ Κασσιανοῦ (*Inst.* 364D), Βενεδικτῖνο μοναχό τῆς μονῆς τοῦ Νορμανδοῦ ἀγίου Vaast ἢ Waast, Alardus Gazeus (17ος αἰ.), ὁ ὁποῖος, ἄς σημειωθεῖ, παρέβαλλε⁶³ τίς θεολογικές ἀπόψεις τοῦ Κασσιανοῦ καί μέ ἀπόψεις πολλῶν ἄλλων

60. Κασσιανοῦ, *Inst.*, MPL 49, 362C.

61. Κασσιανοῦ, *Inst.*, MPL 49, 362D.

62. *Summa Theologica*, Article 2.

63. Περιττό νά λεχθεῖ ὅτι ἀπό τοὺς προγενέστερους του φιλοσόφους καί Πατέρες (Ἀνατολικούς καί Δυτικούς) τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀντλοῦσε καί ὁ ἴδιος στοιχεῖα.

Ἑλλήνων φιλοσόφων (π.χ. Ἀριστοτέλη⁶⁴, Φίλωνα⁶⁵ κ.ἄ.) καὶ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἢ καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων (Εὐάγριου⁶⁶, Διονύσιου Ἀρεοπαγίτη⁶⁷, Ἱερώνυμου⁶⁸, Κυπριανοῦ Καρθαγένης⁶⁹, Μ. Βασιλείου⁷⁰, Αὐγουστίνου⁷¹, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου⁷², Ἰωάννη Χρυσόστομου⁷³, Ἰωάννη τῆς Κλίμακας⁷⁴, Γρηγορίου Νύσσης⁷⁵, Θεοφίλου⁷⁶, Νικηφόρου⁷⁷, Δανιὴλ τοῦ Στυλῖτη⁷⁸, Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ⁷⁹, Θωμᾶ Ἀκινάτη⁸⁰, Βενέδικτου⁸¹, Κεδρηνοῦ⁸², Σωζομενοῦ, Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου, Ludovicus Granatensis κ.ἄ.), δέν θεωρεῖ τὴν ἀκηδία ὡς ἀμαρτία, ἀλλ' ὡς βιολογικὴ ἀσθένεια, ἡ ὁποία μάλιστα συνοδεύεται ἀπὸ ὑψηλὸ πυρετό⁸³. Τὸν διαχωρισμὸ αὐτόν ἐπιχειρεῖ ὁ Ἀκινάτης, κἀνον-

64. *Collationes* 1306B, C.

65. *Collationes* 1306C.

66. *Collationes* 0715B.

67. *Institutiones* 0530C, *Collationes* 0601C.

68. *Institutiones* 0329B. Πρβλ. Ph. Rousseau, *Ascetics, Authority and the Church: In the Age of Jerome and Cassian*, Oxford: Oxford University Press, 1978.

69. *Institutiones* 0091B, 0120D, 0517D, 0530C, 0579C.

70. *Institutiones* 0060B, 0097D, 0129D, 0153C, 0159C, 0168C, 0210D, 0256D, 0329B, 0394B, *Collationes* 0683C, 1110D, 1159C, 1205B, *De Incarnationis Christi* 0243C.

71. *Collationes* 0920B, *Institutiones* 0159C.

72. *Collationes* 0601C.

73. *Collationes* 0593C, 0601C.

74. *Collationes* 0543C, 0563D, 0623B, 0715B, 0803D, 0806D, 0807B, 0874C, 0874D, 0875D, 0879C, 1217C, 1292A, *De coenobiorum Institutis* 0097D, 0098C, 013B, 0272D, 0315D, 0344D, 0364D, 0366B, 0397B, 0398C, 0401B, 0437C.

75. *Collationes* 1306C.

76. *Collationes* 0531D.

77. *Collationes* 0531D.

78. *Collationes* 0531D.

79. *Institutiones* 0272C, 0326D, 0328B, 0353C, 0358B, 0361A, 0097D, 0332B, *Collationes* 0509C, 0531D, 0601C, 0646B, 1261B, 1306C.

80. *Collationes* 0486C, 0491C, 0495D, 0501C, 0506C, 0509C, 0520C, 1306C, *De coenobiorum Institutis* 0364D, *Institutiones* 0081C, 0104C, 0112D, 0159C, 0162D.

81. *Institutiones* 0159C, 0162D.

82. *Collationes* 0583D.

83. L. Wilmshurst, *Ἑξειλικτική ψυχοπαθολογία. Μία ἀναπτυξιακὴ προσέγγιση*, μτφρ: Μ. Κουλεντιανοῦ, ἐπιμέλεια: Η. Γ. Μπεζεβέγκης, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2011, σ. 268: Ἡ δυσθυμικὴ διαταραχὴ μοιάζει μὲ μιά ἐλαφρὰ γρίπη, μὲ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι ποτὲ δέν νιώθουν ἀρκετὰ ἀσχημα ὥστε νά εἶναι ἄρρωστοι, ἀλλὰ ποτὲ δέν νιώθουν καὶ ἀρκετὰ καλά. Ὡστόσο ἡ δυσθυμικὴ διαταραχὴ μπορεῖ, ἐπίσης, νά καταλῇ σε δυσλειτουργία, πού γίνεται φανερὴ στὸν περιορισμὸ τῶν κοινωνικῶν συναλλαγῶν (ἀπόσυρση), τὴν ἔλλειψη συγκέντρωσης καὶ μιά γενικὴ αἰσθησιὴ ἀδιαθεσίας.

τας τόν ἐξῆς λογικό συλλογισμό· κατ' ἀρχήν, λύπη, θλίψη, ἀθυμία καί ἀκηδία δέν ταυτίζονται ἐννοιολογικά. Ἐπειτα, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ μὲν ἀκηδία προέρχεται ἀπὸ ἓνα ἀγαθοποιό πνεῦμα, ἐνῶ ἡ ἀθυμία ἀπὸ ἓνα κακοποιό, μὴ μπορώντας σαφῶς νά διακρίνουμε τὰ συμπτώματα μεταξύ τῶν δύο παθῶν, δέν μπορούμε νά εἶμαστε σίγουροι περὶ τίνος πρόκειται κάθε φορά ἢ ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ κάθε μιά. Στὴν προκειμένη περίπτωση, παρατηρεῖ ὁ Ἀριστοτελικός Σχολαστικός, δέν γνωρίζουμε τὴ συγκεκριμένη λογικὴ τοῦ λάθους, καθότι δέν γνωρίζουμε ἀκριβῶς (ὅπως δέν γνωρίζουμε τί, στὴν πραγματικότητα, εἶναι ὠφέλιμο ἢ βλαβερό γιὰ τὸ σῶμα μας, ἂν καί κοπιαστικό ἢ δυσάρεστο) τί τὸ ἀρνητικό ἐνέχει ἡ ἀθυμία καί σέ ποιοῦ βαθμοῦ ἀποκλίνει τοῦ ἀγαθοποιοῦ πνεύματος⁸⁴. Ἄν, πάντως, θλίβεται κανεὶς γιὰ τὸ καλὸ πνεῦμα, δηλ. γιὰ αὐτὸ στοῦ ὁποῖο ὑπάρχει ἡ χαρὰ τῆς φιλευσπλαχνίας, τότε πρόκειται περὶ ἀκηδίας⁸⁵.

στ) Θλίψη (*compressio*).

Στὰ Ἑβραϊκά (Π.Δ.), ἡ θλίψη⁸⁶ ἀποδίδεται συνήθως, ὅπως ἡ λύπη (צָרָה), πού ἀπαντᾷ καί στὴν Κ.Δ. Ὁμοίως, ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας γίνεται εὐρύτατη χρῆση, μέ τὴ σημερινή νεοελληνικὴ ἐννοια. Σύμφωνα μέ τόν Καθηγητὴ Γ. Μπαμπινιώτη⁸⁷, ἡ θλίψη (λατ. *afflictio*) ἐρμηνεύεται ὡς ψυχικός πόνος, λύπη καί, σπανιότερα, ὡς πίεση ἢ συμπίεση. Ἐχει τίς ρίζες τῆς στοῦ ἀρχαῖο ἐλληνικό ρῆμα *θλῶ* (= σπάω, συντρίβω) καί *θλίβω* (= σπάω, πιέζω).

84. Κασσιανοῦ, *Inst.*, MPL 49, 361C: «Cum acedia sit tristitia de spirituali bono, si accipiat spirituale bonum communiter, non habebit acedia rationem specialis vitii, quia, sicut dictum est, omne vitium refugit spirituale bonum virtutis oppositae». (Σχόλια Gazeus: Θ. Ἀκινάτης, Article 2, summa *Theologica*).

85. Κασσιανοῦ, *Inst.*, MPL 49, 361D.

86. Ἡ θλίψη εἶναι μιά «φυσικὴ ἀντίδραση σέ μιά δραστηρικὴ διακοπὴ τοῦ κανονικοῦ τρόπου ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καί ἔχει σάν χαρακτηριστικό τῆς, στοχεῖα ὀρισμένων παθολογικῶν καταστάσεων, ὅπως ἡ μελαγχολία, δηλ. μιά κατάσταση ὀδύνης, ἀπώλεια ἐνδιαφέροντος γιὰ τόν ἐξωτερικὸ κόσμον καί τίς συνηθισμένες δραστηριότητες»· βλ. Φ. Φάρου, *Τὸ πένθος*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993, σ. 81. Πρβλ. S. Freud, *Standard Edition of the complete Psychological Works*, XIV, N. York Macmillan, 1961, p. 243 ff.

87. Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*. Ἀθήνα 2005, ἐκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, σ. 757.

Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, ἡ ἀκηδία (“taedium sive anxietatem cordis”) περιλαμβάνει θλίψη (ἀθυμία), ἀφοῦ βλασταίνει πάνω της⁸⁸. Τό ρῆμα «θλίβω» (*afflicto*) μνημονεύει ὁ ἅγιος Κασσιανός μιά φορά στά “*Collationes*” (*Collatio vigesima secunda, Quae est secunda abbatis Theonae, De nocturnis illusionibus, Caput II, 1218A*). Ὁ ἴδιος Πατέρας χρησιμοποιεῖ μιά φορά (*Liber octavus, De spiritu irae, VII 0335C* ὑπόσημ.) στά “*Institutiones*” καί 2 φορές (*Collatio Decima 0837B* καί *Collatio vigesima prima XXIII 1198C*) στά “*Collationes*” τόν συνώνυμο ὄρο *molestus* (= ὀχληρός, βαρὺς). Τό δέ ἐπίρρημα *moleste* (= βαρέως, δυσχερῶς, ἐπαχθῶς, θλιβερῶς) χρησιμοποιεῖ μιά φορά (*Liber Decimus, De spiritu acediae 0365D*) στά “*Institutiones*” σέ συνάφεια μέ τήν ἀκηδία καί 2 φορές (*XXIII 0554D* καί *VI 0653C* ὑπόσημ.) στά “*Collationes*”.

ζ) Μελαγχολία (*melancholia*).

Ὁ ὅρος μελαγχολία (< μέλας + χόλος/χολή) δέν ἀπαντᾷ στήν Ἀγία Γραφή. Ὡστόσο, γίνεται εὐρύτατη χρήση ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (Ὠριγένη, Μέγα Βασίλειο, Ἰωάννη Χρυσόστομο, Εὐσέβιο, Νεῖλο μοναχό στήν Ἀγκυρα, Γρηγόριο Νύσσης, Νεμέσιο, Μέγα Φώτιο κ.ἄ.), κυρίως ὅσον ἀφορᾷ σέ ἀνθρωπολογικά καί ψυχικά ζητήματα, καθὼς σέ αὐτήν τή συνάφεια χρησιμοποιεῖτο στήν Ἀρχαιότητα ἀπό ἰατρούς (Ἀέτιο, Ἀλέξανδρο, Ἀρεταῖο, Ἀρχιγένη, Γαληνό, Ἱπποκράτη⁸⁹, Ὀρειβάσιο, Παλλάδιο, Μελέτιο), κωμωδιογράφους (Ἀλέξιο, Ἀριστοφάνη, Μένανδρο κ.ἄ.), σοφιστές καί ρήτορες (Ἀριστείδη, Λιβάνιο, Λουκιανό κ.ἄ.), ἱστορικούς (Πλούταρχο, Προκόπιο, Εὐσέβιο κ.ἄ.) καί φιλοσόφους (Ἡράκλειτο, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Ἰουλιανό, Ἐπίκτητο, Χρύσιππο, Φίλωνα, Πορφύριο, Ποσειδώνιο, Θεμίστιο, Ψελλό κ.ἄ.)⁹⁰.

88. Κασσιανού, *Inst.*, MPL 49, 359C.

89. Ὁ Ἱπποκράτης χρησιμοποίησε τόν ὄρο «μελαγχολία», ὅπου, σύμφωνα μέ τίς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, ἡ μελαγχολία ὀφείλεται σέ περίσσεια μέλαινης χολῆς, πού παράγεται ἀπό τόν σπλήνα καί τό στομάχι, γιά νά περιγράψει ψυχικές διαταραχές (βλ. Γ. Ρηγάτου, *Ἱπποκρατική Ψυχιατρική*, ASCENT, Ἀθήνα 2008, σ. 15-17).

90. Βλ. Μ. Treichler, “Melancholie in Mythologie, Kunst und Literatur – Beispiele individueller Entwicklung in der Depression”, *Der Merkurstab – Journal of Anthroposophic Medicine* 59 (2006) 384-394, transl. English (*Melancholia in Mythology, Art and Literature – Examples of Individual Development in Depression*) by A. R. Meuss, FCIL, MTA, 2008, Γ. Βαρβατσούλια, «Ἡ θεώρηση τῆς

Ὁ Κασσιανός, ὁ ὁποῖος παράλληλα μέ τόν ὄρο *melancholia*⁹¹, χρησιμοποιεῖ καί τό ρῆμα *desipio* (= παραφρονῶ)⁹² μέ τήν ἔννοια τῆς παραφροσύνης ἀπό ὑπερβολική λύπη, σημειώνει ὅτι ἡ μελαγχολία, ὡς πνευματική λέπρα⁹³, ἀκολουθεῖ τήν ἀκηδία, καθώς «καταβροχθίζεται» ἡ ψυχὴ καί καταλαμβάνεται ἀπό τή μελαγχολία, πού ἀδυνατεῖ νά ἀρθρώσει λόγο⁹⁴.

η) Κατάθλιψη (*oppressus*).

Πρόκειται γιά ἓνα σύγχρονο ὄρο τῆς Ψυχολογίας καί τῆς Ψυχιατρικῆς⁹⁵, τόν ὁποῖο, ὅμως, συναντοῦμε τόσο στήν ἀρχαία Ἑλληνική Γραμματεία (Πλούταρχο κ.ἄ.), ὅσο καί στούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (Μ. Ἀθανάσιο, Μ. Βασίλειο, Ἰω. Χρυσόστομο, Κύριλλο Ἀλεξανδρείας κ.ἄ.), μέ τήν ἴδια σχεδόν σημασία, πού ἔχει καί σήμερα (*depression*). Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζονται μέ πολύ μελανά χρώματα, ὅταν ἀναφέρονταν σ' αὐτές τίς δύσκολες καταστάσεις τῆς ζωῆς, κά-

μελαγχολίας στόν William James καί ἡ ἔννοια τῆς θλίψης στόν *Ποιμένα* τοῦ Ἑρμᾶ – Διαπραγμάτευση στό πλαίσιο τῆς Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας», *Θεολογία* 80/3 (2009) 161-186.

91. *Institutiones* 1139D.

92. *Institutiones* 1077C.

93. *Institutiones* 0318C.

94. *Institutiones* 0361. Πρβλ. G. Steiner, *Δέκα (πιθανοί) λόγοι γιά τή μελαγχολία τῆς σκέψης*, μτφρ. Σεραφεῖμ Βελέντζας, ἐκδ. Scripta, Ἀθήνα 2007. Κατά τόν Καθηγητή Ἰ. Παρασκευόπουλο, στή φάση τῆς μελαγχολίας, τά κυριότερα συμπτώματα εἶναι: ἀθυμία, κατήφεια, παραμελημένη ἐμφάνιση, ἀναποφασιστικότητα, εὐσυγκινησία, πτωχεία καί λίμνασμα ἰδεῶν, ἀνορεξία, ἀπώλεια βάρους, συναισθήματα ἀναξιότητος καί ἐνοχῆς, τάσεις αὐτοκαταστροφῆς (βλ. Ἰ. Παρασκευόπουλου, *Κλινική Ψυχολογία. Διάγνωση. Πρόληψη καί θεραπεία τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν*, Ἀθήνα 2008, σ. 21).

95. Βλ. H. Loo & T. Gallarda, *Ἡ κατάθλιψη*, ἐκδ. Τραυλός, P. Gilbert, *Πῶς νά ξεπεράσετε τήν κατάθλιψη - ὁδηγός ἀτομικῆς ψυχοθεραπείας*, ἐκδ. Ἀτραπός, Ἀθήνα 2008, A. Solomon, *The Noonday Demon. An Atlas of Depression*, ἐκδ. Scribner, ΗΠΑ, Γ. Ν. Χριστοδούλου, *Κατάθλιψη*, ΒΗΤΑ Ἱατρικές Ἐκδόσεις ΜΕΠΕ, Ἀθήνα 1998, Γ. Ἀγγελίδη, κ.ἄ., *Κατάθλιψη σέ ἐφήβους, ἐνήλικες καί ἡλικιωμένους (Τί χρειάζεται νά γνωρίζετε)*, Κατερίνη 2004, σ. 19, G. Minois, *Ἡ ἱστορία τῆς κατάθλιψης*, μτφρ. Β. Σερέτη, ἐκδ. Νάρκισσος, Ἀθήνα 2010, σ. 15 ἔξ. Ὁ Μίνουά καταγράφει τά πολλά πρόσωπα τῆς κατάθλιψης σέ κείμενα φιλοσόφων, ποιητῶν, συγγραφέων, στήν ψυχανάλυση, ὅπως λ.χ. ὡς ἄχθος ζωῆς, θλίψη, ἀκηδία, ἀπόγνωση, ἀπαισιοδοξία, μηδενισμός, πλήξη κ.λπ.

νοντας χρήση του γενικότερου όρου *ἀθυμία* και προβαίνοντας σε καιρίες επισημάνσεις ως προς τη διάγνωση της νόσου⁹⁶.

Ο άγιος Ιωάννης Κασσιανός γνωρίζει και χρησιμοποιεί τον όρο 2 φορές στα “*Institutiones*” (Liber Secundus, *De Canonico nocturnarum orationum et psalmorum modo*, Caput XVII, 109A) και 2 φορές στα “*Collationes*” (Collatio vigesima prima, *Quae est prima abbatis Theonae, De remissione quinquagesimae*, Caput XXXIV, 1215A και Collatio sexta, *Quae est Theodori abbatis, De nece sanctorum*, Caput IX). Θλίψη, λύπη, κακοκεφιά, μελαγχολία και κατάθλιψη είναι κοινά και συγγενή συναισθήματα, που –πολλές φορές– συγχέονται, ως μή ὀφείλε⁹⁷, με την κλινική κατάθλιψη⁹⁸.

Για την προαγωγή της έπιστημονικής αλήθειας, είναι αναγκαίο σ’ αυτό τό σημείο, νά δοθεί ένας ὀρισμός της κατάθλιψης. Σύμφωνα με τον ὀδηγό της *Άμερικάνικης Ψυχιατρικῆς Έταιρείας* (2013), γνωστός ως *DSM-V*, τὰ λειτουργικά κριτήρια της κατάθλιψης είναι: 1) ἔντονο αἶσθημα θλίψης, 2) ἔλλειψη ἀντιδραστικότητας του συναισθήματος, 3) ἔκπτωση της φυσικῆς, ψυχοφυσιολογικῆς και ψυχολογικῆς λειτουργικότητας του ἀτόμου, και 4) διάρκεια και ἔνταση τῶν συμπτωμάτων⁹⁹. παρατηροῦμε δηλ. ὅτι ἀφ’ ενός μὲν τὰ συμπτώμα-

96. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν ὀρισμό και στὶς αἰτίες, πού προκαλοῦν τὴν κατάθλιψη, βλ. J. R. Roy, *Depression*, Health alert, Benchmark books, 2005, M. Cavendish, *Juvenile Nonfiction*, 2005, p. 10, 14. Πρβλ. A. T. Beck & B. A. Alford, *Depression: causes and treatments*, Philadelphia, Pa: University of Pennsylvania Press, Bristol, 2008².

97. Π. Κουφογιάννη, ὀπ.π., σ. 369: Ἡ ταύτιση της κλινικῆς κατάθλιψης με τὰ πάθη της ἀκηδίας και της λύπης – ἀθυμίας είναι «ἀντιεπιστημονική και ἐπικίνδυνη», διότι προκαλεῖ ἀπογοήτευση στοὺς ἀσθενεῖς, ἀπὸ ἕνα χῶρο, πού ἀναμένουν κατανόηση και ἔνσυναίσθηση, και ἐπιπλέον, αὐξάνονται «οἱ ἔνοχες γιὰ κάτι πού ξεφεύγει τὴ θέλησή τους», συγχρόνως, στό πλαίσιο αὐτό της σύγχυσης, οἱ ἄνθρωποι «ῶθοῦνται νά βιώσουν τὴν κλινική κατάθλιψη ὡς πάθος (ἀμαρτία), πρᾶγμα, πού αὐξάνει τὶς ἐσωτερικὲς συγκρούσεις, τὶς ἔνοχες και τὰ αἰσθήματα ἀναξιότη-
τας» του ἀσθενοῦς.

98. Βλ. Π. Κουφογιάννη, «Άκηδία και κατάθλιψη. Μύθοι και πραγματικότητα», *ΕΕΘΣΑ*, τ. ΜΖ, ἐν Ἀθήναις 2012, σ. 353-372.

99. Εὐθ. Κάκουρου & Κατ. Μανιαδάκη, *Ψυχοπαθολογία Παιδῶν και Ἐφήβων*, Ἀθήνα 2006, ἐκδ. Τυπωθῆτω. Πρβλ. L. Y. Abramson, G. I. Metalsky & L. B. Alloy, “Hopelessness depression: A theory-based subtype of depression”, *Psychological Review* 96 (1989) 358-372, K. S. Kendler, “Genetic epidemiology in psychiatry: Taking both genes and environment seriously”, *Archives of General Psychiatry* 52 (1995) 895-899.

τα¹⁰⁰ τῆς ἀναιτιολόγητης (παράλογης) λύπης, τῆς τυραννικῆς καί βίαιης ἀθυμίας καί τῆς ἀκηδίας¹⁰¹ (μέ τήν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὅρου), δηλ. τῆς ἀκηδίας, πού ἐκδηλώνεται σέ κάτι περισσότερο ἀπό τήν ἀμέλεια γιά τά πνευματικά¹⁰², ἀφ' ἐτέρου δέ πολλά ἀπό τά συμπτώματα τῆς κλινικῆς κατάθλιψης εἶναι κοινά, ὅπως ἡ ἀνηδονία, τά αἰσθήματα ἐνοχῆς, τό ἄγχος, καί ἡ ἀγωνία (εἴτε ἑκτακτη εἴτε συνεχῆς)¹⁰³, ἡ ὀξυθυμία, ἡ ἀκαταστασία, ἡ ἀπόγνωση, ἡ ἀπελπισία, ἡ αὐτοκτονία, οἱ διαταραχές τοῦ ὕπνου καί φαγητοῦ, ἡ κόπωση, ἡ μειωμένη ἐνεργητικότητα, ἡ ἀπόσυρση, ἡ διαταραχή τῶν διαπροσωπικῶν καί κοινωνικῶν σχέσεων¹⁰⁴ κ.ἄ.

Συχνά, ἡ ἔννοια τῆς κατάθλιψης χρησιμοποιεῖται, γιά νά ἀποδώσει μιά ψυχোসυναισθηματική κατάσταση, πού ἐμπεριέχει τό αἶσθημα τοῦ ψυχικοῦ πόνου¹⁰⁵. Ἔτσι, ἡ ἰσχυρή καί ἀναιτιολόγητη λύπη ἢ ἀθυμία μοιάζει περισσότερο μέ τήν κατάθλιψη¹⁰⁶. Στήν ἀναιτιολόγητη λύπη – ἀθυμία καί ἀκηδία (μέ τήν εὐρεία ἔννοια) πιθανόν νά ἔχουμε κλινική κατάθλιψη, πού νά ὀφείλεται σέ ὀργανικούς, ψυχολογικούς, κοινωνικούς λόγους, οἱ ὅποιοι λόγοι συμβάλλουν στήν παθολογία τῆς φυσικῆς δύναμης τῆς διάθεσης (τό ἀνθρώπινο ἰδίωμα) τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ συναισθήματος, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀκύρωση τῆς λειτουργικότητας τῆς προαίρεσης.

100. Περισσότερα γιά τά κλινικά συμπτώματα τῆς κατάθλιψης βλ. Kaplan and Sadock's, *Ψυχιατρική*, Ἰατρικές ἐκδόσεις Λίτσας, Ἀθήνα 2000, τ. Β', σ. 775 ἔξ. Πρβλ. Κ. Ἐμμανουηλίδη, «Ἡ κατάθλιψη καί ὁ θρησκευὼν ἀσθενής: Ψυχαναλυτικὴ κατανόηση», στό: *Θεραπεύοντες. Ὁρθόδοξη Θεολογία καί Ψυχοθεραπεία. Συγκλίσεις καί ἀποκλίσεις*. Πρακτικά 2ου Διεθνoῦς Συνεδρίου Ὁρθοδόξων Ψυχοθεραπευτῶν, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2012, σ. 198.

101. Διάδοχου Φωτικῆς, *Λόγος ἀσκητικός*, Φιλοκαλία Α', σ. 250, νη': «ὅταν μὴκέτι τῶν τῆς γῆς ὠραίων ἄρξῃται ἐπιθυμεῖν ἡμῶν ἡ ψυχὴ, τότε ἀκηδιαστὴς τις ὡς τὰ πολλὰ οὖς αὐτῇ ὑπείσέρχεται ...».

102. π. Γ. Κουγιουμτζόγλου, *Λατρευτικό ἐγχειρίδιο (Στοιχεῖα ἀγωγῆς γιά τήν τάξη καί τή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας)*, ἐκδ. Συναξάρι, Θεσσαλονίκη 1998.

103. J. C. Larchet, ὁπ.π., σ. 320.

104. Κασσιανοῦ, *De Spiritu Tristitiae*, MPG 355B, 359B.

105. Βλ. G. Minois, *Ἡ ἱστορία τῆς κατάθλιψης*, (μτφρ. Β. Σερέτη), ἐκδ. Νάρκισσος, Ἀθήνα 2010, σ. 15 ἔξ. Ὁ συγγραφέας καταγράφει τὰ πολλὰ πρόσωπα καί ὀνόματα τῆς κατάθλιψης παρουσιάζοντας τήν κατάθλιψη ὡς ἄγχος ζωῆς, μελαγχολία, ἀκηδία, ἀπόγνωση, ἀπαισιοδοξία, μηδενισμός καί πλήξη.

106. Βλ. Π. Κουφογιάννη, «Ἀκηδία καί κατάθλιψη. Μύθοι καί πραγματικότητα», *ΕΕΘΣΠΑ*, τ. ΜΖ' (2012) 361.

Ἡ διάθεση ἀποτελεῖ, συνήθως ἔμφυτη, συναισθηματική κατάσταση μέ διάρκεια, ἡ ὁποία καθίσταται –συχνά– ιδιότητα τῆς προσωπικότητας. Διαφέρει ἀπό τό *sentiment*, πού ἀποτελεῖ μιά συναισθηματική κατάσταση μέ μεγάλη διάρκεια, καί τό ὁποῖο γεννιέται ἀπό τή διαλεκτική σχέση τῆς προσωπικότητας μέ τό περιβάλλον της. Ἀκόμη, ἡ διάθεση (εὐθυμία, δυσθυμία κ.λπ.) δέν παρουσιάζει ἔκδηλη ὀργάνωση συγκινησιακῶν τάσεων γύρω ἀπό ἕνα ἀντικείμενο, ὅπως τό *sentiment*.

Ἡ κλινική κατάθλιψη ἀποδυναμώνει τή βούληση καί τήν ἐπιθυμία, περιορίζοντας τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, καί ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά θέλει, δέν μπορεῖ νά νιώσει εὐχαρίστηση, ἐνῶ τοῦ ἐπηρεάζει τίς ψυχικές λειτουργίες, τή σκέψη, τό συναίσθημα, τήν προαίρεση καί τή συμπεριφορά. Στήν περίπτωση αὐτήν, ὅμως, οἱ λογισμοί, τό συναίσθημα καί ἡ ἐν γένει συμπεριφορά τοῦ ἀνθρώπου ἀσθενοῦν ὄχι ἀπό τά πάθη, ἀλλ' ἀπό ψυχική νόσο, δηλ. κλινική κατάθλιψη, ἡ ὁποία ἀντιμετωπίζεται ἀπό τήν ψυχιατρική ἐπιστήμη¹⁰⁷. Κατά συνέπεια, ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ φυσική δύναμη στόν ἄνθρωπο¹⁰⁸ καί ἄλλο ἡ διαταραχή τῆς φυσικῆς δύναμης τοῦ συναισθήματος. Ἄν δέν δυνάμεθα νά διακρίνουμε τά πάθη ἀπό τήν ψυχική ἀσθένεια, τότε ἐπέρχεται σύγχυση φυσικῆς δύναμης καί προαίρεσης, μέ ἀποτέλεσμα τή δημιουργία προβλημάτων¹⁰⁹.

Ἡ βασική διαφορά τῆς κλινικῆς κατάθλιψης ἀπό τή λύπη φαίνεται νά ἔγκειται στό ὅτι ἡ λύπη ἔχει διάρκεια καί ἔνταση, καί ἀποτελεῖ ἕνα μόνιμο συναίσθημα γιά μεγάλο χρονικό διάστημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, π.χ. ἡ λύπη γιά τόν θάνατο ἐνός προσφιλοῦς μας προσώπου, ἢ ἡ θλίψη γιά μιά δοκιμασία, πού περάσαμε μέ ἕνα πρόβλημα ὑγείας δικό μας ἢ προσφιλοῦς μας προσώπου, εἶναι μιά ὑγιῆς ἀντίδραση στά γεγονότα αὐτά. Ὅταν, ὅμως, ἡ λύπη, τό πέν-

107. Π. Κουφογιάννη, ὅπ.π., σ. 368.

108. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος συμβουλεῖ τή διακόνισσα Ὀλυμπιάδα πώς, ἂν θέλει, μπορεῖ νά ξεπεράσει τήν ἀθυμία (*Εἰς Ὀλυμπιάδα. Ἐπιστολή Γ'*, MPG 52, 572 ἐξ. «οὐ γάρ ἐν τοῖς ἀκινήτοις τῆς φύσεως νόμοις, οὓς ἀναμοχλεῖται ἡμῖν ἀδύνατον καί μεταθεῖναι, ἀλλ' ἐν ἐλευθέροις τῆς προαιρέσεως λογισμοῖς, οὓς μεταχειρίζειν ἡμῖν ῥάδιον, τὰ τῆς εὐθυμίας ἀπόκειται ... Οὐ γάρ ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων οὕτως, ὥς ἐν τῇ γνώμῃ τῶν ἀνθρώπων τὰ τῆς εὐθυμίας ἴστανται πέφυκεν»).

109. Βλ. π. Β. Θερμοῦ, «Πρός μιά θεολογική κατανόηση τῆς ψυχοπαθολογίας καί τῆς θεραπείας», στόν συλλογικό τόμο *Θεολογία καί Ψυχιατρική σέ διάλογο*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1999, σ. 96-131.

θος καί ἡ θλίψη, ἀντί νά μειώνεται στό διάβα τοῦ χρόνου ἀπό τή μεσολάβηση τῶν παραπάνω καταστάσεων, καθίστανται ὅλο καί πió ἔντονα καί διαρκοῦν γιά περισσότερο χρονικό διάστημα ἢ ἔχουν ἐπιπτώσεις στήν καθημερινότητά μας, μέ ἀποτέλεσμα νά μᾶς δυσκολεύουν (στίς σπουδές μας, στόν ὕπνο, στήν ἐργασία μας, στίς διαπροσωπικές καί κοινωνικές μας σχέσεις), τότε, στήν περίπτωση αὐτή, ἀντιμετωπίζουμε τό φαινόμενο τῆς *κατάθλιψης*, ὁπότε πρέπει, ἂν δέν μποροῦμε νά διαχειριστοῦμε μόνοι μας αὐτή τήν κατάσταση, νά καταφύγουμε στόν εἰδικό. Ἐπομένως, ἡ *κατάθλιψη* εἶναι ἓνα ψυχοσωματικό νόσημα, τοῦ ὁποίου ἡ θεραπεία γίνεται καί στήν ψυχὴ καί τό σῶμα. Γι' αὐτό, καί ἡ πνευματική θεραπεία δέν συνιστᾷ ἀμελητέο παράγοντα¹¹⁰, δεδομένου ὅτι, σύμφωνα μέ τήν ὀλιστική Ψυχιατρική καί τίς ἀνθρωπιστικές Σχολές Ψυχολογίας (ψυχαναλυτική, ὑπαρξιακή, φαινομενολογική, οὐμανιστική, περσοναλιστική, γνωσιακή, κριτική κ.λπ.), παράλληλα μέ τή θεραπεία μέσῳ χημικῶν οὐσιῶν, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ψυχο-πνευματική στήριξη τοῦ ἀσθενῆ. Σήμερα, σέ πολλά Πανεπιστήμια τοῦ Ἐξωτερικοῦ ἔχει εἰσαχθεῖ τό μάθημα τῆς πνευματικῆς ψυχοθεραπείας, ἐνῶ ἐκδίδονται σχετικά βιβλία καί περιοδικά¹¹¹.

110. Νεότερα ἐπιστημονικά εὐρήματα δεικνύουν θετικά ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τήν ἀντιμετώπιση τῆς κατάθλιψης μέσω λ.χ. τοῦ διαλογισμοῦ [βλ. R. J. Semple & J. Lee, *Mindfulness-based cognitive therapy for anxious children: A manual for treating childhood anxiety*, Oakland, CA: New Harbinger Publications, 2011, Z. V. Segal, J. M. G. Williams & J. T. Teasdale, *Mindfulness-Based Cognitive Therapy for Depression*, New York: The Guilford Press, 2012², J. Kabat-Zinn, *Full Catastrophe Living: Using the Wisdom of Your Body and Mind to Face Stress, Pain, and Illness*, 2013, B. Khoury, et al., "Mindfulness-based therapy: A comprehensive meta-analysis", *Clinical Psychology Review* 33 (2013) 763-771, H. Arkowitz & S. Lilienfeld, "Is Mindfulness Good Medicine?", *Scientific American* 5/25 (2014) 74-75, S. Lu, "Mindfulness holds promise for treating depression", *Monitor on Psychology* 46/3 (2015) 50-53.

111. Ἡ χρήση φαρμάκων ἐκ μέρους τῆς Ψυχιατρικῆς δέν μᾶς ἀφορᾷ, διότι τήν παροῦσα μελέτη ἐνδιαφέρει τό θέμα τῶν ψυχολογικῶν, κυρίως, χειρισμῶν γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀθυμίας (δυσθυμίας). Ἡ Ψυχιατρική δέχεται ὡς θεραπεία σέ ἀσθενεῖς μέ «μέτρια κατάθλιψη» «τὴν ἐφαρμοσμένη ψυχοθεραπεία, ἰδίως ἂν συνυπάρχει διαταραχὴ προσωπικότητας. Οἱ ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις, ποὺ προτείνονται εἶναι ἡ Διαπροσωπικὴ θεραπεία, ἡ Γνωσιακὴ - Συμπεριφορικὴ Θεραπεία (ΓΣΘ) καί τό Σύστημα - Γνωστικῆς Συμπεριφορικῆς ἀνάλυσης, ποὺ διαφέρει ἀπὸ τὴ ΓΣΘ στό ὅτι δίνει πρωταρχικὴ ἔμφαση στὶς διαπροσωπικὲς διαντι-

Ἐξ ἄλλου, ἡ πίστη καὶ ἡ θρησκευτικότητα γενικά, ὅπως πολλαπλά ἔχει ἀποδειχθεῖ σέ ἐμπειρικές ἔρευνες, ὠφελεῖ ψυχικά τόν ἄνθρωπο καὶ συμβάλλει στήν ταχύτερη ἀνάνηψη, παρέχει χαμηλότερο κίνδυνο αὐτοκτονίας καὶ κατάχρησης οὐσιῶν καὶ ἀσκεῖ γενικά θεραπευτική ἐπίδραση στήν ψυχική υἰγεία τοῦ πιστοῦ. Ἐπίσης, ἡ συναισθηματική ὑποστήριξη μεταξύ τῶν πιστῶν παρέχει τό (ψυχοθεραπευτικό) «αἶσθημα τῆς συνοχῆς» (sense of coherence)¹¹². Καί ὅλη αὕτη ἡ διάγνωση τῆς κατάθλιψης γίνεται ἀπό τόν ὅσιο Κασσιανό, ἕναν ἀσκητὴ τοῦ 5ου αἰῶνα μ.Χ., πολλούς αἰῶνες δηλ. πρὶν ἡ Ἐπιστήμη καταλήξει σέ παρόμοια συμπεράσματα. Ἀντίστοιχα, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴ διακόνισσα Ὀλυμπιάδα, σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Ποιεῖ μὲν γὰρ νόσον καὶ ἀθυμίαν ... Διὸ παρακαλῶ σοῦ τὴν τιμιότητα καὶ ἰατροῖς διαφόροις καὶ ἐμπείροις καὶ φαρμάκοις χρῆσθαι τοῖς τὰ τοιαῦτα διορθοῦν δυναμένους»¹¹³. Ὅμοια, ὁ Παγκόσμιος Ὁργανισμός Ὑγείας ἀναφέρει ὅτι ἡ κατάθλιψη πλήττει περισσότερο τίς γυναῖκες, λόγω τῶν πολλαπλῶν ρόλων τους στή ζωή.

Ἡ κατάθλιψη, λοιπόν, συνδέεται μέ τὴν Ψυχιατρική, τὴν Ψυχοπαθολογία καὶ τὴν Κλινική Ψυχολογία, καὶ κατατάσσεται στίς συναισθηματικές διαταραχές ἢ διαταραχές τῆς διάθεσης¹¹⁴. Οἱ συναισθηματικές διαταραχές εἶναι πολὺ παλιές· ἤδη γνωστές ἀπὸ τόν Ἱπποκράτη. Ἡ αἰτιολογία τῶν παθήσεων αὐτῶν εἶναι οὐσιαστικά ἄγνωστη. Ὑπάρχουν διάφορες ἀπόψεις καὶ θεωρίες. Οἱ φυσιοπαθογενετικοὶ παράγοντες διακρίνονται σέ βιολογικούς, γενετικούς καὶ ψυχολογικούς καὶ ὅλοι τους συμμετέχουν στήν ἐμφάνιση τῶν συναισθηματικῶν διαταραχῶν. Στίς βιολογικές θεωρίες ἐπικρατεῖ ἡ ἀπο-

δράσεις, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἐκείνων μέ τόν θεραπευτὴ....» (Γ. Γαρούφαλου, «Κατάθλιψη καὶ νοσηρότητα. Θεραπευτικές ὁδηγίες», σ. 42).

112. D. Bhugra, *Psychiatry and Religion: Context, Consensus and Controversies*, Routledge, NY 1997, H. G. Koenig, L. K. George, & B. L. Peterson, "Religiosity and remission of depression in medically ill older patients", *Am. J Psychiatry* 155/4 (1998) 536-542, J. F. Schumaker, *Religion and Mental Health*, Oxford Universal Press, Oxford 1992.

113. Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς Ὀλυμπιάδα. Ἐπιστολὴ Δ'*, MPG 52, 590.

114. Διαγνωστικό καὶ Στατιστικὸ Ἐγχειρίδιο τῶν Ψυχικῶν Διαταραχῶν, (DSM-IV). Πρβλ. Kaplan and Sadock's, *Ψυχιατρική*, Ἱατρικές ἐκδόσεις Λίτσας, Ἀθήνα 2000, τ. Β', σ. 753-835, Δ. Δικαίου, Γ. Παπαδημητρίου, Δ. Παππά, «Συναισθηματικές διαταραχές», στό: Γ. Ν. Παπαδημητρίου - Ι. Α. Λιάπας - Ε. Λύκουρας, *Σύγχρονη Ψυχιατρική*, ΒΗΤΑ Ἱατρικές Ἐκδόσεις, Ἀθήνα 2013, σ. 347-372.

ψη τῶν νευροδιαβιβαστῶν. Οἱ γενετικές ἐπιδράσεις εἶναι περισσότερο πολύπλοκες, γιατί μαζί μέ αὐτές διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο καί οἱ ψυχολογικοί παράγοντες¹¹⁵.

Παρά τό ὅτι, σύμφωνα μέ τά ψυχιατρικά ἐγχειρίδια, ὑπάρχουν διάφορα εἶδη κατάθλιψης (μείζων καταθλιπτική διαταραχή, ἐλάσσων κατάθλιψη, δυσθυμική διαταραχή ἢ δυσθυμία¹¹⁶, διπολική διαταραχή ἢ μανιοκατάθλιψη κ.λπ.), δύο κατηγορίες φαίνεται ὅτι περισσότερο κυριαρχοῦν: 1) οἱ καταθλιπτικές διαταραχές καί 2) οἱ διπολικές διαταραχές.

Ἡ δυσθυμική διαταραχή χαρακτηρίζεται ἀπό κατάθλιψη ἢ εὐερεθιστότητα γιά τό μεγαλύτερο διάστημα τῆς ἡμέρας καί γιά χρονικό διάστημα ἑνός τουλάχιστον ἔτους. Τρία ἀπό τά παρακάτω κριτήρια θά πρέπει νά συνυπάρχουν: χαμηλή αὐτοεκτίμηση, ἀπαισιοδοξία ἢ ἀπελπισία, ἀπώλεια ἐνδιαφέροντος, κοινωνική ἀπόσυρση, χρόνια κόπωση, αἰσθήματα ἐνοχῆς, ὀξυθυμία, μείωση ἐπίδοσης στίς διάφορες εἰδικότητες καί δυσκολία στήν ἐπικέντρωση τῆς προσοχῆς ἢ στή μνήμη. Στή διάρκεια τοῦ χρόνου θά πρέπει τά συμπτώματα νά μὴν ἔχουν ὑποχωρήσει γιά διάστημα πέραν τῶν δύο συνεχόμενων μηνῶν¹¹⁷.

Ἡ πιό γνωστή, πάντως, καταθλιπτική διαταραχή εἶναι ἡ κατάθλιψη καί ἡ πιό διαδεδομένη διπολική διαταραχή εἶναι ἡ μανιοκατάθλιψη. Στήν περίπτωση αὐτήν, ἀναπτύσσονται ψυχοσωματικά

115. Θ. Μπαλῆ, *Σύνοψη Κλινικῆς Ψυχιατρικῆς*, σ. 114: «Μακροχρόνιες ἔρευνες ἀπέδειξαν ὅτι τά στρεσογόνα γεγονότα καί τά χαρακτηριστικά τῆς προσωπικότητος, ὅπως δυσθυμικές διαταραχές, σέ συνδυασμό μέ περιβαλλοντικούς παράγοντες, παίζουν τόν ρόλο τους στήν πρόκληση τῶν διαταραχῶν τοῦ συναισθήματος». Πρβλ. Ν. Μάνου, *Βασικά Στοιχεῖα Κλινικῆς Ψυχιατρικῆς*, ἐκδ. University studio Press, Θεσσαλονίκη 1987², σ. 189.

116. Γ. Χριστοδούλου, *Ψυχιατρική*, τ. Α', ἐκδ. ΒΗΤΑ, Ἀθήνα 2000, σ. 350 ἐξ.

117. Θ. Μπαλῆ, *Σύνοψη Κλινικῆς ψυχιατρικῆς. Ἀπλή, πρακτική καί εὐκόλη προσέγγιση τῆς κλινικῆς εἰκόνας καί θεραπείας τῶν ψυχικῶν παθήσεων*, ἐκδ. University press, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 135, 141. Πρβλ. L. Wilmshurst, *Ἐξελικτική ψυχοπαθολογία. Μία ἀναπτυξιακή προσέγγιση*, μτφρ: Μ. Κουλεντιανοῦ, ἐπιμέλεια: Η. Γ. Μπεζεβέγκης, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2011, σ. 260-262: «Δυσθυμική διαταραχή (ΔΔ): εἶναι μιά λιγότερο ἔντονη μορφή κατάθλιψης καί ἀντιπροσωπεύει μιά διάχυτη καταθλιπτική διάθεση (ἀπώλεια ἐνδιαφέροντος ἢ ἀνηδονία), πού συνοδεύεται ἀπό δύο ἐπιπλέον συμπτώματα ἀπό τόν κατάλογο τῆς μείζονος καταθλιπτικῆς διαταραχῆς καί διαρκεῖ τουλάχιστον 2 χρόνια (1 χρόνος γιά παιδιά), χωρίς ἀνακούφιση («διάλειμμα») γιά διάστημα μεγαλύτερο τῶν 2 μηνῶν». Ν. Μάνου, *Βασικά Στοιχεῖα Κλινικῆς Ψυχιατρικῆς*, ἐκδ. University studio Press Θεσσαλονίκη, 1987², σ. 189.

συμπτώματα¹¹⁸, αφού ή κατάθλιψη έπηρεάζει όλες τίς ψυχικές λειτουργίες του ανθρώπου καί τήν έν γένει συμπεριφορά του, αλλοιώνοντας τήν όποια πνευματική ικμάδα του πιστού.

2. Οί είδικότερες σχέσεις τών παθών μεταξύ τους.

Κατά τόν άγιο Κασσιανό, ό άνθρωπος, πού προσβάλλεται από τό πνεύμα τής άκηδίας, «μιαίνει» όλες του τίς ψυχικές δυνάμεις. Σέ πολλές περιπτώσεις, ή λύπη (άθυμία) έναλλάσσεται στά Πατερικά καί άσκητικά κείμενα μέ τήν άθυμία. Τό ίδιο αναφέρει καί ό άγιος Μάξιμος ό Όμολογητής¹¹⁹. Οί Πατέρες τής Έκκλησίας συνδέουν τήν άκηδία μέ τή θλίψη καί τήν άθυμία¹²⁰, θεωρώντας τήν άκηδία ως συνεργό καί σύζυγο γενικά τής λύπης¹²¹, ένω έκλαμβάνουν αύτήν τή λύπη ως όδηγούσα στην άκηδία¹²². Πολλές φορές, μάλιστα, ή λύπη (άθυμία) ταυτίζεται μέ τήν άκηδία¹²³. Έτσι, είναι δυνατόν νά συναντήσουμε

118. Αύτές είναι οί έξής: Α) Οί συναισθηματικές διαταραχές (κυρίαρκες). Οί έκδηλώσεις του συναισθήματος άλλοτε είναι έμφανείς, όποτε τό άτομο ξεσπά σέ δάκρυα, τά βλέπει όλα μαύρα καί άδυνατεί νά νιώσει όποιαδήποτε χαρά, Β) Οί αλλαγές στον τρόπο του «σκέπτεσθαι». Η διάθεση του καταθλιπτικού γίνεται ύποτονική καί κατακλύζεται από συναισθήματα θλίψης, ένοχής καί ύπερευαισθησίας στην κριτική. Γ) Η έλλειψη κινήτρων, ή όποία καταδικάζει τόν άσθενή σέ άπραξία καί τόν βυθίζει σέ άπάθεια. Δ) Οί φυσιολογικές αντίδράσεις του οργανισμού, όπως πεπτικές διαταραχές, διαταραχές στην πρόσληψη φαγητού, διαταραχές ύπνου. Ε) Οί ψυχοφυσιολογικές διαταραχές, όπως ή άνικανότητα συγκέντρωσης τής προσοχής, ή μείωση τής λειτουργικότητας του ατόμου, ό άργός ρυθμός σκέψης καί ή μειωμένη κινητική δραστηριότητα· βλ. Εύθ. Κάκουρου & Κατ. Μανιαδάκη, *Ψυχοπαθολογία Παιδιών καί Έφήβων*, Αθήνα 2006, έκδ. Τυπωθήτω, σ. 197-224.

119. Μάξιμου Όμολογητή, *Τά 400 κεφάλαια περί άγάπης* (μετάφραση- είσαγωγή - σχόλια μοναχού Θεοκλήτου Διονυσιάτου), «Έκατοντάς πρώτη περί άγάπης», 66, 67, έκδ. Σπηλιώτη, Αθήνα 1978, σ. 41: «... τό πάθος τής άκηδίας, έξαπλούμενον σέ όλες τίς ψυχικές δυνάμεις, κινεί σχεδόν όλα τά άλλα πάθη μαζί. Για τοϋτο καί ή άκηδία είναι τό πλέον βαρύ πάθος. Ό Κύριος έδωσε τό αντιφάρμακο τής άκηδίας, τήν ύπομονή...».

120. Συμεών Ν. Θεολόγου, *Κεφάλαια Πρακτικά καί Θεολογικά*, SC 47, 494: «Άκηδία καί βάρος του σώματος έξ όκνηρίας καί άμελείας προσγεγόμενα ψυχή, του συνήθους άφιστώσι κανόνος καί σκοτώσιν τή διανοία προξενούσιν καί άθυμίαν».

121. J. C. Larchet, όπ.π., σ. 315-320.

122. Άββά Κασσιανού, *Συνομιλίες μέ τούς Πατέρες τής έρήμου*, έκδ. Έτοιμασία, Καρέας 2004, σ. 305.

123. Μικρός Εϋεργετινός, έκδ. Ι. Μ. Παρακλήτου, Όρωπός Άττικής, κεφ. νά': «Υπάρχει λύπη ώφέλιμη καί λύπη βλαπτική, καί ώφέλιμη είναι ή λύπη, όταν ό

στά Πατερικά κείμενα πότε ότι η *ἀκηδία* προηγείται της *θλίψης* (ἀθυμίας/λύπης) καί πότε ότι έπεται· πρόκειται περί ενός φαύλου κύκλου, όπου δέν μπορεί ποτέ νά είναι σίγουρος κανείς ως πρós τό αν ή μιά είναι χειρότερη (τουτέστι βαρύτερη μορφή πνευματικής νόσου) τής άλλης, διότι, παρά τό ότι διακρίνονται, δέν διαχωρίζονται.

Σέ κάθε περίπτωση, πάντως, δέν είναι δυνατόν νά γίνει απόλυτη διάκριση αὐτῶν τῶν ως άνω δύο νοσηρῶν καταστάσεων¹²⁴. Ὁ G. Larcet έκτιμᾷ ότι είναι δυσδιάκριτα τά ὅρια μεταξύ ἀθυμίας καί ἀκηδίας¹²⁵. Στήν Ψυχολογία τής Θρησκείας, ἀναφέρεται μάλιστα ή ύπαρξη καί τής λεγόμενης «θρησκευτικῆς μελαγχολίας».

Ὁ άγιος Ἰωάννης Κασσιανός¹²⁶ ἀναφέρει ότι ή *ἀκηδία* συνωμοτεῖ μέ τή *θλίψη*, ὅπως ή *ύπερηφάνεια* μέ τή *ματαιοδοξία*. Ἐπίσης, ή *ἀκηδία* συγγενεύει μέ τή *λύπη* (“*affinis haec pristiae est*”)¹²⁷.

Ένας τρόπος, κατά τόν Κασσιανό, μέ τόν ὁποῖο γίνεται φανερή ή ύποκρυπτόμενη *ἀκηδία*, είναι ή *θλίψη* ή ή *θέληση* (*ὄρεξη*) τής ἀποστροφῆς (πρβλ. *άντιθέληση*). Ὁ Κασσιανός¹²⁸, ὅπως καί ὁ Θωμάς Ἀκινάτης, συμπεραίνουν γιά τήν *ἀκηδία* ότι ύπάρχει ένα τμήμα της γιά τή θέληση καί ένα γιά τήν αἴσθηση τής ὄρεξης.

Ἡ *ἀκηδία*, πού δέν χωρίζεται ἔτσι από τή *λύπη*, φαίνεται, κατά τόν Κασσιανό¹²⁹, ως μητέρα πολλῶν άλλων παθῶν, τά ὁποῖα ὅλα μαζί ὁδηγοῦν στήν ἀδράνεια πνεύματος.

Συνοψίζοντας τίς πολλαπλές έννοιες τῶν συναφῶν καί συνωνύμων ὁρων τής *ἀθυμίας*, διαπιστώνουμε ότι, κατά τόν άγιο Ἰωάννη

άνθρωπος θρηνεῖ γιά τίς άμαρτίες του, όταν θλίβεται γιά τήν (πνευματική) άγνοια τοῦ πλησίον, όταν άνησυχεῖ μήπως ξεφύγει από τόν σκοπό του καί όταν έχει άγωγία νά κατακτήσει τήν τέλεια άρετή. Ὑπάρχει ὅμως καί ή *λύπη* πού ύποβάλλει ὁ έχθρός, κι αὐτή είναι έντελῶς παράλογη. Ἀπό μερικούς ὀνομάζεται καί *ἀκηδία*....».

124. Π. Κουφογιάννη, «Ἀκηδία καί κατάθλιψη. Μύθοι καί πραγματικότητα», *ΕΕΘΣΠΑ*, τ. ΜΖ', σ. 359, Ἀθήναι 2012.

125. J. C. Larcet, ὅπ.π., σ. 307.

126. Κασσιανοῦ, *Inst.*, MPL 49, 363D.

127. Σ. Κουμανούδη, *Λεξικόν Λατινοελληνικόν μετά συνωνύμων καί άντιθέτων τής Λατινικῆς*, έκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2009, σ. 1246, όπου οί έννοιες τής ἀθυμίας, δυσθυμίας, κατήφειας, άνίας καί λύπης είναι συνώνυμοι τής λατινικῆς λέξης *tristis* (περίλυπος, άνιαρός, κατηφής, δύσθυμος, λυπηρός, χαλεπός), *tristitia* (λύπη, στυγνότης, χαλεπότης, σκυθρωπότης, τραχύτης) καί *tristor* (λυπούμαι, άνιῶμαι, δυσθυμῶ).

128. Κασσιανοῦ, *Inst.*, MPL 49, 361B.

129. Κασσιανοῦ, *Inst.*, MPL 49, 363C.

Κασσιανό, τό πνευματικό νόσημα τῆς ἀθυμίας εἶναι πολυσύνθετο καί πολυσήμαντο· ἐμπεριέχει δηλ. ὅλες τίς σημασίες τῶν προαναφερομένων παρεμφερῶν ὄρων, μέ μιά μαξιμαλιστική δυναμική κατά πλάτος καί βάθος. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, εἶναι καί τόσο δύσκολο νά ἐξιχνιασθεῖ καί διαχωριστεῖ ἀπό τά λοιπά πάθη, μολονότι διακρίνεται αὐτῶν. Συναισθηματικά, ἡ ἀθυμία ἐκδηλώνεται ὡς λύπη καί θλίψη· συμπεριφορικά, ὡς ἀκηδία καί σκυθρωπότητα· γνωσιακά ὡς βαρυθυμία καί μελαγχολία, καί κλινικά, ὡς κατάθλιψη.

3. Ἡ ἔννοια τῆς ἀθυμίας.

α) Γενικά.

Στά Λατινικά, δέν ὑπάρχει εἰδική λέξη γιά τήν ἀθυμία· στό λεξικό τοῦ Κουμανούδη (σ. 1246), ἀναφέρεται ὡς *tristitia*, ἡ ὁποία μεταφράζεται ὡς κατήφεια, δυσθυμία, θλίψη, στυγνότητα, λυπηρότητα, χαλεπότητα, σκυθρωπότητα καί τραχύτητα. Στό λεξικό τοῦ Τσακαλώτου (σ. 15), τό ρῆμα «ἀθυμῶ» μεταφράζεται στά Λατινικά ὡς “*tristis sum...*”, ἐνῶ τό οὐσιαστικό ἀθυμία ὡς “*amimo dejection tristitia*” (= εἰς ἀθυμίαν ἐμπίπτω).

Στήν Ἀρχαιότητα, ὁ ὅρος κυριολεκτικά σήμαινε τήν ψυχική κατάνσταση χωρίς ὀργή ἢ πάθος, τήν ἔλλειψη θάρρους, τήν ἀνησυχία, τή λιποψυχία¹³⁰, τήν ἀποθάρρυνση καί τή δειλία.

130. Ὁ ἅγιος Βαρσανούφιος διακρίνει τήν ἀκηδία ἀπό τή λιποψυχία: «Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἡ ἀκηδία καί ἄλλο εἶναι ἡ ἀνησυχία τοῦ πνεύματος πού καλεῖται λιποψυχία. Συμβαίνει μερικές φορές ὁ ἄνθρωπος νά βρίσκεται σέ τέτοια πνευματική κατάσταση, ὥστε θά προτιμοῦσε νά σκοτωθεῖ ἢ νά μείνει ἀναίσθητος παρά νά παραμείνει ἀκόμα σ' αὐτή τή φοβερὰ ὀδυνηρή κατάσταση. Πρέπει κανεῖς νά φύγει ἀπό αὐτή γρήγορα. Φύλαξε τόν ἑαυτό σου ἀπό τό πνεῦμα τῆς λιποψυχίας, γιατί ἀπό αὐτή προέρχεται κάθε εἶδος δυστυχίας». Καί ἀκόμη: «Ὑπάρχει μιά φυσική λιποψυχία, διδάσκει ὁ ἅγιος Βαρσανούφιος, πού προέρχεται ἀπό ἀδυναμία. Καί ὑπάρχει λιποψυχία πού προκαλεῖται ἀπό τόν δαίμονα. Μποροῦν νά διακριθοῦν κατ' αὐτό τόν τρόπο: Ἡ διαβολική λιποψυχία ἔρχεται πρὶν τήν ὥρα πού πρέπει νά δώσει κανεῖς στόν ἑαυτό του κάποια ἀνάπαυση. Ἡ ὅταν κάποιος προγραμματίζει νά κάνει κάτι, πρὶν τελειώσει τό ἕνα τρίτο ἢ τό ἕνα τέταρτο ἀπό αὐτό, ὁ δαίμονας τόν πιέζει νά τό ἐγκαταλείψει. Σέ μιά τέτοια περίπτωση δέν πρέπει κανεῖς νά τόν ἀκούσει, ἀλλά νά κάνει προσευχή καί νά συνεχίσει μέ ὑπομονή τήν ἐργασία του. Καί ὁ ἐχθρός, βλέποντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος προσεύχεται λόγω αὐτῆς τῆς λιποψυχίας, ἀποσύρεται, ἀφοῦ δέν θέλει νά δώσει καμιά εὐκαιρία

Στήν Παλαιά Διαθήκη γίνεται λόγος για «καρδίαν ἄθυμοῦσαν»¹³¹, μέ τήν ψυχολογική σημασία τοῦ ὅρου, δηλ. για μιὰ βαριά θλίψη¹³². Ὅμοίως, ὁ ὅρος μπορεῖ νά δηλώνει ἀποκαρδίωση καί ἀπογοήτευση για τήν ἠθική καί πνευματική κατάπτωση μιᾶς κοινωνίας¹³³ ἢ νά ἐκφράζει γενικῶς τά δεινά καί τή δυσχερή κοινωνικο-οικονομική κατάσταση τῶν φτωχῶν καί ἀδικουμένων¹³⁴. Στήν Καινή Διαθήκη ἀπαντᾷ, ἐπίσης, τό ρῆμα «ἀθυμῶ»¹³⁵, μέ τή σημασία τοῦ δειλιάζω καί ἀπελπίζομαι¹³⁶.

Τήν ἀθυμία ἢ δυσθυμία ἐκμεταλλεύεται καί ὁ Σατανᾶς, για νά παγιδεύσει τόν ἄνθρωπο, νά τόν κάνει νά χάσει τήν πνευματικότητά του, ἡ ὁποία διαπερνᾷ ὁλόκληρη τήν προσωπικότητα καί ἀναφέρεται στήν αὐθεντικότητα τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἀνθρώπου¹³⁷, ὁδηγώντας τον στήν ἀπώλεια τῆς σωτηρίας του.

β) Ὅρισμός.

Ὁ ὅρος ἀθυμία¹³⁸ [$\alpha + \thetaυμός$, *faintheartedness*, *abattement*, *athymia*, *athymie*, *Athymie*] σημαίνει γενικά τήν ἔλλειψη εὐδιαθεσίας, τή βαρυθυμία, τή μελαγχολία, τή λύπη, τή θλίψη¹³⁹, τή δυσθυμία, τήν ἀκεφία, τήν ἀκηδία καί τή στενοχώρια.

Στήν Ψυχιατρική καί τήν Ψυχολογία, ἀθυμία σημαίνει τήν (παθολογική) ἀπουσία συναισθημάτων, τήν ἀβουλία καί τίς μειωμένες ἐπιδιώξεις, παρορμήσεις ἢ ἐπιθυμίες, πού, ὡς συμπτώματα, ἀπαν-

στόν ἄνθρωπο νά προσευχηθεῖ» (βλ. Π. Μπότση, *Φιλοκαλία τῶν Ρώσων Νηπτικῶν, Διδαχῆς ὁσίου Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ*, σ. 52-53).

131. Δευτ. 28, 65.

132. Α' Βασ. 1, 6.

133. Ψαλμ. 118, 53.

134. Ἦσ. 25, 4.

135. Κολ. 3, 21.

136. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, «Ἀθυμία», *MOXE* 1 (2010) 394-395.

137. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ Ψυχολογία τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Tremendum, Ἀθήνα 2011², σ. 221-232.

138. Ἀθυμία = ἔλλειψη θάρρους, μικροψυχία/λύπη, κατήφεια, μελαγχολία/ἀπελπισία (*faintheartedness*, *abattement*, *athymia*, *athymie*, *Athymie*)· βλ. Ἀ. Φραγκούλη, *Λεξικό τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ἐρμηνευτικό - ἐτυμολογικό*, σ. 28, στ. 2, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 2007.

139. Γ. Παπαδόπουλου, *Λεξικό τῆς Ψυχολογίας*, Ἀθήνα 2005, σ. 45, Ἰ. Σταματάκου, *Λεξικόν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, ἐκδ. Φοῖνιξ, Ἀθήνα 1972, σ. 453, H. G. Liddell, R. Scott, *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. II, Ἀθήνα 1910, σ. 488.

τοῦν σέ διάφορες ψυχικές νόσους (κατάθλιψη, διπολική διαταραχή κ.λπ.)¹⁴⁰. Ειδικότερα, ἡ ἀθυμία ἐκφράζει ἀπλῶς τήν ἔλλειψη διάθεσης καί εὐχάριστων συναισθημάτων μέχρι καί τήν πλήρη ἀδιαφορία (ἀπάθεια). Ὁ αὐτός ὅρος μπορεῖ, ἀκόμα, νά δηλώνει συγγενή ἔλλειψη τοῦ *θύμου* ἀδέν¹⁴¹. Πάντως, ἡ ἀθυμία δέν ταυτίζεται οὔτε μέ τή μελαγχολία¹⁴², κυριολεκτικά, οὔτε μέ τήν κατάθλιψη (ἢ τή δυσθυμία)¹⁴³, πού ὡς ψυχιατρικός ὅρος εἰσήχθηκε ἐπίσημα τή δεκαετία τοῦ 1920 ἀπό τόν Γερμανό ψυχίατρο Adolf Meyer (1866-1950)¹⁴⁴.

Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, ἀθυμία¹⁴⁵ εἶναι τό πάθος (πνευματικό νόσημα) ἐκεῖνο τῆς ψυχῆς, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο, ἐνῶ ἕνας ἄνθρω-

140. «Οἱ Διαταραχές τῆς διάθεσης [συναισθηματικές] (F30-F39), ὅπως ἀναφέρονται στό ταξινόμηση τοῦ ICD εἶναι καί τά τυπικά καταθλιπτικά ἐπεισόδια (F32 Καταθλιπτικό ἐπεισόδιο), τά ὁποῖα διακρίνονται σέ: ἥπια (F-32.0), μέτρια (F-32.1), βαρὺ (F32.2 καί F32.3). Οἱ ἄλλες διαταραχές ταξινομοῦνται ὡς ἑξῆς: F33 Ὑποτροπιάζουσα καταθλιπτική διαταραχή, F34 Ἐπίμονες διαταραχές τῆς διάθεσης [συναισθηματικές], F38 Ἄλλες διαταραχές τῆς διάθεσης [συναισθηματικές], F39 Μή καθορισμένη διαταραχή τῆς διάθεσης [συναισθηματική], βλ. *Ταξινόμηση ICD-10 ψυχικῶν διαταραχῶν καί διαταραχῶν τῆς συμπεριφορᾶς (Κλινικές περιγραφές καί ὁδηγίες γιά τή διάγνωση)*, ἀπόδοση στά ἑλληνικά καί ἐπιμέλεια: Στεφανῆς Κ., Σολδάτος Κ., Μαυρέας Β., ΒΗΤΑ Ἱατρικές Ἐκδόσεις, ΜΕΠΕ, Ἀθήνα 1997, σ. 147.

141. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, ὅπ.π.

142. Γιά τά σημερινά ἐπιστημονικά κριτήρια τῆς μελαγχολίας, πού ἦταν γνωστή ἤδη ἀπό τόν Ἱπποκράτη, βλ. F. F. Flach, *The Secret Strength of Depression*, μτφρ. Β. Ἀναστασίου, ἐκδ. Δίοδος, Ἀθήνα 1974, ICD-10, σ. 154.

143. Βλ. B. B. Wolman (Ed.), *Handbook of Clinical Psychology*, McGraw-Hill Book Company, New York – London 1965, pp. 1030-1054, ICD-10, σ. 147-163, B. J. Sadock & V. A. Sadock, *Ἑγχειρίδιο Κλινικῆς Ψυχιατρικῆς*, ἐπιμ. Κ. Σολδάτος, ἐκδ. Παρισιάνου, Ἀθήνα 2001³, σ. 162-168, Γ. Ν. Χριστοδούλου κ.ἄ., *Ψυχιατρική*, τ. Α', Ἀθήνα 2002, σ. 313 ἑξ. Ὡστόσο, παρά τό ὅτι κλινικά ἡ ἀθυμία δέν ταυτίζεται μέ τήν κατάθλιψη, ἀμφότερες παρουσιάζουν ὀρισμένα κοινά χαρακτηριστικά (ὅπως λ.χ. εἶναι ἡ μή αὐτοκριτική τοῦ καταθλιπτικοῦ καί ἡ διασύνδεση ἀθυμίας καί κατάθλιψης μέ τή φιλοδοξία, τήν ὑποταγή ἢ τήν ὀργή), τά ὁποῖα ἡ νηπτική ψυχολογία τῶν ἀσκητῶν καί ιδίως τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ εἶχαν ἐπισημάνει (βλ. Hokanson et al. 1980, Arieti & Bemporad 1980, Coyne, Aldwin & Lazarus 1981, Arieti 1982, Blatt et al. 1982).

144. Ὁ ὅρος «κατάθλιψις» ἀπαντᾷ γιά πρώτη φορά στό *Γλωσσάριο Ἑρρ.* Στεφάνου (Ἐν Παρισίοις 1573), βλ. H. G. Liddel – R. Scott, *Μέγα Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. II, 620 καί τ. I, 9. Ἐπίσης, ὁ ὅρος «καταθλιπτικός» μαρτυρεῖται ἀπό τό 1815 (βλ. Γ. Μπιμπινιώτη, *Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, ἐκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθήνα 2002, σ. 757).

145. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος (*Εἰς Ὀλυμπιάδα. Ἐπιστολή Γ'*, MPG 52, 578, 581: «... ἀπάντων τῶν κακῶν χαλεπώτερον ἀθυμία καί ὁ κολοφών καί τό κεφάλαιον

πος θά ἔπρεπε κανονικά νά χαίρεται, δεδομένου ὅτι ὅλες οἱ ἐξωτερικές συνθήκες ἀλλά καί οἱ ἐσωτερικές καταστάσεις καί λειτουργίες τοῦ ψυχοσωματικοῦ ὀργανισμοῦ του βαίνουν καλῶς, αὐτός αἰσθάνεται καί εἶναι λυπημένος¹⁴⁶. Τήν *ἀθυμία* ὁ ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανός ἐντάσσει, ὡς παρεμφερή ἔννοια, στήν ἴδια ὁμάδα παθῶν μέ τήν *ἀκηδία*, τή *λύπη*, τή *θλίψη*¹⁴⁷ καί, μερικές φορές, μέ τήν *ὀργή*. πράγματι, στήν κλίμακα τῶν παθῶν, ἡ *ἀθυμία* (*tristitia*) ἀναφέρεται μετά τήν *ὀργή*, δεδομένου ὅτι ἡ πρώτη χαρακτηρίζεται ἀπό τόν ἱερό Πατέρα ὡς «ἀδηφάγος» (*edax*), λέξη, πού ἐνέχει τήν ἔννοια τοῦ φαιγώματος τῆς καρδιάς τοῦ ἀνθρώπου, καί μάλιστα μέ βουλημία ἢ/καί βιαιότητα¹⁴⁸. Κατά συνέπεια, ἡ *ἀθυμία* ἐμπεριέχει βασικά τίς ἔννοιες α) τῆς ἀμέλειας ἢ ὀκνηρίας καί β) τῆς θλίψης ἢ μελαγχολίας¹⁴⁹, δηλ.

τῶν δεινῶν». Πρβλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἱερά Παράλληλα*, MPG 95, 1212) περιγράφει τό πάθος τῆς ἀθυμίας μέ τά μελανότερα χρώματα.

146. Κασσιανοῦ, *Inst.*, MPL 49, 361D.

147. Σοφία Σεράχ 30, 21-23: «μὴ δῶς εἰς λύπην τὴν ψυχὴν σου καὶ μὴ θλίψης σεαυτὸν ἐν βουλῇ σου. εὐφροσύνη καρδιάς ζωὴ ἀνθρώπου, καὶ ἀγαλλίαμα ἀνδρός μακροήμερευσίς. ἀγάπα τὴν ψυχὴν σου καὶ παρακάλεϊ τὴν καρδίαν σου καὶ λύπην μακρὰν ἀπόστησον ἀπὸ σοῦ· πολλοὺς γὰρ ἀπώλεσεν ἡ λύπη, καὶ οὐκ ἔστιν ὠφέλεια ἐν αὐτῇ». Πρβλ. ἁγ. Νεκταρίου, *Θησαυρός Λογιῶν*, τ. Α', κείμενα – μτφρ. – ἐρμηνεία: πρωτοπρ. Ἀντ. Μπιλάλης, Ἀθήνα 2013, κεφ. 73 «Λύπη καὶ χαρὰ» σέ συνδυασμὸ μέ κεφ. 74 «Λύπη καὶ ἀθυμία», 228 ἐξ.

148. Κασσιανοῦ, *Inst.*, Βιβλίον Θ', κεφ. 2, MPL 49, 353B: "Sicut enim tineae vestimento et vermis lingo, ita tristitia viri nocet cordi".

149. Βλ. Γ. Κακουλίδη, *Νεκρώσιμος Ἀκολουθία καὶ Ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου, μέ πλήρη χορωδιακὴ καὶ συνήχηση*, Ἀθήνα 2012: «Ἀθυμία κατέσχε με ἀπὸ ἀμαρτωλῶν, τῶν ἐγκαταλιμπανόντων τὸν νόμον σου. Ἀλληλούϊα». Γιά τίς ἔννοιες τῆς ἀθυμίας, ἀκηδίας, λύπης, θλίψης, κατήφειας καὶ δυσθυμίας βλ. Εὐστρ. Τσακαλώτου, *Ἑλληνο-Λατινικὸ λεξικόν (Lexicon Graeco-Latinum)*, ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, Ἀθήναι 1926: **Ἀθυμέω-ῶ**: *moestus* ἢ *tristis sum*; *aeger animo sum* *animus cadit* ἢ *anno cado* (ἀθυμῶ ἐπὶ τίνι), *aegro animo fero aliquid*. Ἐνῶ *ἀθυμία*: *animi aegritudo* ἢ *abjection*, *animi dijection* *tristitia*, -ae, σ. 83. Ἐπίσης, στό ἴδιο λεξικὸ ἀναφέρεται ὡς **λύπη**: *dolor*, -oris, *tristitia*, -ae, **Λυπηρός**: *tristis*, -e, σ. 483. Ἀκόμη, **θλιβερός**: *molestus*; *tristis*, *θλιβερός*: *moleste*; *triste*, σ. 373. Ἀκόμη, **Ἀκηδέω-ῶ**: *negligo* -ere. Ἀκηδία: *incuria*, ae, θ. *Neglectus*, us. Ἐπίσης, **δυσθυμέω-ῶ**: *maestus*, ἢ *tristis sum*, *aeger animo sum*. **Δυσθυμῶ τινί**: *aerge fero aliquid*. **Δυσθυμία**: *aegritudo* ἢ *abject*, *amimi dejection*; *tristitia*, ae, θ. *Moeros*, -oris. **Δυσθύμως**: *aegro animo*; *aegree*; *triste*. **Δύσθυμος**: *tristis e*; θ. *Tristitia*, -ae, σ. 207-208. Ἐπίσης, **Κατηφής**: *tristis*, -e. **Κατήφεια**: *tristitia*, ae. **Κατηφέω-ῶ**: *tristis sum*. **Σκυθρός**: *moestus*; *tristis*. **Σκυθρωπιάζω**: *Vultu tristi sum*, σ. 716. **Περύλιπος**: *valde tristis*; *summopere dolens*. **Συνοφρυνόμενος**: *tristis*, σ. 760. **Μελαγχίτων**: *tristis*, σ. 496.

τῆς ἀκηδίας, ἂν καί –μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι– τίς συνοψίζει καί ὑπερβαίνει.

γ) Ἐκδηλώσεις καί συμπτώματα τῆς ἀθυμίας.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός, μέσω τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἐκφράζεται γιά τή βιαιότητα αὐτοῦ τοῦ τόσο ἐπικίνδυνου πάθους¹⁵⁰ ὡς ἐξῆς: ἡ καρδιά, πού κατατρώγεται ἀπό τά δαγκώματα τῆς δαιμονικῆς αὐτῆς θλίψης¹⁵¹, «ἡ ψυχὴ, πού εἶναι θύμα τῶν ἐπιθέσεων τῆς λύπης» (*“anima quae tristitiae morsibus devoratur”*), μοιάζει μέ ἕνα ροῦχο, πού ἔχει φαγωθεῖ ἀπό τόν σκόρο, ἔχει χάσει τὴν ἀξία του καί δέν χρησιμεύει πιά γιὰ νά ντυθοῦμε, οὔτε εἶναι κατάλληλο γιὰ νά διακοσμήσει ἕνα ἀπλό ἔστω κτήριο, ἀλλ’ οὔτε καί γιὰ ὅποιαδήποτε ἄλλη χρῆση, παρά μόνο γιὰ νά γίνει καυσόξυλο¹⁵². Ἔτσι εἶναι καί ἡ ψυχὴ, πού ἔχει καταφαγωθεῖ ἀπό τό σαράκι τῆς λύπης· εἶναι πιά τελείως ἄχρηστη, γιὰ νά κατασκευαστεῖ τό ἀρχιερατικό ἔνδυμα, τό ὁποῖο, ὅπως ἀναφέρει ὁ προφήτης, δέχεται τό μύρο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πού κατεβαίνει ἀπό τόν οὐρανὸ καί χύνεται στὸν πώγωνα τοῦ Ἀαρών, φθάνοντας μέχρι τά κρόσσια τοῦ ἐνδύματός του¹⁵³. Αὐτὴ, λοιπόν, ἡ ψυχὴ δέν θά μπορέσει νά λάβει μέρος στὴν οἰκοδόμηση καί τόν στολισμὸ αὐτοῦ τοῦ πνευματικοῦ ναοῦ, τά θεμέλια τοῦ ὁποῖου ἔθεσε, σάν ἕνας σοφὸς ἀρχιτέκτονας, ὁ ἀπόστολος Παῦλος¹⁵⁴. Στό δέ <Ἄσμα Ἀσμάτων>, ἡ

150. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 354B: “perniciossimi vitii”. Πρβλ. Ψαλμ. 87, 4: «κατέπαυσας πᾶσαν τὴν ὀργὴν σου, ἀπέστρεψας ἀπὸ ὀργῆς θυμοῦ σου. 5 ἐπίστρεψον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς τῶν σωτηριῶν ἡμῶν, καὶ ἀπόστρεψον τὸν θυμὸν σου ἀφ’ ἡμῶν», Ψαλμ. 114, 3-4: «περιέσχον με ὠδῖνες θανάτου, κίνδυνοι ἄδου εὐροσάν με· θλίψιν καὶ ὀδύνην εὗρον, 4 καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπεκαλεσάμην· ὦ Κύριε, ρῦσαι τὴν ψυχὴν μου».

151. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 354A: “Sicut enim tinea vestimento et vermis ligno, ita tristitia viri nocet cordi”. Πρβλ. Παροιμ. 25, 2A: «ὥσπερ σὴς ἐν ἱματίῳ καὶ σκώληξ ἐν ξύλῳ, οὕτως λύπη ἀνδρὸς βλάπτει καρδίαν».

152. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 354A: “De spiritu tristitiae”, “... sed ad combustionem ignis merebitur deputari”.

153. Πρβλ. Ψαλμ. 132, 2: «ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς τὸ καταβαῖνον ἐπὶ πώγωνα, τὸν πώγωνα τοῦ Ἀαρών, τὸ καταβαῖνον ἐπὶ τὴν ῥιν τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ· ὡς δρόσος Ἀερμών ἡ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών· ὅτι ἐκεῖ ἐνετείλατο Κύριος τὴν εὐλογίαν, ζῶν ἐως τοῦ αἰῶνος».

154. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 354B, 355A: “sed nec ad [0355A] structuram templi illius spiritalis atque ornatum poterit pertinere, cuius Paulus architectus sapiens posuit fundamenta”. Πρβλ. Α΄ Κορ. 3, 16.

«νύμφη» περιγράφει ποιά είναι τά ξύλα, μέ τά όποία έχει οίκοδομηθεί αυτός ό ναός¹⁵⁵. γιατί, γιά τόν ναό του Θεού, θά πρέπει νά επιλέγουμε είδη ξύλων, πού είναι εύδιαστα καί πολύ άνθεκτικά (*et bonae fragnantiae, et imprutribilia*), πού δέν φθείρονται μέ τόν χρόνο, ούτε κινδυνεύουν νά φαγωθούν από τό σαρακι¹⁵⁶.

Ό πνευματικός πατέρας του Κασσιανού, άγιος Ίωάννης ό Χρυσόστομος, άπευθυνόμενος σέ έτερο πνευματικό του παιδί, τήν Όλυμπιάδα, άναγνωρίζει τήν άθυμία ως τυραννίδα, καί μάλιστα τήν άποκαλεί θανατηφόρα. Ό Χρυσόστομος διαβεβαιώνει τήν Όλυμπιάδα πώς τό σκοτάδι της νύχτας δέν είναι τόσο φοβερό, όσο αυτό της άθυμίας¹⁵⁷. Καί ένώ, κατά τή διάρκεια της άκηδίας, ό νοσών μπορεί τουλάχιστον καί έξωτερικεύει –άν καί άνεπαίσθητα, κατά τόν Κασσιανό– λεκτικά τόν ψυχικό του πόνο, κατά τήν άθυμία, δέν έχει διάθεση ούτε καν νά μιλά: “*acedia, inquit, tristitiam est taciturnitatem defectionemque vocis inducens*”¹⁵⁸. Έπομένως, ή άθυμία είναι αυτή πού άναστέλλει τή φωνή, καθώς ή φωνή είναι αυτή πού έξωτερικεύει τήν έσωτερική άντίληψη καί αίσθηση όχι μόνο στους άνθρώπους, αλλά καί σέ όλα τά έμβια όντα¹⁵⁹ (βλ. Άριστοτέλη, Πολιτικά) καί μέ

155. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IX, 355A: “De spiritu tristitiae”. Πρβλ. Άσμα Άσμάτων 1, 16-17: «ίδου εί καλός, ό άδελφιδός μου, καί γε ώραιός· πρός κλίνη ήμών σύσκιος, δοκοί οίκων ήμών κέδροι, φατνώματα ήμών κυπάρισσοι».

156. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IX, 355A: “De spiritu tristitiae”.

157. «Η γάρ άθυμία ψυχών έστι βασανιστήριον χαλεπόν, όδύνη τις άρρητος καί δίκη δίκης. άπάσης καί τιμωρίας πικροτέρα...» (Ίω. Χρυσόστομος, Έπιστολή πρός Όλυμπιάδα 8η, ΕΠΕ 37, έκδ. Γρηγόριος ό Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 384). Βλ. επίσης, Π. Σιώτου, *Παραινέσεις πρός Όλυμπιάδα*, Αθήνα 1960, σ. 42-64, Νείλου του Μοναχού, *Περί τών όκτώ πνευμάτων της πονηρίας*, Κεφ. ΙΑ΄, «Περί λύπης», *Φιλοκαλία τών Νηπτικών καί Άσκητικών*, τ. 11Β, έκδ. Γρηγόριος ό Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 384: «Όταν τό πονηρό πνεύμα της λύπης κυριεύσει τήν ψυχή, παραλύει όλη τή δύναμη καί τήν καρτερικότητά της, τήν σκοτίζει, τήν ρίχνει κάτω καί τήν καταποντίζει τελείως, κι όπως ό σκόρος τρώει τό ρούχο καί τό σαρακι τό ξύλο, τήν μασάει καί τήν πνίγει, καί δέν έννοεί νά δεχτεί τήν παραμικρή παράκληση. Γιατί, γεμίζοντάς την μέ κάθε πικρία, τήν κάνει νά άποστρέφεται κάθε εύχαρίστηση, νά παραμελεί, νά παραλύεται, καί νά παραιτείται από όλα. Καί έτσι μέ τήν άφροντισιά τήν κυριεύει ό δαίμονας...».

158. Κασσιανού, *Inst.*, Cap. II, MPL 49, 353C. Άς σημειωθεί έδώ ότι ό όρος *amaritudo* σημαίνει στα Λατινικά καί τήν τραχύτητα της φωνής.

159. Άριστοτέλη, Πολιτικά 1252a 1- 1253a 39. Πρβλ. W. D. Ross, *Aristotelis Politica*, Oxford, Clarendon Press (άνατύπωση 1964), μτφρ. Π. Λεκατσά (Άριστοτέλης, Πολιτικά. Είσαγωγή, μετάφραση, σχόλια ΙΙΙ), έκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1939.

τήν εξασφάλισή της ὅλοι καταλαβαίνουν τίς ἐξωτερικές κινήσεις, οἱ ὁποῖες ὁμως μέ τήν *ἀθυμία* κρύβονται, ἐπιστρέφοντας μέσα στόν ἴδιο τόν πάσχοντα ψυχο-πνευματικά ἄνθρωπο. Ὁ τρόπος, μάλιστα, μέ τόν ὁποῖο ὁ ἅγιος Κασσιανός διακρίνει τή *θλίψη* ἀπό τήν *ἀκηδία*, γίνεται περισσότερο κατανοητός μέ τήν παράθεση ἀπό τόν σχολιαστή τοῦ Ἀγίου, τόν Gazeum, τῆς ἀνάλυσης πού κάνει ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός (Βιβλ. 2, *Περί λύπης*, λα') τῶν τεσσάρων εἰδῶν λύπης: «*ἄχος, ἄχθος, φθόνος καί ἔλεος*», τά ὁποῖα ὁ Gazeus μεταγράφει ἀντίστοιχα ὡς *acedia* (ἀκηδία), *moestitia* (λύπη, ἀνία) ἢ *molestia* (ὀχληση, κάματος, βαρυθυμία), *invidia* (φθόνος, ζήλια, ἀπέχθεια) καί *misericordia* (οἶκτος, εὐσπλαχνία), ταυτίζοντας τό «ἄχος» μέ τήν ἀκηδία (καί προφανῶς ἔτσι συγχέοντάς την μέ τήν ἀθυμία). Ἄλλ' ὁ Ὀμηρικός ὅρος «ἄχος» δέν σημαίνει τήν ἀκηδία, ἀλλά τήν ἀθυμία¹⁶⁰, ἡ ὁποία καί προκαλεῖ τελικά ἀφωνία στόν παθόντα.

Ὡστόσο, τό σύμπτωμα αὐτό (δηλ. τῆς ἀφωνίας) τῆς ἀθυμίας δέν θά πρέπει νά μᾶς ὀδηγήσει σέ λανθασμένα συμπεράσματα ὅσον ἀφορᾷ λ.χ. τήν πρόταξη ἢ τήν προτεραιότητα τῆς ἀθυμίας ἔναντι τῆς ἀκηδίας ἢ τό ἀντίστροφο, διότι οἱ σχέσεις τῶν δύο αὐτῶν πνευματικῶν παθῶν μεταξύ τους δέν ἀναπτύσσονται γραμμικά κατὰ μιά αἰτιοκρατία (δηλ. σχέση αἰτίου-ἀποτελέσματος).

δ) Ἡ λειτουργία τῆς ἀθυμίας.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός ἐρωτᾷ ρητορικά ποῦ ὀφείλεται ἡ ξαφνική ἀρνητικά ἀλλαγὴ τῶν συναισθημάτων μας· δηλ. πῶς γίνεται καί, ἐνῶ νιώθουμε πολλή χαρά, ξαφνικά νά μᾶς καταλαμβάνει μιά πλήρης ἀποθάρρυνση καί θλίψη, μέ ἄλλα λόγια, τά συναισθήματά μας¹⁶¹ ἀπό τήν τέλεια *χαρά* (*laetitia*) νά μεταστρέφονται στήν παντελή *ἀποθάρρυνση* (*moestissimam animi*). Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ὁ μοναχός, ἐνῶ αἰσθάνεται ἀνείπωτη χαρά καί ἀγαλλίαση μετά ἀπό τήν προσευχή, καί ἐνῶ ἡ ψυχὴ του δέχεται τήν ἐσωτερικὴ πληροφορία ὅτι

160. Μ. Κωνσταντινίδη, *Λεξικόν Ὀμηρικόν*, ἐν Ἀθήναις χ.χ., σ. 120.

161. Ἡ Καθηγήτρια κ. Σ. Βοσνιάδου περιγράφει τά συναισθήματα ὡς «πολύπλοκα ὀργανωμένες ἐσωτερικές ψυχολογικές καί φυσιολογικές καταστάσεις πού ἀποτελοῦνται ἀπὸ τουλάχιστον τέσσερα ἐπιμέρους στοιχεῖα: α. Σωματικές ἀλλαγές διαμεσολαβούμενες ἀπὸ τό αὐτόνομο νευρικό σύστημα, β. ἐκφράσεις τοῦ προσώπου, γ. γνωστικές ἐρμηνεῖς τῶν καταστάσεων, πού σχετίζονται μέ τό συναίσθημα» (*Εἰσαγωγή στήν Ψυχολογία. Βιολογικές, ἀναπτυξιακές καί συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις: Γνωστικὴ ψυχολογία*, τ. 1, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2002, σ. 276).

οί δεήσεις του εισακούστηκαν καί έγιναν αποδεκτές από τόν Θεό καί διακατέχεται από μιά τέλεια *εὐθυμία* (alacritate), ξαφνικά μιά βαριά θλίψη πλακώνει τήν ψυχή του, χωρίς νά ὑπάρχει ἐμφανής αἰτία, ἡ ὁποία νά τήν προκαλεῖ.

Ὁ Ἅγιος ἐδῶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ *ἀθυμία* (tristitia) ἀκολουθεῖ τήν *ἀκηδία*¹⁶², μολονότι ἄλλοῦ ἰσχυρίζεται τό ἀντίστροφο· πρόκειται γιά τό φαινόμενο τοῦ (φαύλου) κύκλου, πού προαναφέραμε. Ἐντούτοις, καμιά πλήρης (ψυχο-πνευματική) καταστροφή δέν ἐπέρχεται ξαφνικά (*quod nemo ruia subitanea collabatu*)¹⁶³. Ὅταν κάποιος πέφτει ἠθικά, δέν θά πρέπει νά νομίζουμε ὅτι ἡ «πτώση» του ὑπῆρξε ἕνα ξαφνικό γεγονός¹⁶⁴. Ἀντίθετα, ἐπισυνέβη, γιατί ἕνα λανθασμένο γνωσιακό *σχῆμα* τοῦ ὑπέδειξε ἕνα λάθος δρόμο, ἡ κάποια μακρόχρονη ἀμέλεια, πού ἐπωζόταν ἀσυνείδητα, τοῦ ἀφάνισε σιγά-σιγά τήν ἀρετή, αὐξάνοντάς του, ἔτσι, μέσα του τά πάθη¹⁶⁵. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ἕνα σπίτι δέν καταρρέει ξαφνικά· αὐτό μπορεῖ νά ὀφείλεται, εἴτε σέ μιά βασική κατασκευαστική ἀτέλεια, ἡ ἐξαιτίας τῆς μακρόχρονης ἀμέλειας τῶν ἐνοίκων¹⁶⁶. Τό νερό, πού στήν ἀρχή ἔμπαινε σταγόνα-σταγόνα ἀπό κάποια σχισμή, μετά προκάλεσε διάβρωση ὁλόκληρης τῆς στέγης. Τά «ἀνοίγματα» εὐρύνονται βαθμηδόν καί ὕστερα ἀρχίζουν οἱ μεγάλες καθιζήσεις τοῦ σπιτιοῦ, καί, ἔτσι, ὅταν ξεσπάσει μιά καταιγίδα, εἰσέρχονται τά νερά τῆς βροχῆς ὀρμητικά σάν χεῖμαρρος καί τό σπίτι καταρρέει¹⁶⁷. Μέ αὐτήν τήν ὥραία παρομοίωση, ὁ ἅγιος Κασσιανός, μέσω τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁββᾶ Θεόδωρου¹⁶⁸, ἀναπαριστᾷ τί μπορεῖ νά συμβεῖ στήν ψυχή μας ἐξαιτίας τῆς ἀμέλειάς μας.

162. Κασσιανοῦ, *Inst.*, Cap. II, MPL 49, 359C.

163. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 667B: “de animae mobilitate et spiritualibus nequitiiis” (Περί τῆς ἀστάθειας τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν πονηρῶν Πνευμάτων).

164. Κασσιανοῦ, ὅπ.π.

165. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 667B: «Ἡ υπερηφανία προηγῖται τοῦ ὀλέθρου, καί ἡ ὑψηλοφροσύνη τοῦ πνεύματος προηγῖται τῆς πτώσεως». Πρβλ. Παροιμ. 16, 16: «νοσσηαὶ σοφίας αἰρετώτεραι χρυσίου, νοσσηαὶ δὲ φρονήσεως αἰρετώτεραι ὑπὲρ ἀργύριον».

166. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 667B, *istit.* [0356D]: “per vetustam negligentiam”. Πρβλ. Β. Δ. Χαρόνη, Οὐρ. Α. Λαναρά, *Παιδαγωγικὴ ἀνθρωπολογία Ἰω. Χρυσοστόμου*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1995, σ. 447: «Τὴν πτώση δέν τήν φέρνει ἡ φύση τῶν πειρασμῶν, ἀλλὰ ἡ ἀμέλεια τῶν νωθρῶν».

167. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 668A. Πρβλ. Ἐκκλησ. 10, 18.

168. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VI, 643-668: “De nece sanctorum”.

Δέν θά πρέπει, συνεπώς, νά πιστεύουμε ὅτι κάποιος πλανήθηκε ξαφνικά καί ἔπεσε στό βάραθρο τῆς αἰσχροῦς ἐπιθυμίας, ἐξαιτίας λ.χ. τῆς θέας μόνο ενός ἐξαίσιου (ἐτερόφυλου) προσώπου, ἀλλά θά πρέπει μᾶλλον νά γνωρίζουμε ὅτι αὐτή ἡ θέα ὑπῆρξε ἡ εὐκαιρία καί ἡ ἀφορμή, γιά νά βγεῖ στήν ἐπιφάνεια μιᾶ ἀρρώστια, πού ἐπωαζόταν γιά καιρό μυστικά μέσα του. Κατά τόν ἴδιο τρόπο, δέν θά πρέπει νά θεωρηθεῖ λ.χ. ὁ ὕπνος ὡς γενεσιουργός αἰτία τῶν ἀπαισιόδοξων σκέψεων (λογισμῶν), πού δέχεται ὁ ἄνθρωπος κατά τή νυχτερινή ἀνάπαυσή του, ἀλλ' ἡ ἀμέλειά μας εἶναι ἐκείνη πού τούς γεννᾷ κατά τή διάρκεια τῆς ἡμέρας¹⁶⁹. Τό πάθος ἦταν, στήν πραγματικότητα, θαμμένο κατάβαθα στήν ψυχή καί ἡ ψυχική χαλάρωση τοῦ ὕπνου τό ἐβγάλε στήν ἐπιφάνεια¹⁷⁰ καί ἔτσι ἀποκαλύφθηκε ἡ φλεγμονή, πού κατέτρωγε τήν ψυχή, καί οἱ νοσηροί λογισμοί, πού δροῦσαν ἀνεξέλεγκτα καί τήν ἐπηρέαζαν κατά τή διάρκεια τῆς ἡμέρας¹⁷¹. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τίς ἀρρώστιες τοῦ σώματος (*valetudines corporum*), οἱ ὁποῖες δέν ἐκδηλώνονται τότε, πού τρώγαμε ἐναντίες τροφές (*"escis saluti contrariis noxios humores sibimet, lethalesque contraxit"*)¹⁷², ἀλλ' ἀργότερα. Ἄρα, αὐτή ἡ λύπη (ἀθυμία) δέν ὀφείλεται στά σφάλματα (*de alio genere tristitiae*) τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, μέ τούς ὁποίους συναναστρεφόμαστε, ἀλλά στά δικά μας πάθη (*commotiones*), τά ὁποῖα δέν διεγείρονται πάντα ὡς ἀντίδραση στά σφάλματα τῶν ἄλλων, ἀλλά –πιό συχνά– ὀφείλονται στό δικό μας φταίξιμο (*sed nostra*), γιατί μέσα μας κρύβουμε τήν αἰτία καί τά σπέρματα τῶν παθῶν (*causas ac seminaria vitiorum*), τά ὁποῖα, μόλις μᾶς χτυπήσει ἡ καταιγίδα τῶν πειρασμῶν, ἀμέσως φυτρώνουν καί βγάζουν τούς καρπούς τους. Ἀπό τό πῶς, λοιπόν, σκεφτόμαστε τά πράγματα καί γενικά τή ζωή (βλ. Γνωσιακή Ψυχολογία), μπορεῖ κυριολεκτικά νά μᾶς κάνει εὐτυχισμένους ἢ δυστυχισμένους. Σύγχρονες ψυχολογικές μελέτες δείχνουν ὅτι αὐτός ὁ παράγοντας εἶναι σημαντική συνιστώσα τῆς ψυχικῆς υἱείας μας¹⁷³.

169. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 280A-281A.

170. Ἐδῶ ὁ Κασσιανός ὁμιλεῖ ἀκριβῶς, ὅπως ἓνας σύγχρονος ψυχαναλυτής, πού, μέσῳ τῶν τεχνικῶν τῆς χαλάρωσης ἢ τῆς ὕπνωσης, προσπαθεῖ νά ἐκμαιεῖσει τίς κρυμμένες (ἀσυνείδητες) ἐπιθυμίες τοῦ ἀσθενῆ.

171. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 284A.

172. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 284A.

173. M. E. Thase, M.D., S. Lang, *Beating the blues. New Approaches to Overcoming Dysthymia and Chronic Mild Depression*, Oxford University Press, Inc., New York, 2004, p. 58 ff.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΑΘΥΜΙΑΣ

1. Τά αίτια τῆς ἀθυμίας.

α) Γενικά.

Ὅπως φάνηκε ἀπό τή γλωσσική καί ἐννοιολογική σημασία τῶν συνώνυμων ὄρων τῆς ἀθυμίας, κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, καί ιδιαίτερα τόν ἅγιο Κασσιανό, ἀλλά καί ἀπό τή σύγχρονη ψυχοθεραπευτική βιβλιογραφία, τά αίτια τῆς ἀθυμίας ἀποτελοῦν προϊόν ἀλληλεπίδρασης βιολογικῶν, γενετικῶν καί ψυχοκοινωνικῶν παραγόντων. Ἔτσι, στρεσογόνοι παράγοντες, πού δροῦν ἀθροιστικά, ὅπως ἡ παραμέληση, ἡ κακοποίηση, ὁ θάνατος ἀγαπημένων προσώπων, οἰκογενειακά προβλήματα κ.λπ. ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα νά καταπονοῦν τόν ἐγκέφαλο τοῦ ἀνθρώπου¹.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀναφέρει τά γενεσιουργά αίτια αὐτῆς τῆς στειρότητας γενικά τοῦ πνεύματος (*sterilitate mentis*), ξεκινώντας ἀπό τόν τίτλο τοῦ κεφαλαίου «Ποῦ ὀφείλεται ἡ ἀθυμία καί πῶς ἐμφανίζεται (γεννιέται) στήν ψυχή μας» (*tristitia gignatur*). Τό πάθος αὐτό προκαλεῖται, βασικά, χωρίς κάποια ἐξωτερική ἀφορμή (*nulla provocatione*), σέ ἀντίθεση μέ τά ἄλλα πάθη². Ἐντούτοις, ὁ ἀββᾶς Δαυνιήλ παραθέτει τρεῖς λόγους (*tradita ratio est*) τῆς ἀθυμίας³: “*ex Deo, ex diabolo et ex nobis*”⁴, ἥτοι ἀπό τόν Θεό (βλ. δοκιμασία), ἀπό τόν διάβολο (βλ. *impugnatione diaboli*) καί ἀπό ἐμᾶς (βλ. ἀμέλεια).

1. G. O. Gabbard, *Ψυχοδυναμική Ψυχιατρική στήν Κλινική Πράξη*, ἐκδ. ΒΗΤΑ, Αθήνα 2006, σ. 232, 234.

2. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, V, 620C: “*De octo principalibus vittis*”. Πρβλ. Δ. Τάτση, πρωτοπρ., *Ἀπό τήν ἄβυσσο στόν οὐρανό. Τά ἐπτά θανάσιμα ἁμαρτήματα*, Κόνιτσα 2003, σ. 76: «Οἱ αἰτίες, πού γεννοῦν τήν ἀκηδία, εἶναι ἡ ἀναισθησία τῆς ψυχῆς, ἡ λήθη τοῦ Θεοῦ καί οἱ βιοτικές μέριμνες».

3. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 508BC: “*De tribus cogitationem nostrarum principilis*” (Περί τριῶν αἰτιῶν τῶν λογισμῶν), “*De monachi intentione ac fine*” (Περί τοῦ σκοποῦ καί τῆς τελειώσεως τῆς μοναχικῆς ζωῆς).

4. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 508B.

Πράγματι, ἂν κανείς ἐρευνήσῃ σέ βάθος τά αἷτια τῆς δαιμονικῆς λύπης (ἀθυμίας), θά διαπιστώσῃ ὅτι αὕτη εἶναι ἀπόλυτα συσχετισμένη μέ ὅ,τι ἀφορᾷ στά ἀγαθά καί τίς ἀπολαβές τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ ἄνθρωπος ἀναζητεῖ τό Ἀπόλυτο⁵, τήν ἀσφάλεια καί τήν ἰκανοποίησή του. Ἄν δέν τά βρίσκει στόν Θεό –γιατί δέν ξέρεי πῶς νά τά ζητήσῃ καί ἀποκτήσῃ ἀπό Αὐτόν– προσπαθεῖ νά καλύψῃ τίς ἀνάγκες του μέ ὑποκατάστατα.

Εἰδικότερα, ἡ ἐμπαθῆς λύπη προέρχεται ἀπό τόν θυμό καί τήν ὀργή ἐξαιτίας τῆς ματαίωσης τῶν ἐπιθυμιῶν μας, τῆς ἀπώλειας κάποιου κέρδους, ἢ λόγῳ κάποιας ζημιᾶς, περιφρόνησης ἢ προσβολῆς, ἢ ἀπό μνησικακία, κενοδοξία κ.λπ. Πράγματι, κατὰ τήν Ψυχολογία τοῦ Βάθους, τά ψυχο-πνευματικά νοσήματα (πάθη) εἶναι ἐνδεικτικά τῆς ματαίωσης ὀρισμένων ἐπιθυμιῶν: ἡδονῆς (S. Freud), ἀπόκτησης ὑλικῶν ἀγαθῶν (E. Fromm), ἢ ὑποτίμησης τῆς ἴδιας τῆς αὐτοεικόνας τοῦ κάθε ἀνθρώπου (A. Adler). Κατά συνέπεια, τό βαθύτερο αἷτιο τῆς ἀθυμίας φαίνεται ὅτι ἐντοπίζεται στήν ἐγωκεντρική ἀντίδραση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου, τήν ὁποία, βέβαια, δέν μποροῦν νά θεραπεύσουν, εἰμή μόνο νά «καταστείλουν» τά διάφορα ψυχοφάρμακα⁶. Πράγματι, ὁ ἄνθρωπος, τίς περισσότερες φορές, πάσχει ἀπό φιλαυτία καί ἐξαιτίας αὐτῆς, πρέπει, ἂν θέλῃ τήν ἐλευθερία του, νά παλέψῃ, γιά νά ἀποκτήσῃ πάλι τόν «χαμένο θησαυρό» του.

Ἡ κολοκυθία τοῦ προφήτη Ἰωνᾶ, ὅσο καί ἂν δόθηκε φιλόανθρωπα ἀπό τόν Θεό, γιά νά καλυφθεῖ μιά συγκεκριμένη καί πρόσκαιρη ἀνάγκη τοῦ προφήτη, δέν θά ἔπρεπε –γιά κανένα λόγο– νά γίνῃ διαχωριστικό τεῖχος καί νά σκιασεῖ⁷ τή «θέα τοῦ Θεοῦ» (*visio Dei*) στήν ψυχή του. Γι' αὐτό, ὅταν ὁ προφήτης Ἰωνᾶς⁸ «βουλευτήκε»

5. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θρησκευτικότητα καί ἐπιθυμία ...*, ὅπ.π., σ. 73 ἐξ.

6. Ἰερομ. Σάββα Ἀγιορείτη, *Τά πάθη καί ἡ κατάθλιψη. Τί εἶναι καί πῶς θεραπεύονται*, ἐκδ. Ἰεροῦ Κελλίου «Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου», Κερασιά, Ἅγιον Ὅρος, 2912, σ. 141-142.

7. Γιά τό συγκεκριμένο ἔργο τοῦ Ἀρχέτυπου τῆς «Σκιᾶς» (Shadow) ψυχαναλυτικά βλ. C. G. Jung, *Four Archetypes*, Ark Paperbacks, London and New York 1986, pp. 57, 122 ff., 142, 145-147, 150 ff, τ ο ὕ ἰ δ ῖ ο υ, *Analytical Psychology – Its Theory and Practice*, Ark Paperbacks, London and New York 1986, pp. 21-24, 52, 179.

8. Πρβλ. Β. Γ. Σιδέρη-Παπαδοπούλου, *Υπόμνημα στό βιβλίον τοῦ Ἰωνᾶ*, Ἀθήνα 2000. Ἡ θέα τοῦ Θεοῦ (θεοπτία) λέγεται θεωρία, κατὰ τήν ὁποία ὑφίσταται μετοχή μεταξύ «ὑποκειμένου» καί «ἀντικειμένου», κατὰ τέτοιον τρόπο μάλιστα πού πότε ὁ Θεός γίνεταί τό ὑποκείμενο καί ὁ ἄνθρωπος τό ἀντικείμενο, καί πότε

κάτω από τή σκιά τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ ὑποκατάστατου τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, θεώρησε τήν «ἀνάπαυση», πού τοῦ προσέφερε ἡ κολοκυθιά, ὡς εὐχάριστο ἀντίδοτο κατά τῆς λύπης του καί ὡς πλήρωμα τοῦ κενοῦ τῆς ψυχῆς του. Ἀλλ' «ἡ σκιά τῆς κολοκυθιάς δέν ἦταν πηγή ἀληθινῆς χαρᾶς καί ἀνάπαυσης. Ἦταν μονάχα ἓνα ἐφήμερο εἶδωλο εὐτυχίας, στό ὁποῖο ὁ Ἰωνᾶς στήριξε, τόσο ἀπερίσκεπτα τήν ἐλπίδα τῆς ἀνάπαυσης καί τῆς πληρότητάς του»⁹. Ἐπίσης, ἡ νοσηρὴ λύπη (ἀθυμία) μπορεῖ νά προέρχεται ἀπό ἓνα ἐσωτερικό ἄγχος ἢ ἓνα βίωμα ἀπελπισίας, πού ὀφείλεται στήν ὀλιγοπιστία μας.

β) Ἡ ἀμέλεια.

Ἡ ἀμέλεια θεωρεῖται ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἡ βασική πηγή ὅλων τῶν παθῶν. Στήν κατάσταση τῆς λύπης δέν φθάνουμε ξαφνικά, ἀλλ' ἡ καταστροφή μας προκαλεῖται ἀπό σφάλματα πού –ἀπό δική μας ἀπροσεξία/ἀμέλεια (negligentia)– τά ἀφήσαμε νά διατηρηθοῦν μέσα μας (*“sed paulatim, per longam injuriam recidens”*). Ἀπό δικό μας λάθος ἐμπίπτουμε σέ πνευματική χαλαρότητα καί ἔτσι μειώνεται ἡ ἀγωνιστική μας διάθεση, μέ ἀποτέλεσμα νά ὀδηγοῦμαστε σέ μεγαλύτερη πνευματική ὀκνηρία, ἡ ὁποία –μέ τή σειρά της– πυροδοτεῖ λογισμούς ἄσχημους, σάν τό ἀκαλλιέργητο χωράφι, στό ὁποῖο φυτρώνουν ἀγκάθια καί τριβόλια· ἐπακόλουθο τῆς κατάστασης αὐτῆς εἶναι ἡ πνευματική στεριότητα. Ἡ ἀμέλεια, λοιπόν, εἶναι ἀποκάλυψη ἐνός κακοῦ, πού ὑπέβασκε στήν ψυχὴ μας καί ὄχι προϊόν τῆς ἴδιας τῆς ἀνάπαυσης ἢ καί τοῦ ὕπνου¹⁰. Ἔτσι, δέν εἶναι κανεὶς ἀναγκασμένος νά ἁμαρτήσῃ, ὅταν τόν προκαλεῖ τό σφάλμα τοῦ συνανθρώπου του, ἂν δέν ἔχει ὁ ἴδιος μέσα στήν καρδιά του τή ρίζα τῆς ἁμαρτίας. Ὅσοι κλείνουν τά μάτια μπροστά στίς ἀσθένειες τῆς ψυχῆς, ἐξηγεῖ ὁ ἅγιος Κασσιανός, μέ ἀποθάρρυνση ἢ ἀμέλεια, δέν θά ἐπέλθῃ ἡ θεραπεία. Ὅσοι, ὅμως, ἐπιζητοῦν τό φάρμακο μέ ταπείνωση καί ἐγρήγορηση ψυχῆς πρὸς τόν οὐράνιο ἰατρό καί Πατέρα, δέν εἶναι δυνατόν νά μὴν ἔλθῃ ἡ ἴαση καί ἡ σωτηρία. Ὅλοι αὐτοί οἱ ἄνθρωποι, οὔτε κρύβουν τά

ἀντίστροφα· βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θρησκεία καί Ἐπιστήμη. Συμβολή στήν Ἐπιστημολογική διαλεκτική ἀκτιστοῦ καί κτιστοῦ*, Ἀθήνα 2009, σ. 230.

9. *Ἰδὲ στό ἐφήμερο...*, ὅπ.π., σ. 17-18.

10. Κασσιανοῦ, *MPL* 49, *Inst.*, VI, 284A.

τραύματα καί τίς πληγές τους, οὔτε ἀποκρούουν μέ αὐθάδεια (βλ. ἀντίσταση) τήν ψυχο-πνευματική ἀγωγή¹¹.

γ) Ἡ ἀεργία.

Ἐξ ἄλλου, βασικό αἷτιο τῆς ἀθυμίας εἶναι ἡ ὀκνηρία καί ἡ ἀεργία, ἡ ἔλλειψη χριστιανικῆς ἐλπίδας καί ὑπομονῆς, ἡ ἀνησυχία καί ὁ φόβος τῆς ὀλιγοπιστίας, τά ὅποια ὁδηγοῦν σέ ἕνα πλῆθος νευρικῶν καί ψυχικῶν διαταραχῶν. Ἡ Ἀγία Γραφή ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀργία ἐπιφέρει πολλά κακά¹²: «... πολλήν γάρ κακίαν ἐδίδαξεν ἡ ἀργία» (Σοφία Σειράχ 33, 28). Αὐτά τά κακά ὁ Παῦλος τά ἀπαριθμεῖ ἀναλυτικὰ¹³, χαρακτηρίζοντας τοὺς ἀργούς ὡς ἄτακτους, ἀκατάστατους καί ἀπειθεῖς· παραγγέλλει δέ σέ ὅλους τοὺς πιστούς, πού εἶναι φιλότιμοι καί ἐπιμελεῖς, νά ἀπομακρύνονται ἀπό αὐτοὺς γιά ψυχο-παιδαγωγικούς λόγους¹⁴.

Οἱ ἄνθρωποι, παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Κασσιανός, πού ἐνδίδουν καί ζοῦν στή ραθυμία (αὐτό πού ὁ Εὐάγγριος Ποντικός ἀποκαλεῖ *παράλυσις καί γονόρροια*)¹⁵, ἀρνοῦνται νά συντηροῦνται μέ τήν προσωπική τους ἐργασία, αὐτό δηλ. πού καί ὁ ἴδιος ὁ ἀπόστολος Παῦλος συνήθιζε νά κάνει, ἀλλά καί νά παραγγέλλει καί σέ ἐμᾶς νά τό πράττουμε.

11. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, XII, 1142A. Δέν ὑπάρχει κακό πού ὁ οὐράνιος Ἰατρός δέν μπορεῖ νά θεραπεύσει (*sanus*). Ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ἀπευθυνθεῖ σ' αὐτόν καί νά Τόν περιβάλλει μέ ἐμπιστοσύνη, ὥστε νά θεραπευτεῖ. «Δός μόνον... μετὰ πίστεως, λέγε τῷ Ἰατρῷ τό πάθος», Κύριλλου Ἱεροσολύμων, *Μυσταγωγικαὶ Κατηχήσεις* ε', MPG 33, 1057-1132.

12. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 388A.

13. Πρβλ. Β' Θεσ. 3, 11: «ἀκούομεν γάρ τινες περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους», Α' Θεσ. 4, 11-12: «καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν καὶ πράσσειν τὰ ἴδια καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν, ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἕξω καὶ μηδενὸς χρεῖαν ἔχητε».

14. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 388B. Πρβλ. Β' Θεσ. 3, 6: «Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβον παρ' ἡμῶν» ("Ut subtrahatis vos, ab omni fratre ambulante inordinate, et non secundum traditionem, quam acceperunt a nobis").

15. Βλ. Εὐάγγριου Ποντικοῦ, MPG 40 1265B, *Ὁρισμοὶ διάφοροι εἰς Κεφάλαια*. Ε': «παράλυσίς ἐστι δυσκινησία λογιστικῆς ψυχῆς πρὸς τὰς πρακτικὰς ἀρετάς», ΣΤ': «Γονόρροιά ἐστι δυσκινησία λογιστικῆς ψυχῆς καθ' ἣν ἀποβάλλειν τοὺς τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας εἶωθε λόγους».

Μάλιστα δέ, κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, ἡ αἰτία, πού πολλοί μοναχοί δέν προσέρχονται στά Μοναστήρια, εἶναι γιατί δέν θέλουν νά ἐργάζονται¹⁶. Γι' αὐτό, καί στίς χῶρες τῆς Δύσης δέν βλέπουμε κανένα Μοναστήρι νά ἔχει μεγάλο ἀριθμό μοναχῶν· γιατί σ' αὐτό τό μέρος δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξασφαλίσουν οἱ μοναχοί τή συντήρησή τους ἀπό τούς πόρους τῆς δικῆς τους ἐργασίας, ἔτσι ὥστε νά μποροῦν νά παραμένουν μόνιμα στίς ἱερές Μονές. Καί ἂν ἀκόμα ἡ ἐλεημοσύνη κάποιων ἄλλων τούς ἐξασφαλίζει τά ἀναγκαῖα γιά τή συντήρησή τους, ἐντούτοις ἡ ροπή πρὸς τήν ἄνεση, τή χαλάρωση καί τή διάσπαση¹⁷ τοῦ νοῦ, δέν τούς ἐπιτρέπει νά μείνουν γιά πολύ στόν συγκεκριμένο τόπο. Στήν Αἴγυπτο, ἀναφέρει ὁ Κασσιανός, ὑπάρχει ἱερή παρακαταθήκη ἀπό τούς παλαιούς Πατέρες, πού λέει ὅτι ὁ μοναχός, πού ἐργάζεται, πειράζεται ἀπό ἓνα μόνο δαίμονα, ἀλλ' ὁ ὀκνηρός γίνεται λεία καί θήραμα ἀναρίθμητων πονηρῶν Πνευμάτων¹⁸.

Ὁ ἄββας Κασσιανός ἀναφέρεται στή μεγάλη ἀξία τῆς ἐργασίας¹⁹ (*utilitate operationis*) καί τίς ἐπιβλαβεῖς συνέπειες τῆς ἀπραγμοσύνης (*otti decrtimento*). Στό σημεῖο αὐτό ὁ Ἅγιος γράφει μέσῳ τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, ὅτι θά προτιμούσαμε (ἐμεῖς οἱ μοναχοί) νά εἶχαμε τή βοήθεια τῶν γονέων μας (*“Et ideo cum etiam nobis parentum praesidia non deessent, ...”*), ἀλλά θελήσαμε, ἀντὶ νά στηριχτοῦμε στή βοήθειά τους, νά κερδίζουμε μέ τόν ἰδρώτα τοῦ προσώπου μας τήν καθημερινή μας τροφή, διότι αὐτό θά μᾶς ὠφελοῦσε περισσότερο. Ὁ μοναχός μπορεῖ νά ἐγκατασταθεῖ κοντά στοὺς γονεῖς του, ἐφόσον θεωρεῖ τόν ἑαυτό του νεκρό γι' αὐτοὺς καί γιά τόν κόσμο καί ἐφόσον ἡ δική τους συμπαράσταση δέν τόν ἀναγκάζει νά ἐλαττώσει τήν ἀγωνιστική του διάθεση.

16. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 393A.

17. Ὁ Μ. Βασίλειος ὁμιλεῖ περὶ «μετεωρισμῶν» τοῦ νοῦ· βλ. Μ. Βασιλείου, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, ΚΑ', MPG 31, 1097B: «Γίνεται ὁ μετεωρισμός ἀπὸ ἀργίας τοῦ νοῦ μὴ ἀσχολουμένου περὶ τὰ ἀναγκαῖα. Ἀργεῖ δὲ ὁ νοῦς καὶ ἀμεριμνεῖ ἐξ ἀπιστίας τοῦ παρεῖναι τὸν Θεόν, ἐτάζοντα καρδίας καὶ νεφρούς».

18. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 394A: “operantem monachum daemone uno pulsari; otiosum vero innumeris spiritibus devastari”.

19. Ἐξ ἄλλου, ὁ G. Friedmann τονίζει ὅτι «μία ἀπὸ τίς βασικὲς αἰτίες πού δημιουργοῦν ἀποξένωση στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο βρίσκεται στὸ γεγονός ὅτι ἀπουσιάζουν οἱ συνθηκὲς ἐργασίας ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες θά τοῦ ἐπέτρεπαν νά ικανοποιεῖ τίς βαθύτερες ἀνάγκες πού ἔχει ἡ φύση του» (*The Anatomy of Work*, μτφρ. Wyatt Rawson, N. York, The Free Press of Clencoe, 1961, σ. 141).

Τό σοβαρότερο μειονέκτημα, όμως, είναι ότι βασίζεται (ό μοναχός) για τή συντήρησή του στίς εισφορές τῶν ἄλλων, ἄν καί εἶναι ὑγιής καί ρωμαλέος, ἐνῶ αὐτό ἐπιτρέπεται μόνον στούς ἀσθενεῖς καί στούς ἀνίκανους γιά ἐργασία. Μήν ξεχνᾶμε, τονίζει, στή συνέχεια, ὁ Κασσιανός, ὅτι ὅλο τό ἀνθρώπινο γένος (*hominum genus*) στηρίζεται στή συνεργασία καί στήν ἀγάπη τοῦ πλησίον. Ἡ ἐργασία λοιπόν, τοῦ ἀνθρώπου «προσλαμβάνει ὑψηλόν περιεχόμενον καί βαθύτερον νόημα καί εἶναι δυνατόν νά προσδιορισθῇ οὐχί ὡς ἀπλή ἀπασχόλησις, ἀλλ' ὡς δημιουργική, σκόπιμος καί δῆ ὡς ὑπεύθυνος ἐργασία καί θεία συνεργασία... δι' αὐτῆς τίθενται τά θεμέλια τοῦ συμμόρφου πρὸς τήν καταγωγήν, τήν φύσιν καί τόν προορισμόν τοῦ ἀνθρώπου ἠθικοῦ καί πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος...»²⁰.

Καθετί, ἐκτός ἀπό τά ἀναγκαῖα γιά τήν καθημερινή μας συντήρηση, πού δέν προέρχεται ἀπό τήν ἐργασία μας καί τόν κόπο μας, πρέπει νά δίδεται στούς ἄλλους σέ φιλανθρωπίες. Ἀπαγορεύεται στούς μοναχοὺς, συνεχίζει ὁ Ἅγιος, νά ζοῦνε ἀπό τή γενναιοδωρία τῶν ἄλλων καί νά ἀποφεύγουν τίς ἐπιζήμιες ἐξυπηρετήσεις, πού τοὺς προσφέρουν οἱ γονεῖς τους καί γενικά ὄλων ἐκείνων πού μέ τήν προσφορά τους καλύπτουν τά ἔξοδα τῆς συντήρησής τους. Ἐπισημαίνει δέ ἀκόμα ὅτι ἡ ζημιὰ, πού ὑφίσταται ὁ μοναχός, ὁ ὁποῖος στηρίζεται οἰκονομικά στούς γονεῖς του καί, ὡς ἐκ τούτου, ζεῖ μέ χλιαρότητα, δέν τήν καταλαβαίνει πρὸς τό παρόν. Ἡ ζημιὰ συνίσταται στό ὅτι ἡ ψυχὴ του ἀλλοιώνεται συνεχῶς ὡς πρὸς τή διάθεσή της, ἀνάλογα μέ τά γεγονότα, πού συμβαίνουν, καί ἔτσι βυθίζεται ἀσταμάτητα στίς γήινες σκέψεις. Ἐπίσης, στηριγμένος ὁ μοναχός στή γενναιοδωρία τῶν γονέων του, ξεχνᾷ ὅτι πρέπει νά κερδίζει μέ τόν δικό του κόπο τά ἀναγκαῖα γιά τή συντήρησή του. Μάλιστα, ὁ ἅγιος Κασσιανός παραπέμπει σέ πολλά σχετικά Εὐαγγελικά χωρία, ἀναφέροντας ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος δέν ἔπαυσε νά ἐργάζεται τόσο γιά τήν καθημερινή συντήρησή του, ὅσο καί γιά τοὺς συνεργάτες του, πού δέν εἶχαν χρόνο νά ἐργαστοῦν καί ἦταν ἀφιερωμένοι στή διακονία τοῦ Εὐαγγελίου.

20. Ν. Μπρατσιώτη, *Ἀνθρωπολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ι. Ὁ ἄνθρωπος ὡς θεῖον δημιουργήμα*, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 275 ἐξ. Πρβλ. Π. Μπρατσιώτη, *Ἡ πρό Χριστοῦ Παιδαγωγία*, Ἀθήναι 1965.

Ἔτσι, συμβουλεύει τούς μοναχούς ὁ ἀββᾶς Κασσιανός, ἡ συμπεριφορά σας θά εἶναι ἀξιοπρεπής πρὸς τούς ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας ἀνθρώπους. Ἐκεῖνος πού δέν ἱκανοποιεῖται παραμένοντας στό κελί του, θά ξεπέσει, λόγω τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς του καί θά χάσει κάθε ἐκτίμηση ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων· θά χάσει τήν ἀξιοπρέπειά του καί τόν σεβασμό τῶν ἀνθρώπων πρὸς τό μοναχικό Σχῆμα. Θά ἀναγκασθεῖ δέ νά συμπεριφερθεῖ ἄπρεπα, καθώς θά ψάχνει γιὰ τήν καθημερινή τροφή του, θά ἐπιδοθεῖ στήν κολακεία, θά καιροφυλακτεῖ νά μαθαίνει τίς τελευταῖες εἰδήσεις, ζητώντας νά βρεῖ εὐκαιρίες γιὰ διάφορες ὑποθέσεις καί ἱστορίες, πού θά τοῦ δώσουν τήν εὐκαιρία νά κάνει καινούργιες γνωριμίες.

Ὁ σοφός Σολομών περιγράφει τό πάθος τῆς ἀμέλειας (*ἀργίας*) μέ μεγάλη σαφήνεια σέ πολλά χωρία²¹. Ἡ ὁκνηρία μοιάζει μέ ὁδό στρωμένη μέ ἀγκάθια²², δηλ. ἕνα δρόμο γεμάτο πάθη, τά ὅποια, καί κατά τόν ἀπόστολο Παῦλο, φυτρώνουν στήν ψυχή μας ἀπό τήν ἀεργία. Ὁ ὁκνηρός εἶναι ἀναπόφευκτο νά γίνεται παίγνιο τῶν διαφόρων παθῶν του καί νά παραμένει παντοτινά ξένος πρὸς τή «θεωρία» τοῦ Θεοῦ καί πρὸς ὅλα τά πνευματικά «πλούτη», ὅπως τά ἀποκαλεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος²³. Γι' αὐτό, ὁ Σολομών περιγράφει τήν πνευματική «πτωχεία» τοῦ ὁκνηροῦ²⁴, ὁ ὁποῖος δέν θά ἀξιωθεῖ ἀσφαλῶς νά στολισθεῖ μέ τό ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας, τό ὅποιο ὁ Παῦλος συνιστᾷ νά τό ἐνδυθοῦν ὅλοι οἱ πιστοί²⁵. Σέ αὐτό τό ἔνδυμα ἀναφέρεται καί ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, ὅταν μέ τήν προφητική ρήση

21. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 386B. Πρβλ. Παροιμ. 28, 19: «ὁ ἐργαζόμενος τὴν ἑαυτοῦ γῆν πλησθήσεται ἄρτων, ὁ δὲ διώκων σχολὴν πλησθήσεται πενίας» ("Qui sectatur otium, replebitur paupertate"), ὁρατὴ ἢ ἀόρατη (vel visibili scilicet vel invisibili).

22. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 387B: "Viae nihil operantium stratae sunt spinis". Πρβλ. Παροιμ. 21, 4: «μεγαλόφρων ἐν ὕβρει θρασυκάρδιος, λαμπτήρ δὲ ἀσεβῶν ἀμαρτία».

23. Πρβλ. Α' Κορ. 1, 5: «ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει».

24. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 386B. Πρβλ. Παροιμ. 23, 21: «πᾶς γὰρ μέθυσος καὶ πορνοκόπος πτωχεύσει, καὶ ἐνδύσεται διερρηγμένα καὶ ρακώδη πᾶς ὑπνώδης» ("Et vestietur conscissa veste et pannosa omnis somniculosus").

25. Πρβλ. Ρωμ. 13, 14: «ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας» (Induite vos Dominum Jesum Christum) καὶ ἐπίσης, Α' Θεσ. 5, 8: «ὁμοῖς δὲ ἡμέρας ὄντες νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ περικεφαλαίαν ἑλπίδα σωτηρίας».

του, ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ²⁶. Δέν θά εἶναι ἄξιος, βέβαια, αὐτοῦ τοῦ ἐνδύματος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει πέσει στό λήθαργο τῆς ὁκνηρίας καί τῆς ἀθυμίας, πού προτιμᾷ νά φορᾷ ἐνδύματα, τὰ ὁποῖα δέν τὰ προμηθεύτηκε μέ τούς καρπούς τῶν κόπων του²⁷, ἀλλά θά τυλίγεται μέ τὰ κουρέλια τῆς ἀδράνειας, προσπαθώντας ἐντούτοις νά τὰ πετάξει ἀπό πάνω του, χρησιμοποιώντας ὡς πρόσφαση τὰ λόγια τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἀλλά προσαρμοσμένα στήν ὁκνηρία του. Ὑποῖ, δέν ἀξιῶνεται ποτέ νά φορέσει τό ἔνδυμα τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ καί τῆς τιμῆς, ἀλλά τό ἀτιμωτικό πέπλο τῆς πρόσφασης καί τῆς δικαιολογίας²⁸.

Οἱ ὁκνηροὶ συνηθίζουν νά χρησιμοποιοῦν χωρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀποσπασματικά (ὅπως οἱ αἰρετικοί), μέ τὰ ὁποῖα φτιάχνουν ἕνα σεντόνι, πού θά καλύψει τή νωθρότητα, τή ντροπή καί τήν ἀθλιότητα, πού γεννᾷ ἡ ὁκνηρία²⁹, ἰσχυριζόμενοι ὅτι δῆθεν τό ἀναφέρει ἡ Ἀγία Γραφή³⁰, ἀντί νά ἀναθερμάνουν τόν ζῆλο τῆς ψυχῆς τους καί νά ντύσουν τόν «ἔσω ἄνθρωπο» μέ αὐτό τό πολύτιμο καί τέλειο ἔνδυμα τῆς ἀρετῆς, τό ὁποῖο, σύμφωνα μέ τό βιβλίον τῶν Παροιμιῶν, ὕφανε γιά τόν ἑαυτό της καί γιά τόν σύζυγό της ἡ Σο-

26. Πρβλ. Ἦσ. 52, 1: «Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, Σιών, ἔνδυσαι τὴν ἰσχύν σου, Σιών, καί ἔνδυσαι τὴν δόξαν σου, Ἱερουσαλήμ πόλις ἡ ἁγία· οὐκέτι προστεθήσεται διελθεῖν διὰ σοῦ ἀπερίτμητος καὶ ἀκάθαρτος».

27. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 386C: “Quisquis somno otii vel acediae superatus....”.

28. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 386C. Πρόκειται γιά τόν γνωστό μηχανισμό ἄμυνας στήν Ψυχολογία τοῦ Βάθους τῆς ἐκλογίκευσης (rationalization). «Ἐκλογίκευση εἶναι ἡ διαδικασία μέ τὴν ὁποία τό ἄτομο ἐπιδιώκει νά δώσει μιά λογικοφανή ἢ ἠθικά παραδεκτὴ ἐξήγηση σέ συμπεριφορές, πράξεις, ιδέες, συναισθήματα κ.λπ., οἱ πραγματικές αἰτίες τῶν ὁποίων δέν εἶναι φανερές». Ἡ ἐκλογίκευση δέν ταξινομεῖται μεταξύ τῶν μηχανισμῶν ἄμυνας, παρὰ τὴν προφανή ἀμυντικὴ τῆς λειτουργία. Αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός ὅτι δέν ἀντιπαράτιθεται ἄμεσα στήν ἱκανοποίηση τῆς ἐνόρμησης, ἀλλὰ παρεμβαίνει σέ δευτέρη φάση, γιά νά καλύψει τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς ἀμυντικῆς σύγκρουσης (βλ. J. Laplanche, J. B. Portalis, *Λεξιλόγιο τῆς Ψυχανάλυσης*, ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα 1986, σ. 167 ἔξ.).

29. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 387A: “... qui ad hoc assumuntur, ut contendant potius ignominiam otiositatis ac verecundiae nostrae ...”.

30. Πρβλ. Ἰω. 6, 27: «ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρώσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρώσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει· τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός» καί Ἰω. 4, 34: «λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον».

φία, πού, ως σοφή γυναίκα, ήταν, έτσι, ντυμένη με περισσή δύναμη και αξιοπρέπεια³¹.

Ωστόσο, σύμφωνα πάντα με τόν Άγιο Κασσιανό, πρέπει να αντιμετωπίζουμε με κατανόηση (*humanitas*, ανθρωπιά, φιλανθρωπία) τους άργόσχολους (*otiosis*) και τους άμελείς (*negligentibus*). Ο Άγιος στόν <Περί άκηδίας> λόγο του, μās παραπέμπει σε μαρτυρίες (*testimonia*) από τις Έπιστολές του άπόστολου Παύλου σχετικά με τό πνεύμα της άθυμίας. Ύπενθυμίζοντας εκεί ο άπόστολος Παῦλος τήν ύποχρέωση όλων μας να τηρήσουμε από σεβασμό πρός αὐτόν, αλλά και για τό κοινό όφελος τίς Άποστολικές έντολές, όμιλεῖ με πατρική γλυκύτητα ενός καλοσυνάτου γονέα και «τούς ύποδεικνύει ποιά άδελφικά αίσθήματα θά πρέπει να καλλιεργοῦν από αγάπη πρός τούς άμελείς και όκνηρούς συνανθρώπους»³². Ο άγιος Άπόστολος, έπειδή είδε ότι αὐτή ή άρρώστια (της άθυμίας) είχε αρχίσει ήδη να έμφανίζεται σιγά-σιγά ανάμεσα στους πιστούς της Έκκλησίας της Θεσσαλονίκης και έπειδή προέβλεψε –με τή Χάρη του Άγίου Πνεύματος– ότι αὐτή θά εξαπλωνόταν, σπείδει, σάν καλός και έπίδξιος πνευματικός γιατρός, να τήν προλάβει, ένισχύοντας και παρέχοντας στους πιστούς τό σωτήριο φάρμακο της διδασκαλίας του.

δ) Η δαιμονική έπήρεια.

1) Οι πειρασμοί.

I. Γενικά.

Σύμφωνα με τόν Άγιο Κασσιανό, τήν άθυμία ένδέχεται να τήν έχει προκαλέσει ο «έχθρός» (δηλ. ο διάβολος)³³. Ο Κύριος παραχωρεῖ τούς

31. Παροιμ. 29, 25: «ισχὺν και εὐπρέπειαν ένεδύσατο και εὐφράνθη έν ήμέραις έσχάταις».

32. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 383A: “...quem erga praedictos pro charitate fraternitatis affectum debeant retinere ...”. Πρβλ. Β΄ Θεσ. 3, 15: «και μη ως έχθρόν ήγεΐσθε, αλλά νουθετείτε ως άδελφόν (*ut fratrem*)».

33. Και ο σύγχρονος άγιος Γέροντας Πορφύριος σημειώνει έπίσης τή δραστική έπίδραση των δαιμόνων στόν άνθρωπο· βλ. Γέροντος Πορφύριου, *Συνομιλία για τήν κατάθλιψη*, έκδ. Η Μεταφόρφωσις του Σωτήρος, Μήλεσι, σ. 10: «Αὐτός (ο διάβολος) κατορθώνει και μās παίρνει αὐτή τήν ένέργεια και τήν κάνει θλίψη, κατάθλιψη, και ξερω πώς τά λένε οι λεγόμενοι ψυχίατροι. Έμεΐς δέν τά λέμε έτσι,

πειρασμούς για τό καλό τῶν ψυχῶν μας (*“pro utilitate animarum dispensari”*)³⁴. Ὁ Θεός ἐπιτρέπει τοὺς πειρασμούς νά προσβάλλουν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους³⁵ γιὰ διαφόρους λόγους, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, γιὰ νά δοκιμαστοῦν, νά καθαρθοῦν³⁶ κ.ο.κ. Συγκεκριμένα, ἀναφέρει ὁ ἀββᾶς Κασσιανός τοὺς ἐξῆς δύο βασικούς λόγους³⁷:

α) ὁ πειρασμός ὡς δοκιμασία· στήν περίπτωση αὐτήν ἐντάσσονται οἱ πειρασμοί τοῦ Ἰώβ καί τοῦ Ἀβραάμ³⁸, καί

β) ὁ πειρασμός ὡς κάθαρση· τόν πειρασμό αὐτόν ἐπιτρέπει ὁ Θεός στοὺς ἀνθρώπους, προκειμένου νά ταπεινωθοῦν³⁹, ὅταν λ.χ.

τά λέμε σατανική ἐνέργεια. Λέμε ἀκηδία, λέμε λογισμοί, καί λέμε ὁ διάβολος τῆς ἀκηδίας, ὁ διάβολος τῆς πορνείας, ὁ διάβολος, ὁ διάβολος, ὁ διάβολος. Διάφοροι διάβολοι, γιὰ κάθε σατανική ἐνέργεια πού μᾶς δημιουργοῦν».

34. Κασσιανού, MPL 49, Coll., VII, 709A. Πρβλ. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, MPG 94, 1193: «Αὗται δὲ τῷ μὲν δοκεῖν κακαὶ εἶσιν ἀλγεῖναι τυγχάνουσαι, τῇ δὲ ἀληθείᾳ ἀγαθαί· ἐπιστροφῆς γάρ καὶ σωτηρίας γίνονται τοῖς συνιοῦσι πρόξενοι· ταῦτα διὰ Θεοῦ γίνεσθαι φησὶν ἡ Γραφή». Πρβλ. Ἀββᾶ Δωρόθεου, *Περί τοῦ ἀταράχως καὶ εὐχαρίστως ὑποφέρειν τοὺς πειρασμούς*, Διδασκαλία ΙΓ', ἐκδ. Ἐτοιμασία, Ἀθήνα 1981, σ. 309.

35. Βλ. Ὁσίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτη, *Ἀόρατος πόλεμος*, ἐκδ. Τήνος, Ἀθήνα χ.χ. Πρβλ. Ἡ. Β. Οἰκονόμου, *Πειρασμοί ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ*, Ἀθήνα 1970².

36. Πρβλ. Μάρκου Ἀσκητῆ, «Περί νόμου πνευματικοῦ», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, τ. Α', Κεφάλαιο Στ', σ. 129 ἐξ.: «Οἱ πειρασμοί πού συμβαίνουν ἀπροσδόκητα διδάσκουν, κατὰ θεία οἰκονομία, νά εἴμαστε φιλόπονοι. Ἐτσι χωρίς νά τό θέλουμε, μᾶς προσελκύουν στήν μετάνοια». Πρβλ. Χριστ. Παρασκευαῖδη, (π. Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), *Πόλεμος κατὰ τοῦ σατανᾶ*, ἐκδ. Χρυσοπηγή, Ἀθήνα 1973, σ. 26.

37. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής ἀναφέρει πέντε λόγους: «ἐξ'». Διὰ πέντε αἰτίας φασὶ παραχωρεῖσθαι ἡμᾶς ὑπὸ Θεοῦ πολεμεῖσθαι ὑπὸ δαιμόνων. Καὶ πρῶτην μὲν εἶναι φασιν, ἵνα πολεμούμενοι καὶ ἀντιπολεμοῦντες, εἰς διάκρισιν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας ἔλθωμεν. Δευτέραν δέ, ἵνα πολέμῳ καὶ πόνῳ τὴν ἀρετὴν κτώμενοι, βεβαίαν αὐτὴν καὶ ἀμετάπτωτον ἔξωμεν. Τρίτην δέ, ἵνα προκόπτοντες εἰς τὴν ἀρετὴν, μὴ ὑψηλοφρονῶμεν, ἀλλὰ μάθωμεν ταπεινοφρονεῖν. Τετάρτην δέ, ἵνα πειραθέντες τῆς κακίας, τέλειον μῖσος αὐτὴν μισήσωμεν. Πέμπτην δέ ἐπὶ πάσαις, ἵνα ἀπαθεῖς γενόμενοι, μὴ ἐπιλαθώμεθα τῆς οἰκείας ἀσθενείας, μήτε τῆς τοῦ βοηθήσαντος δυνάμεως», βλ. Μάξιμου Ὁμολογητῆ, *Περί ἀγάπης ἑκατοντάς Δευτέρα*, MPG 90, 1005A.

38. Κασσιανού, MPL 49, Coll., VI, 660C. Πρβλ. Δευτ. 8, 2: «καὶ μνησθήσῃ πᾶσαν τὴν ὁδόν, ἣν ἤγαγέ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅπως ἂν κακώσῃ σε καὶ πειράσῃ σε καὶ διαγνώσῃ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, εἰ φυλάξῃ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ἢ οὐ», Ἰώβ 40, 8: «μὴ ἀποποιῶ μου τὸ κρίμα. οἶμι δέ με ἄλλως σοι κεχηρηματικένοι ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος».

39. Κασσιανού, MPL 49, Coll., VI, 660D-661A. Πρβλ. Ἦσ. 1, 25, Ψαλμ. 33, 20, Ἐβρ. 12, 5-8, Ἰερ. 30, 11, Ψαλμ. 25, 2, Ἰερ. 10, 24, Ἦσ. 12, 1.

βλέπει κάποια σφάλματα στους δικαίους, ἢ, ἀκόμη, ὅταν οἱ δίκαιοι ἀναπτύξουν ἔπαρση, ἐξαιτίας τῆς καθαρότητάς τους· τότε ὁ πειρασμός λειτουργεῖ ὡς φυσική τιμωρία τῶν ἁμαρτιῶν τους⁴⁰. Ἐπιτρέπει, ὁμως, ὁ Θεός καί διάφορα ἄλλα δεινοπαθήματα σέ ὀρισμένους, πού ξεπέρασαν τά ὅρια τῆς ἀνθρώπινης κακίας⁴¹ καί δέν ἐνδιαφέρονται πλέον νά καθαρίσουν τήν ψυχή τους⁴².

Κατά συνέπεια, ὑπάρχουν πολλοί λόγοι, πού ὁ Θεός ἐπιτρέπει μιά ἔντονη ἄσκηση τῆς παιδαγωγίας, ὅπως π.χ. τό νά διορθωθοῦν καί οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ἐξαιτίας τοῦ φόβου τῆς Κολάσεως⁴³. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ Θεός θέλει νά κάνει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νά σκεφθοῦν τήν αἰώνια Κόλαση καί ἔτσι νά διορθωθοῦν.

Ἡ πνευματική πάλη καταλαμβάνει μεγάλο μέρος στήν πνευματική Θεολογία τοῦ Κασσιανοῦ⁴⁴. Κατά τόν Ἅγιο, ἡ ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς ἀπαιτεῖ συνεχή ἀγῶνα. Ἡ ἐπίτευξη τοῦ στόχου εἶναι αἵματηρή. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος γράφει ὅτι «οὐδέν τῶν μεγάλων ἀδόκιμον, οὐδέ ἀβασάνιστον»⁴⁵ καί ὁ Μέγας Βασίλειος θεωρεῖ ὅτι λίγοι ἄνθρωποι μποροῦν νά ὑπομείνουν τίς θλίψεις, τίς πικρίες καί τίς συμφορές τῆς ζωῆς⁴⁶. Ὁ ἀρχάριος μοναχός πρέπει νά εἶναι ἔτοι-

40. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VI, 661B-661C. Πρβλ. Δευτ. 32, 24, Ἱερ. 2, 30, Ψαλμ. 31, 10, Ἰω. 5, 14.

41. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VI, 661B. Πρβλ. Ρωμ. 1, 26-28, Ψαλμ. 72, 5: «Ἐν κόποις ἀνθρώπων οὐκ εἰσὶ καὶ μετὰ ἀνθρώπων οὐ μαστιγωθήσονται». Πρβλ. Μ. Ἀντώνιος, MPG. 65, 77A: «Οὐδεὶς ἀπείραστος δυνήσεται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἐπαρον γάρ, φησί, τοὺς πειρασμούς, καὶ οὐδεὶς ὁ σωζόμενος».

42. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VI, 661C-662B. Πρβλ. Ἀμώς 4, 11, Ἱερ. 5, 3, Ἱερ. 6, 29-30, Ἰεζεκ. 24, 11-13, Ἰεζεκ. 16, 42, Ὡσηέ 7, 12. Πρβλ. Παλλάδιου, *Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων καὶ ὁσίων πατέρων* (Ἀντωνίου καὶ Ἀρσενίου), MPG 65, 77A: «Οὐδεὶς ἀπείραστος δυνήσεται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἐπαρον γάρ, φησί, τοὺς πειρασμούς, καὶ οὐδεὶς ὁ σωζόμενος». Ὁ ἅγιος Ἰω. Χρυσόστομος ἀναφέρει ὅτι οἱ πειρασμοὶ κάνουν τοὺς ἀνθρώπους «λαμπροτέρους» καὶ «σπουδαιοτέρους» (Ἰω. Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν*, 4, MPG 56, 55, *Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις* 35, 2, MPG 60, 255-256). Πρβλ. Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητῆ, *Πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις καὶ ἐρωτήσεις*, NZ, MPG 90, 829A.

43. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VI, 662C-662D. Πρβλ. Γ' Βασίλ. 21, 21-24, Γ' Βασίλ. 13, 22.

44. Βλ. Μ. Olphe-Gallard, "Jean Cassien", *DS* 2, 1, στ. 213 ἐξ., Ο. Chadwick, *John Cassian. A Study in Primitive Monasticism*, Cambridge 1950, p. 95 ἐξ.

45. Γρ. Θεολόγου, *Εἰς τὴν χειροτονίαν Δοαρῶν*, MPG 35, 856B.

46. Μ. Βασιλείου, *Ἀσκητικά καὶ Διατάξεις* 2, MPG 31, 1428B: «Τό διά πειρασμῶν καὶ δοκιμασίαν ὑπομένειν ὀλίγων σφόδρα καὶ Ἀβραμιαίων ἀνθρώπων».

μος νά ἀντιμετωπίσει τούς πειρασμούς⁴⁷, γι' αὐτό καί ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ἀληθινοὶ μοναχοί⁴⁸.

Κατὰ τόν ἅγιο Κασσιανό, ὁ «ἐχθρός» (διάβολος) προσπαθεῖ νά «διασπάσει τόν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου μέ διάφορους θελκτικούς λογισμούς ἢ ἀκόμη νά προκαλεῖ στόν ἄνθρωπο διάφορους δῆθεν σωματικούς πόνους», ἐπιδιώκοντας ἔτσι νά μᾶς ἐξαπατᾷ μέ «πλαστογραφήσεις»⁴⁹, ὅπως συμβαίνει μέ τὰ κίβδηλα νομίσματα. Μᾶς προτρέπει π.χ. νά κάνουμε κάποιο ἀγαθό ἔργο, χωρίς νά ἔχουμε τήν εὐλογία τοῦ Γέροντα ἢ νά ἐπισκεπτόμαστε εὐσεβή πρόσωπα ἢ νά ἐπιφορτιστοῦμε τίς ἔγνοιες πιστῶν γυναικῶν, πού βρίσκονται σέ ἔνδεια. Καί ὅλα αὐτά, βέβαια, καλυμμένα μέ τό πέπλο τῆς εὐσεβείας. Αὐτοί οἱ λογισμοί εἶναι σάν τὰ κίβδηλα νομίσματα, πού, ἐνῶ στήν ἀρχή φαίνονται χρήσιμα καί ἀπαραίτητα, ἐντούτοις συνιστοῦν ἀπάτες τοῦ διαβόλου. Μνημονεύει μάλιστα ὁ ἅγιος Κασσιανός καί σχετικά χωρία τόσο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης⁵⁰, ὅσο καί τῆς Καινῆς Διαθήκης⁵¹.

Ὅταν, γιά παράδειγμα, φαίνεται ὅτι δέν ὑπάρχει κανένας ἐμφανής λόγος, πού νά δικαιολογεῖ αὐτήν μας τήν «πτώση» στούς ἄθυμους λογισμούς, θά πρέπει νά εἴμαστε βέβαιοι ὅτι προέρχονται ἀποκλειστικά ἀπό τήν κακία τοῦ διαβόλου⁵², ὁ ὁποῖος –μέ κρυφές ἐπιθέσεις καί δόλια τεχνάσματα, πού προσπαθεῖ νά μᾶς καταστρέψει καί ἐξαπατήσει, παρουσιάζοντάς μας π.χ. τό καλό ὡς κακό, ἢ μετα-

47. Βλ. J. J. Levko, "Temptation and Its Relationship to Prayer for John Cassian", *Diakonia* 29/2 (1996) 85-94.

48. Κασσιανοῦ, *De institutis renuntiantium* (Περὶ ἀποταγῆς), Inst., *Coenob.*, 198B: "De renuntiantis praeparatione, adversus tentationes...". Πρβλ. Α' Κορ. 13, 3.

49. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 515A-516A: "De Monachi intentione ac fine".

50. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 518A. Πρβλ. Παροιμ. 16, 25. 11, 15: «ἀνὴρ ἐν πόνοις πονεῖ ἑαυτῷ καὶ ἐκβιάζεται τὴν ἀπώλειαν ἑαυτοῦ, ὁ μέντοι σκολιὸς ἐπὶ τῷ ἑαυτοῦ στόματι φορεῖ τὴν ἀπώλειαν», «πονηρὸς κακοποιεῖ ὅταν συμμίξη δικαίῳ, μισεῖ δὲ ἦχον ἀσφαλείας».

51. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 517B: "De Monachi intentione ac fine". Πρβλ. Ματθ. 18, 8: «εἰ δὲ ἡ χεὶρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλὸν σοὶ ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν ὡλὸν ἢ κυλλόν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον».

52. Πολλές φορές ὁ διάβολος ὑποβάλλει στόν μοναχὸ τήν ἐντύπωση ὅτι εἶναι πολὺ εὐλαβής, μέχρι σημείου νά τοῦ προκαλεῖ δάκρυα. Ἔτσι, προκαλεῖται ἡ ἄθυμία καὶ τό χλιαρό φρόνημα (βλ. Α. Νικολαΐδη, *Θρησκεία καὶ φόβος*, ἐκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2003, σ. 53). Πρβλ. Νείλου Ἀσκητῆ, *Κυρινίῳ μοναχῷ*, MPG 79, 260B.

σχηματιζόμενος σέ «Ἄγγελο φωτός»⁵³— ξαφνικά μᾶς φορτώνει μέ τό βάρος τῆς λύπης, πού, πολλές φορές μάλιστα, φθάνει στό σημεῖο νά μᾶς προκαλεῖ τόση στενοχώρια, ὥστε νά μήν μπορούμε νά συναναστραφοῦμε, οὔτε τά ἀγαπημένα μας πρόσωπα, οὔτε τούς φίλους καί συνεργάτες μας. Ὅσο εὐχάριστη καί φυσιολογική καί ἂν εἶναι ἡ συζήτηση μαζί τους, ἐμεῖς τή θεωροῦμε φορτική, ἀνιαρή καί περιττή, καί ἀνταποκρινόμαστε σ' αὐτήν μέ ἀπρέπεια ἢ μέ ἀχαριστία, διότι τό βάρος τῆς λύπης ἔχει κατακλύσει κάθε πτυχή τῆς καρδιάς μας. Βέβαια, ὁ διάβολος⁵⁴ διευκολύνεται στό ἔργο του αὐτό, ὅταν παρατηρήσει ὅτι εἴμαστε ὀλοκληρωτικά δοσμένοι στούς πνευματικούς μας πόθους· τότε εἰσβάλλει ἐπιδέξια στόν νοῦ μας καί μᾶς ἀποσπᾷ ἀπό τήν πνευματική μας κατάσταση, χωρίς, πολλές φορές, νά τό θέλουμε ἢ καί νά τό καταλαβαίνουμε. Τότε εἶναι πραγματικά πού «λιώνουν» ἀπό φθόνο, ὅταν προκόβουμε στήν ἀρετή.⁵⁵

Ἐξ ἄλλου, οἱ λογισμοί προέρχονται ἀπό τόν ἑαυτό μας, ὅταν ὁ νοῦς μας ἀσχολεῖται μέ αὐτά πού πράττουμε ἢ μέ ὅ,τι πράξαμε στό παρελθόν, ἢ ἀκόμη καί μέ αὐτά πού ἔχουμε δεῖ ἢ ἀκούσει. Αὐτό συμβαίνει λόγω πολλῶν αἰτίων⁵⁶: τό πρῶτο αἶτιο εἶναι ἡ ἀντίδραση σέ κάποιο εἶδος θυμοῦ (*praecedenti ira*), τό ὁποῖο ἔχει μέν κατασταλεῖ, ἀλλ' ἴσως «λουφάζει» (ὑπνώττει) μέσα μας, εἴτε λόγω κάποιας ἀπώλειας (*amissione lucri*), εἴτε ἀπό κάποια ζημιὰ ἢ ἀπό μιὰ προσβολή (*detrimenti illatione* ἢ *irrogata genetantur injuria*) πού δεχθήκαμε, εἴτε, γενικά, λόγω κάποιας ἀπωθημένης ἐπιθυμίας μας.

Γενικά, οἱ πειρασμοί εἶναι δύο εἰδῶν καί μᾶς προσβάλλουν κατά τρεῖς τρόπους⁵⁷. Στούς πειρασμούς τοῦ Κυρίου, ὁ διάβολος προσπά-

53. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 509B: «καί δείπνου γινομένου, τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τήν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτου ἵνα αὐτόν παραδῶ»· βλ. καί *Coll.*, I, 509A, *Coll.*, I, 509B: «εἶπε δὲ Πέτρος· Ἀνανία, διατί ἐπλήρωσεν ὁ σατανᾶς τήν καρδίαν σου ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καί νοσφίσασθαί ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου». *Coll.*, I, 510A. Πρβλ. Γ' Βασ. 22, 22: «καί εἶπε πρὸς αὐτόν Κύριος· ἐν τίνι; καί εἶπεν· ἐξελεύσομαι καί ἔσομαι πνεῦμα ψευδὲς εἰς τὸ στόμα πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ. καί εἶπεν· ἀπατήσεις καί γε δυνήση, ἐξελθε καί ποιήσον οὕτως».

54. Κασσιανού, ὅπ.π.

55. Βλ. Μητρ. Ἀμβρ. Λενῆ, *Τὸ πρόβλημα τοῦ πόνου*, ἐκδ. Χρυσοπηγή, Ἀθήνα, σ. 140.

56. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VI, 624A: «De origine et qualitate uniuscujusque vitii» (Ἡ προέλευση τῶν παθῶν καί τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα κάθε πάθους).

57. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VI, 660B, 643A-668D: «De nece Sanctorum» (Περὶ τοῦ μαρτυρίου τῶν Ἀγίων).

θησε νά Τόν πειράξει, ὑποκινώντας καί τά τρία μέρη τῆς ψυχῆς⁵⁸: ἐπιθυμητικό, θυμικό καί λογιστικό. Ἡ ἐπίθεση τοῦ διαβόλου στό λογιστικό μέρος τῆς ψυχῆς τοῦ Κυρίου πραγματοποιήθηκε, ὅταν Τόν προέτρεψε νά ἀποδείξει ὅτι εἶναι «Υἱός τοῦ Θεοῦ»⁵⁹.

Στήν Πατερική Θεολογία, τό θυμικό συνδέεται μέ τό ἐπιθυμητό μέρος τῆς ψυχῆς, ἐπεὶ εἶναι ἐκείνη ἡ δύναμη τῆς ψυχῆς, μέ τή συνέργεια τῆς ὁποίας πραγματοποιεῖται ἡ ἐπιθυμία⁶⁰.

Τελικά, ἡ προσωπική μας ἀμέλεια εὐθύνεται γιά τό ἄν θά ἐπιτρέψει ἢ ὄχι στήν καρδιά μας νά κυριευθεῖ ἀπό τό ὅλο σῶμα τοῦ «Ὁφεως», πού εἶναι ἡ συναίνεση στόν πειρασμό, γιατί εἶναι προφανές ὅτι, ἐνῶ μπορεῖ νά εἰσέλθει μόνο μιά φορά, ἐντούτοις θά προκαλέσει τήν καταστροφή τοῦ αἰχμάλωτου πλέον νοῦ μας μέ τό φαρμακερό του δηλητήριο⁶¹. Ἄν, λοιπόν, δέν ἐξοντώσουμε ἀπό τήν ἀρχή τά πάθη, τότε θά αὐξηθοῦν καί δέν θά μπορέσουμε νά τά νικήσουμε, παρά μόνο ἄν καταβάλλουμε τεράστιες προσπάθειες⁶².

II. Ἡ μόνιμη ἐνέδρα καί οἱ σταδιακές ἐπιθέσεις τῶν δαιμόνων.

ἽΟ «διάβολος παραμονεύει πάντοτε, ὥς τό τέλος τῆς ζωῆς μας, νά μᾶς κάνει κακό. Καί ἐμεῖς πρέπει νά προσέχουμε συνεχῶς τίς κινήσεις του»⁶³. Ὁ ἅγιος Κασσιανός παρομοιάζει τόν διάβολο μέ τό

58. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXIV, 1309B: “cum in his eum tribus animae affectibus tentasset”.

59. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXIV, 1309B: “Si Filius Dei es, mitte te deorsum”. Πρβλ. Ματθ. 4, 6-7: «καί λέγει αὐτῷ· Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· γέγραπται γάρ ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ καί ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσίν σε, μήποτε προσκόψης πρὸς λίθον τὸν πόδα σου».

60. Βλ. Εὐσέβιου Βίττη, Ἀρχ., Ἠδονή - ὁδὺνη, ὁ διπλὸς καρπὸς τῆς αἰσθήσεως, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1990, τ. Α', Μέρος Β', κεφ. Β' καί Γ'.

61. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VI, 284AB: “De spiritu fornicationis”. Οἱ περισσότεροι νηπτικοὶ πατέρες δέχονται ὅτι τό κακὸν εἰσέρχεται στόν ἄνθρωπο ἔξωθεν, παρά ταῦτα τονίζουν, ὅμως, ὅτι, ὅσον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, «τό κακὸν ἐδράζεται ἐν τῷ αὐτεξουσίῳ αὐτοῦ», βλ. Ἱ. Κορναράκη, Στοιχεῖα Νηπτικῆς Ψυχολογίας, σ. 20 ἐξ.

62. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VI, 285A: “De spiritu fornicationis”. Πρβλ. Δ. Τσαμίη, Τό Γερωντικόν τοῦ Σινᾶ. Μᾶς μιλοῦν οἱ ἀσκητές τῆς Σιναϊτικῆς ἐρήμου, Ἱ. Μ. Σινᾶ, 1988, σ. 573, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι μερικοὶ ξοδεύουν χρόνο ζώντας μέ ἀμέλεια καί μέ τίς σκέψεις τους, ζητοῦν νά σωθοῦν, ἀλλὰ ὄχι μέ ἔργα. Δέν ἀσκοῦνται στήν ταπείνωση, προσευχή καί ἀγρυπνία, παρά λέγουν ὅτι αὐτὰ εἶναι ἀδύνατα.

63. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., IV, 197C: “De institutis renuntiantium”, “..Quod diabolus nostro fini semper insidietu ...”. Ἡ ψυχολογική ἐπίδραση μιᾶς δαιμονικῆς

πονηρό φίδι (*versutus enim serpens*), πού παραμονεύει συνεχῶς νά πλήξει τό ἀδύνατο σημεῖο μας, στήνοντάς μας διαρκῶς παγίδες⁶⁴.

Βέβαια, δέν «δηλητηριάζουν» ὅλοι οἱ πονηροὶ λογισμοὶ ταυτόχρονα τόν ἄνθρωπο, ἀλλ' ἕνας-ἕνας ξεχωριστά καί ἀνάλογα μέ τό πόσο, τό ποῦ καί τό πῶς θά τοὺς τό ἐπιτρέψουν οἱ διαθέσεις καί ἡ πνευματική ἄμυνα τοῦ κάθε ἀνθρώπου⁶⁵. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ δαίμονες ἐπιτίθενται σέ μιά ἀνθρώπινη ψυχὴ σταδιακά. Μόλις νικηθεῖ ἕνας δαίμονας καί ὑποχωρήσει, τότε παραχωρεῖ τὴ θέση του σέ κάποιον ἄλλο, πού θά ἐπιτεθεῖ πιό βίαια⁶⁶. Ἀφοῦ θριαμβεύσει αὐτός ὁ δαίμονας, τότε θά παραδώσει τὴν ψυχὴ σ' ἕνα τρίτο, πού θά τὴ χειριστεῖ μέ παρόμοιο τρόπο⁶⁷.

Ἄρα, ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ εἶναι σέ θέση νά φροντίζει γιὰ τό εἶδος τῶν λογισμῶν, πού μπορεῖ καί πρέπει νά δέχεται ἢ νά ἀπορρίπτει⁶⁸. Ἔτσι, ἂν π.χ. φέρνουμε στὴ μνήμη μας τίς Θεῖες Γραφές καί ὁ νοῦς⁶⁹ μας ἀσχολεῖται μέ πνευματικὰ θέματα, τότε εἶναι ἐπόμενο ἀπὸ αὐτὴν τὴν πνευματικὴ ἐνασχόληση τοῦ νοῦ μας νά μᾶς ἔρχονται πνευματικοὶ λογισμοί⁷⁰. Ἄν, ἀντίθετα, μᾶς καταλάβει ἡ ὀκνηρία (*negligentia superati*)⁷¹ ἢ, ἂν μπλέξουμε στίς κοσμικὲς μέριμνες καί στίς

ἐνέργειας σέ ἕνα ὑποκείμενο ποικίλλει ἀνάλογα μέ τὴν προδιάθεση καί τὴν εἰδικὴ σημασία (*significiant*) πού αὐτό ἢ τό περιβάλλον του προσδίδει σέ αὐτή. Γι' αὐτό θά πρέπει νά ἐνδιαφέρει τὴν Ψυχολογία ἡ ἀκριβὴς (θεολογικὴ) σημασία τῆς ἔννοι-
ας του *διάβολος*. Μέ τόν ψυχολογικὸ μηχανισμό τῆς προβολῆς (*projection*), πού συνήθως ἐρμηνεύει ἡ ψυχολογία τὴν ὑπαρξὴ τοῦ διαβόλου, εἶναι ὥσάν κάποιος νά ἀνήγαγε μιά ἀρχαϊκὴ ἀντίληψη σέ ἕνα στοιχειώδη μηχανισμό τῆς ψυχολογίας τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θρησκευτικότητα καί ἐπιθυμία*, σ. 374, ὑπόσημ. 196, ὅπου καί παρατίθεται καί πλούσια βιβλιογραφία.

64. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 197C: "De institutis renuntiantium".

65. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 692A: "... sed vicissim, prout temporis, vel loci, vel susipientis opportunitas provocaverit".

66. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 694A.

67. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 694A.

68. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 507B, 508A.

69. Βλ. Διάδοχου Φωτικῆς, *Φιλοκαλία Α'*, σ. 271 4στ', 4ζ': «πρέπει νά ἀσχο-
λεῖται ὁ νοῦς μέ τὴν τήρησι τῶν ἀγίων ἐντολῶν καί μέ τὴν βαθεῖα μνήμη τοῦ Κυρίου τῆς δόξης. Διότι 'ὁ φυλάσσω ἐντολήν οὐ γνώσεται ῥῆμα πονηρόν', δηλ. δέν θά ἐκτραπῇ σέ φαύλους λογισμοὺς ἢ λόγους». Πρβλ. Ἰωαννίκιου Ἀρχιμανδρί-
τη, *Ὁ νοῦς (Φιλοκαλικὲς σελίδες, ἐκδόσεις Ἱεροῦ Γυναικείου Ἡσυχαστηρίου «Ἀγί-
ου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», 1994, σ. 21).*

70. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 508A.

71. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 508A.

μάταιες ἐπιθυμίες, τότε θά ξεφυτρώσουν «ζιζάνια», πού θά ἀπλωθοῦν καταστρεπτικά στήν καρδιά μας καί ἡ καρδιά μας θά βρίσκεται μέσα σ' αὐτά⁷².

Ἄν ἐμεῖς, μέ τή σειρά μας, γράφει ὁ ἅγιος Κασσιανός, πολεμοῦμε μέ ἀνδρεία ἐναντίον τῶν ἄτακτων κινήσεων τῆς ψυχῆς μας καί τῶν κακιῶν, θά καταφέρουμε νά τίς ὑποτάξουμε στή δική μας ἐξουσία καί διάκριση. Ἄν, δηλ., πολεμώντας τή σάρκα μας, πετύχουμε νά ἀφανίσουμε τά πάθη⁷³ καί νά τά θέσουμε ὑπό τήν ἐξουσία τῆς διανοιάς μας.

Τά ψυχικά πάθη εἶναι δυσδιάκριτα. Πολλοί συγγραφεῖς τονίζουν τόν παράγοντα συγκάλυψης τῶν παθῶν μέ τήν ψυχαναλυτική ἐννοια τῆς λειτουργίας τῶν παθῶν μέ τό ἀντίθετο⁷⁴.

III. Ἡ βιαιότητα τῶν δαιμονικῶν ἐπιθέσεων.

Κατά τήν ἐποχή τῆς πρώτης ἐγκατάστασης τῶν Ἀναχωρητῶν στήν ἔρημο, τότε πού κατοικοῦσαν ἐλάχιστοι μοναχοί, «ἡ βιαιότητα (feritas) τῶν δαιμόνων ἦταν τόσο μεγάλη καί ἄγρια, πού μόνο λίγοι Γέροντες μέ ἐδραιωμένη ἀρετή καί προχωρημένη ἡλικία θά μπορούσαν νά ἀντέξουν τήν παραμονή τους στήν ἔρημο»⁷⁵. Μάλιστα δέ, οἱ δαίμονες ἔπαιρναν τόσες μορφές, πού οἱ μοναχοί δέν τολμοῦσαν νά κοιμηθοῦν ἡσυχoi κατά τή διάρκεια τῆς νύχτας, ἀλλά κοιμοῦνταν ἐναλλάξ, γιά νά φροντίζουν μέ τήν προσευχή τους αὐτούς πού πῆγαιναν νά ξεκουραστοῦν⁷⁶.

Ἡ σιγουριά καί ἡ ἀσφάλεια, πού ζοῦμε ἐμεῖς σήμερα, ὀφείλεται σέ δύο κυρίως λόγους⁷⁷: α) στή δύναμη τῆς διάδοσης τοῦ τιμίου Σταυροῦ, πού ἔχει πλέον εἰσχωρήσει στά βάθη τῆς ἐρήμου (virtute crysis etiam leserta penetrante...) μαζί μέ τή Χάρη του, ἡ ὁποία λάμπει σέ

72. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 508B. Βλ. Ματθ. 6, 2: «ὅπου γάρ ἐστίν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καί ἡ καρδιά ὑμῶν».

73. Γρηγορίου Νύσσης, "Traité de la virginité", SC, Textes grecs N° 119, Les Editions du Cerf, Paris, 1966 [2006, 2011], 273C.

74. Γρηγορίου Νύσσης, ὅπ.π.

75. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 700A: "Tanta namque erat eorum feritas, ut vix pauci et admodum stabiles atque aetate proveci tolerare habitationem solitudinis possent".

76. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 700A-B.

77. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 700A: «Ἡ δύναμη τῶν δαιμόνων ἔχει τώρα τελευταία περιοριστεῖ» ("De imminuta daemonum potestate").

κάθε τόπο και καταστέλλει την κακία των ανθρώπων, και β) στην αμέλεια μας, ή οποία μειώνει τη συχνότητα των επιθέσεων των δαιμόνων (*negligentia nostra illos ab impugnatione...*)⁷⁸, καθιστώντας τους ... περιττές. Μέ άλλα λόγια, οι δαίμονες σήμερα δεν «καταδέχονται» να εκδηλώσουν έναντίον μας την ίδια επιθετικότητα, πού μάλιστα άλλοτε τους θαυμάσιους αθλητές του Χριστού, αφού μόνοι μας οι άνθρωποι αμαρτάνουμε κατά πολύ, χωρίς πνευματικές αντιστάσεις, αν και στίς ημέρες μας οι δαίμονες, αλλάζοντας τακτική, επιτίθενται με άορατες μορφές, προσενώνοντας μας μάλλον μεγαλύτερη ζημιά⁷⁹. και αυτό τό βλέπουμε από τό ότι πολλοί μοναχοί έχουν πέσει σε τέτοια πνευματική αποχαύνωση, πλαδαρότητα και χλιαρότητα (*vagi crassioribus*), ώστε, για να συνεχίσουν τόν πνευματικό τους αγώνα, χρειάζεται να τους καλοπιάνουμε και να τους αντιμετωπίζουμε με άκρα επιείκεια⁸⁰, θεωρώντας ότι θα έχουμε αποκτήσει μεγάλο κέρδος, εστω και αν οι μοναχοί αυτοί παραμείνουν απλά και μόνο στην έρημο, ζώντας εστω και έτσι νωθρά (*ignavia*) με αμέλεια⁸¹! Μάλιστα, οι παλαιότεροι Γέροντες συνήθιζαν –σε ανάλογες περιπτώσεις, πού εμφανίζονταν και στά παλαιότερα χρόνια– να συμβουλεύουν τους χλιαρούς μοναχούς: «*παραμείνετε στά κελλιά σας. Φάτε, πιείτε και κοιμηθείτε, όσο θέλετε. Άρκει να παραμείνετε στη μοναχική ζωή*»⁸².

Έξ άλλου, οι δαίμονες δεν έχουν την ίδια τόλμη (“*non sint unius fortitudinis contrariae potestates*”)⁸³ και δεν είναι όλοι τό ίδιο άγριοι και παθιασμένοι. Οί άρχαριοι και οί αδύναμοι μοναχοί πολεμούνται από τους πιο αδύναμους δαίμονες (*infusionem spiritus*)⁸⁴. Όταν θριαμβεύσει ό άνθρωπος έναντίον των αδύναμων δαιμόνων,

78. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 700A-701A.

79. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 701A.

80. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 701A.

81. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 701A. Στά Πατερικά κείμενα, ιδίως στά ασκητικά, ή αμέλεια εκφράζεται γενικά με τη λέξη άκηδία, όπως και ή εγρήγορση με τη νήψη· (βλ. Δ. Τάτση, πρωτοπρ, *Από την άβυσσο στον ούρανό. Τά έπτά θανάσιμα αμαρτήματα*, Κόνιτσα 2003, σ. 75). Η αμέλεια για την κατάσταση της ψυχής μας γίνεται ισχυρότερο όπλο στά χέρια του διαβόλου. Καθίσταται σύμμαχος του σατανά, διότι αυτό θέλει και εκείνος να μήν ενδιαφερόμαστε για την ψυχήν μας. Αμέλεια σημαίνει ραθυμία και άκηδία (βλ. Χ. Παρασκευαΐδη, Αρχιεπ. Αθηνών, *Πόλεμος κατά του σατανά*, έκδ. Χρυσοπηγή, Αθήναι 1973, σ. 46).

82. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 701A-701B.

83. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 694A.

84. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 682A.

τότε θά βρεθεί αντιμέτωπος με πιο σκληρές έχθρικές δυνάμεις (“etiam difficultas colluctationis augetur”)⁸⁵. Οί δυσκολίες του αγώνα αυξάνονται ανάλογα με τις δικές μας πνευματικές δυνάμεις και την πνευματική μας πρόοδο.

Ένας μάλιστα πρόχειρος και συνηθής (δαιμονικός) τρόπος αποτροπής από τους αγώνες αυτούς είναι να τον ξεγελάσουν (άνθρωποι ή δαίμονες) ότι ήδη αξίζει ως ένας γενναίος πνευματικός αθλητής, έτσι ώστε να τον «αποκοιμίσουν» από κάθε περαιτέρω αγωνιστική διάθεση, και έτσι να παραδοθεί εύκολότερα στον λήθαργο της επανάπαυσης και ασφάλειας και, ως εκ τούτου, να χάσει τις ουράνιες ανταμοιβές και τον θρίαμβο, πού του αξίζει⁸⁶. Κατά συνέπεια, όσο κανείς αυξάνει τις νίκες του, τόσο πιο δύσκολοι θά καθίστανται οί πνευματικοί αγώνες του⁸⁷.

Όπως στους πνευματικούς αγώνες, έτσι και στην αθλητική άμιλλα «ο άνθρωπος στην πραγματικότητα άμιλλάται με τον ίδιο τον εαυτό του... αυτό είναι μία πραγματική διαπίστωση, γιατί όποιος επιδιώκει να ανταγωνιστεί άλλους και να τους νικήσει, τόσο πιο λίγες είναι οί πιθανότητες του να πραγματώσει τις δυνατότητές του»⁸⁸.

2) Τά είδη, οί εξειδικεύσεις και ή στρατηγική τών δαιμόνων.

Ι. Γενικά.

Ο άγιος Κασσιανός αναφέρεται στίς διαφορετικές ροπές και κλίσεις τών δαιμόνων⁸⁹. Άλλοι άποκαλούνται «Πλάνοι» (*Faunos*) και εί-

85. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 695A. Πρβλ. Πρωτ. Στ. Αναγνωστόπουλου, *Η Εύχή μέσα στον κόσμο*, έκδ. Γ. Γκέλμπεσης, Αθήνα 2007.

86. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, V, 236B. Πρβλ. Α. Γλάρου, *Θεία παιδαγωγία. Παιδαγωγικά στοιχεία στον Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, έκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2000, σ. 290: «Ο πονηρός, όταν βλέπει ότι μία ψυχή αποφεύγει τις μισές πράξεις και αγωνίζεται να μένει μακριά από την άμαρτία, προσπαθεί να την απέλπισει, παρουσιάζοντας τον στόχο της σωτηρίας πολύ μακρινό. Θέλει να την κάνει να πέσει σε άκηδία. Εκείνη την ώρα ο άνθρωπος πρέπει να μη λυγίσει, αλλά να πολεμήσει τούς άπατηλούς λογισμούς...».

87. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, V, 235B. Πρβλ. Εύαγγριου Ποντικοῦ, MPG 40, 1244C-1252C, Κεφ. ρ', 1243D, ΝΘ': «όσω προκόπτει ψυχή, τοσούτω μείζονες αὐτήν ανταγωνισμοί διαδέχονται».

88. V. Frankl, *Κραυγή απόγνωσης για νόημα στη ζωή. Ψυχοθεραπεία και άνθρωπισμός*, έκδ. Ταμασός, Λευκωσία, 2002, σ. 123 εξ.

89. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 713A.

ναι σκωπτικοί και γελωτοποιοί, οί όποιοι, όχι μόνο βασανίζουν τούς ανθρώπους, αλλά περιγελοῦν και κοροϊδεύουν τά θύματά τους⁹⁰. άλλοι, είναι πιό άγριοι και πιό μανιασμένοι (*furori ac truculentiae*) και ικανοποιούνται μέ πολέμους και αίματοχυσίες⁹¹. άλλοι, (τά «πνεύματα τής ύπερηφάνειας»), φουσκώνουν μέ κενοδοξία αὐτούς πού κυριεύουν, και άλλοτε παίρνουν στάση μεγαλοπρεπή, και άλλοτε σκύβουν για νά φαίνονται δήθεν άπλοί και άγαθοί⁹². Άλλοι, τέλος, αγαποῦν τό ψέμα και ώθοῦν τά θύματά τους στη βλασφημία⁹³.

II. Ἡ γνώση τῶν ἀνθρωπίνων σκέψεων ἀπό τούς δαίμονες.

Ξέρουμε ότι οί άμαρτωλοί μας λογισμοί γεννιοῦνται μέσα μας ἀπό δαιμονική ύποβολή και ενέργεια, όπως φαίνεται σε αρκετά σχε- τικά χωρία τής Άγίας Γραφής. Αυτό, όμως, συμβαίνει λόγω τῶν δικῶν μας διαθέσεων, λόγων και άσχολιῶν, στίς όποιες οί δαίμονες βλέπουν ότι έχουμε μιá όρισμένη προτίμηση. Άντίθετα, οί λογισμοί μας, πού δέν προέρχονται ἀπό τά πάθη μας και δέν κοινοποιούνται, τούς είναι έντελῶς άπρόσιτοι. Όμοια, αν οί λογισμοί, πού μάς ύπο- βάλουν οί δαίμονες, έχουν γίνει άποδεκτοί ἀπό ἐμάς ή όχι, δέν τό γνωρίζουν οί δαίμονες.

Έντούτοις, επειδή οί δαίμονες έχουν τή δυνατότητα νά παρακο- λουθοῦν τήν έσωτερική διεργασία τῶν λογισμῶν μας, πρᾶγμα πού τό καταλαβαίνουν κυρίως ἀπό τίς έξωτερικές μας κινήσεις, κρίσεις και ένδείξεις τής όλης μας συμπεριφορᾶς (παρατηρώντας λ.χ. ότι ό Χ άνθρωπος δέχεται τό βέλος τοῦ πάθους χωρίς αντίσταση), τότε αντίλαμβάνονται ότι τό κεντρί τής άμαρτωλῆς έπιθυμίας καρφώθη- κε ήδη στο βάθος τής ψυχῆς μας⁹⁴.

90. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 713A.

91. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 713A.

92. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 715A.

93. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 715A.

94. Τή συνεχή αὐτήν κινητικότητα τῶν λογισμῶν τήν καταλαβαίνουμε καλύ- τερα, γράφει ό άγιος Κασσιανός, αν παρομοιάσουμε τήν ψυχή μας μέ μιá μυλό- πετρα (molae). Ἡ μυλόπετρα γυρίζει τό ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ συνεχῶς γύρω ἀπό τόν άξονά της και δέν σταματά νά γυρίζει, όσο τό νερό τρέχει (Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 507B). Ό μυλωνᾶς, όμως, έχει τή δυνατότητα νά αποφασίσει αν θά αλέσει σάρι, βρώμη ή ζιζάνια. Ό μύλος αλέθει ό,τι τοῦ δώσει ό μυλωνᾶς (Κασσι- ανού, MPL 49, *Coll.*, I, 507B). Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τήν ψυχή τοῦ ανθρώπου, ή όποία —μέσα στίς δοκιμασίες τής ζωῆς— μπαίνει σε κίνηση ἀπό τούς χείμαρρους

Ἄν ἡ προσβολή ἔχει εἰσχωρήσει καί ἔχει πλήξει τήν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, αὐτό οἱ δαίμονες τό διακρίνουν ἀπό μιά σιωπηλή διέγερση, ἀπό ἓνα ἀγανακτισμένο ἀναστεναγμό, ἀπό μιά αἰφνίδια ἀλλαγὴ, ἀπό τὴ χλωμάδα τοῦ προσώπου μας, ἢ ἀπὸ τό κοκκίνισμά του κ.ο.κ. Τότε τὰ πονηρὰ Πνεύματα ἀντιλαμβάνονται ὅτι ὁ πειρασμός, πού ἐξαπέλυσαν, ἔχει κερδίσει τὴ συγκατάθεσή μας, γιὰ τὴν ὁποία, ὥστόσο, ἐμεῖς φέρουμε ἀκέραιη πλέον τὴν εὐθύνη. Ἄν τὴν ἴδια δυνατότητα ἀντίληψης τῆς ἐσωτερικῆς μας κατάστασης (*interiortis nominis*) καὶ τῶν αἰσθημάτων μας μπορεῖ νὰ ἔχει καὶ ἓνας ἐξυπνος ἄνθρωπος, πόσο καλύτερα μποροῦν νὰ τό κάνουν αὐτό οἱ δαίμονες πού, ἐξαιτίας τῆς πνευματικῆς τους φύσης, εἶναι πιό εὐαίσθητοι καὶ ὀξυδερκεῖς (*subtiliores ac sagaciores*) ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους;

III. Ἡ προπαρασκευαστικὴ ἀνίχνευση καὶ ὁ ἐντοπισμός τοῦ εὐάλωτου ψυχικοῦ μέρους τοῦ κάθε ἀνθρώπου γιὰ ἐπίθεση τῶν δαιμόνων.

Τὰ Πνεύματα τοῦ κακοῦ ὀνομάζονται «Ἀρχές» καὶ «Ἐξουσίες» (*potestatum seu principatum*), γιατί ἀφ' ἑνός μὲν ἀσκοῦν τὴν ἐξουσία τους πάνω σὲ ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ διάφορους λαούς⁹⁵, ἀφ' ἑτέρου δέ ἔχουν ὑπὸ τὴν κυριαρχία τους Πνεύματα καὶ δαίμονες κατώτερης βαθμίδας. Κατὰ τὸν ἅγιο Κασσιανό, εἶναι τρομερὴ ἡ ἐπιθετικὴ δύναμις τῶν δαιμόνων καὶ οἱ φρικαλέες μορφές, πού κάθε φορά λαμβάνουν, καὶ τὰ ἀνθρώπινα μάτια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντέξουν τέτοιο θέαμα⁹⁶.

τῶν πειρασμῶν, πού τὴν κατακλύζουν, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τό ρεῦμα τῶν λογισμῶν (Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 507C. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, «Ὁ «ἐμφύλιος» πόλεμος τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο» [*Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 802 (2004) 199–221]: «Πάντως, κάθε ψυχοσωματικὴ ἀσθένεια ὀφείλεται σὲ κάποια ἐσωτερικὴ σύγκρουση τῆς ψυχῆς. Ἔτσι, ἂν ὑπάρχει ἁρμονία στὴ σχέση τῆς ψυχῆς μὲ τὸν Θεό, θὰ ὑπάρξει καὶ ψυχικὴ γαλήνη-ἡρεμία».

95. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VIII, 745A. Πρβλ. Λουκ. 8, 30, Λουκ. 11, 15: «τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον· Ἐν Βεελζεβούλ τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια».

96. Τό θέμα τῆς σχέσης δαιμόνων καὶ παθῶν παρουσιάζει τεράστιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ νηπτικὴ ἐμπειρία καὶ ζωὴ ὅλων τῶν αἰώνων. Ὁ ἐλληνοιστὴς Δομινικανὸς Α. J. Festugière στὸ τετράτομο ἔργο του <*Les Moines d'Orient*> καὶ εἰδικότερα στὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἐν λόγῳ *Corpus*, μὲ τὸν τίτλο «Culture ou saintete intro au monachisme oriental» ἐπιχειρεῖ σκληρὴ πολεμικὴ κατὰ τῶν περὶ δαιμόνων ἀντιλήψεων τῶν μοναχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Κριτικὴ στὸ ἐν λόγῳ ἔργο ἀσκεῖ ὁ Στ. Παπαδό-

Οἱ δαίμονες, γιά νά ἀνιχνεύσουν τούς θησαυρούς τῆς καρδιάς μας, ρίχνουν πάνω τους τό βότσαλο τῶν πειρασμῶν, ὅπως οἱ κλέφτες, πού μπαίνουν σέ ἓνα σκοτεινό δωμάτιο τῆ νύχτα. Ἀπό τίς ἀντιδράσεις τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δέχτηκε τόν πειρασμό, ἀντιλαμβάνονται τήν ἀπήχηση, πού εἶχε μέσα του ἡ προσβολή. Ἡ ἀντίδραση τοῦ ἀνθρώπου δίνει στούς δαίμονες τή δυνατότητα νά ἀναγνωρίσουν καθετί πού εἶναι κρυμμένο στά κατάβatha τῆς καρδιάς μας.

Οἱ δαίμονες προσπαθοῦν νά μᾶς ἐξαπατήσουν, στοχεύοντας βασιικά στό λογιστικόν μέρος τῆς ψυχῆς. Ἔτσι, θά μᾶς ἐξαναγκάσουν νά προσβάλλουμε τόν Θεό καί νά ἀπομακρυνθοῦμε ἀπό Αὐτόν⁹⁷, χάνοντας τήν πίστη μας σ' Αὐτόν. Ἡ ἐμπειρία τοῦ Μ. Ἀντωνίου ἐπιβεβαιώνει τήν ἄποψη ὅτι οἱ δαίμονες δέν μποροῦν νά κυριαρχήσουν, οὔτε στό πνεῦμα, οὔτε στό σῶμα τοῦ ἀνθρώπου· δέν μποροῦν εὐκολα νά καταλάβουν μιά ψυχή. Πρέπει πρῶτα νά τῆς στερήσουν κάθε ἄγια σκέψη καί νά τήν ἀπογυμνώσουν ἀπό κάθε πνευματικό λογισμό. Πράγματι, τά ἀκάθαρτα Πνεύματα (*immundos spiritus*) δέν μποροῦν νά μποῦν σ' αὐτούς πού θέλουν νά κυριεύσουν, ἄν προηγουμένως δέν κατακτήσουν τούς λογισμούς τους καί τίς σκέψεις τους.

Μέ αὐτόν τόν τρόπο, ἀπογυμνώνουν πρῶτα τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν φόβο καί τή μνήμη τοῦ Θεοῦ (*timore ac memoria Dei*), ὅπως καί ἀπό τή νήψη. Κατόπιν, ἀφοῦ τόν ἀφοπλίσουν ἀπό αὐτά, δηλ. ἀπό τήν προστασία τῆς Θείας βοήθειας (*“exarmatos omni praesidio ac munitione divina”*), ὁρμοῦν πάνω στό θήραμά τους καί μποροῦν πλέον πιό εὐκολα νά τό σαγηνεύσουν καί νά τό κάνουν μόνιμη κατοικία τους.

Τά πονηρά Πνεύματα (*daemonum conjunctione*), τά ὁποῖα εἰσχωροῦν ἀνεπαίσθητα στήν ψυχή μας, τῆς ὑποδεικνύουν καί τήν ὑποκινοῦν σ' αὐτό πού ἀρέσει σ' αὐτά, παρακολουθώντας τίς ἐσωτερι-

πουλος στό ἔργο του «Προβλήματα τοῦ Ἀρχαίου Μοναχισμοῦ (Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἔργου τοῦ Α. J. Festugière, *Les Moines d'Orient*, τομ. I-IV)» στό περιοδ. *Κληρονομία*, τ. 2. τεύχ. Α', Θεσσαλονίκη (Ἰανουάριος 1970) 162-163. Πρβλ. Γ. Σταυρόπουλου, *Νηπτική θεματική τοῦ Δ' αἰῶνα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2005, σ. 61-89.

97. Συμεών, *Κατήχησις ΚΒ'* 271-279, SC 104, σ. 386. Πρβλ. Δ. Τσάμη, *Ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου κατά Νικήταν τόν Στηθάτον*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 83: «Ἐπιτρέπεται νά πειρασθεῖ (ὁ ἄνθρωπος) πρὸς ἴδιον συμφέρον, προκειμένου νά ἐνθυμεῖται τήν ἀνθρώπινην ἀδυναμίαν καί τό ἀδύνατον τῆς διαφυλάξεως τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν ἄνευ τῆς δυνάμεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος».

κές κινήσεις καί σκέψεις της⁹⁸. Ἐτσι, ἡ δόλια μοχθηρότητα τῶν δαιμόνων προσπαθεῖ ὑπερβολικά νά μᾶς πειράξει καί νά ἀπλώσει τίς ὕπουλες παγίδες της καί στά μέρη τῆς ψυχῆς μας, τά ὅποια βλέπουν ὡς αὐλα Πνεύματα οἱ δαίμονες ὅτι νοσοῦν⁹⁹. Μέ ἄλλα λόγια, τό μέρος αὐτό τῆς ψυχῆς διατρέχει τόν κίνδυνο νά προσβληθεῖ, καθὼς ἡ πιό ἀδύναμη φρούρηση δημιουργεῖ γιά τήν ἐπιβουλή εὐκολότερη πρόσβαση. Ἡ ὅλη διαδικασία μοιάζει μέ τήν ἐκπόρθηση ἑνός κάστρου, ὅπου μιά ἐπίθεση/προσβολή ἀνοίγει ἀρχικά τήν πύλη ἐκείνη πού εἶναι πιό ἀδύναμη καί προσφέρει εὐκολότερη πρόσβαση στήν εἰσβολή, ἔτσι ὥστε ἀπό αὐτήν νά εἰσέλθουν κατόπιν ὅλα τά πάθη, κατακλύζοντας τόν ὅλο ἄνθρωπο¹⁰⁰.

Στήν ὡς ἄνω αὐτήν συνεργασία ψυχῆς καί δαιμόνων, πού οἱ Πατέρες τήν παρομοιάζουν μέ σαρκική συνουσία, ἡ ψυχὴ μοιάζει νά εἶναι ἐνωμένη μέ τό κακό Πνεῦμα, ἔτσι ὥστε νά εἶναι ἀδύνατο νά ξεχωρίσει κανεῖς –χωρίς τή βοήθεια τῆς Θ. Χάρης– τί ὑποκινεῖται ἀπό τό κακό Πνεῦμα (*illorum incitamento*) καί τί εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθέρης βούλησής μας (*nostra voluntate procedat*)¹⁰¹.

Ἐντούτοις, τό ἀκάθαρτο Πνεῦμα (διάβολος) δέν μπορεῖ νά ἐνωθεῖ μέ μιά ἀνθρώπινη ψυχὴ σέ τέτοιο βαθμό, πού νά τήν κάνει πλήρως δεκτικὴ τῶν ιδιοτήτων του¹⁰². Θά πρέπει νά γνωρίζουμε, σημειώνει ὁ ἅγιος Κασσιανός, ὅτι οἱ δαίμονες δέν ἔχουν τήν ἐλευθερίαν νά κάνουν κακό σέ ὅποιονδήποτε καί δέν μποροῦν νά μπουῦν μέ τή θέλησή τους μέσα σ' ἓνα ἄνθρωπο, ὁ ὅποῖος εἶναι πλασμένος «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ, χωρίς τή Θεία παραχώρηση¹⁰³. Κανένας ἐρημίτης, γράφει ὁ Κασσιανός,

98. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 678B: "... et inseri, atque inspirare illi quaecumque voluerint,...".

99. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXIV, 1307C-1308A: Περὶ τῆς «κατὰ κόσμον» νεκρώσεως ("De mortificationem").

100. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXIV, 1308B: "in quibus faciliiori proditiōni aditum reserat incauta custodia".

101. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 678B.

102. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 683A-684A.

103. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 699A. Γιά τοὺς λόγους (αἰτίας), πού ὁ Θεὸς ἐπιτρέπει αὐτὴν τὴν παραχώρηση βλ. Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητῆ, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* II ξα', τ ο ὕ ι δ ι ο υ, *Πρὸς Θαλάσσιον*, MPG 90, 497CD. Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς τό κατὰ Ματθαῖον*, Ὁμιλία ΙΓ', α, MPG 57, 209, Ὁμιλ. ΙΓ', 1 *ΕΠΕ* 9, 407: «Πρῶτον διὰ νά μάθῃς ὅτι ἔγινες πολὺ ἰσχυρότερος καί δεύτερον διὰ νά μείνῃς μετριοπαθὴς καί νά μὴ δοκιμάσῃς ἑπαρσιν ἀπὸ τόν ὄγκον τῶν δωρεῶν, ἐπειδὴ οἱ πειρασμοὶ ἔχουν τὴν δύναμιν νά σέ περιορίσουν. Ἀκόμη διὰ νά πληρο-

νός διά στόματος τοῦ ἄββᾶ Σέρηνου, δέν θά μποροῦσε νά κατοικήσει μόνος του στήν ἔρημο, ἄν οἱ δαίμονες εἶχαν τήν ἐλευθερία νά μᾶς ἐξολοθρεύσουν καί νά μᾶς πειράξουν¹⁰⁴. Αὐτό, ἐξ ἄλλου, ἀποδεικνύεται ἀπό αὐτούς τούς ἴδιους τούς λόγους τοῦ Κυρίου¹⁰⁵.

Ἐπειδή, ὅπως εἶπαμε, κανείς δέν πειράζεται ἀπό τούς δαίμονες, χωρίς τήν παραχώρηση τοῦ Θεοῦ, δέν πρέπει νά ἀποφεύγουμε τούς δαιμονισμένους¹⁰⁶ καί νά τούς περιφρονοῦμε, βλέποντας ὅτι βασανίζονται ἀπό διάφορες δοκιμασίες τῶν πονηρῶν Πνευμάτων (*nequitiae spiritibus*)¹⁰⁷. Αὐτό τό ἐπιτρέπει ὁ Θεός γιά τήν ὠφέλειά μας καί ἄς φαίνεται τόσο θλιβερό στό παρόν (*tristia ad praesens*)¹⁰⁸. Ἡ συγκεκριμένη δοκιμασία μπορεῖ νά ἀποτελέσει παιδαγωγία πρὸς ἐνίσχυση τῆς ἀρετῆς καί εὐκαιρία σφυριλάτισης τῆς ταπεινοφροσύνης μας.

φορηθῇ ὁ πονηρός ἐκεῖνος δαίμων, πού ὥς τότε εἶχε ἀμφιβολίας περί τῆς ἀπομακρύνσεώς σου ἀπὸ αὐτόν, νά μάθῃ ἀπὸ τήν δοκιμασίαν τῶν πειρασμῶν, ὅτι τόν ἐγκατέλειψες ἐντελῶς καί ἀπεμακρύνθης ἀπὸ αὐτόν. Τέταρτον διὰ νά γίνῃς ἔτσι ἰσχυρότερος καί ἀνθεκτικότερος ἀπὸ κάθε σίδηρον καί πέμπτον διὰ νά λάβῃς σαφῆ ἀπόδειξιν τῶν θησαυρῶν πού σοῦ ἔχουν ἐμπιστευθῇ. Διότι δέν θά σοῦ ἐπετίθετο ὁ διάβολος, ἐάν δέν σέ ἐβλεπε νά ἀξιῶνεσαι μεγαλυτέρας τιμῆς». Πρβλ. Ἰσαάκ Σύρου, *Περί τοῦ διὰ ποίας αἰτίας ἀφήσιν ὁ Θεός τούς πειρασμούς ἐπὶ τούς ἀγαπῶντας αὐτόν*, Λόγος ΜΗ', ΕΠΕ 8β, 259.

104. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 699C: "si in ipsis esset pro voluntate sua nocendi vel attentandi facultas atque libertas".

105. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 699C. Πρβλ. Ἰω. 19, 11: «ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν δεδομένον σοι ἄνωθεν· διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς μέ σοι μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει».

106. Γιά μιὰ ψυχολογική θεώρηση τῶν δαιμονισμένων βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θρησκευτικότητα καί Ἐπιθυμία: Θρησκευτοψυχολογική μελέτη στό ἔργο τοῦ A. Vergote ὑπὸ τό πρῖσμα τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Παράδοσης*, Ἀθήνα 2008, σ. 194-222.

107. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 707A. Πρβλ. ἄββᾶ Δωρόθεου, *Ἔργα Ἀσκητικά*, ἐκδ. Ἐτομασία, Ἀθήνα 1981, *Ἐπιστολή ΙΓ'*, σ. 429: «Ὅπως ἀκριβῶς οἱ σκιές ἀκολουθοῦν τά σώματα, ἔτσι καί οἱ πειρασμοί τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ... Μὴν ἀπορήσεις λοιπόν, παιδί μου, ἄν συναντήσεις θλίψεις καί πειρασμούς, ἐνῶ ζητᾷς συμβουλές γιά τή σωτηρία τῆς ψυχῆς σου. Ἀλλά νά ὑπομένεις ἀτάραχα καί νά προσεύχεσαι, εὐχαριστώντας τόν Θεό, πού ἀξιῶνεσαι νά πειραστεῖς, γιά χάρη τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, γιά νά γυμναστῇ καί νά δοκιμαστῇ ἡ ψυχὴ σου. Ὁ ἀγαθός Θεός νά σοῦ χαρίσει πνευματικὴ ἀγρύπνια καί ὑπομονή στὸν καιρὸ τοῦ πειρασμοῦ».

108. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 707B.

2. Σκοπός τῆς ἀθυμίας.

α) Γενικά.

Χριστιανικά, καθετί μπορούμε νά τό θεωρήσουμε ὡς ἀγαθό, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ὑπάρχει, γιά νά ἐξυπηρετεῖ κάποιο σκοπό¹⁰⁹. Τό θυμικό εἶναι χρήσιμο στόν ἄνθρωπο καί παρέχει πολύ σημαντικές ὑπηρεσίες¹¹⁰. Μέ τόν ἀγῶνα του ἐναντίον τοῦ κακοῦ καί τῆς ἀμαρτίας ὁ ἄνθρωπος ξαναδίνει στό θυμοειδές τῆς ψυχῆς του τήν ὀρθή χρήση του, πού εἶχε κατά φύση¹¹¹. Γι' αὐτό, ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀποδέχεται καί τήν ὀργή, χωρίς ὅμως νά ἀμαρτάνουμε, δηλ. νά ὀργιζόμαστε μέ τίς κακίες καί τίς παρεκτροπές της, ἀλλά νά καταγινόμαστε μέ τίς ἀρετές καί τίς πνευματικές ἀσκήσεις¹¹² ἐναντίον τῶν πονηρῶν ὁρμῶν¹¹³. Συγκεκριμένα, ὁ Ἅγιος ἀναφέρει ὅτι ὁ θυμός¹¹⁴ μέσα μας ὑπηρετεῖ κάποιο σκοπό, καί γιά τόν λόγο αὐτόν εἶναι χρήσιμο καί σωτήριο νά τόν ἀποδεχτοῦμε. Αὐτό συμβαίνει, ὅταν λ.χ. ἐπαναστατοῦμε ἐναντίον τῶν ἡδυπαθῶν κινήσεων τῆς καρδιάς¹¹⁵.

Σύμφωνα μέ τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, δέν εἶναι κάθε ἔκφραση λύπης σημάδι εἴτε ἐλλείψεως ἐμπιστοσύνης στόν Θεό, ἀλλ' οὔτε καί ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῆς ἀδυναμίας¹¹⁶. Μιά θλίψη μπορεῖ νά εἶναι μιά ὑγιής καί χρήσιμη συναισθηματική κατάσταση, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπό κάποια ἀπώλεια. Ὁ ἄνθρωπος, ἀπό τήν ἀρχή τῆς ζωῆς του, βιώνει ἀπώλειες, οἱ ὁποῖες συνοδεύονται ἀπό ἀντίστοιχα συναισθήματα θλίψης (π.χ. ὁ ἀποχωρισμός ἀπό τό σπίτι καί τούς γο-

109. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XXI, 1187A.

110. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VIII, 333A, 335A: "De Spiritu irae". Πρβλ. Θ. Πελεγρίνη, *Ἐγχειρίδιον παθῶν*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2008, σ. 35.

111. Βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Περί λύπης καί ἀθυμίας*, MPG 63, 685 ἐξ.: «Τήν ἀθυμίαν ἐνέθηκεν ἡμῖν ὁ Θεός τῇ φύσει, οὐχ ἵνα ἀπλῶς καί ἀκαίρως καί ἐν τοῖς ἐναντίοις αὐτῇ χρώμεθα πράγμασιν, οὐδ' ἵνα φθείρωμεν ἑαυτούς, ἀλλ' ἵνα τὰ μέγιστα κερδάνωμεν ἐξ αὐτῆς...». Πρβλ. Ἰ. Δαμασκηνοῦ, ὁ.π.

112. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VIII, 339B.

113. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VIII, 339B.

114. Βλ. C. Folsam, "Anger, Dejection and Acedia in the Writings of John Cassian", *American Benedictine Review* 35 (1984) 219-248.

115. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VIII, 335A.

116. Πρβλ. π. Φ. Φάρου, *Τό πένθος (Ὁρθόδοξη, λαογραφική καί ψυχολογική θεώρηση)*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993, σ. 71. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *Περί θανάτου* 11, ΒΕΠΕΣ, τ. 57, σ. 273, 14-4, Ἀμβρόσιου, *on his brother Satyrus* I, 10, ΒΕΠΕΣ, τ. 57, σ. 166.

νεῖς, ἡ ἀπώλεια τοῦ ἀποκλειστικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν γονέων μέ τήν ἔλευση ἑνός δεύτερου παιδιοῦ κ.λπ.). Στήν ἐνήλικη ζωή, ἕνας χωρισμός ἀπό μιά συντροφική σχέση, ἡ ἀπώλεια τῆς ἐργασίας κ.λπ. Γενικότερα, ἡ θλίψη εἶναι μιά μορφή πένθους καί σχετίζεται μέ ἔντονα ἀρνητικά συναισθήματα, εἶναι ὅμως, ἕνας ὑγιῆς *μηχανισμός*, πού βοηθάει τό ἄτομο νά ξεπεράσει διάφορες καταστάσεις, μέσα ἀπό συναισθηματική ἐπεξεργασία.

Ἡ *ἀθυμία* μπορεῖ, εἴτε νά προέρχεται, εἴτε νά ὀδηγήσει, σέ διαφορετικά ψυχικά ἀποτελέσματα, ἐξαρτώμενη ἀπό τήν πρόθεση τοῦ πάσχοντα¹¹⁷. Ἔτσι, ἄλλοτε καθίσταται ἀγαθή, καί ἄλλοτε κακή. Δέν θά πρέπει, συνεπῶς, νά ταυτίζουμε τήν *ἀθυμία* μέ τή μνήμη τῶν ἁμαρτιῶν μας καί τή συνειδητοποίηση τῆς μετριότητάς μας σέ σύγκριση μέ τήν *τελειότητα*, πού διδάσκει ἡ Ἁγία Γραφή¹¹⁸.

Γιά τούς Ἀνατολικούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (Ἰωάννη Χρυσόστομο¹¹⁹, Μάξιμο Ὁμολογητή, Ἰωάννη Δαμασκηνό, Ἀντώνιο Μοναχό κ.ἄ.), πού συνδέουν τήν *ἀθυμία* μέ τή λύπη, τή θλίψη¹²⁰ καί τήν ἀκηδία, ἡ μέτρια *ἀθυμία* εἶναι δοσμένη ἀπό τόν Θεό μέσα στήν ἀνθρώπινη

117. Θ. Πελεγρίνη, *Ἐγχειρίδιον παθῶν*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2008, σ. 35: «Τά πάθη στή χριστιανική πίστη ὑφίστανται καί μποροῦν νά ἔχουν θετικές ἐπιπτώσεις στή ζωή τῶν πιστῶν. Ἀκόμη καί πάθη πού, ὅπως ὁ ἀνεκπλήρωτος πόθος, πόνος, ἡ ἐνοχή, ὁ φόβος, ἡ ἀγάπη καί θλίψη, δηλητηριάζουν κατά κανόνα τήν ἀνθρώπινη ζωή καθιστώντας ὅσους ὑποφέρουν ἀπό αὐτά δυστυχισμένους, ἔχουν μολοτοῦτο, νά προσδώσουν στήν ἀνθρώπινη ὑπαρξη ιδιαίτερη βαρύτητα καί ἀξία». Τά πάθη δέν εἶναι ἐντελῶς ἄχρηστα. Μέ τήν κατάλληλη καθοδήγηση καί καλλιέργεια μποροῦν νά γίνουν πηγὴ πνευματικῆς ἀνύψωσης καί ἀληθινῆς εὐτυχίας γιά τόν ἄνθρωπο, βλ. Σ.Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου...*, σ. 290.

118. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XXII, 449A. Περὶ διπλῆς λύπης ὁμιλεῖ καί ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, βλ. Ν. Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος ΣΤ' 19, ἐκδ. Π. Χρήστου 22, σ. 530. Ἐπίσης, ὁ Γρηγόριος Νύσσης βλ. Γρ. Νύσσης, *Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς*, Λόγος Γ', MPG 44, 1220D.

119. Ἰω. Χρυσόστομο, *Λόγος ΙΘ'*, «Περὶ λύπης καί ἀθυμίας», MPG 63, 685. Πρβλ. SC 13, *lettre III* (XI) 1B, σ. 97 1-7 (MPG 52, 608): «μὴ ἐκδῶς σεαυτὴν τῇ τῆς ἀθυμίας τυραννίδι, ἀλλὰ κράτει τῷ λογισμῷ τοῦ χειμῶνος· δύνασαι γάρ, καί οὐ μειζόν σου τῆς τέχνης τὸ κλυδώνιον».

120. Γ. Παπατζανακή, *Ἡ περὶ θλίψεων διδασκαλία κατὰ τὴν Κ. Διαθήκην, ἡ πραγματικότης καί ἡ σωτηριολογικὴ αὐτῶν ἀξία*, Ἀθήναι 1988, σ. 29: «τό νόημα τῶν στεναγμῶν καί τῆς θλίψεως ἐκφράζεται καί δι' ἄλλων εἰδικῶν ὄρων, οἱ ὅποιοι ἀπαντῶνται εἰς τὴν Κ.Δ. ὅπως: ἀγωνία, ἀθυμία, ἀσθένεια, βάρος, κλαυθμός, κοπετός, κραυγὴ, κρίσις, νόσος ... ταλαιπωρία, ταραχὴ, τρόμος, φόβος καί ὠδίνη».

φύση, όταν διαπράττουμε άμαρτία¹²¹, γιά νά μάς σμιλεύει τόν χαρακτήρα¹²² καί νά μάς διατηρεῖ σέ πνευματική ἐγρήγορηση¹²³. Ἡ συνειδητοποίηση αὐτή τῆς ψυχικῆς κατάστασης ἀπό τόν ἄνθρωπο τόν θλίβει περισσότερο καί ἡ ἀγωνία του λαμβάνει θετικό νόημα γιά τά μέλλοντα ἀγαθά, διότι «διαμορφώνεται διά τῆς πίστεως», κατά τήν ἔκφραση τοῦ S. Kierkegaard, «καί μεταβάλλεται εἰς δυνατότητα ἐλευθερίας»¹²⁴.

Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, ὁ πειρασμός, πού ἐπιτρέπει ἡ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ νά πλήξει τόν καθένα μας, μοιάζει μέ αὐτό πού ἀναφέρεται στό βιβλίο τῶν Κριτῶν, σχετικά μέ τήν ἐξολόθρευση τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰσραήλ¹²⁵. Ὁ Θεός ἐπέτρεψε νά ξεσηκωθοῦν πόλεμοι ἐναντίον τοῦ λαοῦ του, ἐπειδὴ γνώριζε ὅτι αὐτοί οἱ πόλεμοι θά ὠφελοῦσαν πνευματικά¹²⁶. Ὁ Ἰσραήλ, ταπεινωμένος, δέν θά εἶχε ἀναπτύξει τό αἶσθημα τῆς αὐτάρκειας, δέν θά ἦταν ποτέ ἡσυχος μέ τή σκέψη ὅτι θά μπορούσε νά τά καταφέρει καί χωρίς τή Θεία βοήθεια (*auxilio Domini*)¹²⁷, καί ἔτσι θά διατηροῦσε τή *μνήμη τοῦ Θεοῦ* καί δέν θά σταματοῦσε νά ἀσκεῖται στήν ἀρετή, οὔτε θά ἔπεφτε σέ θανατηφόρα ἀμέλεια. Παρατηροῦμε, λοιπόν, συμπεραίνει ὁ Κασσιανός, ὅ,τι ἀρνητικό δέν καταφέρνουν νά κάνουν οἱ δυσκολίες (*adversa*), τό ἐπιτυγχάνει ἡ ἀσφάλεια καί ἡ καλοπέραση (*prosperitas*)¹²⁸. Ἐξαιτίας, λοιπόν, τῆς λύπης, ἡ ὁποία μπορεῖ νά πλημμυρίζει τήν ψυχή μας, συνειδητοποιοῦμε καλύτερα ὅτι πολλές καί διάφορες «κολοκυθιές» ἔχουν οἰκειοποιηθεῖ τόν ρόλο τοῦ Θεοῦ, ἐκβάλλοντας τήν ἐλπίδα Του ἀπό τήν ψυχή μας. Μέ ἄλλα

121. Ἰω. Χρυσόστομος, *Λόγος Γ', Πρὸς Σταγείριον περὶ ἀθυμίας*, MPG 47, 471-495. Πρβλ. Ν. Μπερδιάγεφ, *Περὶ τοῦ Προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου*, μτφρ. Μητρ. Εἰρηναίου, Ἀθήνα 1950, σ. 176: «αἱ θλίψεις ... συνδέονται μέ τήν πεπτωκυῖαν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν» καί ἀποτελοῦν «τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τοῦ ὄντος, τόν οὐσιώδη νόμον τῆς ζωῆς».

122. Ἰω. Χρυσόστομος, Ἐπιστ. Ε', *Πρὸς Ὀλυμπιάδα*, MPG 52, 596-597.

123. Βλ. Ε. Α. Ἀρτέμη, «Ἡ εὐθυμία στὴ σκέψη τοῦ ἱεροῦ Χρυσόστομου καί οἱ τρόποι ἀποφυγῆς τῆς ἀθυμίας», *Κοινωνία* 2 (2003) 169-177.

124. S. Kierkegaard, *Ἡ ἔννοια τῆς ἀγωνίας*, μτφρ. Ι. Τζαβάρα, Ἀθήνα 1971, σ. 185.

125. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 590B.

126. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 591A: "sed sciens esse utilissimam".

127. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 591A. Πρβλ. Ψαλμ. 101, 3: «ἐν ἡ ἡμέρα θλίβωμαι, κλῖνον πρὸς με τὸ οὖς σου», Ψαλμ. 101, 2, 12: «Προσευχὴ τῷ πτωχῷ, ὅταν ἀκηδιάσῃ καὶ ἐναντίον Κυρίου ἐκχέῃ τὴν δέησιν αὐτοῦ». «αἱ ἡμέραι μου ὥσει σκιά ἐκλήθησαν, κἀγὼ ὥσει χόρτος ἐξηράνθην» Εὐσ. Καισαρείας, «Ἑρμηνεία εἰς τοὺς Ψαλμούς» (ΡΑ'), *ΒΕΠΕΣ*, 22, σ. 278.

128. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 591A.

λόγια, μέ τή λύπη ὁ θεοκεντρικός ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ ἀγαπητική δύναμη, ἡ ὁποία θά ἔπρεπε νά λειτουργεῖ μέσα του «θεοπρεπῶς» καί νά στρέφεται πάντοτε πρὸς τόν Θεό καί τόν ἀδελφό του, διοχετεύεται ἄσκοπα σέ ἀλλότριους τόπους καί σκοπούς, ἔχοντας ἐντελῶς ἐκτραπεῖ ἀπὸ τὴν πορεία της πρὸς τὸ «καθ' ὁμοίωσιν», δηλ. «κάνει ἀντικείμενο καί ἀποδέκτη της, τὴν ἐφήμερη ὕλη, τίς ἀθέμιτες σχέσεις μέ τὸ παρόν καί τὴν ἄκρατη φιλαυτία»¹²⁹.

β) Ἡ δοκιμασία.

Μερικές φορές, ὁ ἴδιος ὁ Θεός συγκαταβαίνει νά μᾶς «ἐπισκεφθεῖ» μέ τόν φωτισμό τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί νά μᾶς ἀνεβάσει σέ ὑψηλότερο πνευματικό ἐπίπεδο, ἂν δέν ἔχουμε προκόψει πνευματικά¹³⁰. Ἄλλοτε, πάλι, μᾶς ἀποκαλύπτει οὐράνια μυστήρια, ἢ μετατρέπει τίς ἐπιδιώξεις καί τὴ θέλησή μας πρὸς τὸ ἀγαθό¹³¹. Ὁ ἅγιος Κασσιανός παραθέτει παραδείγματα τέτοιας «ἐπίσκεψης» τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή πρὸς ἐπίρρωση τῶν θέσεών του¹³². Στὴν Παλαιά Διαθήκη, γιὰ παράδειγμα, ἀναφέρει τόν φιλοπαγανιστὴ βασιλιά τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα Ἀχαζ (736-721 π.Χ.)¹³³, ὁ ὁποῖος παρακινήθηκε ἀπὸ τόν Θεό καί, μελετώντας τὰ βιβλία τῶν <Χρονικῶν>, θυμήθηκε τίς ὑπηρεσίες, πού τοῦ εἶχε προσφέρει ὁ Μαρδοχαῖος, καί τότε τοῦ τίς ἀνταπέδωσε μέ μεγάλες τιμές¹³⁴. Παρόμοιες περιπτώσεις ἀπαντοῦν στοὺς προφῆτες Δαβὶδ¹³⁵ καί Ζαχαρία¹³⁶.

129. *Ἰζδη στό ἐφήμερο...*, ὅπ.π., σ. 19.

130. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 508B.

131. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 508C.

132. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 510A. Πρβλ. Ματθ. 9, 4: «καὶ εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν εἶπεν· Ὅτι τί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν», *Coll.*, 509A. Πρβλ. Ματθ. 10, 20: «οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν», Β' Κορ. 13, 3: «ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὅς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν».

133. Δ' Βασ. 16, Παραλ. 28, Ἠσ. 7.

134. Ἑσθήρ 6, 6.

135. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 509A: «Audiam quid loquatur in me Dominus Deus». Πρβλ. Ψαλμ. 84, 9: «ἀκούσομαι τί λαλήσει ἐν ἐμοὶ Κύριος ὁ Θεός, ὅτι λαλήσει εἰρήνην ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τοὺς ὁσίους αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας καρδίαν ἐπ' αὐτόν».

136. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 509A: «Et dixit, inquit, angelus qui loquebatur in me». Πρβλ. Ζαχ. 1, 14: «καὶ εἶπε πρὸς με ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν ἐν ἐμοί».

Ἔτσι, ἡ «ἐπίσκεψη» τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο μπορεῖ νά λάβει χώρα καί μέ τή μορφή δοκιμασίας, τήν ὁποία παραχωρεῖ¹³⁷ ἡ Θεία Πρόνοια (*probationis Dei*). Οἱ δοκιμασίες ἐπιτρέπονται ἀπό τόν Θεό γιά δύο κυρίως λόγους:

1) γιά νά ταπεινωθοῦμε (*“ut paulisper ab ipso”*). Ὁ Θεός μᾶς ἐγκαταλείπει (βλ. *Θεοεγκατάλειψη*)¹³⁸ γιά κάποιο χρονικό διάστημα καί ἐμεῖς ἔτσι ἀντιλαμβανόμαστε –μέσα σ’ αὐτήν τήν ἐγκατάλειψη ἀπό τόν Θεό– ὅτι τίποτα πλέον δέν μπορεῖ νά μᾶς ἐπαναφέρει στήν πρώτη μας χαρά καί καθαρότητα, ἐκτός ἀπό τήν εὐσπλαχνία Του. Ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀναφέρει –μέσω τοῦ Ἀββᾶ Δανιήλ– ὅτι ὁ προφήτης Δαβὶδ γνώριζε πολύ καλά αὐτήν τήν κατάσταση, γι’ αὐτό καί συνεχῶς ζητοῦσε στήν προσευχή του νά μὴν τὸν ἐγκαταλείψει ὁ Θεός¹³⁹. Γνώριζε ὅτι ἡ τυχόν Θεο-εγκατάλειψη (*hoc enim sciebat incongruum*), ἂν δέν εἶναι προσωρινή, θά ἦταν καταστροφική γι’ αὐτόν καί γιά κάθε ἄνθρωπο, ἂν καί σωτήρια στήν περίπτωση τῆς παροδικότητος, γιά νά φθάσει κανεὶς στήν *τελειότητα*¹⁴⁰. Αὐτός ἦταν καί ὁ λόγος, πού ἔψαλλε: «τὰ δικαιώματά σου φυλάξω· μὴ με ἐγκαταλίπῃς ἕως σφόδρα»¹⁴¹. Θά πρέπει νά θεωροῦμε καί τήν εὐημερία καί τίς θλίψεις ὡς καταστάσεις μάταιες καί προσωρινές, οἱ ὁποῖες σύντομα θά παρέλθουν (*“utraque velut caduca et mox transeuntia contemplantes”*)¹⁴². Ἔτσι, μερικές φορές συμφέρεi τήν ψυχὴ

ἀνάκραγε λέγων· τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ἐζήλωκα τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὴν Σιών ζῆλον μέγαν».

137. Ὁ Θεός δέν ἐμποδίζει τίς δοκιμασίες καὶ τοὺς πειρασμούς, γιατί μ’ αὐτοὺς γίνεται κανεὶς δόκιμος καί γυμνάζεται πνευματικά. Ὅταν ὁμως ἔρθουν παρίσταται ὡς βοηθός, βλ. Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ, *Ὑπομνήματα*, PG 72, 505. Πρβλ. Συμεῶν Μεταφραστή, *Περὶ λύπης*, PG 32, 1285.

138. Βλ. Διάδοχου Φωτικῆς, *Τὰ Ἑκατόν Γνωστικά Κεφάλαια*, λζ’, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1990², σ. 196. Πρβλ. Σ. Σαχάρωφ, *Ὁψόμεθα τὸν Θεόν*, σ. 127, 131, 193, 213 ἐξ., 344.

139. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 589B: «Περὶ τῆς ἐπιθυμίας τῆς σάρκας καὶ τοῦ πνεύματος».

140. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 589B.

141. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 589B: “Non me derelinquas usquequaque”. Πρβλ. Ψαλμ. 118, 8.

142. Βλ. Εἰρ. Α. Ἀρτέμη, *Ἡ εὐθυμία στή σκέψη τοῦ Χρυσοστόμου...*, σ. 169-177. Πρβλ. Βαρ. 3, 1-2: «Κύριε Παντοκράτωρ ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ψυχὴ ἐν στενοῖς καὶ πνεῦμα ἀκηδῶν κέκραγε πρὸς σε. 2 ἄκουσον, Κύριε, καὶ ἐλέησον, ὅτι ἡμάρτομεν ἐναντίον σου» Ἦσ. 35, 3-4: «ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνεμῆναι καὶ γόνατα παραλε-

μας νά ἐγκαταλειφθεῖ ἀπό τόν Θεό. Αὐτή ἡ *θεοεγκατάλειψη* (*desertionem Dei*) εἶναι πρὸς τό πνευματικό συμφέρον μας¹⁴³.

Τότε ἀντιλαμβανόμαστε βιωματικά ὅτι ὁ Θεός θέλει νά μᾶς διδάξει ὅτι πρέπει θερμά καί ἐπίμονα νά ἀναζητοῦμε τή Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γιά νά μᾶς «σκεπάσει» (ἐπισκιάσει) καί νά μᾶς φωτίσει¹⁴⁴, καί

2) γιά νά δοκιμάσει τήν ἐπιμονή, τή σταθερότητα καί τόν πόθο τῆς ψυχῆς μας σ' Αὐτόν. Ἔτσι, μᾶς παιδαγωγεῖ¹⁴⁵ νά καταβάλλουμε περισσότερο ζῆλο καί ἀγῶνα, γιά νά διαφυλάξουμε τή Χάρη, γιατί εἴμαστε, συνήθως, πιό ἀμελεῖς, ὅταν πρόκειται νά διατηρήσουμε κάτι πού νομίζουμε ὅτι εὐκόλα καί ἄκοπα μπορούμε νά ξαναβροῦμε.

γ) Ἡ παιδαγωγία.

Τά ἀρνητικά μας συναισθήματα (ἄγχος, λύπη, θυμός, μῖσος, ζήλεια) μποροῦν νά ἀποτελέσουν «πηγή πολύτιμων πληροφοριῶν γιά τόν ἑαυτό μας. Ἄν τά εὐχάριστα συναισθήματά μας χρειάζονται γιά τήν εὐεξία μας καί γιά τήν δημιουργικότητά μας, τά δυσάρεστα συναισθήματα μᾶς ὠριμάζουν. Γιά νά μάθουμε, ὅμως, πτυχές τοῦ χαρακτήρα μας μέσῳ τῶν δυσάρεστων συναισθημάτων, ἀπαιτεῖται θάρρος καί εἰλικρίνεια μέ τόν ἑαυτό μας. Στήν ἐκκλησιαστική γλῶσσα αὐτό ὀνομάζεται *ταπείνωση*»¹⁴⁶.

λυμένα· παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ ὁ Θεός ἡμῶν κρίσιν ἀναταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἤξει καὶ σώσει ἡμᾶς».

143. Ὅλοι εὐχονται νά μὴν ἔρθουν δοκιμασίες, ὅταν ὅμως ἔρθουν αὐτοὶ πού τίς δέχονται γίνονται πιό ἰσχυροὶ πνευματικά καί πιό ἄρεστοί στόν Θεό. Ἀπό τίς θλίψεις, ἀπό τοὺς πειρασμούς καί ἀπό τοὺς ἐπιβούλους καί ὄχι ἀπὸ τὴν ἄνεση καί τὴν τρυφή, λαμπρύνθηκαν ὁ Παῦλος, ὁ Ἰώβ, ὁ Ἱερεμίας, ὁ Νῶε, ὁ Ἄβελ, ὁ Μωυσῆς, ὁ Ἑλισσαῖος (βλ. Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς Ψαλμούς*, PG 55, 415, *Εἰς Ρωμαίους*, PG 60, 415). Πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, *Πρὸς Ἀντίοχον ἄρχοντα*, PG 28, 701.

144. Ὁ Fichte ὁμολογεῖ: «Ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας μας στάθηκε ἡ ὑπεροψία. Νά γιατί χάσαμε τὴν ἀθωότητά μας, ἀντικρύσαμε, ὅμως, τὴ γυμνότητά μας καί ἀπὸ τότε φιλοσοφοῦμε ἀπὸ ἀνάγκη γιά νά λυτρωθοῦμε», βλ. J. G. Fichte, *Ἐπιστολὴ πρὸς τόν Jacobi (30-8-1795)*, *Briefwechsel hg. V. H. Schulz, Leipzig I. Bd.* 1925, S. 502. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Θρησκεία καὶ Ἐπιστήμη*, σ. 172.

145. Τά δέ «ἀλγινά» μέ ὅλες τίς ἐπίπονες καί θλιβερές συνέπειές τους δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἀγάπη σέ θλίβουσα παιδευτικὴ μορφή. Δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μία λυτρωτικὴ ὁδὸ πού ὁδηγεῖ τόν ἄνθρωπο στὴν ἀνάκτηση τῆς χαμένης του ἀγαθότητος καί τελικά στὴ σωτηρία, βλ. Θεόκλητου Διονυσιάτη, *Ἡ Ἀγάπη σείει τὴν γῆ*, ἐκδ. Σπηλιώτη, Ἀθήνα 2003, σ. 9.

146. Β. Θερμοῦ, *Ἄνθρωπος στόν Ὁρίζοντα. Προσεγγίζοντας τὴ συνάντηση Ὁρθόδοξης Θεολογίας καὶ ἐπιστημῶν τοῦ ψυχισμοῦ*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2005, σ. 73-74.

δ) Ἡ «κατά Θεόν» λύπη.

1) Γνωρίσματα τῆς «κατά Θεόν» λύπης.

Ἐξαίρεση τῶν μορφῶν καί ἐκδηλώσεων τῆς ἀθυμίας ἀποτελεῖ ἡ λύπη/θλίψη ἐκείνη πού ἀπεργάζεται τή μετάνοια καί πού ὁδηγεῖ στή σωτηρία, καθώς καί στήν ἀναζήτηση τῆς τελειότητος ἢ στήν ἐπιθυμία τῶν μελλόντων ἀγαθῶν¹⁴⁷. Πράγματι, στήν Ἀσκητική Γραμματεία, προβάλλεται ἡ σωτήρια λύπη, ἡ «κατά Θεόν» λύπη ἢ τό «κατά Θεόν» πένθος, γιά τίς ἀμαρτίες, γιά τό κακό καί τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τόν Θεό. Σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, ἂν ἐξαιρέσουμε αὐτήν τή λύπη, ἡ ὁποία γεννιέται ἀπό τή σωτήρια μετάνοια καί ἀπό τήν ἀναζήτηση τῆς τελειότητος ἢ ἀπό τήν ἐπιθυμία τῆς ἀπόκτησης τῶν μελλοντικῶν ἀγαθῶν, κάθε ἄλλου εἶδους λύπη πρέπει νά θεωρεῖται ἐπιζήμια καί νά καταπολεμεῖται, γιατί αὐτή εἶναι λύπη, πού προέρχεται ἀπό τίς ὑποθέσεις τῆς ἐφήμερης αὐτῆς ἐδῶ ζωῆς καί γεννᾷ τόν πνευματικό θάνατο¹⁴⁸. Ὑφίσταται, λοιπόν, καί ἀθυμία (θλίψη ἢ ἀκηδία), ὅταν ὄντως ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἀγαθό πνεῦμα.

Ἀντίθετα, αὐτός πού ἔχει κυριευθεῖ ἀπό τήν «κατά κόσμον» λύπη¹⁴⁹, εἶναι εὐερέθιστος, ἀνυπόμονος, ἀμετάπειστος, γεμᾶτος μνησικακία, ἄκαρπο πένθος καί ὀδυνηρή ἀπελπισία¹⁵⁰. Ἡ σατανική αὐτή λύπη παραλύει τήν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου, πού τόν ἐκτρέ-

147. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 699C καί V, 619A. Γιά τή διάκριση μεταξύ τῆς «κατά Θεόν» λύπης καί τῆς κοσμικῆς θλίψης βλ. R. L. Bassett et al., “Comparing Psychological Guilt and Godly Sorrow: Do Christians Recognize the Difference?”, *Journal of Psychology and Theology* 18/3 (1990) 244-254. Πρβλ. Ἰω. Χρυσόστομο, *Ὑπόμνημα εἰς τήν πρός Κορινθίους δευτέραν ἐπιστολήν*, Ὁμιλία ΚΣΤ', MPG 61, 579-580.

148. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 360A: “De spiritu tristitiae” («Περί τοῦ πνεύματος τῆς θλίψης»).

149. Φ. Φάρου, *Τό πένθος* (Ὁρθόδοξη, λαογραφική καί ψυχολογική θεώρηση), ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993, σ. 71: «Οἱ νηπτικοί πατέρες θεωροῦν τήν μή κατά Θεόν λύπη ἕνα ἀπό τά ὀκτώ πάθη, φαρτική ἀγαθῶν λογισμῶν ὁδηγοῦσα σέ ἀπόγνωση». Πρβλ. Πέτρου Δαμασκηνοῦ, προοίμιον, *Φιλοκαλία*, τ. Γ' 9, σ. 36, Ἡσυχίου πρεσβύτερου, «Πρός Θεόδουλον», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν*, τ. Α', ρλς', σ. 162. Πρβλ. Ἱερ. 5, 22: «μὴ ἐμέ οὐ φοβηθήσεσθε; λέγει Κύριος, ἢ ἀπό προσώπου μου οὐκ εὐλαβηθήσεσθε; τὸν τάξαντα ἄμμον ὄριον τῇ θαλάσῃ, πρόσταγμα αἰῶνιον, καί οὐχ ὑπερβήσεται αὐτό, καί ταραχθήσεται καί οὐ δυνήσεται, καί ἡγήσουσι τὰ κύματα αὐτῆς καί οὐχ ὑπερβήσεται αὐτό».

150. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 359A: “asperrima, impatiens, dura, plena rancore et moerore infructuoso, ac desperatione poenali” (“De spiritu tristitiae”).

πει από τή σωτήρια ὁδύνη, πού γεννᾷ ἡ μετάνοια, στρέφοντάς τον πρὸς τή λύπη, πού τόν καθιστᾷ παράλογο (*irrationabilis*), καταστρέφοντας (*intercipiens*) ὄχι μόνο τούς καρπούς τῆς προσευχῆς (*orationum efficaciam*), ἀλλὰ καί ὅλους τούς καρπούς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (*fructus spiritales evacuates*)¹⁵¹, τούς ὁποίους χαρίζει δαψιλῶς ἡ «κατὰ Θεόν» λύπη¹⁵².

Ἡ «κατὰ Θεόν» λύπη γεννιέται ἀπό τήν ἀγάπη καί τόν φόβο τοῦ Θεοῦ¹⁵³ καί προκαλεῖται, ἐπειδὴ ὁ πιστός ἐπιθυμεῖ τήν τελειότητα. Ὅμως, διερωτᾶται ὁ ἅγιος Κασσιανός, πῶς θά διακρίνουμε τήν «κατὰ Θεόν» λύπη ἀπό τή λύπη, πού προκαλεῖ ὁ διάβολος (*et quae diabolica atque mortifera*) καί ἡ ὁποία μᾶς ὁδηγεῖ στόν θάνατο; Ἡ «κατὰ Θεόν» λύπη εἶναι ταπεινή, πράα, γεμᾶτη ἀπό ἀβρότητα καί ὑπομονή· εἶναι χαρούμενη καί διατηρεῖ τήν καλοσύνη καί τό μεγαλεῖο στήν ψυχή· κάνει τόν ἄνθρωπο ὑπάκουο, εὐγενή, ταπεινό, πρᾶο, γεμᾶτο γλυκύτητα καί ὑπομονή (*obediens, affabilis, humilis, mansueta, suavis ac patiens*)¹⁵⁴, ἀφοῦ, κατὰ βάθος, πηγάζει ἀπό τήν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τόν Θεό καί ἐκφράζεται ἀβίαστα, ἐξαιτίας τοῦ πόθου, πού ὁ ἄνθρωπος τρέφει γιά τήν πνευματική του ὁλοκλήρωση μέ τή σωματική ἄσκηση καί τή συντριβή τοῦ ἐγωισμοῦ¹⁵⁵. Ὁ ἄνθρωπος, πού τρέφει αὐτήν τή λύπη, εἶναι ἱλαρός καί εὐπροσήγορος, καί, ἐπειδὴ ἐλπίζει στήν πνευματική του τελείωση καί τήν ἀπολαβή τῶν μελλοντικῶν ἀγαθῶν, διατηρεῖ πάντοτε τήν εὐγένεια καί τή μακροθυμία, μετέχοντας ἔτσι σέ ὅλους τούς καρπούς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως τούς ἀπαριθμεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος¹⁵⁶.

Συνεπῶς, ἡ «κατὰ Θεόν» λύπη φέρει ὅλους τούς καρπούς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹⁵⁷. Ὁ ἄνθρωπος τότε ἀπό ἀπλό ἄτομο καθίσταται

151. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 359B.

152. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 359B.

153. Κασσιανοῦ, MPL, 49, *Coll.*, IX, 804B, 805A, 806B: “De oratione”.

154. Βλ. J. J. Levko, “Patience in a Life of Prayer for John Cassian”, *Diakonia* 28/3 (1995) 167-172.

155. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 359A.

156. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 359A. Πρβλ. Γαλ. 5, 22-24: «ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια· κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος». Ψαλμ. 144, 19: «θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιήσῃ καὶ τῆς δεήσεως αὐτῶν εἰσακούσεται καὶ σώσει αὐτούς».

157. Βλ. Γαλ. 5, 22-24: «ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια· κατὰ

πρόσωπο, καί μάλιστα «πρόσωπο αδιαχώρητο από τόν πόνο καί τίς όδύνες»¹⁵⁸. Όσο περισσότερο πορεύεται ό άνθρωπος πρός τήν τελειότητα, τόσο περισσότερο αισθάνεται τήν αμαρτωλότητά του καί νιώθει τήν ανάγκη νά πενθήσει γιά τά παραπτώματά του¹⁵⁹.

2) Ἡ λειτουργία τῆς «κατά Θεόν» λύπης ὡς χαρμολύπης.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας συχνά τήν «κατά Θεόν» λύπη ἀποκαλοῦν *χαρμολύπη*¹⁶⁰ καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανός τή χαρακτηρίζει «λύπη γεμᾶτη ἀπό ἀληθινή χαρά»¹⁶¹. Πράγματι, ἡ παρουσία τῆς «κατά Θεόν» λύπης ἀποκαλύπτεται διά μέσου μιᾶς ἄφατης χαρᾶς, πού ἡ ἴδια ἡ ἀπεραντοσύνη της τήν κάνει ἀσυγκράτητη τόσο, πού ξεσπᾷ σέ μεγάλες κραυγές καί μεταφέρει τήν εἶδηση τῆς εὐτυχίας μέχρι τό διπλανό κελλί¹⁶². Στούς ἀνθρώπους, πού ἔφθασαν στήν καθαρότητα, ὑπάρχει ἡ γνώση ἑνός ἄλλου εἶδους δακρύων, πού ἀποτελοῦν ἔκφραση τῆς ἀγνῆς αὐτῆς χαρᾶς, καί πού συνδέονται μέ τή «θεωρία» τῶν Θείων Μυστηρίων¹⁶³. Αὐτή ἡ Πασχάλια χαρά, πού αισθάνεται ὁ ἄνθρωπος γιά τό γεγονός αὐτό δέν συγκρίνεται μέ ἐκείνη πού νιώθει γιά κοσμικούς λόγους, καί ἡ ὁποία ἀντικαθιστᾷ τήν ἡδονή, πού συνδέεται μέ τά πάθη· εἶναι ἡ ἀληθινή χαρά, ἡ Θεία

τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος». Πρβλ. Π. Β. Πάσχου, *Γυναῖκες τῆς ἐρήμου (Μικρό Γεροντικό Γ)*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1998, σ. 183: «Περί τοῦ πένθους τοῦ μοναχοῦ»: «...ὁ μοναχός πρέπει νά ἔχει πάντοτε τό πένθος μέσα του».

158. Βλ. Μ. Μακράκη, *Ντοστογιέφσκι, πάθος καί ἐλευθερία. Ἡ λυτρωτική δύναμη τοῦ πόνου στή ζωή καί στό ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκι, ιδιαίτερα στό τελευταῖο του ἔργο «Ἀδελφοί Καραμαζόφ»*: Ἡ φιλοσοφία καί ἡ θεολογία τοῦ πόνου στό Ντοστογιέφσκι σέ σύγκριση ιδιαίτερα μέ τούς Κίρκεγκωρ, Σανταγιάνα, Στρίντμπεργκ καί Φώκνερ, Ἀθήνα 1994, σ. 119.

159. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 359B, 360A. Πρβλ. Σοφία Σεράχ, 21-23: «Μή δῶς εἰς λύπην τήν ψυχὴν σου καί μὴ θλίψης σεαυτὸν ἐν βουλή σου. εὐφροσύνη καρδίας ζωὴ ἀνθρώπου, καί ἀγαλλίαμα ἀνδρὸς μακροήμερευσ. ἀγάπα τήν ψυχὴν σου καί παρακάλεϊ τήν καρδίαν σου καί λύπην μακρὰν ἀπόστησον ἀπὸ σοῦ· πολλοὺς γὰρ ἀπώλεσεν ἡ λύπη, καί οὐκ ἔστιν ὠφέλεια ἐν αὐτῇ».

160. Ἰω. 16, 20. Πρβλ. Φ. Κόντογλου, *Μυστικά Ἄνθη*, Ἀθήνα 2001, σ. 323-326.

161. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 359B, 360A. Πρβλ. Ψαλμ. 4, 2: «... ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς με, οἰκτείρησόν με καί εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου». Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς τό «ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς με»* (ἀμφιβάλ.), MPG 55, 541.

162. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 805AB. Πρβλ. MPL 49, *Coll.*, IX, 803B: «De oratione».

163. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 791B, 792A.

χαρά, ἡ «ἐν Χριστῷ μακαριότητα, πού ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό γνώρισμα καί ιδιότητα τῆς Θείας Χάρης»¹⁶⁴.

Ὁ τέλειος ἄνθρωπος ὀνομάζεται ἀπό τούς Νηπτικούς «ἀμφοτεροδέξις», ὅπως ἀναφέρει ὁ ἀββᾶς Θεόδωρος διὰ στόματος Ἰωάννου Κασσιανοῦ. Ἡ Ἁγία Γραφή τούς τέλειους, σημειώνει ὁ Κασσιανός, ἀποκαλεῖ «ἀμφοτεροδέξιους». Ἔτσι, περιγράφεται στό βιβλίο τῶν Κριτῶν ὅτι ἦταν ὁ ξακουστός Ἀώδ, «ὁ ὁποῖος μπορούσε νά χρησιμοποιεῖ τό ἀριστερό του χέρι τόσο καλά, ὅσο καί τό δεξί» (... *dextera et sinistra...*)¹⁶⁵.

Πράγματι, τό βλέπουμε ξεκάθαρα, ὅτι ὁ ἐσωτερικός μας ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἀπό δύο οὐσιώδη μέρη· εἶναι ἕνας ἄνθρωπος δηλ. μέ δύο «χέρια»: τήν εὐημερία, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ μέ τό «δεξί» «χέρι», καί τή δυστυχία, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ μέ τό «ἀριστερό». Δέν ὑπάρχει δίκαιος, πού νά μὴν ἔχει περάσει στή ζωὴ του θλίψεις, νά μὴν ἔχει δηλαδή «ἀριστερό» «χέρι». Ἕνας τέτοιος «ἀμφοτεροδέξις» ὑπῆρξε καί ὁ ἀπόστολος Παῦλος¹⁶⁶.

Ἔτσι, ἡ τέλεια ἀρετὴ ἀναγνωρίζεται ἀπό τό ἐξῆς: Καί τό ἕνα καί τό ἄλλο «χέρι», χαρές καί θλίψεις, λειτουργοῦν σάν τό «δεξί», δηλ. μόνο μέ τή θετική τους ὄψη καί ἐνέργεια¹⁶⁷. Κάθε Ἅγιος ξέρεי νά κάνει ὀρθή χρῆση καί τῶν δύο αὐτῶν ἀντίθετων καταστάσεων, τῶν εὐχάριστων καί τῶν θλιβερῶν (*“in hoc virtus perfecta discernitur”*)¹⁶⁸. «Ἀμφοτεροδέξιοι» εἴμαστε καί ἐμεῖς, ὅταν ἡ ἀφθονία ἢ ἡ στέρηση

164. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., V, 639BC.

165. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VI, 657AB: (Theodori abbatis), *De nece sanctorum* (Γιά τό μαρτύριο τῶν Ἀγίων), “De virtute viri perfecti, qui ambidexter figuraliter nuncupatur” (γιά τήν ὑπεροχὴ τοῦ τέλειου ἀνθρώπου πού ὀνομάζεται ἀμφοτεροδέξις): «Isti sunt ergo qui figuraliter in Scripturis sanctis ajmfo-terodevxiōi, id est, ambidextri nuncupantur, ut ille».

166. Κασσιανοῦ, MPL 49, 659D, 660A. Πρβλ. Φίλιπ. 4, 11-13: «οὐχ ὅτι καθ’ ὑστέρησιν λέγω· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον ἐν οἷς εἰμι αὐτάρκης εἶναι. οἶδα καὶ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν· ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾶν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι· πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ».

167. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VI, 657AB: (Theodori abbatis), *De nece sanctorum* (Γιά τό μαρτύριο τῶν Ἀγίων), “De virtute viri perfecti, qui ambidexter figuraliter nuncupatur” (γιά τήν ὑπεροχὴ τοῦ τέλειου ἀνθρώπου, πού ὀνομάζεται ἀμφοτεροδέξις).

168. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 657B: (Theodori abbatis), *De nece sanctorum* (Γιά τό μαρτύριο τῶν Ἀγίων), “De virtute viri perfecti, qui ambidexter figuraliter nuncupatur”.

τῶν παρόντων ἀγαθῶν δέν καταφέρνει νά ἀλλοιώσει τίς διαθέσεις τῆς ψυχῆς μας. Ὁ «δίκαιος» καί ὀρθός αὐτός ἄνθρωπος μέσα ἀπό τίς συγκυρίες τοῦ «δεξιοῦ» τοῦ «χεριοῦ» δέν φουσκώνει ἀπό τό δηλητήριο τῆς κενοδοξίας· ἐπίσης, μέσα ἀπό τίς καταστάσεις τοῦ «ἀριστεροῦ» τοῦ «χεριοῦ» μάχεται μέ ἀνδρεία, καί ὄχι μόνο δέν πέφτει σέ ἀπελπισία, ἀλλά φτιάχνει ἕνα ἀποτελεσματικό ὄπλο, γιά νά ἀσκηθεῖ στήν ἀρετή.

Μέ ἄλλα λόγια, χρησιμοποιεῖ καί τά δύο του χέρια, σάν νά ἦταν «δεξιά», καί, ἔτσι, θριαμβεῦει καί στή μιά καί στήν ἄλλη μάχη, συλλέγει (ἐπωφελεῖται πνευματικά) καί ἀπό ἀριστερά καί ἀπό δεξιά τό βραβεῖο τῆς νίκης¹⁶⁹. Γι' αὐτό, πρέπει νά γίνουμε «ἀμφοτεροδέξιοι»· νά κάνουμε δηλ. καλή χρήση τῆς χαρᾶς, ἀλλά καί τῆς θλίψης.

3) Οἱ ὠφέλειες τῆς «κατά Θεόν» λύπης.

Ἡ ἀθυμία, δηλ. ἡ λύπη γενικά, ὠφελεῖ σέ μιά μόνο περίπτωση (*tristitia utilitatem*)¹⁷⁰: ὅταν λυπούμαστε γιά τίς ἁμαρτίες μας, ἐπειδή αὐτές ἀναστέλλουν τήν πρόοδο πρὸς τήν πνευματική μας τελείωση καί τή μέλλουσα μακαριότητα¹⁷¹. Ὁ Κύριος μακάρισε τοὺς πενθοῦντες, ἐκείνους δηλ. πού διακατέχονται ἀπό τό «κατά Θεόν» πένθος, ἀλλ' ὄχι καί ἐκείνους πού ὑποφέρουν ἀπό τήν ἄκαιρη καί ἐμπαθή λύπη. Τό «κατά Θεόν πένθος» εἶναι δηλωτικό τῆς συναίσθησης τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν ἠθική πτώση του καί γιά τήν ἀπομάκρυνσή του ἀπό τόν Θεό. Ἡ «κατά Θεόν» λύπη, ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικά ὁ ἀπόστολος Παῦλος, «ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη (*Deum tristitiae*) μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κό-

169. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VI, 659B: “De nece sanctorum”.

170. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 358A. Βλ. Ἰω. Σιναΐτη, *Κλίμαξ* 10, MPG 88, 888A, «Λόγος ἔκτος, Περί μνήμης θανάτου», σ. 136: “Ὅταν πενήθης γιά τίς ἁμαρτίες σου, μήν ἀκούσης ποτέ τόν “κύνα” ἐκείνον, ὁ ὁποῖος σοῦ παρουσιάζει τόν Θεόν φιλάνθρωπο. Διότι ὁ σκοπός του εἶναι νά βγάλῃ ἀπό μέσα σου τό πένθος καί τόν “ἄφοβον φόβο”. Μήν τόν ἀκούσης, παρά μόνο ὅταν τυχόν ἰδῇς τόν ἑαυτόν σου νά παρασύρεται σέ βαθεῖα ἀπόγνωσι». Πρβλ. Ἀπ. Νικολαΐδη, *Θρησκεία καί φόβος*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2003, σ. 143.

171. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 358A: “...cum hanc vel poenitudine delictorum, vel desiderio perfectionis accensi, vel futurae beatitudinis contemplatione concipimus”. Πρβλ. Θαλάσσιου, *Φιλοκαλία*, τ. Β', σ. 207, λθ': «ἡδονῆς δὲ ἀναίρεσις, ἀνάστασις ὑπάρχει ψυχῆς».

σμου λύπη θάνατον κατεργάζεται» (Β' Κορ. 7, 10)¹⁷². Τό «κατά Θεόν» πένθος αυτό ἔχει τή δύναμη νά ἐκκενώσει καί καθαρίσει τόν χώρο τῆς ψυχῆς καί νά τήν ἀπαλλάξει ἀπό τήν ἐμπαθή λύπη¹⁷³. γυμνάζει τόν ἄνθρωπο στήν ὑπομονή καί ἡ τέλεια ὑπομονή κάνει ἀκριβῶς τόν ἄνθρωπο ὁλοκληρωμένο καί τέλειο, ὥστε νά μὴν ὑπολείπεται σέ καμιά ἀρετή¹⁷⁴.

172. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IX, 358B. Βλ. Ἰω. Σιναΐτη, *Κλίμαξ*, Λόγος Ζ', «Περί τοῦ χαροποιοῦ πένθους», σ. 142: «Νὰ κρατῆς σφικτὰ τήν μακαρία χαρμολύπη, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπό τήν εὐλογημένη κατάνυξι· καί ἀκατάπαυστα νά τήν καλλιεργῆς μέχρις ὅτου σέ ἀνυψώσῃ ἀπό τὰ γήϊνα καί σέ παρουσιάσῃ καθαρόν ἐμπρὸς τὸν Χριστόν». Πρβλ. Φιλόθεου Σιναΐτη, «Νηπτικά Κεφάλαια», *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τ. Γ', σ. 110-119: «Ἡ ζωηρὴ μνήμη τοῦ θανάτου περιέχει πραγματικά πολλές ἀρετές. Γεννᾷ τό πένθος, τό προτρέπει σέ ἐγκράτεια ἀπὸ ὅλα, ὑπενθυμίζει τὴ γέννα, εἶναι μητέρα τῆς προσευχῆς καί τῶν δακρύων, φρουρεῖ τήν καρδιά, παύει τήν ἐμπαθὴ προσκόλλησιν εἰς τὴν σάρκα ἀφοῦ εἶναι ἀπὸ πηλό, ἀναβλύζει τήν ὀξύτητα τοῦ νοῦ μαζί μέ διάκριση. Παιδιά αὐτῶν εἶναι ὁ διπλὸς φόβος τοῦ Θεοῦ καί ἡ κάθαρση τῆς καρδιᾶς ἀπὸ ἐμπαθεῖς λογισμοῦς».

173. Πρβλ. Ἰωδὴ στό *ἐφήμερο*. *Ἡ Λύπη κατὰ τοὺς Πατέρες* (συλλογικό), ἐκδ. Ἑτοιμασία, Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου Καρέας 2009, σ. 14. *Εὐεργετινός*, τ. 2, «Ὑπόθεσις ΛΒ'», σ. 392 ἔξ.

174. Βλ. Ἰ. Κορναράκη, *Ψυχολογία καί Πνευματικὴ ζωὴ*, ἐκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 100.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΘΥΜΙΑΣ

1. Γενικά.

Στήν παράγραφο αυτήν θά παραθέσουμε τά όδυνηρά αποτελέσματα τῆς *ἀθυμίας* στή ζωή τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο, ἐπειδή οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ, ἐναλλάσσουν συχνά, ὅπως εἶδαμε, τοὺς ὅρους κυρίως *ἀθυμία*, *λύπη* καί *ἀκηδία*, κατ' ἀνάγκην οἱ ψυχοσωματικές συνέπειες θά ἀφοροῦν στήν ὅλη σχετική αὐτή δέσμη τῶν παθῶν. Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, ὅταν νοσήσει τό θυμοειδές μέρος τῆς ψυχῆς, τότε αὐτό δυσλειτουργεῖ, μέ ἀποτέλεσμα ὁ ἄνθρωπος, κάνοντας ἐκτρωματική χρήση του, νά ἐπιτελεῖ τό θέλημα τοῦ διαβόλου¹.

Βέβαια, ἡ *ἀθυμία* σχετίζεται κυρίως μέ τό *θυμικό* (*irascibilem*) τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅποτε ἀπό αὐτήν προκαλοῦνται τά συγγενῆ πάθη τῆς *ὀργῆς* (*furorem*), τῆς *ἀνυπομονησίας* (*impatientiam*), τῆς *θλίψεως* (*tristitiam*), τῆς *ὀκνηρίας* (*acediam*), τῆς *μικροψυχίας* (*pusillanimitatem*) καί τῆς *σκληρότητας* (*crudelitatem*)².

Ἡ *ἀθυμία*, ἀφοῦ καταλάβει τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, τή γεμίζει μέ δυσαρέσκεια, πλήξη καί μελαγχολία. Καί τότε ἀποφεύγει τοὺς ἀνθρώπους, γιατί «γίνονται αἵτιοι ταραχῆς»³. Βασικοί καρποί αὐτῆς

1. Ἰερ. Βλάχου, *Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία, -1-*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, 1995, σ. 162: Σέ ὅλη τή Βιβλικο-Πατερική παράδοση εἶναι γνωστό ὅτι «ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν παύει νά ἐφαρμόζει τό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί πράττει τά θελήματα τοῦ διαβόλου, ἀσθενεῖ καί νεκροῦται. Γίνεται λόγος γιά τήν ἀσθένεια, τήν πώρωση, τήν ἀκαθαρσία, τήν πνευματική νέκρωση τῆς καρδιάς».

2. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1307A: “De mortificatione”. Σήμερα, ἡ Ψυχιατρική ταξινομεῖ συνήθως τά πάθη αὐτά στίς λεγόμενες «διαταραχές διάθεσης, ἢ συναισθηματικές διαταραχές, οἱ ὁποῖες εἶναι ψυχοπαθολογικές καταστάσεις, στίς ὁποῖες προέχει ἡ διαταραχή τοῦ συναισθήματος. Παρότι συνυπάρχουν διαταραχές καί ἀπό ἄλλες ἀνώτερες λειτουργίες, ὅπως τή σκέψη, τή συγκέντρωση, τήν προσοχή, τήν ἀντίληψη, ἡ διαταραχή τοῦ συναισθήματος εἶναι πρωταρχική» (βλ. Κ. Σολδάτου, Λ. Λύκουρα, *Σύγγραμμα Ψυχιατρικῆς*, Α' τόμος, ΒΗΤΑ Ἱατρικῆς Ἐκδόσεις, 2006, σ. 285 ἐξ.).

3. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 353B (Unde vel quibus modis tristitia gignatur).

τῆς λύπης εἶναι, κατά ἓνα φαῦλο κύκλο, ἡ ἀκηδία, ἡ ἀνυπομονησία, ὁ θυμός, τό μῖσος, ἡ ἀντιλογία, ἡ ἀπελπισία καί ἡ ὀκνηρία στήν προσευχή⁴. Πράγματι, ὅταν ἡ λύπη τῆς ἀθυμίας καταλάβει τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου⁵, δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά προσεύχεται μέ τήν ἴδια χαρά, πού εἶχε πρίν, οὔτε νά καταφεύγει στή μελέτη τῆς Ἀγίας Γραφῆς (*“non sacrum lectionum sinit remedia incubare”*), ὥστε νά βρεῖ σ’ αὐτήν φάρμακο καί νά θεραπευθεῖ⁶. τελικά, θά τόν συνθλίψει καί θά τόν ρίξει στήν ἀπελπισία. Ἐπίσης, ἡ λύπη αὐτή ἐμποδίζει τόν ἄνθρωπο νά εἶναι ἡρεμος καί πρᾶος πρὸς τοὺς ἀδελφούς του (*“tranquillum quoque ac mitem fratribus esse non patitur”*). Ἀκόμα, ἡ λύπη αὐτή καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους ἀνυπόμονους καί σκληροὺς, τοὺς δυσκολεύει καί, γενικά, δρᾷ ἀνασταλτικά στήν προσπάθειά μας γιά τήν ἐπιτέλεση τῶν πνευματικῶν καθηκόντων καί υποχρεώσεών μας⁷. Ἄν ὁ μοναχὸς ἀφήσει τήν ψυχή του νά παρα-

4. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 359AB.

5. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 669A: “Non orationes eam explere cum solita cordis”. Πρβλ. Ἀρχ. Σωφρόνιου (Σαχάρωφ), *Ὁ Γέροντας Σιλουανὸς ὁ Ἀθωνίτης* (ἐκδ. Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας, 1985), σ. 385-393: «Ἡ ψυχή τότε κυριεύεται ἀπὸ ἀθυμία, ἀγριεύει καί παύει νά προσεύχεται. Καί ὁ ἐχθρὸς, βλέποντας ὅτι ἡ ψυχή ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν Θεό, τήν σαλεύει καί εὐκολα συγχύζει τὸν νοῦ μέ διάφορους ἄτακτους λογισμούς, καί ἔτσι περνᾷ ὅλη τήν ἡμέρα καί δέν μπορεῖ νά βλέπει καθαρά τὸν Κύριο. Ἄν κόψεις τό θέλημά σου, νίκησες τὸν ἐχθρό καί θά πάρεις ὡς ἔπαθλο τήν εἰρήνην τῆς ψυχῆς. Ἄν, ὅμως, κάνεις τό θέλημά σου, νικηθήκες ἀπὸ τὸν ἐχθρό καί ἡ ἀθυμία θά τυραννεῖ τήν ψυχή σου».

6. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 669A. Πρβλ. Ψαλμ. 118, 53: «ἀθυμία κατέσχε με ἀπὸ ἁμαρτωλῶν τῶν ἐγκαταλιμπανόντων τὸν νόμον σου», Ψαλμ. 118, 28: «ἐνύσταξεν ἡ ψυχή μου ἀπὸ ἀκηδίας· βεβαίωσόν με ἐν τοῖς λόγοις σου».

7. Γεράσιμου μοναχοῦ, *Μικρὸς Παρακλητικὸς Κανὼν πρὸς τὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο*: «Παθὼν με ταραττοῦσι προσβολαί, πολλῆς ἀθυμίας, ἐμπιπλῶσαί μου τὴν ψυχὴν, εἰρήνευσον, Κόρη, τῇ γαλήνῃ, τῇ τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ σου, Πανάμωμε». Πρβλ. Ἱερ. Βλάχου, *Θεραπευτικὴ ἀγωγή. Προεκτάσεις στήν «Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία»*, Λεβαδεῖα 1993³, σ. 54. Ὁ Ἱερ. Βλάχος, στηριζόμενος στό ἔργο τοῦ Ἱω. Σιναΐτη, ἀναφέρει τρία εἶδη ἀπελπισίας: ἐκείνη πού προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀφόρητη λύπη τοῦ «συνειδότος βάρους», ἐκείνη πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ὑπερρφάνεια, καί τὴν «κατὰ Θεὸν λύπη». Ἡ πρώτη ὁδηγεῖ στήν ἀδιαφορία καί τὴν ἐγκατάλειψη, εἶναι μιὰ διάθεση μηδενισμοῦ, πού συνθλίβει κάθε ἰσορροπία. Ἡ δευτέρα σχετίζεται μέ τὴ μεγάλη ἰδέα, πού ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ γιά τὸν ἑαυτό του. Αὐτὴ ἀποτελεῖ ὑποκριτικὴ ἐπίφαση ταπείνωσης, ἀφοῦ, ὅποιος θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του ἄτρωτο στόν πειρασμό, εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἐγωιστής. Ἡ τρίτη κατηγορία ἀπελπισίας εἶναι αὐτὴ τῆς βαθιᾶς ταπείνωσης τῆς προσωπικῆς ἀνεπάρκειας, ἀλλὰ καί τοῦ ἀπείρου ἐλέους τοῦ Θεοῦ.

δοθεί στην άθυμία, τότε αυτή τόν καθιστᾷ σταδιακά ανίκανο νά ἀντιδρᾷ πνευματικά καί νά ἀντιστέκεται στίς ἐπιθέσεις της, γιατί θά ἔχει πλέον στερηθεῖ τῆς εἰρήνης τῆς «καρδίας» (*“et cordis constatia perturbata”*) καί «θά ἔχει καταντήσει σάν τόν τρελό ἢ σάν τόν μεθυμένο» (*“velut amentem facit et ebrium sensum frangitque et obruit desperatione poenali”*). Ἡ κατάληξη θά εἶναι νά τόν συνθλίψει παντελῶς καί νά τόν ὠθήσει σέ ὀδυνηρή ἀπελπισία⁸. Εἶναι γεγονός, διαπιστωμένο, τόσο ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅσο καί ἀπό τή σύγχρονη Ψυχιατρική καί Ψυχολογία, ὅτι μιᾷ ζωῇ χωρίς ἐνδιαφέρον, χωρίς νόημα, μπορεῖ νά ἀποβεῖ ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνη γιά τήν ψυχοσωματική υἱεία. Ἡ ἐμπαθής λύπη καταστρέφει τούς καλούς λογισμούς καί μᾶς ὁδηγεῖ στήν ἀπελπισία, τήν ἀπόγνωση καί, μερικές φορές, ἀκόμα καί στήν αὐτοκτονία⁹.

2. Ἡ ἀπόγνωση.

α) Γενικά.

Ἀφοῦ ὁ ἅγιος Κασσιανός ὄρισε τήν *ἀθυμία*, προσδιόρισε τά κυριότερα εἶδη της καί ἀποκάλυψε τά βαθύτερα αἰτία της, στή συνέχεια ἀναφέρεται στά ἀποτελέσματά της (*acediae effectus*) καί στίς προσβολές, πού πραγματοποιεῖ, τό πῶς δηλ. ἀνεπαίσθητα εἰσχωρεῖ στήν καρδιά, ἰδίως, τοῦ μοναχοῦ, προκαλώντας του γενικότερη ψυχο-πνευματική βλάβη (*inferat menti dispendia*)¹⁰. Ὅπως εἶδαμε στά

8. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 669A.

9. Ἰω. Χρυσόστομος, *Πρός Σταγείριον*, Λόγος Γ', MPG 47, 491, Λόγος Β', *ΕΠΕ* 29, ἐκδ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 111, 113: «Πολλοί ἄνθρωποι, τοῦ γράφει, πού δέν εἶναι δαιμονισμένοι, κάνουν παρόμοιες σκέψεις ἐξαιτίας τῆς λύπης τους μόνο. Τή λύπη, λοιπόν, αὐτή ἐκδίωξέ την καί ἀπομάκρυνέ την ἀπό τήν ψυχή σου, καί δέν θά ἔχει πλέον ἐκεῖνος (ὁ δαίμονας) καμία δύναμη, ὄχι μόνο γιά νά σέ πείθει νά κάνεις παρόμοια πράγματα, ἀλλ' ἀρχικά οὔτε καί νά σέ συμβουλεύει! Γιατί τώρα μέν, ὅπως οἱ κλέφτες, ἀφοῦ τό σκοτάδι τῆς νύχτας σκεπάσει τά πάντα κι ἀφοῦ σβήσουν τά φῶτα, καί μποροῦν μέ μεγάλη εὐκολία νά κλέψουν τά διάφορα πράγματα καί τούς κυρίους τῶν πραγμάτων αὐτῶν νά σκοτώσουν, ἔτσι κι αὐτός (ὁ δαίμονας τῆς ἀθυμίας), ἀντί τῆς νύχτας καί τοῦ σκότους, ἀφοῦ διασκόρπισε παντοῦ τήν λιποψυχία, προσπαθεῖ νά ἐξαλείψει ὅλες τίς σκέψεις πού παρέχουν στόν ἄνθρωπο τήν ἀσφάλεια, ὥστε, ἀφοῦ βρεῖ τήν ψυχή ἔρημη κι ἀβοήγητη, νά τήν πληγώσει μέ ἀμέτρητες πληγές».

10. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 365A. Πρβλ. Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς Ὀλυμπιάδα*. Ἐπιστολή I, 4γ, MPG 52, 577: «Οὔτω πολὺ θανάτου βαρύτερον ἀθυμία», Ἰω.

προηγούμενα, ὁ μέγιστος βαθμός ἀθυμίας, πού συνιστᾷ τό πλέον ἀποτρόπαιο εἶδος λύπης (“*aliud detestabilius tristitiae genus*”), ὁδηγεῖ, τόν ἄνθρωπο στήν ἀπελπισία (*desperationem*). Τήν ἀπόγνωση ἢ ἀπελπισία (*desperatio*) ἀναφέρει ὁ Κασσιανός 3 φορές στά “*De Coenobiorum Institutis*”:

1) *Liber Nonus. de spiritu tristitiae*: [0353A]: “...velut amentem facit et ebrium sensum frangitque et obruit desperatione poenali”,

2) [0358A]: “... sed ad suspendium laquei sua desperatione pertraxit”,

3) [0359A]: “...dura, plena rancore et moerore infructuoso, ac desperatione poenali”.

Ὅμοιως, στά “*Collationes*”, ὁ ὅρος ἀναφέρεται 29 φορές: [0304D], [0354C], [0357A], [0357C], [0360B], [0363B], [0544A], [0544B], [0545B], [0627A], [0633B], [0658B], [0660A], [0671C], [0676B], [0715D], [0808A], [0808D], [0810B], [0813A], [0824B], [0828C], [0892D], [0987A], [0987C], [1143A], [1151B], [1163A] καί [1275B].

β) Χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς νόσου.

Γενικά, ἡ ἀθυμία καθιστᾷ τόν ἄνθρωπο μαλθακό, νωθρό καί ἀδύναμο γιά κάθε διακονία, τόν ἐμποδίζει νά παραμείνει στό κελλί του –ἂν εἶναι μοναχός– καί νά ἐπιδοθεῖ στά πνευματικά του καθήκοντα καί τήν πνευματική μελέτη¹¹, «βραχυκυκλώνοντας» τόν νοῦ του, ἔτσι ὥστε νά μήν μπορεῖ νά ἀσχολεῖται μέ τήν ἀπόκτηση τῶν ἀρετῶν (*virtutum*)¹².

Ἐξ ἄλλου, ἡ λύπη αὐτή τῆς ἀπόγνωσης (ἀπελπισίας) δέν ὑποκινεῖ τόν ἔνοχο νά ἀλλάξει τρόπο σκέψης καί ζωῆς (“*nec praecedetium vitiorum*”), ἢ νά διορθώσει τά λάθη του (“*nec emendationem vitiorum*”), καί, ἔτσι, βέβαια, δέν τόν βοηθᾷ στή σωτηρία (*salutis*) του, ἀλλά τόν ὠθεῖ πρὸς τόν πνευματικό θάνατο τῆς ψυχῆς του¹³.

Συναῖτη, Κλῆμαξ, Λόγος ΙΓ', «Περὶ Ἀκηδίας»: «Ἡ ἀκηδία, ὅμως, εἶναι γιά τόν μοναχό ἕνας ψυχικός θάνατος πού περιέχει ὅλα τά κακά», σ. 182.

11. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, V, 366A, *De spiritu acediae*: “Non eum in cella...nec operam sinit impendere lectioni...”. Πρβλ. Ἰω. Συναῖτη, Κλῆμαξ, Λόγος ΙΓ', «Περὶ Ἀκηδίας».

12. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, V, 369A.

13. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IX, 357AB. Σκοπὸς τοῦ διαβόλου εἶναι ἡ ἀπόγνωση καί ἀπελπισία τοῦ ἁμαρτωλοῦ, γιά νά μήν εἶναι σέ θέση νά ὁδηγηθεῖ στήν αὐτομεμφία καί τή μετάνοια.

Ἡ ἀπελπισία ἐμπόδισε τόν Κάιν, μετά τόν φόνο τοῦ ἀδελφοῦ του, νά μετανοήσῃ (Γέν. 4, 9-16) καί ἡ ἴδια παρέσυρε τόν Ἰούδα, μετά τήν προδοσία, ἀντί νά ἐπανορθώσῃ τό λάθος του μέ τή μετάνοια, νά δώσῃ τέλος στή ζωή του (Ματθ. 27, 5)¹⁴. Αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος πού οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐμφανίζονται κάπως ἀπαισιόδοξοι· ἡ ἀπαισιοδοξία τους ὅμως αὐτή δέν εἶναι κοσμική, ἀλλ' ἠθική, καί προϋποθέτει τό κακό πού δέν ἔγκειται μέσα στήν ἴδια τή φύση καί τήν ὕλη τῶν πραγμάτων, ἀλλά στήν προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου¹⁵.

3. Ἐπακόλουθα τῆς ἀθυμίας.

Κύρια ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ὄντολογικῆς ἀλλοτρίωσης εἶναι τό αἶσθημα τῆς μοναξιᾶς, ἡ ἀνησυχία, ἡ ἔλλειψη ταυτότητας καί ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλπίδας στή ζωή¹⁶. Τό πνεῦμα τῆς ἀθυμίας σκοτίζει τήν ψυχή, παραλύει κάθε πνευματική μας δραστηριότητα, κατατρώγει τήν ψυχή, τή γεμίζει μέ μελαγχολία, δυσარέσκεια, πλήξη καί τήν ὀδηγεῖ σέ πλήρη πνευματική παραίτηση (ἀπό τή ζωή) καί ἀπελπισία¹⁷. Τίς ἀρνητικές ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς ἀσθένειας (*incommodia*), τίς ἐξέφρασε μέ γλαφυρότητα ὁ προφήτης Δαβίδ, γράφοντας «ἐνύσταξεν ἡ ψυχή μου ἀπό ἀκηδίας» (Ψαλμ. 118, 28)¹⁸. ἐδῶ φαίνεται καθαρά ὅτι δέν εἶναι τό σῶμα, ἀλλ' ἡ ψυχή βασικά, πού ὑφίσταται τήν πνευματική ἀποχαλύνωση¹⁹, ἀφοῦ ἡ ψυχή, πού ἔχει χτυπηθεῖ (*fuetit sausiana*) ἀπό τά βέλη τοῦ ἀπαίσιου αὐτοῦ πάθους, πρα-

14. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 358A.

15. Βλ. Θ. Ζήση, *Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 47.

16. K. Ware, *Ὁ ὀρθόδοξος δρόμος*, μτφρ. Μ. Πάσχου, ἐκδ. Ἐπτάλοφος, Ἀθήνα 1979.

17. Γιά τά καταστρεπτικά ψυχοσωματικά ἀποτελέσματα τῆς ἀθυμίας βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Πρός Σταγείριον* 4, 14, MPG 47, 491, *Εἰς Ἀνδριάντας* 4, 1, MPG 49, 59. 11, 1, MPG 49, 119, *Εἰς πτωχόν Λάζαρον*, 5, 5, MPG 48, 1013, *Πρός Στελέχιον* 4, MPG 47, 417, *Περί Ἱερωσύνης* 5, 4, MPG 48, 674. 5, 5, MPG 48, 675.

18. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 369A: "Dormitavit, inquiens, anima mea prae taedio".

19. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 369A: "Proprie satis non corpus dixit, sed nam dormitasse".

γματικά κατόπιν νυστάζει καί ραθυμεί για όποιοδήποτε πνευματικό έργο²⁰.

Όμοίως, στή συνομιλία του μέ τόν άββᾶ Ἀβραάμ, ό άγιος Κασσιανός άναφέρει τήν περίπτωση ενός μοναχοῦ (*tepidi monachi*), ό όποίος ζοῦσε χλιαρή ζωή καί, έξαιτίας τῆς άμέλειάς του, υπέπεσε στό πάθος τῆς φιλαργυρίας (*philargyriae*), παρά τίς προσπάθειες τοῦ Γέροντά του νά μήν ξαναγυρίσει μέ τούς λογισμούς του στά ύλικά άγαθά, πού εἶχε άποτάξει κατά τή μοναστική άποταγή του (*“quae renuntians abdicarat”*). Επίσης, ή άθυμία έχει ως κυκλικό άποτέλεσμα τήν όκηνηρία (*desidia*).

Τέλος, κατά τόν άγιο Κασσιανό, ή άθυμία έπιφέρει τέτοια σύγχυση καί ταραχή στήν ψυχή τοῦ ανθρώπου, πού καθιστᾷ τόν άνθρωπο εὐερέθιστο, ώθώντας τον νά άποφεύγει τούς συνανθρώπους του ως αἴτιους τῆς έσωτερικῆς του ταραχῆς καί σύγχυσης, άφοῦ ή πνευματική του παραλυσία τόν έμποδίζει νά ένδοσκοπήσει καί νά έντοπίσει τίς πραγματικές αἰτίες τοῦ πάθους, πού βρίσκονται στά βάθη τῆς ψυχῆς του²¹.

Ἄς μή λησμονοῦμε ότι πηγή τῆς άθυμίας εἶναι ή άμαρτία, ή όποία αἰχμαλωτίζει σάν τήν άράχνη μέ τόν ιστό της τό θυμα της στά δεσμά τοῦ μισόκαλλου δαίμονα²². Ὑπό τήν πίεση τέτοιων γεγονότων (άγχογόνων) τό ύποκείμενο κατακλύζεται άπό άγχος, θλίψη καί αίσθάνεται ότι τά προβλήματα ξεπερνοῦν τίς δυνάμεις του²³.

20. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 369A. Πρβλ. Ἰω. Σιναΐτη, *Κλίμαξ, Λόγος ΣΤ'*, «Περί Διακρίσεως», σ. 292. Ὡς αἴτια τῆς άκηδίας ή/καί άθυμίας άναφέρει ό άγιος Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, είτε τήν τρυφή, είτε τήν άφοβία τοῦ Θεοῦ.

21. Κασσιανοῦ, *Inst.*, IX, 356B: “De spiritu tristitiae”. Πρβλ. Φ. Ν. Παπανικολάου, *Ἡ έρημος καί ή Πόλη στήν Ἀσκητική Γραμματεία τῶν πρώτων αἰώνων*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 168-169.

22. Πρβλ. S.C. 13, Jean Chrysostome, lettres a Olympias VII (I) IC 2, 106. *ΕΠΕ* 37, έπιστ. 7η, ΙΓ, 32, 366. MPG 52, 549A.

23. Βλ. D. S. Switzer, *Pastoral Care Emergencies. Ministering to people in crisis*, Paulist Press, 1989, pp. 40-45, X. Τομασίδη, *Είσαγωγή στήν Ψυχολογία*, Ἀθήνα 2002, σ. 590. Πρβλ. π. Ἀδ. Αὐγουστίδη, *Έκκλησία καί ψυχική υγεία (Σύγχρονες προκλήσεις)*, έκδ. Ἐννοια, Ἀθήνα 2008, σ. 100.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8ο

Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΗΣ ΑΘΥΜΙΑΣ

1. Γενικά.

Ἐπειδή, ὅπως διδάσκει ὁ ἅγιος Κασσιανός, ὁ ἐχθρός (διάβολος) ἐπιτίθεται σέ δύο μέτωπα (ψυχὴ καὶ σῶμα), καθὼς ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μιά ψυχοσωματικὴ ἐνότητα, ὀφείλουμε νὰ ἀναλάβουμε ἓνα διπλὸ ἀγῶνα καὶ νὰ ἀντισταθοῦμε καὶ στά δύο αὐτά μέτωπα. Ὅπως χρησιμοποιοῦμε τὴ δύναμη ἢ τὴν ἀδυναμία μας καὶ ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ σώματός μας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πλευρᾶς τῆς ψυχῆς μας, παρόμοια θὰ πρέπει νὰ μποροῦμε νὰ ἀποκρούουμε τοὺς δαιμονικοὺς λογισμοὺς¹, μόνον ἐφόσον ἀγωνιζόμαστε ταυτόχρονα καὶ στά δύο μέτωπα καὶ ἐφόσον καθημερινὰ τρεφόμαστε γιὰ νὰ ἀντλοῦμε δυνάμεις ἀπὸ τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου (“*sacrosanctis Agni carnibus vesci*”)².

Τὰ θεραπευτικὰ μέσα τῆς *ἀθυμίας* συμπίπτουν, σύμφωνα πάντοτε μέ τὸν ἅγιο Ἰωάννη Κασσιανό, μέ τὰ ἀντίστοιχα τῆς *ἀκηδίας*. Ἔτσι, στό τέλος τοῦ λόγου του περὶ *ἀκηδίας*, ὁ Ἅγιος προτείνει τὴ θεραπεία τῆς (*de remedio acediae*)³, ὅπως τοῦ τὴν παρουσίασε ὁ

1. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 506B, *Περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς τελειώσεως τῆς μοναχικῆς ζωῆς* (De monachi intentione ac fine ...).

2. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 277B. Πρβλ. Ἰω. Χρυσόστομου, *Εἰς Ἡσαΐαν*, Κεφ. Δ΄, 1, MPG 56, 55: «καθάπερ γὰρ τὸ χρυσίον τῷ πυρὶ παραδιδόμενον πᾶσαν ἀποτίθεται κηλίδα, οὕτω καὶ οἱ σπουδαῖοι σπουδαιότεροι καθίστανται ἐν τοῖς πειρασμοῖς, πᾶσαν ἀπονιπτόμενοι ραθυμίαν».

3. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 396A. Πρβλ. Ἰω. Σιναΐτη, *Κλίμαξ, Λόγος ΙΓ΄* «Περὶ Ἀκηδίας», σ. 183–184: ἀναφέρονται οἱ γενεσιουργές αἰτίες τοῦ πάθους τῆς ἀκηδίας καὶ ἡ θεραπεία του: «Λέγε μας λοιπόν καὶ σύ, παράλυτε καὶ ἐκλυτε, ποῖός εἶναι ὁ κακὸς γονεὺς σου; Ποιὰ εἶναι τὰ τέκνα σου; Ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ πού σέ πολεμοῦν; Καὶ ποιὸς ὁ φονευτὴς σου»; Αὐτός δέ, ἀναγκαζόμενος, θὰ μᾶς ἀποκρινόταν: «Ἐγὼ σέ αὐτοὺς πού ἀσκοῦν πραγματικά τὴν ζωὴ τῆς ὑπακοῆς, “οὐκ ἔχω πού τὴν κεφαλὴν κλίνειν”. Σέ ὅσους ἔχω τόπο, τοὺς εὐρίσκω στὴν ἡσυχία καὶ συζῶ μαζί τους. Οἱ ἰδικές μου μητέρες εἶναι πολλές καὶ διάφορες: Ἄλλοτε ἡ ψυχικὴ ἀναισθησία, ἄλλοτε ἡ λησμοσύνη τῶν ἄνω, καὶ μερικές φορές ἡ ὑπερβολικὴ κόπωση (εἴτε ψυχικὴ εἴτε σωματικὴ). Τὰ ἰδικὰ μου τέκνα εἶναι: Οἱ μετακινήσεις ἀπὸ τὸν ἓνα τόπο στὸν ἄλλο, πού γίνονται μαζί μου, ἡ παρακοὴ στὸν πνευματικὸ πατέρα, ἡ λησμοσύνη τῆς Κρίσεως, καὶ, μερικές φορές, ἡ ἐγκατάλειψις τῆς μοναχικῆς ζωῆς. Ἰδιοὶ μου ἀντίπαλοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τώρα ἔχω δεθῇ, εἶναι ἡ ψαλ-

ἄββᾶς Μωυσῆς, ἀλλ' ὅπως καὶ ὁ ἴδιος –ἀπὸ τὴν προσωπική του ἐμπειρία– γνώρισε. Ὁ ἅγιος Κασσιανὸς παρομοιάζει τὰ πάθη αὐτά μέ ἓνα βλαβερό δέντρο, πού ρίχνει τὸν παχύ του ἴσκιο σέ μεγάλη ἔκταση. Γιά νά ξεράνουμε αὐτό τό δέντρο, θά πρέπει ἢ νά τό κόψουμε, ἢ νά τό ξεριζώσουμε. Τά μολυσμένα νερά του, πού –στή συγκεκριμένη περίπτωση– εἶναι τὰ πάθη, θά πρέπει, γιά νά μὴν ἐπεκταθεῖ ἡ μόλυνση, ἢ νά σταματήσουμε τὴ ροή τους, ἢ νά τὰ ἐκτρέψουμε πρὸς ἄλλη κατεύθυνση τῆς κοίτης τῶν ποταμῶν.

Λόγῳ τῆς ἀμέλειας (*mentis incuriam*), πού ἐπιδεικνύουμε γιά τὴν ψυχὴ μας, κάτι πού καὶ ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐπανειλημμένα διδάσκει, ἐπέρχονται –στὴν ἀρχή– ἀνεπαίσθητες προσβολές τῶν παθῶν, σάν μικρές σταγόνες βροχῆς (*ad animam stillicidia passionum*)⁴. Ἄν, ὡστόσο, αὐτές τίς ἀρχικά ἀνεπαίσθητες προσβολές τίς παραμελήσουμε, δηλ. ἐπιδείξουμε μικρότητα καὶ ἐπιπολαιότητα, λόγῳ ἀμέλειας (*parva ac levia negligentur*), γιατί ἴσως τίς θεωρήσουμε ἀσήμαντες καὶ χωρὶς ἐπιπτώσεις, θά διαφθείρουν –μέ τὸν καιρό– τίς ἀρετές, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν τὴ στέγη τοῦ «οἴκου» ὅλης μας τῆς ὑπαρξῆς⁵, καὶ θά ἐπέλθει ἓνας κυριολεκτικά «κατακλυσμός» τῶν

μωδία καὶ τό ἐργόχειρο. Ἐχθρική σ' ἐμένα εἶναι καὶ ἡ σκέψις τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ἐκείνη πού μέ θανατώνει τελείως εἶναι ἡ προσευχή, ἐνωμένη μέ τὴν βεβαία ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν». Πρβλ. Γέροντος Ἰωσήφ τοῦ Ἡσυχαστῆ, *Ἀθωνικά μηνύματα*, ἔκδοσις γ', Ψυχωφελῆ Βατοπαιδινὰ 9, ἐκδ. Ἰ. Μ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἄγιον Ὅρος 1999, σ. 62-65: «Τὰ μέσα ἐκεῖνα πού συμβάλλουν στὴν νίκη αὐτοῦ τοῦ πάθους εἶναι οἱ ἐσχατολογικὲς ἔννοιες. Ὅταν δηλαδὴ σκεφτόμαστε τὸν θάνατο, τὴν Κρίση, τὴν ἀποκατάσταση, τὴ μέλλουσα ζωὴ, τὴν Κόλαση, τὴ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν. Αὐτές οἱ μεταφυσικὲς ἔννοιες πολὺ βοηθοῦν στό νά μπορέση νά τό ἀποτίναξη ὁ ἄνθρωπος, περισσότερο ὅμως ἡ μνήμη τοῦ θανάτου. Ἐπὶ πλέον, τὰ μαρτύρια τῶν μαρτύρων, οἱ κόποι τῶν Ἀγίων, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ συγκινοῦν τὸν ἄνθρωπο, τὸν βοηθοῦν νά ξεκινήσῃ τὸν ἀγῶνα, πού μέ τὴ συμπαράσταση τῆς Χάριτος σιγά-σιγά ἀποδιώκει τὴν ἀκηδία, ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὴν τυραννία τῆς καὶ ἰσορροπεῖ».

4. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 668A. Ὁ δάσκαλος τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ. Ἰω. Χρυσόστομος, ἐπίσης, ἀναφέρει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ὀφείλει νά προσπαθεῖ νά θεραπεύσῃ μόνον τό ἔλκος καὶ τό οἶδημα τῆς ἀθυμίας, ἀλλὰ θά πρέπει νά καθαριστεῖ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴ σκόνῃ της: «Πλὴν ἀλλ' οὐδέ οὕτως ἀμελητέον τῆς ἐπιμελείας τῆς σῆς» [βλ. Ἰω. Χρυσόστομος, *ΕΠΕ* 37, ἐπιστ. 8η, 1B, 9-10, 384. MPG 52, 556. SC 13, *letter VIII* (II), 1B, 3-4, 116].

5. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 668A. Πρβλ. Εἰρ. Α. Ἀρτέμη, «Ἡ εὐθυμία στὴ σκέψη τοῦ ἱεροῦ Χρυσόστομου καὶ οἱ τρόποι ἀποφυγῆς τῆς ἀθυμίας», *Κοινωνία* 2 (2003) 169-177.

παθῶν, ιδίως κατά τήν περίοδο τοῦ (πνευματικοῦ) «χειμῶνα», δηλ. τῶν πειρασμικῶν ἐπιθέσεων⁶. Τότε ὁ δαίμονας θά ὀρμήσει σάν καταιγίδα μέσα στήν ψυχή μας καί θά τήν ἀπομακρύνει ἀπό κάθε ἀρετή, δηλ. ἀπό ἐκεῖ πού διαβίωνε στήν πνευματική *εἰρήνη* (*infinitam spiritualis*)⁷. Γι' αὐτό, θά πρέπει ἀπό τή γέννησή τους νά ἐξολοθρεύουμε τούς λογισμούς. Ἄν δέν τούς ἐξοντώσουμε ἀπό τήν πρώτη τους ἐμφάνιση, ἡ ἀνοχή μας θά τούς πολλαπλασιάσει καί αὐξήσει, καί θά ὀρθωθοῦν μπροστά μας. Τότε, ὅμως, θά πρέπει νά καταβάλλουμε τεράστιες προσπάθειες καί ὑπέρμετρους κόπους, γιά νά μπορέσουμε νά ἐπιβληθοῦμε σ' αὐτούς καί νά τούς ὑπερνικήσουμε⁸. Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος, καί ιδίως ὁ μοναχός, ὀφείλει νά πολεμᾷ τόν δαίμονα τῆς *ἀθυμίας* καί νά μὴν τοῦ ἐπιτρέπει νά τόν καταδιώκει στόν περίβολο τοῦ ἐρημητηρίου του μέ ὅποιοδήποτε εὐλαβικό πρόσχημα⁹.

Σέ κάθε περίπτωση, καί μέ ὅποια μορφή καί ἄν ἐκδηλώνεται τό πάθος αὐτό, δέν θά πρέπει νά νομίζουμε ὅτι θά ξεφύγουμε ἀπό τόν πειρασμό τῆς *ἀθυμίας* μέ τό νά λιποτακτοῦμε καί νά τρεπόμαστε σέ «φυγή» (πότε ἐγκαταλείποντας τό κελλί μας, καί πότε πέφτοντας γιά ὕπνο¹⁰), ὅπως, κατ' ἐπανάληψη, ἡ ἀσκητική πεῖρα ἔχει ἀποδείξει, ἀλλά μέ τό νά τήν κατατροπώνουμε, προβάλλοντας σθεναρή καί ἐπίμονη ἀντίσταση¹¹, καταβάλλοντας μεγάλη προσπάθεια, γιά νά τήν κατανικήσουμε¹².

Ὅμως, ἄν, πραγματικά, θέλουμε νά διεξάγουμε πνευματικό ἀγῶνα (*spiritalis agonis*)¹³, ὅπως μᾶς ὑποδεικνύει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, κατά τό «ἐάν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται, ἐάν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ» (Β' Τιμ. 2, 5), γιά νά καταπολεμήσουμε τήν ἀσθένεια αὐτή

6. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 668A.

7. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 668A: "ante tristitia super nece sanctorum fueraus affecti".

8. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 284A.

9. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 370B.

10. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 368B, 369B.

11. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 398A: "nisi de caetero, commissa congressione, non desertione cellae, vel somni torpore, ingruentes aestus ejus ad horam evaporare malueris, sed tolerantia potius et conflictu didiceris triumphare. Unde experimento probatum est ...sed tolerantia potius et conflictu didiceris triumphare..., sed resistendo superandam".

12. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 368B, 397A.

13. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 669A.

τῆς ἀθυμίας (*morbus tristitiae*), πρέπει νά φροντίσουμε νά τή θεραπεύσουμε μέ τήν ἴδια προσοχή καί ἐπιμέλεια, πού καταβάλλουμε, γιά νά νικήσουμε καί τά λοιπά πάθη¹⁴.

Οἱ πνευματικοί ἄνθρωποι δέν πρέπει νά εἶναι οὔτε σκληροί, οὔτε ἰσχυρογνώμονες¹⁵. Ἄν συμβεῖ, καμιά φορά, καί ὁ μοναχός εἶναι θυμωμένος ἢ ὑποδουλωμένος σ' ἓνα πάθος καί δεσμεύτηκε μέ ὑπόσχεση ἢ ὄρκο, ὅταν ξαναβρεῖ τήν ψυχραιμία του¹⁶, θά πρέπει νά ἐξετάσει πάλι τά πράγματα καλύτερα, δηλ. νά ἐξετάσει ἄν ἐκεῖνο πού ἀποφάσισε, ἦταν πράγματι ἐκεῖνο πού λαχταροῦσε νά κάνει¹⁷. Ἄν ἄλλαξε γνώμη, θά πρέπει –χωρίς δισταγμό– νά ἀκολουθήσει αὐτό πού τοῦ ὑποδεικνύει ἡ μεταγενέστερη σκέψη του σέ ὦρα νηφαλιότητος καί ἡρεμίας¹⁸. Αὐτοί πού ἐπιμένουν πεισματικά στίς ἀποφάσεις τους, τούς λείπει ἡ λογική καί ἡ διάκριση¹⁹.

2. Ἡ Θε-ανθρώπινη συνεργία.

Ἡ θεολογία τῆς *συνέργειας* (*Synergism*) καταλαμβάνει κεντρική θέση, καί ὡς ἐκ τούτου ἱκανή ἔκταση, στό ὅλο ἔργο τοῦ Κασσιανοῦ, τόσο τό θεωρητικό (δογματικό), ὅσο καί τό πρακτικό (ἠθικό), γι' αὐτό καί γύρω ἀπό αὐτήν δομεῖ τήν Ἀνθρωπολογία καί τή Σωτηριολογία του, δεδομένου ὅτι, ὅπως εἶδαμε στό δεῦτερο Κεφάλαιο, ὁ Κασσιανός ὑπῆρξε ὁ ἰσορροπιστής ἐκεῖνος θεολόγος μεταξύ Αὐγουστιανισμοῦ καί Πελαγιανισμοῦ, εἰσηγούμενος τήν Ὁρθόδοξη (Χρυσοστομική) θέση στό ζήτημα τῶν σχέσεων ἐλευθερίας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου καί Θείας Χάρης, ἡ ὁποία ὀνομάστηκε ἀπό τούς Δυτικούς *Ἡμιπελαγιανισμός*. Ἡ θεραπευτική μεθοδολογία, πού προτείνει ὁ Κασσιανός ἀκολουθεῖ ὀρισμένες βασικές ἀρχές, πού βρίσκονται στά κείμενά του. Θεωρεῖ ὅτι ἡ σωτηρία μας ἐπιτυγχάνεται μέ τή

14. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 353A, 353B: “De spiritu tristitiae” («Περί τοῦ πνεύματος τῆς ἀθυμίας»).

15. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 1084A.

16. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 1084A.

17. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 1084A.

18. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 1085A.

19. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 1085A: “irrationabiles semper probavimus ac discretionis expertes”. Ἡ λέξη *discretio* (διάκριση) χρησιμοποιουμένη ἀπό τόν ἅγιο Κασσιανό ἔχει διπλή ἔννοια: τῆς «διάκρισης» καί τοῦ «μέτρου»· βλ. “Discretio”, in: M. Viller et al. (Eds.), *Dictionnaire de spiritualite*, vol. 3, στ. 1311 ἑξ.

συνέργεια τοῦ Θεοῦ καί ἀνθρώπινου παράγοντα²⁰ καί ἀναφέρει τά κύρια μέσα, μέ τά ὁποῖα ἐπιτελεῖται ὁ πνευματικός ἀγῶνας.

α) Ἡ μέριμνα τοῦ Θεοῦ γιά τόν ἄνθρωπο.

Ἡ ἀνθρώπινη φύση πλάστηκε «φύσει» προσανατολισμένη πρός τόν Θεό μέ προορισμό της τήν τελείωση. Ὡστόσο, μεταπτωτικά, τά πάθη τῆς ψυχῆς μας καταστάθηκαν «φύσει» κακά, ὁπότε ἐπιβάλλεται ἡ θεραπεία τους.

Ἐφόσον σέ κάθε ἀνθρώπινη ψυχή ἐνυπάρχουν «ἐν σπέρματι» οἱ ἀρετές, πού ἔχουν φυτευτεῖ ἐκεῖ ὡς δωρεά τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά θεραπευθεῖ μέ τή συνεργία τῆς Θείας Χάρης. Κατά τήν Πατερική Θεολογία, ὁ Χριστός εἶναι ἡ θεραπεία τῶν παθῶν, ὁ ἰατρός καί ἡ σωτηρία τῆς ἀσθενοῦς (ἀπό τά πάθη/λογισμούς) ἀνθρώπινης φύσης. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Κασσιανός ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεός, πού εἶναι δημιουργός τῶν πάντων, ξέρει καλύτερα ἀπό ὅλους μας τή θεραπεία τῶν παθῶν μας. Ὁ Δημιουργός, γνωρίζοντας σέ βάθος τήν ἀνθρώπινη φύση μας, ἐπέτρεψε τή νόσο τῆς ἀθυμίας, ἀλλά μᾶς δώρισε καί τό φάρμακο τῆς θεραπείας της²¹. Ὁ Θεός μᾶς δημιούργησε «κατ' εἰκόνα» Του καί ὁ ἴδιος προνοεῖ καί μᾶς προστατεύει. Ὁ Θεός, λοιπόν, ὡς ἰατρός μεριμνᾷ καί προνοεῖ γιά τήν ἴαση ὅλων τῶν ἀσθενειῶν μας μέσω τῶν ἀντιθέτων τους, ἀφοῦ γνωρίζει τί εἶναι ψυχικά ὑγιές – ὠφέλιμο καί τί νοσηρό, ἀλλά καί θέλει, ἀπό ὑπερβολική ἀγάπη καί φιλανθρωπία, τό πραγματικό συμφέρον τῶν ψυχῶν μας. Ὁ Θεός προσφέρει στόν καθένα μας –χωρίς διάκριση– τά πάντα. Γι' αὐτό, θά πρέπει πάντοτε νά καταφεύγουμε σ' Αὐτόν γιά πα-

20. Ἰ. Ρωμανίδη, *Τό προπατορικό ἀμάρτημα*, Θεσσαλονίκη 1970², σ. 131: «Ἡ ζωοποιός ἐνέργεια τοῦ πνεύματος... δέν δίδεται εἰς τόν ἄνθρωπον κατ' αὐτόματον καί μαγικόν τρόπον. Ἀπαιτεῖται ἡ συνεργός προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νά ζήσῃ διά τῆς πίστεως καί ἀγάπης».

21. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VI, 227A. Ἡ Γνωσιακή Ψυχολογία προτείνει ὡς πρῶτο στόχο τοῦ ἀθυμοῦντος (δυσθυμοῦντος) ἀνθρώπου, τό νά «συλλάβῃ» τίς ἀρνητικές σκέψεις καί στή συνέχεια νά ἐλέγξει, ἂν ὑπάρχουν ἀποδεικτικά στοιχεῖα ἢ ὄχι, γιά νά προσδιορίσει, ἂν εἶναι ὑπερβολή ἢ ὄχι, γι' αὐτό πού αἰσθάνεται. Στή συνέχεια, θά ἐντάξει τίς σκέψεις του μέ πιό ρεαλιστικό, ὄχι διαστρεβλωμένο τρόπο, μέ τόν ὁποῖο σκεπτόμαστε πρὶν, “If you think pessimistically, you are at high risk for dysthymia and depression...” (βλ. M. E. Thase, M.D., S. Lang, *Beating the blues. New Approaches to Overcoming Dysthymia and Chronic Mild Depression*, Oxford University Press, Inc., New York, 2004, p. 61).

ραμυθία καί βοήθεια «έν πάση ἀθυμία» ἢ/καί «συμφορᾷ»²², καί στήν προσευχή μας νά ἀπευθυνόμαστε σ' Αὐτόν γιά χορήγηση τῶν κατὰλληλων καί ὠφέλιμων ψυχικά δώρων²³.

β) Τό αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἔννοια τοῦ αὐτεξουσίου διαποτίζει ὁλόκληρη τή Θεολογία, τή Χριστολογία, τήν Ἀνθρωπολογία, τή Σωτηριολογία καί τήν Ἑσχατολογία τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ τό «περί ἐλευθερίας τῆς βουλῆσεως» ἐρώτημα ἀνέκαθεν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἔρευνας, προβληματισμοῦ καί διαλόγου μεταξύ τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν, θρησκευτικῶν καί ἰδεολογικῶν ρευμάτων, καί θρησκειῶν, καθὼς καί τῶν θεολόγων τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστιανισμοῦ²⁴.

Σύμφωνα μέ τήν πάγια ἰουδαιοχριστιανική Θεολογία, ὁ Θεός προίκισε τόν ἄνθρωπο μέ τό «αὐτεξούσιον». Ὁ Θεός, γράφει ὁ Κασσιανός, μᾶς χάρισε τό «αὐτεξούσιον» (*liberum arbitrium nostrum*), δηλ. τή δυνατότητα τῆς ἐλεύθερης βούλησης (*Liberi arbitrii potestate*). Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Θεός δέν ἔπλασε τόν ἄνθρωπο ὥστε νά μήν μπορεῖ νά κάνει τό καλό (*“nec velit umquam nec possit bonum”*), διότι, τότε, δέν θά μπορούσαμε νά μιᾶμε γιά «αὐτεξούσιον». Κατά συνέπεια, ἡ θεραπεία τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς μπορεῖ νά συντελεστεῖ μόνο μέ τήν ἐλεύθερη βούληση τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ἂν ἐπιλέξουμε

22. Ἱ. Χρυσόστομος, *Περί μετανοίας* 4, 5, MPG 49, 305. Πρβλ Σ. Κ. Τσιτσιγκου, ὁπ.π., σ. 284. Ἀλλωστε, σημειώνει ὁ Χρυσόστομος, μέ τή συνεχή εὐχαριστία θά γίνουμε ἡμερότεροι στίς σχέσεις μας μέ τόν Θεό καί τοὺς ἄλλους συνανθρώπους μας.

23. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου...*, σ. 201 ἔξ.

24. Βλ. Ν. Ματσούκα, *Τό πρόβλημα τοῦ Κακοῦ*, Φ.Θ.Β. 5, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 58 ἔξ., τ ο ὗ ἰ δ ί ο υ, *Ἐπιστήμη Φιλοσοφία καί Θεολογία στήν Ἐξαήμερο τοῦ Μ. Βασιλείου*, Φ.Θ.Β. 10, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 27, Α. Prokhorov, *Μεγάλῃ Σοβιετικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα*, τ. 10, ἐκδ. Ἀκάδημος, Ἀθήνα 1979, σ. 512-513, Σ. Γκίκα, *Λεξικό Ἰδεῶν καί Ἰδεολογιῶν: Πολιτική – Κοινωνιολογία – Ψυχολογία – Φιλοσοφία*, ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 1992, σ. 87-88, Π. Δρανδάκη, *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα*, ἐκδ. Β' Φοῖνιξ, Ἀθήνα, τ. 6, σ. 239· τ. 7, σ. 693-694, Θ. Πελεγρίνη, *Λεξικό τῆς Φιλοσοφίας*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2004, σ. 118, Γ. Μαρτζέλου, *Ὁρθόδοξο δόγμα καί θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Β'*, Φ.Θ.Β., 41, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 111-112· «Λογικό καί αὐτεξούσιο κατὰ τόν ἅγ. Ἰωάννη τόν Δαμασκηνό», *Πρακτικά Κ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου μέ θέμα: «ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός»*, Ἱ. Μ. Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 158.

τόν Θεό, ὁ Θεός θά μᾶς ἐνισχύσει καί ὁδηγήσει πρὸς τό ἀγαθό, ἐπα-
ναφέροντάς μας στήν ὁδὸ τῆς σωτηρίας.

Σέ ἐρώτηση τοῦ πατέρα Γερμανοῦ πρὸς τόν ἀββᾶ Παφνούτιο γιά
τὴ σχέση μεταξύ τοῦ αὐτεξουσίου καί τῆς Θείας Χάρης (*“libero
arbitrio hominis et gratia Dei”*), ὁ ἀββᾶς Παφνούτιος ἀπαντᾷ ὅτι ὁ
Θεός προνοεῖ καί δίνει στὸν καθένα μας –μέ διαφορετικό τρόπο– τίς
εὐκαιρίες τῆς σωτηρίας μας, ἀλλὰ τό πῶς θά ἀνταποκριθοῦμε ἐμεῖς σ’
αὐτὴν τὴν προσφορά, ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικά ἀπὸ ἐμᾶς. Ὁ Κασσιανός
παρομοιάζει τό «αὐτεξούσιον» τοῦ ἀνθρώπου μέ δύο Ἀγγέλους
(*duo angeli*), ἕναν καλὸ καί ἕναν κακὸ (*bonus ac malus*). Ἡ ἐπιλογή
ὡς πρὸς τὸν ποιόν θά ἀκολουθήσουμε, ἀνήκει ἀποκλειστικά σέ ἐμᾶς.
Κάθε ἄνθρωπος ὀφείλει νά ἐπιλέξει ποιόν θά ἀκολουθήσει, δηλ. ἂν θά
συνεργαστεῖ μέ τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ, ἢ ὄχι. Ἄρα, σέ τελικὴ ἀνάλυση, ἡ
σωτηρία μας ἐξαρτᾶται τελικά ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους, ἐφόσον ὁ ἴδιος
ὁ Θεός παραχώρησε τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νά Τόν ὑπακού-
ει ἢ ὄχι. Ἔτσι, «ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ τό αὐτεξούσιο γιά νά ἀπο-
κρούσει τίς ἐπιθέσεις τῶν πονηρῶν πνευμάτων, νά ἀσκεῖται, καί.. νά
δέχεται τὴν παροχὴ τῆς Θείας Χάρης»²⁵.

γ) Ἡ Θεία ἀρωγὴ στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν παθῶν.

Ὡστόσο, μόνο του τό αὐτεξούσιο δέν μπορεῖ νά μᾶς ὁδηγήσει στὴ
σωτηρία. Τό αὐτεξούσιον εἶναι ἀδύναμο, γι’ αὐτό «ὁ ἄνθρωπος δέν
μπορεῖ νά πάρει τίποτα, ἂν δέν τοῦ ἔχει δοθεῖ ἀπὸ τὸν οὐρανόν»²⁶. Ἡ
θεραπεία τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς μας δέν μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ ἀπο-
κλειστικά ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους, ἐφόσον, ὅπως εἴπαμε, ἀσθενήσαμε
«φύσει». Μέ ἄλλα λόγια, οἱ ἄνθρωπινες προσπάθειες ἀπὸ μόνες τους,
χωρὶς δηλ. τὴ συνδρομὴ τῆς Χάρης τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀναποτελεσμα-
τικές καί δέν ἀρκοῦν, γιά νά ὁδηγηθοῦμε στὴ σωτηρία.

25. Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καί Συμβολικὴ Θεολογία, Ἑκθεσὴ τῆς ὀρθόδο-
ξης πίστεως σέ ἀντιπαράθεση μέ τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη*, Τόμος Β’, Θεσσαλονίκη
1999, σ. 207.

26. Ἱ. Δαμασκηνοῦ, *Ἑκδοσις Ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, MPG 96, 997A:
«...αὐτεξουσίως γὰρ καί μετὰ λόγου κινεῖται, ἐπειδὴ συνεζυγμέναι εἰσὶν αἱ γνω-
στικαὶ καί ζωτικαὶ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Αὐτεξουσίως οὖν ὀρέγεται καί αὐτεξουσίως
βούλεται καί αὐτεξουσίως ζητεῖ καί σκέπτεται καί αὐτεξουσίως βουλευέται καί
αὐτεξουσίως κρίνει καί αὐτεξουσίως διατίθεται καί αὐτεξουσίως προαιρεῖται καί
αὐτεξουσίως ὁρμᾷ καί αὐτεξουσίως πράττει ἐπὶ τῶν κατὰ φύσιν ὄντων». Πρβλ.
Μάξιμου Ὁμολογητῆ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν* (MPG 91, 1076B).

Βέβαια, ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ εἶναι πάντοτε στή διάθεσή μας, διότι ὁ Θεός «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καί εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» (Α΄ Τίμ. 2, 4). Εἶναι αὐτή πού μᾶς ἀκολουθεῖ παντοῦ καί πάντοτε. Διαρκῶς ὁ πανάγαθος Θεός παρέχει τίς κατάλληλες εὐκαιρίες, γιά νά πορευόμαστε πρός τήν ἀληθινή ζωή καί νά καρποφοροῦμε πνευματικά²⁷.

Ἔτσι, ἡ ἀξία τῶν «καλῶν ἔργων» μας δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά ἀποδίδεται στήν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου μόνο, ἀλλά θά πρέπει νά γνωρίζουμε ὅτι οἱ προσπάθειες καί οἱ ἀσκητικοί μας ἀγῶνες δέν ἀποδίδουν, παραμένοντας ἄκαρποι (*studium et industria nostra nihil*), χωρίς τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ μόνο τό ἔλεος καί ἡ Χάρη Του πραγματώνουν μέσα μας κάθε καλό. Ἡ ἐπιμέλεια ἐκείνου πού κοπιᾶζει, δέν ὠφελεῖ σέ τίποτα, χωρίς τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ²⁸. Ὁ γεωργός, πού κοπιᾶζει νά ἀξιοποιήσῃ τή γῆ, δέν μπορεῖ νά πεῖ ὅτι ἡ δουλειά του ἦταν ἐκείνη πού ἔφερε τελικά τό ἀποτέλεσμα, τόν πλούσιο θερισμό καί τή μεγάλη σοδειά· καί τοῦτο, γιατί –πολλές φορές– βλέπει ὅτι ὁ κόπος ἀποβαίνει μάταιος. Ἀκόμα καί ἐκεῖνοι πού κοπιᾶζουν πάρα πολύ, δέν θά κερδίσουν τίποτα, ἂν τό ἔλεος καί ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ δέν εὐλογῇ τοὺς κόπους τους. Ἡ καρποφορία εἶναι ἀποκλειστικά δωρεά τοῦ Θεοῦ. Κατά συνέπεια, ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπό τήν εὐλογία τοῦ Θεοῦ καί ὄχι ἀπό τόν ἀνθρώπινο μόχθο. Ὁ Θεός ἐνεργεῖ τήν ἀπαρχή τῆς σωτηρίας μας, θέτοντάς μας τή φλόγα τῆς καλῆς προαίρεσης. Ἄρα, ἡ ἀρχή, ἡ μέση καί τό τέλος τῶν καλῶν μας πράξεων καί τῶν καλῶν μας λογισμῶν ἀνήκουν στόν Θεό. Ἡ ὅλη δηλ. ὑπόθεση τῆς σωτηρίας μας πρέπει νά ἀποδοθεῖ στή Χάρη τοῦ Θεοῦ. Αὐτός μᾶς ἐμπνέει καί μᾶς χαρίζει τή δύναμη νά ἐκπληρώσουμε κάθε πραγματικά εὐσεβῆ πόθο μας. Ἀκόμα καί αὐτή ἡ πίστη μας πρός τόν Θεό (*“Quod ipsa fides a Domino concedatur”*), ἡ ἀγαθή μας προαίρεση, ἡ ἐπιθυμία μας πρός τό ἀγα-

27. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XIII, 914A: “De protectione Dei”.

28. Ὁ ἄνθρωπος δέν πρέπει νά ἀπελπίζεται, ἀλλά νά ἐναποθέτῃ τίς ἐλπίδες του στόν Παντοδύναμο Θεό, πού ἔχει τή δύναμη νά ἀπαλλάξῃ τήν ἀνθρώπινη ψυχή ἀπό τή δύσκολη κατάσταση μέ ἕνα νεῦμα. Ὁ Ἰω. Χρυσόστομος παρομοιάζει τόν Θεόν μέ ἕνα ἐπιδέξιο κυβερνήτη, ὁ ὁποῖος δέν νικᾷ τήν τρικυμία μέ τήν τέχνη του, ἀλλά μέ τήν Παντοδυναμία Του. Γι’ αὐτό, δέν ἔπαυε νά χαρακτηρίζῃ ὡς σκόνη καί μύθους ὅλες τίς συμφορές καί «ἀδικίες» τοῦ κόσμου τούτου (βλ. Ἰω. Χρυσόστομος, MPG 52, 549A). Πρβλ. Εἰρ. Α. Ἀρτέμη, «Ἡ εὐθυμία στήν σκέψη τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου καί οἱ τρόποι ἀποφυγῆς τῆς ἀθυμίας», *Κοινωνία* 2 (2003) 169-177.

θό καί ἡ ὁλοκλήρωσή της εἶναι δωρεές καί ἀποτέλεσμα τῆς ἐνέργειας τοῦ Θεοῦ.

Γι' αὐτό καί ὁ ἅγιος Κασσιανός, παραθέτοντας τά ρήματα τοῦ ἁββᾶ Σέρηνου, ἐπισημαίνει τήν ἀνάγκη συνεχοῦς ἀναζήτησης τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ, ὥστε ὁ φόβος καί ἡ ἀγάπη Του νά παραμείνουν ἐδραιωμένα μέσα μας (*immobilis perseveret*), γιά νά μᾶς προφυλάσσουν γιά πάντα ἀπό τίς ἐπιθέσεις καί προσβολές τῶν δαιμόνων²⁹.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός μέ πρακτικά παραδείγματα προσπαθεῖ νά ἀποδείξει τοῦ λόγου τό ἀληθές· πολλές φορές, ἀναφέρει ὁ Ἅγιος, ἐνῶ ἐπιθυμοῦμε κάτι πάρα πολύ, εἶναι ἀδύνατο νά τό πραγματοποιήσουμε μόνοι μας, χωρίς τήν ἔμπνευση, τή βοήθεια καί τή Χάρη τοῦ Θεοῦ –γιατί μπορεῖ νά μεσολαβήσῃ κάτι καί οἱ προσευχές μας καί ὁ ἀγῶνας μας νά μὴν εὐδωθοῦν–, ἂν ὁ Κύριος δέν μᾶς χαρίσῃ τό ἔλεός Του καί τή δύναμη.

Ὅλοι, λοιπόν, οἱ κόποι, πού καταβάλλει ἡ ψυχὴ κατὰ τή διάρκεια τῶν πνευματικῶν της ἀγώνων, δέν μποροῦν νά τῆς ἐξασφαλίσουν τή νίκη, ἂν ὁ Κύριος δέν τή βοηθήσῃ (*opitulatione Domini festinamus*) καί δέν τήν προστατεύσῃ³⁰. Κατά συνέπεια, ὅλοι οἱ ἀγῶνες καί οἱ προσπάθειές μας δέν ἀρκοῦν –μέ κανένα τρόπο–, γιά νά γίνουμε ἀληθινοὶ μέτοχοι ὁποιουδήποτε πνευματικοῦ ἀγαθοῦ, καθὼς, κάθε πράξη μας, χωρίς τή Θεία Χάρη, καταλήγει σέ πλήρη ἀποτυχία καί καταστροφή³¹.

Ἔτσι, ἂν τίς ἐνυπάρχουσες («ἐν δυνάμει») ἀπαρχές τῶν ἀρετῶν δέν τίς κατευθύνει καί ἐνισχύει ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ, αὐτές δέν θά ὁλοκληρωθοῦν ποτέ. Εἶναι Βιβλικά καί ἐμπειρικά ἀποδεδειγμένο ὅτι οἱ ἀτομικές προσπάθειες τοῦ κάθε ἀνθρώπου, μέ μόνες δηλ. τίς δικές του δυνάμεις –ὅσο ἱκανές, εἰλικρινεῖς, εὐσυνείδητες καί φιλότιμες καί ἂν εἶναι– δέν ἀρκοῦν γιά τήν ἐπίτευξη τῆς τελειότητάς του. Θά ἦταν ἀνοησία καί βλασφημία τό νά καυχίμασταν γιά τά καλά μας ἔργα καί νά μὴ θεωροῦμε ὅτι κάθε ἀγαθὸ εἶναι ἔργο τοῦ Θεοῦ. Χωρίς τό ἔλεος καί τό στέρεξο τοῦ Θεοῦ, ὅπως φαίνεται μέσα ἀπὸ ὁλόκληρη τὴν Ἁγία Γραφή καί τὴν ἱερὰ Παράδοση, δέν μπορούμε νά κάνουμε οὔτε κἄν τὴν προσπάθεια, γιά νά ἀρχίσουμε τὸν πνευματικὸ ἀγῶνα γιά τὴν τελειό-

29. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VIII, 759A.

30. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XII, 874B: “Quod ad obtinendam castimoniae puritatem non sufficit humani laboris intentio”.

31. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XII, 437A.

τητά μας. Αὐτήν τήν πεποίθηση γιά τή δωρεά τῆς Θείας Χάρης (*Gratia Dei*) τήν παραλάβαμε ἀπό τούς παλαιούς Πατέρες (*Patribus sit tradita de gratia Dei*). Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας προσδοκοῦσαν νά ἀξιωθοῦν νά ἀπολαύσουν τήν Αἰώνια Ζωή, ὄχι λόγῳ τῶν «καλῶν ἔργων» τους, ἀλλά χάρη στήν εὐσπλαχνία τοῦ Κυρίου.

Δέν μποροῦμε, λοιπόν, νά ἐπιτύχουμε τήν *τελειότητα* χωρίς τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὔτε ὅτιδήποτε ἄλλο νά κατορθώσουμε (*"nihil boni perfici possit"*). Ἀκόμα καί ἂν ἀποκτήσουμε ὅλες τίς ἀρετές καί ἂν καταβάλλουμε μεγάλους κόπους, μέ κανένα τρόπο δέν θά καταφέρουμε νά φθάσουμε στήν *τελείωσή* μας, δέν θά λάβουμε τό βραβεῖο τῆς *τελειότητας* (*perfectionis praeium*)³², διότι κανένας δέν κατόρθωσε νά ἀποκτήσει τίς ἀρετές μέ μόνες τίς δικές του δυνάμεις. Οἱ Ἀπόστολοι καί οἱ Εὐαγγελιστές γνῶριζαν ὅτι κάθε καλό ἐπιτυγχάνεται μόνο μέ τή βοήθεια καί τή Χάρη τοῦ Θεοῦ. Γιά τή θεμελίωση τῆς πύθ πάνω θέσης του αὐτῆς, ὁ ἅγιος Κασσιανός χρησιμοποιοεῖ πλῆθος Ἀγιογραφικῶν χωρίων, ἰδιαίτερα δέ τήν πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολή τοῦ ἀποστόλου Παύλου καί τούς Ψαλμούς. Ἐπίσης, ὁ Ἅγιος ἱστορεῖ τό παράδειγμα τοῦ Δαβίδ, ὁ ὁποῖος ἦταν τόσο βέβαιος ὅτι δέν μποροῦσε νά ἀποκτήσει μόνο μέ τίς δικές του δυνάμεις τήν *τελειότητα* καί τή σωτηρία, ὥστε ζητοῦσε συνεχῶς ἀπό τόν Κύριο νά κατευθύνει πάντα τὰ ἔργα του. Συνεπῶς, ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάντοτε τήν ἀνάγκη τῆς βοήθειας ἀπό τόν Θεό. Ἄς μάθουμε, προτρέπει καί παρακαλεῖ ὁ ἅγιος Κασσιανός, νά συναισθανόμαστε τήν ἀδυναμία μας, νά μὴν ἐλπίζουμε στίς δικές μας μόνο δυνάμεις καί νά ζητοῦμε πάντοτε τή βοήθειά Του σέ κάθε μας πράξη³³. Κανένας Ἅγιος δέν βρῆκε τόν δρόμο μόνος του γιά τήν πνευματική ζωή, ἀλλ' ὅλοι τους ζητοῦσαν τό ἔλεος καί τόν φωτισμό τοῦ Θεοῦ, γιά νά γνωρίσουν τόν νόμο Του.

32. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 438AB. Πρβλ. Μακάριου Αἰγύπτου, *Ὁμιλίες Πνευματικά* 12, 1, MPG 34, 449-820, «Ἅγιος Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος: Λόγοι σέ 150 κεφάλαια. α') Περὶ τῆς πνευματικῆς τελειότητος», *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, μτφρ. Ἀντ. Γαλίτης, ἐκδ. Τό περιβόλι τῆς Παναγίας, 1986, τ. Γ', σ. 248-254. Πρβλ. Δ. Τσάμη, *Ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Νικήταν τόν Στηθάτον*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 93-94, σημ. 1: «..αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς κινοῦνται πλέον κατὰ φύσιν καί ὁ νοῦς ἀποκαθίσταται εἰς τήν μετὰ συνέσεως μελέτην τῶν θείων πραγμάτων...».

33. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XII, 452A. Πρβλ. Ψαλμ. 117, 13-14: «ὥσθεῖς ἀντεράπην τοῦ πεσεῖν, καί ὁ Κύριος ἀντελάβετό μου. ἰσχύς μου καί ὕμνησίς μου ὁ Κύριος καί ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν».

δ) Ἡ ἰσορροποῦσα συνέργεια αὐτεξούσιου καὶ Θείας Χάρης.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός καταλήγει ὅτι ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ συνεργάζεται μέ τό αὐτεξούσιό μας γιά τήν ἐπιτέλεση τοῦ ἀγαθοῦ. Ἄρα, δέν εἶναι ἀρκετό τό νά θέλουμε ἤ καί νά προσπαθοῦμε γιά τό ἀγαθό, ἄν ὁ Κύριος δέν μᾶς παράξει τή Χάρη του, γιά νά τό πραγματοποιήσουμε. Γι' αὐτό, καί ὁ ἀπόστολος Παῦλος διακηρύσσει ἀπερίφραστα ὅτι «*χάριτι δέ Θεοῦ εἰμι ὃ εἰμι*» καί στή συνέχεια «*καί ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμέ οὐ κενή ἐγενήθη, ἀλλά περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα, οὐκ ἐγὼ δέ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί*»³⁴. Αὐτή εἶναι ἡ λεγόμενη θεολογικά *συνεργία* μεταξύ Θείας Χάρης καί ἀνθρώπινης βούλησης (*impugnatio fornicationis*)³⁵. Ὁ Κασσιανός, παραθέτοντας διάφορα Βιβλικά χωρία, καταδεικνύει τή *συνέργεια* τῆς Χάρης τοῦ Θεοῦ σέ ὅ,τι καλό καί ὠφέλιμο ἀποφασίζει ἐλεύθερα νά ἐπιτελέσει ὁ ἄνθρωπος, γιατί ἡ ἀληθινή ἐλευθερία βρίσκεται ἐκεῖ πού εἶναι ὁ Κύριος.

Εἰδικότερα, ἡ εὐσπλαχνία καί ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ (*Gratia Dei*) δέν ἐνεργοῦν ἀνεξάρτητα ἀπό τή βούληση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Χριστός συνεργεῖ μέν στόν ἁγιασμό καί τήν *τελείωσή* μας, ἀλλά δέν ἐξαναγκάζει (*“Non ergo Christus ad illa virtutum ...”*) κανένα μέ τή βία νά φθάσει στήν κορύφωση τῶν ἀρετῶν· προκαλεῖ καί διεγείρει τήν ἐλεύθερη βούλησή μας (*“liberi arbitrii potestate”*), καί μᾶς ἐμπνέει μέ τόν λόγο Του, ὥστε νά ἀνάψει μέσα μας τόν πόθο γιά τήν *τελειότητα*, νά νικήσουμε τά πάθη μας καί νά φθάσουμε στόν ἁγιασμό.

Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, πρέπει νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά ξεχωρίζουμε τί ἀνήκει στό *αὐτεξούσιο* καί τί στή Θεία Χάρη. Πῶς εἶναι δυνατόν, ἐρωτᾷ ὁ Κασσιανός τόν ἀββᾶ Χαιρήμονα, ὁ Θεός νά ἐνεργεῖ τά πάντα μέσα μας καί συγχρόνως τά πάντα νά ἀποδίδονται στό δικό μας *αὐτεξούσιο*; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι αὐτό συνιστᾷ μυστήριο, τό ὁποῖο ἡ ἀνθρώπινη διανόηση δέν

34. Α' Κορ. 15, 9.

35. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, 272A. Περισσότερα γιά τόν *Synergism* βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τόν ἱερό Χρυσόστομο*, σ. 185, 219, 215 ἐξ., 221 ἐξ., 199: «Ἐξ ἄλλου ὁ μαθητὴς τοῦ ἱ. Χρυσόστομου, κατέληξε ἐπίσης στό μέσον τῶν δύο ἀντιθέτων διδασκαλιῶν (Πελάγιου καί Αὐγουστίνου), ἐπειδὴ γνώριζε τή συγγένεια Πελαγיאτισμοῦ καί Νεστοριανισμοῦ». Ἀλλωστε, ὁ διδάσκαλος τοῦ Κασσιανού, ἱ. Χρυσόστομος, συνήθιζε νά τελειώνει τίς ὁμιλίες του μέ τό «Χάριτι καί Φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου» μποροῦμε νά ἐπιτύχουμε τόν Παράδεισο καί τή Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν (*Περὶ Μετανοίας* 3, 4, MPG 49, 297. 4, 5, MPG 49, 305. 5, 5, MPG 49, 313).

μπορεί νά προσεγγίσει καί νά κατανοήσει πληρέστερα. Ἐντούτοις, ὁ Ἅγιος εἰσηγεῖται ὅτι ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ μετριάζει τούς πειρασμούς μας καί ἐνισχύει τό αὐτεξούσιό (*arbitrii libertatem*) μας χωρίς, ὡστόσο, νά τό ἀκυρώνει, καταργεῖ, περιορίζει ἢ ὑπερκαλύπτει. Ἀλλά, μολονότι δέν μποροῦμε νά ἀκυρώσουμε τήν ὑπαρξη τοῦ αὐτεξουσίου στόν ἄνθρωπο, ὁ ἄνθρωπος θά πρέπει κάθε μέρα καί κάθε στιγμή νά ἔχει πρό ὀφθαλμῶν τή βοήθεια τῆς Θείας Χάρης, ἡ ὁποία εἶναι ἀπαραίτητη, προκειμένου νά ἐνισχυθεῖ στόν ἀγῶνα του κατά τῶν παθῶν καί νά προχωρήσει στήν *τελειότητα*.

Ἐξ ἄλλου, ὁ ἅγιος Κασσιανός προχωρεῖ καί βαθύτερα, θέτοντας τό σοβαρό θεολογικό ἐρώτημα ἂν ἡ Θεία Χάρη (*Gratia Dei*) προηγεῖται ἢ ἀκολουθεῖ τήν ἀγαθή βούληση τοῦ ἀνθρώπου (*bonam voluntatem*), ἀπαντώντας ὅτι καί οἱ δύο ἐμπλέκονται καί περιχωροῦνται (*“permixta atque confusa”*). Παραθέτοντας Βιβλικά χωρία, ὁ Ἅγιος διδάσκει ὅτι, ὅταν ὁ Θεός βλέπει ὅτι ἡ θέλησή μας στρέφεται πρὸς τό ἀγαθό, τότε τρέχει καί μᾶς κατευθύνει καί μᾶς ἐνισχύει. Ἀντίθετα, ὅταν βλέπει ὅτι εἴμαστε ἀπρόθυμοι καί χλιαροί, τότε ἀπευθύνει στίς καρδιές μας σωτήριες προτροπές, πού διαμορφώνουν καί ἀνανεώνουν μέσα μας τήν ἀγαθή θέληση, γιά νά νικήσουμε τά πάθη καί νά φθάσουμε στήν *τελειότητα*. Ὁ Θεός δηλ. προλαβαίνει τή λειτουργία τῆς θέλησης τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ψαλμός 58, 11 («ὁ Θεός μου, τὸ ἔλεος αὐτοῦ προφθάσει με· ὁ Θεός μου δείξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου»). Ὑστερα, ἀποσύρει –γιά λίγο– τή Χάρη του, γιά νά δοκιμάσει καί τό αὐτεξούσιό μας³⁶, καί τότε Τόν προλαβαίνει ἡ δική μας (ἂν, βέβαια, εἶναι ἀγαθή) θέληση, ὅπως πάλι ἀναφέρει ὁ Ψαλμός («κἀγὼ πρὸς σέ, Κύριε, ἐκέκραξα, καὶ τὸ πρῶτ' ἡ προσευχή μου προφθάσει σε»)³⁷.

Μέ ἄλλα λόγια, ἡ Θεία Χάρη ἄλλες φορές ἐνεργεῖ, γιά νά προκόψει ὁ ἄνθρωπος στό ἀγαθό καί νά κατορθώσει νά αὐξήσει τήν ἀγαθή του προαίρεση, καί ἄλλες φορές, γιά νά μᾶς περιφρουρήσει καί προστατεύσει ἀπὸ μιὰ ξαφνική «πτῶση», ἀπὸ τήν ὁποία κινδυνεύαμε καί δέν τό εἴχαμε ἀντιληφθεῖ. Ἐπίσης, ἡ φροντίδα δημιουργίας εὐκαιριῶν γιά τή σωτηρία μας, οἱ εὐτυχεῖς ἐκβάσεις, ὅπως καί ἡ ἴδια ἡ σωτηρία εἶναι ἀποτελέσματα τῆς Χάρης τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, χωρίς

36. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XIII, 929B, 930AB: «Ἡ καλὴ θέληση δέν πρέπει νά ἀποδίδεται πάντα στή Θεία Χάρη, ἀλλά, οὔτε πάντοτε στόν ἄνθρωπο».

37. Ψαλμ. 87, 14.

τή Θεία Χάρη δέν μπορούμε νά καταβάλουμε καμιά προσπάθεια γιά τήν κατόρθωση τῆς ἀρετῆς³⁸. Ὅταν ἡ Χάρη τοῦ Κυρίου μᾶς ἐγκαταλείπει, σέ τίποτα πιά δέν ὠφελεῖ τό νά προσπαθοῦμε νά προχωρήσουμε μόνο μέ τίς δικές μας δυνάμεις, διότι τό ἔλεος τοῦ Θεοῦ δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τή θέληση καί τήν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀπό τόν ἴδιο τόν Θεό. Ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ –κατά ἓνα παράδοξο (ὑπέρλογο) τρόπο– στηρίζει ἀκόμα καί τούς ἀδύναμους στήν πίστη. Ὁ πιστός ἐνισχύεται στόν ἀγῶνα του ἀπό τή δύναμη τῆς ἀγάπης τοῦ Κυρίου καί τήν ἐλπίδα γιά τά μελλοντικά ἀγαθά. Μάλιστα δέ, ἡ Θ. Χάρη μᾶς ἐπισκέπτεται ἀκόμα καί ὅταν βρισκόμαστε μέσα στήν ἀμέλεια καί τήν ἀπραξία (*negligentes ac resolutos*), καί τότε ἀναβλύζει μέσα μας πλοῦτος πνευματικῶν λογισμῶν. Ἐτσι, ἡ ἀξία τῆς ἀγαπώσας Χάρης τοῦ Θεοῦ εἶναι πολύ σπουδαιότερη ἀκόμα καί ἀπό αὐτό τό καθῆκον τῆς φιλοστοργίας καί τῆς μέριμνας, πού μᾶς ἐπιδεικνύουν οἱ γονεῖς μας. Ὅλα αὐτά, ὅμως, δέν σημαίνουν ὅτι ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ καταστέλλει ἢ καταπνίγει τή δύναμη τοῦ αὐτεξούσιου, γιατί ἀπό ἐμᾶς ἐξαρτᾶται, ὅπως εἴπαμε, ἂν θά κλίνουμε πρὸς τό ἀγαθό ἢ πρὸς τό κακό³⁹.

Τῇ λειτουργίᾳ τῆς συνέργειας, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Κασσιανός, βλέπουμε πολύ καθαρά στήν περίπτωση τοῦ Ἰώβ· δέν τόν ἐγκατέλειψε παντελῶς ἡ Θεία Χάρη, ἔτσι ὥστε νά χάσει τά λογικά καί τήν αὐτοκυριαρχία του, γι' αὐτό καί ἔχει ἀξία ἡ πάλη του μέ τόν διάβολο καί ἡ νίκη πάνω του. Κοντολογίς, ὅταν ὁ Κύριος δεῖ μέσα μας νά ἀναλάμπει καί ἡ παραμικρή ἀκόμα σπῖθα καλῆς θέλησης, ἐνεργοποιεῖ τή Χάρη Του· καί αὐτή τότε ἐνισχύει, ἐνδυναμώνοντας, τήν προαίρεσή μας, μέ τόν φωτισμό τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Αὐτό ὀφείλεται στήν καθημερινή Πρόνοια (*Providentia quotidiana*) τοῦ Θεοῦ γιά τόν ἄνθρωπο. Γιά νά γίνει δέ περισσότερο κατανοητός ὁ ἀββᾶς Κασσιανός, ἀναφέρει ὡς παράδειγμα τή μητρική στοργή καί ἀγάπη.

38. Κασσιανού, MPL 49, Coll., XII, 897D: “De protectione Dei” (Περὶ τῆς προστασίας τοῦ Θεοῦ).

39. Κατά τή διάρκεια τοῦ καταθλιπτικοῦ συνδρόμου, τό αὐτεξούσιο, ἂν καί μετριάζεται, ἐντούτοις δέν ἐξαλείφεται. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου περιορίζεται, ἀλλά δέν καταργεῖται. Ἐτσι, λοιπόν ὄχι μόνο ἡ ἀθυμία, ἀλλά καί ἡ διάθεση γιά ἀθυμία ἐξαρτᾶται ἀπό τούς λογισμούς τῆς ἐλεύθερης βούλησης (βλ. Β. Θερμοῦ, «Πρὸς μία θεολογική κατανόηση τῆς ψυχοπαθολογίας καί τῆς θεραπείας», εἰσήγηση δημοσιευμένη στά πρακτικά τῆς ἡμερίδας: *Θεολογία καί Ψυχιατρική* σέ διάλογο, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1999, σ. 114).

Συγκεκριμένα, ὅπως ἡ μητέρα μαθαίνει τό παιδί της νά στηριχθεῖ στά πόδια του καί τό ἀνασηκώνει, ὅταν πέφτει, μέχρι νά μάθει νά περπατᾶ, ἔτσι καί ὁ Κύριος μᾶς κρατᾶ στήν ἀγκαλιά τῆς Χάρης Του καί γνωρίζει ποιόν νά γυμνάσει στήν ἀρετή κάτω ἀπό τήν ἐπίβλεψή του, καί ποιόν νά παραδώσει στήν ἐλεύθερή του βούληση.

ε) Ὁ θερμός πόθος τῆς σωτηρίας.

Ἐντούτοις, ἡ ὅλη βοήθεια αὐτή τοῦ Θεοῦ, ὅπως τονίζει ὁ Ἅγιος, παρέχεται σ' αὐτούς πού ἔμπρακτα καί ἀποδεδειγμένα κοπιᾶζουν καί ἀγωνίζονται⁴⁰, ἐνῶ ἡ τελειότητα παραχωρεῖται σ' αὐτούς πού τήν ποθοῦν καί ἀγωνίζονται –μέ ζῆλο καί φιλότιμο– γιά νά τήν ἀποκτήσουν⁴¹. Ἔτσι, ἡ καταδίκη ἢ ἡ σωτηρία μας ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἂν καί κατά πόσο ἐγκολπωθήκαμε τή διδασκαλία τοῦ Κυρίου καί τήν κάναμε νόμο τῆς ὑπαρξῆς μας, ἢ, ἀντίθετα, ἀμελήσαμε νά συμμορφωθοῦμε μέ εὐχαριστιακή διάθεση καί ζῆλο στά σωτήρια σχέδια τῆς Πρόνοιᾶς του, διότι, ὅπως εἴπαμε, τίποτα δέν κατορθώνεται χωρίς τόν Θεό (*“quod nihil in hoc mundo sine Deo geratur”*).

Ἄλλ' ἡ θέρμη αὐτή χρειάζεται ἀγῶνα, γιατί ἡ ἀνθρώπινη φύση – ὑπό τήν ἐπήρεια τοῦ διαβόλου– ρέπει στή ραθυμία. Ὁ Χριστός, πού προΐσταται σέ ὅλες τίς πνευματικές μάχες μας (*“agonotheta prae-sidens Christus”*)⁴², ἔρχεται ὡς ἀρωγός στήν καταπόλεμηση τῶν παθῶν μας, διότι, ἂν δέν συγκρατοῦσε τήν ἰσορροπία τῶν δυνάμεων

40. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XII, 444A. Πρβλ. *Εὐεργετινός*, ἐκδ. καί ἐπιμ. Μ. Λαγγή, Ἀθήναι 1977⁶, τ. Γ', ὑπόθεσις ΙΓ', σ. 149 ἐξ. «Πρέπει νά ἀντιστεκόμεθα μέ γενναιότητα ἐναντίον τῆς ἀθυμίας, νά ἀντιμετωπίζωμεν τήν ἐκ τοῦ δαίμονος λύπην, καί νά ἔχωμεν ὑπομονήν». Συγκεκριμένα ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος ἔπεσε σέ ἀκηδία καί παρακαλοῦσε τόν Κύριο νά τόν σώσει καί τοῦ ἔλεγε τί νά κάνει στή θλίψη του. Βλέπει τότε κάποιον πού τοῦ ἔμοιαζε νά κάθεται καί νά ἐργάζεται· ἔπειτα νά σηκώνεται ἀπό τό ἐργόχειρό του καί νά προσεύχεται· μετά πάλι νά κάθεται καί νά πλέκει. Ἦταν ἄγγελος Κυρίου, σταλμένος γιά νά διορθώσει καί νά στηρίξει τόν Ἀντώνιο. Τότε, στράφηκε καί τοῦ εἶπε ὅτι ἔτσι νά κάνει καί ὁ ἴδιος γιά νά σωθεῖ.

41. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XII, 447A. Πρβλ. Ἰω. Συναῖτη, *Κλίμαξ, Λόγος ΚΖ*, «Περί ἡσυχίας», σ. 337: «Ὁ ἡσυχαστής εἶναι τύπος Ἀγγέλου πού ... ἐλευθέρωσε τήν προσευχή του ἀπό κάθε ραθυμία καί ὀκνηρία», σ. 341: «ἡ σχέσις μέ τήν ἀκηδία στήν ἡσυχαστική ζωὴ ὑπολογίζεται ὡς πορνεία», σ. 348: «ἐάν χαίρεσαι γιά τίς ἐπισκέψεις πού ἔχεις στό κελλί σου, γνώριζε ὅτι ἔχεις ἀφιερωμένο τόν καιρό σου στήν ἀκηδία μόνον καί ὄχι στόν Θεό».

42. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 695A.

ανάμεσα σέ ἡμᾶς καί τούς ἐχθρούς μας δαίμονες, θά μᾶς καταπόντιζαν ἀμέσως οἱ τελευταῖοι, ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει ἡ Ἁγία Γραφή⁴³, διότι αὐτοί καταβάλλουν ἀμέτρητες προσπάθειες στόν ἀγῶνα τους κατά τῶν ἀνθρώπων (“...*daemones cum hominibus non sine suo labore configant*”)⁴⁴.

Στόν ἀγῶνα αὐτόν, ὁ ἄνθρωπος θά μάθει ὅτι ἡγέτης εἶναι ἡ πεῖρα, ἐνῶ ἡ σωφροσύνη ἀποτελεῖ δωρεά τῆς Χάρης τοῦ Θεοῦ⁴⁵. Ἐστῶ ὡς παράδειγμα ἡ περίπτωση τοῦ ἀπόστολου Παύλου· ἡ Θ. Χάρη, πού βρισκόταν ἐνωμένη μέ τόν Ἀπόστολο, δέν συνέργησε μέ κάποιον ὀκνηρό καί ἀμελή –ὡς πρός τήν πίστη– ἄνθρωπο, ἀλλά μέ ἐκείνον πού ἐργάστηκε σκληρά καί κοπίασε. Ἄρα, ἡ «συμμαχία» τοῦ Θεοῦ παραχωρεῖται μόνο σ’ ὅποιον ἀγωνίζεται φιλότιμα.

Ἡ ἀγνότητα (*castitas*), γιά παράδειγμα, εἶναι δωρεά τοῦ Θεοῦ, διότι ἡ Χάρη τοῦ Κυρίου σπεύδει στή βοήθειά μας καί συνεργεῖ στόν ἀγῶνα μας, γιά νά νικήσουμε, νά ἐξαλείψουμε τά πάθη μας καί νά προοδεύσουμε στίς ἀρετές. Εἶναι ἀδύνατον στόν ἄνθρωπο νά ἀνέβει μέ τά δικά του φτερά καί νά ἀποκτήσει τήν οὐράνια αὐτή δωρεά (τήν ἀγνότητα), ἂν δέν ἐνεργήσῃ ἡ Χάρη τοῦ Κυρίου.

Ὁ ἄνθρωπος, λοιπόν, πρέπει νά ἐπιζητεῖ ἀληθινά, ἐπίμονα καί θερμά τή Θεία Χάρη, καί τότε αὐτή θά τοῦ χαριστεῖ ὡς δωρεά τοῦ Θεοῦ ἐλέους. Συμπερασματικά, ἡ Θεία Χάρη ἀποκαλύπτεται σ’ αὐτούς πού ἔχουν κάνει τό Εὐαγγέλιο πράξη ζωῆς, δηλ. σ’ ὅσους ἔχουν ὑποτάξῃ –μέ τήν ἄσκηση τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου– τόν νόμο τῆς ἁμαρτίας, δηλ. τά πάθη τους. Γι’ αὐτό, ὅσον ἀφορᾷ τή δική μας μεριά, γιά νά ἐξασφαλίσουμε τήν «ἄνωθεν» βοήθεια, θά πρέπει νά ριχτοῦμε στήν πνευματική μάχη μέ ὅλες μας τίς ψυχικές καί σωματικές δυνάμεις, συγκεντρώνοντας κάθε μας προσπάθεια στό νά κυριαρχήσουμε πάνω στό ἀκάθαρτο Πνεῦμα, μέ ἐμπιστοσύνη πάντα στή βοήθεια τοῦ Θεοῦ καί ὄχι στίς δικές μας ικανότητες.

43. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 695A. Πρβλ. Α΄ Κορ. 10, 13: «πειρασμός ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστός δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἑάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν».

44. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, VII, 695B.

45. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, VI, 267A, 268A καὶ *Coll.*, V, 612AB καὶ 874BC.

3. Τά στάδια τῆς πνευματικῆς θεραπείας.

α) Γενικά.

Σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, ὁ ἀπόστολος Παῦλος διακηρύσσει ὅτι πρέπει νά καταστρέψουμε μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅλες τίς μορφές τοῦ κάθε πάθους, πού μᾶς προσέβαλε· παραθέτει, μάλιστα, καί συγκεκριμένα Ἀγιογραφικά χωρία γι' αὐτό τό θέμα. Ἡ θεραπευτική αὐτή τακτική προϋποθέτει, βέβαια, τή γνώση τῶν γνωρισμάτων τῆς ψυχο-πνευματικῆς ὑγείας.

Ὅμοια, οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, καί ιδιαίτερα ὁ ὁσιος Ἰωάννης ὁ Κασσιανός, ἀσχολήθηκαν μέ τίς ἐσωτερικές κινήσεις τῆς ψυχῆς, κάνοντας διάγνωση αὐτῶν τῶν καταστάσεων καί προτείνοντας τρόπους θεραπείας. Ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀναφέρεται στό οἰκεῖο κεφάλαιο περί *ἀθυμίας* (*tristitiae*) καί τήν κατατάσσει στήν πέμπτη θέση τῶν κακιῶν, πού προξενοῦνται στήν ψυχή μας, καθώς καί στήν ἀντίστοιχη θέση μάχης, πού θά πρέπει νά δίνεται ἀπό τόν ἄνθρωπο. Ἡ νίκη κατά τῶν παθῶν μεταμορφώνει τά πάθη, μεταβάλλοντας τό σκοτάδι σέ φῶς⁴⁶.

β) Ἡ σειριακή θεραπευτική τῶν παθῶν.

Ἐπειδή ἡ *ἀθυμία* δέν ἐπιδέχεται τήν ἴδια θεραπεία, ὅπως συμβαίνει μέ τά ὑπόλοιπα πάθη, καί κάποια ἀντικατάστασή της ἀπό μιά συγκεκριμένη ἀρετή (ὡς ἀντίδοτο) ἀντίθετη πρός αὐτήν, ἀπαιτεῖται μιά ιδιόμορφη θεραπευτική. Γι' αὐτό, σημειώνει ὁ Κασσιανός ὅτι, ὅποιος ἐπιθυμεῖ νά διεξάγει τόν ἀγῶνα τῆς *τελείωσης*, ὀφείλει νά πολεμᾷ σέ ὅλα τά μέτωπα τό καταστροφικό αὐτό πνεῦμα τῆς *ἀθυμίας*⁴⁷.

46. Σ. Ράμφου, *Πελεκάνοι ἐρημικοί. Ξενάγησι στό Γεροντικόν*, ἐκδ. Ἀρμός, 1994, σ. 188. Πρβλ. Δ. Τάση, πρωτοπρ., *Από τήν ἄβυσσο στόν οὐρανό. Τά ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα*, Κόνιτσα 2003, σ. 80: «Τήν ἀκηδία τήν ἐκδιώκει τό πένθος καί ἡ μνήμη τοῦ θανάτου», ἐπίσης καί ἡ προσευχή ἐνωμένη μέ τήν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, θανατώνει τήν ἀκηδία».

47. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 370B. Γέροντος Παΐσιου, Ἀγιορείτη, *Λόγοι Α', Μέ πόνο καί ἀγάπη γιά τόν σύγχρονο ἄνθρωπο*, Ἱερών Ἡσυχαστήριον «Εὐαγγελιστής Ἰωάννης ὁ Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1998, σ. 199: «Ἡ προσευχή θερμαίνει τήν ψυχή καί σκορπáει τίς μέριμνες τῆς μέρας καί τότε... μεταφερμένη στήν πνευματική θεία ἀτμόσφαιρα, κινεῖται ἀπερίσπαστα ὁ νοῦς», «εἶναι ἡ μυστική ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό, ἡ συνομιλία καί ἡ συμφιλίωση μέ τόν

Ὅμοίως, ὁ ἅγιος Κασσιανός γνωρίζει πολύ καλά ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά θεραπευτεῖ εὐκολα καί γρήγορα ἓνα πάθος, γι' αὐτό καί ἡ θεραπευτική πορεία εἶναι μακροχρόνια, επίπονη, ἀνηφορική καί ἀπαιτεῖ ἀσκητικούς ἀγῶνες. Αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος, πού ὁ ὁσιος προτείνει κάποια διαβάθμιση στήν ἐνάσκηση τῶν ἀρετῶν, γιά νά ἀπαλλαγοῦμε τελικά ἀπό τήν ἀκηδία καί τήν ἀθυμία⁴⁸.

Ἔτσι, ἡ τακτική καταπολέμησης τῶν ἑξι βασικῶν παθῶν, πού ἔχουν συγγενικό δεσμό μέ τή θλίψη καί τήν ἀθυμία⁴⁹, θά πρέπει νά ἀκολουθήσει τήν ἴδια τακτική, πού αὐτά γεννήθηκαν. Ὁ ἀγῶνας θά ἀρχίσει ἀπό τό προηγούμενο, ἀρχικό («μητρικό») πάθος, καί, στή συνέχεια, θά πρέπει νά πολεμήσουμε ἐκεῖνο τό πάθος πού αὐτό γεννᾷ.

Συγκεκριμένα, γιά νά νικήσουμε τήν ἀθυμία, θά πρέπει νά κυριαρχήσουμε πρῶτα στήν ἀκηδία⁵⁰. Γράφει ὁ ἅγιος Κασσιανός ὅτι πρέπει νά ἀποβάλλουμε κάθε μορφή λύπης, πού –ὡς λύπη «τῆς ἐφήμερης ζωῆς»– γεννᾷ τόν θάνατο, καί νά τήν ἀπελάσουμε ἀπό τήν καρδιά μας⁵¹. Πράγματι, ὀφείλουμε τή δαιμονική λύπη τῆς ἀθυμίας νά τή διώχνουμε ἀπό τήν καρδιά μας, καί μάλιστα μέ τόση ἐπιμέλεια καί προσοχή, ὥστε καταβάλλουμε, προκειμένου νά ἀντισταθοῦμε καί νά θανατώσουμε τό πνεῦμα τῆς πορνείας, τῆς φιλαργυρίας καί τῆς ὀργῆς⁵². Ὁ ἀγῶνας αὐτός ἐστιάζεται στήν ἀντίσταση, πού πρέπει νά προβάλλουμε ἐναντίον τοῦ πάθους τῆς λύπης, διότι, ἂν τήν ἀφήσουμε, θά κυριεύει λίγο-λίγο ὁλόκληρη τήν ψυχή μας καί ἀμέσως, μόλις θά τῆς δίδεται κάποια ἀφορμή, θά μᾶς «ἀποσπᾷ ἀπό τή Θεία θέα» (*separat divinae contemplationis*, *Inst.*, 353A) καί θά καταθλίβει (*deprimit animum hominis*) τό πνεῦμα μας⁵³.

Θεό». Ἐπίσης, Γρ. Θεολόγου, *Ε.Π.Ε.*, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», τ. 4, 1976, σ. 22: «δι' εὐχῆς πρὸς Θεόν ἐκδημοῦμεν».

48. Πρβλ. J. T. Chirban, "Developmental Stages in Eastern Orthodox Christianity", in: K. Wilber, J. Engler & D. Brown (Eds.), *Transformations of Consciousness*, Boston: Shambhala, 1986.

49. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 621. Πρβλ. M. E. Thase, M.D., S. Lang, *Beating the blues. New Approaches to Overcoming Dysthymia and Chronic Mild Depression*, Oxford University Press, Inc., New York, 2004, p. 18.

50. Κασσιανοῦ, "De spiritu gastrimargiae", caput primum, 203B.

51. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 360A: "De spiritu tristitiae".

52. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 359A, 360D: "De spiritu tristitiae".

53. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 352B καί 353A: "De spiritu tristitiae", "Quae si passim per singulos incursumus [0353A] et incertos ac varios casus obtinendi animum nostrum habuerit facultatem ...". Ἐπιπρόσθετα, χαρακτηριστικά αὐτῆς τῆς νόσου

Αλλά, για να βγοῦμε ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς λύπης, θά πρέπει νά ἐκδιώξουμε τὸ πάθος τῆς ὀργῆς. Γιὰ νά ἐξαλείψουμε, πάλι, τὴν ὀργή, θά πρέπει νά καταβάλουμε τὴ φιλαργυρία καὶ κατόπιν νά ὑπερισχύσουμε τοῦ πάθους τῆς πορνείας. Γιὰ νά ἀποβάλλουμε, ὁμως, πάλι, τὴν πορνεία, θά πρέπει νά ξεπεράσουμε τὴ γαστριμαργία· ἢ, νά ἀρχίσουμε ἀντίστροφα, δηλ. ἀπὸ τὴ μιά νίκη νά ὀδηγοῦμαστε βαθμηδόν στὴν ἄλλη· ἢ θεραπευτικά ἀντίστροφη δηλ. σειρά εἶναι ἡ ἐξῆς: ἀθυμία (θλίψη/λύπη), ἀκηδία, ὀργή, φιλαργυρία, πορνεία καὶ γαστριμαργία. Ἔτσι, ὅσον ἀφορᾷ στὴν τέλεια καθαρότητα τῆς ψυχῆς, πρώτη (βασική ἢ ἀρχική) προϋπόθεση καὶ θεμέλιο τοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνα (*fundamentum ac basis*)⁵⁴, ἀρχίζοντας ἀπὸ κάτω, εἶναι ἡ πάλι κατὰ τῆς γαστριμαργίας⁵⁵.

Ἐντούτοις, δέν ἀρκεῖ μόνο ἡ ἐγκράτεια στοῦ φαγητοῦ, ἂν δέν συντρέχουν καὶ οἱ ὑπόλοιπες ἀρετές⁵⁶. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ὑλική νηστεία πρέπει νά συνδυάζεται μὲ τὴν πνευματικὴ νηστεία (*abstinentia spiritali*), διότι ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἐνδέχεται νά τρέφεται μὲ «βλαβερὲς τροφές»⁵⁷ (*cibos*), ὅπως: α) συκοφαντία, β) θυμό, γ) φθόνο καὶ ζήλεια, δ) κενοδοξία καὶ ματαιοδοξία⁵⁸, καὶ ε) κάθε αἰσχυρὴ ἐπιθυμία καὶ ἄστατη περιπλάνηση τῆς καρδιᾶς. Ἄν ἡ ψυχὴ μας παχυνθεῖ ἀπὸ τίς βλαβερὲς αὐτὲς τροφές, γρήγορα θά κατρακυλήσει στὰ βάραθρα τῆς ἀσωτίας.

ἀναφέρονται «τό συχνό κλάμα (μερικοὶ παραπονιοῦνται ὅτι εἶναι τόσο καταθλιπτικοί, πού δέν μποροῦν πιά οὔτε νά κλάψουν), ἡ κλινοφιλία (ὁ ἀσθενὴς εἶναι ἄϋπνος κατὰ τό μεγαλύτερο μέρος τῆς νύχτας καὶ κατὰ τὴν ἡμέρα κάθεται στοῦ κρεβάτι ἀδυνατώντας νά κοιμηθεῖ), ἡ ὑποβουλησία ἢ ἀβουλησία ἢ ἡ μειωμένη κινητικότητα (πού μερικές φορές φθάνει ἕως καὶ ἀμβρονησία), ἢ ἡ ἔντονη ψυχοκινητικὴ ἀνησυχία μὲ ἄσκοπη συνεχὴ κινητικότητα (ὁ ἀσθενὴς περπατᾷ πάνω κάτω, βογκάει, σφίγγει τὰ χέρια, τραβᾷ τὰ μαλλιά του, χτυπιέται κ.λπ.), τό ὑποκειμενικὸ αἶσθημα τῆς μειωμένης ἐνέργειας, ἡ κοινωνικὴ ἀπόσυρση, ἡ ἀδυναμία ἐκπλήρωσης τῶν ἐπαγγελματικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκογενειακῶν του ὑποχρεώσεων καὶ ἡ συχνὴ παρουσία σωματικῶν συμπτωμάτων (δυσκοιλιότητος, γαστρικῆς δυσφορίας, βάρους ἢ πόνου στοῦ στῆθος, πονοκεφάλων κ.τ.λ.). Οἱ ἀσθενεῖς ἔχουν ἀσταθὴ φωνὴ καὶ «ἄδειο βλέμμα», ἐνῶ εἶναι κατὰ κανόνα, ἀπεριποίητοι καὶ ἀδιάφοροι γιὰ τὴν προσωπικὴ τους ὑγιεινὴ καὶ καθαριότητα» (βλ. Κ. Σολδάτου καὶ Λ. Λύκουρα, *Σύγγραμμα Ψυχιατρικῆς*, Α' τόμος, ΒΗΤΑ Ἱατρικὲς Ἐκδόσεις, 2006, σ. 294 ἐξ.).

54. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 236B.

55. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 232A: “De spiritu gastrimargitae”.

56. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, V, 612B: “de octo principalibus vitiis”.

57. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 238A.

58. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 239A.

Συνοπτικά, ο Κασσιανός αναφέρει ότι η αρχή της πνευματικής ζωής είναι ο φόβος του Θεού. Μέ τον φόβο του Κυρίου, εκείνοι που βαδίζουν στον δρόμο της τελειότητας (*“ad perfectionem ascendere”*), πετυχαίνουν την κάθαρση από τὰ πάθη και την απόκτηση τῶν ἀρετῶν⁵⁹. Ἀπό τόν φόβο τοῦ Θεοῦ γεννιέται ἡ συντριβή τῆς καρδιᾶς⁶⁰ καί ἡ κατάνυξη· ἀπό τή συντριβή καί τήν κατάνυξη πηγάζει ἡ ἀποταγή («πτωχεία» καί περιφρόνηση γιά καθετί γήινο)· ἡ «πτωχεία» γεννᾷ τήν ταπείνωση, ἡ ὁποία ξεριζώνει τὰ πάθη· τό δέ ξερίζωμα τῶν παθῶν ἐπιτρέπει τήν ἀνθήση τῶν ἀρετῶν καί τήν καρποφορία τους. Τέλος, ἡ ἀνθήση τῶν ἀρετῶν ἐπιφέρει τήν καθαρότητα τῆς «καρδίας», ἀπό τήν ὁποία (καθαρότητα) ὁδηγοῦμεθα στήν τελειότητα⁶¹. Ἔτσι, ὅταν ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ⁶² καταλάβει τόν ἄνθρωπο,

59. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IV, 198C. Τά πάθη, κατά τόν Ἀριστοτέλη, μποροῦν, μέ τή μεσολάβηση μιᾶς ἄλλης δυνάμεώς μας, τοῦ λόγου, νά μετατραποῦν ἀπό ἀρνητικός παράγοντας στή ζωή μας σέ θετικό συντελεστή στήν ἠθική, στή ρητορική, στήν ποίηση». Μποροῦν, ἐπίσης, νά διαδραματίζουν σπουδαῖο ρόλο στή ζωή τῶν ἀνθρώπων, ὥστε πρόσωπα πού ξεχώρισαν γιά τίς ιδέες τους, τό ταλέντο τους, νά τό χρωστᾶνε αὐτό στά πάθη τους, πού συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ τά ἄφησαν νά κατευθύνουν τήν ἐπίγεια διαδρομή τους, βλ. Θ. Πελεγρίνη, *Ἐγχειρίδιον Παθῶν*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2008, σ. 23, 110. Γιά τήν ἔννοια τῶν παθῶν καί τίς διακρίσεις τους κατά τούς στωϊκοὺς, βλ. J. B. Gourinat, *Οἱ Στωικοὶ γιά τήν ψυχή*, ἐκδ. Καρδαμίτσας, Ἀθήνα 1999, σ. 130 ἐξ.

60. Πρβλ. Γ. Καψάνη, *Ἡ ποιμαντική διακονία κατά τούς ἱερούς Κανόνες*, Ἀθήνα 2003, σ. 139: «οὐδεμία θεραπεία τῆς νοσοῦσης ψυχῆς εἶναι δυνατόν νά υπάρξει ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἄνευ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀπαλλαγῆς ἐξ αὐτῆς καί τῆς ἀνακαίνισεως τῆς ‘καρδίας’, ἥτις εἶναι καί πηγὴ τῆς ἀμαρτωλότητος». Πρβλ. V. Palachovsky-C. Vogel, *Sin in the Orthodox Church and in the Protestant Churches*, Desclee Company; First American edition (1960), p. 10, Ἰ. Καραβιδόπουλου, *Ἡ ἀμαρτία κατά τόν Ἀπόστολον Παῦλον*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 22: «τὴν ρίζαν τῆς ἀμαρτίας εὐρίσκει ὁ Ἱερεμίας, καθὼς καί ὅλη ἡ προφητικὴ παράδοσις, εἰς τὴν καρδίαν, τουτέστι εἰς τὸ ἐσώτατον βάθος καί κέντρον τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου».

61. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IV, 201A, 202AB: *“De institutis renuntiantium”* (Περὶ ἀποταγῆς). Κατὰ τόν Adler, ἡ ταπείνωση ἐκφράζει τὸ αἶσθημα ὑπεροχῆς - ἀνωτερότητας, ἀφοῦ τὸ αἶσθημα κατωτερότητας (ὁ πρωτόγονος φόβος) εἶναι καθολικὸ στὸν ἄνθρωπο, βλ. A. Adler, *Menschenkenntnis*, London, 1927, σ. 292. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου...*, σ. 234.

62. Σ. Ράμφου, *Πελεκάνοι ἐρημικοί. Ξενάγησι στό Γεροντικόν*, ἐκδ. Ἀρμός, 1994, σ. 366: «ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ δέν εἶναι κάτι αὐτονόητο, ὅπως ὁ φόβος τοῦ θηρίου καί τοῦ ἄρχοντα. Εἶναι πνευματικόν κατόρθωμα, ὁπότε χρειάζεται ἀγῶνα, ἐνῶ διαφορετικὰ θὰ προέκυπτε αὐτομάτως... μέ τόν φόβο τοῦ Θεοῦ, ὁ νοῦς ἀποκτᾷ ἀντισώματα γιά τήν ἀσθένειά του, θέτει ἀσφαλῆ ὅρια στὸν ρεμβατισμό

τόν οδηγεί στην απόκτηση της ταπεινοφροσύνης. Όταν, όμως, αποκτήσει κανείς αυτήν την ἀρετή, ἡ ἴδια θά τόν οδηγήσει ἀμέσως στην ἀγάπη (ad charitatem) τοῦ Θεοῦ. Χάρη σ' αὐτήν τήν ἀγάπη, θά μπορέσει νά ἀρχίσει νά πράττει πλέον –μέ κάθε φυσικότητα καί χωρίς κόπο– ὅλα ὅσα πιθανόν ἔκανε στό παρελθόν ἀπό τόν φόβο τῆς Θείας τιμωρίας. Τώρα, δέν θά ἐνεργεῖ πιά κυριευμένος ἀπό τόν φόβο τῆς Κολάσεως, «ἀλλά θά κινεῖσαι ἀπό ἀγάπη γιά τό ἴδιο τό καλό (sed amore ipsius) καί θά ζήσεις τή χαρά, πού σοῦ προσφέρει ἡ ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς»⁶³. Ὁ ἄνθρωπος, πού ἀγαπᾷ τήν ἀρετή, ἐργάζεται ἀδιάκοπα γι' αὐτήν, καθόσον μέ αὐτήν οἰκοδομεῖται ὁ νοῦς, ὥστε νά γίνει πραγματικό κατοικητήριο τοῦ Θεοῦ⁶⁴.

4. Θεραπευτική ἀγωγή.

α) Γενικά.

Ἡ θεραπευτική μέθοδος, πού προτείνει ὁ Κασσιανός, ἀκολουθεῖ συγκεκριμένες ἀρχές, πού ἡ ἀποτελεσματικότητά τους ἐλέγχεται μέ συγκεκριμένα κριτήρια ἀξιοπιστίας. Αὐτές οἱ ἀρχές βρίσκονται διάσπαρτες στά κείμενά του καί μποροῦν νά συνοψιστοῦν ὡς ἑξῆς: Προσδιορισμός καί ἐπίγνωση τοῦ σκοποῦ τῆς θεραπείας, ἀναζήτηση πνευματικοῦ πατέρα καί ὑποταγή σ' αὐτόν, συμμετοχή στά μυστήρια τῆς ἱερᾶς Ἐξομολόγησης καί Θείας Εὐχαριστίας⁶⁵, κατάκτη-

καί στόν μετωρισμό του... οἱ ἀββάδες ἀρνοῦνται ὅτι ἡ ἐλευθερία μας σταματᾷ μπροστά στην ἐλευθερία τοῦ ἄλλου. Ἡ ἐλευθερία σταματᾷ, ὑπογραμμίζουν, μέ τόν φόβο τοῦ Θεοῦ».

63. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 263B: “De spiritu Gastrimargiae”. Πρβλ. Μ. Williams, J. Teasdale, Z. Segal, J. K. Zinn, New York, *The Mindful Way through Depression Freeing Yourself from Chronic Unhappiness*, New York - London, The Guilford Press, 2007, p. 96 ff.

64. Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητῆ, *Πρός Θαλάσιον*, 16, 90. 577C. Ὁ D. Fontana (*Ψυχολογία, θρησκεία, πνευματικότητα*, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2003), μετά ἀπό ἐρευνες, κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι, ἀπό τήν πίστη στόν Θεό ἡ ἄλλες ἀνώτερες δυνάμεις, πού μᾶς ἀγαποῦν, ἀπορρέει ἡ αὐξημένη αὐτοεκτίμηση καί εὐεξία. Ἀκόμη, ἡ πίστη στην ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μειώνει τά αἰσθήματα ἄγχους καί ἐνοχῆς, πού μπορεῖ νά προκαλέσει μιά λανθασμένη συμπεριφορά (ἁμαρτία).

65. Αὕτη ἡ λειτουργία τῆς πνευματικῆς πατρότητας καί διάκρισης δέν εἶναι δυνατόν νά νοηθεῖ στην Ἐκκλησία, ἂν δέν ἔχει ὡς βάση καί ἀναφορά τήν εὐχαριστιακή ζωή τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος. Αὕτη ἡ Ἐκκλησία εἶναι «σῶμα» καί «πλήρωμα» βλ. VI. Lossky, *Ἡ μυστική θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*

ση τῶν ἀρετῶν, ἀδιάλειπτος πόλεμος κατὰ τῶν δαιμόνων, κατάλληλος χρόνος καί προοδευτική πορεία.

Ἐξ ἄλλου, ἰσχυρά φάρμακα κατὰ τῆς ἀθυμίας εἶναι ἡ ἐξαγόρευση τῶν λογισμῶν, τὰ πνευματικά ἀναγνώσματα (διάβασμα καί μελέτη τῶν Ἀγίων Γραφῶν)⁶⁶, ὅταν γίνονται μέ εὐλάβεια, προσοχή καί περισυλλογή⁶⁷, ἡ ὑμνωδία καί μάλιστα τῶν Ψαλμῶν μετανοίας⁶⁸, ἡ συναναστροφή μέ εὐσεβεῖς ἀνθρώπους (πού μποροῦν νά μᾶς παρηγορήσουν)⁶⁹, οἱ ἀγρυπνίες, οἱ νηστεῖες καί, προπάντων, ἡ προσευχή⁷⁰. Ἰδιαίτερα, ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀναφέρει τόν τρόπο ἀπομάκρυνσης ἀπό αὐτό τό ὀλέθριο πάθος μέ τό νά διατηροῦμε τόν νοῦ μας ἀπασχολημένο μέ τήν πνευματική μελέτη. Ἔτσι, θά μπορέσουμε νά νικήσουμε ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἀθυμίας⁷¹.

Ἡ ἐμπέδωση τῆς ταπεινοφροσύνης, τῆς διάκρισης, τῆς καρδιακῆς προσευχῆς, τῆς ἡσυχίας ἀποτελοῦν τό ἐχέγγυο τῆς νίκης κατὰ τῶν

(μτφρ. Στ. Πλευράκη), Θεσσαλονίκη 1973, σ. 186. [Τό βιβλίον πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1944, ὡς *Essai sur la Théologie Mystique de l'Église d'Orient*].

66. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 507A: “Lectio et juris adhibetur meditation Scripturarum”. Πρβλ. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς Εὐτρόπιον* 2, 1, MPG 52, 397, *Ὁμιλία εἰς τόν πρῶτον Ψαλμόν*, MPG 29, 209: «... Ψαλμός γαλήνη ψυχῶν, βραβευτῆς εἰρήνης, τὸ θορυβοῦν καί κυμαῖνον τῶν λογισμῶν καταστέλλων». Πρβλ. Ψαλμ. 60, 3-4: «ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς πρὸς σὲ ἐκέκραξα ἐν τῷ ἀκηδιάσαι τὴν καρδίαν μου· ἐν πέτρᾳ ὕψωσάς με, ὠδήγησάς με, 4 ὅτι ἐγενήθης ἐλπίς μου, πύργος ἰσχύος ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ».

67. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 804B, 805A, 806B, 802B, 803A: “De oratione” (Περὶ προσευχῆς). Στὸ σημεῖο αὐτό ὁ ἅγιος Κασσιανός αὐτοαποκαλύπτει, ὅσον ἀφορᾷ στὴν προσευχή γιὰ πράγματα, πού τόν ὀδήγησαν στὴ συντριβὴ τῆς καρδιᾶς καί τὴν κατάνυξη· *Coll.*, 803B: «ὑπάρχουν διάφορα εἶδη συντριβῆς τῆς καρδιᾶς: ἄλλοτε ξεσπᾷ σὲ κραυγές χαρᾶς καί ἄλλες φορές βυθίζεται στὴν ἀνείπωτη εὐτυχία, διότι τό ὑπερκόσμιον φῶς τὴν κατακλύζει καί τὴν ἀφήνει ἀναυδῆ· ἄλλοτε πάλι πνίγεται ἀπὸ τὴ συντριβὴ καί ἀπὸ πόνο καί μόνο τὰ δάκρυα μποροῦν νά τὴν ἀνακουφίσουν»· *Coll.*, 805AB: «Αὐτὰ τὰ δάκρυα προέρχονται ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση τῶν ἁμαρτιῶν μας, ἄλλοτε ἀπὸ τὴ σκέψη τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν καί τὴν ἐπιθυμία τῆς οὐράνιας δόξας, ἄλλες φορές ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς Κολάσεως καί ἄλλοτε ἀπὸ τίς ἁμαρτίες τῶν ἄλλων».

68. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 507A: “Idcirco decantatio crebra Psalmorum”. Πρβλ. Ἀντίοχου Μοναχοῦ, *Περὶ ἀκηδίας*, MPG 89, 1516, Νεῖλου Ἀσκητῆ, *Περὶ τῶν ὀκτώ τῆς κακίας λογισμῶν*, MPG 79, 1456-1457, Ἰω. Χρυσόστομου, *Πρὸς Σταγείριον Γ΄*, *Περὶ ἀθυμίας*, MPG 47, 494.

69. Βλ. Ἰω. Χρυσόστομου, *Εἰς Ἀνδριάντας* 6, 1, MPG 49, 81.

70. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 507A: “Idcirco vigiliarum ac jejuniorum orationumque sedulitas adhibetur, ut extenuata”.

71. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 360A, 360B.

παθών καὶ ἀνοίγουν τὴ θύρα τῶν ἀρετῶν, πού εἶναι ἡ πίστις στὸν Θεό, ἡ ἐλπίδα καί, τέλος, ἡ ἀγάπη. Ἰδίως, στή θεραπεία τῆς ἀθυμίας συμβάλλει πολὺ ἡ πίστις⁷² καὶ ἡ ἐλπίδα στὸν Θεό. Πράγματι, ἡ ἐλπίδα τῶν αἰώνιων ἀγαθῶν μᾶς κρατᾷ διαρκῶς μέσα στήν ἀναστάσιμη χαρά, παραμένοντας σταθεροί στὰ βιώματά μας, χωρίς νά ἀπελπιζόμεσθε⁷³ ἀπὸ τίς συμφορές, πού μᾶς βρίσκουν, ἀλλὰ καί χωρίς νά ἐπαπαυόμαστε στήν ἐφήμερη εὐημερία. Μὲ τὴ συνεχή πνευματικὴ μελέτη, μέ τό νά ἀνυψώνουμε καί νά διατηροῦμε τὸν νοῦ μας προσηλωμένο στήν ἐλπίδα καί τὴν προσδοκία τῶν μελλοντικῶν ἀγαθῶν καί τὴ θεωρία τῆς μακαριότητος, ἡ ὁποία μᾶς ἀναμένει, θά ἀξιωθοῦμε νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ αὐτό τό ὀλέθριο πάθος τῆς ἀθυμίας⁷⁴.

Εἰδικότερα, ὁ ἅγιος Κασσιανὸς προτείνει τὰ ἑξῆς «φάρμακα» κατὰ τῆς ἀθυμίας: τὴν πίστις, τὴν ἐλπίδα καί τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεό, ὅπως καί τὴ διατήρηση καί προσήλωση τοῦ νοῦ στήν προσδοκία τῶν μελλόντων ἀγαθῶν καί τὴ θεωρία τῆς μακαριότητος, τὴ συνεχή μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὰ πνευματικὰ ἀναγνώσματα, τὴ «φυλακὴ» τοῦ νοῦ καί τὴ διαρκὴ μνήμη τοῦ Θεοῦ, τὴ διάκρισις, τὴν αὐτοεξέτασις (αὐτοέλεγχος)⁷⁵ καί τὴν αὐτοκριτικὴ⁷⁶, τὴ μαθητεία καί

72. Ἡ ψυχοπνευματικὴ δύναμις τῆς πίστεως, πέρα ἀπὸ τὴ θεολογικὴ τῆς σημασία, ἔχει ἀποδειχθεῖ ἱστορικά, κοινωνιολογικά καί ψυχολογικά. Ἡ δύναμις, ὅμως, αὐτὴ «δέν ἔγκειται στήν ἰσχυρὴ θέλησις, τὴν εὐπιστίαν ἢ (αὐθ)υποβολή, ἀλλὰ στὴ Θεία Χάρη, πού συνεργεῖ μέ τὴν ἀνθρώπινη βούλησις», βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θρησκεία καί Ἐπιστήμη*, σ. 158. Πρβλ. Τ. Toth, *Χριστιανικὴ Πίστις καί Ἐπιστήμη*, μτφρ. Ι. Παναγιωτίδου, Ἀθῆναι 1955. Ἡ πίστις κατὰ ἕναν θεοπρεπὲς τρόπο ἐξαγιάζει καί ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ, βλ. Χ. Γ. Σωτηρόπουλου, *Νηπτικοὶ Πατέρες τῶν Μέσων Χρόνων*, Ἀθῆναι 2000, σ. 131.

73. Εὐεργετινός, ὁπ.π., τ. Α'. «Υπόθεσις Α'», σ. 23 ἑξ.

74. Τὴν κλινικὴ εἰκόνα τῆς γενικότερης μορφῆς τῆς κατάθλιψης «περιέγραψε στὰ κείμενα τοῦ ὁ Ἱπποκράτης μέ τὸν ὄρο «μελαγχολία», γιατί τὴ θεωροῦσε «συνδεδεμένη μέ τὴν παρουσία ὑπερβολικῆς ποσότητος μέλαινας χολῆς στὸν ὄργανισμό τοῦ ἀνθρώπου» (Π. Κυμίσση, *Συνάντησις Ψυχιατρικῆς καί Πίστεως*, σ. 30).

75. Χρειάζεται νά συνειδητοποιήσουμε ὅτι ἡ αἰτία τῆς ὀργῆς, τῆς ἀθυμίας καί τῆς θλίψης μας δέν εἶναι ὁ «ἄλλος», ἀλλ' ὁ ἴδιος μας ὁ ἑαυτός· ὁ ἄλλος εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀφορμή. Γι' αὐτό, καί ἡ ἀποφυγὴ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων δέν εἶναι λύσις, διότι ἔτσι καταπολεμοῦμε τὴν ἀφορμὴ καί ὄχι τίς αἰτίες τῆς ἀσθενείας. Πρβλ. Ἱερομ. Γρηγόριου, *Ἡ ἱερὰ Ἐξομολόγησις. Σχόλια*, ἐκδ. Ἱερὸν Κουτλουμουσιανὸν κελλίον «Ἅγιος Ἰωάννης ὁ θεολόγος», Ἅγιον Ὄρος, 1995, σ. 31: «Ἡ γνώσις τῆς πνευματικῆς ἀσθενείας μας γίνεται ἀφετηρία τῆς πορείας μας πρὸς τὸν ἀγαθὸ καί φιλάνθρωπο Πατέρα μας».

76. Πρὸς ἀποφυγὴ τῆς ἀθυμίας ὁ ἅγιος Κασσιανὸς προτείνει τὴν ἀποφυγὴ τῆς περιέργειας, δηλ. νά μὴν ἀναλωνόμαστε στήν κριτικὴ τῶν ἀδελφῶν μας, ἀλλὰ

ἐξαγόρευση τῶν λογισμῶν σέ διακριτικό Γέροντα, τήν ἀγρυπνία, τήν προσευχή καί τήν ἐπιτέλεση τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν (ψαλμωδίες), τή μίμηση τῶν Ἀγίων καί τήν ἐξαδιαφόρηση τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν πολλῶν, τήν ἐνάσκηση τῶν ἀρετῶν, τήν ἐπικοινωνία καί συναναστροφή μας μέ τούς συνανθρώπους μας (ιδίως εὐσεβεῖς)⁷⁷ καί τό ἐργόχειρο (χειρονακτική ἐργασία).

β) Ἡ μαθητεία σέ διακριτικό Γέροντα.

Ὁ φωτισμένος διακριτικός (Γέροντας) ἀποτελεῖ τόν «ὁδηγό» σ' αὐτόν πού πορεύεται στήν πνευματική ζωή, ἔτσι ὥστε νά μήν παρεκκλίνει, ἀποφεύγοντας τίς πιθανές παγίδες καί ἠθικές πτώσεις· εἶναι τό πηδάλιο καί ὁ «κυβερνήτης» τῆς ζωῆς μας⁷⁸.

Οἱ Γέροντες, πού διαθέτουν μόνο πολλά χρόνια ζωῆς καί ἄσπρα μαλλιά, δέν εἶναι πάντα οἱ κατάλληλοι νά μιμούμεθα στή ζωή μας, οὔτε ἐκεῖνοι πού πρέπει νά ἐμπιστευόμαστε καί νά ἀκολουθοῦμε⁷⁹. Οἱ περισσότεροι ἐξ αὐτῶν γερνοῦν μέσα στή χλιαρότητα καί τή ραθυμία, ἀπό τά παιδικά τους χρόνια καί ζητοῦν νά κατευθύνουν τούς νεότερους μέ βάση ὄχι τήν ἐμπειρία τῆς ζωῆς τους, ἀλλά τά χρόνια τους⁸⁰. Ἡ διδασκαλία τέτοιων Γερόντων ὁδήγησε τίς ταλαίπωρες ψυχές νέων μοναχῶν στήν ὀλέθρια χλιαρότητα ἥ σέ θανατηφόρα ἀπελπισία (*lethalem desperationem*)⁸¹.

Καί στή «θύραθεν» Ψυχιατρική ἀναφέρονται ψυχοθεραπευτικές μέθοδοι, πού παίζουν σημαντικό ρόλο στήν ἀντιμετώπιση τῆς δυ-

νά προσπαθοῦμε νά διορθώσουμε τά δικά μας σφάλματα.

77. Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τό πειρασμικό ἀντικείμενο (πρόσωπο ἢ πρᾶγμα), πρὸς ἀποφυγή τῶν ἐρεθισμάτων καί ἀποδυνάμωση τῆς φλόγας τῆς ἐπιθυμίας, δέν ἰσχύει γενικά καί ἀπροϋπόθετα. Ἐτσι, στήν περίπτωση τῆς ἀθυμίας ἐνδείκνυται περισσότερο ἡ συναναστροφή, ὄχι ὅμως ὅταν ἡ τελευταία ἐπιδεινώνει –γιά διάφορους λόγους– τό πάθος τῆς ἀθυμίας· βλ. J. W. Pettit and Th. E. Joiner, *Chronic depression: interpersonal sources, therapeutic solutions*, A.P.A., Washington, DC 2002, p. 157 ff.: “It is likely that part of this change occurs through interpersonal mechanisms. That is, changes in methods of interacting with and responding to others...”.

78. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 528A.

79. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 543A.

80. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 543B. Πρβλ. Ὡσηέ 7, 9: «κατέφαγον ἀλλότριον τήν ἰσχύν αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ οὐκ ἔγνω· καί πολιαὶ ἐξήνθησαν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς οὐκ ἔγνω».

81. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 360B, *Coll.*, II, 544A.

σθυμίας. Μιά τέτοια μέθοδος είναι ή Διαπροσωπική ψυχοθεραπεία, και θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἀντιστοιχεῖ στή θεραπεία, πού προτείνει ὁ ἅγιος Κασσιανός, τή μαθητεία σέ διακριτικό γέροντα καί τήν ἐξαγόρευση τῶν λογισμῶν. Ὁ σωτήριος λόγος τῆς Ἐξομολόγησης στόν Πνευματικό (Γέροντα) ὑποβάλλει σέ ἐγχείριση τή νοσηρή μοναξιά μας, ἐπανασυνδέοντας ἔτσι τήν κομμένη ἐπικοινωνία μας μέ τόν Θεό Πατέρα⁸².

Οἱ πονηροί λογισμοί, γράφει ὁ Κασσιανός, μέ τήν ὁμολογία καί τήν ἐξαγορεύση, ἀφοῦ φανερωθοῦν, τρέχουν νά ἀπομακρυνθοῦν ἀπό τόν ἄνθρωπο⁸³. Τίποτε δέν βλάπτει τόσο πολύ τούς μοναχούς καί δέν χαροποιεῖ τούς δαίμονας, ὅσο τό νά κρύπτουν τούς λογισμούς τους ἀπό τούς πνευματικούς τους πατέρας⁸⁴. Ἔτσι, διαστρέφεται ὅλη ή πνευματική ζωή καί ὁ ἄνθρωπος γίνεται παίγνιο στά χέρια τοῦ διαβόλου. Γι' αὐτό, ὁ ἅγιος Κασσιανός διδάσκει ὅτι δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ ἄλλη ὁδός σωτηρίας, ἐκτός ἀπό τό νά ἐξαγγέλλουμε τούς λογισμούς μας στούς διακριτικότερους τῶν Πατέρων καί ἀπό αὐτούς νά κατευθυνόμαστε πρὸς τήν ἀρετή⁸⁵.

Ἡ θεραπεία αὐτή βασίζεται στήν «ἐδῶ καί τώρα» ἀντιμετώπιση τῶν δυσχερειῶν τῆς διαπροσωπικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ δυσθυμικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἴδια μέθοδος θά μπορούσε νά ἐναλλαχθεῖ μέ τή Συμπεριφορική-Γνωσιακή ψυχοθεραπεία, πού ἀποβλέπει στήν τροποποίηση τῶν παθολογικῶν «γνωσιῶν» τοῦ δυσθυμικοῦ ἀνθρώπου⁸⁶. Ἡ ἐξαγόρευση τῶν λογισμῶν στόν διακριτικό Γέροντα ἔχει καί αὐτόν τόν σκοπό: τήν τροποποίηση τῶν «παθολογικῶν» λογισμῶν,

82. Γ. Κούναβη, *Ὁ πόνος*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήνα 1994, σ. 80. Πρβλ. Π. Εὐδοκίμωφ, *Ἡ Ὀρθοδοξία*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 392: «ὅσοι ψυχιάτροι πιστεύουν στόν Θεό γνωρίζουν καλά αὐτή τή μυστηριακή δράση τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀπελευθερώσεως καί στέλνουν συχνά τούς ἀσθενεῖς τους στήν ἐκκλησιαστική κλινική τῆς Χάριτος».

83. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 161B, 197C, *De Institutis Renuntiantium* (Γιά τόν κανόνα τῆς ἀποταγῆς). Πρβλ. *Φιλοκαλία Α'*, σ. 89, στ. 20-22.

84. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 161B, 162A. Πρβλ. *Φιλοκαλία Α'*, σ. 89, στ. 32 ἐξ.

85. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 199C. Βλ. *Φιλοκαλία Α'*, σ. 92, στ. 12-16. Πρβλ. Γρ. Θεολόγου, MPG 35, 593G. Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Λόγος εἰς τό Γενέσιον*, MPG 94, 1332: «καί ή ἀσθενής μᾶς φύσις θεραπεύεται μέ τό ἀντίδοτον τῆς σωτηρίας». Πρβλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Ὁμιλία ΜΔ' εἰς Α' Κορινθίους*, MPG 61, 579.

86. Γ. Ν. Χριστοδούλου, *Ψυχιατρική*, τ. Α', Ἀθήνα 2002, σ. 352. Πρβλ. Markowitz J. C., *Interpersonal psychotherapy for dysthymic disorder*, Washington DC, American Psychiatric Press, 1998.

πού προκαλοῦν τὴν ἀθυμία. Ἀκόμη καὶ ἡ Ψυχοδυναμικὴ ψυχοθεραπεία, ὡς ἓνας ἄλλος θεραπευτικὸς τρόπος ἀντιμετώπισης τῆς ἀθυμίας (δυσθυμίας) ἐξυπηρετεῖ τὸν αὐτὸ σκοπὸ, πού εἶναι «ἡ συνειδητοποίηση καὶ κατανόηση τῶν αἰτίων πού ὁδηγοῦν στὴν ἐνεργοποίηση τῶν μηχανισμῶν ἄμυνας, ὅπως εἶναι ἡ προβολὴ καὶ ἡ παθητικὴ ἐπιθετικότητα»⁸⁷.

Ὁ αὐθεντικὸς πνευματικὸς Πατέρας νοθετεῖ καὶ θεραπεύει τὰ πνευματικὰ του τέκνα. Ἀναφέρει ὁ ἀββᾶς Μωυσῆς τὸ παράδειγμα ἑνὸς Γέροντα, ὁ ὁποῖος ἐπιτίμησε βαριά τὸν νέο μοναχό, ὅταν ὁ τελευταῖος τοῦ ἐξομολογήθηκε τὸ πάθος τῆς πορνείας, πού τὸν διακατεῖχε, μέ ἀποτέλεσμα ὁ νέος μοναχὸς νὰ πέσει σὲ μαύρη ἀπελπισία (*summa desperatione*) καὶ θανάσιμη ἀθυμία (*lethali tristitia*)⁸⁸. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴ σκέψη τῆς θεραπείας τοῦ πάθους του καὶ νὰ ἀρχίσει νὰ σκέπτεται τὴ φυγὴ ἀπὸ τὸ μοναστήρι⁸⁹. Τότε, ὁ ἀββᾶς Ἀπολλῶ τὸν συμβούλεψε καὶ τὸν παρηγόρησε μέ τρυφερότητα ὅτι δέν πρέπει νὰ πέφτουμε στὴν ἀπελπισία, οὔτε νὰ ἐκπλησσομαστε ἀπὸ τὴ βιαιότητα τοῦ πειρασμοῦ. Τὴ νίκη δέν μᾶς τὴ χαρίζουν οἱ προσπάθειές μας, ὅσο ἡ Χάρη τοῦ Θεοῦ⁹⁰. Δέν πρέπει, λοιπόν, νὰ μεμφόμεστε τοὺς ἀδελφούς μας γιὰ τίς ἁμαρτίες τους, τίς ὁποῖες αὐτοὶ μᾶς ἀποκαλύπτουν, ἀλλ' οὔτε νὰ περνᾶμε ἀπαράτηρητους τοὺς πόνους τους καὶ τοὺς πειρασμούς τους, ἀκόμα καὶ τοὺς πιὸ ἀσήμεντους⁹¹. καὶ καταλήγει ὅτι πρέπει νὰ πετάξουμε τὸ πέπλο τῆς ντροπῆς γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν μέσα μας καὶ νὰ τὰ φανερώνουμε στοὺς Γέροντές μας. Ἄς ἀναζητήσουμε κοντὰ τους τὸ φάρμακο γιὰ τὰ τραύματά μας⁹². Ὁ μοναχὸς σ' ἓνα καὶ

87. Γ. Ν. Χριστοδούλου, *Ψυχιατρική*, σ. 351.

88. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 544B.

89. «... πολλές ἀπὸ τίς σωματικὲς ἀλλαγές πού λαμβάνουν χώρα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συναισθηματικῆς διέγερσης εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργοποίησης τοῦ συμπαθητικοῦ ὑποσυστήματος τοῦ αὐτόνομου νευρικοῦ συστήματος, καθὼς προετοιμάζει τὸν ὄργανισμό γιὰ μιά κατάσταση ἑκτακτῆς ἀνάγκης (ὅπως π.χ. ἡ ἀντίδραση πάλης ἢ φυγῆς, γνωστὴ ὡς *fight-or-flight response*)· βλ. Στ. Βοσνιάδου, *Εἰσαγωγή στὴν Ψυχολογία*, σ. 276.

90. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 545B, 547C: “*ipse enim dolere facit et rursum medetur, percutit et manus ejus sanant*” (Γιατὶ αὐτὸς πληγώνει, ἀλλὰ δένει τὴν πληγὴ. Χτυπάει, ἀλλὰ τὰ χέρια του γιαιτρεύουν).

91. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 547C.

92. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 547C. Αὐτὴν τὴ διάκριση πρέπει νὰ τὴν ἐπιδιώκει ὁ μοναχὸς γιὰ νὰ μὴν, μέσα στό σκοτάδι τῆς νύχτας, πέσει σὲ ἐπικίνδυν-

μοναδικό στόχο θά πρέπει νά ἐπικεντρώνει τήν προσοχή του: τή μνήμη τοῦ Θεοῦ (*memoriam Dei*)⁹³.

Προϋπόθεση καί τεκμήριο αὐθεντικῆς πνευματικῆς πατρότητας γιά τόν Γέροντα ἀποτελεῖ ἡ ταπεινοφροσύνη⁹⁴, μέ τήν ὁποία συνδέεται στενά ἡ ἀγνή, ἄδολη, καθαρή, εἰλικρινής, βαθιά, ἀγαπητική καί αὐτοθυσιαστική συν-πάθεια (*empathy*), πού αἰσθάνεται ὄχι μόνο γι' αὐτούς πού περιθάλπει, ἀλλά καί γιά ὅλη τήν ἀνθρωπότητα. Ἕνας τέτοιος Γέροντας ἀποτελεῖ ἰσχυρό προτείχισμα καί πνευματικό ὄχυρό ὧν τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν –ὅπως ὁ κάθε γνήσιος μαθητής τοῦ Κυρίου λειτουργεῖ ὡς «ἄλας» καί «λυχνία» γιά ὅλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους–, πού δέν ἀφήνει κανένα ἀπό ὅσους κινδυνεύουν ψυχο-πνευματικά νά ριχτεῖ στό βάραθρο τῆς ἀπελπισίας, οὔτε τοὺς ἐξοργίζει μέ τή σκληρότητα τῶν λόγων του⁹⁵.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός ὑπογραμμίζει τόσο τήν προληπτική, ὅσο καί τή θεραπευτική δύναμη τῆς διδασκαλίας τῶν *Γερόντων*⁹⁶, παρατηρώντας: ὅπως οἱ πεπειραμένοι γιατροί δέν χαίρονται γιά τή θεραπεία τῶν νοσημάτων, ἀλλά –μέσω τῆς ἐμπειρίας καί τῆς γνώσης τους– προβλέπουν τίς μελλοντικές ἀσθένειες καί τίς προλαμβάνουν μέ σωτήριες συνταγές καί φάρμακα, ἔτσι ἐνεργοῦν καί οἱ αὐθεντικοί γιατροί τῶν ψυχῶν. Ἀφανίζουν ἐκ τῶν προτέρων –μέσα ἀπό τήν πνευματική λογο-θεραπεία, πού μοιάζει μέ οὐράνιο ἀντίδοτο– τίς ἀσθένειες τῆς καρδίας, πρίν τήν ἐμφάνισή τους, δείχνοντας ἔτσι στοὺς νοσοῦντας πνευματικά (ἁμαρτωλούς) τήν αἰτία τῶν παθῶν, πού τοὺς ἀπειλοῦν, ἀλλά καί τά φάρμακα γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας τους⁹⁷.

νους λάκους (Κασσιανοῦ, *Coll.*, MPL 49, 525A: “... necesse est eum velut in nocte caeca tetrisque tenebris oberrantem”, *Inst.*, 374A. Πρβλ. Μοναχοῦ Μωυσέως, Ἀγιορείτη, «Ἡ διάκριση», ἐφημ. *Μακεδονία*, 12/2/2012: «Ὁ διακριτικός ποιμένας παραδειγματίζει, εἰρηνοποιεῖ, ἀνέχεται καί ὑπομένει. Σηκώνει ὅσους πέφτουν, θεραπεύει τοὺς νοσοῦντες, ἐμπνέει τήν ἀρετή. Γνωρίζει τί θά πεῖ, πότε θά τό πεῖ, γιατί θά τό πεῖ, πόσο θά πεῖ, τί δέν θά πεῖ. Προσπαθεῖ νά διεγείρει τήν κάθε ψυχή, δίχως νά θέτει δυσβάστακτα φορτία στοὺς ὤμους τῶν ἀδυνάτων. Συστηματικά δέν χρησιμοποιεῖ ψυχολογικό ἐξαναγκασμό καί πνευματική βία».

93. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1294B, 1259A.

94. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXII, 451A.

95. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 547A.

96. Βλ. E. Sellner, “Cassian and the Elders: Formation and Spiritual Direction in the Desert”, *Studies in Formative Spirituality* 13/3 (1992) 305-322.

97. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XI, 418B: “De spiritu Cenodoxiae”. Πρβλ. J. Bucay, Ὁ δρόμος τῆς ἀπώλειας. Φύλλα πορείας (τρίτο βιβλίο), μτφρ. Κ. Ἐπισκο-

Ὁ χαρισματικός Γέροντας ιδιαίτερα στό μυστήριο τῆς ἱερᾶς Ἐξομολόγησης υἱοθετεῖ μέ διάκριση μιά ποιμαντική προσέγγιση, ἡ ὁποία θεμελιώνεται στήν ταπείνωση καί τήν ἀπροϋπόθετη ἀγάπη· δέν βοηθᾷ τόν πιστό τόσο μέ τίς δικές του γνώσεις καί ἐπικοινωνιακές δυνατότητες, ὅσο μέ τή φανέρωση τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ⁹⁸.

Οἱ ἔμπειροι πνευματικά *Γέροντες* διαθέτουν ἔμπρακτα καί ὄχι θεωρητικά (διαλεκτικά, φαντασιακά καί νοησιαρχικά)⁹⁹ τήν κατάλληλη γνώση γιά νά κατακτήσουμε τήν ἀρετή¹⁰⁰ καί μποροῦν νά μᾶς δείξουν τόν ἀσφαλῆ δρόμο τῆς σωτηρίας μας¹⁰¹. Συμπληρώνει, μάλιστα, ὁ ἅγιος Κασσιανός ὅτι ὁ Κύριος δέν δείχνει σέ κανένα τήν ὁδό τῆς τελειότητας, ἄν ὁ ἄνθρωπος περιφρονεῖ τήν «*ἄνωθεν σοφία*», τή διδασκαλία καί τό παράδειγμα τῶν *Γερόντων* (Ἀγίων)¹⁰². Δίκαια, γι' αὐτό, ὁ Γέροντας ἀποκαλεῖται «πνευματικός πατέρας» ἢ «ιατρός»¹⁰³.

πούλου, ἐκδ. Ορεα, Ἀθήνα 2012, σ. 94: «Ἄν μπορέσει τό καταθλιπτικό ἄτομο νά ἀποκτήσει καλύτερη ἰδέα γιά τόν ἑαυτό του, γιά τόν κόσμο καί τίς ἴδιες του τίς σκέψεις, ἄν δέν ξεχνάει νά ἀσκεῖ κάποια φυσική δραστηριότητα, ἄν ἐπιδιώκει τήν ἐπικοινωνία μέ πῶ ἀισιόδοξα ἄτομα καί τὰ ἀκούει προσεκτικά, ἄν ἀκούει Μότσαρτ, ἄν παρακολουθεῖ μαθήματα, ἄν ἀναπτύξει τή δημιουργικότητά του καί προσπαθήσει νά εἶναι πῶ χρήσιμο στήν κοινωνία στήν ὁποία ἀνήκει, μποροῦμε νά ποῦμε χωρίς ἀμφιβολία ὅτι ἔχει βελτιώσει τήν πρόγνωση γιά τήν ἐξέλιξη τῆς ἀρρώστιας του καί, τελικά, ὅτι ἔχει βελτιώσει τό μέλλον του».

98. Γερόντισσα Γαβριηλία, *Ἡ ἀσκητική τῆς ἀγάπης*, Ἀθήνα 1996, ἐκδ. Ἐπτάλοφος, σ. 181: «Εἶναι μεγάλη πλάνη νά νομίζεις ὅτι μέ τήν προσπάθειά σου μπορεῖς νά ἀλλάξεις ἕναν ἄνθρωπο. (...) Ὅταν προσέυχεται κανείς γιά ἕναν ἄνθρωπο, αὐτό εἶναι ἐντάξει. Ἀλλά, ὅταν προσπαθεῖ νά τόν ἀλλάξει, ὄχι. Αὐτό εἶναι μόνο στό Χέρι τοῦ Θεοῦ».

99. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XXII, 449A: "*De spiritu superbiae*".

100. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XXII, 449A: "*De spiritu superbiae*".

101. Ὁ Γέροντας ἀγωνίζεται γιά τήν πνευματική πορεία τοῦ ἀνθρώπου. «Ἡ διάκριση τοῦ Γέροντα δέν ἀφορᾷ μόνον τή διάγνωση ἢ τήν προέλευση τῶν σκέψεων καί τῶν ἔνδον σκιρτημάτων (τοῦ ἀνθρώπου), ἀλλά στήν ὑπόδειξη κάθε φορά θεραπείας τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν»· βλ. Στ. Γιαγκάζογλου, «Ὁ ἀνθρωπισμός τῆς ἐρήμου. Πνευματική διάκριση κατά τήν ἀσκητική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία*, Τόμος Π' (2009), τεῦχ. 1, σ. 109-126.

102. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, 549A. Γιά τήν ἀλληλένδετη σχέση μεταξύ γνωστικῆς καί ἠθικῆς ἀμαρτίας βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Προθεωρία στήν Ψυχολογία τῆς αἵρεσης*, ἐκδ. Βουτζουλίδης, Ἀθήνα 2009.

103. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, XXII, 455A: "*De spiritu superbiae*". Πρβλ. π. Β. Θερμοῦ, *Ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1996, σ. 25 ἐξ. «Ἡ διάκριση τῶν κλινικῶν ὀντοτήτων σέ ψυχώσεις, νευρώσεις, διαταραχές προσωπικότητας, διαταραγμένες ἀντιδράσεις κ.λπ. σχεδόν καθημερινά ἀποδεικνύεται σχηματική, ἀφοῦ οἱ κλινικές εἰκόνες συχνότατα τέμνονται καί ἀλληλοκαλύπτονται (φυσικό ἐπακόλουθο τοῦ ἐνιαίου τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, μέ τίς ποικίλες πτυχές

Μέ τήν ὑπακοή¹⁰⁴ μας, λοιπόν, σέ ἁγίους πνευματικούς δασκάλους καί ὁδηγούς (Γέροντες) εἶναι δυνατόν ὁ ἄνθρωπος νά ἀποκτήσει τήν αὐθεντική τελείωση στήν ἀρετή.

Γιά νά ἐπιτευχθεῖ, ὅμως, τοῦτο, στό πλαίσιο τῆς ψυχοδυναμικῆς σχέσης τοῦ πνευματικοῦ τέκνου μέ τόν πνευματικό του πατέρα (Γέροντα)¹⁰⁵ καί τῆς πνευματικῆς θεραπευτικῆς, ἀπαραίτητη εἶναι ἡ ἐξαγόρευση τῶν λογισμῶν. Ὁ ἅγιος Κασσιανός προτρέπει νά φανερώσουμε στούς Γέροντές μας, πού διαθέτουν τό Χάρισμα τῆς «πύρινης προσευχῆς» ἐκτός ἀπό τό Χάρισμα τῆς διάκρισης¹⁰⁶, ὅλα τά κρυφά τῆς ψυχῆς μας καί ἄς ἀναζητοῦμε –μέ πλήρη ἐμπιστοσύνη– κοντά τους τό φάρμακο τῶν πληγῶν μας¹⁰⁷.

Μάλιστα δέ, οἱ ἀρχάριοι μοναχοί ἔχουν ὑποχρέωση νά ἀναφέρουν τούς λογισμούς τους στόν Γέροντα (senior)¹⁰⁸. Γιά νά μπορέσουν οἱ μοναχοί νά φθάσουν στή γνήσια (κατά Θεόν) ταπείνωση, διδάσκονται ἀπό τούς Γέροντες νά μήν κρύβουν κανένα λογισμό τους, ἀλλά, μόλις γεννιέται μέσα τους ἕνας λογισμός, νά τόν ἀναφέρουν ἀμέσως στόν Γέροντα καί νά μήν κάνουν ὅ,τι αὐτοί θεωροῦν σωστό¹⁰⁹, δηλ. νά ἀποφεύγουν νά ἐμπιστεύονται τήν κρίση τους. Ἔτσι, ὁ Πονηρός δέν θά μπορεῖ πλέον μέ κανένα τρόπο νά παρα-

τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς) ... Εἴμαστε ἐνήμεροι γιά τήν ἐνότητα ψυχῆς καί σώματος, καθώς καί γιά τήν συμβολή ἀμφοτέρων στή γένεση τῆς ψυχοπαθολογίας».

104. Βλ. J. Rippinger, "The Concept of Obedience in the Monastic Writings of Basil and Cassian", *Studia monastica* 19 (1977) 7-18. Πρβλ. Κ. Μουρατίδη, *Ἡ μοναστική ὑπακοή ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθήναι 1956.

105. Περισσότερα γιά τή σχέση αὐτήν ἀπό ψυχαναλυτική ἄποψη βλ. S. K. Tsitsigkos, *Spiritual Fatherhood According to St. John Chrysostom's Homilies on Penance in the Light of the Psychology of depth*, Durham University MA thesis [Θεολογία 70 (1999) 826-960].

106. Γ. Κούναβη, *Παναγία καί Ἐκκλησία*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1989, σ. 129 ἐξ.

107. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 547C. Πρβλ. Π. Μπότση, *Φιλοκαλία τῶν ρώσων νηπτικῶν Α. διδαχῆς Ὁσίου Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ*, σ. 53: «Γιά ὅλα αὐτά ὑπάρχει μόνο μιά θεραπεία καί μέ τή βοήθεια αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος βρίσκει εὐκολα παρηγοριά στήν ψυχή του. Καί τί εἶδους θεραπεία εἶναι αὕτη; Ἡ ταπείνωση τῆς καρδιάς. Δέν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος, ἐκτός ἀπό αὐτόν, γιά νά μπορέσει ὁ ἄνθρωπος νά καταρρίψει τούς τοίχους αὐτῶν τῶν κακιῶν. Διαφορετικά, θά διαπιστώσει ὅτι οἱ κακίες αὐτές θά τόν κατανικήσουν. Ἡ ἀκηδία μερικές φορές καλεῖται ἀπό τούς ἁγίους πατέρες ἀργία, ὀκνηρία ἢ νωθρότητα».

108. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 161A.

109. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 161B.

πλανήσει τόν μοναχό, εξαιτίας τῆς ἀπειρίας του καί τῆς ἄγνοιάς του, καί δέν θά μπορεῖ νά τόν ξεγελάσει καί νά τόν πείσει νά κρύψει ἀπό τόν Γέροντα τίς ὑποδείξεις καί τίς ιδέες, πού τοῦ ρίχνει ὕπουλα μέσα στήν καρδιά του, σάν πύρινα βέλη¹¹⁰. Οἱ λογισμοί μας, λοιπόν, θά πρέπει ἀμέσως νά ἀποκαλύπτονται στόν Γέροντά μας, γιατί, «ἂν δέν ντραπεῖς νά τοὺς ἀποκαλύψεις ἀμέσως καί μέ ἀκρίβεια, τότε θά πρέπει νά μάθεις νά τοὺς νικᾷς ἀπό τή γέννησή τους»¹¹¹.

Ἐξ ἄλλου, ὁ Κασσιανός μᾶς προτρέπει νά ἀναφέρουμε τοὺς λογισμούς, πού ξεπετάγονται μέσα μας, παραμερίζοντας κάθε ντροπή¹¹². Ὅταν ἀπωθοῦμε τοὺς πονηροὺς λογισμούς καί ντρεπόμαστε νά τοὺς κοινοποιήσουμε στοὺς πνευματικούς μας Γέροντες, τότε χάνουμε τή δυνατότητα νά θεραπευτοῦμε¹¹³. ὅσο δέ συχνότερα ἐξαγορεύονται, τόσο γρηγορότερα ἐπιτυγχάνεται ἡ θεραπεία τους¹¹⁴.

Οἱ Γέροντες ἀπό τήν πείρα τους διδάσκουν ὅτι τό νά ντρέπεται κανείς νά ἐξαγορεύσει τόν λογισμό του στόν Γέροντα, εἶναι σαφέστατη ἀπόδειξη ὅτι ὁ λογισμός εἶναι διαβολικός (*diabolicae cogitationis*)¹¹⁵.

Ὡστόσο, ἡ μὴ ἀποκάλυψη τῶν λογισμῶν ἀπό ντροπή ἢ ἀδιακρίσία τῶν Γερόντων δημιουργεῖ περισσότερα προβλήματα στόν μοναχό, διότι ἡ βασική αἰτία τῆς μὴ ἐξαγόρευσης εἶναι ἡ μέ ὀργή πιθανή ἐπιτίμηση τοῦ Γέροντα πρὸς τόν μοναχό, πού ἔσφαλε. Ἔτσι, αὐτό μᾶς κάνει νά ντρεπόμαστε νά ἀποκαλύψουμε τοὺς λογισμούς καί νά τοὺς κρύβουμε, ὥστε τελικά νά μὴν ὑπάρχει θεραπεία (*curationum*)¹¹⁶.

Ὁ ἄββᾶς Κασσιανός, γιὰ τήν καταπολέμηση τῶν λογισμῶν, προτείνει, μέσῳ τῶν Γερόντων, πού ἐπισκέφθηκε σέ διάφορες σκῆτες τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Νιτρίας, νά ἐξαγορεύονται (ἐξομολογοῦνται) οἱ λογισμοί, διότι τότε χάνουν τή δύναμή τους, ἐξασθενοῦν καί μα-

110. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 162A.

111. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 198C. Πρβλ. ἱερομονάχου Βενέδικτου Ἀγιορείτη, *Οἱ λογισμοί καί ἡ ἀντιμετώπισή τους*, Ἔκδοση Συνοδίας Σπυριδωνος Ἱερομονάχου, 1997, Νέα Σκῆτη, Ἅγιον Ὅρος.

112. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 542A.

113. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 542B.

114. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 270B: "*De spiritu fornicationis*".

115. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 162A.

116. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, 542B, 941B, 959B, 990A- 992A, 1142D, 1168B.

ραίνονται (*de marcore patefactarum cogitationum*)¹¹⁷. Άν, λοιπόν, αποκαλύψεις στον Γέροντά σου τόν λογισμό σου, τότε αφαιρέσεις από τόν λογισμό τή δύναμη νά σέ ξανα-ενοχλήσει. Αυτό τό φοβερό έρπετό δέν θά μπορέσει πιά νά βρεί καταφύγιο σέ σένα, αφού ή εξομολόγηση, πού έκανε, τό έσυρε από τό «σκοτάδι» (Άδη/άσυνείδητο) τής καρδιάς σου έξω στο «φώς» τής ήμέρας¹¹⁸. Ό έχθρός, πού ή μόνη του δύναμη είναι ή κρυφίότητά του, από τή στιγμή πού αποκαλύφθηκε, δέν μπορεί πλέον νά φωλιάσει καί μολύνει τήν καρδιά σου. Η Έξομολόγηση καταργεί καί εξαφανίζει, μιά γιά πάντα, αúτην τή διαβολική τυραννία, όπως αναφέρει καί ό Έκκλησιαστής¹¹⁹. Έτσι, ό άββας Κασσιανός παρομοιάζει τόν έμπειρο καί πνευματικό Γέροντα μέ γητευτή φιδιών, ό όποιος διαθέτει τήν ικανότητα καί τήν πείρα νά βρίσκει, μέσα στά σαγηνευτικά καί πανίσχυρα λόγια τής Γραφής, τό δραστικό αντίδοτο γιά τά δαγκώματα του φιδιού καί τόν τρόπο νά αφαιρεί από τήν καρδιά μας τό θανατηφόρο του δηλητήριο (*et extrahere de corde consuevit noxia venena serpentis, patefacta non fuerint*), παροτρύνοντάς μας νά αναφέρουμε τούς λογισμούς μας στον Γέροντα, παραμερίζοντας κάθε ντροπή, ή όποία θά διευκόλυνε τήν παραμονή τους στην ψυχή μας¹²⁰.

117. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, II, 538B. Πρβλ. Άββς Δωρόθεου, όπ.π., σ. 179: «Μέ σκέπασε μέ τή Χάρη Του ό Θεός καί πάντοτε φοβόμουνα αúτόν τόν κίνδυνο. Τά άνέφερα όλα στον πνευματικό μου. Γιατί ποτέ, όπως είπα, δέν αποφάσιζα νά κάνω κάτι, χωρίς νά έχω τήν εύλογία του. Καί μερικές φορές μου έλεγε ό λογισμός: “Αúτό δέν θά σου πεί ό Γέροντας; Τί θέλεις τώρα νά τόν ενοχήσεις”; Καί έλεγα στον λογισμό: “Ανάθεμα σέ σένα καί στή διάκρισή σου καί στή σοφία σου καί στή φρονιμάδα σου καί στή γνώση σου, γιατί ό,τι ξέρεις τό ξέρεις από τούς δαίμονες”. Καί πήγαινα καί ρωτούσα τόν Γέροντα καί μερικές φορές μου άπαντούσε όπως είχα προηγουμένως σκεφτεί καί τότε μου έλεγε ό λογισμός: “Τί έγινε λοιπόν; Νά, σου είπε αúτό πού σου είχα πεί καί έγώ. Δέν ενοχλήσες λοιπόν χωρίς λόγο τόν Γέροντα”; Καί άπαντούσα στον λογισμό: “Ναί, αλλά τώρα είναι εύλογημένο, τώρα προέρχεται από τό Άγιο Πνεύμα. Γιατί τό δικό σου είναι πονηρό, είναι δαιμονικό, είναι γεμάτο έμπάθεια”. Καί έτσι ποτέ δέν επέτρεπα στον έαυτό μου ν’ ακολουθήσει τόν λογισμό του, χωρίς νά έχω ρωτήσει γι’ αúτό σχετικά».

118. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, II, 540A: “*De discretione*” («Περί διακρίσεως»). Η διαδικασία αúτη, άνάδυση τής άπωθημένης σκέψης (λογισμού) από τό «σκότος» (άσυνείδητο) στο «φώς» (συνείδητό), συνιστά, ως γνωστό, καί τήν ούσιαστική θεραπευτική τεχνική τής Ψυχανάλυσης.

119. Πρβλ. Έκκλ. 10, 11: «έν δάκη όφης έν ου ψιθυρισμῶ, καί ουκ έστι περισεία τῶ έπάδοντι».

120. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, II, 541A: “*De discretione*”, «Περί διακρίσεως».

Οἱ λογισμοί, πού δέν ἐξαγορεύονται καί συνεχίζουν νά ζοῦν καί νά κινοῦνται μέσα στήν ψυχή μας, τή δηλητηριάζουν σταδιακά¹²¹. Σέ ἀνάλογο –*mutatis mutandis*– συμπέρασμα εἶχε, ὡς γνωστό, καταλήξει ὁ S. Freud καί ὅλη ἡ Ψυχανάλυση. Ὁ ἅγιος Κασσιανός ὁμιλεῖ γιά τήν «*τυραννίδα τῶν κεκρυμμένων λογισμῶν*» –ὅπως, *mutatis mutandis*, θά λέγαμε σήμερα, κατά τή Γνωσιακή Ψυχολογία, γιά τούς ιδεοψυχαναγκασμούς, τούς ποικίλους νοσηροῦς ιδεασμούς καί τίς «αὐτόματες σκέψεις» (*automatic thoughts*)– καί τήν ἀνελέτη βία, πού αὐτοί ἀσκοῦν, ὅταν τούς κρατᾶμε μυστικούς. Ὁ ἀββᾶς Θεωνᾶς μίλησε γιά τό πόσο τυραννικοί εἶναι οἱ κρυφοί λογισμοί καί ἡ σκληρή βία, πού ἀσκοῦν στήν ψυχή, ὅταν κρατοῦνται κρυφοί¹²².

Ἐν κατακλείδι, ὁ ἅγιος Κασσιανός δέχεται ὅτι –μέσω τῆς συγκεκριμένης ἀγωγῆς, ἄσκησης καί ἐκπαίδευσης στήν ταπεινοφροσύνη, τήν ὑπακοή¹²³, τήν ἀγάπη, τή διδασκαλία, τή μαθητεία καί τήν ἐξαγόρευση τῶν ἁμαρτιῶν στόν *Γέροντα*– τό πνευματικό τέκνο δέν μαθαίνει ἀπλῶς νά πορεύεται σταθερά τήν «εὐθεία ὁδό», μέσα ἀπό τήν αὐθεντική καί ἀληθινή *διάκριση*¹²⁴, ἀλλά πετυχαίνει καί τήν

121. Πρβλ. Ἀ. Μ. Σταυρόπουλου, *Ὁρθόδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2012, σ. 158: «Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διακρίνουν τούς διαφόρους βαθμούς εἰσχωρήσεως τοῦ κακοῦ λογισμοῦ στήν καρδιά, ὅπως ἡ προσβολή, τόν συνδυασμό, τή συγκατάθεση, τήν πάλη, τήν αἰχμαλωσία καί τό πάθος, πού εἶναι ἡ δραστηριοποίηση τοῦ λογισμοῦ».

122. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 539. Οἱ πάσχοντες ἀπό ψυχασμούς ἀποφεύγουν ἢ ἀρνοῦνται νά ζητήσουν βοήθεια καί, ὅταν ἡ κατάσταση γίνει ἀφόρητη καί φθάσουν στόν γιαντρός ἢ στόν πνευματικό, ἀκόμη καί τότε δυσκολεύονται νά ἀνοιχτοῦν καί νά μιλήσουν γι' αὐτό πού τούς συμβαίνει.

123. Πρβλ. Κ. Μουρατίδου, *Ἡ μοναχική ὑπακοή*, σ. 42: «Ταπεινοφροσύνη καί ὑπακοή συνδέονται ἀρρήκτως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν πατέρων τῆς ἐρήμου».

124. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, *De discretione*, “*Responsio de confusione calcanda et periculo non condolentis*”, 547C, 548A: “*sed absque ullo confusionis operimento omnia debent senioribus revelari, atque ab eis vel remedia vulnerum, vel exempla conversationis ac vitae fiducialiter sumi; in quibus parem opem et similem experiemur effectum, si nihil penitus affectare nostro iudicio ac praesumptione tentemus*”. Πρβλ. τ ο ὤ ι δ ι ο υ, Πρός Λεόντιον Ὑγούμενον, *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, σ. 92: «οὐκ ἄλλη εὐρεθήσεται ὁδὸς σωτηρίας ἀσφαλῆς ὡς τὸ ἐξαγγέλλειν τούς ἰδίους λογισμούς τοῖς διακριτικωτάτοις τῶν Πατέρων καί τούτων πρὸς τήν ἀρετὴν κανονίζεσθαι καί μὴ τῷ ἰδίῳ λογισμῷ καί κριτηρίῳ ἀκολουθεῖν». Αὐτό εἶναι καί τό ἀπόσπασμα, πού κρατᾶ σέ εἰλητάριο ὁ ἅγιος Κασσιανός στό ἀριστερό του χέρι στίς περισσότερες εἰκόνες, πού ἀγιογραφεῖται.

πραγματική άνοσία ἔναντι τῶν πανουργιῶν καί δολοπλοκιῶν τοῦ ἐχθροῦ (διαβόλου)· τὰ δέ ἔμψυχα παραδείγματα καί πρότυπα τῶν ὀλίγων (ἐνάρετων, Ἀγίων ἢ Ὀσίων) ἔμπειρων καί ἀληθινά ἀπαλλαγμένων ἀπό τὰ πάθη *Γερόντων* (θά) ἀποτελοῦν γι' αὐτόν τήν πυξίδα, τόν φάρο καί τόν διαρκή κανόνα τῆς ζωῆς του. Πράγματι, ἡ μίμηση τῆς ζωῆς ἐνός ἐπιτυχημένου πνευματικῶς χριστιανικά κοινοβιάτη μοναχοῦ (*vitae perfectae, coenobialis vitae*) βοηθᾷ πολύ στόν πνευματικό μας ἀγῶνα. Τότε, ὁλόκληρη ἡ ἐπιτηδειότητα τῶν δαιμόνων δέν θά μπορεῖ νά ἐπικρατήσῃ στόν ἄνθρωπο, ἀφοῦ –μέσω τῆς ἐμπιστευτικῆς του αὐτο-παράδοσης στήν ὥριμη πνευματικά σκέψη καί πείρα τῶν *Γερόντων*– θά ἔχει πλέον καταστεῖ ἀνίκανος νά κρύψει, ὄντας τελείως ἀνοιχτός καί δ ι α φ α ν ο ς , μέ ψέματα ἢ ντροπή ὅποιονδήποτε λογισμό γεννιέται στήν καρδιά του, γνωρίζοντας ἄν πρέπει νά τόν δεχτεῖ ἢ νά τόν ἀπορρίψῃ¹²⁵.

γ) Ἡ ἀναχώρηση.

Γιά τή θεραπεία τῶν σαρκικῶν παθῶν, ἐκτός ἀπό τή «νέκρωση» τοῦ σώματος καί τή συντριβή τῆς «καρδίας», ἀπαιτεῖται καί ἡ πάσης φύσεως ἀπομάκρυνση (βλ. ἀποταγή, ἀποχή καί ἐγκράτεια) ἀπό τό πειρασμικό πρᾶγμα, ἀντικείμενο, ἔννοια ἢ πρόσωπο (βλ. ἡσυχία), γιά νά μὴν τρέφονται συνεχῶς τὰ πάθη αὐτά ἀπό τὰ διάφορα ἐξωτερικά ἐρεθίσματα. Μέ τήν ἀποφυγή τῶν ἀφορμῶν (ἐρεθισμάτων)¹²⁶ ἀπό φόβο μήπως κανεῖς παρασυρθεῖ καί κατρακυλήσῃ στήν ἱκανοποίησή τους, ἀποδυναμώνεται ἡ ἔντονη ἐπιθυμία ἀπό τὰ πράγματα, πού προηγουμένως τήν ὑποκινοῦσαν καί τήν ὑπέκαιαν¹²⁷. Γιατί, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δέν προκαλεῖται ἀπό διάφορα ἄσεμνα θεάματα καί ἀπρεπεῖς εἰκόνες, μπορεῖ νά ἐργαστεῖ μέ περισσότερη νήψη καί νά ἀποκτήσῃ πιό καθαρό πνευματικό ὄφθαλμό, πού θά τόν βοηθήσῃ στόν ἀγῶνα του γιά τήν κάθαρση τῆς ψυχῆς του καί τήν ἀπαλλαγή του ἀπό τίς ποικίλες ἐφάμαρτες ἐπιθυμίες¹²⁸.

125. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., II, 537A.

126. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VI, 270B.

127. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., V, 613B, 614A: "De octo principalibus vittis".

128. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VI, 270B. Πρβλ. *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τ. Α' (μτφρ. Α. Γαλίτης, ἐκδ. «Τό περιβόλι τῆς Παναγίας», 1986), σ. 73-86: «Δέν θά μπορέσῃ ὁ ἄνθρωπος νά ἀπομακρύνῃ τίς ἐμπαθεῖς ἐνθυμήσεις, ἂν δέν φροντίσῃ νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν ἐπιθυμία καί τόν θυμό. Καί τήν ἐπιθυμία θά τήν ἐξαντλήσῃς μέ νηστείες, ἀγρυπνίες καί χαμαικοιτίες. Ἐνῶ τόν θυμό θά τόν ἐξη-

Πράγματι, ἡ ἡσυχία βοηθᾷ πολύ στήν καταπολέμηση τῆς φιλήδονης ἐπιθυμίας. Ὅταν κάποιος δέν προκαλεῖται ἀπό διάφορα θεάματα καί ἀπρεπεῖς εἰκόνες, μπορεῖ νά ἐργαστεῖ μέ περισσότερη νήψη καί νά ἐπιδοθεῖ στόν ἀγῶνα γιά τήν κάθαρση τῆς ψυχῆς του, καί, ἔτσι, νά μπορέσει νά ἀπαλλαγεῖ εὐκολότερα ἀπό τά σαρκικά πάθη του. Ἡ μοναστική ἀποταγή¹²⁹ καί ἡ ἀναχώρηση δέν ταυτίζονται μέ τή λεγόμενη ψυχιατρικά «ψυχογενή φυγή» (*psychogenic fugue*).

Ὡστόσο, τήν ἐρημική ζωή πρέπει νά ἀναζητᾷ μόνο ἐκεῖνος πού ἔχει νικήσει ὅλα του τά πάθη καί ἔχει ὀριστικά ἀπελευθερωθεῖ ἀπό αὐτά. Τοῦτο μπορεῖ νά φαίνεται ὡς ἓνα παράδοξο ἢ ἓνας λογικο-ηθικός κύκλος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ μοναχός –μέ βάση τήν ἀρετή τῆς πνευματικῆς του διάκρισης¹³⁰– θά κρίνει ἄν, πότε καί πόσο θά πρέπει νά συναναστρέφεται μέ τούς συνανθρώπους του, καί ἄν, πότε καί πόσο θά πρέπει νά παραμένει μόνος.

Μιλώντας ἐδῶ γιά τή θεραπεία τοῦ ἐπιθυμητικοῦ τῆς ψυχῆς, θά πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι, σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, ἡ ἐπιθυμία ἀπό μόνη της δέν μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ ὡς καλή ἢ κακή (κακή, ἐμπαθής ἢ διεστραμμένη) ἠθικά, γιατί αὐτό ἐξαρτᾶται ἀπό τόν σκοπό καί τή χρήση, πού ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά τῆς κάνει. Ἄρα, πρόκειται λιγότερο γιά ἀποχή ἀπό τά πράγματα αὐτά καθαυτά, καί περισσότερο γιά τόν δικό μας προσανατολισμό, χρήση καί διάθεση¹³¹.

μερώσεις μέ μακροθυμίες, ἀνεξικακίες, ἀμνησικακίες καί ἔλεημοσύνες. Γιατί ἀπό αὐτά τά δύο πάθη ἀποτελοῦνται ὅλοι σχεδόν οἱ δαιμονικοὶ λογισμοί, οἱ ὁποῖοι ρίχνουν τόν νοῦ στόν ὀλεθρο καί τήν ἀπώλεια».

129. Ἡ ἀποταγή εἶναι «θεμελιώδης ἐννοια τῆς διδασκαλίας τῶν πατέρων καί συνίσταται εἰς τήν τριπλὴν ἀπάρνησιν, ἥτοι τήν τοῦ κόσμου, τήν τῆς οἰκογενείας καί τήν τῶν ἀγαθῶν καί μάλιστα πάντων τοῦ ἰδίου Ἐγώ...» (βλ. Κ. Μουρατίδη, *Ἡ μοναχική ὑπακοή ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθῆναι 1956, σ. 35). Πρβλ. Ἀρχ. Σωφρόνιου (Σαχάρωφ), «Περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῶν τριῶν ἀποταγῶν εἰς τόν ἅγιον Ἰωάννην τόν Κασσιανόν τόν Ρωμαῖον καί τόν ἅγιον Ἰωάννην τόν Σιναΐτην», *Ἀσκησις καί Θεωρία*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἑσσεξ Ἀγγλίας, 1996, σ. 81 ἔξ.

130. Μέ τή διάκριση μπορούμε νά φθάσουμε στήν κορυφή τῆς τελειότητος. Χωρίς αὐτήν, ἀκόμη καί οἱ ἐπιμελεῖς ἀγωνιστές δέν μποροῦν νά φθάσουν στό ὕψος τῆς τελειότητος, γιατί εἶναι (ἡ διάκριση) μητέρα τῶν ἀρετῶν, ὁ φύλακάς τους καί ὁ ρυθμιστής τους (βλ. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., II, 527A). Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *Ἐπιστολή* 217, 84, MPG 32, 808B: «Οὐ γὰρ πάντως τῷ χρόνῳ, κρίνομεν τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ τῷ τρόπῳ τῆς μετανοίας προσέχομεν».

131. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., V, 635D, 636A.

Όταν διορθώσει κανείς όλες (;) του τίς ἐλλείψεις, ζώντας ανάμεσα στους ἀδελφούς, τότε –μπορούμε νά ποῦμε– πῶς ἔχει κάποιο νόημα ἡ ἀπομόνωσή του στήν ἔρημο, γιατί τότε δέν θά ἀναζητᾷ τήν ἔρημο ὡς διέξοδο, ἐξαιτίας τῆς μικροψυχίας του, ἀλλ’ ἐξαιτίας τοῦ πόθου του νά ἀνυψωθεῖ στή «Θεία θέα» μέσα στή μοναχικότητα καί τή σιωπή τῆς ἐρήμου¹³². Διαφορετικά, ὅλα τά πάθη του θά τά κουβαλᾷ καί στήν ἔρημο, χωρίς νά μπορεῖ νά τά νικήσει, παραμένοντας κρυμμένα μέσα του. Ἡ μόνωση τῆς ἐρήμου μπορεῖ, ἀσφαλῶς, νά βοηθήσει τόν ἄνθρωπο νά ἐργασθεῖ πνευματικά καί στήν καθαρή «θεωρία»¹³³. Ὅσοι, ὅμως, δέν ἔχουν καθαρθεῖ ἀπό τά πάθη τους, ἡ ἀπομόνωση μπορεῖ, ὄχι μόνο νά τά συντηρήσει ζωντανά μέσα τους, ἀλλ’ ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος καί νά ἀναπτυθοῦν ἀκόμη περισσότερο.

δ) Ἡ φυλακή τοῦ νοῦ καί ἡ «μνήμη Θεοῦ».

Σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, ἡ καταπολέμηση τοῦ πάθους τῆς ἀθυμίας ἐπιτυγχάνεται, βασικά, μέ τή φυλακή τοῦ νοῦ καί τήν ἀδιάλειπτη μνήμη τοῦ Θεοῦ.

1) Ἡ κινητικότητα τοῦ νοῦ.

Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖται ὡς «ἀεικίνητος» καί «πολυκίνητος». Ἡ φύση τοῦ νοῦ εἶναι καμωμένη νά μήν μπορεῖ νά παραμείνει ποτέ ἀργή, ἀλλά νά περιπλανιέται ἀπό ἐδῶ καί ἀπό ἐκεῖ σ’ ὅ,τι συναντᾷ μπροστά του¹³⁴. Ὡστόσο, τό σκόρπισμα τοῦ νοῦ δέν μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ οὔτε στήν ἀρχική/αὐθεντική (προπρωτική) φύση μας, οὔτε στόν Θεό¹³⁵. Ὁ νοῦς του μεταπτωτικοῦ ἀνθρώπου ἀμφιταλαν-

132. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV 528C: “... omnium namque virtutum generatrix, custos moderatrixque discretio est”.

133. Ὁ Κύριος «... τό αἰώνιο πρότυπο ὅλων μας, συχνά ἀποσυρόταν στήν ἡσυχία τῆς ἐρήμου, δείχνοντας τόν δρόμο τῆς ἀσκήσεως, τῆς περισκέψεως, τῆς περισυλλογῆς, τῆς σιωπῆς, τῆς μόνωσης κι ὄχι τῆς ἀπομόνωσης. Αὐτό τόν δρόμο ἀγάπησαν ιδιαίτερα οἱ ἀσκητές, ἀμέριμνοι, ἀπερίσπαστοι, σιωπηλοί, μέ ἀκόρεστο τόν πόθο τῆς συναντήσεώς τους μέ τόν Θεό. [...]», Μοναχοῦ Μωυσέως Ἀγιορείτη, *Ἡ εὐλαλή σιωπή*, ἐκδ. Ἐν πλῶ, σ. 31.

134. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 672A.

135. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XII, 673A. Βλ. Ἦσ. 1, 16: «λούσασθε καί καθαροί γίνεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπό τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου, παύσασθε ἀπό τῶν πονηριῶν ὑμῶν» (Auferte malum cogitationum vestrarum ab oculis meis) καί Ἦσ. 7, 29: «πλήν ιδέ τοῦτο εὔρον, ὃ ἐποίησεν ὁ Θεός σὺν τὸν ἄνθρωπον εὐθῆ, καί αὐτοὶ ἐζήτησαν λογισμοὺς πολλοὺς». Πρβλ. Παροιμ. 19, 7:

τεύεται από ἐδῶ καί ἀπό ἐκεῖ, καί, σάν μεθυσμένος, περιπλανιέται συνεχῶς καί ἄσκοπα γύρω ἀπό κάποια σχέδια ἢ προγράμματα, ἢ ἀναλογίζεται κάτι, πού ἔχουμε ἤδη διαπράξει¹³⁶. μοιάζει νά βαδίζει ἄσκοπα, μὴ ἔχοντας τὴ δύναμη νά συγκρατήσῃ ἢ νά διαφυλάξῃ ἀκόμα καί τίς ιδέες καί τίς σκέψεις, πού θά ἤθελε νά ἐντρυφᾷ¹³⁷. Ἀκόμα καί κατὰ τὴν ὥρα τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν διασκορπίζεται σέ διάφορες κατευθύνσεις, σάν νά βασανίζεται ἀπὸ ἓνα εἶδος μέθης, χωρὶς νά παρακολουθεῖ τελικά καμιὰ ἱερὴ Ἀκολουθία. Ἔτσι, διαρκῶς ξεφεύγει καί πορεύεται σέ ποικίλες κατευθύνσεις, χωρὶς σχεδόν νά τό συνειδητοποιοῦμε· εἶναι ἀνίκανος νά μείνῃ ἐδραιωμένος σέ μιὰ σταθερὴ κατάσταση καί νά κρατήσῃ σέ μόνιμη βάση τοὺς ἀγαθοὺς λογισμοὺς καί τίς ἀγνές σκέψεις¹³⁸. Οἱ ἔννοιες διαδέχονται ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη ἀκατάπαυστα¹³⁹. Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀέναη ροή, δέν ἀντιλαμβάνεται κανεὶς οὔτε πῶς γεννιοῦνται οἱ λογισμοί, οὔτε πῶς φεύγουν καί ἐξαφανίζονται¹⁴⁰.

Ὁ ἄββᾶς Κασσιανὸς ἐρωτᾷ τὸν ἄββᾶ Σέρηνο, ὅσον ἀφορᾷ στὸν εὐμετάβολο χαρακτήρα τῆς ψυχῆς¹⁴¹, πῶς δηλ. νά συγκρατοῦμε τὸν νοῦ μας, ὥστε νά μὴν ξεφεύγῃ καί ὀδηγεῖται σέ ἄλλους λογισμοὺς. Συγκεκριμένα, θέτει τὸν προβληματισμὸ τοῦ ὡς ἐξῆς: «Πρὶν μπορέσω νά τὸν κρατήσω σταθερό (ἐνν. τὸν λογισμὸ μου), ξεγλιστράει πάλι μέ περισσότερη ταχύτητα καί ἐπιδεξιότητα»¹⁴². Μετὰ πάλι «βλέπω τὸν νοῦ μου νά ἔχει πάλι ξεφύγῃ καί τότε θά ἤθελα νά τὸν δέσω γιὰ νά μὴν ξανακουνηθεῖ πιά. Ἀλλὰ καί τότε στὴν προσπάθειά μου αὐτὴν, ξεφεύγει καί πάλι πιὸ γρήγορα ἀπ' ὅτι θά γλιστροῦσε ἀπὸ τὰ χέρια μου ἓνα χέλι»¹⁴³. Ἔτσι, περνᾶνε οἱ μέρες, συνεχίζει ὁ ἄββᾶς Κασσιανός, καί βλέπω ὅτι «οἱ περιπλανήσεις τοῦ νοῦ εἶναι

«πᾶς, ὃς ἀδελφὸν πτωχὸν μισεῖ, καὶ φιλίας μακρὰν ἔσται. ἔννοια ἀγαθὴ τοῖς εἰδόσιν αὐτὴν ἐγγιεῖ, ἀνὴρ δὲ φρόνιμος εὐρήσει αὐτήν. ὁ πολλὰ κακοποιῶν τελεσιουργεῖ κακίαν, ὃς δὲ ἐρεθίζει λόγους οὐ σωθήσεται», Ψαλμ. 83, 6: «μακάριος ἀνὴρ, ὃς ἔστιν ἡ ἀντιληψὶς αὐτοῦ παρὰ σοί· ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ διέθετο».

136. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 840B.

137. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 840B.

138. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., IX, 779AB.

139. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 829C.

140. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 830B.

141. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 677B: "Responsio nostra super animae mobilitate".

142. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 677AB.

143. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 671B.

ένα μειονέκτημα, σύμφυτο με τόν άνθρωπο (*nature vitio has animae pervagationes humano generi inesse credamus*) καί ὄχι προσωπικό ἐλάττωμα τοῦ ἰδίου»¹⁴⁴.

2) Ἡ φύλαξη τοῦ νοῦ.

Ἡ Ἁγία Γραφή, διδάσκει ὁ ἅγιος Κασσιανός¹⁴⁵, ὑποδεικνύει τόν τρόπο θεραπείας τῆς ἀμαρτωλῆς ἐπιθυμίας, συμβουλευόντας νά «φυλάγουμε» τήν καρδιά μας. Μέ ἄλλα λόγια, σύμφωνα μέ τήν ἐντολή τῶν *Παροιμιῶν* (4, 23), θά πρέπει νά φρουροῦμε («φυλάττειν») συνεχῶς καί μέ πολλή προσοχή τήν καρδιά μας, γιά νά συντρίψουμε τήν κεφαλή τοῦ Ὁφews, δηλ. τήν ἀφετηρία τῶν πονηρῶν λογισμῶν, μέ τούς ὁποίους ὁ διάβολος προσπαθεῖ νά καταλάβει τήν ψυχή μας¹⁴⁶. Δέν θά πρέπει ἀπό ἀμέλεια νά ἀφήνουμε νά εἰσβάλει στήν καρδιά μας ὁλόκληρο τό σῶμα τοῦ Ὁφews (δηλ. ἡ συγκατάθεση στόν πειρασμό), διότι τότε, ὅταν εἰσχωρήσει στήν καρδιά μας, θά νεκρώσει μέ τό δηλητηριῶδες τσίμπημά του τόν αἰχμαλωτισμένο νοῦ μας¹⁴⁷. Γιά τόν λόγο αὐτόν, ὁ ἅγιος Κασσιανός μᾶς προτρέπει νά θυμόμαστε συνεχῶς τήν ἐντολή «πάση φυλακῇ τήρει σὴν καρδίαν»¹⁴⁸. Εἶναι πιό δύσκολο, τονίζει ὁ Ἅγιος, νά διατηρήσουμε τούς ἀγαθοὺς λογισμούς, παρά νά τούς δημιουργήσουμε¹⁴⁹, διότι πολλές φορές συμβαίνει, ἐνῶ ἔχει ἔρθει μιὰ ἀγαθή σκέψη στό μυαλό μας ἢ θυμόμαστε κάποιο χωρίο τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὁ νοῦς μας νά εἶναι

144. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, VII, 671C.

145. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 228B. Πρβλ. *Παροιμ.* 4, 23.

146. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 284A. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει τή διπλή ἐνέργεια τῆς προσευχῆς, ἀφενός ὠφελώντας μας στήν ἄσκηση τῆς ταπεινώσεως καί τήν ἰκεσία μας πρὸς τόν Θεό, ἀποκτώντας τό δῶρο τῆς ταπεινοφροσύνης, ἀφετέρου ἰστάμενοι ὁλομόναχοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, αὐτό-συνειδητοποιούμενοι ὡς μηδενικά ἀπέναντί Του καί αἰσθανόμενοι τή μηδενικότητά μας (*Περὶ μετανοίας*, 4, 4, MPG 49, 304, *Εἰς Ματθαῖον* 25, 332). Πρβλ. Σ.Κ. Τσιτσίγκου, *Τό Χρυσόστομικὸ ἥθος*, σ. 159, 160.

147. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 284A. Πρβλ. Ἱερομονάχου Γρηγορίου, *Ἡ Ἱερά ἐξομολόγησις*. Σχόλια, ἐκδ. Ἱερὸν Κουτλουμουσιανὸν κελλίον «Ἅγιος Ἰωάννης ὁ θεολόγος», Ἅγιον Ὅρος, 1995, σ. 22: «ὅταν ἀνοίξουμε θύρα στὰ πάθη, ἀμέσως σκορπίζεται ὁ νοῦς μας, περιπλανώμενος διαρκῶς γύρω ἀπὸ τὰ σαρκικά καί τὰ γήινα, πρὸς τίς πολύμορφες ἡδονές καί ἐμπαθεῖς λογισμούς». Γρηγ. Παλαμᾶ, *ΕΠΕ* 9, 90.

148. Βλ. *Παροιμ.* 4, 23: «πάση φυλακῇ τήρει σὴν καρδίαν, ἐκ γὰρ τούτων ἔξοδοι ζωῆς».

149. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 779C: *Περὶ Προσευχῆς* (*De oratione*): «Utrum maioris difficultatis sit custodire cogitationes bonas, quam parare?».

άνικανος νά τήν κρατήσῃ σταθερά καί γιά πολύ¹⁵⁰, νά ξεφεύγῃ ἀπό τό οὐράνιο αὐτό ἐντρύφημα καί ἔτσι τελικά νά χάνουμε ὅλη τήν πνευματική πραγματικότητα¹⁵¹. Ἄς μή ξεχνᾶμε ὅτι τήν «ἡγεμόνευσιν» τῆς ὅλης ψυχῆς διεκδικοῦν τό λογιστικόν καί τό ἐπιθυμητόν. Πρέπει, ὥστόσο, νά ἐπικρατήσῃ ὁπωσδήποτε τό λογιστικόν, γιά νά συμπαρασύρῃ, ὄχι μόνον τό ἐπιθυμητό, ἀλλά καί τό θυμικό, τό ὁποῖο θά ἀγωνίζεται ἔκτοτε μέ ἀνδρεία ὑπέρ τῆς ἀρετῆς¹⁵².

Πῶς, ὅμως, μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ ἡ φύλαξη τοῦ νοῦ; Κάθε ἐκπαίδευση, γράφει ὁ Κασσιανός, ξεκινᾷ ἀπό τά πολύ ἀπλά καί εὐκόλα, καί προχωρεῖ στά σπουδαιότερα καί δυσκολότερα¹⁵³. Ὅταν θά ἔχουμε πλέον κατανοήσῃ τίς ἀπλές βασικές ἀρχές καί θά ἔχουμε δρασθεύσῃ τό κατώφλι αὐτοῦ πού ἔχουμε ἐπιλέξει νά σπουδάσουμε, τότε ἀναγκαστικά καί χωρίς κόπο πλέον, θά προχωρήσουμε στά βαθύτερα μυστικά τοῦ ἀντικειμένου τῆς μαθητείας μας, γιά νά φθάσουμε στήν ὁλοκλήρωση τῆς γνώσης αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου¹⁵⁴. Εἶναι πολύ σωστή καί ἐπιτυχημένη ἡ σύγκριση αὐτή τῆς μαθητείας στήν ἐπιστήμη τῆς ἀδιάλειπτης προσευχῆς μέ τή «θύραθεν» ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν. Ἐφόσον ἓνα μικρό παιδί δέν μπορεῖ νά προφέρει ἀκόμη καί τίς πιό ἀπλές συλλαβές, ἀφοῦ δέν ἔχει μάθει ἀκόμη νά ἀναγνωρίζει τά γράμματα ἢ τό Ἀλφάβητο (γιά νά ἐνώσῃ τίς συλλαβές καί νά φτιάξῃ μιᾶ λέξη)¹⁵⁵, ἔτσι δέν εἶναι δυνατόν καί νά διαβάζῃ μέ εὐχέρεια ἓνα κείμενο, οὔτε νά γράφῃ μέ σταθερό χέρι¹⁵⁶. ἀλλά, γι' αὐτήν τήν ἐκπαίδευσή τους ἔχουν ὑποδείγματα εἰδικά, μέ τά ὁποῖα καί ἐξασκοῦνται καθημερινά, μαθαίνοντας γραφή¹⁵⁷. Ὅπως, λοιπόν, τά παιδιά μαθαίνουν γραφή, τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τή μάθηση τῆς «τήρησης τοῦ νοῦ». Ὁμοίως καί τό πνεῦμα, σάν νά τρέφεται ἀπό θρεπτικό γάλα, αὐξάνεται, δυναμώνει καί ἀνυψώνεται βαθμιαία ἀπό τά πιό ταπεινά στά ὑψηλότερα¹⁵⁸.

150. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., V, 830B.

151. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., IX, 779A.

152. Τοῦ αὐτοῦ, *Περί ψυχῆς*, 57, SC 81, σ. 96.

153. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 829B.

154. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 828C.

155. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 830A.

156. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 829B.

157. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 829C-830A.

158. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 829A. Οἱ ἐρευνες φαίνεται ἐπίσης νά ἐπιβεβαιώνουν τή σοφία τῶν ἀσκητῶν. Ἡ προσευχή ἀφ' ἐνός μέν εἶναι δύναμη, πού

Προκειμένου, λοιπόν, νά μή διασπᾶται ὁ νοῦς μας ἀκόμα καί κατά τή διάρκεια τῆς προσευχῆς, θά πρέπει νά ἐξασφαλίσουμε τίς ἀναγκαῖες προϋποθέσεις, διότι οἱ διαθέσεις τῆς ψυχῆς κατά τήν ὥρα τῆς προσευχῆς ἐξαρτῶνται ἀπό τήν κατάσταση, πού προηγήθηκε (*de statu praecedente formati*). Γι' αὐτό ἡ ψυχή, ἄλλοτε ἀνυψώνεται στόν οὐρανό, καί ἄλλοτε πέφτει στή γῆ, ἀνάλογα μέ τούς λογισμούς, πού τήν εἶχαν ἀπασχολήσει προηγουμένως¹⁵⁹. Καθένας λοιπόν, καταλήγει ὁ ἅγιος Κασσιανός, ἔχει τή δυνατότητα νά ἀποκτήσει τή σταθερότητα τῶν λογισμῶν καί νά κρατήσῃ ἀδιάλειπτα τή «μνήμη τοῦ Θεοῦ» (*integram mentis intentionem jugi ad Deum*)¹⁶⁰.

3) Ἡ «μνήμη Θεοῦ».

Μέ τή φράση «μνήμη Θεοῦ» ἐννοοῦμε ὄχι μόνο τήν κυριολεκτικά ἐνθύμηση τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί τοῦ φόβου Του, τῶν ἐντολῶν Του, ὅπως καί τῶν ἐνεργειῶν Του. Ἡ θεραπεία τῆς ἀθυμίας δέν ἐξασφαλίζεται μόνο μέ τήν προληπτική (προ)φύλαξη τοῦ νοῦ μας ἀπό ἀλλότριους λογισμούς, ἤ ἀκόμα μέ τή διαφύλαξη στόν νοῦ μας τῶν ἀγαθῶν λογισμῶν, ἀλλά καί μέ τήν προσπάθειά μας νά αὐξήσουμε τούς ἀγαθοὺς λογισμούς, κατευθύνοντάς τους νοερά μέχρι τή θεότητα¹⁶¹. Ἡ ἐνότητα καί ἡ εὐστάθεια, ἔτσι, ὅλων τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου μέ ἡγεμόνα τήν καρδιά, τόν λόγο καί τόν νοῦ, ἐπιτυγχάνεται μόνο μέσῳ τῆς «μνήμης τοῦ Θεοῦ»¹⁶².

κατευθύνεται ἀπό τόν προσευχόμενο σ' αὐτόν πού δέχεται τήν προσευχή, ἀφ' ἐτέρου δέ ἡ δύναμη τῆς εὐχῆς ἀλλοιώνει καί τόν ἴδιο τόν προσευχόμενο· βλ. Β. Χριστοδούλου, «Ἡ προσευχή ὡς ψυχοθεραπευτική στρατηγική – Ἐπιστημονική καί πνευματική ἐμπειρία», *Πεμπτουσία* 16/9/2011. Πρβλ. Τ. DeAngelis, "A bright future for PNI", *Monitor on Psychology* 33/6 (2002) 46-50.

159. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 843A.

160. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 844A.

161. Ὁ Μ. Βασίλειος σημειώνει ὅτι μπορούμε νά κατευθύνουμε τούς λογισμούς μας καί νά ἀποφύγουμε τό πάθος τῆς ἀθυμίας σέ πνευματικό ἐπίπεδο, διότι ἐνυπάρχει ἡ προαίρεση μέσα μας (Ἵεροι κατά πλάτος, MPG 31, 912A: «τὸ ἐκ τῆς προαιρέσεως κατορθούμενον καί φυσικῶς ἡμῖν ἐνυπάρχει, τοῖς γε μὴ ἐκ πονηρίας τοὺς λογισμοὺς διαστραφεῖσιν»). Πρβλ. Ἡσύχιου πρεσβύτερου, «Πρὸς Θεόδουλον», *Φιλοκαλία Α'*, σ. 162: «θυμὸς γάρ κατὰ ἀνθρώπων παρὰ φύσιν κινούμενος καί λύπη οὐ κατὰ Θεὸν καί ἀκηδία, φθαρτικὰ ὁμοίως εἰς τῶν ἀγαθῶν τε καί γνωστικῶν λογισμῶν».

162. Ν. Ματσούκα, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία, Ἐκθεση τῆς ὁρθόδοξης πίστεως σέ ἀντιπαράθεση μέ τή δυτική χριστιανοσύνη*, Τόμος Β', Θεσσαλονίκη 1999, σ. 507. Πρβλ. Ἰσαάκ τοῦ Σύρου, *Περὶ λογισμῶν*, MPG 86, 888A.

Πῶς, ὅμως, θά μπορέσουμε νά ἀποκτήσουμε αὐτήν τήν ἀδιάλειπτη *μνήμη Θεοῦ*¹⁶³, ὅταν, ὅπως εἶπαμε, ὁ νοῦς μας βρίσκεται σέ κίνηση διαρκῶς καί σύρεται καί περιπλανιέται, λόγῳ τοῦ εὐμετάβολου τῶν λογισμῶν (*de mutabilitate cogitationum*)¹⁶⁴; Στήν ἐρώτηση τοῦ ἀββᾶ Γερμανοῦ στό πῶς θά περιφρουρήσουμε τόν νοῦ, ὥστε νά μήν ἔχει αὐτήν τήν *εὐκίνησιν* (*mobilitate animae*) καί νά μήν τόν σπρώχνουν οἱ διάφοροι διαβολικοί λογισμοί (*pugnas nequitiarum coelestium experiri*)¹⁶⁵ ἐκεῖ πού δέν θέλει, ἢ ἐκεῖ πού τόν παρασύρει ἡ φυσική του κατάσταση, καί, μέχρι τώρα, νομίζαμε ὅτι δέν μπορούμε νά ἀντισταθοῦμε στούς πειρασμούς¹⁶⁶, ἡ ἀπάντηση τοῦ ἀββᾶ Σέρηνου εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἔχουμε ἀντιπάλους, πού μᾶς στήνουν παγίδες, καί αὐτό τό γνωρίζει ὁποῖος ἔχει δοκιμάσει τούς ἐσωτερικούς ἀγῶνες. Οἱ δαίμονες μας ἀντιμάχονται μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε μᾶς ὑποκινοῦν στό κακό, ἀλλά δέν μᾶς ἐξαναγκάζουν νά τό πράξουμε¹⁶⁷. Ὅπως αὐτοί ἔχουν τή δυνατότητα νά μᾶς βάζουν σέ πειρασμό, ἔτσι καί ἐμεῖς ἔχουμε τή δύναμη καί τήν ἐλευθερία νά μήν τούς δεχόμαστε. Ἐτσι, στό ἄστατο ἀκριβῶς αὐτό τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ (ψυχῆς) ἔγκειται καί ἡ ὅλη του ἀξία¹⁶⁸, διότι ἐδῶ ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξη τῆς ἐλευθερίας βουλήσεως καί ὁ προσωπικός πνευματικός ἀγῶνας τοῦ ἀνθρώπου. Μέ ἄλλα λόγια, ἂν δέν εἶχαν ἔτσι τά πράγματα, δέν θά κρινόταν ἡ ποιότητα τῶν λογισμῶν μας κατὰ τόν ἴδιο τρόπο πού θά κριθοῦν καί τά ἔργα μας, οὔτε θά ἦταν οἱ λογισμοί μας ἀφορμή νά καταδικαστοῦμε ἢ νά ἀθωωθοῦμε κατὰ τήν ἡμέρα τῆς Κρίσεως¹⁶⁹.

Ἐξ ἄλλου, ὁ πατήρ Γερμανός ὑποβάλλει σχετική ἐρώτηση στόν ἀββᾶ Ἰσαάκ γιά τόν τρόπο ἄσκησης τῆς *μνήμης τοῦ Θεοῦ*, δηλ. γιά

163. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 828B: «Περὶ Προσευχῆς» (*De oratione*).

164. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 840A: «*De oratione*».

165. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., 232A. Πρβλ. Coll., XII, 677A: *De animae mobilitate et spiritualibus nequitias* (Περὶ τῆς ἀστάθειας τοῦ ἀνθρώπου –εὐμεταβλησίας τῆς ψυχῆς– καί περὶ τῶν πονηρῶν Πνευμάτων).

166. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XII, 677B.

167. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., XII, 678.

168. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 671A.

169. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VII, 673B. Πρβλ. Ρωμ. 2, 15-16: «οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυροῦσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων, ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ».

τό πῶς θά μπορέσουμε νά κυριαρχήσουμε στίς σκέψεις μας καί νά μὴν ἐπιτρέπουμε στοὺς λογισμοὺς μας νά ἔρχονται καί νά φεύγουν σάν σύννεφο σκόνης ἄσκοπα καί χωρίς σταματημό¹⁷⁰. Γνωρίζει ὁ ἄββᾶς Ἰσαάκ ὅτι ἡ ψυχο-πνευματικὴ λειτουργία αὐτὴ χρειάζεται εἰδικὴ ἐκπαίδευση, ἔτσι ὥστε νά φθάσει κανεὶς στὴν πλήρη γνώση τῆς τέχνης τῆς *Θείας μνήμης*. Ἔτσι, ὁ ἅγιος Κασσιανὸς ἀναφέρει ὅτι τῇ *Θείᾳ μνήμῃ* μποροῦμε νά ἐπιτύχουμε μόνο μετὰ ἀπὸ πολὺχρονη ἀσκήση καὶ ἐφόσον γνωρίσει ὁ νοῦς μας ἐκείνους τοὺς λογισμοὺς, πού πρέπει νά κρατοῦμε στὴ μνήμη μας. Σ' αὐτοὺς τοὺς λογισμοὺς θά μπορεῖ –συχνά-πυκνά– νά ἐπανέρχεται ὁ ἄνθρωπος πάντα, χωρίς νά κουράζεται, καί ἔτσι θά ἀποκτήσει τὴν ἱκανότητα τῆς σταθερῆς λειτουργίας τῶν λογισμῶν¹⁷¹. Ὅπως χρειάζεται ἐκπαίδευση κάθε τέχνη ἢ ἐπιστήμη, ἔτσι χρειάζεται καί ἡ ὑπέρτατη ἐπιστήμη, ἡ ὁποία μᾶς μαθαίνει πῶς θά μάθουμε νά προσεγγίζουμε τὸν Θεό καί νά παραμένουμε διαρκῶς ἐνωμένοι μαζί Του¹⁷². Κατὰ τὸν ἅγιο Κασσιανό, ἡ «ἐν Χριστῷ» πνευματικὴ ἐπιστήμη ἔχει τίς θεμελιώδεις ἀρχές της, οἱ ὁποῖες εἶναι σταθερές, καί πάνω στίς ὁποῖες βασίζεται ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς πνευματικῆς *τελειώσης*¹⁷³. οἱ ἀρχές αὐτές εἶναι βασικά δύο:

β1) ἡ πεποίθηση ὅτι θά πρέπει νά διδαχθοῦμε τό πῶς θά διδαχθοῦμε τὰ Θεῖα (δηλ. τὰ τοῦ Θεοῦ), καί

β2) ἡ πεποίθηση ὅτι πρέπει νά μάθουμε πῶς θά κρατήσουμε μέσα μας ζωντανή τὴ μνήμη τοῦ Θεοῦ¹⁷⁴.

170. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 840AB.

171. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XII, 672B.

172. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 829A. Πρβλ. Τωβίτ 4, 5: «πάσας τὰς ἡμέρας, παῖδιον, Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μνημόνευε καὶ μὴ θελήσης ἁμαρτάνειν καὶ παραβῆναι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. δικαιοσύνην ποιεῖ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου καὶ μὴ πορευθῆς ταῖς ὁδοῖς τῆς ἀδικίας». Ἡ ψυχολογικὴ παρατήρηση αὐτὴ τῶν Νηπτικῶν ἐπαναλαμβάνεται σήμερα ἀπὸ τὴ Γνωσιακὴ Ψυχολογία μὲ τὴ λεγόμενη «learning to learn».

173. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 829B, 147. Πρβλ. Μάρκου Ἀσκητῆ, «Περὶ τοῦ πνευματικοῦ νόμου», *Φιλοκαλία*, τ. Α', σ. 129-142: «Χωρὶς μνήμη Θεοῦ, ἀληθινὴ γνώση δέν ὑπάρχει. Ἡ πνευματικὴ γνώση χωρὶς τὴ μνήμη τοῦ Θεοῦ εἶναι νόθος».

174. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 829B. Ἡ μνήμη τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο φανερώνει κοινωνία μὲ τὸν Θεό καὶ ἄρα εἶναι σάν προσευχή. Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴ συνεχή ἐπίκληση τοῦ ἁγίου ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν εὐχή, ἀνανεώνει συνεχῶς στὸν ἄνθρωπο τὴ μνήμη τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν κοινωνία μὲ τὸν Θεό. Γι' αὐτό, καί ὁ

Ἄν, πάλι, φοβόμαστε τίς ἐπιθέσεις τῶν δαιμονικῶν λογισμῶν, ἄς προσφεύγουμε στήν προστασία τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἀναφέρει ἡ Γραφή¹⁷⁵, καί ὁ Θεός δέν ἀρκεῖται μόνον νά μᾶς ὑποβάλλει τόν καλό λογισμό, ἀλλά, παράλληλα, μᾶς βοηθᾷ καί μᾶς ἐνισχύει πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση. Πολλές φορές, χωρίς νά τό ξέρουμε ἢ καί παρά τή θέλησή μας, μᾶς ἐλκύει μυστικά στόν δρόμο τῆς σωτηρίας¹⁷⁶, διότι ὁ δαίμονας δέν ἔχει καμιά δύναμη πάνω μας, παρά μόνο ὅταν τοῦ παραδώσουμε τό θέλημά μας, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἅγιος Ἰάκωβος¹⁷⁷. Ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, λοιπόν, εἶναι ἰκανός νά ἐπαναφέρει τόν νοῦ μας, μετά τίς διάφορες περιπλανήσεις του.

ε) Ἡ προσευχή καί ἡ Θεία Λατρεία.

1) Γενικά.

Ἡ «μνήμη Θεοῦ» στόν ἄνθρωπο, πού εἶδαμε προηγουμένως, φανερώνει κοινωνία μέ τόν Θεό καί ἄρα συνιστᾷ προσευχή. Ἡ προσευχή εἶναι σχέση καί κοινωνία μέ τόν Θεό, καί οἱ συνακόλουθες ἐμπειρίες, πού περιγράφουν οἱ ἀσκητές, παρατηροῦνται σήμερα ἀκόμα καί ἐγκεφαλογραφικά¹⁷⁸.

Στόν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν λογισμῶν πολύ σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ἡ προσευχή, παράλληλα μέ τήν προσοχή καί τή νήψη. Μέσα στήν ἀθυμία, τή θλίψη καί τό ἄγχος, τήν ὥρα, πού κάποια δαιμονική (πειρασμική) σκέψη (λογισμός) μᾶς καταβάλλει, ἡ προ-

Ἀπόστολος Παῦλος ἔγραφε στοὺς Θεσσαλονικεῖς: «Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε»· βλ. Γ. Καψάνη, «Θέματα πνευματικοῦ ἀγῶνος», *Ἀγιορείτικη Μαρτυρία*, τευχ. 2, σ. 70-75, τ ο ὕ ι δ ί ο υ, «Ἡ ὁμολογία τῶν Ἀγίων Νέων Μαρτύρων ἔκφραση ἀγάπης πρὸς τόν Θεό καί τοὺς ἀνθρώπους», *Ὁ Ὅσιος Γρηγόριος*, τ. 11, Θεσσαλονίκη 1986.

175. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XII, 678B. Πρβλ. Α' Ἰω. 4, 4: «Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καί νενικήκατε αὐτούς, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ».

176. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XII, 678A: «...sed etiam fautor atque impulsor est Deus; ita ut nonnumquam nos etiam invitos et ignorantes attrahat ad salutem».

177. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XII, 678B. Πρβλ. Ἰακ. 4, 7: «Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ. ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καί φεύζεται ἀφ' ὑμῶν».

178. Σύγχρονες ἔρευνες ἀποκαλύπτουν ἀλλοιώσεις τοῦ ἐγκεφάλου ἐν ὥρᾳ προσευχῆς. Κατὰ συνέπεια, αὐτές οἱ βιοχημικές ἀλλοιώσεις, πού πραγματοποιοῦνται κατὰ τή διάρκεια τῆς προσευχῆς βεβαιώνουν ὅτι μιά διαδικασία μὴ βιοχημική ἐπιφέρει ἀλλοιώσεις βιοχημικές στόν ἐγκέφαλο [βλ. D. Servan-Schreiber, «Les neurones de la spiritualite», *Psychologie magazine* 203 (2001) 98-100].

σευχή δέν μᾶς ἀφήνει νά ἀπελπιστοῦμε γιά τή σωτηρία μας¹⁷⁹, διότι Ἐκεῖνος, τόν ὁποῖο ἐπικαλούμαστε, βλέπει τούς ἀγῶνες μας καί δέν ἀπομακρύνεται ποτέ ἀπό αὐτούς πού Τόν ἰκετεύουν¹⁸⁰. Ἐτσι, ἡ προσευχή ἀποδεικνύεται χρήσιμη καί ἀναγκαία γιά ὅλες τίς περιστάσεις. Ἀκόμη καί ἡ ἀνάπαυση καί ἡ χαρά, πού νιώθουμε, εἶναι προάγγελος, πού μᾶς προειδοποιεῖ νά μήν υπερηφανευτοῦμε, γιατί δέν θά μπορέσουμε νά παραμείνουμε σ' αὐτήν τήν κατάσταση, χωρίς τό ἔλεος καί τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ¹⁸¹. Γιά παράδειγμα, ἂν μᾶς ἐνοχλεῖ ὁ πειρασμός τῆς λαιμαργίας καί τό μυαλό μας περιστρέφεται συνεχῶς σέ ἀναζήτηση κάποιας τροφῆς, ἡ μᾶς ἐνοχλεῖ ὁ πειρασμός τῆς βρώσης πρίν τήν κανονισμένη ὥρα¹⁸², ἢ, ἂν θέλουμε νά ἀφοσιωθοῦμε στή μελέτη καί ὁ πονοκέφαλος μᾶς ἐμποδίζει ἢ αἰσθανόμαστε νυσταγμό καί πέφτουμε γιά ὕπνο πρίν τήν κανονισμένη ὥρα, ἢ, κατὰ τήν ὥρα μιᾶς ἱερῆς Ἀκολουθίας μᾶς βαραίνει τόσο ἡ νύστα, πού ἀναγκαζόμαστε νά περικόψουμε τήν ἀνάγνωση τῶν Ψαλμῶν, τότε θά πρέπει νά ἀπαγγέλλουμε τόν δεῦτερο στίχο τοῦ 69ου Ψαλμοῦ¹⁸³: «ὁ Θεός, εἰς τήν βοήθειάν μου πρόσχες· Κύριε, εἰς τὸ βοηθησαί μοι σπεῦσον». Ὁ Ψαλμός αὐτός εἶναι ἀρχαιότερος ἀπό τή μονολόγιστο εὐχή¹⁸⁴. Ἄν, πάλι, δέν μποροῦμε νά κοιμηθοῦμε καί

179. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 833B.

180. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 833B-834A.

181. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 834A. Ὁ Κασσιανός θεωρεῖ τήν προσευχή ὡς συνάντηση μέ τόν Θεό, τό ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται μέ τριαδολογικούς ὅρους. Δίδει ἔμφαση στήν ἀνθρωπολογική καί πνευματολογική διάσταση τῆς προσευχῆς· βλ. A. M. C. Casiday, *Leverhulme Fellow*, Department of Theology, University of Durham, *Tradition and Theology in St John Cassian*, Oxford University Press, 2007, p. 160, Prayer according to Cassian: "Cassian's emphasis on the Christological and Pneumatological dimensions of Christian prayer. For Cassian conceives of prayer as an encounter with God and, in this context, he conceives of God in explicitly Trinitarian terms..."

182. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 834A.

183. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 834AB: «Περί Προσευχῆς» (*De oratione*). Πρβλ. Ψαλμ. 69, 2: «Ὁ Θεός, εἰς τήν βοήθειάν μου πρόσχες· Κύριε, εἰς τὸ βοηθησαί μοι σπεῦσον»· Coll., 835ABC: "Deus, in adiutorium meum intende; Domine, ad adjuvandum me festina".

184. Ἡ ἐπίκληση τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ δέν ἐκλαμβάνεται ὑπό τήν ἔννοια «μηχανικῆς» ἢ «μαγικῆς» ἐνεργείας, ὅπου «φέρει αὐτομάτως τό ἄλφα ἀποτέλεσμα, ἀλλά ... ὑπό πνευματικὴν ἔννοιαν, γίνεται ἀποκάλυψις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ὡς Προσώπου, ἀναγνωρίζεται καί ὁμολογεῖται ἡ δύναμις Του καί φανερώνεται ἡ δυνατότης κοινωνίας μετ' Αὐτοῦ», βλ. Un moine de l'Église d'Orient (D.O.R.), Chevetogne 1963,

ὁ δαίμονας μᾶς καταβάλλει μέ ἐπανειλημμένες ἄϋπνιες καί δέν ξεκουραζόμαστε, ὅσο μᾶς χρειάζεται, τότε διαβάζουμε τόν παραπάνω στίχο τοῦ Ψαλμοῦ¹⁸⁵.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός υἱοθετεῖ τό «φάρμακο» τῆς προσευχῆς καί ἐναντίον τῶν ποικίλων ἐλαττωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος «ἀναβλύζει ἀδιάκοπους θρήνους προσευχῆς πρὸς τόν Θεόν»¹⁸⁶. Ἄν λ.χ. βρισκόμαστε στό πεδίο τῆς πνευματικῆς μάχης κατὰ τῶν παθῶν μας καί ἡ σάρκα μᾶς πολεμᾷ μέσα στόν ὕπνο μας¹⁸⁷, ἢ ἂν μᾶς βασανίζουν καί μᾶς ταράσσουν ὁ θυμός, ἡ πλεονεξία καί ἡ θλίψη, καί μιὰ δύναμη μᾶς σπρώχνει νά βγοῦμε ἀπό τήν ἐσωτερική εἰρήνη, πού μέ πολύ ἀγῶνα κατακτήσαμε, ἢ, ἀκόμα, μᾶς κατέχει ὁ φόβος μήπως ἡ ταραχή τοῦ θυμοῦ γεννήσει μέσα μας τήν πίκρα καί τήν κακία, τότε ἄς διαβάζουμε πάλι τόν στίχο τοῦ ἴδιου Ψαλμοῦ¹⁸⁸. Ἐπίσης, ἂν μᾶς πολεμᾷ ὁ πειρασμός τῆς ἀθυμίας, τῆς πλεονεξίας καί τῆς ὑπερηφάνειας, καί ἡ ἀμέλεια καί ἡ χλιαρότητα τῶν συνασκητῶν μας μᾶς προκαλοῦν μιὰ κρυφή αὐταρέσκεια ὅτι τάχα εἴμαστε καλύτεροι καί δέν τούς μοιάζουμε¹⁸⁹, ἢ, ἂν μᾶς διακατέχει κάπου-κάπου μιὰ ἀναστάτωση καί βασανίζομαστε ἀπό ἀναρίθμητες καί ποικίλες διασπάσεις τοῦ νοῦ μας, μή μπορώντας νά συγκεντρωθοῦμε σέ τίποτα καί μή ἔχοντας τή δύναμη νά τούς ἀναχαιτίσουμε καί, ἔτσι, μᾶς εἶναι ἀδύνατον νά προσευχηθοῦμε, χωρίς νά ἔρχονται στή μνήμη μᾶς τά λόγια τῆς προσευχῆς, πού λίγο εἶπαμε ἢ ἀκούσαμε¹⁹⁰, τότε, γιά νά ξεφύγουμε ἀπό αὐτήν τήν οἰκτρή κατάσταση, ἀπό τήν ὁποία δέν

La Prière de Jésus, p. 10. Πρβλ. Χ. Σωτηρόπουλου, *Διονυσίου μοναχοῦ κεφάλαια γνωστικά πεντήκοντα περί διαφορᾶς τῶν θείων ὕμνων*, Ἀθήναι 1977, σ. 31.

185. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 834AB.

186. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, V, 630A: "...indesinenter quoque orationum ad Deum fletus fundens ...". Πρβλ. Χ. Σταυρόπουλου, *Κοινωνοί θείας φύσεως*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα, σ. 69 ἐξ.

187. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 834B.

188. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 835B.

189. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 835C.

190. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 835D-836A. Πρβλ. Ἡσύχιου πρεσβύτερου, *Φιλοκαλία* τ. Α', ἐκδ. Ἀστήρ, σ. 168 ροέ: «Ἡ δύναμις τῆς νοεράς προσευχῆς εἶναι καθαρτική. Κανένας Χριστιανός δέν φθάνει στήν κάθαρση τῶν παθῶν ἂν δέν προσεύχεται ἀδιαλείπτως καί νοερά. Ἡ «εὐχή» καθαρίζει τά σύννεφα καί τήν ὁμίχλη πού δημιουργοῦν οἱ πονηροί λογισμοί. Ὄταν δέ καθαριστή ἡ καρδιακή ἀτμόσφαιρα εἶναι ἀδύνατον νά μήν λάμπη τό φῶς τοῦ Ἰησοῦ ...».

μπορούν νά μᾶς βγάλουν οὔτε τά δάκρυα οὔτε οἱ στεναγμοί, θά ἀναγκαστοῦμε νά φωνάξουμε τόν παραπάνω Ψαλμό¹⁹¹.

Εἰδικά, ἡ ἀθυμία ἀνήκει σέ ἐκεῖνα τά πάθη, πού θεραπεύονται μέ τή νοερή προσευχή τῆς καρδιᾶς καί τήν ἐκτενή νήψη¹⁹². Σέ ὅλες τίς μορφές τῆς ἡ προσευχή συνιστᾷ τό βασικό ἱαμα ἐναντίον τῆς σατανικῆς αὐτῆς λύπης¹⁹³. Μάλιστα δέ, πολλοί χαρισματικοί πνευματικοί Πατέρες πιστεύουν ὅτι ἡ προσευχή καί ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ μέ τή βοήθεια τῆς Χάρης μεταβάλλει τήν κατάθλιψη σέ χαρά¹⁹⁴. Κατά τόν ἄββᾶ Κασσιανό, ὁ ἀγῶνας μας ἐναντίον τοῦ πάθους τῆς ἀθυμίας, ἡ ἀντίσταση, πού προβάλλουμε σ' αὐτό, ἡ ὑπομονή, πού δείχνουμε, ἡ ἐλπίδα, πού ἐκδηλώνουμε, τό πένθος καί ἡ χειρονακτική ἐργασία (ἐργόχειρο) ἐναντίον τοῦ πνεύματος τῆς ἀκηδίας¹⁹⁵, πού μέ ὕπουλο τρόπο ναρκώνει καί παραλύει κάθε πνευματική μας δραστηριότητα καί ἐνδιαφέρον, ὀφείλουν νά συνοδεύονται ἀπό τήν προσευχή¹⁹⁶. Πράγματι, ἡ προσευχή συνιστᾷ τό κύριο φάρμακο ἐναντίον τῆς ἀθυμίας, ὅποιαδήποτε καί ἂν εἶναι ἡ προέλευση τοῦ πάθους

191. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 835D.

192. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VI, 270B.

193. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Πρός Σταγείριον* 3, 14, MPG 47, 494.

194. Γέροντος Πορφύριου, *Τό χάρισμα τῆς διάκρισης*, ἐκδ. Ἡ Μεταφόρφωσις τοῦ Σωτῆρος Μήλεσι 2011, σ. 352: «Ἡ προσευχή, ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ μεταβάλλει σιγά σιγά τήν κατάθλιψη καί τή γυρίζει σέ χαρά, διότι ἐπιδρᾷ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ. Ἐδῶ χρειάζεται νά ἔχεις τή δύναμη, ὥστε ν' ἀποσπάσεις τή χάρη τοῦ Θεοῦ, πού θά σέ βοηθάει νά ἐνωθεῖς μαζί του».

195. Γιά τήν ἀντίσταση ἐναντίον τοῦ πνεύματος τῆς ἀκηδίας καί τήν «ἐκ τοῦ δαίμονος λύπην», βλ. *Εὐεργετινός*, τ. 3, «Ὑπόθεσις II'», σ. 149 ἐξ. Πρβλ. Κ. Οἰκονόμου, ἐφημ. *Ἐλευθερία*, Λάρισα, 1/2/2014: «Ἡ ὁκνηρία – ἀκηδία, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ ὁκνηρός ἄνθρωπος, ὡς ἄνθρωπος κενός, δέν μπορεῖ νά συνειδητοποιήσει τίς χαρές τῆς ἐργασίας. Ἡ ὁκνηρία εἶναι καταστροφικότατο πάθος, διότι ὁ ὁκνηρός ζημιώνει ὁλόκληρο τό κοινωνικό σύνολο, ἀφοῦ παραμένει ἀμέτοχος στά κοινά, ἀποδεχόμενος ἀβίαστα ὅ,τι πλάσεται, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀποχαύνωση».

196. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., VIII, 395A-396A: «De spiritu irae» (Περί τοῦ πνεύματος τῆς ὀργῆς). Τό πνεῦμα τῆς ἀκηδίας καί μικροψυχίας, πού μοῦ προξενεῖ ὁ συνεχῆς πόλεμος τῶν δαιμόνων καί οἱ φροντίδες τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ μελέτη τῶν Θείων λόγων, ἀναφέρει ὁ ἁγ. Νεκτᾶριος, καί γι' αὐτό παρακαλεῖ τόν Κύριο νά τόν στηρίξει καί νά τόν ἐνδυναμώσει· βλ. Ἀγ. Νεκταρίου, *Θησαυρός Λογιῶν*, τ. Β', κείμενα – μτφρ. – ἐρμηνεία: πρωτοπρ. Ἀντ. Μπιλάλης, Ἀθήνα 2013 (κεφ. 20: «Ἡ ἀπόγνωση», σ. 78), σέ συνδυασμό μέ τό κεφ. 53 («Ἀκηδία καί ἀθυμία»).

αὐτοῦ¹⁹⁷. Ἡ προσευχή ἀποτελεῖ τήν οὐσιαστική θεραπεία ἔναντι τῆς ἀκηδίας καί τῆς ἀθυμίας, συνεισφέροντας –κατά μεγάλο μέρος– στό νά ὀδηγεῖ τόν ἄνθρωπο στήν τελειότητα (ἀπάθεια) καί τήν ἀπόκτηση τῶν ἀρετῶν. Αὐτόν τόν ἄνθρωπο, ὁ Θεός θά τόν ἀνυψώσει στήν ἀληθινή θεογνωσία καί θά μπορέσει, προστατευμένος ἀπό τήν ἀδιάλειπτη μνήμη τοῦ Πάθους τοῦ Κυρίου, νά ξεφύγει ἀπό ὅλες τίς παγίδες καί τίς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ¹⁹⁸. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, φθάνει ἡ ψυχὴ μας στήν καθαρότητα τῆς προσευχῆς. Αὕτῃ ἡ προσευχή δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό τήν ὑπαρξη κάποιας εἰκόνας, δέν ἐκφράζεται μέ λέξεις, ἀλλά ξεπηδᾷ σάν πύρινη ὁρμή, καί τότε ἡ ψυχὴ χαρούμενη ξανοίγεται πρὸς τόν Θεό¹⁹⁹, ὅπως ἀναφωνεῖ ὁ Παῦλος²⁰⁰.

2) Οἱ ἱερέες Ἀκολουθίες.

Ἄν, ὅπως εἶδαμε, ἡ ἀτομικὴ προσευχή παρέχει τόσα ψυχικά ὀφέλη, πόσα μπορεῖ νά προσφέρει ἡ ὁμαδική/συλλογική (ἐκκλησιαστική); Ἐχει ἀποδειχθεῖ ἐμπειρικά ὅτι ἡ θρησκευτικὴ τελετουργία λειτουργεῖ ὡς ἓνας ἄριστος ψυχολογικὸς μηχανισμός «ἐνίσχυσης» (*reinforcement*) καί ἐπαναλαμβανόμενης ἐνδυνάμωσης τῆς δέσμευσης τοῦ ἀτόμου μέ τό «θρησκευτικὸ του σύστημα, μάλιστα μέσω τῆς λειτουργίας τῆς «ἀνάμνησης»²⁰¹. Πρόσφατα εὐρήματα ἀποκάλυψαν ὅτι τό τελετουργικὸ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐμφανίζεται νά ἀντιμετωπίζει μέ ἐπιτυχία ἀκόμη καί ὀρισμένες ψυχικὲς διαταραχές²⁰², ἀφ' ἑτέρου δέ

197. Σύμφωνα μέ τόν H. Benson, ἡ προσευχή συντείνει στὴ μείωση τοῦ ἄγχους, τῆς κατάθλιψης, τῆς πίεσης τοῦ αἵματος κ.λπ. [βλ. H. Benson, *The Relaxation Response*, New York: William Morrow, 1975, κεφ. 13 καί 14, τοῦ ἰδίου, *Beyond the Relaxation Response*, N.Y.: Times Books, 1984, τοῦ ἰδίου, *Timeless Healing: The power and biology of belief*, N.Y.: Scribner, 1996. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θέματα Ψυχολογίας*, σ. 274, τῆς ἰδίας, *Θρησκευτικότητα καί ἐπιθυμία*, «ἐπιθυμία καί θρησκευτικὸ τελετουργικόν», σ. 132].

198. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 837B.

199. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 840A.

200. Πρβλ. Ρωμ. 8, 26: «Ὡσαύτως δὲ καί τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν· τὸ γὰρ τί προσευζόμεθα καθ' ὃ δεῖ οὐκ οἶδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερτυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις».

201. Βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θέματα Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 233. Πρβλ. P. L. Berger, *The sacred canopy*, Garden City, NY: Doubleday, p. 40, Ἀ. Σταυρόπουλου, *Μνήμη καί λήθη στὴ Θεία Λειτουργία*, Αθήνα 1989.

202. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θέματα Ψυχολογίας*, σ. 237. Γιά περισσότερα βλ. J. L. Jacobs, "Religious ritual and mental health", in: J. F. Schumaker (Ed.), *Religion*

έξισορροπεί τόν ανθρώπινο έαυτό μέ τό περιβάλλον του, παρέχοντας ύποστηρικτική στήριξη, ψυχοπνευματική ανόρθωση, αὐτοπεποίθηση, ἀνακούφιση τῶν ἐντάσεων, διόρθωση τῶν ἐσφαλμένων στάσεων κ.λπ.²⁰³

Οἱ ἱερές Ἀκολουθίες, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἅγιος Κασσιανός, πρέπει νά εἶναι σύντομες, γιατί «ὕπάρχει ὁ κίνδυνος νά παρεμβληθοῦν πράγματα ἐνοχλητικά», ὅπως λ.χ. εἶναι «ὁ βήχας ἢ τό φτάρνισμα, τό φτύσιμο», πού γίνονται ὄχι ἐσκεμμένα.

Ἀκόμα, μέ τή σύντομη Ἀκολουθία, κρατᾶ κανείς ζωντανή τήν προσευχή, ὅσο εἶναι ἀκόμη φλογερή, καί ἔτσι τή σώζει ἀπό τόν ἐχθρό, ὁ ὁποῖος ἐπιτίθεται σκληρότερα, ὅταν βλέπει ὅτι –παρά τίς βίαιες ἐφόδους του– ἐξακολουθεῖ ὁ ἄνθρωπος νά προσφέρει στόν Θεό τή θερμή προσευχή του²⁰⁴. Ἔτσι, ἀποφεύγεται καί ἡ κούραση τοῦ ἀνθρώπου, κυρίως τοῦ μοναχοῦ, ἀλλά κυρίως ὁ πειρασμός τοῦ Πονηροῦ, ὁ ὁποῖος δρᾷ ἐντονότερα «κατά τήν ὥρα τῆς προσευχῆς»²⁰⁵.

and mental health, pp. 291-299, NY: Oxford University Press, 1992. Πρβλ. J. L. Empereur, "Liturgy as humanizing or as sacred " in: J. L. Empereur (Ed.), *Worship: Exploring the sacred*, pp. 85-96, Washington, DC: Pastoral Press, 1987.

203. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, ὅπ.π., σ. 235. Πρβλ. B. Spilka, "Religious Practice, Ritual and Prayer", in: R. F. Paloutzian & C. L. Park (Ed.), *handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, N.Y.- London: The Guilford Press 2005, p. 366, B. Spilka, R. W. Hood, B. Hunsberger & R. Gorsuch, *The Psychology of Religion: An empirical approach*, The Guilford Press, N.Y., London, 2003³, pp. 64, 488 ἐξ.

204. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, 780C: "De oratione". Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔχει ξεχωρίσει τέσσερα εἶδη προσευχῆς· Α' Τιμ. 2, 1: «Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων».

205. Εὐάγγελιου Ποντικοῦ, «Κεφάλαια περί διακρίσεως παθῶν καί λογισμῶν», *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν*, τ. Α', μτφρ. Ἀ. Γαλίτης, ἐκδ. Τό περιβόλι τῆς Παναγίας, 1986, σ. 73-86: «Ὅλοι οἱ δαιμονικοὶ λογισμοὶ εἰσάγουν στήν ψυχὴ ιδέες τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, τίς ὁποῖες ὁ νοῦς, ἀφοῦ δώσει μορφή, τίς στριφογυρίζει μέσα του. Καί ἀπὸ αὐτό γνωρίζει τόν δαίμονα πού τόν πλησίασε. Παραδείγματος χάρη, ἂν ἔρθει στό νοῦ μου τό πρόσωπο ἐκείνου πού μέ ζημίωσε ἢ μέ ἔβρισε, τότε εἶναι φανερό πὼς ἦρθε ὁ λογισμός τῆς μνησικακίας. Ἄν πάλι μᾶς γίνει κάποια ὑπόμνηση χρημάτων ἢ δόξας, ἀπὸ αὐτό γίνεται γνωστός ὁ δαίμονας πού μᾶς στενοχωρεῖ. Καί στοὺς ἄλλους λογισμοὺς ἐπίσης ἀπὸ τό πρᾶγμα πού σοῦ ὑποβάλλει στό νοῦ, θά καταλάβεις ποιός δαίμονας βρίσκεται δίπλα σου καί σοῦ ὑποβάλλει τόν λογισμό».

3) Προσευχητική άγωγή.

Ι. Γενικά.

Ἐπειτα, ἂν ἔχουμε ἀποκτήσει τό Χάρισμα τῆς ταπεινοφροσύνης καί τῆς ἀπλότητος καί ἔχουμε νικήσει τήν ὑψηλοφροσύνη, καί ἀνησυχούμε μήπως ἡ ἔπαρση τῆς νίκης μᾶς διαπεράσει σάν βέλος καί μᾶς προξενήσει βαθύτερη πληγή ἀπό ἐκείνην πού ἔχουν οἱ ἀμελεῖς συνασκητές μας²⁰⁶, ἥ, ἂν οἱ λογισμοί μας ἔχουν ὀρθό περιεχόμενο καί ἡ καρδιά μας ἀγάλλεται ἀπό ἀνείπωτη χαρά καί θά ἤθελε νά τρέξει πρὸς τόν Ποθούμενο, τότε πρέπει νά γνωρίζουμε ὅτι ὅλα αὐτά τά ἀγαθὰ μας τά φέρνει ἡ Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος²⁰⁷. Ἄν μᾶς πολιορκοῦν οἱ δαίμονες συχνά μέ νυχτερινούς φόβους, μᾶς βασανίζουν μέ τά φαντάσματά τους μέχρι τοῦ σημείου νά μᾶς ἀφαιρεῖται κάθε ἐλπίδα γιά τή ζωή καί τή σωτηρία μας²⁰⁸, ἥ, ἂν ἔχουμε τήν αἴσθηση ὅτι μᾶς περιβάλλει πλῆθος Ἀγγέλων καί αὐτούς πού, πρὶν φοβόμασταν πιά πολύ καί ἀπό τόν θάνατο, τώρα τολμᾶμε νά τοὺς προσκαλοῦμε γιά νά ἀναμετρηθοῦν μαζί μας²⁰⁹, τότε ὁ ὁ στίχος τοῦ Ψαλμοῦ «ὁ Θεός, εἰς τὴν βοήθειάν μου πρόσχες· Κύριε, εἰς τὸ βοηθησαί μοι σπεῦσον», ἃς εἶναι ἡ διαρκὴς προσευχή μας²¹⁰. Νά χρησιμοποιοῦμε τό Ψαλτήρι τόσο μέσα στίς ἀντιξοότητες (γιά νά ἀπελευθερωθοῦμε ἀπὸ αὐτές), ὅσο καί στίς στιγμές γαλήνης (γιά νά προφυλαχθοῦμε ἀπὸ τήν ὑπερηφάνεια). Αὐτὴ ἃς εἶναι ἡ διαρκὴς ἐνασχόληση τῆς καρδιάς μας. Καί συμπληρώνει ὁ ἅγιος Κασσιανός, προτρέποντάς μας νά ἐπαναλαμβάνουμε παντοῦ (στήν ἐργασία μας, στίς Ἀκολουθίες, στὰ ταξίδια, καί τό πρῶι, ὅταν ξυπνᾶμε) τοὺς Ψαλμούς²¹¹. Αὐτὴν τήν «προσευχὴ τῆς καρδιάς», γράφει ὁ Κασσιανός,

206. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 835C.

207. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 836AB.

208. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 836A.

209. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 836B.

210. Ἡ δύναμη τῆς ἐπικλήσης τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου διδάσκεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἑρμᾶ (Ποιμήν, «Παραβολὴ Θ'», XIV, B.E.P. 3, σ. 95, 11-12). Ὁ Ὀριγένης συνδέει, ὅπως καί ὁ Κασσιανός, τήν ἐπικλήση τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου μέ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν δαιμόνων, μέ «παντοδαπὰς θεραπείας καί τὴν καλλιέργειαν διαφόρων ἀρετῶν, πραότητος, ἐγκρατείας, φιλανθρωπίας, χρηστότητος κ.λπ.» (Κατὰ Κέλσου, Α', 67, BEIT 9, σ. 120, στίχ. 13). Βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, Ἐξηγήσεις εἰς τοὺς Ψαλμούς Η', 1, MPG 55, 107. Πρβλ. Χ. Σωτηρόπουλου, ὅπ.π., Διονυσίου μοναχοῦ..., σ. 33.

211. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 836D. Πρβλ. Δευτ. 6, 7.

νά αναπέμπετε προς τόν Θεό, ξεκινώντας τόν συνήθη ρυθμό τῆς καθημερινότητάς σας²¹².

Μάλιστα, οἱ σύντομες καί ἐπαναλαμβανόμενες προσευχές ἐπιτυγχάνουν τή θερμή προσκόλληση στόν Κύριο²¹³ καί ἀποφεύγονται «τά βέλη τοῦ διαβόλου, ὁ ὁποῖος καιροφυλακεῖ νά ρίξει καί νά πληγώσει τόν ἄνθρωπο, ἰδιαίτερα κατά τήν ὥρα τῆς προσευχῆς»²¹⁴.

II. Ἡ ἀδιάλειπτη προσευχή.

Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά θέσει ὡς σταθερό κέντρο τῆς ζωῆς του τήν ἀγάπη τοῦ Κυρίου, γύρω ἀπό τήν ὁποία θά κινοῦνται σάν ἀκτίνες ὅλα του τά ἔργα²¹⁵. Ἡ ἀδιάλειπτη προσευχή²¹⁶ κρατεῖ τόν μοναχό σέ συνεχή ἔνωση μέ τόν ἀγαπώμενο Κύριο καί ἐνοποιεῖ «ἐν Χριστῷ» τό διασπασμένο τριμερές τῆς ψυχῆς²¹⁷. Γι' αὐτό, ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἔγραφε στούς Θεσσαλονικεῖς: «*Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε*». Κάθε μοναστικός κανόνας προσευχῆς ἐκπαιδεύει, ὅπως μᾶς συμβουλεύει ὁ ἄββᾶς Ἰσαάκ, στήν *ἀδιάλειπτη προσευχή* καί μᾶς κρατᾶ, ὅπως τό πλοῖο, πού εἶναι δεμένο στό λιμάνι, μέσα στή *μνήμη τοῦ Θεοῦ*²¹⁸,

212. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 836D.

213. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, II, 97-99: "De canonico nocturnarum orationum et psalmorum modo), ἰδίως στό 99A, «Περί τῆς σιωπῆς καί τῆς αὐτοσυγκράτησης πού ἐπικρατεῖ στίς λατρευτικές συνάξεις» ("Quanto silentio et brevitate orationes apud Aegyptios colligantur"). Πρβλ. Εὐάγγελιο Ποντικοῦ, MPG 40, 1220-1243, *Πρός Ἀνατόλιον* καί συγκεκριμένα 1225D, IH': «ὅταν τῷ τῆς ἀκηδίας περιπέσωμεν δαίμονι... ἀγαθὰς ἐλπίδας ἑαυτοῖς ὑποσπεύροντες, καί τὸ τοῦ ἁγίου Δαυτῆ καταπάδοντες ἱνατί περίλυπος εἶ, ἡ ψυχὴ μου; καί ἱνατί συνταράσσεις με; ἔλπισον ἐπὶ τὸν Θεόν, ὅτι ἐξομολογήσομαι αὐτῷ· σωτήριον τοῦ προσώπου μου καί ὁ Θεός μου (Ψαλμ. 41)».

214. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, V, 624A.

215. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1295AB.

216. Βλ. C. Stewart, "John Cassian on Unceasing Prayer", *Monastic Studies* 15 (1984) 159-177.

217. Γ. Καψάνη, *Ὁρθόδοξος μοναχισμός καί Ἅγιον Ὅρος*, I. Μ. Ἀγ. Γρηγορίου, Ἄγ. Ὅρος, 1997, σ. 39. Πρβλ. Α. Μ. Σταυρόπουλου, «Προκλήσεις γιὰ τήν ποιμαντική στόν 21ο αἰῶνα», *ΕΕΘΣΠΑ*, τόμος ΜΣΤ', ἐν Ἀθήναις 2011 σ. 176, Τ. Μπολέτσου, «Ποιμαντική τῆς Προσφορᾶς», *Νέα Εὐθύνη*, τεύχος 5, Μαΐου-Ιουνίου 2011, σ. 310-312, Κ. Β. Σκουτέρη, «Ὁ μοναχικός βίος αὐθεντική πραγμάτωση τοῦ ὀρθοδόξου ἥθους», <http://www.cc.uoa.gr/theology/html/greek/pubs/doctrsec/scouteris/03/03.htm>

218. Ὁ ἅγιος Σιλουανός ταυτίζει τή *μνήμη τοῦ Θεοῦ* μέ τήν προσευχή (Βλ. Ἀρχιμ. Ζ. Ζάχαρου, *Ὁ κρυπτός τῆς καρδίας ἄνθρωπος*, ἐκδ. Ἱ. Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου, Ἑσσεξ, Ἀγγλίας, 2012, σ. 116: «Οἱ ἅγιοι Πατέρες λένε ὅτι ἡ λήθη τοῦ Θεοῦ

ή όποία γεννᾷ τήν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ²¹⁹. Ὁ ἄνθρωπος, λοιπόν, πρέπει ἀδιάλειπτα νά προσεύχεται, γιά νά βρίσκεται σέ συνεχή νήψη καί, ἂν ἡ νήψη προϋποθέτει τήν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου, γιά νά ἔχει ἀποτέλεσμα, πρέπει νά ἀσκεῖται σέ συνεργία πάντα μέ τή Χάρη τοῦ Θεοῦ²²⁰, ἀφοῦ μόνο μέ τή Χάρη τοῦ Θεοῦ ἔχει τή δυνατότητα ὁ ἄνθρωπος νά ἀπελευθερωθεῖ πλήρως ἀπό τό πάθος αὐτό καί νά λάβει τήν ἴαση.

III. Ἡ μονολόγιστη εὐχή.

Παρά τό γεγονός ὅτι μέ τή συγκεκριμένη της μορφή ἡ μονολόγιστη εὐχή, ὡς εἰδικός τύπος προσευχῆς, καθιερώθηκε ἐκκλησιαστικά πολύ ἀργότερα ἀπό τόν 5ο αἰῶνα, πού ἔζησε καί ἔδρασε ὁ ἅγιος Κασσιανός²²¹, ἡ ἐπίκληση τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ φαίνεται ἤδη ἀπό τήν Π. Διαθήκη²²². Ἀπό τούς ἔμπειρους δάσκαλους τῆς προσευχῆς

συνιστᾷ τό μεγαλύτερο πάθος. Ὅταν μᾶς πολεμεῖ ἕνα πάθος, μπορούμε καί ἐμεῖς νά τοῦ ἀντιταχθοῦμε μέ τό Ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ὅσο πῖό πολύ ταπεινώνουμε τόν ἑαυτό μας καί καλοῦμε τόν Θεό σέ βοήθειά μας, τόσο πῖό δυνατοί γινόμαστε καί νικούμε τό πάθος. Ὅταν ὁμως λησμονοῦμε τόν Θεό, ὁ ἐχθρός μᾶς φονεύει ὀλοσχερῶς. Γι' αὐτό καί οἱ Πατέρες ἐπισημαίνουν ὅτι ἡ λήθη τοῦ Θεοῦ εἶναι τό μεγαλύτερο πάθος»).

219. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 830A. Μέγας Βασίλειος, «Προσευχή ἐστίν αἰτησις ἀγαθοῦ παρά τῶν εὐσεβῶν εἰς Θεόν γινομένη...» (MPG 31, 244A). Ὁ Ἰω. Χρυσόστομος ἀναφέρει «Προσευχή δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά ἡ συνομιλία μας μέ τόν Θεό καί Δεσπότη τῶν ὅλων» (E.P.E. 30, 490-492). Ἐπίσης, ὁ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, Ἀόρατος Πόλεμος, ἀναφέρει: «Ἡ προσευχή εἶναι μέσον καί ὄργανον, διά νά λάβωμεν ὅλας τάς χάριτας, ὅπου πλημμυροῦν εἰς ἡμᾶς ἀπό ἐκείνην τήν πηγὴν τῆς ἀγάπης καί τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ. Μέ τήν προσευχήν θέλεις βάλῃ τήν μάχαιραν εἰς τάς χεῖρας τοῦ Θεοῦ, διά νά πολεμῇ καί νά νικᾷ διά ἐσένα», «Ὁσιος Γρηγόριος», 13, ἐκδ. Ἱερά Μονή Ὁσίου Γρηγορίου, 1986, σ. 10.

220. Κασσιανοῦ, MPL 49, Inst., XII, 433A, 425A: «*De spiritu superbiae*».

221. Ir. Hausherr, «La méthode d'oraison hésychaste», *Orientalia christiana* IX-2, Roma 1927.

222. Βλ. Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας [ἐλληνική μετάφραση ἀπό τό γαλλικό πρωτότυπο (ὑπό τήν διεύθυνση τοῦ Xavier Léon Dufour), μέ τήν ἐποπτεία τοῦ Σάββα Ἀγουρίδη κ.ἄ.], Ἀθήνα 1980, I. Hauserr, «Les Exercices Spirituels de Saint Ignace et la méthode d'oraison hésychastique», *Orient. C. Periodica* 20 (1954) 7-26, É. Behr-Sigel, «La Prière à Jésus ou le Mystère de la spiritualité monastique orthodoxe», *Dieu Vivant* 8 (1947) 69-94, P. G. Florovsky, *Le mystère de la Lumière du Thabor: Feuilles de saint Serge*, 3 (89) Paris 1935. Ε. Μπούλοβιτς, «Ἡ ἐρμηνεία τῆς εὐχῆς τοῦ Ἰησοῦ ὑπό τοῦ ἁγίου Μάρκου Ἐφέσου», *Κληρονομία* 7 (1975) 345 ἐξ., T. Špidlik, *La spiritualité de l'orient chrétien. II. La prière, collection Orientalia Christiana analecta* 230, Rome 1988.

δίδεται στους μαθητευόμενους ένας τύπος προσευχής, ο οποίος θα πρέπει να χρησιμοποιείται συνεχώς²²³.

Γιά να διατηρούμε τούς πνευματικούς λογισμούς (*spiritales cogitationes*)²²⁴, ο άββας Κασσιανός αναφέρει πώς θα πρέπει να σταθεροποιήσουμε τά λόγια τής προσευχής μέσα μας, έτσι ώστε να κατορθώσουμε –μέ τή Χάρη τοῦ Θεοῦ– να ἀπελευθερωθοῦμε ἀπό τίς μάταιες καί ἀνόητες σκέψεις τοῦ καιροῦ μας καί να διατηρούμε συνεχώς τούς πνευματικούς λογισμούς²²⁵.

Ἀφοῦ, λοιπόν, μέσῳ τῆς νήψης καί τῆς προσευχῆς, ἀπογυμνώσουμε τούς λογισμούς μας, αὐτό θά μᾶς ἐπιτρέψει νά συγκεντρώσουμε ὅλη μας τή δύναμη στόν λογισμό τῆς μονολόγιστης προσευχῆς, προκειμένου νά ἐπιτύχουμε μιά προσευχή καθαρή ἀπό κάθε λογισμό, πού θά εἶναι ξένος πρός τόν Θεό²²⁶. Τό φάρμακο τοῦτο εἶναι τό πιό ἀποτελεσματικό, ἐνῶ ὅλα τά προηγούμενα εἶναι περιρισμένης ἀποτελεσματικότητας. Αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος, πού ὅλα τά ἄλλα φάρμακα ἐξαρτῶνται ἀπό αὐτό.

Ἀλλά, μέ ποιό τρόπο γίνεται ἡ ἐπιλογή μιᾶς προσευχητικῆς φράσης –πρᾶγμα, γιά τό ὅποιο δέν μᾶς ἔχει παραδοθεῖ τίποτα συγκεκριμένο–, πού νά ξυπνᾷ μέσα μας τή μνήμη Θεοῦ καί μᾶς βοηθᾷ νά τή διατηροῦμε ζωντανή καί ἐνεργή, ὅταν ὁ νοῦς μας καλπάζει ἀκατάπαυστα, ὅπως τό ναυαγισμένο πλοῖο, τρέχοντας ἐδῶ καί ἐκεῖ, καί ψάχνοντας ἀπεγνωσμένα ἀπό κάπου γιά νά πιαστεῖ, ὥστε νά ἀνακαλέσουμε τή μνήμη Θεοῦ, τήν ὁποία –μετά ἀπό τίς πολλές περιπλανήσεις τοῦ νοῦ– ἀφήσαμε καί μᾶς ἔφυγε²²⁷;

223. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, X, 832A. Ἡ ἐπὶ κλήση τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ δέν εἶναι, βέβαια, μιά ἐργασία χειλέων· εἶναι μιά «ὑπαρξιακή» ἐργασία, ὡς καθολική ἐσωτερική βίωση τῆς παρουσίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ στό βάθος τῆς προσωπικότητάς τοῦ ἀσκητῆ. Εἶναι μιά ἄμεση ἐμπειρία τῆς χαρισματικῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ὡς «προσωπικῆς ζωῆς». Πρόκειται, ὅχι μόνο γιά μιά μέθοδο αὐτογνωσίας, ἀλλά καί γιά μιά ὑπαρξιακή θέση ζωῆς, πού εἶναι ἄγνωστη στήν Ψυχολογία τοῦ Βάθους, καί πού, ἐξ ἄλλου, θά παραμένει ἀπρόσιτη στόν «ἐπιστημονικό» νοῦ, πού ἐνδιαφέρεται γιά τή θεωρητική γνώση· βλ. Ἱ. Κορναράκη, «Ἡ ἀσκητική ἐρήμωση τοῦ ἀσυνειδήτου», *Φιλοκαλικά Θέματα*, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, σ. 38-46.

224. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, X, 839B.

225. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, II, 540A.

226. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, XXIV, 1295AB: “De mortificatione fornicationis et immunditiae”.

227. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, X, 830A.

Ὁ προαναφερθείς Ψαλμός, πού μνημονεύει ὁ ἅγιος Κασσιανός, εἰσάγεται ὡς μονολόγιστη εὐχή –ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰῶνα– ἀπὸ τὸν Διάδοχο Φωτικῆς²²⁸, ἀργότερα τὸν ἅγιο Ἰωάννη τῆς Κλίμακος²²⁹ καί μετέπειτα ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Σιναΐτη²³⁰ καί τοὺς ἀδελφούς Ξανθόπουλους²³¹. Ὁλοκληρωμένο τύπο τῆς μονολογίστου εὐχῆς μᾶς παραδίδει ὁ ἡσυχαστής Νικηφόρος τὸν ΙΓ' αἰῶνα (Κ. Ἱταλία) «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ, ἐλέησόν με»²³².

Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ συνεχὴ ἐπίκληση τοῦ ἁγίου ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ μέ τὴ μονολόγιστη εὐχή «Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με τὸν ἁμαρτωλό», ἀνανεώνει συνεχῶς στὸν ἄνθρωπο τὴ μνήμη τοῦ Θεοῦ καί τὴν κοινωνία μαζί Του. Ἔτσι, γιὰ νὰ κρατᾶμε τὸν νοῦ μας στὴ μνήμη τοῦ Θεοῦ, ψυχο-παιδαγωγικά πρέπει διαρκῶς νὰ προσφέρουμε τὴ φράση «Ὁ Θεὸς εἰς τὴν βοήθειάν μου πρόσχες, Κύριε εἰς τὸ βοηθήσῃ μοι σπεῦσον»²³³. Αὐτὴ ἡ φράση εἶναι κατάλληλη γιὰ ὅλες τίς

228. Διάδοχου Φωτικῆς, «Λόγος ἀσκητικός νθ'», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Ἀστήρ, τ. Α', σ. 251.

229. Ἰωάννου Κλίμακος, «Λόγος Κ', Περὶ δειλίας», 6, ἐκδ. Ἰ. Μ. Παρακλήτου, Ὁρωπός 1984, σ. 235.

230. Γρηγόριου Σιναΐτη, «Κεφάλαια πάνυ ὠφέλιμα (Περὶ τοῦ πῶς δεῖ διώκειν τοὺς λογισμοὺς)», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Ἀστήρ, τ. Δ', σ. 81, στ. 28-29.

231. Κάλλιστου καί Ἰγνάτιου Ξανθόπουλων, «Περὶ τῶν αἵρουμένων ἡσυχῶς βῶναι, μθ'», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Ἀστήρ, τ. Δ', σ. 249.

232. Νικηφόρου μονάζοντος, *Περὶ νήψεως καί φυλακῆς καρδίας*, PG 147, 964B, 965A.

233. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., X, 832B. Πρβλ. Ψαλμ. 69, 2: "Deus, in adiutorium meum intend; Domine, ad adjuvandum me festina". Ἡ φράση αὐτὴ εἶναι ἀντίστοιχη ἐκείνῃ τῆς μονολόγιστης εὐχῆς, τῆς ἐπίκλησης τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου καί τοῦ ἐλέους του, σχετίζεται δέ μέ τὴν τέχνη τῆς νοερᾶς προσευχῆς. Τέσσερα χωρία τῆς Κλίμακος ἀναφέρονται σ' αὐτήν: τό Κ', 6 γιὰ τὴ δύναμη τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ, τό ΚΖ', 5 γιὰ τὸν περιορισμό τοῦ νοῦ κατὰ τὴν προσευχή, τό ΚΖ', 26 γιὰ τὸν συντονισμό τῆς ἐπίκλησης τοῦ ὀνόματος μέ τὴ φυσικὴ ἀναπνοή καί τό ΚΗ', 9 γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς συγκεντρώσεως τοῦ νοῦ μέσῳ τῆς μονολογίας. Ἀπὸ τό γεγονός αὐτό μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Σιναΐτικὸς Μοναχισμὸς τοῦ 6ου αἰῶνα γνώριζε τὴν ἱερὰ μέθοδο τῆς νοερᾶς προσευχῆς. Πρβλ. J. J. Levko, "Inside Prayer with John Cassian", *Diakonia* 30/2-3 (1997) 165-173. Ἰωαννίκιου Ἀρχιμανδρίτου, *Νῆψις καί προσευχή (Φιλοκαλικὲς σελίδες 1)*, ἐκδ. Ἱεροῦ Γυναικείου Ἡσυχαστηρίου «Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», 1994, σ. 44, 57: «Λέγοντες ἀδιάκοπα τὸ "Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ἐλέησον" νοιώθεις μέσα στὴν καρδιά σου ἓνα αἶσθημα παντοδυναμίας. Δέν εἶναι παράξενο. Διότι δέν εἶναι δική σου δύναμις ἀλλὰ ὁ Χριστός, πού ἔρχεται καί κατοικεῖ ἐντός σου καί ἐμβολιάζεται

περιστάσεις, κατάλληλη για την αντιμετώπιση κάθε πειρασμού. Μέ αυτήν καταφεύγουμε στον Θεό σ' όλους τους κινδύνους, διότι δείχνει την πίστη του ανθρώπου· είναι φωνή αγάπης και θερμής φιλόανθρωπης διάθεσης του πιστού· είναι κραυγή της ψυχής, ή όποια συνειδητοποιεί τις παγίδες, πού της έχουν στήσει²³⁴. Είναι αυτή πού τρέμει μπροστά στους έχθρους της και, πού, βλέποντας να πολιορκείται από αυτούς μέρα και νύχτα, όμολογεί ότι δέν θά μπορούσε ποτέ να τους ξεφύγει, αν ο Θεός δέν τή βοηθούσε²³⁵. Η φράση αυτή είναι ένα απόρθητο τείχος, γι' αυτούς πού βασανίζονται από δαιμονικές επιθέσεις²³⁶. Αυτή είναι ή λεγόμενη νοερά προσευχή της Όρθόδοξης ήσυχαστικής Παράδοσης της Έκκλησίας²³⁷. Ό καθένας μας, λοιπόν, γράφει ο Κασσιανός, ως προφέρει ασταμάτητα αυτά τά λόγια, ώστε μέ την επανάληψη και τή συνεχή μελέτη τους²³⁸, να αποκτήσει τή δύναμη να αρνείται και να απορρίπτει τό πλήθος και την ποικιλία των λογισμών²³⁹. Τότε ή ψυχή, περιορισμένη στην απλότητα, θά φθάσει εύκολα στον στόχο της, πού είναι ή «πνευματική πτωχεία»²⁴⁰. Τά λόγια αυτά της προσευχής, συμβουλεύει ο άγιος Κασσιανός, ως γίνουν ένα μέ την αναπνοή μας και ως είναι ή μόνη προσευχή μας²⁴¹.

Η συχνή αυτή επίκληση του Ίησου Χριστού ακολουθεί, ως γνωστόν, τή διαδικασία της «κυκλικής κινήσεως του νοός», όπως μάς

στην ύπαρξί σου», «ή νοερά αδιάλειπτη προσευχή κάνει τον άνθρωπο αν αποφύγει την διάσπασι της προσωπικότητας, να βρή την θεία του καταγωγή...». Νικόδημου Άγιορείτη, *Άόρατος Πόλεμος*, σ. 156-160: «Τί πράγμα είναι ή νοερά προσευχή και πόσων ειδών πρέπει να γίνεται».

234. Κασσιανού, MPL, 49, *Coll.*, 833A.

235. Κασσιανού, MPL, 49, *Coll.*, X, 833B.

236. Κασσιανού, MPL, 49, *Coll.*, X, 833B.

237. Βλ. Α. Β. Κατσίρα, «Η όρθόδοξη ήσυχαστική παράδοση και οι ανατολικές θρησκείες (yoga). Όμοιότητες και διαφορές», *Κοινωνία*, τεύχ. 1, 2009.

238. Αναφέρει ο Γέροντας Πορφύριος για τή μελέτη: «Αυτή ή μελέτη κι έντρυφήση, χωρίς να τό καταλάβω, πηγαίνει τό νοῦ μου προς τον Χριστό και γλυκαίνει την καρδιά μου. Συγχρόνως εύχομαι ανοίγοντας τά χέρια μέ λαχτάρα, μέ αγάπη, μέ χαρά και ο Κύριος μέ ανεβάζει στην αγάπη Του. Αυτός είναι ο σκοπός μας, να φθάσμε εκεί... Η ψυχή, κι όταν μάλιστα είναι ευαίσθητη, εύφραίνεται στην αγάπη κι ένθουσιάζεται, ένδυναμώνεται και μετασχηματίζει και μεταποιεί και μεταστοιχείωνει»· βλ. Γέροντος Πορφύριου Καυσοκαλυβίτη, *Βίος και Λόγοι*, σ. 295-296.

239. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, X, 836D.

240. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, X, 836D-837A. Πρβλ. Ματθ. 5, 3: «Μακάριοι οί πτωχοί τῷ πνεύματι, ότι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν».

241. Κασσιανού, MPL, 49, *Coll.*, X, 831B: "De institutione orationis perpetuae".

τήν γνωρίζουν τά άσκητικά συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ὁ νοῦς στρέφεται πρὸς ἑαυτὸν καὶ ὁρᾷ ἑαυτὸν. Ἡ άσκητική αὐτή πνευματική διαδικασία, συντροφευμένη ἀπὸ τοὺς πόνους καὶ τοὺς ἀγῶνες κατὰ τῶν παθῶν καὶ τῶν πονηρῶν λογισμῶν, εἶναι πράγματι μιὰ ὑπαρξιακή ἐκμηδένιση τοῦ άσυνειδήτου²⁴².

στ) Ἡ ἐνάσκησις τῶν ἀρετῶν.

1) Γενικά.

Ἡ τελειότητα (Vollkommenheit) τῶν μοναχῶν ἐπιτυγχάνεται ὄχι μὲ τήν ἀπόσυρση (ἀποκήρυξη) ἀπὸ τὸν κόσμο, ἀλλὰ μὲ τήν ἐνάσκησι τῶν ἀρετῶν²⁴³. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀντιμετωπίζει τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου μὲ καμιά περιφρόνηση· ἀντίθετα, μᾶς καλεῖ νὰ τὸ σεβόμαστε, γιατί ἀφ' ἐνός μὲν ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιάζον μέλος τοῦ ὅλου (σύνθετου) ἀνθρώπου, πού πλάστηκε ἀπὸ τὸν Θεὸ μὲ ἀγαθὴ φύση στὴν ὁλότητά του, ἀφ' ἑτέρου δὲ γιατί εἶναι προορισμένο νὰ ἀναστηθεῖ καὶ νὰ βιώσει –μαζὶ μὲ τήν ψυχὴ– τὴ θέωση²⁴⁴. Ὁ ἅγιος Κασσιανὸς προτείνει τὸ ὀρθὸ μέτρο στὴν άσκησις τοῦ σώματος, γιατί τὸ μέτρο μᾶς ἀποκαλύπτει μιὰ ἀπὸ τίς θεμελιώδεις λειτουργίες τῆς φρόνησις, δηλ. τὴν πνευματικὴν διάκρισις (discretio)²⁴⁵.

Ἐνῶ ὅλα τά ἄλλα πάθη γεννιοῦνται μὲ τήν παρακίνησι καὶ τὴν ὑποβολὴ τῆς ψυχῆς μόνον, καὶ δὲν ἀπαιτοῦν, πάρα μόνον ἀπλὰ φάρμακα τῆς ψυχῆς, γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν, τά σωματικά πάθη θεραπεύονται μὲ διπλὴ ἀγωγὴ²⁴⁶. Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα συντείνουν

242. Ἰω. Κορναράκη, «Ἡ άσκητική ἐρήμωσις τοῦ άσυνειδήτου», σ. 38-46.

243. B. Altaner, *Patrologie*, Freiburg 1938 (= Herders Theologische Grundrisse), S. 291: «... nicht darin, das ser der Welt entsagt und in seiner eisamen Zelle lebt, sondern in den Tugenden des innern Menschen».

244. J.- C. Larchet, ὅπ.π., σ. 191.

245. Κασσιανοῦ, MPL 49, 513B, 519A, 525, *Coll.*, IV, 594AB, 549AB. Πρβλ. Ράμφου Σ., *Πελεκάνοι ἐρημικοί. Ξενάγησι στό Γεροντικόν*, ἐκδόσεις Ἀρμός, 1994, σ. 133, 135: «τήν ἀριστοτελικὴν μεσότητα ἔκαναν δική τους οἱ ἀββάδες...» καὶ «ὑπενθυμίζω τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Κασσιανοῦ. τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὴν ἀμετρία ὡς ἐσωτερικὸ μέγεθος, ἓνα τὴν καταλύει: ἡ ἀγάπη. Τὴν ἀταξία τῶν πολλῶν (ὑπερβολὴ) γευμάτων τρέπει σὲ εὐταξία ὑπερούσιο ἢ χαρὰ τῆς προσφορᾶς».

246. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 594AB. Πρβλ. π. Ἀδ. Αὐγουστίδη, *Γόνιμες συγκρούσεις. Ψυχολογική καὶ θεολογική προσέγγισις τοῦ χάσματος τῶν γενεῶν*, ἐκδ. Ἑννοια, Ἀθήνα 2008, σ. 91: «Ὁ Jung ὑπογραμμίζει ...ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένας ἀπὸ τοὺς άσθενεῖς του, πού διήνυσαν τὸ δεῦτερο μισὸ τῆς ζωῆς τους, ὁ ὁποῖος δὲν κατέφυγε στὴν ἀναζήτησι μιᾶς θρησκευτικῆς θεώρησης τῆς ζωῆς του ὡς

στή γένεση τῶν παθῶν καί δέν θά καταφέρουμε νά τά νικήσουμε, ἂν αὐτές οἱ δύο συνιστώσες δέν ἐργαστοῦν καί δέν κοπιᾶσουν ἀπό κοινοῦ²⁴⁷. Ἔτσι, ὅλα τά «σωματικά» πάθη θεραπεύονται μέ διπλή θεραπεία, δηλ. ἡ θεραπεία τῆς ψυχῆς πρέπει νά συμπληρωθεῖ μέ μιᾶ θεραπευτική τοῦ σώματος, διότι, πολλές φορές, τά πάθη αὐτά ἀφυπνίζονται –χωρίς τή συμμετοχή τῆς βούλησης (δηλ. ἀσυνείδητα)– ἀλλά μέ τήν ὑποκίνηση τῆς σάρκας. Γι’ αὐτό, τά *σαρκικά* πάθη χρειάζονται, ἐκτός τῆς θεραπευτικῆς τῆς ψυχῆς, καί τήν ἐφαρμογή τῆς σωματικῆς *ἐγκράτειας*²⁴⁸. Γιά νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ ἐπιθέσεις τῶν παθῶν, δέν ἀρκεῖ ἡ προσήλωση τοῦ νοῦ, ὅπως συμβαίνει συνήθως μέ τήν ὀργή, τόν θυμό καί τή λύπη, ὅπου μόνο ἡ ἐπιτηδεϊότητα καί ἡ τέχνη τῆς ψυχῆς μποροῦν νά ἐπιφέρουν τή νίκη, χωρίς νά ἀπαιτεῖται ἡ ἀσκηση τοῦ σώματος· χρειάζεται, ἐπιπλέον, καί ἡ νέκρωση τοῦ σώματος, ὅπως εἶναι, γιά παράδειγμα, οἱ *ἀγρυπνίες*, οἱ *νηστείες* καί ἡ *χειρονακτική ἐργασία*, πού καταπονοῦν τό σῶμα. Γενικά, ἡ *σωφροσύνη* δέν συνίσταται ἀποκλειστικά στή σωματική *ἐγκράτεια*²⁴⁹, ἡ ὁποία εἶναι ἀνωφελής, ἂν ἡ ψυχὴ παραμένει ὑπὸ τήν κατοχή ἀκάθαρτων ἐπιθυμιῶν καί φαντασιῶν, ἀλλ’ ἔγκειται, οὐσιαστικά, στήν ψυχὴ καί συνίσταται στήν ἀκεραιότητα τῆς καρδίας (*intergritate cordis*)²⁵⁰. Γι’ αὐτό, πρέπει πρῶτα νά λάβουμε τό φάρμακο γιά ἐκεῖνο τό μέρος, πού πηγάζει ἡ ζωὴ καί ὁ θάνατος. Ἔτσι, βλέπουμε ὅτι ἡ σάρκα ὑπακούει στήν ἐντολὴ τῆς *καρδιᾶς*²⁵¹.

ὑστατή λύση στό πρόβλημά του καί δέν θεραπεύτηκε πραγματικά χωρίς νά ἀνακτήσει μιὰ τέτοια προσέγγιση».

247. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IV, 594AB.

248. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 230AB: “*De spiritu gastrimargiae*”. βλ καὶ *Coll.*, 613AB, “*De octo principalibus vittis*”.

249. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 270AB, καὶ *Coll.*, XII, 888B, 869A: “*De castitate*”.

250. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 289A.

251. Ὁ Κασσιανὸς ὡς γνήσιος Ὁρθόδοξος Πατέρας τῆς Νηπτικῆς Θεολογίας χρησιμοποιεῖ τὴ λέξη «καρδία (*cor*) πολλές φορές στὰ κείμενά του ὡς τὸ κέντρο τῆς ψυχοσωματικῆς ἐνότητας τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης ὡς ἔδρας τοῦ πνευματικοῦ καθαρμοῦ. Πρῶτα μίλησε γιὰ τὴν καρδιά ὁ ἴδιος ὁ Θεός, μέσω τοῦ προφήτη Ἰεζεκιήλ (11, 19: «καὶ δώσω αὐτοῖς καρδίαν ἑτέραν καὶ πνεῦμα καινὸν δώσω ἐν αὐτοῖς...»). Στὴ συνέχεια, ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς μέ τὴ διδασκαλία Του καὶ ἰδίως μέ τὸν περισσότερο διαδεδομένο μακαρισμό: «*Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁψονται*» (Ματθ. 5, 8). Ἄν γιὰ τὸν ἀρχαιοελληνικὸ (Πλατωνικὸ ἢ/καὶ Ἀριστοτελικὸ) τρόπο τοῦ «σκέπτεσθαι» μπορεῖ νά φαίνεται περίεργο πὼς οἱ Πα-

Ἡ ἄσκηση τῶν ἀρετῶν²⁵² ἀποτελεῖ προληπτικό καί ταυτόχρονα θεραπευτικό μέσο κατά τῆς ἀθυμίας. Ὁ ἅγιος Κασσιανός γράφει ὅτι

τέρες τῆς Ἐκκλησίας ὁμιλοῦν γιά τήν καθαρότητα τῆς «καρδίας», ἕνα σαρκικό ὄργανο, προκειμένου ὁ ἄνθρωπος νά κληρονομήσει τή Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, αὐτό δέν εἶναι περίεργο γιά τόν ἐβραϊκό τρόπο τοῦ «σκέπτεσθαι». Οἱ ἅγιοι Πατέρες θέλησαν νά προσδιορίσουν ἕνα ὄργανο τοῦ σώματος, θεωρούμενο ὡς ἔδρα τῆς ὅλης πνευματικῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἅγιος Μακάριος λέγει ὅτι ἡ καρδιά ἡγεμονεύει ὅλων τῶν λογισμῶν (βλ. Μακάριου τοῦ Αἰγυπτίου, Ὁμιλία 15, 20, ἐκδ. Π. Χρήστου 7, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 254: «ἡ καρδιά ἡγεμονεύει ὅλου τοῦ ὄργανου καί, ἐπὶ ἀν κατάσχη τὰς νομὰς τῆς καρδίας ἡ χάρις, βασιλεύει ὅλων τῶν λογισμῶν καί τῶν μελῶν· ἐκεῖ γάρ ἐστὶν ὁ νοῦς καί πάντες οἱ λογισμοὶ τῆς ψυχῆς»). Πολλές φορές στήν Π.Δ. ὁ ὅρος «καρδιά» ἐκφράζει ἐν μέρει ἢ καί ἐν ὅλῳ τίς θεμελιώδεις ιδιότητες τῆς ψυχῆς καί τίς ποικίλες αὐτῆς καταστάσεις, συναντᾶται δέ ὡς συνώνυμο τῆς ψυχῆς καί θεωρεῖται ἔδρα τῶν θρησκευτικῶν καί ἠθικῶν συναισθημάτων καί ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ μέ αὐτὴν δηλοῦται ὁ ἔσω ἄνθρωπος· ἀπὸ ὅλα τὰ ἐσωτερικά ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου στήν Π.Δ. ἀπαντᾶται συνηθέστερα ὁ ὅρος «καρδιά», διότι ἡ «καρδιά» συνδέεται καί σχετίζεται ἀμεσότατα μέ «τὰς ποικίλας ψυχικὰς καταστάσεις, ἐφ' ὅσον αὗται γίνονται ἰδιαίτεροι αἰσθηταὶ ὑπ' αὐτῆς» ... Τὰ συναισθήματα καί γενικῶς αἱ πάσης φύσεως ἰσχυραὶ συγκινήσεις καί τὰ σφοδρὰ πάθη καί αἱ ἐπιθυμίαι, ἀλλὰ καί αὕτη ἔτι ἡ βούλησις, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία, αἱ σκέψεις, αἱ ἀποφάσεις, ἡ συνείδησις, καί καθ' ὅλου εἰπεῖν αἱ ψυχικαὶ καί πνευματικαὶ λειτουργίαι δέν ἀφήνουν ἀνεπηρέαστον τήν «καρδίαν»· βλ. Ν. Μπρατσιώτη, *Ἀνθρωπολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ι. Ὁ ἄνθρωπος ὡς θεῖον δημιούργημα*, ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 177 ἐξ., 198 ἐξ. Πρβλ. Θ. Βορέα, «Ἡ δόξα περί τῶν σπλάχνων ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς», *Ἀνάλεκτα Ι, Ἀθήναι* 1937, σ. 125 ἐξ., Χ. Γιανναρά, *Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Σώματος – Σπουδὴ στὸν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος*, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθήναι 1971, σ. 209, Β. Bobrinskoy, «Nicolas Cabasilas et la spiritualité hésychaste», *La pensée orthodoxe* (Institut de Théologie Orthodoxe), 1/12 (1996) 32, R. Jewett, *Paul's Anthropological Terms, A Study of Their Use in Conflict Settings* [Leiden: Brill, 1971], p. 448, Ir. Hausherr, «Les grands courants de la spiritualité orientale», *OCP* 1 (1935) 135, S. Salaville, «Le christocentrisme de Nicolas Cabasilas», *EO* 35 (1935) 158, Στ. Παπαδόπουλου, *Συνάντησις ὀρθοδόξου καί σχολαστικῆς θεολογίας*, παρ. 381, Θεσσαλονίκη, σ. 142-143. Περισσότερα γιά τήν ἐννοία τοῦ ψυχολογικοῦ ὅρου τῆς καρδίας (cor), στήν Π.Δ., ἡ ὁποία Βιβλικά εἶναι συνώνυμη τῆς ψυχῆς (nephesh) καί δηλώνει τή σωματικὴ ἔδρα τῶν ποικίλων αἰσθημάτων, τῶν ἐπιθυμιῶν, τῆς βούλησης καί τῶν ἀποφάσεων τοῦ νοῦ, τῆς φαντασίας καί τῶν διαφόρων διανοητικῶν λειτουργιῶν τοῦ Ἐγῶ, βλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2000, σ. 43 ἐξ.

252. Βλ. Ἰω. Χρυσόστομο, *Εἰς τοὺς Ἀνδριάντας* 17, MPG 49, 179, *Περὶ Ἱερωσύνης* 6, 6, MPG 48, 684. Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Τὸ Χρυσόστομικὸ Ἦθος. Οἱ ἀρεταὶ κατὰ τὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο*, ἐκδ. Πουρναρά, 2001, σ. 38: «Οἱ ἀρεταὶ ἀποτελοῦν τὰ στολίδια (κόσμον) καί τοὺς θυσσαυροὺς τῆς ψυχῆς».

θά ἀπαλλαγούμε ἀπὸ αὐτό τό ὀλέθριο πάθος μέ τή συνεχή πνευματική μελέτη, μέ τό νά διατηροῦμε τόν νοῦ μας προσηλωμένο στήν ἐλπίδα καί στήν προσδοκία τῆς αἰώνιας μακαριότητος, ἡ ὁποία θά μᾶς κρατάει διαρκῶς μέσα στήν παντοτινή χαρά (*semper laeti*)²⁵³ καί τήν ἐργασία τῶν χειρῶν, δηλαδή τή χειρωνακτική ἐργασία. Γενικά, ἡ σωματική ἐργασία πρέπει νά ἀποβλέπει στήν ἀποφυγή τῆς ἀργίας (πού εὐνοεῖ τή γένεση ἐμπαθῶν λογισμῶν καί φαντασιώσεων²⁵⁴), ἡ ἄσκηση τῆς ἀγρυπνίας (δηλ. τῆς μείωσης τοῦ ὕπνου, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπερβολή εὐνοεῖ τήν πορνεία) καί τῆς νηστείας, δεδομένου ὅτι ἡ κατανάλωση ὑπερβολικῆς τροφῆς καταλαμβάνει οὐσιαστική θέση στήν ἀγωγή τῆς πνευματικῆς ζωῆς²⁵⁵.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός ἀναφέρει ὅτι ὀφείλουμε νά ἀναζητοῦμε τήν τελείωση τῆς ἐγκράτειας μέσα ἀπὸ τή μαρτυρία τῆς συνειδήσεως, πού εἶναι ἡ *διάκριση*, γιατί τό ὑπερβολικό φαγητό γεννᾷ πάντοτε τά σπέρματα τῆς ἀσωτίας, συσκοτίζοντας τόν νοῦ²⁵⁶. Μέ τήν ἐπιθυμία τῆς *τελειότητος*, συνεχίζει ὁ Κασσιανός, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ἀγωνίζεται σκληρά, γιά νά μειώσει τήν ἰσχὺ τῶν ὁρμῶν του, ἀφοῦ δέν εἶναι δυνατόν νά ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τήν ὑποδούλωσή του στή σάρκα, παρά μόνον μέ νηστείες, ἀγρυπνίες, μελέτη καί συντριβή τῆς καρδιάς καί μέ δάκρυα, πού γεννιοῦνται ἀπὸ τή μνήμη τῶν πειρασμῶν²⁵⁷, καί ἐφόσον τό βλέμμα του εἶναι συγκεντρωμένο στά

253. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 360B.

254. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VI, 268A-268B.

255. Πρβλ. Ἀγ. Νικολάου Βελιμίροβιτς (Ἀχρίδος), *Ὁμιλίες γιά τήν ἀπαισιοδοξία, τήν αἰσιοδοξία, τό «μέγα» ὄνομα καί τήν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν*, ἐπιμ. Γ. Σύπρης, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 117: «Αἰσιόδοξος εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού ἐργάζεται ἔχοντας πίστη καί ἐλπίδα. Ἐάν θέλετε νά εἴσθε αἰσιόδοξοι, ἐργασθεῖτε. Ἡ ἀπαισιοδοξία εἶναι ἀρρώστια καί τό φάρμακο τῆς εἶναι ἡ ἐργασία. Ποτέ ἡ ἱατρική δέν θά βρεῖ πῶς τέλειο φάρμακο ἐναντίον τῆς ἀπαισιοδοξίας ἀπὸ τήν ἐργασία καί τήν ἐνεργητικότητα. Χρειάζεται νά ἔχεις χρόνο νά τεμπελιάζεις, γιά νά εἶσαι ἀπαισιόδοξος. Νά ἐργάζεσθε, ἐπειδὴ, ἂν ἐργάζεσθε, δέν θά εἴσθε ἀπαισιόδοξοι. Ἐπιλέξατε εἴτε τήν ἐνεργητικότητα καί ἐργασία εἴτε τήν ἀπαισιοδοξία. Μὴν παραδίνετε στήν ἀπαισιοδοξία, ἐπειδὴ ἡ ἀπαισιοδοξία θά ἀποτελέσει τήν πῶς δηλητηριώδη πηγή ἀμέτρητου κακοῦ πού θά πλῆξει ἐσᾶς καί τοὺς ἄλλους».

256. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 217A: "De spiritu gastrimargiae".

257. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 229B: "De spiritu gastrimargiae". Πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, *Περὶ Παρθενίας*, ΒΕΠΕΣ 33, 17, σ. 68: «μεγάλη γὰρ ἀρετὴ ἐστὶ τὸ δάκρυον, μέγα κατόρθωμα, μεγάλα ἁμαρτία καί ἀνομία διὰ δακρύων ἀπαλείφονται...». Βλ. Κ. Ware, *Ὁ ὀρθόδοξος δρόμος*, μτφρ. Μ. Πάσχου, ἐκδ. Ἐπτάλοφος, Ἀθήνα 1984, σ. 123: «ὅπου δέν ὑπάρχει λύπη καί δάκρυ, δέν ὑπάρχει σωτηρία».

πνευματικά καί τήν ωραιότητα τῆς μέλλουσας ζωῆς²⁵⁸. Δέν θά μπορέσουμε νά νικήσουμε κανένα πάθος, ἂν ὁ νοῦς μας δέν εἶναι προσκολλημένος στή «Θεία θέα» (θεωρία) καί δέν ἀναζητᾷ τήν εὐτυχία του στήν ἀγάπη τῆς ἀρετῆς καί στό κάλλος τῶν Θείων βρωμάτων²⁵⁹.

Ἐξ ἄλλου, ὑφίσταται ἕνας στενός καί ἀμοιβαῖος δεσμός μεταξύ ἀρετῶν καί προσευχῆς, ὅπως ἀκριβῶς μεταξύ τῶν παθῶν. Οἱ ἀρετές ἔχουν μοναδικό σκοπό τήν ἀπόκτηση τῆς τέλει προσευχῆς (δηλ. τήν καθαρή προσευχή), ἡ ὁποία θεωρεῖται ἐπιστέγασμα, πού συνενώνει ὅλες τίς ἐπὶ μέρους ἀρετές σέ ἕνα σταθερό σύνολο. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, χωρίς τίς ἀρετές, δέν ἀποκτᾶται, οὔτε βιώνεται ἡ καθαρή προσευχή· δηλ. οἱ ἀρετές εἶναι προϋπόθεση τῆς προσευχῆς²⁶⁰, τῆς ὁποίας ὁ ἀριθμός σέ κάθε ψυχή εἶναι τόσο μέγας, ὅσες καί οἱ διαθέσεις καί οἱ καταστάσεις, πού διέρχεται ἡ ψυχή²⁶¹. «Δεήσεις, προσευχάς, παρακλήσεις, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας» μνημονεύει ὁ ἀπόστολος Παῦλος²⁶².

Ἡ προσπάθεια κατάκτησης τῆς ἀντίθετης πρὸς τό συγκεκριμένο πάθος ἀρετῆς ἀποτελεῖ βασική θεραπευτική τεχνική²⁶³. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ ἀκηδία καί ἡ διαφοροποίηση ἔγκειται στό γεγονός ὅτι, ἐνῶ κάθε πάθος ὑπερνικᾶται μέ τήν ἀντίστοιχη ἀρετή, ἡ ἀκηδία θεωρεῖται πάθος, πού περιέχει ὅλα τά κακά, ὥστε νά συνεπάγεται τόν πνευματικό θάνατο²⁶⁴. Μόνον ἡ κραταιά πνευματική ἀνδρεία μπορεῖ νά παρακινήσει μιὰ παραλυμένη ψυχή ἀπό τήν ἀκηδία²⁶⁵.

258. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 230B: "De spiritu gastrimargiae".

259. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 230B: "De spiritu gastrimargiae".

260. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 772A.

261. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 780A.

262. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 780C: "Deprecor itaque primo omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones". Πρβλ. E. Fromm, *Psychoanalyse und Religion*, New Heaven, Conn.: Yale University Press 1950, μτφρ. Α. Θεοδωρακάτου, ἐκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθήνα 1973, p. 50: «ὅσο πῶς πολὺ δοξολογεῖ ὁ πιστός τόν Θεό, τόσο αὐτός (ὁ πιστός) γίνεται πῶς κενός. Καί ὅσο πῶς κενός γίνεται, τόσο αἰσθάνεται πῶς ἁμαρτωλός. Καί ὅσο πῶς ἁμαρτωλός αἰσθάνεται, τόσο πῶς πολὺ δοξάζει τόν Θεό του». Πρβλ. K. Ware, *The Power of name*, Ἀθήνα 1983², π. Β. Σβεντσίσκι, *Μυσταγωγία στή σωτήρια προσευχή*, Πρέβεζα 2003, Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, σ. 93, ὑποσ. 5.

263. Βλ. Ἀββᾶ Δωρόθεου, «Διδασκαλία 12», Ε', MPG 88, 1757B.

264. Βλ. Ἰω. Σιναΐτη, *Κλίμαξ*, 183Α, α', ζ', θ', μδ', ὅπου ἡ ἀκηδία ἀναφέρεται ὡς «πάρεσις ψυχῆς», «ἀκηδία δὲ καί ὀκνηρία ὅλον τὸν πλοῦτον ἐσκόρπισεν», «ἀκηδία δὲ τῷ μοναχῷ περιεκτικός θάνατος».

265. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἀναφέρει τό *θυμικὸ μέρος* τῆς ψυχῆς χαλίνωσέ το μέ τήν ἀγάπη, τό δὲ *ἐπιθυμητό* αὐτῆς καταμάρανέ το μέ τήν ἐγκρά-

2) Ἡ αὐτογνωσία.

Γιὰ τό πῶς θά ξεριζώσουμε τήν ἀθυμία καί τήν ἀκηδία ἀπό τήν καρδιά μας, ἔτσι ὥστε νά θεραπευτοῦμε ἀπό αὐτήν, ἀναφέρει ὁ Κασσιανός ὅτι «δέν μπορεῖ κανεῖς νά θεραπεύσει τό κακό (*malis valetudinibus*) ἀπό τήν ψυχή του, ἐκτός ἀπό ἐκεῖνον πού ἀνακάλυψε τήν προέλευση καί τή ρίζα τοῦ κακοῦ» (*malus*). Ἄν δέν ἀναζητήσουμε μέ λεπτομερή ἔρευνα τίς αἰτίες τῶν νόσων (βλ. αὐτοέλεγχος²⁶⁶), τότε, οὔτε αὐτές θά θεραπευτοῦν, οὔτε θά μπορέσουν νά ἀνακαλυφθοῦν τά φάρμακα γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν διαταραχῶν τῆς πνευματικῆς μας υγείας²⁶⁷. Κατά τόν ἅγιο Κασσιανό, θά πρέπει νά διερευνοῦμε τήν αἰτία τῶν λογισμῶν καί τήν πηγή τῆς προέλευσής τους, ἔτσι ὥστε νά μποροῦμε νά τοὺς ἀντιμετωπίζουμε ἐπιτυχῶς. Ἄν κάποιος δέν ἔχει γνωρίσει κατ' ἀρχήν τίς ποικίλες μορφές μιᾶς ἀσθένειας, ἢ ἂν δέν ἔχει καταγράψει τήν ἀρχή καί τίς αἰτίες της, δέν θά μπορέσει νά προσφέρει στοὺς ἀσθενεῖς τήν κατάλληλη θεραπεία, οὔτε θά ἐπιτρέψει στοὺς υγιεῖς νά διατηρήσουν τήν ψυχο-πνευματική εὐεξία τους. Ἡ ψυχοσωματική εὐεξία σχετίζεται μέ τήν ποιότητα ζωῆς ἐνός ἀτόμου.

3) Διάκριση καί νήψη.

Ὁ ἀγῶνας ἐναντίον ὅλων τῶν παθῶν καί ἡ καταπολέμησή τους περνοῦν μέσα ἀπό τή *διάκριση*, καθώς καί ἀπό τήν κυριαρχία ἐπὶ τῶν λογισμῶν, πού εἶναι ἰσοδύναμη μέ τή *νήψη*²⁶⁸. Ὁ ἅγιος Κασσια-

τεια καί τό λογιστικό αὐτῆς φτέρωσε το μέ τήν προσευχή. Ἔτσι, τό φῶς τοῦ νοῦ δέν θά θαμπωθεῖ ποτέ (βλ. Μάξιμου τοῦ Ὁμολογητῆ, *Τά 400 Κεφάλαια περί ἀγάπης*, «Ἐκατοντάς τετάρτη περί ἀγάπης», μτφρ. Εἰσαγωγή, σχόλια: Θεοκλήτου μοναχοῦ Διονυσιάτου, ἐκδ. Σπηλιώτη, 1978³, Ἀθήνα, σ. 121).

266. Βλ. J. J. Levko, «Self-Control in a Life of Prayer for John Cassian», *Diakonia* 29/2 (1996) 142-154.

267. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 427A, 428A: «Περί ἀποταγῆς».

268. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 230A: «De spiritu gastrimargiae». Πρβλ. Ἀδ. Αὐγουστίδη, *Ἡ ἀνθρώπινη ἐπιθετικότητα. Ποιμαντικοψυχολογική προσέγγιση στήν Κλίμακα τοῦ ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Σιναΐτη*, Ἀθήνα 1997, σ. 212: «Ἡ κατάκτηση τῆς ἀρετῆς τῆς διάκρισης εἶναι τό ζητούμενο στόν πνευματικό ἀγῶνα, ἀλλά καί τό μέσον γιά τήν ὀρθή πραγμάτωσή του, καθώς λειτουργεῖ μέ διαφορετικό τρόπο ἀνάλογα μέ τό στάδιο πνευματικῆς τελείωσης στό ὁποῖο βρίσκεται ὁ νήφων πιστός». Οἱ εἰδικοί, ἐπίσης, συμφωνοῦν ὅτι χωρίς πνευματικόν ἀγῶνα δέν εἶναι ἐφικτή ἡ συγκρότηση πλήρους καί ὥριμης προσωπικότητας, βλ. P. Gary, J. D.

νός μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἀρετὴ τῆς *διάκρισης*²⁶⁹ ἀναφέρεται στὴ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ. Ἡ *νήψη* καὶ ἡ *διάκριση*²⁷⁰ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴν ὁποιαδήποτε πνευματικὴ νόσο ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, πού θὰ ἐκδηλωθεῖ, ὥστε νὰ ἀποτρέψουμε τὴν ἐξάπλωσὴ τῆς²⁷¹.

Πράγματι, μέ τὴν ὑγιή λειτουργία τοῦ λογισμικοῦ ὁ ἄνθρωπος διακρίνει μέ σαφήνεια τίς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς του, ἄν δηλ. αὐτές προέρχονται ἀπὸ τὸν Θεό καὶ τοὺς Ἀγγέλους του, ἢ ἀπὸ τὸν διάβολο καὶ τοὺς δαίμονες²⁷². Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ φορέας τῆς *διάκρισης* μπορεῖ νὰ διακρίνει (ἄρα καὶ ἀνακρίνει) ὅλους τοὺς λογισμούς καὶ τίς πράξεις, εἴτε τίς δικές του, εἴτε τῶν ἄλλων, βλέποντας μέσα σέ ἕνα συνεχές πνευματικὸ φῶς²⁷³ τί κάθε φορά πρέπει νὰ πράττει ἢ νὰ πράττουμε²⁷⁴. Ἡ *διάκριση* συνιστᾷ Χάρισμα²⁷⁵, τὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει, ὅταν φθάσει σέ ἀνώτερες βαθμίδες τοῦ πνευματικοῦ βίου. Γι' αὐτό, προτρέπει ὁ Ἅγιος, σάν τὸν διδάσκαλό του ἅγιος Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο, νὰ γίνουμε πνευματικά «δόκιμοι *τραπεζῖτες*» (pro-

Guy, "Mesochism and the Distortion of Servanthood", *Journal of psychology and Theology*, τ. 13, No 4, p. 255 et.

269. Βλ. J. T. Lienhard, "On 'Discernment of Spirits' in the Early Church (1 Cor 12:10 for Chrysostom, Origen, Athanasius; Cassian", *Theological Studies* 41 (1980) 505-529.

270. Πρβλ. Στ. Γιαγκάζογλου, «Ὁ ἀνθρωπισμός τῆς ἐρήμου. Πνευματικὴ διάκριση κατὰ τὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία*, Τόμος Π' (2009), τεύχ. 1, σ. 109-126.

271. Πρβλ. π. Βασ. Θερμοῦ, *Ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1996, σ. 57 καὶ 68: «... σέ μιά ἐποχὴ πληθωρισμοῦ τοὺς ἐκκλησιαστικοῦ λόγου κεντρικὸ στοιχεῖο ζωῆς ὀφείλει νὰ ἀποτελεῖ ἡ νήψη. Μιά νήψη σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα: διανοητικό, εὐσεβείας, διανθρώπων σχέσεων, ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης καὶ ζωῆς ... μιά νήψη πού προάγει τὴν σκέψη ... τὴν ἀπάρνηση κάθε βολέματος, τὴν πορεία πρὸς τὰ ἔσχατα, πρὸς τὴν κοινωνία τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ», καὶ ἀκόμη «Ἡ Ἐκκλησία μᾶς προσφέρει ἕνα ἰσχυρὸ ἀντίδοτο, πού ὀνομάζεται «νήψη», δηλ. ἀγρύπνια, ἐγρήγορηση, προσοχή, αὐτοέλεγχος, πού συναντοῦμε στὰ ἀσκητικὰ συγγράμματα».

272. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, I, 508C: "id est, ex Deo, ex diabolo et ex nobis".

273. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 527A. Πρβλ. Ματθ. 6, 22-23: «Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἀπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται· ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται».

274. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 527A.

275. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, II, 525A.

bati trapezitae)²⁷⁶. Συγκεκριμένα, αναφέρει ο Άγιος ότι οι καλοί τραπεζίτες είναι πολύ επιδέξιοι και έχουν μάθει να δοκιμάζουν τον χρυσό, δηλ. αν αυτός είναι γνήσιος ή όχι· αν δηλ. έχει καθαριστεί καλά στη φωτιά ή όχι. Έτσι, αναγνωρίζοντας την αξία ενός νομίσματος, δεν λαμβάνουν οποιοδήποτε νόμισμα ως χρυσό, έστω και αν αυτό γυαλίζει²⁷⁷.

Είναι, επίσης, σέ θέση να αναγνωρίσουν τα ψεύτικα νομίσματα, που φέρουν μία ψεύτικη σφραγίδα, όπως και εκείνα που φέρνουν την εικόνα του βασιλιά παραποιημένη²⁷⁸. Κατά τον ίδιο τρόπο και εμείς, θα πρέπει να εξετάζουμε προσεκτικά όλες τις σκέψεις μας, για να μπορέσουμε να διακρίνουμε αν ο συγκεκριμένος λογισμός κατέρχεται από το ουράνιο Φως, ή αν ανήκει στις δεισιδαιμονίες των Ιουδαίων, ή προέρχεται από την κοσμική Φιλοσοφία²⁷⁹. Είναι συμφέρον να προσέχουμε όλα εκείνα που είναι καθαρό χρυσάφι, για να μην απατηθούμε και εκλάβουμε ως χρυσό κάποιο άλλο μέταλλο, όπως λ.χ. έπραξε ο Άχάν, που έκλεψε τον χρυσό (τά αναθέματα) από τους αλλόφυλους, και καταδικάστηκε σέ αιώνιο θάνατο²⁸⁰. Τό ίδιο έκανε και ο διάβολος, που θέλησε να εξαπατήσει τον Κύριο και να Τόν έξωθήσει στην «πτώση», μέ τό να βρεθεί στην ανάγκη να ζητήσει τή βοήθεια του Θεού-Πατέρα²⁸¹.

Έτσι, ή διακριτική φρόνηση θεωρείται από τον Άγιο Ιωάννη Κασσιανό ως ή μητέρα και ό φύλακας όλων των αρετών²⁸², όπως και ή ρίζα και ή πηγή τους²⁸³. Όταν νιώθουμε, για παράδειγμα, πώς φορτωνόμαστε μέ αναιτιολόγητα ένοχικά συναισθήματα, ή ότι πα-

276. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 510B: "Docet ex similitudine probati trapezitae quomodo cogitationes nostrae discernendae sint".

277. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 510B.

278. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 512A.

279. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 513A: "...divino illo et coelesti ... an ad Judaicam superstitionem pertinens, seu de saecularis philosophiae ...". Πρβλ. Α' Ιω. 4, 1: «Άγαπητοί, μη παντί πνεύματι πιστεύετε, αλλά δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εί έκ του Θεού έστιν· ότι πολλοί ψευδοπροφήται εξέληλύθασιν είς τον κόσμον».

280. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 514A-515A. Πρβλ. Ιησοϋ Ναυή: 19, 28.

281. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, I, 515A. Πρβλ. Ματθ. 4, 6-7: «και λέγει αὐτῷ· εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· γέγραπται γάρ· ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου».

282. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, II, 528C.

283. Κασσιανού, MPL 49, *Coll.*, II, 536B.

ρασυρόμαστε στη θανάσιμη *ἀπελπισία* (lethalem desperationem), τότε θά πρέπει νά γνωρίζουμε σίγουρα ὅτι ὑποφέρουμε ἀπό *ἀθυμία*.

Κατά συνέπεια, θά πρέπει νά εἴμαστε πολύ προσεκτικοί, ὅσον ἀφορᾷ στήν τριπλή προέλευση τῶν λογισμῶν, καί μέ *διάκριση* νά ξεετάζουμε ἀπό ποῦ προέρχονται. Μέ ἄλλα λόγια, θά πρέπει νά παρακολουθοῦμε ἄγρυπνα τίς κινήσεις, πού κάνει τό κεφάλι τοῦ πονηροῦ Ὁφεως, δηλ. «*τή γέννηση τῶν λογισμῶν, πού αὐτό ὑποβάλλει*» (“*cogitationum principia semper observa*”)²⁸⁴, μέ τούς ὁποίους ὁ διάβολος προσπαθεῖ νά εἰσέλθει στήν ψυχή μας.

5. Εἰδικές πρακτικές γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀθυμίας.

Σύμφωνα μέ τόν ἀββᾶ Κασσιανό, γιά νά ἐπιτύχουμε τή σταθερότητα τῶν λογισμῶν μας (“*responsio quemadmodum stabilitas cordis seu cogitationum possit acquiri*”)²⁸⁵, μέσω τοῦ ἀββᾶ Ἰσαάκ, προτείνονται τρεῖς, κυρίως, τρόποι: οἱ *ἀγρυπνίες* (vigiliae), ἡ *μελέτη τῶν Ἀγίων Γραφῶν* (meditatione) καί ἡ *προσευχή* (oratio)²⁸⁶. Ἡ συνεχῆ καί ἀδιάλειπτη ἐνασχόληση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά τρία αὐτά πράγματα (ἀσκήσεις), ὁδηγεῖ τόν νοῦ σέ μιά ἀκλόνητη σταθερότητα, ἡ ὁποία δέν ἀποκτᾶται, ἄν μένει κανεῖς ἀργός, χωρίς δηλ. κανένα διακόνημα²⁸⁷.

284. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 198A: “De institutis renuntiantium”.

285. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 842A.

286. Οἱ ἐρευνητές ἰσχυρίζονται ὅτι, ἀκόμη καί στήν ἀπουσία ἀποδείξεων «θεραπευτικῆς ἀποτελεσματικότητας» (ἕνας ὅρος ὁλοένα καί περισσότερο ἀμφισβητούμενος στόν χῶρο τῆς ψυχοθεραπευτικῆς ἐρευνας), ἡ προσευχή, ἴσως, ἔχει αὐτό πού θά ὀνομάζαμε “ἐνδυναμωτικό ἀποτέλεσμα” (emboldening effect), δηλ. μπορεῖ νά δώσει ὠθηση καί νά ἐνδυναμώσει (α) τό ἡθικό, (β) τήν ἐλπίδα γιά θεραπεία καί ὅτι θά ὑπάρξει λύση τῶν προβλημάτων, (γ) τήν ἀνακούφιση, τήν ἀνεση μέ τή διαδικασία ψυχοθεραπείας καί συμβουλευτικῆς καί (δ) τό ἄνοιγμα στήν θεραπευτική ἐργασία καί τή συμβουλευτική· βλ. M. E. McCullough & D. B. Larson, “Prayer”, in: W. R. Miller (Ed.), *Integrating Spirituality into treatment*, p. 85-110, Washington, DC: American Psychological Association, 1999.

287. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 842A: “Quae tamen alias nullo modo poterunt apprehendi, nisi per operis, non philargyriae, sed sacris coenobii usibus dedicati, infatigabilem jugitatem omnes omnino sollicitudines et curae vitae praesentis prius fuerint abdicatae”.

α) Ἡ μίμηση τῶν Ἀγίων καί ἡ ἐξαδιαφόρηση τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν πολλῶν.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός συμβουλεύει νά μήν δίνουμε προσοχή στίς διάφορες ἀδυναμίες, πού παρουσιάζουν οἱ ἀδελφοί μας στό Κοινόβιο (καί κατ' ἐπέκταση οἱ λοιποί γύρω μας ἄνθρωποι), ἀλλά νά συμπεριφερόμαστε σάν μουγκοί, κουφοί καί τυφλοί, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ψαλμωδός· τυφλοί καί μουγκοί θά πρέπει νά εἴμαστε σέ ἐκείνους τῶν ὁποίων ἡ συμπεριφορά εἶναι ἐλλιπής· κουφοί δέ, σέ ἐκείνους πού ἡ διαγωγή τους εἶναι ἀπρεπής καί ἄστατη.

Ἡ πνευματική πάλη καταλαμβάνει μεγάλο μέρος στήν πνευματική Θεολογία τοῦ Κασσιανοῦ²⁸⁸. Κατά τόν Ἅγιο, ἡ ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς ἀπαιτεῖ συνεχή ἀγῶνα. Ὁ ἀρχάριος μοναχός πρέπει νά εἶναι ἔτοιμος νά ἀντιμετωπίσει τούς πειρασμούς, διότι ἐλάχιστοι εἶναι ἐκεῖνοι πού γίνονται σωστοί μοναχοί²⁸⁹.

Γιατί ὑπάρχει ὁ κίνδυνος, ἂν κανεῖς κοιτάζει τούς ἄλλους, νά μιμηθεῖ τρόπους συμπεριφορᾶς, πού πρὶν τούς εἶχε καταδικάσει. Ἄν λ.χ. σέ βρίζουν, ἢ ἂν προσβάλλουν κάποιον ἄλλον, νά παραμένεις ἀτάραχος καί νά μήν κλονίζεσαι, ἀλλά νά στρέφεις τόν νοῦ σου πρὸς τόν Θεό, ὅπως γράφει ὁ Ψαλμωδός. Κυρίως, νά παύσεις νά ἔχεις ἐμπιστοσύνη στή σοφία σου, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἀπόστολος Παῦλος.

Τό κύριο θεραπευτικό μέσο γιά τήν «ἀταραξία» αὕτη εἶναι ὁ *Θεῖος φόβος* (*timor Domini*). Αὐτός εἶναι ὁ δρόμος, πού ὁδηγεῖ στήν *τελείωση*. Μέ ἄλλα λόγια, ὅταν ἡ ψυχὴ μας ἐνδυναμώσει μέ τόν φόβο τοῦ Θεοῦ, τότε ὁ καρπός τῶν κόπων μας, πού τόσο καιρό ἀγωνιστήκαμε νά ἀποκτήσουμε, «μένουν ἀσφαλισμένοι»²⁹⁰.

Ὅταν ὁ φόβος Κυρίου καταλάβει τόν ἄνθρωπο, περιφρονεῖ καθετί γήινο, καί αὕτη ἡ περιφρόνηση ὁδηγεῖ στήν *ταπείνωση*. Στή συνέχεια, ἀναφέρει ὁ ἅγιος Κασσιανός, ὅταν ὁ μοναχός ἀποκτήσει τὰ σημάδια τῆς ταπείνωσης, τότε θά ὁδηγηθεῖ στήν ἀγάπη, πού δέν γνωρίζει τόν ἀρχικό φόβο τοῦ Θεοῦ, ὁπότε ὅ,τι στό παρελθόν ἔκα-

288. Βλ. Μ. Olphe-Gallard, "Jean Cassien", *DS* 2, 1, στ. 213 ἐξ., Ο. Chadwick, John Cassian. *A Study in Primitive Monasticism*, Cambridge 1950, p. 95 ἐξ.

289. Ἰω. Κασσιανοῦ, *De Institutis Renuntiantium*. (*Περὶ ἀποταγῆς*), *Inst., Coenob.*, 198B: "De renuntiantis praeparatione, adversum tentationes ...". Βλ. Α' Κορ. 13, 3. Πρβλ. Τ. Merton, *Cassian and the Fathers: Initiation into the Monastic Tradition*, Kalamazoo: Cisterian Publications, 2005.

290. Κασσιανοῦ, *MPL* 49, *Inst.*, VI, 285AB.

νε από τόν φόβο τῆς τιμωρίας, τώρα θά τά πράττει ἀπό ἀγάπη, ζώντας στή χαρά, πού προσφέρει ἡ ἀπόκτηση τῆς ἀρετῆς²⁹¹. Ἄν ἔχουμε γιά φύλακες τόν φόβο καί τήν ἀγάπη²⁹² τοῦ Θεοῦ (“*vel timor ejus, vel charitas*”), τότε δέν θά κινδυνεύσουμε ποτέ νά πέσουμε στίς παγίδες τοῦ διαβόλου (*diaboli telis*)²⁹³. Ἡ διάκριση τοῦ φόβου σέ ἀγνό καί μή ἀγνό φόβο, καί ἡ σύνδεση τοῦ ἀγνοῦ φόβου πρὸς τόν Θεό μέ τήν ἀγάπη πρὸς αὐτόν, ὅπως καί ἄλλες ψυχολογικές ἀναλύσεις σέ ἀναφορά μέ τόν Θεό καί τή θρησκεία, σύμφωνα μέ τήν Πατερική διδασκαλία, «δείχνει, προπάντων ἀπό τήν ἄποψη τῆς ὀρθοδοξίας, τήν χρησιμότητα τῆς πατερικῆς ἐρμηνείας γιά τήν καλύτερη κατανόηση θρησκευοψυχολογικῶν ἐννοιῶν. Καί ἐπομένως τήν ἀνάγκη γιά διασύνδεση τῆς ψυχολογίας τῆς θρησκείας μέ τή διδασκαλία τῶν Πατέρων... μέ τίς βαθυστόχαστες ψυχολογικές παρατηρήσεις τους. Τέτοιες ὅπως ἡ “διττή” διάκριση τοῦ φόβου»²⁹⁴.

β) Ἡ ἐπικοινωνία καί ἡ συναναστροφή μέ τοὺς συνανθρώπους.

Ἡ ἀθυμία καί ἡ θλίψη θεραπεύονται ἄφ’ ἐνός μέν μέ τή μελέτη τοῦ Θεοῦ λόγου καί τή νήψη, ἄφ’ ἐτέρου δέ μέ τή συναναστροφή μας μέ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, κυρίως λόγῳ τῶν διαρκῶν προκλή-

291. Ὁ ἅγιος Κασσιανός, ὅπως καί ὁ διδάσκαλός του ἰ. Χρυσόστομος, υἱοθετεῖ τήν ἀριστοτελική μεσότητα μεταξύ τῶν δύο ἀκροτήτων (ὑπερβολῆς καί ἔλλειψης). Δέν ἐπιβάλλει ὡς αὐτοσκοπὸ ἢ μέσο τήν τελειότητα, τήν ὁποία ἐπαινεῖ καί ἐγκωμιάζει. προτιμᾷ τή μετριοπάθεια, σάν μιὰ διαλεκτική ζωῆς, κινούμενη μεταξύ ἀγάπης καί θεοῦ φόβου, βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου...*, σ. 288, Δ. Τσάμη, *Ἡ ἐννοια τῆς μεσότητας στοὺς Καππαδόκες πατέρες*, Θεσσαλονίκη, 1985. σ. 365 ἐξ.

292. Ἀπ. Νικολαΐδη, *Κριτικὴ θεωρία καί κοινωνικὴ λειτουργία τῆς θρησκείας. Ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς σκέψης τοῦ Max Horkheimer ἀπὸ ἄποψη κοινωνιολογικῆ – θρησκευοιολογικῆ*, ἐκδ. Γρηγόρη, 2005, σ. 307: «Ἡ ἀγάπη δέν εἶναι ἓνα ἐργαλεῖο, μιὰ κοινωνικὴ συνταγὴ ἢ μιὰ κοινωνικὴ διακήρυξη. Εἶναι κυρίως, τρόπος ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς σέ μιὰ «Ἐκκλησία τῆς ἀγάπης». Πρβλ. Ε. Fromm, *Ἡ Τέχνη τῆς Ἀγάπης*, μτφρ. Ε. Γραμμένος, ἐκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθήνα 1978, σ. 11, 39: «Ἀγάπη καί μόχθος εἶναι ἀξεχώριστα. Ἀγαπᾷ κανεὶς ἐκεῖνο γιά τό ὅποιο μοχθεῖ καί μοχθεῖ γιά ἐκεῖνο πού ἀγαπᾷ». Πρέπει νά ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Fromm δέχεται τήν ἀλληλο-συμπληρωματικότητα Ψυχανάλυσης καί θρησκείας, βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Θέματα Ψυχολογίας τῆς θρησκείας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 176.

293. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., VIII, 753A.

294. Μ. Μακράκη, *Ψυχολογία τῆς Θρησκείας. Εἰσαγωγή, ἱστορία καί θεματολογία: Ἡ ψυχικὴ πηγὴ τῆς θρησκείας καί ἡ ἔκφρασή της ὡς βίωμα*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1999¹, σ. 201.

σεων, πού δεχόμαστε από αυτούς. Μέ τη συναναστροφή μας με τους άλλους και την καθημερινή μας τριβή μαζί τους θά βοηθηθούμε νά ανακαλύψουμε τόν έαυτό μας και νά βελτιώσουμε ή τουλάχιστον νά ξεριζώσουμε τά πάθη μας²⁹⁵. Στά πάθη, ή επικοινωνία δέν εΐναι βλαπτική· αντίθετα, μās προσφέρει πολλά πλεονεκτήματα, αν επιθυμούμε πραγματικά νά έπανορθώσουμε. Συγκεκριμένα, τά πάθη απογυμνώνονται μέ τίς σχέσεις και κοινωνικές έπαφές τών ανθρώπων και –μέσω αυτών τών σχέσεων– τά ίδια έπιτρέπουν και τήν ταχύτερη θεραπεία τους²⁹⁶, πράγμα πού σημαΐνει ότι τό άτομο έχει κοινωνική ευεξία, ή όποία αναφέρεται στήν ικανότητα ανάπτυξης κοινωνικών ρόλων, συμμετοχής σέ κοινωνικές δραστηριότητες, στήν ικανότητα ανάπτυξης διαπροσωπικών και κοινωνικών σχέσεων, στή γενική ικανοποίηση από τή ζωή, συνεξεταζομένης και τής ικανότητας και έπιθυμίας γιά έργασία, τής ικανότητας κοινωνικής ένταξης και ένσωμάτωσης, τής κοινωνικής ύποστήριξης και συνοχής γενικότερα²⁹⁷. Μιά αυθεντική κοινωνικότητα εΐναι καρπός πολυχρονίων

295. Πρβλ. Α. Bloom, *Πορεία και συνάντηση. Όδοιπορικό στήν όρθόδοξη γνησιότητα*, [Σειρά: Όρθόδοξη μαρτυρία 1], μτφρ. Έλ. Γκανούρη, Δ΄ ανατύπωση 1993, έκδ. Ακρίτας, σ. 20: «Έδω ταιριάζει νά θυμηθούμε μιá σελίδα από τήν αλληλογραφία του ρώσου σάρετς Μακαρίου τής Όπτινα. Εΐναι από τά γράμματα πού αντάλλαξε μ΄ έναν έμπορο τής Αγίας Πετρούπολης: «Ή οικονόμος μου έφυγε και οί φίλοι μου μέ συμβούλεψαν νά πάρω στή θέση της ένα κορίτσι από τό χωριό. Έσεΐς τί θά λέγατε νά κάνω; Νά τήν προσλάβω ή όχι;». «Ναΐ», ήταν ή απάντηση του σάρετς. Όστερα από λίγο καιρό ό έμπορος ξανάγραψε: «Πάτερ, δώσε μου τήν ευχή σου νά τήν διώξω. Εΐναι σωστός δαίμονας. Από τότε πού ήρθε έδω μέσα, τόν περισσότερο καιρό εΐμαι έξω φρενών από θυμό και έχω χάσει έντελώς τόν έλεγχο του έαυτού μου!». Ό σάρετς απάντησε: «Φρόντισε νά μήν τή διώξεις. Εΐναι άγγελος πού ό Θεός σου έστειλε γιά νά σέ βοηθήσει γιά νά δείς πόσος θυμός ήταν κρυμμένος μέσα σου, πράγμα πού ή προηγούμενη οικονόμος ποτέ δέν μπόρεσε νά σέ κάνει νά ανακαλύψεις».

296. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, VI, 278AB, *Coll.*, XIX, 1132C-1137B: “De fine coenobitae et eremitae”. Πρβλ. Ambrose, *Duties of the Clergy, Nicene and post Nicen Fathers*, Series two, Vol. X, p. 49: «Ή σχέση μέ τόν συνάνθρωπο εΐναι τό φάρμακο τής ζωής και τής άθανασίας», Μ. Άθανασίου, *Κατά Άρειανών, Λόγος Γ΄*, ΒΕΠΕΣ, τ. 30, σ. 268, στίχ. 26-36: «μέ τήν ένότητα μέ τόν συνάνθρωπό του έπιτυγχάνει τήν τελείωσή του ό άνθρωπος».

297. Μ. Σαρρή, *Κοινωνιολογία τής υγείας και ποιότητα ζωής*, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2001, σ. 45, 43: «Λαμβάνοντας ύπόψη τήν όλιστική θεώρηση τής υγείας, σύμφωνα μέ τήν όποία ή υγεία δέν θεωρείται μόνον ως άπουσία νόσου ή έστω μόνον ως σωματική ευεξία, αλλά έπίσης, και ως ψυχολογική και κοινωνία ευεξία του ατόμου, γίνεται άντιληπτό ότι θεμελιώδης προσδιοριστής τής ποιότητας

καί συνεχῶν ψυχο-πνευματικῶν ἀγώνων· χωρὶς αὐτοὺς καὶ τῇ Θεῇ Χάρει, ὁ μοναχὸς δὲν ξεπερνᾷ τὴ φιλαυτία καὶ ἄρα τὴν ἀντικοινωνικότητα²⁹⁸. Ὁ ἄμεσος στόχος τοῦ μοναχοῦ εἶναι ἡ ἡρεμία, πρᾶγμα ἀπαραίτητο γιὰ τὴν προσευχή, καὶ ὅχι ἡ μοναξιά. Ἄλλο, ὅμως, ἀπομόνωση καὶ ἄλλο μοναξιά, ἡ ὁποία, πάλι, ποικίλλει. Ἡ προσωπικὴ «θεωρία» τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνεται «ἐν Χριστῷ» ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, πού ἀποτελεῖ τὸ ἴδιο τὸ Σῶμα Του²⁹⁹.

Μπορεῖ ἓνας ἄνθρωπος νὰ πιστεύει ὅτι εἶναι ὑπομονετικὸς καὶ ταπεινός, ὅταν δὲν συναναστρέφεται μέ ἄλλους. Ὅταν, ὅμως, ἐμφανισθεῖ κάποια ἀφορμή, τότε τὸ πάθος του θά ἐπανέλθει μέ μεγαλύτερη ἔνταση καὶ δριμύτητα, διότι μόλις ἐρεθισθοῦν τὰ κρυμμένα πάθη, τότε βγαίνουν ἀμέσως στὴν ἐπιφάνεια καὶ –σάν ἀχαλίνωτα καλοθρεμμένα ἄλογα, μετὰ ἀπὸ ἓνα μακρὺ διάστημα ἄπραγης παραμονῆς στὸν στάβλο– ὁρμοῦν ἔξω, μέ τόση βιαιότητα καὶ ἀγριάδα, ὥστε νὰ στοιχίσει τὴ ζωὴ ἐκείνου πού προσπαθεῖ νὰ τὰ τιθασεύσει³⁰⁰. Πράγματι, ἡ συναναστροφή μέ τοὺς συνανθρώπους μας μᾶς βοηθᾷ στό νὰ καθαριστοῦμε ἀπὸ τὰ πάθη³⁰¹, τὰ ὁποῖα θεραπεύονται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν αἰτία, πού τὰ προκάλεσε. Ἔτσι, ὅσο πιό συχνά ἐκδηλώνονται οἱ πειρασμοί, οἱ κατηγορίες καὶ οἱ προκλήσεις ἐκ μέρους τῶν συνανθρώπων μας, τόσο πιό γρήγορα θά φθάσουμε στὴ θεραπεία τῶν παθῶν μας³⁰². Ὁ ἄνθρωπος, καὶ μάλιστα ὁ πιστός, δὲν εἶναι ξένος πρὸς τὸν Θεό καὶ τὸν συνάνθρωπο, ἀλλ’ ὡς πρόσωπο δηλώνει σχέση, σύνδεσμο, ἐπικοινωνία, κοινωνία καὶ ἀναφορά πρὸς

ζωῆς, εἶναι ἡ ὑγεία ὡς πρὸς τίς ἀτομικὲς καὶ κοινωνικὲς τῆς διαστάσεις, τίς ὑποκειμενικὲς καὶ ἀντικειμενικὲς τῆς παραμέτρους».

298. Γ. Καψάνη, *Ὁρθόδοξος Μοναχισμὸς καὶ Ἅγιον Ὅρος*, Ἱ. Μ. Ἀγ. Γρηγορίου, Ἅγ. Ὅρος, 1997, σ. 56.

299. Βλ. S. D. Driver, *The Reading of Egyptian Monastic Culture in John Cassian*, 1994, National Library of Canada, Graduate Department of the Centre for Medieval Studies, in the University of Toronto, p. 247.

300. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VIII, 347A: “De spiritu irae”.

301. Πρβλ. Grundsatz der Buber, *Between Man and Man*, N. York, The Macmillan Co, 1947, p. 147 ἔξ. «... Ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση ὑφίσταται μόνον στὴν κοινότητα, στὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸν συνάνθρωπο, μιά ἐνότητα πού στηρίζεται στὴ διαφορὰ τοῦ Ἐγὼ καὶ Ἐσύ».

302. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 270A-B: “De spiritu tristitiae”. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *Ὅροι κατὰ πλάτος. Ἀπόκρ. Εἰς ἐρώτ. Γ*, 1, MPG 31, 917A (*BEΠΕΣ* 53, 151-152). Τὴν ἰδιαίτερη σπουδαιότητα τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων ἐπισημαίνει ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος (βλ. Μακάριου Αἰγύπτιου, *Ἀποφθέγματα*, MPG 34, 257-260A).

τόν Θεό καί τόν συνάνθρωπο³⁰³. Ἐπίσης, ὁ Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος καί ὁ Μ. Βασίλειος χρησιμοποιοῦν τόν ὄρον «βιαστής», γιά νά δείξουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαρκῶς πρέπει νά ἀγωνίζεται, καθότι ἄνευ κόπων καί ιδρώτων, ἄνευ «στενοχωρίας καί θλίψεως» ἢ ἄνευ «διηνεκοῦς βίας» δέν εἶναι δυνατόν νά λάβει τή Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν³⁰⁴. Αὐτή ἡ «βία» ὑπογραμμίζει ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι ἡ «κρατοῦσα τόν ἄνθρωπον πάντοτε εἰς τόν δρόμον τῆς ἀρετῆς»³⁰⁵. Σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, ἡ συναναστροφή μας μέ τοὺς συνανθρώπους μας δέν συντελεῖ ἀρνητικά στήν ἀγωνιστική μας πνευματικά διάθεση ἐναντίον τῶν παθῶν μας καί, συνεπῶς, δέν θά πρέπει νά διακόπτουμε τή συναναστροφή μας μέ τοὺς ἀδελφούς μας (*fratrum deserenda consortia*), νομίζοντας ὅτι ἔτσι θά γίνουμε πió τέλειοι, ἀλλά μάλλον θά πρέπει νά καλλιεργοῦμε τήν ἀρετή τῆς ὑπομονῆς (*patientia*), συνειδητοποιώντας ὅτι, ὅσο πió διαρκεῖς εἶναι οἱ προκλήσεις, πού δεχόμαστε ἀπό τοὺς ἄλλους, τόσο πió γρήγορα θά φθάσουμε στή θεραπεία τῶν παθῶν μας³⁰⁶. Ὁ Θεός, ὁ Δημιουργός

303. Βλ. Ν. Ξεῤῥάκη, «Κοινωνία προσώπων» βασική ἔννοια τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας», *ΕΕΘΣΑ*, τόμ. ΜΣΤ', ἐν Ἀθήναις 2011, σ. 214. Πρβλ. Βαρθολομαίου, Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, *Συνάντηση μέ τό μυστήριο. Μιά σύγχρονη ἀνάγνωση τῆς ὀρθοδοξίας*, μτφρ.: Π. Τσαλίκη – Κιοσόγλου, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2011, 167: «Ἡ ἐλευθερία δέν εἶναι ποτέ μοναχική, ἀλλά πάντοτε μοναχική. Εἴμαστε ἐλεύθεροι μόνον ὅταν γινόμαστε πρόσωπα, ὅταν κοιτάζουμε τοὺς ἄλλους στά μάτια... ἀποστρέφοντας τό πρόσωπό μας... ἐκπίπτομε τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία ἐκφράζεται ὡς συνάντηση».

304. Μ. Βασιλείου, *Λόγος ἀσκητικός* 9, MPG 31, 645C καί 2 MPG 31, 652C. Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου, *Αἱ κατηχήσεις τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου*, ἡγουμένου καί πρεσβυτέρου Μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος τῆς Ἐηροκέρκου (= κατηχήσεις), *Κατήχησις* ΣΤ', 111-114. Πρβλ. Στ. Παπαδόπουλου, *Συνάντησις ὀρθοδόξου καί σχολαστικῆς θεολογίας* (ἐν τῷ προσώπῳ Καλλίστου Ἀγγελικοῦδῃ καί Θωμᾷ Ἀκινάτου), Θεσσαλονίκη 1970, σ. 129. Ἐπίσης, Χ. Σωτηρόπουλου, «Διήγησις» τῶν ἀγαθῶν τῆς θεώσεως κατὰ τόν ἅγιον Συμεῶν τόν Νέον Θεολόγον, *Ἐκκλησιαστικός Φάρος*, τ. ΕΖ' (1985-1989) 149.

305. Χ. Σωτηρόπουλου, *Ἐκκλησιαστική μυσταγωγία* (Ἱστορική καί ἀναγωγική θεώρησις τῆς θείας Λειτουργίας ἀπό τόν Μάξιμον τόν Ὁμολογητήν, Νικόλαον Καβάσιλαν, Θεόδωρον Ἀνδίδων καί Συμεῶν Θεσσαλονίκης), Ἀθήναι 2001, σ. 159.

306. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 250A: «Περί τοῦ πνεύματος τῆς πορνείας» («De spiritu fornicationis»). Πρβλ. Ἰ. Ζηζιούλα, Μητρ. Περγάμου, «Θεολογία καί Ψυχιατρική σέ διάλογο», *Πρακτικά Ἡμερίδας*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα, σ. 141-156: «Ὁ ἄλλος ὄχι μόνον δέν εἶναι ἐχθρός, ἀλλά ἡ βεβαίωση τῆς δικῆς μου ταυτότητος καί μοναδικότητος: τό Σύ πού μέ κάνει νά εἶμαι Ἐγώ, καί χωρίς τό ὅποιο τό Ἐγώ εἶναι ἀνύπαρκτο καί ἀδιανόητο».

τῶν πάντων, γνωρίζοντας καλύτερα ἀπὸ τὸν καθένα μας πῶς νὰ θεραπεύσει τὸ πλάσμα Του καὶ ὅτι οἱ αἰτίες καὶ οἱ ρίζες τῶν παθῶν μας δὲν βρίσκονται στοὺς ἄλλους, ἀλλὰ στὸν ἴδιο μας ἐαυτό³⁰⁷, δὲν μᾶς προέτρεψε νὰ μὴ συναναστρεφόμεστε τοὺς ἀδελφούς μας, οὔτε μᾶς ἔδωσε ἐντολὴ νὰ ἀποφεύγουμε ἐκείνους πού νομίζουμε ὅτι μᾶς προκαλοῦν, ἢ ὅσους μᾶς ζημίωσαν ἢ ἔβλαψαν, ἢ, τέλος, αὐτοὺς πού ἐμεῖς γινόμαστε αἰτία τῆς «πτώσης» τους³⁰⁸. Ἀντίθετα, ἡ καθημερινή συναναστροφή μας μέ τοὺς συνανθρώπους μας³⁰⁹ ἐπιτρέπει τὴν ταχύτερη θεραπεία σέ σύγκριση μέ τὴν ἀπομόνωση, διότι χαρακτηριστικό τῆς ψυχικῆς υἱείας εἶναι ἡ ἰκανότητα προσαρμογῆς καὶ δημιουργικότητα. Ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἰκανότητα ἐκπληρώσεως τῶν ἑξῆς λειτουργιῶν, ἐργασίας, ἐπικοινωνίας, ἀγάπης, χαρᾶς καὶ ἀπολαύσεως³¹⁰. Ὅταν, ὅμως, λείπουν οἱ συναναστροφές μέ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τότε τὰ πάθη αὐξάνονται μέσα μας, ἂν δὲν ἔχουμε προηγουμένως ἀπαλλαγῇ τελείως ἀπὸ αὐτά. Ἡ ἀδράνεια, τὴν ὁποία εὐνοεῖ ἡ ἀσφάλεια, πού προσφέρει ἡ ἔρημος, μᾶς κάνει νὰ χάσουμε ἀκόμη καὶ αὐτὴν τὴν ἐλάχιστη ὑπομονή, τὴν ὁποία φαίνεται ὅτι εἴχαμε, ὅσο συναναστρεφόμεσταν τοὺς ἀδελφούς μας³¹¹. Τό αἶσθημα τῆς μοναξιάς μπορεῖ νὰ ξεπεραστεῖ, μόνο ὅταν ἐμεῖς δημιουργήσουμε τίς δικές μας ἀξίες καὶ δώσουμε νόημα καὶ θέσουμε σκοπούς στὴ ζωὴ μας³¹². Ἔχουμε τὴ δύναμη νὰ δημιουργοῦμε νόημα, ἐπειδὴ

307. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IX, 356B.

308. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 356B.

309. Κασσιανοῦ, MPL 49, VI, 270A, 271A: «Θετική καὶ ἀρνητική ἐπίδραση στίς συναναστροφές μας μέ τοὺς ἀνθρώπους στήν ἀγωνιστική διάθεση κατὰ τῶν παθῶν».

310. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Θρησκευτικότητα καὶ ἐπιθυμία (θρησκευτοψυχολογική μελέτη στό ἔργο τοῦ Vergote)*, Ἀθήνα 2009, σ. 158 ἑξ. Πρβλ. Β. Θερμοῦ, *Ἀνθρώπος στὸν ὀρίζοντα. Προσεγγίζοντας τὴ συνάντηση ὁρθόδοξης Θεολογίας καὶ Ἐπιστημῶν τοῦ ψυχισμοῦ*, Ἀθήνα 2006, σ. 83: «ὁ ψυχικὰ υἱιγὴς ἔχει τὴν αἶσθηση τῆς ἰκανοποίησης ὅτι ἡ ὑπαρξὴ του ἔχει δημιουργικὸ νόημα καὶ περιεχόμενο. Μπορεῖ νὰ δίνει συναισθηματικὸ χρῶμα στίς διαπροσωπικές του σχέσεις...».

311. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, VIII, 347A.

312. "... Creating your response is 100 percent in your control. Your feelings will change with your behavior. Change your behavior and your mood will improve, your feelings will brighten..."· βλ. Μ. Ε. Thase, M.D., S. Lang, *Beating the blues*, p. 164 ff. Πρβλ. Μ. Williams, J. Teasdale, Z. Segal, J. K. Zinn, *The Mindful Way through Depression Freeing Yourself from Chronic Unhappiness*, The Guilford Press, New York-London, 2007, "Weaving the Mindfulness Program into Your Life", p. 228 ff.

εἴμαστε ἐλεύθεροι νά ἐπιλέγουμε. Καί, βέβαια, πραγματικά ἐλεύθερος εἶναι μόνο ἐκεῖνος πού κατορθώνει νά ζεῖ ἀνεπηρέαστα ἀπό τίς δυσμενεῖς ἐξωτερικές συνθήκες καί τά ἐσωτερικά του συναισθήματα (πάθη)³¹³. Κάνοντας τίς δικές μας ἐπιλογές, ἀναλαμβάνουμε καί ὅλη τήν εὐθύνη γιά τά ἀποτελέσματα τῶν ἐπιλογῶν μας. Τό γεγονός ὅτι εἴμαστε ἀποξενωμένοι κι ἀπομονωμένοι στή ζωή μας, ὀδηγοῦμεθα στό νά αἰσθανόμαστε ὅτι δέν ὑπάρχει πουθενά νόημα. Ἔτσι, φτάνουμε στό σημεῖο νά ἐλπίζουμε, καί τελικά νά κατασκευάζουμε τό δικό μας νόημα, τίς δικές μας ἀξίες στή ζωή μας. Μ' αὐτόν τόν τρόπο δημιουργοῦμε τήν αἴσθηση ὅτι ἡ ζωή μας ἔχει ἀξία καί σκοπούς, καί μάλιστα σημαντικούς, ὥστε νά «ἀξίζει νά ζοῦμε» γι' αὐτούς³¹⁴.

Κάποιοι ἄνθρωποι, πάλι, προφασίζονται ὅτι κάνουν ὑπομονή, ὅταν εἶναι μόνοι τους, ἀλλ' ὄχι ὅταν προκαλοῦνται ἀπό τόν ἀδελφό τους. Αὐτό, ἀναφέρει ὁ ἅγιος Κασσιανός, εἶναι σάν νά ἰσχυρίζονται ὅτι τά πιό ἐπικίνδυνα εἶδη τῶν ἐρπετῶν ἢ τῶν ἀγρίων θηρίων θά ἔπαυαν νά εἶναι ἐπικίνδυνα, ἂν αὐτά ζοῦσαν ἀπομονωμένα μέσα στή φωλιά τους, διότι δέν κάνουν κακό σέ κανέναν, καί αὐτό δέν ὀφείλεται σέ κάποιο φυσικό τους ἰδίωμα, ἀλλ' εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀπομόνωσής τους. Ὅταν τούς παρουσιασθεῖ κάποια εὐκαιρία, τότε ἐκδηλώνουν ὅλη τήν ἀγριότητα, πού φωλιάζει μέσα τους.

Κατά τή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ, ὁ Θεός θέλει νά ἀγωνιζόμαστε γιά νά ὑπερβαίνουμε κάθε δυσκολία. Πρέπει, γράφει ὁ Ἅγιος, νά γνωρίζουμε καλά ὅτι ἡ καθαρότητα τῆς καρδίας δέν ἀποκτιέται τόσο μέ τήν ἀπομάκρυνσή μας ἀπό τούς ἀνθρώπους, ὅσο μέ τήν ἀρετή τῆς ὑπομονῆς. Ὅπως ἀκριβῶς, ὅταν ἔχουμε ὑπομονή,μποροῦμε νά παραμείνουμε εἰρηνικοί, ἀκόμα καί μ' αὐτούς πού μισοῦν τήν εἰρήνη, ἔτσι καί, ὅταν μᾶς λείπει ἡ ὑπομονή, βρισκόμαστε σέ συνεχῆ ἀσυμφωνία καί διαμάχη, ἀκόμα καί μ' αὐτούς πού ἔχουν φθάσει σέ ὕψη ἀρετῆς καί εἶναι πολύ καλύτεροι ἀπό ἐμᾶς. Μάλιστα δέ, οἱ συζητήσεις μας μέ πνευματικά προχωρημένους ἀνθρώπους μᾶς βοηθοῦν πάρα πολύ³¹⁵. Ἐξ ἄλλου, οἱ εὐκαιρίες γιά ταραχές καί

313. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Εἰς Ματθαῖον*, 58, 5, MPG 58, 574: «Μόνος γάρ ἐστιν ἐλεύθερος, καί μόνος ἄρχων, καί τῶν βασιλέων βασιλικώτερος, ὁ τῶν παθῶν ἀπηλλαγμένος». Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσιγκου, *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου...*, σ. 289.

314. Γρ. Βασιλειάδου, «Υπαρξιακή Ψυχοθεραπεία: Τό σκεπτικό & ἡ λειτουργία τῆς», *Πεμπτουσία*, 14/2/2013.

315. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, IX, 804B, 805A, 806B, 769B: "De oratione".

οί άφορμές, πού μᾶς ώθοϋν, γιά νά άπομακρυνθοϋμε άπό τούς συνανθρώπους μας, δέν εἶναι ποτέ δυνατόν νά λείψουν άπό τή ζωή μας. Άλλά, μέ τό νά αλλάζουμε συνεχῶς τόπο κατοικίας, δέν ξεφεύγουμε καί άπό τίς αἰτίες τῆς δαιμονικῆς λύπης, ἡ όποία μᾶς όδηγεῖ στό νά άποχωρισθοϋμε τούς άδελφούς μας³¹⁶. Άντίθετα, ἡ «βελτίωση τοῦ χαρακτήρα μας θά μᾶς έπιτρέψει νά συναναστρεφόμαστε χωρίς δυσκολία μέ όλους τούς ανθρώπους»³¹⁷.

Όσοι, λοιπόν, άναζητοϋν τήν τελειότητα, δέν εἶναι άρκετό νά μήν έξοργίζονται έναντίον κάποιου συνανθρώπου τους, ό όποίος λ.χ. τούς προκαλεῖ όργή, έφόσον μπορεί νά θυμώσουμε άκόμα καί έναντίον άψυχων καί άναίσθητων άντικειμένων. Καί έμεῖς οἱ μοναχοί στήν έρημο, γράφει ό άγιος Κασσιανός, μπορεί νά θυμώναμε μέ κάποιο καλάμι, έπειδή ἦταν πολύ χοντρό ἢ πολύ λεπτό· ἢ, άλλοτε, μᾶς έφταιγε ένα μαχαίρι, γιατί δέν έκοβε καλά· ἢ, θυμώναμε μέ μία τσακμακόπετρα, έπειδή δέν έβγαζε αμέσως σπίθα. Καί τότε, λοιπόν, δέν ήρεμούσαμε, αν δέν βρίζαμε τά άψυχα αὐτά άντικείμενα, ἢ αν δέν καταριόμασταν ως αἴτιο τῆς δυσκολίας μας τόν διάβολο³¹⁸.

Γιά όσο χρόνο παραμένει μέσα μας κάποιο πάθος, δέν θά κατορθώσουμε, έξαιτίας του, νά άπολαύσουμε τήν τέλεια ήσυχία, οϋτε θά μπορέσουμε νά έλευθερωθοϋμε άπό τά άλλα πάθη, εκτός αν θεωρήσουμε θεραπεία τοῦ πάθους μας ότι τά άψυχα άντικείμενα δέν άντιδροϋν στίς βρισιές, πού τούς εκτοξεϋουμε, καί έτσι δέν εξαγριωνόμαστε άκόμη περισσότερο³¹⁹.

Άς φροντίσουμε, συνεπώς, νά εξαλείψουμε τά πάθη μας καί νά διορθώσουμε τόν λογισμό μας³²⁰. Άν τό πετύχουμε αὐτό, τότε θά ζήσουμε εύκολότερα, όχι μόνο μέ τούς ανθρώπους, αλλά καί μέ τά άγρια θηρία³²¹.

316. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IX, 356B.

317. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IX, 356B.

318. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, VIII, 346C.

319. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IX, 352A.

320. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IX, 356C: "ut nostra potius emendare vitia et mores corrigere festinemus".

321. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, IX, 357A: "De spiritu tristitiae", "sed etiam cum feris et belluis facillime nobis conveniet, secundum illud ...". Πρβλ. Ψαλμ. 118, 165: «εἰρήνη πολλή τοῖς αγαπῶσι τὸν νόμον σου, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς σκάνδαλον», Ἰώβ 5, 23: «ἀδίκων καὶ ἀνόμων καταγέλαση, ἀπὸ δὲ θηρίων ἀγρίων οὐ μὴ φοβηθῆς».

γ) Τό εργόχειρο καί ἡ χειρονακτική ἐργασία.

Κάθε Χριστιανός, σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, θά πρέπει μέ κάθε τρόπο νά διώχνει ἀπό τόν νοῦ του κάθε πονηρή σκέψη, γιατί δέν θά μπορέσει νά φθάσει στήν ἀδιάλειπτη προσευχή³²², ἄν ὁ νοῦς του δέν ἐλευθερωθεῖ ἀπό κάθε γήινη φροντίδα καί μέριμνα³²³. Ὁ Ἅγιος παρουσιάζει διεξοδικά τή χειρονακτική ἐργασία ὡς φάρμακο³²⁴, πού ἀντιμετωπίζει οὐσιαστικά τήν ἀθυμία, ἀναφερόμενος ἀναλυτικά στή διδασκαλία καί τή θεραπευτική τοῦ ἀπόστολου Παύλου. Κατά συνέπεια, ὁ ἄνθρωπος πρέπει συνεχῶς νά ἐργάζεται (σωματικά ἢ πνευματικά), διότι ἡ ἐργασία εἶναι τό μέσον γιά νά ἀπελευθερωθοῦμε ἀπό τίς ἀνησυχίες καί τίς μέριμνες αὐτῆς τῆς ζωῆς, καί ἔτσι νά πραγματώσουμε τήν Ἀποστολική ἐντολή³²⁵. Βέβαια, στά «σωματικά» λεγόμενα πάθη, ὅπως εἶναι ἡ γαστριμαργία καί ἡ πορνεία, γνωρίζουμε ὅτι ἡ ἀσκησιμὸς τοῦ σώματος εἶναι ἀπαραίτητη γιά νά τὰ περιορίσει. Ὁ ἅγιος Κασσιανός μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι καί τά δύο πιά

322. Ἰωαννίκιου Ἀρχιμανδρίτη, *Ἡ Θεία Χάρις (Φιλοκαλικές σελίδες 3)*, ἐκδ. Ἱεροῦ Γυναικείου Ἡσυχαστηρίου «Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», 1994, σ. 30: «τίποτε ἄλλο δέν φοβᾶται ὁ διάβολος ὅσο τήν καθαρά καί ἀδιάλειπτο προσευχή, πού φέρνει τήν Θεία Χάρι...». Πρβλ. Νικήτα Στηθάτου, *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, τ. Γ', σ. 296 κέ': «Τήν Χάρι τοῦ Θεοῦ Πνεύματος φοβοῦνται πολύ τά πνεύματα τῆς πονηρίας, ὅταν ἐπιφοιτήσει πλουσίως πάνω μας ἢ μᾶς βρῇ καθαρισμένους μέ τήν μελέτη καί τήν καθαρά προσευχή...».

323. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 832A. Πρβλ. Νείλου Ἀσκητῆ, *Περὶ ἀκτημοσύνης* ΚΗ', MPG 79, 1004C. Οἱ Πατέρες συνιστοῦν τήν ἐπιμονή στήν προσευχή, τήν ἐπανάληψη τῶν αἰτημάτων, ὅχι γιατί ὁ Θεός εἶναι σκληρόκαρδος καί θέλει ἐκτενὴ προσευχή, γιά νά εἰσακούσει τόν ἄνθρωπο, ἀλλά γιατί ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπερίσπαστης ἀφοσίωσης στόν Θεό καί κατανύξεως τοῦ νοῦ.

324. Ὡς μοναδική θεραπεία γι' αὐτό, ὁ I. Kant προτείνει τήν ἐργασία, ὅχι τήν ἀπόλαυση (βλ. I. Kant, "Anthropologie...", ὅπ.π., p. 237), διότι οἱ ἀπολαύσεις δέν γεμίζουν τόν χρόνο, ἀλλά τόν ἀφήνουν ἄδειο. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μοναδικό πλάσμα, πού πρέπει νά δουλεύει. Ἡ ἀναγκαιότητα γιά ἐργασία πρέπει νά ἐννοηθεῖ ἐδῶ ὅχι μέ τήν πραγματική ἐννοια, ἀλλά ὑπαρξιακά (βλ. I. Kant, "Pädagogik", in *Kants gesammelte Schriften*, Berlin/N. York, No. IX, p. 471). Πιστεύει, ὁ Κάντ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος νοιώθει τή ζωή του μέσα ἀπό τίς πράξεις, καί ὅχι μέσα ἀπό ἀπολαύσεις καί διασκεδάσεις. Ὁ ἄεργος, σημειώνει, τέλος, νοιώθει νά «τοῦ λείπει ἡ ζωή» (βλ. I. Kant, *Lectures on Ethics*, Cambridge 1997, p. 154. Πρβλ. Th. Mann, *The Magic Mountain*, Harmondsworth, 1977 [ἐλλ.γ. ἐκδ.: *Τό μαγικό βουνό*, μτφρ. Θ. Παρασκευόπουλος, ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 1995]).

325. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Coll.*, X, 842B, 1254A: "... sine intermissione orare" («ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε»). Πρβλ. Α' Θεσ. 5, 17.

πάνω πάθη, για να εξαφανιστούν, έχουν ανάγκη από ένα εξωτερικό παράγοντα, φθάνοντας στο αποτέλεσμα τους, μέσω μιᾶς σωματικής ενέργειας³²⁶.

Γνωρίζει ο απόστολος Παῦλος, σάν ἄριστος γιατρός, ότι ὅλες οἱ ἀσθένειες, πού προέρχονται καί ἀναπτύσσονται ἀπό ἕνα παθογόνο τμήμα, θά εξαφανιστούν, ὅταν ἐκλείψει καί ἡ αἰτία τῆς ἀρχικῆς ἀσθένειας³²⁷. Μὲ τὴ μοναδική καί σωτήρια, λοιπόν, ἐντολή τῆς ἐργασίας, θεραπεύει (*curavit curo*) τὴν αἰτία ὅλων τῶν ἀσθενειῶν, πού ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὴν ἀργία καί τὴν ἀπραξία, δηλ. τὴν ἀθυμία καί τὴν ἀκηδία. Ὁ Θεὸς ὑπόσχεται αἰώνια δόξα σ' ὅσους Τὸν ἀκολουθήσουν, ἐνῶ θά δώσουν λόγο τὴν ἡμέρα τῆς Κρίσεως, ὅσοι ἀποδείχτηκαν ὀκνηροί καί ἔζησαν μὲ χλιαρότητα³²⁸, ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν ἐργασία, ἔτσι ὥστε νὰ δρέψουν τοὺς καρπούς τῆς ἀγιότητος³²⁹.

Ὁ Κασσιανὸς παραθέτει τὸ παράδειγμα τοῦ ἀββᾶ Παύλου, ἐνός ἔμπειρου πνευματικοῦ Πατέρα, ὁ ὁποῖος ἐγκαταβίωne στὴ μεγάλη ἔρημο, πού ὀνομαζόταν «Πορφύριον»· αὐτὸς ἔκαιγε κάθε χρόνο τὸ ἐργόχειρο³³⁰, πού ἔκανε ὅλη τὴ χρονιά, γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι, χωρὶς τὴν ἐργασία, ὁ μοναχὸς δέν μπορεῖ οὔτε νὰ παραμείνει σταθερὸς

326. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 279C, *Coll.*, IV, 594A: “De concupiscentia carnis et spiritus”. Πρβλ. P. Gilbert, *Psychotherapy and Counselling for Depression*, «The Therapeutic Relationship and Working Alliance», Sage Publications Ltd 2007³, p. 147-171.

327. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 381B: “... pullulantes sciens protinus exstinguendas, origine morbi principalis exempta”.

328. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 194A: “ita poenae gravissimae praelegantur his qui tepide eam negligenterque fuerint exsecuti ... tepide eam negligenterque fuerint exsecuti...”.

329. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, 193B-195A: “De Institutis renuntiantium” (Περὶ τῆς ἀποταγῆς). Κατὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη Κασσιανό, «ὁ μοναχὸς πού ἀγωνίζεται, θά ἀμειφθεῖ, ἐνῶ ὁ ὀκνηρὸς θά τιμωρηθεῖ»· «θά δώσουν λόγο τὴν ἡμέρα τῆς Κρίσεως ὅσοι ἀποδείχτηκαν ὀκνηροί καί ἔζησαν μὲ χαλαρότητα». Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ὑπάρχει καί ἡ δοκιμασία στὸ μοναστήρι (βλ. *δόκιμο*). Ὁ ἅγιος Κασσιανὸς θεωρεῖ τὴ δοκιμασία ἐνός μοναχοῦ ἀπαραίτητη πρὶν συντελεστεῖ ἡ κουρά του, διότι ὁ μοναχὸς πρέπει πρῶτα «νὰ κατανοήσῃ τὸ βάθος καί τὴ σημασία τῆς μοναχικῆς ζωῆς»· «ἂν δέν ἐκπαιδευτεῖ σωστά» πρῶτα, συνεχίζει ὁ ἱερός Πατέρας, «θά ἐγκαταλείψῃ αὐτὴν τὴ ζωὴ καί θά πέσῃ σὲ ἀμέλεια καί χαλαρότητα» (MPL 49, *Inst.*, IV, 194B: “ si ad praesens facile susceptus, nec pondus professionis huius intelligens, vel destitutor post haec, vel tepidus exstitisses”).

330. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 395A. Caput XXIV: (“Γιὰ τὸν ἀββᾶ Παῦλο πού κάθε χρόνο ἔκαιγε τὸ ἐργόχειρο πού ἔκανε ὅλη τὴ χρονιά”).

στήν ἀρετή, ἀλλ' οὔτε καί νά ἀνέλθει στά ὕψη τῆς τελειότητος. Συγ-
κεκριμένα, ὁ ἀββᾶς ζοῦσε ἀπό τούς καρπούς τῶν φοινικόδεντρων
καί ἀπό τά λαχανικά ἐνός μικροῦ κήπου του. Αὐτό ὅμως δέν τόν
ἀνέπαυε, ἀλλ' ἤθελε νά ἀσκεῖ καί κάποιο ἐπιπλέον διακόνημα, γιά
νά ἀποφεύγει τόν πειρασμό τῆς ἀκηδίας. Δέν μπορούσε ὅμως νά
ἀσκήσει κάποια τέχνη, ἀφοῦ τό μέρος, πού κατοικοῦσε σ' αὐτήν τήν
ἔρημο ἀπεῖχε ἀπό τήν κοντινότερη πόλη τό λιγότερο ἐπτά ἡμέρες
πεζοπορία.

Ἐπιπλέον, γιά νά πληρώσει τή μεταφορά, θά τοῦ ζητοῦσαν σί-
γουρα περισσότερα χρήματα ἀπό τήν ἀξία τοῦ προϊόντος τῆς ἐργα-
σίας του. Ἔτσι, ἀποφάσισε νά συγκεντρώνει φύλλα φοίνικα καί μέ
αὐτά ἐκτελοῦσε καθημερινά καί μέ αὐστηρότητα καί συνέπεια τό
διακόνημά του, πλέκοντας μιά καθορισμένη ποσότητα φοινικόκλα-
δων, ὥσάν νά ἐπρόκειτο νά ἐξασφαλίζει τή συντήρησή του. Ὅταν,
τέλος, ἡ σπηλιά του γέμιζε ἀπό τό προϊόν τῆς ἐργασίας ὅλης τῆς
χρονιας, ἔβαζε φωτιά καί ἔκαιγε ὅλο αὐτό τό ἐργόχειρο, γιά τό
ὅποιο εἶχε κάνει τόσο κόπο.

Ἔτσι, ὁ ἀββᾶς ἐργαζόταν (βλ. ἐργασιοθεραπεία)³³¹, ἄν καί δέν
εἶχε ἀνάγκη νά ζεῖ ἀπό αὐτό τό ἐργόχειρο, ἀλλά τό ἔκανε μόνο καί
μόνο, γιά νά καθαρίσει τήν καρδιά του, ἀπασχολώντας τόν νοῦ του

331. Ἡ Παγκόσμια Ὁμοσπονδία Ἐργοθεραπευτῶν (WFOT) ἀναφέρει ὅτι: «Ἡ Ἐργοθεραπεία “Occupational Therapy” ὡς ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μέ τήν προώθη-
ση τῆς ὑγείας καί τῆς εὐημερίας, μέσω τῆς ἐμπλοκῆς στό ἔργο» καί ἡ ἐργοθερα-
πεία (ἔργο + θεραπεία) εἶναι ἡ θεραπεία μιᾶς διαταραχῆς, μέσω σωματικοῦ ἔργου
(βλ. W. B. Saunders, *an Elsevier imprint*, 2006 Merck & Co., Inc., ἀπόδοση στά
ἐλληνικά: Α. Μπουρίτσας, 2010). Ἐπίσης, ὡς «θεραπεία ἀτόμων μέ σωματικά,
συναισθηματικά ἢ κοινωνικά προβλήματα μέσω σκόπιμης δραστηριότητος γιά νά
τούς βοηθήσει νά ξεπεράσουν ἢ νά ἀντιμετωπίσουν τά προβλήματά τους»
(Collins English Dictionary – Complete and Unabridged, Harper Collins Pu-
blishers, 2003, ἀπόδοση στά ἐλληνικά: Α. Μπουρίτσας, 2010. Πρβλ. Occupational
Deprivation: Global Challenge in the New Millennium, Whiteford (2000),
“British Journal of Occupational Therapy”, V. 63, No 5, p. 200-204 (5), ὡς «χρή-
ση παραγωγικῆς ἢ δημιουργικῆς δραστηριότητος στήν θεραπεία ἢ ἀποκατάσταση
ἀτόμων μέ σωματικές ἢ συναισθηματικές διαταραχές» καί ὡς «θεραπεία βασιμέ-
νη στήν ἐμπλοκή σέ σκόπιμες δραστηριότητες καθημερινῆς ζωῆς, εἰδικά γιά νά
παράσχει δυνατότητα ἢ νά ἐνθαρρύνει τή συμμετοχή σέ τέτοιες δραστηριότη-
τες...». (The American Heritage Dictionary of the English Language, 2000⁴,
Houghton Mifflin Company. Updated 2009, Houghton Mifflin Company, ἀπό-
δοση στά ἐλληνικά: Α. Μπουρίτσας, 2010).

καί ἐμποδίζοντάς τον νά διαχέεται ἄλλοῦ³³². Μέ αὐτόν τόν τρόπο, κατάφερε νά παραμείνει μέσα στό κελλί του καί νά ἐπιφέρει μιὰ ὀλοκληρωτική νίκη κατὰ τοῦ πάθους τῆς ἀκηδίας (“*vel acediae ipsius victoria*”).

Ἀλλά, κατὰ τόν ἅγιο Κασσιανό, ἐκεῖνος πού κατ’ ἐξοχήν –καί μέ τόν λόγο καί μέ τό παράδειγμά του– κήρυξε καί δίδαξε τή φιλοπο- νία (*opera*), εἶναι ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Στήν ἐπιστολή του «πρός Θεσσαλονικεῖς» διακρίνουμε, σύμφωνα μέ τόν Κασσιανό, ἕνα φιλό- στοργο, συμπαθῆ καί ἱκανό ἱατρό, ὁ ὁποῖος προσφέρει τήν ἀκόλου- θη θεραπεία: Κατ’ ἀρχήν, καθησυχάζει τοὺς Θεσσαλονικεῖς, σάν ἱκα- νός καί ἔμπειρος γιατρός, μέ τόν πρῶο καί ἐλκυστικό του λόγο, καί ἀρχίζει, μιλώντας γιά ἀγάπη, νά τοὺς ἐγκωμιάζει, μέχρις ὅτου τό θανάσιμο τραῦμα νά ἀρχίσει νά ἐπουλώνεται μέ τή θεραπευτική ἀγωγή, ἔτσι ὥστε νά ἀντέξει τά δυσκολότερα φάρμακα³³³.

Μάλιστα δέ, στίς «*Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*» βλέπουμε ὅτι ὁ Παῦλος δέν ἀρκεῖται μόνο στό νά διδάξει ὅλα αὐτά, ἀλλά καί νά τά ἐφαρμόσει (“*haec eadem non solum docuisse eum, sed etiam opere perfecisse*”)³³⁴, γιατί, ὅταν πῆγε στήν Κόρινθο, δέν δέχθηκε νά μείνει πουθενά ἄλλοῦ, ἐκτός ἀπό τό σπίτι τοῦ Ἀκύλα καί τῆς Πρίσκιλλας, διότι καί αὐτοί, ὅπως καί ὁ ἴδιος, ἦταν σκηνοποιοί³³⁵.

Ἐπίσης, ὅταν ὁ Παῦλος πῆγε στή Μίλητο, ἀπό ἐκεῖ ἔστειλε ἀν- θρώπους στήν Ἐφεσο καί κάλεσε κοντά του τοὺς πρεσβύτερους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐφέσου καί τοὺς ὅρισε, τό πῶς θά ἔπρεπε νά ρυθμί- σουν κατὰ τήν ἀπουσία του τά τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ³³⁶. Αὐτή εἶναι μιὰ πολύ σημαντική μαρτυρία σχετικά μέ τόν τρόπο ζωῆς τοῦ

332. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 395-396A. (Caput XXIV: “*Τιά τόν ἀββᾶ Παῦλο πού κάθε χρόνο ἔκαιγε τό ἐργόχειρο πού ἔκανε ὅλη τή χρονιά*”).

333. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 371AB-375AB: “*De spiritu acediae*”. Πρβλ. J. Holzner, Παῦλος, Μτφρ.: I. Κοτσώνη (τ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν), ἐκδ. Ἡ Δα- μασκός, Ἀθῆναι, 1986, σ. 251 ἑξ.

334. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 383B.

335. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 384A. Πρβλ. Πράξ. 18, 1-4: «Μετά δέ ταῦτα χωρισθεῖς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον· καί εὐρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καί Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, διὰ τὸ διατεταχένοι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, προσῆλθεν αὐτοῖς, καί διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι ἔμενε παρ’ αὐτοῖς καί εἰργάζετο· ἦσαν γάρ σκηνοποιοὶ τῇ τέχνῃ».

336. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 384B. Πρβλ. Πράξ. 20, 33-35: «ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα· αὐτοὶ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρεαῖαις μου καί

Ἀπόστολου, γιατί ἀποκαλύπτει ὅτι αὐτός «ἐργάσθηκε, ὃχι μόνο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τίς δικές του ἀνάγκες, ἀλλά καί νὰ καλύψει τίς ἀνάγκες τῶν συνεργατῶν του»³³⁷, δηλ. ἐκείνων οἱ ὅποιοι, ὄντας ἀπασχολημένοι διαρκῶς καί ἀποκλειστικά μέ τίς διακονίες τους, δέν εἶχαν καμιά δυνατότητα νὰ ἐξασφαλίσουν –μέ τήν προσωπική τους ἐργασία– τήν τροφή τους. Καί, στούς Θεσσαλονικεῖς ἔγραψε ὅτι ἐργαζόταν, γιὰ νὰ τοὺς δείξει τό καλό «παράδειγμα γιὰ ἐργασία» (*operandi praeberet exemplum*), ὥστε καί αὐτοί νὰ τόν μιμηθοῦν καί νὰ γίνουν φιλόπονοι καί δημιουργικοί, ἔτσι ὥστε, ἂν τυχόν ξεχάσουν τή διδασκαλία, πού τόσο συχνά τοὺς ἀπηύθυνε, τουλάχιστον νὰ ἔχουν στή μνήμη τους τό παράδειγμα τῆς ζωῆς του, τοῦ ὁποῖου οἱ ἴδιοι ὑπῆρξαν μάρτυρες. Κατά τόν ἴδιο τρόπο³³⁸, ὑποδεικνύει στούς Ἑφεσίους³³⁹ κάτι παρόμοιο, ἀναφέροντας ὅτι αὐτοί πού εἶναι «σωματικά ἢ πνευματικά ἀσθενεῖς» (*“scilicet vel mente vel corpore”*) καί δέν εἶναι σέ θέση νὰ ἐργαστοῦν, θά πρέπει νὰ τοὺς ἀνακουφίζουμε μέ χρήματα, πού ἔχουμε κερδίσει ἀπό τόν ἰδρώτα τοῦ προσώπου μας (*“ut nostro potius labore sumptuque ...”*) μᾶλλον, παρά ἀπό τά εἰσοδήματά μας ἢ τίς ἀποταμιεύσεις μας, ἢ, ἀκόμα, καί ἀπό τή γενναιοδωρία καί τά πλούτη τῶν ἄλλων³⁴⁰. Καί ὃχι μόνο ὁ Παῦλος, ἀλλά καί οἱ συνεργάτες του (Ἀκύλας καί Πρίσκιλλα)³⁴¹ κέρδιζαν τό ψωμί τους μέ τή δική τους ἐργασία (*“manibus suis operatis sunt”*).

τοῖς οὖσι μετ’ ἐμοῦ ὑπηρετήσαν αἱ χεῖρες αὐται» (*“... Beatius est magis dare, quam accipere”*).

337. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 384B: *“...cum se non solum id operatum esse testator... sed etiam quod usibus... posset sufficere”*.

338. Πρβλ. Πράξ. 20, 35: «πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε· μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν».

339. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 383B. Πρβλ. Ἑφ. 4, 28: «ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδιδόναι τῷ χρεῖαν ἔχοντι» (*“...Qui furabatur jam non feretur, magis autem laboret operando minibus suis quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti”*).

340. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 384B, 385A.

341. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 383BC-384A: *“Post haec Paulus egressus ab Athenis, venit [0383C] Corinthum, et inveniens quemdam Judaeum nomine ...”* (Ὅταν πῆγε στήν Κόρινθο, δέν δέχτηκε νὰ μείνει πουθενά ἄλλου, ἐκτός ἀπό τό σπίτι τοῦ Ἀκύλα καί τῆς Πρίσκιλλας, γιατί ἦταν, ὅπως καί ὁ ἴδιος, σκηνοποιοί).

Ἐντούτοις, παρόλο πού ὁ Ἀπόστολος κούρασε τόν ἑαυτό του ἐκούσια, γιά νά δώσει ἔμπρακτα τό παράδειγμα τῆς φιλοπονίας, κά-ποιοι «ἀρνήθηκαν νά συμμορφωθοῦν». Συνεχίζει λοιπόν, ὁ Παῦλος, λέγοντας πώς, ἂν καί εἶχε τό δικαίωμα, ἀλλά καί τή δυνατότητα πρόσβασης σέ ὅλα τά πλούτη καί τά ἀγαθά τῶν πνευματικῶν παι-διῶν του καί, ἐνῶ, εἶχε τήν εὐλογία τοῦ Κυρίου νά κάνει χρήση αὐτῶν, δέν ἐκμεταλλεύθηκε αὐτήν τήν ἐξουσία, γιατί, *φοβήθηκε μή-πως αὐτό, πού ἐνῶ θά εἶχε πράξει νόμιμα, θά χρησίμευε στούς ἄλ-λους ὡς εὐλογοφανῆς πρόφαση γιά νά ἀπαιτήσουν κι αὐτοί ἀπό-τούς πιστούς τά ἴδια δικαιώματα καί γράφει, “οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ’ ἵνα ἑαυτούς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς”*³⁴². Προτίμησε νά καλύψει τίς ἀνάγκες του μέ τήν προσωπική του χειρωνακτική ἐργασία, διακονώντας συγχρόνως καί τό κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου, «οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ’ ἵνα ἑαυτούς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς»³⁴³, ὅπως ἀναφέρει χαρα-κτηριστικά.

Μπροστά σέ αὐτήν τήν ἀπείθεια, ὁ ἀπόστολος Παῦλος δέν ἀρχί-ζει πλεόν, ἐφαρμόζοντας τήν τακτική τῆς γλυκύτητας τοῦ λόγου, οὔτε μιᾷ πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς μέ τρόπο ἀπαλό καί κολακευ-τικό, ὅπως τήν πρώτη φορά. Ἄλλ’ ὡς ἔμπειρος γιατρός, πού ἀντι-μετωπίζει ἀσθενή, ἀναγκάζεται νά χρησιμοποιοῦν τεχνηέντως τό πνευματικό νυστέρι, προτρέποντας τοὺς πιστοὺς νά ἀποφεύγουν τοὺς ἀργόσχολους, δηλ. ὅσους Χριστιανοὺς ἀρνοῦνται νά ἐργα-σθοῦν, ἀποκόβοντάς τους σάν ἄρρωστα μέλη, πού ἔχουν προσβλη-θεῖ ἀπὸ τή γάγγραινα τῆς ἀργίας, γιά νά μὴ μεταδοθεῖ ἡ βαριά αὐτὴ ἀρρώστια καί μολύνει καί τά ὑπόλοιπα ὑγιῆ μέλη τῆς Ἐκκλησίας: «*Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν· Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως πε-ριπατοῦντος καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβον παρ’ ἡμῶν*»

Πρβλ. Πράξ. 18, 1-3: «Μετά δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον· καὶ εὗρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς Ῥώμης, προσῆλθεν αὐτοῖς, καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι ἔμενε παρ’ αὐτοῖς καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τῇ τέχνῃ».

342. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 386AB. Πρβλ. Β’ Θεσ. 9: «οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ’ ἵνα ἑαυτούς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς».

343. Κασσιανοῦ, ὁ.π.π.

(Β' Θεσ. 3, 6) Στιγματίζει, συνεπώς, ο Παῦλος, ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Κασσιανός, τό πάθος τῆς ἀεργίας ὡς γάγγραινα, παραγγέλλοντας στούς Χριστιανούς νά ἀποφεύγουν τούς ὀκνηρούς. Μέ ἄλλα λόγια, τούς θεωρεῖ ἀνέντιμους καί ἀνυπόληπτους, ἐπειδή δέν ἔχουν εὐπρεπή συμπεριφορά κατὰ τίς ἐξόδους τους, τίς ἐπισκέψεις τους καί, γενικά, κατὰ τήν ὅλη τους ἀναστροφή καί τίς συζητήσεις τους μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους. «Πράγματι ἕνας ράθυμος καί ἀκατάστατος ἄνθρωπος ὑπόκειται σέ ὅλα αὐτά τά πάθη»³⁴⁴.

Ἀλλ' ὁ Ἀπόστολος ἐκθέτει καί τούς λόγους, πού ἀναγκάζεται νά ὑπενθυμίσει στούς Θεσσαλονικεῖς τήν Εὐαγγελική αὐστηρότητα: «ἀκούομεν γάρ τινες περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδέν ἐργαζομένους, ἀλλά περιεργαζομένους» (Β' Θεσ. 3, 11). Τούς χαρακτηρίζει, ἔτσι, ὡς ἄτακτους (*inordinatos decit*) καί ἀπειθεῖς, ἐπιπλήττοντάς τους, γιατί δέν βαδίζουν σύμφωνα μέ τίς ὑποδείξεις του, ἐφόσον ἀρνοῦνται νά ἀκολουθήσουν τή διδασκαλία του, δηλ., ἐπειδή ἀρνοῦνται νά μιμηθοῦν αὐτό τό ὅποιο, ὄχι μόνο τούς εἶχε διδάξει μέ λόγια, ἀλλά καί τό εἶχαν δεῖ νά ἐφαρμόζεται ἀληθινά στήν καθημερινή ζωή τοῦ Παύλου. Φθάνει δέ στό ἀποκορύφωμα τῶν ἐπιτιμήσεων του πρὸς τούς Θεσσαλονικεῖς ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὅταν τούς λέει ὅτι ἔχουν ἀμελήσει καί δέν ἀνακαλοῦν στή μνήμη τους οὔτε τά λόγια του, οὔτε τό παράδειγμά του. Σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, ἡ ποιμαντική στάση αὐτή τοῦ Παύλου πρὸς τούς Θεσσαλονικεῖς ἰσοδυναμεῖ, κατὰ κάποιο τρόπο, μέ ἀποστασία καί καταφρόνηση τῆς ἱερῆς Παράδοσης³⁴⁵.

Μάλιστα εἶναι ἀναπόφευκτο, σημειώνει ὁ Κασσιανός, τό νά γίνει ὁ ὀκνηρός παίγνιο διαφόρων παθῶν καί νά παραμένει παντοτινά ξένος πρὸς τή «θεωρία» τοῦ Θεοῦ καί πρὸς αὐτά τά (πνευματικά) πλούτη, γιά τά ὅποια ὁ Ἀπόστολος λέει ὅτι ἀποκτήσαμε μέ τή Χάρη τοῦ

344. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 387B, 388AB. Πρβλ. Παροιμ. 13, 4: «ἐν ἐπιθυμίαις ἐστὶ πᾶς ἀεργός, χεῖρες δὲ ἀνδρείων ἐν ἐπιμελείᾳ», Παροιμ. 15, 19: «ὁδοὶ ἀεργῶν ἐστρωμέναι ἀκάνθαις, αἱ δὲ τῶν ἀνδρείων τετριμμέναι», Σοφ. Σειρ. 44, 28: «ἐμβαλε αὐτὸν εἰς ἐργασίαν. Ἦνα μὴ ἀργῇ, πολλὴν γὰρ κακίαν ἐδίδαξεν ἡ ἀργία», Παροιμ. 23, 21: «πᾶς γὰρ μέθυσος καί πορνοκόπος πτωχεύσει, καὶ ἐνδύσεται διερρηγμένα καὶ ρακώδη πᾶς ὑπνώδης». Πρβλ. Ζιγαβινού, *Ερμηνεία τοῦ κατὰ Ματθαίου Εὐαγγελίου*, MPG 129, 397C, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι οἱ «ἀπολλυμένοι» ἀπὸ τῆ θλίψης διακρίνονται σέ τρεῖς κατηγορίες: α. τούς ραθύμους, β. τούς μικρόψυχους, 3. Τούς «δουλεύοντας ταῖς μερίμναις τοῦ βίου τῇ ἀπάτῃ τοῦ πλούτου».

345. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, V, 388A.

Θεοῦ³⁴⁶, δεδομένου ὅτι στήν προηγούμενη Ἐπιστολή του, τοὺς εἶχε ἀποκαλέσει ἀργόσχολους καὶ «ἀτάκτως περιπατοῦντας», δηλ. ὅτι δὲν βιάδιζαν σύμφωνα μέ τήν Παράδοση, πού παρέλαβαν ἀπό τόν ἴδιο καί ἀπέφευγαν τήν ἐργασία, τρώγοντας τό ψωμί τους δωρεάν καί χωρίς κόπο (Β΄ Θεσ. 3, 6-8). Θέλοντας ἐδῶ ὁ Παῦλος νά ἀποδείξει ὅτι καί ὁ ἴδιος δὲν παρέμενε ἀργός, ὅταν βρισκόταν κοντά τους, ὑπογραμμίζει ἐπίμονα ὅτι αὐτοὶ πού ἀρνοῦνται νά ἐργασθοῦν, βρίσκονται διαρκῶς ἀναστατωμένοι, γιατί πλήττονται ἀπό τά πάθη τῆς ἀκηδίας καί τῆς ἀθυμίας. Πράγματι, ὁ ἄτακτος καί ἀργόσχολος, γιά παράδειγμα, μοναχός δὲν εἶναι ἱκανοποιημένος ἀπό τό δικό του ἔργο (*non vult esse contentus*). Ἀμέσως δέ μετά, ὁ Παῦλος τοὺς φανερώνει τῇ δεύτερῃ ἀσθένειᾳ, ἀπό τὴν ὁποία πάσχουν, καί ἡ ὁποία εἶναι ἡ ρίζα αὐτῆς τῆς ἀπραξίας: «μηδὲν ἐργαζομένους» (*nihil operantes*) ἀναφέρει, προσθέτοντας καί τὴν τρίτῃ ἀσθένειᾳ, πού ξεφυτρώνει σάν παρακλάδι τῆς δεύτερης: «ἀλλὰ περιεργαζομένους» (Β΄ Θεσ. 3, 11).

Βλέπουμε δηλ. στήν ἀρχὴ ὁ Ἀπόστολος νά παρακαλεῖ, ἐνῶ ἀργότερα νά παραγγέλλει, ὡς στοργικός πατέρας, τουλάχιστον τώρα νά ὑπακούσουν σ’ αὐτόν πού ὡς ὑπεύθυνος τοὺς προειδοποιεῖ, ἐπικαλούμενος ὡς μάρτυρα τό ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, γιατί φοβᾶται μήπως οἱ Θεσσαλονικεῖς περιφρονήσουν πάλι τόν λόγο του ὡς κάποια ἀπλή ἀνθρώπινη διατύπωση καί δὲν ἐνδιαφερθοῦν, ὅσο θά ἔπρεπε, γιά νά τόν ἐφαρμόσουν. Ἀφήνοντας κατὰ μέρος ὁ Ἀπόστολος τὴν ἐξουσία, πού τοῦ παρεῖχε τό Ἀποστολικό του ἀξίωμα καί τὴν ὁποία εἶχε χρησιμοποιήσει λίγο πρὶν, ξαναβρίσκει –γιὰ ἀκόμα μιά φορά– τὴν ευσπλαχνία τοῦ καλοῦ πατέρα ἢ τοῦ γιατροῦ, πού εἶναι γεμᾶτος κατανόηση καί καλοσύνη, καί τοὺς χορηγεῖ τὴ θεραπεία, λέγοντας: «Σ’ αὐτούς, τοὺς ἀργόσχολους, δίνουμε τὴν ἐντολὴ καί τοὺς παρακαλοῦμε, στό ὄνομα τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, νά ἐργάζονται εἰρηνικά καί μ’ αὐτό τόν τρόπο νά κερδίζουν τό ψωμί τους» (Β΄ Θεσ. 3, 12)³⁴⁷, διότι ἡ ἐργασία μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ πολλές ἀμαρτίες³⁴⁸.

346. Πρβλ. Α΄ Κορ. 1, 4-5: «Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει».

347. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 381B: “His autem, qui ejusmodi sunt, denuntiamus et obsecramus in Domino Jesu, ut cum silentio operantes panem suum manducent”.

348. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 381A.

Ἐξ ἄλλου, ὁ Παῦλος, ὡς ἱκανός καί προνοητικός γιατρός (*providus medicus*), δέν ἀρκεῖται μόνον νά ἀναζητήσει τή θεραπεία τῶν τραυμάτων τῶν ἀσθενῶν, ἀλλά παρέχει καί κατάλληλες συστάσεις καί ἐντολές, ὥστε νά μπορέσουν αὐτοί νά διατηρήσουν τήν ὑγεία (*sospitas*, σωτηρία) τους γιά πάντα³⁴⁹: «Ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί», γράφει, «γέγονα ἄφρων καυχώμενος! ὑμεῖς μὲ ἠναγκάσατε. ἐγὼ γὰρ ὥφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδέν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπερλίαν ἀποστολῶν, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι» (Β' Θεσ. 3, 13)³⁵⁰. εἶναι δηλ. σάν νά τοὺς λέει: Ἄν ἀκολουθήσετε τό δικό μου παράδειγμα, τότε θά γίνετε φιλόπονοι καί δημιουργικοί, καί δέν θά πέσετε στήν ἀμέλεια καί τήν ὀκνηρία τῶν ἄλλων. «Μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες», δηλ. ἂν τυχόν ἀμέλῃσαν καί δέν τηροῦν τήν ἐντολή μου, δεῖξτε τους κατανόηση καί ἐπιείκεια, ὅπως ἀκριβῶς κάνουμε καί ἐμεῖς³⁵¹.

Ἄλλ' ἂν αὐτός πού κήρυττε τό Εὐαγγέλιο μέ τόν λόγο καί τίς θαυματουργίες, πού ἐπιτελοῦσε (Β' Κορ. 12, 11), «γέγονα ἄφρων καυχώμενος! ὑμεῖς με ἠναγκάσατε. ἐγὼ γὰρ ὥφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδέν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπερλίαν ἀποστολῶν, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι», πῶς θά μπορέσουν νά θεωρήσουν ὅτι δέν ἐπιβαρύνουν τοὺς ἄλλους, αὐτοί πού κάθε μέρα τολμοῦν νά τρῶνε χωρίς νά ἐργάζονται; Ὁ ἅγιος Κασσιανός ἐκφράζει τήν ἀπορία του, ἐρωτώντας, ἂν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἀσκώντας αὐτό τό ἐξαίρετο καί πνευματικό ἔργο, δέν διεκδικοῦσε –στηριγμένος στήν ἐντολή τοῦ Κυρίου– τή δωρεάν διατροφή (*cibum*) του, τί θά πρέπει νά κάνουμε ἐμεῖς οἱ μοναχοί, πού οὔτε τό κήρυγμα τοῦ Θεοῦ λόγου ἢ Ἐκκλησία μᾶς ἐμπιστεύτηκε, οὔτε ἔχουμε νά φροντίσουμε κανέναν ἄλλο, ἐκτός ἀπό τόν ἑαυτό μας καί πῶς νά τολμήσουμε, ἔτσι ἄπραγοι, νά φᾶμε δωρεάν αὐτό τό ψωμί, τό ὁποῖο ὁ Ἀπόστολος, ἂν καί ἦταν ἐπιφορτισμένος μέ τό ἔργο τοῦ κηρύγματος «δέν ἔφαγε, χωρίς νά τό ἔχει κερδίσει μέ τόν κόπο τῶν χειρῶν του». Ἀντίθετα, δούλευε σκληρά καί «ἐργαζόταν μέ κόπο καί μόχθο, νύκτα καί ἡμέρα». Ὁ ἴδιος δέ ὁ Παῦλος ἀναφέρει ὅτι αὐτό δέν τό κάναμε, ἐπειδὴ μᾶς εὐχαριστοῦσε ἢ γιά νά χαλαρώσουμε ἀπό τόν πνευματικό κόπο, ἢ νά ἀσκήσουμε τό σῶμα μας, ἀλλά διότι ἡ ἀναγκαιότητα καί ἡ ἔλλειψη τροφῆς μᾶς

349. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 378A.

350. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 382B: "... Vos autem nolite deficere benefacientes".

351. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 382A.

υποχρέωναν, καί μάλιστα μέ πολύ μεγάλο κόπο καί δυσκολία, καθ' ὅλη τή διάρκεια, ὄχι μόνο τῆς ἡμέρας ἀλλ' ἀκόμα καί τῆς νύχτας, πού ἔχει δοθεῖ γιά ἀνάπαυση καί ὕπνο, νά ἐργαζόμαστε ἀκατάπαυστα σ' αὐτήν τή χειρωνακτική ἐργασία, γιά νά ἐξασφαλίσουμε ὅλα τά ἀναγκαῖα γιά τή συντήρησή μας.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός περιγράφει τούς μοναχοὺς τῆς Αἰγύπτου, οἱ ὅποιοι, ὄχι μόνον ζοῦσαν οἱ ἴδιοι ἀπό τήν ἐργασία τους, ἀλλά καί οἱ φιλοξενούμενοι τῆς Μονῆς, καί προσέφεραν ἀκόμη καί ὑπηρεσία στοὺς φυλακισμένους³⁵². Οἱ μοναχοὶ τῆς Αἰγύπτου μέ τό ἐργόχειρό τους συντηροῦνται οἱ ἴδιοι καί βοηθοῦσαν καί τούς φυλακισμένους³⁵³. Αὐτός ἦταν ὁ λόγος, πού οἱ Πατέρες τῆς Αἰγύπτου, διδαγμένοι ἀπό αὐτά τά παραδείγματα, ἀπαγορεύουν στοὺς μοναχοὺς νά μένουν ἄπραγοι καί ἀργοί, διότι ἀπό τήν ἐπιμέλεια, πού δείχνουν στήν ἐργασία, μετροῦν καί τόν πνευματικό ζῆλο τους, ἀξιολογώντας τήν πρόοδό τους στήν ὑπακοή καί τήν ταπείνωση. Ἄλλωστε, ἀρνοῦνταν νά δεχθοῦν ἀπό ἄλλους ἀκόμα καί τό παραμικρό γιά τή συντήρησή τους, ἀλλά μέ τήν ἐργασία τους κάλυπταν καί τά ἐξοδα τῆς φιλοξενίας τῶν προσκυνητῶν τῆς Μονῆς. Συγκέντρωναν, ἐπίσης, μέ τόν κόπο τους μεγάλη ποσότητα τροφῶν καί διάφορα ἄλλα ἀναγκαῖα πράγματα, καί τά ἔστελναν στίς περιοχές τῆς Λιβύης, ὅπου ὑπῆρχε πολλή ξηρασία καί οἱ ἄνθρωποι μαστίζονταν ἀπό τήν πείνα. Μέ αὐτήν τους τήν προσφορά, οἱ μοναχοὶ θεωροῦσαν ὅτι προσφέρουν ἀγία καί εὐάρεστη στόν Θεό πραγματική πνευματική λατρεία (Ρωμ. 12, 1)³⁵⁴.

Γνωρίζουμε ἕνα ἀδελφό, διηγεῖται ὁ ἅγιος Κασσιανός, ὁ ὁποῖος ἦταν ὑποχρεωμένος νά παραδίδει καθημερινά στόν οἰκονόμο τό διακόνημά του. Αὐτός κατεχόταν ἀπό τόν φόβο μήπως κάποιος ἄλλος μοναχός εἶχε περισσότερο ζῆλο ἀπό τόν ἴδιο γιά τήν ἐργασία καί ἔτσι ἀναγκαζόταν καί αὐτός νά αὐξάνει τή δική του παραγωγή, γιατί, διαφορετικά, θά τόν κατηγοροῦσαν, ὅπως νόμιζε, καί θά τόν θεωροῦσαν ὡς λιγότερο αποδοτικό καί ἐνδεχομένως ράθυμο, καί ἔτσι θά ντροπιαζόταν³⁵⁵. Κάθε φορά, λοιπόν, πού αὐτός ὁ μοναχός ἐβλεπε νά

352. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 388B.

353. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 393A: "... et non solum a nullo quicquam ad usum victus sui accipere patiuntur, sed... per loca Libyae, quae fame laborant ...".

354. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 393B.

355. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 385C. "De spiritu acediae".

γίνεται δεκτός στο Μοναστήρι κάποιος νέος αδελφός, και αυτός είχε περισσότερο ζήλο ως αρχάριος και, γι' αυτό, εργαζόταν περισσότερο από το συνηθισμένο, αυτός ο παλιός μοναχός προσπαθούσε να τον πείσει κρυφά να αλλάξει την πρόθεσή του για την αφιέρωση. Άν, βέβαια, παρ' όλη την επέμβασή του αυτήν δεν κατάφερνε να αλλάξει την απόφαση του αδελφού, τότε προσπαθούσε με το να του ψιθυρίζει επίμονα κακές συμβουλές, κάνοντάς τον να εγκαταλείψει το Μοναστήρι³⁵⁶. Για να τον παρασύρει μάλιστα πιο εύκολα στη φυγή, του έλεγε ότι και τον ίδιο τον είχαν προσβάλει ήδη από πολύ καιρό, για πολλούς και διάφορους λόγους, και ότι ήθελε και αυτός επίσης να εγκαταλείψει το Μοναστήρι. Αυτό, βέβαια, θά το έκανε, καθώς του έλεγε, αν εύρισκε ένα αδελφό και συνοδοιπόρο του για το ταξίδι. Όταν, μετά από τόση κακολογία έναντίον του Μοναστηριού, έπειθε τελικά τον αδελφό να φύγει από εκεί, του καθόριζε την ώρα, κατά την οποία έπρεπε να δραπετεύσει και το μέρος, πού ο ίδιος θά τον περίμενε, για να συναντηθούν. Ένω, όμως, σκηνοθετούσε τη φυγή του νέου μοναχού, ο ίδιος δεν έφευγε πρώτος, αλλά παρέμενε στο Μοναστήρι, με την πρόφαση ότι θά τον ακολουθούσε και θά βρισκόταν, όποσδήποτε, εγκαίρα στον τόπο της συνάντησής τους. Έτσι, ο αρχάριος μοναχός δεν συναντούσε, όσο και αν περίμενε, τον μοναχό, πού είχε οργανώσει τη φυγή του από το Μοναστήρι. Έπειδή, όμως, ο ίδιος ντρεπόταν για την αναχώρησή του, δεν τόλμαγε να επιστρέψει στο Μοναστήρι, από το όποιο είχε αποδράσει, ενώ ο ήθικός αυτόργος και ύποκινητής της φυγής του παρέμενε στο Μοναστήρι³⁵⁷. Νομίζω, καταλήγει ο άγιος Κασσιανός, ότι και μόνο το παράδειγμα ενός τέτοιου είδους ανθρώπου μάς αρκεί, για να επιστήσουμε την προσοχή των αρχάριων, δείχνοντάς τους καθαρά πόσα κακά γεννά στην ψυχή του μοναχού ή άργία³⁵⁸.

356. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 386AB. "De spiritu acediae".

357. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 385C-386A. Πρόκειται και εδώ για τον ψυχολογικό μηχανισμό της προβολής, όπου το άτομο στην προσπάθειά του να αντιμετωπίσει τις απαράδεκτες τάσεις ή σκέψεις του, σύμφωνα με τις αρχές του, οι οποίες του προκαλούν ένοχές, προβάλλει αυτές τις ιδέες στους άλλους ανθρώπους· βλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Θέματα Ψυχολογίας*, σ. 262.

358. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 386B. Πρβλ. Σοφία Σειράχ 33, 28: «έμβαλε αυτόν εις έργασίαν. Ίνα μη άργή, πολλήν γάρ κακίαν έδίδαξεν ή άργία», Α' Κορ. 15, 33: «μη πλανήσθε· φθείρουσιν ήθη χρηστά όμιλίας κακαί» (vel quemadmodum corrumpant bonos mores colloquia mala).

Αρχίζει, λοιπόν, γράφει ο άγιος Κασσιανός, ο απόστολος Παῦλος τίς νουθεσίες του προς τούς Θεσσαλονικεῖς μέ τό ἀνακουφιστικό βάλ-
σαμο τοῦ ἐπαίνου, μιλώντας τους γιά τήν ἀγάπη πρὸς τούς ἀδελ-
φούς· τούς γράφει δηλ. ὅτι ὄχι μόνο διδάχθηκαν ἀπό τόν ἴδιο τόν
Θεό, ἀλλά καί ὅτι ἐκπλήρωσαν μέ συνέπεια αὐτά πού διδάχθηκαν,
«καί γάρ ποιεῖτε αὐτό», ὄχι μόνο σέ ἓνα ἢ δύο, ἀλλά «εἰς πάντας τούς
ἀδελφούς τούς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ», ὄχι μόνο δηλ. στούς συμπολί-
τες ἢ τούς φίλους σας (Α΄ Θεσ. 4, 10)³⁵⁹.

Μέ αὐτήν τήν κατευναστική ἀγωγή, καταφέρνει νά ἀπαλύνει τό
ἄγχος τους καί νά ἐπουλώσει λίγο τό θανάσιμο τραῦμα τους, προε-
τοιμάζοντάς τους ἔτσι νά ὑπομείνουν εὐκολότερα τά πιό δραστικά
φάρμακα, πού πρόκειται –στή συνέχεια– νά τούς χορηγήσει, γιά τήν
ὀλοκλήρωση τῆς ἱσῆς τους (*perfectusque medicus*), ἐφόσον θά ἔχει
ἤδη περάσει πλέον ἢ βαριά φλεγμονή τους· καί αὐτά δέν εἶναι ἄλλα,
ἀπό τήν ἐπίπληξή τους γιά τήν ὀκνηρία τους.

Ὁ Ἀπόστολος δηλ. στό ἐξῆς δέν χρησιμοποιεῖ πλέον τή συμβουλή,
ὅπως κάνει ὁ δάσκαλος ἢ ὁ γιατρός, ἀλλά τούς ἐπιπληττει μέ τήν
αὐστηρότητα τοῦ δικαστῆ. Αὐτήν τήν ἐξουσία, ἀναφέρει ὁ Παῦλος,
τήν ἔλαβε ἀπό τόν ἴδιο τόν Κύριο καί τή χρησιμοποίησε στήν Ἐπι-
στολή του πρὸς τούς Κορίνθιους ὡς ἀπειλή, γιά νά τούς προειδοποι-
ήσει ὅτι δέν βάδιζαν σωστά καί ὅτι θά ἔπρεπε νά προσπαθήσουν νά
διορθωθοῦν, πρίν τήν ἄφιξή του στήν Κόρινθο: «δέομαι», λέει, «δὲ τὸ
μὴ παρὼν θαρρῆσαι τῇ πεποιθήσει ἣ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπὶ τινας
τούς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας» (Β΄ Κορ. 10,
2-3). Ἀμέσως δέ, μετὰ σημειώνει: «ἐάν τε γὰρ καὶ περισσώτερόν τι
καυχῶμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἥς ἔδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς
οἰκοδομὴν καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι» (Β΄ Κορ.
10, 8). Γιατί, ἂν καί τόν ἀναγνώριζαν ὡς καλὸ διδάσκαλο, ὁ ὁποῖος
ἐργάζεται μέ τά ἴδια του τά χέρια, γιά νά τούς διδάξει καί νά τούς
ἐκπαιδεύσει στήν προσωπική ἐργασία, ἐντούτοις δέν προσπαθοῦσαν
νά τόν μιμηθοῦν.

Ἐντείνει, μάλιστα, ὁ Παῦλος, στή συνέχεια, τήν προσοχή τους, προ-
σθέτοντας ὅτι ὄχι μόνο ἔγινε ὁ ἴδιος μέ τήν παρουσία του ζωντανό
παράδειγμα, ἀλλά καί ὅτι δίδασκε, ἐπίσης καί κατ’ ἐπανάληψη –στό ὄνο-
μα αὐτῆς τῆς ἐξουσίας του– ὅτι «καί γάρ ὅτε ἤμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο
παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β΄

359. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, X, 371A: “De Spiritu Acediae”.

Θεσ. 3, 10). Ἐτσι, δέν τούς τιμωρεῖ μέ ὑλικό μαχαίρι, ἀλλά –μέ τήν ἐξουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος– τούς ἀρνεῖται τήν τροφή καί σέ αὐτήν ἐδῶ τή ζωή. Καί αὐτό, γιατί, ἂν τυχόν αὐτοί δέν ἀναλογίζονταν τήν τιμωρία τοῦ αἰώνιου θανάτου καί προτιμοῦσαν ἀκόμα –ἀπό ὀκνηρία– νά ἐπιμένουν στήν ἀπειθείά τους, τότε, τουλάχιστον, νά πιάνονταν ἀπό τή φυσική ἀναγκαιότητα καί «τόν φόβο τῆς ἀπώλειας τῆς παρούσας ζωῆς» (*et metu praesentis interibus*), ὥστε νά ἀναγκασθοῦν, ἔτσι, νά ὑπακούσουν στίς σωτηριῶδεις ἐντολές του (*salutaria praecepta*). Γι' αὐτό, ὁ ἀπόστολος Παῦλος παραγγέλλει στούς πιστούς νά τοῦ γνωστοποιοῦν αὐτόν πού καταφρόνησε τά παραγγέλματά του, προκειμένου νά μήν τόν συναναστρέφονται (*cum illo non commisceri*). Νά μήν τό κάνουν, ὅμως, αὐτό ἀπό μῖσος πρὸς τόν ἀδελφό, ἀλλ' ἀπό «ἀδελφική ἀγάπη» (*fraternae dilectionis*), ἐπιδιώκοντας καί ἀποσκοπώντας μόνο στή διόρθωσή του³⁶⁰. Μέ ἄλλα λόγια, ὀφείλουμε νά ἐπιπλήττουμε (*corrípere*) αὐτούς πού δέν συμπεριφέρονται σωστά, ἀλλά μέ ἀγάπη (*dolectionis*) καί φιλαδελφία, γιατί διαφορετικά ὁ Παῦλος φοβάται μήπως αὐτή ἡ ἡπιότητα ὀδηγήσει κάποιους στήν ἀμέλεια καί τήν ἀνυπακοή (*obedire*). Γι' αὐτό, ἐπανέρχεται στήν ἀποστολική του αὐστηρότητα³⁶¹. Ἐτσι, αὐτός πού δέν διορθώθηκε μέ τίς ἥπιες ἐντολές τοῦ Παύλου, θά ντραπεῖ, τουλάχιστον, ἐπειδὴ τόν ἀποστρέφονται οἱ ἄλλοι, καί βρίσκεται ἀπομονωμένος (*segregatione*) ἀπό ὅλους, γιατί «ἔτσι θά μετανοήσῃ καί θά ἐπανεέλθῃ στόν δρόμο τῆς σωτηρίας» (*“ad tramitem salutis incipiat aliquando revocari”*)³⁶².

δ) Ἡ ὑμνωδία.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός, ἀφορμώμενος ἀπό τό *Παροιμιῶν* 25, 20, πού ἀναφέρει ὅτι ἡ σωματική νόσος πικραίνει τήν ψυχή, ὅπως τό ξύδι, ἂν πέσει πάνω σέ μιά ἀνοιχτή πληγή, παρομοιάζοντας ταυτόχρονα τή λύπη μέ τόν σκῶρο, πού κατατρώγει τά ἐνδύματα, καί τό σκουλήκι, πού κατατρώγει τό ξύλο, συμβουλεύει, κατὰ τό παράδειγμα τοῦ ἀποστόλου Ἰακώβου (5, 13): «Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν, προσευχέ-

360. Β' Θεσ. 3, 14.

361. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 382B: “Quod si quis non obedit verbo nostro, per epistolam hunc notate, et nolite commisceri cum illo, ut confundatur”. Πρβλ. Β' Θεσ. 3, 14: «εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε, καί μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ».

362. Κασσιανού, MPL 49, *Inst.*, X, 383B.

σθω· εὐθυμεῖ τις, ψαλλέτω». Ὡστόσο, ἡ μουσική, ὅταν ἤχεϊ σέ καρδιά πληγωμένη, μοιάζει σάν νά ρίχνει κανεῖς ξύδι σέ πληγή. Ἄλλ' ὁ Ἅγιος, μέ βάση τό Α΄ Θεσ. 4, 9-12, εἰσηγεῖται ψυχο-συμβουλευτικά ὅτι σέ μιά τέτοια κατάσταση θά πρέπει νά προηγοῦνται ἐκ μέρους τοῦ Πνευματικοῦ Πατέρα οἱ φιλοφρονήσεις, ὁ ἔπαινος καί τά ἐγκώμια πρὸς τό πνευματικό του τέκνο καί, στή συνέχεια, μέ μελίχιο τρόπο νά εἰσάγεται ὁ ψυχοθεραπευτικός λόγος³⁶³.

Οἱ εὐχές, οἱ προτροπές καί οἱ συμβουλές πρὸς τόν ἀσθενή λ.χ. μέ κατάθλιψη πολλές φορές φέρουν τό ἀντίθετο ἀποτέλεσμα. Ὁ ἀσθενής δέν μπορεῖ νά ἀξιοποιήσει τά χαρίσματά του, δέν νοιώθει χαρά καί εὐχαρίστηση, μέ ἀποτέλεσμα οἱ προτροπές μας νά ἐπιδεινώνουν τήν κατάστασή του καί νά ὑπογραμμίζουν τήν ἀναπηρία του³⁶⁴, δέν ἀρκεῖ μόνον ἡ ἀγάπη, ἀλλά ἡ ἀγάπη νά εἶναι προσανατολισμένη στό νά κατευθύνουμε τόν πάσχοντα ἀπό κατάθλιψη στόν εἰδικό, χωρίς νά ἐκμηδενίζουμε, οὔτε νά περιφρονοῦμε τό πόνο τους³⁶⁵.

Ἡ ψαλμωδία παρουσιάζεται ὡς ὁ ἰδιαίτερος ἀποτελεσματικός τρόπος προσευχῆς ἐναντίον τῆς ἀθυμίας³⁶⁶. εἶναι ἡ λειτουργική συνάντηση μέ τόν Θεό, πού καθιστᾷ τόν ἄνθρωπον «λειτουργικό ὄν, ἄνθρωπο δοξολογικό, σαρκωμένη προσευχή»³⁶⁷. Τά Θεῖα ἄσματα εἶναι αὐτά πού ἐκφράζουν τήν πρὸς τόν Θεόν ἀγάπη, δοξολογία καί εὐχαριστία. Ὁ πιστός βιώνει μέσα ἀπό τήν ψαλμωδία τή δική του ψυχική κατάστα-

363. Cassian, MPL 49, *Inst.*, 370B-375B (*De Spiritu acedia*), *Testimonia Apostoli circa spiritum acediae*.

364. Π. Κουφογιάννη, ὅπ.π., σ. 372.

365. Μ. Βασιλείου, *Περὶ λύπης καὶ ἀθυμίας*, MPG 32, 1285.

366. Κασσιανοῦ, MPL 49, Coll., IX, 802A, 806B: «De oratione». Πρβλ. Ψαλμ. 101, 1, 2: «Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, καὶ ἡ κραυγὴ μου πρὸς σέ ἐλθέτω. μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ· ἐν ᾗ ἂν ἡμέρα θλίβωμαι, κλίνον πρὸς με τὸ οὖς σου· ἐν ᾗ ἂν ἡμέρα ἐπικαλέσωμαί σε, ταχὺ ἐπάκουσόν μου». Πρβλ. Εὐάγγελιου Ποντικοῦ, MPG 1232C: «Μέγα μὲν τό ἀπερισπάστως προσεύχεσθαι, μείζον δέ καὶ τό ψάλλειν ἀπερισπάστως». Πρβλ. Χ. Σωτηρόπουλου, *Διονυσίου μοναχοῦ...*, σ. 26: «καλλιτέρα προσευχή εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία κάμνει τήν καρδίαν νά ἀνατείνεται πρὸς τόν Θεόν.... καί τοιαύτην προσευχήν δίδουν μόνον οἱ ὕμνοι...». Διάδοχου Φωτικῆς, «Λόγος ἀσκητικός οἴ», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Ἀστήρ, σ. 257.

367. Π. Εὐδοκίμωφ, *Ἡ προσευχή τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Βυζαντινὴ Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*, μτφρ. Μ. Παπαζάχου-Δ. Τζέρπου, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1982², σ. 19, 35: «... Ἡ ψαλμωδία εἶναι ἡ πνοή, πού μέ τήν ὑπερβατικὴ της γλυκύτητα εἰσάγει τό Λόγο στίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων».

ση³⁶⁸. Προσέτι δέ, οί ιερές ύμνωδίες γλυκαίνουν τήν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ δίνουν δύναμη στόν ἀγῶνα του ἐναντίον τῶν παθῶν καί τῶν δαιμόνων³⁶⁹. Τότε ὁ ἄνθρωπος δοξολογεῖ καί ύμνεῖ τόν Κύριο, ἐγκαταλείποντας τόν ἑαυτό του στή βούληση τῆς Θείας Ἀγάπης· ζεῖ στόν ὀρίζοντα τῆς ἀποκάλυψης, συντονίζοντας τήν ὑπαρξή του καί τόν κόσμο ὁλόκληρο μέ τή δύναμη τῆς Θείας Χάρης. «Ὁ ἀναγεννημένος ἄνθρωπος λοιπόν, αὐτός πού ξέρεי τή στιγμή πού μπῆκε μέσα του ὁ Χριστός, ἐκεῖνος εἶδε τό Σύμπαν ὁλόκληρο νά ἀλλάζει»³⁷⁰.

6. Τά ψυχο-πνευματικά ὀφέλη ἀπό τή θεραπεία τῆς ἀθυμίας.

α) Γενικά.

Σύμφωνα μέ τήν τρέχουσα ἐπιστημονική ἀντίληψη, στήν ψυχο-θεραπευτική-ψυχαναλυτική θεραπεία, ἡ θρησκευτική ταυτότητα τοῦ ἀσθενῆ ἔχει πολύ μεγάλη σημασία³⁷¹. Ἐνα ἀπό τά σημαντικότερα ἀποτελέσματα τῆς θεραπείας τῆς ἀθυμίας εἶναι ἡ βίωση τῆς κατά-νυξης. Ἀλλά, γιά νά φθάσει ὁ ἄνθρωπος στήν κατάνυξη, πρέπει ἀδιαλείπτως νά ἔχει συναίσθηση τῶν ἁμαρτιῶν του³⁷².

368. Μ. Ἀθανασίου, *Πρός Μαρκελλῖνον. Εἰς τήν ἐρμηνείαν τῶν ψαλμῶν*, MPG 27, 12-45: ιβ': «Καί μοι δοκεῖ τῷ ψάλλοντι γίνεσθαι τούτους ὥσπερ εἰσοπτρον, εἰς τὸ κατανοεῖν καί αὐτὸν ἐν αὐτοῖς καί τὰ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς κινήματα, καί οὕτως αἰσθόμενον ἀπαγγέλλειν αὐτούς».

369. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περί Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, 3, 4, MPG 3, 429CD καί 3. 1, MPG 3, 428B.

370. Γερόντισσα Γαβριηλία, *Ἡ Ἀσκητική τῆς Ἀγάπης*, ἐκδ. Ἐπτάλοφος, Ἀπόφθ. 264, Ἀθήνα 1998, σ. 342. Πρβλ. Ἀρχ. Σωφρόνιου Σαχάρωφ, *Περί Προσευχῆς*, Ἰ. Μονή Τιμίου Προδρόμου, Ἑσσεξ Ἀγγλίας, 1994, σ. 229, 231.

371. Βλ. W. R. Miller (Ed.), *Integrating spirituality into treatment: Resources for practitioners*. Washington, DC: American Psychological Association, 1999, K. I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, The Guilford Press, USA, Washington 1997, E. P. Shafranske, *Addressing Issues of Spirituality and Religion in Psychotherapy*, Series IV, Spirituality, APA, USA, 2006, E. W. Kelly, *Spirituality and Religion in Counseling and Psychotherapy: Diversity in theory and practice*, Alexandria, VA, US: American Counseling Association, 1995, D. R. Wulff, *Psychology of religion: Classic and contemporary views*, Oxford, England: John Wiley & Sons, 1991.

372. Κασσιανοῦ, MPL, 49, *Coll.*, IX, 802A, 804AB, 804B, 805A: «De oratione». Βλ. Ἐπίσης, Κασσιανοῦ, MPL, *Coll.*, IV, 585B, 586A: «Hic igitur beatus Daniel, inquirerentibus nobis, cur interdum residentes in cellula tanta alacritate cordis, cum ineffabili quodam gaudio et exuberantia secretissimorum sensuum repleremur, ut

Τά δάκρυα³⁷³ καί ἡ κατάνυξη εἶναι δῶρα τοῦ Θεοῦ, ὁ δέ Θεῖος φόβος, ὅπως καί ἡ χαρά, ἀποτελεῖ τρόπο προσέγγισης τοῦ Θεοῦ³⁷⁴. ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς κυριότερες πηγές τῆς κατάνυξης³⁷⁵.

β) Ἀποκατάσταση τῆς διαταραχθείσας τάξης τῆς ψυχοσωματικῆς ὑπαρξης.

Ὅπως ἔχουμε δεῖ, ὅλα τά πάθη προκύπτουν ἀπό τήν ἀσθένεια τῶν τριῶν (Πλατωνικά) «μορίων» τῆς ψυχῆς.

Ἐπομένως, ἡ θεραπεία, πού πρέπει νά ἀκολουθηθεῖ, συνίσταται στό νά ξαναμποῦν σέ (ιεραρχική) τάξη αὐτές οἱ θεμελιώδεις δυνάμεις τῆς ψυχῆς, δηλ. νά ξαναδώσουμε σέ αὐτές τή χρήση, πού εἶχαν ἀπό τή φύση τους, καί ὁ ἄνθρωπος νά ἀποκτήσει ξανά τήν πνευματική του ὑγεία, ἡ ὁποία πραγματώνεται μέ τήν ἀπόκτηση τῶν ἀρετῶν στή θέση τῶν παθῶν.

Βάσει τῶν ἀνωτέρω ἡ θεολογία, καί εἰδικά ἡ Ὁρθόδοξη Ψυχοθεραπεία, μπορεῖ νά δανειστεῖ ἀπό τήν ψυχολογία μιά γλῶσσα γιά νά παρουσιάσει μιά μεθοδολογία, μέ τήν ὁποία ὁ ἅγιος Κασσιανός καί

eam non dicam sermo subsequi, sed ne ipse quidem sensus occurreret; oratio quoque pura ac prompta, et mens plena spiritalibus fructibus preces suas efficaces ac leves etiam per soporem supplicans ad Deum pervenire sentiret”.

373. Ἰωαννίκιου Ἀρχιμανδρίτη, *Τά δάκρυα (Φιλοκαλικές σελίδες 4)*, ἐκδ. Ἱεροῦ Γυναικείου Ἡσυχαστηρίου «Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», 1994, σ. 24, 18: «Υπάρχει ἓνα ὠραῖο ἀπολυτίκιο πού ἀποδίδεται καί ψάλλεται σέ κάθε ὄσιο, ὁ ὁποῖος μέ τίς ροές τῶν δακρῶν του, σάν μέ ποτιστική βροχή, καλλιέργησε τῆς ἐρήμου κατοικίας του τόν ἄγονο τόπο καί καρποφόρησε ἑκατονταπλασίονα τῶν κόπων πού ἔκανε: *Ταῖς τῶν δακρύων σου ῥοαῖς, τῆς ἐρήμου τὸ ἄγονον ἐγεώργησας, καί τοῖς ἐκ βάθους στεναγμοῖς, εἰς ἑκατὸν τοὺς πόνους ἐκαρποφόρησας, καί γέγονας φωστὴρ τῇ οἰκουμένῃ λάμπων τοῖς θαύμασι, ... Πατὴρ ἡμῶν Ὁσιε. Πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ, σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.* «Ὁ νοῦς πλενόμενος στὰ καθαρὰ δάκρυα λάμπει καί βλέπει, ὅπως βλέπουν τὰ σωματικά μάτια τῇ φύσι καί τὰ χρώματα μετὰ ἀπὸ μιά ποτιστική βροχή. Βλέπει ὁ νοῦς τὰ ἀόρατα ἐκ τῶν ὁρωμένων καί ἀπὸ πρόσκαιρα τὰ αἰώνια μέ μιά ἐσωτερικὴ χαρά».

374. Πρβλ. Ἀπ. Νικολαΐδη, *Θρησκεία καί φόβος*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2003. «ὁ μὲν φόβος καθιστᾷ τόν ἄνθρωπο ἄξιο τῆς προσευχῆς, ἡ δέ χαρά... εἶναι ἡ δυνατότητα νά συνομιλεῖ ὁ ἄνθρωπος μέ τόν Θεό». Βλ. καί Ἰω. Χρυσοστόμου, *Περὶ προσευχῆς*, 1, PG 50, 775, X. Σταυρόπουλου, *Κοινωνοὶ θείας φύσεως*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα, σ. 69 ἐξ., Ἰω. Σιναΐτη, *Κλῆμαξ, Λόγος Ζ΄, Περὶ Χαρροποιοῦ πένθους κζ΄*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Παρακλήτου, Ὁρωπός, σ. 145.

375. Κασσιανοῦ, MPL 49, *Inst.*, IV, 202A.

ἄλλοι νηπτικοί πατέρες προσέγγισαν τὰ ψυχολογικά (πνευματικά) φαινόμενα καὶ ἐφάρμοσαν τὶς «θεραπευτικές» μεθόδους τους³⁷⁶.

Ἀσφαλές κριτήριο ὁλοκλήρωσης τῆς θεραπείας τῆς ἀθυμίας καὶ ἡ κατάκτηση τῶν ἀρετῶν, ἀλλὰ ἡ κατάκτηση τῆς τέλει ἀγάπης, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ στὴν τελειότητα (*cor perfectum, cordis puritate*)³⁷⁷ καὶ «ἡ τελειότητα ἔχει καρπούς πού φαίνονται καὶ τοὺς γεύονται οἱ ζωντανές ὑπάρξεις»³⁷⁸. Τό τελείωμα τῆς θεραπείας ταυτίζεται μέ τὴν ἐμπέδωση τῆς γνήσια Χριστιανικῆς ἀγάπης, πού εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ ἐπισφράγιση τῆς ἀποκατάστασης τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό καὶ τοὺς συνανθρώπους του. Αὐτὴ ἡ τέλεια ἀγάπη δέν ξεριζώνει τό θυμικὸ καὶ ἐπιθυμητό, ἀλλὰ τό μεταμορφώνει σέ γενναῖες καὶ νηφάλιες πράξεις πραότητος³⁷⁹.

Ὁ πόλεμος κατὰ τῶν παθῶν καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ αὐτὰ δέν ἀποτελοῦν γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοσκοπὸ. Ἀποβλέπουν στό «νά ἀναδυθεῖ ἀπὸ αὐτὰ τό ὄντως πρόσωπο, νά ἐπανενωθεῖ ἡ κατατεμαχισμένη φύση, καὶ νά ξαναβρεῖ ὁ ἄνθρωπος τὴ σωστή σχέση του μέ τόν Θεό, μέ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ μέ τὴν ὕλική φύση». Διότι ὑγεία εἶναι ἡ σωστή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τοὺς «τρεῖς αὐτοὺς παράγοντες (τόν Θεό, τοὺς ἄλλους καὶ τὴ φύση), πού ἀποτελοῦν τόν ὀρισμὸ τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος. Ἀσθένεια εἶναι ἡ διαταραχὴ τῆς τριπλῆς αὐτῆς καὶ τρισδιάστατης σχέσεως. Ἴσως αὐτό νά διαφοροποιεῖ πολὺ τὴ θεολογία ἀπὸ τὴν ψυχιατρική... Ἐκεῖνο, πού εἶναι βέβαιο εἶναι ὅτι τόσο ἡ Ἐκκλησία ὅσο καὶ ἡ ἱατρικὴ ἐπιστῆμη πρέπει νά συμπέσουν στὴ βασικὴ αὐτὴ διαπίστωση, ἂν πρόκειται νά ἀναπτυχθεῖ ἕνας διάλογος μεταξύ τους»³⁸⁰.

376. Ἰ. Κορναράκη, *Βιβλικά Ψυχογραφήματα*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 27: «Οὕτω λ.χ. ὁ ὁσιος Νεῖλος ὁ ἀσκητής, ὁ ὁσιος Μᾶρκος ὁ ἀσκητής, ὁ ἅγιος Κασσιανὸς ὁ Ρωμαῖος, ὁ Εὐάγγελος ὁ Ποντικός καὶ ἕτεροι νηπτικοί Πατέρες ἐμφανίζονται κατέχοντες ψυχολογικὴν πρακτικὴν κατάρτισιν οὐ τὴν τυχοῦσαν». Πρβλ. Ἀ. Σταυρόπουλου, *Ἡ Ποιμαντικὴ Ψυχολογία ὡς ψυχολογία τοῦ ἀνισταμένου ἀνθρώπου, Πρακτικά Α' Συμποσίου Ποιμαντικῆς ψυχολογίας καὶ ἐξομολογητικῆς*, ἐπιμ. Ἰ. Κορναράκης - Ἀ. Σταυρόπουλος, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1981, σ. 89.

377. Κασσιανοῦ, *MPL 49, Coll.*, 487A, 488C.

378. Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία, Ἐκθεση τῆς ὁρθόδοξης πίστεως σέ ἀντιπαράθεση μέ τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη*, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1999, σ. 518.

379. Νεῖλου Ἀσκητῆ, *Πρὸς Εὐλόγιον μοναχόν* 10, *MPG 79*, 1105C.

380. Ἰ. Ζηζιούλα, Μητρ. Περγάμου, «Θεολογία καὶ Ψυχιατρικὴ σέ διάλογο», *Πρακτικά Ἡμερίδας*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, σ. 141-156.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κατά τόν ἅγιο Ἰωάννη Κασσιανό, ἡ πηγή τῆς *ἀθυμίας* τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ὑποδούλωσή του στά *πάθη* (πνευματικά νοσήματα). Ἡ διαπίστωση αὐτή μπορεῖ, ἐκ πρώτης ὄψεως, νά ἀκούγεται περίεργα, ἰδίως γιά τόν σύγχρονο ἄνθρωπο, πού δέν εἶναι ἐξοικειωμένος σέ μιά ὀλική Ἱατρική καί θεραπευτική τοῦ *προσώπου*. Ἐντούτοις, ἡ Ἀνατολική Παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τονίζει ἀφ' ἑνός μέν τήν ψυχοσωματική ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ἑτέρου δέ τήν ἀδιάλυτη σχέση του μέ τόν Θεό, τή Φύση καί τήν ἀνθρώπινη κοινωνία. Ἔτσι, ἡ *ἀθυμία* οὔτε προκύπτει, οὔτε καί θεραπεύεται μεμονωμένα· ἀπαιτεῖται –σέ προληπτικό καί θεραπευτικό ἐπίπεδο– ἡ ὅλη ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου συγκέντρωση καί συμμετοχή τῶν δυνάμεών του, γιατί, ὅπως καί κάθε ἄλλο πάθος, εἶναι πολύπλευρη καί συνδιαπλεκόμενη μέ γνωσιακούς, ἠθικούς, ψυχικούς, κοινωνικούς, πολιτιστικούς καί πνευματικούς κυρίως παράγοντες.

Θά μπορούσε κάποιος νά ἀναρωτηθεῖ πῶς τά γραπτά τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ, πού εἶναι κείμενα τῆς ἀσκητικῆς, μοναστικῆς Γραμματείας, καί μάλιστα τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, διότι κυρίως ἀπευθύνονται σέ μοναχούς, μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν καί νά εἶναι ἐφαρμόσιμα στήν καθημερινή πρακτική γιά τίς πνευματικές ἀνάγκες τοῦ πιστοῦ καί νά βασίζονται ταυτόχρονα στίς σύγχρονες ἀπόψεις τῆς Ψυχολογίας καί τῆς Ψυχοθεραπείας. Προσεγγίζοντας ὄχι τό γράμμα, ἀλλά τό (ὀπισθεν τοῦ γράμματος) «πνεῦμα» τῶν κειμένων καί κατανοήσουμε τίς ἀνθρωπολογικές τους προϋποθέσεις καί τίς θεραπευτικές τεχνικές, πού προτείνει ὁ Ἅγιος, τότε βρισκόμαστε μποστά σέ προτάσεις καί ἀπαντήσεις, πού χρησιμοποιεῖ ἀκόμα καί ἡ σύγχρονη Ψυχολογία γιά τή θεραπεία τῆς ψυχῆς τοῦ κάθε ἀνθρώπου καί ὄχι μόνο τῶν μοναχῶν. Ἄν μάλιστα παρατηρήσουμε προσεκτικότερα τά κείμενα τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ, θά διαπιστώσουμε ὅτι οἱ μέθοδοι, πού χρησιμοποιεῖ, μοιάζουν περισσότερο μέ τίς σύγχρονες μεθόδους τῆς Γνωσιακῆς – Συμπεριφοριστικῆς¹ καί τῆς

1. «Ἡ Γνωσιακή – Συμπεριφοριστική Ψυχοθεραπεία (Γ/Σ Ψ) εἶναι μιά “θεραπεία μέσῳ τοῦ λόγου” σέ περιπτώσεις τέτοιες στίς ὁποῖες τό ἄτομο δυσλειτουργεῖ.... ἀποτελεῖται ἀπό μιά σειρά πειραματικῶν ψυχολογικῶν μεθόδων μέ τή βοήθεια τῶν ὁποίων μποροῦν νά μειωθοῦν ἢ νά ἐξαλειφθοῦν ἀποκλίσεις τῆς συμπεριφορᾶς (ἢ ψυχολογικά προβλήματα)»· βλ. Ἀναστασία Καλαντζῆ-Αζίζι (ἐπιμ.),

ύπαρξιακής² βασικά Ψυχοθεραπείας, εντάσσοντας τόν άνθρωπο σέ μιά οργανωμένη ἐκκλησιαστική κοινότητα καί παρέχοντάς του ἔτσι νόημα ζωῆς.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός καθίσταται πρωτοπόρος στό θέμα τῆς διάκρισης τῶν «θανάσιμων» παθῶν (λογισμῶν), πού συνιστᾷ κεντρικό θέμα στήν Πρακτική Θεολογία τῶν Νηπτικῶν Πατέρων. Οἱ ὀκτώ βασικοί λογισμοί τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦν θανάσιμες ψυχο-πνευματικές ἀσθένειες, πού ἀπομακρύνουν τήν ψυχή ἀπό τόν Θεό, καί, κατά συνέπεια, ἀπό τήν ψυχοσωματική υἰεΐα καί σωτηρία. Τά ἀνθρώπινα πάθη εἶναι ἔμμονες συνειδητές καί ὑποσυνειδητες σκέψεις ἤ/καί παρρορμήσεις, οἱ ὁποῖες ἀποπροσανατολίζουν καί ἀπομακρύνουν τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν Θεό. Ὅσο πῖό ἔντονα εἶναι μέσα μας χαραγμένα τά πάθη, τόσο περισσότερο δεσμευόμαστε ἀπό αὐτά καί μειώνεται ἡ δυνατότητα νά ζήσουμε σύμφωνα μέ τό Θεῖο θέλημα.

Τά πάθη, ὅπως καί οἱ ἀρετές, εἶναι ἀλληλέγγυα· ἔχουν τήν ἴδια πηγή καί προέλευση, ὅμως, λαμβάνουν διαφορετικές ὀνομασίες, ἀνάλογα μέ τό ποῖο μέρος τῆς ψυχῆς (λογιστικό, θυμικό, ἐπιθυμητό), ὡς θύρες, εἰσέρχονται καί προσβάλλουν. Ἡ ἐκδήλωση, ὅπως καί ἡ ἐπίθεση (προσβολή) τῶν παθῶν, δέν εἶναι ἴδια σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, λόγω τῆς διαφορετικῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ καθενός, ἀλλ' οὔτε καί ὁ ἄνθρωπος τά ἀντιμετωπίζει μέ τόν ἴδιο τρόπο καί μέ τήν ἴδια σειρά.

Πολλές φορές, γράφει ὁ Ἅγιος, ἐπέρχονται ἀνεπαίσθητες προσβολές τῶν παθῶν, λόγω τῆς ἀμέλειάς μας, ὅπως οἱ ἀνεπαίσθητες σταγόνες τῆς βροχῆς. Ἄν, αὐτές τίς μικρές προσβολές τίς παραμελήσουμε, θά διαφθείρουν –μέ τόν καιρό– τίς ἀρετές, πού ἀποτελοῦν

Διδακτικές Σημειώσεις. Μάθημα: Γνωσιακές-Συμπεριφοριστικές Προσεγγίσεις στήν Ψυχοθεραπεία. Τομέας Ψυχολογίας, ΕΚΠΑ, Ἀθήνα 2006. Πρβλ. Ἰ. Μπουλουγούρη, Θέματα Γνωσιακῆς καί Συμπεριφοριστικῆς Θεραπείας, τ. Β', Ἑλληνική Ἑταιρεία Ἑρευνας τῆς Συμπεριφορᾶς, Ἰνστιτοῦτο Ἑρευνας & Θεραπείας τῆς Συμπεριφορᾶς, Ἀθήνα 1995.

2. Ἡ ψυχοθεραπευτική διαδικασία, μεθοδολογικά στηρίζεται, κατά κύριο λόγο, στήν ἐνεργητική ἀκρόαση καί στή συζήτηση, μέ σκοπό τήν ἀντιμετώπιση τῶν ψυχολογικῶν θεμάτων, πού προκαλοῦν ἢ καί ἐντείνουν τόν ψυχικό πόνο, ψυχοσωματικῶν συμπτωμάτων, ἐσωτερικῶν κρίσεων καί τή διερεύνηση τῆς θέσης τοῦ ατόμου σέ σχέση μέ τόν ἑαυτό του καί τοὺς ἄλλους· βλ. Μ. Cooper, *Ὁ ὑπαρξισμός στήν ψυχοθεραπεία*. Μετάφραση Δημοπούλου, Μ., ἐκδ. Ἀσπρὴ λέξη, Ἀθήνα 2008. Πρβλ. Ir. Yalom, *Τό δῶρο τῆς ψυχοθεραπείας*, μτφρ. Ε. Ἀνδριτσάνου & Γ. Ζέρβα, ἐκδ. Ἄγρα, Ἀθήνα 2004.

τή στέγη τοῦ «οἴκου» τῆς ὑπαρξῆς μας καί θά ἐπέλθει σιγά-σιγά ἕνας πλήρης καταγιγισμός παθῶν. Γι' αὐτό, πρέπει ἀπό τή γέννησή τους νά ἐξολοθρεύουμε τά πάθη (λογισμούς), διαφορετικά θά χρειαστεῖ νά καταβάλλουμε τεράστιες προσπάθειες ἀργότερα γιά νά τά υπερνικήσουμε.

Κάθε πάθος ἔχει τόν δικό του δαίμονα, ὁ ὁποῖος σπέρνει στήν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου ἕνα εἰδικό πειρασμό, τόν ὁποῖο, στή συνέχεια, καλλιεργεῖ. Κάθε δαίμονας ἀναζητεῖ νά βρεῖ τρόπο, γιά νά βάλει στήν καρδιά κάθε ἀνθρώπου ἐκεῖνο τό πάθος, πού τόν ἱκανοποιεῖ, διότι οἱ δαίμονες ἔχουν διαφορετικές ροπές καί κλίσεις, καί –ἀνάλογα μέ τίς κλίσεις τους– ἐπιδίδονται νά βασανίζουν τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἅγιος Κασσιανός παρομοιάζει τόν διάβολο μέ φίδι, πού παραμονεύει νά πλήξει τό ἀδύνατο σημεῖο μας, στήνοντας παντοῦ παγίδες. Κατά συνέπεια, ὅταν εἰσβάλλει κάποια ἀσθένεια στήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, θά πλήξει ἐκεῖνο τό μέρος τῆς ψυχῆς του, πού εἶναι πιο εὐαίσθητο, εὐάλωτο ἢ πιο ἀδύναμο, καί πού προβάλλει τή μικρότερη ἀντίσταση. Ὅποτε, ἂν δέν ἐξοντώσουμε ἀπό τήν ἀρχή τά πάθη, αὐτά θά ἀναπτυχθοῦν καί δέν θά μπορέσουμε πλέον νά τά θεραπεύσουμε.

Οἱ πειρασμοί, ὅπως ἀναφέρει ὁ Κασσιανός, προσβάλλουν τοὺς ἀνθρώπους κατά τρεῖς διαφορετικούς τρόπους, σύμφωνα πάντα μέ τήν Πλατωνική διαίρεση τῆς ψυχῆς. Ρίχνουν πάνω μας τοὺς λογισμούς καί προσπαθοῦν νά μᾶς ἐξαπατήσουν, στοχεύοντας κυρίως στό λογιστικό μέρος τῆς ψυχῆς. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, προσπαθοῦν νά κατακτήσουν τίς σκέψεις τῶν ἀνθρώπων, δηλ. νά ἀπογυμνώσουν τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν φόβο καί τή μνήμη τοῦ Θεοῦ.

Ὡστόσο, τά πονηρά Πνεύματα (δαίμονες), μετά τήν Πτώση τους, βρίσκονται πλέον στίς κατώτερες βαθμίδες τῆς ἡθικῆς καί πνευματικῆς ζωῆς, γι' αὐτό καί οἱ πνευματικοί ἄνθρωποι μποροῦν νά τά πολεμοῦν. Οἱ δαίμονες δέν διαθέτουν τήν ἄδεια ἀπό τόν Θεό νά κάνουν κακό στόν ὁποιοδήποτε ἄνθρωπο, οὔτε μποροῦν νά εἰσέλθουν, κατέχοντας (κυριεύοντας) πλήρως τό Ἐγώ τῶν ἀνθρώπων, χωρίς εἴτε τήν ἀποδοχή τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου (*συγκατάθεση*), εἴτε τήν *παρὰχώρηση* ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεός μᾶς δώρισε τό «αὐτεξούσιον», δηλ. τή δυνατότητα τῆς ἐλεύθερης βούλησης. Ὡς ἐκ τούτου, ἐπειδή ὁ Χριστός γνωρίζει ὅτι ἡ ρίζα καί ἡ αἰτία τῶν ἁμαρτιῶν μας δέν βρίσκεται στά πράγματα κα-

θαυτά, αλλά σέ ἐμᾶς τούς ἴδιους³, ἐπιθυμεῖ καί τή δική μας συγκατά-
 θεση, γιά νά ἀπαλλαγοῦμε τελείως ἀπό αὐτά καί νά θεραπευτοῦμε.
 Δέν ἐξαρτᾶται μέν ἀπό ἐμᾶς νά ἀποφύγουμε τήν ἐμφάνιση τῶν ποι-
 κίλων πειρασμικῶν προσβολῶν, ὅμως ἐναπόκειται σέ ἐμᾶς νά τίς
 ἀποδεχτοῦμε ἢ ὄχι, πρᾶγμα τό ὅποιο εἶναι θέμα δικῆς μας ἐπιλογῆς.
 Ἔτσι, δέν πρέπει νά ρίχνουμε τό φταίξιμο μόνο στήν ἔφοδο τῶν λο-
 γισμῶν ἢ στά πονηρά Πνεύματα, πού τούς σπέρνουν μέσα μας, διότι
 ἔτσι καταργεῖται ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεός
 προνοεῖ καί δίνει στόν καθένα μας –μέ διαφορετικό τρόπο– τίς εὐκαι-
 ρίες τῆς σωτηρίας μας, ἀλλά τό πῶς θά ἀνταποκριθοῦμε ἐμεῖς σ'
 αὐτήν τήν προσφορά ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικά ἀπό ἐμᾶς.

Συμπερασματικά, ἡ ἀθυμία μπορεῖ νά προκληθεῖ ἀπό τόν Θεό,
 ἀπό τόν διάβολο, ἢ καί ἀπό ἐμᾶς τούς ἴδιους:

Στήν πρώτη περίπτωση, μᾶς «ἐπισκέπτεται» ὁ Θεός ὑπό τή μορφή
 μιᾶς δοκιμασίας ἢ/καί παιδαγωγίας, εἴτε γιά νά μᾶς ἀνεβάσει σέ ὑψη-
 λότερο πνευματικό ἐπίπεδο καί νά καθαρθοῦμε, εἴτε γιά νά ταπεινω-
 θοῦμε, εἴτε γιά νά δοκιμάσει τήν πίστη, τήν ἐπιμονή καί τή σταθερό-
 τητα τῆς ψυχῆς μας. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ «ἐν μέτρῳ» ἀθυμία εἶναι δο-
 σμένη ἀπό τόν Θεό μέσα στήν ἀνθρώπινη φύση, γιά νά μᾶς σμιλεῦει
 τόν χαρακτήρα καί νά μᾶς διατηρεῖ σέ πνευματική ἐγρήγορση.

Στή δεύτερη περίπτωση, ἡ ἀθυμία προέρχεται ἀπό τήν κακία τοῦ
 διαβόλου, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νά μᾶς καταστρέψει καί νά μᾶς ἐξαπα-
 τήσει. Τήν ἀθυμία δηλ. ἐκμεταλλεύεται ὁ Σατανᾶς, γιά νά μᾶς ὀδηγή-
 σει στήν ἀπώλεια τῆς σωτηρίας μας. Μέ τήν ἀθυμία πάσχει κυρίως τό
 θυμοειδές μέρος τῆς ψυχῆς μας, ἀλλά μέ τόν πνευματικό μας ἀγῶνα ὁ
 ἄνθρωπος ξαναδίνει στό θυμοειδές τή φυσική του λειτουργία.

Στήν τρίτη περίπτωση, ἡ ἀθυμία προέρχεται ἀπό τόν ἑαυτό μας,
 ὅταν ὁ νοῦς μας ἀσχολεῖται μέ αὐτό πού πράττουμε ἢ πράξαμε στό
 παρελθόν, ἢ μέ αὐτά πού ἔχουμε δεῖ ἢ ἀκούσει. Βασική αἰτία ἐδῶ εἶναι
 ἡ ὀκνηρία καί ἡ ἀεργία. Τήν ὀκνηρία θεωρεῖ ὁ ἅγιος Κασσιανός καί
 ὡς αἴτιο, ἀλλά καί ὡς ἀποτέλεσμα –κατά ἕνα φαῦλο κύκλο– τῆς ἀθυ-
 μίας. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ ἄθυμος πέφτει σέ ἀμέλεια, ραθυμία καί πλήρη
 ἀδιαφορία. Ἔτσι, ὅταν ὀδηγηθοῦμε στήν κατάσταση τῆς ἀθυμίας

3. Πρόκειται γιά μιᾶ θέση τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τήν ὁποία
 εἶχε παραλάβει ἀπό τόν Ἐπίκτητο καί τούς Στωικούς, καί, πού, τά τελευταῖα χρό-
 νια, υἱοθετήθηκε ἀπό τόν πατέρα τῆς Γνωσιακῆς Ψυχολογίας (Cognitive Psycho-
 logy), Aaron T. Beck.

ἀπό δική μας ἀμέλεια/ἀπροσεξία καί ἀπό δικό μας λάθος, ἐμπίπτουμε σέ πνευματική χαλαρότητα καί ὀδηγούμεθα στήν ἀμέλεια καί τήν ὀκνηρία, ἡ ὁποία πυροδοτεῖ λογισμούς ἄσχημους, σκοτίζει τήν ψυχή μας, τή γεμίζει μέ μελαγχολία, δυσαρέσκεια καί πλήξη, καί κατευθύνει τόν ἄνθρωπο σέ πνευματική παραίτηση καί ἀπελπισία, ὅπου βιώνει μιά ὑπαρξιακή θλίψη, θλίψη δηλ. πού δέν προέρχεται τόσο ἀπό τά ἐξωτερικά γεγονότα, ὅσο ἀπό τήν ἐσωτερική μας ἀπόγνωση καί ἀπελπισία. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, ὁ ἄνθρωπος καθίσταται εὐάλωτος σέ κάθε ἐξωτερική δυσκολία (πραγματική ἢ φανταστική)· ἀκόμα καί ὁ ἴδιος του ὁ ἑαυτός δέν ἀντέχει τό πάθος του!

Εἰδικότερα, ἡ ἀθυμία μέσα μας μπορεῖ νά προκύψει: α) ἀπό κάποια ἀντίδραση ἢ κάποιο θυμό, πού ἔχει ἐγκατασταθεῖ μέσα μας, ἢ προέρχεται ἀπό τό βίωμα κάποιας ἀπώλειας ἢ μιᾶς ἀπωθημένης μας ἐπιθυμίας, καί β) ἀπό τήν ἔκφραση κάποιου κρυφοῦ ἐσωτερικοῦ ἄγχους ἢ κάποιου βιώματος ἀποκαρδίωσης ἢ ἀποτυχίας.

Ὁ ἅγιος Κασσιανός περιγράφει τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε εἴδους λύπης καί διδάσκει ὅτι στήν κατάσταση τῆς ἀθυμίας ἡ λύπη τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὀξεία, ἀνυπόμονη, δύσκολη στήν ἀντιμετώπισή της, γεμάτη μνησικακία, πικρία καί ἀπελπισία. Ὁ ἄνθρωπος, πού ὑποφέρει ἀπό ἀθυμία, παραπονιέται ὅτι κανένας δέν τόν νοιάζεται καί ὁ νοῦς του εἶναι βαρὺς καί ταραγμένος, ἀνίκανος γιά κάθε πνευματική δραστηριότητα. Ἡ ἀθυμία ἐπιφέρει σύγχυση καί ταραχή στήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου καί τόν καθιστᾷ εὐερέθιστο, ὠθώντας τον νά ἀποφεύγει τούς συνανθρώπους του, ὡς αἰτίους τῆς ἐσωτερικῆς του ταραχῆς καί σύγχυσης, ἀφοῦ ἡ ἐσωτερική του παραλυσία τόν ἐμποδίζει νά ἐνδοσκοπήσει καί νά ἐντοπίσει τίς πραγματικές αἰτίες τοῦ πάθους του· ἐπίσης, καθιστᾷ τόν ἄνθρωπο μαλθακό, νωθρό, ἀδύναμο καί τόν ἐμποδίζει, ἂν εἶναι μοναχός, νά παραμένει στό κελί του καί νά ἐπιδίδεται στά πνευματικά του καθήκοντα καί τήν ἀπόκτηση τῶν ἀρετῶν.

Σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, κάθε μορφή λύπης, ἐκτός ἐκείνης πού γεννιέται ἀπό τή σωτήρια μετάνοια (δηλ. τό «χαροποιόν πένθος» ἢ ἡ «κατά Θεόν λύπη»), θεωρεῖται ἐπιζήμια καί πρέπει νά καταπολεμεῖται. Ἡ «κατά Θεόν λύπη» εἶναι δηλωτική τῆς συνειδητοποίησης τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν ἠθική πτώση του καί τήν ἀπομάκρυνσή του ἀπό τόν Θεό. Ὁ Κύριος μακαρίζει αὐτούς πού διακατέχονται ἀπό αὐτήν τή λύπη. Ἡ διάκριση τῆς «κατά Θεόν λύπης» ἀπό

τή λύπη, πού προξενεί ὁ διάβολος, διακρίνεται ὡς πρὸς τό ὅτι, στή μέν πρώτη ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἰλαρός, εὐπροσήγορος, ἔχει εὐγένεια καί μακροθυμία, ἐνῶ στή δεύτερη εἶναι ἀνυπόμονος, εὐερέθιστος, ἀμετάπειστος, μνησικάκος καί παράλογος.

Ἀπό τόν πειρασμό τῆς ἀθυμίας δέν ξεφεύγουμε μέ τό νά λιποτακτοῦμε, αἰσθανόμενοι λύπη, ἢ μέ τό νά πέφτουμε γιά ὕπνο, ἀλλά μέ τό νά κατατροπώνουμε τόν ἐχθρό, προβάλλοντας σθεναρή ἀντίσταση. Ἄς μήν ξεχνᾶμε ὅτι ὁ ἐχθρός βρίσκεται μέσα μας καί μᾶς κηρύττει καθημερινό «ἐμφύλιο πόλεμο»· ὁ πνευματικός μας ἀγῶνας εἶναι ἰσόβιος. Ἄν καταφέρουμε νά νικήσουμε σ' αὐτόν τόν πόλεμο, θά εἴμαστε συμμέτοχοι αἰώνια στή δόξα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ πόλεμος κατά τῶν παθῶν καί ἰδίως τῆς ἀθυμίας δέν ἀποτελεῖ γιά τήν Ἐκκλησία αὐτοσκοπό· ἀποβλέπει στό νά ἀναδυθεῖ ἀπό αὐτά τό ὄντως πρόσωπο, τουτέστι νά ἐπανενωθεῖ ἡ κατατεμαχισμένη φύση καί νά ξαναβρεῖ ὁ ἄνθρωπος τή σωστή σχέση του μέ τόν Θεό, τοὺς συνανθρώπους του καί τήν ὕλική Φύση⁴.

Μέ τήν παρουσίαση τοῦ πάθους τῆς ἀθυμίας καί τά θεραπευτικά μέσα, πού συνιστᾷ ὁ ἅγιος Κασσιανός, συνδέεται στενά τό κατ' ἐξοχήν ψυχικό νόσημα τῆς ἐποχῆς μας, ἡ κατάθλιψη⁵. Ἡ Ψυχιατρική καί ἡ Ψυχολογία, ἀναμφισβήτητα, ἔχουν κάνει τεράστιες προόδους στήν ἀντιμετώπιση τῆς ψυχικῆς αὐτῆς νόσου, τόσο σέ φαρμακευτικό, ὅσο καί σέ ψυχοθεραπευτικό ἐπίπεδο. Μάλιστα δέ, ἡ ψυχαναλυτική, ἡ ὑπαρξιακή, ἡ ἀνθρωπιστική, ἡ γνωσιακή, ἡ συνθετική κ.ἄ. Σχολές Ψυχολογίας ἀφ' ἑνός ἀλλά καί οἱ ψυχοδυναμικές καί σχεσιοδυναμικές ψυχοθεραπευτικές ἀφ' ἑτέρου παρουσιάζουν, ὅπως εὐκόλα θά μπορούσε κανεῖς νά διαπιστώσει, πολλά κοινά μέ τίς μεθόδους καί τίς τεχνικές τῆς μακραίωνης ἐμπειρίας τῶν Χριστιανῶν Ἀσκητῶν (Ἀββάδων) τῆς ἐρήμου. Εἶδαμε, γιά παράδειγμα, ὅτι ὁ ἅγιος Κασσιανός προτείνει ὡς θεραπευτικά μέσα κατά τῆς ἀθυμίας τήν πίστη (ἐμπιστοσύνη), τήν ἐλπίδα καί τήν κοινωνικότητα, δηλ. τίς βασικές ἀρχές τῆς σύγχρονης Γνωσιακῆς Ψυχοθεραπείας.

Ὡστόσο, ἡ θεραπευτική καί προληπτική ἀγωγή κατά τῆς ἀθυμίας, πού συνιστᾷ ὁ ἅγιος Κασσιανός, προϋποθέτει τή δυναμική ψυ-

4. Βλ. *Θεολογία καί Ψυχιατρική σέ διάλογο. Πρακτικά ἡμερίδας*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, ἐπιμέλεια: Ἀδ. Αὐγουστίδης, Ἀθήνα 1999, σ. 281.

5. Βλ. Μωϋσέως μοναχοῦ Ἀγιορείτη, *Ἡ εὐλαλή σωπή, Ὁμιλία β', Ἀπό τή στενοχώρια, στή θλίψη καί στήν κατάθλιψη*, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2007, σ. 71.

χική αντίσταση κατά τῶν πονηρῶν λογισμῶν, ἡ ὁποία αντίσταση ἐνεργοποιεῖται κυρίως μέ τήν ταπεινοφροσύνη, τήν κινητοποίηση ὅλων τῶν ψυχικῶν μας δυνάμεων (πού ἔχουν δοθεῖ ἀπό τόν Θεό, ἄν καί ἀμαυρωμένου τοῦ «κατ' εἰκόνα») καί τή βοήθεια τῆς Θείας Χάρης. Ἄν πολεμοῦμε μέ ἀνδρεία ἐναντίον τῶν ἄτακτων κινήσεων τῆς ψυχῆς καί τῶν λογισμῶν, θά καταφέρουμε νά τίς ὑποτάξουμε στή δική μας ἐξουσία καί διάκριση. Τότε, ὁ ἄνθρωπος προγεύεται ὄντως τή *Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν* ἀπό αὐτήν ἐδῶ τήν παρούσα ζωή μέ τή συγκομιδή πλούσιων Ἀγιοπνευματικῶν ἀγαθῶν.

Οἱ ἀνθρώπινες προσπάθειες, χωρίς τή συνδρομή τῆς Χάρης τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀναποτελεσματικές καί δέν ἀρκοῦν. Εἶναι πάγια καί θεμελιώδης ἡ ἀντίληψη στούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὅτι ἡ ἴαση τῶν παθῶν δέν μπορεῖ νά γίνει μόνον μέσα ἀπό συνειδητές ἀνθρώπινες, προσπάθειες, ἀλλά μέ τήν παρέμβαση τῆς Χάρης τοῦ Θεοῦ: «Ὅταν ἔλθει ἡ Χάρις, γίνεσαι ἄφοβος καί ἀποκτᾷς ἀγάπη, εἰρήνη, μακροθυμία, χαρά»⁶.

Ὅμως, ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ θά παρασχεθεῖ σ' αὐτούς πού ἐπιθυμοῦν μέ ζέση τή σωτηρία τους, κοπιᾶζουν καί ἀγωνίζονται μέ ὅλες τους τίς ψυχικές καί σωματικές δυνάμεις. Ἡ *συμμαχία* τοῦ Θεοῦ παρχωρεῖται σ' ὅποιον ἐργάστηκε φιλότιμα, ἔχοντας ἐμπιστοσύνη στή βοήθεια τοῦ Θεοῦ καί ὄχι στίς δικές του δυνάμεις. Ἔτσι, Θεία Χάρη καί «αὐτεξούσιον» ἐμπλέκονται καί περιχωροῦνται. Τό ἀγαθό ἐπιτελεῖται μόνον μέ τή συνεργία τῆς Θείας Χάρης καί τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. τῆς ἀνθρώπινης βούλησης. Ὁ Θεός συνεργεῖ μέν στόν ἀγιασμό καί τήν τελείωσή μας, ἀλλά δέν ἐξαναγκάζει κανέναν μέ τή βία νά φθάσει στήν κορύφωση τῶν ἀρετῶν.

Ἐξ ἄλλου, σύμφωνα μέ τόν ἀπόστολο Παῦλο, στούς πνευματικούς ἀγῶνες θά πρέπει νά ἀγωνιζόμαστε μέ *ὀρισμένους κανόνες*. Ἄν ἐπιζητοῦμε τήν πνευματική προκοπή, θά πρέπει νά ἐστιᾶσουμε τόν πνευματικό ἀγῶνα στήν *κάθαρση* τοῦ ἑαυτοῦ μας, πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τή συγκέντρωση τοῦ νοῦ καί τήν κυριαρχία πάνω στά πάθη. Ἐπειδή ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὐτός πού κατευθύνει τήν *καρδιά*, εἶναι πολύ σημαντικό ὁ ἄνθρωπος νά μπορεῖ νά τόν ἐλέγχει, νά μὴν τόν ἀφήνει νά περιτριγυρίζει καί νά σκορπίζεται, νά μπορεῖ νά βάζει φραγμό στίς σκέψεις του, στούς λογισμούς του, νά μὴν

6. Γέροντος Πορφύριου Καυσοκαλυβίτη, *Λόγοι περί πνευματικῆς ζωῆς*, ἐκδ. Ἱ. Μ. Χρυσοπηγῆς, Χανιά 2004, σ. 59.

πνίγεται και νά μήν ὑποδουλώνεται ἀπό αὐτούς. Πράγματι, γιά νά γίνει βίωμα ἡ ἀρετή, πρέπει νά ἀσχολούμαστε ἀκατάπαυστα κατά τῶν λογισμῶν μας. Αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος πού ὁ ἅγιος Κασσιανός προτείνει θεραπευτικά μέτρα (τεχνικές συγκέντρωσης τοῦ νοῦ), πού θά μᾶς ἐπιτρέψουν –μέ τή βοήθεια τῆς προσευχῆς– νά δοῦμε καθαρότερα τά δικά μας πάθη καί νά παρακαλέσουμε τόν Θεό νά μᾶς βοηθήσει νά τά πολεμήσουμε, μετουσιώνοντάς τα σέ ἀρετές· θά πρέπει δηλ. ὁ ἄνθρωπος –μέ τή Χάρη τοῦ Θεοῦ– νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τά πνευματικά νοσήματα, πού συνιστοῦν τά πάθη, καί νά τά ἀντικαταστήσει μέ ἀρετές. Αὐτή, κατά τόν Κασσιανό, εἶναι ἡ κατάσταση τῆς χριστιανικῆς «ἀπάθειας», μιᾶς ἔννοιας, πού ἀσκητικά ταυτίζεται –σέ μεγάλο βαθμό– μέ τήν *καθαρότητα*· φθάνει δέ κανεῖς στήν ἀπάθεια, ὅταν ὑποτάξει ὅλα του τά πάθη καί στή θέση τους τοποθετήσει τίς ἀντίστοιχες ἀρετές.

Ἡ θεραπευτική αὐτή, ὅπως καί κάθε πνευματική θεραπεία, προϋποθέτει τή γνώση τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῆς ψυχοπνευματικῆς υἱείας. Μέ ἄλλα λόγια, εἶναι λογικό, αὐτός πού συνιστᾷ κάποια θεραπεία, νά γνωρίζει τό μέτρο τῆς υἱείας. Ἔτσι, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀκολουθεῖ τήν *τελειότητα* τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου, ὁ Κύριος τόν τιμᾷ μέ τή Χάρη τῆς *υἱοθεσίας*· πρόκειται γιά μιᾶ ἐσωτερική μαρτυρία ὡς αὐτοσυνειδησία τῆς ψυχο-πνευματικῆς υἱείας. Τότε ὁ πιστός καθίσταται καί αὐτός ἕνας, κατά Χάρη, *Χριστός*, ἀκούγοντας μέσα του («*ἄββᾶ ὁ Πατήρ*») τή μαρτυρία τοῦ Θεοῦ Πατρός ὡς ἐπιβεβαίωση τῆς εὐδοκίας Του. Καί τότε ἀποκαθίσταται ἡ διασαλευμένη τάξη τῆς ψυχο-σωματικῆς μας ὑπαρξης, ἀφοῦ ξαναδίνουμε στίς θεμελιώδεις δυνάμεις τῆς ψυχῆς μας τή χρήση, πού αὐτές εἶχαν ἀπό τήν (προπτωτική) φύση τους.

Σύμφωνα μέ τόν ἅγιο Κασσιανό, ἡ *ἀθυμία* δέν μπορεῖ νά νικηθεῖ μέ ἀνθρώπινες τεχνικές καί ἐξωτερικά φάρμακα, ἀλλά μόνο μέ τή στροφή μας πρὸς τόν Χριστό καί τήν *ἐπίκληση* τοῦ ἐλέους Του. Συνεπῶς, ἡ θεραπεία τῆς ἀσθενοῦς ψυχῆς ἐπιτυγχάνεται μέ τήν ἀσκητική μέθοδο τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι τήν ἐγκράτεια, τήν ἀγάπη, τήν προσευχή καί τή δια-φύλαξη τοῦ νοῦ ἀπό τίς προσβολές τοῦ Σατανᾶ.

Συγκεκριμένα, γιά νά προφυλαχτοῦμε ἀπό τίς ἐπιθέσεις τῶν δαιμόνων, ὁ ἅγιος Κασσιανός ἐπισημαίνει τήν ἀνάγκη τῆς συνεχοῦς ἀναζήτησης τοῦ Θεοῦ ἐλέους, ὥστε ὁ φόβος καί ἡ ἀγάπη Του νά

παραμείνουν έδραιωμένες μέσα μας. Πράγματι, τό άτομο τείνει νά διαχειρίζεται καλύτερα τήν ψυχολογική πίεση μιᾶς άγχογόνας κατάστασης, όταν αισθάνεται ότι θά τήν αντιμετώπισει μέ τήν άγάπη καί τήν ύποστήριξη τοῦ Θεοῦ⁷.

Ὡς γνωστό, ἀρχή τῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, ἀπό τόν ὁποῖο γεννιοῦνται ἡ συντριβή καί ἡ κατάνυξη, καί ἀπό αὐτές πηγάζει ἡ ἀποταγή («πτωχεία»), ἡ ὁποία, μέ τή σειρά της, γεννᾷ τήν ταπείνωση, ἡ ὁποία ξεριζώνει τά πάθη, καί ἐπιτρέπει τήν ἄνθηση τῶν ἀρετῶν· πρόκειται –μέ μιά φράση– γιά τή διαβάθμιση τῆς πνευματικῆς θεραπείας.

Ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ ἐκφράζει οὐσιαστικά τήν πίστη τοῦ ἀνθρώπου στήν «ἄνωθεν» βοήθεια, προκειμένου νά βγεῖ ἀπό τήν κατάσταση τῆς ἀθυμίας. Αὐτή ἡ πίστη, κυρίως ὡς ἐμπιστοσύνη στόν Θεό, διατρέχει κάθε φάση καί στιγμή τῆς ζωῆς μας καί παίζει σπουδαῖο ρόλο στή ζωή τῶν ἀνθρώπων⁸. Ἡ πίστη (ἐμπιστοσύνη) αὐτή πρός τόν Θεό ἐνδυναμώνει τόν ἄνθρωπο, παρέχοντάς του αὐτοπεποίθηση (πού εἶναι πολύ δραστικό φάρμακο κατά τῆς ἀθυμίας), μέ τή συνδρομή πάντα τῆς Θ. Χάρης⁹.

Ἡ «έν Χριστῷ» πνευματική ζωή δίνει τή δυνατότητα νά προλάβει καί νά θεραπεύει τά ψυχοφθόρα πάθη τοῦ ἀνθρώπου, πού ἀδρανοποιοῦν τήν ἀνθρώπινη ψυχή καί τήν ὀδηγοῦν στή νέκρωση. Μέ τήν πρόληψη καί τή θεραπεία, ἡ θλίψη, ἡ ἀθυμία καί ἡ ἀκηδία, δηλ. ἡ νοσηρή λύπη, μετατρέπονται σέ «χαροποιόν πένθος», πού ἀφ' ἐνός μέν αἶρει τό ὑπαρξιακό ἀδιέξοδο, ἀφ' ἑτέρου δέ παρέχει θετική ἐμβάθυνση στήν ἐνοχή τοῦ προσώπου μέ τήν ἀντικειμενική καί σωτήρια αὐτομεμψία. Κατά συνέπεια, ἡ ἐνάσκηση τῶν ἀρετῶν (ἀγάπη, ταπεινοφροσύνη, μακροθυμία, πραότητα, ὑπομονή, φιλαν-

7. A. B. Cohen, "The importance of spirituality in well-being for Jews and Christians", *Journal of Happiness Studies* 3 (2002) 287-310. Πρβλ. L. A. Kirpatrick, *Attachment, Evolution and the Psychology of Religion*, Guilford Press, New York 2005.

8. Θεόφιλου Ἀντιοχείας, *Πρός Αυτόλυκον*, βιβλ. Α', MPG 6, 1036-1037Α: «Ἀπάντων πραγμάτων ἡ πίστις προηγείται...». Πρβλ. Κύριλλου Ἀλεξανδρείας, *Κατήχησις φωτιζομένων*, Ε', MPG 33, 508B.

9. Βλ. Θεοδώρητου Κύρου, *Λόγος Α' περί πίστεως*, MPG 83, 809, 812: «δίχα πίστεως οὐδὲ ὁ νοῦς ὁρᾷν δύναται τὰ νοούμενα... ὥσπερ ὁ ὀφθαλμὸς δεῖται φωτὸς ἐπιδεικνύοντος τὰ ὁρατά, οὕτω δὲ καὶ ὁ νοῦς δεῖται πίστεως, ἐπιδεικνύουσας τὰ θεῖα...». Πρβλ. Σ. Κ. Τσιτσίκου, *Θρησκεία καὶ Ἐπιστήμη*, σ. 156.

θρωπία, συναναστροφή καί ἐργόχειρο) ἀποτελεῖ προληπτικό καί θεραπευτικό ταυτόχρονα μέσο κατά τῆς ἀθυμίας.

Ἡ ἀθυμία δέν ἐπιδέχεται τήν ἴδια θεραπεία, ὅπως τά ὑπόλοιπα πάθη, ἀλλ' ἀπαιτεῖ μιά ιδιόμορφη θεραπευτική. Εἰδικότερα, ἡ τακτική καταπολέμησης τῶν ἑξι βασικῶν παθῶν, πού ἔχουν σχέση μέ τήν ἀθυμία καί τή θλίψη, εἶναι νά ἀκολουθήσουμε τήν ἴδια διαδικασία ἢ τακτική, μέ τήν ὁποία αὐτά γεννήθηκαν. Ὁ ἀγῶνας ἀρχίζει ἀπό τό προηγούμενο, ἀρχικό («μητρικό») πάθος καί, στή συνέχεια, θά πρέπει νά πολεμήσουμε τό πάθος, πού αὐτό θά γεννήσει (ἀθυμία / λύπη, ἀκηδία, ὀργή, φιλαργυρία, πορνεία, γαστριμαργία), ὅπως εἶδαμε στά προηγούμενα. Τά πάθη τῆς ὀργῆς (πού μπορεῖ νά προέρχεται ἀπό κάποια ματαίωση μιᾶς ἐπιθυμίας μας) καί τῆς ἀτακτης ἐπιθυμίας (πορνείας, φιλαργυρίας κ.λπ.), προκαλοῦν ἀθυμία.

Ἐξ ἄλλου, ὁ Ὁρθόδοξος Ἀναχωρητισμός ἔχει βαθιά κοινωνικό χαρακτήρα, ὅπως τόν ἔζησε καί δίδαξε ὁ ἅγιος Κασσιανός, καί στηρίζεται ὄχι στήν ἀπομόνωση τῆς ἐρήμου, ἀλλά στήν ἐπικοινωνία καί συναναστροφή μέ τούς συνανθρώπους μας. Αὕτη ἡ ἀγαπητική ἐπικοινωνία θά μᾶς βοηθήσει νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τά πάθη, καί ἰδίως ἀπό τήν ἀθυμία, ἡ ὁποία, ὅταν καταλάβει τόν ἄνθρωπο, τόν καθιστᾷ εὐερέθιστο, θεωρώντας τούς ἄλλους ἀνθρώπους ὡς αἰτία τῆς ἀθυμίας του (λόγω ἐγωκεντρισμοῦ καί διάσπασης τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων) καί τῆς ἐσωτερικῆς του ταραχῆς. Γι' αὐτό, λοιπόν, συμβουλευεῖ ὁ ἅγιος Κασσιανός, ἅς ἔχουμε ὑπομονή καί μακροθυμία, καί ἅς συναναστρεφόμαστε τούς συνανθρώπους μας, διότι μέ τήν ἀπομόνωση τά πάθη μέσα μας ἐνδυναμώνονται. Ὡστόσο, ἀπαιτεῖται πνευματική διάκριση μήπως οἱ συχνές μετακινήσεις καί ἐπισκέψεις μας πρὸς συνάντηση τῶν ἄλλων ἀνθρώπων (ἀδελφῶν) δέν ὀφείλεται σέ ὑγίη πνευματικά κίνητρα, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἕνα ἄλλοθι τοῦ πάθους τῆς ἀθυμίας μας.

Ἀλλά, γιά νά ἔχουν ἀποτέλεσμα ὅλα αὐτά τά «φάρμακα», ὁ ἄνθρωπος θά πρέπει νά τρέφεται συνεχῶς μέ τό σῶμα καί τό αἷμα τοῦ Κυρίου, ἀφοῦ ὁ ἀγῶνας τοῦ Χριστιανοῦ εἶναι διπλός, δεδομένου ὅτι ὁ διάβολος ἐπιτίθεται καί στά δύο μέτωπα (ψυχή καί σῶμα). Μέ ἄλλα λόγια, ἡ θεραπεία τῆς ψυχῆς ἐπιτυγχάνεται μέ τήν αὐθεντική βίωση τῆς μυστηριακῆς καί ἀσκητικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, τά σωματικά πάθη θεραπεύονται μέ διπλή θεραπεία, διότι χρειάζονται – ἐκτός τῆς θεραπευτικῆς τῆς ψυχῆς – καί τή σωματική ἐγκράτεια. Μέ

ἄλλα λόγια, ἡ ὕλική νηστεία θά πρέπει νά συνδυάζεται μέ τήν πνευματική νηστεία, δηλ. τήν προφύλαξη καί ἀποχή ἀπό βλαβερές «τροφές», ὅπως εἶναι ἡ συκοφαντία, ὁ θυμός, ὁ φθόνος, ἡ ζήλεια, ἡ κενοδοξία, ἡ ματαιοδοξία. Ἀλλά καί ἀντίστροφα· δέν ἀρκεῖ μόνο ἡ ἐπιτηδειότητα καί ἡ τέχνη τῆς θεραπείας τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἀπαιτεῖται καί ἡ ἀσκήση τοῦ σώματος, ὅπως λ.χ. ἡ ἀγρυπνία, ἡ σωματική νηστεία (πού ταπεινώνει τό φρόνημα) καί ἡ χειρονακτική ἐργασία. Γιατί ὅσοι εἰσέρχονται στόν στίβο τῶν πνευματικῶν ἀγώνων, πολεμοῦνται περισσότερο ἀπό τόν ἐχθρό (διάβολο), ἐπειδή οἱ δαίμονες θέλουν νά τόν ἐμποδίσουν στήν πνευματική προκοπή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) Πηγές

Ι. Πρωτεύουσες.

Στήν ενότητα αυτήν της Βιβλιογραφίας περιλαμβάνονται ἀφ' ενός μὲν ὅλες οἱ ἐκδόσεις τῶν ἔργων τοῦ Ἰωάννου Κασσιανοῦ, ἀφ' ἑτέρου δέ μόνο τὰ ἔργα του ἐκεῖνα πού σχετίζονται μέ τό ὑπό ἔρευνα θέμα μας.

Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καί Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, ἐκδ.

Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1955.

Cassiano Juan, *Colaciones*, I, Madrid 1958.

Δυοβουνιώτη Κ., *Ἰωάννου Κασσιανοῦ Διαλέξεις Πατέρων νῦν τό πρῶτον ἐκδιδόμεναι ἐξ ἀρχαίου χειρογράφου*, Ἀλεξάνδρεια 1913.

Guy J., *Johannes Cassianus, De institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis*, SC 109, Paris 1965.

Κασσιανοῦ Ἰωάννου, *Patrologiae Latinae Cursus Completus* (MPL) 49-50.

—, *Συνομιλίες μέ τούς Πατέρες τῆς ἐρήμου*, τ. Α' καί Β', Εἰσαγωγή, Μετάφραση, ἐπιμ. ἐκδόσεως: Ἀδελφότης Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου, Καρέα, ἐκδ. Ἐτοιμασία, Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου Καρέας 2004.

—, “Prolegomena”, MPL 49, 9A-52D.

—, “De institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis” (*Libri Duodecim*), MPL 49, 43-476.

—, “24 Collationes Patrum”, MPL 49, 477-1321.

—, “De Incarnationis Domini (Christi) contra Nestorium (haereticum)”, MPL 50, 9-270.

—, “Conferences”, SC 42 (1955) 109-277, SC 54 (1958) 9-247, SC 64 (1959) 10-245, SC 109 (1965) 34-501 καί CSEL 17, pp. 113, 4 ἐξ.

—, “Selection from Conferences”, in: Owen Chadwick, *Western Asceticism*, J. Baillie et al. Library of Christian Classics, Vol. 12. Philadelphia: Westminster, 1953-1966, pp. 190-289.

—, «Κανόνες», Βιβλίο Β', ἐκδ. *Sources Chrétiennes* 109, Paris, Cerf, 1965, pp. 58-89.

—, *Πρός Κάστορα ἐπίσκοπον*, «περί ἐγκρατείας γαστρός», *Φιλοκαλία*, τ. Α', σ. 20 ἐξ., 62.

Laird M. S., “Cassian’s Conferences Nine and Ten: Some Observations Regarding Contemplation and Hermeneutics”, *Recherches de théologie ancienne et médiévale* 62 (1995) 145-66.

- Luibheid C., translator, *John Cassian: Conferences*, R. J. Payne, et al., Classics of Western Spirituality. New York: Paulist, New Jersey 1985. Paulist Pr. (Ed.), *John Cassian: Conferences (Classics of Western Spirituality)*, transl. by C. Luibheid, 1985.
- Petschenig M., *Johannes Cassianus, De Incarnationis Domini contra Nestorium*, CSEL 13 και 17, Vienna, Tempsky, 1886-1888.
- Pichery E., *Jean Cassien, Conference (Johannes Cassianus, Collationes)* III, ed. Dom, SC 42 (1955), 54 (1958), 64 (1959), Paris.
- Stewart C., "Writing about John Cassian in the 1990's", *American Benedictine Review* 48/4 (1997) 341-346.
- Zannoni G., "Cassiano Giovanni", *Bibliotheca Sanctorum* III (1963) 917-920.

II. Δευτερεύουσες.

- Ἀθανασίου Μ., *Πρός Κάστορα τόν μακαριώτατον περί τῶν κανονικῶν τῶν κοινοβίων διατυπώσεων* (νόθο), MPG 28, 849-905.
- , *Κατά Ἀρειανῶν, Λόγος Γ', ΒΕΠΕΣ*, τ. 30, σ. 268, στίχ. 26-36.
- , *Πρός Ἀντίοχον Δούκαν*, MPG 28, 556-588.
- , *Πρός Ἀντίοχον ἄρχοντα*, MPG 28, 597-699.
- , *Πρός τὸν αὐτὸν Κάστορα περί τῶν ὀκτῶ τῆς κακίας λογισμῶν, ἐπιστολή β'*, MPG 28, 871-906.
- , *Πρός Μαρκελλῖνον εἰς τήν ἐρμηνείαν τῶν Ψαλμῶν*, MPG 27, 12-59.
- , *Βίος καί πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου*, MPG 26, 835-976.
- , *Περί παρθενίας*, ΒΕΠΕΣ 33, 17, σ. 68, MPG 28, 252-283.
- , *Ἐκ τῶν παραινέσεων*, ΒΕΠΕΣ 40, 36-37.
- , *Περί ὄρων*, MPG 28, 533-553.
- Ἀμμωνᾶ, ἄββᾶ, *Περί τῆς χαρᾶς τῆς ψυχῆς τοῦ ἀρξαμένου δουλεύσαι τῷ Θεῷ*, ΒΕΠΕΣ 40, σ. 70.
- Ἀμβροσίου, *Selected Works and Letters*, by Philip Schaff, Christian Classics Ethereal Library (CCEL), Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1896, revised and edited for New Advent by Kevin Knight.
- , *On the Decease of his brother Satyrus*, Book I, 10.
- , *Duties of the Clergy, Nicene and post Nicen Fathers*, Series two, Vol. X, p. 49.
- Ἀριστοτέλη, *Πολιτικά*, ed. W. D. Ross, *Aristotelis Politica*, Oxford, Clarendon Press (ἀνατύπωση 1964), μτφρ. Π. Λεκατσᾶ (Ἀριστοτέλης, *Πολιτικά. Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια* II), ἐκδ. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1939.

- Αύγουστίνου, *Opera omnia*, MPL 32- 47, ἀγγλ. μτφρ. *The Works of Saint Augustine: A translation for the 21st century*, Sermons (341-400) on Various Subjects, New City Press, 1994.
- Βαρσανούφιου, *Απόκρισις 405*, τ. Β', σ. 14, *Απόκρισις 60*, σ. 160, *Απόκρισις 84*, σ. 206: «Δέδωκεν δὲ ὁ θεὸς σύνεσιν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ διακρίναι».
- Βαρσανούφιου καὶ Ἰωάννου, *Κείμενα διακριτικά καὶ ἡσυχαστικά* (ἐρωτο-αποκρίσεις), τ. 2, ἐκδ. Ἐτοιμασία, Καρέας 1996.
- Βασιλείου Μ., *Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν*, MPG 26 30, 117-688.
- , *Ἀσκητικά Διατάξεις 2*, MPG 31, 1428B: «Τὸ διὰ πειρασμῶν καὶ δοκιμασίαν ὑπομένειν ὀλίγων σφόδρα καὶ Ἀβραμαίων ἀνθρώπων».
- , *Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν 12*, MPG 31, 412.
- , *Ὁμιλία εἰς Ψαλμούς*, MPG 29, 209-493.
- , *Ἐπιστολή 217*, 84, MPG 32, 808.
- , *Λόγος ἀσκητικός 9*, MPG 31, 645.
- , *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, ΚΑ', MPG 31, 1097.
- , *Περὶ νηστείας Β'*, 1, MPG 31, 185.
- , *Περὶ θανάτου 11*, *ΒΕΠΕΣ*, τ. 57, σ. 273, 14-4.
- , *Ὅροι κατὰ πλάτος. Απόκρ. εἰς ἐρώτ. Γ'*, 1, MPG 31, 917A (*ΒΕΠΕΣ* 53, 151-152).
- , *Εἰς τὴν μάρτυρα Ἰουλίτταν*, MPG 31, 237-260.
- Γεννάδιου (Gennadii), “*De viris illustribus*” (περὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν), ed. C. A. Bernoulli (1895) καὶ E. C. Richardson, *Texte und Untersuchungen*, XIV (I) 1896.
- Γρηγόριου τοῦ Θεολόγου, «Περὶ τῆς ἐν διαλέξει εὐταξίας καὶ ὅτι οὐ παντός ἀνθρώπου, οὔτε παντός καιροῦ τὸ περὶ Θεοῦ διαλέγεσθαι», MPG 36, 189.
- , *Εἰς τὴν χειροτονίαν Δοαρῶν*, MPG 35, 856B.
- , *Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς*, Λόγος Γ', MPG 44, 1220D.
- , *Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως*, MPG 35, 532-663.
- Γρηγόριου Νύσσης, *Λόγοι εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν*, ε', MPG 44, 1192 BC.
- , *Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς*, Λόγος Γ', MPG 44, 1220D.
- , “*Traité de la virginité*”, *Sources Chrétiennes*, Textes grecs No 119, Les Editions du Cerf, Paris, 1966 [2006, 2011], 273C.
- Γρηγόριου Παλαμᾶ, *Ἔργα*, *Ε.Π.Ε.* 9, Ὁμιλίαι Α'-Κ', ἐκδ. Ἐ. Μερετάκη, Ἀθήνα 2004.
- , *Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων 2,2,19*, ἐκδ. Π. Χρήστου, τ. Α', σ. 527.
- Γρηγόριου Σιναΐτη, «Κεφάλαια πάνυ ὠφέλιμα», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, τ. Δ', σ. 86.
- Διάδοχου Φωτικῆς, *Τὰ Ἑκατόν Γνωστικά Κεφάλαια*, λζ', ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1990².

- , «Λόγος άσκητικός», *Φιλοκαλία τών ιερών Νηπτικών*, έκδ. Άστήρ, τ. Α΄, σ. 251, 257, 271 (4 στ΄-ζ΄).
- Διαταγαί Άποστόλων Δ΄, ΒΕΠΕΣ* 2, 11.
- Δίδυμου Άλεξανδρείας, «Είς τόν Έκκλησιαστήν», 146, *ΒΕΠΕΣ*, τ. 50, σ. 31-32.
- Διονυσίου Άρεοπαγίτου, *Περί Έκκλησιαστικής Ίεραρχίας* 3, 4, MPG 3, 429 CD καί 3, 1, MPG 3, 428B.
- Δρανδάκη Π., *Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαιδεία*, έκδ. Β΄ Φοῖνιξ, τ. 6-7, Άθήναι 1957-64.
- Δωρόθεου άββᾶ, *Έργα Άσκητικά*, έκδ. Έτοιμασία, Ί. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Άθήναι 1981.
- , «Περί τοῦ μή όφείλιν τινά», *Φιλοκαλία*, τ. 12, σ. 373.
- , «Περί τοῦ άταράχως καί εύχαρίστως ύποφέρεις τούς πειρασμούς», *Διδασκαλία ιγ΄*, έκδ. Έτοιμασία, Άθήνα 1981.
- Έρμᾶ, *Ποιμήν*, «Παραβολή Θ΄», XIV, *Β.Ε.Π.* 3, σ. 95, 11-12.
- Εύάγγριου Ποντικού, *Γνώμαι αύτοῦ* (λατινιστί), MPG 40, 1277-1284.
- , *Έτεραι γνώμαι*, MPG 40, 1269-1271.
- , *Λόγος πρακτικός είς κεφάλαια ρ΄*, MPG 40, 1244-1251.
- , *Όρισμοί διάφοροι είς κεφάλαια λγ΄*, MPG 40, 1264-1267.
- , *Περί τών όκτώ λογισμών πρός Άνατόλιον*, MPG 40, 1272-1276.
- , «Κεφάλαια περί διακρίσεως παθών καί λογισμών», *Φιλοκαλία τών ιερών Νηπτικών*, τ. Α΄, μτφρ. Ά. Γαλίτης, έκδ. Τό περιβόλι τής Παναγίας, 1986, σ. 73-86.
- , *Κεφάλαια Πρακτικά πρός Άνατόλιον*, MPG 40, 1220-1243.
- Εύεργετινοῦ Π., *Συναγωγή τών θεοφθόγων ρημάτων καί διδασκαλιών τών θεοφόρων καί άγίων πατέρων*, τόμοι: Α΄-Δ΄, έκδ. Ί. Μ. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος (έπιμ. Μ. Λαγγή), Κουβαρά Άττικής, Άθήναι 1977⁶, μτφρ. Δ. Χρισταφακόπουλος, έκδ. «Τό Περιβόλι τής Παναγίας», 2001.
- Εύσεβείου Καισαρείας, «Έρμηνεία είς τούς Ψαλμούς» (ΡΑ΄), *ΒΕΠΕΣ*, τ. 22, σ. 278.
- , *Εύαγγελική Προπαρασκευή* XV, 10, MPG 21, 1333A.
- Ζηγαβινοῦ Ε., *Έρμηνεία τοῦ κατά Ματθαῖον Εύαγγελίου*, MPG 129, 112-764.
- Ήσύχιου πρεσβύτερου, «Πρός Θεόδουλον. Λόγος ψυχωφελής καί σωτήριος περί νήψεως καί άρετής κεφαλαιώδης Άρχή φωτισμοῦ ψυχής καί άληθής ύποθήκη. Τά λεγόμενα άντιρρητικά καί εύκτικά», *Φιλοκαλία*, έκδ. Άστήρ, τ. Α΄, ρλς΄, σ. 162 καί *Φιλοκαλία* έκδ. «Τό Περιβόλι τής Παναγίας», σ. 202.
- Θαλάσσιου, *Φιλοκαλία*, τ. Β΄, σ. 207, λθ΄.
- Θεοδώρητου Κύρου, *Λόγος Α΄ περί πίστεως*, MPG 83, 809, 812.

- Θεόδωρου Στουδίτη, *Μικρά Κατήχησις*, ΞΑ', έκδ. Aungray, Paris 1891, σ. 216.
- Θεοφάνους τοῦ Ἐγκλείστου, *Χειραγωγία στήν πνευματική ζωή*, έκδ. Ἰ. Μ. Παρακλήτου Ὁρωποῦ Ἀττικῆς, Ἀθήνα 2005⁵.
- Θεοφίλου Ἀντιοχείας, *Πρός Αὐτόλυκον*, βιβλ. Α', MPG 6, 1036-1037Α.
- Θωμᾶ Ἀκινάτη, *Summa Theologica*, 1471, Venetiis 1596.
- Ἰγνάτιου, *Πρός Ἐφεσίους* 1, 20, ed. P. T. Camelot, MPG 5, 729-756.
- Ἰουστίνου, *Λόγος πρὸς Ἑλλήνας*, ΒΕΠΕΣ, τ. 4, σ. 29-35.
- Ἰσαάκ Σύρου, *Περί λογισμῶν*, MPG 86, 885-888.
- , *Τά σωζόμενα Ἀσκητικά*: «Περί τοῦ διὰ ποίας αἰτίας ἀφήσιν ὁ Θεός τοὺς πειρασμούς ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν», Λόγ. ΜΗ', ἐν Ἀθήναις 1871.
- Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, TLG, Joannes Damascenus Scr. Eccl. Theol. *De partibus animae (fragmentum)* [Dub.] V. 95.
- , *Ἀσκητικά*, έκδ. Βασ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1976. Φωτ. ἀνατύπωση τῆς ἔκδοσης 1871.
- , *Λόγος εἰς τό Γενέσιον*, MPG 94, 1332.
- , *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, MPG 94, 1192-1193.
- Ἰωάννου Σιναΐτη, *Λόγος Δ', Περί τῆς μακαρίας καί ἀειμνήστου ὑπακοῆς*, MPG 88, 677-727.
- , *Λόγος ΚΣΤ', Περί διακρίσεως λογισμῶν καί παθῶν καί ἀρετῶν*, MPG 88, 1013-1095.
- , *Κλίμαξ*, εἰσαγωγή – κείμενον – μετάφρασις – σχόλια – πίνακες Ἀρχ. Ἰγνατίου, έκδ. Ἰ. Μ. Παρακλήτου Ἀττικῆς, Ὁρωπός 1986³.
- Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τοὺς Ἀνδριάντας* 6, 1, MPG 49, 81. 17, MPG 49, 81-179, 17, MPG 49, 81-179.
- , *Εἰς Εὐτρόπιον* 2, 1, MPG 52, 397.
- , *Εἰς Ἐφεσίους* 5, 4, MPG 62, 41.
- , *Εἰς Ρωμαίους* 11, 5, MPG 60, 490. 14, 1, MPG 60, 581. MPG 60, 415.
- , *Εἰς τὴν Γένεσιν* 9, 1, MPG 53, 76-77. 42, 1, MPG 54, 385-386.
- , *Εἰς τὴν Πεντηκοστήν* 1, 1, MPG 50, 454.
- , *Εἰς Ὀλυμπιάδα*, Ἐπιστολή Ι, Ε', MPG 52, 577-597.
- , *Περί Ἱερωσύνης* 6, 6, MPG 48, 684.
- , *Εἰς τό κατὰ Ματθαῖον*, MPG 57, 13-794.
- , *Εἰς τόν ἅγιον Ἀπόστολον Παῦλον* 7, 3, MPG 50, 505.
- , *Εἰς Α' Κορινθίους* 21, MPG 61, 175, Ὀμιλία ΜΔ', MPG 61, 579.
- , *Εἰς Β' Κορινθίους*, MPG 61, 381-610.
- , *Εἰς Α' Τιμόθεον* 2, 1, MPG 62, 509.
- , *Εἰς Ἰωάννην* («Περί τοῦ μή περιεργάζεσθαι»), λόγ. Ζ', MPG 59, 61-64 καί, 72, 4, MPG 59, 404.
- , *Εἰς πτωχόν Λάζαρον* 5, 5, MPG 48, 1013.

- , *Ἐξήγησις εἰς τοὺς Ψαλμοὺς*, PG 55, 107, 415.
- , *Λόγος Γ', Πρὸς Σταγεῖριον περὶ ἀθυμίας*, MPG 47, 471-495.
- , *Λόγος ΙΘ', «Περὶ λύπης καὶ ἀθυμίας»*, MPG 63, 685.
- , *Περὶ μετανοίας* 4, 5, MPG 49, 305.
- , *Περὶ προσευχῆς* 1, MPG 50, 775.
- , *Πρὸς Στελέχιον* 4, MPG 47, 417.
- , *Εἰς τὸ «ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς με»* (ἀμφιβαλ.), MPG 55, 541.
- , *Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν*, 4, MPG 56, 55.
- , *Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις* 35, 2, MPG 60, 255-256.
- Καβάσιλα, Ν., *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος ΣΤ' 19, ἐκδ. Π. Χρήστου 22, σ. 530.
- , *Φιλοκαλία*, τ. Γ', «Λόγος Β'».
- Κάλλιστου Καταφυγιώτη, *Συλλογιστικῶν καὶ ὑψηλοτάτων Κεφαλαίων τὰ σωζόμενα*, Περὶ θείας ἐνώσεως καὶ βίου θεωρητικοῦ, MPG 147, 865C, λδ, λε'.
- Κάλλιστου καὶ Ἰγνατίου Ξανθόπουλων, «Περὶ τῶν αἵρουμένων ἡσύχως βιώναι», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Ἀστήρ, τ. Δ', σ. 249.
- Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς Β'*, 13, *ΒΕΠΕΣ*, σ. 332, MPG 8, 997B.
- , *Παιδαγωγός*, Λόγος Γ', Κεφ. Α', «Περὶ τοῦ κάλλους τοῦ ἀληθινοῦ», MPG 8, 556A.
- Κύριλλου Ἀλεξανδρείας, *Ἐξήγησις εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον*, MPG 72, 696A.
- Κύριλλου Ἱεροσολύμων, *Μυσταγωγικαὶ Κατηχήσεις ε'*, MPG 33, 1057-1132.
- Λαυσαϊκὴ ἱστορία*, τ. Α', Ὁργανισμός Κλασσικῶν Ἐκδόσεων, Ἀθήνα 1970, σ. 88-90, τ. Β', ἐκδ. Τήνος, σ. 60-62, 70-74.
- Μακάριου Αἰγύπτου, *Ἀποφθέγματα*, MPG 34, 257-260A.
- , *Ὁμιλῖαι πνευματικαὶ* 12, 1, MPG 34, 449-820.
- , *Ὁμιλία* 15, 20, ἐκδ. Π. Χρήστου 7, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 254.
- , «Περὶ τῆς πνευματικῆς τελειότητος» (μτφρ. Ἀ. Γαλίτης), *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Τό Περιβόλι τῆς Παναγίας, 1986, τ. Γ', σ. 248-254.
- Μάξιμου Ὁμολογητῆ, «Ἐκατοντάς δευτέρα περὶ ἀγάπης», MPG 90, 1005A.
- , «Ἐκατοντάς τετάρτη», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Ἀστήρ, τ. Β', Ἀθήναι 1975.
- , *Τὰ 400 Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, «Ἐκατοντάς τετάρτη περὶ ἀγάπης», μτφρ. Εἰσαγωγή, σχόλια: Θεοκλήτου μοναχοῦ Διονυσιάτου, ἐκδ. Σπηλιώτη, 1978³, Ἀθήνα.
- , *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν: Ἀποριῶν βίβλος*, MPG 91, 1033-1417.
- , *Εἰς τὴν Προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν*, MPG 90, 904C.
- , *Πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις καὶ ἐρωτήσεις*, ΝΖ', MPG 90, 829A.
- , *Πρὸς Θαλάσσιον*, MPG 90, 497CD.

- Μάρκου Ἀσκητῆ, «Τά 200 κεφάλαια περί Πνευματικοῦ Νόμου», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Ἀστήρ, τ. Α΄, σ. 129-142, 96-108.
- Μεθόδιου Ὀλυμπίου, *Περί αὐτεξουσίου*, MPG 18, 264A.
- Μηναῖον Φεβρουαρίου περιέχον ἅπασαν τήν ἀνήκουσαν αὐτῷ Ἀκολουθίαν, μετὰ καί τῆς προσθήκης τοῦ Τυπικοῦ, κατά τήν ἀρχαίαν μέν, νεωστί δέ τυπωθεῖσαν διάταξιν τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, διορθωθέν καί, ὡς ἦν δυνατόν, ἐξακριβωθέν ὑπό Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἱμβρίου. Ἔκδοσις δευτέρα ἀναθεωρηθεῖσα ὑπό τοῦ αὐτοῦ, ἐπιδιορθωθεῖσά τε, καί πολλαῖς προσθήκαις πλουτισθεῖσα, ἐν Βενετίᾳ 1862.
- Μικρός Εὐεργετινός, Κοζάνη 2006, καί ἐκδ. Ἰ. Μ. Παρακλήτου, Ὠρωπός Ἀττικῆς 2012.
- Νεῖλου ἀσκητῆ, *Κυρινίῳ μοναχῷ*, MPG 79, 260B.
- , *Περί τῶν ὀκτῶ πνευμάτων τῆς πονηρίας*, MPG 79, 1145-1165.
- , *Ἐπιστολῶν Βιβλίον Γ΄*, λέ΄, MPG 79, 404A.
- , *Περί ἀκτημοσύνης ΚΗ΄*, MPG 79, 1004C.
- , *Πρός Εὐλόγιον μοναχόν 10*, MPG 79, 1105C.
- , «Περί λύπης», *Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καί Ἀσκητικῶν*, ἐκδ. Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Θεσσαλονίκη, τ. 11, σ. 384.
- Νεκταρίου ἀγ., *Θησαυρός λογίων*, τ. Α΄, κείμενα – μτφρ. – ἐρμηνεῖα: πρωτοπρ. Α. Μπιλάλης, Ἀθήνα 2013.
- Νεμέσιου Ἐδέσσης, *Περί τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου*, MPG 40, 504-817.
- Νικήτα Στηθάτου, *Περί ψυχῆς 57*, SC 81.
- , «Πρώτη πρακτικῶν κεφαλαίων ἑκατοντάς», πθ΄, MPG 120, 857-860 καί *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Τό Περιβόλι τῆς Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1984, τ. Γ΄, σ. 328.
- Νικηφόρου μονάζοντος, *Περί νήψεως καί φυλακῆς καρδίας*, MPG 147, 964B, 965A.
- Νικόδημου Ἀγιορείτη, *Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, τ. Γ΄, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2005.
- , *Ἀόρατος πόλεμος*, ἐκδ. Τῆνος, Ἀθήναι 1997.
- Νικολάου Βελιμίροβιτς (Ἀχρίδος), *Ὁμιλίες γιά τήν ἀπαισιοδοξία, τήν αἰσιοδοξία, τό «μέγα» ὄνομα καί τήν ἀνάστασι τῶν νεκρῶν*, ἐπιμ. Γ. Σύπρης, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 2014.
- Παΐσιου Γέροντος Ἀγιορείτη, *Λόγοι*, τ. Α΄ (*Μέ πόνο καί ἀγάπη γιά τόν σύγχρονο ἄνθρωπο*), τ. Ε΄ (*Πάθη καί Ἀρετές*) καί ΣΤ΄ (*Περί Προσευχῆς*), Ἰ. Ἡσυχαστήριον «Εὐαγγελιστής Ἰωάννης ὁ Θεολόγος», Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1998, 2002, 2007.
- Παλλάδιου, *Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων καί ὁσίων πατέρων*, MPG 65, 72-456.
- , *Λαυσαϊκή ἱστορία*, ἐκδ. Τῆνος, Ἀθήνα 1970, τ. Α΄, σ. 88-90, τ. Β΄, σ. 60-62, 70-74.

- Πέτρου Δαμασκηνού, προοίμιον, *Φιλοκαλία*, έκδ. Ἀστήρ, τ. Γ' 9, σ. 36, 9.
 Καί *Φιλοκαλία* έκδ. Τό περιβόλι τῆς Παναγίας, σ. 98 ἐξ.
- Πλάτων, *Φαῖδρος*, μτφρ. Π. Δόικος, έκδ. Ζήτρος, Ἀθήνα 2000.
- Πλουτάρχου, *Περί εὐθυμίας*, εἰσαγωγή – σύγχρονη ἀπόδοση – σχόλια, Γ. Λαθύρης. Ἐκδ. Ἡλιοδρόμιον, Ἀθήνα 2002.
- Πορφύριου Γέροντος Καυσοκαλυβίτη, *Βίος καί Λόγοι*, Ἰ. Μ. Χρυσοπηγῆς Χανίων, Χανιά 2003.
- , *Συνομιλία γιά τήν κατάθλιψη*, έκδ. Ἡ Μεταφόρφωσις τοῦ Σωτήρος, Μήλεσι Ἀττικῆς 2011.
- , *Τό χάρισμα τῆς διάκρισης*, έκδ. Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτήρος, Μήλεσι Ἀττικῆς 2011.
- Prosper Aquitanus (Πρόσπερου), “Carmen de ingratis”, MPL 51, 91-148.
- Σόρσκυ Νείλου όσίου, *Περί νοερᾶς ἐργασίας*, έκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1985.
- Συμεών Θεσσαλονίκης, *Ἀποκρίσεις*, νς', MPG 155, 908D.
- Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός IV*, 407, SC 129.
- , *Αἱ κατηχήσεις τοῦ όσίου πατρός ἡμῶν Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, ἡγουμένου καί πρεσβυτέρου Μονῆς τοῦ ἀγίου Μάμαντος τῆς Ξηροκέρκου, Κ. Φρατζολᾶ (ἐπιμ.), Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου, *Κατηχήσεις*, έκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1988.
- Συμεών τοῦ Μεταφραστῆ, *Περί λύπης*, MPG 32, 1285.
- Τερτυλλιανού, *De pudicitia*, MPL 21, 2.
- Τό Μέγα Γεροντικόν, Θεματική συλλογή, εἰσαγωγή – κείμενο – μετάφραση – σχόλια, τόμοι Α'-ΣΤ', Ἀθήνα.
- Φιλόθεου Σιναΐτη, «*Νηπτικά Κεφάλαια*», *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, τ. Γ', έκδ. Τό Περιβόλι τῆς Παναγίας, 1993.
- Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν συνερανισθεῖσα παρά τῶν ἀγίων καί θεοφόρων πατέρων ἡμῶν ἐν ἧ δια τῆς κατά τήν πρᾶξιν καί θεωρίαν ἠθικῆς Φιλοσοφίας ό νοῦς καθαίρεται, φωτίζεται, καί τελειοῦται καί εἰς ἣν προστετέθησαν τά ἐκ τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως ἐλλείποντα κεφάλαια τοῦ μακαρίου Πατριάρχου Καλλίστου*, ἐκδιδομένη ὑπό Παναγιώτου Ἀθ. Τζελάτη, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Π. Λεώνη, 1893.
- Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, 5 τόμοι, μτφρ.: Α. Γ. Γαλίτης, Γενική Ἐπιμ.: Γ. Α. Γαλίτης, Εἰσαγωγή-Σχόλια: Θεόκλητος μοναχός Διονυσιάτης, Φιλολογική ἐπιμ.: Ἰγν. Σακαλῆς, έκδ. Τό Περιβόλι τῆς Παναγίας, 1993.
- Φωτίου Μεγάλου, *Μυριόβιβλος*, MPG 103-104, 1231.
- Ὡριγένους, *Κατά Κέλσου*, Α', 67, Δ', *ΒΕΠΕΣ* 9, 76.
- , *Φιλοσοφούμενα ἢ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχος*, βιβλ. Θ', MPG 16, 3008-3454.

Β) Βοηθήματα

Ι. Έλληνόγλωσσα.

- Άγγελίδη, Γ., Έλευθεριάδου Μ., Αϊβαζιάν Θ. (συλλογικό), *Κατάθλιψη σέ έφήβους, ένήλικες καί ήλικιωμένους (Τί χρειάζεται νά γνωρίζετε)*, έκδ. ΨΠΝΟ, Κατερίνη 2004.
- Άλεβιζόπουλου Άντ., *Τό νόημα τής ζωής στό φώς τής Όρθοδοξίας*, Άθήνα 1996.
- Άναγνωστόπουλου Σ., *Η Εύχή μέσα στόν κόσμο*, έκδ. Γ. Γκέλμπεσης, Άθήνα 2007.
- Άρτέμη Είρ. Α., «Η εϋθυμία στή σκέψη τοϋ ιεροϋ Χρυσοστόμου καί οί τρόποι άποφυγής τής άθυμίας», *Κοινωνία* 2 (2003) 169-177.
- Αϋγουσιδής Άδ., *Γόνιμες συγκρούσεις. Ψυχολογική καί θεολογική προσέγγιση τοϋ χάσματος τών γενεών*, έκδ. Έννοια, Άθήνα 2008.
- , *Η ανθρώπινη έπιθετικότητα [Ποιμαντικοψυχολογική προσέγγιση στην Κλίμακα τοϋ άγίου Ίωάννου τοϋ Σιναΐτη (Διδακτ. Διατριβή)]*, Άθήνα 1997.
- , *Ποιμένας καί θεραπευτής (Ζητήματα ποιμαντικής ψυχολογίας καί ποιμαντικής πρακτικής)*, έκδ. Άκρίτας, 1999.
- , *Έκκλησία καί ψυχική υγεία. (Σύγχρονες Προκλήσεις)*, έκδ. Έννοια, Μάιος 2008. Εισήγηση στή ήμερίδα «Ποιμαντική άντιμετώπιση τών ψυχικών διαταραχών» (Θεσσαλονίκη 12-2-2009), *Έκκλησία*, τεϋχος 3, Μάρτιος 2009.
- , «Η ‘σωτηριολογική’ διάσταση τής Ψυχιατρικής», *Σύναξη* 25 (1988) 35 έξ.
- Βαλσάμη Γ., *Πηγές τοϋ δυτικοϋ μοναχισμοϋ στόν 4ο καί τόν 5ο αιώνα μ.Χ.*, Μυριόβιβλος Ψηφιακή Βιβλιοθήκη τής Έκκλησίας τής Ελλάδος.
- , «*Sanctum Basilium dico*»: Διερεύνηση τής σχέσεως τών άσκητικών έργων τοϋ Μ. Βασιλείου πρός τά τέσσερα βιβλία τοϋ άγ. Ίωάννη Κασσιανοϋ περί κοινοβιακών θεσμών, Άθήνα 1998.
- Βάντσου Χρ., *Θέματα Ποιμαντικής Ψυχολογίας*, τόμ. Ι, έκδ. «Αϊβαζή».
- Βαρβατσούλια Γ., «Τό τριμερές τής ψυχής κατά τούς ιερούς νηπτικούς», *Κοινωνία* 4 (1991) 492 έξ.
- , «Η θεώρηση τής μελαγχολίας στόν William James καί ή έννοια τής θλίψης στόν Ποιμένα τοϋ Έρμᾶ - Διαπραγμάτευση στό πλαίσιο τής Ψυχολογίας τής Θρησκείας», *Θεολογία* 80/3 (2009) 161-186.
- Βάρελη Θ. Χ., *Ψυχολογική καί Παιδαγωγική θεώρηση τής ανάπτυξης τής θρησκευτικότητας τοϋ παιδιοϋ στή σχολική ήλικία*, Άθήνα 2000.
- Βαρθολομαίου, [Άρχοντώνη], Οίκουμενικοϋ Πατριάρχη, *Συνάντηση μέ τό μυστήριο. Μιά σύγχρονη άνάγνωση τής Όρθοδοξίας*, μτφρ.: Π. Τσαλίκη-Κιοσόγλου, έκδ. Άκρίτας, Άθήνα 2011.

- Βασιλειάδου Γρ., «Ύπαρξιακή Ψυχοθεραπεία: Τό σκεπτικό & ή λειτουργία της», *Πεμπτουσία*, 14/2/2013.
- Βασιλειάδου Μ., *Προαγωγή Ψυχικής Υγείας (θεολογική προσέγγιση)*, London 2007.
- , *Προαγωγή Ψυχικής Υγείας καί Έκπαίδευση, Στρατηγικές Άξιολογικής Γνωσιακής Έκπαίδευσης*, μτφρ. Ε. Χριστινάκη-Γλάρου, Ίατρικές Έκδόσεις ΒΗΤΑ, Άθήνα 2008.
- Βεβελάκη Α., «Έπιστημονικές εξηγήσεις, δεισιδαιμονίες καί λαϊκές δοξασίες πού περιβάλλουν τά δίσεκτα έτη. Μία ήμέρα χαμένη στό... διάστημα. Τά ήμερολόγια, οί άποκλίσεις στους ύπολογισμούς του Σωσιγένη, ό χρόνος τών 352 ήμερών στην Έλλάδα καί τό λάθος τών... τριών ώρων πού συνεχίζεται ως σήμερα», έφημ. *Τό Βήμα*, 27/2/2000.
- Βενέδικτου, Ίερομ. Άγιορείτη, *Τό χάρισμα τής διάκρισης*, έκδ. Η Μεταφώρφωσις του Σωτήρος, Μήλεσι 2011.
- , *Οί λογισμοί καί ή αντιμετώπισή τους*, έκδ. Συνοδίας Σπυρίδωνος Ίερομονάχου, 1997, Ν. Σκήτη, Άγιον Όρος.
- Βίττη Εύσ. Αρχ., *Ηδονή - όδύνη, ό διπλός καρπός τής αίσθήσεως*, έκδ. Άκρίτας, Άθήνα 1990.
- Βλάχου Ίεροθέου, Μητροπολίτου, *Θεραπευτική άγωγή. Προεκτάσεις στην «Όρθόδοξη Ψυχοθεραπεία»*, Λεβαδεία 1993³.
- , *Όρθόδοξη Ψυχοθεραπεία (Πατερική θεραπευτική άγωγή)*, Ίερά Μονή Γενεθλίου τής Θεοτόκου (Πελαγίας), Λεβάδεια, 1992⁴, *Όρθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, -1-, έκδ. Ί. Μ. Γενεθλίου τής Θεοτόκου, 1995.
- , *Συζητήσεις για την «Όρθόδοξη Ψυχοθεραπεία»*, 3, Β΄ έκδοση, Ίερά Μονή Γενεθλίου τής Θεοτόκου (Πελαγίας), Λεβάδεια 1992.
- , *Ποιότητα ζωής*, Ί. Μ. Γενεθλίου τής Θεοτόκου, Λεβάδεια, 1996.
- , *Άνατολικά Α΄ (κοινωνικά καί θεολογικά κείμενα έμποτισμένα στο πνεύμα τής Άνατολής)*, Ί. Μ. Γενεθλίου τής Θεοτόκου (Πελαγίας), Λεβάδεια 1989.
- , *Έκκλησία καί έκκλησιαστικό φρόνημα*, Λεβάδεια 1990.
- , *Ύπαρξιακή Ψυχολογία καί Όρθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, Λεβάδεια 1997.
- , *Ψυχική άσθένεια καί ύγεια (διάλογος)*, Λεβάδεια 2004.
- Βλάχου Κ. Σ., *Τό «μή μέγα φρονεΐν» (Η κατά τόν ιερόν Χρυσόστομον προσέγγις τών έπαγγελιών τής Π. Διαθήκης, Β΄)*, *Θεολογία*, τεύχ. 2, τ. ΞΓ΄, Άθήναι 1992.
- Βορέα Θ., «Η δόξα περί τών σπλάχνων ως έδρας τής ψυχής», *Άνάλεκτα Ι*, Άθήναι 1937.
- Βοσνιάδου Στ., *Εΐσαγωγή στη ψυχολογία. Βιολογικές, αναπτυξιακές καί συμπεριφοριστικές προσεγγίσεις: Γνωστική ψυχολογία*, Τόμος: 1, έκδ. Gutenberg, Άθήνα 2002.

- Γαβριηλία Γερόντισσα, *Ἡ Ἀσκητική τῆς Ἀγάπης*, ἐκδ. Ἐπτάλοφος, Ἀθήνα 1998.
- Γαρύφαλλου Γ., «Κατάθλιψη καί νοσηρότητα. Θεραπευτικές ὁδηγίες», εἰσήγηση σέ στρογγυλή τράπεζα «Μείζων κατάθλιψη», στά πλαίσια τοῦ 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψυχιατρικῆς στό Γεν. Νοσοκομεῖο Θεσσαλονίκης, 8-11 Μαρτίου 2007, *Hellenic Psychiatry* 5 (1) 2008.
- Γεράσιμου μοναχοῦ, *Μικρός Παρακλητικός Κανόνας στήν Ὑπεραγία Θεοτόκο. Γιά τή μαθητική νεολαία* (μετάφραση: Ἀρχιμ. Μακάριου Φιλοθέου), ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2000.
- Γερουλάνου Μ., *Αἱ ψυχικάί ἐπιδράσεις ὡς νοσογόνος παράγων*, Ἀθῆναι 1948.
- Γεωργουσόπουλου Κ., «Περί ἀθυμίας», ἐφημ. *Τά Νέα*, 10/11/2012.
- Γιαγκάζογλου Σ., «Ἀγία Γραφή, Ἐκκλησία καί Παράδοση», *Θεολογία* 85/2 (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος 2014) 4.
- , «Ὁ ἀνθρωπισμός τῆς ἐρήμου. Πνευματική διάκριση κατά τήν ἀσκητική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας», *Θεολογία* 80/1 (2009) 109-126.
- Γιανναρά Χ., *Τό Πρόσωπο καί ὁ Ἔρως*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1987.
- , *Ἡ μεταφυσική τοῦ Σώματος (Σπουδή στόν Ἰωάννη τῆς Κλίμακος)*, ἐκδόσεις Δωδώνη, Ἀθῆναι 1971.
- , «Ἀνθρωπολογικές προϋποθέσεις», *Σύναξη* 2 (Ἀνοιξη 1982) 37-46.
- Γιούλτση Β., *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1996.
- Γκίκα Σ., *Λεξικό Ἰδεῶν καί Ἰδεολογιῶν: Πολιτική-Κοινωνιολογία-Ψυχολογία-Φιλοσοφία*, ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 1992.
- Γκορίτσοβα Τ., *Ἡ τρέλλα νά εἶσαι Χριστιανός. Ἡ παραφροσύνη τῆς πίστεως καί ἡ ἀφροσύνη τῆς ἀθεΐας*, μτφρ. Πρωτ. Γ. Μεταλληνού- Α. Μεταλληνού, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1988.
- Γκριλλα Β. Α., *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Πελαγιανισμοῦ – Προπατορικό Ἄμάρτημα καί σωτηρία*, Ἀθήνα 2010.
- Γλάρου Α., *Θεία παιδαγωγία. Παιδαγωγικά στοιχεῖα στόν Μεγάλο Κανόνα τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2000.
- Γρηγορίου Ἱερομονάχου, *Ἡ Ἱερά ἐξομολόγησις. Σχόλια*, ἐκδ. Ἱερὸν Κουτλουμουσιανόν κελλίον «Ἅγιος Ἰωάννης ὁ θεολόγος», Ἅγιον Ὅρος, 1995.
- Δαβέτα Ι. Δ., «Ἀκηδία», *ΘΗΕ* 1 (1962) 1200-1202.
- Δημητρακόπουλου Φ., *Σελίδες γιά τόν ἅγιο Κασσιανό τόν Ρωμαῖο στήν παλιά πόλη τῆς Λευκωσίας*, ἐκδ. Ἀκτή, Λευκωσία, 1997.
- Δημητράκου Δ., *Ἐκσυγχρονισμένον «1970» Νέον Ὁρθογραφικόν καί Ἑρμηνευτικόν Λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης (Ἀρχαίας-Μεσαιωνικῆς-Καθαρευούσης-Δημοτικῆς)*, Ἐπιτομή τοῦ 9τομου Λεξικοῦ τῆς

- Ελληνικής Γλώσσας (Αναθεώρησις, Συμπλήρωσις καὶ διόρθωσις ὑπὸ Θεσεῶς Τζαννετάτου), ἐκδ. Γιοβάνης, Ἀθήναι 1969.
- Δημητρώπουλου Εὐστ., *Συμβουλευτική καὶ συμβουλευτική ψυχολογία. Θεωρία, μεθοδολογία, πράξις*, ἐκδ. Γρηγόρη, 2005.
- Διαμαντόπουλου Α. Κ., *Ἡ υἰοθεσία τῶν Χριστιανῶν*, Ἀθήναι 1984.
- Δρανδάκη Π., *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, ἐκδ. Β', τ. 6, 7, ἐκδ. Φοῖνιξ, Ἀθήνα 1957-1964.
- Ἐνισλείδου Χ. Μ., *Ὁ θεσμός τῆς νηστείας*, Ἀθήναι 1985.
- Εὐθυμίου Γ., *Αὐθεντικοὶ Ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 2006.
- Εὐθυμίου Μητρ. Ἀχελώου, *Κατ' εἰκόνα Θεοῦ: Ὁρθόδοξη ἀνθρωπολογία*, ἐκδ. Τῆνος, 2006.
- Εὐστρατιάδης Σ., *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήναι 1961.
- Εὐτυχιάδης Ἀριστ., *Ἀρχές Φιλοσοφίας καὶ Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς*, Ἱατρικὲς Ἐκδόσεις ΒΗΤΑ, Ἀθήνα 2001.
- Ζακόπουλου Ἀθην., *Ψυχανάλυση: Μύθος ἢ Ἐπιστήμη;* Ἀμφισσα 1990.
- Ζάχαρου Ζ., *Ὁ κρυπτός τῆς καρδίας ἄνθρωπος*, ἐκδ. Ἰ. Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ, Ἀγγλίας, 2012.
- Ζηζιούλα Ἰ., «Νόσος καὶ θεραπεία στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία» (1994), Εἰσήγηση στὴν Ἡμερίδα «Θεολογία καὶ Ψυχιατρικὴ σὲ διάλογο», ἐκδοσις πρακτικῶν, Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 1999.
- , *Ἀπὸ τό προσώπειον εἰς τό πρόσωπον: Ἡ συμβολὴ τῆς Πατερικῆς Θεολογίας εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ προσώπου (ἀνατύπωση ἀπὸ: «Ἡ ἰδιοπροσωπεία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ»)*, Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, τ. Β', Ἀθήνα 1983.
- Ζήση Θ., *Ἡ ταπείνωσις κατὰ τὴν Ἀγίαν Γραφὴν καὶ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1981.
- , *Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου*, Θεσσαλονίκη 1992.
- Ἡρακλῆ Εὐδοξία, *Ἐμπειρικὴ διερεύνηση τῆς ὑποκειμενικῆς εὐζωίας σὲ σχέση μὲ τὴ θρησκευτικότητα καὶ πνευματικότητα σὲ ἐνήλικες 25-40 ἐτῶν. (Μεταπτυχιακὴ διπλωματικὴ ἐργασία)*, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2009.
- Θεοδώρου Ἀ., *Ἡ περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ (διατριβὴ ἐπὶ ὕψην)*, Ἀθήνα 1956.
- Θεόκλητου Διονυσιάτη, *Ἡ Ἀγάπη σείει τὴν γῆ*, ἐκδ. Σπηλιώτη, Ἀθήνα 2003.
- Θεοχαράκη Ν., Ν. Δαμίγου, Β. Μαυρέα, Α. Εὐτυχιάδης, Α. Βελογιάννη, Σ. Γερούλανου, «Στοιχεῖα τῆς Φροῦδικῆς θεωρίας στό Βυζάντιο», Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς 21/4 (2004) 391-396.
- Θερμοῦ Β., *Ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1996.

- , «Πρός μία θεολογική κατανόηση τῆς ψυχοπαθολογίας καί τῆς θεραπείας», εἰσήγηση δημοσιευμένη στό πρακτικά τῆς ἡμερίδας: *Θεολογία καί ψυχιατρική σέ διάλογο*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1999.
- , *Ἄνθρωπος στόν ὀρίζοντα! Προσεγγίζοντας τή συνάντηση ὀρθόδοξης Θεολογίας καί Ἐπιστημῶν τοῦ ψυχισμοῦ*, Ἀθήνα 2006.
- , «Θεωρία καί πράξη τῆς Ποιμαντικῆς ἀπέναντι στήν Ψυχολογία», *Σύναξη* 25 (1988) 43 ἐξ.
- Ἰωαννίδη Φ., «Regula Magistri, ἓνας ἀμφιλεγόμενος δυτικός μοναστικός κώδικας», *Κληρονομία* 26/Α'-Β' (Ἰούνιος-Δεκέμβριος 1994) 195-200.
- , «Ὁ Πνευματικός Γέροντας στό Ἀσκητικά ἔργα τοῦ Ἰωάννη Κασσιανοῦ καί τῆ Regula Magistri», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 776 (1999) 37-45.
- , *Πατέρες καί Ἐκκλησιαστικοί Συγγραφεῖς τῆς Δύσης*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 2010.
- , «Ἐπιδράσεις τοῦ μοναχισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς στόν κανόνα τοῦ ὁσίου Βενεδίκτου», *ΕΕΘΣΘ* (παράρτ. ἀρ. 2, Α' τόμου), Θεσσαλονίκη 1991.
- Ἰωαννίδη Χ., *Μελαγχολία. Ἡ ἀρχαία ἐλληνική ἀποψη*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2006.
- Ἰωαννίκιου Ἀρχιμανδρίτη, *Νῆψις καί προσευχή* (Φιλοκαλικές σελίδες 1), Ὁ νοῦς (Φιλοκαλικές σελίδες 2), Ἡ Θεία Χάρις (Φιλοκαλικές σελίδες 3), *Τά δάκρυα* (Φιλοκαλικές σελίδες 4), ἐκδ. Ἱεροῦ Γυναικείου Ἡσυχαστηρίου «Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», 1994.
- Ἰωάννου μοναχοῦ, Ἀγιαννανίτη, «Ἀββᾶ Κασσιανοῦ Κοινοβιακές διατυπώσεις. Ἡ Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου πρότυπο γιά τά μοναστήρια τῆς Δύσεως», *Ἀγιορείτικη μαρτυρία*, Τριμηνιαία ἐκδ. Ἱεράς Μονῆς Ξηροποτάμου, Ἔτος Β', Τεύχος 6, (Ἰανουάριος- Μάρτιος, 1990), σ. 33.
- Ἰωσήφ Βατοπαιδινοῦ Γέροντος, Ἀθωνικά μηνύματα (*Ψυχωφελῆ Βατοπαιδινά* 9), ἐκδ. Ἱ. Μ. Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὅρος 1999³.
- Κακουλίδη Γ., *Νεκρώσιμος Ἀκολουθία καί Ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου, μέ πλήρη χορωδιακή καί συνήχηση*, Ἀθήνα 2012.
- Κάκουρου Εὐθ. & Μανιαδάκη Κατ., *Ψυχοπαθολογία Παιδιῶν καί Ἐφήβων*, ἐκδ. Τυπωθήτω, Ἀθήνα 2006.
- Καλαντζῆ-Ἀζίζι Ἀναστασία. (ἐπιμ.), *Διδακτικές Σημειώσεις. Μάθημα: Γνωσιακές-Συμπεριφοριστικές Προσεγγίσεις στήν Ψυχοθεραπεία*. Τομέας Ψυχολογίας, *ΕΚΠΑ*, Ἀθήνα 2006.
- Καλλιντέρη Δ., *Πάθη καί ἀπάθεια κατά τή διδασκαλία τοῦ Ἀββᾶ Ἰσαάκ τοῦ Σύρου*, ἐκδ. Βρυέννιος, 1997.
- Καλογήρου Ἱ.Ι., «Ἡ χάρις κατά τόν ἱερόν Αὐγουστῖνον. Ἡ περαιτέρω κατανόηση καί ἀποτύπωση τῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἰς τόν δυτικόν Χριστιανισμόν», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 283-304.

- Καραβιδόπουλου Ί., *Ἡ ἁμαρτία κατά τόν Ἀπόστολον Παῦλον*, Θεσσαλονίκη 1986.
- Καρακόλη Κ. Χ., *Τό χάρισμα τῆς διάκρισης στήν Ὁρθόδοξη Πνευματική Καθοδήγηση (Πατερικές παρεμβολές στό συμβουλευτικό ἔργο τῶν πατέρων καί διδασκάλων)*, ἐκδ. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρος, Μήλεσι Ἀττικῆς, 2011.
- Κατσίρα Λ. Β., «Ἡ ὀρθόδοξη ἡσυχαστική παράδοση καί οἱ ἀνατολικές θρησκείες (yoga). Ὁμοιότητες καί διαφορές», *Κοινωνία*, τεύχ. 1, 2009.
- , *Θρησκεία-Πολιτεία-Ἐκπαίδευση. Ἐκπαιδευτικές καί παιδαγωγικές προσεγγίσεις. Ἡ εἰκόνα τοῦ Ἰσλάμ στά πανεπιστημιακά ἐγχειρίδια τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Παῦλος, Ἀθήνα 2008.
- Καψάνη π. Γ., «Ἡ ὁμολογία τῶν Ἁγίων Νέων Μαρτύρων ἔκφραση ἀγάπης πρὸς τόν Θεό καί τούς ἀνθρώπους», *Ὁ Ὅσιος Γρηγόριος*, τ. 11, Θεσσαλονίκη 1986.
- , «Θέματα πνευματικοῦ ἀγῶνος», *Ἀγιορείτικη Μαρτυρία*, τεύχ. 2, σ. 70-75.
- , *Ἡ ποιμαντική διακονία κατά τούς ἱερούς Κανόνες*, Ἀθήνα 2003.
- , *Ὁρθόδοξος Μοναχισμός καί Ἅγιον Ὅρος*, Ἰ. Μ. Ἀγ. Γρηγορίου, Ἅγιον Ὅρος, 1997.
- Κεσελόπουλου Ἀ., *Πάθη καί ἀρετές στή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ* (1982), Ἀθήνα 1986.
- Κιούλου Κ., «Θρησκευτικότητα, πνευματικότητα καί ψυχοθεραπεία», *Ψυχιατρική* 21/3 (2010) 240-246.
- Κοντάκος Χ., *Αἱ ἐν τῇ Δύσει διατυπωθεῖσαι διδασκαλαί περί σωτηρίας* (Πελάγιος-Αὐγουστῖνος-Κασσιανός), Θεσσαλονίκη 2004.
- Κόντογλου Φ., *Μυστικά Ἄνθη*, Ἀθήνα 2001.
- Κορναράκη Ί., *Βιβλικά Ψυχογραφήματα*, Θεσσαλονίκη 1975.
- , «Ἡ ἀσκητική ἐρήμωση τοῦ ἀσυνειδήτου», *Φιλοκαλικά Θέματα*, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη.
- , *Πατερικά βιώματα τῆς Ἐνδεκάτης ὥρας (Ἀπό τήν ψυχολογία τῆς κατανύξεως)*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1977.
- , *Στοιχεῖα Νηπτικῆς Ψυχολογίας*, Ἀθήνα 1982.
- , *Ψυχολογία καί Πνευματική ζωή*, ἐκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1986.
- , *Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*, ἐκδ. Οἶκος «Ἀδελφῶν Κυριακίδη», Θεσσαλονίκη 1980.
- Κουκουσά Β., *Ἱστορία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀμερικῆς μέ βάση τίς πηγές: Οἱ Ἕλληνες στόν Νέο Κόσμο: Ἐκκλησιαστική καί κοινοτική ὀργάνωση* (ἐπιμ. Ε. Λιανός-Λιαντῆς), ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010.
- Κουμανοῦδη Σ., *Λεξικόν Λατινικοελληνικόν μετά συνωνύμων καί ἀντιθέτων τῆς λατινικῆς*, ἐκδ. Γρηγόρης, Ἀθήνα 2009.

- Κούναβη Γ., *Ὁ πόνος*, έκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1994.
- , *Παναγία καί Ἐκκλησία*, έκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα 1989.
- Κουρεμπελέ Ι., «Ἱστορία καί δόγμα μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* (Μάιος-Αὐγούστος 2004) 426.
- Κουφογιάννη Πανωραία, *Ὁρθόδοξη Πίστη καί Ἐπιστημονική Ψυχολογία. Σέ ἀναζήτηση τῆς ἀκεραιότητος*, Ἀθήνα 2007.
- , «Ἀκηδία καί κατάθλιψη. Μῦθοι καί πραγματικότητα», στό *ΕΕΘΣΑ*, τ. ΜΖ', ἐν Ἀθήναις 2012.
- , *Ἐκπαιδεύοντας Θεολόγους στή Συμβουλευτική καί τή Συμβουλευτική Ψυχολογία*, Ἀθήνα 2006.
- , *Ἡ Εἰκόνα τοῦ Ἀνθρώπου στόν Fromm ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*, διδ. διατριβή, Ἀθήνα 1999.
- , *Ἡ Συμβουλευτική Ψυχολογία στή Χριστιανική ἀγωγή*, έκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2001.
- Κρητικοῦ, Μ., Ἀρχιμ., *Α' Εἰσήγησις*: «Ἡ ἁμαρτία καί οἱ ψυχικές διαταραχές», στήν: Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή ἐπί Εἰδικῶν Ποιμαντικῶν Θεμάτων καί Καταστάσεων, http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/pastoral/methodios_kritikos_amartia.html, 1/5/2014.
- Κυμίσση Π., *Συνάντησις Ψυχιατρικῆς καί Πίστης*, έκδ. Ο.Χ.Α. «ΛΥΔΙΑ», Θεσσαλονίκη χ.χ.
- Κύρρη Κ., «Κασσιανός ὁ «Κύπριος», ὁ ὅσιος καί Κασσιανός ὁ ὁμολογητής ὁ «Ρωμαῖος», *Ἐπετηρίδα Κέντρου Μελετῶν Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου*, Λευκωσία 1996.
- Κωνσταντινίδη Ι. Χ., «Μακροί ἀδελφοί», *ΘΗΕ* 8 (1966) 529-530.
- Κωνσταντινίδη Μ., *Λεξικόν Ὁμηρικόν*, ἐν Ἀθήναις χ.χ.
- Κωστόπουλου Κ., Ἱεροκήρυκα Ἱ. Μ. Πατρῶν, «Ἄτομο καί πρόσωπο», ἐφημ. *Πελοπόννησος* Πάτρα, 4/3/2012.
- Λενῆ Ἀμβρ., Μητροπ., *Τό πρόβλημα τοῦ πόνου*, έκδ. Χρυσοπηγή, Ἀθήνα.
- Λεξικό Βιβλικῆς Θεολογίας [ἐλληνική μετάφρασις ἀπό τό γαλλικό πρωτότυπο (ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Xavier Léon Dufour), ἐποπτεία Σ. Ἀγουρίδη, Στ. Βαρτανιάν... κ.ἄ.], Ἀθήνα 1980.
- Λιάκου Α., *Σχέσεις ἄγχους καί ἐπιθετικότητος εἰς τήν Ψυχωσικήν μελαγχολίαν* (διατριβή ἐπί ὑφηγεσίᾳ), Ἀθῆναι 1977.
- , «Διαταραχές τῆς βουλήσεως καί τῆς ψυχοκινητικῆς συμπεριφορᾶς», στό: Στεφανῆς κ.ἄ., *Θέματα Ψυχιατρικῆς*, έκδ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα χ.χ.
- Λιβεριάτου Ε., *Ἑσωτερικαί ἀνταύγειαι τοῦ πνεύματος*, Ἀθῆναι 1976.
- «Λογικό καί αὐτεξούσιο κατά τόν ἅγ. Ἰωάννη τόν Δαμασκηνό», Πρακτικά Κ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου μέ θέμα: «ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», Ἱ. Μ. Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2000.

- Λογοθέτη Σπ., *Ἀρχιμανδρίτου, Ἡ κατάθλιψις (Ἕνας ὀρθόδοξος πνευματικός ὁδηγός)*, ἐκδ. Ἀδελφότης Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Ναυπάκτου, Ναύπακτος 2002.
- Μακράκη Μ., *Ντοστογιέφσκι, πάθος καί ἐλευθερία. Ἡ λυτρωτική δύναμη τοῦ πόνου στή ζωή καί στό ἔργο τοῦ Ντοστογιέφσκι, ιδιαίτερα στό τελευταῖο του ἔργο «Ἀδελφοί Καραμαζώφ»*: Ἡ φιλοσοφία καί ἡ θεολογία τοῦ πόνου στό Ντοστογιέφσκι σέ σύγκριση ιδιαίτερα μέ τούς *Κίρκεγκωρ, Σανταγιάνα, Στρίντμπεργκ καί Φώκνερ*, Ἀθήνα 1994.
- , *Ψυχολογία τῆς Θρησκείας: Εἰσαγωγή, ἱστορία καί θεματολογία: Ἡ ψυχική πηγή τῆς θρησκείας καί ἡ ἔκφρασή της ὡς βίωμα*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1999.
- Μαλικιώση-Λοῖζου Μ., *Ἡ συμβουλευτική ψυχολογία στήν ἐκπαίδευση. Ἀπό τή θεωρία στήν πράξη*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2001.
- , *Συμβουλευτική Ψυχολογία*, Ἀθήνα 1999.
- Μάνου Ν., *Βασικά στοιχεῖα κλινικῆς ψυχιατρικῆς*, ἐκδ. University studio Press, Θεσσαλονίκη 1987², 1997.
- Μαντζαρίδη Γ. Ι., *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, 1999⁵.
- , *Μέθεξις Θεοῦ*, Θεσσαλονίκη 1979.
- Μαρκίδη Μ., *Ἡ Ψυχάνalysis τοῦ διχασμένου ὑποκειμένου – εἰσαγωγή στό ἔργο τοῦ J. Lacan*, ἐκδ. Ἑρασμος, Ἀθήνα 1977.
- Μαρτζέλου Γ., *Ὁρθόδοξο δόγμα καί θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικῆς θεολογίας Β΄*, Φ.Θ.Β. 41, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000.
- Ματθαίου Β., *Ὁ Μέγας Συναξαριστής τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Μῆν Φεβρουάριος, Ἀθήνα 2011, τ. Β΄, σ. 543-346.
- Ματσούκα Ν., «Προϋποθέσεις καί χαρακτήρ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ ἐν σχέσει πρός τήν περί ἐκλογῆς καί προορισμοῦ βιβλική διδασκαλίαν», (ἀνάτ. ἀπό τό περιοδικό *Θεολογία*), Ἀθήνα 1968.
- , *Ἐπιστήμη, Φιλοσοφία καί Θεολογία στήν Ἐξαήμερο τοῦ Μ. Βασιλείου*, Φ.Θ.Β. 10, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1990.
- , *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία, Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σέ ἀντιπαράθεση μέ τή δυτική χριστιανοσύνη*, Τόμος Β΄, Θεσσαλονίκη 1999.
- , *Τό πρόβλημα τοῦ Κακοῦ*, Φ.Θ.Β. 5, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992.
- Μελισσάρη Ἀθ. Γ., *Ἡ ἀνθρωπολογική ἀξία τῆς Νυχθημέρου Ἀκολουθίας – Ποιμαντική καί ψυχολογική προσέγγιση*, Ἀθήνα 2004.
- Μεταλληνοῦ Γ. Δ., «Πελάγιος», *ΘΗΕ* 10 (1960) 255-258.
- Μετοχίτη Θ., *Ἠθικός ἢ Περί Παιδείας*, ἐκδ. Κανάκη, Ἀθήνα 1995.
- Μιχαήλ Μοναχοῦ, *Διάκριση: Μείζων ἀρετή ἢ ἔνοχο καταφύγιο*, ἐκδ. Δορκάς, Ἀθήνα 2007.

- Μουρατίδη Κ., *Ἡ μοναχική ὑπακοή ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ*, Ἀθήναι 1956.
- Μουτσούλα Ἥ., *Ἡ Σάρκωσις τοῦ Λόγου καί ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης*, Ἀθήνα 1965.
- Μπαλάνου Δ. Σ., «Εἶναι κακόδοξος ἡ περί Χάριτος διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Κασσιανοῦ;», *ΕΕΘΣΑ* (1936) 60-69.
- Μπαλῆ Θ., *Σύνοψη Κλινικῆς ψυχιατρικῆς. Ἀπλή, πρακτική καί εὐκολη προσέγγιση τῆς κλινικῆς εἰκόνας καί θεραπείας τῶν ψυχικῶν παθήσεων*, ἐκδ. University Press, Θεσσαλονίκη 2000.
- Μπαλογιάννη Σ., «Ἡ μελαγχολία τοῦ Kierkegaard εἰς τὴν ζωὴν καί τὸ ἔργον του», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 773 (1998) 303-351.
- , «Τὸ ἄγχος εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kierkegaard», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 721 (1988) 8-13.
- Μπαμπινιώτη Γ., *Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας. Μέ σχόλια γιὰ τὴ σωστή χρῆση τῶν λέξεων. Ἑρμηνευτικὸ, Ἑτυμολογικὸ, Ὁρθογραφικὸ, Συνωνύμων - Ἀντιθέτων, κύριων ὀνομάτων, ἐπιστημονικῶν ὄρων, Ἀκρωνυμίων*, ἐκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθήνα 1998, 2005.
- Μπεμπῆ Γ. Σ., «Γεννάδιος», *ΘΗΕ* 4 (1962) 272-273.
- Μπολέτσου Τ., «Ποιμαντική τῆς Προσφορᾶς», *Νέα Εὐθύνη* 5 (Μάιος – Ἰούνιος 2011) 310-312.
- Μπότση Π., *Φιλοκαλία τῶν Ῥώσων Νηπτικῶν, Α΄. Διδαχὲς ὁσίου Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ*, ἐκδ. Π. Μπότση, Ἀθήνα 2003³, τόμοι Α΄-Γ΄, ἐκδ. Σταμούλη, Ἀθήνα 1995.
- , *Πνευματικὸ πορτραῖτο τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τῆς Κροστάνδης*, Ἀθήνα 2001.
- Μπούλοβιτς Ε., «Ἡ ἐρμηνεία τῆς εὐχῆς τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Μάρκου Ἐφέσου», *Κληρονομία* 7 (1975) 345 ἐξ.
- Μπουλουγούρη Ἰ., *Θέματα Γνωσιακῆς καί Συμπεριφοριστικῆς Θεραπείας*, τ. Β΄, ἐκδ. Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Ἑρευνας τῆς Συμπεριφορᾶς, Ἰνστιτούτο Ἑρευνας & Θεραπείας τῆς Συμπεριφορᾶς, Ἀθήνα 1995.
- Μπρατσιώτη Ν., *Ἀνθρωπολογία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ι. Ὁ ἄνθρωπος ὡς Θεῖον δημιούργημα*, ἐν Ἀθήναις 1970.
- Μπρατσιώτη Π., *Ἡ πρό Χριστοῦ Παιδαγωγία*, Ἀθήναι 1965.
- Μωυσέως Μοναχοῦ Ἀγιορείτη, *Ἡ εὐλαλή σιωπή*, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2009.
- , «Ἡ διάκριση», ἐφημ. *Μακεδονία*, 12/02/2012.
- Νησιώτη Ν., *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν. Τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ καί ἡ δυνατότης γνώσεως αὐτοῦ*, Ἀθήναι 1965.
- Νικολαΐδη Ἀ., *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, Ἀθήνα 2008.
- , *Κριτικὴ θεωρία καί κοινωνικὴ λειτουργία τῆς θρησκείας. Ἑρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς σκέψης τοῦ Max Horkheimer ἀπὸ ἀποψη κοινωνιολογική – θρησκευσιολογική*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2005.

- , *Θρησκεία και φόβος. Ο φόβος της θρησκείας και η θρησκεία της τρομοκρατίας*, έκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2003.
- Ξεζάκη Ν., «Κοινωνία προσώπων» βασική έννοια της Ὁρθόδοξης Θεολογίας», *ΕΕΘΣΑ*, τόμ. ΜΣΤ', ἐν Αθήναις 2011, σ. 214 ἐξ.
- Οἰκονόμου Ἡ. Β., *Πειρασμοί ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ*, Αθήναι 1970².
- Οἰκονόμου Κ., «Ἡ ὁκνηρία – ἀκηδία», ἐφημ. Ἐλευθερία, Λάρισα, 1/2/2014.
- Παίδαρου Γ. Κ., *Ἡ ψυχασωματική ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου στὸν Ὅμηρο*, ἀδημ. διδ. διατριβή, Αθήνα 2003.
- Παλούκα Π. Α., *Ἡ προσευχή ὡς ψυχολογικό, θρησκευτικό, κοινωνικό καὶ βιολογικό γεγονός καὶ ἡ πολύπλευρη σημασία της*, Αθήναι 1996.
- Παντελάκη Ε., «Κασσιανός Ἰωάννης», *Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαιδεία*, ἐκδ. «Ὁ Φοῖνιξ», τ. ΙΓ', ἐκδ. Β' Φοῖνιξ, Αθήναι 1957-64.
- Παπαδόπουλου Γ., *Λεξικό της Ψυχολογίας*, Αθήνα 2005.
- Παπαδόπουλου Σ. Γ., *Πατρολογία*, Αθήνα, τ. Α' (1984) καὶ Γ' (2010).
- , «Προβλήματα τοῦ Ἀρχαίου Μοναχισμοῦ (Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἔργου τοῦ Α. J. Festugière, *Les Moines d'Orient*, τομ. I-IV)», στό: *Κληρονομία* 2/1 (Ἰανουάριος 1970) 162-163.
- , *Συνάντησις ὀρθοδόξου καὶ σχολαστικῆς θεολογίας (ἐν τῷ προσώπῳ Καλλίστου Ἀγγελικούδη καὶ Θωμᾶ Ἀκινάτου)*, Θεσσαλονίκη 1970.
- Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου Ἑλ., *Ἄγνωστη Ἀκολουθία στὸν Ἅγιο Κασσιανὸ τό Ρωμαῖο*, ποίημα τοῦ «Κρήτης» (Νικηφόρου τοῦ Μοσχόπουλου), Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸν Β' τόμο τοῦ περιοδικοῦ «Δίπτυχα» τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Μελετῶν, Αθήναι 1980-81.
- Παπανικολάου Φ. Ν., *Ἡ ἔρμος καὶ ἡ Πόλη στὴν Ἀσκητικὴ Γραμματεία τῶν πρώτων αἰώνων*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Παπαπέτρου Κ. Ε., *Ἡ ἰδιοτροπία ὡς πρόβλημα ὄντολογικῆς ἠθικῆς: Συμβολή εἰς τὴν μελέτην τῆς σχέσεως μεταξὺ τῆς καθολικότητος τοῦ προσώπου καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀτομικῶν ἀποκλίσεων*, Αθήναι 1973.
- Παπατζανάκη Γ., *Ἡ περί θλίψεων διδασκαλία κατὰ τὴν Κ. Διαθήκην, ἡ πραγματικότης καὶ ἡ σωτηριολογικὴ αὐτῶν ἀξία*, Αθήναι 1988.
- Παρασκευαΐδη Χ., Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, *Πόλεμος κατὰ τοῦ Σατανᾶ*, ἐκδ. Χρυσοπηγή, Αθήναι 1973.
- Παρασκευόπουλου Ἰ., *Κλινικὴ Ψυχολογία. Διάγνωση. Πρόληψη καὶ θεραπεία τῶν ψυχικῶν διαταραχῶν*, Αθήνα 2008.
- Πάσχου Π. Β., *Γυναῖκες τῆς ἐρήμου (Μικρὸ Γεροντικό Γ')*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Αθήνα 1998.
- Πατρώνου Γ., *Ἐκκλησία καὶ κόσμος. Θέματα πνευματικοῦ προβληματισμοῦ*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Αθήνα 2002.
- Πελεγρίνη Θ., *Ἐγχειρίδιον παθῶν*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Αθήνα 2008.
- , *Λεξικό τῆς Φιλοσοφίας*, ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.

- Πέντζα Β., *Εἶπε Γέρων...* Τό «Γεροντικόν» σέ νεοελληνική ἀπόδοση, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήναι 1983, σ. 105, 256.
- Πετρουλάκη Νικ. Β., «Ἡ προσωπική καί ἡ κοινωνική μας συμπεριφορά, Ἄτομο καί πρόσωπο. Ἐγώ καί ἐσύ», *Ἐφαρμοσμένη Παιδαγωγική, Ἑλληνικό Ἰνστιτοῦτο Ἐφαρμοσμένης Παιδαγωγικῆς καί Ἐκπαίδευσης*, (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), ἐκδ. Ἥλεκτρον, τεῦχος 2, Ἀθήνα 2011.
- Πίλτσικα Ἀχ., *Γένεσις καί θεραπεία τῶν παθῶν κατά τήν διδασκαλίαν τό ἁγίου Ἰωάννου Κλίμακος*, Λάρισα 1984.
- Πλατσίδου Μ. & Εὐδοξία Ἡρακλῆ, «Θρησκευτικότητα, Πνευματικότητα καί Ὑποκειμενική Εὐζωία», στό: Μ. Πλατσίδου, Β. Δαγδιλέλης (ἐπιμ. ἐκδ.), *Ἡ σύγχρονη ἐκπαιδευτική πραγματικότητα καί τό πλαίσιο της: Συλλογή ἐργασιῶν πρός τιμή τοῦ καθηγητῆ Ἀχιλλέα Καψάλη*, ἐκδ. Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 179-194.
- Πολίτη Τζ., *Περί ἀμαρτίας, πάθους, βλέμματος καί ἄλλων τινῶν*, Ἀθήνα 2006.
- Πορτελάνου Σ. Α., *Ἡ πνευματική τελείωση τοῦ ἀνθρώπου – Στάδια πνευματικῶν μεθελικιώσεων κατά τόν ἅγιο Συμεών τόν Νέο Θεολόγο*, Θεσσαλονίκη 1998.
- Ράμφου Σ., *Μεταφυσική τοῦ κάλλους, Ἀφήγησι τῆς ἐλληνικῆς πτήσεως ἀπό τόν Φαίδρο τοῦ Πλάτωνος καί τίς πραγματείες τοῦ Πλωτίνου περί ωραίου, στό μυστικό ὕψος τῆς Φιλοκαλίας τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2003.
- , *Πελεκάνοι ἐρημικοί. Ξενάγησι στό Γεροντικόν*, ἐκδ. Ἀρμός, 1994.
- Ρωμανίδη Ἰ., «Ἡ θρησκεία ὡς νευροβιολογική ἀσθένεια, ἡ δέ Ὁρθοδοξία ἡ θεραπεία της», στό: *Ὁρθοδοξία-Ἑλληνισμός, Πορεία στήν Τρίτη Χιλιετία*, Α. Λεβιθοπούλου - Σ. Παπαγιάννη (ἐπιμ.), Β΄ Τόμος, Ἅγιον Ὅρος, 1996.
- , *Τό Προπατορικόν Ἀμάρτημα*, Ἀθήνα 1989².
- Σάββα Ἀγιορείτη ἱερομ., *Τά πάθη καί ἡ κατάθλιψη. Τί εἶναι καί πῶς θεραπεύονται*, ἐκδ. Ἱεροῦ Κελλίου «Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου», Κερασιά, Ἅγιον Ὅρος, 2912.
- Σαραντουλάκου Α., «Πρακτικές ἀσκήσεως θεραπευτικοῦ ἔργου», *ΕΕΘΣΑ*, τ. ΜΣΤ', ἐν Ἀθήναις 2011, σ. 473-493.
- Σαρρή Μ., *Κοινωνιολογία τῆς υἱείας καί ποιότητα ζωῆς*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2001.
- Σαχάρωφ Σ., *Ὁψόμεθα τόν Θεόν καθὼς ἐστί*, Ἔσσεξ Ἀγγλίας, 1996.
- , *Περί Προσευχῆς*, Ἰ. Μονή Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας, 1994, σ. 229, 231.
- , *Ὁ Γέροντας Σιλουανός ὁ Ἀθωνίτης*, (ἐκδ. Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἔσσεξ Ἀγγλίας), 1985.

- , «Περί τῆς ἀναγκαιότητος τῶν τριῶν ἀποταγῶν εἰς τόν ἅγιον Ἰωάννην τόν Κασσιανόν τόν Ρωμαῖον καί τόν ἅγιον Ἰωάννην τόν Σιναΐτην», *Ἄσκησις καί Θεωρία*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Ἑσσεξ Ἀγγλίας. 1996.
- Σβεντσίσκι Β., *Μυσταγωγίση στή σωτήρια προσευχή*, Πρέβεζα 2003.
- Σιδέρη-Παπαδοπούλου Β., *Υπόμνημα στό βιβλίον τοῦ Ἰωανᾶ*, Ἀθήνα 2000.
- Σιδέρη Ι., *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*, Ἀθήναι 1930.
- Σιωμόπουλου Β., «Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ Ἄλφρεντ Ἄντλερ. 50 χρόνια μετά τόν θάνατο τοῦ αὐστριακοῦ θεμελιωτῆ τοῦ συστήματος τῆς Ἀτομικῆς Ψυχολογίας», *Τό Βῆμα, Γνώμες*, 23/3/1997.
- Σιώτου Π., *Παραινέσεις πρός Ὀλυμπιάδα*, Ἀθήναι 1960.
- Σολδάτου Κ. & Λύκουρα Α., *Σύγγραμμα Ψυχιατρικῆς*, Α΄ τόμος, ΒΗΤΑ Ἱατρικές ἐκδόσεις, 2006.
- Σταματάκου Ἰ., *Λεξικόν τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Φοῖνιξ, Ἀθήναι 1972.
- Στάμου Π. Γ., *Ἐπιστολαί πρός τήν διακόνισσαν Ὀλυμπιάδα*, 8, 11', 12α, ΜΡG 52, 560.
- Σταμούλη Χ., «Στόν Παράδεισο σκανδαλωδῶς», ἐφημ. *Καθημερινή*, 5/2/06.
- Σταυρόπουλου Α. Μ., *Μνήμη καί λήθη στή θεία Λειτουργία*, Ἀθήνα 1989.
- , *Ὁρθόδοξη Συμβουλευτική Ποιμαντική*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2012.
- , *Στιγμιότυπα καί περιπλανήσεις σέ δρόμους ποιμαντικῆς διακονίας*, Ἀθήνα 1983.
- , «Προκλήσεις γιά τήν ποιμαντική στόν 21ο αἰῶνα», *ΕΕΘΣΠΑ*, τόμος ΜΣΤ', ἐν Ἀθήναις 2011 σ. 176.
- , «Ἡ Ποιμαντική Ψυχολογία ὡς ψυχολογία τοῦ ἀνισταμένου ἀνθρώπου», *Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Ποιμαντικῆς ψυχολογίας καί ἐξομολογητικῆς*, ἐπιμ. Ἰ. Κορναράκης-Α. Σταυρόπουλος, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1981.
- , «Τό μυστήριον τῆς υἱείας καί τῆς ἀρρώστιας», *Ἐφημέριος* 1983.
- , Εἰσήγησις σέ Συμπόσιον τοῦ 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψυχολογίας τῆς Ὑγείας: *Σύγχρονες ψυχολογικές ἐρευνες καί ἐφαρμογές στόν τομέα τῆς υἱείας, τῆς ἀσθένειας καί τῆς φροντίδας τῆς υἱείας* (21-24 Ὀκτωβρίου 2004, Πάντειον Πανεπιστήμιον), «Ἡ υἱεία ὑπό τό πρῖσμα τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Θεολογίας».
- , *Τά ἔξι εἶδη τῆς ἀγάπης τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Κρίσεως*, Ἀθήναι 2000.
- Σταυρόπουλου Γ., *Νηπτική Θεματική τοῦ Δ΄ αἰῶνα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2005.
- Σταυρόπουλου Χ., *Κοινωνοί θείας φύσεως*, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, Ἀθήνα.
- Στεφανίδη Β., *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία* (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς ἀναθεωρημένης ἐκδόσεως τοῦ ἔτους 1959), ἐκδ. Παπαδημητρίου, Ἀθήναι 1998.
- Στοιγίγλου Γ. Α., «Πνευματικότης, Ὁρθόδοξος», *ΘΗΕ* 10 (1966) 467-471.
- Σωτηρόπουλου Χ., *Νηπτικοί Πατέρες τῶν Μέσων Χρόνων*, Ἀθήναι 2000.

- , Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος, Ἀθήναι 1986.
- , «Διήγησις τῶν ἀγαθῶν τῆς θεώσεως κατὰ τόν ἅγιον Συμεών τόν Νέον Θεολόγον», Ἐκκλησιαστικός Φάρος, τ. ΕΖ' (1985-1989).
- , Διονυσίου μοναχοῦ κεφάλαια γνωστικά πεντήκοντα περί διαφορᾶς τῶν θείων ὕμνων, Ἀθήναι 1977.
- , Θέματα ἀσκητικῆς ζωῆς εἰς τὰ «κεφάλαια ἀγάπης» τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Ἀθήναι 1997.
- , Ἐκκλησιαστική μυσταγωγία (Ἱστορική καί ἀναγωγική θεώρησις τῆς θείας Λειτουργίας ἀπό τόν Μάξιμον τόν Ὁμολογητήν, Νικόλαον Καβάσιλαν, Θεόδωρον Ἀνδίδων καί Συμεών Θεσσαλονίκης), Ἀθήναι 2001.
- , «Ἡ διά τῶν ἀρετῶν ἀπάθεια κατὰ τόν ἅγιον Μάξιμον τόν Ὁμολογητήν», Θεολογία 50 (1979) 571 ἑξ.
- Τατάκη Β. Ν., Θέματα Χριστιανικῆς καί Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας, Ἀθήναι 1952.
- Τάτση Δ., πρωτοπρ., Ἀπό τήν ἄβυσσο στόν οὐρανό. Τά ἑπτὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα, Κόνιτσα 2003.
- Τό Μέγα Γεροντικόν, Θεματική Συλλογή, Εἰσαγωγή – Κείμενο – Μετάφραση – Σχόλια, τόμοι Α'-ΣΤ', Ἀθήνα.
- Τομασίδη Χ., Εἰσαγωγή στήν Ψυχολογία, Ἀθήνα 2002.
- Τούντα Γ., «Πνευματικότητα καί υἰεία», ἔφημ. Ἐλευθεροτυπία, 6/11/ 2010.
- Τρεμπέλα Π. Ν., Δογματική τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τ. 1-3, Ἀθήναι 1959.
- Τσακαλώτου Εὐστρ., Λεξικό Ἑλληνο-λατινικό (Lexicon Graeco-Latinum), ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, Ἀθήναι 1926.
- Τσάμη Δ., Ἡ ἔννοια τῆς μεσότητος στούς Καππαδόκες πατέρες, Θεσσαλονίκη, 1985.
- , Ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Νικήταν τόν Στηθαῖτον, Θεσσαλονίκη 1971.
- , Τό Γεροντικόν τοῦ Σινᾶ. Μᾶς μιλοῦν οἱ ἀσκητές τῆς Σιναιτικῆς ἐρήμου, Ἰ. Μ. Σινᾶ, 1988.
- Τσελεγγίδη Δ., Χάρις καί ἐλευθερία κατὰ τήν Πατερική Παράδοση τοῦ ἸΔ' αἰῶνα, Συμβολή στή σωτηριολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1987, 1998.
- Τσιτσιγκου Σ. Κ., «Ἀθυμία», ΜΟΧΕ 1 (2010) 394-395.
- , «Ἀμαρτία», ΜΟΧΕ 2 (2011) 236-241.
- , «Διάγνωση καί θεραπεία τῶν πνευματικῶν νοσημάτων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου κατὰ τήν ἐποχή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου σύμφωνα μέ τούς Τρεῖς Ἱεράρχες», ΕΕΘΣΠΑ, τ. ΛΘ' (2004) 473-497.
- , «Ὁ ἑμφύλιος πόλεμος τῆς ψυχῆς κατὰ τόν ἱερό Χρυσόστομο», Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς 802 (2004) 199-221.

- , «Φόβος καὶ τρόμος κατὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες», *Ὁρθοδοξία & Παιδεία* 2 (2004) 115-169.
- , *Ἡ Ψυχολογία τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Tremendum, Ἀθήνα 2012.
- , *Θέματα Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2007.
- , *Θρησκεία καὶ Ἐπιστήμη: Συμβολή στήν ἐπιστημολογική Διαλεκτική Ἀκτιστοῦ καὶ Κτιστοῦ*, Ἀθήνα 2009.
- , *Θρησκευτικότητα καὶ Ἐπιθυμία: Θρησκευτοψυχολογική μελέτη στό ἔργο τοῦ Α. Vergote ὑπό τό πρῖσμα τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Παράδοσης*, Ἀθήνα 2008.
- , *Παραδόσεις Ψυχολογίας τῆς Θρησκείας*, Ἀθήνα 2005.
- , *Προθεωρία στήν Ψυχολογία τῆς Αἵρεσης*, Ἀθήνα 2009.
- , *Τό Χρυσόστομικό Ἦθος - Οἱ ἀρετές κατὰ τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο*, Θεσσαλονίκη 2001.
- , «Φαινόμενα ἐπιστημονικῆς σύγχυσης μεταξύ “θύραθεν” καὶ θεολογικῆς “γνωσιακότητος” (φιλοσοφικά καὶ ψυχολογικά) μεταξύ ἀκαδημαϊκῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας», *ΕΕΘΣΠΑ*, τόμος ΜΣΤ’, ἐν Ἀθήναις 2011.
- , «Τό πρόσωπο», στό: <http://www.scribd.com/doc/58412840/%CE%A4%CE%BF-%CE%A0%CF%81%CF%8C%CF%83%CF%89%CF%80%CE%BF>
- , *Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τόν ἱ. Χρυσόστομο*, Ἀθήνα 2000.
- Φάρου Φ., *Ὁ μῦθος τῆς ψυχικῆς νόσου. Μιά πρόταση γιὰ μιὰ διαφορετικὴ θεώρηση καὶ ψυχοθεραπευτικὴ προσέγγιση τῆς ψυχικῆς διαταραχῆς*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2002.
- , *Τό πένθος, Ὁρθόδοξη, λαογραφικὴ καὶ ψυχολογικὴ θεώρηση*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993.
- Φειδᾶ Β., «Μοναχισμός καὶ κόσμος», στό: *Τάσεις τοῦ Ὁρθοδόξου Μοναχισμοῦ* (Πρακτικά Συμποσίου), Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, Ἀθήνα 1996, σ. 39-50.
- , *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Α’, Ἀθήνα 1995.
- Φίλια Γ. Ν., «Ἡ θεολογία τοῦ πόνου», *Σύναξη* 89 (Ἰανουάριος – Μάρτιος 2004) 44-51.
- , «Οἱ Ἀκολουθίες τοῦ νυχθημέρου κατὰ τοὺς τέσσερις πρώτους αἰῶνες», *Ἐκκλησία* 92/1 (2015) 42-51.
- Φούσκα Κ., *Ἡ ἀτομικὴ Προσευχή: Ἡ Ἀτομικὴ Προσευχὴ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων μέχρι τοῦ Δαμασκηνοῦ*, Ἀθῆναι 1982².
- Φραγκοῦλη Ἀ., *Λεξικὸ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ἐρμηνευτικὸ - ἐτυμολογικό*, σ. 28, στ. 2, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 2007.

- Χαραλαμπίδη Κ., «Ο Άγιος Ιωάννης Κασσιανός καί τό δίσεκτο ἔτος», *Ἐφημέριος*, Μάρτιος 2008.
- Χαρώνη Β. Δ. & Οὐρ. Α. Λαναρά, *Παιδαγωγική ἀνθρωπολογία Ἰω. Χρυσόστομου*, τ. Α', Ἀθήνα 1995.
- Χαστούπη Α. Π., *Κεφάλαια Πατέρων*, ἐν Θεσσαλονίκη 1961.
- Χατζηνικολάου, Ν., Μητρ., *Ἀπό τό καθ' ἡμέραν στό καθ' ὁμοίωσιν*, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2008.
- , «Ίατρική τεχνολογία – Γενετική μηχανική – Ἄνθρωπος τοῦ 2001 καί πρόσωπο τοῦ μέλλοντος αἰῶνος», *ΕΤΑΟ*, Διεθνές ἐπιστημονικό συνέδριο, ΕΚΕΦΕ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ», Ἀθήνα 2002.
- Χρήστου Π. Κ., «Ιωάννης ὁ Κασσιανός», *ΘΗΕ* 6 (1965) 1194-1195.
- , *Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία, Πατέρες καί Θεολόγοι τοῦ Χριστιανισμοῦ*, τ. Α'-Β', Θεσσαλονίκη 2005 καί 2007.
- , *Ἑλληνική Πατρολογία*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1989.
- Χριστοδούλου Β., «Ἡ προσευχή ὡς ψυχοθεραπευτική στρατηγική – Ἐπιστημονική καί πνευματική ἐμπειρία», *Ἀφιερώματα/Ὁρθοδοξία καί Δύση/Ψυχολογία - Ψυχιατρική, Πεκπουσία*, 16-9-2011.
- Χριστοδούλου Γ. Ν., *Κατάθλιψη*, ΒΗΤΑ Ἱατρικές Ἐκδόσεις ΜΕΠΕ, Ἀθήνα 1998.
- Χριστοδούλου Γ. Ν. κ.ἄ., *Ψυχιατρική*, τ. Α', Ἀθήνα 2002.
- Χριστοδούλου Ι. Σ., Δ. Λυπουρλή, Κ. Ζήτρου (ἐπιμ.), *Πλατωνικά ζητήματα. Γυναικῶν ἀρεταί*, μτφρ. Κ. Μόσχου, ἐπιμ.: Ι. Σ. Χριστοδούλου, ἐκδ. Ζήτρος, Ἀθήνα 2002.
- Ἰωδὴ στό ἑφήμερο. *Ἡ Λύπη κατά τοὺς Πατέρες* (συλλογικό), ἐκδ. Ἑτοιμασία, Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου Καρέας, 2009.

II. Ξενόγλωσσα.

- Abel O., *Studien zu dem gallischen Presbyter Johannes Cassian*, München 1904.
- Abramson L., Y., Metalsky G. I. & L. B. Alloy, “Hopelessness depression: A theory-based subtype of depression”, *Psychological Review* 96 (1989) 358-372.
- Adler A., *Menschenkenntnis*, London, 1927.
- Alford B. A., *Depression: causes and treatments*, Philadelphia, Pa: University of Pennsylvania Press, Bristol, 2008².
- Alighieri D., *The Divine Comedy*, London 1814, ἑλλην. ἔκδοσις: Ἡ Θεία Κωμωδία – Κόλαση, μτφρ. Α. Ριζιώτης, ἐκδ. Τυπωθήτω, Ἀθήνα 2002.
- Allport G. W., *Τό ἄτομο καί ἡ θρησκεία του*, Ἀθήνα 1960.
- Altaner B. & A. Stuiber, *Patrologie* 7, Freiburg 1938 (= Herders Theologische Grundrisse), Auff., 1966.

- , *Patrologie*, Freiburg 1938 (= Herders Theologische Grundrisse).
- Altschule M. D., “Acedia: Its Evolution from Deadly Sin to Psychiatric Syndrome”, *British Journal of Psychiatry* 111/471 (1965).
- Arieti S. & J. R. Bemporad, “The psychological organization of depression”, *American Journal of Psychiatry* 137 (1980) 1360-1365.
- Arieti S., “Individual psychotherapy”, in: E. S. Paykel (Ed.), *Handbook of affective disorders*, New York: Guilford Press, 1982.
- Arkowitz H. & S. Lilienfeld, “Is Mindfulness Good Medicine?”, *Scientific American* 5/25 (2014) 74-75.
- Baetz M., Griffin R., Bowen R., et al., *Spirituality and psychiatry in Canada: psychiatric practice compared with patient expectations. Canadian Journal of Psychiatry* 49 (2004) 265-267.
- Bardy G., “Apatheia”, in: M. Viller, S. J., de F. Cavallera et J. de Guibert, S. J. (Eds.), *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique* (DS), Fascicule, G. Beauchesne, Paris, 1 (1932/1937) 727-746.
- Barnett J. E., Shale A. J., “The integration of Complementary and Alternative Medicine (CAM) into the practice of psychology: A vision for the future”, *Professional Psychology: Research and Practice*, 43/6 (Dec. 2012) 576-585.
- Bassett R. L., P. C. Hill, M. C. Pogel, M. Lee, R. Hughes & J. Masci, “Comparing Psychological Guilt and Godly Sorrow: Do Christians Recognize the Difference?”, *Journal of Psychology and Theology* 18/3 (1990) 244-254.
- Baudouin G., *Études critiques d'hagiographie et d'iconologie* (Subsidia hagiographica 43), Brussels, 1967.
- Beck A. T., *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders* (1976), Penguin Books, New York 1991.
- Beck C., “Education for Spirituality”, *Interchange* 17/2 (1986) 148-156.
- Behr-Sigel É., *La Prière à Jésus ou le Mystère de la spiritualité monastique orthodoxe: Dieu Vivant*, 8, 1947, 69-94.
- Benson H., *The Relaxation Response*, New York: William Morrow, 1975.
- , *Beyond the Relaxation Response*, N.Y.: Times Books, 1984.
- , *Timeless Healing: The power and biology of belief*, N.Y.: Scribner, 1996.
- Berdiaeff N., *Περί τοῦ Προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου*, μτφρ. Εἰρηναίου Μητρ., Ἀθήνα 1950.
- Berger P. L., *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Garden City, NY: Doubleday, 1967.
- Blackburn, S., *Τὰ Ἐπτὰ Θανάσιμα Ἀμαρτήματα*, μτφρ. Δ. Ρισσάκη, Ε. Μαρωνίτη κ.ἄ., ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 2006.

- Blatt S. J., D. M. Quinlan, E. S. Chevron, C. McDonald, & D. Zuroff, "Dependency and self-criticism: Psychological dimensions of depression", *Journal of Consulting & Clinical Psychology* 50 (1982) 113-124.
- Bloom, A., *Πορεία και συνάντηση. Όδοιπορικό στην ορθόδοξη γνησιότητα*, [Σειρά: Όρθόδοξη μαρτυρία 1], μτφρ. Έλ. Γκανούρη, Δ' ανατύπωση 1993, έκδ. Ακρίτας.
- Bloomfield M. W., *The Seven Deadly Sins*, Michigan State College Press, 1952.
- Buber M., *Between Man and Man*, N. York: The Macmillan Co, 1947.
- Bucay, J., *Ο δρόμος της απώλειας. Φύλλα πορείας (Τρίτο βιβλίο)*, μτφρ. Έπισκοπούλου Κων., έκδ. Opera, Αθήνα 2012.
- Buchwald W., Hohlweg A. & Prinz O., *Tusculum - Λεξικόν Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων της αρχαιότητας και του μεσαίωνα*, μτφρ. Ά. Α. Φούρλας, έπιμ.: Άναστάσιος Χρ. Λώλος, Αθήνα 1993-2003.
- Bobrinskoy B., *Nicolas Cabasilas et la spiritualité hésychaste*, La pensée orthodoxe (Institut de Théologie Orthodoxe), I, (12), Paris 1996.
- Brachtendorf J., "Cicero and Augustine on the Passions", *Revue des Études Augustiniennes* 43 (1997) 289-308.
- Bregman L., *Spirituality: A glowing and useful term in search of a meaning*, *Omega* 53/1-2 (2006) 5-26.
- Brief A. P., Butcher A. H., George J. M., Link K. E., "Integrating bottom-up and top-down theories of subjective well-being: The case of health", *APA, Journal of Personality and Social Psychology* 64/4 (1993) 646-653.
- Buber M., *Between Man and Man*, N. York, The Macmillan Co, 1947.
- Burton, R., *The Anatomy of Melancholy*, τόμοι Α'-Β', μτφρ. Π. Χοροζίδης, έκδ. Ήριδανός, Αθήνα τ. Α' (2007) και τ. Β' (2008).
- Bychowski G., "Patterns of Anger", *Psychoanalytical Study of the child* 21 (1966) 172 ff.
- Carrol S., "Spirituality and purpose in life in alcoholism recovery", *Journal of Studies on Alcohol* 54 (1993) 297-301.
- Carson V. & K. Huss, "Prayer: An effective therapeutic and teaching tool", *Journal of Psychiatric Nursing* 17 (1979) 34-37.
- Cashmore J. M., *The Value of the Spirituality of John Cassian (c 365-435) for Contemporary Christian Communities*, MA, University of South Africa, 2014.
- Casiday A. M. C., "Apatheia and Sexuality in the Thought of Augustine and Cassian", *St. Vladimir's Theological Quarterly* 45/4 (2001) 359-394.
- , *Tradition and Theology in St. John Cassian*, Oxford University Press 2007, Leverhulme Fellow, Department of Theology, University of Durham, Oxford University Press, 2007.

- Cavendish M., *Juvenile Nonfiction*, 2005.
- Chadwick O., *John Cassian. A Study in Primitive Monasticism*, Cambridge 1950.
- , *John Cassian*, London: Cambridge University Press, 1968.
- , *Introduction in Cassian, J. Conferences*, Mahwah NJ: Paulist Press, 1985.
- , *Western Asceticism (Library of Christian Classics)*, J. Baillie et al., Library of Christian Classics, Vol. 12. Philadelphia: Westminster, 1953-1966, pp. 190-289 και έκδ. Westminster John Knox Press, 1958.
- Chirban J. T., “Developmental Stages in Eastern Orthodox Christianity”, in: K. Wilber, J. Engler & D. Brown (Eds.), *Transformations of Consciousness*, Boston: Shambhala, 1986.
- Christophe P., *Cassien et Césaire, prédicateurs de la morale monastique*, Paris 1970.
- Clebsch William A., Jaekle Charles R., *Pastoral Care in Historical Perspective*, Englewood Cliffs., N.J., Prentice Hall, 1964.
- Cohen A. B., “The importance of spirituality in well-being for Jews and Christians”, *Journal of Happiness Studies* 3 (2002) 287-310.
- Coleman J. C., Butcher J. N., Carson R. C., *Abnormal Psychology and Modern Life*, Scott, Foresman and Company, London 19847.
- Collins English Dictionary (Complete and Unabridged), Harper Collins Publishers, 2003, απόδοση στα ελληνικά: Α. Μπουρίτσας, Αθήνα 2010.
- Coman I., «Les ‘Scythes’ Jean Cassien et Denys le Petit et leurs relations avec le monde Méditerranéen», *Κληρονομία* 7 (1975) 33.
- Comstock G.W. & Partridge K. B., “Church attendance and health”, *JCD* (1972) 665-672.
- Cooper M., *‘Ο ύπαρξισμός στην ψυχοθεραπεία, μετάφραση Μ. Δημοπούλου, έκδ. Άσπρη λέξη, Αθήνα 2008.*
- Courcelle P., *Les Lettres grecques en Occident. De Macrobe a Cassiodore*, Paris 1948.
- Coyne J. C., C. Aldwin & R. S. Lazarus, “Depression and coping in stressful episodes”, *Journal of Abnormal Psychology* 90 (1981) 439-447.
- Cristiani L., *Cassien, Abbaye Saint – Wandrille*, editions de Fontenelle, 2 vols, 1946.
- Dannassis Von A. K., *Johannes Chrysostomos – Pädagogisch-Psychologische Ideen in Seinem Werk*, Bouvier Verlag Herbert Grundmann – Bonn, 1971.
- DeAngelis T., “A bright future for PNI”, *Monitor on Psychology* 33/6 (2002) 46-50.

- Deitz J., "The Enolution of the Self-Psychological Aproach", *American Journal of Psychotherapy*, XLIII/4 (October 1989) 494 ff.
- De Vogüé A., "Understanding Cassian: A survey of the Conferences", *Cistercian Studies Quarterly* 19 (1984) 101-121.
- , "Les sources des quatre premiers livres des Institutions de Jean Cassien. Introduction aux recherches sur les anciennes règles monastiques latines", *Studia Monastica* 27 (1985) 241-311.
- Dolto F., *Les Évangiles et la foi au risque de la psychanalyse*, Éditions Gallimard, 1996, μτφρ. Ε. Κούκη, έκδ. Έστία, Αθήνα 2002.
- Dostoyevski F., *Bratya Karamazovy*, Publisher "The Planet", 2013, Άδελφοί Καραμαζώφ, μτφρ. Α. Άλεξάνδρου, έκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 1990.
- Dourley J., *The Illness that we are: A Jungian Critique of Christianity*, Torondoinner City Books, 1984.
- Driver S. D., *The Reading of Egyptian Monastic Culture in John Cassian*, National Library of Canada, 1994.
- , *John Cassian and the reading of Egyptian monastic cultur*, New York: Routledge, 2002.
- , *Jean Cassien entre l'Orient et l'Occident*, Beauchesne, Iasi Polirom, Paris 2003.
- Dunn M., *The Emergence of Monasticism: From the Desert Fathers to the Early Middle Ages*, Malden MAS: Blackwell Publishing, 2003.
- Eastwood, J.D., Frischen A., Fenske M.J., "The Unengaged Mind: Defining Boredom in Terms of Attention", *Perspectives on Psychological Science* 7/5 (2012) 482-495.
- Economou Ch., "The meaning of salvation in St. Paul' Epistles", *Κληρονομία*, έκδ. Π.Ι.Π.Μ., Θεσσαλονίκη 1983.
- Empereur J. L., "Liturgy as humanizing or as sacred " in: J. L. Empereur (Ed.) *Worship: Exploring the sacred*, pp. 85-96, Washington, DC: Pastoral Press, 1987.
- Evdokimof P., *Η Όρθοδοξία*, Θεσσαλονίκη 1972.
- , *Η προσευχή της Ανατολικής Έκκλησίας. Η Βυζαντινή Λειτουργία του άγιου Ίωάννου του Χρυσοστόμου*, μτφρ. Μ. Παπαζάχου-Δ. Τζέρπου, έκδ. Αποστολικής Διακονίας της Έκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1982².
- , «Η πνευματική πατρότητα», μτφρ. Γ. Κυθραιώτης, στό: *Όρθόδοξος Μοναχισμός* (συλλογικό έργο), έκδ. Άρμός, Αθήνα 1997.
- Farmer D., *The Oxford Dictionary of Saints*, Oxford University Press, 1990².
- Ferraro K. F. & J. A. Kelley-Moore, "Religious consolation among men and women: Do health problems spur seeking", *Journal for the Scientific Study of Religion* 39, Oxford University Press, 2000.

- Fichte J. G., *Ἐπιστολή πρὸς τὸν Jacobi (30-8-1795)*, Briefwechsel hg. V. H, Schulz, Leipzig I. Bd. 1925.
- Flach F. F., *The Secret Strength of Depression*, μτφρ. Β. Ἀναστασίου, ἐκδ. Δίοδος, Ἀθήνα 1974.
- Florovsky G., *Le mystère de la Lumière du Thabor: feuillets de saint Serge*, 3 (89) Paris 1935.
- , *Οἱ Βυζαντινοὶ Ἀσκητικοὶ καὶ Πνευματικοὶ Πατέρες*, μτφρ. Παν. Πάλλη, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1992.
- , «Οἱ Ἀνθρωπομορφίτες τῆς Αἰγυπτιακῆς Ἐρήμου καὶ Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ ἀββᾶς Ἀπφύ τῆς Remdje», στὸ: *Οἱ Βυζαντινοὶ Ἀσκητικοὶ καὶ Πνευματικοὶ Πατέρες* (μτφρ: Παναγιώτη Κ. Πάλλη), ἐκδ. Πουρναρᾶ, τ. 4, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 204-219.
- Follieri E., “Problemi di agiografia bizantina: il contributo dell’ innografia allo studio dei testi agiografici in prosa”, *Bolletino della Badia Creca di Grottaferrata*, n.s. 31 (1977) 3-14.
- Folsam C., “Anger, Dejection and Acedia in the Writings of John Cassian”, *American Benedictine Review* 35 (1984) 219-248.
- Fontana D., *Ψυχολογία, θρησκεία, πνευματικότητα*, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2003.
- Frank K. S., “John Cassian on John Cassian”, *Studia Patristica* 30 (1996) 418-433.
- Frankl V., *Ἀναζητώντας νόημα ζωῆς καὶ ἐλευθερίας. Σ’ ἓνα στρατόπεδο συγκεντρώσεως*, μτφρ. Τ. Εὐδόκα-Κ. Χριστοφίδου, ἐκδ. Ταμασός, Ἀθήνα 1979.
- , *Κραυγὴ ἀπόγνωσης γιὰ νόημα στή ζωή. Ψυχοθεραπεία καὶ ἀνθρωπισμός*, ἐκδ. Ταμασός, Λευκωσία 2002.
- Freud S., *Standard Edition of the complete Psychological Works*, XIV, N. York Macmillan, 1961.
- , “Mourning and Melancholia”, *S.E.*, 14 (1915-17).
- , *Εἰσαγωγή στὸν ναρκισσισμό*, «Ναρκισσισμός, μαζοχισμός, φετιχισμός», ἐκδ. Ἐπικούρος, Ἀθήνα 1991.
- Friedmann G., *The Anatomy of Work*, μτφρ. Wyatt Rawson, N. York, The Free Press of Clencoe, 1961.
- Fromm E., *Psychoanalyse und Religion*, New Heaven, Conn.: Yale University Press 1950, μτφρ. Α. Θεοδωρακάτου, ἐκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθήνα 1973.
- , *Ἡ Τέχνη τῆς Ἀγάπης*, μτφρ. Ε. Γραμμένος, ἐκδ. Μπουκουμάνη, Ἀθήνα 1978.
- Gaisford T., *Etymological Magnum Lexicon*, Amsterdam 1967.
- Gall T. L., J. Malette, et al., “Spirituality and Religiousness: A Diversity of Definitions”, *Journal of Spirituality in Mental Health* 13/3 (2011) 158-181.

- Gary P. & J. D. Guy, "Mesochism and the Distortion of Servanthood", *Journal of psychology and Theology* 13/4 (1985) 255 ff.
- George L. K., Larson D. B., Koenig H. G., McCullough M. E., "Spirituality and health: What we know, what we need to know", *Journal of social and clinical psychology* 19/1 (2000) 102-116.
- Gilbert P., *Psychotherapy and Counselling for Depression*, The Therapeutic Relationship and Working Alliance, Sage Publications Ltd 2007³.
- , *Πῶς νά ξεπεράσετε τήν κατάθλιψη - ὁδηγός ἀτομικῆς ψυχοθεραπείας*, ἐκδ. Ἀτραπός, Ἀθήνα 2008.
- Gillet L., *Orthodox Spirituality, an Outline and Mystical Tradition*, London 1945, μτφρ. Σ. Ἀγουρίδη, Ἀθήνα χ.χ.
- Glassmat W. E., & Hadad M., *Approaches to Psychology*, Open University Press/McGraw - Hall Education, Berkshire, London, 2009⁶.
- Godin A., "Psychologie des expériences religieuses. Le désir et la réalité", *Archives de sciences sociales des religions* 53/2 (1982) 295-296, Paris: Centurion, 1983².
- Goodrich R., *Contextualizing Cassian: Aristocrats, Asceticism and Reformation in Fifth Century Gaul*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Gourinat J. B., *Οἱ Στωικοί γιά τήν ψυχή*, ἐκδ. Καρδαμίτσας, Ἀθήνα 1999.
- Greene T. A., "Review of Merton, T (ed. O'Connell, PF). *Cassian and the Fathers: Initiation into the Monastic Tradition*", *Mystics Quarterly* 33/1-2 (March/June 2007).
- Griffiths B., "John Cassian", in: J. Walsh (Ed.), *Spirituality Through the Centuries*, New York: P. J. Kenedy, 1964, pp. 25-41.
- Guillaumont A. & C., *Introduction a Evagre le Pontique*, Traite pratique, Paris 1971.
- , *Évagre le Pontique, Le Gnostique ou A celui qui est devenu digne de la science Sources Chrétiennes*, no 356 (Paris, 1989) 88-193.
- Guy J.-C., *Jean Cassien, Vie et doctrine spirituelle*, Paris 1961.
- Hauserr I., *Les Exercices Spirituels de Saint Ignace et la méthode d'oraison hésychastique*: orient. C. Periodica, 20 (1954) 7-26.
- , "La méthode d'oraison hésychaste", *Orientalia christiana* IX-2, Roma 1927.
- , *Les grands courants de la spiritualité orientale*, OCP I, (1935).
- Hilgard E., *Introduction to Psychology*, N. York Harcourt Brace and World Inc. 1962.
- Hoch A., *Die Lehre des Johannes Cassianus von Natur und Gnade*, Freiburg in Br. 1895.
- , "Zur Heimat des Johannes Cassianus", *Theologische Quatralschrift* 82 (1900) 43-69.

- Hokanson J. E., W. P. Sacco, S. R. Blumberg & G. C. Landrum, "Interpersonal behavior of depressed individuals in a mixed-motive game", *Journal of Abnormal Psychology* 89 (1980) 320-333.
- Holze H., "Johannes Cassianus", in: *Religion in Geschichte und Gegenwart*, Band 4, I-K, Mohr Siebeck Tübingen 2001.
- Holzner J., Παῦλος, μτφρ: Ι. Κοτσώνη (τ. Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί Πάσης Ἑλλάδος), έκδ. Δαμασκός, Ἀθῆναι, 1986.
- Jacobs J. L., "Religious ritual and mental health", in: J. F. Schumaker (Ed.), *Religion and mental health*, pp. 291-299, NY: Oxford University Press, 1992.
- Jacobson R. L., *The Chronicle of Higher Education*, Washington D.C., American Council on Education, January 10, 1987.
- Jewett R., *Paul's Anthropological Terms, A Study of Their Use in Conflict Settings* [Leiden: Brill, 1971].
- Jimenez M. J., "The spiritual healing of post-traumatic stress disorder at the Menlo Park Veterans Hospital", *Studies in Formative Spirituality* 14 (1993) 175-187.
- Johnsen E., "The role of spirituality in recovery from chemical dependency", *Journal of Addictions and offender Counseling* 13 (1993) 56-61.
- Joseph S., P. A. Linley, J. Maltby, "Positive psychology, religion and spirituality", *Mental Health, Religion and Culture* 9/3 (2006) 209-212.
- Jung C. G., *Four Archetypes*, Ark Paperbacks, London and New York 1986.
- , *Analytical Psychology – Its Theory and Practice*, Ark Paperbacks, London and New York 1986, (Ἀναλυτική Ψυχολογία), μτφρ. Π. Ἱερομνήμονος, έκδ. Γκοβόστης, Ἀθῆναι.
- Kabat-Zinn J., *Full Catastrophe Living: Using the Wisdom of Your Body and Mind to Face Stress, Pain, and Illness*, 2013.
- Kant I., «Anthropologie in pragmatischer Hinsicht», in: *Kants gesammelte Schriften*, Berlin/N. York 1902.
- , "Pädagogik", in: *Kants gesammelte Schriften*, Berlin/N. York.
- , *Lectures on Ethics*, Cambridge 1997.
- Kaplan H. I., Sadock, B. J., *Intermittent Disorder, Synopsis of Psychiatry*, The Williams & Wilkins, USA, 1988.
- Kelly E. W., *Spirituality and Religion in Counseling and Psychotherapy: Diversity in theory and practice*, Alexandria, VA, US: American Counseling Association, 1995.
- Kendler K. S., "Genetic epidemiology in psychiatry: Taking both genes and environment seriously", *Archives of General Psychiatry* 52 (1995) 895-899.
- Khoury B., T. Lecomte, G. Fortin, M. Masse, P. Therien, V. Bouchard, M. A. Chapleau, K. Paquin & S. G. Hofmann, "Mindfulness-based therapy:

- A comprehensive meta-analysis”, *Clinical Psychology Review* 33 (2013) 763-771.
- Kierkegaard S., *Ἡ ἔννοια τῆς ἀγωνίας*, μτφρ. Ι. Τζαβάρα, Ἀθήναι 1971.
- Kim J., *The Spiritual Anthropology of John Cassian* (Unpublished thesis submitted for a PhD in Christian Spirituality at the University of Leeds), 2013 [http://www.theses.whiterose.ac.uk/288/1/uk_bl_ethos_399930.pdf]
- Kirnpatrik L. A., *Attachment, Evolution and the Psychology of Religion*, Guilford Press, New York 2005.
- Klaassen D.W., Graham, M.D., “Young, Spiritual/Religious Coping as Intentional Activity: An Action Theoretical Perspective”, *Archive for the Psychology of Religion* 31/1 (2009) 3-33.
- Koenig H. G., *Religion, Spirituality and Health: Research and Clinical Applications Research and Clinical Applications*, North American Association of Christians in Social Work (NACSW), Duke University Medical Center, N. Carolina, USA, 2008.
- Koenig H. G., L. K. George, & B. L. Peterson, “Religiosity and remission of depression in medically ill older patients”, *Am. J Psychiatry* 155/4 (1998) 536-542.
- Kohut H., *The restoration of the self*, N. York 1977.
- Kristeva J., *Στὴν ἀρχὴ ἦταν ἡ ἀγάπη. Ψυχανάλυση καὶ πίστη*, Ἀθήνα 1998.
- Laplace J. & Portalis J. B., *Λεξιλόγιο τῆς Ψυχανάλυσης*, ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα 1986.
- Larchet, J.-C., *Ἡ θεραπευτικὴ τῶν πνευματικῶν νοσημάτων: Εἰσαγωγή στὴν ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τόμοι Α΄ καὶ Β΄*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, μτφρ. Χρ. Κούλας, Ἀθήνα 2008.
- Laugier J., *Saint Jean Cassien et la doctrine sur la grace*, Lyon 1908.
- Leopardi G., *Gedichte und Prosa: Ausgewählte Werke*, Frankfurt, 1981.
- Leroy J., “Le cénobitisme chez Cassien”, *RAM* 43 (1967) 155.
- Levko J. J., “Incessant Prayer and John Cassian”, *Diakonia* 28/2 (1995) 71-90.
- , “Patience in a Life of Prayer for John Cassian”, *Diakonia* 28/3 (1995) 167-172.
- , “The Relationship of Prayer to Discretion and Spiritual Direction for John Cassian”, *Vladimir’s Theological Quarterly* 40/3 (1996) 155-171.
- , “Temptation and Its Relationship to Prayer for John Cassian”, *Diakonia* 29/2 (1996) 85-94.
- , “Self-Control in a Life of Prayer for John Cassian”, *Diakonia* 29/2 (1996) 142-154.
- , “Inside Prayer with John Cassian”, *Diakonia* 30/2-3 (1997) 165-173.
- Liddell, H. G., Scott, R., *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. II, Ἀθήναι 1910.

- Lienhard J. T., "On 'Discernment of Spirits' in the Early Church (1 Cor 12:10 for Chrysostom, Origen, Athanasius; Cassian)", *Theological Studies* 41 (1980) 505-29.
- Loo H. & T. Gallarda, *Η κατάθλιψη*, έκδ. Τραυλός.
- Looritz O., *Der heilige Kassian und die Schaltjahrlegende*, Helsinki 1956.
- Lossky V., *Ἡ μυστική θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας* (μτφρ. Στ. Πλευράκη), Θεσσαλονίκη 1973, σ. 186. Τό βιβλίο πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1944, ὡς *Essai sur la Théologie Mystique de l'Église d'Orient*.
- Lu S., "Mindfulness holds promise for treating depression", *Monitor on Psychology* 46/3 (2015) 50-53.
- Luibheid C., *John Cassian: Conferences* (Classics of Western Spirituality Series) Paperback, 1985, Paulish Press, Mahwah, N. Jersey.
- Lukoff D. L. F., Turner R. P., "Toward a more culturally sensitive DSM-IV: Psychoreligious and psychospiritual problems", *Journal of Counseling & Development*, 80/11 (1992) 673-682.
- Mann Th., *The Magic Mountain*, 1977, [ἑλλην. ἔκδ.: *Τό μαγικό βουνό*, μτφρ. Θ. Παρασκευόπουλος, έκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 1995.
- Mansell Pattison E., *Psychiatry and religion circa 1978: Analysis of a decade*, part I.
- Margolis J., *Psychotherapy and Morality: A Study of Two Concepts*, New York, Randon House.
- Markowitz J. C., *Interpersonal psychotherapy for dysthymic disorder*. Washington DC, American Psychiatric Press, 1998.
- Marrow H., "La patrie de Jean Cassien", *Orientalia Christiana Periodica* 13 (1947) 588-596.
- Martimort A. G., *L'Église en priere (La liturgie et le temps)*, Belgique, Desclée, 1983².
- Masters K. S., Hooker S. A., Jordan K. D., Ruiz J. M., Smith T. W., "An Interpersonal Approach to Religiousness and Spirituality: Implications for Health and Well-Being", *Journal of personality*, Wiley Periodicals, Inc. (2013).
- Matthews D., M. McCullough, D. Larson, H. Koenig, J. Swyers, "Positive and Negative Effects of Religion on Health and healing", *Handbook of Religion and Health* (2001), Oxford University Press, New York.
- , "Religious commitment and health status: a review of the research and implications for family medicine", *Archives of Family Medicine* 7/2 (1998) 118ff.
- Maynard A. C., *Saint Bonaventure (Cardinal)*, *Allart Gazet*, Cornell University 1932.
- McCullough M. E., Larson, D.B., "Prayer", In Miller, W.R. (Ed.), *Integrating Spirituality into treatment*, p. 85-110, Washington, DC: American Psychological Association, 1999.

- McQueen J. D., "John Cassian on Grace and free Will with Particular", *RTAM* 44 (1977) 5-28.
- Mercer-Lynn K. B., Hunter, J. A., & Eastwood, J. A. (2013). *Is Trait Boredom Redundant?* *Journal of Social and Clinical Psychology*: Vol. 32, No. 8, pp. 897-916.
- Merton T., *Cassian and the Fathers: Initiation into the Monastic Tradition*, Kalamazoo: Cisterian Publications, 2005.
- Miller W. R., *Integrating spirituality into treatment: Resources for practitioners*. Washington, DC: A. P. A., 1999.
- Minois G., *Η ιστορία της κατάθλιψης*, (μτφρ. Β. Σερέτη), έκδ. Νάρκισσος, Αθήνα 2010.
- Munz P., "John Cassian", *The Journal of Ecclesiastical History* 11/1 (1960) 1-22.
- Myers D. G. & E. Diener, "Who is happy?", *Psychological science* 6 (1995) 10-19.
- Nason-Clark, N., *The Battered Wife: How Christians Confront Family Violence*, Louisville, KY: Westminster John Knox Press, 1995.
- Newman J. H., *Historical Sketches*, Paperback, Publisher: BiblioLife, Longmans, Green, & Co., 1909, vol. III.
- Nietzsche Fr., «Menschliches, Allzumenschliches I», in *Kritische Studienausgabe*, Berlin/N. York 1988, v. II, § 369, & «Der Wanderer und sein Schatten», παρ. 56.
- Northridge W. L., *Ψυχολογία και τό έργον τής καθοδηγήσεως τών ψυχών* (μτφρ. Σ. Άγουρίδη), Θεσσαλονίκη 1959.
- Nurnberg R., "Johannes Cassianus" in: *Lexikon Fur Theologie und Kirche*, S. 888-889, Funfter Band, Hermeneutik bis Kirchengemeinschaft, Herder 4, Freiburg-Basel-Wien, Sonderausgabe 2009.
- "Occupational Deprivation: Global Challenge in the New Millennium", Whiteford, *British Journal of Occupational Therapy* 63/5 (2000).
- Ogliari D., "The conciliation of grace and free will. Cassian's 'Conlatio' 13 revisited", *Augustinianum* 50 (2000) 141-173.
- Okholm D., *Dangerous Passions, Deadly Sins - Learning from the Psychology of Ancient Monks*, Brazos Press, 2014.
- Olphe-Gallard M., "Jean Cassien", *DS* II (1943) 214-276.
- Palachovsky V. – Vogel, C., *Sin in the Orthodox Church and in the Protestant Churches*, Desclee Company; First American edition (1960).
- Pargament K. I., *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, Guilford Press, New York, 1997.
- Payne L., *The healing presence: How God's grace can work in you to bring healing in your broken places and the joy of living in his love*, Westchester, IL: Crossway, 1989.

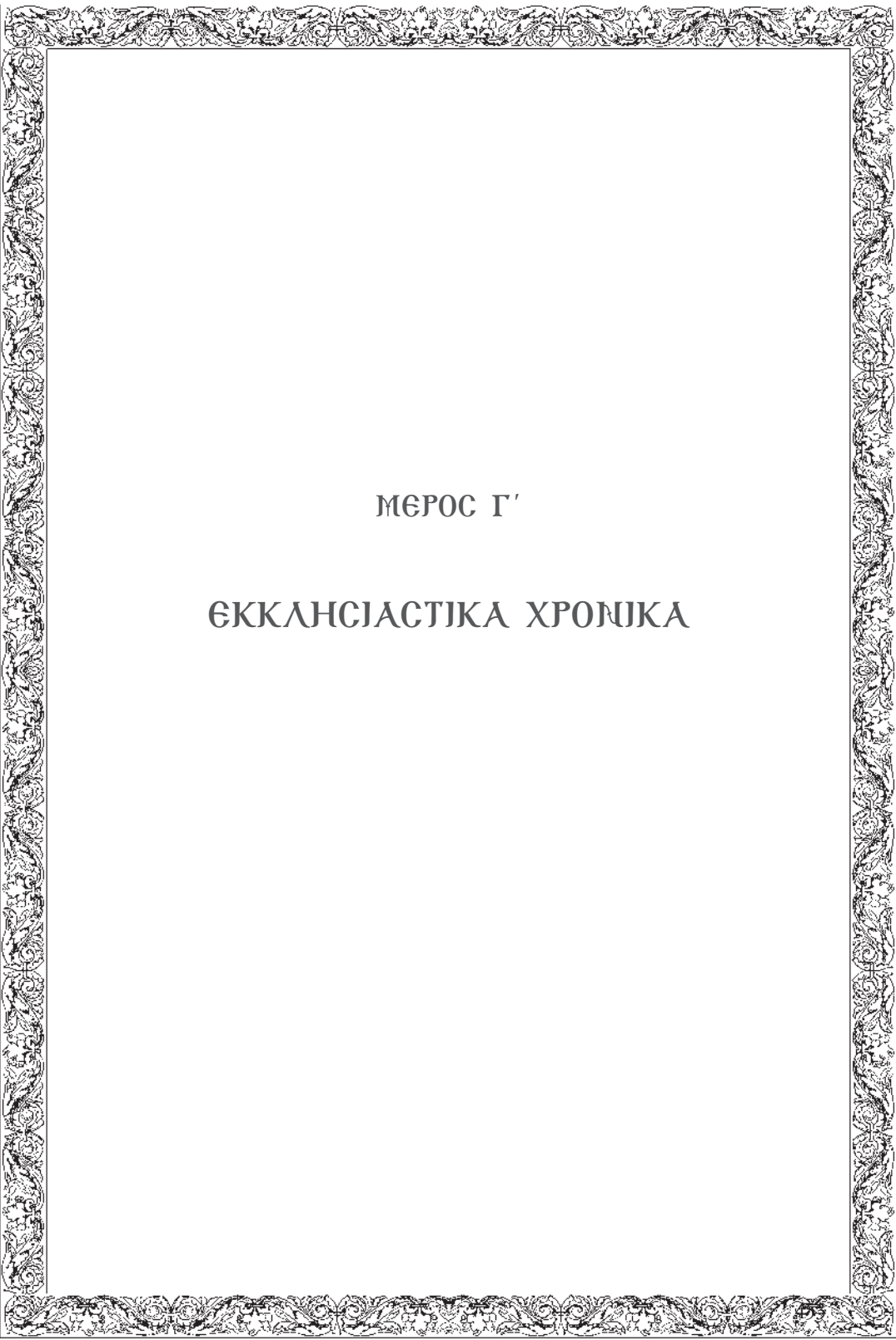
- Peck M. S., 'Ο δρόμος ό λιγότερο ταξιδεμένος (συνεχίζεται) - Τό άτελείωτο ταξίδι πρός τήν πνευματική ανάπτυξη, μτφρ. Σ. Άνδρεοπούλου, έκδ. Κέδρος, Άθήνα 1996.
- Pettit W. Joiner, Th. E., *Chronic depression: interpersonal sources, therapeutic solutions*, A.P.A., Washington, DC 2002.
- Pichery E., "Les idées morales de Jean Cassien", *Mélanges de Science Religieuse* 14 (1957) 5-20.
- Plagnieux J., "Le grief de complicité entre erreur nestorienne et pélagienne d'Augustin á Cassien par Prosper d'Aquitaine", *Revue des Études Augustiniennes* 2 (1956) 391-403.
- Pristas L., *The Theological Anthropology of John Cassian*, Boston College, 1993.
- Prokhorov A., *Μεγάλη Σοβιετική Έγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, έκδ. Άκάδημος, Άθήνα 1979.
- Prost R. L., *Psychotherapy in a religious framework: Spirituality in the emotional healing process*, N. York: Human Sciences Press, 1988.
- Quasten J., *Initiation aux Pères de l'Église. III, L'âge d'or de la littérature patristique grecque du concile de Nicée au concile de Chalcédoine*, 1963 [1987].
- Ramsey B. O. P., *Introduction and annotations in Cassian, J. The Conferences*, New York/Mahwah NJ: Newman Press, 1997.
- , (Translated and annotated), *John Cassian: The Institutes*, [Ancient Christian Writers. The works of the Fathers in translation], The Newman Press, Editor: D. D. McManus, edit. Board: W. Burghardt, J. Dillion, N. Jersey, No 58, 2000.
- Rapp C., "Storytelling as Spiritual Communication in Early Greek Hagiography: The Use of Diegesis", *Journal of Early Christian Studies* 6 (1998) 431- 448.
- Richardson A., *The Biblical Doctrine of Work*, London, SCM Press, 1954.
- Rippinger J., "The Concept of Obedience in the Monastic Writings of Basil and Cassian", *Studia monastic* 19 (1977) 7-18.
- Rogers E. F., *After the Spirit*, The Perseus Books group, 2001.
- Rousseau Ph., "Cassian, Contemplation of the Cenobotic Life", *Journal of Ecclesiastical History* 26 (1975) 113-126.
- , *Ascetics, Authority and the Church: In the Age of Jerome and Cassian*, Oxford: Oxford University Press, 1978.
- , "Cassian: Monastery and World in Fairburn", in: M. & Oliver, WH (Eds.), *The Certainty of Doubt. Tributes to Peter Munz*, Wellington: Victoria University Press, 1995.
- Roy J. R., *Depression*, Health alert, Benchmark books, New York 2005.

- Sadock B. J. & V. A. Sadock, *Kaplan & Sadock's Έγχειρίδιο Κλινικής Ψυχιατρικής*, επιμ. Κ. Σολδᾶτος, έκδ. Παρισιάνου, Ἀθήναι 2001³.
- Saunders S. M., Miller M. L., Bright M. M., "Spiritually conscious psychological care", *Professional Psychology: Research and Practice* 41/5 (Oct. 2010) 355-362.
- Salaville S., *Le christocentrisme de Nicolas Cabasilas*, E.O., 35 (1935) 158.
- Saunders W.B., *An Elsevier imprint*, 2006 Merck & Co., Inc., απόδοση στα ἑλληνικά: Α. Μπουρίτσας, Ἀθήνα 2010.
- Semple R. J. & J. Lee, *Mindfulness-based cognitive therapy for anxious children: A manual for treating childhood anxiety*, Oakland, CA: New Harbinger Publications, 2011.
- Segal Z. V., J. M. G. Williams & J. T. Teasdale, *Mindfulness-Based Cognitive Therapy for Depression*, New York: The Guilford Press, 2012².
- Seguin C. A., *Love and Psychotherapy*, 1965, μτφρ. Γ. Μηνᾶ (Ἀγάπη καὶ Ψυχοθεραπεία), έκδ. Ταμασός, Ἀθήνα 1977.
- Schaff Ph., *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, Vol. II: Basilica – Chambers, Baker Book House, Grand Rapids, Michigan 1954.
- , "The Works of John Cassian - Prolegomena", in: P. Schaff, *Nicene and post-Nicene Fathers: Second Series*, Vol. XI, Sulpitius Severus, Vincent of Lerins, John Cassian, transl. by E. C. S. Gibson, Cosimo, Inc., 2007.
- Seguin C.A., *Love and Psychotherapy*, Libra Publisher, Inc. N. York, 1965.
- Sellner E., "Cassian and the Elders: Formation and Spiritual Direction in the Desert", *Studies in Formative Spirituality* 13/3 (1992) 305-322.
- Servan-Schreiber D., "Les neurons de la spiritualite", *Psychologie magazine* 203 (2001) 98-100.
- Sheridan M., "The Controversy over apatheia: Cassian's sources and His Use of Them", *Studia Monastica* 39 (1997) 287-310.
- Shafranske E. P., *Addressing Issues of Spirituality and Religion in Psychotherapy*, Series IV, Spitituality, APA, USA, 2006.
- Shengold L., "Envy and Maligrand Envy", *Psychoanalytical Quarterly* 63 (1994) 615 ff.
- Slevin J. S. & Vanderpool, H., "Is frequent religious attendance really conducive to better health", *SSM* 24 (1987) 589-600.
- Smith R. T., *The Church in Roman Gaul*, Society for Promoting Christian Knowledge, University of Princeton, New York 1882, 2008.
- Smith T. B., McCullough M. E., Poll J., "Religiousness and Depression: Evidence for a Main Effect and the Moderating Influence of Stressful Life Events", A.P.A, *Psychological bulletin*, 129 (2003) 4, Oxford University Press.

- Solomon A., *The Noonday Demon: An Atlas of Depression*. New York: Scribner's, 2001.
- Špidlik T., "La spiritualité de l'orient chrétien. II. La prière", collection *Orientalia Christiana analecta* 230, Rome 1988 (*Ἡ πνευματικότητα τοῦ Ἀνατολικοῦ Χριστιανισμοῦ*), μτφρ. Β. Σ. Ψευτογκά, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000.
- Spilka B., "Religious Practice, Ritual and Prayer", in: R. F. Paloutzian & C. L. Park (Ed.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, N.Y.- London: The Guilford Press 2005.
- Spilka B., Hood R. W., Hunsberger B. & Gorsuch R., *The Psychology of Religion: An empirical approach*, The Guilford Press, N.Y. – London, 2003³.
- Steiner G., *Δέκα (πιθανοί) λόγοι για τή μελαγχολία τῆς σκέψης*, μτφρ. Σεραφείμ Βελέντζας, ἐκδ. Scripta, Ἀθήνα 2007.
- Stewart C., "John Cassian on Unceasing Prayer", *Monastic Studies* 15 (1984) 159-177.
- , "John Cassian's Schema of Eight Principal Faults and his Debt to Origen and Evagrius", in: Cristian Badilita (ed.), *Jean Cassien entre Orient et Occident*, Paris: Beauchesne, 2003.
- , *Cassian the Monk*, N. York, Oxford University Press, 1998.
- Strindberg A., *Plays of confession and therapy*, transl. W. Johnson, 1979.
- Svendsen L., *Ἡ φιλοσοφία τῆς βαρεμάρας*, μτφρ. Π. Καλαμαράς, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2006.
- Switzer D., *Pastoral Care Emergencies. Ministering to people in crisis*, Paulist Press, 1989, pp. 40-45.
- Thase M. E., Lang S., *Beating the blues. New Approaches to Overcoming Dysthymia and Chronic Mild Depression*, Oxford University Press, Inc., New York, 2004.
- The American Heritage Dictionary of the English Language*, 2000⁴, Houghton Mifflin Company. Updated 2009, Houghton Mifflin Company, ἀπόδοση στα Ἑλληνικά: Α. Μπουρίτσας, 2010.
- Thiersch H. W. J. , "Cassianus Johannes, in: Philip Schaff, *A Religious Encyclopaedia or Dictionary of Biblical, Historical, Doctrinal, and Practical Theology*, 3rd ed., Vol. 1. Toronto, N. York & London: Funk & Wagnalls Company, 1894.
- Torrance G. W., "Utility approach to measuring health- related quality of life", *Journal of Chronic Diseases* 40 (1987) 593-600.
- Toth T., *Χριστιανική Πίστις καί Ἐπιστήμη*, μτφρ. Ι. Παναγιωτίδου, Ἀθήναι 1955.
- Treichler M., "Melancholie in Mythologie, Kunst und Literatur - Beispiele individueller Entwicklung in der Depression", *Der Merkurstab* -

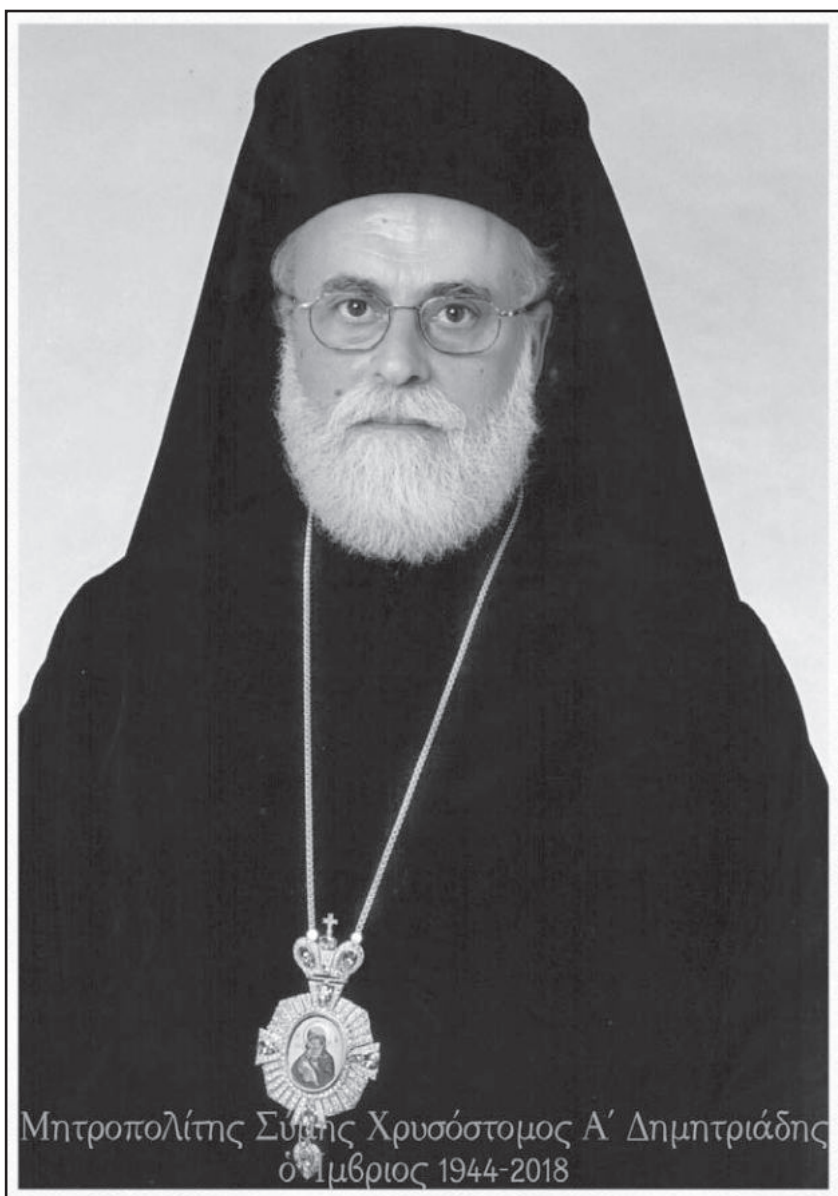
- Journal of Anthroposophic Medicine* 59 (2006) 384-394, transl. English (*Melancholia in Mythology, Art and Literature - Examples of Individual Development in Depression*) by A. R. Meuss, FCIL, MTA, 2008.
- Tsitsigkos S. K., *Spiritual Fatherhood according to St. John Chrysostom's homilies on Penance in the light of Psychology of Depth*, Durham, MA, 1994 [Θεολογία 70/4 (2000) 826-960].
- Tzamalikos P., *The real Cassian revisited – monastic life, Greek paideia, and Origenism in the sixth Century*, Brill, Leiden – Boston 2012.
- Un moine de l'Église d'Orient* (D.O.R.), Chevetogne 1963, *La Prière de Jésus*, p. 10.
- Viller M., S. J., de F. Cavallera et J. de Guibert, S. J. (Eds.), *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique* (DS), Fascicule, G. Beauchesne, Paris, 1937.
- Wakefield G. S. (Ed.), *A Dictionary of Christian Spirituality*, SCM Press Ltd, London 1983/1989.
- Wand J. W. C., *The four Great Heresies*, London 1955.
- Ward B., "Cassian John", in: G. S. Wakefield (Ed.), *A Dictionary of Christian Spirituality*, SCM Press Ltd, London 1983, pp. 77-78.
- Ware J. E. Jr. & D. C. Sherbourne, "The MOS 36-Item Short-Form Health Survey (SF-36): I. Conceptual Framework and Item Selection", *Medical Care* 30/6 (1992) 473-483.
- Ware K., "Accidie", in: G. S. Wakefield (Ed.), *A Dictionary of Christian Spirituality*, SCM Press Ltd, London 1983.
- , *The Power of name*, Αθήνα 1983².
- , *Ὁ ὁρθόδοξος δρόμος*, μτφρ. Μ. Πάσχου, έκδ. Ἑπτάλοφος, Ἀθήνα 1979.
- Weaver A. J., L. T. Flannely, K. J. Flannely, H. G. Koenig & D. B. Larson, "An analysis of research on religions and spiritual variables in three major mental health nursing journals", *Issues in Mental Health Journals* 19 (1998) 263-276.
- Weaver R. H., "The Experience of Scripture: The Anti-predestinarian Argument of John Cassian", *Insights* 109/2 (1994) 39-47.
- Weber H. O., *Die Stellung des Johannes Cassianus zur ausserpachomianischen Monchstradition*, Münster Wetsf., Gottingen 1952.
- , *Die Stellung Cassians zur Monchstradition*, Münster 1961.
- Wenzel S., *The Sin of Sloth: Acedia in Mediaeval Thought and Literature*, 1967.
- Wilken R. L., "Toward Purity of Heart [A review of C. Stewart 1998. Cassian the Monk & Cassian, J 1997 (translated and annotated Ramsey, B)]", *First Things* November 48-51, 2000.

- Williams M., Teasdale J., Segal Z., Zinn J. K., *The Mindful Way through Depression Freeing Yourself from Chronic Unhappiness*, The Guilford Press, New York - London, 2007.
- Wilmschurst, L., *Εξελικτική ψυχοπαθολογία. Μία αναπτυξιακή προσέγγιση*, μτφρ: Μ. Κουλεντιανού, επιμ. Ήλίας Γ. Μπεζεβέγκης, έκδ. Guttenberg, Αθήνα 2011.
- Wolfson H. A., *La filosofia dei padri della Chisa*, paedeia Brescia, 1978.
- Wolman B. B. (Ed.), *Handbook of Clinical Psychology*, McGraw-Hill Book Company, New York – London 1965.
- Wulff D. R., *Psychology of religion: Classic and contemporary views*, Oxford, England: John Wiley & Sons, 1991.
- Worter Fr., *Beitrage zur Dogmengeschichte des Semipelagianismus*, Paderhorn 1898.
- Wunderle G., *Zur Psycologie des hesychastischen Gebets*, 1947, Wurzburg: Augustinus, 1949².
- Yalom Ir., *Τό δῶρο τῆς ψυχοθεραπείας*, μτφρ. Ανδριτσάνου Ε., Ζέρβα Γ., έκδ. Άγγρα, Αθήνα 2004.

A wide, ornate decorative border with intricate floral and scrollwork patterns frames the entire page.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Μητροπολίτης Σύβης Χρυσόστομος Α΄ Δημητριάδης
ὁ ἁγίος 1944-2018

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ
ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΣΥΜΗΣ-ΤΗΛΟΥ-ΧΑΛΚΗΣ
ΚΑΙ ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟΥ

Πρός τήν Α. Θ. Π.
τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχην
κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΝ

Εἰς Φανάριον

Παναγιώτατε Πάτερ καί Δέσποτα,
ὑποβάλλων πανευσεβῶς τά υἱικά μου σέβη, ἀναγγέλω μετά βαδείας
συγκινήσεως καί κατωδύνου καρδίας τῇ Ὑμετέρᾳ Θειοτάτῃ Παναγιότητι
καί τῇ Μητρί Εκκλησίᾳ τήν πρός Κύριον ἐκδημίαν τοῦ σεπτοῦ
Ποιμενάρχου ἡμῶν, Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σύμης κυροῦ
Χρυσοστόμου καί θερμῶς παρακαλῶ διά τά καθ' Ὑμᾶς. Ὁ ἀοίδιμος
Γέρων ἐκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ περί ὥραν 07:00 τήν πρωΐαν τῆς σήμερον,
εὐρισκόμενος εἰς τήν ἐν Ρόδῳ οἰκίαν τῆς Ἱ. Μονῆς Πανορμίτου, ἁγῶν τό
74^{ον} ἔτος.

Επὶ τούτοις ἀσπάζομαι τήν Ὑμετέραν τιμίαν δεξιάν
καί διατελῶ μετά βαθυτάτου σεβασμοῦ
καί ἀπολύτου ἀφοσιώσεως:

Εν Σύμῃ, ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει τῇ 9^ῃ Ἰανουαρίου 2018

ἐλάχιστος

Στ. Μακρῆς

† Πρωτοπρ. Στέφανος Μακρῆς
Γεν. Ἀρχιερατικός Ἐπίτροπος

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ
ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΣΥΜΗΣ-ΤΗΛΟΥ-ΧΑΛΚΗΣ
ΚΑΙ ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟΥ

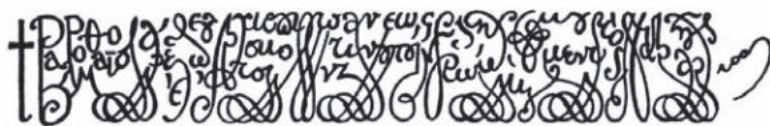

ΑΓΓΕΛΜΑ ΕΚΔΗΜΙΑΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ ΚΥΡΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Η Ἱερά Μητρόπολις Σύμης, ἀναγγέλει μετά κατωδύνου καρδίας καί βαθείας συγκινήσεως τήν πρός Κύριον ἐκδημίαν τοῦ σεπτοῦ Ποιμενάρχου αὐτῆς, Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σύμης κυροῦ Χρυσόστομου, ὁ ὁποῖος ἐκοιμήθη κατόπιν πολυμήνου καί πολυωδύνου ἀσθενείας τήν περί ὥραν 07:00 τήν πρωΐαν τῆς σήμερον 9^{ης} Ἰανουαρίου 2018, εὐρισκόμενος ἐν Ρόδῳ.

Ὁ ἀοίδιμος Μητροπολίτης Σύμης, ὑπέρτιμος καί ἑξαρχος Νοτίου Αἰγαίου Πελάγους, κυρός Χρυσόστομος (κατά κόσμον Ἰωάννης Δημητριάδης) ἐγεννήθη κατά τό ἔτος 1944, ἐν Ἀγριδίοις Ἰμβρου, ὅπου καί ἤκουσε τά πρῶτα γράμματα. Ἐν συνεχείᾳ ἐφοίτησεν εἰς τό Λυκειακόν Τμήμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης. Κατόπιν ἐνεγράφη εἰς τήν Θεολογικήν Σχολήν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τῆς ὁποίας κατέστη πτυχιούχος. Ἀνῆκε εἰς τήν ἀδελφότητα τῆς Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καί Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας ἐν Χαλκιδικῇ. Τήν 13ην Ἰουνίου 1968 ἐχειροτονήθη Διάκονος καί τήν 6ην Αὐγούστου τοῦ ἰδίου ἔτους ἐχειροτονήθη Πρεσβύτερος ἐν Θεσσαλονίκῃ. Κατά τά ἔτη 1974 ἕως 1976 ὑπηρέτησεν ὡς ἐφημέριος, εἰς τήν Ἱεράν Ἀρχιεπισκοπὴν Βορείου καί Νοτίου Ἀμερικῆς. Ἐν συνεχείᾳ, μεταβάς εἰς Γερμανίαν, ἐτοποδετήθη Ἐφημέριος εἰς τήν Ἑλληνικὴν Ὁρθόδοξον Ἑνορίαν Ἀγίου Βασιλείου, τῆς πόλεως τοῦ Ἀννοβέρου. Τόν Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους 1980 ἡ Ἀγία καί Ἱερά Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τόν ἐξέλεξε βοηθόν Ἐπίσκοπον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Γερμανίας, ὑπὸ τόν τίτλον τῆς πάλαι ποτέ διαλαμψάσης Ἐπισκοπῆς Παμφίλου, τῆς χειροτονίας αὐτοῦ γενομένης τήν 8ην Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους, ἐν τῇ Μητροπολιτικῇ Ναῷ Ἀγίας Τριάδος Βόννης. Ὡς βοηθός Ἐπίσκοπος ἀνέλαβε καθήκοντα Ἀρχιερατικῶς Προϊσταμένου τῆς ἐνορίας Ἀννοβέρου καί Ἀρχιερατικοῦ Επιτρόπου Βορείου Γερμανίας. Κατά τά ἔτη 1995-2000 διετέλεσε Πρωτοσυγκελλεύων τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Γερμανίας. Τήν 20ήν Ἀπριλίου 2004 ἡ Ἀγία καί Ἱερά Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τόν ἐξέλεξε πρῶτον Μητροπολίτην τῆς ἀρτισυστάτου Μητροπόλεως Σύμης.

Ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης

Αριθμ. Πρωτ. 34

Τερώτατε Μητροπολίτα Κώου καί Νισύρου, ὑπέρτιμε καί ἑξαρχε Κυκλάδων Νήσων, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητέ ἀδελφέ καί συλλειτουργέ τῆς ἡμῶν Μειρώτητος κύριε Ναθαναήλ, Τοποτηρητά τῆς Τεράς Μητροπόλεως Σύμης, χάρις εἴη τῇ ὑμετέρα Τερότητι καί εἰρήνη παρὰ Θεοῦ.

Τῆς Τερᾶς Μητροπόλεως Σύμης ἀπροστατεύτου διαμεινάσης μετὰ τὴν πρὸς Κύριον ἐκδημίαν τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύσαντος ἀειμνήστου Μητροπολίτου Χρυσοστόμου, διὰ τῶνδε τῶν Πατριαρχικῶν ἡμῶν Γραμμάτων γνωρίζομεν τῇ ὑμετέρᾳ ἀγαπητῇ Τερότητι ὅτι ὠρίσαμεν αὐτὴν Τοποτηρητὴν τῆς Τερᾶς Μητροπόλεως ταύτης καὶ ὅτι ἀνετέθη τῷ Τερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Καρπάθου καὶ Κάσου κυρίῳ Ἀμβροσίῳ ἡ ἐκπροσώπησις τῆς Μητροῦς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἡμετέρας Μετριότητος προσωπικῶς κατὰ τὴν ἐξόδιον ἀκολουθίαν τοῦ ἀποικομένου τούτου Τεράρχου τῆς Μητροῦς Ἐκκλησίας.

Ἐπὶ δὲ τούτοις, επικαλούμεθα ἐφ' ὑμᾶς τὴν χάριν καὶ τὸ ἀπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

Ἀβὴν Ταυναγίου ἰ

Ερωταγωγε
Credo αθανάτην εν Χριστῷ ἀδελφὸς β.

Ἐν ὁνόματι τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀμήν

Ἀριθμ. Πρωτ. 34

Ἐρωτάτε Μητροπολίτα Κώου καὶ Νισύρου, ὑπέρτιμε καὶ ἑξαρχε Κυκλάδων Νήσων, ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητέ ἀδελφέ καὶ συλλειτουργέ τῆς ἡμῶν Μετριοτήτος κύριε Ναθαναήλ, Τοποτηρητά τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, χάρις εἴη τῇ ὑμετέρᾳ Ἱερότητι καὶ εἰρήνῃ παρὰ Θεοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν καὶ ὑπ' ἀριθμ. Πρωτ. 34, Γράμμα ἡμῶν πρὸς τὴν ὑμετέραν ἀγαπητὴν Ἱερότητα γνωρίζομεν αὐτῇ ὅτι, τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Καρπάθου καὶ Κάσου κ. Ἀμβροσίου κωλυομένου ἀνετέθη τῷ Ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Ρόδου κ. Κυρίλλῳ ἡ ἐκπροσώπησις τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἡμετέρας Μετριοτήτος προσωπικῶς κατὰ τὴν ἐξόδιον ἀκολουθίαν τοῦ ἀειμνήστου ἀδελφοῦ Μητροπολίτου Σύμης Χρυσοστόμου.

Ἐπὶ δέ τούτοις, ἐπικαλούμεθα ἐφ' ὑμᾶς τὴν χάριν καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος τοῦ Θεοῦ.

Βιη' Ἰανουαρίου ι'

Ἐκ τῆς ἁγίας
ἐκκλησίας ἀγαπητὸς ἐν χειρὶ ἀδελφός β.

ΚΟΙΜΗΣΙΣ ΜΑΚΑΡΙΣΤΟΥ
Α' ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ
ΚΥΡΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ (ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ)

Ἀπό τήν πρώτη στιγμή τοῦ θλιβεροῦ Ἀγγέλματος τῆς ἐν Κυρίῳ κοιμήσεως τοῦ μακαριστοῦ Ποιμενάρχου μας κυροῦ Χρυσοστόμου, ἑκατοντάδες ἦσαν τά συλλυπητήρια πού ἔφθασαν στήν ἀπορφανισθεῖσα Ἱ. Μητρόπολή μας, καθώς καί οἱ ἐκδηλώσεις ἐκφράσεως τῆς πανταχόθεν ἀγάπης στή σεπτή μορφή του.

Πρωτίστως στό Πάνσεπτο Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο στό Φανάρι, τήν Τετάρτη 10ῃ Ἰανουαρίου καί στόν Πατριαρχικό Ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος, παρουσία τῶν Συνοδικῶν Ἀρχιερέων, τέλεσε Τρισάγιον ὑπέρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ κοιμηθέντος Μητροπολίτου μας.

Ἐπίσης, μέ ἐγκύκλιό του ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Γερμανίας κ. Αὐγουστίνος ἀναγγέλλει στόν ἱερό του Κληρο τήν ἐκδημία τοῦ Μητροπολίτου μας καί προτρέπει γιά τήν τέλεση Νεκρωσίμου Τρισαγίου σ' ὅλες τίς ἐνορίες τῆς Γερμανίας, διότι ὁ ἀοίδιμος Γέροντας πρίν τήν ἐκλογή του ὡς Μητροπολίτου Σύμης διακόνησε στήν Ἱερά Μητρόπολη Γερμανίας ὡς βοηθός Ἐπίσκοπος μέ τόν τίτλο τῆς πάλαι ποτέ διαλαμψάσης Ἐπισκοπῆς Παμφίλου. Ἐπί ἓνα μάλιστα διάστημα ὑπηρέτησε στό Ἀννόβερο ὡς Ἀρχιερατικός Προϊστάμενος τῆς Ἐνορίας Τριῶν Ἱεραρχῶν τῆς πόλεως αὐτῆς καί ὑπῆρξε ὁ πρωτεργάτης τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ἱεροῦ αὐτοῦ Ναοῦ καί τοῦ Ἐνοριακοῦ του Κέντρου, δημιουργώντας ἔτσι μιά ἰδιότυπη «μόνιμη μικρή πατρίδα» τῶν Ἑλλήνων τῆς μεγαλουπόλεως τοῦ Ἀννοβέρου. Ἔτσι τήν Κυριακή 14ῃ Ἰανουαρίου μετά τή Θεία Λειτουργία, σ' ὅλους τούς Ἐνοριακοὺς Ναοὺς τελέσθηκε ἐπιμνημόσυνη δέηση ὑπέρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς του.

Ἀκόμη, ὅπως δημοσιεύθηκε στήν «Ροδιακή», ἡ ἐκδημία τοῦ Μητροπολίτου μας προξένησε μεγάλη λύπη στοὺς Δωδεκανησίους τῆς Ἀμερικῆς καί ἰδιαίτερος στοὺς καταγομένους ἀπό τά τέσσαρα νησιά τῆς Μητροπολιτικῆς μας Ἐπαρχίας. Πολλοί ἐξ αὐτῶν ἄλλωστε εἶχαν τήν εὐλογία νά τόν γνωρίσουν ἀπό κοντά καί νά γευτοῦν τήν πατρική του ἀγάπη καί

τό ζωηρό ενδιαφέρον του για τούς αποδήμους. Ὁ Συμαϊκός Σύλλογος Ἀμερικῆς «Αἴγλη», σέ ἔνδειξη τιμῆς καί εὐγνωμοσύνης καταχώρησε σχετική ἀνακοίνωση στόν «Ἐθνικό Κήρυκα τῆς Νέας Ὑόρκης» στήν ὁποία αναφέρεται τό βιογραφικό του, ἐξαίρεται τό ἔργο του καί ἐκφράζεται ἡ λύπη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου καί ὅλων τῶν Συμαίων πού διαμένουν στήν Ἀμερική.

Φυσικά καί οἱ Σύλλογοι καί Ἐνώσεις τῆς ἰδιαιτέρας καί φιλότατης του πατρίδας, τῆς Ἰμβρου, ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἐξέδωσαν ψηφίσματα καί φρόντισαν νά ἀποστείλουν στεφάνια πλησίον τοῦ σκηνώματός του. Ἐπίσης δεκάδες Μητροπολίτες, ἀλλά καί ἀπλοί πιστοί, ἀπ' ὅλα τά μήκη καί τά πλάτη τῆς γῆς ἀπέστειλαν συγκινητικές συλλυπητήριες ἐπιστολές στόν Σεβ. Τοποτηρητῇ τῆς Ἱ. Μητροπόλεως, Μητροπολίτη Κώου καί Νισύρου κ. Ναθαναήλ. Ἀκόμη Δελτία Τύπου καί Συλλυπητήρια Μηνύματα ἐξέδωσαν ὁ Συμαῖος Ὑφυπουργός Νησιωτικῆς Πολιτικῆς κ. Νεκτάριος Σαντορινιός, ἡ Γενική Γραμματεία Ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων κ. Δημ. Κρεμαστινός, ὁ πρ. Βουλευτής Δωδεκανήσου κ. Βασ. Ὑψηλάντης, ὁ Πολιτευτής Δωδεκανήσου κ. Στ. Δράκος, ὁ Δήμαρχος Καρπάθου κ. Ἡλ. Λάμπρος, ὁ Σύλλογος Ἐθελοντῶν Αἰμοδοτῶν Σύμης, ἡ Ἐνωση Γυναικῶν Σύμης κ. ἄ. Ψηφίσματα ἐξέδωσαν ἡ Ἐφορεία τῆς Ἱ. Μονῆς Πανορμίτου Σύμης, ἡ Περιφερειακή Ἐνωση Δήμων Νοτίου Αἰγαίου, τά Δημοτικά Συμβούλια Σύμης, Χάλκης, Τήλου καί Καστελλορίζου. Τέλος πολύ συγκινητική ἦταν καί ἡ συμμετοχή τῆς Συμαϊκῆς νεολαίας στό πένθος τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Μέ πρωτοβουλία τοῦ Ἀθλητικοῦ Ὁμίλου Σύμης, στόν ἀγῶνα μεταξύ τῶν ποδοσφαιρικῶν ομάδων «Ἀπόλλων Ἀπολλώνων» - «Σύμη», τηρήθηκε ἑνός λεπτοῦ σιγή καί οἱ παίκτες τῆς ομάδας τοῦ Ἀ. Ὁ. Σύμης ἀγωνίστηκαν φορώντας μαῦρα περιβραχιόνια. Σημειώνεται δέ, ὅτι ἡ ομάδα τῆς Σύμης νίκησε καί ἀφιέρωσε τήν νίκη της αὐτή στήν μνήμη τοῦ Πνευματικοῦ της Πατέρα, Μητροπολίτου Χρυσοστόμου, εὐχόμενη, αἰωνία αὐτοῦ ἡ μνήμη!

Ἀναμφίβολα, τά σπάνια καί μυστικά ἄνθη τῶν ἀρετῶν πού ὁ ἀοίδιμος Ποιμενάρχης μας καλλιεργοῦσε ἱεροκρυφίως στόν λειμῶνα τῆς ψυχῆς του, μέχρι καί τῆς «σταυρικῆς» τελειώσεώς του ἐν Κυρίῳ, ἀναδίδουν στίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων πού εἶχαν τήν μεγάλη εὐλογία νά τόν γνωρίσουν, τό αὐθεντικό ἄρωμα ἑνός γνησίου Ὁρθοδόξου Ἐπισκόπου, πού διαποίμανε τό ἐμπεπιστευμένο του ποίμνιο μέ αὐτοθυσία καί αὐταπάρνηση, μέ βαθειά πίστη, ἀφοσίωση στήν Μητέρα Ἐκκλησία καί ἀπέραντη ἀγάπη στόν ἄνθρωπο, ἐκφράζοντας αὐθεντικά τό σωτηριολογικό γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς.

ΧΡΟΝΙΚΟ ΕΞΟΔΙΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΣ

Μέ αισθήματα χαρμολύπης καί μεγάλη συγκίνηση, Κλήρος καί Λαός προέπεμψε σήμερα Παρασκευή 12η Ἰανουαρίου 2018 τόν Μακαριστό Μητροπολίτη Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου κυρό Χρυσόστομο στήν αἰωνιότητα. Ἀπό τό προηγούμενο βράδυ τό Χριστεπώνυμο πλήρωμα προσερχόταν στόν Ἱερό Μητροπολιτικό Ναό τοῦ Τιμίου Προδρόμου, γιά νά ἀποτίσει φόρο τιμῆς καί νά δώσει τό «ὕστατο χαῖρε» στόν ἐκλιπόντα Ποιμενάρχη του.

Νωρίς τό πρωῒ ἐτελέσθη Θεία Λειτουργία ὑπό τοῦ Σεβ. Τοποτηρητοῦ κ. Ναθαναήλ, συλλειτουργούντων τῶν Κληρικῶν τῆς Ἐπαρχίας καί τῶν φιλοξενουμένων, ὑπέρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ κεκοιμημένου Ἱεράρχου. Μετά τήν ἄφιξη τῶν ἐκ Ρόδου προερχομένων Ἐπισήμων Ἀρχῶν καί ὥρα 10:30 ἔγινε ἡ ἑναρξη τῆς Ἐξοδίου Ἀκολουθίας, στήν ὁποία προεξῆρχε ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Ρόδου κ. Κύριλλος, ἐκπροσωπῶν τήν Α.Θ.Π. τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχην κ. Βαρθολομαῖον. Συμμετεῖχαν οἱ Σεβ. Μητροπολίτες: Μιλήτου κ. Ἀπόστολος, Λέρου, Καλύμνου καί Ἀστυπαλαίας κ. Παῖσιος, Ἰωαννίνων κ. Μάξιμος καί ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Κῶου καί Νισύρου κ. Ναθαναήλ, Τοποτηρητής τῆς χηρευούσης Ἱερᾶς Μητροπόλεώς μας, ὁ ὁποῖος θά παραμείνει μέχρι πληρώσεως αὐτῆς μέ τήν ἐκλογή νέου Μητροπολίτου, ἐκ τῆς Ἀγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Συμμετεῖχαν ἐπίσης οἱ Θεοφιλ. Ἐπίσκοποι: Λεύκης κ. Εὐμένιος, Ἀριανζοῦ κ. Βαρθολομαῖος, Στρατονικείας κ. Στέφανος καί Ὀλύμπου κ. Κύριλλος.

Παρόντες μεταξύ ἄλλων, ἦσαν οἱ Ἐντιμολ. κ. Ἀρχοντες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Ἀθ. Στάμος, Θεοδ. Παπαγεωργίου καί Θεοδ. Κολιάδης, ὁ ἐκ Σύμης καταγόμενος Ὑφυπουργός Ναυτιλίας καί Νησιωτικῆς Πολιτικῆς κ. Νεκτάριος Σαντορινιός, οἱ κ. Βουλευτές Δωδεκανήσου Δημήτριος Γάκης καί Μάνος Κόνσολας, ὁ πρόην Βουλευτής κ. Βασ. Ὑψηλάντης, ὁ Ἀντιπεριφερειάρχης Νοτίου Αἰγαίου κ. Θ. Σωτρίλλης, ὁ Γεν. Πρόξενος τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου Ρόδου, οἱ Δήμαρχοι Σύμης κ. Ἐλευθ. Παπακαλοδούκας καί Χάλκης κ. Μιχαήλ Πατρός, ὁ Πρόεδρος τοῦ Δημ. Συμβουλίου Τήλου κ. Νικήτας Μορφωπός, Περιφερειακοί καί Δημοτικοί Σύμβουλοι. Ἐκπρόσωποι τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας καί τῶν στρατιωτικῶν Αρχῶν παρέστησαν ὁ Διοικητής τῆς 95 ΑΔΤΕ Ὑποστρ. κ. Νικ. Χιονῆς, ὁ Ναύαρχος τοῦ Λ.Σ.-ΕΛ. ΑΚΤ. κ. Ἰωάν. Ἀργυρίου, ὁ Περιφ. Ἀστυνομικός Διευθυντής Νοτ. Αἰγαίου κ. Ἀντ. Βλαχάκης, ὁ Λιμενάρχης Ρόδου Ἀντιπλοίαρχος κ. Σπ. Τάτης. Ἐκ τῶν τοπικῶν Αρχῶν τῆς Νήσου

μας ως Μητροπολιτικής έδρας παρέστησαν: ό Διοικητής του 549 ΤΕ Συνταγματάρχης κ. Κων. Σαραντόπουλος, ό Διοικητής του Αστυνομικού Τμήματος κ. Εύα. Καπλανίδης, ό Λιμενάρχης κ. Ήλ. Άλεξίου, ό Προϊστάμενος του Τελωνείου κ. Νικ. Κατσογριδάκης, καθώς και εκπρόσωποι των Έκπαιδευτικών και λοιπών Φορέων & Συλλόγων. Τέλος συγκινητική ήταν και ή άθρόα προσέλευση του Συμαϊκού λαού, πού προσήλθε μέ βαθύτατη συγκίνηση και σεβασμό για νά λάβει τήν εύχή του Ποιμενάρχου του. Ίδιαίτερη άναφορά γίνεται στην παρουσία πολλών Ίμβριών της Ρόδου, οι όποιοι εκπροσώπησαν τους Ίμβριακούς Συλλόγους και απέτισαν τόν ύστατο φόρο τιμής στό άξιο αυτό τέκνο της Πατρίδος τους, της κατά τόν Όμηρο «παιπαλόεσσας» και κατά τόν σύγχρονο στοχαστή, Νήσο, «τ' ούρανοῦ και τῶν δακρύων».

Μετά τό πέρας της Έξοδίου Άκολουθίας, πραγματοποιήθηκαν οι έκφωνήσεις των έπικηδίων λόγων κατά τήν ακόλουθη σειρά: Αρχικώς όμιλησε ό Σεβ. Μητροπολίτης Κώου και Νισύρου κ. Ναθανάηλ, Τοποτηρητής της χηρευούσης Ίερās Μητροπόλεως μας. Άκολούθησε ό Γεν. Άρχιερατικός Έπίτροπος της Ί. Μητροπόλεως Σύμης Πρωτοπρ. Στέφανος Μακρής έκ μέρους του ι. κλήρου της τοπικής μας Έκκλησίας. Κατόπιν τόν λόγο έλαβε ό Νομικός Σύμβουλος της Ί. Μονής Ταξιάρχου Μιχαήλ του Πανορμίτου, Άρχων Δικαιοφύλαξ του Οίκουμενικού Θρόνου κ. Θεοδ. Παπαγεωργίου, εκπροσωπών τόν Καθηγούμενο, τήν Έφορεία και τους Έργαζομένους της. Τήν σκυτάλη έλαβαν ό Ύφυπουργός Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής κ. Νεκτάριος Σαντορινιός, ό Βουλευτής Δωδεκανήσου κ. Μάνος Κόνσολας, ό Δήμαρχος Σύμης κ. Έλευθ. Παπακαλοδούκας και ό Τουρκος Πρόξενος της Ρόδου. Συνέχισε ό Θεοφιλ. Έπίσκοπος Λεύκης κ. Εύμένιος, αναγινώσκοντας τόν έπικήδειο του Σεβ. Μητροπολίτου Γερμανίας κ. Αύγουστίνου και έν συνεχεία τόν προσωπικό του, ένῳ στό τέλος όμιλησε ό Σεβ. Μητροπολίτης Ρόδου κ. Κύριλλος, για τήν ζωή και τό ποιμαντικό έργο του μακαριστού, ένῳ άνεφέρθη στίς σπουδές, στην Ίερατική του πορεία, στην πνευματική, κοινωνική και φιλανθρωπική προσφορά του, εκπροσωπών τήν Α.Θ.Π. τόν Οίκουμενικόν Πατριάρχη κ. Βαρθολομαϊόν.

Μετά τήν έκφώνηση των έπικηδίων, άπαντες οι παριστάμενοι έδωσαν πανευλαβώς «τόν τελευταϊόν άσπασμόν» εις τόν άποιχόμενο Άρχιερέα της Έκκλησίας μας και έν συνεχεία υπό τους πενθίμους ήχους των κωδώνων όλων των Ναών της Νήσου και παράλληλα αυτούς της Φιλαρμονικής της 95 ΑΔΤΕ, τό σεπτό σκήνωμα μετεφέρθη οδίκως στην Ί. Μονή Πανορμίτου για τόν ένταφιασμό του, κατά τήν έπιθυμία του μακαριστού Ποιμενάρχου μας.

ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΕΙΜΝΗΣΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΣΥΜΗΣ
ΚΥΡΟΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ
ΤΟΥ ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΡΟΔΟΥ κ. ΚΥΡΙΛΛΟΥ
ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥ ΤΗΣ Α.Θ.Π. ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ κ.κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ
(12 Ἰανουαρίου 2018)

«Μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν
ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν»
(Ἀποκ. ΚΒ', 14)

*Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα Κώου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναήλ,
Τοποτηρητὰ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης.*

*Σεβασμιώτατοι καὶ Θεοφιλέστατοι ἅγιοι Ἀρχιερεῖς,
Ἐντιμότατοι Ἐκπρόσωποι τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν,
Τίμιον Πρεσβυτέριον, Ἀδελφοὶ ἀγαπητοί,*

Ἐπιτρέψατέ μοι τὴν ἐκφωνηθεῖσαν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου Ἀπο-
καλυπτικὴν ρῆσιν νὰ προσαρμόσω ἐπικαίρως εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ,
κατὰ τὰς πρωῒνας ὥρας τῆς 9ης τρέχοντος μηνὸς Ἰανουαρίου ἀνα-
χωρήσαντος τῆς προσκαίρου καὶ διαπιπτούσης τοῦ βίου ματαιότητος
καὶ πρὸς τὴν αἰώνιαν καὶ μένουσαν τῶν πρωτοτόκων Μητρόπολιν με-
ταστάντος, εἰς τὴν πόλιν τῆς ἁνῶ Ἱερουσαλήμ, Μητροπολίτου Σύμης
κυροῦ Χρυσοστόμου. Διότι ἔχομεν ἐν πίστει βεβαίαν τὴν ἐλπίδα, ὅτι ὁ
αἰείμνηστος πλέον Ἱεράρχης τοῦ ἀγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καὶ Οἴκου-
μενικοῦ Θρόνου, ὁ καλὸς ποιμὴν τῆς ἐν ταῖς νήσοις Σύμης, Χάλκης,
Τήλου καὶ Καστελλορίζου ἐκλογάδος ταύτης τῆς Μητρὸς Ἀγίας τοῦ
Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὁ ἀγαπητὸς καὶ σεβαστὸς ἡμῖν, τοῖς
ἐν Δωδεκανήσῳ Ἀρχιερεῦσιν, ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργός, ὁ συμπλη-
ρώσας καιρὸν πεντηκονταετοῦς εὐδοκίμου διακονίας ἐν τῷ Κυριακῷ
ἀμπελῶνι καὶ ποιήσας ἀπὸ τῆς νεότητος αὐτοῦ, ἐν πλήρει ἀφοσιώσει
καὶ ὑπακοῇ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἤδη τοὺς
πυλῶνας διαβάς τῆς ἀχειροποιήτου πόλεως, ἀκούει πνευματικῇ ἀκοῇ
τὸν μακαρισμὸν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ καὶ γεύεται τοὺς καρποὺς τοῦ δέν-
δρου τῆς ἀθανάτου ζωῆς, ἐπαναλαμβάνων δι' ἑαυτὸν τὸν λόγον τοῦ
οὐρανοβάμονος Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου: «Τὸν ἀγῶνα τὸν
καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν

ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος... ὁ δίκαιος κριτής» (Τιμ. Β΄, 4, 7-8)

Ἐπὶ τῇ γενομένῃ ἐκδημίᾳ τοῦ ἀοιδίμου ἀδελφοῦ Χρυσοστόμου τὸ ἐξ ἀγάπης καθήκον, τὸ θλιβερόν κατ’ ἄνθρωπον, συνήθροισε πάντας ἡμᾶς ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Μητροπολιτικοῦ τούτου Ναοῦ τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἵνα ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸν τὸν ἔσχατον χαιρετισμὸν καὶ τὸν ἐν Χριστῷ νεκρικὸν πλεόν ἄσπασμόν καὶ νὰ συνάψωμεν εἰς τὰς ἱκετηρίους πρὸς τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν λειτουργικὰς δεήσεις τὴν δοξολογικὴν ἔκφρασιν τῆς εὐχαριστίας ἡμῶν πρὸς Αὐτόν, ὅστις ἐχάρισεν αὐτὸν ἄνδρα τίμιον τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ κληρικὸν ἄξιον, αὐξήσαντα τὸ δοθὲν αὐτῷ τάλαντον τοῦ χαρίσματος καὶ τιμήσαντα διὰ τῆς ἐν γένει ἀναστροφῆς αὐτοῦ καὶ δραστηριότητος τὸ σχῆμα τοῦ Ὁρθοδόξου κληρικοῦ.

Ὁ Μητροπολίτης Σύμης κυρὸς Χρυσόστομος, κατὰ κόσμον Ἰωάννης Δημητριάδης, ἐγεννήθη τὴν 6ην Αὐγούστου 1944 εἰς τὸ χωρίον Ἀγρίδια τῆς Ἰμβρου ἐκ γονέων εὐσεβῶν, τοῦ Νεοκλέους καὶ τῆς Στυλιανῆς, ἀνατραφεὶς ὑπ’ αὐτῶν «ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου», συμφώνως ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἀξίαις τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας τῆς νήσου, ἣτις πολλὰς μεγάλας καὶ φωτεινὰς προσωπικότητας ἀνέδειξεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους, ἐν οἷς καὶ τὸν ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας κλεῖζοντα θυσιαστικῶς τὸν πάνσεπτον Οἰκουμενικὸν Θρόνον Παναγιώτατον Πατριάρχην ἡμῶν κ. κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΝ.

Συμπληρώσας τὸν πρῶτον κύκλον τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων εἰς τὴν γενέτειραν μετέβη, φροντίδι τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐνεγράφη εἰς τὸ γυμνασιακὸν τμήμα τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ἐκ τοῦ ὁποίου, λόγῳ τῶν δυσκόλων τότε διὰ τὴν ὁμογένειαν συνθηκῶν, μετεγράφη εἰς τὴν λειτουργοῦσαν ἐν τῇ Ἱερᾷ Σταυροπηγιακῇ καὶ Πατριαρχικῇ Μονῇ τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας Χαλκιδικῆς Ἐκκλησιαστικὴν Σχολήν, ἐξ ἧς ἀποφοιτήσας ἐνεγράφη εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολήν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν Πανεπιστημιακῶν αὐτοῦ σπουδῶν ἀπεφάσισε τὴν εἴσοδον αὐτοῦ εἰς τὰς τάξεις τῶν Κληρικῶν, καρεῖς Μοναχὸς ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας ὑπὸ τοῦ Καθηγουμένου αὐτῆς καὶ μακαριστοῦ Προκατόχου ἀμφοτέρων ἡμῶν, τότε Ἀρχιμανδρίτου, ἀοιδίμου Μητροπολίτου Ρόδου κυροῦ Ἀποστόλου τοῦ Διμέλη. Διάκονος ἐχειροτονήθη ἐν τῇ ἱερᾷ μετανοίᾳ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ τότε Προέδρου τῆς Ἐφορείας αὐτῆς, ἀειμνήστου Μητροπολίτου Ἱερισσοῦ, Ἀγίου Ὁρους καὶ Ἀρδαμερίου κυροῦ Παύλου τοῦ Σοφοῦ, τὴν 13ην Ἰουνίου 1968, Πρεσβύτερος δὲ ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ἀρχιερέως τὴν 6ην Αὐγούστου

τοῦ αὐτοῦ ἔτους, διακονήσας ἀπὸ τῆς χειροτονίας αὐτοῦ ἐπὶ ἑξαετίαν ὡς Ἐφημέριος τὴν Ἱερὰν Μονήν, συνυπηρετήσας ἐπὶ τριετίαν ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ νῦν Καθηγουμένου αὐτῆς, παρόντος σήμερον ἐνταῦθα, Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Μιλήτου κ. Ἀποστόλου.

Ἐν συνεχείᾳ, τὸ ἔτος 1976, μετέβη εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας Ἀμερικῆς, ἔνθα παρέμεινεν ἐπὶ διετίαν, ὑπηρετήσας ὡς Ἐφημέριος εἰς Ναοὺς τῆς ἐκεῖ Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς. Τὸ ἔτος 1978 ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐπιλέξας ὡς τόπον τῆς διακονίας του τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν Γερμανίας, τοποθετηθεὶς Ἐφημέριος καὶ Ἱερατικῶς Προϊστάμενος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἑνορίᾳ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου Ἀννόβερου. Μετὰ δὲ δεκατετραετὴ εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν ἐν τῇ ὡς ἄνω Ἑνορίᾳ, ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία ἀμείβουσα τὴν εὐορκον καὶ καρποφόρον διακονίαν του, τῇ αἰτήσῃ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Γερμανίας κ. Αὐγουστίνου καὶ τῇ εἰσηγήσῃ τοῦ ἀοιδίμου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυροῦ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ἐξέλεξεν αὐτὸν Ἐπίσκοπον ὑπὸ τὸν ψιλὸν τίτλον τῆς πάλαι ποτὲ διαλαμψάσης Ἐπισκοπῆς Παμφίλου, τῆς χειροτονίας αὐτοῦ τελεσθείσης ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. Αὐγουστίνου ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ Ἁγίας Τριάδος Βόννης τὴν 8ην Νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1980, ὑπηρετήσας ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς προαγωγῆς του, ὡς Βοηθὸς Ἐπίσκοπος παρὰ τῷ Σεβασμιωτάτῳ Μητροπολίτῃ Γερμανίας, ὡς Ἀρχιερατικῶς Προϊστάμενος τῆς Ἑνορίας Ἀννόβερου, ὡς Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιφερείας Βορείου Γερμανίας, καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1995-2004 ὡς Πρωτοσυγκελλεύων τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος κατὰ τὸ διάστημα τῆς εἰκοσιεξαετοῦς ὑπηρεσίας του πρὸς τὸ ἐν Γερμανίᾳ ἑλληνορθόδοξον ποιμνιον ἐπέδειξεν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀξιοθαύμαστον δραστηριότητα καὶ ποιμαντικὴν μέριμναν. Ὁ Μητροπολίτης Γερμανίας κ. Αὐγουστίνος εἰς τὴν ἀπὸ 9ης τρέχοντος ἐγκύκλιόν του, δι' ἧς ἀναγγέλλει τὴν ἐκδημίαν του γράφει σχετικῶς: «Ὁ μακαριστὸς Ἱεράρχης ὑπῆρξεν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς Ἐκκλησίας μας ποὺ παροικεῖ στήν Γερμανία. Ὑπηρέτησεν ἐπὶ σειράν ἐτῶν ὡς Ἐφημέριος καὶ ἐκπαιδευτικὸς, καὶ ἐπὶ 24 ὁλόκληρα ἔτη ὡς Βοηθὸς Ἐπίσκοπος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως μας. Ὑπῆρξε Πρωτοσυγκελλεύων τῆς Μητροπόλεώς μας καὶ κτίτορας τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Ἑνορίας Τριῶν Ἱεραρχῶν Ἀννόβερου, ὅπου καὶ ἄφησεν ἀνεξίτηλη τὴν σφραγίδα τῆς διακονίας του γιὰ τὴν δόξα τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας. Ἦταν ἱεροπρεπής, ἀρχοντικὸς καὶ φιλόξενος. Ἡ ποιμαντικὴ διακονία του στήν Γερμανία ὑπῆρξε πολύτιμη καὶ θά παραμείνῃ ἀλησμόνητη». Ὁ δὲ νῦν μεθ' ἡμῶν, Θεοφιλέστατος Ἐπίσκοπος Λεύκης κ. Εὐμένιος, ἐν

τῷ ἱερῷ τούτῳ Ναῶ, εἰς τὴν προσφώνησιν πρὸς τὸν ἐνθρονιζόμενον τότε Μητροπολίτην Χρυσόστομον, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐν Γερμανίᾳ διακονίαν τοῦ ἔλεγε: «Ὁ σήμερον ἐνθρονιζόμενος Ἱεράρχης φέρει εἰς τοὺς ὤμους αὐτοῦ ἱστορίαν, ἀνθρωπίνως μακρὰν καὶ ἀγῶνας πολλοὺς ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως ἡμῶν καὶ τῆς φιλότατης πατρίδος ἡμῶν εἰς τὴν Γερμανίαν. Ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ὡς μόνην ἀποστολὴν τῶν εἶχον τὴν ἀνάλωσιν αὐτῶν, ἄνευ ἰδιοτελείας τινός, εἰς τὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας, τῆς Πατρίδος καὶ τῆς Κοινωνίας. Ἐκ τῆς ἀποστολῆς ταύτης ἀρύεται καὶ τὸ ἐξαίρετον ἥθος αὐτοῦ».

Τὴν 20ην Ἀπριλίου 2004 ἡ Ἁγία καὶ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῇ προτάσει τοῦ Πατριάρχου ἡμῶν κ. κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, κατέστησεν αὐτὸν πρῶτον Μητροπολίτην τῆς ἀρτισυστάτου τότε Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης καὶ ἔθεσεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἀκριτικὴν ταύτην λυχνίαν τῶν ἐν Δωδεκανήσῳ Ἐπαρχιῶν τοῦ Θρόνου. Ἐνθρονισθεὶς ἐνταῦθα τὴν 3ην Ἰουλίου τοῦ ἰδίου ἔτους, ἐπέβαλε εὐαγγελικῶς εὐθὺς ἀμέσως τὴν χεῖρα ἐπὶ τὸ ἄροτρον, ἐν κόποις καὶ μόχθοις γενόμενος, πολλάκις δὲ καὶ ἐν πειρασμοῖς, ἵνα καλλιεργήσῃ τὸν ἀγρὸν τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ κυβερνήσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐπ' ὠφελείᾳ αὐτῆς καὶ ἐπὶ καταρτισμῷ καὶ προαγωγῇ τοῦ ἐμπιστευθέντος αὐτῷ λαοῦ. Προέβη εἰς τὴν ἀποδοτικὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, ἠγωνίσθη προασπιζόμενος τὰ περιουσιακὰ δίκαια αὐτῆς, ἐμερίμνησε διὰ τὴν ἀνακαίνισιν τῶν ἱερῶν Ναῶν, τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Πανορμίτου, ὡς καὶ ἄλλων Ἱερῶν Μονῶν τῆς Ἐπαρχίας. Ἀπέδωσε πλεῖστα ὅσα εἰς τὸν λεγόμενον κοινωνικὸν τομέα καὶ παρέμεινε μέχρις ἐσχάτης ἀναπνοῆς εἰς τὸ μετερίζι τοῦτο φρουρὸς ἀκοίμητος τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Εἰργάσθη ἐν γένει ἀνιδιοτελῶς καὶ μετὰ ζήλου πολλοῦ καὶ ἔθεσε τὸ σταθερὸν θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐδράζεται σήμερον ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Σύμης, ἀφήσας μεγάλην παρακαταθήκην διὰ τὰς ἐπερχομένας γενεάς.

Ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος ἠγάπησε τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπέδειξε γνήσιον ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα, διηκόνησε μετ' αὐταπαρνήσεως τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἄνθρωπον, διετέλεσε ἐφ' ὅρου ζωῆς πιστὸς εἰς τὸ χρέος καὶ τὸ καθῆκον, ἐν πλήρει ἀφοσιώσει καὶ ὑπακοῇ πρὸς τὸν ἱερὸν Θεσμὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἐχων ὑψηλὸν τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης σπανίως ἀπουσίασεν ἐκ τῆς Ἐπαρχίας του, ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Πανορμίτου διαμένων καὶ καθ' ἡμέραν ἀναλίσκόμενος ὑπὲρ τῆς εὐρύθμου λειτουργίας αὐτῆς καὶ ὑποδεχόμενος μετ' ἐγκαρδιότητος τοὺς πολυπληθεῖς προσκυνητάς.

Ὡς χαρακτήρ διεκρίθη διὰ τὴν εὐθύτητα καὶ ἀκεραιότητα τῆς γνώμης, τὴν σεμνότητα καὶ τὸ ἀνεπιτήδευτον τοῦ ἥθους, τὸ ἀπλοῦν τῶν τρόπων. Ὑπῆρξεν ἄνθρωπος τοῦ μέτρου, αὐθόρμητος καὶ ἐκδηλωτικός, χαρακτηριζόμενος ἀπὸ ὀλιγάρκειαν εἰς τὸν βίον, σοβαρότητα εἰς τὴν ἀναστροφὴν καὶ εἰλικρίνειαν εἰς τὰς διαπροσωπικὰς σχέσεις.

Ἄλλ' ἤδη ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς ἡμῶν Χρυσόστομος κεκοίμηται. «Τῇ ἐπαράτῳ νόσῳ καμφθεὶς», κατέπαυσε τῆς τοῦ βίου προσπάθειας καὶ μετεκλήθη ὑπὸ τοῦ κυριεύοντος ζώντων καὶ νεκρῶν εἰς τὸν τόπον «ἔνθα οὐκ ἔστιν πόνος, οὐ λύπη, οὐ στεναγμός», εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου, εἰς τὰ σκηνώματα τῆς ἀθανάτου ζωῆς. Ἐξεπλήρωσε τὸ κοινὸν ἀνθρώπινον χρέος, «τοῦ ὅρου πληρωθέντος», βαστάσας μετὰ μεγίστης ὑπομονῆς καὶ θαυμαστῆς καρτερίας, καθ' ὅλην τὴν πολύμηνον δοκιμασίαν ἐκ τῆς βαρυτάτης ἀσθενείας, τὰ ἐκ ταύτης ἀπορρέοντα καὶ βαθμηδὸν προστιθέμενα δυσχερῆ καὶ ἐπίπονα τοῦ σώματος, καὶ προστίθεται τοῖς Πατράσιν ἡμῶν ἵνα ἀναπαύσῃται ἐκ τῶν κόπων αὐτοῦ, εἰπὼν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν τό «Ἐρχου Κύριε Ἰησοῦ» καὶ ἀκούσας παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπάντησιν: «Ναί, ἔρχομαι ταχύ».

Αοίδιμε Μητροπολίτα Χρυσόστομε,

Ἰστάμενοι κατὰ τὴν ἱερὰν ταύτην ὥραν τοῦ ἐξοδιαστικοῦ σου, λυπηρὰν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, παρὰ τὸν ἄπνουν νεκρὸν σου, μακαρίζομεν τὴν ὁδὸν τὴν ὁποίαν σήμερον πορεύῃ, ἀποδίδομέν σοι τὰ ὀφειλόμενα καὶ σὲ προπέμπομεν μετ' εὐχῶν καὶ δεήσεων πρὸς τὸν Θεόν, τὸν οὕτως τὰ περὶ σοῦ οἰκονομήσαντα. Μετ' ὀλίγον θὰ ἔχῃς τὴν ἐπίγειον ἀνάπαυσιν ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Πανορμίτου, φυλασσόμενος ὑπὸ τοῦ τεταγμένου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ψυχῶν Μεγίστου Ταξιάρχου Μιχαήλ. Ἐκεῖθεν θὰ ἀτενίζῃς τὸ ἀπέραντον κυανοῦν τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ θὰ ὑποδέχεσαι τὰς ἐπὶ τῶν κυμάτων αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου, τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τῆς παιπαλοέσεως πατρίδος σου Ἰμβρου, ἀφικνουμένας αὔρας. Τὸ δὲ πνεῦμά σου θὰ ἐπιβλέπῃ ὑπερθεὶς ἐπὶ τὴν γενομένην κληρουχίαν σου, τὰ πνευματικὰ τέκνα σου, τὸν λαόν σου, πάντας ἡμᾶς. Ἔσο ἐκεῖ, πάρεδρος τοῦ ἐπουρανίου Θυσιαστηρίου μνημονεύων ἀκαταπαύστως τῶν περιλειπομένων ἀδελφῶν καὶ τέκνων σου καὶ προσευχόμενος ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀνταποκρινόμενος δὲ εἰς τὴν δοθεῖσάν μοι σεπτὴν ἐντολήν, τῆς ἐκπροσωπήσεως τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ σεπτοῦ Προκαθημένου Αὐτῆς Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, κατὰ τὴν ὥραν ταύτην, μεταφέρω τὰς συλλυπητηρίους προσρήσεις τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον Τοποτηρητὴν, Μητροπολίτην Κώου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναήλ, τὸν

ιερὸν κλῆρον καὶ τὸν λαὸν τῆς Ἐπαρχίας ταύτης, πρὸς τοὺς συγγενεῖς καὶ τὰ πνευματικὰ τέκνα σου, ὡς καὶ τὴν εὐχὴν καὶ προσευχὴν ὑπὲρ ἀναπαύσεώς σου ἐν τῇ τῶν πρωτοτόκων Μητροπόλει, τῇ ἁνῶ Ἱερουσαλὴμ.

Αἰωνία σου ἡ μνήμη, αἰίδιμε ἀδελφε Χρυσόστομε.

Θὰ σὲ ἐνθυμούμεθα πάντοτε μετ' ἀγαθῶν ἀναμνήσεων. Εὐχαριστοῦμέν σε διὰ πάντα ὅσα προσέφερες. Εὐχαριστοῦμέν σε διὰ τὴν οἰκοδομηθεῖσαν ἐν Χριστῷ μετ' ἀλλήλων κοινωνίαν. Ἐγὼ προσωπικῶς διὰ τὴν ἐπὶ δέκα καὶ τέσσαρα ἔτη καλὴν καὶ ἀδελφικὴν γειτονίαν. Οὐδέποτε θὰ σὲ λησμονήσωμεν. Ἡ δέησίς μας θὰ συντελεῖται ὑπὲρ σοῦ διηνεκῆς, ὅπως ὁ Κύριος δώσῃ σοι «φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὃ ἐστὶν ἐν τῷ Παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ» κατὰ τὸν λόγον τοῦ Πνεύματος πρὸς τὰς Ἐκκλησίας.

ΑΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ
κ. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ
(Σύμη, 12 Ἰανουαρίου 2018)

Σύσσωμος ὁ κλῆρος καὶ ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Γερμανίας συμμετέχουμε στὸ πένθος τῆς Ἐκκλησίας ποὺ παροικεῖ στὶς νήσους Σύμη, Τῆλο, Χάλκη καὶ Μεγίστη. Ὁ μακαριστὸς Μητροπολίτης Χρυσόστομος, πρὶν κατασταθεῖ πρῶτος Ποιμενάρχης τῆς συσταθείσης τὸ 2004 Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, ὑπῆρξε πολύτιμο στέλεχος τῆς Ἐκκλησίας μας στὴν γῆ τῆς ἀποδημίας· ἀρχικὰ στὴν τότε Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς καὶ στὴ συνέχεια, γιὰ τρεῖς περίπου δεκαετίες, στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Γερμανίας.

Ὑπηρέτησε ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὡς Ἐφημέριος καὶ ἐκπαιδευτικὸς καὶ ἐπὶ 24 ἔτη ὡς Βοηθὸς Ἐπίσκοπος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Γερμανίας. Ὁ τότε Ἐπίσκοπος Παμφίλου Χρυσόστομος ὑπῆρξε, ἐπιπλέον, Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος τῶν Ὁμοσπονδιακῶν Κρατιδίων τῆς βορείου Γερμανίας, Πρωτοσυγκελλεύων τῆς Μητροπόλεως καί, προπάντων, κτήτορας τοῦ ἱεροῦ ναοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κέντρου τῆς Ἑνορίας Τριῶν

Ἱεραρχῶν Ἀννόβερου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ κόσμημα γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία στὴν Κάτω Σαξωνία.

Κατέβαλε προσωπικὰ πολλοὺς κόπους στὴν πόλη τοῦ Ἀννόβερου, ἀλλὰ καὶ στὶς ποιμαντικὲς ἐπισκέψεις του στὶς ἐνορίες μας ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς χώρας. Ἡ παροιμιώδης ἐργατικότητά του καὶ ἡ εὐφυὲς ἀπλότητα τοῦ χαρακτήρα του, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀρχοντιά καὶ τὴν ἱεροπρέπειά του στὴν Λειτουργία - καὶ σ' αὐτὸ πού τόσο ἐπιτυχῶς ὀνομάζεται λειτουργία μετὰ τὴν Λειτουργία - εἶναι στοιχεῖα πού καθιστοῦν ἀνεξίτηλη τὴν σφραγίδα τῆς διακονίας του γιὰ τὴν δόξα τῆς Μητέρας Ἐκκλησίας μας.

Ὑπῆρξε ταυτόχρονα ἀνιδιοτελής, καθότι ἡ ἀγάπη του «οὐκ ἐζήτει ποτὲ τὰ ἑαυτῆς» (πρβλ. Α' Κορ. 13,5), προσηνὴς καὶ καλοσυνάτος, μὲ ὑψηλὴ αἴσθηση τοῦ χιοῦμορ· αὐτό, ἄλλωστε, ἦταν χαρακτηριστικὸ γνῶρισμά του, πού τὸν καθιστοῦσε περιζήτητο συνομιλητὴ καὶ δεξιότηχνη τῆς ποιμαντικῆς πράξης.

Γι' αὐτοὺς καὶ γιὰ ἄλλους πολλοὺς λόγους ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος καὶ ἡ ἐν γένει διακονία του στὴν Γερμανία παραμένουν πολύτιμο κεφάλαιο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ τόπου μας καὶ ἡ μνήμη του ἀνεξίτηλη, μέχρι σήμερα, στὶς καρδιὲς ὅλων μας. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεώς μας στὸ ἱερὸ αὐτὸ ξόδι, Θεοφίλ. Ἐπίσκοποι Λεύκης Εὐμένιος καὶ Ἀριανζοῦ Βαρθολομαῖος, ἀλλὰ καὶ ὅλοι ἐμεῖς οἱ δικοὶ του ἄνθρωποι στὴ Γερμανία - συλλειτουργοί, συνεργάτες, φίλοι καὶ πνευματικὰ παιδιά - πού δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε σωματικὰ παρόντες, προσδοκῶντας τὴν πικρὴ τούτη ὥρα τοῦ προσωρινοῦ ἀποχωρισμοῦ τὴν κοινὴ Ἀνάσταση, προσευχόμαστε ταπεινά, μαζὶ μὲ τὸν τίμιον κλῆρο καὶ τὸν εὐλογημένο λαὸ τῶν ἁγιασμένων νήσων τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, νὰ εἶναι ἡ μνήμη τοῦ μακαριστοῦ Ἱεράρχου τῆς Μητέρας Ἐκκλησίας μας ἀσφαλισμένη στὴ μνήμη τοῦ Θεοῦ καὶ τ' ὄνομά του γραμμένο στὸ βιβλίον τῆς ζωῆς (πρβλ. Ἀποκ. 21,27).

Χρυσοστόμου, τοῦ ἀδελφοῦ μου ἀρχιερέως, τὸ μνημόσυνον αἰώνιον!

† ὁ Γερμανίας Αὐγουστῖνος

ΕΛΥΚΗΔΕΙΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΣΤΟΝ ΕΚΛΙΠΟΝΤΑ Α' ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΣΥΜΗΣ
ΚΥΡΟ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ ΤΟΝ ΊΜΒΡΙΟ

*Τοῦ Πρωτοπρ. Στεφάνου Μακρῆ,
Γεν. Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου*

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΕΙΣ

«Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων...» (Β' Κορ. 12, 2).

Προσμετρώντας - ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὴν 3ῃ Ἰουλίου 2004 - εἰσήλαμε ἤδη στὸ δέκατο τέταρτο ἔτος, ἀφ' οὔτου ἡ Χάρη τοῦ Πανάγαθου Θεοῦ καὶ ἡ Πρόνοια τῆς φιλοστόργου Μητρός ἡμῶν, Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀπέστειλαν εἰς τὴν Νῆσο μας ἄνθρωπο ἐν Χριστῷ, Ποιμένα καὶ Διδάσκαλο, Ἐπίσκοπο καὶ πρῶτο Μητροπολίτη, τὸν ἀπὸ Παμφίλου, Χρυσόστομο Δημητριάδη, τὸν Ἰμβριο. Ἦταν ἐκεῖνο τὸ σωτήριο ἔτος, ὅταν μὲ τὴν σὺμφωνα ἀπόφαση τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἡ Σύμη, ἡ Τήλος, ἡ Χάλκη, καὶ τὸ Καστελλόριζο ἀποσπαζόμενα ἀπὸ τὴν Ἱ. Μητρόπολη Ρόδου, ἀπετέλεσαν ξεχωριστὴ ἐκκλησιαστικὴ Ἐπαρχία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου στὰ Δωδεκάνησα καὶ ὁ μακαριστὸς Χρυσόστομος Δημητριάδης - μετὰ τὴν παμφηφεὶ ἐκλογή του - κατεστάθῃ πρῶτος Μητροπολίτης τῆς ἀρτισυστάτου Μητροπόλεως. Ἡ δὲ ἐνθρόνησή του πραγματοποιήθηκε στὸν καλλιμάρμαρο αὐτὸ Μητροπολιτικὸ Ναὸ τοῦ Τιμίου Προδρόμου, τὴν 3ῃ Ἰουλίου 2004 μὲ τὴν ἀρμόζουσα ἐκκλησιαστικὴ τάξη καὶ τὴν πάνδημη συμμετοχὴ Ἀρχῶν καὶ Λαοῦ.

Σήμερα, μὲ τὴν ἀρμόζουσα καὶ πάλι ἐκκλησιαστικὴ τάξη, κλῆρος καὶ λαὸς πραγματοποιοῦμε γιὰ τὸν ἴδιο ἄνθρωπο ἐδῶ, μία ἄλλη συνάθροιση, ἐκείνη τῆς ἐξόδου καὶ τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ, ἡ ὁποία ἐξωτερικὰ φαίνεται πένθιμη, στὴν οὐσία τῆς ὅμως εἶναι πνευματικὴ καὶ γεμάτη ἀπὸ ἐλπίδα ἀναστάσεως, φωτὸς καὶ εὐωδίας ζωῆς αἰωνίου, διότι κατὰ τὸν σοφὸ Παροιμιαστὴ: «αἱ γὰρ ἐξοδοὶ (πρὸς τὸν Θεό) ἐξοδοὶ ζωῆς» (Παρ. 8, 35).

Σκοπὸς λοιπὸν τῆς παρούσης ἐξόδου εἶναι νὰ προπέμψουμε τὸν ἀοίδιμο Ποιμενάρχη μας στὴν αἰωνιότητα, στὴν οὐράνια πατρίδα καὶ στὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴν συνοδεία τῆς χρεωστικῆς ἀγάπης καὶ τῆς προσευχῆς μας. Κυκλώνουμε τὸ σεπτὸ σκῆνωμά του, ἀποδίδοντας τὸν ἐγκάρδιο σεβασμὸ καὶ τὴν ὀφειλόμενη εὐγνωμοσύνη μας, εὐχαρι-

στώντας τὸν ἐν Τριάδι Θεό διότι μᾶς τὸν χάρισε στὴν Ἐκκλησία Του καὶ τὸν κατέστησε ποιμένα τοῦ λαοῦ Του.

Ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος, χαιρέτησε τὴν χαραυγὴ τῆς ζωῆς στὴν πολυαγαπημένη του καὶ μαρτυρικὴ νῆσο τῆς Ἱμβρου τὴν 6η Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1944, διδαχθεὶς τὴν πατροπαράδοτη εὐσέβεια καὶ τὴν ἄδολη φιλοπατρία ἀπὸ τοὺς φιλόχριστους γονεῖς του Νεοκλῆ καὶ Στυλιανή. Δέχθηκε τὰ ἐγκύκλια γράμματα ἐκεῖ καὶ ἐν συνεχείᾳ φοίτησε στό Λυκειακὸ Τμῆμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Μὴ ὑποφέροντας ὁμως τοὺς διωγμούς καὶ τίς ἐπικρατούσες ζοφερές συνθήκες στό νησί του, διέφυγε στὴν Ἑλλάδα, κρατώντας ἄσβεστη τὴ φλόγα γιὰ τὴν ἰδιαίτερή του πατρίδα. Ἐγκαταστάθηκε στὴν Θεσσαλονίκη, ὅπου ἀγωνιζόμενος γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του, παράλληλα σπούδαζε καὶ ἔλαβε πτυχίο ἀπὸ τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου. Τό ἔτος 1968 χειροτονήθηκε Διάκονος καὶ Πρεσβύτερος, ἐνῶ ἀνῆκε στὴν ἀδελφότητα τῆς Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας Χαλκιδικῆς.

Ὁ μακαριστὸς Ποιμενάρχης μας, καθ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς μακρᾶς ἱερατικῆς καὶ ἀρχιερατικῆς διακονίας του ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὴν Γερμανία, χαρακτηριζόταν ἀπὸ γνήσιο ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα, ἐνῶ ὑπῆρξε ἐνθερμος κήρυκας τῆς «ὕγιαινούσης διδασκαλίας» τῆς Ἐκκλησίας, διαθέτοντας ἀνιδιοτελῆ ἀγάπη πρὸς τὸν Χριστὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο. Ὡς χαρακτήρας διακρίθηκε γιὰ τὴν ἀπλότητά του, τὸ μέτριο καὶ ὀλιγαρκές, τὴν εὐθύτητα, τὴν εἰλικρίνεια καὶ τὴν σεμνότητα. Ἐζησε καὶ ἔδρασε χωρὶς διατυμπανισμούς, ταπεινά, εὐγενικά καὶ δημιουργικά.

Ὁ Πανάγαθος Θεὸς μέ τὴν πάνσοφη Πρόνοιά Του, τὸν κάλεσε καὶ τὸν ἀνῆγαγε στό ὑψηλὸ τῆς Ἀρχιερωσύνης λειτούργημα καὶ μάλιστα ἡ εἰς Ἐπίσκοπον Χειροτονία Του ἐτελέσθη τό ἔτος 1980, τὴν 8η Νοεμβρίου ἑορτὴ τῆς Συνάξεως τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν, ἡμέρα πανηγύρεως καὶ τοῦ Ταξιάρχου μας Μιχαὴλ τοῦ Πανορμίτη. Ἀπὸ τότε ἔμελλε νὰ ὑπηρετῇ τὸν Ἀρχάγγελο καὶ τὴν Μονὴ Του, πού ὑπεργαποῦσε καὶ χωρὶς ὑπερβολή, νυχθημερόν ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια ἐργαζόταν καὶ κοπίαζε.

Προάσπιζε στό ἀκέραιο καὶ σεβόταν βαθιὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸ θεσμό πού ἐπάξια ἐκπροσωποῦσε, οὐδέποτε στρογγύλευσε τὸ λόγο του καὶ ὑποκρίθηκε στὴ συμπεριφορά του, γιὰ νὰ γίνῃ ἀρεστός ἢ νὰ ἱκανοποιῇ ἐγωισμούς καὶ μικρόνοιες. Ἦταν αὐθόρμητος καὶ ἐκδηλωτικός, ἐνῶ μισοῦσε τὴν ὑποκρισία. Ὁ ἴδιος διέθετε πολλές εὐαισθησίες, ἦταν πολὺ ἀνθρώπινος καὶ δὲν ἤθελε νὰ πικραίνει κανένα. Ἡ πορεία του στὴν Ἐκκλησία ἦταν μία συνεχῆς προσπάθεια, ἓνας ἀκάματος τρόπος

ζωής, ένας σκληρός αγώνας, μιά εύρηματική αναζήτηση λύσεων στα προβλήματα που υπήρχαν. Διέθετε μεγάλη αξιοπρέπεια χωρίς ούδέποτε νά έκμεταλλευτεί τήν θέση του καί τά προνόμιά της πρὸς ὄφελός του. Ποτέ δέν ἐπιζήτησε τήν ξεκούραση καί τήν καλοπέραση, ποτέ τήν χλιδή καί τήν ἀπόλαυση τῆς ἐξουσίας. Ἀντίθετα πρόσφερε τό κατὰ δύναμιν μέ πατρική ἀγάπη καί ἀνιδιοτέλεια στούς ἄλλους. Χοροστάτησε, λειτούργησε, κήρυξε στούς περικαλλεῖς Ἐνοριακοὺς Ναοὺς καί τά ἀπέριττα ἐξωκκλήσια τῶν νησιῶν μας. Εὐλόγησε γάμους, βαπτίσεις, κηδεῖες, μηδέν αἰτῶν καί οὐδέν ἀπαιτῶν. Ἡ μεγάλη του ἀγωνία γιά τόν κλήρο καί τό λαό τοῦ Θεοῦ ξεπέρασε κάθε προσδοκία.

Ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἔθεσε τήν σφραγίδα τῶν καλῶν του ἔργων στόν Πανορμίτη, ὅπου ὡς ἀπλός Μοναχός ἐγκαταβίωνε ἀπό τῆς ἐγκαταστάσεώς του, συνεργαζόμενος κατὰ πάντα μέ τόν μακαριστό Ἡγούμενο Γαβριήλ, συνεχίζοντας καί ἐπαυξάνοντας τό μέγα ἔργο ἐκείνου. Ἡ δέ νεοπαγῆς Μητρόπολη, μέ τήν ἐπιβλητική του παρουσία ἔλαβε οὐσιαστικά ὑπόσταση καί ἀπέκτησε ἰδιαίτερη αἵγλη καί λάμψη. Ἀξέχαστες καί μεγαλοπρεπεῖς οἱ Ἱερές Πανηγύρεις τοῦ Πανορμίτη στήν Σύμη, τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος στήν Τήλο, τοῦ Τιμίου Προδρόμου στήν Χάλκη καί τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου στό ἀκριτικό μας Καστελλόριζο. Κοπιώδης ἡ μέριμνα γιά τήν διαποίμανση τοῦ λογικοῦ ποιμνίου, ἀλλά καί τήν διευθέτηση τῶν πολλῶν διοικητικῶν θεμάτων. Ἀφουγκραζόταν μέ ἀσύληπτη ὀξυδέρκεια τίς ἰδιαίτερες ἀνάγκες τῆς τοπικῆς κοινωνίας τοῦ κάθε νησιοῦ καί ὡς «φρόνιμος οἰκονόμος» τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἔπραττε φιланθρώπως τά πάντα γιά νά τίς ἱκανοποιήσει. Ἔτσι στό κάθε νησί πραγματοποιήθηκαν καί ἐξελίσσονται σήμερα ἐπί παραχωρηθέντων ἐκκλησιαστικῶν ἀκινήτων, μεγάλα ἔργα ὑποδομῶν, τά ὅποια ὅπωςδήποτε θά συντελέσουν στήν ἀνάπτυξη καί τήν βελτίωση τοῦ κοινωνικοῦ καί πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῶν ἀνθρώπων. Ἀναφέρω ἐπιγραμματικά τό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Τήλου καί τήν ἀνέγερση ἄλλοῦ πολλῶν Στρατιωτικῶν κατοικιῶν. Ἐπίσης μέ παροιμιώδη ἐπιμονή ζητοῦσε καί πέτυχε τήν ἀπόλυτη διαφάνεια στήν διοίκηση καί διαχείριση τῶν Ἱερῶν Ναῶν καί Μονῶν τῆς Ἐπαρχίας, σεβόμενος, ὅπως ἔλεγε: «τά χρήματα τοῦ πόνου καί τῶν ἀσθενειῶν τῶν ἀνθρώπων».

Ἀναμφισβήτητα τό ὅλο ἔργο τοῦ μακαριστοῦ πρώτου Μητροπολίτου μας κυροῦ Χρυσοστόμου, ἀποτελεῖ τήν στέρεη βάση καί τό ἀρραγές θεμέλιο τῆς νεοπαγοῦς Μητροπόλεως Σύμης, τό ὅποιο ἐξασφαλίζει τήν σταθερότητα τῆς μετέπειτα πορείας της καί θά ἀποβεῖ σίγουρα ἀνεκτίμητη παρακαταθήκη γιά τό πρόσωπο πού θά τόν διαδεχθεῖ, ὅπως τό σχέδιο τοῦ Θεοῦ ἀπεργάζεται.

Ὁ μακαριστός μας Γέροντας ἀγαποῦσε καί νοθετοῦσε ἀκαίρως-εὐκαίρως μέ τόν θεῖο λόγο τόν Λαό πού ὁ Πανάγαθος Θεός τοῦ ἐμπιστεύτηκε. Ὡς ἐπίλογο τῆς διακονίας του αὐτῆς, σύμφωνα μέ τίς ἀνεξιχνίαστες θεῖες Βουλές, ὁ Θεός τόν ἔταξε, νά κηρύξει μέ ἄμβωνα πλέον τό κρεβάτι τῆς ἀσθενείας του. Ἐδῶ καί ἕναν ὁλόκληρο χρόνο δέν χρειαζόταν ὁ λόγος· μάς δίδαξε μέ τήν γενναία ἐγκαρτέρησή του στόν πόνο καί μέ τήν ἀγόγγυστη ὑποταγή του στό θέλημα τοῦ Θεοῦ, μέ τήν ἰλαρή ὑπομονή του καί μέ τήν βαθιὰ του ταπείνωση. «Ὡς χρυσός ἐν χωνευτηρίῳ» ἐκαθαρίσθη ἐπταπλασίως ἀπό κάθε τι χοϊκό καί ἀνθρώπινο. Τελευταῖα μάλιστα ἡ ἐξαῦλωμένη μορφή του μάς πρόδιδε τίς πνευματικές του ἀναβάσεις, πρὸς τόν Θρόνο τῆς Θείας Μεγαλωσύνης.

Τέλος, μετά τῶν συμπρεσβυτέρων μου τῶν ὁποίων καί τά εἰλικρινῆ αἰσθήματα διερμηνεύω, εἴμεθα βέβαιοι ὅτι, ὁ Παμμέγιστος Ἀρχιστράτηγος Μιχαήλ ὁ Πανορμίτης, τόν Ὅποῖον ὁ ἴδιος ὑπεραγαποῦσε καί τά μέγιστα εὐλαβεῖτο, ἔχει μεταφέρει τήν ψυχὴ του μεταξύ τοῦ εὐλογημένου χοροῦ τῶν Ἀγίων καί τῶν Ἀγγέλων. Εἴμεθα ὅλοι μας πεπεισμένοι ὅτι ὁ Πνευματικός μας Πατέρας, «εὔρε πηγὴν τῆς ζωῆς καὶ θύραν παραδείσου», πὼς ἤδη ζεῖ τίς πρῶτες στιγμὲς τῆς καταπαύσεώς του ἐν χώρᾳ ζώντων καί ὅτι αἰωνίως πλέον μετέχει τῆς ἀκαταπαύστου ἐπουρανίου λειτουργίας, ὡς καταγεγραμμένος στήν Βίβλο τῆς Ζωῆς καί ἀνεξίτηλα χαραγμένος στήν ἀγία μνήμη τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ.

Σεβαστέ μας Γέροντα, σέ εὐχαριστοῦμε γιά ὅτι πλουσιοπάροχα μάς πρόσφερε καί προσευχόμεθα ταπεινά ὅλα τά πνευματικά σου παιδιὰ γιά τήν ἀνάπαυσή σου, ζητώντας ὡς περιλειπόμενοι τήν ἀγία σου εὐχή καί εὐλογία.

Τοῦ μακαριστοῦ καί αἰοδίου Ποιμενάρχου ἡμῶν Χρυσοστόμου, αἰωνία ἡ μνήμη! Ἀμήν.

ΧΡΟΝΙΚΟ ΕΝΤΑΦΙΑΣΜΟΥ

Μετά τήν ὁλοκλήρωση τῆς Ἐξοδίου Ἀκολουθίας τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου μας κυροῦ Χρυσοστόμου στόν Μητροπολιτικό Ἱ. Ναό τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σύμης, τό σεπτό του σκῆνωμα κατά τήν ἐπιθυμία του, μετεφέρθη ὀδικῶς στήν Ἱ. Μονή Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου, ὅπου καί ἐνεταφιάσθη. Ἡ νεκρική αὐτοκινητοπομπή διασχίζοντας τόν γραφικό οἰκισμό τοῦ νησιοῦ καί τήν ἀπείρου κάλλους

ἐνδοχώρα μέ τίς κατάφυτες βουνοπλαγιές καί τά ἀπέριττα ἀγαπημένα του ἐκκλησιάκια, ἔφθασε στά Προπύλαια τῆς Μονῆς, ὅπου ἀνέμεναν Κλῆρος καί Λαός. Τό στρατιωτικό Ἄγημα τοῦ 549 ΤΕ ἀπέδωσε τίς πρέπουσες τιμές καί ὑπό τόν πένθιμο ἦχο τῶν κωδῶνων τοῦ ἱστοικοῦ Καμπαναριοῦ, τό λείψανο εἰσῆλθε στό Καθολικό, ὅπου καί ἐναπετέθη ἔμπροσθεν τῆς θαυματουργοῦ Ἱ. Εἰκόνας τοῦ Ταξιάρχου, τόν Ὅποιο ὁ μεταστάς τά μέγιστα εὐλαβεῖτο. Εὐθύς ἀμέσως, προεξάρχοντος τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ρόδου κ. Κυρίλλου, ἐκπροσώπου τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου, συμπροσευχομένων τῶν λοιπῶν Ἀρχιερέων καί Πρεσβυτέρων ἐτελέσθη Νεκρώσιμον Τρισάγιον ὑπέρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ αἰοδίου Ποιμενάρχου μας.

Ἐν συνεχείᾳ τό σκῆνωμα μετεφέρθη στό Κοιμητήριον τῆς Μονῆς, ὅπου καί ἐνεταφιάσθη πλησίον τοῦ τάφου τοῦ μακαρία τῇ λήξει γενομένου, Ἡγουμένου Γαβριήλ Μαργαρίτη, Ἀρχιμανδρίτου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Πρό τῆς καθόδου αὐτοῦ στόν τάφο, κατά τήν ἐπιθυμίαν καί πρόνοιαν τοῦ μακαριστοῦ Ἀρχιερέως, τοῦ πάνυ φιλοπάτριδος καί κατά πάντα ἀξίου τέκνου τῆς γεντείρας αὐτοῦ Ἰμβρου, ἐτοποθετήθη ὑπό τῶν κηδευσάντων αὐτόν Ἀρχιερέων ἐντός τοῦ φερέτρου, χῶμα ἐκ τῆς γενεθλίου του Νήσου καί μάλιστα ἐκ τοῦ τάφου τῶν ἀειμνήστων αὐτοῦ γεννητόρων, Νεοκλέους καί Στυλιανῆς, ὅπως ἡ ἐπὶ τοῦ κυτίου ιδιόχειρη σημείωσή του μαρτυροῦσε.

Κατόπιν, κατά τήν τάξη τῆς Ἀγίας μας Ἐκκλησίας, ἀφηρέθησαν ἀπό τό σκῆνωμα τό Ἱ. Εὐαγγέλιο, ἡ Μίτρα, τά Ἐγκόλπια καί ἡ Ποιμαντική Ράβδος, καί αὐτό ἐκαλύφθη μέ τό Μοναχικό Ἐπανωκαλύμμαυχο ἢ κουκούλιο. Τέλος, τήν ὥρα πού ἡ γῆ τῆς Σύμης δεχόταν τόν νεκρό, ἀπεδόθησαν καί οἱ τελευταῖες προβλεπόμενες τιμές ἀπό τό Στρατιωτικό Ἄγημα καί τή Φιλαρμονική, μέ τιμητικές ριπές τῶν ὄπλων καί πένθιμα ἐμβατήρια, τῶν Ἱερέων ψαλλόντων τό Ἀναστάσιμο Ἀπολυτίκιον «Ὅτε κατῆλθες...», γιά νά φανεῖ ἔτσι ἡ βεβαία πίστη μας στήν Ἀνάσταση τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἡ ὁποία προπιστώνει καί τήν κοινὴ ἀνάσταση τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων.

Μετά τό πέρας τῆς ταφῆς, ἅπαντες, Κλῆρος καί Λαός, κατευθύνθηκαν στήν Μεγάλῃ Τράπεζα τῆς Μονῆς, ὅπου παρεκάθισαν σέ γεῦμα διά τήν ἀνάπαυση τῆς ψυχῆς τοῦ κοιμηθέντος Ἱεράρχου.

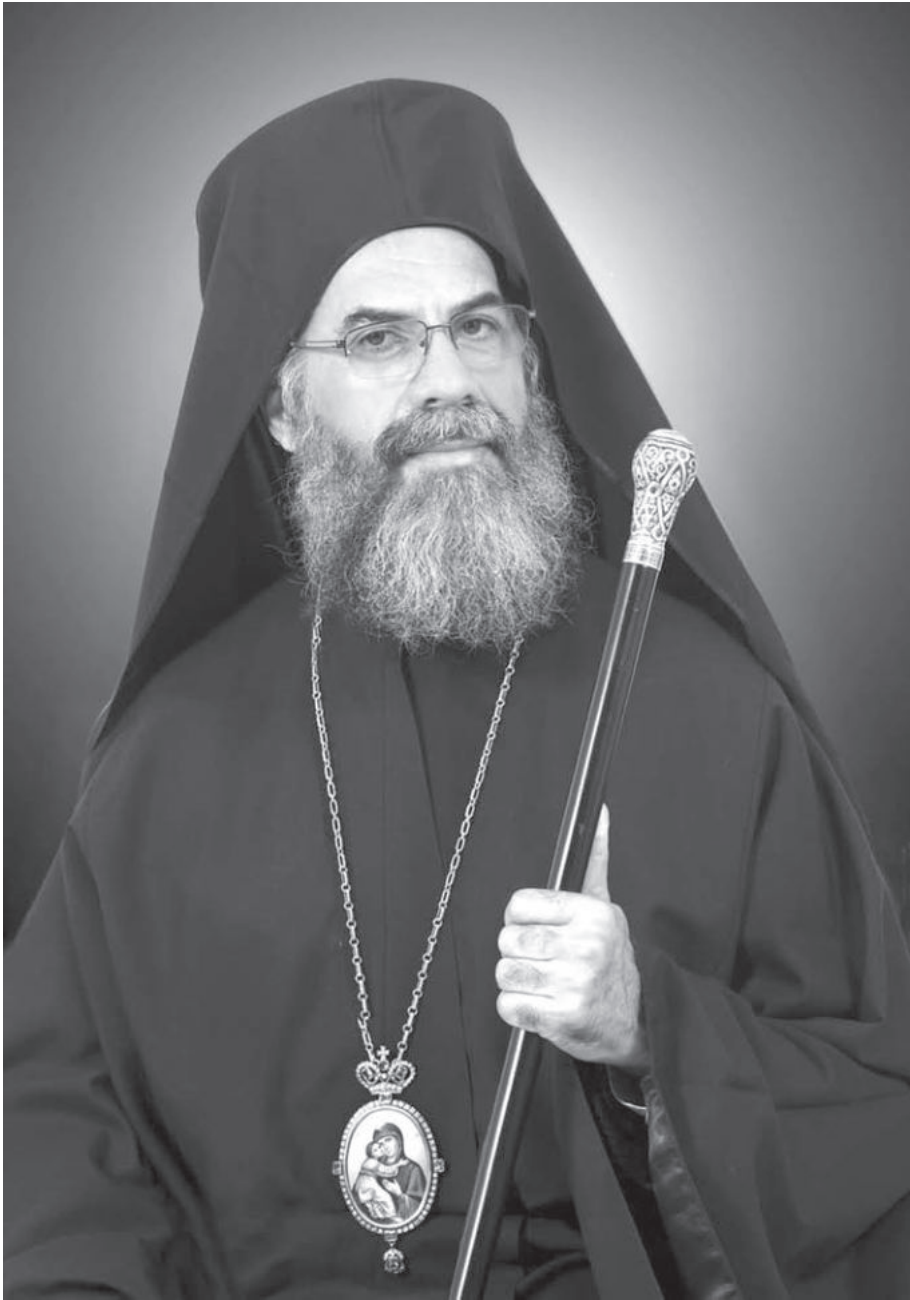

ΕΚΛΟΓΗ – ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑ
ΚΑΙ ΕΝΘΡΟΝΙΣΙΣ
ΝΕΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ
Κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΙΤΣΗ

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΠΡΑΞΙΣ ΕΚΛΟΓΗΣ
ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ
κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ (ΙΥΤΣΗ)

Τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Σύμης ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος Μητροπολίτου Χρυσοστόμου τό ἐπὶ γῆς ἐκμετρήσαντος, ἡμεῖς οἱ τὴν Ἱερὰν Σύνοδον συγκροτοῦντες Ἀρχιερεῖς, μετὰ τὴν γενομένην συνοδικῶς σκέψιν πρὸς πλήρωσιν τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ πρότασιν καὶ προβολὴν τριῶν ὑποψηφίων, τῶν μᾶλλον καταλλήλων εἰς τοῦτο, ἥτοι τῶν Πανοσιολογιωτάτων Ἀρχιμανδρίτου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Χρυσοστόμου Πίτση, Πρωτοσυγκέλλου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Κώου καὶ Νισύρου, καὶ Ἀρχιμανδριτῶν Αἰμιλιανοῦ Μπογιάννου καὶ Ἀντωνίου Πατροῦ, κατελθόντες ἐν τῷ Πανσέπτῳ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, ἀδεία καὶ προτροπῇ τοῦ Παναγιωτάτου καὶ Σεβασμιωτάτου ἡμῶν Αὐθέντου καὶ Δεσπότη, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Βαρθολομαίου, καὶ ψήφους κανονικὰς προβαλλόμενοι, τῇ ἐπικλήσει τοῦ Παναγίου Πνεύματος, εἰς ἐκλογὴν τοῦ ἀξίου ἐκ τῶν τεθέντων τριῶν ὑποψηφίων προσώπου, προεκρίναμεν παμψηφεὶ τὸν Πανοσιολογιώτατον Ἀρχιμανδρίτην κύριον Χρυσόστομον Πίτσην.

Ἐφ' ᾧ καὶ εἰς ἔνδειξιν διηνεκῇ καὶ μόνιμον παράστασιν κατεστρώθη τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐν τῷδε τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ βιη', κατὰ μῆνα Φεβρουάριον (ζ')

Ἐπινεμήσεως ΙΑ'

† Ὁ Νικαίας Κωνσταντῖνος	† Ὁ Χαλκηδόνης Ἀθανάσιος
† Ὁ Δέρκων Ἀπόστολος	† Ὁ Ἀμερικῆς Δημήτριος
† Ὁ Θυατείρων καὶ Μ. Βρετανίας Γρηγόριος	† Ὁ Πιττσβούργου Σάββας
† Ὁ Κισάμου καὶ Σελίνου Ἀμφιλόχιος	† Ὁ Ἰσπανίας καὶ Πορτογαλίας Πολύκαρπος
† Ὁ Καλλιουπόλεως καὶ Μαδύτου Στέφανος	† Ὁ Προύσης Ἐλπιδοφόρος
† Ὁ Σμύρνης Βαρθολομαῖος	† Ὁ Ἱεραπύτνης καὶ Σητείας Κύριλλος

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ

Θεοφιλέστατον Ἐψηφισμένον
Μητροπολίτην Σύμης κύριον Χρυσόστομον,
Εἰς Κῶ

Εὐχαρίστως γνωρίζομεν ὑμετέρα ἀγαπητῇ Θεοφιλίᾳ ὅτι σήμερον
ἐξελέγη παμψηφεί Μητροπολίτης τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Σύ-
μης. Συγχαίρομεν.

Πατριάρχης Βαρθολομαῖος

Φανάριον, 07.02.2018

ΑΠΟΔΟΧΗ ΕΚΛΟΓΗΣ

Τῇ
Α.Θ. Παναγιότητι
τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ
κυρίῳ μοι κυρίῳ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΩΙ

Εἰς Φανάριον

Παναγιώτατε Πάτερ καὶ Δέσποτα,

Ἐν ἀπολύτῳ ὑπακοῇ ἀποδέχομαι εὐγνωμόνως τὴν ἐν Ἁγίῳ Πνεύ-
ματι κληρωθεῖσαν μοι Ἱερὰν Μητρόπολιν Σύμης, Τήλου, Χάλκης καὶ
Καστελλορίζου ὑπischνούμενος ὅπως ἀναλώσω ἑμαυτόν εἰς τὴν ποι-
μαντορίαν τοῦ εὐλαβοῦς κλήρου καὶ τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ τῆς Ἐπαρχίας
ταύτης.

Ἐπὶ δέ τούτοις, ὑποβάλλω τῇ Ὑμετέρᾳ Σεπτῇ καὶ Ἱερᾷ Συνόδῳ τὰς
ἐκ βαθέων υἱϊκάς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν προσγενομένην μου ὑψίστην
ταύτην τιμὴν καί, κατασπαζόμενος τὴν Παναγίαν Ὑμῶν Δεξιάν, διατελῶ
μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ ἀπολύτου ἀφοσιώσεως.

Ἐν Κῶ τῇ 7ῃ Φεβρουαρίου 2018

Ὁ Ἐψηφισμένος Μητροπολίτης Σύμης Χρυσόστομος

+ Ὁ Ἐψηφισμένος Μητροπολίτης
Σύμης, Τήλου, Χάλκης καὶ Καστελλορίζου

ΜΗΝΥΜΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

Θεοφιλέστατε ἐψηφισμένε Μητροπολίτα Σύμης κ. Χρυσόστομε,

Τά κύματα τοῦ Βοσπόρου καί τῆς Προποντίδος μετέφεραν προχθές εἰς τὰ Δωδεκάνησα τό χαρμόσυνον ἄγγελμα τῆς, χάριτι Θεοῦ καί τιμίαις ψήφοις τῶν ἀγίων συνοδικῶν ἀρχιερέων, ἡμετέρα δέ εἰσηγήσει καί προβλήσει, ἐπαξίας παμψηφεί ἐκλογῆς σου ὡς ποιμενάρχου τῆς Ἐπαρχίας Σύμης, Χάλκης, Τήλου καί Καστελλορίζου. Σέ συγχαίρομεν, σέ ἀσπαζόμεθα, σέ εὐλογοῦμεν καί σέ ὑποδεχόμεθα καί σέ συγκαταλέγομεν πλέον εἰς τήν σεπτὴν χορείαν τῶν Ἱεραρχῶν τοῦ πανιέρου Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Ὅποια τιμὴ διὰ σέ, ὅποια χαρὰ δι' ἡμᾶς!

Καί τό τελευταῖον τοῦτο, ἡ χαρὰ μας διὰ σέ, Θεοφιλέστατε, εἶναι πλήρως δεδικαιολογημένη, διότι πρό πολλοῦ ἔφθασεν ἐνταῦθα ἡ φήμη σου ὡς πιστοῦ οἰκονόμου τῶν μυστηρίων Θεοῦ, ὡς προθύμου καί πειθαρχικοῦ συμπαραστάτου εἰς τό ἔργον τοῦ ἀδελφοῦ ἀγίου Κῶου καί Νισύρου, ὡς εὐσεβοῦς καί φιλαγίου τέως Ἀγιορείτου μοναχοῦ, ὁ ὁποῖος καί μετὰ τὴν ἐπιστροφήν εἰς τόν κόσμον δέν ἔπαυσε καί νά ἐπιστρέφης νοερῶς καί προσευχητικῶς εἰς τόν ἱερόν Ἄθωνα, ἔνθεν λαμβάνεις πνευματικὴν δύναμιν καί ἔμπνευσιν διὰ νά διακονῇς τόν Θεόν, τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν Του καί τόν ἡγαπημένον τοῦ Θεοῦ, τόν ἄνθρωπον.

Διαδέχεσαι εἰς τὰς ἐρατεινάς νήσους τῆς θεοσώστου Ἐπαρχίας σου ἓνα καλόν κάγαθόν ποιμενάρχην, τόν συμπολίτην ἡμῶν Χρυσόστομον Δημητριάδην, ἐκ τοῦ χωρίου τῶν πλέον εὐσεβῶν κατοίκων τῆς Ἰμβρου, τόν πρῶτον πνευματικόν πατέρα καί προστάτην τῆς νεοσυστάτου Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, ὁ ὁποῖος, παρά τὰ πολλὰ προβλήματα πού συνήνητησεν, ἰδιαίτερος εἰς τὰς ἀρχάς τῆς ποιμαντορίας του, ἐπετέλεσεν ἀξιόλογον ἔργον, διό καί ἄρχοντες καί ἀρχόμενοι κάτοικοι τῶν νήσων του τόν προέπεμψαν εἰς τὴν αἰωνιότητα μέ ἄλγος καί πόνον πολύν.

Σύ τώρα θά τοὺς παραμυθήσης, θά τοὺς οἰκοδομήσης περαιτέρω κατὰ Χριστόν, θά τοὺς ἀγαπήσης καί θά ἀγαπηθῇς ὑπ' αὐτῶν, θά συνεχίσῃς καί θά ἐπαυξήσῃς τό θεάρεστον ἔργον τοῦ ἀειμνήστου προκατόχου σου κυροῦ Χρυσοστόμου, τοῦ σκληρῶς δοκιμασθέντος κατὰ τό τέλος τοῦ ἐπιγείου βίου αὐτοῦ.

Ἀπὸ τὴν προσευχὴν σου εἰς τό Ἅγιον Ὅρος καί ἀπὸ τὴν δρᾶσιν σου εἰς τὰ Δωδεκάνησα ἔχεις λάβει ἐφόδια καί ἔχεις ἀποκτήσει πείραν, καί μάλιστα ὡς διακονήσας παρά τῷ ἐκλεκτῷ καί πεφιλημένῳ ἀδελφῷ Ναθαναήλ, ὁ ὁποῖος βαθύτατα σέ ἐκτιμᾷ καί ὑπερλίαν σέ ἀγαπᾷ καί ἐπὶ τὰ

ἵχνη τοῦ ὁποίου ὡς στοργικοῦ ποιμενάρχου νά πορευθῆς καί σύ ἔχων αὐτόν ὡς πρότυπον Εὐαγγελικοῦ ποιμένος.

Καί πάντοτε νά καλλιεργῆς τόν ιερόν σύνδεσμον τῶν εὐλαβῶν Δωδεκανησίων μετά τῆς ποτνίας Μητρός πάντων ἡμῶν Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, πού εἶναι ἡ θερμή καί φωτεινή ἐστία τοῦ φέγγους τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἀπό αὐτό τό φέγγος φωτιζόμενοι καί καθοδηγούμενοι ἅπαντες ἡμεῖς ἐνταῦθα, ἀγαπητέ Χρυσόστομε, πορευόμεθα διά μέσου τῆς ἱστορίας, διασχίζοντες τά ἐρέβη «τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου» καί ὑπερβαίνοντες τά ἐκάστοτε προσκόμματα τοῦ ὑπεναντίου, ὡς ἀποθνήσκοντες καί ἰδοῦ ζῶμεν. Πορεύου, λοιπόν, καί σύ εἰς τήν νέαν ὑψηλήν ἀποστολήν σου, «σπουδάζων τηρεῖν τήν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης». Πορεύου «διά τοῦ εὐαγγελίου, οὗ ἐμένου διάκονος κατὰ τήν δωρεάν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τήν δοθεῖσαν σοι κατὰ τήν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ».

Ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία θά εἶναι πάντοτε εἰς τό πλευρόν σου, βακτηρία καί στήριγμά σου, ἰδιαίτερος εἰς τάς δυσκόλους στιγμάς τῆς ποιμαντορίας σου, καί ὅλοι ἡμεῖς οἱ τιμῶντές σε σήμερον θά εἴμεθα ἔτοιμοι καί νά συμπάσχωμεν μαζί σου, ὅπου ἄν ἤθελε δεήσει, ἀλλά καί σεμνυνόμενοι καί καυχώμενοι διά σέ καί διά τό ἔργον σου, περί τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ὁποίου εἴμεθα βέβαιοι γνωρίζοντες τάς ἀρετάς σου.

ΑΕΙΟΣ!!!

**ΜΙΚΡΟΝ ΜΗΝΥΜΑ
ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΥΗΦΙΣΜΕΝΟΥ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ, ΤΗΛΟΥ, ΧΑΛΚΗΣ
ΚΑΙ ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟΥ
ΥΠΕΡΤΙΜΟΥ ΚΑΙ ΕΞΑΡΧΟΥ ΝΟΤ. ΑΙΓΑΙΟΥ ΠΕΛΑΓΟΥΣ
Κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ**

Ἐν εὐχαριστίᾳ πολλῇ ἐνωτισθεῖς τό ἄγγελμα τῆς θείας συγκαταβάσει ἐκλογῆς τῆς ἐλαχιστότητός μου ὡς Μητροπολίτου Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου, εὐχαριστῶ ἐκ μέσης καρδίας τῇ τε Ὑμετέρᾳ Θειοτάτῃ καί Προσκυνητῇ μοι Παναγιότητι καί τοῖς Σεβασμιωτάτοις

Ἀγίοις Ἀρχιερεῦσιν, τοῖς συγκροτοῦσι τὴν Ἀγίαν καὶ Ἱερὰν Σύνοδον, ἐπὶ τῇ εὐμενῇ ψήφῳ καὶ κρίσει.

Κλίνων τὸν αὐχένα καὶ ἀποδεχόμενος ταπεινῶς τὴν ἐκλογὴν ταύτην, ἐξαιτοῦμαι υἱκῶς τὰς εὐχὰς τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος, τοῦ Αὐθέντου καὶ Δεσπότη μου, Κυρίου κυρίου Βαρθολομαίου, καὶ τῆς Σεπτῆς Ἱεραρχίας τῆς Μητρὸς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Οὐράνιον τῆς Ἐκκλησίας Δομήτορα, ὅπως φωτίζῃ, ἐνισχύῃ καὶ καθοδηγῇ με πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἱερωτάτης ταύτης διακονίας καὶ δικαίωσιν τῶν προσδοκιῶν τῆς Ἀγιωτάτης ἡμῶν Ἐκκλησίας.

Φανάριον, Φεβρουάριος 2018

ΜΕΓΑ ΜΗΝΥΜΑ

Ὁ Παναγιώτατος καὶ Σεβασμιώτατος ἡμῶν Αὐθέντης καὶ Δεσπότης, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριος Κύριος Βαρθολομαῖος, καὶ ἡ περὶ τὴν Αὐτοῦ Θειοτάτην Παναγιότητα Θεία καὶ Ἱερὰ τῶν Σεβασμιωτάτων καὶ Θεοπροβλήτων Μητροπολιτῶν ὁμήγουρις, ἐξελέξαντο τὴν ὑμετέραν Θεοφιλίαν Μητροπολίτην τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Σύμης.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ

Ἐπειδὴ, ὁδηγηθέντες ἐκ Θεοῦ ὃ τε Παναγιώτατος καὶ Σεβασμιώτατος ἡμῶν Αὐθέντης καὶ Δεσπότης, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριος Κύριος Βαρθολομαῖος, καὶ ἡ περὶ τὴν Αὐτοῦ Θειοτάτην Παναγιότητα Θεία καὶ Ἱερὰ τῶν Πανιερωτάτων καὶ Θεοπροβλήτων Μητροπολιτῶν Ἀγίων Ἀρχιερέων ὁμήγουρις, ηὐδόκησαν προαγαγεῖν καμὲ τὸν ἐλάχιστον εἰς τὸν Θρόνον τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Σύμης πείθομαι τῷ Θεῷ αὐτῶν προστάγματι καὶ δέχομαι τό ἐπίταγμα.

Καὶ πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ Αὐτῷ μοι, τῷ Παναγιωτάτῳ καὶ Πανσεβάστῳ Δεσπότη, τῷ τὴν τοιαύτην περὶ ἐμέ πρόνοιαν πεποιηκότι, εἴτα δέ τοῖς Σεβασμίοις μοι ἀγίοις Ἀρχιερεῦσιν, ὧν ταῖς θεοπειθέσιν εὐχαῖς ἀξι-

ώσαι με Κύριος ὁ Θεός δόκιμον ἀναφανῆναι καί ἄσπιλον καί ἀμόλυντον ἑμαυτὸν παραστήσαι ἐν τῇ φρικτῇ Αὐτοῦ δευτέρᾳ παρουσίᾳ. Ὡ ἡ δόξα καί τό κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, τῇ 31 Φεβρουαρίου 2018

† Ὁ ἑψηφισμένος Μητροπολίτης Σύμης Χρυσόστομος

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΥΠΟΥ ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑΣ ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

«Ἐν χαρμοσύνῳ ἀτμοσφαίρᾳ καί ἐν πληθούσῃ Ἐκκλησίᾳ, τήν Κυριακὴν τῆς Ἀπόκρεω, 11ην Φεβρουαρίου, ἡ Α. Θ. Παναγιότης ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ. κ. Βαρθολομαῖος, προέστη τῆς Θείας Λειτουργίας ἐν τῷ Π. Πατριαρχικῷ Ναῷ καθ' ἣν ἐτέλεσε τήν εἰς Ἀρχιερέα χειροτονίαν τοῦ Θεοφιλ. Ἑψηφισμένου Μητροπολίτου Σύμης κ. Χρυσοστόμου, Πρωτοσυγκέλλου μέχρι τοῦδε τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κώου καί Νισύρου, συλλειτουργούντων Αὐτῷ τῶν Σεβ. Μητροπολιτῶν Σεβαστείας κ. Δημητρίου, Ρόδου κ. Κυρίλλου, Κώου καί Νισύρου κ. Ναθαναήλ, Καλλιουπόλεως καί Μαδύτου κ. Στεφάνου, Προύσης κ. Ἐλπιδοφόρου καί Ἱεραπύτνης καί Σητείας κ. Κυρίλλου. Παρέστησαν συμπροσευχόμενοι ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Φιλαδελφείας κ. Μελίτων, οἱ Θεοφιλ. Ἐπίσκοποι Ἀλικαρνασσοῦ κ. Ἀδριανός καί Ἐρυθρῶν κ. Κύριλλος, Κληρικοί ἐκ τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων Ρόδου, Κώου καί Νισύρου καί Σύμης, ὁ Ἐξοχ. Πρέσβυς κ. Εὐάγγελος Σέκερης, Γεν. Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Πόλει, ὁ Πρόξενος τῆς Οὐκρανίας στήν Πόλη, Maksym Vdovychenko, Ἀρχοντες Ὀφφικιάλιοι τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὁ Ἐντιμ. κ. Βασίλειος Πίτσης, αὐτάδελφος τοῦ νέου Ἱεράρχου, μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, καί προσκυνηταί ἐκ Κώου καί Σύμης.

* * *

Πρὸ τῆς Χειροτονίας προσεφώνησε τὸν Θεοφιλ. Ἑψηφισμένον ὁ Παναγιώτατος ἐξάρας τήν ἀφωσιωμένην καί καρποφόρον διακονίαν αὐτοῦ ἀπὸ διαφόρων θέσεων ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Ἱπποκράτους, τῇ ἐριβώ-

λακι Κῶ, ἀναφερθεῖς δέ καί εἰς τήν ἀκριτικήν Ἐπαρχίαν τοῦ Θρόνου ἣν καλεῖται νά ποιμάνῃ ἀπό τῆς σήμερον ὁ νέος Ἀρχιερεὺς, εἰς διαδοχὴν τοῦ μακαρία τῇ λήξει γενομένου ἀειμνήστου Μητροπολίτου κυροῦ Χρυσοστόμου (Δημητριάδου) τοῦ Ἱμβρίου:

«Ὁ λαὸς τῆς νησιωτικῆς κληρουχίας σου καὶ τῆς Δωδεκανήσου εὐρύτερον, ἤκουσε μετὰ χαρᾶς καὶ μεγάλης ἱκανοποιήσεως τὴν ἐπαξίαν ἐκλογὴν σου καὶ ἐτοιμάζεται νά σέ ὑποδεχθῇ μέ ἀγάπην καὶ τιμὴν», τόνισε, μεταξύ ἄλλων, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἐνῶ στή συνέχεια εἶπε ἐμφατικά: «Εἶσαι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς τῆς Δωδεκανήσου, γεννηθεὶς καὶ ἀνδρωθεὶς ἐν τῇ νήσῳ Κῶ, ὑπηρετήσας εὐδοκίμως ὡς ἱερεὺς καὶ Πρωτοσύγκελλος, ἐπὶ εἰκοσαετίαν ὅλην, ἐν τῇ γενετείρᾳ σου. Γνωρίζεις, Θεοφιλέστατε, ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν λαόν τῆς Δωδεκανήσου, τὴν νοοτροπίαν, τὰς εὐαισθησίας καὶ τὰς ποιμαντικὰς ἀνάγκας αὐτοῦ. Καλεῖσαι νά ἀξιοποιήσης εἰς τό ἐξῆς ὡς Ἀρχιερεὺς ὅλα ὅσα ἐδιδάχθης καὶ ἐβίωσες εἰς τό Ἅγιον Ὅρος, ὡς μαθητὴς τῆς Ἀθωνιάδος καὶ ὡς μοναχός. Εἰς τό ἀγιώνυμον Ὅρος ἔλαβες τὴν μοναχικὴν κουράν ἀπὸ τὸν Ὁσιολογιώτατον Ἡγούμενον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σταυρονικήτα π. Βασίλειον Γοντικᾶκην καὶ ἐχειροτονήθης εἰς διάκονον καὶ εἰς πρεσβύτερον ἀπὸ δυὸ Χαλκίτας ἀδελφούς Ἀρχιερεῖς, τὸν ἅγιον Ροδοστόλου καὶ τὸν ἅγιον Σεβαστείας. Εἶσαι φορεὺς τῆς Ἀθωνικῆς πνευματικότητος καὶ τοῦ ἐνθέου ἀσκητικοῦ φρονήματος τῆς αὐθυπερβάσεως καὶ τῆς αὐτοπροσφορᾶς, τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἀφιερώσεως εἰς τὸν Χριστόν καὶ τό ἅγιον θέλημά Του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα θά ἀντλήσῃ δύναμιν καὶ ἔμπνευσιν εἰς τὴν μαρτυρίαν καὶ τὴν φιλάνθρωπον διακονίαν σου μέσα εἰς τὴν σύγχρονον ἐκκοσμικευμένην κοινωνίαν. Καλεῖσαι νά φωτίζῃς τὰς καρδίας καὶ νά κερδίζῃς τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἐν ἡλικίᾳ καὶ τῶν νέων, τῶν ἀπλῶν καὶ τῶν ἐν ἐξουσίαις, καλλιιεργῶν εἰς αὐτοὺς τὸν «ἄριστον πόθον» τῆς κατ' Ἀλήθειαν ζωῆς. Ἡ πνευματικότης σου, ἡ ὠριμότης, ἡ σεμνότης, ἡ εὐλάβεια, ὁ ἔνθεος ζῆλος καὶ ἡ κατὰ Χριστόν παιδεία σου ἀποτελοῦν ἐγγύησιν διὰ μίαν θεοφιλεῖ ποιμαντορίαν, ὡς «τοῦ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας τὴν προστασίαν ἐγκεχειρισμένος», κατὰ τὸν Ἱερὸν Χρυσόστομον (PG 62, 670)».

* * *

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἀναφερόμενος στή σημερινή συγκλονιστικὴ εὐαγγελικὴ περικοπὴ τῆς μέλλουσας κρίσεως, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ἐψηφισμένο Μητροπολίτη, εἶπε: «Θά ἀκούσωμεν ὅτι θά κριθῶμεν ἐκ τῆς στάσεως ἡμῶν ἀπέναντι εἰς τὸν πεινῶντα, τὸν διψῶντα, τὸν ξένον, τὸν γυμνόν, τὸν ἀσθενῆ, τὸν ἐν φυλακῇ. Ὁ Χριστὸς καλεῖ ὅλους ἡμᾶς νά ἀγαπῶμεν, νά γινώμεθα «πλησίον» πρὸς αὐτόν

ὁ ὁποῖος ἔχει ἀνάγκην βοηθείας. «Ὁλος ὁ νόμος καί οἱ προφῆται» κρέμονται «ἐν ταῖς δυσί· ἐντολαῖς»: ἐν τῇ «πρώτῃ καί μεγάλῃ» ἐντολῇ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν καί τῇ «δευτέρᾳ, ὁμοίᾳ αὐτῇ» ἐντολῇ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον (πρβλ. Ματθ. κβ', 37-40). [...] Ἡ ἀρχιερατική σου διακονία, εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις της, ὀφείλει νὰ συμβάλλῃ εἰς τὴν σύσφιγξιν τῶν δεσμῶν τοῦ ποιμνίου σου, καί τοῦ Δωδεκανησιακοῦ λαοῦ γενικώτερον, μέ τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δεσμῶν ἀκαταλύτων, οἱ ὁποῖοι ἐσφυρηλατήθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν αἰῶνων πολλῶν. Γνωρίζουν καλῶς οἱ ὀρθόδοξοι πιστοὶ τῆς Δωδεκανήσου, ὅτι ἐπεβίωσαν ὡς ὀρθόδοξοι χριστιανοί, ἐπειδὴ ἦσαν τέκνα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐπειδὴ «ἦσαν ἐγκεντρισμένοι εἰς τὴν καλλιέλαιον τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας», ἡ πίστις καί ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως τῆς ὁποίας ἀπεδείχθησαν ἰσχυρότεροι τῶν ποικιλῶν ἁλλοτριωτικῶν πιέσεων, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Καί σήμερον, ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία σεμνύνεται διὰ τὰς πέντε Μητροπόλεις αὐτῆς ἐν Δωδεκανήσῳ καί διὰ τὴν Πατριαρχικὴν Ἐξarchίαν Πάτμου, καί μεριμνᾷ στοργικῶς καί ἀδιαλείπτως διὰ τὴν εὐστάθειαν αὐτῶν.

Καί νῦν πρόσελθε! Σέ προσκαλοῦμεν μέ τοὺς ἐντυπωσιακοὺς λόγους τοῦ μακαριστοῦ Γέροντος ἡμῶν Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Μελίτωνος: «Βλέπεις, ὑπερθεν τοῦ Συνθρόνου ὑπάρχει ἡ ἀκοίμητος κανδήλα. Αὐτή, τὴν ὁποίαν ἐφύλαξαν λάμπουσιν οἱ πατέρες μας. Αὐτή, τὴν ὁποίαν φυλάττομεν ἡμεῖς. Αὐτή, τὴν ὁποίαν θὰ φυλάξουν καί τὰ τέκνα μας. Λάβε ἀπὸ τὸ φῶς της τὸ ἀκοίμητον καί μετάγγισον αὐτὸ εἰς τὰς ψυχὰς τοῦ ποιμνίου σου».

* * *

Ἐν τῷ τέλει τῆς Θείας Λειτουργίας, ὁ νεοχειροτονηθεὶς Μητροπολίτης ἀνελθὼν εἰς τὸν Θρόνον, ἐτέλεσε τὴν Ἀπόλυσιν καί διένειμεν εἰς τὸ ἐκκλησίασμα τὸ ἀντίδωρον, δεχθεὶς τὰς εὐχὰς καί τὰ συγχαρητήρια τῶν συγγενῶν καί φίλων αὐτοῦ, ὡς καί τῶν προσελθόντων πολυαριθμῶν πιστῶν. Ἀμέσως μετὰ, στήν κατάμεστη Αἵθουσα τοῦ Θρόνου, στὸν Πατριαρχικὸ Οἶκο, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, σέ σύντομο χαιρετισμὸ του, ἐξέφρασε τὴν χαρὰ του γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Μητροπολίτη Σύμης ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶπε, ἀποτελεῖ ἓνα ἄξιο στέλεχος τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας. Πρόσθεσε δέ, ὅτι μετὰ τὴ χειροτονία του, ὁ Μητροπολίτης Σύμης, μεταβαίνει στήν ἐπαρχία του, προκειμένου νὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντά του, μέ τίς εὐχὰς καί τὴν ἀγάπην τοῦ Πατριάρχου, τῶν Ἱεραρχῶν τῆς Ἀγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου ἀλλὰ καί τῆς Δωδεκανήσου. Μετὰ τὴν σύντομον δεξίωσιν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, παρετέθη ὑπὸ

τοῦ νέου Μητροπολίτου ἐπίσημον γεῦμα ἐν τῷ Ἑστιατορίῳ «Beyti», τὸ ὁποῖον ηὐλόγησεν ἡ Α. Θ. Παναγιότης.

Ἐκ τοῦ Γραφείου Τύπου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου

Ο ΧΕΙΡΟΤΟΝΗΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Β΄

Παναγιώτατε Πάτερ καὶ Δέσποτα
Σεβασμία τῶν Ἱεραρχῶν χορεία
Σεβαστοὶ Πατέρες
Λαὲ τοῦ Θεοῦ εὐλογημένε

Ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν κατέφθασεν εἰς τὴν περιώνυμον νῆσον τοῦ Ἱπποκράτους, τὴν ἐριβώλακα Κῶ, τὸ ἄγγελμα τῆς ἐκλογῆς τῆς ταπεινότητός μου ὡς Μητροπολίτου Σύμης, Τήλου, Χάλκης καὶ Καστελλορίζου, Ὑπερτίμου καὶ Ἐξάρχου Νοτίου Αἰγαίου Πελάγους, εἰσηγήσει τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ προσκυνητοῦ μοι Αὐθέντου καὶ Δεσπότη, τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, ψήφῳ δὲ καὶ δοκιμασίᾳ κανονικῇ τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Καὶ ἰδοὺ σήμερον ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ ἵσταμαι κατενώπιον τῶν Βασιλικῶν Πυλῶν καὶ τοῦ Φρικτοῦ Θυσιαστηρίου τοῦ Πανσέπτου Πατριαρχικοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, εἰς τὸ μαρτυρικὸν Φανάριον, ἔμπροσθεν τῆς Ὑμετέρας Θειοτάτης Παναγιότητος καί, ἐν πλήρει συναισθήσει τῆς ἐλαχιστότητός μου, ἐκ μέσης καρδίας ἀναφωνῶ καὶ λέγω: «Μέγας εἶ, Κύριε, καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα Σου καὶ οὐδεὶς λόγος ἐξαρκέσει πρὸς ὕμνον τῶν θαυμασίων Σου».

Τὴν ἀνερμήνευτον βουλήν τοῦ Πανοικτίρμονος Θεοῦ διὰ τὰ κατ' ἐμὲ οὐ δύναμαι ἐρμηνεύσαι. Παραταῦτα, κλίνας τὸν ἑαυτοῦ αὐχένα, εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ κέλευσμα τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν κλῆσιν τοῦ Πατριάρχου μου, εἰς τὸ κάλεσμα τῆς Σεπτῆς Ἱεραρχίας ἐν ταπεινώσει καὶ ἐν συνοχῇ καρδίας ἀποκρίνομαι: «Ἰδοὺ ἐγὼ Κύριε γένοιτό μοι κατὰ τὸ ρῆμα σου».

Δόξα, αἶνον καὶ εὐχαριστίαν ἀναπέμπω πρὸς τὸν ἐν Τριάδι προ-

σκυνούμενον Θεὸν διὰ τὰ περὶ ἐμὲ σήμερον θαυμαστὰ καὶ ἐξαίσια. Τὴν πρεσβειάν τῆς Κυρίας Θεοτόκου τῆς Πορταϊτίσσης ἐπικαλοῦμαι κατὰ τὴν ἡγεμονικὴν ταύτην ὥραν τῆς εἰς Ἐπίσκοπον χειροτονίας μου. Τὴν κραταιὰν προστασίαν τοῦ Παμμεγίστου Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ τοῦ Πανορμίτου, αἰτοῦμαι εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς νέας πολυευθύνου διακονίας μου. Τὴν στήριξιν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Στρειδᾶ, τοῦ Προστάτου καὶ Ἐφόρου τῆς Μονῆς τῆς μετανοίας μου ἐκζητῶ. Εἰς τὴν μεσιτείαν τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, οὗ τὸ ὄνομα ὅλως ἀναξίως φέρω, προσβλέπω.

Θάμβος διακατέχει με ἀναλογιζόμενος τὴν ἐσταυρωμένην πορείαν, τὴν δόξαν καὶ τὴν εὐκλειαν, τοὺς πόνους καὶ τὰς δοκιμασίας, τὴν περιλάμπρον ἱστορίαν, τὰ ἀνομολόγητα μαρτύρια, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκατάβλητον ἀπαντοχὴν τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν περίσεμον χορείαν τῶν Ἱεραρχῶν Αὐτῆς, εἰ καὶ ἀνάξιος, ἀπὸ τῆς σήμερον συναριθμηθήσομαι.

«Ἀρκεῖ σοί ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται». Τοῦτος ὁ Κυριακὸς λόγος πρὸς τὸν Ἀπόστολον τῶν Ἐθνῶν, τὸν Μέγαν Παῦλον, συνέχει τὴν καρδίαν μου καὶ κρατύνει τὸν νοῦν μου πρὸ τῆς ἀναλήψεως τοῦ ὑψηλοῦ καὶ φοβεροῦ τῆς Ἀρχιερωσύνης ὑπουργήματος.

Μὲ συνέχει ὁ λόγος τοῦ Πατριάρχου τῆς Οἰκουμένης καὶ τοῦ Γένους ἡμῶν κ.κ. Βαρθολομαίου, ὃν ἀκούσας πρὸ ἐτῶν ἐφύλαξα ὡς πολύτιμον παρακαταθήκην ἐν τῇ καρδίᾳ μου: «Ἡ Ἁγία Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ..., δὲν εἶναι ὀργανισμὸς τοῦ ὁποίου ἡ διοίκησις καταρτίζει προγράμματα δράσεως κατ' οἰκείαν κρίσιν καὶ βούλησιν. Τὸ ἐτήσιον καὶ τὸ ἑκατονταετὲς πρόγραμμα αὐτῆς εἶναι ἄνωθεν δεδομένον κατὰ τὰ βασικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα. Ὅταν ὁ Κύριος μετὰ τὴν Ἀνάστασιν Του ἀπέστειλε τοὺς μαθητάς Του εἰς τὸν κόσμον, ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς μερικὰς ἐντολάς, αἱ ὁποῖαι ἰσχύουν μέχρι σήμερον διὰ τοὺς διαδόχους αὐτῶν. Κηρύξατε, Διδάξατε, Βαπτίσατε! Ἄφετε τὰς ἁμαρτίας. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἐπιτελέσατε ἔργον Εὐαγγελισμοῦ, διδασκαλίας καὶ καταρτίσεως, ἁγιασμοῦ καὶ σωτηρίας. Αὐτὸ τὸ τριπλοῦν ἔργον παρελάβομεν ὡς ἔργον ἡμῶν καὶ αὐτὸ συνεχίζομεν πρὸς πάντας: κηρύττομεν, διδάσκομεν, ἁγιάζομεν!»

* * *

Παναγιώτατε Δέσποτα,

Πορεύομαι εἰς τὸ ἐνώπιόν μου ἀνοιγόμενον νέον στάδιον τῶν πνευματικῶν ἀγώνων καὶ τῆς ποιμαντικῆς διακονίας ἔχων βαθυτάτην τὴν συναίσθησιν τῆς εὐθύνης. Πορεύομαι διὰ τῶν Ἁγίων εὐχῶν τῆς Ὑμετέρας Θειοτάτης Παναγιότητος διὰ νὰ διακονήσω λαὸν θεοφιλή, πιστὸν εἰς τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν, μὲ φρόνημα γενναῖον, μὲ

ἥθος ἑλληνικὸν καὶ χριστιανικόν, μὲ ἱστορίαν μεγίστην, μὲ παραδόσεις ἀρχαίας, μὲ προσφορὰν μοναδικήν.

Πορεύομαι, ἐν χαρᾷ καὶ ἀγαλλιάσει πολλῇ, πρὸς τὰς ἀκτινοστολίστους νήσους τοῦ Ἀρχιπελάγους, τοὺς πολυτίμους σμαράγδους τῆς Δωδεκανήσου, τὴν Ἀγγελοφρούρητον Σύμην, τὴν χαριτωμένην Τῆλον, τὴν ἐσφυρnisμένην Χάλκην, τὴν πάνυ ὡραίαν Μεγίστην, ἵνα μεταφέρω φῶς ἀνέσπερον ἐκ Φαναρίου. Πορεύομαι εἰς τόπον ἱερὸν καὶ περίβλεπτον διὰ τὸ νὰ συνεχίσω τὴν λιτάνευσιν τῶν ὁσίων καὶ ἱερῶν τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν Γένους μετὰ παρακλήσεων θερμῶν καὶ δεήσεων ἐκτενῶν «Υπὲρ τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας».

Πορεύομαι ἐν εἰρήνῃ διὰ τὸ νὰ συνεχίσω νὰ ἐπαγγέλομαι, ὡς οἱ θεοκίνητοι πατέρες ἡμῶν, ἐκ τῆς λαχούσης μοι εὐλογημένης ἐπαρχίας ὅτι «Εἷς ἐστὶν ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός». Ἀπὸ βάθους καρδίας δεχθεῖτε, Παναγιώτατε Πάτερ καὶ Δέσποτα, τὰς εἰλικρινεῖς εὐχαριστίας καὶ τὴν βαθυτάτην Υἱκὴν εὐγνωμοσύνην μου διὰ τὴν ἀνύψωσίν μου, ἐπινεύσει πατρικῇ τῆς Ὑμετέρας Θειοτάτης Παναγιότητος, εἰς τὸ ὑψηλὸν τῆς Ἀρχιερωσύνης ὑπούργημα.

Νῦν δέ, ἀναλαμβάνων τὴν διακονίαν ταύτην ἐπικαλοῦμαι τὰς Θεοπειθεῖς Ὑμῶν εὐχὰς καὶ εὐλογίας εἰς ἐπίρρωσιν τῶν ἀσθενῶν μου δυνάμεων καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ἐλλειπόντων μοι, δέομαι ταπεινῶς πρὸς τὸν Κύριον τῆς Δόξης, Ἰησοῦν Χριστόν, ἵνα χαρίζη τῇ Ὑμετέρᾳ Παναγιότητι ὑγιαν ἀκλόνητον, ἔτη πολλὰ καὶ τὴν ἐξ ὕψους δύναμιν εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς Ὑμετέρας πολυευθύνου Σταυροαναστασίμου Πατριαρχικῆς διακονίας.

Ἐν σεβασμῷ πολλῷ ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τοὺς Σεπτοὺς Ἱεράρχας τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριαρχείου διὰ τὴν προσγιγνομένην εἰς ἐμὲ τιμὴν καὶ τὴν ἐπιδειχθεῖσαν ἐμπιστοσύνην. Ὅλως ἰδιαίτερος εὐγνωμονῶ τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Κώου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναήλ, τὸν ἀπλοῦν καὶ ταπεινὸν Ἐπίσκοπον, παρ' οὗ πολλὰ ἐδιδάχθην καὶ ὑπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ ὁποῖου τὰ μάλα εὐεργετήθην.

Ὡς Πρωτοσύγκελλος αὐτοῦ ἐθαύμασα τὴν ἀθόρυβον ἐργασίαν, τὴν ποιμαντικὴν ἀγωνίαν, τὴν υἱκὴν ἀφοσίωσιν εἰς τὸν πανίερρον Οἰκουμενικὸν Θρόνον, τὴν ἀνύστακτον μέριμναν διὰ τὸν πάσχοντα, τὴν ἀδελφικὴν φροντίδα πρὸς τὸν ἐμπερίστατον, τὴν ἄοκνον προσπάθειαν διὰ τὴν διατήρησιν καὶ αὔξησιν ὧν παρέλαβεν.

* * *

Εὐγνώμονας εὐχαριστίας προσέτι καταθέτω καὶ εἰς τοὺς χειροτονήσαντάς με εἰς τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον τῆς Ἱερωσύνης βαθμὸν ἀφ'

ένος μὲν τὸν Θεοφιλέστατον Ἐπίσκοπον Ροδοστόλου κ. Χρυσόστομον, παρ' οὗ πολλὰ ἐκ νεότητός μου ἐδιδάχθην, ἐν τε τῇ γεραρᾷ Ἀθωνιάδι Σχολῇ καὶ ἐν τῇ ἐν τῷ Ἀγιωνύμῳ Ὁρει καθ' ἡμέραν ἐνασκήσει ἡμῶν.

Καὶ ἀφ' ἐτέρου τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Σεβαστείας κ. Δημήτριον, ἡ καρδιακὴ ἀγάπη τοῦ ὁποίου ἐσφυρηλάτησεν ἐντός μου τὸν υἱκὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἄνευ ὁρίων ἀφοσίωσίν μου πρὸς τὸν Πανίερον Οἰκουμενικὸν Θρόνον καὶ τὸν Σεπτὸν Προκαθήμενον Αὐτοῦ.

Ὡσαύτως εὐγνωμονῶ διὰ βίου τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Καρπάθου καὶ Κάσου κ. Ἀμβρόσιον, ὅς ἐκ νεότητός μου, ἀφ' ἧς στιγμῆς εἶδον τὸ φῶς τῆς ἡμέρας μὲ ἐγαλούχησεν, μαζὶ μὲ πλῆθος νέων τῆς Κῷ, εἰς τὰ ζεῖδωρα νάματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ εἰς τὰς ἀτραπούς τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὁφείλω δὲ νὰ ὁμολογήσω ὅτι ὁ στενότατος δεσμός του μὲ τὸν Ἱερὸν Ἀθωνα ὑπῆρξε καθοριστικὸς διὰ τὴν πορείαν τῆς ζωῆς μου καὶ διὰ τὰς μετέπειτα ἀποφάσεις μου.

Οὐ παύσομαι μνημονεύων τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Κινσάσας κ. Νικηφόρον, τὸν ἀπλοῦν, καθηγητὴν μου ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Σχολῇ καὶ μετὰ ταῦτα ἀγαπητὸν ἀδελφόν, καρδιακὸν φίλον καὶ πολύτιμον συμπαραστάτην.

Ἐξαιρέτως καὶ ἐγκαρδίως ἀναμνησκόμεθα κατὰ τὴν ἱερὰν ταύτην στιγμὴν τὸν πολὺν πολυσέβαστον Γέροντά μου Ἀρχιμ. Βασίλειον, Προηγούμενον τῆς σεβασμίας Μονῆς τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὁ ὁποῖος μὲ εἰσήγαγε εἰς τὴν ἀγγελικὴν πολιτείαν καὶ μὲ ἐμβάπτισε εἰς τὸ γνήσιον καὶ αὐθεντικὸν πνεῦμα τοῦ ἀγιορείτικου μοναχισμοῦ.

Κύριος ὁ Θεός, διὰ πρεσβειῶν τῆς Κύριας Θεοτόκου τῆς Πορταΐτισσης, ἀνταποδώσοι αὐτῷ τὴν εὐεργεσίαν ταύτην.

* * *

Πλήρης εὐγνωμοσύνης ἐνθυμοῦμαι τὰς ποικίλας εὐεργεσίας, ἃς ὑπερπλουσίως μοι προσέφερεν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὁ σεβάσμιος καὶ ταπεινὸς Καθηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Σταυρονικήτα, Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμ. π. Τύχων Σταυρονικητιανός.

Πρὸς τούτοις, ἐγκαρδίως καὶ φιλαδέλφως εὐχαριστῶ τὸν πολυφίλητον συνοδοιπὸρον καὶ συνοδίτην εἰς τὴν μοναχικὴν πολιτείαν Πανοσιολογιώτατον Ἀρχιμ. π. Ναθαναὴλ Ἰβηρίτην, Καθηγούμενον τῆς Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων, διὰ τὸν ὁποῖον ἐπιτρέψατέ μοι νὰ μνημονεύσω τὸν τοῦ Θεολόγου Γρηγορίου, διὰ τὸν Μέγαν Βασίλειον, λόγον «εἵμεθα δύο σώματα εἰς μίαν ψυχὴν».

Μετ' εὐγνωμοσύνης πολλῆς μνημονεύω ἐνταῦθα τὸν κατὰ σάρκα

ἡγαπημένον ἀδελφόν μου, Βασίλειον, καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ, τὴν Ἑλένην καὶ τὸν Δημοσθένην, ἐκλεκτά μου ἀνήψια.

* * *

Κατὰ τὴν ἱερὰν ταύτην στιγμήν τῆς προσωπικῆς μου Πεντηκοστῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴν μνησθῶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἀγιασμένης μορφῆς τοῦ μακαριστοῦ Ἱεράρχου καὶ πολυκλαύστου Μητροπολίτου Κώου κυροῦ Ναθαναήλ τοῦ Δικαίου, τοῦ ἐξ Ἰμβρου, ἡ ἀκτινοβολία τοῦ προσώπου τοῦ ὁποίου καταυγάζει καὶ συγκινεῖ, παρὰ τὴν παρέλευσιν τεσσάρων δεκαετιῶν ἐκ τῆς πρὸς Κύριον ἐκδημίας αὐτοῦ, ὅλους ὅσοι ἐδέχθημεν τὴν εὐλογία καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας καὶ τῶν πατρικῶν αὐτοῦ νουθεσιῶν. Εἶθε ὁ καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων Ἀθάνατος Βασιλεὺς ἅς ἀναπαύῃ μετὰ δικαίων καὶ ἀγίων τὸν ποδηγέτην μου εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν ζωὴν!

Εὐλαβῶς, πλήρης αἰσθημάτων σεβασμοῦ, ἐνθυμοῦμαι καὶ τὸν Μητροπολίτην Κώου καὶ Νισύρου κυρὸν Αἰμιλιανόν τὸν Ζαχαρόπουλον, ὁ ὁποῖος μὲ ὑπεδέχθη εἰς τὴν Κῶ, μὲ περιέθαλψε μὲ ἀγάπη, μὲ ἐφρόντισε πατρικῶς καὶ μὲ ἀνέδειξεν εἰς Πρωτοσύγκελλον αὐτοῦ. Ὅφειλω δὲ νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἡ καθ' ἡμέραν πλησίον αὐτοῦ διακονία, μοι ἐνέπνευσεν εἰλικρινῇ καὶ σταθερὰ αἰσθήματα υἱκῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν ἡμῶν Πατριαρχεῖον.

Ὡσαύτως ἅς ἀναπαύηται μετὰ ὁσίων καὶ ὁ μακαριστὸς προκάτοχος μου πρῶτος Μητροπολίτης Σύμης κυρὸς Χρυσόστομος καὶ ἅς ἀποδώσῃ ὁ Κύριος τῆς Δόξης εἰς αὐτὸν τὸν μισθὸν τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἐργάτου τοῦ ἀμπελῶνος του.

Μετὰ συγκινήσεως βαθείας μνημονεύω καὶ δέομαι ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν μακαριστῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν μου Ἱερομονάχου Δαυῖδ τοῦ Καρεώτου καὶ Πέτρου τοῦ Ἰβηρίτου. Τῶν πολύκλαυστων γονέων μου Δημοσθένους καὶ Ἑλένης καὶ τῆς ἐκλεκτῆς ἀδελφῆς μου Χρυσανῆς, ἡ ὁποία ἡγαπήθη παρὰ χριστιανῶν καὶ μουσουλμάνων διὰ τὴν φιλάνθρωπίαν καὶ ἀγογγύστως ἤρε τὸν σταυρὸν τῆς ἀσθενείας της.

Ὁ Θεὸς ἅς ἀναπαύῃ τοὺς μακαριστοὺς προπάτοράς μου Νικόλαον καὶ Φιλίῳ καὶ τὴν ἐπ' ἀδελφῶ νύμφη μου, Ἄννα, αἱ ψυχαὶ τῶν ὁποίων σήμερον ἀγαλλόμεναι παρίστανται εἰς τὸν Πάνσεπτον τοῦτον Ναὸν συμπανηγυρίζουσαι μεθ' ἡμῶν.

Τέλος, εὐχαριστῶ τοὺς συνεφημερίους μου καὶ τὸν πιστὸν λαὸν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κώου καὶ Νισύρου διὰ τὴν ἀγαστὴν συνεργασίαν, τὴν ἄδολον ἀγάπην κατὰ τὴν, ἐν ὀνόματι Κυρίου, μακρὰν συνοδοιπορίαν.

Ἰδίᾳ δὲ ἐπιτρέψατέ μοι Παναγιώτατε Δέσποτα νὰ μνησθῶ εὐχαρίστως τῶν ἀγαπητῶν καὶ ξεχωριστῶν εἰς τὴν καρδίαν ἐνοριτῶν μου πρῶτον τῆς ἐν Λινοποτίῳ ἐνορίας τοῦ Ἁγίου Παύλου, περὶ ἧς πολλὰ ἐμόχθησαν,

καὶ τὸ δεύτερον αὐτοὺς τῆς ἐνορίας τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς πόλεως Κῶ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκ τῆς πρώτης νεότητός μου ὑπηρέτησα ὡς ἱερόπαις καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἐφημέριος καὶ προϊστάμενος.

* * *

Καὶ νῦν, Παναγιώτατε Δέσποτα, ἰδοὺ, προσέρχομαι Χριστῷ τῷ ἀθανάτῳ Βασιλεῖ καὶ Θεῷ ἡμῶν μεταδώσατέ μοι διὰ τῶν Τιμίων Πατριαρχικῶν Ὑμῶν χειρῶν καὶ τῶν συλλειτουργούντων Ὑμῖν Ἀγιωτάτων Ἀρχιερέων τὴν χάριν τοῦ Παναγίου καὶ Τελεταρχικοῦ Πνεύματος!

ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΕΝΘΡΟΝΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Β΄

Μέ τὴν δέουσα ἐκκλησιαστικὴ τάξη, μέσα σέ χαρμόσυνη καὶ πανηγυρική ἀτμόσφαιρα, καθὼς καὶ τὴν συμμετοχὴ ἑκατοντάδων λαοῦ, ἔλαβε χώρα στὴν Σύμη, Σάββατο 17ῃ Μαρτίου 2018 ἡ ἐνθρόνιση τοῦ νέου Ποιμενάρχου μας, Μητροπολίτου Σύμης, Τήλου, Χάλκης καὶ Καστελλορίζου κ. Χρυσοστόμου τοῦ Β΄. Πλῆθος τῶν κατοίκων μέ ἐπικεφαλῆς τίς Ἀρχές τῶν Νήσων μας ἀνέμενε τὸν Μητροπολίτη μας ἀπὸ νωρὶς στὸν λιμένα τῆς Νήσου, συνοδευόμενον ἀπὸ ἑκατοντάδες συμπατριωτῶν του Κώων, πού γιὰ νά μεταφερθοῦν γέμισαν κυριολεκτικά δυὸ καράβια! Ἡ ἀθρόα συμμετοχὴ τῶν εὐσεβῶν ἀκριτῶν μας, ἀναμφισβήτητα ἐπιβεβαίωσε γιὰ μία ἀκόμα φορά τὴν προσήλωση καὶ ἀγάπη τους πρὸς τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀνυπόκριτο σεβασμὸ πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ νέου Ἱεράρχου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, τὸν ὁποῖον τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μας ἀπέστειλε Ἐπίσκοπο καὶ Ποιμενάρχη.

Ἐπίσης στὴν ἐπίσημη ὑποδοχὴ καὶ ἐν συνεχείᾳ στὴν τελετὴ τῆς ἐνθρονίσεως, συμμετεῖχαν ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, Σεβ. Μητροπολίτης Σεβαστείας κ. Δημήτριος, ὁ Τοποτηρητὴς τῆς Ἱερᾶς μας Μητροπόλεως Σεβ. Μητροπολίτης Κώου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναήλ καὶ οἱ Σεβ. Μητροπολίτες: Καρπάθου καὶ Κάσου κ. Ἀμβρόσιος, Ρόδου κ. Κύριλλος, Λέρου, Καλύμνου καὶ Ἀστυπάλαιας κ. Παῖσιος, Νέας Κρήνης καὶ Καλαμαριᾶς κ. Ἰουστίνος, Ἱεραπύτνης κ. Κύριλλος, ὁ Ἀρχιμ. π. Δημήτριος, ἐκπρόσωπος τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Λαγκαδᾶ κ. Ἰωάννου, καθὼς καὶ οἱ Θε-

οφιλ. Ἐπίσκοποι: Ἀμορίου κ. Νικηφόρος, Στρατονικείας κ. Στέφανος καί Ὀλύμπου κ. Κύριλλος. Ἐπίσης παρέστησαν οἱ Πανοσ/τατοι Καθηγούμενοι: Ἀρχιμ. π. Ναθαναήλ τῆς Ἱ. Μονῆς Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Ἀρχιμ. π. Τύχων τῆς Ἱ. Μονῆς Σταυρονικήτα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Ἀρχιμ. π. Καλλίνικος τῆς Ἱ. Μονῆς Ἀγ. Γεωργίου «Βασσῶν» Καρπάθου, Ἀρχιμ. π. Ἀντώνιος τῆς Ἱ. Μονῆς Παναγίας «Φανερωμένης» Ρόδου, Ἀρχιμ. π. Ἀνθιμος τῆς Ἱ. Μονῆς Παναγίας «Παραμυθίας» Ρόδου, Ἀρχιμ. π. Νεκτάριος τῆς Ἱ. Μονῆς Ταξιάρχου Μιχαήλ «Θάρρι» Ρόδου, Ἀρχιμ. π. Ἱερόθεος τῆς Ἱ. Μονῆς Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ «Πανορμίτου» Σύμης, Ἀρχιμ. Ἐπιφάνιος Κάνδρος ἐκπρόσωπος τῆς Ἱ. Πατριαρχικῆς Μονῆς Εὐαγγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου καί Μοναχὴ Μαριάμ Καθηγούμενὴ Ἱ. Μονῆς Παναγίας «Ὑψενῆς» Ρόδου, μετὰ πολλῶν μελῶν τῶν τιμίων συνοδειῶν αὐτῶν. Τὴν χορεία τῶν κληρικῶν συμπλήρωσαν οἱ Ἀρχιερατικοὶ Ἐπίτροποι τῶν λοιπῶν Νήσων τῆς Ἱ. Μητροπόλεως, ἀλλὰ καὶ τῶν ὁμόρων Ἱ. Μητροπόλεων, Κώου καί Νισύρου, καί Ρόδου, καθὼς καὶ πολλοὶ Ἐφημέριοι αὐτῶν.

Ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως παρέστη ὁ ἐκ Σύμης καταγόμενος Ὑφυπουργὸς Νησιωτικῆς Πολιτικῆς κ. Νεκτάριος Σαντορινιός, οἱ κ. Βουλευτὲς Δωδεκανήσου Ἡλίας Καματερός καί Μάνος Κόνσολας, ὁ Περιφερειάρχης Νοτίου Αἰγαίου κ. Γεωργ. Χατζημάρκος, ὁ Ἀντιπεριφερειάρχης Δωδεκανήσου κ. Χαρ. Κόκκινος, πρῶην Βουλευτὲς καί Πολιτευτὲς τοῦ Νομοῦ. Ἐκπρόσωποι τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως ἦσαν: οἱ Δήμαρχοι Σύμης κ. Ἐλευθ. Παπακαλοδοῦκας, Χάλκης κ. Μιχαήλ Πατρός, Ρόδου κ. Φ. Χατζηδιάκος, Κῶ κ. Γεωργ. Κυρίτσης μετὰ τῶν Προέδρων τῶν Δημοτικῶν Συμβουλίων καί μελῶν αὐτῶν, καθὼς καὶ ὁ ἱμάμης τῆς Κῶ κ. Σερῖφ Σιουκρὴ Δαμάδογλου.

Ὡς ἐκπρόσωποι τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας καί τῶν Στρατιωτικῶν Ἀρχῶν παρέστησαν ὁ Διοικητὴς τῆς 95ης ΑΔΤΕ Ὑποστρ. κ. Νικ. Χιονῆς, ὁ Διοικητὴς τῆς 80ης ΑΔΤΕ, ὁ Διοικητὴς τῆς 8ης ΠΕ.ΔΙ. Λ.Σ.-ΕΛ. ΑΚΤ. κ. Νικ. Ἀρμπουνιώτης. Ἐκ τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν τῆς Νήσου μας ὡς Μητροπολιτικῆς ἔδρας παρέστησαν: ὁ Διοικητὴς τοῦ 549 ΤΕ Συνταγματάρχης κ. Κων. Σαραντόπουλος, ὁ Διοικητὴς τοῦ Ἀστυνομικοῦ Τμήματος κ. Εὐά. Καπλανίδης, ὁ Λιμενάρχης κ. Ἡλ. Ἀλεξίου, ὁ Προϊστάμενος τοῦ Τελωνείου κ. Νικ. Κατσογριδάκης, καθὼς καὶ ἐκπρόσωποι τῶν Ἐκπαιδευτικῶν, τῶν Δημοσίων Ὑπηρεσιῶν καί λοιπῶν Φορέων, τῶν μορφωτικῶν καί πολιτιστικῶν Συλλόγων ὅλων τῶν Νήσων μας.

Περὶ ὥρα 11 π.μ. τὸ πλοῖο πού μετέφερε τὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη μας κ. Χρυσόστομο, ἀγκυροβόλησε στὸν λιμένα τῆς Σύμης καί εὐθὺς ὁ Δήμαρχος κ. Ἐλευθέριος Παπακαλοδοῦκας ἐπικεφαλῆς τῶν τοπικῶν

Ἀρχῶν εἰσῆλθε καί τόν ὑπεδέχθη μέ ἐγκαρδιότητα. Ὁ νέος Ποιμενάρχης μας μετά τῆς τιμίας αὐτοῦ συνοδείας ἐξῆλθε ὑπό τούς χαρμοσύνους ἤχους τῶν κωδῶνων τῶν Ἱερῶν Ναῶν τῆς νήσου καί ἅμα τῇ ἐξόδῳ του δύο κο-
ρασίδες τῆς Ἑνώσεως Γυναικῶν Σύμης ἐνδεδυμένες μέ τήν παραδοσιακή φορεσιά τῆς Νήσου, τοῦ προσέφεραν ἀνθοδέσμη. Ἀκολούθως κατευθύν-
θηκαν σέ εἰδικά διαμορφωμένη ἐξέδρα, ὅπου ὁ κ. Δήμαρχος προσεφώνησε τόν Σεβασμιώτατο, καλωσορίζοντάς τον εὐγενῶς στήν Σύμη καί τοῦ προ-
σέφερε συμβολικά Ἐπισκοπική βακτηρία. Ἀμέσως μετά ὁ νέος Μητροπο-
λίτης εὐχαριστώντας τόν κ. Δήμαρχο ἀντιφώνησε συγκινημένος.

Κατόπιν ἐνεδύθη τόν Ἀρχιερατικόν Μανδύα καί ἐν λαμπρᾷ πομπῇ, μέ τήν συνοδεία τῶν Κληρικῶν, τοῦ στρατιωτικοῦ ἀγήματος καί ὑπό τούς ἤχους τοῦ ἐμβατηρίου τῆς Φιλαρμονικῆς τῆς 95ης Α.Δ.Τ.Ε. πραγματο-
ποιήθηκε ἡ μετάβαση στόν Ἱερό Μητροπολιτικό Ναό τοῦ Τιμίου Προ-
δρόμου, ὅπου ἐτελέσθη ἡ Ἐνθρόνιση, κατά τό καθιερωμένο ἐκκλησιαστικό τυπικό. Καθ' ὅλη τήν διάρκεια τῆς πομπῆς τό πλῆθος κραύγαζε τό «Ἄξι-
ος!» καί ὁ νέος Μητροπολίτης εὐλογοῦσε τό λαό μέ τόν Τίμιο Σταυρό.

Ἀφοῦ ἅπαντες εἰσῆλθαν καί ὁ καλλιμάρμαρος Μητροπολιτικός Ναός μέ τό χαλικόστρωτο προαύλιο γέμισε ἀσφυκτικά, ὁ Σεβ. Μητρο-
πολίτης μας ἐνεδύθη τό ἱερό Ἐπιτραχήλιο καί Ὡμοφόριο καί ἀνῆλθε τίς βαθμίδες τοῦ Ἀρχιερατικοῦ Θρόνου. Εὐθύς μετά τό «εὐλογητός...», ὁ Πανοσιολ. Ἀρχιμανδρίτης π. Καλλίνικος Μαυρολέων Ἡγούμενος τῆς Ἱ. Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγ. Γεωργίου «Βασσῶν» Καρπάθου, ἀνέγνωσε ἀπό ἄμβωνος τό σεπτόν Πατριαρχικόν καί Συνοδικόν Γράμ-
μα εἰδήσεως καί ἐγκαταστάσεως τοῦ νέου μας Ποιμενάρχου. Μετά τήν καθιερωμένη ἐκκλησιαστική ἀκολουθία, ἀκολούθησαν οἱ προσφωνή-
σεις μέ τήν ἐξῆς σειρά:

Ἀρχικῶς, ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σεβαστείας κ. Δημήτρι-
ος, ἐκπροσωπῶν τήν Α.Θ.Π. τόν Οἰκουμενικόν ἡμῶν Πατριάρχη κ. κ. Βαρθολομαῖον ἐξῆρε τήν προσωπικότητα τοῦ Μητροπολίτου μας, ἐπι-
σημαίνοντας τήν πολύχρονη καί παραγωγική ἐκκλησιαστική του δια-
κονία καί ὑπογράμμισε τήν μεγάλη του πείρα καί ἐνεργό του παρουσία στά ἐκκλησιαστικά δρώμενα τοῦ τόπου. Συνέχισε ἀναφερόμενος στήν εὐρεία θεολογική κατάρτισή του καί τίς ἀρετές πού τόν κοσμοῦν, δη-
λώνοντας πῶς τά χαρίσματα αὐτά ἐγγυῶνται τήν ἐπιτυχία τῆς ἀπο-
στολῆς πού ἡ Μητέρα Ἐκκλησία τοῦ ἐμπιστεύθηκε, ἀναδεικνύοντάς τον σέ Μητροπολίτη.

Ἀκολούθησε ἡ ὁμιλία τοῦ Σεβασμιωτάτου Τοποτηρητοῦ μας, Μη-
τροπολίτου Κώου καί Νισύρου κ. Ναθαναήλ, τοῦ Γενικοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, Πρωτοπρ. π. Στεφάνου

Μακρῇ, τοῦ Γενικοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κώου καί Νισύρου, Πρωτοπρ. π. Ἰωάννου Διακοπαναγιώτη, τοῦ Πανοσ. Ἀρχιμ. π. Ἱεροθέου Ἡγουμενεύοντος τῆς Ἱ. Μονῆς Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου, τοῦ Δημάρχου Κῶ κ. Γ. Κυρίτση καί τοῦ Δημάρχου Χάλκης κ. Μ. Πατροῦ.

Ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακός καί συγκινητικός ἦταν ὁ Ἐνθρονιστήριος λόγος, τόν ὁποῖο ἐκφώνησε ὁ ἐνθρονισθεὶς Μητροπολίτης μας κ. Χρυσόστομος, κατακλείων τὴν σειρά τῶν ὁμιλιῶν. Ὁ Σεβασμιώτατος μέ τόν μεστό ἐκκλησιαστικό του λόγο ἔστειλε μήνυμα ἐνότητας καί ἀγάπης, ἀνεφέρθη στή νέα του ἀποστολή καί διαβεβαίωσε τὸ λαό τῆς Μητροπολιτικῆς του Περιφέρειας πὺς θά καταβάλει κάθε δυνατὴ προσπάθεια ἀφοσιωμένης θυσιαστικῆς διακονίας, διότι ὅπως χαρακτηριστικῶς ἀνέφερε «οὐκ ἤλθον διακονηθῆναι ἀλλὰ διακονῆσαι». Ἐπίσης μίλησε γιὰ ἔμπρακτη συμπαράσταση πρὸς τοὺς ἀσχοντες, τοὺς ἀναξιοπαθοῦντες καί ἰδιαίτερα γιὰ τὴν τρίτη ἡλικία, ἐξαγγέλλοντας τὴν ἐπαναλειτουργία τῆς Μονάδας Φροντίδας Ἡλικιωμένων τῆς Ἱ. Μονῆς Πανορμίτου. Ἐξέφρασε ἐπίσης τὴν βούλησή του γιὰ τὴν στήριξη τῆς οἰκογενείας, τῶν νέων, τῆς παιδείας, τῶν σχολείων καί παντός ἐμπεριστάτου. Στὴν ὁμιλία του ἀκόμα ὁ νέος Μητροπολίτης δήλωσε ὅτι ἀπὸ τῆς σήμερον θά ἐγκατασταθεῖ καί θά διαμένει στὴν πόλη τῆς Σύμης καί σὺν Θεῷ θά ἀναλάβει τὸ ἔργο δημιουργίας Μητροπολιτικοῦ Μεγάρου, τὸ ὁποῖο στερεῖται μέχρι τοῦδε, καθ' ὅτι νεοσύστατη, ἡ Ἱ. Μητρόπολις.

Μετά τὸ πέρας τῆς τελετῆς, προσφέρθηκαν πλούσια κεράσματα στοὺς συμμετέχοντες καί εὐθύς ἀμέσως ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης μας καί οἱ πολυπληθεῖς προσκεκλημένοι, μετέβησαν τὴν Ἱ. Μονὴ Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου. Στὴν κυρία εἴσοδο ὑπὸ τὸν χαρμόσυνο ἤχο τῶν κωδωνοκρουσιῶν, τοῦ ἐπεφυλάχθη ἐπίσημη καί λαμπρὴ ὑποδοχή, ἀπὸ τὸν Ἡγουμενεύοντα π. Ἱερόθεο, σύσσωμη τὴν Ἐφορεία καί τοὺς ἐργαζομένους τῆς Μονῆς. Ὁ Σεβασμιώτατος εἰσῆλθε στό Καθολικό καί κατευθύνθηκε στὴν θαυματουργή Εἰκόνα τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου, ὅπου εὐλαβικά προσκύνησε καί στὴν συνέχεια ἀνῆλθε στὸν Δεσποτικό Θρόνο. Ἐτελέσθη σύντομη Δέησις μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας, ἅπαντες οἱ παριστάμενοι παρεκάθισαν στό ἐόρτιο γεῦμα, στὴν Μεγάλῃ Τράπεζα τῆς Ἱ. Μονῆς.

Ὅταν ἀργότερα τὸ γεῦμα ὁλοκληρώθηκε καί οἱ πολυπληθεῖς συμπατριῶτες τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου μας κατευθύνονταν κατὰ κύματα γιὰ νὰ ἐπιβιβαστοῦν στὰ καράβια τῆς ἐπιστροφῆς, ἐκεῖνος τοὺς περίμενε στὴν προβλήτα προκειμένου νὰ λάβει χώρα καί ὁ συγκινητικός ἀποχαιρετισμός καί νὰ δώσει ὡς εὐλογία εἰς ἕναν ἕκαστον,

δίπτυχο μέ τό εἰκονίδιο τοῦ Ταξιάρχου ἀναγράφον τό γεγονός καί τήν ἡμερομηνίαν τῆς Ἐνθρονίσεως.

Μετά τήν ἀναχώρησιν τῶν πλοίων, ὁ Σεβασμιώτατος μετέβη στόν τάφο τοῦ Μακαριστοῦ προκατόχου του κυροῦ Χρυσοστόμου τοῦ Α΄, ὅπου ἐτέλεσε Τρισάγιο ὑπέρ ἀναπαύσεως τῆς μακαρίας ψυχῆς του. Παρέστησαν ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Σεβαστείας κ. Δημήτριος, Κληρικοί, Ἐφοροί, Ἐργαζόμενοι τῆς Ἱ. Μονῆς καί εὐλαβεῖς Χριστιανοί.

«Χρυσοστόμου τοῦ Σεβασμιωτάτου καί Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου, τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου ὑπερτίμου καί ἐξάρχου νοτίου Αἰγαίου πελάγους, ἡμῶν δέ Πατρός καί ποιμενάρχου πολλά τά ἔτη».

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΣΥΜΗΣ κ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΠΑΠΑΚΑΛΟΔΟΥΚΑ

Μέ αἶσθημα χαρᾶς ὁ Λαός τῆς Σύμης, τῆς Τήλου, τῆς Χάλκης καί τοῦ Καστελλορίζου, ὑποδέχεται τόν νέο πνευματικό μας Πατέρα, τόν νέο Ποιμενάρχη μας. Σεβασμιώτατε ὡς Δήμαρχος Σύμης, ἔχω τήν τιμή νά σᾶς καλωσορίζω στήν Σύμη, τήν ἔδρα τῆς Μητροπολιτικῆς μας Περιφέρειας. Ἐνα νησί μέ πλούσια ἱστορική καί πνευματική παράδοση, μέ παρακαταθήκη ἀπό πνευματικούς Πατέρες πού ἄφησαν τήν δική τους ἱστορία.

Εἴμαστε ἰδιαίτερα περιχαρεῖς, γιατί νιώθουμε ὅτι ἡ δική σας παρουσία στά νησιά μας, θά ἀφήσει τήν δική της ἱστορία καί θά συνεισφέρει τά μέγιστα στήν διαμόρφωση τοῦ θρησκευτικοῦ, πολιτιστικοῦ καί κοινωνικοῦ γίνεσθαι τοῦ τόπου μας. Ἡ τοπική αὐτοδιοίκηση ἔχει ἀνάγκη τήν θρησκευτική ἡγεσία γιά νά λάβει πρωτοβουλίες πού θά ἐνισχύουν καί θά θωρακίσουν τήν κοινωνία μας μέσα στήν θρησκευτική καί πολιτιστική ἀλλοτρίωση των καιρῶν μας.

Ὁ Λαός σήμερα ἔχει ἀνάγκη περισσότερο ἀπό ποτέ, νά ἔρθῃ σέ ἐπαφή μέ τίς ἀρχές καί ἀξίες τῆς Ὁρθόδοξης Πίστεως καί Παράδοσης. Οἱ ἐποχές μας εἶναι τρωτές καί ἡ πίστη μας μπορεῖ νά μᾶς κρατήσῃ ἐνωμένους ὅπως καί στό παρελθόν, χωρίς νά χάσουμε τήν ταυτότητά μας μέσα στίς προκλήσεις τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος.

Ἡ σημασία τῆς σημερινῆς ἡμέρας εἶναι καθοριστική καί εὐχομαι νά σηματοδοτήσῃ μιά νέα ἀρχή στίς σχέσεις τῆς θρησκευτικῆς καί πο-

λιτικής ηγεσίας του τόπου μας. Ός Δήμαρχος όφείλω νά όμολογήσω ότι έχουμε ανάγκη τήν Έκκλησία στόν πολιτισμό μας, στήν κοινωνική πρόνοια, στήν άπό κοινού συνεργασία γιά τήν ένίσχυση δράσεων, πού άφορούν τούς νέους μας καί στήν δράση άμφοτέρων πού θά ένισχύσουν τό γόητρο του Δήμου καί τής Έκκλησίας μας.

Ή Έκκλησία εΐναι τό δεύτερο σπίτι μας. Εκεί προσφεύγουμε κάθε φορά πού νιώθουμε τήν άδυναμία νά άνταπεξέλθουμε ως άνθρωποι στά άπρόοπτα τής ζωής. Τόν Θεό εύχαριστοΰμε καί εύγνωμονοΰμε γιά τά καλά πού μās προσφέρει άπλόχερα.

Σεβασμιώτατε, έρχεσθε σ' έναν τόπο, βαθιά θρησκευόμενο. Μέ δεκατέσσερις Ένοριακούς Ναούς, έννέα Άρχαγγελικά Μοναστήρια καί άνω τής εκατοντάδας Έξωκλήσια. Οί ύποχρεώσεις εΐναιμ πολλές, αλλά εΐμαστε εύγνώμονες τίς Συμιακές καί Συμιακούς πού περιποιοΰνται καί φροντίζουν μέ άνιδιοτέλεια τίς Έκκλησίες καί τά Μοναστήρια μας. Άνιδιοτέλεια πού προκύπτει άπό τήν βαθιά πίστη, πού μās διακατέχει. Ή Έκκλησία μās ένώνει καί ό έορτασμός τών Μοναστηριών μας, μās φέρνει πιό κοντά. Εΐναι μιά μορφή ψυχαγωγίας γιά τούς Συμιακούς, πού πέρα άπό τήν ανάγκη μας νά προσευχηθοΰμε, εΐναι ένας τόπος χαράς, προσφοράς, αγάπης, μιά άτμόσφαιρα πανηγυριοΰ, ένας χώρος αναβίωσης παραδοσιακών ήθών καί έθίμων.

Λίγες ήμέρες πριν τό Πάσχα καί έντός τής Μεγάλης Τεσσαρακοστής, εΐναι τιμή μας νά αναλάβετε τά ήνία τής τοπικής Έκκλησίας μας σ' αύτήν τήν πιό ιερή περίοδο του έκκλησιαστικού έτους. Έχουμε τήν ανάγκη νά έχουμε παρών τόν Ποιμενάρχη μας στίς Έιρές Άκολουθίες αύτής τής περιόδου καί θά χαιρόμαστε νά δεχόμαστε τίς θεΐες εύλογΐες άπό τό θεόφραστο στόμα σας.

Κλείνοντας θά έπισημάνω ότι εύχομαι καί προσδοκώ νά έχουμε μιά αγαστή, άδελφική καί έπικοδομητική συνεργασία. Ός Δήμαρχος θά εΐμαι άρωγός καί άκάματος συμπαραστάτης σ' ότι μοΰ ζητήσετε. Σās θέλουμε δίπλα μας καί θά εΐμαστε δίπλα σας. Όλοι οί Συμιακοί έχουμε ανάγκη άπό ένα πνευματικό Πατέρα καθοδηγητή καί συμπαραστάτη στίς καθημερινές μας ένασχολήσεις. Έχουμε ανάγκη νά νιώθουμε ότι ή Έκκλησία εΐναι κοντά μας, έχουμε ανάγκη άπό ένα Πατέρα πρεσβευτή τής πίστης μας. Τό χρέος σας εΐναι βαρύ, αλλά εΐμαστε βέβαιοι ότι μέ τήν βοήθεια του Θεοΰ θά άνταποκριθεΐτε άψογα στά νέα καθήκοντά σας. Ό Δήμος καί όλοι οί Συμιακοί θά σταθοΰν άρωγοί στό δύσκολο έργο σας. Διαβεβαιώνω καί έγγωΰμαι τήν άψογη συνεργασία μας γιά τό καλό του τόπου μας.

Σεβασμιώτατε, ή Σύμη άναφωνεί

ΑΕΙΟΣ!!!

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΙΣ ΠΡΟΣ κ. ΔΗΜΑΡΧΟΝ

Ἐντιμότητα κ. Δήμαρχε τῆς εὐφημισμένης Σύμης, τῆς εὐλογημένης Νήσου τοῦ Νοτίου Ἀρχιπελάγους, μέ τούς ἀγέρωχους βράχους, τόν νεοκλασσικόν οἰκισμόν, τίς πανέμορφες Ἐκκλησιές καί τά γραφικά ἐρημοκκλήσια, τό μεγάλο θαλασσίνο προσκύνημα τοῦ Πανορμίτη, τίς Βυζαντινές καί μεταβυζαντινές Ἱερές Μονές καί Ἐξωκκλήσια, μέ τά ὠραῖα ἤθη καί ἔθιμα πού μέ συνέπεια καί εὐλάβεια τηροῦν οἱ κάτοικοί της καί πού ταξιθεύουν τόν ἐπισκέπτη, νοσταλγικά, εἰς τό ἔνδοξον παρελθόν,

Αἰσθάνομαι ἰδιαιτέρως εὐλογημένος ἀπό τόν Πανάγαθον Θεόν, πού ἡξίωσε ἐμέ τόν ἐλάχιστον, εὐμενεῖ προκρίσει τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριάρχου Κυρίου κυρίου Βαρθολομαίου, τιμία δέ ψήφῳ τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων τῶν συγκροτούντων τήν περί Αὐτόν Ἁγίαν καί Ἱεράν Σύνοδον, νά ἐγκαθιδρύωμαι σήμερον Κανονικός Ἐπίσκοπος καί Ποιμενάρχης τῆς θεοσώστου ταύτης Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου, διά νά ποιμάνω λαόν θεοφιλῆ καί εὐλογημένον, ἀφωσιωμένον εἰς τήν Μητέρα Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μέ φρόνημα γενναῖον, μέ ἱστορίαν ἔνδοξον, μέ προσφοράν μοναδικήν εἰς πλείστους ὅσους τομεῖς τῆς Ἱστορίας τοῦ Γένους, τῆς παιδείας, τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν.

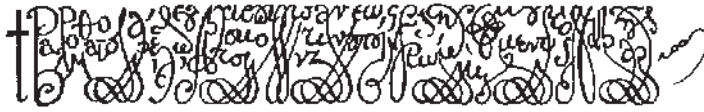
Κύριε Δήμαρχε, «εὐχαριστῶ» ἐκ βάθους καρδίας διά τήν μεγαλειώδη καί πάνδημον ὑποδοχήν τήν ὁποίαν μοί ἐπεφυλάξατε. Σᾶς εὐχαριστῶ διά τήν θερμήν καί ἰδιαιτέρως συγκινητικήν προσφώνησίν Σας.

Σᾶς διαβεβαιῶ ὅτι ἀπό σήμερον θά μέ ἔχετε ἀνάμεσά σας ὡς πατέρα πνευματικόν, συνεργάτην, συμπαραστάτην καί ἀρωγόν εἰς πᾶν ἀγαθόν καί ὠφέλιμον διά τήν προαγωγήν καί ἀνάπτυξιν τοῦ εὐλογημένου τόπου μας. Προσβλέπω εἰς τήν μεταξύ ἡμῶν ἀρμονικήν συνεργασίαν, ἐντός τῶν πλαισίων τῶν διακριτῶν μας ρόλων, ἀλλά καί εἰς τήν συνεργασίαν μετὰ τῶν λοιπῶν φορέων τῆς Νήσου καί τήν συμπόρευσιν Δήμου καί Τοπικῆς Ἐκκλησίας μέ σκοπόν πάντοτε τό κοινόν ὄφελος.

Σᾶς εὐχαριστῶ καί διά τό ὠραῖον καί ἄριστα φιλοτεχνημένο δῶρο Σας, τήν Ποιμαντικήν ράβδον, τό διακριτικόν τοῦ Ἀρχιερέως, πού συμβολίζει τήν πνευματικήν ἐξουσίαν καί δύναμιν, διά νά στηρίζωμαι εἰς αὐτήν ἀλλά καί διά νά μοῦ ὑπενθυμίζει πάντοτε ὅτι ἡ πορεία τοῦ Ἐπισκόπου εἶναι ταυτόσημος μέ αὐτήν τοῦ Καλοῦ Ποιμένου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εὐγνωμόνως εὐχαριστῶ καί ὅλους ὅσους εὐρίσκεσθε ἐδῶ σήμερον διά νά ὑποδεχθῆτε τόν Ποιμενάρχην τοῦ τόπου.

Εὐλογῶ καί ἀσπάζομαι πάντας ὑμᾶς. Εἰρήνη Πᾶσι. Σᾶς εὐχαριστῶ!

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ

Αριθμ. Πρωτ. 182

Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, τιμιώτατοι Ἐπίτροποι, πρόκριτοι καὶ εὐλογημένοι χριστιανοὶ τῶν νήσων Σύμης, Τήλου, Χάλκης καὶ Μεγίστης (Καστελλορίζου), τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, τέκνα τῆς ἡμῶν Μετρίότητος ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά, χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχή, εὐλογία καὶ συγχώρησις.

Ἐστω γνωστὸν πᾶσιν ὑμῖν, ὅτι τῆς Ἱερᾶς ὑμῶν Μητροπόλεως ἀπροστατεύτου διαμεινάσης, ἅτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος Μητροπολίτου Χρυσοστόμου τὸ ἐπὶ γῆς ζῆν ἐκμετρήσαντος, ἡ Μήτηρ Ἁγία τοῦ Χριστοῦ Μεγάλη Ἐκκλησία, ἐκ πολλῆς πρὸς ὑμᾶς ἀγάπης καὶ κατ' ὀφειλὴν ἀξιόχρεων, ἔλαβε μέριμναν περὶ τούτου, ἡ δὲ ἡμετέρα Μετρίότης μετὰ τῆς περὶ ἡμᾶς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου προήλθομεν εἰς ἐκλογὴν καὶ ἀποκατάστασιν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ Ἀρχιερέως ἱκανοῦ, δυναμένου αἰσίως καὶ λυσιτελῶς διεξάγειν τὸ ἔργον τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ κατὰ Χριστὸν διαποιμάνσεως ὑμῶν.

Ψήφων τοίνυν κανονικῶν γενομένων ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς Πανσέπτῳ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, ἡμετέρα Πατριαρχικὴ προτροπὴ καὶ ἀδεία, ὑπὸ τῆς περὶ ἡμᾶς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου, τῇ ἐπικλήσει τοῦ Παναγίου καὶ Τελεταρχικοῦ Πνεύματος, εἰς ἐκλογὴν καὶ ἀνάδειξιν τοῦ πλέον ἐνδεδειγμένου ἐκ τῶν τεθέντων τριῶν ὑποψηφίων προσώπου πρὸς ἀνάληψιν τῆς ἀρχιερατικῆς προστασίας καὶ ποιμαντικῆς ράβδου τῆς Ἐπαρχίας ὑμῶν, προεκρίθη τῶν ἄλλων καὶ ἐξελέγη παμψηφεὶ ὁ Ὀσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης κύριος Χρυσόστομος Πίτσης, Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κώου καὶ Νισύρου, ἀνὴρ κόσμιος τοῖς ἥθεσι καὶ ἱεροπρεπής, τὰ θεῖα καλῶς ἐξησκημένος, παιδείᾳ κεκοσμημένος ἐκκλησιαστικῇ τε καὶ τῇ θύραθεν, φρονήσει καὶ ἱκανότητι συγκεκροτημένος, καὶ πείραν οὐ μικρὰν ἔχων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ ὑποθέσεων ἐκ τῆς ἄχρι τοῦδε μακρᾶς, δοκίμου καὶ τετιμμένης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διακονίας αὐτοῦ, ὃς καὶ ἀνεδείχθη γνήσιος καὶ κανονικὸς Μητροπολίτης τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης.

Ὅθεν καὶ διὰ τοῦ παρόντος Πατριαρχικοῦ ἡμῶν καὶ Συνοδοικοῦ Γράμματος κοινοποιοῦντες τοῦτο πᾶσιν ὑμῖν τοῖς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σύμης ἀγα-

πληροῦς ἡμῖν καὶ εὐλογημένοις χριστιανοῖς, εὐχόμεθα καὶ εὐλογοῦμεν πα-
τρικῶς καὶ ἐντελλόμεθα καὶ παραγγέλλομεν ἐκκλησιαστικῶς, ὅπως τὸν
διαληφθέντα Ἱερώτατον Μητροπολίτην Σύμης, λίαν δὲ ἡμῖν ἀγαπητὸν
ἐν Χριστῷ ἀδελφὸν καὶ συλλειτουργόν, κύριον Χρυσόστομον γινώσκητε
ἀπὸ τοῦδε γνήσιον, νόμιμον καὶ κανονικὸν Ἀρχιερέα ὑμῶν καὶ κυριάρχην
τῆς Ἐπαρχίας καὶ εὐαγγελικὸν ποιμένα τοῦ ἐν αὐτῇ λογικοῦ ποιμνίου καὶ
πατέρα πνευματικὸν ἀπάντων ὑμῶν, καὶ μνημονεύετε οἱ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ
καταλόγου τοῦ κανονικοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, ὡς νενόμισται, ἐν πάσαις ταῖς
ἱεραῖς τελεταῖς καὶ ἀκολουθίαις, πειθόμενοι οἱ πάντες καὶ ὑποτασσόμενοι
ταῖς ἀρχιερατικαῖς αὐτοῦ ὑποθήκαις καὶ συμβουλαῖς, ὡς ἀφορώσαις εἰς
τὴν ψυχικὴν ὑμῶν ὠφέλειαν καὶ τὴν φυλακὴν τῶν πατρῶν δογμάτων
καὶ παραδόσεων.

Ἐπὶ δὲ τούτοις, ἀπονέμοντες πᾶσιν ὑμῖν ὀλόθυμον τὴν Πατριαρχικὴν καὶ πατρικὴν ἡμῶν εὐλογίαν, εὐχόμεθα ὑμῖν καὶ τοῖς οἴκοις ὑμῶν πλούσια πάντοτε τὰ δωρήματα τοῦ Δοτῆρος παντὸς ἀγαθοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ὑμῶν, Οὗ ἡ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἶησαν μετὰ πάντων ὑμῶν.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ, βιη΄, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον (ζ')

Ἐπινεμήσεως ΙΑ'

Handwritten signature: A. G. Gaivara

for Nicolas Kuvshinov

[Handwritten signature]

~~to Derek and Kristin~~

~~Emergency Daptaprot~~

to Surgeon Kai P. P. P. P.

to Pittsburgh, Pa.

10/06/2020

for the purpose of the investigation

Shapmeyer will add a page

[illegible]

Самые красивые сады мира

8 1/2 pages in 2 weeks

**ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ
ΤΟΥ ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΕΒΑΣΤΕΙΑΣ
κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΥ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΕΝΘΡΟΝΙΣΙΝ ΤΟΥ ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ
κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
(Cύμη, 17 Μαρτίου 2018)**

*Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα Κώου καί Νισύρου κύριε Ναθαναήλ,
Τοποτηρητά τῆς Ἱερᾶς Ἐπαρχίας ταύτης, Σεβασμιώτατοι καί Θεοφι-
λέστατοι ἅγιοι Ἀρχιερεῖς,*

*Εὐλαβέστατοι ἅγιοι Πατέρες,
Ἐξοχώτατοι Ἀρχοντες τοῦ τόπου,
Εὐλαβεῖς Χριστιανοὶ ἀδελφοί μου,*

“Οὗκ ἐστὶν εὐφροσύνη ὑπὲρ χαράν καρδίας”, κατὰ τὴν Ἀγία Γραφή
(Σ. Σειράχ 30,16).

Αὐτὴ τὴν ἰδιάζουσα πνευματικὴ χαρὰ βιώνουν αἱ καρδίαι ὅλων μας,
πιστεύω, κατὰ τὴν ἱερὰ ἐκκλησιαστικὴ αὐτὴ στιγμή.

Κατ’ αὐτὴν ὁ Κύριος ἐπιδαφιλεῖ εἰς τὸν πεφιλημένον ἀδελφόν μας
Χρυσόστομον Ἀρχιερέα, Ἀγιορείτην ἐκ Κώου τῆς Πατριαρχικῆς Δω-
δεκανήσου, “τὴν χαράν Του πεπληρωμένην ἐν Αὐτῷ” (πρβλ. Ἰωάν. 17,
13), καθαγιάζων διὰ τῆς ἀοράτου ἐπιστασίας Του τὴν ἐνθρονιστήριον
ἀπαρχὴν τῆς ποιμαντορίας του ὡς νέου Μητροπολίτου Σύμης. Διὰ
τοῦτο αἰσθάνομαι πρωτίστως τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσω τὴν πρὸς Κύ-
ριον ὀλόθυμον εὐχαριστίαν πάντων ἡμῶν καὶ εὐθύς ἀμέσως νὰ διαβιβά-
σω πρὸς ὑμᾶς, Σεβασμιώτατε ἅγιε Σύμης, κατὰ τὸν ἐπισημότερο τρόπο
τὴν εὐλογίαν τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνστα-
ντινουπόλεως καὶ τὰς πολυτίμους εὐχὰς τῆς Α.Θ.Παναγιότητος, τοῦ
Προκαθημένου αὐτῆς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου Βαρθολομαίου,
τοῦ ἀπὸ ἐτῶν παρακολουθήσαντος καὶ ἐκτιμήσαντός σε, ἀλλὰ καὶ ἐν
πατρικῇ εὐηκοῖᾳ εἰσπράξαντος καὶ συμμερισθέντος τοὺς προσήκοντας
ἀγαθωτάτους λόγους ὑπὲρ τῆς προκρίσεώς σου, τοῦ μέχρι πρό τιнос
Ποιμενάρχου σου πρωτίστως, ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ ἀγίου Κώου καὶ Νισύ-
ρου κυρίου Ναθαναήλ, καὶ ἄλλων ἀσφαλῶς.

Ἐπὶ κεφαλῇς δέ τῶν ἄλλων αὐτῶν, ἀδιαμφισβητήτως προέχει ἡ δι-
ηνεκὴς προσευχητικὴ μνήμη τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει συμμοναστῶν σου, καὶ
μάλιστα τοῦ Γέροντος καὶ πνευματικοῦ σου πατρός Ἀρχιμ. Βασιλείου,

τοῦ ἐπιλέκτου Προηγούμενου Ἰβήρων, τοῦ ἐπὶ σειράν ἐτῶν σεβασμίου Καθηγουμένου σου εἰς τὴν Ἱ. Μονὴν Σταυρονικήτα Ἀρχιμ. Τύχωνος, καὶ τοῦ πεφιλημένου πνευματικοῦ ἀδελφοῦ καὶ συνοδίτου τοῦ βίου σου Ἀρχιμ. Ναθαναήλ, τοῦ Κώου, Καθηγουμένου τῆς Ἱ. Μονῆς Ἰβήρων.

Εἶναι, λοιπόν, καὶ προσωπικὴ μου πεποίθησις ἐκ βαθέων, ὅτι ὡς ἐκ τούτων, ἡ θαυματουργὸς Πορταΐτισσα Θεοτόκος, ἔκρουσε καὶ διὰ σέ τὴν θύρα τοῦ Θεοῦ Ἑλέους!

Ἀγαπητοί μου ἀδελφοί,

Μετά τοῦ ἐνθρονιζομένου Μητροπολίτου Σύμης συνδέομαι κι ἐγώ πνευματικῶς ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς εἰς πρεσβύτερον χειροτονίας του, τὴν ὁποῖαν ἐτέλεσα τὴν 8ην Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1995 ἐν τῇ Ἀγιορειτικῇ Μονῇ Σταυρονικήτα. Κατὰ δέ τὴν εὐσημο καὶ ιερὰ αὐτὴ στιγμή τῆς ζωῆς του, ἐν συγκινήσει καὶ καυχῇ, ἐπαναλαμβάνω ἐλάχιστά τινα ἐξ ὧν τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἀπηύθυνα πρὸς αὐτόν:

“... Ἡ πνευματικὴ συγγένεια εἶναι γιὰ τὴν Ὁρθόδοξο Πίστι καὶ Ἐκκλησία μας ἓνας ἱερός θεσμός καὶ ἓνας ἄρρηκτος κατὰ Χριστόν δεσμός πού συνδέει ἰσχυρά, μὲ τὴν ιερὰ μνήμη καὶ τὴν προσευχή, ὅχι μόνον δύο ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἱερό καὶ ἅγιο αὐτοὶ ἐκπροσωποῦν. Βλέπω, λοιπόν, ἀγαπητέ μου Χρυσόστομε, γιὰ πολλοστή φορά ἀνά τὴν κοινὴν ιερὰ ἱστορία συμπνευματισμοῦ τῆς μαρτυρικῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τοῦ Ἀγιωνύμου Ὁρους νὰ ἐπιτρέπη ὁ Θεὸς τὴν δημιουργία τῶν πνευματικῶν ἐκείνων προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἀδιάλειπτη συνέχεια τοῦ μυστηρίου τῆς προσευχῆς.

Δέν ἀμφιβάλλω, λοιπόν, ὅτι ὄντως ἀδιάλειπτος καὶ ταπεινὴ θὰ εἶναι καὶ ἡ δική σου προσευχή γιὰ τὴν Μητέρα σου Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τό Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τό ὁποῖο αἶρει μετ’ ἐγκαρτερήσεως τὸν Σταυρόν τοῦ Κυρίου καὶ μαρτυρεῖ γιὰ τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σωτηρία τοῦ κόσμου, γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τῆς Ἀγιωτάτης Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μας καὶ τὴν προβολή τῆς παραδόσεως αὐτῆς, καὶ πάντα ταῦτα ἐπ’ ἐλπίδι τῆς Χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τοῦ Κυρίου....”.

Σεβασμιώτατε ἅγιε Σύμης,

Αὐτοὺς τοὺς βιωματικούς λόγους καὶ τὰ αἰσθήματα σοῦ ἀπήυθυνα τότε. Σήμερα σέ ἀξιώνει ὁ Θεὸς νὰ βιώνης μεζόνως, μαζί μέ ἄλλες μυστικὲς εὐεργεσίες τῆς Θείας Χάριτος πρὸς σέ, καὶ τὴν χαρισματικὴ συνέπεια τῆς ἐγνωσμένης μοι ἀδιαλείπτου αὐτῆς προσευχῆς σου, ἀλλὰ καὶ τῆς τιμίας πολυετοῦς μαρτυρίας σου εἰς τοὺς κόλπους τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, τοῦ Οἰκουμενικοῦ μας Πατριαρχείου, εἰς τοῦ ὁποίου ἐν τέ-

λει τήν πρόνοια γιά τήν ἱστορική Δωδεκάνησο ὀφείλεις καί σύ τήν ἐν αὐτῇ Ἀρχιερατική ἐξέλιξί σου.

Ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία, σοῦ ἐμπιστεύεται τό εὐσεβές ποίμνιο τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου μέ τήν βεβαιότητα, ὅτι διά τῆς πολυχρονίου ἀσκητικῆς, λειτουργικῆς καί δι-οικητικῆς προπαιδείας σου καί τοῦ ἀμέμπτου ἡθους σου θά συμβάλλης ἐξαιρετῶς κατά τούς δυσχερεῖς καιρούς μας εἰς τήν περαιτέρω Ὁρθό-δοξο πνευματική καλλιέργεια καί τήν ἐν Χριστῷ προκοπή του.

Ἡ δέ Χάρις τοῦ Κυρίου, τῇ πρεσβείᾳ τῆς προστάτιδος τοῦ Γένους μας Ὑπεραγίας Θεοτόκου, εἴη πάντοτε μετά σοῦ. Ἀμήν.

ΟΜΙΛΙΑ
ΤΟΥ ΑΙΔΕΣΙΜ. ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ
ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΑΚΡΗ,
ΓΕΝΙΚΟΥ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΟΥ,
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΘΡΟΝΙΣΗ
ΤΟΥ ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ, ΤΗΛΟΥ,
ΧΑΛΚΗΣ ΚΑΙ ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟΥ
κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Β'.

(17-3-2018)

Σεβασμιώτατε ἐκπρόσωπε τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριάρχου κυρίου κυρίου Βαρθολομαίου, Μητροπολίτα Σεβαστείας κύριε Δημήτριε.

Σεβασμιώτατε Τοποτηρητά τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, Μητροπολίτα Κῶου καί Νισύρου κύριε Ναθαναήλ.

Σεβασμία τῶν Ἱεραρχῶν χορεία.

Εὐλαβέστατοι Κληρικοί, Ὁσιώτατοι Μοναχοί.

Κύριε Ὑπουργέ, κύριε Περιφερειάρχα Νοτίου Αἰγαίου, κύριε Ἀντιπεριφερειάρχα Δωδεκανήσου, κύριοι Βουλευτές, κύριοι Δήμαρχοι.

Ἐντιμώτατοι ἐκπρόσωποι ὅλων τῶν Στρατιωτικῶν, Λιμενικῶν, Ἀστυνομικῶν καί λοιπῶν Ἀρχῶν καί ὅλων τῶν Φορέων.

Λαέ τοῦ Θεοῦ εὐλογημένε.

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως

Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου, καί σεβαστέ μας Ποιμενάρχα κ. Χρυσόστομε.

Μέ αισθήματα υπέρμετρης πνευματικῆς χαρᾶς καί ἀγαλλιᾶσεως ὁ ἱερός Κλῆρος καί τό χριστεπώνυμο πλήρωμα τῆς τοπικῆς μας Ἐκκλησίας, Σᾶς ὑποδέχονται σήμερα στήν Μητροπολιτική ἔδρα τῆς πολυνησιακῆς καί ἀκριτικῆς μας Μητροπόλεως, τοῦ ἀκροτάτου αὐτοῦ προμαχώνος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί τῆς Ὁρθοδοξίας. Χαίρόμεθα ἅπαντες καί δοξάζομεν τόν ἐν Τριάδι Θεόν, διότι ἡ Πρόνοια Αὐτοῦ, προτάσει τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Βαρθολομαίου καί ψήφων κανονικῶν γενομένων ὑπό τῆς Ἀγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Σᾶς ἐξέλεξε Ἐπίσκοπον καί Μητροπολίτην τῆς καθ' ἡμᾶς θεοσώστου Ἱερᾶς Μητροπόλεως. Χαίρομεν ἔτι, διότι πλέον «ὁ χειμῶν παρῆλθε» καί καυχώμεθα σεμνοπρεπῶς μετά τοῦ οὐρανοβάμονος Ἀποστόλου τῆς ἀγάπης, ἀφοῦ εἰς τό ἐξῆς «ἔχομεν Ὑμᾶς ἀρχιερέα... τῶν ἁγίων λειτουργῶν καί τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καί οὐκ ἄνθρωπος». πρβλ (Ἑβρ., ἡ'1-2).

Σεβασμιώτατε, ἔχετε τήν μεγάλη τιμή νά ἀνερχεσθε σήμερα τίς βαθμίδες τοῦ Ἀρχιερατικοῦ Θρόνου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σύμης. Ἐνός Θρόνου κοσμηθέντος, πρό τῆς Ὑμετέρας τιμίας ἀφίξεως, ὑπό τῆς σεπτῆς μορφῆς τοῦ πολυκλαύστου πρώτου Μητροπολίτου μας κυροῦ Χρυσοστόμου τοῦ Α' τοῦ Ἰμβρίου. Ἐνός ἀγνοῦ καί σεμνοῦ Ἱεράρχου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, τό ἔργον τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τήν ἀνεκτίμητη παρακαταθήκη, τήν στερεά βάση καί τό ἀρραγές θεμέλιο τῆς Μητροπόλεως πού Σᾶς παραδίδεται καί ἐξασφαλίζει τήν σταθερότητα τῆς μετέπειτα πορείας τῆς.

Παραλαμβάνετε λοιπόν ἕνα ἀξιόλογο ἔργο, διά νά τό συνεχίσετε καί σὺν Θεῷ νά τό ἐπαυξήσετε. Οἱ εὐλαβεῖς κάτοικοι καί οἱ Ἀρχοντες κάθε νησιοῦ, περιμένουν τόν πνευματικό Πατέρα καί Ἐπίσκοπο γιά νά συνεχίσει καί νά ἐνισχύσει τίς μακραίωνες παραδόσεις, τά χριστιανικά ἥθη καί τά ἔθιμα. Σᾶς περιμένουν τά ἱερά σεβάσματα, οἱ περικαλλεῖς Ἐνοριακοί Ναοί, οἱ ἱστορικές Μονές καί τά ἀναρίθμητα ἐκκλησάκια, μέ κορυφαία στήν Σύμη τήν Ἀρχαγγελική Μονή τοῦ Ταξιάρχου μας Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτη. Ὁμοίως καί στά ἄλλα νησιά τῆς Μητροπόλεως δεκάδες Μονές καί Ναοί, ὅπως στήν Τήλο ὁ Ἅγιος Παντελεήμονας, στήν Χάλκη ὁ Ἅγιος Νικόλαος καί ὁ Ἅγιος Ἰωάννης, τέλος στό Καστελλόριζο ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος μέ τόν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ Βουνοῦ. Καί Σᾶς ἀναφέρω ὅτι, τά ἐκκλησιαστικά μας μνημεῖα, δέν εἶναι ἀπλοί μουσειακοί χώροι, πού ξεκουράζουν μόνο σωματικά. Εἶναι ζωντανοί

τόποι προσευχής και λατρείας, σημεία Θείας και ανθρωπίνης συναντήσεως, πού προσφέρουν ασφαλές καταφύγιο στις άγριες μπόρες της φύσεως και της ζωής, ένσαρκώνοντα ανά τους αιώνες ανόθευτο τό όρθόδοξο βίωμα και την πατροπαράδοτη ευσέβεια του θεοφιλους και φιλαγίου Λαού μας.

Ό ιερός Κλήρος περιμένει τον Έπίσκοπο πού θά άγκαλιάζει όλους μέ αγάπη και μαζί μέ τον πιστό λαό της Άγγελοφρουρήτου Ίερās Μητροπόλεώς μας, προσβλέπει εις την Ύμετέραν Σεβασμιότητα μέ υϊική αγάπη, έκκλησιαστική ύπακοή και έμπιστοσύνη, αναμένοντας και προσμένοντας αυτήν ως «Πατέρα πατέρων και Ποιμένα ποιμένων», κατά τον όμώνυμό σας ιερό και μελίρρυτο Χρυσόστομο. Οί εύλαβείς Χριστιανοί της χαριτόμορφης Έπαρχίας μας, ανοίγουν σήμερα την καρδιά και την ψυχή τους, Σās υποδέχονται και Σās εϋχονται ό Θεός νά σās δίδει φωτισμό και έμπνευση, υγεία και μακροήμερευση, δύναμη και άντοχή διά νά ξεκινήσετε την δύσκολη, αλλά θεοφιλή Ποιμαντορία Σας.

Σās διαβεβαιώνουμε Σεβασμιώτατε ότι θά Σās στηρίζουμε, θά σταθοϋμε δίπλα σας, έμπνεόμενοι από τό ήθος και την σεμνή μορφή Σας, συνοδοιπόροι στον άγώνα της πηδαλιουχίας του νοητού σκάφους της Έκκλησίας των Νησιών μας, της Σύμης, της Τήλου, της Χάλκης και του αγαπημένου μας Καστελλόριζου. Αναμένουμε νά καθοδηγήσετε και νά έμπνεύσετε τον Όρθόδοξο λαό μας «εις νομάς σωτηρίου» και λιμένας γαλήνιους. Σέ μία νέα πορεία πνευματικής προόδου, χριστιανικής αγάπης και άλληλεγγύης, μία πορεία έλπίδας και σωτηρίας.

Σεβασμιώτατε,

Έχομεν την καρδιά μας αναπαυμένη, διότι γνωρίζομεν καλώς, ότι ό Δεσπότης μας ήλθε πλήρης πείρας, την όποία δέν απέκτησε θεωρητικά αλλά στην πράξη, σέ σκάφος μεγάλο πού έπλεε σέ βαθιά νερά, δηλαδή την πολυάνθρωπη Μητρόπολη της Κω, μέ τίς πολλές Ένορίες και ύποχρεώσεις. Σέ νησί μέ πολλούς ανθρώπους, πολλά θέματα, καθημερινές απαιτήσεις και μεγάλο φόρτο εργασίας. Όλα αυτά, τά διαχειριστήκατε μέ απόλυτη έπιτυχία ως Πρωτοσύγκελλος και μάλιστα κατά τά τελευταία έτη, παρά τω πλευρῳ ενός σοφοϋ και κατά πάντα άξίου Ποιμενάρχου, του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κώου και Νισύρου κυρίου Ναθαναήλ, τον όποϊον από της θέσεως αυτής, εύχαριστώ θερμά και έκ βάθους καρδιάς, διά την άοκνον και πατρικήν φροντίδα πού επέδειξε προς την άπορφανισθεϊσαν Μητρόπολιν Σύμης, καθ' όλον τό διάστημα της ούσιαστικής Τοποτηρητείας του.

Τήν όλην πείρα Σας Άγιε Σύμης, πλασιώνουν και τά χαρίσματά Σας, όπως ή λειτουργική Σας παιδεία, ή θεολογική Σας κατάρτιση, τό υγιές

ἐκκλησιαστικόν Σας φρόνημα, ἀλλὰ προπαντός ἡ αὐθεντική Ἀγιορείτικη παράδοση καί ζωή, τῆς ὁποίας τήν πείραν ἐλάβετε παιδιόθεν καί εἰς τό ἐξῆς ἀναμένωμεν νά μᾶς μεταγγίσετε. Πάντα ταῦτα, σηματοδοτοῦν καί ἐγγυῶνται μιά νέα πνευματικῶς γόνιμον καί κοινωνικῶς δημιουργική πορεία τῆς τοπικῆς μας Ἐκκλησίας. Πέραν τούτων ὅμως, διακατεχόμεθα καί ἀπό τήν χαρά, ὅτι εἴσθε ἀφοσιωμένος στήν Ἀγία τοῦ Χριστοῦ Μεγάλη Ἐκκλησία, τό Οἰκουμενικόν μας Πατριαρχεῖον, καί ἔτσι θά συνεχισθεῖ ἡ παράδοση πού ἄφησε στόν τόπο ὁ ἀοίδιμος προκατόχός Σας, διότι ἡ μεγάλη του ἀγάπη, ἡ εὐαισθησία του καί ἡ ἀναπνοή του ἦταν τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον.

Σεβασμιώτατε, καλῶς ὀρίσατε στήν Σύμη, καλῶς ἤρθατε στά περήφανα νησιά μας. Ἐπιτρέψτε μου νά Σᾶς εὐχαριστήσω θερμῶς, διότι αὐτήν τήν μεγάλη στιγμή τῆς Ἐνθρονίσεώς Σας ἐπιλέξατε νά ἐνδυθεῖτε μέ τό ἱερόν Ἐπιτραχήλιον καί τό Ἀρχιερατικόν Ὠμοφόριον, τά ὁποῖα μετά σεβασμοῦ καί ἀγάπης Σᾶς προσέφερε ὁ ἱερός Κλῆρος τῆς Ἐπαρχίας Σας, «πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἀγίων εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ». (Ἐφεσ. Δ', 12-13).

ΑΕΙΟΣ!!!

ΟΜΙΛΙΑ
ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ
ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΚΟΘΜΑΚΗ,
ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΤΗΣ Ι. ΜΟΝΗΣ ΠΑΝΟΡΜΙΤΟΥ,
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΝΘΡΟΝΙΣΗ ΤΟΥ
ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ, ΤΗΛΟΥ, ΧΑΛΚΗΣ
ΚΑΙ ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟΥ κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Β'.
(17-3-2018)

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα Σεβαστείας κύριε Δημήτριε, τίμιε ἐκπρόσωπε τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἡμῶν κυρίου κυρίου Βαρθολομαίου, Ἄγιε Τοποτηρητά Μητροπολίτα Κώου καί Νισύρου κύριε Ναθαναήλ, Ἄγιοι Ἀρχιερεῖς,

Σεβαστοί Πατέρες, Ἀξιότιμοι ἐκπρόσωποι τῶν Ἀρχῶν τῆς φιλότατης μας Πατρίδος, εὐλαβεῖς Χριστιανοί.

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, Τήλου, Χάλκης καὶ Καστελλορίζου, καὶ σεβαστέ μας Ποιμενάρχα κ. Χρυσόστομε.

«*Ἀγάλλεται ἡ Μονὴ σου σήμερον Μιχαήλ ὁ Πανορμίτα ἐνθέως...*»

Μετά πάσης χαρᾶς καὶ πνευματικῆς ὄντως ἀγαλλιάσεως, σύσσωμος ἡ Ἱερά καὶ ἱστορική Μονὴ τοῦ Παμμεγίστου Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου, Σᾶς ὑποδέχεται σήμερον εἰς τὴν Σύμην καὶ μετ' ὀλίγον εἰς τοὺς φιλόξενους κόλπους της. Ἡ ἐμὴ ταπεινότης ὁ Ἡγουμενεύων, ἡ Ἐφορεία, τό ὑπαλληλικόν καὶ ἐργατικόν προσωπικόν αὐτῆς, Σᾶς καλωσορίζομεν εἰς τὴν νῆσον τῆς Σύμης καὶ Σᾶς ὑποδεχόμεθα γηθοσύνως, ἐπὶ τῇ γενομένῃ ἐπαξία ἐκλογῇ καὶ καταστάσει Ὑμῶν ὡς Μητροπολίτου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεώς μας καὶ παραλλήλως ὡς Κυριάρχου Ἐπισκόπου τῆς Ἱερᾶς Μονῆς μας.

Ἡ Ἱερά Μονὴ Πανορμίτου Σεβασμιώτατε ὡς γνωρίζετε, ἔχει ἱστορίαν μακραίωνον καὶ ἔνδοξον. Σήμερον διὰ τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ τυγχάνει κέντρον ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας, ὅασις πνευματικὴ διὰ χιλιάδας ἀνθρώπων, οἵτινες προσέρχονται εὐλαβῶς ἔμπροσθεν τῆς θαυματουργοῦ Εἰκόνης τοῦ Ταξιάρχου, διὰ νὰ προσευχηθοῦν, νὰ ἀντλήσουν δύναμιν πνευματικὴν καὶ θάρρος, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς ποικίλας καὶ ἀντιξόους τοῦ βίου συνθήκας.

Εἰς τό ἐξῆς διὰ τῆς ἐκλογῆς Σας, ἡ Θεία Πρόνοια συνυφαίνει τὴν συνέχειαν τῆς ζωῆς Σας μέ αὐτήν τὴν μακραίωνον ἱστορίαν τῆς Σεβασμίας Μονῆς τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου καὶ Σᾶς περισκέπτει διὰ τῆς Ἀρχαγγελικῆς Αὐτοῦ Χάριτος. Ἄλλ' ὅμως καὶ ἡμεῖς ἅπαντες, περιβάλλομεν Ὑμᾶς μετὰ σεβασμοῦ, ἐμπιστοσύνης καὶ ἀγάπης, συμπαραστεκόμενοι εἰς τὸν δύσκολον ἀγῶνα Σας, ἐξαιτοῦντες τό ἀδιάπτωτον πατρικόν Σας ἐνδιαφέρον διὰ τὴν πρόοδον καὶ καλὴν λειτουργίαν τοῦ Ἀρχαγγελικοῦ τούτου Προσκυνήματος.

Εἵμεθα δέ πεπεισμένοι, ὅτι εἰς τό ἐξῆς δι' Ὑμῶν, ἐγκαινίζεται νέα σελὶς διὰ τὴν Ἱεράν ἡμῶν Μονὴν καὶ Ἱεράν Μητρόπολιν, τὴν ὁποίαν κοσμεῖ ἡ Ἀρχιερωσύνη Σας. Διὰ τοῦτο εὐχόμεθα καὶ προσευχόμεθα ἐκ βάθους ψυχῆς, ὅπως ὁ Πρῶτος καὶ Μέγας Ἀρχιερεὺς Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἐνισχύῃ Ὑμᾶς ἄνωθεν, παρέχων πλουσίως ὑγιεὶαν καὶ δύναμιν, ὑπομονὴν καὶ θέλησιν διὰ νὰ ἐπιτελεῖτε θεοφιλῶς τὴν ἐμπειστευμένην παρ' Αὐτῷ νέαν καὶ ὑψηλὴν Ἀρχιερατικὴν Διακονίαν Σας.

Διερμηνεύων τὴν ἀγάπην καὶ τὰ αἰσθήματα σεβασμοῦ πάντων τῶν ἐν τῇ Μονῇ ἐργαζομένων καὶ διαβιούντων, εὐχομαι ὅπως πηδαλιου-

χεῖτε τήν νοητήν ταύτην ὀλκάδα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, εἰς ἔτη πλεῖστα καί λαμπρύνετε τήν ποιμαντορίαν Ὑμῶν δι' ἔργων εὐκλεῶν, μετὰ τῆς διακρινούσης Ὑμᾶς ἀληθοῦς θεοσεβείας, καί τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὰς πατρώας παραδόσεις τῆς Ὁρθοδοξίας.

Διό καί ἀναπέμπω Δοξολογίαν πρὸς τόν Δομήτορα τῆς Ἐκκλησίας Κύριον καί ἐπικαλοῦμαι τήν πύρινον προστασίαν τοῦ Παμμεγίστου Ταξιάρχου ἡμῶν Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου, ἵνα τό ἀμέτρητον ἔλεος Αὐτοῦ ἐνθαρρύνῃ καί ἐνισχύῃ πάντοτε ἐν τῷ μεγάλῳ ἔργῳ τοῦ Ἐπισκόπου καί Ποιμενάρχου, ἐπιδαψιλεύων Ὑμᾶς διὰ ἀστεμφοῦς ὑγιείας καί κρατύνῃ ἐπὶ μήκιστα ἔτη εἰς τήν Μητρόπολιν ταύτην πρὸς σωτηρίαν ψυχῶν καί εὐκλειαν τῆς Μητρός ἡμῶν, Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

Δεχτέιτε Σᾶς παρακαλῶ ἐκ μέρους τῆς Ἱερᾶς Μονῆς εἰς ἔνδειξιν σεβασμοῦ, τιμῆς καί ἀγάπης πρὸς τό Σεπτόν πρόσωπόν Σας, αὐτήν τήν Ἀρχιερατικὴν Μίτρα κατὰ τό ψαλμικόν, ὡς «στέφανον ἐκ λίθων τιμίων», «καὶ ἔντεινον καὶ κατευοδοῦ καὶ βασίλευε ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης» (ψλμ. 44, 5).

ΑΕΙΟΣ!!!

ΕΝΘΡΟΝΙΣΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΣΕΒ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Β΄
(17 ΜΑΡΤΙΟΥ 2018)

Σεβασμιώτατε ἐκπρόσωπε τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος, τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριάρχου κυρίου κυρίου Βαρθολομαίου, Μητροπολίτα Σεβαστείας κύριε Δημήτριε,

Σεβασμιώτατε Τοποτηρητὰ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου, Μητροπολίτα Κώου καί Νισύρου, φίλτατε ἐν Χριστῷ ἀδελφέ, κύριε Ναθαναήλ,

Σεβασμιώτατοι καὶ Θεοφιλέστατοι Ἅγιοι Ἀρχιερεῖς,

Ἅγιοι Καθηγούμενοι,

Τίμιον Πρεσβυτέριον καὶ ἐν Χριστῷ Διακονία,

Ὅσιώτατοι Μοναχοὶ καὶ Μοναχές,

Ἐξοχώτατε Ἐκπρόσωπε τῆς Κυβερνήσεως,

Κύριε Ὑπουργέ,

Κύριοι Βουλευταί,

Κύριε Περιφερειάρχα,
 Κύριοι Ἐπαρχοι
 Κύριοι Δήμαρχοι
 Στρατηγέ,
 Περιφερειακοί καί Δημοτικοί σύμβουλοι,
 Ἐκπρόσωποι τῶν πολιτικῶν καί Στρατιωτικῶν Ἀρχῶν,
 Ἐκπρόσωποι Συλλόγων, Ἐνώσεων, Σχολείων καί Φορέων,
 Σοφολογιώτατε Ἰμάμη,
 Πιστέ καί εὐλογημένε Λαέ τῆς θεοσώστου καί εὐλογημένης ταύτης
 Ἐπαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Θρόνου,

Δόξαν, αἶνον καί εὐχαριστίαν ἀναπέμπω πρὸς τόν ἐν Τριάδι Προσκυνητόν Θεόν τῶν Πατέρων ἡμῶν ὅτι κατείδεν ἐπὶ τήν ταπεινότητά μου καί ἔχρισέ με Ἐπίσκοπον καί Μητροπολίτην τῆς ἀκριτικῆς ταύτης Ἱερᾶς Μητροπόλεως ἵνα ποιμάνω τόν λαόν Του ἐν ἀγάπῃ καί δικαιοσύνῃ.

Εὐγνωμόνους υἱικάς εὐχαριστίας, ὀφειλετικῶς καί ἐκ μέσης καρδίας, ὑποβάλλω, ταπεινῶς, πρὸς τήν Αὐτοῦ Θειοτάτην Παναγιότητα, τόν Προσκυνητόν μοι Αὐθέντην καί Δεσπότην, τόν Οἰκουμενικόν ἡμῶν Πατριάρχη Κύριον κύριον Βαρθολομαῖον, διὰ τήν πρὸς τήν ἀναξιότητά μου ἐκφρασθεῖσαν ἀπροσμέτρητον πατρικὴν Αὐτοῦ ἀγάπην καί πλουσίαν εὐεργεσίαν, ὅτι ἐπινεύσει καί εἰσηγήσει Αὐτοῦ, ψήφῳ δέ καί δοκιμασίᾳ τῆς περὶ Αὐτόν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι συνελθούσης Ἀγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου, ἐξελέγην Ἐπίσκοπος καί Μητροπολίτης τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου.

Ἰδιαίτερος θερμῶς καί ὀλοκαρδίως, ἀπευθύνω πλησμονήν εὐχαριστηρίων ὡδῶν καί προσρήσεων πρὸς Ὑμᾶς, Σεβασμιώτατε Ἅγιε ἀδελφέ, Μητροπολίτα Κώου καί Νισύρου καί Τοποτηρητά τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, κύριε Ναθαναήλ, διὰ τόν ποταμόν τῆς ἀγάπης Σας μέ τήν ὁποίαν μέ περιεβάλατε μέχρι σήμερον, μέ ἐστηρίξατε καί μέ ἐνισχύσατε, ἐν τῇ ἐπιτελέσει τῆς ἐν Κῷ ἱερατικῆς μου διακονίας. Καί λυποῦμαι, εἰλικρινῶς, Ἅγιε ἀδελφέ, διότι ἡ συγκυρία αὕτη εὐρίσκει Ὑμᾶς μαχόμενον μόνον, πλήν σθεναρῶς, διὰ τήν ἀποκατάστασιν τῶν πολλαπλῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ γενομένων ζημιῶν εἰς τοὺς Ἱερούς Ναοὺς τῆς νήσου καί γενέτειρας ἡμῶν Κῷ. Γνωρίζετε, Σεβασμιώτατε, ὅτι εἰς τὰς καθ' ἡμέραν προσευχάς μου θα δέωμαι ὑπὲρ τῆς Ὑμετέρας υἰείας καί ἄνωθεν ἐνισχύσεως. Ἐπιθυμῶ, δέ, νά διαβεβαιώσω Ὑμᾶς, ὅτι καί ἐκ τῆς θέσεως ταύτης, προθύμως θά σπεύσω εἰς ὅ,τι κρίνετε ὅτι δύναμαι διὰ τῶν ἀσθενῶν μου δυνάμεων νά συμπράξω.

Παρακαλῶ δέ, νά δεχθῇτε τὰς εἰλικρινεῖς εὐχαριστίας μου διὰ τόν περισσόν κόπον καί τόν ἀναλωθέντα χρόνον διὰ τήν, ὡς ἦν, ἄλλωστε,

ἀπολύτως ἀναμενόμενον, ἄψογον διεκπεραίωσιν τῆς Τοποτηρητείας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως ταύτης, ἀπό τῆς χηρεύσεως αὐτῆς μέχρι καί σήμερον, ὡς καί διά τήν κατά πάντα καί ἐν πάσῃ λεπτομερεῖᾳ ἀρίστην διοργάνωσιν τῆς σημερινῆς τελετῆς.

Εὐρισκόμενος, πλέον ἐνταῦθα, εὐγνωμόνως εὐχαριστῶ ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς, τόν κατὰ σάρκα ἀδελφόν μου Βασίλειον, τὰ τέκνα αὐτοῦ Ἑλένην καί Δημοσθένην, γνωστούς καί φίλους, ἐκ βάθους καρδίας, καί αἰτοῦμαι τήν συγχώρησιν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους, ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀδυναμίᾳ μου, ἐπίκρανα. Ἐπευλογῶ πάντας καί εὐχομαι πλουσίαν τήν ἀπό τοῦ Ἁγίου ἡμῶν Θεοῦ χάριν ἐπὶ πάντας. Δέν λησμονῶ τό προσφιλές μοι ποίμνιον τῶν εὐλογημένων Ἑνοριῶν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς πόλεως Κῶ καί τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Παύλου Λινοποτίου, τοὺς ἀγαπητοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς καί συνεφημερίους μου, τοὺς Ἱεροψάλτας, τοὺς Ἐπιτρόπους, τοὺς Νεωκόρους, ὅλους ὅσους ἡργάσθησαν καί συνεχίζουν νά ἐργάζονται διά τήν πρόοδον τῶν Ἑνοριῶν, καί πάντων τῶν εὐσεβῶν Ἑνοριτῶν, μεθ' ἁπάντων αὐτῶν τῶν ὁποίων ἀόκνως ἡργάσθημεν ἐν τῷ ἀμπελῶνι τοῦ Κυρίου μέ μόνον σκοπὸν τήν δόξαν τοῦ Θεοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας Του.

Συνέχεται ἡ καρδιά μου, ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ, καθ' ἣν αἰσθάνομαι ζωηράν τήν παρουσίαν ἐν τῷ πανσέπτῳ Ἱερῷ Ναῷ τούτῳ τῶν ψυχῶν πάνυ προσφιλῶν μου προσώπων. Τῶν ἀειμνήστων σεβαστῶν μου γονέων Δημοσθένους καί Ἑλένης, καί τῆς ἐνωρὶς ἐκδημησάσης πρὸς Κύριον ἀγαπημένης ἀδελφῆς μου Χρυσαιγῆς, τῶν προπατόρων μου Νικολάου καί Φιλιάς, τῆς ἐπ' ἀδελφῷ νύμφης μου Ἄννης, τῶν ὁποίων ἐκζητῶ τὰς εὐχὰς καί τὰς προσευχάς.

Εὐχαριστῶ ὅλους ὑμᾶς τοὺς σήμερον συνελθόντας εἰς τήν χαράν ταύτην διότι μέ τήν παρουσίαν Σας μοῦ δίδετε δύναμιν καί ἐλπίδα ὅτι τόν δύσκολον καί ἀνηφορικόν δρόμον, τόν ὁποῖον ἡ θεία χάρις ἤνοιξεν ἔμπροσθέν μου, δέν θά τόν βαδίσω μόνος. Θά ἔχω συνοδοιπόρους καί συμπαραστάτας πάντας ὑμᾶς καί, ἰδιαιτέρως, τόν Ἱερόν Κλῆρον, τὰς δημοτικές καί περιφερειακὰς Ἀρχάς, τόν φιλόχριστον Στρατόν καί πάντας τοὺς εὐσεβεῖς χριστιανούς τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ ταύτῃ. Ἰδιαιτέρως δέ καί ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου Πρωτ. π. Στεφάνου Μακρῆ, προθύμου καί ἀφοσιωμένου συνεργάτου, ἀσπάζομαι καί ἐναγκαλίζομαι τόν ἱερόν κλῆρον, τοὺς ἱεροψάλτας καί πάντας τοὺς διακονοῦντας καί ἐργαζομένους εἰς τὰ Γραφεῖα, τὰς Ἑνορίας καί τὰ Ἱερά Καθιδρύματα τῆς Ἱερᾶς ταύτης Μητροπόλεως.

Καί ἰδοὺ, σήμερον, φόβῳ πολλῷ συνεχόμενος καί ἐν ἀπολύτῳ συναισθήσει τῆς βαρυτάτης εὐθύνης, τήν ὁποίαν καλοῦμαι νά ἐπωμισθῶ,

ἀλλά θαρρῶν εἰς τό ἄπειρον ἔλεος τῆς εὐσπλαχνίας τοῦ πανοικτίρμονος Θεοῦ καί τās μεσιτείας τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, τῆς Πορταΐτισης, τοῦ Παμμεγίστου Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου, τοῦ Τιμίου ἐνδόξου Προφήτου Προδρόμου καί Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τοῦ Ἀγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καί ἱαματικοῦ Παντελεήμονος, καί τῶν Ἀγίων θεοστέπτων Βασιλέων καί ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης, τῶν Ἐφόρων καί Προστατῶν τῶν τεσσάρων εὐλογημένων Νήσων, πού ἀπαρτίζουν τήν θεόθεον λαχούσαν μοι ἐπαρχίαν, ἐγκαθίσταμαι κανονικός Ἐπίσκοπος καί Ποιμενάρχης τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου.

Διαδέχομαι τόν μακαρία τῇ λήξει γενόμενον ἀείμνηστον Προκάτοχόν μου κυρόν Χρυσόστομον Δημητριάδην, τόν ἐξ Ἰμβρου, πρῶτον Μητροπολίτην τῆς ἐν ἔτει 2004 νεοσυστάτου Ἱερᾶς ταύτης Μητροπόλεως, τήν ὁποίαν ἐποίμανε θεοφιλῶς καί θεαρέστως καί ὑπέρ ἧς πολλά ἐμόχθησεν ἐπὶ δέκα καί τρία συναπτά ἔτη καί μέχρι τῆς 9ης Ἰανουαρίου τοῦ παρόντος ἔτους, ὅτε καί ἀνεπαύθη πλέον ἐν σκηναῖς Δικαίων καί Ἀγίων, προσευχόμενος καί στηρίζων ἡμᾶς τούς περιλυπομένους.

Εἴη ἡ μνήμη αὐτοῦ αἰωνία καί ἄληστος!

Μέ αἰσθήματα ἐγκαρδιότητος καί πατρικῆς ἀγάπης νοερῶς περιπτύσσομαι τās ἐρατινάς νήσους καί πολυτίμους σμαράγδους τῆς Δωδεκανήσου, τās ἀπαρτιζούσας τήν Ἱεράν ταύτην Μητρόπολιν, τήν ἀγγελοφρούρητον Σύμην, τήν χαριτωμένην Τήλον, τήν ἐσμυρνισμένην Χάλκην καί τήν πάνυ ωραίαν Μεγίστην, τούς ἱερεῖς, τούς παντί τρόπῳ διακονούντας τόν Λαόν τοῦ Θεοῦ καί τούς πιστούς κατοίκους αὐτῶν μέ τό γενναῖον φρόνημα, τό ὀρθόδοξον ἥθος, τήν ἔνδοξον ἱστορίαν καί τās ἑλληνοχριστιανικάς παραδόσεις.

Περιούσιε Λαέ τοῦ Θεοῦ, Τίμιον Πρεσβυτέριον καί ἐν Χριστῷ Διακονία τῆς θεοστηρίκτου ἀκριτικῆς ταύτης Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἐπόμενος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως καί Δεσπότη, Οὗ τήν ἐξ ὕψους βοήθειαν, καθοδήγησιν, ἐνίσχυσιν καί εὐλογίαν ἐπικαλοῦμαι κατὰ τήν ἱεράν ταύτην στιγμήν, καθ' ἣν ἀνέρχομαι τās ἱεράς βαθμίδας τοῦ Ἀρχιερατικοῦ τούτου Θρόνου, δηλῶ ἀπεριφράστως τό Κυριακόν «οὐκ ἦλθον διακονηθῆναι, ἀλλά διακονῆσαι».

Ἦλθον διακονῆσαι ὑμᾶς, τόν λαόν τοῦ Θεοῦ, τά λογικά πρόβατα. Ἐπιθυμῶ νά ἐνσκύψω εἰς τά προβλήματα ἐκάστου ἐξ ὑμῶν, νά ἀφουγκρασθῶ τούς κτύπους τῶν καρδιῶν σας, νά συνεορτάσω ἐν ταῖς ἐορταῖς ὑμῶν, νά συγχαρῶ ἐν ταῖς χαραῖς ὑμῶν, νά συμπάσχω ἐν τοῖς παθήμασιν ὑμῶν, νά συμπορευθῶ μεθ' ὑμῶν, ὡς πατήρ, ὡς ἀδελφός, ὡς διδάσκαλος, ὡς ποιμήν.

Ἦλθον διακονῆσαι τοὺς πένητας, τοὺς ἀσθενεῖς, τοὺς ἀναξιόπαθοῦντας, τοὺς ἀδυνάμους, τοὺς γέροντας, τοὺς κατετρεγμένους, τοὺς ξένους, τὰς ζώσας εἰκόνας τοῦ Θεοῦ. Ἡ φιланθρωπία, οὐχὶ ὡς ἔκφρασις λύπης καὶ συμπαθείας, ἀλλ' ὡς μέριμνα καὶ φροντίς διὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν ἐν ἀνάγκαις καὶ περιστάσεσιν εὐρισκομένων, ἀποτελεῖ συστατικόν στοιχεῖον τῆς δράσεως ἐκάστης Ἱερᾶς Μητροπόλεως. Ἡ ἐπαναλειτουργία τοῦ Οἴκου Εὐγηρίας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου, συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς Νομοθεσίας, θά συναγάγη τοὺς ἀπόρους ἢ μοναχικούς γέροντας, οἵτινες θά ἀποκτήσουν στέγην, τροφήν, φάρμακα, περίθαλψιν καὶ, κυρίως, ἀγάπην καὶ φροντίδα.

Ἦλθον διακονῆσαι τὰ Ἱερὰ Σκηνώματα τῆς Πίστεως ἡμῶν, διὰ τῆς ἀνακαινίσεως τῶν Ἱερῶν Ναῶν καὶ Μονῶν, καὶ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιαστικῶν Μνημείων, ἅτινα οἱ Προπάτορες ἡμῶν κατέλιπον ὡς Παρακαταθήκην ἡμῖν τοῖς νεωτέροις ἵνα μαρτυρῶνται δι' αὐτῶν εἰς τοὺς αἰῶνας, οὐχὶ μόνον, ἡ Ἱστορία καὶ αἱ Τοπικαὶ Παραδόσεις, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐναλλαγαὶ τῶν διαφόρων Πολιτισμῶν, οἵτινες συνεκρότησαν, συνέγραψαν καὶ ἐξύφαναν τὸν ἱστόν τῆς Ἱστορίας τοῦ εὐλογημένου αὐτοῦ τόπου. Διὰ τῆς προωθήσεως τοῦ Προσκυνηματικοῦ Τουρισμοῦ, ἡ πλουσία Ἐκκλησιαστικὴ ἡμῶν Κληρονομία δύναται νὰ γίνῃ κτῆμα τῶν ἐπισκεπτομένων τὰς Νήσους μας καὶ, δι' αὐτῶν, νὰ ταξιδεύσῃ εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς ὡς πρέσβειρα τοῦ ἐλληνορθοδόξου μας πολιτισμοῦ.

Ἦλθον διακονῆσαι τοὺς νέους, τὰ πλεον τρυφερά κλήματα τῆς ἀμπέλου, οἵτινες, ἐν μέσῳ παγίδων πολλῶν, περιπατοῦν καὶ ἐναγωνίως ἐπιζητοῦν τινὰ ἐπιστηριγμόν, ὥστε νὰ παραμείνουν ἀσινεῖς καὶ ἄτρωτοι εἰς τὰ κελεύσματα τῶν καιρῶν, ὅτε αἱ ἠθικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἀξίαι καταπίπτουν καὶ διάφοροι ξενόφερται ιδέαι ἀναπτύσσονται μεταξὺ των καὶ, πολλάκις, τοὺς καταπνίγουν. Αὐτόν τόν ἐπιστηριγμόν, μόνον ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ παράσχωμεν, ἀδελφοί μου. Ἡμεῖς! Ἡ οἰκογένεια, τό σχολεῖον καὶ ἡ Ἐκκλησία. Ὅμως, οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν δύναται μόνος νὰ ἐπιτύχῃ τι. Μόνον ἐν ἀγαστῇ συμπνοίᾳ καὶ συνοχῇ, ἔχοντες ὡς κρῖκον ἐνωτικόν τὴν ἀγάπην διὰ τοὺς νέους μας καὶ τὴν πίστιν μας εἰς τὸν ἅγιον ἡμῶν Θεόν, τόν μέγα Παιδαγωγόν, θά ἐπιτύχωμεν νὰ ἀποκόψωμεν τοὺς πλοκάμους τῶν παντοειδῶν προκλήσεων καὶ νὰ θωρακίσωμεν τοὺς νέους μας, ὥστε νὰ βαδίσουν τὸν δρόμον τῆς προόδου καὶ τῆς καταξιώσεως.

Πρὸς τούτοις ἀπευθύνω εὐχὰς καὶ δεήσεις ὑπὲρ ὑγείας καὶ ἐνδυναμώσεως τῶν διδασκάλων καὶ καθηγητῶν τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς ἐπαρχίας ταύτης, προσεπιδηλῶν αὐτοῖς ὅτι θά σταθῶ ἀρωγός καὶ συ-

μπαρυστάτης εἰς τό, ὑπ' αὐτῶν ἐπιτελούμενον, ἐπίπονον καί ὑπεύθυνον ἔργον τῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν νέων.

Νέοι καί νέες τῆς Σύμης, τῆς Τήλου, τῆς Χάλκης, τοῦ Καστελλορίζου. Ἐπιθυμῶ αὐτήν τήν ὥραν νά ἀπευθυνθῶ πρὸς ὑμᾶς. Ἔρχομαι ὡς πατέρας, ὡς ἀδελφός, ὡς φίλος. Ὅχι διὰ νά σᾶς ἀπαγγείλω ἠθικοπλαστικούς λόγους, οὔτε διὰ νά σᾶς ἀπευθύνω συμβουλὰς καί παραινέσεις. Ἀλλὰ διὰ νά σᾶς ὑποσχεθῶ, ἀπὸ τῆς Καθέδρας ταύτης, ὅτι θά ἀναλῶσω ἑαυτόν εἰς τήν ὑπεράσπισιν τοῦ δικαιώματός σας νά παραμείνετε ἐλεύθεροι ἀπὸ οἰονδήποτε καί ὀτιδήποτε ἐπιζητεῖ νά ἐκμαυλίῃ τήν συνείδησίν σας, νά σᾶς αἰχμαλωτίσῃ, νά σᾶς χαλιναγωγῇ, νά σᾶς ποδηγετήσῃ, νά σᾶς ἀλλοτριώσῃ.

Γεννηθήκατε ἐλεύθεροι! Ζῆστε ἐλεύθεροι!

Ὁ Χριστός ἀπέθανε διὰ νά παραμείνωμεν ἡμεῖς ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Οἱ Ἅγιοι Μάρτυρες τῆς Πίστεώς μας ἔδωκαν τό αἷμά των διὰ νά πιστεύωμεν ἡμεῖς, σήμερον, ἐλεύθεροι. Οἱ ἔνδοξοι πρόγονοί μας ἠγωνίσθησαν κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικούς τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀγῶνας, διὰ τὴν ἰδικήν μας ἐλευθερίαν. Ἀντιθέτως, λύκοι βαρεῖς μέ προβεῖαν ἁμνῶν, πάντοτε καί ἰδιαιτέρως σήμερον, ζητοῦν τινὰ καταπίουν. Ἀπλώνουν τὰ δίκτυά των καί σᾶς ὑπόσχονται ἄλλους κόσμους, φανταστικούς, πλούτη, διασκεδάσεις, ἀμεριμνησίαν καί τὴν ἐπίπλαστον εὐτυχίαν. Μὴ τοὺς ἀκούσετε. Μὴ τοὺς πιστέψετε. Μὴ τοὺς ἐμπιστευτεῖτε. Ἡ οἰκογένειά σας, οἱ διδάσκαλοί σας, ὁ Ἐπίσκοπος καί οἱ Ἱερεῖς σας παρίστανται πλησίον ὑμῶν οὐχί διὰ νά σᾶς ποδηγετήσουν, ἀλλὰ διὰ νά σᾶς στηρίξουν εἰς τὰς ἐπιλογάς σας.

Λαέ τοῦ Κυρίου περιούσιε καί ἡγαπημένε,

Ξεκινῶ τὴν ἀποστολήν ταύτην τὴν ὁποίαν ἡ Μήτηρ πάντων ἡμῶν Ἐκκλησία μοί ἐνεπιστεύθη, μέ ἐνθουσιασμόν, χαράν καί ἐλπίδα. Κοιτώντας ὅλους ἀπευθείας εἰς τὰ μάτια, ἐκζητῶ τὴν ἀγάπην σας, τὴν συμπαραστάσιν σας, τὴν κατανόησίν σας, τὴν βοήθειάν σας. Γνωρίζετε καλῶς ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι μόνον τοῦ Ἐπισκόπου ἢ τῶν Ἱερέων. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τό σπίτι ὅλων ἡμῶν, τοῦ εὐλογημένου πληρώματος Αὐτῆς. Κυκλώσατε τόν Ἐπίσκοπόν σας. Κυκλώσατε τοὺς Ἱερεῖς σας. Κυκλώσατε τοὺς Ἱερούς Ναοὺς σας. Ἄς ἐργασθῶμεν ὅλοι μαζί διὰ τὴν δόξαν τῆς Ἐκκλησίας ποῦ εἶναι ὁ παρατεινόμενος εἰς τοὺς αἰῶνας Χριστός. Ἄς ἐργασθῶμεν ὅλοι μαζί νά διακρατήσωμεν τὰς ἀξίας, τὰς παραδόσεις, τὰ ἥθη καί τὰ ἔθιμα, τὰ Ἱερά Σκηνώματα καί, ἐν τέλει, τόν ἑλληνοχριστιανικόν μας πολιτισμόν, ὅπως μᾶς τὰ παρέδωσαν οἱ γονεῖς μας, διὰ νά τὰ παραδώσωμεν καί ἡμεῖς ἀνόθευτα εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς.

Μή λησμονήτε ὅτι ἡ ἀγκάλη τοῦ Ἐπισκόπου σας εἶναι ἀνοικτὴ δι' ὅλους, ὅπως ἀνοικτὴ θὰ παραμένῃ καὶ ἡ πόρτα τοῦ Μητροπολιτικοῦ μου Γραφείου. Ἄλλωστε, αὐτός εἶναι καὶ ὁ λόγος τῆς ἀποφάσεώς μου νὰ ἐγκατασταθῶ ἀπὸ τῆς σήμερον εἰς τὴν πόλιν τῆς Σύμης καί, σὺν Θεῷ, νὰ ἀναλάβω τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας ἐνταῦθα Μητροπολιτικοῦ Μεγάρου, ὡς σημείου ἀναφορᾶς τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Μὴ μέ θεωρήσετε «ξένον», διότι ἀπὸ αὐτὴν τὴν στιγμὴν δηλώνω ὅπως αἰσθάνομαι: Συμιακός, Τηλιακός, Χαλκίτης καὶ Καστελλοριζιός. Καλῶ, λοιπόν, πάντας ὑμᾶς νὰ ἐνωθῶμεν ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης, τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς κοινῆς προσπάθειας.

Παρακαλῶ νὰ μὴ λησμονήτε ὅτι ζῶμεν, ἀναπνέομεν καὶ ἐσμέν ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν θερμὴν ἀγκάλην τῆς Μητρὸς ἡμῶν Ἐκκλησίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖον εἰς τοὺς μαύρους χρόνους τῆς σκλαβιάς ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ σκληροὺς κατακτητὰς, ποτὲ δὲν ἐλησμόνησε τὴν θυγατέρα Τῆς Δωδεκάνησον, ἀλλὰ τὴν ἐστήριξε καὶ τὴν ἐνίσχυε διαρκῶς, ὥστε νὰ κρατήσουν οἱ κάτοικοί της τὸ ἐθνικόν, φρόνημα, τὴν ὀρθόδοξον πίστιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀλώβητα μέχρι τὴν γλυκεῖαν ἡμέραν τῆς ἀπελευθερώσεως. Γνωρίζω ὅτι εἴσθε ἀφοσιωμένοι εἰς τὸ Σεπτόν Κέντρον καὶ παρακαλῶ αὐτὴν τὴν ἀφοσίωσιν νὰ τὴν ἐκφράζητε διὰ τῶν συνεχῶν προσευχῶν σας ὑπὲρ ὑγείας, ἐνισχύσεως καὶ μακροημερεύσεως τῆς Σεπτῆς Κορυφῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριάρχου, Ὅστις, μετὰ τῶν ἀξίων συνεργατῶν Του, καὶ ὑπὸ δυσκόλους συνθήκας, ἀγρυπνεῖ καὶ ἐργάζεται ὑπὲρ τῶν ἀπαραγράπτων δικαιωμάτων τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριαρχείου.

Αὐτὸ τὸ μήνυμα, παρακαλῶ Ὑμᾶς Σεβασμιώτατε Ἅγιε Σεβαστείας κύριε Δημήτριε, ἐκπρόσωπε τῆς ΑΘΠ νὰ μεταφέρητε εἰς τὸν Πατριάρχην τοῦ Γένους ἡμῶν. Ὅτι ἀπὸ αὐτὴν τὴν γωνίαν τῆς Πατρίδος μας τὰ Αἰγαιοπελαγίτικα κύματα θὰ μεταφέρουν πάντοτε εἰς τὴν Προποντίδα, τὸν Βόσπορον καὶ εἰς τὸ μαρτυρικόν Φανάριον τὰς εὐχὰς καὶ τὰς προσευχὰς μας. Εὐχαριστῶ δέ ὑμᾶς, Σεβασμιώτατε, ἐκ βάθους καρδίας καθ' ὅτι ἀγαλλομένῳ ποδί ἦλθετε ἐκ τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων διὰ νὰ ἐνθρονίσητε ἐμέ τόν, ὑφ' ὧν πολλὰ εὐεργετηθέντα καὶ ὑπὸ τῶν τιμίων χειρῶν Ὑμῶν χειροτονηθέντα καὶ λαβόντα τὸν δεύτερον τῆς ἱερωσύνης βαθμόν. Ἰδιαιτέρως ἐπιθυμῶ αὐτὴν τὴν ὥραν νὰ ἀπευθυνθῶ εἰς τοὺς ἀγαπητοὺς μου Ἱερεῖς τῆς Ἱερᾶς ταύτης Κληρουχίας.

Ἀγαπητοὶ πατέρες καὶ ἀδελφοί,

Ἀναλαμβάνων σήμερον τὴν διαποίμανσιν τῆς Ἱερᾶς ταύτης Μητροπόλεως, γνωρίζω ὅτι ξεκινῶ τὸν προσωπικόν μου Γολγοθᾶ. Πλήν

ὅμως, «οὐ γάρ ἔδωκεν ὑμῖν ὁ Θεός Πνεῦμα δειλίας ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ» (Β΄ Τιμ. 1,7). Ἐπωμίζομαι εὐθύνην δυσανάλογον τῶν ἀσθενικῶν μου δυνάμεων. Τὴν εὐθύνην τῆς διαφυλάξεως τῶν ψυχῶν τοῦ ἐμπιστευθέντος μοι ποιμνίου. Εἰς αὐτὴν τὴν πορείαν, σᾶς καλῶ νὰ γίνωμεν συνοδοιπόροι καὶ συναντιλήπτορες. Γνωρίζω ὅτι ἔχετε καὶ ὑμεῖς τὰ ἰδικά σας προσωπικά ἢ οἰκογενειακά, μικρά ἢ μεγαλύτερα προβλήματα. Δυνάμεθα ἀπὸ κοινοῦ νὰ τὰ ἀντιμετωπίσωμεν. Νὰ γίνωμεν ὁ εἷς Κυρηναῖος τοῦ ἄλλου. Ἡ παρουσία σας μοῦ δίδει δύναμιν καὶ ἐλπίδα. Ἡ ἀποστολὴ μας εἶναι κοινὴ. Ἡ Ἐκκλησία μᾶς ἔταξε νὰ διακονήσωμε τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ. Κύριον μέλημά μας οἱ καθημερινές πρὸς τὸν Κύριον δεήσεις μας ὑπὲρ τῶν εὐσεβῶν καὶ Ὁρθοδόξων χριστιανῶν, διὰ τῆς ἀνελλιποῦς τελέσεως τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν τοῦ Ὁρθρου καὶ τοῦ Ἑσπερινοῦ. Οἱ κώδωνες τῶν Ἱερῶν Ναῶν πρέπει νὰ σημαίνουν πρῶτὶ καὶ ἀπόγευμα διὰ νὰ καλοῦν τοὺς πιστοὺς εἰς ἐστίαν πνευματικὴν. Συνεχῆς μέριμνά μας θὰ εἶναι ἡ αὔξησις τῶν ἱερατικῶν κλήσεων διὰ νὰ μὴ μένη Ἱερός Ναός ἀλειτούργητος κατὰ τὰς Κυριακάς καὶ τὰς μεγάλας ἑορτάς, ὡς καὶ ἡ ἐκπαίδευσις τῶν νέων Κληρικῶν ὥστε νὰ δύνανται οὗτοι νὰ ἀνταποκρίνωνται εἰς τὴν δύσκολον ἀποστολὴν των.

Διὰ τὰς Ἱεράς καὶ Σεβασμίας Μονάς τοῦ τε Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανοριμίτου, τοῦ καυχήματος καὶ τῆς δόξης, οὐχὶ μόνον τῆς Σύμης καὶ τῆς Δωδεκανήσου, ἀλλ' καὶ τῆς ὑπ' οὐρανὸν Ὁρθοδοξίας, ἐπιθυμῶ καὶ ἀποβλέπω εἰς τὴν ἀρτίαν λειτουργικὴν καὶ μοναστηριακὴν ἐν αὐτῇ ἀπρόσκοπτον τάξιν καὶ σειρὰν καὶ εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ νυχθημέρου, ἵνα ἐν εὐταξίᾳ καὶ ἐκκλησιαστικῇ συνειδήσει δοξολογεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου ἡμῶν Θεοῦ καὶ ἀναπαύονται αἱ ψυχαὶ τῶν εὐλαβῶν προσκυνητῶν. Διὰ δέ τὴν Ἱεράν ἱστορικὴν μεταβυζαντινὴν Πατριαρχικὴν καὶ Σταυροπηγιακὴν Μονὴν τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Ρουκουνιώτου μέ τὴν σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Παιδείας εἰς τὴν Σύμην, θὰ καταβάλλω, ὅση μοι δύναμις, προσπάθειας διὰ τὴν μόνιμον παρουσίαν ὑπευθύνου κληρικοῦ ὡς καὶ διὰ τὴν συχνὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν ἐν αὐτῇ.

Ἀδελφοί μου, συμπρεσβύτεροι,

Ἡ πορεία τοῦ Κληρικοῦ εἶναι πορεία σταυρική, θυσιαστική. Ὁ δρόμος εἶναι τραχὺς καὶ ἀνηφορικός. Ὅμως, μέ βακτηρίαν καὶ στήριγμα τὴν πίστιν εἰς τὸν Ἅγιον Θεόν καὶ τὰς παρακλήσεις μας εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Μητέρα Του καὶ τοὺς Ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας μας, δυνάμεθα νὰ φέρωμεν εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν μας.

Καί νῦν, κλίνω γόνυ καρδίας, δεόμενος τοῦ Ἁγίου ἡμῶν Θεοῦ ὅπως διαφυλάττῃ πάντας ὑμᾶς ἀπό παντός κακοῦ, ἐμοί δέ, τῷ ἀναξίῳ δούλῳ Του, χαρίσῃται μοι ὑγείαν, σοφίαν καί δύναμιν, ἵνα διακονήσω τόν Λαόν Του ἐν ἀγάπῃ καί δικαιοσύνῃ.

«Πάτερ Ἄγιε, περί ὧν δέδωκάς μοι ἐρωτῶ, ὅτι σοί εἰσι. Τήρησον αὐτούς ἐν τῷ ὀνόματί σου, ἵνα ὧσιν ἔν, καθώς ἡμεῖς» (Ἰω. 17, 9-11).

Ἀμήν. Γένοιτο.

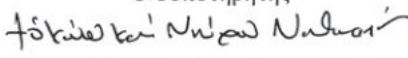

ΠΡΟΣΚΛΗΣΙΣ ΕΝΘΡΟΝΙΣΕΩΣ
ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ, ΤΗΛΟΥ, ΧΑΛΚΗΣ ΚΑΙ ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟΥ
κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Β΄

Ὁ Τοποτηρητής τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σύμης,
Μητροπολίτης Κώου καί Νισύρου κ. Ναθαναήλ,
σᾶς προσκαλεῖ ἀσμένως νά τιμήσητε διά τῆς παρουσίας σας τὰς πανηγυρικές ἐκδηλώσεις
ἐπί τῇ ἐν Σύμῃ ἐνθρονίσει τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου
Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου
κ. Χρυσοστόμου Β΄
τό Σάββατον 17^{ην} Μαρτίου 2018 περί ὥραν 11:00 π.μ.

Ὁ Τοποτηρητής

† Ὁ Κώου καί Νισύρου Ναθαναήλ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΝΘΡΟΝΙΣΕΩΣ

ΣΑΒΒΑΤΟΝ 17 ΜΑΡΤΙΟΥ 2018

- 11:00** Λιμένας Σύμης (Ρολόϊ)
- Ὑποδοχή τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου κ. Χρυσοστόμου Β' ὑπὸ τοῦ Δημάρχου Σύμης κ. Ἐλευθερίου Παπακαλοδοῦκα, τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν, τοῦ Ἱεροῦ Κλήρου καί τοῦ Λαοῦ.
 - Προσφώνησις Δημάρχου Σύμης κ. Ἐλευθερίου Παπακαλοδοῦκα.
 - Ἀντιφώνησις Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου κ. Χρυσοστόμου Β'.
- 11:15** Ἐναρξίς πομπῆς πρὸς τὸν Ἱερόν Μητροπολιτικόν Ναόν τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σύμης, ἔνθα θά πραγματοποιηθῇ ἡ τελετὴ τῆς Ἐνθρονίσεως τοῦ Μητροπολίτου.
- 11:30** Ἐναρξίς τελετῆς Ἐνθρονίσεως.
- 14:00** Μετάβασις εἰς Ἱεράν Μονήν Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου.
- 15:00** Προσκύνημα - Μικρά Δέησις εἰς τὴν Ἱεράν Μονήν Ταξιάρχου Μιχαήλ τοῦ Πανορμίτου καί ἐν συνεχείᾳ παράθεσις ἑορταστικοῦ γεύματος.

ΚΥΡΙΑΚΗ 18 ΜΑΡΤΙΟΥ 2018

- 07:00** Ὅρθρος καί Ἀρχιερατικόν Συλλείτουργον, προεξάρχοντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σύμης, Τήλου, Χάλκης καί Καστελλορίζου κ. Χρυσοστόμου Β'.

Παρακαλεῖσθε, ὅπως ἐνημερώσητε διὰ τὴν συμμετοχὴν σας μέχρι τὴν 8^{ην} Μαρτίου εἰς τὰ τηλ. 22460 71506, 6972 523169 καί e-mail: imsymis@gmail.com.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΥΜΗΣ
κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Σύμης, υπέρτιμος καὶ ἑξαρχος Νοτίου Αἰγαίου Πελάγους, κ. Χρυσόστομος Β΄ (κατὰ κόσμον Νικόλαος) Πίτσης, ἐγεννήθη ἐν Κῶ Δωδεκανήσου τό ἔτος 1967. Διήκουσε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἐν αὐτῇ. Τό δέ ἔτος 1981 ἐνεγράφη εἰς τήν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει Ἀθωνιάδα Σχολήν ἐκ τῆς ὁποίας ἔλαβε τό Ἀπολυτήριον τοῦ Λυκείου. Τυχᾶναι ἀπόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τό ἔτος 1985 ἐκάρη μοναχός εἰς τήν Ἱεράν Πατριαρχικὴν καὶ Σταυροπηγιακὴν Μονὴν Σταυρονικήτα ὑπὸ τοῦ Καθηγουμένου Ἀρχιμ. Βασιλείου Γοντικάκη. Διάκονος ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ροδοστόλου κ. Χρυσοστόμου, τῇ 8ῃ Ἀπριλίου 1991 καὶ Πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Σεβαστείας κ. Δημητρίου τῇ 25ῃ Σεπτεμβρίου 1995 ἐν τῷ Καθολικῷ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς μετανοίας του. Τό ἔτος 1998 ἐπέστρεψε εἰς τήν γενέτειράν του καὶ ἐτοποθετήθη ἱερατικῶς προϊστάμενος ἐν τῇ Ἑνορίᾳ Ἀγίου Παύλου Λινοποτίου, τήν ὁποίαν ἀνεκαίνισε ἐκ βάθρων, οἰκοδομήσας διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, ἰδίᾳ μερίμνη καὶ φροντίδι, Ἱερόν Ναόν-Βαπτιστήριον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Τό ἔτος 2004 ἐδιορίσθη ἱερατικῶς προϊστάμενος ἐν τῇ Ἑνορίᾳ Ἀγίας Παρασκευῆς πόλεως Κῶ καὶ ἐτοποθετήθη ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Κῶου καὶ Νισύρου κυροῦ Αἰμιλιανοῦ, Πρωτοσύγκελλος, θέσιν εἰς τήν ὁποίαν ἐπανετοποθετήθη τό ἔτος 2009 ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κῶου καὶ Νισύρου κ. Ναθαναήλ, ἣν διετήρησε μέχρι τῆς ἐκλογῆς του. Τήν 7ην Φεβρουαρίου 2018 ἐξελέγη παμψηφεί, προτάσει τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ ἡμῶν Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου, ὑπὸ τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου Μητροπολίτης τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Σύμης, Τήλου, Χάλκης καὶ Καστελλορίζου, χειροτονηθεὶς εἰς Ἐπίσκοπον ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου καὶ τῶν Συνοδικῶν Ἀρχιερέων ἐν τῷ Πανσέπτῳ Πατριαρχικῷ Ναῷ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου εἰς Φανάριον τήν 11ην τοῦ ἰδίου μηνός.

